

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI**

Ayşe FARSAKOĞLU

**HÂCE MUHAMMED LUTFÎ EFENDİ'NİN İNŞAATÇILIK VE
DİNİ ve TASAVVUFÎ UNSURLAR**

DOKTORA TEZİ

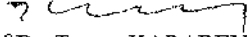
**TEZ YÖNETMENİ
Prof. Dr. Turgut KARABEY**

ERZURUM – 2010

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

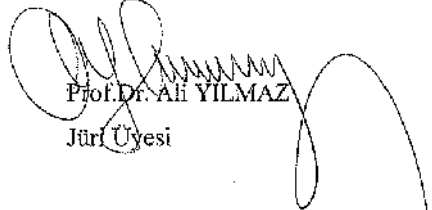
Bu çalışma, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalının Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalında jürimiz tarafından Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Turgut KARABEY

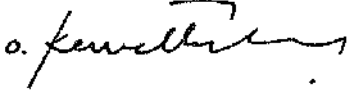
Danışman/Jüri Üyesi

Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK

Jüri Üyesi

Prof. Dr. Ali YILMAZ

Jüri Üyesi

Doç. Dr. O. Kemal TAVUKÇU

Jüri Üyesi

Doç. Dr. İsa ÇELİK

Jüri Üyesi

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 01 / 02 / 2010

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

Ç İNDEK İLER

ÖZET	XVII
ABSTRACT	XVIII
ÖNSÖZ	XIX
KISALTMALAR	XXII
G İR	1
1. Konunun Takdimi ve Metodolojik Bilgiler	1
1.1 Konunun Önemi ve Ara tırmanın Gayesi	3
1.2. Ara tırmanın Kapsamı ve Metodolojisi	5
1.3. Kaynak Tanıtımı	7
2. Hâce Muhammed Lutfî Efendi'nin Hayatı ve Ya adı ı Dönem	10
2.1. Ya adı ı dönemin siyâsî yapısı	10
2.2. Ya adı ı dönemin sosyal yapısı	11
2.3. Ya adı ı dönemin edebî yapısı	13
2.4. Hâce Muhammed Lutfî Efendi	17
2.4.1. Hayatı	17
2.4.2. Tahsili	19
2.4.3. Edebi âhsiyeti	20
2.4.4. Eserleri	21
B İR NC BÖLÜM	22
1. HÂCE MUHAMMED LUTFÎ EFEND İ'N N İR ANLAYI İ	22
1.1. İkil Bakımından İirlerinin Özellikleri	26
1.1.1. Nazım İekilleri	26
1.1.2. Vezin	29
1.1.2.1. Hece vezni	32
1.1.2.2. Aruz vezni	34
1.1.2.3. Vezin hataları	37
1.1.3. Kâfiye	41
1.1.3.1. Yarım kâfiye	41
1.1.3.2. Tam kâfiye	42

1.1.3.3. Zengin kâfiye	42
1.1.3.4. Cinaslı kâfiye	42
1.1.3.5. Redif.....	43
1.2. Muhtevâ Bakımından iirlerinin Özellikleri	44
1.2.1. iirlerinin konusu	44
1.2.2. iirlerinin üslûbu	44
1.2.2.1. Dil ve ifâde.....	45
1.2.3. Atasözleri, Deyimler ve Kelâm-ı Kibarlar	45
1.2.4. Bazı iirlere nazîreler.....	54
1.2.5. Edebi sanatlar	57
1.2.5.1. ktibaslar	58
1.2.5.1.1. Sûreler ve ayetler	59
1.2.5.1.2. Hadisler	69
1.2.5.2. Telmihler.....	74
1.2.5.2.1. Ayet ve hadislere telmihler	74
1.2.5.2.2. slam tarihine telmihler	78
1.2.5.2.3. Bazı ahıslara ve eserlere telmihler	79
1.2.5.3. Tekrir-Tezat	83
1.2.5.4. âde.....	84
1.2.5.5. Cinas	85
1.2.5.6. Tecâhül-i ârif.....	86
1.2.5.7. Te his-intak.....	88
1.2.5.8. Te bih.....	90
1.2.5.9. Hüsn-i talil	92
1.2.5.10. Tenâsüb	93
1.2.5.11. Nidâ.....	93
1.2.5.12. Mübâlâ a.....	94
K NC BÖLÜM	95
2. HÂCE MUHAMMED LUTFÎ EFEND 'N N RLER NDE GEÇEN D N	
UNSURLAR.....	95
2.1. Allah	95

2.2. Peygamberler	103
2.2.1. Hz. Muhammed	106
2.2.2. Hz. Âdem.....	116
2.2.3. Hz. İt.....	121
2.2.4. Hz. İdris	123
2.2.5. Hz. Nûh	124
2.2.6. Hz. İbrahim.....	125
2.2.7. Hz. İsmâil	127
2.2.8. Hz. Şâk.....	129
2.2.9. Hz. Ya'kub	129
2.2.10. Hz. Yusuf.....	130
2.2.11. Hz. Lût.....	135
2.2.12. Hz. Sâlih	135
2.2.13. Hz. Mûsâ	136
2.2.14. Hz. Hârûn	138
2.2.15. Hz. Yunus.....	138
2.2.16. Hz. Eyyûb.....	139
2.2.17. Dâvûd	140
2.2.18. Hz. Süleymân	140
2.2.19. Hz. Zekeriyâ ve Hz. Yahyâ	146
2.2.20. Hz. İsa.....	147
2.3. Melekler.....	149
2.3.1. Cebrâil	154
2.3.2. Azrâil	160
2.3.3. Mikâil	161
2.3.4. İsrâfil	161
2.3.5. Kirâmen Kâtibin	162
2.3.6. Sual melekleri.....	164
2.3.7. Ecel melekleri.....	165
2.3.8. Hamele-i Ar (kerrubiyân)	165
2.3.9. Rıdvan	166
2.3.10. Cehennem melekleri(Zebâni).....	168

2.4. Cennet Varlıkları	168
2.4.1. Hûri.....	169
2.4.2. Gilman	171
2.4.3. Vildan	173
2.5. Diğer Ruhânî Varlıklar	173
2.5.1. Burak	173
2.5.2. Levh ve Kalem	175
2.5.3. Ar	177
2.5.4. Refref.....	178
2.5.5. Kürsî	179
2.5.6. Cin	179
2.5.7. Münâdî.....	181
2.5.8. Rûh	181
2.5.9. Mürg-i seâdet.....	182
2.5.10. İyâtân	183
2.6. Kutsal Sayılan Zaman Dilimlerinden Bazıları	188
2.6.1. Kadir gecesi.....	188
2.6.2. Mi'rac gecesi	190
2.6.3. Ramazan ayı	194
2.6.3.1. İftâr vakti.....	198
2.6.4. Muharrem ayı	200
2.6.5. Zilhicce ayı	202
2.6.6. Arafatta vakfe zamanı.....	203
2.6.7. Mevlid kandili	204
2.7. Dört Halife (Çehâr-i yâr-i güzîn).....	204
2.7.1. Hz. Ebû Bekir	206
2.7.2. Hz. Ömer	210
2.7.3. Hz. Osman	214
2.7.4. Hz. Ali	216
2.8. Ehl-i Beyt-Âl-i Âba	223
2.8.1. Hz. Hadîcetü'l-Kübrâ	225
2.8.2. Hz. Âişe	226

2.8.3. Hz. Fâtımâtü'z-Zehrâ	228
2.8.4. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin.....	231
2.8.5. Zeynelabidin	238
2.8.6. Ali Ekber	240
2.8.7. Kâsım.....	240
2.8.8. Abbas	241
2.9. Sahabîler	242
2.9.1. Hz. Hamza	244
2.9.2. Hâlid b. Velid	245
2.9.3. Mikdâd b. Amr	245
2.9.4. Selmân-ı Fârisî	246
2.10. A ere-i Mübe ere	246
2.11. Tâbi'în	247
2.12. Kıyâmet, Âhret ve İlgili Mefhumlar.....	248
2.12.1. Âhîrzaman	248
2.12.2. Mehdî.....	249
2.12.3. Kıyâmet-Mah er-Ha r	249
2.12.4. Âhîret.....	251
2.12.5. Amel defteri.....	252
2.12.6. Cennet.....	252
2.12.7. Cehennem	254
2.12.8. Sırat	255
2.12.9. Mizân.....	256
2.12.10. Livâü'l-hamd	256
2.13. İnançla İlgili Kavramlar.....	257
2.13.1. İmân- Tasdîk.....	257
2.13.2. Tevhîd.....	258
2.14. İbadetle İlgili Kavramlar	259
2.14.1. Namaz.....	259
2.14.2. Zekat.....	261
2.14.3. Oruç	262
2.14.4. Hac.....	263

2.14.5. Cenaze namazı.....	265
2.15. Mucizeler.....	265
2.16. Din isimleri.....	267
2.17. Kutsal kitaplar.....	268
2.17.1. Kur'ân-ı Kerîm.....	269

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....271

3. HÂCE MUHAMMED LUTFÎ EFENDİ'NİN ÖZELLİKLERİNDE GEÇEN TASAVVUFÎ UNSURLAR.....271

3.1. Hâce Muhammed Lutfî Efendi'nin Tasavvuf Anlayışı.....	271
3.2. Tasavvufî Sembollerin Güzellik Unsurları.....	276
3.2.1 Mutlak anlamda güzellik.....	279
3.2.2. Ebrû.....	284
3.2.3. Dîde.....	287
3.2.4. Ruh.....	293
3.2.5. Kâmet.....	295
3.2.6. Geysû-Zülf.....	298
3.2.7. Hat.....	304
3.2.8. Hâl(ben).....	305
3.2.9. Leb (dudak).....	309
3.2.10 Müjgân(kirpik).....	311
3.2.11. Dendân(Diğer).....	313
3.2.12. Rû[y] (Yüz,çehre).....	314
3.2.13. Gerden-Sadr-Sîne.....	317
3.2.14. Cebîn(Alın).....	319
3.2.15. Gamze.....	319
3.2.16. Beden.....	320
3.3. Tavrın özellikleri.....	321
3.4. Koku.....	328
3.5. Kelâm.....	329
3.6. Kadem.....	332
3.7. Sevgilinin Köyü ve Köpeği.....	332

3.8. Haberci/ Nâme.....	334
3.9. Rakîb.....	335
3.10. Tasavvufî Kavramlar	336
3.10.1. A k.....	337
3.10.2. Â ık	347
3.10.3. Mâ uk	362
3.10.3.1. Cânân	364
3.10.3.2. Yâr.....	371
3.10.4. Muhabbet.....	378
3.10.5. Çul-pû	390
3.10.6. Dervi , Sâlik	393
3.10.7. Tasavvufî önderler.....	399
3.10.7.1. Kutub-Gavs	400
3.10.7.2. Sâdât.....	401
3.10.7.3. eyh.....	402
3.10.7.4. Mür îd.....	403
3.10.7.5. Pîr.....	404
3.10.8. Mâsivâ	405
3.10.9. Hayret- Hayrân	408
3.10.10. Hikmet.....	410
3.10.11. Himmet.....	413
3.10.12. Hidâyet	416
3.10.13. Kesret.....	419
3.10.14. Vahdet	421
3.10.15. Nefs	423
3.10.16. Sır- Esrâr.....	427
3.10.17. Süveydâ	432
3.10.18. Mir'at.....	435
3.10.19. ffet	439
3.10.20. Edeb.....	440
3.10.21. eriat.....	442
3.10.22. Tarîkat	445

VIII

3.10.23. Hakikat	447
3.10.24. Marifet	449
3.10.25. Bâde-Mey- erâb-Peymâne-Câm.....	450
3.10.26. Meyhâne	456
3.10.27. Mest-Mestâne	459
3.10.28. Sâkî –Mu beçe-Pîr-i mugân.....	462
3.10.29. Gönül-Kalb.....	466
3.10.30. Bezm.....	474
3.10.31. İlim-Âlim-Mekteb-Ders	477
3.10.32. Feyz	490
3.10.33. Âlem	492
3.10.34. Nâz-Niyâz.....	500
3.10.35. Ke f – lham	502
3.10.36. Kemâl-Kâmil-Kemâlât	504
3.10.37. Kerâmet	506
3.10.38. Dergâh	509
3.10.39. Âgâh	515
3.10.40. Velâyet-Evliyâ.....	518
3.10.41. Muvahhid.....	521
3.10.42. Derd-dermân.....	523
3.10.43. Râh-Tarîk.....	530
3.10.44. Nûr.....	534
3.10.45. Havf-Recâ.....	539
3.10.46. Bekâbillah.....	541
3.10.47. Fenâfillah.....	541
3.10.48. Etkiyâ-Asfiyâ.....	543
3.10.49. Burhân	544
3.10.50. Halka	545
3.10.51. Evrâd	546
3.10.52. Re âdet	547
3.10.53. Esmâ-Müsemmâ- sm-i A'zam	548
3.10.54. Yakaza.....	551

3.10.55. Kenz.....	551
3.10.56. Merâtib	552
3.10.57. Hilm.....	553
3.10.58. Fütûhât.....	556
3.10.59. Erkân	557
3.10.60. Tecellî.....	558
3.10.61. Zâhir-Bâtn	560
3.10.62. Cezbe-Meczûb.....	562
3.10.63. Ebdâl-Evtâd-Ahyâr-Ebrâr.....	564
3.10.64. Tevâzû- Mahviyyet.....	567
3.10.65. Nedâmet-Tevbe	569
3.10.66. Zühd-Zahid.....	573
3.10.67. Takvâ.....	575
3.10.68. Mürîd.....	577
3.10.69. Tarz.....	579
3.10.70. Miskin.....	579
3.10.71. Cemâl-Dîdâr	581
3.10.72. Gayret	584
3.10.73. Rahmet- Merhamet.....	586
3.10.74. Ricâlullah.....	596
3.10.75. Dür-bîn	598
3.10.76. eref- erâfet- ürefâ- ân.....	599
3.10.77. Kudsîler –Saîdler.....	601
3.10.78. Sâdıklar- Musaddik	604
3.10.79. rfân- Mârifet-Ârif-i billah	605
3.10.80. Ar-Namus-Haya	609
3.10.81. Cilve	612
3.10.82. r âd.....	613
3.10.83. Zikir-Zâkirler.....	613
3.10.84. Kurb-Mukarribler-Muhlisler- Tâlibler	618
3.10.85. Basiret-Basîrler.....	621
3.10.86. Abd-i âciz	624

3.10.87. Post	624
3.10.88. Ha yet	625
3.10.89. Devr	626
3.10.90. Nazar- Ehl-i nazar	627
3.10.91. Üstâd.....	629
3.10.92. ükr- âkir.....	630
3.10.93. Fuzalâ	631
3.10.94. Hüsn-i Zan	632
3.10.95. hvân	633
3.10.96. Vîrâne	634
3.10.97. Tevhîd.....	636
3.10.98. Mahmûr	638
3.10.99. Â üfte	638
3.10.100. Hevâ.....	639
3.10.101. Ruh- ervah	641
3.10.102. Sahrâ.....	645
3.10.103. Üftâde	647
3.10.104. Gayb	648
3.10.105. Makâm.....	649
3.10.106. Tefekkür	651
3.10.107. Zevk- evk- tiyak	652
3.10.108. Ezel-Ebed	655
3.10.109. sti nâ.....	658
3.10.110. Fakr-Gınâ.....	659
3.10.111. Sabr.....	661
3.10.112. Seher-Sabâ.....	664
3.10.113. Hamd	669
3.10.114. Tevekkül.....	670
3.10.115. Afv-Ma firet	673
3.10.116. nâyetullah	674
3.10.117. Üdnü minnî gülleri	675
3.10.118. Emânet.....	675

3.10.119. Hayat	676
3.10.120. Gaflet	677
3.10.121. bret	679
3.10.121.1. Kainata ve olaylara ibret nazarıyla bakmak	680
3.10.122. Tâc-Hırka.....	685
3.10.123. em-Pervâne.....	687
3.10.124. Lâl.....	690
3.10.125. Nây- Nevâ-yı nây-ı a k.....	691
3.10.126. Ferâset	693
3.10.127. Rind	694
3.10.129. Hüsn.....	696
3.10.130. Hem-dem olmak	697
3.10.131. Yed-i ulyâ-Yed-i süflâ.....	697
3.10.132. Bast.....	698
3.10.133. Cân.....	699
3.10.134. Devlet	705
3.10.135. Felek	707
3.10.136. Dört unsur	711
3.10.137. Dâm	713
3.10.138. ebnem-Katre- Derya-Umman.....	713
3.10.139. Mihr-mâh-Encüm	718
3.10.140. Vefâ	723
3.10.141. Vâiz	724
3.10.142. Âb-Su.....	727
3.10.143. Hâk	732
3.10.144. Vecd.....	736
3.10.145. Ehl-i Belâ.....	737
3.10.146. âhid-i Kudsî.....	738
3.10.147. Dâr- Bâb	739
3.10.148. Kerem	746
3.10.149 A yâr	749
3.10.150. Mü tâk.....	749

3.10.151. Hicâb-Perde	750
3.10.152. Kibr-Riyâ.....	751
3.10.153. Mekân	752
3.10.154. Ayb	753
3.10.155. Kader-Talih-Baht-Yazı.....	754
3.10.156. Rızâ.....	756
3.10.157. 'tikaf.....	758
3.10.158. Dünyâ-Dâr-ı rihlet	759
3.10.159. Devrinden ikâyet ve dönemindeki olaylara i aretler	771
3.10.159.1. Devrinden ikayet	771
3.10.159.2. Dönemindeki olaylara i aretler	785
3.10.159.2.1. Ermeni zulmü.....	786
3.10.159.2.2. Kıtlık	792
3.10.159.2.3. Sel felaketi	795
3.11. Eserde Geçen Tarîkatler	796
3.11.1. Kâdiriyye	796
3.11.2. Kübreviyye	798
3.11.3. Rıfâiyye	798
3.11.4. Sühreverdiyye.....	799
3.11.5. Çi tiyye.....	800
3.11.6. Nak bendiyye tarîkatı.....	801

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....805

4. HÂCE MUHAMMED LUTFÎ EFEND 'N N RLER NDE GEÇEN T PLER VE AHS YETLER.....805

4.1. Edebiyatta kullanılan bazı tipler.....	805
4.2. Eserde Geçen Mutasavvıf ahsiyetler	807
4.2.1. Abdullâh-ı Hekârî.....	807
4.2.2. Abdülbâkî	808
4.2.3. Abdülbârî.....	809
4.2.4. Abdülhâdî âh	810
4.2.5. Abdülhâlık.....	810

4.2.6. Alâaddîn-i Attâr Muhammed	811
4.2.7. Aliyy-i Râmitenî.....	812
4.2.8. Ârif-i Rivgerevî	812
4.2.9. Bayezid-i Bistâmi	813
4.2.10. Câfer-i Sadık.....	814
4.2.11. Cesîm.....	815
4.2.12. Cüneyd-i Ba dâdî.....	815
4.2.13. Dervî Muhammed	816
4.2.14. Ebû Eyyûb Hemedânî.....	817
4.2.15. Ebu'l-Kasım Gürgânî	818
4.2.16. Gavs-i Geylânî.....	819
4.2.17. Gedâ-i eyh Huseyn	821
4.2.18. Hâce Ahmed-i Çe tî	822
4.2.19. Hâce Necmeddîn-i Kübrâ	822
4.2.20. Hâce Ya'kûb-i Çerhiyyü'l-Hisâr	823
4.2.21. Hâce-i Ahrâr	824
4.2.22. Hallâc-ı Mansûr	824
4.2.23. Hazret-i Hâlid	826
4.2.24. bn-i Arabî	827
4.2.25. mâm-ı Rabbânî Fârûk-ı Ahmed	828
4.2.26. Kâsım b. Muhammed	829
4.2.27. Mahmûd Vehbî.....	829
4.2.28. Mevlânâ Muhammed.....	830
4.2.29. Mir-i Nigârî	830
4.2.30. Molla Celâleddîn	833
4.2.31. Muhammed Bâkır.....	834
4.2.32. Muhammed Bâkî Billâh	835
4.2.33. Muhammed Hâcegî	835
4.2.34. Muhammed Küfrevî	836
4.2.35. Muhammed Lutfî.....	838
4.2.36. Muhammed Ma'sum	840
4.2.37. Muhammed Nak îbendî	840

4.2.39. Muhammed Zâhid	842
4.2.40. Pir-i Fâamedî Tûsî.....	843
4.2.41. Pîr-i ncir-i Fa nevî.....	844
4.2.42. Seyfüddin Muhammed (Muhammed Muhsin)	844
4.2.43. Seyyid Ahmed Rufâ-i	845
4.2.44. Seyyid Emir Gülâl	846
4.2.45. Seyyid Muhammed.....	846
4.2.46. Seyyid Tâhâ.....	847
4.2.47. âh-ı Dehlevî.....	848
4.2.48. emseddin Habîbullâh.....	849
4.2.49. eyh Abdurrahmân.....	849
4.2.50. eyh Abdü'l-Hâlıkü'l-Gucdevânî	850
4.2.51. eyh Hasan Harakânî	851
4.2.52. eyh Nesîm.....	852
4.2.53. eyh Seyfeddin Efendi	853
4.2.54. eyh Yûsuf-i Kôdî.....	853
4.2.55. ihâbüddin Ömer Sühreverdî	854
4.3. Mitolojik ahsiyetler	855
4.3.1. Zâl.....	855
4.3.2. Behrâm	856
4.3.3. Rüstem.....	857
4.3.4. Dârâ	858
4.3.5. Cem îd.....	859
4.3.6. Ferhâd	862
4.3.7. îrin	863
4.3.8. Vâmık	864
4.3.9. Leylâ.....	864
4.3.10. Mecnûn	868
4.4. Edebî ahsiyetler	871
4.4.1. Fuzûli(ö.1556)	872
4.4.2. Sa'dî(ö.1292).....	873
4.4.3. Firdevsî.....	874

4.4.4. Hassân(ö. 680[?])	875
4.4.5. Enverî(ö.1189[?])	877
4.4.6. Hafız-ı irâzi(ö.1390[?])	877
4.4.7. Kemâhî	878
4.4.8. Aristo- Eflâtun	879
4.5. Tarihî ahsiyetler.....	880
4.5.1. Keykubâd.....	880
4.5.2. Yezid	881
4.5.3. emîr-i Zi'l-Cev en.....	883
4.5.4.Haccâc-ı Zâlim	885
4.5.5. skender	886
4.5.6. Hüsrev	888
4.5.7. Fir'avn -Nemrûd.....	890
4.5.8. Hârûn Re id.....	891
4.5.9.Kârûn	892
4.5.10. Hâmân	893
4.5.11. Kısra	894
4.5.12. Kayser.....	894
4.5.13. Âzer	895
4.5.14. eddâd	895
4.5.15. Nu'mân.....	895
4.6. Dinî ahsiyetlerden Di erleri	896
4.6.1. Hz. Lokmân	897
4.6.2. Hz. Hızır ve Hz. İlyâs	899
4.6.3. Kanber	900
4.6.4. Veysel Karânî	901
4.6.5. Hz. Âmine	902
4.6.6. Hz. Havva.....	904
4.6.7. Hz. Meryem.....	907
4.6.8. Hz. Asiye	909
4.6.9. Hz. Hâcer	910
4.6.10. Züleyhâ.....	910

4.6.11. Ümmühân	911
4.6.12. Hâ im.....	912
4.6.13. Abdülmuttalib.....	913
4.6.14. Hz. Abdullah	913
4.6.15. Ashab-ı Kehf	914
4.6.16. Tayyâr.....	915
4.7. Hâce Muhammed Lutfî Efendi'nin Çevresindeki ahıslar.....	916
4.7.1. Ömer(Hacı Ömer Boybeyi)	916
4.7.2. Yusuf	917
4.7.3. Nûrullah Pa a	919
4.7.4. Maksûd Efendi	920
4.7.5. Vehbî Efendi.....	921
4.7.6. Hacı brahim Baba (k.s.)	923
4.7.7. Hacı Fâruk Efendi	925
4.7.8. Muhammed.....	926
4.7.9. Âkif.....	927
4.7.10. A a	928
4.7.11. Mahmûd.....	928
4.7.12. Cemal.....	929
4.7.13. Kâzım	930
4.7.14. Tevfîk	930
4.7.15. Mustafâ	930
4.7.16. Dede.....	931
4.7.17. Nusret Efendi.....	932
4.7.18. Nihad Efendi.....	933
4.7.19. Kara Hâce	933
4.7.20. Garîb	934
4.7.21. Hasen	935
SONUÇ	937
KAYNAKLAR.....	943
ÖZGEÇM	951

ÖZET

DOKTORA TEZ

HÂCE MUHAMMED LUTFÎ EFENDİ'NİN İNŞAATLARI VE İNŞAATLARINDA

DİNİ ve TASAVVUFİ UNSURLAR

AYRINTILI ve FARSAKO LU

DANIŞMAN: Prof. Dr. Turgut KARABEY

2010-SAYFA: XXII+951

Jüri: Prof. Dr. Turgut KARABEY

Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK

Doç. Dr. O. Kemal TAVUKÇU

Prof. Dr. Ali YILMAZ

Doç. Dr. İsmail ÇELİK

Çalışmamızda Alvar imamı veya Alvarlı Efe Hazretleri diye de tanınan Hâce Muhammed Lutfî Efendi'nin Hulâsatü'l-Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî isimli eserinde bulunan inşaatlar önce teknik açıdan, sonra ise ayrıntılı bir şekilde din ve tasavvuf boyutuyla incelenmiştir.

Tasavvuf, ilâhî hak temeline dayanmakta ve tutum ve davranışlarda önce Allah'a sonra insanlara karşı derin sorumluluk bilinciyle hareket etme hassasiyeti içerisinde olmanın gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Tasavvuf, her yeni günde bir öncekinden bir adım önde olmayı tavsiye eden peygamberin çağrısına uygun davranmanın ismidir. Sûfî ise bu çağrıya uyan ve ilâhî hakla derinle en rûhu hassas, gönlü sınırsız, zihni ârif, elinden ve dilinden hiçbir canlıya ve cansıza zarar gelmeyen ve karışındakini kendi nefsi gibi görüp ona öyle davranan, Allah'ın rızasına koşarak adım ilerleyen gönlü güzellerin ismidir.

Bu çalışmanın amacı Lutfî Efendi'nin inşaatlarında bir mutasavvıfın dilinden, tasavvuf ve sûfînin tanımının yanı sıra tasavvufun kapsamına giren bir çok unsurun nasıl ifade edildiğini onun penceresinden bunların nasıl görüldüğünü detaylı bir şekilde ortaya koymaktır.

ABSTRACT

Ph.D. THESIS

RELIGION AND SUFISM ELEMENTS IN THE POEMS OF

HACE MUHAMMED LUTF EFEND

Ay e FARSAKO LU

Supervisor: Prof. Dr. Turgut KARABEY

2010-PAGE: XXII+951

Jury: Prof. Dr. Turgut KARABEY

Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK

Assoc.Prof. Dr. O. Kemal TAVUKÇU

Prof. Dr. Ali YILMAZ

Assoc. Prof. Dr. sa ÇEL K

In this work the poems of Hace Muhammed Lutfi Efendi who is also known as Alvar Imami or Alvarli Efe Hazretleri have been examined first technically and then in a detailed way on their religious and sufistic content. The poems are taken from the books called Hulasatu'l Hakayik and Mektubat-i Hace Muhammed Lutfi.

Sufism is considered to emphasize acting with a great sense of responsibility firstly to god and then to all the people in the world depending on its principle of divine love. Sufism is a kind of philosophy that requires individual development and appropriate behaviour exemplified by the prophet Muhammed. And the Sufi is considered as a person who is deep in love towards God and all the living and nonliving creatures around him and acts the way he wants to be treated by others, and as such that his good deeds are approved by god. In the poems of Lutfi Efendi many aspects of sufism are described in detail from a sufistic point of view.

The aim of this work is to provide peace to the souls of contemporary who are getting more and more worned out by the materialism of our age which leads them to unhappiness. And to remind the people to keep their promise to god through the lines of Lutfi Efendi.

ÖNSÖZ

Hâce Muhammed Lutfî Efendi, saygın, sözleriyle fiilleri tutarlı mürîd mutasavvıf, âlim ve bilge bir ahsiyettir. 1868-1956 yılları arasında kapsayan hayatı süresince dinine vatanına ve milletine hizmete kendisini adamı, davranışlarında Allah'ın rızâsını kazanmayı hedefleyip, Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünnetini ölçü almayı kendisine düstur edinmiştir. Maddî ve manevî sahadaki yoksulluklara çare olmaya çalıarak, bir taraftan insanların karnını doyururken, diğer ad faaliyetleriyle de gönül ve rûhlara mânevî tatmin sağlamayı hayat felsefesi olarak kabul etmiştir. Bu ruh ve gönül doyurma işlerini ise, günlük hayatındaki örnek davranışları yanında, kimi zaman vaaz ve sohbetlerle, kimi zaman dinî ve tasavvufî muhtevalı şiirleriyle ve kimi zaman da mektuplarıyla yapmıştır.

Lutfî Efendi'nin bu çalıma konu olan eseri de bu amaçla söylenmiş şiirlerden oluşmaktadır. "Hulâsatü'l-Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî" isimli bu eser geni muhtevalı bir divançedir. Lutfî Efendi bu eserin muhtevalarıyla öncelikle gönülleri uyandırmayı hedeflerken, aynı zamanda uyanık gönüllere de cennet rayihası taşıyan şiir demetleri sunmuş ve sunmaktadır. O dinî gayretini mesaj dolu şiirleriyle bu güne taşıması ve bunlar vasıtasıyla mânevî yolun rehberliğini yapmaya devam etmektedir. Onun şiir bahçesinden içeri girenler, her bir mısırada ayrı bir ahenk her bir beyitte ayrı bir mânevî koku ve renk taşımaktadır.

Bu çalımamızda, Lutfî Efendi tarafından hem halk edebiyatı hem de divan edebiyatı sahadalarında kullanılan vezinlerle yazılmış ve bu iki edebî sahadada kullanılan nazım şekilleri ve edebi türlere dair örneklerin yer aldığı eserin muhtevalarındaki şiirler çeşitli açılardan incelenmiştir. Bu incelemenin ana noktasını, çalımanın isminden de anlaşılacağı gibi din ve tasavvuf kültürü boyutları oluşturmaktadır. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde ifade ettiği din ve tasavvuf anlayışını, bunları ifade ederken kullandığı kavramları, kamil insan modelini günümüz insanına aktarma ve onları Lutfî Efendi'yle tanıtırma işi böyle bir çalımanın hazırlanmasına vesile oldu. Onun şiirlerinde bu günkü konuma ve yazı dilinde pek kullanılmayan kelimelerin, yer yer Arapça ve Farsça tamlamaların ve edebiyatta sık kullanılan mazmunların olması, örnek verilen beyitlerin birkaç cümleyle açıklanmasını gerektirmiştir. Her konuyla ilgili verilen örnekler kolay anlaşılacak şekilde izah edilmeye çalışılmış, bu iş yapılırken de

hem onların ihtiva ettiği mesajın hem de mısraların ihtiva ettiği ruhun korunmasına özen gösterilmiştir.

Bu kapsamda dört bölümden oluşan çalı mamızın birinci bölümünde Lutfî Efendi'nin iirleriyle ilgili teknik bilgiler verilmiştir, incelediğimiz baskı hazırlanırken dikkatten kaçtığı düşünülen teknik konulara dikkat çekilmiştir. İkinci bölümde iirlerde geçen dini unsurlar belirlenmiştir ve incelenmiştir. Eserde geçen tasavvufî kavramları, mutasavvıf ahsiyetleri, tarikatleri ve a k-1 hakîkî ve bu kapsamda da sevgiliyle ilgili mazmunları ihtiva eden üçüncü bölüm ise, çalı manın temelini teşkil etmesi dolayısıyla en kapsamlı bölümdür. Dördüncü ve son bölümde de eserin zengin ahıs kadrosu tanıtılmaya çalışılmıştır. Ancak bu bölümde, gereksiz tekrarlardan kaçınmak için, eserin ahıs kadrosundan çalı manın diğer bölümlerinde ele alınmayanlarına yer verilmiştir.

Çalı mamız, tesbit edebildiğimiz kadarıyla Lutfî Efendi'nin iirleri hakkında doktora düzeyinde yapılan ilk çalışması olacaktır. Hızla mekanikle en dünya artlarında, deşenen, bencilleşen, mananın huzur veren iklimini bırakıp maddenin doyumsuz ve karamsar atmosferinde tatmin arayan, fakat muhtaç olduğu iç huzura bir türlü kavuşamayan insana, Lutfî Efendi'nin ruhları mest eden iir bahçesinde bir süre soluklanma, dünyaya geliş gayesini hatırlama ve iç huzuru yakalamanın yollarını keşfetme konusunda bir nebze de olsa yardımcı olabilme arzusu bu çalışmayı hazırlama safhasında bizi cesaretlendiren ve bize güç veren manevî dinamiklerimiz oldu. Çalı mamız esnasında, onun iirlerinin büyümlü atmosferine girdiğimizde "inne mine'l-beyânı le sihran" hadisinde de ifade edilen sözün gücü ve büyüleyiciliği karşısında ya adımımsız tarifsiz hazzı insanlık ailesiyle paylaşmak istediğimizde bu süreçte bizi besleyen bir başka kaynak oldu. Danışman hocamın fedâkarlığı, maddî mânevî desteği ise bu süreçte zorluklar karşısında dik durmamı, güçlü ve cesaretli olmamı temin etti.

Bu çalışmanın konusunu teklif eden ve çalışmamızın bütün safhalarında her türlü desteği veren kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Turgut KARABEY Beyefendiye samimi teşekkürlerimi ve minnet duygularımı sunuyorum. Ayrıca çalışmamızın ortaya çıkmasında emeği ve desteği olan kıymetli hocalarım Doç. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU ve Ört. Gör. Nafize YAZICI'ya, çalışmamızın özellikle tasavvufla ilgili bölümünde desteğini esirgemeyen Doç. Dr. SaçEL K hocama da müteşekkirim. Çalışma sürecimizde desteklerini esirgemeyen, yaptıkları sözlü ve yazılı nezariyat ve

anlattıkları hatıralarla Lutfî Efendi'yi birinci el kaynaktan okuma ve dinleme güzelli ini bize ya atan, Muhammed Lutfî Efendi'nin o lu Seyfeddin Efendi'nin damadı Hüseyin KUTLU Beyefendi'ye, torunu Hasan MAZLUMO LU Beyefendi'ye ve ye eni Ahmet Kevser TOPÇU Beyefendi'ye içten te ekkürlerimi sunuyorum. Çalı mamızın her safhasında maddi manevi deste iyle yanımızda olan kıymetli a abeyim Be ir GÖZÜBENL 'ye de son derece müte ekkirim.

Erzurum-2010

Ay e FARSAKO LU

KISALTMALAR

(c.c.)	: Celle Celâlühu
(as)	: Aleyhisselam
Hz.	: Hazreti
D A	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Çev	: Çeviren
md.	: Maddesi
c.	: Cilt
s.	: Sayfa
s.a.v	: sallallahu aleyhi vesellem
.	: İir
b.	: Beyit
Fak.	: Fakültesi
k.	: Kıta
Ktp.	: Kütüphanesi
M.E.B	: Milli Eğitim Bakanlığı
age.	: adı geçen eser
agm.	: Adı Geçen Makale
m.	: Mâni
Bkz.	: Bakınız
TDK	: Türk Dil Kurumu
ty.	: Tarih yok
Üni.	: Üniversitesi
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
Yay .	: Yayınları
yy.	: yer yok

G R

1. Konunun Takdimi ve Metodolojik Bilgiler

Osmanlı toplumunda XIX. asrın ikinci yarısı, Tanzimat ve ıslahat hareketlerinin ilmiye, askeriye, adliye, maliye vb. alanlardaki etkisinin bütün sıcaklığıyla yaşadığı bir dönemdir. İlimiye tekilatında Batı hayranlığının etkisiyle dini değerlerimizin yeniden gözden geçirilmesine kadar uzanan akımların olduğu görülmektedir.

Bu akımların hukuktaki yansıması 1851 yılından başlayarak Batı kanunlarının tercüme suretiyle iktibas sürecini başlatmıştır. 1860'lı yıllara gelindiğinde ise, İslâm toplumlarında on üç asırdır devam eden Arap harflerinin kaldırılarak Latin alfabesinin alınması gerektiği anlayışı Osmanlı'nın gündemine resmen girmiştir¹. Bu süreçten, eğitim-öğretim sistemimizin ekil ve muhteva yönüyle sorgulanması da fazlasıyla nasibini almıştır. İslâm toplumlarında çok fonksiyonlu ulvi kurumlar olarak görülen vakıflar, medreseler, tekke ve zaviyeler, ülkenin her tarafında mantar gibi çoğalan azınlık ve yabancı okullarıyla çeşitli açılardan karşılaşılarak, bu kurumların varlığına dair sorgulamalar aheniyet kazanmıştır.

Osmanlı aydınlarının gündemindeki bu konular edebiyata da yansıması ve bu dönemde çeşitli edebî akımlar ortaya çıkmıştır. Batı hayranlığına karşı millî mânevî değerleri savunan ilim çevresi de mevcut kurumların gözden geçirilmesi gerektiğini ifade etmeye başlamıştır. Özellikle Kırım'ın kaybedilmesiyle başlayan süreçte arkaya gelen askerî hezimetlerin sebebinin Batının teknolojik üstünlüğüne bağlanması, Batı hayranlarının ellerini güçlendirmiştir. Özellikle askerî alandaki hezimetler, millî değerleri savunanların da büyük ölçüde geri kalmırlık psikolojisine girmelerine sebep olmuştur. Bu olumsuzlukların, maddî sefaletle de birleşen toplumda tahminlerin ötesinde mânevî çöküntülere sebebiyet verdiği de bilinmektedir. Böyle bir ortamda teknolojiye geri kalmırlığımızın dinî değerlerimizden kaynaklanmadığı, ancak eğitim sistemimizle doğrudan bağlantılı olduğu, millî mânevî değerleri savunan kesimde de genel kabul görmeye başlamıştır. Bu geri kalmırlık ve çöküntüden kurtuluş reçetesi olarak, öncelikle hem örgün hem de yaygın öğretimde millî-mânevî değerlerle

¹ Daha geniş bilgi için bkz. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara-2000, s.420-431.

mücehhez insan yeti tirilmesi için farklı kesimlerce stratejiler geli tirilmeye başlanmıştır.

te Osmanlı toplumunda bu dönemde doğan Batıcılık, Türkçülük ve slamcılık cereyanlarının edebiyat alanındaki etkileri edebî akımlar ekinde tezahür etmiştir. Edebiyatçılarımızdan bazıları, bu akımların dünya görüşünü bütünüyle benimsediklerinden, ilgili akımın saflarında tereddütsüz yer alırken, bazıları kendilerine yer bulmakta tereddütler yaşamışlardır. Söz gelimi, aydınlarımızdan bazıları batı hayranı olmakla birlikte, kendilerini slamcılık ve de Türkçülüğü savunanların dünya görüşlerinden bütünüyle tecrit edemiyorlardı. Aynı ekinde slamcı veya Türkçülerin safında yer alan bazı aydınlarımız da, batılı değerleri ve eğitim sistemini bütünüyle reddedemiyorlardı. Bundan dolayı bu akımların dışında ara kademe diye vasıflandırabileceğimiz anlayış ve bu anlayışlara göre verilmiş edebî eserler de mevcuttu.

insanların bu edebî akımlardan etkilendiğini fark eden Osmanlı toplumunun mânevî mimarları da, her kademedeki insanı etkilemek ve millî-manevî değerlerdeki açığın önüne geçmek için, farklı tür ve üslupta edebî eserler verip, farklı yöntemlerle bu değerlerin halka mal edilmesini sağlamaya çalışmışlardır. Osmanlı insanını etkilemek için farklı edebî akımların mensuplarınca yazılıp yayınlanan, kitap, gazete, dergi ve broşürlerden çocuk dergileri ve hikaye kitaplarına kadar, matbuat alanında gözlenen müthiş zenginlik dikkate alındığında, toplumdaki manevî mimarların bu çabalarının önemi daha net bir ekinde ortaya çıkmaktadır.

slâm dünyasının çoğu yerinde olduğu gibi, Osmanlı coğrafyasında da örgün eğitim kurumlarının yanında tasavvuf ağırlıklı bir yöntemle verilen yaygın eğitim, millî-manevî değerlerimizin geniş halk kitlelerine öğretilip benimsetilmesi açısından hayati öneme sahiptir. Bazı eğitim merkezlerindeki medrese örgün eğitiminin, ağırlıklı olarak tasavvuf kültürüyle de desteklendiğini biliyoruz. te Osmanlı coğrafyasında Bitlis, Siirt ve Erzurum, Anadolu'daki tasavvuf kültürüyle destekli medrese eğitimi yönüyle öne çıkan önemli ilim merkezleri arasındadır. Bu kapsamda Ahmet Hamdi Tanpınar Behir isimli eserinin Erzurum ile ilgili bölümünde 1913 yılında ehirde otuzsekiz medrese ve ellidört cami olduğunu belirtmektedir².

² Ahmet Hamdi Tanpınar, *Behir*, Dergâh Yay., İstanbul -1999, s.159.

1.1 Konunun Önemi ve Ara tırmanın Gayesi

Bu dönemde ya amı manevî mimarlarımızdan birisi olan ve Alvar imami olarak da tanınan Hâce Muhammed Lutfî Efendi'nin eseri "*Hulâsatü'l-Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî*", dinî ve tasavvufî muhtevalı bir eserdir. Eser klasik Türk edebiyatı ve halk edebiyatında kullanılan edebî türlerden olu mu pek çok iirin yanı sıra bir mirâciye ve bir mevlid de ihtiva etmektedir. Eserdeki iirler kaleme alınırken aruz ve hece vezninin bir çok kalıbı kullanılmı tır.

Eser, yazarının bir tarikat büyü ü olması dolayısıyla da ayrıca önem ta ımaktadır. Eser, muhtevası ve yazarının özel konumu itibariyle halk arasında halen yo un bir ekilde okunmaktadır.Efe Hazretleri iirleriyle, dinî ve ahlâkî de erleri yerle tirmek, bireylerdeki bencillik, cimrilik, hased, kin, gibi mânevî hastalıkları tedavi etmek istemi tir.Dolayısıyla daha huzurlu ve mutlu bireyler ve ya anabilir bir toplum olu turmayı arzu etmi tir. Tasavvuf öncelikle yeti kin e itimi olarak ele alınacak olursa, eserdeki iirler ço unlukla, yeti kin bireyleri bir sûfî olarak e itmeye yöneliktir. iirlerin birço u, her seviyeden okurun rahatlıkla anlayabilece i ekilde kaleme alınmı tır. Bundan dolayı da iirlerden birço u ilâhi formunda halen yaygın bir ekilde icra edilmektedir. Efe Hazretleri, sa lı ında do rudan do ruya yaptı ı ir ad vazifesine ebedî âleme irtihâlden sonra da eseri vasıtasıyla devam etmektedir. Biz de bireysel ve toplumsal açıdan büyük önem ta ıyan bu eser üzerinde bir çalı ma yapmayı arzu ettik. Çalı mamızda eserle ilgili teknik bazı incelemelerin yanı sıra Efe Hazretlerinin, kendisiyle barı ık, dinî ve ahlâkî de erleri içselle tirip davranı haline getiren, bireyselli i a mı , kainatı bir bütün olarak görebilen, mütevazili i a ıp mahviyete ula mı sûfîler yeti tirmek için i aret etti i yöntemler ve giderilmesi gereken mânevî hastalıklar ve bunların tedavisi konusundaki te his ve tedavilerle ilgili tesbitlerine de yer verilecektir. Dolayısıyla biz bu çalı manın hem eserin muhtevasına farklı bir bakı getirece i hem de eserdeki tasavvuf terimleri ve sûfî tipini tanıtmaya açısından önemli olaca ı kanaatindeyiz. Zira eserdeki iirlerin günümüz insanına verece i önemli mesajlar oldu u kanaatindeyiz. Takdir edilir ki insanlar sadece maddî refahla tatmin olup huzura kavu amamakta, buna ilaveten mânevî tatmin de aramaktadırlar. Bu istek ise insanın dünyaya bakan bedeninin yanında metafizik âleme bakan rûha da sahip olması ve bu iki unsurun daima bütünlük arzusu içerisinde olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple insano lu yaratılı ından bu yana, kendisinden güçlü oldu unu ve kendisine

yardım edebileceğini dü ündü ü somut veya soyut bir unsura inanma ve güvenme ihtiyacı hissetmi tir. Allah (cc) ise kullarının bu ihtiyacını bilmesi dolayısıyla onların do ru kaynaktan beslenmeleri için ilk insandan bu yana onlara peygamberler, suhuf lar ve kutsal kitaplar göndermi ve bunlar vasıtasıyla onların maddî ve manevî huzura kavu up âhiret hayatlarını da garanti altına almalarını sa lamı tır. Gönderilen son peygamber ise, Hz. Muhammed (as)'dir. Allah(cc) son peygamberden sonra da kullarını sıkıntılı zamanlarında çaresiz bırakmamakta onları peygamberlerin varisleri sayılan velîlerle desteklemektedir. Hâce Muhammed Lutfî Efendi'yi de bunlardan biri olarak görmek yanlı olmayacaktır. O, Türk milletinin sıkıntılar içerisinde kıvrandı ı bir dönemde onlara her konuda yardımcı olmaya çalı an, zenginle fakir arasında köprü rolü üstlenen, insanlara maddi hastalık ve sıkıntılardan kurtulmanın bir yolunun da manevi hassasiyet oldu unu ısrarla ifade eden muhterem bir zattır. O, toplumsal huzurun yolunun bireysel huzurdan geçti ini, insanların empati konusunda kar ılıklı özen göstererek, birbirlerinin haklarına saygılı olarak güven ve mutluluk içerisinde ya ayabilmelerinin mümkün olaca ını belirtmi tir. Lutfî Efendi, bu dü üncelerini ifade ederken de sözlü anlatım gibi di er yöntemleri de kullanmakla birlikte a ırlıklı olarak iiri kullanmı tır. Bu tercihin nedeni olarak daha önce de ifade edildi i gibi, iirin ritmik yapısından dolayı zihne yerle tirilmesinin kolay olmasını göstermi tir. Efe Hazretleri'nin meclislerinde bu iirlerin ilâhî vb. formlarda icra edildi i bilindi inde bu tercihin sebebi daha da anlam kazanacaktır. Dinleyenler bu ahenge kapılarak iirlerde ifade edilen anlama yo unla ıp hislenmekte ve bu eserleri icra edenlerin seslerindeki ini çıkı lar ton farkları ve vurgular e li inde kendilerini son derece etkileyici bir kompozisyonun içerisinde bulmaktadırlar. Lutfî Efendi tecrübelerinden de yola çıkarak bu durumun bilincindedir ve bu etkileyici yöntemi özenle kullanmaktadır.

Bu çalı manın amacı, Klasik Türk Edebiyatı bünyesinde yirminci yüzyılın ilk yarısında Hâce Muhammed Lutfî Efendi tarafından kaleme alınan tasavvufî içerikli “*Hulâsatü'l-hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî*” isimli eserdeki iirlerin türlerine göre sınıflandırılıp çe itli açılardan incelenmesidir. Lutfî Efendi'nin iirlerindeki mesajların günümüz insanının kolay anlayabilece i ekilde açıklanıp, onlara ula tırılmasında bir vasıta ve köprü rolü oynaması da bu çalı manın di er bir amacını olu turmaktadır.

1.2. Ara tırmanın Kapsamı ve Metodolojisi

Çalı mamız, edebiyat alanını ilgilendirdi i gibi din ilimlerinin de birçok alanını yakından ilgilendirmektedir. Klasik Türk Edebiyatı ba ta olmak üzere, slâmî Türk Edebiyatı, Tasavvuf tarihi ve felsefesi, slâm tarihi, slâm ahlâkı, din e itimi, din psikolojisi, din sosyolojisi sahalarında yazılmış , konumuzla ba lantılı temel eserler, ayrıca, inceleyece imiz eserde referans gösterilen âyet ve hadisler temel materyalimizdir. Bundan dolayı Kur'an ve hadis kitapları da temel ba vuru kaynaklarımızdır. Öncelikle Hâce Muhammed Lutfî Efendi ve ya adı ı dönem hakkında kısaca bilgi verilecektir. Akabinde, eserdeki iirler nazım ekilleri (mesnevi, gazel, müseddes vb.) ve edebi türler çerçevesinde (münâcât, na't, mevlid, maktel vb.) sınıflandırılıp sistematik olarak düzenlenecek, iirlerde geçen dinî, tasavvufî, tarihî, unsurlar bireysel veya toplumsal davranı modelleri, ahlâki de erleri ihtiva eden kelime veya cümleler sınıflandırılıp, eserin yazıldı ı dönemin artları, eserde dikkat çekilen konuların tarihî ve kültürel arka planı da dikkate alınarak bunlarla ilgili kısa de erlendirmeler yapılacaktır,

Çalı ma giri ve sonuç bölümünün dı nda dört bölümden olu maktadır. Giri bölümünde; incelenen konunun önemi ve ara tırmanın gayesi, kapsamı ile, son olarak da, metodoloji ve kaynak tanıtımı yer almaktadır. Giri kısmında ayrıca, Hâce Muhammed Lutfî Efendi'nin ya adı ı dönemin siyâsi, sosyal ve edebî yapısı ile ilgili bilgi verilmi ve onun hayatı, tahsili, edebî ahsiyeti ve eserleri ele alınmı tır.

Çalı manın birinci bölümünün giri inde Lutfî Efendi'nin iir anlayı ıyla ilgili bilgi verilmekte ve bu bölüm eserin ihtiva etti i iirlerin ekil ve muhtevâ özelliklerinin incelendi i iki temel ba lıktan olu maktadır. iirlerin ekil açısından incelendi i kısımda, iirlerin nazım ekilleri, vezin ve kafiye ile ilgili özellikleri ele alınmı tır. Çalı ma hazırlanırken dikkate alınan baskıda, iirlerin vezinleri tespit edilmi olmasına ra men eserdeki bütün iirlerin vezinleri yeniden incelenmi ve vezinleri hatalı tespit edilmi olan iirler oldu u görülmü tür. Bunların vezinleri do ru olarak tespit edilerek tek tek belirtilmi tir. Ayrıca vezinlerin kullanım oranları, hangi iirin hangi vezinle yazıldı ı tablo yapılarak gösterilmi tir. Bu bölümün di er ba lı nda ise, iirlerin konusu, üslûbu, dil ve ifâde özellikleri, iirlerde kullanılan atasözleri ve deyimler, kullanılan edebî sanatlar ve bu çerçevede iirlerde kullanılan ayet ve hadis iktibasları,

ele alınıp her konu örneklerle detaylandırılmış ve kolay anlaşılması sağlanmak istenmiştir. Edebî sanatlar başlı başına altında şiirlerdeki telmihler de ele alınmıştır. Âyet, hadis, İslam tarihi gibi konulara yapılan telmihlerin yanında, çeşitli ahıslara ve eserlerine yapılan telmihlere de yer verilmiştir. Konular anlatılırken örnek olarak alınan beyitlerde iktisat edildiği düşünülen âyet ve hadislerden fark edilebilenler, ihtiyaca göre, bazen hem orijinal metni ve mealiyle bazen ise sadece mealiyle verilmiştir.

İkinci bölüm, Lutfî Efendi'nin şiirlerinde geçen dinî unsurları kapsamaktadır. Bu bölümün kapsamında, Allah, peygamberler, melekler, cennet varlıkları, diğer ruhânî varlıklar, kutsal sayılan gün ve geceler ve dört halife, ehl-i beyt gibi dini özellik taşıyan ahıslar bulunmaktadır. Bu konuların bulunduğu mısralardan bir kısmı örnek olarak verilmiştir ve bu örneklerde iktisat edilen âyet ve hadisler dipnotta gösterilmiştir. Ahıslarla ilgili kısımda onların hayatları hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Çalımanın üçüncü bölümü ise, şiirlerdeki tasavvufî unsurları ihtiva etmekte ve çalımanın temelini oluşturmaktadır. Çalıma bu bölüm üzerine inşa edilmiştir. Bu bölümde Lutfî Efendi'nin şiirlerinde geçen tasavvufî kavramlar hakkında bilgi verilmekte, eserde ismi geçen mutasavvıfların hayatları hakkında kısaca bilgi verilerek, onlarla ilgili mısralarda ifade edilen özellikleri belirtilmektedir. Bunlara ilaveten şiirlerde ismi geçen tarikatler de ayrı başlıklar altında ele alınmıştır ve her biriyle ilgili kısa açıklamalar yapılmıştır. Bu bölümde ayrıca klasik Türk edebiyatında kullanılan sevgili ile ilgili mazmunlar, tasavvuf edebiyatında ifade ettikleri anlamla ele alınmıştır ve çok sayıda ve çeşitli örneklerle izah edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde onun tasavvuf anlayışını, hayata, olaylara, dine, insanlara ve diğer canlılara bakışını görmek, dünyanın, olayların ve ya'amin sûfî penceresinden görünüşüne ve değerlendirilmesine şahid olmak mümkündür. Lutfî Efendi kâil ve hâl ilmine sahip bir mutasavvıf olması dolayısıyla şiirlerinde tasavvufî ile ilgili teknik terimleri de ustalıkla kullanmıştır. Konuyla ilgili olarak bu bölümde kullanılan örnekler incelendiğinde onun her konudaki hassasiyetini kolayca görmek mümkündür.

Dördüncü ve son bölüm ise şiirlerdeki zengin ahıs kadrosunun diğer bölümlerde bahsedilmeyenlerini içine almaktadır. Bu ahıslar öne çıkan özelliklerine göre, edebî, tarihî, mitolojik şahsiyetler gibi ayrı başlıklar altında gruplandırılmışlardır.

Bunların her biriyle ilgili bilgi verilmi ve örneklerde belirtilen özellikleri zaman zaman mitolojik veya tarihi bilgilerle açıklanarak bunlara vurgu yapılmı tır.

Eserin muhtevasında bulunan Farsça ve Arapça iirler bu çalı manın kapsamı dı ında tutulmu tur.

Çalı manın bütününde örnek olarak verilen mısra, beyit, kıta, mani ve bendlerin eserdeki yerleri, dipnotlarla gösterilmi , ayrıca sayfa numaraları “s”, iir “ ”, beyit “b”, kıta “k” , mani “m” harfiyle gösterilmi , bend ise beyitle karı ma durumu dolayısıyla bend olarak yazılmı tır. Mevlid, mirâciye gibi iir numarası olmayan iirler ise isimleri yazılarak gösterilmi tir. Ayrıca bazı örnekler birden fazla konuyu veya ahsı ihtiva etmesi dolayısıyla birden fazla ba lıkta örnek olarak kullanılmı tır.

1.3. Kaynak Tanıtımı

Çalı mamız Lutfî Efendi'nin iirlerinin dinî ve tasavvufî açıdan incelenmesi oldu u için temel ba vuru kaynaklarımız ayet ve hadisler ile din ve tasavvuf konusunda yazılmı kaynak eserlerdir. Ayrıca iirlerin teknik özellikleri açısından da incelenmesi dolayısıyla edebiyatın teknik konularına dair eserler de öncelikli ba vuru kaynaklarımız arasında yer almı tır. Tasavvufî kavramların incelenmesi esnasında bu kavramları ihtiva eden tasavvuf sözlükleri sık kullanılan temel ba vuru kaynaklarından dır. Lutfî Efendi'nin iirleri edebiyat dı ındaki di er ilim dallarının kapsamına giren konular açısından da son derece zengin olması dolayısıyla, bu çalı ma sırasında sosyoloji, psikoloji, mitoloji, genel tarih ve slam tarihi ile ilgili kaynak özelli i ta ıyan eserlere de sıklıkla müracaat edilmi tir.

Bu kapsamda, Abdürrezzak Kâ ânî tarafından, hazırlanan “Tasavvuf Sözlü ü” (stanbul- 2004) isimli sözlük çalı mamız da sıkça kullandı ımız kaynaklar arasındadır. Buna ilaveten Süleyman Uluda 'ın “Tasavvuf Terimleri Sözlü ü” (stanbul- 1996) ve Ethem Cebecio lu'nun “Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlü ü” (Ankara-1997) tasavvufî kavramlarla ilgili bölümü hazırlarken sıkça kullandı ımız temel ba vuru kaynaklarımızdandır.

Dinî ve tasavvufî kavramları açıklarken faydalındı ımız bir di er kaynak ise Abdülkerim Ku eyrî tarafından kaleme alınan “Ku eyrî Risâlesi” (stanbul- 2003) isimli eserdir. Tasavvuf ile ilgili kavramlar kısmını hazırlarken yararlandı ımız bir ba ka eser

ise, tasavvuf psikolojisi ile ilgili olarak Robert Frager tarafından kaleme alınan “Kalb Nefs ve Ruh” (stanbul 2004) isimli eserdir.

Çalı mamızın Lutfî Efendi'nin iirlerinin ekil özelliklerini de içine alması dolayısıyla bu konuda da ba vuru kaynaklarına ihtiyacımız oldu. Necla Pekolcay'ın da içerisinde bulundu u bir komisyon tarafından hazırlanan “ slâmî Türk Edebiyatında ekil ve Nev'îlere Giri ” (stanbul-1994) isimli eser iirlerle ilgili teknik kısımları yazarken önemli ba vuru kaynaklarımızdan biri oldu.

Çalı mamızın teknik kısımlarını yazarken kullandı ımız bir di er kaynak ise, Tâhir-ül Mevlevî'nin “Edebiyat Lügatı” (stanbul-1994) isimli eseridir.

Lutfî Efendi'nin iirleri arasında Kerbelâ hadisesiyle ilgili olarak yazılan pek çok iir bulunmaktadır. edebî türler arasında Muharremiye veya Hz. Hüseyin mersiyesi olarak isimlendirilen bu iirlerin Lutfî Efendi'nin eserinde sıkça yer almasının bir nedeni olarak onun anne cihetinden seyyid olması gösterilebilir. Bu durumun bir ba ka nedeni olarak Fuzûlî'nin onun üzerindeki etkisi gösterilebilir. Bu kapsamda Fuzûlî'nin “Hadîkatü's-Süedâ” (stanbul-2003) isimli eseri de temel ba vuru kaynaklarımız arasında yer almı tır. Bu eser detaylı olarak incelendi inde Lutfî Efendi'nin Muharremiyeleri üzerindeki etkisi açıkça görülmektedir.

Çalı mamızın dini unsurları ihtiva eden kısmında peygamberlerle ilgili ba lık yazılırken Asım Köksal'ın “Peygamberler Tarihi” isimli eserinden faydalandık. Peygamberlerin hayatıyla ilgili bilgiler ve örnek beyitlerde onların öne çıkan özellikleri yazılıp açıklanılırken bu eserden alıntılara da yer verilmi tir.

Çalı manın son bölümünde eserdeki iirlerde geçen mitolojik ahsiyetlere de yer verilmi tir. Bunlarla ilgili ba vuru kaynaklarımızdan biri Dursun Ali Tökel'in “Divan iirinde Mitolojik Unsurlar” isimli eseridir. Bu konudaki bir ba ka ba vuru kayna ımız ise, Ahmet Talât Onay'ın “Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve izahı” (Ankara-2000) isimli eseridir.

Lutfî Efendi'nin hayatı ve çevresindeki ahıslar ile ilgili bilgiler için ise, Hüseyin Kutlu'nun hazırladı ı “Hâce Muhammed Lutfî Hayâtı ahsiyeti ve Eserleri” (stanbul-2006) isimli çalı madan faydalanılmı tır. Ayrıca bu konuda Ahmed Ersöz'ün hazırladı ı “Alvarlı Efe Hazretleri”(zmir-1991) isimli çalı ma da bir di er ba vuru kayna ımız olmu tur.

Bu çalı ma esnasında, özellikle konularla ilgili verilen örnekleri açıklarken sözlükler temel ba vuru kaynaklarımız olmu tur. Bunlar arasında Ferit Devellio lu'nun "Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat"ı (Ankara-2004), emseddin Sami'nin "Kâmûs-ı Türkî" (stanbul 2007) isimli sözlü ü, İhan Ayverdi'nin de bulundu u bir komisyon tarafından hazırlanan üç ciltlik "Kubbealtı Lügatı" (stanbul-2006) isimli sözlük sıkça kullandı ımız ba vuru kaynaklarımızdandır.

Çalı mamızın neredeyse hemen her madde ba lı ını kaleme alırken ba vurdu umuz temel kaynaklardan biri de Türkiye Diyanet Vakfı slâm Ansiklopedisi'dir.

slam tarihi, tefsir ve hadis konularında "karya dı.html" bünyesinde bulunan eserlerden de faydalandık.

Ayrıca eserle ilgili bu zamana kadar yapılan çalı maları ara tırdık, bir çok eserin içerisinde küçük ba lıklar halinde eser ve ahısla ilgili bilgi bulunmakla birlikte, yerli ve yabancı ara tırmacılarca yapılan herhangi bir doktora tezine rastlamadık. Ancak doktora konumuzla ilgili bundan önce iki yüksek lisans tezi yapıldı ını ve üç tane de makale yayınlandı ını tespit ettik.

Konuyla ilgili yapılan yüksek lisans çalı malarından birincisi, "Alvarlı Muhammed Lutfî'nin iirlerinin Umumi Tahlili" ismini ta ımaktadır ve Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde 1996 yılında M. Lütfi Karaca tarafından yapılmı tır. Bu yüksek lisans tezi kaynakça hariç, IX+74 sahifeden olu maktaki ve isminin geni kapsam ifade etmesine ra men, muhteva bakımından oldukça dar kapsamlı ve de yüzeysel bir çalı madır.

Birol Yıldırım'ın 2003 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yapımı oldu u "Alvarlı Muhammed Lutfî Hayatı ve Hulâsatü'l-Hakâyık Adlı Eserindeki Ahlâkî Unsurlar" isimli yüksek lisans tez çalı ması ise, kaynakça hariç, 104 sahifedir. Bu çalı ma da yüksek lisans düzeyinde bir çalı ma olması dolayısıyla dar kapsamlıdır.

Konuyla ilgili makalelerden birincisi, Prof. Dr. Hüseyin Elmalı tarafından, 2000 yılında kaleme alınımı "Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi ve Erzurum Destânı" isimli makedir. Bu çalı ma, toplam be sahifeden olu maktadır ve Yeni Ümit Dergisi'nde (stanbul-2000) yayınlanımı tır.

Bu konudaki bir di er makale ise, ‘‘Alvarlı Efe Hazretleri’’ ismindedir ve Doç. Dr. Veysel Güllüce tarafından Yeni Ümit Dergisi’nde be sahife olarak kaleme alınmıştır.

Konuyla ilgili di er iki çalı ma ise, Prof. Dr. Selahattin Kıyıcı’nın hazırlad ı ‘‘Alvar mamı Muhammed Lutfi’’ ismini ta ıyan konferans metni ve D A’da bulunan ‘‘Alvar mamı Muhammed Lutfi’’ isimli maddedir.

Eserle ilgili yapılan, fakat bütün çabalarımıza ra men ula amadı ımız bir çalı ma ise Talip Aktepe’nin 1969 yılında Atatürk Üniversitesi bünyesinde yaptı ı lisans tezidir.

2. Hâce Muhammed Lutfi Efendi’nin Hayatı ve Ya adı ı Dönem

2.1. Ya adı ı dönemin siyâsî yapısı

Hâce Muhammed Lutfi Efendi 1868-1956 yılları arasında yaşamıştır. Onun ya adı ı dönem, tarihî açıdan incelendi inde hemen her alanda meydana gelen de i iklikler açısından ne kadar önemli bir zaman dilimi oldu u açıkça görülecektir. Hâce Muhammed Lutfi Efendi, monar i ve cumhuriyet olmak üzere iki ayrı devlet rejimine tanıklık etmiştir. Osmanlı’ya tanıklık etti i dönemde be padi ah, Cumhuriyete tanıklık etti i dönemde ise, üç cumhurba kanı görmü tür. O, Osmanlı devletinin küllerinden Türkiye cumhuriyetinin do up aya a kalkı mını mü ahede etmiştir. Fakat bunlardan da önemlisi onun ahid oldu u ve bizzat içerisinde yer aldı ı, Türk halkının istiklâl mücadelesidir.

Osmanlı Devleti’nde ortaya çıkan askerî siyâsî ve sosyal durumlar ve olaylar kar ısında yönetim yeni düzenlemeler yapma zorunlulu u hissetmiştir. Bu konularda hissedilen zorunluluk Tanzimat ve ıslahat fermanı ve me rutiyet olarak ortaya çıkmıştır. Fermanların ilanı kısa sürede olsa da onların alt yapısının olu masının uzun bir süreç oldu u söylenebilir. Fakat bu fermanlar ne ülkenin sava a sürüklenmesine ne de devlet rejiminin yıkılmasına engel olmu tur. Osmanlı topraklarının her açıdan zenginli i kar ısında i tahları kabaran bazı devletler onun çok milletli yapısından faydalanıp bu milletlere çe itli vaadlerde bulunarak onları ba ımsızlık iste iyle devlete isyana kı kırtmışlar ve bu te viklerinde ba arılı da olmu lardır. mparatorlu un çe itli yerlerinde patlak veren isyanlar kar ısında siyasi otoriteler çaresiz kalmışlar ve

imparatorluktan kopu lar hızlanmı , Osmanlı devleti dallarının sırayla kesilmesi kar ısında çaresizlik içerisinde kıvranan devasa bir a ca benzemi tir. Bu kopu ların sonucunda ise sava gelmi tir. Sava her ne kadar Türk milletinin canını ortaya koymasıyla kazanılmı sa da onun açtı ı maddi ve manevi yaraları sarmak uzun yıllar almı tır. Bu sava sonrasında saltanat kaldırılarak Cumhuriyet ilan edilmi tir. Cumhuriyetle birlikte çe itli sahalarda yenilikler yapılmı tır. Bunların arasında Lutfî Efendi'yi en çok etkileyenleri ise tekke ve zaviyelerin kapatılması ve hac gibi bazı konulardaki yasaklamalardır. Takdir edilir ki tekke ve zâviyeler asırlardan bu yana toplumu e itme adına büyük rol oynamı kurumlardır. Son dönemlerde buralarda ehliyetsiz ki ilerin bir yerlere geldi i ile ilgili tartı malar olsa da, yine de bu kurumlar e itim açısından toplumda önemli yere sahipti. Lutfî Efendi'nin bizzat bu kurumların içerisinde yer aldı ı, Küfrevî Dergâhı'yla, Nak ibendiyye ve Kadiriyye tarikatleriyle ba lantısı dikkate alındı nda, bu kurumlarla ilgili yasaklar konusundaki üzüntüsü daha iyi anla ılacaktır. Sonuç itibariyle, Lutfî Efendinin ya adı ı dönem siyâsî kar ıklıklarla dolu bir dönemdir ve siyâsî alandaki kar ıklıklar ya amın her alanına yansıması tır. Denilebilir ki, Lutfî Efendi rejimleri birbirinden farklı olsa da, biri di erinin devamı olan her iki devletin de en kritik dönemlerinde ya amı tır.

2.2. Ya adı ı dönemin sosyal yapısı

Muhammed Lutfî Efendi'nin ya adı ı dönem sosyal, siyâsî ve edebî yapı arasındaki etkile imin açıkça görülebilece i örneklerle doludur. Bu dönemde toplumda meydana gelen de i ikler siyâsî ve edebî yapıyı etkilemi , onlarda meydana gelen de i iklikler de sosyal yapıyı etkilemi tir. Dolayısıyla iç içe bir etkileme ve etkilenme sözkonusudur. Osmanlı'nın son döneminde, toplumun bazı kesimlerinde batı hayranlı ı büyük boyutlara ula mı , bunun etkileri ise, öncelikle, sosyal yapının temeli olan aile kurumunda ve insanlar arası di er ili kilerde görülmü tür. *“Aile, Tanzimat'la beraber sosyal hayatın en çok de i ikli e u rayan kurumlarından biridir. Edebiyatın saraydan çıkıp soka a yayılması gibi, aile de eski mahremiyetinin di ina ta mı , ailenin esasen*

mevcut problemleri, sosyolog ve hukukçulardan önce edebiyatçıların te rih masasına yatırılmı tır.”³

Medreselerdeki e itim kalitesinin dü mesi ve bir bakıma bunlara alternatif olarak açılan yabancı okullar e itimde ikili e sebebiyet vermi ve bu durum do rudan topluma yansıma tır. Devletin bazı kurumlarındaki hizmet kalitesinin dü mesi, rü vet ve adam kayırma gibi dinî ve ahlâkî geçerlili i olmayan tutum ve davranı ların ortaya çıkması sosyal yapıda huzursuzluk yaratmı ve olumsuzluklara olumsuzlukla kar ılık verme sonucunu do urarak toplumda dinî ve ahlâkî anlamda çöküntüye sebep olmu tur.

Bu dönemde ve sonrasında sosyal yapıda meydana gelen de i imlerin kaynaklarından biri de yapılan sava larda meydana gelen toprak kaybı ve bu kayıpların sonucunda oralarda ya ayan halkın imparatorlu un daralan topraklarına do ru göç etmesidir. Bu göçler neticesinde yerli halkla yeni gelenler arasında meydana gelen kültür etkile iminin sonucunda sosyal yapıda çe itli de i imler meydana gelmi tir. Zira gelenler sahip oldukları inanç, gelenek, görenek ve kültürleriyle birlikte gelmi ler ve bunların gere ini yaparken ister istemez çevrelerini etkilemi ve onlardan da etkilenmi lerdir.

Ülkenin sava a girmesiyle ise, bütün dengeler alt üst olmu toplumda a kınlık, çaresizlik ve karma a hakim olmu tur. Sava insanları maddî ve mânevî anlamda bitirmi , alı kanlıklar ve hayata bakı de i mi , insanlar hayatın acı gerçekleriyle yüz yüze gelmi lerdir. Türk halkı Atatürk’ün önderli inde ahlanıp ülkeyi dü manlardan temizlemi ve Osmanlı devletinin yerinden Türkiye cumhuriyeti ye ermi tir. Fakat sava ın toplumdaki izlerini silmek kolay olmamı tır. Sava ta çok sayıda insanın ölmesi, sakat kalması yetmezmi gibi sava sonrasında da halk açlık, salgın hastalıklar gibi olumsuzluklarla kar ı kar ıya kalmı tır. Bütün bu olumsuzluklar ise sosyal yapıda derin yaralar açmı tır. Bunların ötesinde toplumu son derece etkileyen bir ba ka konu ise konulan yasaklar ve yapılan yeni düzenlemelerdir. Medreseler, tekke ve zaviyeler ve kıyafetle ilgili düzenlemeler, sava ın maddî mânevî kayıplarını mânevî dinamiklerle telafi etmeye çalı an toplumu derinden sarsmı daha fazla çaresizli e sürüklemi tir. Sadece üst tabakanın de il halkın e itiminde de vazgeçilmez bir yere sahip olan tekke

³ Orhan Okay, “*Batılıla ma Devri Türk Edebiyatı*”, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, Feza Yay., stanbul-1999, c. 1, s. 91.

ve zaviyelerin kapatılmasıyla onların hizmet verdi i e itim sahasında bo luk olu mu ve bu bo lu u telafi edecek alternatif bulunamamı tır.

“ slâm dünyasında ahlak ve zihniyet dünyası, ya ama tarzı hatta gündelik dil büyük ölçüde tasavvuf ve tarikatlar etrafında ete kemi e büiündü ü için de i im talepleri aynı zamanda ahlak ve tasavvuf tenkitleri ekline dönü mü , bu süreç neticeleri itibariyle ahlak kavramlarının hiyerar isinin bozulmasını, kavramların kimi dönemin icbarları do rultusunda azmanla tırılarak, kiminin içi bo altılarak yeniden tanımlanmasını getirmi tir.”⁴ Sonuç olarak, Osmanlı'nın son dönemi de Cumhuriyet'in ilk dönemi de Türk halkı için kritik dönemlerdir. Tanzimat fermanı öncesinde gayri resmi ba layıp, fermânın ilanıyla resmiyet kazanan de i im sosyal yapıda ikilik ortaya çıkarmı tır. “Büyük ehirlerdeki yeni hayat artlarının bütün içtimâî müesseselerde az çok istihaleye sebep olaca ı muhakkaktı. Meselâ eski türk ailesinin garplıla ma hareketi kar ısında alâkasız kalması ve sarsılmaz bir mukavemet göstermesi imkansızdı. Eski aile e er bu harekete mukavemet ettiyse, garplıla mayı zarûrî gören yeni nesil bunu alkı lamayacaktı. Bu suretle eski aile moralini müdafaa etmek isteyen bir nevi mürteci zihniyete kar ı aileyi garplıla tırmak temayülünde olan hürriyetçi ve ileri bir zihniyet kendili inden meydana çıktı. Sarayın, kona ın, evin garplıla ması, garp kıyafeti, mua ereti ve hayat tarzının eski adetlerimiz arasına yava yava nüfuza ba laması tanzimatı takip eden devirdeki düalizmin bu sahada da hakim oldu unu gösterir.”⁵ Tanzimat sonrasında en büyük de i ikli in ailede olması, onun kendi dı ndaki bütün yapılardan etkilenmesi ve toplumun temel çekirde i olmasıyla izah edilebilir. Toplumun her kurumundaki de i menin ilk ve son etkisi aile üzerinde görülmektedir.

2.3.Ya adı ı dönemin edebî yapısı

“1826'da yenile me sürecinin önündeki önemli engellerden biri olan Yeniçeri Oca ı'nın kaldırılmasıyla hem yeni bir ordu kurulmasına yol açıldı hem de köklü de i imlere uygun zemin olu turulmu tur. Harbiye nazırı Mustafa Re id Pa a'nın

⁴ smail Kara, “ slam Dü ünçesinde Paradigma De i imi”, *Modern Türkiye'de Siyasi Dü ünçe*, leti im Yay. stanbul-2003, c.1, s. 260.

⁵ Hilmi Ziya Ülken, “Tanzimat'tan sonra fikir hareketleri”, *Tanzimat I*, Maarif Vekaleti Yay., stanbul-1940, s. 758-759.

gayretleriyle 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla yenileme hareketi devletin resmi programı hâline gelerek devlet ile halk arasındaki ilişkilerde artık yeni bir dönem başlamıştır. 1876'daki Mevzuatın ilânıyla da özellikle hukuk ve rejim açısından köklü değişiklikler meydana gelmiştir. XIX. Asır Osmanlı siyasetçisi ve edibinin, edebiyat ve olaylara bakışı ile bir önceki dönemdekilerin bakışları arasında bazı farklılıklar görülmektedir. Bir önceki asırda Osmanlı'nın hastalıklarını keşfetme ve onu kendi dairesi içinde tedavi etmeye çalışan devlet adamları ve yazarlar, medeniyet deyişini hiç düşünmeksizin, topluma ait eski dinamikleri yeniden canlandırıp kazandırma gayretini içerisine girmişlerdir. Hatta Damad İbrahim Paşa gibi devlet adamları ve onların etrafında toplanan âlim, şair ve edipler kendi kültür ve medeniyetlerini daha iyi öğretme ve tanıtmaya amacıyla din tarih ve biyografi türlerinde bazı eserler kaleme almışlardır. Bu devir siyasetnamelerinde çöküntünün sebebi olarak daima devlet ve toplum yapısındaki ahlâkî gerilemeye dikkat çekilmiştir. Özellikle yüzyılın ikinci yarısından itibaren eski dinamiklere dönmeye çalışırken, batıdaki askerî, ilmî ve teknik gelişmelerden yararlanılmasının gerekliliğine inanılmaya başlanmıştır.

O dönemin eğitim ve edebi yapı açısından bir başka problemi ise, Batılıların Osmanlı topraklarında misyonerlik amacıyla açtıkları okullardan yetiyecek siyasi ve edebi hayata katılan şahıslardır. Bunlardan biri olan Ahmet Vefik Paşa, Robert Kolej'in arazisini satın almıştır. Cizvitlerin açtığı okulda eğitimini almasına rağmen Hristiyanlık yerine pozitivistliği tercih eden Beşir Fuad da bu felsefeyi Türk halkına tanıtmaya ve benimsetmeye çalışmıştır. Yüzyılın önemli şair ve ediplerinden Tevfik Fikret'in oğlu rahip, Ahmed Cevdet'in torunu Zübeyde Hanım ise rahibe olmuştur.”⁶ Bütün bunlar Osmanlı'da her sahada meydana gelen büyük değişiklikleri açıkça göstermektedir. Fakat, takdir edilir ki, bir topluma yön veren ve onu yansıtan o toplumun edebiyatıdır. Dolayısıyla bu kritik döneme tanıklık eden ve aynı zamanda bu dönemi yönlendiren edebiyat, bu etkileme ve etkilenme sürecinde pasif kalmamıştır. O da batı etkisinde yeni bir döneme girme ve eskiye tepki olarak yeni olduklarını iddia eden edebî topluluklar oluşmuştur.

⁶ Ahmet Atilla Çentürk- Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul-2004, s. 461-463.

“Her yenilik hareketinde oldu u gibi, Tanzimat edebiyatı da bir önceki edebiyat anlayı na, yani divan edebiyatına tepki karakteri ta ır. Tanzimat devrinde münaka aların ço u da iirin muhafazakarları ve yenilikçileri arasında olur. Tanzimat edebiyatçılarının divan iirine itirazları, daha sonraki edebi devrelerde de gündemde kalmı , hatta Cumhuriyet’in ilk yıllarında Osmanlı’ya ilan edilen husumetin önemli motiflerinden biri olmu tur. Edebiyat tarihlerinde Tanzimat edebiyatı, kalın hatlarıyla 1859 da ba latılıp, Servet-i Fünun toplulu unun kurulaca ı 1896’ya kadar sürdürülür. Bu devre de kendi içinde iki grubta ele alınır. Önceleri “ inâsi Mekteb-i Edebi”, daha sonraları “ inâsi-Ziyâ Pa a-Namık Kemal” grubu olarak adlandırılan, di er bir isimle Tanzimat edebiyatının birinci devresinin de II. Abdülhamid’in tahta çıkı ı (A ustos 1876), Me rutiyet’in ilanı (Aralık 1876), Meclis-i Mebusan’ın açılı ı (Mart 1877), yahut Meclis’in feshedilmesi (ubat 1878) gibi tarihlerde sona erdi i kabul edilmi tir. Görüldü ü gibi bu tarihler tamamen siyasî olayları i aret etmektedir. Sinâsi-Ziyâ-Kemal edebî mektebinin en önemli özelli i siyâsî-sosyal bir karaktere sahip olmasıdır. Üçü için söyleyebilece imiz ortak özellikler, bazı yeni edebî türlerin denenmesi, a ırlı ı sosyal ve siyasî olmak üzere Avrupaî fikirlerin edebî eserler yoluyla tebli i, halkın kullandı ı veya kolaylıkla anladı ı dille yazmaktır.

Yine klasik tasnifte, Tanzimat’ın ikinci edebî devresi olarak Ekrem-Hâmid-Sezâi üçlüsünün te kil etti i grup bahis konusu edilmi tir. Önceki devrenin sona erdi i farzedilen 1876-1878 yıllarından, Servet-i Fünun’un ba langıcı olan 1896’ya kadar devam etti i belirtilir. Bu üç yazarı birbirine ba layan ahsi mizaçları ve siyasi devrin özellikleri sebebiyle toplum meselelerinden ve politikadan uzak bir edebiyat anlayı na sahip olmalarıdır. Böylece edebi tür, form ve temalarda büyük bir zenginlik ortaya çıkar. Buna paralel olarak hissî a ırlıklı fakat sade dile ra bet etmeyen bir akım görünü ü kazanır.

Servet-i Fünuncular, genel karakterleri itibariyle topluma küskiin ahsiyetlerdir. Bu sebeple, zengin bir sanat dünyasına sı unmlardır. Böylece gerek nesir gerekse iirde derinli i olmayan, sathî fakat estetik açıdan itinalı bir edebiyat devrini ba latmı lardır. Edebiyat-ı Cedîde de denilen Servet-i Fünun, 1896-1901 arasında, be -altı yıl gibi kısa fakat edebî bakımdan yo un bir devrenin adı olmu tur. Derginin 1901’de kapatılmasından sonra Servet-i Fünun edebî toplulu u da da ılır. Bu tarihten Me rutiyet’in ilanına kadar geçen 7-8 yıl içinde yalnız edebî ve fikrî alanda

de il, genel olarak yayın hayatında da hissedilir bir dü ü vardır. Bunda sansürün rolü kadar yazarların, üzerlerinde hissettikleri psikolojik baskının da tesiri olmalıdır. Me rutiyet'le beraber, tarihinin en hür devresini ya ayan Türk toplumunda da, basında da alabildi ine serbest bir devre açıldı. Tanzimat'ın ilk devresinden sonra edebiyat, ikinci defa ve daha güçlü bir politik-sosyal konular hücumuna u radi. Edebiyat, hemen bütünüyle bir sanat olmaktan çıkıp aktüel politikanın arenası haline geldi. Bu krizden sanat namına endi e duyan bir kısım genç yazarlar, 1909 ba larında bir araya gelerek Servet-i Fünun dergisinde çıkan bir beyanname ile toplulu un adını açıkladılar: Fecr-i Âtî. Yeni ve biraz daha Batı'ya yakın, bununla beraber milli geli meye hizmet edecek Fecr-i Âtî'nin en önemli prensibi "sanatın ahsî ve muhterem olması"dır. Bu vasfıyla Servet-i Fünuncular'dan pek de uzakla amayan topluluk, Me rutiyet'in karma ık atmosferinde dikkatleri bir süre sanat alanına çektikten sonra, mensuplarının birbirinden çok farklı istikametlere da lmaları sebebiyle, fazla bir iz bırakmadan eridi.

kinici Me rutiyet'ten itibaren günümüze kadar adından bahsedilen fakat belli bir beyanname olmadi ndan sınırları ve mensupları münaka a konusu olmu bir akım da Millî Edebiyat olmu tur. Millî Edebiyat, bilhassa 1910-1923 arası fikrî ve edebî faaliyetlerin önemli odak noktalarından biridir. Aynı yıllarda ortaya çıkan Türkçülük, slamcılık, Batıcılık, hatta çok aykırı görünen Nev-Yunanîlik gibi akımların veya mensuplarının, tarihî ve siyasî artların zorlamasıyla geldikleri bir muhassala (bile ke) çizgisidir.

Bütün bu akımlar 1908-1923 arasında vuku bulan ve devleti inkıza götüren, yeni bir rejimi zaruri kılan Balkan, Dünya ve stiklal sava larıyla birbirine yakla tı. Enver Pa a'nın Orta Asya macerasının hüsrarla sonuçlanması Türkçüler'i; Dünya Sava ı yıllarında bazı Arap kabilelerinin Osmanlı dü manı olan Avrupalılara yakla maları slâmcıları; medeniyet ve insaniyet örne i zannedilen Batılılar'ın emperyalist siyasetleri Batıcıları ve Nev-Yunanîler'i daha gerçekçi dü ünme sevketti. Millî Edebiyat, Me rutiyet'ten sonra benimsenen stanbul Türkçesiyle, yerli konu ve tiplerin i lenmesini, özellikle estetik de erlerin de ihmal edilmemesini esas alan bir edebiyat akımı olmu tur. Her ne kadar Batı tesirlerine açık oldu u muhakkak ise de,

bütünü bu edebiyat gruplarının sistematik olarak Batı edebiyatı ekollerinden birine tam manasıyla bağlanması doğru değildir.”⁷

2.4. Hâce Muhammed Lutfî Efendi

2.4.1. Hayatı

Alvar imamı, Alvarlı Efe veya Efe Hazretleri lakabıyla da tanınan Hâce Muhammed Lutfî Efendi 1285/1868 yılında Erzurum’un Pasinler (Hasankale) ilçesine bağlı Kındı (Altınbağ) Köyü’nde dünyaya geldi. Babası Hüseyin Gedâi diye de maruf olan, Hâce Hüseyin Efendi, annesi ise Seyyide Hatice Hanım’dır. Muhammed Lutfî Efendi ilimler sahasında temayüz etmiş bir aileye mensuptur. Nitekim babası Hâce Hüseyin Efendi zâhiri ve bâtinî ilimlerde icâzet vermeye yetkili bir âlim idi. Dedesi(büyük baba) Hâce Muhammed Efendi de aynı ekilde âlim bir zâttı. Muhammed Lutfî Efendi anne cihetiyle seyyidtir.

Efe Hazretleri soyadı kanunu çıktığında ilk olarak “yardımcı” soyadını almış sonraları bunu “budak” eklinde değiştirmiştir. Vefatından sonra ise oğlu Hacı Seyfeddin efendi, babaannesi Seyyide Hatice Hanım’ın ailesine ait “Mazlumolu” lakabını benimseyerek “Budak” soyadını “Mazlumolu”na çevirmiştir.

Tahsil hayatının ilk merhalesinde babası Hâce Hüseyin Efendi’den icâzet alarak yetmiş Efe Hazretleri 1307/1889-1890 yılında Hasankale’nin Sivaslı Câmîi’ne imam olarak tayin edildi. Hem sağlam karakteri ve sevilen kişiliğiyle hem zâhir-bâtin ilimlerinde iyi yetmiş olması hem de sevilen bir aileye mensup bulunması dolayısıyla bu göreve tayin edilmesi her kademedeki insan tarafından takdir ve tebrikle karşılandı. Bir süre sonra 1890 yılında babası Hüseyin Efendi’yle birlikte ilim tahsiline devam etmek özellikle de tasavvuf kültürünü(batınî ilimleri) geliştirmek üzere Bitlis’te bulunan Muhammed Küfrevî Hazretleri’nin ziyaretine gitmişlerdir. Hazret-i Pîr Muhammed Küfrevî, Hâce Hüseyin Efendi’ye Nakibendi tarikatında halîfelik icâzeti vermiş ve “Muhammed Efendi’yi de sana yardımcı tayin ettim.” buyurmuştur. Efe Hazretleri bundan beş yıl sonra 1894-1895 tarihinde Hazret-i Pîr Küfrevî’den Nakibendi tarikatında halîfelik icâzeti almıştır.

⁷ Okay, *agm.*, s. 69-76.

Muhammed Lutfî Efendi Nakibendi tarikatının Halidî kolunda yetkili müriden halifelik icazeti almakla birlikte Nakîlikle yetinmeyip bâtin ilimlerinde Kadirilikle de beslenmek istemi ve Muhammed Küfrevî Hazretleri'nin izni ve iaretiyle Tillo'da ikamet eden Seyyid Nûr Hamza'yı ziyarete gitmiştir. Tillo'da ne kadar kaldığını bilemiyoruz. Ancak bu ziyareti sonunda Kâdirî tarikatı icâzetini almıştır.

Bir süre Hasankale'de çalıştıktan sonra 1891 yılında Erzurum merkeze başlı Dinarkom Köyü'ne tayinini yaptırmıştır. Efe Hazretleri Rus istilâsı sırasında 16 Şubat 1916'da, yirmibeş sene kaldığı Dinarkom'dan Erzurum'a taşınmıştır. Erzurum'un Ruslar tarafından istila edilmesiyle de babası Hâce Hüseyin Efendi'yi Erzurum'da Hacı Recep Efendi isimli zâtin evinde bırakarak, kırksekiz yaşında, imam olarak Tercan'ın Yavi Nâhiyesi'ne gider ve orada Rus istilâsı süresince yaklaşık iki yıl imamlık yapmıştır. Rusların Erzurum ve çevresini işgaline başından beri büyük tepki gösteren Muhammed Lutfî Efendi, Yavi'de ve yakın köylerde Ermenilerin başlattığı isyan ve katliam üzerine harekete geçmiştir. O hafta Cuma namazı için çevre köylerden de gelen cemaate vatan ve millete sahip çıkılması gerektiği konusunda etkili bir vaaz yapmıştır. Hutbenin konusu da Ermeni zulmüne karşı mücadele etmek gerektiği hususundadır. Ve en son olarak da kendisinin namazdan sonra yola çıkacağını söylemiştir.⁸ Bunun üzerine halk cesaretlenir ve kendisine sonuna kadar destek olacakları sözünü verip ellerinde silah olarak kullanılabilecek ne varsa onları alıp Efe Hazretleri'yle birlikte dümana karşı çıkarlar. Altmışiki kadar olan bu milis kuvvetin ilk hedefi; Oyuklu Köyü(imdiki Çat ilçesi)'ne varmak ve orada Ermeniler'in elinde bulunan Rus cephaneli ini ele geçirmektir. Oyuklu'ya gelen Efe ve milisleri bir gece yarısı baskısıyla cephaneli i ele geçirirler. 9-11 Mart 1918'de o sırada Haydarî Bozazı yakınlarındaki Zergide Köyü'nde bulunan Türk ordusuna katıldılar. 12 Mart 1918'de Türk ordusuyla beraber Erzurum'a giren Efe Hazretleri, pederlerini kana bulanmış ağır yaralı halde bulur ve aynı gün pederlerini ebedi alemlerine uğurlar. Hâce Hüseyin Efendi Kavak Kapısı kabristanına defnedildi. 1950 Yılında ise kabristanın yerine bir okul yapılması sebebiyle, bizzat Efe Hazretleri tarafından oradan çıkarılarak Hasankale'nin Alvar Köyü kabristanına yeniden defnedildi. Lutfî Efendi'nin annesi seyyide Hatice Hanım'ın vefat tarihiyle ilgili ise herhangi bir bilgiye sahip değiliz ancak türbesi Kındı Köyündedir.

⁸ M. Lutfî Efendi'nin millî mücadeleye katkılarıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Halit Dursunolu, "Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi'nin Millî Mücadeleye Katılımı ve Katkıları", Türk Halk Kültüründe Milli Mücadele 1. Uluslararası Halk Kültürü Sempozyum Bildirileri, Erzurum-2005, s.246-249.

Efe Hazretleri, Do u'nun Ermeni mezaliminden kurtarılmasından sonra vazifesini Hasankale'ye nakletti. Kendisine teklif edilen Hasankale müftülü ünü kabul etmedi. Daha sonra Alvar Köyü halkının ısrarlı istekleri sonucunda 12 Mart 1918 tarihinde elli ya larında iken Alvar Köyü'ne yerle ti ve yirmibir yıl Alvar'da görev yaptı. Bundan sonra bölge halkı arasında "Alvar mamı veya Efe Hazretleri olarak me hur oldu. Alvar Köyü halkından izin alarak, 1939 yılında yetmi bir ya ında iken rahatsızlı ı dolayısıyla tedavi için Alvar'dan Erzurum'a ta ındı. Efe Hazretlerine üç defa hacca gitmek nasip oldu. Bunlardan ilki hacca ilk defa izin verilen 1947 yılında gerçekleşti. Efe Hazretleri 1949 yılında seksenbir ya ında iken ikinci defa, 1950 yılında ise üçüncü defa hacca gitmi tir. Ebedi aleme irtihâline kadar Erzurum'da Mehdî Efendi mahallesindeki mütevâzi bir evde kira ile oturdu ve 12 Mart 1956(28 Recep 1376) tarihinde dâr-ı bekâyâ irtihal etti. Efe Hazretleri'nin mübarek naa ı Alvar Köyü'ne defnedilmi tir. Efe Hazretleri, hanımlarının pe pe e vefatı dolayısıyla be evlilik yapmı tir. Bu evliliklerinden ikinci e i olan Esmâ Hanım'dan üç o lu ve bir kız evlâdı olmu , fakat Hakkı, Sa'di ve Mukîme adındaki çocukları küçük ya ta vefât etmi lerdir. Geriye biricik evladı, halîfesi ve kendisinden sonra ir âd makamına geçen Hacı Seyfeddîn Efendi kalmı tır⁹.

2.4.2. Tahsili

Muhammed Lutfi Efendi'nin ilmi altyapısını anlayabilmek için öncelikle, onun temel slâmi ilimleri tahsil etti i babası Hâce Hüseyin Efendi'nin feyz aldığı âlimleri tanımak gerekmektedir. Hüseyin Efendi Erzurum'da çe itli hocalardan aldığı dersler ve icâzetlerle yetinmeyerek, stanbul'a do ru ilmî terakkî için çıktı ı yolculuktan, Of'un inek Köyü'nde Abbas Efendi isimli âlimin yanında ilim tahsili için bir yıl kaldıktan sonra, onun yönlendirmesiyle Hasankale'ye geri dönmü tür. Daha sonra Erzurum'un Uncular köyünde bulunan, Mevlâna Hâlid-i Ba dâdî'nin halifesi Hacı Feyzullah Efendi'ye intisab etmi tir. Hacı Feyzullah Efendi'nin ebedî âleme irtihalinden sonra Hüseyin Efendi, Amasya'da Seyyid Mîr Hamza Nigârî nâmıyla tanınan zatın ziyaretine gitti. Bu zat, Mevlâna Hâlid-i Ba dâdî'nin halifelerinden eyh smail Sirâceddîn-i irvânî'nin halifesidir. Hüseyin Efendi Mîr Hamza Nigârî'nin huzurunda iki erbaîn

⁹ Daha geni bilgi için bkz. Hüseyin Kutlu, *Hâce Muhammed Lutfî Hayatı ahsiyeti ve Eserleri*, Damla Yay., stanbul-2006.

çıkarmı tır. Efe Hazretleri'nin, bu feyz arama ve mânevî tekamül yolculuklarında babasına katılması, Mîr Nigârî Hazretleri'nin ebedî âleme göçmesinden sonra babasının Bitlis'e Seyyid Taha'nın halifesi Muhammed Küfrevî Hazretleri'ne gitmeye karar vermesiyle olmu tur. Hüseyin Efendi, Pîr Muhammed Küfrevî'nin huzuruna giderken o lu Muhammed Lutfî Efendi'yi de birlikte götürmü tür.

Böylece Efe Hazretleri 1890 yılında babası Hüseyin Efendi'yle birlikte, ilim tahsiline devam etmek özellikle de tasavvuf kültürünü (bâtını ilimleri) geli tirmek üzere Bitlis'te bulunan Muhammed Küfrevî Hazretleri'nin ziyaretine gitmi lerdir. Hazret-i Pîr Muhammed Küfrevî, Hâce Hüseyin Efendi'ye Nak ibendi tarikatında halîfelik icâzeti vermi ve “Muhammed Efendi'yi de sana yardımcı ta'yin ettim” buyurmu tur. Efe Hazretleri bundan be yıl sonra 1894-1895 tarihinde Hazret-i Pîr Küfrevî'den Nak ibendi tarikatında halifelik icâzeti aldı.

Muhammed Lutfî Efendi Nak ibendi tarikatının Hâlidî kolunda yetkili mür idden halifelik icazeti almakla birlikte Nak ilikle yetinmeyip bâtın ilimlerinde Kadirilikle de beslenmek istedi ve Muhammed Küfrevî Hazretlerinin izni ve i aretiyle Tillo'da ikamet eden eyh Nûr Hamza'yı ziyarete gitti. Tillo'da ne kadar kaldı mı bilemiyoruz. Ancak bu ziyareti sonunda Kâdirî tarikatı icâzetini aldı. Hâce Muhammed Lutfî Efendi oldu u noktada yerinde saymayan sürekli ilerlemeye gayret gösteren bir ahsiyetti. Bir taraftan zâhirî ve bâtînî ilimlerle beslenirken bir taraftan da bu ilimleri, ifa kayna ı polenlerle dolu, göz alıcı renkli bir çiçe in kendisini arıların faydalanmasına açması gibi ilim taliplerine sunuyordu.

2.4.3. Edebi ahsiyeti

Hâce Muhammed Lutfî Efendi e itim-ö retimini geleneksel usullerle tamamlamı tır. Dolayısıyla sadece teorik derslerle kalmayıp teorisini okudukları pek çok dersi pratik tecrübelerle de taçlandırmı lardır. E itimlerinde genelde bireysel çalı ma akabinde ise tartı ma yöntemi kullanılmı tır. Bu e itimler esnasında somut olarak orada bulunan muhterem zatların kendilerinden orada bulunmayanların da eserlerinden faydalanılmı tır. Bu durumu Efe Hazretlerinin iirlerinden görmek mümkündür. Onun iirlerinde feyz aldığı airlerin iirlerindeki gibi emin adımlarla ilerleme vardır. Efe Hazretleri, Çehâr-yâr ve Hassân'ın yanısıra Mevlânâ'dan,

Fuzûlî'den, Enverî'den, Sa'dî'den, Tûsî'den etkilendi ini iirlerinde ifade etmektedir. iirlerinde kulaktan dolma bilgiler yerine sa lam bir dini ve tasavvufî bilgi görülmektedir. iirlerinde divan edebiyatı mazmunlarının yanında halk kültürü ve yöresel ifadeler de bulunmaktadır. Dinleyici kitlesi dikkate alındı ında yöresel söyleyi lerin olmasının ne kadar hayati oldu u fark edilir. iirlerde genel olarak sade ve anlaşılır bir dil kullanılmı tır, bu sadelik bazı na'tlarda ve mersiyelerde biraz daha a ır ve a aalı ifadelere dönü mektedir. iirler edebî sanatlar açısından de erlendirildi inde öncelikle mübala a ve tebih olmak üzere birçok edebî sanatın ustalıkla kullanıldı ı görülmektedir.

2.4.4. Eserleri

Hâce Muhammed Lutfî Efendi'nin yegâne eseri tezimize konu te kil eden “*Hülâsatü'l-Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî*” isimli divançesidir. Eser dinî ve tasavvufî iirler ihtiva eden manzum bir eserdir. Eserde Türkçe iirlerin yanı sıra Arapça ve Farsça iirler de bulunmaktadır. Ayrıca, eser, bir mevlid, bir mi'râciye mesnevîler, destanlar, mâniler, ferdler ve kıt'alar da ihtiva etmektedir. Bunlara ilaveten eserin çatısını te kil eden divançe kısmında çe itli nazım ekillerinde yazılmı 726 iir bulunmaktadır. Eseri, mevcut yazma nüshaları kar ıla tırarak ilk defa ne reden Efe Hazretlerinin o lu ve halifesi Seyfeddîn Mazlumolu Efendi'dir. Hülâsatü'l-Hakâyık, ilk defa 1974'te yeni harflerle, 1980'de eski harflerle, 1996 ve 2006 yıllarında ise yeniden gözden geçirilerek, yeni harflerle, toplam dört baskısı yapılmı tır.

Bizim tezimizde kullanaca ımız nüsha, eserin 2006 da yapılan baskısıdır. Çalı mamızda kullandı ımız bu son baskıda, 726 iir ihtiva eden divançe kısmı ayrılmı , mevlid ve mirâciye ile tarîkat silsilelerinden biri ve ilticâ-nâme ismi verilen tevhid-münâcaat karı ımı iir divançenin öncesinde verilmi tir. Divançe kısmından sonra ise, mesnevî, destân, mâni gibi bazı nazım ekilleriyle ilgili ayrı bölümler olu turulmu tur. Son kısımda ise eserin muhtevasında geçen kelime ve ahıslarla ilgili kapsamlı sayılabilecek bir sözlük bulunmaktadır.

B R NC BÖLÜM

1. Hâce Muhammed Lutfî Efendi'nin İir Anlayışı

Hâce Muhammed Lutfî Efendi için iir bir amaçtan çok bir araçtır. O meramını anlatma aracı olarak iiri tercih etmiştir. Bunun için de, günümüz pedagoglarınca yapılan ara tırmalarda da kanıtlanan, geçerli bir sebebi bulunmaktadır. Ara tırma sonuçlarına göre, iir, vezinli ahenkli ifadeler olması dolayısıyla kolay ezberlenebilir ve hafızada uzun süre tutulabilir özelli e sahiptir. Özellikle de bu Efe Hazretleri'nin iirleri gibi hayatın içinden, anlamlı ve bilinen konuları i liyorsa zihne yerle mesindeki kolaylık ve zihinde kalıcılığı daha da artmaktadır. A a ıdaki beyitte de Efe Hazretleri tevhîd sırlarının iir vasıtasıyla hem somut anlamda dilden dile hem de soyut anlamıyla gönülden gönüle yayılacağını söyleyerek iirin nesre göre daha kolay hafızaya alınması dolayısıyla tercih sebebi olması gerekti ini vurgulamaktadır.

Nazm ile esrâr-ı tevhîd ne r olur dilden dile¹⁰

Kesbi pek sür'at bulur evzâne eyle ra beti¹¹

Efe Hazretleri iir anlayışını, iirin kendisi için ne ifade etti ini müstakil iirlerle anlatmıştır. Onun için iir dinî-ahlâkî konuları anlatmada etkili bir vasıtaadır. Bu konuda örnek aldığı ahışlar da bulunmaktadır. Bunları u beyitlerinde ifade etmektedir:

Verd-i vahdet zarf-ı hikmet ehl-i dil e 'ârıdır

Nâsır idi Hazret-i Hassân'a bunda Cebrâîl¹²

Hayder-i Kerrâr ile Sıddîk-ı Ekber i'ri var

Sünnet oldu una e 'âr üphe yok elde delîl¹³

Hız. Hassân, Hız. Peygamber döneminin airidir. Efe Hazretleri onun iirine i aretle; gönül ehlinin iirlerinin içi hikmetlerle dolu bir zarf ve Allah'ın birli ini gösteren bir gül oldu unu, ayrıca Hız. Hassân iirlerini yazarken Hız. Cebrâîl'in ona

¹⁰ Metodoloji ile ilgili kısımda da belirtildi i gibi; çalı ma konumuz olan “*Hulâsatü'l-Hakâyık ve Mektubât-ı Hâce Muhammed Lutfî*” isimli eserden alınan beyitlerde, “s” sayfa, “ ” iir, “b” beyit, “k” kıta, “m” mâni olarak kullanılmış , divançe kısmının dı ındaki iirlerin ise numaraları olmadığı için onların isimleri verilmiştir.

¹¹ s. 535, . 637, b. 2.

¹² s. 337, . 348, b. 3.

¹³ s. 337, . 348, b. 4.

yardım etti ini, dolayısıyla bu iirlerde ilâhî bir nefes oldu unu belirtmektedir. Hz. Peygamber döneminde Hz. Ali'nin ve Hz. Ebû Bekir'in de iirleri oldu unu belirtmekte, konuyla ilgili a a ıda verece imiz beyitlerde bu iirlerin hangi amaçla kullanıldı ı ve nerede bulundu uyla ilgili de bilgiler bulunmaktadır.

Konuyla ilgili birinci beyitte iirin â ıkların gönlünü ho etti i onları sevindirdi i söylenirken aynı zamanda Hz. Ebû Bekir'in iirle insanları uyarıp onlara do ru yolu gösterdi ine de vurgu yapılmı tır. Dolayısıyla bu beyitte iirin i levi Efe Hazretleri'nin de dü ündü ü ve kullandı ı yönüyle belirtilmektedir.

i'r ise â ıkları dâimâ dil âd eylemi

i'r ile Sıddîk-ı Ekber halkı ir âd eylemi ¹⁴

Di er beyitte ise Hz. Ebû Bekir'e ait oldu u bildirilen münâcâtın bir mısra'ı iktibas edilmi ve bu mısrada Hz. Ebû Bekir'in, insano lunun dolayısıyla da kendinin acizli ini vezinli bir ekilde anlattı ı ifade edilmi tir. Ayrıca iirlerden birinin türü belirtilmi ve mısralarından biri iktibas yapılmı tır.

“Cüd bi-lutfik yâ lâhî men lehû zâdün kalîl”

Bu münâcâtında mevzûn aczin ızhâr eylemi ¹⁵

Sonraki beyitte ise Hz. Peygamberden rivayetlerin yanı sıra çâr-yârin sözlerinin de toplandı ı “Münebbihât”¹⁶ isimli eserden söz edilmi , ayrıca na't türünün iirleri süsleyen, onlara inci saçan tür oldu u, yani iirlerin bu türle de er kazandı ı söylenmi tir.

Kıl nazar Münebbihât'da Çâr-i yâ'rin i'ri var

Na't-i Peygamber ise e 'ârı dür-bâr eylemi ¹⁷

¹⁴ s. 296, . 287,b. 1.

¹⁵ s. 297, . 288, b. 2.

¹⁶ bn-ü Hacer-i Askalânî, *Altın Ö ütler(Münebbihat Tercümesi)*,Çev. Mehmet Can, Osmanlı Yay., ty., stanbul.

¹⁷ s. 297, . 288, b. 3.

Efe Hazretleri'nin iirle ilgili görü lerinin yer aldığı gazellerinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali, Hz. Hassân'ın yanı sıra nazım ekillerinin her birinde isim yapımı bazı iirlerin isimleri de geçmektedir ki, biz onun bunların eserlerini okudu unu, iirlerin tekniklerine ve konularına hakim oldu unu, bunlara ek olarak da onlardan etkilendi ini dü ünüyoruz. Bu iirlerde a a ıda verilen beyitlerde de görülece i gibi Enverî, Firdevsî, Sâ'dî, Hâfız-ı îrâzî, Fuzûlî, Tûsî ve Mollâ-yı Rûm (Mevlânâ)'un isimleri geçmektedir. “*Abdurrahman-ı Câmî'nin bir rubâîsinde iirin üç peygamberinden biri olarak kabul etti i Enverî kasîde, Firdevsî tavsîf, Sa'dî gazel türlerinde temâyüz etmi lerdir.*”¹⁸

Enverî Firdevsî Sa'dî nice bin emsâlleri
Kevser-i cennât-ı âcil sözleri vird-i cemîl¹⁹

Hâfız-ı îrâzî'den almı Fuzûlî feyzini
Bu muhabbet nehri ile dilleri âd eylemi²⁰

Nice bin Hassân-ı sâî Tûsî Firdevsî gibi
i'r ile meclîs-i irfân içre aldı kıymeti²¹

Mey-i ma'nâ-yı hidâyet câmıdır Mollâ-yı Rûm
Kâ'betullâh-i hakîkat vâcib oldu hurmeti²²

Efe Hazretleri iirin vezninin bulunu uyla ilgili orijinal fikrini hüsn-i ta'lil san'atı e li inde vermektedir. Âriflerin yanında akıcı iirin kıymetli oldu unu söyledikten sonra gönül ehlinin a k anında vezni buldu unu ifade etmektedir.

Mu'teberdir ârifân indinde e 'âr-ı selîs
A k deminde ehl-i diller vezni îcâd eylemi²³

¹⁸ Abdülkadir Karahan, “*Enverî*”, *D A*, c. XI, s. 268.

¹⁹ s. 337, . 348, b. 5.

²⁰ s. 297, . 287, b. 5.

²¹ s. 577, . 690, b. 2.

²² s. 535, . 637, b. 5.

²³ s. 297, . 287, b. 3.

Fakat iirlerin etkili bir dille yazılması tamamen yeterli olmamakta onları okuyacak ki ilerinin de bazı konularda donanımlı olmaları gerekmektedir. Efe Hazretleri iirlerine ârifâne nazar kılınmasını, yani gören bir göz duyan bir kulak ve hisseden bir gönülle iirlerinin okunmasını böyle yapıldı ı takdirde iirlerdeki mesajın yakalanabilece ini ve hayret makamına eri ilece ini söylemektedir. Ayrıca, iirlerinin zevkini alan Nil nehrinin bile hayrette kaldı ını ifade etmektedir.

Ârifâne nazar kıl e 'ârıma ey nûr-i dil
Zevk-i e 'ârım alup hayrette kaldı nehr-i Nîl²⁴

“Sühanım” redifli gazeli ise, her ne kadar nazım ekilleri farklı ise de Nef'î'nin “sözüm” redifli kasidesine bir nazîre gibidir. Efe Hazretleri bu gazelde kendi iirini akan su misali Hudâ'nın feyz kayna ı ve bir nûr nehri olarak uyanık gönüllere hidâyet yolunu gösteren ifadeler olarak sunmaktadır.

Nehr-i nûr feyz-i Hudâ âb-ı revân-ve dökülür
Dil-i âgâhîlere râh-i hüdâdır sühanım²⁵

Di er bir beyitte ise, cân kula ı, bütün i itme yetilerini onun iirlerine odaklasa onların muhtevasındaki ifadeler manevî hastalıklara bir ifa kayna ı ve bir tiryaktır denilmektedir.

Gû -i cân kuvve-i sem'iyyesini verse e er
Maraz-ı ma'nevîye lübb-i devâdır sühanım²⁶

Lutfî Efendi, iirin mahlas beyti de olan son beyitte, ebedî hayatın bâdesini içmekten bahsederken ayrıca, sözünün, airler ordusuna tu general oldu unu, yani öz olarak airler ordusunun komutanının kendisi oldu unu söylemektedir.

Lutfiyâ bâkî hayat bâdesini nû edegör
uarâ le kerine mîr-i livâdır sühanım²⁷

²⁴ s. 337, . 348, b. 1.

²⁵ s. 338, . 351, b. 3.

²⁶ s. 339, . 351, b. 4.

1.1. ekil Bakımından iirlerinin Özellikleri

Muhammed Lutfî Efendi iirlerinde, aruz ve hece vezninin bir çok kalıbını kullanmanın yanı sıra, mesnevî, kasîde, gazel, destan, mâni, ferd gibi çok sayıda nazım ekline de yer vermiştir. Eserin çalı mamıza konu te kil eden baskısında bazı nazım ekileri ve edebî türler için ayrı ba lıklar açılmıştır. Eserin divançe kısmından sonra mesnevîler, destanlar, mâniler, kıt'alar ve ferdler olarak nazım ekileriyle ilgili ba lıklar açılmıştır. Bu ba lıklar eserdeki tüm nazım ekilerini kapsamamaktadır. Bu sebepten eserde kullanılan di er nazım ekilerinden tesbit edilebilenler konuyla ilgili ba lıkta verilecektir.

1.1.1. Nazım ekileri

Eserde bir çok nazım ekli kullanılmıştır. Bunlar arasında ; mesnevî, kasîde, gazel, Müstezad, murabbâ, muhammes, murabba-ı mütekerrir, müseddes-i mütekerrir, mâni, ferd, kıt'a, destan nazım ekileri vardır. Tesbit edilebildi i kadarıyla, hangi iirin hangi nazım ekiliyle yazıldığı ı daha rahat görülebilmesi için tablo yapılarak a a ıda gösterilmiştir.

RLER N NAZİM EKL	RLER N NUMARASI	RLER N SAYFA NUMARASI ²⁸
MESNEVÎ		(43-84), (607-633),
KÂSÎDE	308,382,383,524,722,	(662-664)
GAZEL	1,3,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,17, 18,19, 20,21,22, 23, 25,26,27,28,29, 30,32,33,34,35,36,37,39,40,41,42,43, 46,47,48,49,50,51,53,55,56,58,59,60,61,62, 63,64,65, 66,67,68,70,72,73,75,79,80,81, 83,86,87,88,89,90,91,97,98,99,100, 103,108,109, 110,	(661-662) (664)

²⁷ s. 339, . 351, b. 7.

²⁸ Divançenin dı ında olanlar için.

	<p>111,113,116,117,118, 119,120,121,124,125,126, 127, 130,131,132, 134,135,136,137,138,139,140,141, 142, 145,146,147,148,149,150,151,152,153,154, 57,158,160, 162,163,164,165,166,169,170,171,172,173,174, 175, 176,178,179,183,184,185,188,189,190,191, 192, 195, 196,197,198,199,200,202,203,204,205, 206, 207, 209, 211,212,213,214,217,218,219,220, 221,222, 225,226, 227,228,229,230,232,233,234, 236,238,239,240,241, 242,243,244,245,248,249,250,253,255,256,257,258, 259,263,264, 267,269,270,271,272,273,275, 276,277, 278, 282,283,284,286,287,288,290,291,292,293, 294, 296,297,299,300,301,302,303,305,306,307,309, 311, 312,313,314,315,316,318,320,322,323,324,325,326, 329,330,331,334,335,336,337,338,339,340,341, 342, 343,345,346,347,348,349,350,351,352,353,354, 355, 356,358,360,361,363,364,365,366,368,369,370,371, 372,375,377,378,379,380,384,385,387,389,390, 391, 392,395,398,399,400,401,402,403,406, 407,408,409, 410,411,413,414,415,416,417,418, 419,420,421,422, 423,424,425,427,428,429,430,432,433,434,435,437,439, 441,442,443,444,445,446,448,449,450, 453,454,456, 457,458,462,463,464,466,467,468, 469, 470,471,474, 475,476,481,482,484,486,487,490,491,492,493,494,495, 499,500,505,506,507, 509,510, 511, 513,514,515, 516,517,520,521,522, 526, 527,528,529, 530,531,532, 533,534,535,536, 537, 538, 539,541,543, 544,546,547, 548,549,551,552, 553, 554, 555,556,558, 559,560,561, 562,563,565,566, 567, 568, 569,570,571, 572,573,574, 577,578,583,584, 586, 587, 588,589,590, 591,592,593, 594,595,596,597, 598, 601, 602,604,606, 607,608,609, 610,612,616,618, 623, 628, 630,632,633, 635,636,637, 638,639,643,644, 646, 647, 649,651,655, 656,657,658, 663,665,666,667,669, 670, 672,675,676, 680,681,682, 683,684,687,688,690,691, 692,694,695, 696,697,700,</p>	
--	--	--

	701,704,705,706,707,708,709,711,714,716, 718,719,720,721,723, 76,85,181,193,254,268,	
MÜSTEZAD	381,404,459,473,504,	
MURAB BA-I MÜZDEV C	24,31,52,54,57,69,74,84,92,95,101, 104,105,106,107, 112,114,115,122,123, 129,133,143,144,155,156, 159, 167,168, 177,182,187,194,201,223,231,237,246,247, 251,252,260,261,262,265,279,280,289,295, 304, 310, 319,327,328,333,344,357,359,362,373,374,386, 393,394,396,405,426,431,436,438,440,451, 452,455,465, 472,477,478,479,480,483,485,488, 489,496,497, 498, 503,508,512,525,542,557,575,576, 579,585,599,603, 605,611,613,614,615,617,619,624, 626,627,629,640, 641,642,645, 652,654,659,660, 662,664,668,677,686, 689,693,698,699,703, 713,715,717,724,725,726,	(637-655)
MUHAMMES- MÜTEKERR R	447,671,	
MURABBA-I MÜTEKERR R	2,4,5,16,45,71,77,78,93,96,102,128,161, 180,186,210, 224,235,266,274,281,285,298,317,321,332,367, 376, 388,397,412,460,461,501,502,518,519,523, 540,545, 550,564,580,581,582,620,631,634,648,650, 653,661, 673,674,678,679,685,	(84),(655-658) (665)
MÂN		(675-677)
FERD		(678-679)
KIT'A		(678)
DESTAN		(637-658)
MÜSEDDES	38,216,621,	
MUHAMMES- MÜTEKERR R	44,	(668-671)

MÜSEDES- MÜTEKERR R	82,94,215,600,710,712,	(666-667)
MÜSEBBÂ- MÜTEKERR R	208,702,	

1.1.2.Vezin

Hâce Muhammed Lutfî Efendi iirlerinde hem aruz vezninin farklı bahirlerinden farklı kalıpları, hem de hece vezninin bir çok kalıbını kullanmıştır. Efe Hazretleri, karakalem bir kır tablosuna benzeyen vezin kalıplarını güzel ifadelerle taçlandırıp çayırına, çiçe ine renk ve koku bah etmiştir ki, bu kırdaki gezintiye çıkan gönül ehli insanlar, her adımda iç ferahlatan müstesna renkler ve kokularla güzelliklerine güzellik katarlar, kâmil insan olma yolundaki basamakları birer birer katedip olgunlaşırlar. Eserdeki iirlerde Aruz vezninin yirmi ayrı kalıbı kullanılmıştır. Hece vezninin ise yedi ayrı kalıbıyla iirler yazılmıştır.

Efe Hazretleri iirlerinde önceliği konuya vermiş, anlatmak istediği konuyu en anlaşılır ve en etkileyici tarzda nasıl anlatabilecekse onun üzerinde durmuştur. Dolayısıyla vezin olarak ilk bakışta sağlam görünen iirlerinde bile bazı vezin hatalarına rastlanabilmektedir. Bu hataların sebebi olarak bir çok tahminde bulunulabilir. İlk olarak onun amacı iirlerinde eklin kusursuzluğunu göstermek değil, nasıl daha fazla ki iyi iir ad edip kalplerindeki pası silmelerine yardımcı olabilirim kaygısıydı denilebilir. Bunu arzu etmiş olsa bile iirlerini bizzat kaleme almadığı için onları detaylı olarak kontrol etme imkanı bulamamış olabilir. Vezin düzeltilmeye çalışıldığında anlamın etkileyiciliği azalıyor veya kayboluyor olabilir. Bu hataların sebeplerinden kesin olarak tesbit edilen ve eserin bütününde açık olarak görülebileni ise; eser tasavvufi muhtevalı olduğu için bolca Arapça ve Farsça kelime ve terkip içermektedir, bunların yerine hem çoğunluğun anlayabileceği hem de veznin kusursuz olacağı alternatiflerini bulup kullanmak bazen zor bazen de imkansız olduğu için eserde vezin hataları mevcuttur. Bizim burada asıl vurgulamak istediğimiz konu, eserdeki iirlerin vezni olarak gösterilen vezinlerindeki hatalardır, yani bazı iirlerin vezinleri yanlış olarak tesbit edilmiştir. Bu hatalar “vezin hataları” ismiyle açtığımız başlıkta verilip bu iirlerin tesbit ettiği vezinleri de orada detaylı olarak belirtilecektir. Bu bölümde

hece vezni ve aruz vezni ismiyle açılan ba lıklarda verilen tablolar vezinlerin divançede belirlenen ekliyledir, vezin hataları düzeltilmeden verilmi tir.

Ayrıca, eserin tezimizi hazırlarken esas aldığı mız baskısında, dîvançe kısmının haricinde de bölümler mevcuttur. Biz bu bölümlerdeki iirlerin de vezinlerini yeniden gözden geçirdik ve bunları, tablo olarak verdi imizde do abilecek karı ıklı ı önlemek için, yazıyla açıklayarak vermenin uygun olacağı kanaatine vardık. Bu açıklamaları yaparken de iirlerin çalı tı mız nüshadaki sıralarını esas aldık.

Eserdeki sıralamada Türkçe iirlerdeki öncelik Hz. Peygamber'den Efe Hazretleri'nin o lu Seyfeddîn Efendi'ye kadar uzanan tarîkat silsilesinin anlatıldı ı “Silsile-i erif”e verilmi tir. Altmı dört beyitten olu an iir, Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlun vezniyle kaleme alınmı tir. İkinci olarak ise, Feilâtün/Feilâtün/Feilün vezniyle yazılmı “İticâ-nâme” ismi verilen yetmi altı beyitlik bir münâcât bulunmaktadır. Bundan sonra “Mirâcü'n-Nebî” ba lıklı bir mi'râciye bulunmaktadır. Mi'râciyede üç vezin kullanılmı tir. Yüzdört beyitlik ilk kısım Feilâtün/Feilâtün/Feilün vezniyle; “bahr-i di er” olarak ayrılıp, yüzbe inci beyitten yüzaltmı dokuzuncu beyte kadar devam eden kısım, Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilün vezniyle; yine “bahr-i di er” olarak ayrılıp yüzaltmı dokuzdan yüzseksendokuzuncu beyte kadar devam eden kısım Mefâ'îlün/Mefâîlün/Fe'ûlün vezniyle; “evsâf-ı di er” olarak ayrılan son kısım ise yine Mefâ'îlün/Mefâîlün/Fe'ûlün vezniyle kaleme alınmı tir ve yüzseksendokuzuncu beyitten ba layıp mirâciyenin son beyti olan yüzdoksansekizinci beyti kapsamaktadır. Mirâciyeden sonra, “Mevlidü'n-Nebî” ba lı ıyla mevlid gelmektedir. Mevlid de dört ayrı vezinle kaleme alınmı tir. Ba langıcından “mahall-i kıyâm” olarak isimlendirilen ba lı a kadar olan yüzelliiki beyitlik kısım ve “mahall-i kıyâm”dan “merhabâlar”a kadar olan onyediyedi beyitlik kısım Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilün vezniyle; merhabâların ilki olan onüç beyitlik iir, Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilün vezniyle; ikincisi olan sekiz beyitlik iir, Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün vezniyle; mevlide övgü içeren ve dörtlükler ekinde, oniki dörtlük olarak yazılan son iir ise 8'li hece vezniyle kaleme alınmı tir. Dîvançe kısmına geçmeden önceki Türkçe iirler ve vezinleri bu ekildedir.

Dîvançe'den sonraki kısım “mesneviler” kısmıdır ve “lâhînâme” ba lıklı bir münâcâtla ba lamaktadır. Münâcât Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün vezninde ve otuzbe beyittir. Münâcâtı, iki adet “na't” takip etmektedir. İki Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün

vezninde ve yirmi beyit, ikincisi, Feilâtün/Feilâtün/Feilâtün/Feilün vezninde sekiz beyittir. Akabinde “muhabbet-nâme” isimli iir bulunmaktadır. Muhabbetin yaratılı da, özellikle Hz. Peygamberin yaratılı ı ve Hz. Adem’in affedilmesindeki boyutuyla ele alındı ı iir Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün vezniyle yirmisekiz beyit olarak kaleme alınmı tır. Sonraki mesnevi “sabâ-nâme” ismindedir, Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün vezninde ve yirmidokuz beyittir. “Hidâyet-nâme” ismi verilen mesnevi, Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilün vezninde otuzaltı beyit olarak yazılmı tır. Eserde, klasik edebiyatın vazgeçilmez unsurlarından olan gül ile bülbül de unutulmamı , di er iirlerde sıkça kullanılmasına ra men, bir sonraki mesnevî bütün olarak bu konuya ayrılmı tır. Bu mesnevînin ismi “gülün bülbül ile îvesi”dir. Mesnevî, Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün vezninde ve yirmiüç beyittir.

Efe Hazretleri'nin hayatında Bitlis ili çok önemli bir yere sahiptir. Oraya ilk yolculu unu babasıyla yapmı tır ve mânevî e itiminin önemli bir kısmını orada tamamlamı , Nak ibendi Tarîkatındaki icâzetini yine oradan almı tır. Dolayısıyla bu belde, onun, manevî anlamda beslendi i oca ı barındırması dolayısıyla hayatının olmazsa olmazlarından biri belki de birincisidir. “Bitlis ziyâreti” isimli mesnevîsi de bu durumun açık bir göstergesidir. Bu eser içerisinde iki tane iir bulunmaktadır. iirlerden ilki, elliyedi beyit, di eri yedi beyittir ve her ikisi de Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün vezniyle yazılmı tır. Di er mesnevînin ba lı ı “Efrâd-ı ümmet-i Muhammed'e” dir. Bu mesnevînin içerisinde de be ayrı iir bulunmaktadır. iirlerden ilk üçü Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün vezniyle yazılmı tır. Birincisi, yirmidört, ikincisi oniki, üçüncüsü ise ondokuz beyittir. Di er iki iirden ilki, dokuz beyit olarak Müstef'ilün/Müstef'ilün/Müstef'ilün/Müstef'ilün vezniyle, ikincisi ise onbeyit olarak Müstef'ilün/Fâilün/Müstef'ilün/Fâilün vezniyle kaleme alınmı tır.

Bir sonraki bölüm destanlar bölümüdür. Bu bölüm dört tane destan ihtiva etmektedir. Bunlardan birincisi olan “Tevhîd destânı” yirmiüç kıtadır, 11'li hece vezniyle yazılmı tır. Sonraki destan olan “Kıyâmet Destânı” içlerinden en uzun olanıdır. Bu iir doksanbe kıtadır ve 11'li hece vezniyle yazılmı tır. Üçüncü destan “Dâsitân-ı zemân” isminde yirmiyedi kıt'adır ve 11'li hece vezniyle yazılmı tır. Dördüncü destanda, Efe Hazretleri'nin hayatını geçirdi i Erzurum ehrinin özellikleri anlatılmakta ve ehir Allah'a emânet edilmektedir. Destânın ismi “Erzurum Destânı”dır, 11'li hece vezniyle yirmiiki kıt'a olarak kaleme alınmı tır.

Destânlardan sonraki bölüm “mersiyeler” dir. Birinci mersiye, eyh Abdü’l-Bâkî Efendi’nin vefatı dolayısıyla yazılmıştır. ki kısımdır birinci iir Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün vezninde ve üç beyittir, ikinci iir ise dokuz beyittir fakat vezni yazılmamıştır. Diğer mersiye Efe Hazretlerinin kardeşi Vehbi Efendi için kaleme alınmıştır, otuziki beyittir ve Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün vezniyle yazılmıştır. Sonraki mersiye Hz. Peygamberin sevgili torunu Hz. Hüseyin içindir. Yedi beyittir ve Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün vezniyle yazılmıştır. Bu bölümdeki son mersiye Maksûd Efendi’nin vefatı dolayısıyladır. 8’li hece vezniyledir ve oniki kıt’adır. Bu bölüm içerisinde ayrıca bir “Na’t-ı Habîbi Rahmân” başlıklı na’t bir de “Duâ-i Huccâc” isimli bir münâcât bulunmaktadır. Bu iirlerden ilki Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün vezniyle yedi kıt’a olarak yazılmış bir mütekerriir müseddes na’ttır. Hacılar için dua mahiyetinde olan diğer iir ise 11’li hece vezniyle yirmialtı kıt’a olarak kaleme alınmıştır.

Eserin son bölümü “Mâniler-Kıt’alar-Ferdler” ismini taşımaktadır. Başlangıçtaki otuzyedî mâni ve akabindeki altı mâni 7’li hece vezniyle yazılmıştır. Mânilerden sonra kategorisi belirtilmeyen fakat kıt’a olduğu kanaatine vardığımız, Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün vezniyle yazılmış bir dördlük daha bulunmaktadır. Bu bölümde ayrıca üç kıt’a vardır bunlardan ikisi Mefâîlün/Mefâîlün vezniyle üçüncüsü ise Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilün vezniyle kaleme alınmıştır. Kıt’alardan sonra ise ferdler yer almaktadır. Toplam dokuz adet ferdden beş tanesi Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilün vezniyle, bir tanesi Fâilâtün/Fâilâtün/Fâilün vezniyle, bir diğeri 11’li hece vezniyle, diğer iki iir ise Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün ve Mefûlü/Mefâîlü/Mefâîlü/Feûlün vezinleriyle yazılmıştır.

1.1.2.1.Hece vezni

Eserdeki iirlerde kullanılan hece vezni kalıplarının dağılımı aşağıda verilen tabloda gösterilmektedir. Hangi veznin kaç defa hangi iirlerde kullanıldığı tespit edilip belirtilmiştir. Bu tablo eserdeki iirler tek tek ve detaylarıyla gözden geçirilerek hazırlanmıştır. Bu inceleme esnasında aslında aruz vezniyle yazılmış olan iirlerden bazılarının vezinlerinin hece olarak tespit edildiği belirlenmiştir, fakat, bunlar ayrı başlıkta ele alınacağı için, tabloya yansıtılmamıştır. Tabloya göre eserdeki hece vezniyle yazılmış iirlerde en çok kullanılan kalıp 11’li hece kalıbıdır. Bunu 8’li ve 7’li kalıplar

takip etmektedir. 10'lu ve 14'lü kalıpların kullanım sayısı ise e ittir.Bunları 5'li kalıp izlemekte, 16'lı kalıp ise bir defa kullanılarak eserde en az kullanılan kalıp olmu tur.

HECE VEZN YLE YAZILAN RLER

VEZ N SM	VEZ N KULLANILDI I RLER N NUMARALARI	VEZ N TOPLAM KULLANIM SAYISI
16'lı hece vezni	283,	(1)
14'lü hece vezni	160,232,335,588,643,644,694,	(7)
11'li hece vezni	54,57,69,74,78,84,92,93,94,95,98,101,104,105, 106,107, 112,114,122,128,129,132,133,155,159,161,167,168, 177, 182,187,194,227,231,235,247, 251,252,260,261,262, 265, 273,274,279,281,285,289,295, 304,310,319,321,327,362, 367,373,374,376,386,388,393,394, 397,405,426,431,436, 438,440,451,452,455,460,461, 472,477,478,479,480,488, 495,503,519,523,525,576, 585,599,603,605,611,613, 614, 615,617,619,624,626, 629,640,641,642,645,653,654,659, 660,661,662,664, 677,678,679,685,689,698,702, 703,715, 724,725,726,	(123)
10'lu hece vezni	38,359,485,512,542,600,627,	(7)
8'li hece vezni	4,5,16,31,44,45,82,96,115,123,156,186,201,224, 237,266, 332,465,483,496,518,564,580,581,582,625, 634,648,650, 652,668,712,	(32)
7'li hece vezni	71,102,143,280,357,501,502,557,686,710,	(10)
5'li hece vezni	210,333,545,	(3)

1.1.2.2.Aruz vezni

Eserde aruz vezninin yirmi ayrı kalıbı kullanılmı tır. Aruz vezniyle yazılan iirlerde, yukarıda da ifade edildi i gibi, vezin hatalarına sıkça rastlanmaktadır ki bunun nedeni konusundaki tahminler daha önce sıralanmı tı. Fakat bu hatalara ra men Lutfî Efendi'nin bu vezinleri iirlerinde kullanma performansı takdire layıktır. Zira o, hem kullandı ı vezin çe itlili i hem de bu vezinleri kullanmadaki mahareti ile dikkat çekmektedir. Burada aruz vezni ile yazılan iirlerin numaraları ve hangi vezin oldu u tablolarla verilmi tir. Burada vezin hataları göz önünde bulundurulmamı ve iirlerin vezni eserde tesbit edildi i ekliyle verilmi tir. Bunlardan hatalı olanlar vezin hataları için açılan ba lıkta verilmi tir.

ESER N DÎVANÇE KISMINDA KULLANILAN VEZ NLER VE KULLANIM ORANLARI

VEZ N SM	VEZN N KULLANILDI I RLER N NUMARALARI	VEZN N TOPLAM KULLANIM SAYISI
Müstef' ilün/Feûlun/Müstef' ilün/ Feûlun	10,162,197, 282,407,534,570,630, 687,	(9)
Müstef' ilün/Müstef' ilün/ Müstef' ilün/Müstef' ilün	13,21,61,85,110,111,151,157, 181,193,213,219, 222,228,243,245,253,254,267 294,337,345,475, 490,551, 610,612,635,716,720,723,	(31)
Müstef' ilün/Müstef' ilün	2,24,77,540,550,579,631,673, 713,	(9)
Müstef' ilün/Fâilün/Müstef' ilün/Fâilün	125,353,	(2)
	9,17,19,25,26,27,33,34,36,37,	

Mef'ûlü/Mefâîlü/Mefâîlü/Feûlün	42,46,47,49,53,59,63,66,67, 72,73,75,80,81,90,91,100,113 ,131,134,137,142,144,150,15 3164,166,171,175,176,179, 183,184,205,207,212,215,216 ,220,229,230,242,255,258, 269,276,277,301,302,309,311 ,312,315,340,349, 350,352,360,363,364,368,375 ,379,398,411,416,418,419, 446,457,474,482,487,491, 494,500,516,520,522,524,526 535,537,546,547,552,554,555 556,558,565,567,572,601, 607,669,704,707,	(108)
Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün	3,12,14,20,28,39,41,50,51,68, 70,76,79,87,88,108,119,120, 130,135,138,139,147,148,154 ,163,170,173,178,185,189, 190,191,192,196,202,203,206 218,238,239,256,263,264,268 ,270,291,293,296,297,299, 303,313,318,329,377,382,383 ,395,399,400,401,402,403, 406,408,410,413,415,421,422 ,427,429,432,434,435,437, 439,442,445,449,450,453,454 468,484,514,515,536,538, 541,548,553,561,563,577, 583,584,618,628,636,638,656 657,658,667,671,672,675,683 ,691,694,695,696,697,701,70 6, 708,714,721,722,	(121)
Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün	48,52,62,65,145,180,188,208, 246,317,396,412,447,509, 560,575,620,674,693,	(19)
Mefûlü/Mefâîlün/Mefûlü/Mefâîlün	55,56,58,64,116,124,126,127, 152,378,409,414,420,433,456 458,499,511,531,532,549,559 566,568,597,616,	(26)
Mefûlü/Mefâîlün	497,	(1)

Mef'ûlü/Mefâîlü/Mefâîlü/Feûlün Mefûlü/Feûlün	381,404,459,473,504,	(5)
Mefâîlün/Mefâîlün	717,	(1)
Fâîlâtün/Fâîlâtün/Fâîlâtün/Fâîlün	1,6,7,8,11,18,22,23,29,30,32, 35,40,43,60,83,86,89,97,99, 103,109,117,118,121,136,140 141,146,149,158,169,172, 174,195,198,199,204,209,211 214,217,221,225,226,233,234 236,240,241,248,250,257,259 271,272,275,278,284,286,287 288,290,292,298,300,305,306 307,308,314,316,322,323,324 325,326,330,331,336,338,339 341,342,343,346,347,348,351 354,355,356,358,361,365,366 369,370,371,372,380,384,385 387,389,390,391,392,417,423 424,425,428,430,441,443,444 448,462,463,464,466,467,470 471,476,481,486,492,493,505 506,507,510,513,516,521,527 528,530,539,543,562,569,571 573,574,578,586,587,589,590 592,593,594,595,596,598,602 604,606,608,609,621,622,623 632,633,637,639,646,647,649 651,655,663,665,670,676,680 681,682,684,688,690,700,705 709,711, 718,719,	(191)
Fâîlâtün/Fâîlâtün/Fâîlâtün/Fâîlâtün	249,	(1)
Fâîlâtün/Fâîlâtün/Fâîlün	200,223,244,328,344,469,489	(7)
Müfteilün/Fâîlün/Müfteilün/Fâîlün	15,320,334,533,544,591,666,	(7)

Müfteilün/Müfteilün/Fâilün	165,	(1)
Müfteilün/Fâilün	699,	(1)
Müstef'îlâtün/Müstef'îlâtün/ Müstef'îlâtün/Müstef'îlâtün	529,	(1)
Müstef'îlâtün/Müstef'îlâtün	498,508,	(2)

1.1.2.3. Vezin hataları

Dîvançe kısmındaki iirleri incelerken bazı iirlerin vezinlerinin dikkatten kaçtığı ve iirin asıl vezni yerine farklı bir vezin isminin yazıldığı görüldü. Buna Efe Hazretlerinin hayatı ve eserleriyle ilgili ara tırmalarımız sırasında, bir ansiklopedi maddesinde²⁹ ve o maddenin incelenmeden aynen alındığı bir kitapta görülmüş yanlış bilgiler³⁰ de eklenince, tezimizde, eserde bulunan iirlerin vezin hatalarıyla ilgili de bir ba lık açmanın zaruri oldu u kanaatine vardık. Burada öncelikle vezni hatalı tespit edilen iirin numarası ve önceden tespit edilmiş vezni verilecek akabine ise yeni tespit edilen vezin verilecektir. Daha rahat görülebilmesi için öncelikle bunlar tablo halinde verilecek, bu işlem yapılırken aynı hatadan birden fazla olanlar hariç, iirlerin eserdeki sırası takip edilecek, daha sonra ise tabloda verilenler örneklerle açıklanacaktır.

R NUMARASI	MATBU NÜSHADAK VEZİN	YENİ TESPİT EDİLEN VEZİN
24	Müstef'îlün/Müstef'îlün	8'li hece vezni
143-357	7'li hece vezni	Mef'ûlü/Mefâîlün
150-153-363	Mef'ûlü/Mefâîlü/Mefâîlü/Feûlün	Mef'ûlü/Mefâîlün/Mef'ûlü/Mefâîlün

²⁹ Selahaddin Kıyıcı , “Alvarlı Efe”, *D A*, c. II, s. 552 . (...Bu divanda çe itli nazım ekleriyle söylenen 700'ü aşkın iir mevcuttur. Hece vezni ve oldukça sade bir Türkçe'nin kullanıldığı bu iirlerden bazıları bestelenmiştir.)

³⁰ Mehmed Demirci, *Gönül Dünyamızı Aydınlatanlar*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 146.

220	Mef'ûlü/Mefâîlü/Mefâîlü/Feûlün	Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün
232	Vezni yazılmamı	14'lü hece vezni
333	Vezni yazılmamı	5'li hece vezni
508	Müstef'ilâtün/ Müstef'ilâtün	10'lu hece vezni
566	Mef'ûlü/Mefâîlün/Mef'ûlü/Mefâîlün	Mef'ûlü/Mefâîlü/Mefâîlü/Feûlün
600	10'lu hece vezni	Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün
2.Mersiye(eyh Abdü'l-Bâkî Hazretlerine)s.661	Vezni yazılmamı	Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün

Vezni hatalı tespit edilen ilk iir, 24. iirdir. iirin vezni Müstef'ilün/Müstef'ilün oldu u takdirde ikinci kıtanın üçüncü mısrası olan “Burc-i dilden afak söke” ifadesindeki “dil” kelimesini açma imkanımız bulunmamaktadır. Aynı iirdeki “Bay gedâ ber-siyâk ola” ve “Mest makbûl-i dergâh olur” mısralarında da vezinde sıkıntılar olmaktadır. Fakat incelemeler esnasında genelde bu son örneklerdeki hatalar, eserde çok sayıda bulunmasından dolayı dikkate alınmamıştır.

Yüzkırküş ve üçyüzelliyedinci iirlerin vezni ise 7'li hece vezni olarak verilmiştir. Oysa, yüzkırküşüncü iirde vezni bozdu u dü ünülen iirin üçüncü dörtlü ünün üçüncü mısrası “Hasret-i dil eydâdan” de il “Hasret dil-i eydâdan” olmalıdır. Bu ekilde okundu unda vezin Mef'ûlü/Mefâîlün olarak dü zelmektedir. Bunun haricinde bu iirde üç ayrı yerde de, Arapça kelime kullanılmasından kaynaklanan, zihaf vardır. Üçyüzelliyedinci iirinde vezni 7'li hece olarak belirtilmiştir, ancak bu iirde de vezni bazı imâleler ve bir yerde yapılacak zihafı, Mef'ûlü/Mefâîlün olarak yeniden belirledik.

150-153-363. iirlerin vezni Mef'ûlü/Mefâîlü/Mefâîlü/Feûlün olarak belirtilmiştir, ancak incelendi inde bunların vezninin aslında Mef'ûlü/Mefâîlün/Mef'ûlü/Mefâîlün vezni oldu u görülmektedir.

232-333. iirlerin ise vezni belirtilmemiştir. Bu iirlerden 232. si incelendi inde yedinci beytin ikinci mısrasının ve son beytin ikinci mısrasının hecelerinin 13'er oldu u

görülmektedir. Oysa 13 hece sayılan ilk mısradaki “pây-mâl” ifadesi halk arasında daha çok “pây-i mâl” olarak kullanılır, ikinci mısradaki ise “dehr” kelimesi vardır bu kelime daha kolay söylenebilmesi için “dehir” olarak da kullanılır. Dolayısıyla mısralarda bu de i iklikler yapıldı ında iirin vezninin 14’lü hece vezni oldu u görülmektedir. 333. iirin ise vezni 5’li hece veznidir.

508. iirin vezni Müstef’ilâtün/ Müstef’ilâtün olarak tespit edilmi tir, oysa iir incelendi inde açık heceye denk gelmesi gereken ibarenin açılmayacak ekilde kapalı heceye denk geldi i görülmektedir. Misal olarak, ilk dörtlü ün üçüncü mısrasındaki “Zî-rûhât bütün” ifadesi, 5. dörtlü ün üçüncü mısrası “Mihri-ve tâbân ân u evketi”, 6. dörtlü ün ikinci mısrasındaki “eylemi ” ifadesi, gösterilebilir.

566. iirin vezni olarak Mef’ûlü / Mefâîlün / Mef’ûlü / Mefâîlün vezni tespit edilmi tir ancak dikkatli incelendi inde iirin asıl vezninin, Mef’ûlü/Mefâîlü/Mefâîlü/Feûlün vezni oldu u görülecektir.

600. iirin vezni ise 10’lu hece vezni olarak tespit edilmi tir. Fakat iir detaylı olarak incelendi inde iirin vezninin, Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün vezni oldu u tesbit edilmi tir. Ayrıca iirin 28. mısrasının giri inde bulunan “biri i i” olarak yanlış yazılan ifade, “bir i i” ekinde düzeltildi inde hece sayısında problem kalmamaktadır. 661. sayfadaki mersiyenin ikincisinin vezni belirtilmemi tir. Birinci beytinde vezin hataları olmakla birlikte iirin vezni, Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün veznidir.

Ayrıca bazı iirlerde, halk arasında konu ma dilinde kullanılan ifadeler konu uldu u gibi dü ünülerek vezin ayarlanmı , daha sonra bunlar yazı diline aktarılınca vezinde sıkıntılar olu mu tur. Bu duruma örnek olarak 106 numaralı iir verilebilir. iir 11’li hece vezniyle yazılmı tır, fakat bazı mısraların hece sayısı 10’dur. İkinci dörtlü ün son mısraında bulunan “mü g-bâr” kelimesi “mü g-i bâr” veya “bû-anber” kelimesi “bûy-i anber” olarak dü ünüldü ünde vezin hatası düzeltilmektedir. Yine iirin son mısraındaki “dest-gâr” ifadesi “dest-i gâr” olarak kullanıldı ında vezin düzeltilmektedir. iir de büyük olasılıkla bu ekilde söylemi tir.

162 numaralı iirde de belirgin vezin hataları bulunmaktadır. iirin vezni Müstef’ilün/Feûlün/Müstef’ilün/Feûlün olarak verilmi tir. İkinci beytin ikinci mısrası olan “Dergâhe ser-nihâde her dem iftihârı var” mısrasında “iftihârı” kelimesinde “if” hecesinin açık olması gerekmektedir oysa bu heceyi açmak mümkün de ildir. 185. iirin

vezni Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün/Mefâîlün olarak belirlenmi tir. Fakat ilk beytin ilk kelimeleri olan “Züvvâr” ve “Huccâc” kelimeleri vezne uymamaktadır. Ayrıca aynı iirde yedinci beytin ikinci mısırâında da aynı problem vardır. Bu mısırân ba na bir “Ne” getirildi inde hem hece sayısı tamamlanmakta hem de vezin düzelmektedir. 197. iirin dördüncü beytinde de hatalar bulunmaktadır. iirin Müstef’ilün/Feûlun/Müstef’ilün/Feûlun olarak belirlenen vezni “Bu bâde-i hayâtı içen görmez memâtı/ Afvolur seyyiâtı dâreyni cinân eyler” beytinde “görmez” ve “afvolur” kelimelerinde açık olması gereken heceler kapalıdır. Okuma veya yazım hatasından kaynaklanan bir problemde 212. iirin son mısırâındadır. Buradaki “Cân gözleriyle âleme hünkârımı bir gör” mısırâındaki “Cân gözleriyle” ifadesi “Cân gözler ile” ekinde de i tirildi inde vezindeki problem ortadan kalkmaktadır. 222. iirde birinci beytin ikinci mısırâı “Kimseye renc etme cânâ dürr ü mercânın incinir” ve ikinci beytin ikinci mısırâı “ncidirsen halkı hemân femde zebânın incinir” ek olarak son beyit “Terk edersen erî’âtı reddedersen tarîkati/ Bulamazsın hakîkati Lutfî îmânın incinir” örnekleri iirin vezni olarak verilen, Müstef’ilün/Müstef’ilün/Müstef’ilün/Müstef’ilün veznine tam olarak uymamaktadır. 294. iirde aynı vezinle yazılmı tır ve benzeri hatalar vardır. iirin, dördüncü “Zâhidler olalar ir âd mest-i müdâm rindâne-ve ”, onuncu “Sâkî kıl bu derde devâ effk ol ifâ-hâne-ve ”, onikinci “Ravza-i cân çırâ ıdır cânê cânê-ve ” ve ondördüncü “Târibler olur mü g-bâr zülf-i dilberde âne-ve ” mısırâlarında, görülece i üzere bariz vezin hataları bulunmaktadır. 320. gazelin giri beytinde yazımdan kaynaklanan bir hata olmu tur. “Muhabbeti-i Hak” terkibi “Muhabbet-i Hak” ekinde olmalıdır. Vezni Mef’ûlü/Mefâîlü/Mefâîlü/Feûlün olan 364. gazelin ise, son mısırâı olan “Lutfî bu erâfet oldu bu hâne efendim” mısırâı vezne uymamaktadır. Oysa bir ba ka metinde³¹ aynı iirin son mısırâı “Lutfî bu eref oldu bu hâkâne efendim” olarak yazılmı tır ki vezin hatalarından tamamen ârî bir mısırâdır.

550. iirin vezni, Müstef’ilün/Müstef’ilün olarak belirlenmi tir. Fakat son dördlü ün ilk üç mısırâı, “Lutfî diler mey-i vahdet/ çe dola dile hikmet/ Açıla ebvâb-ı rahmet” vezin hatası olan kelimelerin yerini veya kendisini de i tirmeden düzeltilemeyecek hatalar içermektedir.

³¹ *Divan-ı Lutfî* [Muhammed, Alvar mamı], Atatürk Üni.Seyfettin Özege Ktp., Satınalma tarihi olarak 18.7.1972. kaydedilmi tir. Demirba numarası ise: 29036’dır. Yazmada, türü ne olursa olsun bütün iirler gazeliyyat ba lı ı altında yazılmı tır. 135-191. Sayfalar arası bo tur. Eserin son kısmında ise(193-198) içerisinde bulunan iirlerin fihristi bulunmaktadır.

630. Gazelin vezni Müstef'ilün/Feûlun/Müstef'ilün/Feûlun'dur. Fakat iirin sekizinci mısırânda "Enzârı ber-kadem kıl yakın eyle ırâkı" vezin, okuma veya yazım hatasından kaynaklanan bir sebeple hata vermektedir. Hata, iirdeki "eyle" ifadesinin yerine "ile" ifadesi getirildi inde düzeltilmektedir. Bunlara ilaveten bir örne i 676. iirin sekizinci mısırânda bulunan "ma beçe" kelimesinin "mu beçe" olarak de i tirilmesi gerekmektedir. Mersiyeler kısmında bulunan na'tın ba lı ı da "NA'T-I HABÎB-RAHMÂN" olarak terkipli yazılmalıdır.

Bu ba lık altında eserde bulunan vezin ve okuma hatalarından bazıları örnek olarak gösterildi ve düzeltilmeye çalı ıldı. Daha önce de vurgulandı ı gibi eser san'at kaygısıyla hazırlanmı de ildir. nsanları ir ad ve gönüllerini ihyâ için söylenen iirlerden olu maktadır ve airi tarafından kaleme alınmamı tır. Dolayısıyla bu eilde hataların olması do al görülebilir. Bu ba lı ın açılmasındaki gaye eserin hataları oldu unu öne çıkarmak de il, hazırlanması a amasında gözden kaçan veya yanlış anla ılan konularda bir fikir vermektir.

1.1.3. Kâfiye

"Kâfiye, en az iki dize sonunda, anlamca ayrı, sesçe birbirine uyan iki sözcük arasındaki ses benzerli idir."³² iirde ahengi sa layan unsurlardandır. Lutfî Efendi iirlerinde kâfiyenin hemen her çe idini kullanmı tır. Bunların her biri, kendi ba lıkları altında örneklerle açıklanacaktır.

1.1.3.1. Yarım kâfiye

Kâfiyeli kelimeler içerisinde birer sessiz harfin benzerli idir. Efe Hazretleri iirlerinde yarım kafiye çok tercih etmemi tır. Nadiren, görülmekte ve genelde bir sonraki beyitte kâfiye tam kâfiyeye dönmektedir.

Hudâvendâ be-hakk-ı sm-i A'zam

Be-nûr-i seyyid-i evlâd-ı Âdem³³

³² Cem Dilçin, *Örneklerle Türk iir Bilgisi*, TDK Yay. Ankara-1992, s. 59.

³³ s. 43, . Silsile-i erif, b. 1.

O emseddîn Habîbullâh-i mazhar
Güne gibi yüzünde nûri ezher³⁴

1.1.3.2. Tam kâfiye

Kâfiyeli harfler içerisindeki birer sesli harfle birer sessiz harfin benzerli idir. iirlerde, tam kafiye de yarım kafiye kadar nadir olmamakla beraber zengin kâfiye kadar da sık de ildir.

A k u muhabbet-i Hak â ıka verir sebak
ctihâd-ı müctehid fetvâsıdır müttefak³⁵

Ümmü'l-'ulûm ilhâm-ı Hazret-i Allah'dır
Hâl diliyle tevhîdi takrîr eder her varak³⁶

1.1.3.3. Zengin kâfiye

Kâfiyeli olan kelimeler içerisinde sesli ve sessizlerden birden fazlasının benzerli idir. Efe Hazretleri iirlerinde ya zengin kâfiye ya da redif tercih etmi tir. Zengin kâfiyeyi ustalıkla kullandı ı dolayısıyla aynı ahengi sa layan kelime bulmakta zorlanmadı ı görülmektedir.

Bülbülü feryâda saldı gonçe-i handâneler
û'le-i em'inde yandı dilberin pervâneler³⁷

Bülbül-i eydâyı nâr-ı a ka dûçâr eyleyen
Gül en-i ba -ı rem'de dizilen kâ âneler³⁸

1.1.3.4. Cinash kâfiye

Mânaları ayrı olmakla birlikte, yazılı ları aynı olan kelimelerle yapılan kâfiyeye denir. Eserde genel olarak mânilerde kullanılmı tır.

³⁴ s. 45, . Silsile-i erif, b. 40.

³⁵ s. 320, . 320, b. 1.

³⁶ s. 320, . 320, b. 2.

³⁷ s. 197, . 146, b. 1.

³⁸ s. 197, . 146, b. 2.

Â ık der kara gözler	Â ık der ala gözler
Kan döker kara gözler	Güzeldir ala gözler
Deryâlara gark olan	Bir kanlı sevdi im var
Elbette kara gözler ³⁹	Canımı ala gözler ⁴⁰

1.1.3.5. Redif

Mısrâ sonlarında aynısıyla tekrarlanan eklere, kelimelere veya kelime topluluklarına verilen isimdir. Efe Hazretleri'nin iirlerinde sıkça tercih ettiği bir kâfiye ekliidir. Redifli yazılımı mânilerin yanı sıra, redif, di er nazım ekilleriyle yazılımı iirlerin de bir ço unda kullanılmı tır. Bilindi i gibi klasik edebiyatta redifleriyle anılan, onlarla me hur olmu iirler bulunmaktadır. Bu rediflerin kullanıldı ı iirlere airler tarafından neredeyse her asırda nazireler ve benzer iirler kaleme alınmı tır. Klasik edebiyatta, bu nazireler ve benzre iirler adeta bir gelenek halini almı , airlerin olmazsa olmazı haline gelmi tir. Lutfî Efendi'nin iirleri arasında da bu rediflerle yazılımı iirler bulunmaktadır.

Derdli olanın derdine dermân ne güzeldir
Mü'min olanın afvine fermân ne güzeldir⁴¹

Dergâh-ı der-i dildârına â ık-ı serbâz
Mecnûn olana Leyla'ya kurbân ne güzeldir⁴²

“Gönül” redifli iirlerin hemen her airin iirleri arasında en az bir tane bulundu unu söylemek mübala a olmasa gerektir. Efe Hazretleri'nin iirleri arasında da hem “gönül” redifli hem de gönül anlamına gelen “dil” redifli çok sayıda iir bulunmaktadır. Bu durum hem eserin tasavvufî muhtevalı olmasından, hem de yukarıda sözü edilen bu gelenekten kaynaklanmaktadır. Ayrıca, takdir edilir ki tasavvufta gönül, âyinedir, tecellî mahallidir, tecellînin tam ve kusursuz olması için gönlün her zaman temiz ve parlak olması gerekmektedir.

³⁹ s. 676, m. 31.

⁴⁰ s. 675, m. 2.

⁴¹ s. 208, . 164, b. 1.

⁴² s. 208, . 164, b. 2.

Kubbe-i Ar 'da bulunmaz incû mercândır gönül
Kürre-i fer de bulunmaz âh-ı devrândır gönül⁴³

Böyle bir hur îd-i effâf var mıdır Cibrîl'leri
Sidre'sinden indirir Yûsuf-i Ken'an'dır gönül⁴⁴

1.2. Muhtevâ Bakımından İirlerinin Özellikleri

1.2.1. İirlerinin konusu

Hâce Muhammed Lutfî Efendi'nin eseri dinî ve tasavvufî içerikli bir eserdir. Onun toplumdaki konumu açısından dü ünüldü ünde bu durumun kaçınılmaz oldu u söylenebilir. Zira o toplumda dînî ve tasavvufî bir önderdir. Çevresi, kendisini her anlamda örnek almaya çalı an, nasihatlerini can kula ıyla dinleyen, her söylenenden kendisine bir pay çıkarıp davranı larına çekidüzen vermeye çalı an insanlarla sarılmı tır. O da bu insanların taleplerine kuru ifadelerle de il, kendisine yara ır ekilde, öncelikle örnek bir hayat ya ayarak, ayrıca, samimi nasihatlerine ek olarak dini ve tasavvufi ne veyle söyledi i, ruh ve canlılık dolu İirlerle cevap vermi tir. Bu İirler konu bakımından oldukça zengindir. Bu konu zenginli İi insanların duyguları, ilgileri, istekleri, ihtiyaçları ve karma ık yapılarıyla do ru orantılıdır. İirlerin teması, insanları öncelikle iyi bir insan sonra iyi bir Müslüman en son noktada ise insan-ı kâmil olarak e itmeye yönelik oldu u için bu noktalara ula maya yönelik neredeyse bütün unsurları içerisinde barındırmaktadır. çerikte bulunan konulara; imânın ve islâmın artlarına uymak, kalp kırmamak, dünyânın geçici, insanların da dünyâda misafir oldu unu bilip davranı larını bu dü ünçe ve hassasiyetle düzenlemek, dertden özge dermân olmadı ını bilmek ve dertlerden ikâyet etmemek, cömert olup cimrilikten sakınmak, gıybet etmemek, insanlarla ili kilerinde “sana yapılmasını istemedi in davranı ı sen de ba kalarına yapma” düsturuyla hareket etmek, yalan kibir hased kin iftira gibi Allah'ın ho lanmadı ı davranı lardan uzak durmak, örnek olarak verilebilir.

1.2.2. İirlerinin üslûbu

⁴³ s. 331, . 339, b. 1.

⁴⁴ s. 331, . 339, b. 2.

Hâce Muhammed Lutfî Efendi'nin şiirleri okundu unda veya dinlenildi inde insana hemen anlaşıyor duygusu vermektedir. Fakat tekrar okunup üzerinde düşünülürse bu şiirlerin, ilk intibahın aksine çok çeşitli hazinelerle dolu birer maden oldu u anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Efe Hazretleri şiirlerinde eskiden çok anlam derinliği üzerinde durmuş, vermek istediği mesajı önem almış, ekli ikinci planda düşünmüştür. Ayrıca şiirlerini oldukça samimi bir üslupla yazmış, anlatmak istediği konunun kolay anlaşılabilmesi için konuyla ilgili olabildiğince somut örneklerle yer vermiştir. Şiirlerinde teblihler, telmihler, iktibaslar önemli yer tutmaktadır. Tasavvufî içerikli şiirlerinde klasik edebiyatta bu tür şiirlerde kullanılan mazmunlar kullanılmıştır.

1.2.2.1. Dil ve ifâde

Efe Hazretleri şiirlerinde genel olarak sade, samimi ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Özellikle dinî içerikli şiirlerini her konumdaki insanın anlayabileceği şekilde kaleme almıştır. Halkın arasından geldiğinin ve mürid konumunda bulunduğunun hiçbir zaman unutmamıştır. Tasavvufî derinliği fazla olan şiirleriyle bazı nazımlarında dilin biraz aşırı kullanıldığını görülmektedir. Efe Hazretleri bu şiirlerinde sanki bunları ehli anlar demek istemektedir. Dinî-tasavvufî bir eser olması dolayısıyla, eserde Arapça ve Farsça kelimeler ve terkipler önemli yer tutmaktadır. Fakat eser kaleme alındığı dönem göz önüne alınarak değerlendirildiğinde şiirin meramını oldukça anlaşılır bir dille ifade ettiği söylenebilir.

1.2.3. Atasözleri, Deyimler ve Kelâm-ı Kibarlar

Efe Hazretleri toplumun her kesimine hitap ettiği için, kendisi de bu toplumun içinden gelen, onlara yabancılaşmamış muhterem bir zat oldu u için şiirlerinde günlük hayatta kullanılan bir çok atasözü ve deyim görmek mümkündür. Bunlardan bir kısmı tasavvufî semboller olarak kullanılmış, bir kısmı ise konuları, olayları, şahısları örneklendirirken kullanılmıştır. Bunlardan bir kısmı da yöresel kullanımlardır. Lutfî Efendi'nin şiirleri çok miktarda nasihat ihtiva ettiği için, dinî ve tasavvufî açıdan didaktik şiirler oldu u için, zaman zaman onları açıklamak için hayatın içerisinde örnekler vermiştir. Dolayısıyla eserin muhtevasında bu bakımdan verilebilecek çok sayıda örnek bulunmaktadır. Bu bakımdan atasözü deyim ve kelâm-ı kibar muhtevalı oldu u

için bunların her üçünden de örnekler ihtiva etmektedir. Bu örnekler deyim ve atasözü a ırlıklıdır. Örnek sayısı fazla oldu u için bu ba lık altındaki örnekler detaylı erh edilmeyecek, sadece anlamları verilmekle yetinilecektir. Konuyla ilgili ilk örnekte, “aklını ba ımdan uçurmak” deyimini kullanılmı tır.

Mey-i vahdetten içirdin
ki âlemden geçirdin
Aklım ba ımdan uçurdun
N’etdinse sen etdin gönül⁴⁵

İkinci örnekte “defterini dürmek” deyimini kullanılmı tır.

Ey mîr-i zemân âlem-i hayret demidir bu
Taktîr-i Hudâ defteri dürmü haberin yok⁴⁶

Üçüncü örnek ise içerisinde üç tane deyim bulundurmaktadır. Bunlar “sürmeli ceylanı ta tan bırakmak”, “kurudan ya tan alaca ını almak” ve “kedilere ma lûb îrân”dır.

Sırr-ı selâmeti kaldırdı ba tan
Sürmeli ceylanı bıraktı ta tan
Aldı alaca ın kurudan ya tan
Kedilere ma lûb îrâne bir bak⁴⁷

Sıradaki örnekte, “oda yakmak” ve “adı dillere destan olmak” olarak iki deyim kullanılmı tır.

Kara gözler zülf-i anberler seni
Devre saldı çarh-ı çenberler seni
Oda yakmı seyr-i dilberler seni

⁴⁵ s. 327, . 332, k. 3.

⁴⁶ s. 316, . 315, b. 6.

⁴⁷ s. 313, . 310, k. 13.

Dillere destân olup adın senin⁴⁸

Sonraki örnek ise, dört deyim ihtiva etmektedir. Bunlar, “gözeleri bulanmak”, “dükkanları talanmak”, “barutları sulanmak” ve “kemal bulmak”tır.

Ehl-i îmân gözeleri bulanmı
Seâdetin dükkanları talanmı
Diyânetin barutları sulanmı
Kemâl bulmu bugün deryâ-yı küfrân⁴⁹

A a idaki beyitte ise dikkat çeken deyim, oku yayda, atmak için hazır anlamına gelen “tîr-i kemânda” dır.

Bir merd-i münevver eri e dâd ede Allah
Hem zât-ı gayûr kalb-i metîn tîr-i kemânda⁵⁰

Sonraki örnekte ise, bir i in detaylı, dikkatli yapıldı nı anlatmak için “kılı kıldan yarmak” deyimini kullanılmı tır.

Tevhîd u tasdîkde sebât ararlar
Hisâb görür kılı kıldan yararlar⁵¹

A a ida pe pe e verilen dört örnekte ise, dört deyim kullanılmı tır. Bunlar sırasıyla, “yüre inin ya ı erimek”, “gözüne kara su inmek”, âr u vârını târ u mâr eylemek” ve “ba a kül olsun” dur.

Erler yüre inde ya lar eridi⁵²

Kara su indi me er dîde-i irfânımıza⁵³

⁴⁸ s. 432, . 489, k. 3.

⁴⁹ s. 653, . Dâsitân-ı Zemân, k. 15.

⁵⁰ s. 106, . 25, b. 5.

⁵¹ s. 642, . Kıyâmet Destânı, k. 28.

⁵² s. 517, . 611, k. 2.

⁵³ s. 489, . 571, b. 1.

Târ u mâr eyledi âr u vârimî⁵⁴

Kül ola ol ba a ki⁵⁵

Sıradaki örnekler ise atasözü olarak nitelendirilebilir. Bunlardan ilkinde iki zıd bir arada olur mu, herkese kendi akranı yara ır denilmektedir. Zıt unsurların uyumlu ekilde bir arada bulunamayaca ı, her eyin dengiyle bulunması gerekti i anlatılmaktadır.

ki ezdâd bir arada olur mu

Herkese lâyıkdır kendi akrânî⁵⁶

Di er örnekte, deli ku gibi ba mını tuza a vurma cânın gider denilmektedir.

Deli ku gibi ba ın urma tuza a cân gider

Halkı ver Hâlık'a ancak eyle vüs'atde durak⁵⁷

Di er örnekte, ehil olmadan bir i i yapmaya çalı ma anlamında “ipli i yok bez dokudur” denilmektedir.

pli i yok bez dokudur⁵⁸

Servilerin yerinde dikenin bitmesi ise, güzelliklerin gidip yerine kötü durumların veya unsurların gelmesidir.

⁵⁴ s. 540, . 645, k. 1.

⁵⁵ s. 676, m. 23.

⁵⁶ s. 647, Kıyâmet Destânı, k. 57.

⁵⁷ s. 316, . 314, b. 4.

⁵⁸ s. 563, . 673, k. 9.

Serviler yerinde mu aylân bitdi⁵⁹

Üstüne gülmek, yöresel bir kullanımdır. Genelde Erzurum yöresinde kullanılır ve birinin gülünç oldu u dü ünülen durumuna biraz da alaylı bir ifadeyle gülmeyi anlatır.

Olurdu üstüne dahî gülenler⁶⁰

Di er örnekte ise, “hayvan olanlar bal yemez” ve “yarasa güne i göremez” denilerek, inkar edenlerin yaptıkları davranı ları da aynen bu ekilde çok görmemek gereklidir denilmekte ve onlardan olumsuz davranı ların sadır olmasının normal oldu u belirtilmektedir.

Münkirlere çok görülmez
Hayvan olanlar bal yemez
Yarasa güne i görmez
Basîrler pervâne döner⁶¹

Sıradaki üç örne in ikinci mısralarının son kısımlarında bulunan sözler, atasözü olarak adlandırılabilir. Bunlardan birincisinde, “siyah merkeb çevik at olmaz” denilmektedir.

Denâet derûnu dolmu rezâletde kemâl bulmu
Hamâkat hâmili olmu siyah merkeb semend olmaz⁶²

İkinci örnekte, “zeher parçası kand olmaz” denilmekte ve bir eyin aslı neyse onun de i meyece i anlatılmak istenmektedir.

Hayâ edeb diyânetsiz nâmûsu yok hidâyetsiz
Mürüvvet merhamet bilmez zeher parçası kand olmaz⁶³

⁵⁹ s. 517, . 611, k. 2.

⁶⁰ s. 663, . mersiye, b. 17.

⁶¹ s. 261, . 237, k. 12.

⁶² s. 281, . 263, b. 4.

⁶³ s. 281, . 263, b. 5.

Üçüncü örnekte ise, “ö üdünü yuvadan almı kurnaz eytanla ba edilmez” denilmekte ve ailede ö renilen bilgilerin ve alı kanlıkların de i tirilmesinin ve izlerinin silinmesinin çok zor oldu u anlatılmaktadır.

Zemân e rârını ir âd ederim deyü zannetme
Ö üdün yuvada almı eke eytâna fend olmaz⁶⁴

Bir sonraki örnekte ise, her bir mısra ayrı bir atasözü ihtiva etmektedir. Bunlardan ilk üçü soru ekinde sonuncu mısra ise düz cümle ekinindedir. Dörtlükte, çiftçi olan yola tohum ekmez, kurumu a açta bülbül ötermez, Hak yaptı ı binayı sökmez ve gönül kıran insan nasıpli olmaz denilmekte ve her bir mısraında ayrı bir düstur verilmektedir.

Zürra’ olan yola tohum eker mi
Kurumu a açda bülbül öter mi
Hak yaptı ı bir binâyı söker mi
Gönül kıran âdem behredâr olmaz⁶⁵

Sıradaki iki örnekte ise beytin mısraları birbirinden ba ımsız de il anlam olarak yekdi erini tamamlamaktadır. İlk beyitte, efendisine naz etmek ona yalvarana layıktır, zira keremin kıymetini kerem sahibi olmayan bilmez denilmektedir.

Niyâz-dârâne mahsûsdur efendisine nâz etmek
Keremin kıymetin zât-ı kerem- ân olmayan bilmez⁶⁶

Peri ân olanı daha önce peri an olmayan bilmez, zira mücevher kıymetini de mücevher satmayan bilmez .

Perî ânı bugün cânâ perî ân olmayan bilmez
Cevâhir kadrini cevher-fürû ân olmayan bilmez⁶⁷

⁶⁴ s. 281, . 263, b. 7.

⁶⁵ s. 279, . 261, k. 4.

⁶⁶ s. 276, . 256, b. 5.

⁶⁷ s. 276, . 256, b. 1.

Bir sonraki örnekte, e e in baldan lezzet almaması gibi ölü gönüllerin de muhabbet feyzinden lezzet almayacağı anlatılmış ve gözleri kör olan güneşi görmez denilmiştir.

Mürde diller har gibi baldan alır mı lezzeti
Lutfî o görmez güneşi gözleri olmuş alîl⁶⁸

Bir başka örnekte ise, er olan akbaba gibi pisliğe ra bet etmez, o ay yüzlü güzel, anka gibi bir saadet dalına konar denilmektedir.

Ra bet etmez er olan kerkes gibi bil cî'feye
Ankâ-ve konar o meh-rû bir seâdet dâline⁶⁹

Sonraki örneklerde ise, ilk mısradaki el elden üstündür atasözü, ikinci örnek mısradaki ise, hâk ile yeksân olmak deyimini kullanılmıştır.

El elden belki üstündür ne lâzım uyma eytâna⁷⁰

Olurlar hâk ile yeksân olurlar zevk ma'nâde⁷¹

A a ıdaki örnekte, güneş yanında yıldız görünmez, güneş bir perde ile bürünmez denilmektedir.

Güneş yanında encüm görünür mü
Güneş bir perde ile bürünür mü⁷²

Dikkat edilirse Lutfî Efendi, deyim, atasözü ve kelâm-ı kibar örneklerini dikkat çekici olması açısından, genelde soru ekinde veya farklı ekilde vurgulu biçimde vermektedir. A a ıdaki örnekte de soru tarzı kullanılmıştır. Mısradaki inci mercan gibi mücevherleri olan köpeğin gerdanına asar mı denilerek böyle bir eyin yapılmayacağı belirtilmiştir.

⁶⁸ s. 331, . 338, b. 7.

⁶⁹ s. 461, . 527, b. 11.

⁷⁰ s. 510, . 600, bend 6.

⁷¹ s. 468, . 538, b. 4.

⁷² s. 624, . Bitlis Ziyâreti, b. 41.

Gerden-i kelbe asar mı incû mercânı olan⁷³

Sonraki örnekte, bazı eylemlerin mümkün olmadığını anlatmak için, eylemlerin kurbana layık olmadığını ifade edilmiştir.

Merkeb ma'lûm lââyık olmaz kurbâne⁷⁴

Virânelerde gizli hazinelerin bulunduğu da mehur olmuş bir sözdür. Aşağıdaki örnekte bu ifade edilmektedir.

Vîrânelerde kenz-i pinhân gizlidir⁷⁵

Bir diğer örnekte ise, kurbana benzetmesi yapılmıştır. Kurbanın etraftan toplayıp yavrularını beslediği etrafını görmediği belirtilip, aslolanın çevresindekileri de düşünmek olduğu belirtilmiştir. İnsan sahiplerinin hâl ehlinin fiillerine bakması gerektiği ifade edilmiştir.

Ku gibi derüp de ürüp kendi yavrun besleme
nsâfın var ise bir bak ehl-i hâl ef'âline⁷⁶

Bir başka örnek ise, “ol mâhîler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler” mısraının farklı bir versiyonu gibi görünmektedir. Örnekte, muhabbet deryâsına düşünler bilir ki bu deryâyaya düşünce deryâ görünmez denilmektedir.

Lutfî bu deryâyâ düşünler bilir
Deryâdadır ammâ deryâ görünmez⁷⁷

Sadece söz ile kalan cahil sırları ne bilsin, o siyah tilki mezbelelik yerde yazı ne bilsin.

⁷³ s. 503, . 592, b. 3.

⁷⁴ s. 508, . 599, k. 7.

⁷⁵ s. 418, . 470, b. 4.

⁷⁶ s. 461, . 527, b. 10.

⁷⁷ s. 287, . 273, b. 9.

Kâl ile kalan cehl-i celî râzı ne bilsün
Ol zâ -ı siyeh mezbeled e yâzı ne bilsün⁷⁸

Bir ba ka örnekte, tavuk gibi daneyi isteyen su ku unun deniz ile cilvele mesini ona etti i nazı ne bilsin denilmi tir.

Decâce gibi tâlib-i dâne olan ancak
Mürg-âb ile bahr eyledi i nâzı ne bilsün⁷⁹

Göl yerinde muhakkak su bulunur atasözü ise bir ba ka örnekte kullanılmı tır.

Göl yerinde elbet sular bulunur⁸⁰

Bir ba ka örnekte ise, hızlı giden sefer atı menziline çabuk ula ır, zafere kavu ur denilmektedir.

E kin giden esb-i sefer râhına bulur tiz zafer⁸¹

Her insanın ve her toplumun kendine ait gördü ü özellikleri be enmesiyle ilgili görü ün belirtildi i dörtlükte her milletin kendi dinini Hak din olarak gördü ü, her insanın kendi sözünü do ru söz olarak kabul etti i ve herkesin kendi kendinin basiret sahibi oldu unu iddia etti i anlatılmaktadır.

Her bir millet der ki hak-din bizimdir
Her bir âdem der ki hak-söz sözümdür
Herkes der ı ıklı benim gözümdür
Hak gösterir kendin sarf eyle enzâr⁸²

Lutfî Efendi'nin iirlerinde hayvanların bazı özellikleriyle ilgili benzetmelere sıkça yer verilmekte ve anlatılmak istenen konu bu ekinde daha anla ılır kılınmaya

⁷⁸ s. 384, . 418, b. 1.

⁷⁹ s. 385, . 418, b. 4.

⁸⁰ s. 655, . Erzurum Destânı, k. 3.

⁸¹ s. 433, . 490, b. 6.

⁸² s. 637, . Tevhîd Destânı, k. 7.

çalı ılmaktadır. Bu ba lı ın son örne inde de bunun örne i vardır. Gözünü gaflet bürümü insanlar kör fareye benzetilmi , onların gafletten kurtulma konusundaki gayretsizli i ise kör farenin, topladıklarını yemeyip, körlü ünden dolayı gelecek kaygısıyla biriktirmesiyle e de er görülmü tür.

Bu gaflet perdesin gözünden atmaz
‘Âmâ fâre gibi eyler iddihâr⁸³

Kelâm-ı kibar olarak örne i olarak alınan ifadenin ise Hz. Ebu Bekr’e ait olundu u ifade edilmektedir.

“Cüd bi-lutfik yâ lâhî men lehû zâdün kalîl”
Bu münâcâtında mevzûn aczin ızhâr eylemi ⁸⁴

1.2.4. Bazı iirlere nazîreler

“Nazîre, bir airin manzum bir eserine ba ka bir air tarafından aynı vezin ve kafiyede yazılan iir olarak tanımlanmaktadır. Fakat, bazı retorikçilerle edebiyat tarihçilerine göre bir iirin nazîre sayılabilmesi için esas alınan iirle aynı vezin ve kafiyede olması yeterliyken bazılarına göre aralarında ifade ve konu birli i de aranır. Ancak, nazîrelerin toplandı ı nazîre mecmualarında vezni, redifi veya kafiyesi, tanzir edilen iirden farklı olan örneklere rastlanılması bu tariflerin yeniden de erlendirilmesi gerekti ini ortaya koymaktadır.”⁸⁵ Nazîre konusundaki tanımlardan ve uygulamalardan yola çıkarak, Lutfî Efendi’nin çe itli airlerin iirlerine nazîrelerinin oldu u söylenebilir. Bunlardan bir kısmı, ekil ve muhteva açısından nazîrenin tanımına tam olarak uymakta, bir kısmı ise, tanıma sadece bazı açılardan uygunluk arz etmektedir. Bu ba lık altında her iki ekle de örnek verilecektir. Sadece bazı açılardan uygunluk arzedener burada, benzer iirler olarak isimlendirilecektir.

Konuyla ilgili ilk örnek, Lutfî Efendi’nin Yunus Emre’nin “yatur” redifli iirine yazılmı bir nazire olarak de erlendirilebilir. Her iki iir de ölüm temalıdır ve dünyanın fânili ini anlatmaktadır. İlk dörtlük Lutfî Efendi’nin iirinden alınımı sonraki ise Yunus

⁸³ s. 639, . Tevhîd Destânı, k. 22.

⁸⁴ s. 297, . 288, b. 2.

⁸⁵ M. Fatih Köksal, “Nazîre”, *D A*, c. 32, s. 456.

Emre'nin iirinden alınmıştır. Her iki dörtlükte dikkatle incelendi inde aralarındaki benzerlik açıkça görülmektedir.

Süleyman skender hani
Dillerde kaldı bir ânı
ki cihânın sultânı
Ol Habîb-i Rahmân yatır⁸⁶

Hor bakma bu toprağa
Toprakta neler yatur
Kanı bunca evliya
Yüz bin peygamber yatur⁸⁷

İkinci örnek ise, Efe Hazretleri'nin “dimesünler” redifli benzer iki iirinden oluşmaktadır ki, bu iirler, Abdî ve Nâbî'nin “dimesünler” redifli müterek gazeliyle her ne kadar nazım ekli farklı olsa da redif ve vezin açısından aynıdır. Ayrıca önce Lutfî Efendi'nin iirinden benzerlik gösteren ve iirde tekrar olarak kullanılan kısma yer verilecek, daha sonra ise Nâbî ve Abdî'nin müterek gazelinden alınan iki beyte yer verilecektir. İki iir arasındaki benzerliğin kıyaslanması ise okuyucuların takdirine bırakılacaktır.

Bir sohbeti gû et ki safâsız demesünler
Bir erbeti nû et ki ifâsız demesünler⁸⁸

Bir dil-bere dil vir ki belâdur dimesünler
Bir bâdeyi nû it ki hatâdur dimesünler

Bir derde esîr ol ki etibbâ-yı zemâne
Vâ-beste-i tedbîr-i devâdur dimesünler⁸⁹

⁸⁶ s. 177, . 115, k. 4.

⁸⁷ N. Ziya Bakırcıoğlu, *Yunus Emre Dîvânı*, Ötüken Yay., İstanbul-2006, s. 311.

⁸⁸ s. 245, . 215, bend 1.

⁸⁹ Cem Dilçin, “Divan iirinde Gazel”, *Türk Dili*, c. LII, sayı: 415-416-417, 1986, s. 100.

Lutfî Efendi'nin Ba datlı Rûhî'nin me hur na'tıyla benzerlik arzeden iirleri de bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde sabâ yerine gönül konulmu tur.

Yolun u rar ise ey dil ser-i kûy-i dilârâye
Gider elden gönül cânâ ola kurbân o bedr-âye⁹⁰

Di er benzer iirde ise sabâ Ba datlı Rûhî'nin na'tındaki gibi haberci olarak görülmektedir.

Ey sabâ söyle selâmım yâre Allah a kına
Arz-ı hâlim takdîm eyle yâre Allah a kına⁹¹

Eserdeki muhteva olarak Ba datlı Rûhî'nin na'tıyla çok benzer bir ba ka na'tın ilk kıtası ise a a ıda verilmi tir.

Bâd-ı sabâ var cânân iline
Çâr-perlerin sar ravza gülüne
Ahmed Muhammed Mustafâ'dır bu
efî'û'l-müznib zü'l-vefâdır bu
Sabâ dut dâmen Müctebâ'dır bu
Cibrîl muntazır her fermânına⁹²

Ba datlı Rûhî'nin na'tundan alınan ve yukarıdaki beyitlerle benzerlik arzeden mısralar a a ıda verilmi tir.

Ba dada yolun dü se ger ey bâd-ı seher-hîz
Âdâbile var hizmet-i yârân-ı safâya⁹³

Muhteva olarak benzerlik gösteren bir ba ka iir ise, "sühanim" redifli fahriye'dir. Bu iir her ne kadar ifadeler söyleni olarak farklı olsa da Nef'î'nin "sözüm" redifli iiriyle benze mektedir.

⁹⁰ s. 466, . 536, b. 1.

⁹¹ s. 491, . 573, b. 1.

⁹² s. 113, . 38, bend 1.

⁹³ Co kun Ak, *Ba datlı Rûhî Divanı*, Uluda Üniv. Yay., Bursa-2001, c. 1.

Verd-i ve bülbül-i dil evk-ı fezâdır sühanim
Bâde-ve mest-i müdâmâne cezâdır sühanim⁹⁴

A a ıda Nef'î'nin iirinden alınan örnek, yukarıda Lutfî Efendi'nin iirinden alınan beyitle kar ıla tırılıp aradaki benzerlik görülebilir.

Bir gülistândır hayâlim dil üküfte bülbülü
Ol gülistânın latîf âb-ı revânıdır sözüm⁹⁵

1.2.5. Edebi sanatlar

*“Edebi san’atlar edebi eserlerin mâna bedenine giydirilen süslü elbiselerdir ki onlara etkileyici bir güzellik, canlılık ve cazibe katarlar. Dil mecazlarla zenginlik kazanır. Ortaya konulan eserlerde edebi san’atlar sayesinde ifade geni li i, tesirlilik, güzellik, orijinallik gibi vasıflar ortaya çıkar.”*⁹⁶ *“Edebî san’atlar, kusursuz, yani fasîh ve yerinde, yâni beli olan sözün süsleridir ki “sanâyi’-i Bedîa” da derler. “Bedî” denilen ilmin mevzûunu bunlar te kil eder. Edebî san’atlar mânâyâ ve lafza ait olmak üzere iki kısımdır.”*⁹⁷ *“Her bir sözü bir san’atla süslemek kadar bu sanatı ke fetmek, anlamak da önemlidir. Zaman zaman bir beyitte birkaç sanatla kar ıla an okuyucu, aynı zamanda bu edebiyatın ihti amını da fark eder. Sanat yapmak için dilin a ır, a dalı ve zor anla ılır olması art de ildir. âir, kabiliyet ve yetene i nisbetinde, edebi sanatları, günlük konu ma dilinin sadeli i ile verebilir.”*⁹⁸ Lutfî Efendi'nin eserinde edeb-i sanatların bir ço unun örne ini bulmak mümkündür. Eserde, tenasüp, tezat, te bih, hüsn-i talil, tecâhül-i ârif gibi bazı edebi sanatlar ise di erlerine göre daha sık kullanılmı tır. Bu ba lık altında eserde kullanılan edebi sanatların bazılarında örnekler verilip bunlar kısaca açıklanacaktır. Telmih ve iktibas san’atları ayrı ba lıklar altında incelendi i için burada tekrar ele alınmayacaktır.

⁹⁴ s. 338, . 351, b. 1.

⁹⁵ *Nef'î Divanı*, Haz. Metin Akku , Akça Yay., Ankara-1993, s. 45.

⁹⁶ sa Kocakaplan, *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, M.E.B. Yay., stanbul, 1992, s. 5.

⁹⁷ Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, Ne re Haz. Kemal Edib Kürkçüo lu, Enderun Kitabevi, stanbul-1994, s. 40.

⁹⁸ H. brahim ener ; Alim Yıldız, *Türk slam Edebiyatı*, Ra bet Yay., stanbul- 2003, s. 314.

1.2.5.1. ktibaslar

Kültür, bir toplumun zaman içerisinde, inanç, ya antı, bilgi vb. birikimleriyle oluştuğu bir yaşam tarzıdır. Bunun üzerinde iklimden çok etkilidir. Toplumlar kültürleriyle bir bütündür, parçalanmamalıdır. Zira kültüründen ayrı düşen toplumlar dejenerasyon olup benliklerini kaybederler ve bir süre sonra da kim olduklarını tamamen unuturlar. Kültüründen kopan onları unutan toplumlarda, kimlik karmaşası yaşanır, mensubiyet duygusunu nereye yöneltecekleri şüpheli, tutarsızlığı rehber edinmezler, sadece topluma değil kendine de yabancılaşarak yeni nesiller ortaya çıkar. Günümüzde, bilinçli toplumlar veya acı tecrübeler sonucunda bilinçlenmeye başlayan toplumlar, gençlerinin içerisinde bulunduğu olumsuz durumu düzeltmek için çözüm yolları aramaktadırlar. Bu durumda kullanılacak birinci yöntem olarak da insanları bir araya toplayabilecek güç olarak gördükleri, inanç ve kültür kalıntılarını canlandırarak kendilerine bir tarih ve onun içinde boy gösteren kahramanlar oluşturmayı kullanmaktadırlar.

Kültür aktarımında neredeyse en önemli araç, sözlü özellikle de yazılı edebiyattır. Edebî metinler, toplumun içerisinde olduğu dönemin aynası olduğu kadar onun asırlardan beri harmanlayarak getirdiği kültürel mirasın da bir göstergesidir. İktibaslar ise tarih ve kültürü kuvvetli toplumların edebî metinlerinde kullandıkları önemli bir malzemedir. Allah'la kulu, peygamberle ümmeti, dedeyle torunu, mesafeler ne kadar uzak ve ulaşılmaz görünse de asırların ötesinden (Allah için ötede kalmak yoktur) el ele tutuşarak birbirlerine saygı ve sevgiyle gülümseten, uzakları yakın eden de iktibaslardır.

Efe Hazretleri de bu başlıkta eserinde çok sayıda ve değişik şekilde iktibaslar kullanmıştır.

*“ İktibas tanım olarak, söze, anlamı pekiştirmek amacıyla âyet, hadis ya da bunlardan parçalar almaktır. Tam ve kısmî veya mânevî ve lafzî iktibas şeklinde kullanımları bulunmaktadır.”*⁹⁹

⁹⁹ Ener-Yıldız, age., s. 319.

1.2.5.1.1. Sûreler ve ayetler

Edebi metinler asırlardır dini metinlerden ilham alarak ekillenmektedir. Hangi toplumun sözlü veya yazılı verimlerine bakılırsa bakılsın onlara göre kutsal olan ne ise ona atıf olmayan eser yok denecek kadar azdır. İnsanoğlunda bir şeylere inanma ihtiyacı inkar etmekten hep birkaç adım önde olmuştur. Pek tabiidir ki bu durum da, insanın ve toplumların aynası olan edebiyatta kendisini göstermiş ve göstermektedir. İncelenen bu eser de toplumda dini ve tasavvufi bir önder konumunda olan ve insanlara dünya, özellikle de ahiret için faydalı bir şeyler öğretme sorumluluğuna taşıyan bir şahsa ait olması hasebiyle dini metinleri kaynak olarak almaktadır. İslâm dininde temel dini metin ise Kur'ân-ı Kerim'dir. Kur'ân-ı Kerîm'de ayetlerin bir araya gelmesiyle oluşan ve her birinin özel ismi bulunan metinlere sûre ismi verilir. Ayet ise sûreleri oluşturan ve durak adı verilen iktibasların arasında kalan kısımdır. Efe Hazretleri'nin eseri dini ve tasavvufi bir eser olması hasebiyle çok sayıda sûre ismi ve ayet iktibasları ihtiva etmektedir. Bu iktibasların bir kısmı ma'nevî bir kısmı ise tam iktibaslardır. Bu başlık altında eserde kullanılan iktibaslarda olan sûre isimleri ve ayetlerden dikkat çekenler belirlendi ve toplu olarak burada verilmeye çalışıldı. Konuyla ilgili örnekler genel olarak incelendiğinde, iktibaslarda ayetlerin bütününe değil bir kısmının kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca dikkat çeken bir başka nokta ise, sûre isimlerinin verilip, sûrede dikkat çekilmek istenen ayetin anlamının açıklanmasıdır.

Bu kısımda her bir ayetin metni ve meali dipnot olarak verilecek onunla ilgili genel açıklama ise örnek beyitten önce yapılacaktır. Yapılan iktibasların bir diğeri özelliği de ayrıntılı olarak Hz. Peygamber'le ilgili olmasıdır.

Konuyla ilgili ilk iki örnekte, aynı ayet kısmî iktibasa örnek olacak şekilde verilmiştir. İkisi arasındaki fark, ikincisine ayette geçen bir kelimenin daha ilave edilmiş olmasıdır. İktibas yapılan ayet, anlam olarak Hz. Muhammed (as)'i desteklemekte ve Hz. Peygamber'in miracda gördüklerinin tamamen gerçek olduğunu belirtmektedir. Bunu ifade ederken de gözlerine akmama sürmesinin çekildiği söylenmektedir. İkinci örnekte ise, Hz. Muhammed (as)'in gözünün nûrunun süsü ona Allah tarafından bah edilen "akmama" sürmesidir. İkinci mısra ise Hz. Peygamber'in ayağının toprağının parlak inci olduğunu ifade edilirken, ilk mısra ile bağlantı kurularak aynı

zamanda onun aya nın topra nın da sürme oldu una i aret edilmek istenmi tir. Zira edebî gelenekte sevgilinin aya nın topra ı, tozu, â 1 ın gözüne kuvvet veren sürmedir.

Kühl-i “mâ-zâ al” çekildi gözüme¹⁰⁰

Im-i hikmet nâzil oldu sözüme¹⁰¹

“Kühl-i mâ zâ a'l- basar” zîver-i nûr-i dîdesi

Hâk-i pây-i lü'lü'-i lâî Muhammed Mustafâ¹⁰²

Sıradaki örnekte ise, Hz. Muhammed (as)’in miracda Allah(cc) ile görü mesi ve yakınlı ı anlatılmaktadır. Bu anlatımda Necm sûresinin dokuzuncu ayeti kısmen iktibas yapılmı , sekizinci ayetinde kullanılan bir fiil ise emir sıgasıyla kullanılmı tır. Üdnü minnâ ifadesi bana yakla anlamında ve denâ (yakla tı) kelimesinin emri olarak kullanılmı tır.

“Kâbe kavseyni ev ednâ”dan ni ân¹⁰³¹⁰⁴

“Üdnü minnâ” emr ederdi âî- ân¹⁰⁵

Sonraki örnekte ise, Hz. Peygamber bütün insanlı ın rehberi ve hesap gününde efâ’at mercii olarak tanımlanmakta onun miracda Allah(cc) ile görü me anını anlatan ayetlerden kısmi iktibaslar yapılmaya devam edilmektedir.

Ey rehber-i kül rûz-i cezâ kân-i efâ’at

Gülzâr-ı “denâ” bülbül-i bezm-i “fetedellâ”¹⁰⁶

Bir sonraki örnekte de dokuzuncu ayet aynı ekilde iktibas yapılmı ve Hz. Peygamber’in Allah ile â inâ olup, vuslat meclisinin mahremi oldu u ifade edilerek miracda vuku bulan bu görü me konusundaki görü ortaya konmu tur.

¹⁰⁰ (Peygamberin) gözü a madı ve sınırı a madı. 53/17. { _____ }

¹⁰¹ s. 62, Mirâcü’n-Nebî, b. 110.

¹⁰² s. 92, . 7, b. 13.

¹⁰³ Onunla arasındaki mesafe, iki yay kadar yahut daha az kaldı53/9, { قَابَ فَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى }]

Sonra yakla tı ve sarktı53/8 :] { _____ }

¹⁰⁵ s. 63, . Mirâcü’n-Nebî, b. 118.

¹⁰⁶ s. 93, . 9, b. 3.

“Kâbe kavseyni ev ednâ” sadrına sultan olan
Bezm-i vuslat mahremi Hak-â inâ derler sana¹⁰⁷

Sıradaki örnekte ise tam iktibasa bir örnek vardır. İhlas sûresinin, her eyin Allah’a muhtaç oldu u fakat O’nun hiçbir eye muhtaç olmadığı nın anlatıldığı ı ikinci ayeti iktibas edilmiştir. Beytin bütününde ise, esmâdan bazıları sayılarak Allah’ın birli ine ve her eye gücünün yetmesine vurgu yapılmıştır.

Kâdir u Kayyûm olan Ferd ü Ehad¹⁰⁸
Zâtı ile kâim Allâhu’s-Samed¹⁰⁹

Sıradaki üç örnekte de Hz. Peygamber’in âlemlere rahmet olarak gönderildi ini ifade eden ayetten kısmî iktibas yapılmıştır. İlk örnek, Allah (cc)’ın ifadesiyle verilmiş ve Hz. Peygamber’i âlemlere rahmet kıldı ı ve onu kendisine habîb olmaya layık buldu u belirtilmiştir.

“Rahmeten li’l-âlemîn” kıldım seni¹¹⁰
Habîbiyyete lââyık buldum seni¹¹¹

İkinci örnekte di er iktibasa ilaveten İsrâ sûresinin yetmi dokuzuncu ayetinden de kısmî iktibas yapılmıştır. Hz. Peygamber’in makamı olan makam-ı Mahmûd’dan bahsedilmiş ve onun Hz. Muhammed (as)’e ait bir makam oldu u belirtilmiştir. Devamında ise önceki beyitte de kullanılan iktibas vardır.

¹⁰⁷ s. 110, . 32, b. 6.

¹⁰⁸ Allah eksiksiz, sameddir (Bütün varlıklar O’na muhtaç, fakat O, hiçbir eye muhtaç değildir) 112/2 ___ }
] { ___

¹⁰⁹ s. 62, . Mirâcü’n-Nebî, b. 111.

¹¹⁰ (Ey Muhammed!) biz seni ancak âlemlere rahmet olarak : سُورَةُ الْأَنْبِيَاءِ { رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ }
gönderdik 21/107.

¹¹¹ s. 66, . Mirâcü’n-Nebî, b. 165.

Sâhib-i makâm-ı Mahmûd Muhammed¹¹²
 “Rahmeten li’l-âlemîn”dir efendim¹¹³

Üçüncü örnekte de yukarıdaki iki örnekte kullanılan Hz. Peygamber’in âlemlere rahmet oldu uyla ilgili ayet iktibas yapılmı ve onun bu özelli inin yanında nebilerin ve velilerin aynası ve örne i oldu u belirtilmi tir.

“Rahmeten li’l-âlemîn” ki zâtıdır
 Enbiyâ evliyânın mir’âtıdır¹¹⁴

Sıradaki örnekte, Kur’ân-ı Kerim’de birçok kez geçen “kün” emri iktibas yapılmı tır. Bu ifadenin bulundu u sekiz ayet anlamlarıyla birlikte dipnotta verilmi tir. Ayetlerde genel olarak, Allah (cc) bir eyin olmasını irade etti mi ona sadece ol dedi i onun hemen oluverdi i ifade edilmektedir.

Gecenin bir kısmında da sadece

{ وَمِنَ اللَّيْلِ فَسُجِّدْ بِهِ نَافِلَةٌ لَكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ } _____]

¹¹²:sana mahsus

bir nafile olmak üzere uykudan kalk, Kur’ân ile teheccüd namazı kıl, Rabbinin seni bir makam- 1

mahmuda (efaat makamına) göndermesi kesindir17/79.

¹¹³ s. 348, . 367, k. 1.

¹¹⁴ s. 49, . Iticânâme, b. 21.

Kudret ü irâdetin ki etdi cûd¹¹⁵

“Emr-i kün”den buldu mahlûkât vücûd¹¹⁶

Sonraki iktibas da kısmî iktibasa örnektir. Ayetin bir bölümü birinci mısradaki geri kalanın bir kısmı da ikinci mısradaki verilmiştir. Allah(cc) ayette, inananlara yardım ve fetih müjdesi verilmesini istemektedir.

Zevk ile “nasrun minallah” okudu¹¹⁷

evk ile “fethun karîbün” dür dedi¹¹⁸

Sıradaki örnek beyitte Meryem sûresinden kısmî iktibas yapılmıştır. Hz. dris(as)’e Allah(cc)’in an ve eref vermesinin, onu yüce bir makama yükseltmesinin Hz. Peygamber’in yüzü suyu hürmetine olduğu, ifade edilmiştir.

¹¹⁵ O, göklerin ve yerin yoktan var : [بِدْبِيعِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ ۖ فَيَكُونُ]
edicisidir ve O, bir i in olmasını murad edince, ona yalnızca «ol!» der, o da hemen olur.2/117.
(Meryem): «Ey Rabbim, bana bir be er dokunmamı ken benim nasıl çocu um olur?» dedi. Allah: «Öyle ama, Allah diledi ini yaratır, bir eyin olmasını diledi inde ona sadece 'ol!' der, o da hemen olur.»
dedi3/47

Do rusu Allah katında : [إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ ۖ فَيَكُونُ]
sa'nın (yaratılı ndaki) durumu, Âdem'in durumu gibidir; onu topraktan yarattı, sonra ona «ol!» dedi, o da oluverdi3/59.

[وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ ۖ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ
Gökleri ve yeri, yerli yerince yaratan O'dur. Bir eye «ol» dedi i gün hemen : [وَهُوَ الْحَكِيمُ الْحَبِيرُ]
oluverir. O'nun sözü hak'tır. «Sûr»a üfürüldü ü gün de mülk ancak O'nundur. O, gizliyi ve aç ı bilendir.
O, hikmet sahibi, her eyden haberdardır6/73.

Biz bir eyi diledi imiz zaman, ona sözüümüz : [إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ ۖ فَيَكُونُ]
sadece «ol» dememizdir. O da hemen olur.16/40.

Çocuk edinmek asla Allah'ın [سُورَةُ مَرْيَمَ : فَيَكُونُ] {سُورَةُ مَرْيَمَ : فَيَكُونُ} {سُورَةُ مَرْيَمَ : فَيَكُونُ} {سُورَةُ مَرْيَمَ : فَيَكُونُ}
anına yak ı maz. O bundan münezzehtir. O, bir eyin olmasını dilerse, ona sadece «ol» der, o da oluverir19/35.

O'nun emri, bir eyi dileyince ona sadece «Ol!» : [سُورَةُ يَس : فَيَكُونُ] {سُورَةُ يَس : فَيَكُونُ} {سُورَةُ يَس : فَيَكُونُ} {سُورَةُ يَس : فَيَكُونُ}
demektir. O da hemen olur.36/82.

O, hem ya atır, hem öldürür. O, bir : [هُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ فَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ ۖ فَيَكُونُ]
ey yapmak isteyince ona sadece «ol!» der, o ey de hemen olur.40/68.

¹¹⁶ s. 69, . Mevlidü'n-Nebî, b. 3.

¹¹⁷ Sevece iniz bir ey daha var: Allah'tan yardım ve yakın bir fetih.. Müminleri müjdele 61/13.

[وَأَخْرَجَ مُطَفِّفًا فِيهَا رُسُلًا وَقَالَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا رَبِّيَ إِنِّي مَكْرَمٌ فَذُكِّرُوا كَلِمًا]

¹¹⁸ s. 81, . Mevlidü'n-Nebî, b. 154.

dris'e verüp Hazret-i Hak ân u erâfet¹¹⁹
Yüzün suyu hürmetine “Mekânen aliyyâ”¹²⁰

Sonraki örnekte ise, Bakara suresinin otuzbirinci ayetinden kısmi iktibas yapılmı tır. Ayet meydana gelen güzelli in Hz. Peygamber'e ba lanması bakımından bir önceki örnekle paralellik arz etmektedir. Beyitte, Hz. Peygamber'in erefinin, Hz. Âdem'e büyüklük ve an verdi i, onun ba ındaki saâdet tâcının Allah(cc)'ın ona e yânın isimlerini ö retmesi oldu u belirtilmi tir.

Verdi erefin Âdem'e bu evket ü âni¹²¹
Seâdet-i tâc-ı serini “alleme'l- esmâ”¹²²

Sıradaki örnekte iki ayrı sûreden iktibas bulunmaktadır. İlk iktibas olan “Hâ-mim” ifadesi yedi ayrı sûrenin ba ında bulunan bir ifadedir. Ba ka sûrelerin ba ında da farklı elillerde de bulunan bu ifadeler “mukattaa harfleri” diye isimlendirilir. İkinci iktibas olan “müzzemmil” ifadesi ise hem sûre ismi hem de sûrenin ilk ayetinin bir kısmıdır. Her iki surenin de gönüllere hayat bah edip insanların dalaletten hidâyete ula malarında önemli rol oynadı ı anlatılmaktadır. Zira Müzzemmil suresinin ilk ayetinde Hz. Peygamber'e örtüsüne bürünmemesi, kalkıp insanları Allah'ın yoluna davet etmesi emredilmektedir.

Câm-ı mey-i “Hâ-mim” ile Kevser-i “Müzzemmil”¹²³
Verdi hayâtı dillere eyledi müzekkâ¹²⁴

¹¹⁹ Kitapta dris'i de an; çünkü o, çok sadık(özü, sözü pek do ru) bir : سُورَةُ مَرْيَمَ { مَكَانًا عَلِيًّا }
peygamberdi56/19. Biz onu yüce bir yere yükselttik19/57.

¹²⁰ s. 94, . 9, b. 11.

¹²¹ Ve Âdem'e : كُلُّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ }
isimlerin hepsini ö retti, sonra onları meleklerle gösterip: «Haydi davamızda sadıksanız bana unları isimleriyle haber verin.» dedi2/31.

¹²² s. 94, . 9, b. 10.

¹²³ 44/ 1/: يَا أَيُّهَا الْمَرْمَلُ } { } : Ey örtünen! (Peygamber) 73/1. []

¹²⁴ s. 94, . 9, b. 8.

Duhâ sûresiyle ilgili örnekte de, sûre ismi olarak yapılan iktibas aynı zamanda sûrenin ilk ayetinin bir kısmıdır, birinci mısra ise anlam olarak iktibas edilmi tir. Duhâ sûresi muhteva olarak Hz. Muhammed (as)’i destekleyen bir suredir.

Seni râzî eylerem emr eyledim¹²⁵
Sûre-i Duhâ’da evvel söyledim¹²⁶

Bir önceki beytin ilk mısraında anlam olarak verilen ayet a a ıdaki beyitte kısmî iktibas yapılmı tir. Allah’ın va’dini içeren ayet büyük bir müjde olarak vasıflandırılmı tir.

Leyle-i keremde Kerîm’in va’d-i kerîmi
Teb îr-i azîmdir sana “Rabbüke feterdâ”¹²⁷

Bir önceki örnekte Sûre-i Duhâ olarak yapılan iktibas bu örnekte ayetin tam iktibası olan “ve’d-duhâ” olarak yapılmı tir. Sûre-i Tâhâ olarak yapılan iktibas ise, hem sûrenin ismi hem de ilk ayetidir. Mısrada kullanılan üçüncü kelime olan “in irah” da bir ba ka sûrenin ismidir. Her üç sûrede de Hz. Peygamber desteklenmekte ve vurgular genellikle istifham san’atı kullanılarak soru ile yapılmaktadır. Birinci mısradaki “le umrük” ifadesi ise Hicr sûresinin yetmi ikinci ayetinin giri idir ki Hz. Peygamber’in ömrüne and verildi i söylenmektedir. “*Le umrük sözündeki hitap, ihtilaflı olmakla beraber Hz. Muhammed’edir. Yüce Tanrı onun ömrüne yemin etmektedir. Ayrıca, bu ifadeyi Hz. Hût’adır; Hz. Muhammed’in ümmeti üzerindeki hakkınadır, ya da ebedi güzel hatırasınadır diye yorumlayanlar da vardır.*”¹²⁸

¹²⁵ : { وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ } Rabbin sana verecek ve sen razı olacaksın93/5.

] { } Andolsun ku luk vaktine93/1

¹²⁶ s. 66, . Mirâcü’n-Nebî, b. 164.

¹²⁷ s. 93, . 9, b. 2.

¹²⁸ Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda slâmî Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, stanbul-1992, s. 109.

Gönderdi sana hil'at-i levlâke “le umrük¹²⁹,”
 “ n irâh “ ile “Ve'd-duha” hem “sûre-i Tâhâ”¹³⁰

A a rdaki iki beyitte de kısmi iktibasa ve anlam olarak iktibasa örnek vardır. Beyitlerde elest meclisinde ruhların Allah'la konuları ve ahitle meleri anlatılmaktadır. Bu anlatılırken ruhların Allah'a cevabı olan evet anlamındaki “belâ” ifadesi iktibas edilmiştir.

Rahmân-ı Rahîm'den aldık hitâbı¹³¹
 Elest bezminde verdik cevâbı
 Rabbü'l-âlemîn'e cevab sevâbı
 Belâ yâ Rabbenâ ikrârı temâm¹³²

A a rda verilen dörtlükte de, hem sûre ismi hem de sûrelerin ilk ayeti olan ifadeler iktibas olarak kullanılmıştır. Dörtlükte anlam olarak önceki örneklerin çoğuyla paralel bir şekilde Hz. Peygamber'den bahsedilmekte, onun özelliklerine atıf yapılmaktadır.

Seni vasf edince “Yâsîn”¹³³
 Cemâlin ems-i mehâsin
 Sırr-ı Sûre-i “Tâhâ”sın
 Beyân-ı “Furkân” de il mi¹³⁴

Sıradaki örnekte üç sûrenin ismi aynı zamanda da ilk ayetlerinin birinin tamamı er ikisinin kısmî iktibasını almaktadır. Yapılan iktibaslar içerik olarak ise, Hz. Peygamber ile ilgilidir.

¹²⁹ Resulüm! Ömrüne yemin olsun ki 15/72 gerçekten : [لَعْمُرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ] onlar, sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlardı.

Biz senin için göğsünü açmadık mı? 94/1 [سُورَةُ طه : 1/20] { طه } { }

¹³⁰ s. 94, . 9, b. 9.

¹³¹ و إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ _____ شَهِدْنَا أَنْ نَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ]

Bir de Rabbin, Âdemoğullarından, bellerindeki zürriyetlerini alıp da onları kendi nefislerine ahit tutarak: Ben sizin Rabbiniz de il miyim?» dedi i vakit, «pekâlâ Rabbimizsin, ahidiz» dediler. (Bunu) kıyamet günü «Bizim bundan haberimiz yoktu.» demeyesiniz diye (yapmıştı) 7/172.

¹³² s. 353, . 373, k. 7.

¹³³ [يس : سُورَةُ يس : 36/1]

¹³⁴ s. 546, . 652, k. 5.

Vasfın ne güzel vâsıfıdır sûre-i “Ve’n-necm”¹³⁵,
Yâsîn senâ eyler sana hem “Sûre-i A’lâ”¹³⁶

A a ıdaki örnekte ise, Leyl ve Necm sûrelerinden kısmî iktibaslar yapılmı tır. İlk mısradaki Leyl sûresindeki yemin ifadesine vurgu yapılmı , ikinci mısradaki ise Hz. Peygamber’in miracda yüce Allah ile görüşmesine i aret edilmi tir.

“Ve’l-Leyli” kalem-gû e ref ü öhret ü ânın¹³⁷
Ar ’a eri ir hâzin-i esrâr-ı “mâ-evhâ”¹³⁸

A a ıdaki örnekte, ems sûresinden ve Necm sûresinden kısmî iktibaslar bulunmaktadır. Lutfî Efendi güne e ve aydınlı ma kalem edilen ilk mısradaki güne i Hz. Peygamber’in erefli yüzünün aynası olarak vasıflandırmı , onun menzili ise, miracda Allah ile arasındaki mesafeyi anlatan ayete i aret edilerek belirlenmi tir.

“Ve’ - emsi” ehâ mir’ât-ı dîdâr-ı erîfin¹³⁹
Menzil-gehiniz eb-i erâfetde “ev ednâ”¹⁴⁰

Hız. Peygamber’in anlatıldığı bir başka beyitte de hem sûrenin ismi hemde sûrenin ilk ayetinin bir kısmı olan “Müddessir” ifadesi iktibas edilmi tir. Bu sûrenin girişinde Hz. Peygamber’e örtüsüne bürünmemesi kalkıp insanları Allah’ın yoluna çağırması emredilmektedir.

¹³⁵ : [وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ] { } : [إِذَا هَوَىٰ] { }
Battı ı zaman yıldızla andolsun ki, arkadaşımız (Muhammed) sapmadı ve bātıla inanmadı; o, arzusuna Rabbinin yüce adını tesbih et87/1.: [] { } göre de konu maz53/1-3.

¹³⁶ s. 93, . 9, b. 4.

¹³⁷ Kararıp ortalı ı bürüdü ü zaman geceye and olsun92/1.: [سُورَةُ النَّازِعَاتِ] { }
(Allah), kuluna verdi i vahyi verdi53/10.: [] { }

¹³⁸ s. 94, . 9, b. 5.

¹³⁹ Andolsun güne e ve aydınlı ma91/1.: [وَضَحَّاهَا] { }

Onunla arasındaki mesafe, iki yay kadar, yahut daha az : [فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ] { }

kaldı53/9.

¹⁴⁰ s. 94, . 9, b. 6.

Ey ân-ı kerem la'l-i lebin nehr-i “Müddessir¹⁴¹”
Sultân-ı rusûl bâr-gehin bâb-ı temennâ¹⁴²

Hız. Peygamber'in medhedildi i bir di er beyitte Cebrâil(as) “fetehnâ” sanca ının ta ıyıcısı olduktan sonra Hız. Süleymân (as)'ın tahtının ismi söylenmez oldu denilmi tir. Beyitte kullanılan “fetehnâ” ifadesiyle Fetih sûresinin ilk ayetinden kısmî iktibas yapılmı tır.

Serîr-i Süleymân'e esâme mi bıraktı¹⁴³
Cebrâil ola hâmil-i livâ-yı “fetehnâ”¹⁴⁴

Saf sûresinden kısmî iktibas yapılan beyitte de, Hız. sâ'nın Hız. Peygamber'i müjdelemesi anlatılmı ve onun gelecek olan peygamberin isminin Ahmed oldu unu kavmine bildirmesi anlatılırken ayette geçen “Ahmed” ibaresi iktibas yapılmı tır.

Âyât-ı beyyinâtda ism-i erîfîn Ahmed¹⁴⁵
Bütün âleme rahmet gönderdi Zât-ı Mevlâ¹⁴⁶

srâ sûresinin ilk ayetinin kısmen iktibas edildi i mısra da Sübhânellezî'nin miracın sırrı oldu u ifade edilmi tir. ktibas yapılan ayetin bütününe bakıldı ında mirac hadisesinin ba langıcının ve nedeninin anlatıldı ı görülür. kinci mısradada ise Ra'd sûresinde, Hız. Peygamber'in peygamberli ine Allah'ın ahitli inin yeterli oldu unun ifade edildi i ayetten kısmî iktibas yapılmı tır.

¹⁴¹ Ey örtüsüne bürünen (Peygamber)! 74/1.:] يَا أَيُّهَا الْعَلَمِيُّ {

¹⁴² s. 94, . 9, b. 7.

¹⁴³ Do rusu biz sana apaçık bir fetih ihsân ettik48/1. :] إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا {

¹⁴⁴ s. 94, . 9, b. 16.

¹⁴⁵ وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ _____ : ¹⁴⁵ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ {

Meryem o lu sa da: «Ey srailo ulları! ben size Allah'ın elçisiyim. benden önce gelen Tevrat'ı do rulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici olarak (geldim).» demi ti. Fakat onlara apaçık delillerle gelince «Bu, apaçık bir büyüdür.» dediler61/6.

¹⁴⁶ s. 96, . 10, b. 4.

Sübhânellezîdir sırr-ı mi'racı¹⁴⁷
 Kul kefâdan olmu ba ının tâcı¹⁴⁸
 Mihr-i izzet bezm-i vahdet sirâcı
 Muhammed'dir kerem kâni Muhammed¹⁴⁹

Di er bir ayet ise tevekkül ile ilgilidir.Allah(cc) kullarının kendisine güvenmesini istemi ve bu güvende sınır tanımamı tır. Zira yegane kurtarıcı O'dur.

Men-yetevekkel alâllah sırrına serdâr olup¹⁵⁰
 Bul kanaat kenzini yapı sehâvet dâline¹⁵¹

1.2.5.1.2. Hadisler

Hazret-i Muhammed (as) gönderilen son peygamberdir. İnsanlar için onun davranı ları örnek, sözleri ise yol gösterici, iyili e ve do rulu a sevk edicidir. Ayetlerde de, Hz. Peygamber'de, insanlar için örnek olacak güzel bir ahlâk bulundu u belirtilerek, Allah ve meleklerin ona salât etti i söylenmekte mü'minlerden de Hz. Muhammed (as)'e salât etmeleri istenmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber dinen çok önemli bir konumda bulunmaktadır. O insanlar arasında kemâlde en üst noktada olandır. O alemlere rahmet insanlı a yol gösterici bir çera olarak yaratılmı ve bütün ya antısını yaratılı amacına hizmetle geçirmi bir âhid-i kudsîdir. O bütün mahlukatı, insanıyla hayvanıyla, canlısıyla cansızıyla kucaklayan her varlı a aynı hassasiyetle yakla an, hayatı detaylarıyla ya ayan bir göz aydınlı ıdır.

Onun davranı larına sünnet, bir durum kar ısında söyledi i, hayata yön veren sözlerine ise hadis denmektedir. Hadisler asırlar sonrasına sened zincirleriyle ula mı ,

¹⁴⁷ { _____ أَسْرَى بَعْدَهُ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ }
 :] Kulu Muhammed'i geceleyin, Mescid- i Haram'dan kendisine bazı âyetlerimizi göstermek için, etrafını mübarek kıldı ımız Mescid- i Aksâ'ya götür en Allah, her türlü noksan sıfatlardan münezzehtir. üphesiz ki her eyi hakkıyla i iten, hakkıyla gören O'dur17/1.

¹⁴⁸ : { وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا _____ يَا اللَّهُ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ }
 O kâfirler: «Sen Allah tarafından gönderilmi bir peygamber de ilsin» diyorlar. De ki: «Benimle sizin aranızda ahit olarak Allah yeter, bir de yanında kitap ilmi bulunan (yeter) 13/43.»

¹⁴⁹ s. 139, . 78, b. 4.

¹⁵⁰ O zaman münafıklar ve kalplerinde üphe bulunanlar diyorlardı ki: «Bu müslümanları dinleri aldatmı , Halbuki kim Allah'a güvenip dayanırsa Allah ona yeter. üphe yok ki Allah azîzdür, hakîmdir (mutlak galiptir, tam hüküm ve hikmet sahibidir) 8/49.

¹⁵¹ s. 460, . 527, b. 2.

yazılı hale getirilmi tir. Efe Hazretleri de iirlerinde birçok hadis-i erîfe yer vermi tir. Bu ba lık altında muhtevasında tam, kısmî ve manevî iktibas olan beyitlerden örnekler verilecek ve bunlarda kullanılan hadislerin Arapça metinleri ve anlamları da dipnotta verilecektir.

Konuyla ilgili ilk örnek cömertlik temalıdır. Beytin ilk mısraında manevî iktibas yapılarak hadisin Arapça metninin Türkçe anlamı tam olarak verilmi tir. Cömertlik Allah'ın vasıflarından biridir ve Allah(cc) cömert olanları, Allah'ın kendilerine ihsân ettiklerini di er insanlarla payla anları sever. Payla ma davranı ı Ramazan gibi manevî yo unlu u yüksek zaman dilimlerinde ise daha bir özel öneme sahiptir.

Allah sahâdir sahîyi hem sever Allah¹⁵²

Kalmaya fakîr aç yetîm uryân Ramazan'da¹⁵³

Efe Hazretleri, a a ıda verilen beytin ilk mısraında muhataplarına, akıl sahibi olanların erî'atın söylediklerine kulak vereceklerini söylemi , ikinci mısra da ise cömertli in övüldü ü bir hadisten kısmî iktibas yapmı tır.

Gû -dâr ol hû -mendim erî'at akvâline¹⁵⁴

"Es-sahiyyü habîbullah" bak hadis meâline¹⁵⁵

عليه وسلم :) يحب الجواد ، ويحب معالي الاخلاق¹⁵²

وقبره سفسافها "Allah cömerttir ve cömerti sever..." bn Ebi eybe, Müsned, VI, 254.

Cömertlikle ilgili ba ka bir hadis ise öyledir:

قال رسول الله #: قَرِيبٌ مِنَ اللَّهِ، قَرِيبٌ مِنَ النَّاسِ، قَرِيبٌ مِنَ الْجَنَّةِ بَعِيدٌ مِنَ النَّارِ؛ وَالْبَخِيلُ بَعِيدٌ مِنَ اللَّهِ، بَعِيدٌ مِنَ النَّاسِ، بَعِيدٌ مِنَ الْجَنَّةِ، قَرِيبٌ مِنَ النَّارِ؛ وَلِجَاهِلٍ سَخِيٌّ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى مِنْ عَابِدٍ بَخِيلٍ. أخرجه الترمذي .

"Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Sehâvet sahibi Allah'a yakındır, insanlara yakındır, cennete yakındır, cehennemden uzaktır. Cimri ise Allah'tan uzaktır, insanlardan uzaktır, cennetten uzaktır, cehenneme yakındır. Câhil sehâvet sahibini Allah, cimri ibadet dü kününden daha çok sever." Tirmizî, Birr: 40, (1962); brahim Canan, Kutub-i Sitte Tercüme ve erhi, Akça Yay. :8/5.

¹⁵³ s. 458, . 524, b. 13.

قال رسول الله #: قَرِيبٌ مِنَ اللَّهِ، قَرِيبٌ مِنَ النَّاسِ، قَرِيبٌ مِنَ الْجَنَّةِ بَعِيدٌ مِنَ النَّارِ؛ وَالْبَخِيلُ بَعِيدٌ مِنَ اللَّهِ، بَعِيدٌ مِنَ النَّاسِ، بَعِيدٌ مِنَ الْجَنَّةِ، قَرِيبٌ مِنَ النَّارِ؛ وَلِجَاهِلٍ سَخِيٌّ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى مِنْ عَابِدٍ بَخِيلٍ. أخرجه الترمذي .

"Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Sehâvet sahibi Allah'a yakındır, insanlara yakındır, cennete yakındır, cehennemden uzaktır. Cimri ise Allah'tan uzaktır, insanlardan uzaktır, cennetten uzaktır, cehenneme yakındır. Câhil sehâvet sahibini Allah, cimri ibadet dü kününden daha çok sever." Tirmizî, Birr: 40, (1962); Canan, age, 8/5.

¹⁵⁵ s. 460, . 527, b. 1.

Sıradaki örnekte, namazın önemini anlatan hadisten manevî iktibas yapılmı tır. İktibasın bulundu u ilk mısrayı takip eden mısralarda da namazın dindeki yeri ve önemi anlatılmaktadır.

Namaz dînin dire idir nûrudur¹⁵⁶
 Sefîne-i dîni namaz yürüdür
 Cümle ibâdetin namaz pîridir
 Namazsız niyâzsız slâm olur mu¹⁵⁷

Konuyla ilgili olarak manevi iktibas yapılan hadislerden biri de namaz ibadetinin inananlar için mirac de erinde oldu unun belirtildi i hadistir.

Namazda mü'minin mi'râcı vardır
 Râki' u sâcidin minhâcı vardır¹⁵⁸

slâm dini ilmi son derece önemseyen, cehâlete sava açmı bir dindir. İnsanların ilim ö renerek do ruyu yanlı tan ayırıp yanlı larından vazgeçebilece i kanaatindedir. İnsanların ilim ö renmeleri ve ö rendikleri ilmi hayatlarında davranı haline getirmelerinin gereklili i ayet ve hadislerde her fırsatta vurgulanmı tır. Lutfî Efendi'nin iirlerinde de ilim ö renmenin ve ö retmenin önemi, hakîki ilim sahiplerinin kıymeti sıkça vurgulanan konular arasındadır. A a ıda verilen örnekte, ilim sahiplerinin önemini anlatan bir hadisin tam iktibas verilmi tır. Hadis-i erifte, âlimin ölümü âlemin yok olmasına denk görülerek bu konunun ne kadar önemsendi i vurgulanmı tır.

¹⁵⁶ ([قولہ علیہ السلام : "إصلاة عماد الدين"](#))
 (Namaz dinin dire idir, zekat slâm'ın köprüsüdür.) Zeynüddîn el-Münâvî, el-Fethu's-Semâvî, Riyad-ty, c. 1, s. 132.

¹⁵⁷ s. 538, . 642, k. 4.

¹⁵⁸ s. 67, . Mirâcü'n-Nebî, b. 174.

“Mevtü’l-âlim mevtü’l-âlem” buyurdu¹⁵⁹

Fahr-i âlem ümmetine duyurdu¹⁶⁰

A a ıda verilen üç örnek de Hz. Peygamber’in “fakr” sıfatıyla iftihar etmesine i aret etmekte ve onun hadislerinden manevî iktibaslar yapılmaktadır. Hz. Peygamber konuyla ilgili hadislerinde dünya sevgisinin gönülden çıkarılmasına vurgu yapmakta ve asıl varlı ın Allah yoluna verilenler oldu unu ifade etmektedir.

Fakr içinde bul gınâ müsta nî ol ey merd-i îr¹⁶¹

Âb-ı rûyin katresin verme cihânın mâline¹⁶²

Pek müreccahdır yanında evliyânın Lutfiyâ

Fakr ile eyler tefahhur bakmaz ednâ yâline¹⁶³

عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ عُرْوَةُ فَكَانَ فِيهَا ذَكَرَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ **إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْتَزِعُ الْعِلْمَ** انْتِزَاعًا وَلَكِنْ يَقْبِضُ الْعُلَمَاءَ¹⁵⁹ فَيَرْفَعُ لِعِلْمِ مَعَهُمْ وَيَبْقِي فِي النَّاسِ رُءُوسًا جُهَالًا يَفْتُونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَيَضِلُّونَ وَيُضِلُّونَ

Allah insanlardan ilmi söküp almaz, ancak alimlerin (ruhunun) kabzedilmesiyle onlarla birlikte ilim de ortadan kalkar. Böylece insanlar içinde bir takım cahil kafalar (ba kan edinilen cahil insanlar) bırakır da onlar ilimsiz fetva vererek hem kendileri dalalet e dü er hem de (di er insanları) dalalet e dü ürürler. Müslim, Refu’l-ilm, c. 8, s. 60.

Alimin ölümünün ne ölçüde bir kayıp oldu u hakkında ba ka bir rivayet ise öyledir:

: كَانُوا يَقُولُونَ كَلِمَةً فِي الْإِسْلَامِ لَا يَسُدُّهَا شَيْءٌ مَا اخْتَلَفَ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ.

(Veda haccında) Rasûlullah(S)‘tan i ittim, öyle buyuruyordu:

"Allah, ilmi kullarından çekip çıkarmak (yânî silmek) suretiyle de il, âlimleri kabz etmek suretiyle kabz edecektir. Nihayet hiç bir âlim kalmayınca, halk bir takım câhil kimseleri kendilerine ba kanlar edinirler. Bunlara bir takım suâller sorulur, onlar da ilimleri olmadı ı hâlde fetva verirler de hem kendileri dalâlete dü erler, hem halkı dalâlete dü ürürler. Dârimî, Sünen, Fadlu’l-ilm, c.1, 106; Beyhâkî, u’bu’l-îmân, Fadlu’l-ilm, c.2, 268.

¹⁶⁰ s. 538, . 641, k. 4.

¹⁶¹ Zühd Ve Fakr Bölümü; Zühd Ve Fakrın Medhi Ve Bunlara Te vik; Resulullah (sav) öyle dua etmi ti: "Allah'ım, beni miskin olarak ya at, miskin olarak ruhumu kabzet, kıyamet günü de miskinler zümresiyle birlikte ha ret." Hz. Ai e (ra) atılarak sordu: "Niçin ey Allah'ın Resülü?" "Çünkü," dedi, "onlar cennete, zenginlerden kırk bahar önce girecekler. Ey Ai e! Fakirleri sev ve onları (rivayet meclisine) yakla tır, ta ki Kıyamet günü Allah da sana yakla sın." [Di er bir hadiste: "Be yüz yıl" tabiri vardır, iki hadis öyle cem'edilir: "Kırktan maksud hırs sahibi fakirin, hırs sahibi zenginden öne geçece i müddettir. Be yüzden maksud, zahid fakirin hırslı zenginden önce girece i müddettir. Böylece hırs sahibi fakir, zahid fakirin yirmibe derece üstünlü üne nazaran iki derecelik bir üstünlü e sahiptir. Bu kırkın be yüze nisbetidir. Bu ve benzeri takdirler Resulullah'ın lisanında mücazeffe veya tesadüfî olarak cereyan etmez. Bilakis idrak etti i bir sır veya ilminin ihata etti i bir nisbet sebebiyle söylenmi tir. Zira o hevadan konu maz] Tirmizi, Zühd, (2353).

¹⁶² s. 460, . 527, b. 3.

¹⁶³ s. 461, . 527, b. 13.

Bâb-ı abdi dak eden sâil olur dâim fakîr
Her dü-âlemde fakîrdir bak Resûlün kâline¹⁶⁴

Hadis ba lı 1 altında i lenecek bir di er konu ise “*hadis-i kudsi*” olarak da isimlendirilen “*Lafzen Hz. Peygambere ait olan fakat anlam olarak vahye dayanan hadislerdir.*”¹⁶⁵ Bu kısımda incelenecek hadislere hadis kaynaklarından ziyade tefsirlerde rastlanmaktadır. Bazı kaynaklarda ise bu hadisler sahih kabul edilmemektedirler. Fakat, burada hadislerin sahihli i sorgulanmayacak, onlar kullanıldıkları beyitlerin anlam bütünlü ü içerisinde de erlendirilecektir. Konuyla ilgili ilk örnek Hz. Muhammed(as) için söylendi i bildirilen “ seni yaratmasaydım âlemleri yaratmazdım” mealindeki kudsi hadistir. Örnek beyitte, Hz. Peygamber’e levlâk hil’atinin verildi i ve onun yüce huzura layık görüldü ü ifade edilmektedir. O âlemlere rahmet olarak gönderilmi , kainat onun geli iyle ereflenmi tir.

Hil’at-i levlâki sana vermi em¹⁶⁶
Huzûr-i hâssıma lâyıık görmü em¹⁶⁷

Konuyla ilgili ilk beyitte hil’at kelimesiyle e le tirilen levlâk ifadesi ikinci beyitte tâc kelimesiyle birlikte kullanılmı tır. Hz. Peygamber(as) levlâk tâcını giyip, rahmet tahtında oturan yol gösterici bir çera olarak vasıflandırılmı ve o bütün peygamberlerin mîri olarak anlatılmı tır.

Tâc-ı levlâk lâbisi mîr-i rusûl
Taht-ı rahmet câlisi em-’i sübül¹⁶⁸

Bu kısımda incelenen di er kudsi hadis ise “bilinmeyen bir hazineydim, bilinmeyi istedim, kainatı yarattım ve kendimi onlara tanıttım” mealindedir. Bundan

¹⁶⁴ s. 460, . 527, b. 5.

¹⁶⁵ Hayati Yılmaz, “*Kudsi Hadis*”, *D A*, c. 26, s. 318.

¹⁶⁶

(Seni yaratmasaydım âlemleri yaratmazdım.) Nizamüddîn el-hasan en-Nisâbüri, *Garâibu'l-Kur’ân*, Beyrut-1996, c.2, s.6 ; Ebû Bekr ed-Dımyâtî, *ânetü’t-Talibîn*, Beyrut-ty., c. 1, s. 6.

¹⁶⁷ s. 63, . Mirâcü’n-Nebî, b. 125.

¹⁶⁸ s. 54, . Mirâcü’n-Nebî, b. 8.

yola çıkılarak âlemlerin yaratılma sebebinin Allah(cc)'ı tanımak oldu u söylenebilir. Zira yaratılmı lar ancak Yaradanlarını tanıyarak gerçek mutlulu u yakalayabilirler.

“Küntü kenz”in sırrını fâ eyleyen âlemlere¹⁶⁹
Nûr-i Hak envâr-ı irfândır erâb-ı eynemâ¹⁷⁰

1.2.5.2. Telmihler

“*Telmih, söz arasında me hûr bir vak'a, yâhud mârûf bir fikraya ve yâhud mûtâd bir usûle i âret etmektir. Telmîh edilecek ey herkesce de ilse bile, erbâbınca mâlûm olmalıdır.*”¹⁷¹ Telmihler daha ziyade tarihi olaylar ve yaygın olarak bilinen durumlar için kullanılmaktadır. Lutfî Efendi'nin iirlerinde, birçok tarihî hâdiseye, ahsa telmih yapılmakla birlikte ayet ve hadislere de telmihler yapılmı tır. Ayet ve hadislerle ilgili olanlardan bazıları a a ıdaki ba lık altında verilecek ve bunlarla ilgili kısa açıklamalar yapılacaktır. âret edilen ayet ve hadis ise, dipnotta verilecektir.

1.2.5.2.1. Ayet ve hadislere telmihler

Lutfî Efendi'nin iirleri neredeyse ba tan ba a ayet ve hadislerin açıklamaları gibidir. Bu sebepten eserde telmihte bulunulan ayet ve hadisleri ve bunlara i âret edilen beyitlerin tamamını vermek mümkün görünmemektedir. Bundan dolayı konuyla ilgili bazı örnekler vermek yeterli görülecektir. Konuyla ilgili ilk örnekte bir ayete telmih bulunmaktadır. Beyitte Allah'ın kainatı ve insanları bo yere yaratmadı ı, bu yaratmanın bir gayeye yönelik oldu u belirtilmi ve dipnotta verilen ayete telmihte bulunulmu tur.

¹⁶⁹ لا أعرف فأحبيبت أن أعرف فخلقت خلقاً فعرفتهم بي فعرفون
Ebu Abdirrahman samu'd-Din es-Sabıti, *Camıu'l-Ahadisi'l-Kudsiyye*, I,66.

¹⁷⁰ s. 101, . 18, b. 4.

¹⁷¹ Tahir'ül-Mevlevi, *age*, s. 159.

Bu mahlûkât-ı âlemi abes halk etmedi Allah¹⁷²

Bize ta'rif ü ta'lîmden nedir maksad nedir hikmet¹⁷³

Konuyla ilgili ikinci örnekte ise, Allah(cc)'ın merhamet denizinin sınırsız oldu u ve buraya müracaat eden ihtiyaç sahiplerinin bo dönmecece i belirtilmekte ve duaların kabulüyle ve Allah'ın merhametinin büyüklü üyle ilgili ayetlere telmihte bulunmaktadır.

Merhamet deryâsına var mı kenar¹⁷⁴

Bu kapıdan fukarâ bo mu döner¹⁷⁵

Sıradaki beyitte, yerin, gö ün bütün kâinâtın Allah'ın kudretinin birer eseri ve göstergesi oldu u anlatılmı ve konuyla ilgili ayetlere telmih yapılmı tır.

Kudretin âsârıdır bu Ar u fer¹⁷⁶

Rahmetin bahrinde hubâb olmu Ar¹⁷⁷

A a ıdaki örnekte, Hz. Âdem'in yaradılı ma i aret edilerek, Allah'ın onu yoktan yarattı ı ve ona e yânın isimlerini ö retti i anlatılmakta ve konuyla ilgili ayetlere telmihte bulunmaktadır. kinci mısradada, Hz. Âdem'e e yânın isimlerinin ö retilmesiyle ilgili ayet daha önce iktibaslar kısmında verildi i için burada tekrarlanmamı tır.

¹⁷² Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım51/56. Biz gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri bir oyun ve e lence olsun diye yaratmadık44/38. Biz onları hak ve hikmetle yarattık. Fakat onların ço u bunu bilmezler44/39.

¹⁷³ s. 137, . 76, b. 6.

¹⁷⁴ Kim bir kötülük i ler, yahut nefesine zulmeder, sonra da Allah'tan ba ı lanmasını dilerse, Allah'ı ba ı layıcı ve esirgeyici bulur4/110. ayet kullarım, sana benden sordularsa, gerçekten ben çok yakınım. Bana dua edince, duacının duasını kabul ederim. O halde onlar da benim davetime ko sunlar ve bana hakkıyla iman etsinler ki, do ru yola gidebilsinler2/186.

¹⁷⁵ s. 51, . Iticâ-Nâme, b. 42.

¹⁷⁶ Allah O'dur ki, gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri altı günde yaratmı , sonra Ar üzerine istivâ buyurmu tur (hakim olmu tur). Sizin için O'ndan ba ka ne bir dost vardır, ne de bir efaatçi! Artık dü ünmeyecek misiniz? 32/4. O'dur ki gökleri ve yeri altı günde yarattı. Sonra ar üzerine istivâ etti (hükümran oldu). Yere gireni, ondan çıkanı, gökten ineni, ona çıkanı bilir. Nerede olsanız O sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görmektedir57/4.

¹⁷⁷ s. 65, . Mirâcü'n-Nebî, b. 149.

Âdem'i ademden îcâd eyledi¹⁷⁸
 İm-i esmâ sırr-ı vahdet söyledi¹⁷⁹

A a ıdaki beyitte “recâ” kelimesi ümit anlamında alındı ında, Lutfî Efendi'nin Allah'a hitaben, senin afvından merhametinden ümitli olmamız sana ho gelmiyor mu, oysa sen Kur'ân'da bize “recâ”yı yani ümitli olmayı emrediyorsun dedi i söylenebilir.

Recâmız sana ho de il midir¹⁸⁰
 Emr eder recâ kitâbın bize¹⁸¹

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde dünya hayatının aldâtıcı ve fani oldu u, asıl hayatın ahiret hayatı oldu u ile ilgili pek çok örnek bulunmaktadır. A a ıdaki beyitte bu konu ile ilgili telmihte bulunulan ayetlerden bir kısmı dipnotta verilmi tir.

Bu dünyâ câdû mekkâre gönül aldanma aldanma¹⁸²
 Seni salar bin efkâre gönül aldanma aldanma¹⁸³

Yukarıdaki beytin alındı ı iirin bir ba ka beytinde de, dünyânın arabını ifa sanma o serap gibi gerçekli i olmayan bir eydir denilerek, dünyaya gönül verenlerin aldanaca ı ifade edilmekte ve konuyla ilgili ayetlere telmihte bulunmaktadır.

¹⁷⁸ Rabbin meleklerle: «Ben, balçıktan, i lenebilen kara topraktan bir insan yarataca ım. Onu yapıp ruhumdan üfledi imde ona secdeye kapanın» demi ti15/28-9. nsanı yarattı55/3.

¹⁷⁹ s. 72, . Mevlidü'n-Nebî, b. 38.

¹⁸⁰ De ki: «Ey haddi a arak nefislerine kar ı israf etmi olan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü Allah, bütün günahları ba ı lar. üphesiz ki O, çok ba ı layıcıdır, çok merhamet edicidir39/53.» «Ey o ullarım, gidin, Yusuf'u ve karde ini ara tırın. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin; zira kâfir kavimden ba kası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez12/87.» Düzeltildikten sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. O'na, korkarak ve rahmetini umarak dua edin. Muhakkak ki Allah'ın rahmeti, iyilik edenlere yakındır7/56.

¹⁸¹ s. 448, . 512, k. 1.

¹⁸² nsanlara kadınlar, o ullar, yüklerle altın ve gümü yı nları, salma atlar, davarlar, ekinler kabilinden a rırı sevgiyle ba lanılan eyler çok süslü gösterilmi tir. Halbuki bunlar dünya hayatının geçici faydalarını sa layan eylerdir. Oysa varılacak yerin (ebedî hayatın) bütün güzellikleri Allah katındadır3/14. Her canlı ölümü tadacaktır. Kıyamet günü ecirleriniz size eksiksiz olarak verilecektir. Kim cehennemden uzakla tırılıp cennete konursa o, gerçekten kurtulu a ermi tir. Dünya hayatı, aldâtıcı zevkten ba ka bir ey de ildir3/185.

¹⁸³ s. 478, . 553, b. 1.

ifâ sanma erâbını serâb-ender-serâbdır ol¹⁸⁴
Nazar kılma bed-kâre gönül aldanma aldanma¹⁸⁵

iirin devamında ise, Allah'ın dünya malını sevenleri sevmeyi belirtildiği, yok olacak bir mekan olan dünyada en kârlı olanın Allah'ın rızâsını kazanmak olduğunu ifade edilerek, maddî unsurlara aldanılmaması gerektiği vurgulanmış ve konuyla ilgili ayetlere işaret edilmiştir.

Muhibb-i mâl-i dünyâyı Hudâ sevmez Hudâ sevmez¹⁸⁶
Yıkılacak bu diyâre gönül aldanma aldanma¹⁸⁷

Sonraki örnekte ise, insanların dedikodusunu yapmanın faydasızlığından bahsedilmekte ve bu gibi gereksiz ve zararlı davranışların yerine, âlemi ibretle seyretmek gibi, birey ve toplum açısından faydalı ve yapıcı sonuçlar doğuracak davranışlar tavsiye ve teşvik edilmektedir. Beyitte hem gıybetin fenalığı ile ilgili ayete hem de kainata ibret nazarıyla bakılmasının tavsiye edildiği ayetlere telmih yapılmıştır.

¹⁸⁴ Dünya hayatı, eylemler ve oyundan başkalarına bir şey de ildir. Ahiret yurdu ise, Allah'tan korkanlar için daha hayırlıdır. Aklınızı kullanmaz mısınız? 6/32

¹⁸⁵ s. 479, . 553, b. 7.

¹⁸⁶ Sakın onların malları da çocukları da seni imrendirmesin! Allah yalnızca dünya hayatında onlara bunlarla azap etmeyi ve canlarının kafir olarak çıkmasını istiyor9/55. Kim, dünya hayatını ve onun süsünü isterse; onlara amellerinin karşılığını burada tamamen öderiz. Onlar bu hususta hiç bir zarara da uğramazlar11/15. Allah, dilediği kimseye rızıkı geni letir, daraltır da. Onlar ise dünya hayatı ile ferahlanmaktadırlar. Oysa dünya hayatı, ahiret hayatının yanında bir yol azıdır ibarettir! 13/26 Ey Muhammed! Sen onlara dünya hayatının misalini ver. Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz su gibidir ki, bu su sayesinde yeryüzünün bitkileri (her renk ve çiçekten) birbirine karıştırmış, nihayet bir çöp kırıntısı olmuştur. Rüzgarlar onu savurur gider. Allah her şeyi muktedirdir18/45. Bu dünya hayatı sadece bir oyun ve oyalanmadan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işin asıl hayat odur. Keşke bilmiş olsalardı29/64. Ey insanlar! Rabbinizden sakının ve bir günden korkun ki, baba çocuğuna hiçbir fayda veremez. Çocuk da babasına hiçbir eylemle fayda sağlayacak değildir. Ümitsiz Allah'ın vaadi gerçektir. O halde dünya hayatı sizi aldatmasın, sakın o çok aldatıcı şeytan sizi Allah'ın affına güvendirerek aldatmasın31/33. Her kim ahiret kazancını isterse, biz onun kazancını artırırız, her kim de dünya kazancını isterse ona da ondan veririz, ama onun ahirette hiçbir nasibi yoktur42/20.

¹⁸⁷ s. 479, . 553, b. 9.

Sana bir fâide yoktur bilirsın halkı gıybetten¹⁸⁸
Gözün aç âlemi bir bir geçir sen çe m-i ibretten¹⁸⁹

Allah (cc)'ın niyâz ehlinin kendisine dua ve yakarı larını gözledi inin ifade edildi i beyitte ayrıca niyâzın artının da samimi bir kalp ile Allah'a yönelmek oldu u vurgulanmı ve bu konudaki ayetlere i aret edilmi tir.

Dergâh-ı Hudâ gözlemede ehl-i niyâzi¹⁹⁰
Lutfî niyâzın artı budur kalb ola tâhir¹⁹¹

1.2.5.2.2. slam tarihine telmihler

Lutfî Efendi'nin iirlerinde slâm tarihine, olaylar ve ahıs lar çerçevesinde, pek çok telmih bulunmaktadır ki bunların eserde en çok i leneni Kerbelâ vak'asıdır. Fakat kerbelâ vak'ası çalı manın bütününde bir çok kez ele alındı ı ve alınaca ı için bu konudaki telmihler burada tekrarlanmayacaktır. Yine eserdeki iirlerde geçen ahıslarla ilgili de ayrı ba lık açıldı ından onlarla ilgili telmihler de sözkonusu ba lıklar altında verilecektir. Bu ba lıkta Uhud ve Bedir harpleriyle ilgili oldu unu dü ündü ümüz bir örne e yer verilecektir. Telmihi ihtiva eden dörtlükteki ifadelere hazırlık ekinde oldu u için ondan bir önceki dörtlü e de yer verilmi tir. Hazırlık ekinde olan dörtlük, zaman ve di er unsurlar olarak genel anlam ihtiva etmekte ve dünyâ bir uçtan di er uca kâfirle dolsa Allah'ın askerlerinin O'na hakkıyla itaat ettikleri sürece yine de ma lup olmayacaklarını anlatmaktadır.

¹⁸⁸ Ey iman edenler! Zannın bir ço undan kaçmın. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurunu ara tırmayın. Biriniz di erini arkasından çeki tirmesin. Biriniz, ölmü karde inin etini yemekten ho lanır mı? te bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. üphesiz Allah, tevbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir49/12. Hayvanlarda da sizin için elbette ibretler vardır. Onların karınlarındakilerden size içiririz. Onlarda sizin için birtakım faydalar daha vardır; ayrıca etlerini yersiniz23/21. Allah'ın gökten bir su indirip, onu yerdeki kaynaklara yerle tiren, sonra onunla çe itli renklerde ekinler yeti tiren oldu unu görmez misin? Sonra onları kurutur ki sen de onları sapsarı görürsün, sonra da çer çöpe çevirir. üphesiz bunlarda, akıl sahipleri için ö üt vardır39/21.

¹⁸⁹ s. 510, . 600, bend 9.

¹⁹⁰ Halbuki Rabbiniz: «Bana yalvarın, dua edin ki size kar ılık vereyim. Çünkü bana ibadet etmekten kibirlenip yüz çevirenler yarım horlanmı olarak cehenneme gireceklerdir.» buyurdu40/60. O daima diridir; O'ndan ba ka hiçbir tanrı yoktur. O halde dinde ihlâşlı ve samimi ki iler olarak O'na dua edin. Her türlü övgü âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur40/65.

¹⁹¹ s. 223, . 184, b. 5.

Kâmil î mân e er sudûrda olsa
 erî'at-i garrâ yerini bulsa
 Ba dan ba a dünyâ kâfirle dolsa
 Hiç ma lûb olur mu cündullah bir an¹⁹²

Devamında ise, Uhud ve Bedir savaşlarına iaret edilerek hem olaylara hem de konuyla ilgili ayetlere telmihte bulunulmu tur. Zira ashâb Uhud savaşında Hz. Peygamber'in emirlerini aksatmaları mevzilerini erken terk etmeleri ve sıkıntıya dü mü lerdir. Bedir savaşında ise inananlar meleklerle desteklenmiş ve mü riklere galip gelmiş lerdir. Allah (cc) hikmetiyle inananlara cilve yapmış onların hem hatalarına bir karılık vermek hem de kalbinde nifak alameti bulunanları di erlerinden ayırmak istemi tir. Sonunda ise onlara yardımcılarının kendisi olduğunu temin ederek bunun sözde kalmadığını da bizzat göstermiştir. Bu çerçevede her iki olayla ilgili ayetlerden bazıları, konuyla ilgili de erlendirmenin kolay yapılabilmesi için, dipnotta verilmiştir.

Bâzı kez bozuldu asker-i ashâb¹⁹³
 Tez elden eyledi Hudâ ifâyab
 Hikmet cilve eder ahabâba ahabâb
 Nâsır benem dedi size ol Mennân¹⁹⁴

1.2.5.2.3. Bazı ahıslara ve eserlere telmihler

Lutfî Efendi'nin iirlerinde çe itli eserlere telmihler bulunmaktadır. Bunlar genellikle onun etkilendi i ahısların eserleridir. Bunlardan eser incelenirken dikkat çekenler, Mevlânâ'nın Mesnevî'si, Fuzûlî'nin Hadîka'sı, Erzurumlu brahim Hakkı'nın

¹⁹² s. 655, . Dâsitân-ı Zemân, k. 24.

¹⁹³ O zaman içinizden iki takım bozulmaya yüz tutmuştu. Halbuki Allah onların yardımcısı idi. inananlar, yalnız Allah'a dayanıp güvensinler3/122. E er size (Uhud savaşında) bir yara de mi se, (Bedir harbinde) o topluma da benzeri bir yara dokunmuştu. O günler ki, biz onları insanlar arasında döndürür dururuz. (Bu da) Allah'ın sizden iman edenleri ayırt etmesi ve sizden ahitler edinmesi içindir. Allah zalimleri sevmez3/140. Bir de bu, Allah'ın iman edenleri tertemiz seçip, kâfirleri yok etmesi içindir3/141. Andolsun, sizler güçsüz olduğunuz halde Allah size Bedir'de yardım etmişti. Allah'tan sakının ki, O'na ükretmiş olasınız3/123. te o anda Rabbin meleklerle öyle vahyediyordu: Ben sizinle beraberim, müminlere sebat verin. Kâfirlerin yüre ine korku salacağım, hemen boyunlarının üstüne vurun, parmaklarına, parmaklarına vurun»8/12.

¹⁹⁴ s. 655, . Dâsitân-ı Zemân, k. 25.

Marifet-nâme'si, Münebbihât ve ehnâme'dir. Konuyla ilgili örneklerde eserler çe itli özelliklerine vurgu yapılarak anlatılmıştır. Bu konu başlığında verilen ilgili ilk örnekte “Münebbihât” isimli eser ele alınıp bu eserde dört halifenin iirlerinin olduğu ifade edilerek eserin içeriğiyle ilgili bilgi verilmiştir. Hülâsatü'l-Hakâyık'ın sözlük kısmında münebbihât kelimesine bakıldığında bu eserin bn Hacer el-Askalânî'ye ait olduğu ifadesi görülmektedir. Fakat, başka bir kaynakta bu eserin ona ait olmayıp sadece bn Hacer'e nisbet edildiği ifade edilmiştir. “*Bu eserin bn Hacer'le ilgisi bulunmamakla beraber “Münebbihâtü bn Hacer” adıyla çe itli baskıları bulunmaktadır. Katib Çelebi bu eseri Zeynükkudat Ahmed b. Muhammed el Hicci'ye nisbet etmiş olup eser muhtemelen ehâbeddin bn Hiccî tarafından kaleme alınmıştır. Yanlı başlığında ise bn Hiccî kelimesinin bn Hacer eklinde okunmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Eser bazı yazmalarında bn Hacer el-Mekkî'ye izafe edilmektedir.*”¹⁹⁵

Konuyla ilgili örneklere dikkat edildiğinde beyitlerin bir mısraında eserin ismi ve özelliğiyle ilgili, diğer mısraında iirle ilgili genel bir kanaat olduğu görülmektedir. İncelenen ilk örnek de bu şekildedir. Münebbihât'tan bahsedildikten sonra, Hz. Peygamber'in na'atlarının iirlere ayrı bir kıymet kazandırdığı ve onları sıradan sözler olmaktan kurtarıp birer kıymetli inci tanesi haline getirdiği anlatılmıştır.

Kıl nazar Münebbihât'da Çâr-i Yâr'in i'ri var
Na't-i Peygamber ise e'ârîdür-bâr eylemi ¹⁹⁶

Lutfî Efendi'nin feyz aldığı zatlardan biri Mevlânâ, eserlerden biri de onun mehur eseri Mesnevî'dir. Efe Hazretleri'nin iirlerinde Mesnevî ismi birkaç defa geçmektedir. Konuyla ilgili aşağıya alınan örnekte, iir ile hikmet güllerinin sürekli açıldığı ifade edilerek Mesnevî'nin âriflere, en güzel olan Allah'ın tecelli nurlarını gösteren ayna olduğu belirtilmiştir.

i'r ile her dem açılır ilm-i hikmet gülleri
Mesnevî'dir ârifâna mir'ât-ı nûr-i Cemîl¹⁹⁷

¹⁹⁵ M. Yaşar Kandemir, “*bn Hacer el-Askalânî*”, *D A*, c. 19, s. 529.

¹⁹⁶ s. 297, . 288, b. 3.

¹⁹⁷ s. 331, . 338, b. 3.

Lutfî Efendi, Fuzûlî'den de önemli ölçüde etkilenmiştir. Onun şiirlerini çok iyi okuduğu ve hazmederek kendi tarzını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Fuzûlî'nin divanındaki şiirlerinden etkilenmesinin yanında, özellikle Kerbelâ olayını anlatan "Hadîkatü's-Süedâ" isimli eserinden de etkilendiği şiirlerinde açıkça görülmektedir. Lutfî Efendi peygamber soyundan gelmesinin de verdiği hassasiyetten dolayı ehl-i beyte karşı son derece sevgi dolu ve onların yaadıkları durumlar konusunda büyük bir duyarlılığına sahiptir. Bunu eserinde geniş yer tutan maktel-i Hüseyin'lerden anlamak mümkündür. Konuyla ilgili örnek olarak aşağıya alınan beyitlerde de Fuzûlî'nin Kerbelâ mersiyesinin, binlercesinin arasından etkileyiciliği, samimiyeti ve sözlerin kullanım hassasiyeti dolayısıyla seçilebileceğini ifade etmektedir. Konuyla ilgili örnekte, Kerbelâ macerasından bahseden binlerce eser var, fakat Fuzûlî eserinde içinde yanan ateşini dâima ta'ırmı ve görünür kılmıştır denilmektedir.

Mâcerâ-yı Kerbelâ'dan bahseden binlerce var
Böyle âteş-bâr derûn etmiş Fuzûlî âikâr¹⁹⁸

Örneğin devamında ise, Fuzûlî'nin mehur bir mersiye söyleyicisi olduğunu, bunun ise Hadîka'sında görülen misk saçan sözlerinden anlaşıldığını ifade edilmektedir. Bu etkilenmenin bir yansımasını da eserdeki maktellerde kullanılan ahısların ve onlarla ilgili ifadelerin Hadîka'dakilerle karşılaştırıldığında görmek mümkündür ki ahıslarla ilgili kısımda buna değinilmiştir.

Öyle bir öhret-iâr âteş-feân mersiye-gû
Hadîka'sında nümâyân her sözü bir müg-bâr¹⁹⁹

Sonraki örnek ise, Lutfî Efendi'nin etkilendiği bir diğerkendisi olan Erzurumlu brahim Hakkı Hazretleri ve onun eseri Ma'rifet-nâme ile ilgilidir. Lutfî Efendi brahim Hakkı Hazretleri'nin yaadığı coşku rafiada ve onun eserleriyle ve çalımalarıyla ekil ve ruh verdiği bir toplumda hayata gözlerini açmıştır. Dolayısıyla ondan etkilenmesi neredeyse kaçınılmaz bir durumdur. Bu etkiyi şiirlerinden birinden aşağıya alınan

¹⁹⁸ s. 260, . 236, b. 1.

¹⁹⁹ s. 260, . 236, b. 2.

örnekte açıkça ifade etti i görülmektedir. Bu beyitlerden ilkinde, güne gibi mücevherler döken irfân a zını gör, hikmet denizi olan eserlere nazar kıl denilmektedir.

Gör dehân-ı irfânı dökmü güne -ve gevheri
Bahr-i hikmetdir eserler bak efendim kıl nazar²⁰⁰

Söz konusu eserlerin detaylandırılması ise ikinci beyitte yapılmakta ve velilerin te'lif etti i eserler ma'na kevserinin kâsesidir, bunlardan biri olan “Ma'rifet-nâme” ise elde yeterli ö üttür denilmektedir. Özet olarak evliyâların eserlerinin inananları manevî yönden besleyen gıda gibi oldu u bunlarda yazılanları dikkate alanların kendilerini manevî olarak geli tirecekleri vurgulanmaktadır.

Te'lifât-ı evliyâ kevser-i ma'nâ kâsesi
Ma'rifet-nâme ki elde kâfî pendim kıl nazar²⁰¹

Lutfî Efendi'nin iirlerinde telmihte bulunulan bir di er eser ise, Firdevsî'nin ran'ın millî destanı olan “ âhnâme” isimli me hur eseridir. “*Eser Gazneli hükümdârı Sultân Mahmûd'a takdim edilmi tir.*”²⁰² Efe Hazretleri'nin a a ıdaki beytinde âhnâme'nin â ıkların sırlarını söylemek istedi inde söyleyebilece inden bahsedilirken onun muhtevasına dikkat çekilmek istenmi ve onun Hüsrev ile irîn'in a kı gibi tarihe malolmu a kları sayfaları arasında sakladı na ve okuyanlara bunları a ıkar edece ine i aret edilmi tir.

Â ıkân esrârını âh-nâme söyler söylese
Bezm-i meyde bâde-i gül-fâme söyler söylese²⁰³

Bir ba ka beyitte ise, sevgilinin güzelli i medhedilirken onun saçının her telinin ayrı bir âhnâme yazacak güzellikte ve kudrette oldu u ifade edilmi tir.

²⁰⁰ s. 150, . 86, b. 4.

²⁰¹ s. 150, . 86, b. 5.

²⁰² Mehmet Kanar, “*Firdevsî*”, *D A*, c. 13, s. 126. ; entürk- Kartal, age, s. 50.

²⁰³ s. 444, . 506, b. 1.

Her teli bir âh-name yazmı skender'lere
Gerdeninde halları âlemde bir ân eylemi²⁰⁴

1.2.5.3. Tekrir-Tezat

“Tekrir, sözün etkisini artırmak amacıyla bazı kelime ya da kelime gruplarını tekrarlama san’atıdır. Tezat ise, iki dü ünçe, duygu ve hayal arasında birbirine karıt olan nitelikleri ve benzerlikleri bir arada söylemektir. Bir eyin birbirine karıt görünen özelliklerini bulup çıkarmak da tezat san’atına girer.”²⁰⁵ Lutfî Efendi iirlerinde bir çok edebî san’atı güzel bir ekilde kullanmı tır. Bunlardan ilk ba lıkta inceleneni tekrire ve tezattır. Konuyla ilgili ilk örnekte de bu iki san’at bir arada kullanılmı tır. Bir gün olur ifadesi tekrire san’atına örnektir, her iki mısranın tekrire san’atlarının yapıldı ı kısımların sonrasında ise anlam olarak tezat san’atı yapılmı tır. Zira sevgili â ı nı bir gün darbetmekte bir ba ka gün ise bu davranı ın aksine bûseden usandırmaktadır.

Bir gün olur darb ile uryân eder
Bir gün olur bûseden usandırır²⁰⁶

Pe pe e kullanılan iki beyitte, “niceler” ifadesiyle tekrire san’atı yapılmakta, devlet ve zillet kelimeleriyle de tezat san’atı örneklendirilmektedir.

Bugün bu devr-i âlemde nice canlar bulup devlet
Niceler Kahr-ı Kahrî’ı kazandı buldular zillet²⁰⁷

Niceler sırr-ı tevîdi derûnunda edüp ibkâ
Muhabbetle derûnunda ibâdetle edüp ülfet²⁰⁸

A a daki örnekte ise tekrire san’atının farklı bir örne i vardır. Örne in alındı ı iirin her bir beytinin ikinci mısranın sonunda ayrı bir ifade iki kere tekrarlanmı tır.

²⁰⁴ s. 299, . 290, b. 2.

²⁰⁵ ener-Yıldız, age, s. 323-324.

²⁰⁶ s. 235, . 200, b. 5.

²⁰⁷ s. 132, . 68, b. 1.

²⁰⁸ s. 132, . 68, b. 2.

Buraya alınan örnekte Hz. Peygamber devâların özü ve en etkilisi anlamında “lubb-i devâ” olarak vasıflandırılmış ve onun bu vasfına vurgu yapılmıştır.

Sen hidâyet tâcısın enbiyânın müftehari
Ey velâyet kameri lubb-i devâ lubb-i devâ²⁰⁹

Tezat sanatının bir başka örneği ise aşağıda verilen dörtlükte görmek mümkündür. Üçüncü mısradaki gece anlamına gelen leyl ve gündüz anlamına gelen nehâr kelimeleri birlikte kullanılarak tezat sanatı yapılmıştır.

Ey Kerîm ü Perverdigâr
Keremin günden â ikâr
Lutfî söyler leyl ü nehâr
Merhamet kıl yâ Rabbenâ²¹⁰

Sonraki örnekte ise, yâr ve a yâr, dost ve düşman kelimeleri bir arada kullanılarak bir beyitte iki benzer tezat sanatı örneği verilmiştir.

Yâri kim a yâri kim fark etmez ise bir gönül
Gafletinden zan eder ki dostu düşmandır bana²¹¹

1.2.5.4. îade

“ *İfade bir önceki beytin son kelimesi ile bir sonraki beyti bağlatma sanatıdır.*”²¹² Lutfî Efendi aşağıda verilen örnekte îade sanatının bir örneğini vermiştir. Örnek beyitte, devlet, iffet, kıymet ve izzet kelimeleriyle îade sanatı yapılırken, iki âlemde devletin iffeti korumakla olacağı ve insana iki âlemde devlet olarak ise iffetin kâfi olduğu ifade edilmektedir. Devlet ve izzetin istikamet üzere bulunulup, Kur’ân’ın emirlerine uyarak elde edileceği ise ikinci beyitte belirtilmektedir.

²⁰⁹ s. 108, . 29, b. 7.

²¹⁰ s. 89, . 4, k. 11.

²¹¹ s. 97, . 11, b. 7.

²¹² Kocakaplan, age, s. 46.

Dâreyinde devlet istersen sana iffet yeter
 ffet ise her dü-âlem âdeme devlet yeter²¹³

Devlet ise izzet-i nefsin kitâb ile gözet
 zzet ise istikâmetde bulun kıymet yeter²¹⁴

1.2.5.5. Cinas

“Cinas, mânâları ayrı iki veyâ daha ziyâde lafız arasındaki telaffuz veyâ yazılı benzerli idir.”²¹⁵ Lutfî Efendi’nin hemen bütün iirlerinde cinas kullanılmakla beraber, manilerinde bu edebi san’atı fark etmek daha kolaydır. Konuyla ilgili verilen ilk iki örnek de onun mânilerinden alınmıştır. İlk örnekte, cinas yapılan ifade olan “kara gözler” ,ilk iki mısradaki göz rengi olarak, son mısradaki ise toprak parçası anlamında ve gözlemek fiiliyle birlikte, denizde olup kara gözlemek anlamında kullanılmıştır.

Âık der kara gözler
 Kan döker kara gözler
 Deryâlara gark olan
 Elbette kara gözler²¹⁶

İkinci örnekte ise “yârasızlar” kelimesiyle cinas yapılmış ve yaranın sızlamasıyla, yârasız olma, acıyı bilmeme anlamı arasında edebî sanat yapılmıştır.

Âık der yârasızlar
 Yara var yârasızlar
 Yârasızlar ne bilsün
 Yâra var yârasızlar²¹⁷

²¹³ s. 194, . 141, b. 1.

²¹⁴ s. 194, . 141, b. 2.

²¹⁵ M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Sevinç Matbaası, Ankara-1980, s. 309.

²¹⁶ s. 676, . Mâni, k. 31.

²¹⁷ s. 676, Mâni, k. 17.

Sonraki örnekte ise, “âl” kelimesiyle cinas yapılmı tır. Kelime önce güzelin hilesi anlamında, sonra almak fiili olarak, daha sonra ise yana ın rengi için kullanılmı tır.

Bir göreydi gözlerim ebrû-kemânın tâkını
Âl ile elden alaydı vâırımı âlın senin²¹⁸

1.2.5.6. Tecâhül-i ârif

“Bilinen bir gerçe i, bir nükteye dayanarak bilmiyormu gibi söyleme, bilmezden gelme sanatıdır.”²¹⁹ Lutfî Efendi’nin iirlerinde çok kullandı ı sanatlardan biri de tecâhül-i ârif sanatıdır. Lutfî Efendi özellikle, vurgulamak istedi i konularda bu sanatı tercih etmi tir. Konuyla ilgili ilk örnekte o, muhatab olarak aldı ı gönle öyle olmadı ını bildi i halde, seni Hak ate için mi yarattı yoksa sen dünyaya a layıp inlemek için mi geldin demektedir.

Ol kadar yandın yakıldın yâr için
Ya seni halk etdi mi Hak nâr için
Yoksa geldin âleme zâr için
Mülk-i cânından güzâr etdin gönül²²⁰

Sonraki örnekte ayete de i aret edilerek, Allah’ın yaratma kudretine olan güven vurgulanmakta, Allah bir avuç topra ı âdem edemez mi diye sorulurken aslında onun mah er gününde insanları eski halleriyle dirilтип kudretini gösterece i belirtilmektedir.

Bir avuç topra ı âdem edemez mi Allah
Rûz-i mah erde bize kudretini ede ayân²²¹

Sıradaki örnekte, çe itli belâlar sadece bize mi â ıktır denilirken, o belâların ba kalarına da geldi i görülmektedir. Dolayısıyla bilinen bir durum bilinmemezlikten gelinmektedir.

²¹⁸ s. 417, . 467, b. 6.

²¹⁹ ener-Yıldız, age, s. 322.

²²⁰ s. 335, 344, b. 5.

²²¹ s. 384, . 417, b. 9.

Envâ-ı belâ cânâ bir bize mi â ıkdır
Ya kurtulu olmaz mı cânım olalı kurbân²²²

air a a ıdaki örnekte de, söz konusu dergâha varanların bo dönmedi ini bilmekte ve o dergâhı bulanın ba ka kapıya iltifat etmedi ini görmektedir.

Bu dergâhe varanlar bo döner mi
Bu dergâhı bulan gayre konar mı²²³

A a ıda verilen bentde ise, Allah'a, O'ndan ba ka rızık verici, cömert, yaratıcı ve Rab var mı denilmekte ve bu arada sorunun birinin ba ında ha â denilerek yok cevabı verilmektedir.

Senden özge Rezzâk mı var
Ya Kerîm ü Hallâk mı var
Ha â gayrı bir Hak mı var
Nân-ı azîzi bol eyle
Kabûl et bizi kul eyle²²⁴

Sıradaki beyitte ise âir üzüntüsünün fazlalı ından, kıyâmet mi kopmu yoksa Kerbelâ olayının oldu u Muharrem ayı mı gelmi anlayamadı ını, âlemin âhından titredi ini ifade ederken üzüntü ve âhla Muharrem'in geldi ini belirtmektedir.

Lutfî bu âhından titredi âlem
Kıyâmet mi kopdu yoksa Muharrem²²⁵

Konuyla ilgili son iki örnek, Lutfî Efendi'nin ilahi olarak da okunan me hur iirinden alınmı tır. iirin ilk ve son beyti olan bu örneklerde, sevmez mi ve olmaz mı sorularını kullanan air Mevlâ'nın sevdi ini, râzı olaca ını bilmektedir ve duânın kabul olaca ından adı gibi emindir denilse, mübala a yapılmı olmaz.

²²² s. 379, . 409, b. 4.

²²³ s. 632, . Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed'e, b. 19.

²²⁴ s. 497, . 581, bend 12.

²²⁵ s. 528, . 626, k. 3.

Sen Mevlâ'yı sevende Mevlâ seni sevmez mi
Rızâsına ivende senden râzı olmaz mı²²⁶

Lutfiyâ yâri gözle cân u gönülden sızla
Dergâha dönder yüzün duân kabûl olmaz mı²²⁷

1.2.5.7. Te his-intak

“*Te his, cansız hassasiyetten mahrûm veya mücerret, tamamiyle zihnî bir varlı ı maddî ve gerçek hüviyete kavu turarak ona hassasiyet, hayatiyet verme ve toplayıcı tâbirle onu insana has vasıflarla mümtaz kılma san'atıdır. ntak ise, konu maya sâlih olmayan varlıklarla keyfiyetlere dil izafe etmektir.*”²²⁸ Te his ve intak san'atları da Lutfî Efendi'nin iirlerinde sık kullandı ı edebi sanatlardandır. O, bazı unsurlara normalde sahip olmadıkları kudretleri yükleyerek, anlatmak istedi i konunun etkilili ini artırmak istemi tir. Konuyla ilgili ilk örne e bakıldı nda, mektubun kanlı gözya ları dökmedi i ve yürüme özelli ine sahip olmadı ı halde ona bu özellikler yüklenerek görüntünün daha dramatik hale getirildi i görülmektedir.

Kan ya dökerek nâme yürü yanına yârin
Ol sâkin-i gârın²²⁹

kinci örnekte ise, te his, intak ve nidâ sanatları bir arada kullanılmı tir. Ey varak hitabıyla nidâ sanatı, selâmı almasıyla intak sanatı, cânan iline yürüyüp edep erkan ile takdim etmesi ile de te his sanatı örneklendirilmi tir.

Ey varak al selâmım var yürü cânân iline
Edeb erkân ile var takdîm ederek eline²³⁰

²²⁶ s. 540, . 644, b. 1.

²²⁷ s. 540, . 644, b. 9.

²²⁸ Bilgegil, *age*, s. 209-211.

²²⁹ s. 420, . 473, b. 1.

²³⁰ s. 504, . 593, b. 1.

Sabâ rüzgârı â ik ile mâ uk arasındaki habercidir. Â ik ona yalvarmakta ve ondan yâre selâmını söyleyip hâlinin sevgilinin a kından dolayı nice oldu unu erkânıyla yâre anlatmasını istemektedir.

Ey sabâ söyle selâmım yâre Allah a kına
Arz-ı hâlîm takdîm eyle yâre Allah a kına²³¹

Sabâ insanların ço unun uykuda oldu u bir zamanda, gözü gönlü uyanık, sevgilinin e i ine yüz sürmekte ve yüzünü sevgilinin dergâhına düz sürmekte, yâni Allah'a secde etmektedir. Dolayısıyla o insan gibi tahayyül edilerek te his sanatı yapılmı tır.

Sabâ gibi dö en yerlere yüz sür
Yüzün dergâh-ı dilârâyâ düz sür²³²

Te his sanatının bir ba ka örne inde ise, goncalar ahısla tırılmı ve onların seher vaktinde bâde içtikleri söylenmi tir.

Seherde gonceler bâde içince²³³

Sıradaki örnekte ise, soyut olan bir duygu te his sanatıyla somutla tırılmı tır. Gam, üzüntü keder gibi duyguları ifade eden soyut anlamlı bir kelimedir. Efe Hazretleri, gam askerleri diyerek bu duyguyu somutla tırmı ve onları bölük bölük yürüterek kederinin fazlalı nı anlatırken te his sanatından faydalanmı tır.

Gam le kerî bölük bölük yürüdü²³⁴

Eserde, sabâ rüzgârının edebi gelenekteki kullanımıyla paralel olarak, onunla ilgili yerlerde sıkça te his ve intak sanatına rastlamak mümkündür. A a ıya alınan

²³¹ s. 491, . 573, b. 1.

²³² s. 616, . Sabâ-nâme, b. 23.

²³³ s. 600, . 724, k. 2.

²³⁴ s. 513, . 605, k. 4.

örnekler bu çerçevededir. İkinde sabâ rüzgârı hac veya umre yapan bir insan gibi dü ünülmü ve te his sanatı yapılarak onun Beytullâh'ı tavaf etti i kurgulanmı tır.

Tavâf eyler sabâ beyt-i Hudâ'yı²³⁵

kincisinde ise, sabâ rüzgârı Hakk'ın rızâsını talep eden bir ahıs olarak hayal edilmi ve te his sanatı yapılmı tır.

Sabâ tâlibidir rızâ-yı Hakk'ın²³⁶

Üçüncü mısradaki intak sanatı yapılmakta ve sabâ Allah'a hamd ü senâ eden bir insan olarak dü ünülmektedir.

Sabâ hamd ü senâ eyler Hudâ'ya²³⁷

Son örnekte de te his ve intak sanatı birlikte yapılmakta ve rüzgârın Mevlânın Hû ismini zikretti i, muhtemelen onun eserken çıkardığı sestenden dolayı dü ünülmekte ve onun Allah'ın nimetine ükretti i ifade edilmektedir.

Hû ismiyle olur Mevlâ'yı zâkir

Olur ni'met-i îmânına âkir²³⁸

1.2.5.8. Te bih

“Aralarında çe itli yönlerden benzerlik bulunan iki varlıktan zayıfını kuvvetlisine benzetmek sanatına te bih denir.”²³⁹ Lutfî Efendi'nin iirlerinde sıkça kullandığı edebi sanatlardan biri ve belki de en çok kullanılanı te bihtir. Bu sanat kullanılarak anlatılan konunun daha rahat anlaşılması sağlanmak istenmiştir. Konuyla ilgili ilk örnekte, sevgilinin dergâhının e i ine yüzünü koyup yalvar ve her seher vaktinde göklere doğru uzanan servi gibi başını eğerek ve salkım söüt gibi ol denilmektedir. Zira salkım söüt tevâzu âbidesi gibidir, boyu çok yüce olmasına

²³⁵ s. 615, . Sabâ-nâme, b. 19.

²³⁶ s. 615, . Sabâ-nâme, b. 20.

²³⁷ s. 615, . Sabâ-nâme, b. 9.

²³⁸ s. 615, . Sabâ-nâme, b. 10.

²³⁹ Kocakaplan, age, s. 161.

ra men, o yüce dallar kendilerini yere indirmiler ve tatlı esen sabâ rüzgarıyla sallanarak dergâhın e i ine yüz sürmektedir.

Âsitân-ı dergeh-i dildâre yüz koy kıl niyâz
Her seher serv-i bülend-ve ser-fürû ol bîd gibi²⁴⁰

kinci örnekte ise, sevgilinin keman ka ları, ekil yönünden ayın hilal haline benzetilmi tir.

Hilâl-i nev gibi ebrû-kemânlar²⁴¹

Hz. Peygamber'in medhedildi i bir iirde ise, onun boyu, saadet da ına benzetilmi tir. Benzetme hem görüntü, heybet açısından hem de oraya ula anın hidayetle ereflenip dünya ve âhîret saadetine nail olması açısından yapılmı tır.

Kâmetin kâf-ı seâdet²⁴²

Sonraki örnekte, gönül topundan âh güllesinin çıktığı anlatılırken, gönül topa, âh ise topla atılan gülleye benzetilmi tir ki âhın iddetini ve verebilece i zararı anlatma açısından çok manidar bir benzetme oldu u söylenebilir.

Top-ı dilden çıktı gülle-i âhım²⁴³

Konuyla ilgili verilen son örnekte de te bih sanatı, te his ve intak sanatlarıyla birlikte kullanılmı tır. Semâverin kaynaması onun niyaz etmesi ve kalb huzuru ile münâcât söylemesi olarak dü ünülerek te his ve intak sanatı yapılmı ve çay bardakları â iklara benzetilerek hem te his hem de te bih sanatı yapılmı tır. Semâver mür ittir, bardaklar ise â iklardır ki, mür id içinde kaynayan ilahi a kı dervi lerinin gönlü gibi görülen çay camlarına bo altır ve onlardan her biri geni li ine göre bu feyzden nasiplenir.

²⁴⁰ s. 575, . 688, b. 4.

²⁴¹ s. 623, . Bitlis Ziyareti, b. 26.

²⁴² s. 546, . 652, k. 6.

²⁴³ s. 528, . 626, k. 1.

Sızlar derûnundan bin niyaz eyler
 Huzûr-i kalb ile münâcât söyler
 Bahr-i muhabbeti semâver boylar
 Â ikâne benzer çayın camları²⁴⁴

1.2.5.9. Hüsni-talil

“Bu sanatın esasını bir olayın gerçek sebebini inkar ederek bu gerçek sebep yerine hayâli ve âirâne bir sebebi geçirmek tekil eder. Yâni sanatkâr bir mevcudun gerçek sebebini inkâr edip, heyecânıyla uygun âirâne bir sebep gösterirse hüsni-talil sanatı yapmış olur.”²⁴⁵ Hüsni-talil sanatıyla ilgili verilen ilk örnek incelendi inde bu sanat daha kolay anlaşılacaktır. Aşağıdaki beyitte akar suyun seyredilmesini tavsiye etmekte ve suyun yerden akmasını yüzünü yere koyma olarak yorumlamakta, akma sebebi olarak da yârine ulaşmaya çalışmasını göstermekte ve suyla ilgili hüsni-talil sanatı yapmaktadır.

Ey nûr-i basar seyr edegör âb-ı revânı
 Yüz yere koyup yâr yoluna oldu revânî²⁴⁶

Suyun yatağının etrafındaki ve içindeki taşlara çarparak akması ise, onun başını taştan taşla çalarak yüce dîvânı araması olarak yorumlanmıştır. Dolayısıyla suyun akıp gitmesi güzel bir sebebe bağlanmıştır ve hüsni-talil yapılmıştır.

Çalıyor gidiyor başını taşdan taşla çalar
 Elbette bulur git giderek âlî dîvânı²⁴⁷

²⁴⁴ s. 556, . 664, k. 4.

²⁴⁵ Kocakaplan, age, s. 41.

²⁴⁶ s. 589, . 707, b. 1.

²⁴⁷ s. 589, . 707, b. 2.

1.2.5.10. Tenâsüb

“*Mânâca biribirine münâsib kelimeleri bir arada zikretmektir.*”²⁴⁸ Edebî gelenekte bir arada kullanılmasına alı ılmı ve biri kullanıldı ında di erini ça rı tıran kelimeler veya kelime grupları vardır. Bunlar bir arada kullanıldı ında tenâsüb sanatı olmaktadır. Lutfî Efendi’nin iirlerinde sıkça kullanılan edebî sanatlardan biridir. Konuyla ilgili ilk örnekte, Gül en, a k, bülbül kelimeleri genelde bir arada kullanılan kelimelerdir. Dörtlü e bakıldı ında bülbülün a k sırrını inceden ince söylemesi ve gül enin hikmetini bilip anlaması ifade edilirken birbirini ça rı tıran kelimeler kullanılarak tenâsüb sanatı yapılmı tır.

Sırr-ı a k ı söyler inceden ince
Seyreyle bülbülü zevka gelince
Hikmet-i gül eni bülbül bilince
Fark eder meâlin ne olur olsun²⁴⁹

1.2.5.11. Nidâ

“*âirin çok duygulanması ve heyecanlanması sonucunu do uran olayları ve varlıkları göz önüne getirip “ey, hey” gibi ünlemlerle seslenmesidir. Bundan dolayı nidâ, tekrar ve te his sanatlarıyla birlikte kullanılır.*”²⁵⁰ Nidâ sanatıyla ilgili ilk örnekte, “ey bâd-ı sabâ” denilerek ünlem kullanılmakta sabâ rüzgârına nidâ edilmektedir.

Ey bâd-ı sabâ tîz-rev ol o yârime söyle
Ahvâlimi gör nâz ile dildârime söyle²⁵¹

kinici örnekte ise, “ey a k” denilerek nidâ sanatıyla a ka seslenilmekte ve onunla konu ulmaktadır.

²⁴⁸ Tâhir-ül Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, Enderun Kitabevi, stanbul-1994, s. 162.

²⁴⁹ s. 390, . 426, k. 6.

²⁵⁰ ener-Yıldız, age, s. 322.

²⁵¹ s. 450, . 516, b. 1.

Ey a k beni derd ile gavgâlara saldın
Aklımı alıp son ucu sevdâlara saldın²⁵²

1.2.5.12. Mübâlâ a

*“Bir sözün etkisini güçlendirmek maksadıyla, o eyi ola anüstü bir tarzda anlatma sanatıdır. Bu sanatta, söz konusu edilen ey abartılı bir ekilde anlatılır.”*²⁵³

Konuyla ilgili verilen örnekte de Lutfî Efendi derdinin büyüklü ünü mübâla a san’atıyla anlatmaktadır. Derdinin denizleri dalgalandırıp, belâ girdaplarını ate e verdi ini bu durumu gören güne , ay ve yıldızların hayret içerisinde kaldıklarını söyleyerek güzel bir mübala a örne i vermektedir.

Derdim deryâları envâce saldı
Belâ-yı girdâbı âte ler aldı
ems ü kamer encüm hayretde kaldı
skender Rüstem’ler kâl oldu gitdi²⁵⁴

²⁵² s. 435, . 494, b. 1.

²⁵³ ener-Yıldız, age, s. 321.

²⁵⁴ s. 518, . 613, k. 2.

K NC BÖLÜM

2. HÂCE MUHAMMED LUTFÎ EFEND 'N N RLER NDE GEÇEN D N UNSURLAR

2.1. Allah

“ slâm bilginleri bu kelimenin tarifini, aynı anlama gelen bazı kelime farklılıklarıyla u ekilde yapmı lardır: “Allah, varlı ı zorunlu olan ve bütüin övgülere layık bulunan zâtın adıdır”. Tarifteki “ varlı ı zorunlu olan” kaydı, Allah’ın yoklu unun dü ünülemeyece ini, var olmak için ba ka bir varlı ın deste ine muhtaç olmadı ını ve dolaylı olarak O’nun kâinatın yaratıcısı ve yöneticisi oldu unu; “ bütüin övgülere lâyük bulunan” kaydı ise yetkinlik ve a kınlık ifade eden isim ve sıfatlarla nitelendi ini anlatmaktadır. Allah kelimesi slâmî naslarda bu tarifin özetledi i bir kavram haline gelmi , gerçek mabûdun ve tek yaratıcının özel ismi olmu tur. Bu sebeple O’ndan ba ka herhangi bir varlı a ad olarak verilmemi gerek Arap dilinde gerekse bu lafzı kullanan di er Müslüman milletlerin dillerinde herhangi bir ço ul ekli de olu mamı tur.

Kur’ân-ı Kerîm O’nun âlemin yaratıcısı ve devam ettiricisi oldu unu ifade ederken(evvel ve âhir) bir bakıma apaçık bir bakıma gizli (zahir ve bâtın) oldu unu da söylemi tir. O varlı ını birli ini olgun niteliklere sahip bulundu unu tabiatın birçok nesne ve olayının göstermesi bakımından apaçık, fakat zâtının duyu organlarımızla idrak edilememesi bakımından gizlidir.”²⁵⁵

“Yüce yaratıcıya isim olan Allah lafzı, O’nun belki de en çok bilinen ve kullanılan ismidir. Allah (cc)’in isimlerine “ esmâ-i hüsnâ denilmektedir. Esmâ-i hüsnânın sayısı konusunda ba vurulacak kaynak üphesiz ki Kur’ân ve hadistir. Kur’ân-ı Kerîm’de çe itli kelime kalıplarıyla zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilmi olarak yer alan kavramların sayısını 313’e ula tıranlar vardır. Allah’ın doksan dokuz isminin bulundu unu ve bunları benimseyenlerin cennete girece ini ifade eden hadisi Buhârî ve Müslim gibi otoriteler rivâyet etmi , Tirmizî’nin rivâyetinde ise, bu isimler tek tek

²⁵⁵ Bekir Topalo lu, “Allah”, D A, c. 2, s. 471-474.

zikredilmi tir. Bu isimlerden doksan üçü Kur'ân-ı Kerîm'de yer almı , di er altı ismin ifade etti i mânalar ise ba ka kelimelerle yine O'na izafe edilmi tir.”²⁵⁶

“ nsano lunun varlı ının gayesi ayette de belitildi i gibi yaratıcısını tanımak ve ona kulluk etmektir.”²⁵⁷ Hayat O'nu bilmekle, O'na inanmakla anlam kazanmaktadır. Hayatın karma ıklı ı ve ya amın gizemi içerisine yerle tirilmi sırlar ve sürprizler onun varlı ından haberdâr olmakla, O'nun kullarına efkatinin göstergesi olarak gönderdi i peygamberini ve kitabını bilmekle çözülmektedir. Özet olarak denilebilir ki; dünya ve ahiret saadetinin anahtarı Allah'ı bilmek O'na inanmak ve O'nun istedi i ekilde kulluk etmekle elde edilebilir. Lutfî Efendi, bu durumun fazlasıyla farkındadır. Bu farkındalık ise onun çalı mamıza kaynaklık eden eserinin bütününe yansıması tır. Lutfî Efendi'nin iirlerinde Allah(cc)'ın esmâsına, O'ndan bahseden ayetlerden iktibaslara ve bazılarına telmihlere yer verilmekte ve bu çerçevede O'nun özellikleri anlatılmaktadır. Bu ba lık altında Lutfî Efendi'nin iirlerinde geçen Allah(cc) ile ilgili mısralardan örnekler verilecek ve bunlarla ilgili kısa açıklamalar yapılacaktır.

Konuyla ilgili ilk örnekte, Allah'ın Celâl sahibi, ahlârın âhı, bütün mahlûkâtın padi âhı, ikram ve ihsan sahibi olması üzerinde durulmu , O'nun cömertli i kullarına bayramlık vermesi ifadesiyle vurgulanmı tır. İlk iki mısradan özellikle, O'nun hükümranlı ının dünyâyı ve âhireti ku atması üzerinde durulmu tur.

Zü'l-Celâl bir Allah âhlar âhıdır
Cümle mahlûkâtın pâdi âhıdır
krâm ihsân ise anın râhıdır
Kullarına sultân bayramlık verir²⁵⁸

Allah, kerem sahibi ve çok cömertdir. O, Rahmân ve Rahîm'dir, âlemlerin yaratıcısıdır. Rızıklandırılmı olanların rızkını veren ve fiillerinde bilerek hükmeden O'dur.

Cenâb-ı zü'l-Kerem cevâdü'n-Kerîm
Hâlık-ı âlemdir Rahmân u Rahîm
Rezzâku'l-merzûkîn fi'linde Hakîm

²⁵⁶ Topalo lu, *agmd, D A*, c. 2, s. 483.

²⁵⁷ Ben cinleri ve insanları, : {سُورَةُ الدَّارِيَّاتِ : } {وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ}

ancak bana kulluk etsinler diye yarattım51/56.

²⁵⁸ s. 156, . 93, k. 5.

Kullarına sultân bayramlık verir²⁵⁹

Allah, bütün kâinâtı “kün” emriyle yoktan var eylemi olan Mevlâ’dır. O, sevgili peygamberi Hz. Muhammed(as)’e a kını yâr eyleyerek, ona bu a kla sıkıntılara dayanma gücü vermiş ve dinini insanlara ula tırarak onların dünyada huzurunu âhirette ise kurtulu unu temin etmiştir.

Bu cümle kâinâtı kün deyüp var eyleyen Mevlâ
Habîbi Mustafâ’ya a kını yâr eyleyen Mevlâ²⁶⁰

Kâinâtın Allah’ın varlığını ve birliğini gösteren bir ayna, bunları anlatan bir kitap oldu unun anlatıldığı iirlerden biri de bütünüyle buraya alınmıştır. Efe Hazretleri bu iirin ilk beytinde muhatabına, gönül nurum, cân gözüyle bu kâinâta nazar et ve mümkün olan varlıkların hikmet ilminin kitabının metni oldu unu mü ahede et diyerek bu mümkün varlıkları yaratan bir vâcibu’l vücûdun bulundu unu i aret etmektedir.

Ey nûr-i dil eyle nazar cân göz ile bu kâinât
Kitâb-ı ilm-i hikmetin metni dü üpdür mümkinat²⁶¹

İkinci beyitte, Allah’ın âlemin yaratıcısı oldu una üphe olmadığı na, yer ve gök, mülk ve melek, güne ve ay delildir, zira onların her biri Hakk’ın varlığını ve birliğini gösteren aynasıdır denilmektedir.

Arzu semâ mülkü melek emsü kamer mir’ât-ı Hak
Hâlık-ı âlem varlığı oldu una yok übühât²⁶²

Sonraki beyitte ise, güneşin ve ayın dönmesine, yıldızların gezinmesine ibret gözü ile bak ki, onlar arasında hem hareket edeni hem de bir yerde sabit olanı vardır denilerek, gökyüzünün gizemine, günlerin mevsimlerin oluşmasında bazı gök cisimlerinin hareketlerinin oynadığı role i aret edilmiştir.

²⁵⁹ s. 156, . 93, k. 6.

²⁶⁰ s. 102, . 20, b. 1.

²⁶¹ s. 128, . 61, b. 1.

²⁶² s. 128, . 61, b. 2.

ems ü kamer devrânına encümlerin seyrânına
Dîde-i ibret ile bak seyyâr var hem sâbitât²⁶³

Önceki beytin devamı olarak, anlam bu beyitle tamamlanmıştır. Allah'ın her eye kâdir olması, ezeli olması üzerine vurgu yapılarak, onun mülkün sahibi oldu u ifade edilmi ve kendilerinin bir mucidi oldu una bizzat e yânın ahid oldu u söylenmi tir. Zira her bir e yâ kendisini meydana getirecek bir mucide muhtaçtır ki hakiki mucid Allah(cc)'tır.

Bir Kâdir u Kayyûm ki var mâlik-i mülk ancak odur
Mucidinin varlı na mevcûd-i e yâ âhidât²⁶⁴

Allah'ın e i ve benzeri yoktur, evveli ve âhiri yoktur, O mutlak yaratıcı Celâl sahibidir ve O Hay ism-i erifiyle zatında ebedi hayat sahibidir. Dolayısıyla O, bütün eksikliklerden uzak olan, hiçbir eye muhtaç olmayan fakat her eyin kendisine muhtaç oldu u yüce yaratıcıdır.

erîki hem nazîri yok evveli yok âhiri yok
Sâni-'i Mutlak zü'l-Celâl zâtındadır bâkî hayat²⁶⁵

Yaratılmı lar Hakk'ın sırlarını ö renip anlatmaya ba larlar, bu ise onların yaratıcılarını bilip O'nu tesbih etmeleridir. Ayette de ifade edildi i gibi, kâinâta olan bütün varlıklar kendi lisanlarıyla Allah'ı tesbih ederler²⁶⁶.

²⁶³ s. 128, . 61, b. 3.

²⁶⁴ s. 129, . 61, b. 4.

²⁶⁵ s. 129, . 61, b. 5.

{تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ خَلِيمًا غَفُورًا}

²⁶⁶ Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar, Allah'ı tesbih ederler. O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir varlık yoktur. Fakat siz, onların tesbihlerini iyi anlamazsınız. üphesiz O, halimdir çok ba ı layandır17/44.

: {أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرِ صَافَاتٍ كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ} Görmez misin ki, göklerde ve yerde bulunanlarla dizi dizi kanat çırpıp uçan ku ların Allah'ı tesbih ettiklerini? Her biri kendi tesbihini ve duâsını bilmi tir. Allah, onların yapmakta olduklarını hakkıyla bilir24/41.

Lutfî bu e yâ ne ki var Hâlık'ını tesbîh eder
Eder ise bu mahlûkat esrâr-ı Hakk'ı ta'limât²⁶⁷

Allah, her eye gücü yeten, cömert, rızıkları taksim eden, merhametli ve ba ı layıcıdır. Kâinattaki bütün varlıklar O'nun yüceli inin ayrı bir boyutunu yansıtırlar ve bu yüce kudretten nasibini almayan hiçbir varlık yoktur.

Kâdir u Kayyûm olan Perverdigâr
Erhamü'r-râhim olan Âmürzigâr²⁶⁸

Allah, Ganî'dir, mülk adına ne varsa O'nundur, aynı zamanda cömerttir, kerem sahibidir, kullarına maddî manevî ikram eder ve onları hesapsız rızıklandırır.

Sen Ganiyyü'l-âlemîn'sin yâ Ganî
Keremin mesrûr eder ancak beni²⁶⁹

Allah, Kerîm'dir, cömertlerin en cömertidir ve O'nun dergâhının kapısına varan kulların hiçbiri reddedilmez ve eli bo yollanmaz. Bu durum ayette de belirtilmekte, “dua edenin duasını kabul ederim “ buyurulmaktadır²⁷⁰.

Kerîm'in dergâhına varsa gedâ
Red eder mi tehî-dest anı Hudâ²⁷¹

Allah, Evvel ve Âhir'dir, kendinden önce hiçbir varlı ın olmadığı, kendisinden sonraya da hiçbir varlı ın kalmayacağı yüce Zât'tır ki, O, kudreti varlıklarda mü ahede edilebilmesi dolayısıyla açıktır, dünyaya ait uzuvlarla do rudan görülememesi dolayısıyla da gizlidir.

²⁶⁷ s. 129, . 61, b. 6.

²⁶⁸ s. 65, . Mirâcü'n-Nebî, b. 148.

²⁶⁹ s. 65, . Mirâcü'n-Nebî, b. 154.

²⁷⁰ : { وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ }

ayet kullarım, sana benden sordularsa, gerçekten ben çok yakınımdır. Bana dua edince, duacının duasını kabul ederim. O halde onlar da benim davetime ko sunlar ve bana hakkıyla iman etsinler ki, do ru yola gidebilsinler2/186.

²⁷¹ s. 66, . Mirâcü'n-Nebî, b. 161.

Hüve'l-Evvel hüve'l-Âhir ki zâtım²⁷²

Hüve'z-Zâhir hüve'l-Bâtın sıfâtım²⁷³

Allah, yokları var eyleyen, her şeye Kâdir olandır. O, yarattıklarına karşı onların durumlarına göre son derece merhametli veya kahredicidir. O, yarattıklarının sadece söylediklerini değil, kalplerinden zihinlerinden geçirdiklerini de bilmektedir.

Yokları var eyleyen Kâdir odur

Mahlûkuna Râhim ü Kâhir odur²⁷⁴

Allah, her açıdan birdir. O, size siz bir cömertliktir, size siz bir merhamete ve size siz bir adalete sahiptir, her kalb-i selim insan O'nun birliğini tasdik eder ve "Lâilâhe illallah" der.

Bir Kerîm'dir bir Rahîm'dir bir Hakîm

Birliğin tasdik eder kalb-i selîm²⁷⁵

Allah, her şeye gücü yeten, ezeli olan ve yarattıklarını hesapsız rızıklandırandır. O, gizli bir hazine idi denilirken konuyla ilgili kudsi hadiseyi iktisadî olarak ifade edilmiştir²⁷⁶. Yüce Allah bilinmek istemi ve âlemleri yaratmıştır.

Kâdir u Kayyûm olan Perverdigâr

Kenz-i mahfî idi Zât-ı Girdigâr²⁷⁷

Allah, Settâr ve Gaffâr'dır, ayıpları örten ve kullarının kusurlarını affedendir. Lutfi Efendi muhatabına, Settâr'a sınımsızlığını ve günahları bağışlayan Gaffâr'ın lütfuna

²⁷² O her şeyden öncedir; kendisinden : {سُورَةُ الْحَدِيدِ : هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} sonraya hiçbir şeyin kalmayacağı son'dur; varlığı aşıktır; gerçek mahiyeti insan için gizlidir. O her şeyi bilir^{57/3}.

²⁷³ s. 68, . Mirâcü'n-Nebî, b. 183.

²⁷⁴ s. 69, . Mevlidü'n-Nebî, b. 5.

²⁷⁵ s. 69, . Mevlidü'n-Nebî, b. 9.

²⁷⁶ Söz konusu mısraın muhtevası kudsi hadisler başlıklı altında ele alındığı için burada tekrar değinilmeyecektir.

²⁷⁷ s. 71, . Mevlidü'n-Nebî, b. 26.

dayanmasını ö ütlemede, ayrıca nefis, eytan ve eytanla mı insanlar gibi hilecilerin hilesine inanmaması konusunda da onu uyarmaktadır.

Sı ın perde-i Settâr'e dayan eltâf-ı Gaffâr'e
nanma mekr-i mekkâre vücûdun târ u mâr eyler²⁷⁸

Allah, ayıpları örten, kullarını utandırmayan yüceler yücesidir. Efe Hazretleri, Allah'ın ayıpları örtmesi ve kerem sahibi olması gibi özelliklerine vurgu yaparak O'na dua etmektedir.

Settâru'l-uyûb aybımızı setrederek sen
Kerîm seni bildik sana yâ Rabbi dayandık²⁷⁹

Allah, cömerttir, merhametlidir, yegâne hüküm ve adalet sahibidir. Allah(cc) kendisine esmâsıyla dua edilmesini istemektedir. Zira kulun her durumuna kar ılık gelen, dua edebilece i, ba ı lanma dileyebilece i, bir eyler isteyebilece i isimler mevcuttur. Kul durumuna uygun olanı seçip onunla Allah'a yakarırsa bu yakarı ların kabule daha âyân olaca ı söylense yanlı olmaz. Efe Hazretleri a a ıda verilen örnekte esmâ ile dua etmeyi güzel bir ekilde örneklendirmi tir.

Sen Kerîm'sin sen Rahîmsin lâhî²⁸⁰
Sen hakîm'sin sen Halîm'sin lâhî
Yüzü yerde Lutfî gözler dergâhi
Amân Allah amân amân ver bize²⁸¹

²⁷⁸ s. 194, .139, b. 7.

²⁷⁹ s. 314, . 311, b. 4.

²⁸⁰ :

{ وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْبَهُ }

En güzel isimler (el-esmâü'l-hüsnâ) Allah'ındır. O halde O'na o güzel isimlerle dua edin. Onun isimleri hakkında e ri yola gidenleri bırakın. Onlar yapmakta olduklarının cezasına çarptırılacaklardır7/180.

²⁸¹ s. 457, . 523, k. 11.

Allah, cömert, her eye gücü yeten, ezeli olan, âlemleri yaratan ve terbiye edendir ki onun cömertli i ezelden ebede kadar yarattıklarının yüzünü güldürmü , onlara mutluluk ve huzur bah etmi tir.

Sen Kerîm bir Kâdir u Kayyûm u Rabbü'l-âlemîn
Ez-ezel tâ bâ-ebed keremin olmu mihrîbân²⁸²

A a ıda verilen örnekte bütün mevcûdâtın kendi dilleriyle Allah'ı tesbih ettikleri ifade edilerek, Allah(cc)'ın do mamı ve do urulmamı , e inin ve benzerinin olmadı na dikkat çekilerek konuyla ilgili ayetler açıklanmı tir.²⁸³

Yerlerde göklerde her ne ki vârin
Seni zikr ü tesbîh eder lâhî
Ne kimseden do dun ne de do urdun
erîksiz nazîrsiz birsin lâhî²⁸⁴

Bir di er dörtlükte ise, Allah'ın ba langıç ve sondan, benzer ve ortaktan münezzeh oldu u, her eye kadir heryerde hâzır ve nâzır oldu u bütün kainâtın onun hükmü altında oldu u ifade edilmi tir. Allah(cc)'ın özelliklerinden bazıları sayılarak ayetlerin bazılarından iktibas bazılarına ise telmih yapılmı tir.

Ne evvelin vardır ne de âhirin
Bir eye benzemez yoktur nazîrin
Elde delîl "küllü ey'in kadîr" in
Hâzır nâzır hem Hakîm'sin lâhî²⁸⁵

A a ıdaki örnekte de hidâyetin Allah'tan oldu u ve Allah'ın cömertli inin sınırsız oldu u ifade edilmi tir. Ayrıca O'nun cinlerin atası olan "cân"ı ate ten yarattı ı

²⁸² s. 404, . 448, b. 4.

²⁸³ O do urmamı ve do mamı tir112/3. Hiçbir ey O'na denk de ildir112/4. (Bu kandil) birtakım evlerdedir ki, Allah (o evlerin) yücelmesine ve içlerinde isminin okunmasına izin vermi tir. Orada sabah ak am O'nu tesbih ederler24/36.

²⁸⁴ s. 603, . 726, k. 1.

²⁸⁵ s. 603, . 726, k. 2.

belirtildi. Dörtlükte ayrıca birçok kimsenin Rahmân'ın yolunu bilmedikleri, oysa Allah'ın Rahmân ve Rahîm oldu u vurgulanmış tır.

Hidâyet sendedir keremler kâni
Zira sen halkettin âte le cânı
Nice millet bilmez râh-i Rahmân'ı
Rahîm sensin Rahmân sensin lâhî²⁸⁶

Sıradaki örnekte de konuyla ilgili birçok ayete i aret edilmiş tır. Allah(cc)'ın zaman ve mekâna muhtâc olmadığı, dermânı olmayan dertlere ifa verdi i, namazı inananlar için mirac hediyesi ve onların miracı olarak gönderdi i sırayla sayılmış , son olarak ise onun kullarına kendi kendilerinden bile yakın oldu u ifade edilerek dörtlük tamamlanmış tır.

Zemâna mekâna de ilsin muhtâc
Dermânsız dertlere eylersin ilâc
Namazı mü'mine eyledin mi'rac
Bizden bize sensin yakîn lâhî²⁸⁷

2.2. Peygamberler²⁸⁸

Peygamber kelimesi, sözlük anlamı olarak haber getiren anlamına gelen, Farsça ço ul birle ik bir isimdir. Peygamber, Allah'tan haber getiren ki i olarak anlaşılmaktadır. İnsanların dini ve ahlâki de erler noktasında sıkıntıya dü şüp çöküntüye u radıkları, her türlü ahlâksızlı ın ve adaletsizli in artık dayanılamayacak sınırlara geldi i her dönemde ve her toplumda Allah insanları uyarıp ir âd etmeleri, do ru yola yönlendirmeleri için peygamberler göndermiş tır. Bu peygamberler metafizik varlıklar de il, bilakis ir ad için gönderildikleri toplumun içinden, onlar gibi ya ayan insanlardır. Bu durum özü itibarıyla dü ünüldü ünde insanların bahanelerini ortadan kaldırmak

²⁸⁶ s. 603, . 726, k. 3.

²⁸⁷ s. 603, . 726, k. 4.

²⁸⁸ Bu ba lık altında eserde verilen bilgilerin do rulu u veya yanlış lı ı dayandırıldı ı yerlerin sahihli i sorgulanmayacaktır.

adına çok önemlidir. İnsanların, kendilerine zor gelen ilahi emirlerde , o elbette yapabilir o ola anüstü bir varlık, deme gibi bir ihtimalleri kalmıyordu. Biz bu emri anlamadık bahanesi de, gelen emirleri öncelikle peygamberin uygulamasıyla, ortadan kalkıyordu. Allah insanlara emir,yasak ve tavsiyelerini peygamberler aracılığı ile duyuruyor, onların mükillerini çözüyor, peygamberi gönderdiği topluma onu bir örnek olarak koyuyor ve benim istediğim insan modeli ise te bu ve böyle olmak sizin için imkansız değil , o yapabildiğine göre siz de yapabilirsiniz, çünkü o sizin içinizden ve sizin gibi biri mesajını yolluyordu. Efe Hazretleri, eserinde bu noktayı, aşağıdaki beyitle vurgulamaktadır.

Evelce her asırda bir nebî gelmiş idi ihsân
Anın çün Nûh neciyyullah Mûsâ-yı zü'l-âsâ geldi²⁸⁹

Ayrıca peygamberlere, emir ve yasakları, iyi ve kötü karlıkları, geçmişteki toplumların durumlarını, toplum içerisinde yaayan her insanın uyması gereken dini ve ahlâki kuralları, özet olarak, insanları, uyguladıkları takdirde hem dünya hem de ahiret mutluluğuna götüreceği emir ve tavsiyeleri içeren sayfeler veya kitaplar gönderiyordu. Peygamberler de onlarda yazılı olanları yaantılarıyla öğreniyor insanların görüp, model alma yoluyla öğrenebilecekleri şekilde, ilâhi kitaba canlılık kazandırıyorlardı. Efe Hazretleri de Allah'ın onları yaratması ve insanlara peygamber olarak göndermesinin sebebini şu beyitlerde anlatmaktadır.

Lutfiyâ nûr-i mahzından Hudâ halk eylemek üzere
Ne geldiyse cihâna cümlesi ayn-i ifâ geldi²⁹⁰

Dolayısıyla onlar, insanlara manevi ifalar da itip ruhlarına huzur bah ediyorlardı. Eserdeki şiirlerde peygamber kelimesi ve peygamberlik makamı mutlak anlamıyla çok fazla kullanılmamış , genelde her peygamber kendilerine ait belirli özellikleriyle ayrı ayrı kullanılmıştır. Peygamberlerin toplu olarak ifade edildiği bir yer de

²⁸⁹ s. 598, . 721, b. 2.

²⁹⁰ s. 598, . 721, b. 7.

Hız. Muhammed(as.)'ın di er peygamberlerin içerisindeki yerinin belirtildi i beyitlerdir. Bunlara rnek olarak a a ıdaki beyitler verilebilir.

Bu gelen em-'i hüdâ pervânesi
Deryâ-yı risâletin dürdânesi²⁹¹

Gülistân-ı risâletde gül-i ter
Nübüvvet bahçesinde verd-i ahmer²⁹²

Hız. Peygamber, yukarıdaki ilk beyitte hidâyet mumunun pervânesi ve peygamberlik denizinin inci tanesi olarak vasıflandırılmaktadır. Di er beyitte ise, risalet gül bahçesinde, yani peygamberler arasında taze bir güle benzetilerek onun son peygamber olmasına ve kıyamete kadar onun getirdi i dinin geçerli olaca ına i aret edilmi tir. Ayrıca o, nebîlik bahçesinde kırmızı bir gül'e benzetilmekle onun onlar arasındaki kıymeti anlatılmaktadır.

A a ıda verilen örneklerde de yukarıdakilerle benzer olarak Hız. Peygamber bütün nebîlerin ba tacı olarak anlatılırken di er peygamberlerden toplu olarak bahsedilmi tir.

Hudâ'nın nûr-i pâkinden cihâna muktedâ geldi
Cemî-'i enbiyânın serveridir Müctebâ geldi²⁹³

Nice böyle nebi gelmesini Hak kılssa da evvel
Hele sâhib-seâdet cümleden fevkâ'l-ulâ geldi²⁹⁴

²⁹¹ s. 76, Mevlidü'n-Nebî, b. 92.

²⁹² s. 667, . Na't-ı Habîb-i Rahman, bend 4.

²⁹³ s. 598, . 721, b. 1.

²⁹⁴ s. 598, . 721, b. 5.

2.2.1. Hz. Muhammed²⁹⁵

Hz. Muhammed (as.) Allah tarafından insanlı a rahmet olarak gönderilen peygamberlerin sonuncusudur, O, son peygamberdir ve ondan sonra tekrar peygamber gönderilmeyecektir. Kıyâmete kadar da onun peygamberliği ve son kutsal kitap olan Kur'ân-ı Kerîm'in hükümleri bâkîdir.

Hz. Peygamber bir çok özelliikle edebî metinlere konu olmuştur, onunla ilgili olarak nazım ve nesir vadilerinde edebî türler oluşmuştur. Bunlar arasında Mevlid, mi'râciye ve na't'ı sayabiliriz. Efe Hazretleri de eserinde saydığımız edebî türlere yer vermiştir. Eserde bir mevlid bir mi'râciye ve çok sayıda na't bulunmaktadır. Bu başlık altında bu türlerden alınan örneklerle, eserde Hz. Peygamber'in hangi yönleriyle anlatıldığı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Öncelikle vurgulanan husus O'nun ruhunun yaratılan ilk ruh olduğudur. Allah(cc.)'ın kendi nurunu kabz edip, o nurdan Hz. Peygamberi yarattığı anlatılmaktadır.

Kendi nûrun kabzedüp Hallâk-ı âlemden ezel
Ol Habîb'im yâ Muhammed emr-i vâlâsındasın²⁹⁶

Kendi nûrumdan seni halk eyledim
“Üdnü minnî” izzetimle söyledim²⁹⁷

Yaratılıla ilgili bir başka beyitte ise bir kudsî hadise²⁹⁸ telmih vardır. Bu hadise göre alemlerin yaratılmasının sebebi Hz. Peygamber'in yaratılmasıdır.

²⁹⁵ Hz. Muhammed (as) 632 yılında Mekke'de doğmuştur. Babası Kurey kabîlesinden Abdulmuttâlib'in oğlu Abdullah, annesi ise Âmine'dir. Babasını doğmadan önce annesini ise altı yaşında iken kaybetmiştir. Onun vesâyetini önce dedesi Abdulmuttâlib, onun vefâtından sonra ise amcası Ebû Talib üstlenmiştir. Hz. Peygamber Mekke'nin ileri gelenlerinden olan Hafîce binti Huveylid'le evlenmiştir. Hz. Peygamber ve Hz. Hafîce'nin dört kız iki erkek olmak üzere altı çocuğu dünyaya gelmiştir, erkek çocukları küçükken vefât etmiştir. Hz. Peygamber'e kırk yaşında peygamberlik verilmiştir. İnsanların akın akın slâm dinine girdiğini gören Kureyşlilerin bu durumu kabullenmeyerek yaptıkları baskı ve işkenceler dolayısıyla 622'de önce Habeşistan'a sonra da Medine'ye hicret edilmiş ve Müslümanların yeni yurdu Medine olmuştur. Hz. Peygamber 632'de ebedi aleme irtihal etmiştir.

²⁹⁶ s. 419, . 471, b. 2.

²⁹⁷ s. 66, . Mi'râcü'n-Nebî, b. 159.

²⁹⁸ Konu hadislerle ilgili kısımda geniş bir şekilde ele alınmıştır.

Sen Hakîm-i Mutlak'ın müntehabi
Nûr-i Hak hilkat-i e yâ sebebi²⁹⁹

Hz. Âdem'in Allah ve melekler indinde makbul ve kıymetli olmasının sebebinin Hz. Peygamberin nûrunu taşıyor olması oldu u, hatasından dolayı cennetten çıkarıldıktan sonra affedilme vesilesinin de onun Hz. Peygamberin ismiyle Allah'a yakarıp ondan bu vesileyle başlanma dilemesi oldu u belirtilmektedir.

Nûr-i Ahmed Âdem'i gör neyledi
Mele-i a'lâda sultân eyledi³⁰⁰

Muhammed'le bula derdine dermân
Muhammed'le ala afvine fermân³⁰¹

Yâd ederek Hazret-i Muhammed'i
Dutdular efi' Cenâb-ı Ahmed'i³⁰²

Hak kabûl etti Muhammed hurmeti
Buldular ind-i Hudâ'da kıymeti³⁰³

Hz. Peygamberin doğumu esnasında vuku bulan ola anüstü hadiseler de bir kısmı annesinin a zından olmak üzere anlatılmaktadır. Hz. Âmine Hz. Peygamberin dünyaya gelece i gece gözlerinden perdenin kalktığını ve onun annesi olması erefiyle bir çok acaib haller gördüğünü anlatmaktadır. O, söz konusu beyitlerde odasına bir güne doğduğunu ve cân kulağına, doğacak olan çocuğunun âleme bir hidayet nûru olduğunu, O'nun nebîlerin serveri ve son peygamber olduğunu müjdeleyen bir ses geldiğini anlatır.

²⁹⁹ s. 50, . Iticâ-nâme, b. 25.

³⁰⁰ s. 72, Mevlidü'n-Nebî, b. 43.

³⁰¹ s. 613, . Muhabbet-nâme, b. 17.

³⁰² s. 74, Mevlidü'n-Nebî, b. 69.

³⁰³ s. 74, Mevlidü'n-Nebî, b. 70.

Ol Rebû'l-evvel ayında hemân
On ikinci gice idi ol zemân³⁰⁴

Gözlerimden dedi ref' oldu hicâb
Do du sandım haneme bir âfitâb³⁰⁵

Gû -i câne gelir idi bu sadâ
Bu gelendir âleme nûr-i hüdüâ³⁰⁶

Bu gelendir enbiyâlar serveri
Nûr-i Hak âhir zemân peygamberi³⁰⁷

Hz. Âmine gördü ü bu acı hallerin hamileli inden kaynaklandı ını bilmekte fakat gördükleri ve duydukları kar ısında da hayrette kalmaktan kendisini alamamaktadır.

Âlem-i hayrette kalmaktan kasıt, sûfîlerin makamlarından biri olan hayret makamına ula an sûfînin Allah'ın hikmetleri ve vahdetin cilveleri kar ısında nutkunun tutulması a kın vaziyette kalması, gibi Hz. Âmine'nin de kendisine gösterilen manevî cilveler kar ısında kendisinden geçmesi, bakakılmasıdır.

Âlem-i hayretde kaldım bir zemân
Cilve-i hamlim bana vermez emân³⁰⁸

O, tam da bu hal içerisindeyken gayb kapısından dört tane nûrânî güzelin görüldü ünü ve bunların, Hz. Havvâ, Hz. Meryem, Hz. Âsiye ve bir de hûri ismi verilen cennet varlı ı oldu unu söyler.

³⁰⁴ s. 76, Mevlidü'n-Nebî, b. 96.

³⁰⁵ s. 76, Mevlidü'n-Nebî, b. 99.

³⁰⁶ s. 76, Mevlidü'n-Nebî, b. 100.

³⁰⁷ s. 77, Mevlidü'n-Nebî, b. 103.

³⁰⁸ s. 77, Mevlidü'n-Nebî, b. 110.

Bâb-ı gâibden zuhûr etdi hemân
 Dört aded nûr-i mücessem ol zemân³⁰⁹
 Biri Havvâ biri Meryem biri Hûr
 Âsiye'dir birisi de zarf-ı nûr³¹⁰

Hz. Âmine cephesinde bunlar olurken, ona görünen, fakat ba ka yerlerde olan hadiseler de vardır. Bunlardan biri Kâbe'nin içerisinde bulunan putların yüz üstü yere dü meleridir.

Âlet-i küfr-i kebâir putları
 Hep yere dü dü küfür âletleri³¹¹

Hz. Âmine, Hz. Peygamberin do aca ı zaman geldi inde, seâdet ku u diye isimlendirdi i bir varlı ın geldi ini, kanadıyla sırtını sı adı ını ve o zaman Hz. Peygamberin dünyaya geldi ini söylemektedir. O do du u anda da yeryüzü ve gök yüzünün bir nûr denizine dönü tü ü anlatılmaktadır.

Geldi bir mürğ-i seâdet nâ-gehân
 ehperiyle sı adı zahrim hemân³¹²

Do du ol sâ'at Habîb-i Kibriyâ
 Ar u fer oldu o dem bahr-i zıyâ³¹³

iirlerde Hz. Peygamberin çocukluk dönemiyle ilgili olarak ise, gö sünün yarılması, bazı kötülüklerden temizlendikten ve bazı durumlara kar ı güçlendirildikten

³⁰⁹ s. 78, Mevlidü'n-Nebî, b. 115.

³¹⁰ s. 78, Mevlidü'n-Nebî, b. 118.

³¹¹ s. 79, Mevlidü'n-Nebî, b. 130.

³¹² s. 81, Mevlidü'n-Nebî, b. 153.

³¹³ s. 81, Mevlidü'n-Nebî, b. 161.

sonra tekrar kapatılması hadisesi ele alınmaktadır. Konuyla ilgili hadise de telmih yapılmaktadır³¹⁴.

Dilirse bir kula hikmet bildirir

erh eder sadrını rahmet doldurur

Gösterir guyûbât perde kaldırır

Gözlerine verir kudret iktidâr³¹⁵

Hz. Peygamber, kendisine peygamberlik verilmeden önce de Mekke'de örnek ahlâkıyla dikkat çekiyor, sûret ve sûretinin güzelli iyle kalabalıklar arasında bir nûr gibi parlıyordu. ehirdi na çıkacak olanlar yanlarında götürmeyecekleri de erli e yalarını ona emanet ediyorlardı çünkü O Muhammedü'l-Emîn olarak tanınıyordu. Ona emanet edilen e yalar hiçbir zarar görmeden seyahatten dönen sahiplerine iade ediliyordu. O toplum içerisinde, her açıdan sevilen ve saygı gösterilen bir insandı. Hz. Peygamber daha o zamandan ilerde kendisine verilecek misyonu yüklenmeye namzet bir gençti.

³¹⁴ - عن أنس رضي الله عنه عن مالك بن صعصعة رضي الله عنه: [أن رسول الله # حدثهم عن ليلة أسري به. : بيينا أنا في الحطيم، في رواية: بين النائم واليقظان إذ أتاني أت فتوق ما بين هذه. يعني ثعرة تحره الى شعرتيه؛ قال: فاستخرج قلبي، ثم أتيت بطست من ذهب مملوء إيماناً. فغسل قلبي، ثم حنني، ثم أعيد، ثم أتيت بدابة دون البغل وفوق الجمار أبيض، هو بضع خطوه عند أقصى طرفه، فحملت عليه. فالطلق بي جبريل عليه السَّم حتى أتى السماء الدنيا فاستفتح . - Hz. Enes (radiyallahu anh) Malik bnu Sa'saa (radiyallahu anh)'dan naklen anlatıyor: "Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) onlara, Mirac'a götürüldü ü gecedden anlatarak demi tir ki,

"Ben Ka'be'nin avlusundan Hatim kısmında -belki de Hıcr'da demi ti- yatıyordum, -bir rivayette u ziyade var: Uyku ile uyanıklık arasında idim- Derken bana biri geldi, uradan uraya kadar (gö sümü) yardı. -Bu sözüyle bo az çukurundan kıl biten yere kadar olan kısmı kastedti.- Kalbimi çıkardı. Sonra bana, içerisi imanla [ve hikmetle] dolu, altından bir kap getirildi. Kalbim [çıkarılıp su ve zemzem ile] yıkandı. Sonra içerisi (imanla) doldurulup tekrar yerine kondu. Sonra merkepten büyük katırdan küçük beyaz bir hayvan getirildi. Bu Burak'tı. Ön aya mı gözünün gitti i en son noktaya koyarak yol alıyordu. Ben onun üzerine bindirilmim tim. Böylece Cibril aleyhisselam beni götürdü. Dünya semasına kadar geldik. Kapının açılmasını istedi. Buharî, Bed'ü'l-Halk: 6, Enbiya: 22, 43, Menakıbu'l-Ensar: 42; Müslim, man: 264 (164); Tirmizî, Tefsir n irah: (3343); Nesâî, Salat: 1, (1, 217-218); Canan, age, 15/401-406.

Hadiste Resûlullah'ın gö sünün yarılması mevzubahistir. Bu hâdise muhtelif rivayetlerde te'yid edilmi tir. Ancak hemen belirtelim ki, çocuklukta, sütannesi Halime'nin yanında iken vukûa gelen gö üs yarılması ile bu yarılma aynı hâdise de ildir. u halde akk-u sadr hâdisesi Aleyhissalâtu vesselâm'ın hayatında birkaç sefer vukua gelmi tir. Çocuklukta bir kan pıhtısının çıkarıldı ı ve "bu eytanın sendeki nasibi" dendi i rivayette gelmi tir. Bu ameliyatın bereketine "Resulullah'ın " eytandan korunmu olarak en mükemmel ahval üzere çocuklu unu geçirdi i" söylenmi tir. Keza bir gö üs ameliyatını da peygamberli in geldi i sıralarda geçirerek vahyi, tathir ve temizlik halinin en mükemmeline sahip kavi bir kalple kar ılması sa landı ı belirtilmi tir. Üçüncü akk-u sadr ise Mirac'tan önceki akk u sadrdır. Böylece, Mirac sırasında yapaca ı münâcaat ve lahî mulakata hazırlık sa lanmı tır. Canan, age,: 15/407-415.

³¹⁵ s. 639, . Tevhid Destâmı, k. 17.

Bir zât-ı kerîm hulk-i azîm me'haz-i hikmet
Mir'ât-ı hüda vech-i muzayyâ-yı Muhammed³¹⁶

Gönderip Cebrâil'i Rabb-i mu'în
Resûlullah ola Muhammed Emîn³¹⁷

Zemân-ı âhire peygamber ola
Ehl-i îmân olana rehber ola³¹⁸

O insanların ve cinlerin peygamberi, Mekke ve Medine'nin imamıydı. O indirilmi ilâhi kitaplarda adı son peygamber olarak geçen, methedilen, Kur'ân-ı Kerîm'le desteklenen âhîrzaman peygamberiydi.

Ol zemân oldu Resûlü's-sekaleyn
Ola hem dahî mâmü'l-harameyn³¹⁹

Kütüb-i münzelenin memdûhi Muhtâr-ı Hakîm
Vâsîf-ı vasfı ola çâr kütübde O Kadîm³²⁰

Muhammed meddâhı yüz dört kitâbdır
Kur'ân ancak Muhammed'e hitâbdır
Bahr-i Muhammed'de Ar bir hubâbdır
Yâ Rab Muhammed'e ba ı la bizi³²¹

Allah(cc) Cebrâil(as) elçi göndererek habîbini kendi katına davet etmi tir. Bu çok özel hadise mi'rac olarak adlandırılır. Hz. Peygamber bu davete icabet ederek, Cebrâil ile birlikte önce Mescîd-i Aksa'ya gitmi , orada toplanmı bulunan

³¹⁶ s. 140, . 80, b. 5.

³¹⁷ s. 48, . Iticâ-nâme, b. 8.

³¹⁸ s. 48, . Iticâ-nâme, b. 9.

³¹⁹ s. 48, . Iticâ-nâme, b.11.

³²⁰ s. 611, . Na't-ı Resûlullah, b. 6.

³²¹ s. 569, . 680, k. 5.

peygamberlere imam olarak iki rek'at namaz kıldırımı , oradan da nice sırlara mahrem olacağı göklere yükselmiştir³²².

Cibrîl'e emr eder Allah o gece
Da'vet et Habîb'imi var bu gece³²³

Enbiyâ ervâhı hâzırlar imi
Mescid-i Aksâ'da nâzırlar imi³²⁴

Muktedâ-yı ezelîsin dediler
mâmetini kabûl eylediler³²⁵

Enbiyâlar imâmı nûr-i hüdü
ki rek'at namazı etdi eda³²⁶

Hiz. Peygamber bu yolculuğunda bir noktaya kadar Burak ismi verilen rûhânî bir binekle gitmiştir. Burak, ta'îdî kutlu misafirden dolayı öylesine değerli oldu ki, yedi gezegen onun na'li olsa yarar. O misafir, mirâc gecesi davete icabetiyle Ar'â'erefe vermiştir ve vahdet meclisinde yüceler yücesiyle buluşmuşlardır. Bu vesileyle o zamana kadar kimseye bah edilmeyen bir erefe nail olmuştur.

Na'l-i Burâk'ın olsa sezâ seb'a-i seyyâr
Verdi kademin Ar'â'erefe Leyle-i Esrâ³²⁷

Habîb-i Kibriyâ Muhtâr-ı Mevlâ Ahmed ü Mahmûd
eb-i Esrâ'da bezm-i vahdete âyân olan dilber³²⁸

³²² Yezid bnu Ebi Malik rivayetinde "...Sonra Beytu'l-Makdis'e girdim. Bana peygamberlerin hepsi toplandı. Cibril beni öne geçirdi, ben onlara imamlık yaptım (namaz kıldırım)" ziyadesi var. Canan, age, : 15/407-415.

³²³ s. 55, . Mirâcü'n- Nebî, b.16.

³²⁴ s. 58, . Mirâcü'n- Nebî, b. 50.

³²⁵ s. 58, . Mirâcü'n-Nebî, b. 61.

³²⁶ s. 59, . Mirâcü'n- Nebî, b. 63.

³²⁷ s. 95, . 9, b. 21.

³²⁸ s. 239, . 206, b. 4.

Künûz-i sırr-ı Sübhânî odur merhamet ummânî
Cemâl-i zü'l-Celâl'ini eden seyrân Muhammed'dir³²⁹

Hız. Peygamberin ümmetine dü künlü ü her vesileyle bir çok yerde anlatılmaktadır. Bu yerlerden biri de kıyâmet tasvirlerinin yapıldı ı metinlerdir. Efe Hazretleri'nin iirlerinin arasında da bu tasvirlerin yapıldı ı iirler bulunmaktadır ve ayrıca O'nun Kıyâmet Destânı isimli iiri bütünüyle kıyâmet ahvâlini anlatmaktadır. Hız. Peygamber ümmetini evladlarından önce ve fazla dü ünmü tür. Evlatlarından önce Allah'tan ümmetlerini dilemi , onları evlatlarından ayırmamı tır. Ümmetlerinin kurtulu u için sürekli Allah'a yakarmı , onları kendisine ba ı lamasını istemi tir.

İticâm budur hemân yâ Rabbenâ
Ümmetimi dilerem yâ Rabbenâ³³⁰

Cebrâil'den evvel ümmetin sorar
Evlâdından evvel ümmetin arar
Haber almayınca eylemez karar
Gösterir yâ Cebrâil ümmetim hani³³¹

A lar Habîbullah ci erler yanar
Cebrâil ba nda pervâne döner
Gözleri ya ndan cehennem söner
Yâ Rabbî ver ümmetime cinânı³³²

Kıyâmet günü, gittikleri bütün kapılardan çaresizlik içerisinde dönen çaresizlerin çaresi, O'nun efâat ummânı olacak, bunalanların sı ına ı O'nun Livâü'l hamd sanca ının altı olacaktır. Hız. Peygamber, ümmetini eline almı ve onların ellerinden tutmu tur, onun elinden tuttu una cehennem ate i ne yapabilir. Sırat köprüsü cehennemin üzerinde bir gemidir ve o geminin kaptanı Hız. Peygamberdir. Bundan daha

³²⁹ s. 215, . 173, b. 3.

³³⁰ s. 65, . Mi'racü'n-Nebî, b. 144.

³³¹ s. 640, . Kıyâmet Destânı, k. 8.

³³² s. 645, . Kıyâmet Destânı, k. 45.

güvenli bir gemi olabilir mi, burada önemli olan nokta O'nun efaatine layık olup, o geminin içinde olunup olunamayacağı olsa gerektir.

Muhammed ümmetin alması destine
Nâr ne eder Muhammed'in dostuna
Sırât seffinedir nârın üstüne,
Muhammed'dir seffinenin kaptanı³³³

ah-ı evreng-i efâ'atsin Habîb-i Kibriyâ
Rûz-i mah erde azîm Sâhib-Livâ derler sana³³⁴

Bu efaatı kazanmanın yolu ise Allah'ın rahmetini kazanmaktan ve Hz. Peygambere çok salevât getirmekten geçmektedir.

Rahmet-i Rahmân dilersen ey kirâm
Ver Muhammed Mustafâ'ya çok selâm³³⁵

Ar u fer ravzadan alur envârı
Âlem-i melekût eyler ezkârı
Muhammed'e salevâtın esrârı
Yâ Rab Muhammed'e ba ı la bizi³³⁶

Tevhid ta ıyan, yani, bir olan Allah'a inanan herkes kıyâmet günü, efaat ma'deni olan Hz. Peygamberi gözleyecektir.

Hâmil-i tevhîd olan gözler seni yevmü'l-kıyâm
Ey efâat ma'deni mansûr-i Hak Hayru'l-enâm³³⁷

³³³ s. 648, . Kıyâmet Destânı, k.71.

³³⁴ s. 110, . 32, b. 5.

³³⁵ s. 75, . Mevlidü'n-Nebî, b. 81.

³³⁶ s. 569, . 679, k. 4.

³³⁷ s. 83, . Mevlidü'n-Nebî/Merhabâlar, b. 9.

Onu gözleyenlerin umudu bo a çıkmayacak, onlar O Habîbullah'ın efaatine mazhar olduktan sonra O'nunla birlikte ebedi seadet yurdu olan cennete gireceklerdir. Hz. Peygamberin cennetteki makamı, Adn cennetinde makâm-ı Mahmûd'dur.

Ümmetini görür Habîb-i Rahmân
Ma firet eylemi Cenâb-ı Sübhân
âd u handân olur ol zemân sultân
Cem' eder ba ına ümmet olanı³³⁸

Cennet-i Adin'de makâm-ı Mahmûd
Ziyârete gelür enbiyâ mevcûd
Güne -ve meydânda Muhammed me hûd
Ne r-i züvvâr eder rîh-ı Rahmânî³³⁹

Hz. Peygamber o kadar özeldi ki, Azrâil bile onun rûhunu kabzetmeden önce gelip ondan izin aldı. Hak indinde kavu maya duyulan arzu son noktasına ulaşmasaydı, Azrâil Resulullâh'ın aya ına gelip izin istemezdi.

Hâk-i pâ-yi Hazret'e etmezdi Azrâil nüzûl
nd-i Hak'da gâyet-i hubb-i visâlin yâ Resûl³⁴⁰

Hz. Peygamber'in hayatı zorluklarla mücadeleyle geçmi , her türlü kötülü ün zirve noktasının ya andı ı bir dönemde, adeta canavarla mı , insanlıklarını unutmu bir topluma uyarıcı olarak gönderilmiştir. O Allah'ın yardımıyla bütün engelleri a mı , O'nun çabalarıyla ve Allah'ın lutfuyla insanlıktan nasibinin olmadığı sanılan insanlar birer insan-ı kâmile dönü mü lerdir. O asırların ötesinden bu güne uzanıp günümüz insanının da ellerinden tutarak rehberlik yapmaya devam etmektedir. airler de asırlardır iirlerinde ona yer vererek eserlerini manevi olarak tezyin etmekte, bu vesileyle onun feyzinden faydalanmak istemekte, ve ona efaat dileklerini dile getirmektedirler.

³³⁸ s. 648, . Kıyâmet Destânı, k. 65.

³³⁹ s. 651, . Kıyâmet Destânı, k. 90.

³⁴⁰ s. 333, . 341, b. 5.

Efe Hazretleri de Eserinde, Hz. Peygamber’i yukarıdaki beyitlerin haricinde de çe itli ifadelerle tavsif etmi tir. Bu vasıflandırmalardan bazıları, Müctebâ, Hulk-ı azîm, Zât-ı Kerîm, Fahr-i cihân,Kâsib-i sâdık,Nâil-i fevz ü necâ, âh-ı rusül, em-’i sübül, Hur îd-i kevneyn,Ravza gülü,Me’haz-i küll-i kerâmâtsın sen, Habîb-i Rahmân, Merkez-i ihsân, Hur îd-i vahdet,Kamer-i envâr-i hüdâ,Nûr-i hüdâ, Kubbe-i vahdet güne i, Enbiyâ serveri, Pâdi eh-i her dü-serâ, Ser-defter-i u âk, Vech-i muzayyâ-yı Muhammed,Rûy-i mücellâ-yı Muhammed,Kâmet-i bâlâ-yı Muhammed, em’a-i cemâlin pervânesi,Mihr-i efâ’at,Muhtâr-ı Mevlâ, ns ü cinin peygamberi,Bahr-i kerem,Hur îd-i merhamet,Tâc-ı levlâk lâbisi mîr-i rusül, Taht-ı rahmet câlisi em-’i sübül, Kubbe-i Ar -ı risâlet kameri, Âleme mihr-i seâdet kemeri, eff’u’l-müznib, Zü’l-vefâ,dır³⁴¹.

2.2.2. Hz. Âdem

Hz. Âdem ilk yaratılan insan olması dolayısıyla insano lunun atasıdır. Allah’ın yeryüzündeki ilk halîfesi, peygamberlerin alında devrederek Hz. Peygamber’e ula an nûrun ilk emanetçisidir. Hz. Âdem’e meleklerin secde etmeleri Hz. Muhammed(as)’ın nûrunu alında ta ıması dolayısıyladır.

Nûr-i Ahmed ki eri di Âdem’e
Hep melekler secde etdi Âdem’e³⁴²

Yüce yaratıcı O’nu rahat ve sürûr mekânı olan cennete göndermi ve sayısız nimetlere gark etmi tir. Fakat bir süre sonra Hz. Âdem, belki de kaderin bir cilvesiyle yalnızlıktan sıkılmı ve kendisi için, kendi yaradılı ına uygun bir can dostu, bir arkada aramaya ba lamı tır.

³⁴¹ Bu kısımdaki vasıflandırmaların her birinin geçti i sayfa numaraları birinciden ba layarak sırayla burada verilecektir.(113,89,89,112,112,112,112,112,112,113,53,114,114,114,115,115,115,115,115,120,140,140,140,139,191,191,282,283,292,54,54,55, 55,113,113)

³⁴² s. 72, . Mevlidü’n-Nebî, b. 42.

Âdem'i Hak gönderip cennetlere
Nâil etdi nice bin ni'metlere³⁴³

Cennet-i a'lâyı seyrân eyledi
Kim bene yolda ola yâ Rab dedi³⁴⁴

Allah(cc) bu istek üzerine O'na yaradılı ına uygun, bir göz nûru ve gönül sürûru olarak Hz. Havvâ'yı yarattı. Havvâ hidayet nûrunun kandili gibiydi. Hz. Havvâ cennetlere yara an zerafet ve güzelli iyle cennet varlıklarını kendisine hayran bırakırken, Hz. Âdem de ona bütün kalbiyle ba landı.

Ol zemân Havvâ'yı halk etdi Hudâ
Havvâ ise kandîl-i nûr-i hüdâ³⁴⁵

Hûrî gilmân dü dü Havvâ seyrine
Kimse bakmaz oldu Havvâ gayrine³⁴⁶

Havvâ'yı görünce Âdem nâ-gehân
Â ık oldu cân u dilden der-zemân³⁴⁷

Hz. Âdem ile Hz. Havvâ cennette huzur içinde ya arlarken, Allah(cc) 'ın kendilerine yasakladı ı tek ey olan yasak a acın meyvesinden yemeyi dilediler ve yasa ı ihlâl ettiler. Bu yasa ı çi nemek onlara cennetten kovulmaya ve uzun zaman büyük acılar ya amaya mâl oldu.

Emr kıldı Âdem'e Rabb-i mu'în
ecere-i hintaya olman yakîn³⁴⁸

³⁴³ s. 72, . Mevlidü'n-Nebî, b. 45.

³⁴⁴ s. 72, . Mevlidü'n-Nebî, b. 46.

³⁴⁵ s. 72, . Mevlidü'n-Nebî, b. 48.

³⁴⁶ s. 73, . Mevlidü'n-Nebî, b. 55.

³⁴⁷ s. 73, . Mevlidü'n-Nebî, b. 49.

³⁴⁸ s. 73, . Mevlidü'n-Nebî, b. 59.

ecere-i hıntayı ki gördüler
Husn ü elvânına hayrân durdular³⁴⁹

Ne güzeldir bu ecere dediler
Emrden gaflet ederek yediler³⁵⁰

Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın içerisine dü tükleri bu gaflet Allah'ın gazabını celbetti, cennetten kovularak dünyaya indirilmelerine sebep oldu.

Emr-i Mevlâ Âdem'e oldu edîd
Cennet-i a'lâdan olun siz baîd³⁵¹

Hikmet-i sırr-ı kader gör neyledi
Anları dünyâya irsâl eyledi³⁵²

“Hz. Âdem ve Hz. Havvâ dünyâda farklı yerlere indirildiler. Rivayetlere göre Hz. Âdem, Serendib Da ı'na, bir rivayete göre de Hindistan tarafına.”³⁵³ Hz. Havvâ ise Cidde yakınlarına indirilmi tir. Yaptıkları hatadan dolayı uzun zaman, Allah'a tevbe isti far edip affedilmeyi ve kavu mayı dilediler. Allah(cc) onları, ismiyle kendisine yakardıkları Hz. Peygamber hürmetine affetti ve tekrar bir araya getirdi.

Serendib Da ı'na indirdi anı
Gözünden sel edip âb-ı revâni³⁵⁴

Dünyâya indirdi Cibrîl anları
Dâim isti fâr ederdi dilleri³⁵⁵

³⁴⁹ s.73, . Mevlidü'n-Nebî, b.61.

³⁵⁰ s. 74, . Mevlidü'n-Nebî, b. 62.

³⁵¹ s. 74, . Mevlidü'n-Nebî, b. 65.

³⁵² s. 74, . Mevlidü'n-Nebî, b. 66.

³⁵³ Mehmed K. Pilavo lu, *Müslüman Çocu un Peygamberler Tarihi*, Çile Yay. stanbul-1976, s. 7.

³⁵⁴ s. 612, . Muhabbet-Nâme, b. 9.

³⁵⁵ s. 74, . Mevlidü'n-Nebî, b. 67.

Nice yıllar âh u feryâd ettiler
Tarîk-ı tevbeye do ru gittiler³⁵⁶

Yâd ederek Hazret-i Muhammed'i
Dutdular efi' Cenâb-ı Ahmed'i³⁵⁷

Havvâ ile Cidde'de cem' oldular
Merhamet-i Kerîm ile doldular³⁵⁸

Bir ba ka beyitte ise Hz. Âdem'in cânine Hz. Peygambere kar ı muhabbet ate i dü tü ü ve bu muhabbetin onun gözünün ı ı ı oldu u belirtilmektedir. Hz. Âdem her yerde muhabbetiyle yandı ı Hz. Peygamberi aramakta, her gördü ü e yâdan onu sormaktadır.

Dü üp cân-gâhına nâr-ı muhabbet
Girüp dâdesine nûr-i muhabbet³⁵⁹

Habîbullah Muhammed'i arardı
Kamu gördü ü e yâdan sorardı³⁶⁰

Oysa Hz. Âdem kendisinde muhabbetiyle yandı ı güzeller güzelinden bir parça ta ımaktaydı. Onun gül cemâlini ı ıklandırarak Hakk'ın nûrunun ilk ta ıyıcısı kendisiydi ve Hz. Peygamberin rûhunun Allah'ın nûrundan bir parça oldu unu bilmekteydi.

Cemâlinde idi nûr-i Muhammed
Bilürdi nûr-i Hak'dır rûh-i Ahmed³⁶¹

³⁵⁶ s. 74, . Mevlidü'n-Nebî, b. 68.

³⁵⁷ s. 74, . Mevlidü'n-Nebî, b.69.

³⁵⁸ s. 74, . Mevlidü'n-Nebî, b. 71.

³⁵⁹ s. 613, . Muhabbet-nâme, b. 12.

³⁶⁰ s. 613, . Muhabbet-nâme, b. 14.

³⁶¹ s. 613, . Muhabbet-nâme, b. 16.

Efe Hazretleri kıtlık yıllarında, kıtlı ı kaldırıp bolluk ve bereket lutfetmesi için Allah'a yakarıırken peygamberlerden ve velîlerden bir ço onun ismiyle Allah'a yakarmı tır. Bunlardan biri de ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'dir.

Âdem peygamber hürmeti
brâhim Halîl himmeti
Sen kıl bize merhameti
Nân-ı azîzi bol eyle
Kabûl et bizi kul eyle³⁶²

Hz. Peygamberin miraca çıkı ı esnasında Mescid-i Aksa'da enbiyâların ruhlarına kıldırđı ı namaz kastedilerek, bu namazı kıldırılmak için, kendisini, tertemiz atası Hz. Âdem'in mihraba geçirdi i anlatılmaktadır. Zira biri insanların ve peygamberlerin ilki, di eri ise peygamberlerin sonuncusu hâtemü'l-enbiyâdır.

Cedd-i pâki hazret-i Âdem anı
Sadr-ı mihrâba geçirdi o cânı³⁶³

Kıyamet günü tasvirlerinin yapıldı ı iirde de, insanların kendilerine efaatçi olup kurtulmalarına vesile olacak birini aradıkları sırada, yardım ricasıyla sırasıyla peygamberlere gitmelerinin anlatıldı ı kısımda Hz. Âdem'e de gittikleri anlatılır.

Giderler Âdem'e Nûh'a ilticâ
Ederler Mûsâ'ya Halîl'e recâ³⁶⁴

Âdem ismi, eserde, Hz. Âdem'i kasteden anlamının dı ında farklı anlamda da kullanılmı tır. Bunlardan biri toplu olarak insanların kastedildi i anlamıdır. Ayrıca zaman zaman yokluk anlamına gelen adem kelimesiyle kar ıla tırılarak varlık anlamında kullanılmı tır.

³⁶² s. 496, . 581, bend 5.

³⁶³ s. 58, . Mirâcü'n-Nebî, b. 54.

³⁶⁴ s. 643, . Kıyâmet Destânı, k. 33.

Muhammed'dir mihr-i hüdâ âleme
 Muhammed'dir feyz-i Hudâ âdeme
 Muhammed'dir nûr-i Mevlâ dîdeme
 Bahr-i rahmet nehr-i isyân iledir ³⁶⁵

2.2.3. Hz. İt

Hz. İt, Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'nın o ludur. Hz. Havvâ İt'e hamile oldu unda Hz. Âdem'in alnındaki nûr Hz. Havvâ'nın alnına geçmi , Hz. İt do du unda ise O'nun alnına geçmi ve Hz. Peygamberin nûru O'nun vasıtasıyla sonrakilere aktarılmı tır.

Havvâ ana İt'e oldu hâmile
 Nûr-i Muhammed ile de kâmile³⁶⁶

İt vücûda geldi nûr-i Ahmed'i
 Gösterirdi cemâl-i Muhammed'i³⁶⁷

Ayrıca, bazı kaynaklarda İt (as)'la ilgili çe itli rivayetler vardır. Bunlarda onun Allah tarafından, Hz. Âdem'in Kabil tarafından öldürülen o lu, Habil'in yerine verildi i, dini ve ahlâki özellikler bakımından karde lerinin en üstünü oldu u, isminin de is oldu u belirtilmektedir. Âdem (as) vefatından önce, yerine İt(as)'ın geçmesini vasiyet etmi tir³⁶⁸.

"Cebrail Aleyhisselâm, Hz. Havva'ya: "Allah, bunu (İt'i), sana, Hâbil'in yerine verdi" dedi."³⁶⁹ "(Hibetullâh)a: Arapçada es, Süryancada as, branice'de is denir."³⁷⁰ is Aleyhisselâm, do unca, Âdem Aleyhisselâm da:

³⁶⁵ s. 144, . 84, k. 7.

³⁶⁶ s. 74, . Mevlidü'n- nebî, b. 72.

³⁶⁷ s. 74, . Mevlidü'n- nebî, b. 73.

³⁶⁸ İt (as) ile ilgili bilgiler "KARYA DI.HTML"den alınmı eserlerin baskı yerleri ve tarihleri bulunup eklenmi tir.

³⁶⁹ bn.Sa'd-Tabakat c.1,s.37, Taberî-Tarih c.1,s.76, Sâlebî-Arâis s.47 bn.Asâkir-Tarih c.6,s.354

³⁷⁰ bn.Sa'd-Tabakat c.1,s.37, Taberî-Tarih c.1,s.76, bn.Asâkir-Tarih c.6,s.354

"Bu, Hibetullâh'dır (Allah'ın Hibesidir) demi ve Hâbil'den dolayı yemin etmi tir."³⁷¹

" is Aleyhisselâm; Âdem Aleyhisselâmın o ullarının en ulusu, en üstünü, Âdem Aleyhisselâma, en sevgilisi ve ona, en çok benzeyeni idi."³⁷²

"Âdem Aleyhisselâm; vefatından on bir gün önce"³⁷³, is Aleyhisselâma:

"Ey o ulcu um! Sen, benden sonra, Halîfem'sin!" diyerek vazifesini takva üzere yürütmesini tavsiye etti."³⁷⁴

"Onu, bir Vasiyetname ile yerine Vekil bıraktı."³⁷⁵

it(as) suhuf gönderilen nebîlerdendir. Babasının vefatından sonra da ona ve kendisine gönderilen bu sayfaların muhtevalarıyla amel etmi ve insanları da bu emirlere göre ya amaya davet etmi tir. Kabe'nin onarımını ilk defa yapan da odur.

"Yüce Allah; Âdem Aleyhisselâma, yirmi bir"³⁷⁶, is Aleyhisselâma da, yirmi dokuz sahife indirip"³⁷⁷ is Aleyhisselâmı, bu elliyi bulan sahifelere göre"³⁷⁸ hareket ve amel etmekle mükellef kıldı."³⁷⁹

"Âdem Aleyhisselâm'dan sonra, o ullarından, Kabe'nin onarımını ilk defa, ta - la ve çamurla yapan da, is Aleyhisselâm idi."³⁸⁰

" is Aleyhisselâm; vefat edinceye kadar, Mekke'de kalmaktan Hacc ve Umre yapmaktan geri durmadı."³⁸¹

³⁷¹ Belâzürî-Ensabüle raf c.1,s.3

³⁷² ibn.Kuteybe-Maarif s.10, Yâkubî-Tarih c.1,s.7, Mir Hâvend-Ravzat Terceme s.115

³⁷³ Taberî-Tarih c.1,s.79, Salebî-Arâis s.47, ibn.Esîr-Kâmil c.1,s.49

³⁷⁴ bn.Asâkir-Tarih c.6,s.359

³⁷⁵ Taberî-Tarih c.1,5.79, Mesûdî-Murucuzzeheb c.1,s.49

³⁷⁶ On sahife indirildi i rivayeti de, vardır. (Taberî-Tarih c. 1 ,s. 161, Ebû Nuaym-Hilyetülevliya c. 1 ,s. 167, Zemah erî-Ke af c.4,s.245, Sâlebî-Arâis s.100, Fahrurrazî-Tefsir c.31,s.150, bn.Asakir Tarih c.6,s.357, Ebüssuud-Tefsir c.9,s.143-Aliyyülmüttakî-Kenzür Ummal c.16,s.132)

Taberî-Tarih c.1,s.75, Mesûdî-Murucuzzeheb c.1,s.40, bn.Esîr-Kâmil c.1,s.47

³⁷⁷ Mesûdî-Murucuzzeheb c.1,s.40, Ahbaruzzeman s.86, ibn Nedîm-Fihrist s.39

³⁷⁸ bn.Kuteybe-Maarif s.10, Taberî-Tarih c.1,s.76, ibn.Esîr-Kâmil c.1,s.47, Ebülfida-Elbidaye vennihaye c.1,s.99

³⁷⁹ Taberî-Tarih c.1,s.81, bn.Esîr-Kâmil c.1,s.54

³⁸⁰ ibn.Kuteybe-MaariFs.10, Taberî-Tarihc.1,s.81, bn.Esîr-Kamilc.1,s.54, Mir Hâvend-Ravzatussafatercemes.115

³⁸¹ Taberî-Tarih c.1,s.81, bn.Esîr-Kâmil c.1,s.54

M. Asım Köksal, Peygamberler Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.: 1/68-69.

Mestlerin ulusundan gönül zevkine dair haber soruldu u, onun ise bu zevki anlayabilmek için, it(as) gibi gönlü hasret ate ine yakmak gerekti ini tavsiye etti i söylenir bir ba ka mısradadır.

Server-i mestâne sordum zevk-ı dilden bir haber
Dedi hasret âte inde yak dili sen ît gibi³⁸²

Nakarat kısımlarında birbiriyle ili kili unsurların bir arada verildi i maktellerden birinde ise, aralarındaki anne- baba-çocuk ili kisi dikkate alınarak Hz. Âdem, Hz. Havvâ ve it(as) birlikte verilmi tir. Muharrem ayında meydana gelen Kerbelâ faciasından dolayı Muharrem hilali göründü ünde, Hz. Âdem, Hz. Havvâ ve it(as)'ın a ladıkları söylenerek bu feci olay daha etkili ekilde dramatize edilmi tir.

Göründü hilâl-i mâh-ı Muharrem
Âdem a lar Havvâ a lar ît a lar³⁸³

2.2.4. Hz. dris

Hz. dris ilk peygamberlerdendir. Allah(cc) ona erefli bir ân vermi ve Onu Hz. Peygamberin yüzü suyu hürmetine yüce bir makama yükseltmi tir. Rivayetlere göre dris (as)'da Hz. sa gibi gö e yükseltilmi tir. Konuyla ilgili ayetten iktibas yapılmı tır. Miracla ilgili hadiste Hz. Peygamber dris (as)'la dördüncü kat semada görü tü ünü söyler.

dris'e verüp Hazret-i Hak ân u erâfet
Yüzün suyu hürmetine “Mekânen aliyyâ”³⁸⁴

Kerbelâ sahrasında ya anan yürekler parçalayan drama di er bütün peygamberler gibi dris (as)'da a lamı tır.

³⁸² s. 575, . 688, b. 3.

³⁸³ s. 159, . 95, k. 1.

³⁸⁴ s. 94, . 9, b. 11. Ayetten iktibas: Biz onu yüce bir yere yükselttik19/57.

N'oldu Kerbelâ'da zât-ı mükerrem
drîs a lar Sâlih a lar Nûh a lar³⁸⁵

2.2.5. Hz. Nûh

nsano lunun tarihinde, birinci atası Hz. Âdem, ikinci atası ise Hz. Nûh, olarak kabul edilmektedir. Hz. Nûh döneminde meydana gelen tûfan hadisesinde Nûh (as) ve az sayıda inanan helak olmaktan kurtulmu tur. Dünya sular altında kalmı , inanmayanlar helak edildikten sonra sular çekilerek hayat yeniden normale dönmü tür.

Efe Hazretleri de Nûh(as)'ın geçti i iirlerinde özellikle tufanın anlatıldı ı ayetlere telmih yapmı ve tufan hadisesini , tenasüp san'atı çerçevesinde sefine, çarh, kaptan, deryâ, emvâc kelimelerini bir arada kullanarak, olayı daha anla ılır hale getirmi tir.

Hz. Peygamberin nûrunu ta ıma nöbeti Nûh (as)'a geldi inde e er Yûsuf (as) onun güzelli ini görmü olsaydı, ruhunu ona feda etmek isterdi.

Nevbet ile Nûh'a geldi nûr-i pâk
Görse Yûsuf der idi rûhî fedâk³⁸⁶

Nûh(as)'ın kurtulu a ermesi senin yüzü suyun hürmetine olmu tur ey ahir zaman peygamberi. O senin nûrunu ta ı maktaydı bu sebeple denizin dalgaları Hz. Nûh'un emirlerini yerine getirmekte tereddüt göstermediler. Nûh(as)'un dünyayı saran tufandan Allah'ın izniyle kurtulu u dolayısıyla Ona “Allah'ın kurtardı ı ki i” anlamında “neciyyullah” veya “necî” denilmi tir.

Hurmetin ile Nûh-i Necî buldu necâtı
Fermân-ber olup emr-i Nûh'a emvâc-ı deryâ³⁸⁷

Ey gönül nûru, Nûh Necî'nin kaptanı oldu u kurtulu gemisine bin ki kurtulu a eresin.

³⁸⁵ s. 159, . 95, k. 1.

³⁸⁶ s. 74, . Mevlidü'n-Nebî, b.74.

³⁸⁷ s. 94, . 9, b. 12.

Var selâmet sefînesi râkib ol ey nûr-i dil
Kabdânı Nûh Necî'dir çarhını ya lar gider³⁸⁸

Kıyamet günü tasvirlerinde de Nûh(as)'ın ismi Hz. Âdem'le birlikte geçmektedir. İnsanların bir kurtulu ümidiyle peygamberleri dolaşması ve onlardan yardım dilemesi kelimelerle canlandırılır.

Giderler Âdem'e Nûh'a ilticâ
Ederler Mûsâ'ya Halîl'e recâ³⁸⁹

Ayrıca verilen örnekte ise, çeşitli kaynaklarda geçen, Hz. Nûh döneminde olan tûfan hadisesinde O'nun gemisinin Cûdi dağı olarak bilinen dağıda oturduğunu bilgisine ulaştırilmiştir.

Ummân da lar tûfân da lar cûd da lar³⁹⁰

Allah(cc)'nin kullarına merhametinden dolayı her asırda onları uyarmak için bir peygamber gelmekteydi. Nûh (as) ve Hz. Mûsâ (as)'da bu görevle gönderilmiş elçilerdendi.

Evelce her asırda bir nebî gelmiş idi ihsân
Anın çün Nûh neciyyullah Mûsâ-yı zü'l-âsâ geldi³⁹¹

2.2.6. Hz. brahim

Hz. brâhim Nemrud'un adamlarından Âzer isminde put yapıcısı bir kişinin oğludur³⁹². Hz. brâhim putlara tapmayıp halkı da bu konuda uyardığı için ülkenin hükümdarı Nemrud tarafından ateşe atılmış fakat Allah(cc) içine atıldığı ateş onun için serin ve selamet³⁹³ kılmıştır. Onun bir diğeri büyük imtihanı da olan Hz. smâil'i kurban etmesi istendiğinde olmuştur. Fakat O bu imtihanın aslında masivaya ait her şeyi

³⁸⁸ s. 232, . 195, b. 5.

³⁸⁹ s. 643, . Kıyâmet destânı, k. 33.

³⁹⁰ s. 161, . 95, k. 17.

³⁹¹ s. 598, . 721, b. 2.

³⁹² brahim, babası Âzer'e demiştir ki: «sen putları tanrı mı ediniyorsun? Do rusu ben seni ve kavmini açık bir sapıklık içinde görüyorum»6/74.

³⁹³ Biz: «Ey ateş ! brahim'e karşı serin ve zararsız ol» dedik21/69.

gönlünden çıkarması gerekti ine bir i aret oldu unu anlamı ve masivâdan geçti ini göstererek hem imtihanı hem de sevgili o lunu kazanmı tır.

Hz. Peygamberin nûru brâhîm (as)’a ulaınca kainata sevinç ve huzur güne i do du.

Tâ ki brâhîm’e eri di bu nûr
Kâinâta do du bir ems-i sürûr³⁹⁴

Ey Allah’ın habîbi, senin nûrun, brahim(as)’i yakmak için yakılan devasa ate i serin bir ık seli kılacak kadar rahmet kayna ıydı. Allah senin nûrunun parladı ı her varlı ı rahmetiyle ku atmaktaydı. Bu nûrun yüzü suyu hürmetine sen yanmaktan, sevgili o lun smâil (as)’de kurbân olmaktan kurtuldu.

brâhim’e nûr oldu nârı hâmil-i nûrun
Oldu u için smâil’i eyledi ihyâ³⁹⁵

Hz. Hüseyin’in ehadetiyle ilgili kaleme alınan maktelin son mısraında, Resulullah’ın gözümün nûru dedi i sevgili torununun gül yüzünün, gül rengi kanıyla kırmızıya boyandı mı gören Halîl brâhim(as)’in, onu yakmak için içerisine attıkları ate in ve ate in Allah’ın izniyle dönü tü ü gülbahçesinin birlikte, bu dramatik sahne kar ısında a ladıkları anlatılmı tır.

Habîb-i Kibriyâ kurret-i ayni
Nice gülgûn etdin o gül-cebîni
Nasıl elvân etdin vech-i Huseyn’i
Halîl a lar gülzâr a lar nâr a lar³⁹⁶

Nefse hitaben yazılan iirde ise onun zaafı, yaptı ı kötülükler sayılarak bazı konularda dikkati çekilmek istenmi tir. Bu kötülükleri yapmasının nelerle e de er oldu u örneklerle açıklanmı tır. Onun farza sünnete ehemmiyet vermedi i, bâtil yollara

³⁹⁴ s. 75, . Mevlidü’n-Nebî, b. 75.

³⁹⁵ s. 94, . 9, b. 14.

³⁹⁶ s. 159, . 95, k. 2.

gitti i söylenmekte ve böyle yaparak Hz. brahim'i ate e attıran Nemrud'un davranı na benzer bir davranı ierisinde bulundu u konusunda nefis uyarılmaktadır.

Farzı sünneti lâ- ey sayarsın
Râh-i bâtıla gider uyersın
brâhim'leri nâre koyarsın
Nemrûd mu olmak murâdın senin³⁹⁷

Halîl brâhim(as), cömertli iyle de me hur bir peygamberdir. Onun sofrasının herkese açık oldu u anlatılır. Bu özelliklerinden dolayı, kıtlık yıllarında Onun adıyla, yapılan dua çok manidardır.

Âdem peygamber hurmeti
brâhim Halîl himmeti,
Sen kıl bize merhameti
Nân-ı azîzi bol eyle
Kabûl et bizi kul eyle³⁹⁸

Eserdeki bir münacâtta ise, air kendisini Hz. Muhammed(as)'ın ümmetinden, Halîl brâhim(as)'ın da milletinden kıldı ı için Allah'a te ekkürlerini sunmaktadır.

Bizi kıldın Muhammed ümmetinden
Bulunduk ya Halîl'in milletinden³⁹⁹

2.2.7. Hz. smâil

Hz. smâil, Hz. brâhim'in, Hz. Hâcer'den do an o ludur. Kâbe'yi babasıyla birlikte yeniden in a etmi tir. Zemzem suyu, O susuzluk ierisinde kıvrandı ı, annesi de yavrusuna bir çare umuduyla Safa ve Merve tepeleri arasında ko up durdu u bir sırada, emanet edildikleri, yüce Allah tarafından onlara bah edilmi mübarek bir sudur.

Hz. Hâcer, Hz. smâil'e hamile oldu u zaman, Hz. brâhim'in alnında parlayan nûr Onun alnında parlamaya ba lamı tır. Hz. smâil'in alnında parlayan nûr yüce bir nûrdur. smâil (as) Allah'ın habîbinin nûrunun yansıdı ı bir mekân görevi yapmaktaydı.

³⁹⁷ s. 429, . 485, k. 4.

³⁹⁸ s. 496, . 581, b. 4.

³⁹⁹ s. 607, . lâhînâme, b. 6.

Nasıl ki Allah(cc) Hz. Mûsâ'nın kendisini görme iste i üzerine, Tûr da ına tecelli etmi ti, onun gibi Hz. Peygamberin nûrunun yansıdı ı Tûr'da Hz. smâil (as)'di.

smâil dü ünçe rahm-i mâdere
Nûr nüzûl etdi o demde Hâcer'e⁴⁰⁰

smâil Ar -ı berîn bir nûr idi
Nûr-i Muhtâr-ı Hudâ'ya tûr idi⁴⁰¹

Allah (cc) hem Hz. brahim'in hem de Hz. smâil'in kendisine olan teslimiyetlerini ölçmek için, Hz. brahim(as)'a gözbebe i smâil (as)'ı kendisine kurbân etmesini istedi. brâhim (as) uzun dü üncelerden sonra, smâil(as)'in da cesaretlendirmesiyle Onu kurbân etmeye karar verdi. Halbuki bu istek sadece onları imtihan etmek içindi, bıçak Hz. smâil (as)'i kesmedi ve Allah onların sadâkatlerini ödüllendirmek için onlara kesmeleri için bir koç gönderdi⁴⁰². Her yıl kutlanan kurbân bayramı, bu hadiseyi hatırlatmak için, nefsin isteklerinden, dünyalık olan her eyden geçmenin sembolü olarak kutlanır.

air bu olaya telmih yaparak, ey Lutfî, sevgilimiz cânımızı istemektedir, onun yoluna kendimizi kurbân etmek cânımıza bayramdır demektedir.

Lutfiyâ cânânımız cânımıza kasd kılup
Yoluna kurbân olup ıyd edelim cânımıza⁴⁰³

⁴⁰⁰ s. 75, . Mevlidü'n-Nebî, b. 76.

⁴⁰¹ s.75, . Mevlidü'n-Nebî, b. 77.

{ فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ⁴⁰² }
سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ } [فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ] : نَبِيَّاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمَ : كَذَّ صَدَقْتَ الرَّوْيَا إِنَّا
O lu, yanında ko acak ça a gelince: «Ey : { وَقَدَيْنَاهُ بِذَبْحٍ عَظِيمٍ } : «Ey : «Babacı ım sana ne emrediliyorsa yap, in aallah beni sabredenlerden bulacaksın» dedi37/102. Ne zaman ki ikisi de bu ekilde Allah'a teslim oldular, brahim o lunu aka ı üzerine yatırdı37/103. Biz de ona öyle seslendik: «Ey brahim!» 37/104 «Rüyana gerçekten sadakat gösterdin, üphesiz ki, biz iyilik yapanları böyle mükafatlandırırız37/105.» « üphesiz ki bu apaçık bir imtihandı.» (dedik) 37/106 Ve ona büyük bir kurbanlık fide verdik37/107.

⁴⁰³ s. 505, . 595, b. 7.

Ayrıca air, Ey Allah'ın Resülü Hz. smâil senin nûrunun ta ıyıcısı oldu u için, Allah(cc) onu susuzluktan ölmekten, kesilmekten, kurtardı ve ona hayat verdi, diyerek Hz. smâil'in hayatta olmasını, hüsn-i talil san'atıyla güzel bir sebebe ba lamaktadır.

brâhim'e nûr oldu nârı hâmil-i nûrun
Oldu u için smâil'i eyledi ihyâ⁴⁰⁴

2.2.8. Hz. shâk

shâk(as), Hz. brâhim'in Hz. Sâre'den do an o ludur. Anne babası çok ya lı oldu u halde onunla müjdelendi lerdir. Ayetlerde konu detaylarıyla anlatılmaktadır⁴⁰⁵. shâk (as)'ın ismi eserde, Hz. Hüseyin'in ehâdetinin anlatıldığı ı iirde Ya'kub ve Îsâ(as)'nın isimleriyle birlikte geçmektedir.

Deryâ-yı melâhat dürdânesini
em'a-i Muhammed pervânesini
Zümre-i velâyet merdânesini
shâk a lar Ya 'kûb a lar Îys a lar⁴⁰⁶

2.2.9. Hz. Ya'kub

Hz. shak(as)'ın o lu, Hz. Yûsuf(as)'un babasıdır. Evlatlarından kendisine en sevgili olandan ayrılıkla, di erlerinin ise ihanetiyle imtihan olunmu tur. Üstün tevekkülü ile imtihanı kazanmı tır. iirlerde de sabrı, a laması, Yûsuf'a kavu ması ile geçmi tir.

Yûsuf'u bulan Ya'kub-ve ber-murâd oldu
Nâib olalı dergehine Zât-ı Mesîhâ⁴⁰⁷

O ay yüzlü güzel, â ıkına kendisine yakın bir yerde bir hüznü evi, bir çilehâne versin ve kavu ma iste iyle kan dökücü olan, katil olmaya kalkı an gözü, çile çektilerek

⁴⁰⁴ s. 94, . 9, b. 14.

⁴⁰⁵ brahim'in karısı ayakta duruyordu bunun üzerine yüzü güldü. Ona shak'ı ve shak'ın arkasından da Ya'kub'u müjdedik11/71. «Vay ba ıma gelene!» dedi, «Ben bir kocakarıym, kocam da ya lı bir adam. Bu gerçekten çok tuhaf bir ey!»11/72 Dediler: «Sen Allah'ın emrine mi a ıyorsun? Allah'ın rahmeti ve berekâtı üzerinizdedir. Ey ev halkı! Muhakkak ki O, hamiddir (övlümeye lâyıktır), meciddir (cömertli i boldur).» 11/73

⁴⁰⁶ s. 159, . 95, k. 3.

⁴⁰⁷ s. 94, . 9, b. 17.

olgunla tırıp ir âd etsin. Örnek beyitte hûn-rîz olan göz ifadesi kinâyeli kullanılmı , katlederek kan dökme anlamının yanında, a layarak, kanlı gözya ları dökerek ir âd olma anlamı da kastedilmi tir. Zira â ık kanlı gözya ları dökerek masivânın kalıntılarında arınıp fenâfillâha ula abilir.

Hz. Yâ’kub Hz. Yûsuf’u kaybettikten sonra o kadar çok üzölmü ve a lamı tur ki onun evine “gülbe-i ahzân” hüüzünler evi denilmi tir. Ve Hz. Yûsuf’la tekrar bulu ması, a lamaktan gözlerine ak dü tükten sonra, dünyâyâ açılan pencereler olan gözlerini kaybettikten sonra olmu tur.

Vere kurb-i civârında o meh-rû gülbe-i ahzân
Sebeb-i vuslata hûn-rîz olan gözü eder ir âd⁴⁰⁸

Yûsuf u ya’kûb
Sâbır-ı Eyyûb
Kurdular uslûb
Âlem-i a ka⁴⁰⁹

Sular gibi ikâyetsiz, sabırla ve gayretle ça lasan, Hz. Ya’kub gibi derdini kimselere açmadan, gözya larınla süsleyerek, bütün gönlünle, yalnızca, Allah’a arz etsen, Allah elbette senin halini sorar ve derdine en uygun dermânı verir. Nitekim Hz. Ya’kub’u da imtihan etmi , imtihana güzel bir sabırla ve tevekkülle cevap alınca, kar ılı nda güzel mükafatlarla ödüllendirmi tir. Beyitte, tecâhül-i ârif san’atıyla okuyucunun dü ünmesi sa lanmı , “sormaz mı” ifadesinin altında gizli olan “elbette sorar” cevabı okuyucuya buldurulmak istenmi tir.

Sular gibi ça lasan Ya’kûb gibi a lasan
Ci er-gâhın da lasan ahvâlini sormaz mı⁴¹⁰

2.2.10. Hz. Yusuf

⁴⁰⁸ s. 140, . 79, b. 6.

⁴⁰⁹ s. 473, . 545, k. 2.

⁴¹⁰ s. 540, . 644, b. 6.

Hz. Yûsuf, Hz.Ya‘kub (as)’un o ludur. O ulları içerisinde Hz. Ya‘kub (as)’a en sevgili olanı O idi. Hz. Yûsuf, yüz güzelli iyle me hurdur. Kainattaki güzelli in yarısının onda toplandı ı söylenir. Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Yûsuf’la ilgili kısım “ahsenü’l- kasas”, kıssaların en güzeli olarak adlandırılmakta, uzunlu u ve detaylarıyla dikkat çekmekte, ayrıca içerisinde insana ve hayata dair ders çıkarılabilecek pek çok incelik bulundurmaktadır. Hz. Yûsuf masumiyet ve iffet abidesidir, iffetsizli e dü mekten kendisini koruması için Allah’a dua etmi böyle çirkin bir günahı i lemektense zindana atılmayı tercih etmi tir.

Hz. Yûsuf iirde, babası Ya‘kub (as)’la, Züleyha ile, kendisini kuyuya atan karde leri ile, sabır kahramanı Hz. Eyyûb (as)’le, mekan olarak da Kenan ili ve Mısır’la birlikte kullanılmı tir. Ayrıca, gördü ü rüya, karde lerinin kıskançlık sonucu onu kuyuya atmaları, kuyudan çıkarılan kervancılardan onu Mısır’da satmaları, sembolik bir fiyata Mısır azizine satılması, azizin e inin Yûsuf (as)’a ilgi duyması ve iftirası, uzun süre zindanda kalması, kralın rüyası ve Hz. Yûsuf’un rüyayı tabir etmesi, zindandan kurtulup ülkenin maliye bakanı olması, ülkede ya anan kıtlık ve bu dönemde karde leriyle arasında geçen hadiseler ve babasına kavu ması da iirlerde hayal gücüyle daha da zenginle tirilerek i lenen konular arasındadır.

Hz. Peygamberin nûru devrederek Nuh (as)’a gelmi tir ve o kadar güzeldir ki, güzellik adına ne varsa yarısının kendisine verildi i Yûsuf (as) bile o nûru görse, ruhum sana feda olsun der.

Nevbet ile Nûh’a geldi nûr-i pâk
Görse Yûsuf der idi rûhî fedâk⁴¹¹

Yûsuf’u bulan Ya‘kub-ve ber-murâd oldu
Nâib olalı dergehine Zât-ı Mesîhâ⁴¹²

Hz. sâ, senin dergâhına naib olalı, yıllarca evladının ayrılık acısıyla yamp tutu an a lamaktan gözlerine ak dü en Hz. Ya‘kub’un Yûsuf (as)’a kavu masındaki sevinci gibi sevinç ve sürûr içinde bulunmaktadır.

⁴¹¹ s.74, . Mevlidü’n- nebi, b.74.

⁴¹² s. 94, . 9, b. 17.

Hz. Yûsuf'un Mısır'da zindana atılmasına telmihte bulunulmu tur. Gönül, ma'nâ Mısır'ındaki cân Yûsuf'una â ik olmu tur ve Yûsuf olmadı ı takdirde bütün dünya benim için zindandır, nereye gitsem ne yapsam gönlümün rahatlaması ve e lenmesinin imkanı yoktur.

Mısır-ı ma'nâda Yûsuf-i cân'e â ikdir gönül
Yûsuf olmazsa bu âlem ayn-i zindândır bana⁴¹³

Ey yasemin zülüflü sevgili, âhımın kıvılcımlarından sakın, Yûsuf'ları zindana atanın Züleyhâ'nın âhı oldu unu unutma. air tarafından, Hz. Yûsuf'un zindana atılması Züleyha'nın iste ini yerine getirmedi i için onun etti i âha ba lanmı tır. Bu fikrin Kur'ân ve sünnette bir dayana ı yoktur, dolayısıyla bu beyitte âh almanın ne gibi sonuçlar meydana getirebilece ini vurgulamak için böyle bir yöntem kullanılmı tır denilebilir. Alternatif bir dü ünçe olarak ise, “âh” kelimesi “al” okunarak, Hz. Yûsuf'un zindana girmesine sebep Züleyhâ'nın hilesidir denilebilir ki, konuyla ilgili ayetler ve olayın konuyla ilgili kaynaklardaki anlatımı dikkate alındı ında bu yorum daha uygun görülmektedir. Bu nedenle anlam gere i bu beyitte “al” kelimesini kullanmayı tercih ettik.

Ey zülf-i semensâ sakın âh-ı ererimden
Yûsuf'ları zindâne atan âl-ı Züleyhâ⁴¹⁴

air kendisini Hz. Yûsuf'a benzetmekte onun gibi sevgilinin kapısında satılık bir köle oldu unu söylemekte, sevgilinin ise kudretli ve lütuf sahibi olması dolayısıyla yardıma muhtaçlara yardım etmesi iste i dile getirilmektedir.

Yûsuf gibi â üfte perâkendeye rahm et
Lutfî gibi dermândelere zâd u nevâl et⁴¹⁵

⁴¹³ s. 97, . 11, b. 6.

⁴¹⁴ s. 102, . 19, b. 3.

⁴¹⁵ s. 131, . 66, b. 5.(ne irde “âh-ı Züleyha” olan ifade “al-ı Züleyha” olarak de i tirildi.

Sıradaki örnekte ise, Hz. Yûsuf kıssasına telmih yapılarak, Onun önce kuyuya atıldı ı fakat gösterdi i iffetli davranı lar ve güzel sabır sonucunda, Mısır ahlı ına getirildi i anlatılmaktadır. Efe Hazretleri de bazen imtihanın çetinle ti ini bazen ise lütuf deryâsına gark edildi ini söyleyerek insanların dünya denen imtihan sahrasındaki haline i aret etmektedir. Aynı zamanda eserin tasavvufi muhtevalı olması ve eseri yazanın durumu dikkate alınarak, bahsedilen durumların manevi âlemde cereyan eden cilvelerden oldu u da dikkate alınması gereken bir hususdur.

Bir gün olur çâhe atar Lutfî`yi
Sonra Mısır ahlı ına aldırır⁴¹⁶

Muhabbet ile gönül arasındaki ili kinin somut örneklerle açıklandı ı iirin ilk beytine ait mısradaki muhabbet Mısır-ı Kenân'a, sevginin mahalli olan gönül ise, güzeller güzeli genç bir delikanlı olan Yûsuf(as)'a te bih edilmi tir.

Muhabbet Mısır-ı Ken'an'dır gönül Yûsuf civân olmu ⁴¹⁷

Böyle bir hur îd-i effâf var mıdır Cibrîl'leri
Sidre'sinden indirir Yûsuf-i Ken'an'dır gönül⁴¹⁸

Allah(cc) bir eyin olmasını diledi mi dilenen eyin olmasına hiçbir ey engel olamaz. O dilerse ölümlere hayat verir, sıhhatli bir beden bah eder. Yûsuf(as)'u kuyudan ve zindandan kurtarıp, Mısır sultânı ına getirmek O'nun için nasıl zor de ilse di er eyleri de yapmak O'na âsandır.

Dilerse Kâdir u Kayyûm eder mürdeleri ihyâ
Verir âfiyet-i ebdân eder Yûsuf gibi sultân ⁴¹⁹

Sadece Hz. Yûsuf de il onun gibi nice hûri yüzlüler ân ve öhretlerini terk ederek bu dünyâdan göçüp gitmi lerdir.

⁴¹⁶ s. 235, . 200, b. 9.

⁴¹⁷ s. 304, . 299, b. 1.

⁴¹⁸ s. 331, . 339, b. 2.

⁴¹⁹ s. 405, . 450, b. 3.

Nice bin Yûsuf lar cemâl-i havrâ
Terk etdi gitdiler ân u öhretin⁴²⁰

Yûsuf(as), Ya‘kub(as) ve Eyyûb (as)’un ortak yanı sabır konusunda imtihana tabi tutulmalarıdır. Ya‘kub (as) sevgili o lu gözbebe i Yûsuf’undan ayrılıcı , Yûsuf(as) henüz dünyadan habersiz denilebilece i bir dönemde sevgili babasından koparılmı ve hayattaki hile ve acılarla yüzle mek zorunda kalmı , Hz. Eyyûb (as) ise insano lunun kendisine ait oldu unu zannetti i her eyden hatta vücudundan bile ayrılmak zorunda bırakılarak imtihan edilmi ve onlar aslında her eyin Allah’a ait oldu unu görmü ler ve kendilerinden sonra gelenlere göstermi lerdir. Bu sabır kahramanları a k âlemine yeni bir tarz getirmi ler, onda yaptıkları üslup denemesini ba arıyla sonuçlandırıp a k âleminde, hayatta en de erli görülen ve en çok sevilen unsurlarla olunan imtihanın hangi yöntemle nasıl bir üslupla kazanılaca mını ö reten yepyeni bir üslup kurmu lardır. Bu üslubun muhtevası ise, sabır, gayret ve tevekküldür.

Yûsuf u ya’kûb
Sâbır-ı Eyyûb
Kurdular uslûb
Âlem-i a ka⁴²¹

Ey zamanın Yûsuf’u içerisinde bulundu un duruma sabret ve bil ki gülbe-i ahzândan gülbe-i darü’l-emâna, gülbe-i sürûra, hüznler evinden kurtulu ve sürûr evine güzel bir sabırla ula ılır.

Hâline sabreyle sen Yûsuf-i devr-i zemân
Muhsin sabırda olur gülbe-i dârü’l-emân⁴²²

Güzelli inle gönül ku unu tuza a av ettin, nasıl ki Hz. Yûsuf güzelli iyle gönülleri a k tuza ma dü ürdü, ikinci Yûsuf denilen sen de mânevî güzelli inle inananların gönüllerini öyle avladın.

⁴²⁰ s. 425, . 479, k. 4.

⁴²¹ s. 473, . 545, k. 2.

⁴²² s. 633, . Efrâd-ı ümmet-i Muhammed’e, b. 2.

Mehâsinle ikâr ettin gönüller mürğini dâme
Mezâhirle merâsimle çü sensin Yûsuf-i sâni⁴²³

2.2.11. Hz. Lût

Hz. brâhim(as)'in ye enidir. Sodom ve Gomore ehirlisinde insanları Allah'ın yoluna ça ırdı. Fakat, bu ça rıya uymayıp, Allah'ın peygamberine eziyet eden, azgın kavmi helak edildi.

Efe Hazretleri'nin eserinde Lût(as)'un ismi, Hz. Hüseyin için yazılan maktelde, peygamberlik gül bahçesinin kırmızı gülü, gönlü irfân hazinesi, kazâya rıza gösteren teslimiyeti, sevgi ve sabrıyla ehidler serdârı olan Hz. Hüseyin için di er peygamberlerle birlikte onun da a ladı ı belirtilirken geçmektedir.

Gülzâr-ı nübüvvet gül-i hamrâsı
Kenz-i meârifdir sadr-ı sahrâsı,
Kazâya rızadır sabr u sevdâsı
Yûsuf a lar Yûnus a lar Lût a lar⁴²⁴

2.2.12. Hz. Sâlih

Sâlih(as) Semud kavmine peygamber olarak gönderilmiştir. Semud kavmi da da kayalardan oydukları evlerde bolluk içerisinde ya amalarına ra men yoldan çıkmı bir kavimdir. Sâlih(as)'den inanmak için mucize istediler, fakat, mucize olarak gönderilen ve sütünden faydalandıkları di i deveyi öldürdüler. Bunun üzerine Allah'ın gazabına u rayarak helak edildiler. Kur'ân-ı Kerîm'de Semud Kavminin ba ına gelenler anlatılmaktadır.

Eserde Sâlih(as)'in ismi bir yerde geçmektedir. Hz. Hüseyin için yazılan maktelde di er bütün peygamberler gibi Salih(as)'in da Kerbelâ ehidi için a ladı ı söylenmektedir.

N'oldu Kerbelâ'da zât-ı mükerrem
dris a lar Sâlih a lar Nûh a lar⁴²⁵

⁴²³ s. 594, . 714, b. 4.

⁴²⁴ s. 159, . 95, k. 4.

⁴²⁵ s. 159, . 95, k. 1.

2.2.13. Hz. Mûsâ

Hz. Mûsâ, srâilo ullaına gönderilen peygamberlerden biridir ve Tûr'da Allah'ın hitabına mazhar olmu tur. Allah ona mucize olarak âsâ ve “yed-i beyzâ” ihsan etmi ayrıca Onu dört büyük kitaptan biri olan Tevrât'la ereflendirmi tir. Hz. Mûsâ, döneminin Firavun'unu î mânâna davet etmi fakat o bu daveti kabul etmeyerek sonunda srailo ullaını takip ederken geçmeye çalı tı ı denizin sularında helâk olmu tur.

Efe Hazretleri, Allah'dan, kendilerine bir er göndermesini isterken bu erin özelliklerini de sıralamı tır. Öncelikle kendini bilen ve insanları nefislerini tanıma konusunda bilinçlendirmeye gayret eden, Hz. Mûsâ'nın Tûr'da gördü ü ı ı a ve Allah'ın tûr'a tecelli edi ine telmih yapılarak, görüldü ünde, Mûsâ(as)'nın Tûr'a çıktı ındaki hayranlı ı gibi, nûruna hayrân olunan bir er istemektedir.

Bahs-i arefden dem ura
Hayrân ola gören nûra
Sanki Mûsâ çıkmı Tûr'a
Âleme mâ'mûr bah ede⁴²⁶

Hz. Mûsâ'ya verilen mucizelerden biri Allah'ın izni ile ejderha ekinde görünüp, sihirbazların sihirle gösterdikleri yılanları yutan, deniz'e i aret etti inde onun ikiye yarılıp arasından selametli bir yol açılmasına vesile olan âsâsı ve beyaz elidir. Beyitte Mûsâ(as) âsâ sahibi olarak isimlendirilmektedir.

Anın çün Nûh neciyyullah Mûsâ-yı zü'l-âsâ geldi⁴²⁷

A a ındaki beyitte ise, ey Allah'ın Resulü, Mûsâ(as) senin himmetinle, beyaz eliyle âsâsını Nîl denizine vurmu , Nîl denizi açılarak ona yol vermi , Firavun'a ise mezar olmu tur denilmi tir. Burada geçen yem-i Nil ifadesi Lutfî Efendi'nin

⁴²⁶ s. 495, . 579, k. 3.

⁴²⁷ s. 598, . 721, b. 2.

tasarrufudur. Ayette bu konu anlatılırken “yem” ve “bahr” kelimeleri kullanılmı fakat ayrıca özel isme yer verilmemi tir⁴²⁸.

Yol verdi hemân Hazret-i Mûsâ'ya yem-i Nîl
Urdu asâyı himmetin ile yed-i beyzâ⁴²⁹

Hz. Mûsâ lâhî a k arabından içerek mest olmu , aynı ekilde âsâsı da basit bir dal parçasıyken bu mestlikle ejdere dönü mü tür.

Ejder eden asâları mest eyleyen Mûsâ'ları
Ref'eylemi Îsâ'ları Lutfî bu erâb-hâneler⁴³⁰

Muhammed(as)'ın mumunun nuruna güzel olan her eyin pervâne döndü ü anlatılırken, bu nûra Hz. Mûsâ'nın da elindeki âsânın da pervâne oldu u söylenmektedir.

Allah Allah Mûsâ döner
Elindeki âsâ döner⁴³¹

Hz. Mûsâ (as) ile Hızır (as) kıssasına i aret edilerek, onların a k âlemine âsâ urdukları, zor olan a k yoluna, Allah'a tevekkül ederek, asasını vurdu u denize girer gibi girdiklerine dikkat çekilmektedir.

Hızır ile mûsâ

⁴²⁸ Bu sebeple onlardan öç aldık, ayetlerimizi yalan sayıp umursamadıkları için onları denizde bo duk7/136.

Bunun üzerine Biz Musa'ya: «De ne inle denize vur» diye vahyettik. Hemen deniz ikiye ayrıldı, her parçası yüce bir da gibiydi26/63.

And olsun ki Musa'ya: «Kullarımı geceleyin yürüt, denizde onlara kuru bir yol aç, batmaktan ve dü manların yeti mesinden korkma, endi e etme» diye vahyettik20/77.

sraile ullaharını denizden geçirdik, Firavun ve askerleri haksızlık ve dü manlıkla ardlarına dü tüler. Firavun bo ulaca ı anda: «sraile ullaharının inandı ından ba ka tanrı olmadı ına inandım, artık ben O'na teslim olanlardanım» dedi10/90.

⁴²⁹ s. 94, . 9, b. 15.

⁴³⁰ s. 149, . 85, b. 7.

⁴³¹ s. 261, b. 237, k. 8.

Meryem ü Îsâ
 Urdular asâ
 Âlem-i a ka⁴³²

2.2.14. Hz. Hârûn

Hz. Hârûn Hz. Mûsâ(as)'ın karde i ve yardımcısıdır. Firavun'la birlikte mücadele etmi ler, Hz. Mûsâ Tûr da nda inzivâya çekilece i zaman da kavmini Hz. Hârûn'a emanet etmi tir. Beyitte üç unsurun birlikte kullanılması aralarındaki bu ilgi sebebiyledir. Hz. Hüseyin'in ehadetine Mûsâ(as), Hârûn(as) ve Tûr da ı birlikte a lamaktadırlar.

Mûsâ a lar Hârûn a lar Tûr a lar⁴³³

2.2.15. Hz. Yunus

Hz. Peygamberin büyüklü ünün ânı için Allah (cc), bir balık tarafından yutuldu u için “zünnûn” “balık sahibi” lakabıyla anılan Yûnus peygambere balı ın karnını Mescid-i Aksâ kılını tır. Hz. Yûnus kavminin azgınlıklarından bıkmı ve onları bırakmı tı, Allah(cc) onun bu davranı ndan ho nut olmadı ve yaptı ı davranı a kar ılık olarak bir balık Yûnus(as)'u yuttu. Hz. Yûnus o zaman yaptı ı hatayı anladı ve Allah'a dua ederek ba ı lanma diledi. Allah Teâlâ'da bu samimi isti farları sonucunda onu affetti.

ân u eref ü evketine Bârî Teâlâ
 Zünnûn'e edip batn-ı hûti Mescid-i Aksâ⁴³⁴

Yûnus (as) balı ın karnında yaptı ı tövbe isti fardan dolayı bilmecelelere de konu olmu tur. Bir bilmece:

⁴³² s. 473, . 545, k. 1.

⁴³³ s. 159, . 95, k. 5.

⁴³⁴ s. 94, . 9, b. 13.

Abdesti kandan,
seccâdesi gönden,
kıblesi her yönden,

kimdir bu⁴³⁵ diye sorulmu tur. Bu bilmede balı ın karnında su bulamadı ı için abdestini kanla aldı ı, seccâdesinin balı ın derisi kastedilerek gön(deri)den oldu u, balık sürekli hareket halinde oldu u ve yönü belli olmadı ı için de kiblesinin her yönden oldu u ifade edilmi tir.

2.2.16. Hz. Eyyûb

Hz. Eyyûb çok varlıklı bir zattı. Sonra Allah(cc) onu imtihan için bütün varlı ını hatta sa lı ını bile aldı. Eyyûb(as) bu imtihana “sabr-ı cemîl” güzel bir sabırla kar ılıklı verdi. Allah Teâlâ onun bu davranı ından ho nut olup, ona eskiden sahip oldu u her eyi tekrar verdi.

Eyyûb (as) çok cömert bir kuldu. nsanlara ihsanda bulunmaktan ho lanır, açları doyurur, giyime ihtiyacı olanları giydirirdi. Sofrası yoksullara sürekli açıktı. iirde onun cömertli ine vurgu yapılmı tır. Ayrıca, derd, inanmı gönüllere gönüllerinde zevk ve büyük bir sevinç bah eder, bu lütufları ise “kûn” “ol” emri verir, zirâ yaratıcı kullarından daha cömerttir ve onlara bu zevki çok görmez.

Derd bah eder zevk-ı derûn meserreti olur füzûn
Vermi bu zevki kâf u nûn Eyyûb gibi ihsân sever⁴³⁶

Daha önce de açıkladı ımız gibi, Hz. Yûsuf, Hz. Ya ‘kub ve Hz. Eyyûb, sevdikleri varlıklar konusunda sınanmı lar ve sabırlarıyla kazanmı lardır. Bu mısralarda da zikredilen peygamberlerin a k âleminde sâbır üslûbunu kurduklarını ve bu özellikleriyle de yüksek mevkiler kazandıkları anlatılmaktadır.

⁴³⁵ Kaynak ki i: Osmaniye ili Düziçi ilçesinden 25. 03. 1929 do umlu Hatice Farsako lu, derleyen Ay e Farsako lu (kızı).

⁴³⁶ s. 231, . 193, b. 6.

Yûsuf u ya'kûb
 Sâbır-ı Eyyûb
 Kurdular uslûb
 Âlem-i a ka⁴³⁷

2.2.17. Dâvûd

Hz. Dâvûd, Hz. Süleymân(as)'ın babasıdır. Bütün gönlüyle Allah'a ba lı, ibadetlerini hû û içerisinde yerine getiren Salih bir zattı. Beyitte Hz. Dâvûd, Hz. Süleymân ve karıncanın birlikte zikredilmesi aralarındaki bu ba dan dolayıdır.

Dâvûd a lar Sultân⁴³⁸ a lar mûr a lar⁴³⁹

2.2.18. Hz. Süleymân

Hz. Süleymân Hz. Dâvud'un o ludur.Süleymân (as) pek çok özelli iyle iirlere ilham kayna ı olmu , zengin ya antısıyla sıkça örnek gösterilmi , te bih ve telmihler'e konu olmu tur. Özellikle saltanatının ihti amı, tahtı, mührü ile iirlerde konu ve örnek te kil etmi tir. Ayrıca, iirlerde Süleymân peygamberle karınca kıssasına da telmihler bulunmaktadır. Süleymân (as)'ın tahtı, iirlerde hem onun tahtına i aretle somut anlamıyla, hem de tahtın temsil etti i saltanata i aretle soyut anlamıyla olmak üzere iki anlamda kullanılmı tır.

Hz. Süleymân'ın tahtının, uçma özelli ine, onun mülkünün küçük bir nümunesi olması dolayısıyla dikkat çekilmi , bunca ihti ama ra men bu dünyânın kurtulu yeri olmadı nı fark eden Süleymân(as)'ın ahireti dünyaya tercih etti i anlatılmı tır.

Semâya uçardı taht-ı Süleymân
 Yüzlerce ya adı hazret-i Lokmân
 Bakdılar ki de il bu dârü'l-emân
 Bırakdılar saltanat u evketin⁴⁴⁰

⁴³⁷ s. 473, . 575, k. 2.

⁴³⁸ Hz. Süleymân'a i arettir.

⁴³⁹ s. 159, . 95, k. 6.

⁴⁴⁰ s. 425, . 479, k. 5.

Yine dünyânın vefasızlı na, fanili ine, hiç kimseye yâr olmamasına vurgu yapılarak, vefâsı olsaydı dünyâda her ey emrine tahsis edilmi olan Hz. Süleymân'a vefâlı olurdu, fakat bugün Süleymân(as)'ın saltanatının yerinde yeller esmektedir, denilmektedir. Buradaki beyitlerde taht-ı Süleymân ifadesi, kinâyeli olarak hem oturlan taht hem de onun saltanatu anlamlarında kullanılmı tır. Bu ba lamda, a a ıdaki beyitler; çarh dönmü tür, nice tahtları yerle yeksân etmi tir ki bunlardan biri de Hz. Süleymân'ındır, bugün ne tahtı vardır ne de saltanatu, anlamıyla anla ılabilir.

Vefâsı var mıdır gör kim sana bu çarh-ı devrânın
Eser yeller yerinde hani ya taht-ı Süleymân'ın⁴⁴¹

Nice bir saltanat servetleri mahv eyledi yıkdı
Nice taht-ı Süleymân'ı vîrân görmü tür insânlar⁴⁴²

Serîr-i Süleymân'dan kasıt, Hz. Süleymân'ın tahtıdır ki aslında bu taht Seba Melikesi Belkıs'a aittir⁴⁴³. Hz. Süleymân'ın iste i üzerine mü avirlerinden biri tarafından, Seba melikesi Belkıs'ın tahtının, göz açıp kapayıncaya kadar ekinde tarif edilecek süre içerisinde, getirilip huzuruna konulması ola anüstü bir hadisedir. Fakat Hz. Peygamber'in gitti i sava larda sanca ı Cebrâil (as)'ın ta ıması ve Peygamber (as)'ın zaferle müjdelenmesi bundan çok daha muhte em bir hadisedir ve serir-i Süleymân'ın esamesini okunmaz etmi tir. Aynı zamanda konuyla ilgili ayete⁴⁴⁴ telmih vardır.

⁴⁴¹ s. 510, . 600, bend 8.

⁴⁴² s. 228, . 189, b. 3.

⁴⁴³ «Gerçekten, onlara (Sebelilere) hükümdarlık eden, kendisine her türlü imkan verilmi ve büyük bir tahta sahip olan bir kadınla kar ıla tım27/23.»

(Sonra Süleyman mü avirlerine) dedi ki: «Ey ulular! Onlar teslimiyet gösterip bana gelmeden önce, hanginiz o Melike'nin tahtını bana getirebilir? 27/38»

Cinlerden bir ifrit, «Sen makamından kalkmadan ben onu sana getiririm. Gerçekten bu i e gücüm ve güvenim var.» dedi27/39.

Kitaptan ilmi olan kimse ise, «Gözünü açıp kapamadan, ben onu sana getiririm» dedi. (Süleyman) onu (Melike'nin tahtını) yanba na yerle ivermi görünce, «Bu, dedi, ükür mü edece im, yoksa nankörlük mü edece im diye beni sınamak üzere Rabbimin (gösterdi i) lütfundandır. ükreden ancak kendisi için ükretmi olur; nankörlük edene gelince, o bilsin ki Rabbim müsta nidir, çok kerem sahibidir27/40.»

⁴⁴⁴ Do rusu biz sana apaçık bir fetih ihsân ettik48/1.

Serîr-i Süleymân'e esâme mi bıraktı
Cebrâil ola hâmil-i livâ-yı “fetahnâ”⁴⁴⁵

air kendine hitapla gemisinin batmasını istemiyorsa onu derin denizlere göndermemesini salık vermektedir. Fakat aynı zamanda da cânânın yakınında olmak onun için o kadar kıymetlidir ki sevgilinin yakınında olan ey belâ bile olsa Süleymân(as)'ın tahtına tercih eder.

Lutfî derin deryâlara salma seffinen gark olur
Taht-ı Süleymân'ı de er cânân civârında belâ⁴⁴⁶

Gönül, Hz. Süleymân(as)'ın rüzgâr⁴⁴⁷ vasıtasıyla hareket eden tahtına, muhabbet ise onun üzerinde oturan Hz. Süleymân'a benzetilmi tir. Soyut kavramlar somut benzetmelerle açıklanmı tır. Tahtın i levi üzerine oturana rahat bir oturma mekanı sa lamaktır, buna ilaveten Hz. Süleymân'ın tahtı hareket edebilme özelli ine de sahiptir ve Hz. Süleymân bir yere gitmek istedi inde tahtına oturup rüzgara emretmesi yeterli gelmektedir. Gönül içinde bir eyler barındırması yönüyle tahta, hareket edebilen bir varlık olan insano lunda bulunması dolyısıyla da Hz. Süleymân'ın tahtına benzetilmi tir. Muhabbet ise, gönül tahtına kurulup, insanı kendi istedi i yöne sevkedebilmesi yönüyle, tahtına binip istedi i yere giden Süleymân (as)'a te bih edilmi tir.

Muhabbet bir Süleymân'dır gönül taht-ı revân olmu
Muhabbet Mısr-ı Kenân'dır gönül Yûsuf civân olmu⁴⁴⁸

Hakk'ı bilmek isteyen öncelikle kendi nefsini bilmesi gerekti i, hadise telmih yapılarak belirtilmi tir. Kendi nefsinin bilen, neyden ve neden yaratıldı mını, hangi a amalardan geçerek içerisinde bulundu u duruma geldi ini, bundan sonra hangi merhalelerden geçerek nereye gidece ini ve oraya gitmemek için hiçbir çaresi

⁴⁴⁵ s. 94, . 9, b. 16.

⁴⁴⁶ s. 98, . 13, b. 7.

⁴⁴⁷ Bunun üzerine biz rüzgarı onun emrine verdik. Onun emriyle istedi i yere yumu acık akardı38/36.

⁴⁴⁸ s. 304, . 299, b. 1.

olmadı mı, isteyip iyi yönde gayret etti inde meleklerden yüce, tersine kötülü e gayret etti inde ise hayvanlardan daha a a da olaca mını, amaçsız yaratılmadı mını, bir yaratıcısının oldu unu bilir ve davranı larını ona göre düzenler. Kendi acizli inin farkına varırken aslında yaratıcısının kudretinin farkına varır ve kendini tanırken Hakk'ı bilir. te asıl sultânlık da budur, geçici sultanlıklarla oyalanmak yerine gönül tahtında sultan olmak, aire göre asıl Süleymân'lık budur.

Ârif-i nefis olmak ister Hakk'ı bilmek isteyen⁴⁴⁹
Taht-ı dilde Lutfî sultân ol Süleymân'lık budur⁴⁵⁰

Hiz. Süleymân'ın ola anüstü özelliklerinin kayna ı olarak onun yüzü ü gösterilmektedir. Fakat Süleymân (as)'ın kıssasının anlatıldı ı ayetlerde, söz konusu yüzükle ilgili hiçbir kayda rastlanmamaktadır. Bu yüzü ün üzerinde sm-i Âzam'ın yazılı oldu u, Hiz. Âdem'in onu cennetten getirdi i, Süleymân (as) bu yüzü ü parma ma taktı nda dünyadaki her eyin onun emrine mûtî oldu u ise daha çok mitoloji içeren eserlerde kaydedilmektedir. iirde yüzük Hiz. Süleymân'la birlikte güç kayna ı olarak kullanılmakta, hatta “mühür kimdeyse Süleymân odur” ekinde deyimle erek Türk dilinin ifade gücüne katkı sa lamaktadır.

Efe Hazretleri'nin bu mısralarda vurgulamak istedi i konu ise, skender gibi büyük bir hükümdar olsan da, Hiz. Süleymân gibi ola anüstü güçlere sahip olsan da bu i in sonu kabirde bitiyor, ölümden hiçbir ekilde kaçı , kurtulu yok sözlerinin ifade etti i gerçektir. Hiz.Süleymân'la skender'in birlikte verilmesinin sebebi olarak ise, ikisinin de güçlü hükümdarlar olması ve fetihleriyle de adlarını duyurmaları gösterilebilir.

ster skender ol serîr üstünde
Âhiri ölümdür ne hayâldesin
ster Süleymân ol mühür destinde
Âhiri ölümdür ne hayâldesin⁴⁵¹

⁴⁴⁹ Nefsini bilen Rabbini bilir. Ahmed b. Ali er-Rifâi el- Hüseyinî, *El- Burhânü'l- Müeyyed*, Beyrut-1408; Tahir Muhammed el-Isfarayînî, *Et-Tabîr Fi'd-dîn*, Tahir Muhammed el-Isfarayînî, Beyrut-1983; Ebûs'suud, *r âdu Akls'selim*, c. 7, ty., s. 32.

⁴⁵⁰ s. 241, . 209, b. 7.

⁴⁵¹ s. 412, . 461, k. 1.

Nice selâfînler tahtın üstünde
 Nice Süleyman'lar mühür destinde
 Nice evliyâlar ir âd postunda
 Bir kapıdan gelir birinden gider⁴⁵²

Süleymân(as) ile skender'den bugüne ula an sadece isimleri ve anlarıdır. Kendilerine biçilen ömür süresince ya amı lar, sonra ebedi âleme göçmü lerdir. Bu dünya âlemler arasında geçerken bir süreli ine konaklanan bir mekan oldu una göre gönlün buraya ba lanmasının bir anlamı yoktur. Sonuç itibariyle ister ola anüstü bir hükümdar olsun ister sıradan bir insan olsun herkesin gidece i yer kara topra ın altıdır.

Süleymân skender hani
 Dillerde kaldı bir ânı
 ki cihânın sultânı
 Ol habîb-i Rahmân yatır⁴⁵³

Bu dünyâ fânidir fâni
 Gönül aldanma aldanma
 skender Süleymân hani
 Gönül aldanma aldanma⁴⁵⁴

A a ıda verilen beyitte ise,cânânın cemâli Süleymân(as) mülkine te bih edilmidir. Sevgili, â ı nın kar ısında bir an dahi cemâlini göstermeyi lutfetse, â ik Süleymân(as)'ın mülki gibi olan bu güzelli e, bakı larıyla bile zarar vermek istemedi ini söylemekte, sevgilisinin cemâlini gözünden sakınmaktadır. Bu beyit bir ba ka bakı açısıyla ise, cânânım o kadar güzel ki onun güzelli inin yanında Süleymân mülkünün sözü bile edilmez. Sevgili bana cemâlini bir anlık bile lutfetse süleymân'ın mülkünü önüme getirsem dönüm bakarsam benden kötüsü yok anlamında anla ılabilir.

⁴⁵² s. 186, . 128, k. 2.

⁴⁵³ s. 177, . 115, k. 4.

⁴⁵⁴ s. 468, . 564, k. 1.

Cemâlinden e er cânân atarsa perdesin bir ân
Nazar-bâzlık edersem kemterim mülk-i Süleymân'e⁴⁵⁵

Hız. Süleymân ile karınca kıssası ayetlerde de geçmektedir. Görünen âlemde horlansan da küçükte görülsen önemli de il, aslolan ma'nâ âlemdir, sen orada sultân olmaya bak denilmektedir mısradadır. Bunun ölçüsü olarak da karıncanın bile halini gözetecek kadar hassas ve mütevazi olan Süleymân(as)'ın davranışını gösterilmektedir.

Hakîr ol âlem-i zâhirde sen ma'nâda sultân ol
Karıncanın⁴⁵⁶ dahi halin gözet dehre Süleymân ol⁴⁵⁷

⁴⁵⁵ s. 450, . 515, b. 2.

⁴⁵⁶ Nihayet karınca vâdisine geldikleri zaman, bir karınca: «Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!» dedi^{27/18}.

Süleyman Aleyhisselâm; ordusu ile, Karınca vadisine geldikleri zaman, bir karınca:

"Ey karıncalar! Yuvalarınıza, giriniz!

Sakın, Süleyman ve ordusu, sizi -bilmeyerek- kırmayın!" demi ti.

Süleyman Aleyhisselâm, onun bu sözünden, gülercesine gülümsedi de,

"Ey Rabb'im! Bana ve ana ve babama lütfetti in nimetine ükretmemi ve (geri kalan ömrüm içinde) Senin razı olacağı nı iyi (i ler) yapmamı, bana ilham et!

Rahmetinle beni de, (Cennette) Salih kullarının arasına idhal et!" dedi. Neml: 18-19.

Rivayete göre: Süleyman Aleyhisselâm, karıncanın söyledi ini, i itince, üzerine, indi ve:

"Onu, bana getiriniz!" dedi.

Getirdiler.

Süleyman Aleyhisselâm, ona:

"Sen, ne için karıncaları, sakındırdın?

Benim, zâlim oldu umu mu i ittiniz?

Yoksa, benim, adaletli bir Peygamber oldu umu mu bilemediniz?

Ne için onlara:

"Sizi, Süleyman ve ordusu kırmayın! dedin?" diye sordu.

Karıncası:

"Ey Allah'ın Peygamberi! Sen, benim sözümdeki (Onlar, bilmeden) kaydını i itmedin mi?

Bununla beraber, benim, can kırma sözümden maksadım, ancak, kalblerin kırılması idi.

Senin bir ey vermeni temenni edip fitneye dü mekten, sana bakmakla me gul olup Allah'ı Te bih etmekten geri kalmaktan korktum!" dedi.

Süleyman Aleyhisselâm:

"Bana, ö üt ver!" dedi.

Karıncası:

"Babana, Dâvûd isminin ne için konuldu unu, biliyor musun?" diye sordu.

Süleyman Aleyhisselâm:

"Hayır! Bilmiyorum!" dedi.

Karıncası:

"O, kalb yarasını, tedavi etsin diye verildi!" dedi.

"Sana, Süleyman isminin ne için konuldu unu, biliyor musun?" diye sordu.

Karıncası:

"Gö süne selâmet verilinceye kadar dayanayın ve Baban Davud'a eri meye müstehak olasın diye verilmi tir!" dedi.

Sonra da:

"Yüce Allah'ın, sana, rüzgârı, ne için uysal kıldı ını, biliyor musun?" diye sordu.

Süleyman Aleyhisselâm:

A kın gücünün anlatıldığı ı beyitte, skender, Hüsrev ve Dârâ'nın a k dergâhında köle oldukları bir uçtan di er uca kadar gidip Süleymân'ın mülkünü alanın da a k oldu u vurgulanmaktadır. A k öyle bir iksirdir ki onu için hükümdarlar ma uklarının kapısında gönüllü köle olurlar, sınırsız bir teslimiyetleri vardır, sevgiliden gelen her ne olursa olsun sorgulanmadan kabul edilir.

Sikender Husrev ü Dârâ gulâmdır dergeh-i a kda
Gidüb kâfdan kâfa mülk-i Süleymân'ı alan a kdır⁴⁵⁸

2.2.19. Hz. Zekeriyâ ve Hz. Yahyâ

Hz. Peygamberin gönlü Allah'ın tecelli etti i ayna, kendisi hidayet nûru ve ziyasıyla kainata feyz kayna ı olan güne tir. Hz. Peygamberden sonra Hz. Zekeriyâ ve o lu Hz. Yahyâ belirgin özelliklerinden biriyle ele alınmı tır. Baba o ul olan bu iki peygamberde Allah yolunda büyük hizmetlerde bulunmu , iyili i emredip kötülükten nehyeden vaazlarıyla srâilö ullarının ileri gelenlerinin çıkarlarına dokundukları için çirkin iftiralara u ramı lar ve feci ekilde ehid edilmi lerdir. Ba larına gelece i bildikleri halde son nefeslerinde bile do ruluktan ve hakkı söylemekten vazgeçmemi ler ve cânânın cemâlini görmek için cânlarını cânân yoluna kurbân etmi lerdir.

Mir'ât-ı Hudâ nûr-i hüdâ neyyir-i a'zam
Cân verdi cemâl görme e Yahyâ Zekeriyâ⁴⁵⁹

Hz. Hüseyin'le Hz. Yahyâ arasında ikisinin de haksız yere öldürülerek ehid edilmesi dolayısıyla bir ba lantı kurulmu tur. Her ikiside dü manlardan kaçmak veya

"Hayır! Bilmiyorum!" dedi.

Karınca:

"Dünyanın tümünün, esen, gelip geçen bir Yel'den ibaret bulundu unu sana haber vermek için!" dedi. Süleyman Aleyhisselâm, karıncanın sözlerine hayrette kalarak gülercesine gülümsedi ve Neml sûresinin on dokuzuncu âyetinde açıklanan duasını tekrarladı. *Sâlebî, age*, s. 297.

⁴⁵⁸ s. 262, . 238, b. 3.

⁴⁵⁹ s. 95, . 9, b. 18.

dediklerini kabul etmek yerine onlarla mücadele etmeyi seçmi ve sonunda ehid olmu lardır.

Ol Hüseyin'in zât-ı pâki eb-i Muhtâr-ı Hudâ
Hazret-i Yahyâ edüp anı bu cilve rif'ati⁴⁶⁰

2.2.20. Hz. İsa

Hz. İsa, Hz. Zekeriyâ'nın ye eni olan Hz. Meryem'in o ludur. Hz. İsa, srailo ullaına gönderilen peygamberlerdendir. Allah (cc) di er peygamberlere verdi i gibi Hz. İsa'ya da mucizeler vermi tir. O be ikteyken konu mu , Allah'ın izniyle, ölüleri diriltmi ve çe itli hastalıklara ifa da ıtmı tır.

Onun ifa da ıtan elinden körlük ve alacalık illetleri ifa bulmu ve o hayâ sahibi, Allah'ın izniyle ölüleri dirilterek bu mucizelerle inanmayanları Allah'a inanmaya davet etmi tir.

ifâ buldu elinden hasta kör alacalık illet⁴⁶¹
Dahî ölüleri dirilten o sahib-hayâ geldi⁴⁶²

O Meryem o lu İsa'dır ki bizzat Hak Teâlâ onun büyüklü ünden bahsetmi onu övmü tür. O daha be ikte iken Allah(cc)'ın hitabına mazhar olarak annesini zor durumdan kurtarmı ve daha sonra Ona dört büyük kitaptan biri olan ncîl gönderilmi tir.

⁴⁶⁰ s. 570, . 680, b. 5.

⁴⁶¹ Allah onu srailo ullaına (öyle diyecek) bir peygamber olarak gönderir: « üphesiz ki ben size Rabbinizden bir âyet (mucize, belge) getirdim: Size, ku biçiminde çamurdan bir ey yaparım da içine üflerim, Allah'ın izniyle o, ku olur; anadan do ma körü ve alacalıyı iyile tiririm ve Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim. Evlerinizde ne yiyor ve neleri biriktiriyorsanız size haber veririm»3/49.

⁴⁶² s. 598, . 721, b. 3.

Îsâ bin-i Meryem anı Hak eyledi tebcîl⁴⁶³
Zuhûr etdi ana ncîl be ikde⁴⁶⁴ Hak sadâ geldi⁴⁶⁵

Hz. Hüseyin için yazılan maktelde, bu acı olay kar ısında, Hz. Îsâ'nın, Hz. Meryem'in ve mukaddes ehir Kudüs'ün a ladı ı ifade edilmektedir.

Îsâ a lar Meryem a lar Kuds a lar⁴⁶⁶

Hayat suyu ölülere cân vermeye sebep olmu , onları diriltmi tir. Ölünün dirilmekten kasedti i anlam Îsâ nefesi almaktır.

Âb-ı hayvân mürdeye cân verme e olmu sebep
Dem-i Îsa almak ister mürde ihyâdan garaz⁴⁶⁷

Dervî lerin anlatıldı ı iirde, onların kendilerini kaplayan manevî zevkle bir anlamda, Hz. Îsâ(as)'nın diriltten nefesine sahip olduklarını ve bu nefesle ölü gönüllere cân bah ederek onları dirilttikleri anlatılmaktadır. Allah'ı gönül tahtlarından indirip geri plana atan kimselerin gönülleri ölmeye ba lamı demektir. Dervî ân ise gönüllerini Allah'ın zikriyle sürekli diri ve uyanık tutarlar ve bu zikrin feyiz ve bereketiyle, cân çeki en gönülleri ihyâ ederler.

Zevk-ı derûn ile Mesîhâ demdir
Bah ederler mürde dillere cânı⁴⁶⁸

Hz. Îsâ dü manları tarafından öldürölmek istenmi , fakat Îsâ(as) zannederek ba ka birini çarmıha gererek öldürmü ler, Allah(cc) peygamberini koruyup katna

⁴⁶³ Melekler öyle demi ti: «Ey Meryem! Allah sana kendisinden bir kelimeyi müjdeliyor ki, adı Meryem o lu sa Mesih'dir; dünyada da ahirette de itibarlı, aynı zamanda Allah'a çok yakınlardandır3/45.

⁴⁶⁴ Be ikte de, yeti kin ça ında da insanlarla konu acak ve iyilerden olacaktır3/46.

⁴⁶⁵ s. 598, . 721, b. 4.

⁴⁶⁶ s. 160, . 95, k. 7.

⁴⁶⁷ s. 308, . 306, b. 2.

⁴⁶⁸ s. 575, . 689, k. 4.

yükseltmi tir⁴⁶⁹. Hz. İ̇sâ dü manlarından kaçıp gizlenmi tir.

ster İ̇sâ gibi dü mândan sakın
Ahiri ölümdür ne hayaldesin⁴⁷⁰

Hz. İ̇sâ ve melekler, Hz. Peygamberin nûruna pervane olmu lardır. Bu beyitte , Hz. İ̇sâ'nın meleklerle birlikte gö e a ması tasvir edilirken, hüsn-i talil yapılarak onun meleklerle birlikte nûrun etrafında döndü ü tasvir edilmektedir. Yukarıda anlatıldı ı üzre Hz. İ̇sâ öldürülmemi Allah'a yükseltildi mi tir.

Âsumânda İ̇sâ döner
Melekler pervâne döner⁴⁷¹

2.3. Melekler

“Melekler metafizik varlıklar olmaları dolayısıyla insanlar tarafından hakiki mahiyetleriyle do rudan görülüp algılanamazlar. Melekler cinsiyetleri olmayan⁴⁷², Allah tarafından çe itli vazifelerle görevlendirilmi ve onun emirlerine kayıtsız artsız uyan⁴⁷³, Yeme, içme⁴⁷⁴, uyuma vb. gibi nefsi istekleri bulunmayan, kendilerine özgü bir âlemde kendilerine özgü arları olan varlıklardır.”⁴⁷⁵ Meleklerle inanmak, imanın arlarından biridir.⁴⁷⁶

⁴⁶⁹ Bir de «Biz Allah'ın peygamberi Meryem o lu sa Mesih'i öldürdük» demeleridir. Oysa onu ne öldürdüler, ne de astılar. Fakat öldürdükleri kimse, onlara sa gibi gösterildi. Onun hakkında anla mazlı a dü enler, ondan yana tam bir ku ku içindedirler. O hususta bir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Onu kesinlikle öldürmediler4/157.

⁴⁷⁰ s. 413, . 461, k. 2.

⁴⁷¹ s. 261, . 237, k. 8.

⁴⁷² Yoksa biz melekleri di i yaratmı ız da onlar ahit mi bulunuyorlarmı ? 37/150

⁴⁷³ Meleklerin de ar ın etrafını ku atarak, Rablerine hamd ile tesbih ettiklerini görürsün. Artık halk arasında hak ile hüküm icra edilip «âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun» denilmektedir39/75.

⁴⁷⁴ Andolsun ki, brahim'e de elçilerimiz (melekler) müjde ile geldiler ve «selâm» dediler, o da «selâm» dedi ve hemen gidip onlara kızartılmı bir buza ı getirdi11/69. Fakat onların o buza ıya el sürmediklerini görünce, tuhafına gitti ve içinde onlara kar ı bir korku uyandı. Onlar da «Korkma, biz Lut'un kavmine gönderildik.» dediler11/70.

⁴⁷⁵ Ali Çolak, *Kur'an ve Hadislere Göre Melek Kavramı*, lâhiyat, Ankara- 2000, s. 27.

⁴⁷⁶ Her kim Allah'a, Allah'ın meleklerine, peygamberlerine, Cebrail ile Mîkâil'e dü man olursa, iyi bilsin ki, Allah da o kâfirlerin dü manıdır2/98. Peygamber, Rabbi'nden kendisine ne indirildiyse ona iman etti. Müminlerin de hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler. «Biz Allah'ın peygamberleri arasında ayırım yapmayız, duyduk ve itaat ettik. Ey Rabbimiz, ba ı lamamı dileriz, dönü ancak sanadır.» dediler2/285.

Efe Hazretleri'nin şiirlerinde melek kavramı çeşitli vesilerle bir çok kez geçmektedir. Melek kavramı mutlak anlamda geçmenin yanı sıra belirli isimlerle muttasıf ve belirli görevlere tahsis edilmiş meleklerde özellikleri vurgulanarak anlatılmaktadır. Eserde melek kavramı kullanıldığı yerler ve vurgulanmak istenen anlam dikkate alınarak sırasıyla mekan, durum ve davranış, çeşit, duygu, sayı gibi özellikleri açısından değerlendirilecektir.

Melekler buldukları mekana vurgu yapılarak kullanılmıştır. Onların gökyüzünde oldukları Hz. Âmine'nin dilinden anlatılmaktadır.

Öyle gördüm ber-hevâdır çok melek
Kâse-i Kevser gibi çarh-ı felek⁴⁷⁷

Kıyâmet tasviri yapılan bir dörtlükte de meleklerin o gün gökyüzünden yeryüzüne indirileceği ve bu sıkıntılı günde mü'minlerin kurtuluşuna ereceği ifade edilmektedir.

Âsumândan melekleri indirir
Binbir ayak bir ayağa bindirir
slâm olan çirâğı yandırır
Mü'minin destini dutar îmânî⁴⁷⁸

Meleklerin göklerde bulunduğu, diğer bazı varlıkların bulunduğu farklı yerler de belirtilerek, karışık olarak vurgulanmıştır.

Göklerde melekler suda semekler
Yerde karıncalar diler dilekler⁴⁷⁹

⁴⁷⁷ s. 80, . Mevlidü'n-Nebî, b. 148.

⁴⁷⁸ s. 640, . Kıyâmet Destânı, k. 4.

⁴⁷⁹ s. 572, . 685, k. 4.

Allah'ı zikretmenin öneminin anlatıldığı bir sırde zikreden ki i Allah'ın ismini andıkça meleklerin ar dan baktı ı, dolayısıyla onlardan bir kısmının ar da bulundu u ifade edilmi tir.

Melekler Ar 'dan bakar
Dervi Allah dedikçe⁴⁸⁰

Meleklerden ayrıca feleklerin ashâbı olarak da bahsedilmi tir. Feleklerde onların bulundu u belirtilen mekanlardan biridir.

Kaldılar hayretde ashâb-ı eflâk
Muhammed' dir kerem kâni Muhammed⁴⁸¹

İirlerde ayet ve hadisleri referans alarak, zaman zaman da çe itli rivayetlere dayanılarak meleklerin içerisinde buldukları bazı durumlar ve sergiledikleri davranı lara da yer verilmektedir.

İk örneklerde Hz. Peygamberin do umu sırasında meleklerin çe itli durum ve davranı ları anlatılmaktadır. Bu kutlu anda yeryüzü ve gökyüzü arasında müjdenin geli gidi i, meleklerin sevinç içerisinde tekbir getirerek Allah'ın yüceli ini ifadeleri anlatılmakta, Hz. Peygamberin dünyayı ereflendirmeleriyle yeryüzü ve gökyüzünün selamet ve teslimiyet yurdu oldu u ve meleklerin ona salat ü selam getirerek kar ıladıkları a aalı bir ekilde tasvir edilmi tir.

Ar u fer e fer ü Ar 'a teb îrât
Âlem-i melekût aldı tekbîrât⁴⁸²

Te rîfinle yâ Muhammed Ar u fer dârü's-selâm
Mele-i melekût okur es-salâtü ve's-selâm⁴⁸³

⁴⁸⁰ s. 481, . 557, k. 2.

⁴⁸¹ s. 139, . 78, k. 2.

⁴⁸² s. 82, . Mevlidü'n-Nebî, b. 166.

⁴⁸³ s. 82, . Mevlidü'n-Nebî, b. 1.

Bir ba ka beyitte ise Efe Hazretleri, meleklerin Allah'ı zikrettiklerinin belirtildi i ayetlere telmih yaparak meleklerin orada yaptıkları zikirler vesilesiyle Allah'tan ba ı lanma dilemektedir.

Lutfî keremin muntazırı dâim ü bâkî
Mele-i a'lâda olan ezkâre ba ı la⁴⁸⁴

Ayrıca, meleklerin, inananlar, oruç tutanlar, Kur'ân ö renen ve ö retenler için dua ve isti far ettikleri, Allah'ın birli ine inanıp onu tevhid edenleri tavaf ettikleri belirtilmektedir.

Hâcesine duâ eder melekler⁴⁸⁵

Âlem-i melekût isti fâr eyler⁴⁸⁶
Rabbü'l-âlemîn'den merhamet diler
Kur'ân okuyanı afveyle derler⁴⁸⁷

sti fâr eder sâime cân ile melekler⁴⁸⁸

Muvahhidi tavâf eder melekler⁴⁸⁹

Melekler özelliklerine, derecelerine, görevlerine göre farklılıklar arz ederler. Efe Hazretleri de bir dörtlü ünde, meleklerin bulundu u âlemdeki tüm sınıfların Hz. Peygamberin gül yüzüne hayran olduklarını tecâhül-i arif sanatıyla dile getirmektedir.

Kemâhî vassafında vassaf
Hazret-i Kur'ân nûr-i sâf
Melekûtde olan asnâf

⁴⁸⁴ s. 106, . 26, b. 6.

⁴⁸⁵ s. 572, . 685, k. 4.

⁴⁸⁶ Nerde ise gökler O'nun azametinden tâ üstlerinden çatlayacak gibi titre iyorlar. Melekler Rablerini hamd ile tesbih ediyorlar ve yeryüzünde bulunan kimseler için ma firet diliyorlar. yi bilin ki Allah çok ba ı layıcıdır, çok merhamet edicidir^{42/5}.

⁴⁸⁷ s. 573, . 685, k. 5.

⁴⁸⁸ s. 486, . 565, b. 3.

⁴⁸⁹ s. 567, . 677, k. 3.

Cemâlan hayrân de il mi⁴⁹⁰

Meleklerin nüzûlü, inmeleri, bir yerde hazır olup bulunmaları, saf saf selam durmaları onların çe itli durumlarını açıklayıcı ifadelerdir.

Melekler nâzil olur⁴⁹¹

Melekler hâzır ola⁴⁹²

Melekler de saf saf selâm dururlar⁴⁹³

Âlem-i melekût duâ ederler⁴⁹⁴

Emr-i Hak üç livâ geldi nâ-gehân

Âlem-i melekût oldu bu cihân⁴⁹⁵

irlerde meleklerin zaman zaman içerisinde buldukları bazı duygusal özelliklerine de de inilmi tir. Onların a laması, üzülmesi, sevinmesi, canlarını feda ettirecek boyuttaki fedâkarlıkları, bazı durumlar kar ısında hayret içerisinde kalmaları de inilen durumları arasında sayılabilir.

Hz. Hüseyin'in ehadetini anlatan maktellerden birinde bütün varlıkla birlikte meleklerin de a ladı ı söylenmektedir.

Felek a lar melek a lar gerek ins ile cân olsun⁴⁹⁶

Birinci dünya sava mında dü man askerlerinin Müslümanlara yaptı ı zulüm anlatılırken de bu zulmün iddetini gören meleklerin Müslümanların derdiyle dertlenip onlar için üzüldükleri söylenerek olayın vehametine dikkat çekilmek istenmi tir.

⁴⁹⁰ s. 546, . 652, k. 2.

⁴⁹¹ s. 440, . 501, k. 10.

⁴⁹² s. 441, . 502, k. 5.

⁴⁹³ s. 650, . Kıyâmet Destâmı, k. 82.

⁴⁹⁴ s. 670, . Duâ-i Huccac, k. 18.

⁴⁹⁵ s. 79, . Mevlidü'n-Nebî, b. 138.

⁴⁹⁶ s. 397, . 439, b. 5.

Felekde hep melekler bu derdimize yandı⁴⁹⁷

Melekler üzülop a lamanın yanı sıra sevinme halleriyle de mısralarda yer almı lardır. A a ıdaki mısrada Allah(cc) merhametiyle tecelli etti inde meleklerin âd ü handân oldukları ifade edilmektedir.

Sana rahm eyleye Mevlâ melekler adümân olsun⁴⁹⁸

Feleklerdeki melekler ve yaratılmı olan e ya, efkat ma'deni olan Hz. Hüseyin'in, hem zalim Yezid'in hem de vefâsız dünyanın elinden çekti i zulmün iddetine hayret nazarıyla bakmı lar, deyim yerindeyse a kınılıktan dilleri tutulmu tur.

Feleklerde melekler âlem-i e yâ edüp hayret
Neler gördü bu gaddârın elinden ma'den-i efkât⁴⁹⁹

Melekler der cânlar fedâ⁵⁰⁰

Bazı beyitlerde melekler sayısal olarak da belirtilmi tir. Melekût âleminden günde yetmi bin melek indi i söylenerek konuyla ilgili hadise telmih yapılmı tur⁵⁰¹.

Melekûtтан inen her günde yetmi bin melâikdir
Rîh-i Rahmân'ı bah eyler gül ü reyhân Muhammed'dir⁵⁰²

2.3.1. Cebrâil

Cebrâil (as) dört büyük melekten biridir. Vahiy mele i olarak da bilinir. Hz. Peygambere vahiy getiren, miracdan önce Allah'ın davetini bildiren ve mirâca çıkarken ona e lik eden, bazen insan ekinde gelip, ashabın önünde Resulullah'a iman ve ibadet

⁴⁹⁷ s. 574, . 687, b. 2.

⁴⁹⁸ s. 393, . 432, b. 1.

⁴⁹⁹ s. 664, . Mersiye, b. 6.

⁵⁰⁰ s. 498, . 582, k. 7.

⁵⁰¹ Resulullah (sav) buyurdular ki: "Kim bir hastayı ak am vakti ziyaret ederse onunla mutlaka yetmi bin melek çıkar ve sabaha kadar onun için isti farda bulunur, Ona cennette bir bahçe hazırlanır. Kim de hastaya sabahleyin giderse, onunla birlikte yetmi bin melek çıkar, ak am oluncaya kadar ona isti farda bulunur, Ona cennette bir bahçe hazırlanır." Ebu Davud, Cenaiz 7, (3098); Tirmizi, Cenaiz 2, (969); bnu Mace, Cenaiz 2, (1442)

⁵⁰² s. 233, . 196, b. 3.

konularında sorular sorup, onların dinini öğrenmesine katkıda bulunan Cebrâil(as)'dir⁵⁰³.

İirlerde Cebrâil (as)'in isim, ekil, lev, görev, duygu gibi özelliklerine i aret edilmi tir. Burada bu özellikler sırasıyla ele alınacaktır.

Cebrâil (as), Cibrîl, rûhu'l-emîn, nâmûs-i ekber, Cibrîl-i emîn vb. isimlerle de anılmaktadır. Efe Hazretleri'nin iirlerinde de bu kullanımların örneklerini görmek mümkündür. Eserdeki na't-ı eriflerden birinde Cibrîl ismi onun Hz. Peygamberin cemâline â kını anlatırken kullanılır, fakat Efe Hazretleri a kını u runa kurban olmayı göze alarak Cibrîl'e a kını yeni bir tarifini yaptırmak niyetinde görünmektedir.

Cemâlin cîminin mü tâkı Cibrîl
Muhammed Lutfi'dir kurbânın ey Dost⁵⁰⁴

Hz. Peygamberin miraca çıkışına i aretle, kona ının "kâbe kavseyn" oldu u, Ruhû'l-emîn olan Cebrâil'in de onun kapısındaki hizmetlisi oldu u söylenerek, Hz. Peygamberin üstünlü üne vurgu yapılmı tır.

Kona ın "kâbe kavseyni ev ednâ"
Olup Rûhu'l-emîn der-bânın ey Dost⁵⁰⁵

⁵⁰³ Bir gün Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem açıkta oturuyordu. (yanına) biri gelip: "İmân nedir?" diye sordu. "İmân; Allâha, Meleklerine, Allâh'a mülâkî olma a (yâni Rû'yetu'llâh'a), Peygamberlerine inanmak, kezâlik (öldükten sonra) dirilme e inanmaktır." cevâbını verdi. "Ya slâm nedir?" dedi. "slâm; Allâh'a ibâdet edip (hiçbir eyi) O'na erik ittihâz etmemek, namazı ikâme ve farz edilmi zekâtı edâ etmek, Ramazanda da oruç tutmaktır." buyurdu. (Ondan sonra) "Ya ihsân nedir?" diye sordu. "Allâh'a sanki görüyormu gibi ibâdet etmendir. E er sen, Allâh'ı görmüyorsan üphesiz O, seni görür." buyurdu. "Kıyâmet ne zaman?" dedi. (Bunun üzerine) buyurdu ki: "Bu mes'eleda sorulan, sorandan daha âlim de ildir. (u kadar var ki Kıyâmet'den evvel zuhûr edecek) alâmetlerini sana haber vereyim: Ne zaman (satılmı) câriye, sâhibini (yâni efendisini) do urur, kim idikleri belirsiz deve çobanları (yüksek) binâ kurmakta birbiriyle yarı a çıkarlarsa (Kıyâmet'den evvelki alâmetler görünmü olur. Kıyâmet'in vakti) Allâh'dan ba ka kimsenin bilmedi i be eyden biridir." Ondan sonra Nebiyy-i Muhterem salla'llâhu aleyhi ve sellem ... Âyet-i Kerîme'sini tilâvet buyurdu. Sonra (gelen adam) arkasını döndü (gitti). Resûlu'llâh salla'llâhu aleyhi ve sellem "Onu çevirin." diye emrettiyse de izini bulamadılar. Bunun üzerine buyurdu ki i te bu, Cibrîl (aleyhi's-selâm)dir. Halka dinlerini ö retmek için geldi. Tecrid-i Sarih Muhtasar Sahih-i Buhâri- Kitâbü'l-îmân, 47.

⁵⁰⁴ s. 121, . 48, b. 14.

⁵⁰⁵ s. 120, . 48, b. 12.

Dua mahiyetindeki bir şiirde Cebrâil(as)'in hürmetine kurtulu talep edilirken onun “nâmûs-i ekber” ismine yer verilmiştir.

Bi hurmet-i yâ Rab nâmûs-i ekber
Amân Allah amân amân ver bize⁵⁰⁶

Aşağıdaki beyitte, Cebrâil (as)'ın hem vahiy meleği olduğu hem de Cibrîl-i emîn diye anılması bir arada yer almaktadır. O güvenilir elçi, Allah'ın emriyle, Ramazân ayında Kur'ân-ı Kerîm'i Resûlullah'a indirmiştir.

Cibril-i emîn emr-i Hudâ ile getirdi
Ahmed'e nüzûl eyledi Furkân Ramazân'da⁵⁰⁷

Beyitlerde onun bazı özelliklerinden de bahsedilmiştir. Hz. Peygamber'in miraca çıkışının anlatıldığı beyitlerde, Cebrâil (as)'in Onu kanatlarının üzerine almak istediği, Onun da bu isteği kabul edip Cibrîl'in kanadına üzerine binip yedi feleğe uçarak geçtiği anlatılmaktadır. Ayetlerde meleklerin kanatlı oldukları belirtilmektedir⁵⁰⁸.

Dedi Cibrîl kerem et kân-ı kerem
Perim üzerine almak dilerem⁵⁰⁹

Râkib oldu per-i Cibrîl'e hemân
Cebrâil aldı anı oldu revân⁵¹⁰

Yedi eflâki uçûben giderek
Mîkâil srâfîl hizmet ederek⁵¹¹

Ayrıca bu kanatların ait olduğu vücuda da işaret edilmiştir. Cibrîl'in, kıyamet gününde Hz. Peygamber'in ümmeti için üzüntüsünü gördüğü, Onun üzüntüsünü hafifletmek için, “ey Allah'ın seçtiği güzel, ben vücûdumu sırâtın üzerine koyayım,

⁵⁰⁶ s. 456, . 523, k. 3.

⁵⁰⁷ s. 458, . 524, b. 6.

⁵⁰⁸ Hamd, gökleri ve yeri yaratan, melekleri iki er, üçer, dörder kanatlı elçiler kılan Allah'a mahsustur. O, yaratmada dilediği kadar artırır. Gerçekten Allah her şeye kâdirdir35/1.

⁵⁰⁹ s. 59, . Mirâcü'n-Nebî, b. 68.

⁵¹⁰ s. 59, . Mirâcü'n-Nebî, b. 69.

⁵¹¹ s. 59, . Mirâcü'n-Nebî, b. 70.

inananlar kanatlarıma basarak sırâttan selamet içerisinde geçsinler, o güzellere üzüntü veren bir durum olmasın”, dedi i anlatılmaktadır.

Dilerim ki olıcak yevm-i kıyâm
Vücûdumu sırât üstüne koyam⁵¹²

Ehl-i îmân basalar perlerime
Bir keder olmaya dilberlerime⁵¹³

Cebrâil(as), öncelikle Allah’ın elçisidir. Hz. Peygamber’e peygamberli ini bildiren ve vahiy getiren, Hz. Meryem’i Hz. Îsâ ile müjdeleyen Cibrîl’dir. Efe Hazretleri iirlerinde onun nebîlere rehberlik etti ini de söylemektedir.

Cebrâil enbiyâya rehber olan⁵¹⁴

Mirac anlatılırken Hz. Cebrâil Allah’ın davetlisine haber vermek için Sidre’den inen bir müjde gevheri olarak tavsif edilmektedir. Cibrîl bu haliyle, güzel davetliye yollanmı kutsal bir mücevher gibidir.

Sidre’den indi be âret güheri
Vere med’uvv-i Hudâ’ya haberi⁵¹⁵

Emin elçi, görevini yerine getirirken davranı ları nezaket ölçülerinin en üst seviyesindeydi. Resulullah’dan izin isteyerek “yüceler yücesi Allah beni davetçi bir elçi olarak yolladı, seni katında misafir etmek istiyor” mesajını iletmi tir.

stîzân eyledi Cibrîl-i Emîn
Beni gönderdi sana Rabb-i mu’în⁵¹⁶

Cebrâil edeb ile verdi selâm

⁵¹² s. 61, . Mirâcü’n-Nebî, b. 90.

⁵¹³ s. 61, . Mirâcü’n-Nebî, b. 91.

⁵¹⁴ s. 55, .Mirâcü’n-Nebî, b. 19.

⁵¹⁵ s. 55, . Mirâcü’n-Nebî, b. 20.

⁵¹⁶ s. 56, . Mirâcü’n-Nebî, b. 27.

Hurmet ü ta'zîm ile etdi kelâm⁵¹⁷

Cebrâil (as) elçilik görevinden ba ka, dergâhın kapıcısı, Hz. Peygamber'in cennetteki hizmetlisi ve müftülük görevleriyle birlikte zikredilmektedir. Allah(cc) kainatın yaratıcısıdır, Cebrâil (as) ise dergâhın kapıcısıdır.

Hâlık-ı âlemdir Hazret-i Allah
Cibrîl-i Emîn'dir bevvâb-ı dergâh⁵⁶⁷,

Hz. Peygamber cennetteki makamına vardıktan sonra, onu önce Cibrîl büyük bir hürmetle ziyaret eder ve “ey Allah'ın resûlü buradaki hizmetliniz benim bir iste iniz oldu unda i aret etmeniz yeterli” der.

Evvel gelir Cibrîl eyler ziyâret
Ta'zîm-i azîmle verir be âret
Her ne emreylersen eyle i âret
Hâdimin Cibrîl'dir buyur fermânı⁵¹⁸

Böylece Cibrîl Hz. Peygamberin kapısında hem kapıcı hem hizmetli olmu tur.

Der-i dergehinde Cibrîl
Der-bân olmu ey nûr-i dil⁵¹⁹

Hz. Cebrâil'in görevlerinden biri de Allah'ın yardım etmesini istedi i ki ilere yardım etmesidir. Efe Hazretleri, konuyla ilgili hadise telmih yaparak Cebrâil (as)'in iir söyleme konusunda air Hassân'a yardım etti ini ifade etmektedir.

Ederdi nusreti Hassân'e nazm ü i'ride Cibrîl
O gün müftû idi Cibrîl verir idi bu fetvâyı⁵²⁰

Meleklerle ilgili genel kullanımların verildi i kısımda meleklerin duygusal durumlarıyla ilgili eserde geçen örneklere yer verilmi ti. Eserde özel olarak Cebrâil'le

⁵¹⁷ s. 56, . Mirâcü'n-Nebî, b. 28.

⁵¹⁸ s. 650, . Kıyâmet Destânı, k. 88.

⁵¹⁹ s. 546, . 652, k. 7.

⁵²⁰ s. 536, . 638, b. 5.

ilgili de duygusal bazı tasvirler yapılmı tır. Bu beyitlerde Cibrîl'le ilgili a ladı ı, hayran oldu u, çok sevindi i ve â ık oldu u vb. durumlar söylenmektedir. Örnekler incelendi inde onun hangi durumda nasıl bir duygusal hale girdi i ve nasıl bir tepki geli tirdi i açıkça görülecektir.

Cebrâil(as) gözlerine ayrılık gözya ları dolmu halde Allah Resûlünün yüzüne baktı.

Cebrâil bakdı Habîb'in yüzüne
Âb-ı firkat dolup iki gözüne⁵²¹

Medine ehri hidayet kayna ı Hz. Peygamberi barındırması dolayısıyla hidayet denizidir. Cibrîller ise o hidayet denizinin mübarek a ızlarından Kevser balı misali dökülen ve gönüllere hidayet bah eden sözler kar ısında hayret makamında, hayrân bir ekilde kalmı lardır.

Medine ehri hidayet bahri
Cibrîller hayrân Kevser balına⁵²²

Gönül öyle bir seyir yeridir ki Cebrâil'i hayrân eder. Gönül içerisinde öyle gizli hazineler barındırır, öyle ilâhî cilvelere gebedir ki seyrine doyum olmaz ve her bir bakı hayranlı ı artırarak tazeler.

Bir temâ â-gâhdır bu Cebrâil hayrân olur
Lutfiyâ her dü-cihanda câne cânândır gönül⁵²³

Cebrâil (as) â ık olarak da nitelendirilmektedir. Â ık oldu u ey ise, maddi kaygılardan uzak ve çıkarsız, bir mele in özelliklerine yakı ır biçimdedir. O, seher vaktinde insanlar uykularının en tatlı yerinde iken gönlü dertli, ilâhî a kla yanan, “ey Alemlerin Rabbi kainat uykuda olabilir fakat ben gönlümle ve gözümle uyanı ım ve senin huzurundayım beni kabul et” diyen uyanık â ıkların bu yakarı larına â ıktır.

⁵²¹ s. 60, . Mirâcü'n-Nebî, b. 82.

⁵²² s. 114, . 38, bend 4.

⁵²³ s. 332, . 339, b. 5.

Cibrîl â ıkdır vakt-i seherde
Dertli derûnun ilticâsına⁵²⁴

Cebrâil(as)'in büyük bir sevinç içerisinde olacağı durum belirtilerek onun sevinme ve mutlu olma özelliğine de dikkat çekilmiştir. lâhi a ka tutulmuş â ıkların terennümlerinin zevki gönüldedir, bu melodiler öylesine zevk vericidir ki bu hali görmüş olsa Rıdvân raksa başlar, Cebrâil ise mutluluktan ve zevkten kendinden geçer.

Lutfiyâ sâzendeler var dildedir zevk-i tarâb
Görse Rıdvân rakseder Cebrâil olur âdümân⁵²⁵

2.3.2. Azrâil

Dört büyük melekten cân almakla görevlendirilmiş olanıdır. Azrâil ismi Kur'ân ve hadislerde geçmemekte, bunun yerine melekü'l- mevt veya peyk-i ecel(ölüm meleği) ifadesi kullanılmaktadır. Cân alan meleklerden bahsedilen ayetlerde çoğul ifadelerin de kullanıldığı dikkate alındığında Azrâil'in cânı alan tek melek olmayıp belki onların aralarında en yetkilisi olduğu düşünülebilir.

Hz. Peygamber'in vefatı için Azrâil'in gelişi anlatılırken, Hak katında sana kavuma arzusu son haddine gelmeseydi, Azrâil seni ötelere götürmek için gelmezdi denmektedir, Hz. Peygamberin ölümü güzel bir sebebe başlanarak hüsn-i talil san'atı yapılmıştır.

Hâk-i pâ-yi Hazret'e etmezdi Azrâil nüzûl⁵²⁶
nd-i Hak'da gâyet-i hubb-i visâlin yâ Resûl⁵²⁷

Bir başka yerde de yâ ilerlemi kimselerin ahsında bütün insanlara hitapla, ecel meleğinin emanet verilen rûhu teslim almak için kapıya geldiği, artık dünyanın kendisiyle başını kopardığı, kendisinin ondan kopması gerektiği ifade edilmektedir.

⁵²⁴ s. 445, . 508, k. 1.

⁵²⁵ s. 391, . 428, b. 5.

⁵²⁶ Takva sahipleri o kimselerdir ki, melekler, canlarını hoş ve rahat halde alırlar. «Selam size, yapmış oldu unuz güzel işlerin mükafatı olarak girin cennet'e...» derler16/32.

⁵²⁷ s. 333, . 341, b. 5.

Ayrıca, muhataplar, dünyada davranışlarını kontrol ederek, kendilerini ahirete hazırlama konusunda uyarılmaktadırlar.

Pîr oldun ey dede merhamet buyur
Peyk-i ecel geldi kapuyu basdı⁵²⁸
Ne lazımdır bize nefesine duyur
Bugün dünyâ bizden peyvendi kesdi⁵²⁹

2.3.3. Mikâil

Mikâil(as) de bazı slâmi kaynaklarda dört büyük melekten biri olarak sınıflandırılır. Kur'ân-ı Kerîm'de ismi geçen meleklerdendir. Ayet ve hadislerde vazifesiyle ilgili net bir bilgi bulunmasa da tabiat olaylarıyla görevli olmasıyla tanınmıştır. Efe Hazretleri de, Mikâil(as)'den mirac hadisesini anlatırken bahsetmiş, Hz. Peygamber Cibrîl'in kanadı üzerinde yedi feleği uçarak geçerken Mikâil(as)'in da ona hizmet ettiğini söylemiştir.

Yedi eflâki uçûben giderek
Mikâil srâfil hizmet ederek⁵³⁰

2.3.4. srâfil

slâmi kaynaklardaki tasnife göre dört büyük melekten biri de srâfil (as)'dir. Kur'ân ve hadislerde bir çok kez geçmektedir. Kıyametin kopmasının ve insanların yeniden dirilmesinin için areti olan sûra üfürme için yapmakla görevli melek srâfil'dir. Kur'ân'da ismi doğrudan geçmemekle birlikte görevine için aretle, sûr sahibi veya münâdi olarak isimlendirilmektedir.

Miraca çıkışı esnasında Hz. Peygamber'e Mikâil(as) ile birlikte hizmet ettiklerine için aret edilmektedir.

⁵²⁸ De ki: «Size vekil kılınmış olan ölüm meleği canınızı alacak, sonra döndürülüp Rabbinize götürüleceksiniz.» 32/ 11 Melekler, o kâfirlerin yüzlerine ve sırtlarına vura vura ve «Tadın bakalım cehennem azabını!» diye diye canlarını alırken hallerini bir görmeliydin8/50.

⁵²⁹ s. 521, . 617, k. 1.

⁵³⁰ s. 59, . Mirâcü'n-Nebî, b. 70.

Yedi eflâki uçûben giderek
Mîkâil srâfil hizmet ederek⁵³¹

Ba ka bir iirinde de Efe Hazretleri, dirili gününe i aret etmektedir. Zaman tamam olup Allah izin verince srâfil sûru üfleyince ölenlerin hepsi kalkar, Allah toprakta yok olmu olan kabir ehlini yeniden dirilterek vücud sahibi yapar.

Müddet hitâmında srâfil sûru
Urunca kaldırır emvâtı geru
hyâ eder Allah ehl-i kubûru
Mevcûd olur olan türâbda fânî⁵³²

2.3.5. Kirâmen Kâtibin

nsanların sa ve sol tarafında bulunup onların sevaplarını ve hatalarını yazan meleklerle verilen isimdir. Kur'ân'da da bu melekler açıkça zikredilmekte, insanlar, yaptıklarının kaydedildi i ve hesap gününde biri bile eksilmeden onlardan sorguya çekilecekleri konusunda uyarılmaktadırlar. Efe Hazretleri de iirlerinde, onların görevlerine vurgu yapmı tır.

Kâtiplerin sa ve solda bulundu u, mahiyeti insanlarca bilinmeyen, fakat anlaşılr olması bakımından defter veya kitap olarak zikredilen, unsurlara kayıt yaptıkları ifade edilerek, gönlünü îmân nûruyla boyamı , diliyle ve kalbiyle Allah'ın zikriyle me gul olan ki ilere korku olmayaca ı belirtilerek, ne mutlu onlara denilmek istenmi tir.

Kirâmen-kâtibi sa u solunda
Mevlâ'nın kitâbı vardır elinde
Ne devletdir ki zikrullah dilinde
Derûnun münevver nûr-i îmândan⁵³³

Meleklerin insanların davranı larını kaydederken fazla yazmadıkları gibi eksik de yazmadıklarını, insanlar kıyamet günü anlayacaklardır. Zirâ kıyamet gününün hâkimi

⁵³¹ s. 59, . Mirâcü'n-Nebî, b. 70.

⁵³² s. 640, . Kıyâmet Destânı, k. 3.

⁵³³ s. 397, . 438, k. 3.

olan Allah(cc)'ın emriyle herkese defteri verilecek, insanlar kitaplarını okurken, dünya hayatında neler yaptıklarını görüp hatırlayacaklar ve hiçbir eksiklik olmadığını müahede edeceklerdir.

Hâkim-i kıyâmet zü'l-Celâl Allah
Emr eder defterler verilir vallah
Herkes kitâbını okurlar billah
Melekler yazmamı fazla noksânı⁵³⁴

Allah(cc) Ramazan ayını mü'minler için mübarek kılınında yapılması farz olan oruç ibadetine de özel önem vermiştir. Oruç tutmanın sadece aç kalmak olmadığını düünüldüünde bu hassasiyet daha iyi anlaşılacaktır. Bu ay aynı zamanda dini ve ahlâki konularda hassasiyetleri geliştirmek, kâmil insan olma yolunda basamakları daha hızlı çıkabilmek için verilmiş bir fırsattır⁵³⁵. İnsanlar yılda bir ay yenilenir, güçlenir, yılın diğer aylarında nefis ve şeytanla mücadelede güç kazanırlar.

Allah(cc) hakiki anlamda oruç tutanlar için mükafatını kendisinin takdir edeceğini buyurmuştur. Hierde de bu duruma işaretlerle Kirâmen-kâtibin'in bile Allah'ın onlara takdir ettiğini mükafatını bilmediğini, ancak kıyâmet günü oruçlular defterine bakıldığında anlaşılacağı ifade edilmiştir.

⁵³⁴ s. 641, . Kıyâmet Destânı, k. 16.

⁵³⁵ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ لَمْ يَدَعْ قَوْلَ الزُّورِ وَالْعَمَلَ بِهِ، فَلَيْسَ لِلَّهِ تَعَالَى حَاجَةٌ فِي أَنْ يَدَعَ طَعَامَهُ وَشَرَابَهُ. أَخْرَجَهُ

"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Kim yalanı ve onunla ameli terketmezse (bilsin ki) onun yiyip içmesini bırakmasına Allah'ın ihtiyacı yoktur." Buhari, c.2, s.272 ; Ebu Davud, Sünen, el-Gıybetü li's-sâim, c.1, s.720.

Kirâmen-kâtibîn bilmez ne yazdı Hazret-i Allah⁵³⁶
Sâimler defterine bak kıyâmetde beyân olsun⁵³⁷

2.3.6. Sual melekleri

Sual melekleri bazı hadislerde Münker-Nekir olarak da isimlendirilmi itir. İnsanlar ölüp kabre konduktan sonra, ona gelip inanç esasları vb. konularla ilgili sorular sorup onlara aldıkları cevaplara göre muamelede buldukları rivayet edilmektedir⁵³⁸. Efe Hazretleri de, sual meleklerinin sorgulayacakları ki ileri gözledi ini, onlara ya antısını nerede geçirdi ini, malını kazanırken haram- helâl konularına hassasiyet gösterip göstermedi ini sorduklarını belirterek, sorulara gerekli olan cevaplar verilmedi i takdirde sorgulananların hata yaptıkları konularda azaba düçâr olduklarını ifade etmektedir.

Kara yerler seni yerler
Ki i niyetine derler
Süâl melekleri gözler

⁵³⁶ Rasûlullah (S) öyle buyurdu: "Oruç bir kalkandır. Oruçlu kimse kötü söz söylemesin ve cahillik yapmasın (yânî Câhiliyet fiillerinden bir ey yapmasın). E er herhangi bir kimse kendisiyle dö ü meye yâhud sö ü meye giri irse, ona iki defa 'Ben oruçluyum' desin. Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, oruçlu a ızın kokusu, Yüce Allah katında misk kokusundan daha temizdir. Yüce Allah: Oruçlu kimse benim için yemesini, içmesini, cinsî arzusunu terk eder. Oruç, do rudan do ruya bana edilen (riya karı mayan) bir ibâdetdir. Onun ecrini de do rudan do ruya ben veririm. Hâlbuki di er güzel amellerin hepsi on misli ile ödenir". Buhari, Kitâbu's-Savm, Oruç Tutmanın Fazileti Babı, 4.

⁵³⁷ s. 386, . 421, b. 6.

⁵³⁸ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ # إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا وُضِعَ فِي قَبْرِهِ وَتَوَلَّى عَنْهُ أَصْحَابُهُ، وَإِنَّهُ لَيَسْمَعُ قُرْعَ نَعَالِهِمْ إِذَا انْصَرَفُوا، أَتَاهُ مَلَكَانِ فَيُعِدَّانِهِ، فَيَقُونَ لَهُ: مَا كُنْتَ تَقُولُ فِي هَذَا الرَّجُلِ مُحَمَّدٍ # مُؤْمِنٌ فَيَقُولُ: أَشْهَدُ أَنَّهُ عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ. فَيَقَالُ لَهُ: انظُرْ إِلَى مَقْعَدِكَ مِنَ النَّارِ أَبَدَكَ اللَّهُ بِهِ مَقْعَدًا فَيَرَاهُمَا جَمِيعًا، وَيَفْتَحُ اللَّهُ لَهُ مِنْ قَبْرِهِ إِلَيْهِ؛ وَأَمَّا الْكَافِرُ وَالْمُنَافِقُ فَيَقُولُ: تَلَيْتُ، ثُمَّ يُضْرَبُ بِمِطْرَقَةٍ مِنْ حَدِيدٍ ضَرْبَةً بَيْنَ أَدْنِيهِ! فَيَصِيحُ صَبْحَةً فَيَسْمَعُهَا مَنْ يَلِيهِ الْتَقْلِينَ]. أخرجہ الخمسة إ . قوله: «و تليت» أي و اتبعت الناس فقلت مثل ما قالوه؛ وقيل صوابه: اتليت افتعلت، من قولك: ألو إذا لم يستطعه، والمحدثون يروونه إ تليت .

"Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:

"Kul kabrine konulup, yakınları da ondan ayrılınca -ki o, geri dönenlerin ayak seslerini i itir- kendisine iki melek gelir. Onu oturup:

"Muhammed (aleyhissalâtu vesselâm) denen kimse hakkında ne diyordun?" diye sorarlar. Mü'min kimse bu soruya:

" ehadet ederim ki, O, Allah'ın kulu ve elçisidir!" diye cevap verir. Ona:

"Cehennemdeki yerine bak! Allah orayı cennete bir mekâna tebdil etti" denilir. (Adam bakar) her ikisini de görür. Allah da ona, kabrinden cennete bakan bir pencere açar.

E er ölen kâfir ve münafık ise (meleklerin sorusuna):

"(Sordu unuz zâtı) bilmiyorum. Ben de herkesin söyledi ini söylüyordum!" diye cevap verir. Kendisine:

"Anlamadın ve uymadın!" denilir. Sonra kulaklarının arasına demirden bir sopa ile vurulur. (Sopanın acısıyla) öyle bir çı lık atar ki, onu (insan ve cinlerden ibaret olan) iki a ırlık dı nda ona yakın olan bütün (kulak sahipleri) i itir." [Buhârî, Cenaiz 68, 87; Müslim, Cennet 70, (2870); Ebu Davud, Cenaiz 78, (3231); Nesâî, Cenaiz 110, (4, 97, 98); Tirmizî, Cenaiz 70,

Rızâ-yı Bârî'yi gözle⁵³⁹

Sorarlar hasb-i hâlinden
Haram helâl bu mâlinden
Azâb olur vebâlinden⁵⁴⁰

Ayrıca bu sorgunun kolay olmadığı, her bireyin ya antısının en ince ayrıntılarına kadar sorgulanıp, sadece insanlara değil hayvanlara yapılan davranışların da hesabının verileceği ise başka mısralarda anlatılmaktadır.

E er hayvân e er insân
Alurlar hakkını yeksân
De ildir bu hisâb âsân⁵⁴¹

2.3.7. Ecel melekleri

Ecel meleklerine “Azrâil” başlığı altında da değinilmekle birlikte çoğul ifade kullanılan örnekler bu başlık altında verilecektir. Bu örnekte ecel melekleri çoğul olarak kullanılmıtır, ayetlerle de paralellik arz etmesi dolayısıyla, Azrâil'in rûhları kabz ederken yalnız olmadığı sonucu çıkarılmaktadır.

Örnek beyitte, ecel meleklerinin emaneti almak için geldikleri ve onlardan kaçmadığı belirtilerek, ecel erbetini içmek, rûhu teslim etmek zorunluluğu olduğu belirtilmektedir.

Ecel melekleri kapuyu basdı⁵⁴²
Ecel erbetini içmek gerekdir⁵⁴³

2.3.8. Hamele-i Ar (kerrubiyân)

Kerrûbiyân kelimesi sözlüklerde Allah'a en yakın melekler olarak açıklanmış, Erzurumlu brahim Hakkı Hazretleri de eserinde “*hamele-i ar meleklerine kerrûbiyân*

⁵³⁹ s. 452, . 518, k. 2.

⁵⁴⁰ s. 452, . 518, k. 3.

⁵⁴¹ s. 452, . 518, k. 4.

⁵⁴² s. 521, . 617, k. 3.

⁵⁴³ s. 521, . 617, k. 4.

*da derler” ekinde bir cümleyle konuya açıklık getirmi tir.*⁵⁴⁴ Bu melekler dört tane olup ar -ı âlâyı ta ırlar⁵⁴⁵. Eserde ayrıca srafil (as)’da bu meleklerden biri oldu u ifade edilmektedir. Efe Hazretleri de eserinde dua mahiyetindeki bir beyitte, Allah’ın lütfu cümlemizi ku atsın, ona en yakın olan ar ı ta ıyan meleklerin meclisinde bulunasınız diyerek, muhataplarına güzel bir dua yapmaktadır.

Cümlemizi eltâf-ı Hudâ eyleye mazrûf
Mevcûd olasız cem’iyyet-i kerrûbiyânda⁵⁴⁶

2.3.9. Rıdvân

*“Hadislerde anlatıldı ina göre cennetin bekçisi olan meleklerin ba kanı Rıdvân’dır.”*⁵⁴⁷ Efe Hazretleri iirlerinde Rıdvân’ı, cennet,di er meleklerlerin isimleri, ravza, vahdet meyinin meclisi vb. ifadelerle sıklıkla kullanılmı tir. *“Rıdvân kelimesi rıza anlamına da gelmektedir.”*⁵⁴⁸ Ayetlerde daha çok Allah’ın rızası anlamıyla kullanılmı , bu anlam eserdeki mısralarada yansıdı tır. Kelimenin kullanıldı ı mısralar anlam bütünlü ü dikkate alınarak incelendi inde, bazı mısralarda kinaye san’atıyla, bazı mısralarda ise, rıza anlamıyla, bir kısmında ise cennet mele i olan Rıdvân kastedilerek kullanıldı ı görülmektedir. Ayrıca ravza-i Rıdvân ekinde terkip yapılarak cennet anlamında kullanılmı tir.

Cennetin bekçisi anlamında, beyitlerde çe itli ekillerde kullanılmı tir. Ramazan ayında Müslümanlar için mânâ aleminde yapılan hazırlıklara dikkat çekilerek, Rıdvân’ın cennetleri süsleyerek firdevs-i a’lâda oruç tutanları gözledi i, konuyla ilgili hadislere telmih yapılarak⁵⁴⁹, ho bir üslupla anlatılmaktadır.

Cennetleri bezetmi Rıdvân bizi gözetmi
Firdevs-i a’lâ içre mâh-i Ramazân’dır bu⁵⁵⁰

⁵⁴⁴ Erzurumlu brahim Hakkı, *Marifetnâme*, Sadele tiren: Turgut Ulusoy, ty, s. 13.

⁵⁴⁵ Melekler de onun etrafındadır, O gün Rabbinin Ar ını bunların da üstünde sekiz melek yüklenir69/17.

⁵⁴⁶ s. 106, . 25, b. 4.

⁵⁴⁷ M.Sait Özervanlı, *“Melek”*, *D A*, c. 29, s. 40.; A. Salim Kılavuz, *“Hazene-i Cennet ve Cehennem”*, slamda nanç badet ve Günlük Ya ayı Ansiklopedisi, c. 2, s. 224.

⁵⁴⁸ Halil brahim Bulut, *“Rızâ”*, *D A*, c. 35, s. 55.

⁵⁴⁹ Resulullah (sav) buyurdular ki: "Cennette Reyyan denilen bir kapı vardır. Oradan sadece oruçlular girer. Oruçlular girdiler mi artık kapanır, kimse oradan giremez." (Tirmizi'nin rivayetinde u ziyade var: "Oraya kim girerse ebediyyen susamaz.") Buhari, Savm 4, Bed'ül-Halk 9; Müslim, Sıyam 166, (1152); Nesai, Sıyam 43, (4,168); Tirmizi, Savm 55, (765)

⁵⁵⁰ s. 438, . 499, b. 9.

Dua mahiyetinde bir iirde, Allah(cc) bütün inananları toplayıp cennette Rıdvân'a kom u eylesin denilmektedir.

Cümleten ehl-i îmânı cem' ede Bârî Hudâ
Cennet-i a'lâ içinde câr-ı Rıdvân eylesin⁵⁵¹

Bitlis ziyaretinin anlatıldığı iirde, Bitlis'in âriflerin oca ı ve irfân merkezi olması dolayısıyla, cennette Rıdvân orayı kıskansa garipsenmez denilerek Rıdvân'ın cennette sorumlu düzeyde bir melek oldu una i aret edilmektedir.

Makarr-ı ârifân merkez-i irfân
Sezâdır rek ede cennetde Rıdvân⁵⁵²

Rıdvân a a ıdaki mısırâdada Cebrâil ile birlikte kullanılarak, konum olarak onlardan çok a a ıda olmadığı belirtilmi , bahsedilen durumu görmü olsa sevincinden raksa ba layacağı ifade edilerek onun duygusal özelliklerine de dikkat çekilmi tir.

Görse Rıdvân rakseder Cebrâil olur âdümân⁵⁵³

Maksûd Efendi için yazılmış bir mersiyede, onun Allah'ın rahmetini kazandı ı ve cennete dahil oldu u bildirilirken, cennet, "Rıdvân'ın bahçesi anlamına gelen ravza-i Rıdvân terkihiyle ifade edilmi tir.

Rahmet-i Rahmân'a nâil
Maksûd Efendi Hâcemiz
Ravza-i Rıdvân'a dâhil
Maksûd Efendi Hâcemiz⁵⁵⁴

⁵⁵¹ s. 401, . 444, b. 5.

⁵⁵² s. 621, . Bitlis Ziyareti, b. 6.

⁵⁵³ s. 391, . 428, b. 5.

⁵⁵⁴ s. 665, . Mersiye, k. 1.

Efe Hazretleri, gönlünün nûru sevgilisini, Allah'a emânet etti ini, ona kar ılık olarak kendisine cennetten bir gül bahçesi de verilecek olsa, cânânını kesinlikle vermeyece ini söylerken, yine Ravza-i Rıdvân terki bini cennet anlamında kullanmı tır.

Âlemi var eyleyen Allah'a teslîm etmi em
Ravza-i Rıdvân'daki gülzâre vermem ben seni⁵⁵⁵

2.3.10. Cehennem melekleri(Zebâni)

Cehennemde görevli meleklerle zebâni ismi verilmektedir. Ayet ve hadislerde, cehennem tasvirleri yapılırken onların da bahsi geçer⁵⁵⁶. Efe Hazretleri mısralarında konuyla ilgili ayetlere telmih yaparak, ayetlerin erhini nazım ekinde ifade etmi demek abartı olmasa gerektir.

Zebaniler kâfirleri cehenneme sürerken⁵⁵⁷, aynı zamanda da, size, sizi uyarıp do ru yolu gösterecek bir peygamber gelmedi mi diye sorarlar, kâfirler bu soruya bize resûl olarak gönderilenleri biz yalanladık diye cevap verirler⁵⁵⁸.

Kâfirleri bölük bölük bölerler
Zebânîler cehenneme sürerler
Size resûl gelmedi mi sorarlar
Derler tezkîb ettik resûl olanı⁵⁵⁹

2.4. Cennet Varlıkları

Cennet, Allah'ın, rızasını kazanan kulları için hazırladı ı, ebedi kalınacak, zevk ve dinlenme yeridir. Allah(cc), orada kullarından maddi manevi her türlü kederi giderecek, orası sadece sürûr yeri olacaktır. Bu sürûr yerinde kulları için güzel ve temiz e ler, sadık arkada lar ve efendilerine ba lı hizmetliler de var etmi tir. Efe Hazretleri cennet tasviri yaptı ı mısralarından birinde, cennetle ilgili ayet ve hadislere telmih

⁵⁵⁵ s. 590, .709, b. 2.

⁵⁵⁶ O zaman o taraftarlarını yardıma ça ırsın96/17. Biz de Zebanileri ça ıraca ız96/18.

⁵⁵⁷ (Allah iki mele e buyurur ki:) «Haydi ikiniz, atın cehenneme her inatçı nankörü! 50/24

⁵⁵⁸ nkâr edenler bölük bölük cehenneme sevkedilmektedir. Nihayet oraya vardıklarında kapıları açılır ve bekçileri onlara: «çinizden size Rabbinizin âyetlerini okuyan, bu gününüzle kar ıla aca ınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?» derler. Onlar da: «Evet geldi» derler. Fakat kâfirler üzerine azab kelimesi hak oldu39/71. Az daha öfkeden çatlayacak. Her ne zaman oraya bir topluluk atılsa, onun bekçileri onlara: «Size korkutucu bir peygamber gelmemi miydi?» diye sorarlar67/8.

⁵⁵⁹ s. 647, . Kıyâmet Destânı, k. 63.

yaparak, onlarda cennetliklere verilecek nimetler arasında sayılan unsurları ustaca bir araya toplamı tır. Bu unsurlar a a ıda ayrı ba lıklarda incelenecek olan, hûri, gılmân, vildân ve huddâm-ı cennet'tir.

Hız. Peygamberin ve ümmetinin cennete geldi ini gören, hûri, gılmân, vildân, huddâm-ı cennet için bu kutlu gün büyük bayram olur, muhabbet güne i gönülden gönüle do ar, Rabbânî feyzin kevserinden içerler.

Hûri gılmân vildân huddâm-ı cennet
Iyd-i ekber olur cânlara minnet
Do ar dilden dile mihr-i muhabbet
çerler Kevser-i feyz-i Rabbânî⁵⁶⁰

2.4.1. Hûri

“*Hûri, cennet hanımlarını ve onların güzelli ini ifade etmek için kullanılan bir kelimedir.*”⁵⁶¹ Kur’ân-ı Kerîm’de cennetin anlatıldı ı bazı ayetlerde huri ifadesi geçmektedir⁵⁶². Hûrilerle ilgi ayetlerde vurgulanan en bariz özellik göz güzellikleri ve güzel gözlerini sadece e lerine çevirmi olmalarıdır.

Efe Hazretleri’nin iirlerinde ise huri kelimesi, cennet tasviri yapılan mısralarda, ayette geçen anlamıyla kullanımı , sevgilinin güzelli inin resmedildi i mısralarda ise te bih san’atı kullanılarak, sevgilinin bir hûri kadar güzel oldu u hatta zaman zaman hûrileri bile hayrette bırakacak, kıskandıracak bir güzelli e sahip oldu u anlatılmak için kullanılmı tır.

Cennet ve hûri kelimelerinin birlikte kullanıldı ı örneklerden birinde Efe Hazretleri, Müslümanların kabirlerinin cennet bahçelerinin bir nümunesi olaca ını

⁵⁶⁰ s. 650, . Kıyâmet Destânı, k. 85.

⁵⁶¹ Bekir Topalo lu, “*Hûri*”, *D A*, c. 18, s. 387-388.

⁵⁶² te böyle, biz onları ayrıca iri siyah gözlü hurilerle evlendiririz44/54. Sıra sıra dizilmi koltuklara yaslanırlar. Ayrıca biz onları ceylan gözlü hûrilerle evlendirdik52/20. Çadırlar içerisinde gözlerini yalnız kocalarına çevirmi hûriler vardı55/72. ri gözlü hûriler56/22, Saklı inciler gibi56/23,

anlatan hadise telmih yapmı tır.⁵⁶³ Ey kabirlerde yatanları ziyarete gelen ki i, kabrimin yanına do ru gel, gönlünde perdeler hareketlenip gönül zevki ortaya çıkınca ozaman cennetin ve hûrinin nasıl oldu unu göreceksin.

Ey zâir-i ehl-i kubûr gel kabrime kıl bir huzûr
Zevk-ı dil edince zuhûr gör nicedir cennât u hûr⁵⁶⁴

Ey Allah'ın Resûlü e er senin güzelli inin kitâbı halk içerisinde okunsa, ne cennet-i me'vâ'nın anlatılması ne de oradaki güzel gözlü hûriler vb. güzelliklerin söylenmesi artık onları etkilemez, senin güzelli inin yanında bütün di er tasvir ve sunumlar sönük kalır.

E er husnin kitâbı bir okunsa halk-ı âlemde
Ne zikr-i cennet-i Me'vâ ne hûrî-îyn ü havrâye⁵⁶⁵

A a ıda verilecek örneklerde ise hûri kelimesi cennet varlı ı anlamının yanı sıra, güzellik sembolü olarak sevgiliyle bazen kıyaslanmı , bazen de te bih unsuru olarak kullanılmı tır.

Ey sevgili, senin a zından inci gibi dökülen kelimelerin yarattı ı melodiyle hûriler dansa ba lar, ve öylesine kendilerinden geçerler ki gözlerindeki sürmeyi çalmak istesen çalabilirsin. âhlar da, senin gönül co turan konu manı duyunca, hûriler gibi kendilerinden geçerler ve onların hem makamlarının alameti, hem de kendilerine temas eden en de erli e yaları olan tâclarını çalsan ruhları duymaz.

⁵⁶³

- وعن ابن عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ: [قَالَ رَسُولُ اللهِ #: إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ عُرِضَ عَلَيْهِ مَقْعَدُهُ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ، إِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَمِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَإِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَمِنْ أَهْلِ النَّارِ. فَيَقَالُ: هَذَا مَقْعَدُكَ حَتَّى يَبْعَثَكَ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ]. [أَخْرَجَهُ السُّنَنَةُ أَبُو دَاوُدَ .

bnu Ömer (radiyallahu anhümâ) anlatıyor: "Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Sizden biri ölünce, kendisine ak am ve sabah (cennet veya cehennemdeki) yeri arz edilir. Cennet ehlinin ise, (yeri) cennet ehlinin (yeridir), ate ehlinin ise (yeri) ate ehlinin (yeridir). Kendisine: "Allah seni kıyamet günü diriltinceye kadar senin yerin i te budur!" denilir." [Buhârî, Cenaiz 90, Bed'ül-Halk 8, Rikak 42, Müslim, Cennet 65, (2866).; Muvatta, Cenaiz 47, (1, 239); Tirmizî, Cenaiz 70, (1072); Nesâî, Cenaiz 116, (4, 107).

⁵⁶⁴ s. 204, . 157, b. 1.

⁵⁶⁵ s. 467, . 536, b. 6.

Hûrîleri raksa salar
Gözlerinden sürme talar
âhların tâcını çalar
Dür döken dillerin senin⁵⁶⁶

Zamanın güzelleri cennetteki hûriye benzetilmi , onlarla mesafenin iyi ayarlanması gerekti i yoksa kendini kaybetmenin i ten bile olmadı ı anlatılmak istenmi tir. Fakat görüntüdeki bütün bu uyarılara ra men aslında airin asıl söylemek istedi inin, “o güzellere bak, onların gönülleri uyanık tutan feyizlerinden faydalan, seherlerde onların a kını terennüm et”, oldu u anla ılmaktadır. Görünü te söyledi i ise, “servi boylu, hûri görünü lü, bakı ı cân yakan güzellere bakma gönlünü kaptırırısın” dır.

Serv-i kad hûrî kıyâfet âfet-i devrân güzel
Bakı ı cân-cûlere bakma gönül elden gider⁵⁶⁷

A a ıdaki örnekte ise sevgili, tavır özellikleri dolayısıyla hûriye benzetilmi tir. Onun hûri gibi güldü ü, bir hûri endamıyla salındı ı, dolayısıyla insana cennette oldu u hissini verdi i ve onun yanında her eyin sönük kaldı ı vurgulanmaktadır.

Hûrî gülü ü sallanı ı zevk-ı cinândır
Bir mihr-i zemândır⁵⁶⁸

2.4.2. Gilman

“Cennet ehlinin hizmetiyle görevlendirilmi ve hiçbir zaman ya lanmayan gençler⁵⁶⁹ anlamında kullanılan Kur’ân terimidir.”⁵⁷⁰ Eserdeki iirlerde gılman, hûri kelimesiyle birlikte, tenasüp san’atına uygun bir ekilde, birbirini ça rı tıran kelimeler bir arada kullanılmı tır. Anlam olarak ise, sevgilinin güzelli inin anlatıldı ı beyitlerde, onun güzelli ini gören, güzellik ve zarafet timsali hûri ve gılmanların, bu güzellik kar ısında mest ü hayrân oldukları, a k ate ine yandıkları ifade edilmektedir.

⁵⁶⁶ s. 415, . 465, k. 2.

⁵⁶⁷ s. 243, . 211, b. 3.

⁵⁶⁸ s. 358, . 381, bend 4.

⁵⁶⁹ Kendilerine ait bir takım hizmetçiler de onların : [وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ عِلْمَانٌ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَّكْنُونٌ] etrafında dönerler. Bu gençler sanki sedefleri içine gizlenmi inci gibidirler52/24.

⁵⁷⁰ Yusuf evki Yavuz, “Gilman”, D A, c. 14, s. 50.

Servi boyu omuzdan a a ı dökülen saçlarla süslenmi , bu kıyamet gibi güzel kendisini görenleri mahvetmektedir, hûri ve gılman ise bu güzellik kar ısında, Allah'ın güzelli ini yansıtan bu hikmet aynasına hayrân olurlar.

Geysûlar bezetmi serv-i kâmeti
Kim görse mahvolur bu kıyâmeti
Hûr u gılmân görse bu kıyâfeti
Mir'ât-ı hikmete olurlar hayrân ⁵⁷¹

Allah'ın hikmetinin cilvesiyle yarattı ı güzeli, hûri ve gılman görse hayrette kalırlar, zamanın güzeli onu görse, ikinci plana dü menin tela ıyla deh ete dü er, gökyüzünde parlayan güne bile onun bir benzerini görmemi tir.

Hayret eder görse hûr ile gılmân
Deh et alır bilse âfet-i devrân
Mislini görmemi mihr-i dırah ân
Hikmetullah böyle mukadder etmi ⁵⁷²

Efe Hazretleri ba ka bir beyitte de, insanların ve cinlerin, hûri ve gılmanların, cennetlerin ve Rıdvân'ın, mahbûbubu için cân attıklarını, ona kavu ma arzusuyla tutu up yandıklarını söylemektedir.

Mü tâk sana ins ile cin cân hûrî gılmân
cennât ile Rıdvân ⁵⁷³

⁵⁷¹ s. 376, . 405, k. 5.

⁵⁷² s. 302, .295, k.3.

⁵⁷³ s. 411, . 459, bend 8.

2.4.3. Vildan

“Kur’ân-ı Kerîm’de gılmanla aynı anlamda, cennettekiler tahsis edilen genç hizmetliler⁵⁷⁴ olarak, kullanılmı tır.”⁵⁷⁵ Vildan kelimesi, eserde ise Hacı Fâruk Efendi için yazılan bir mersiyede, hûri kelimesinin ço ulu olan havrâ kelimesiyle birlikte kullanılmı ve bunların cennetteki nimetlerin bir parçası oldu una i aret edilmi tır.

Hacı Fâruk Efendi, ilim bahçesinin ı ı ıydı, fakat vefat etti. O vefat edince cennet onun için süslendi ve ona hûriler ve gılmanlar tahsis edildi.

O zât bu ravza-i ilmin çırâ ı idi ki söndü
Bezendi cennet-i a’lâ anıñün vildân u havrâ⁵⁷⁶

2.5. Di er Ruhânî Varlıklar

Bu ba lık altında buraya kadar ele alınmamı olan ruhânî varlıklara yer verilip, onların geçti i örneklerden dikkat çekici olanlar açıklanacaktır.

2.5.1. Burak

Burak, Hz. Peygamber mirâca çıkarken onu yolculu un belli bir noktasına kadar götüren bine e verilen isimdir. Allah (cc) Hz. Peygamberi katına davet etti inde davetçi olarak giden Cebrâil(as) Hz. Peygamber’e Burak’ı tanıtırken onun çe itli özelliklerini vurgulamı tır.

Bunlardan biri, Burak’ın Resûlullah’a â ık olması ve ayrılık ate iyle yüre ini da lamı olmasıdır. Ayrıca Hz. Peygamber’in mirâca çıkaca ını bilmekte ve bu yolculukta ona hizmet etmeyi cân u gönülden arzu etmektedir.

Hâmil-i a kın idi i bu Burâk
Ci erin yakmı idi nâr-ı firâk⁵⁷⁷

Gözler idi bu zemânı yâ Resûl

⁵⁷⁴ Çevrelerinde, ölümsüzlü e ula mı gençler : [{يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُّخَلَّدُونَ}] dola ırlar56/17.

⁵⁷⁵ Yavuz, *agmd*, D A, c. 14, s.50.

⁵⁷⁶ s. 115, . 39, b. 2.

⁵⁷⁷ s. 57, . Mirâcü’n-Nebî, b. 43.

Hizmetinde edesin anı kabûl⁵⁷⁸

Cibrîl(as) onun maddi özelliklerini tanıtırken de, Hz. Peygamberin bine ine layık bir ekilde, Burak'ın e erinin en kıymetli madenlerden ve de erli ta lardan olu tu unu belirtmi tir. Resûlullah'da Burak'a binmi ve cânânının katına ula ıp, Ona kavu mak için yola revân olmu tur.

ncû mercân sîm ü zerdî e eri
Sana hizmet edecek var de eri⁵⁷⁹

ehsüvâr oldu Burâk'ına Resûl
Dergeh-i cânânına ede vüsûl⁵⁸⁰

Burak'la ilgili vurgulanan bir ba ka özellik de onun çok hızlı bir binit olmasıdır. O öyle hızlıdır ki, Hz. Peygamberi, bir an olarak ifade edilen bir zaman diliminde Mekke'den Kudüs'e götürmü tür.

Ân-ı vâhidede Kuds-i erîf'e
ndi evvelce o arz-ı zarîfe⁵⁸¹

Eserdeki na'tlardan birinde de, mirac hadisesi anlatılırken, bir mısradaki bu olayın ihti âmı Burak'ın üzerinden açıklanırken, yedi gezegenin Burak'ın na'li oldu u söylenmi tir.

Burâkı na'lidir seb'a-i seyyâr⁵⁸²

Bir ba ka iirde ise ha r günü Allah'ın Cebrâil(as)'e, "habîbimi incitmeden, saygıyla kaldır, tâc, hulle ve Burak'ı götür, zira bugün mah er yerinin sultanı O'dur", diye buyurdu u anlatılır.

⁵⁷⁸ s. 57, . Mirâcü'n-Nebî, b. 44.

⁵⁷⁹ s. 57, . Mirâcü'n-Nebî, b. 45.

⁵⁸⁰ s. 57, . Mirâcü'n-Nebî, b. 46.

⁵⁸¹ s. 57, . Mirâcü'n-Nebî, b. 47.

⁵⁸² s. 667, . Na't-ı Habîb-i Rahmân, bend 5.

Cibrîl'e emr olur ol Ahmed'imî
 Hurmet ile kaldır Muhammed'imî
 Tâc u hulle Burak götür sermedi
 Devlet ü izzetin oldur hakânî⁵⁸³

2.5.2. Levh ve Kalem

“Levh, mahiyeti bilinmeyen ve ilâhi ilmi ihtiva eden bir kitap⁵⁸⁴, kalem ise yaradılı in ba langıcından sonsuza kadar vuku bulacak nesne ve olayları ilâhi ilme göre kaydeden madde ötesi bir unsur olarak tanımlanmı tır.”⁵⁸⁵ Ayet ve hadislerde her iki unsura da çe itli vesilelerle de inilmektedir.⁵⁸⁶

Eserde de levh ve kalem kelimeleri, aralarındaki anlam ilgisi ve i levsel yakınlık dolayısıyla birlikte kullanılmı tır. Mısralarda kastedilen anlam ayet ve hadislerdeki anlamla do ru orantılıdır.

erâb-ı eynemâ ile vahdet erâbı kastedilmekte, bu erâbı içenlerin Allah'ın her an farkında olmaları dolayısıyla bu zevk ve heyecanla yerlerinde duramadıkları anlatılmakta, maddi manevi bütün unsurların görevlerini kusursuz yerine getirmeleri vahdet arabını içmi olmalarına ba lanmaktadır. Vahdet arâbının kadehleri devrettikçe, kalemde levh üzerinde yazarak devr etmektedir.

Bu erâbın ne 'esiyle Ar u fer levh u kalem
 Devrederler âlî sultândır erâb-ı eynemâ⁵⁸⁷

A a idaki örnekte de Kerbelâ vakasına telmih yapılarak, bu akıl almaz zulüm kar ısında, levha, kalem ve Ar , te his san'atıyla, a lar bir ekilde resmedilerek olay çok daha etkileyici bir ekilde anlatılmı tır.

O demde eri ti emr-i lâhî

⁵⁸³ s. 640, . Kıyâmet Destâmı, k. 5.

⁵⁸⁴ Yusuf evki Yavuz, “Levh-i mahfûz”, D A, c. 27, s. 151.

⁵⁸⁵ Yusuf evki Yavuz, “Kalem”, D A, c. 24, s. 244.

⁵⁸⁶ Hayır o erefli bir Kur'ân'dır85/2 :] بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَّجِيدٌ {

Levh-i Mahfuz'dadır85/22. :] {

Nûn, Kaleme ve yazdıklarına andolsun68/1.:]

{ ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ }

⁵⁸⁷ s. 102, . 18, b. 8.

Bir Allah'dan gayri yoktur penahı
 Atından ki dü dü velâyet ahı
 Levha a lar kalem a lar Ar a lar⁵⁸⁸

Na't-ı eriflerden birinde ise, Allah (cc)'ın Hz. Peygamber'i medhi kar ısında, levh ve kalem, medhedilenin ve medhedenin yüceli ini dü ünüp, bu övgüyü dirili gününe kadar yazamayacaklarını fark edince, hayret makamında donup kalmı lardır.

Hak seni medh eyledi levh u kalem hayretdedir
 Ha re dek yazmak ne mümkün hasb-i hâlin yâ Resûl⁵⁸⁹

Levh ve kalemin zikirle birlikte kullanıldı ı bir beyitte ise, kul Allah'ı zikrettikçe bu güzellikleri yazan kalem de , bunların üzerine yazıldı ı levha da daha bir süslü hale gelir. Zikir, zikredeni de onun davranı larının yazıldı ı yeri de güzelle tirir.

Levh u kalem allanır
 Zâkir Allah dedikçe⁵⁹⁰

Konuyla ilgili verilecek son örnekte ise, kalem tek ba ına kullanılmı , kalemin Allah yapısı olmasıyla, güzelin ka ı arasında ilgi kurulmu , ka ın ideal güzellik ölçülerine uygunlu u dolayısıyla, onun ilâhi kalemle mükemmel ekilde çizildi i ve görenleri hayran bırakacak nitelikte oldu u anlatılmı tır.

Ka ları kudret kalemi ruhleri zînet alemi
 Lutfiyâ Hakk'ın keremi cennet-i a'lâları var⁵⁹¹

⁵⁸⁸ s. 162, . 95, k. 25.

⁵⁸⁹ s. 332, . 341, b. 4.

⁵⁹⁰ s. 481, . 557, k. 1.

⁵⁹¹ s. 274, . 253, b. 7.

2.5.3. Ar

“*Kur’ân ve hadislerde ilâhi hükümler ve taht anlamında kullanılan bir terimdir.*”⁵⁹² Efe Hazretleri’nin şiirlerinde, Ar kelimesini ayetlerle paralel olarak gök en yüksek tabakası, Allah’ın katı anlamlarının yanında, Ar u fer ekinde, yer gök anlamında da kullanılmı tır. Bu beyitlerden birinde Allah’ı zikreden kulun Allah Allah zikriyle, yüce Ar ın sallandı ı ifade edilmektedir.

Ar -ı a’zam sallandır
Zâkir Allah dedikçe⁵⁹³

Ar ifadesinin, Ar u fer olarak, ikileme ekinde geçti i bir ba ka beyitte ise, kinâye san’atı yapılarak, hem yer ve gök, hem de kelimenin manevi anlamı kastedilmektedir. Ey Allah’ın Resûlü, güne ay ve yıldızlar senin mumunun ı ı ıdır, yüce Mevlâ senin nûrunla yeri gö ü Ar ı nûra gark etmi tir.

Senin em’in ziyâsıdır bu mihr ü mâh ü encümler
Senin nûrunla Ar u fer i pür-nûr eyleyen Mevlâ⁵⁹⁴

A a ıdaki örnekte de, önceki örnekteki gibi Ar u fer olarak kullanılmı , yer gök anlamı kastedilerek, ey âlemlerin Rabbı, yer ve gök, güne ve ay, senin kudretinin nelere muktedir oldu unun göstergeleridir denilmi tir.

Bu Ar u fer âsumân lâhî
Numûne kudretinden ems ü mâhı⁵⁹⁵

Konuyla ilgili bir ba ka örnekte ise, mazlumun âhının Allah’a ulaşmasını temsilen âhın Ar ’a dayanması ifadesi kullanılmı tır.

⁵⁹² Yusuf evki Yavuz, “Ar ”, *D A*, c. 3, s. 406-407
: {فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ}

E er aldirmazlarsa onlara de ki: Bana Allah yeter. O’ndan ba ka ilâh yoktur. Ben O’na dayanmaktayım ve O, o büyük Ar ’ın Rabbidir9/129.

⁵⁹³ s. 481, . 557, k. 1.

⁵⁹⁴ s. 103, . 20, b. 6.

⁵⁹⁵ s. 318, . 317, k. 9.

O âhın derdine yandı bu âlem kana boyandı
Bugün âh Ar 'a dayandı bugün eyyâm-ı mâtemdir⁵⁹⁶

2.5.4. Refref⁵⁹⁷

“Bazı rivayetlere göre, miracda Hz. Peygamber’i Sidretü’l-müntehâdan alıp daha ileriye ula tıran ye il halı veya elbise nevinden bir araçtır.”⁵⁹⁸ “Ayrıca tasavvufta Cebrâil aklın, refref ilâhi a kın sembolü olarak kullanılmı tır. Cebrâil Sidre’den ileriye geçemezken Hz. Peygamber refrefle Allah’a yükselmi tir.”⁵⁹⁹

Efe Hazretleri de iirlerinde refrefi, miracda Hz. Peygamber’i Sidre’den Allah’ın katına götüren bir araç anlamıyla kullanmı tır. Miraciyesinde klasik gelenekteki gibi, Cebrâil Sidre’ye geldi inde ilerisi için kendisine müsaade olmadı ı, oradan ileriye bir adım bile atamayaca nını söylemi tir, Allah(cc), Hazret-i Peygamberi katına yükseltmesi için refrefi göndermi , Resûlullah ona binerek, Refref’e, Mevlâ’nın yardımıyla beni bir an önce O’na uçur demi tir.

Dedi Cebrâil eyâ kân-ı kerem
Bir kadem ileri bassam yanaram⁶⁰⁰

Ol zemân Refref’i gönderdi Hudâ
Refref’e râkib ola nûr-i hüda⁶⁰¹

Emr eder Refref’e pervâz edegör
Avn-i Mevlâ ile dâim gidegör⁶⁰²

Refref Peygamber(as)’i alıp yârine, sevgilinin dergâhına do ru gider.

⁵⁹⁶ s. 172, . 108, b. 3.

⁵⁹⁷ Ye il yastıklara ve hârikulâde güzel i lemeli dö eklere yaslanırlar55/76.

{ مُتَكَبِّرِينَ عَلَى رَفْرَفٍ خَضِرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ } :

⁵⁹⁸ smail Ta pınar ; Ömer Zülfe, “Refref”, D A, c. 34, s. 534.

⁵⁹⁹ Ömer Zülfe, “ Refref”, D A, c. 34, s. 535.

⁶⁰⁰ s. 60, . Mirâcü’n-Nebî, b. 80.

⁶⁰¹ s. 60, . Mirâcü’n-Nebî, b. 85.

⁶⁰² s. 61, . Mirâcü’n-Nebî, b. 95.

Aldı Refref Resûl-ü yâre gider
Azm edüp dergeh-i dildâre gider⁶⁰³

2.5.5. Kürsî

“ lâhi hükümranlı ı, yücelik ve büyüklü ü tasvir eden bir kavram olup maddi bir varlı a tekabül etmez.”⁶⁰⁴Kürsî, örnek beyitlerde, genelde manevi bir makamı temsilen kullanılmı tır. Örnek dörtlükte, Hz. Peygamber’in yaradılı ı ile ilgili olan kudsî hadise i aret edilerek, Levlâk Kürsî’ sinin onun için kuruldu u,yaradılmı ların sultânının da bu makama geçti i anlatılmakta, onu bu makamda gören feleklerin sakinlerinin, gördükleri ihti amdan hayretler içerisinde kaldıkları söylenmektedir.

Zâtına kuruldu Kürsî-i Levlâk
Kuruldu kürsîde sultân-ı emlâk
Kaldılar hayrette ashâb-ı eflâk
Muhammed’ dir kerem kâni Muhammed⁶⁰⁵

Di er örnekte ise, ilkinin benzeri bir kullanım mevcuttur. Hz. Peygamberin fakrı tercih etmesi, konuyla ilgili hadise telmih yapılarak vurgulanmı , kürsî kelimesi bir makâmın sembolü olan taht anlamında kullanılmı tır. Kanaat tahtında oturan sultân, Ar fer , levh kalem senin vasıflarının yazıldı ı bir defterdir.

Ar u fer levh u kalem bir defteridir vasfının
Câlis-i kürsî-i isti nâ Muhammed Mustafâ⁶⁰⁶

2.5.6. Cin

“Terim olarak, duyularla idrak edilemeyen, insanlar gibi uur ve iradeye sahip bulunan, ilâhi emirlere uymakla yükümlü tutulan ve mü’min ile kâfir gruplarından

⁶⁰³ s. 61, . Mirâcü’n-Nebî, b. 96.

⁶⁰⁴ Yusuf evki Yavuz, “Kürsî”, D A, c. 26, s. 573.

⁶⁰⁵ s. 139, . 78, k. 2.

⁶⁰⁶ s. 92, . 7, b. 11.

olu an varlık türü, olarak tanımlanır.”⁶⁰⁷ Efe Hazretleri’nin şiirlerinde cin kelimesi, insan ile cin ekinde ikileme olarak kullanılmıştır. Anlam yönünden incelendiğinde de insan ve cinin statü olarak eşit görüldüğü anlaşılmaktadır.

Sevgili o kadar güzeldir ki insanlar ve cinler onun güzelliğine hayrandır. Kıyamet alameti olarak vasıflandırılan güzel, ihtimam açısından güneşe benzetilmiş, ayrıca, bu benzetmeyle kıyamet alametlerinin anlatıldığı ayet ve hadislerle telmih yapılmış, güneşin batıdan doğması, yere yaklaşıp sıcaklığının artırılması gibi ifadelerle tecahül-i arif insan’atıyla vurgu yapılmıştır.

Cemâline hayrân insan ile cinler
Güneş midir alâmet-i kıyâmet⁶⁰⁸

Efe Hazretleri şiirlerinde sık sık kişinin nefisini ve Rabb’ını bilmesiyle ilgili olan hadise telmih yapmaktadır. Bu örnekte de bu hadisin, gayb ilminin bir dersi olması yönüyle, irfan sahipleri tarafından bilindiği ifade edildikten sonra, Kur’ân’ın insan ve cinlere tevhid yolunu göstererek onları ihyâ ettiği söylenildiği mısradan yine insan ve cin kelimeleri birlikte kullanılmıştır.

Men aref dersinde ilm-i ledünnî
Ârif-i billahlar bilir metnini
Ma’mûr etdi Kur’ân insan ile cinni
Tarîk-ı tevhîdde nişân gösterir⁶⁰⁹

Diğer dörtlükte ise, fakirlere merhametli davranılması öğütlenirken, maldünlüğü olan bir çok kişinin imdi hayatta olmadıkları belirtilerek, insan ve cinlerin sorumluluk açısından olduğu gibi ölüm açısından da eşit olduğu dikkat çekilmiştir.

Lutfî maldâr oldu çoklar
Anlar hani imdi yoklar
İnsan ve cinni ölüm oklar
Merhamet et fakirlere⁶¹⁰

⁶⁰⁷ M. Süreyya Şahin, “Cin”, *DA*, c. 8, s. 5.

⁶⁰⁸ s. 126, . 57, k. 4.

⁶⁰⁹ s. 190, . 133, k. 3.

⁶¹⁰ s. 496, . 580, k. 8.

A a ıda verilen dörtlü e göre, insanlar ve cinler, mesuliyetler açısından benzer olmaları dolayısıyla, kabirlerinden kalkı ta da mah er gününde de benzer ekilde olacaklardır. Çıplak olarak kabirlerinden kalkacaklar, güne ba larının üzerine indirilmi ve ci erler kebab gibi olmu ken, gözlerinden kanlı pi manlık gözya ları dökecekler ve aralarından Allah'a dü manlık yapanların vücudları isyan kirinden siyahla mı olacaktır.

ns ü cin kabrinden kalkarlar uryân
Dökerler kanlı ya gözleri giryân
Ba larında güne ci erler biryân
Siyah vücûd olur Hakk'ın dü manı⁶¹¹

2.5.7. Münâdî

Münadi kelimesi ayetlerde davetçi ve ça ıran anlamlarında kullanılmı tır⁶¹². Efe Hazretleri de münâdî kelimesini, Hz. Peygamber'in do umunu anlattı ı kısımda mânâ boyutunda bir haberciye i aret ederek Resûlullah'ın dünyaya te rifini müjdeleyen, haber veren ruhani bir varlık anlamında kullanmı tır.

Bir münâdî emrederdi ol zemân
Bu gece gelse gerek dâru'l-emân⁶¹³

2.5.8. Rûh

“Rûhun tarifi, alimler tarafından, ana rahminde olu ması sırasında melek tarafından insanın bedenine üflenen ve ölümü anında insanın bedeninden çıkarılan idrak edici ve bilici hakikat olarak yapılmaktadır.”⁶¹⁴ Ayet ve hadislerde ise yukarıda verilen anlamın dı ında ba ka anlamlarda da kullanılmı tır. Bunlardan en bilineni Hz.

⁶¹¹ s. 641, . Kıyâmet Destânı, k. 11.

{ رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَقَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ }

⁶¹² «Rabbimiz! Biz, Rabbinize iman edin' diye imana ça ıran bir davetçi i ittik, hemen iman ettik. : Rabbimiz! Günahlarımızı ba ı la, kötülüklerimizi ört, bizleri sana ermi kullarıyla beraber yanına al»3/193.

⁶¹³ s. 79, . Mevlidü'n-Nebî, b. 134.

⁶¹⁴ Yusuf evki Yavuz, “Ruh”, D A, c. 35, s. 187.

Cebrâil için kullanılan “ruh, ruhu’l- emin, ruhu’l Kudüs” ifadeleridir. Efe Hazretleri’nin şiirlerinde de ruh kelimesi her iki anlamla da kullanılmı tır. Ruh, aynı zamanda insanın manevi yanını ifade eder. A a ıdaki örnekte de kelimenin bu anlamı öne çıkarılmı tır. İnsanların, Allah’ın birli ini anlayıp iman etmelerine i aret edilerek, bu durumda insan gönlünde ruhun egemen olaca ı ve davranı larına da inanmı lı ın hakim oldu unun gözlenebilece i vurgulanmı tır.

E er tecelli ar ından birlik güne i do arsa, gönül tahtında ruh sultân olur ve emirlerini açıkça söyleyerek insanı aslına dönme konusunda açıkça yönlendirir.

E er Ar -ı tecellîden do arsa hur îd-i vahdet
Gönül tahtında rûh sultân olur emrin ayân söyler⁶¹⁵

Di er örnekte, Kerbela hadisesine de inildikten sonra, bu acı kar ısında, Cebrâil’in, Sidre’nin ve Rûh’un a ladı ı söylenerek, aralarındaki anlam ilgisinden dolayı, Cebrâil ve Sidre ile birlikte tenasüp san’atı yapılarak manevi bir töz anlamında kullanılmı tır.

Hasen-i müctebâ nûr-i hüdâdır
Hüseyn-i Kerbelâ dürr-i vefâdır
Hakk’ı seven dâim Hakk’a fedâdır,
Cibrîl a lar Sidre a lar Rûh a lar⁶¹⁶

2.5.9. Mürğ-i seâdet

Mevlidlerde Hz. Peygamberin do umunun anlatıldı ı kısımlarda maddi boyuttan çok manevi boyutun anlatıldı ı gözlenmektedir. Efe Hazretleri’nin mevlidinde de bu gelenek bozulmamı tır. Mürğ-i seâdet ifadesi de Hz. Peygamber’in do umunda, manevi boyutta ya anan hadiselerin tasvir edildi i yerde geçmektedir. Do umun kolay olmasını sa layan manevi boyutlu bir unsur olarak kullanılmı tır. Hz. Âmine, do um anını anlatırken, ansızın bir seâdet ku unun geldi ini ve kanadını kendisinin sırtında

⁶¹⁵ s. 151, . 88, b. 2.

⁶¹⁶ s. 160, . 95, k. 8.

gezindirdi ini anlatmaktadır. Devam eden mısralarda da Habîb-i Kibriyâ'nın o saatte do du u anlatılmaktadır.

Geldi bir mürg-i seâdet nâ-gehân
ehperiyle sı adı zahrim hemân⁶¹⁷

2.5.10. eytân

“Kur’ân-ı Kerîm’den anla ıldı ina göre, blis, azmı ve Rabbi’nin buyru una isyân ederek sapıklı a dü mü cinlerdendir.”⁶¹⁸ blis eytanların atası olarak tanımlanmaktadır. eytan ve blis ifadeleri, Efe Hazretleri’nin iirlerinde bir çok kez ve çe itli ekillerde geçmektedir. iirlerde onun karakter ve davranı özelliklerine i aret edilerek, kötü karakterli, olumsuz davranı lar sergileyen ve ba kalarını da sürekli olumsuzlu a te vik eden bir özelli e sahip oldu u, ayetlerle de paralel ekilde vurgulanmı tır⁶¹⁹. eytan ifadesinin geçti i mısralarda, onun neredeyse bütün olumsuzluklarını yansıtan bir portre çizilmi tir.

Efe Hazretleri, insanların gidi atından duydu u memnuniyetsizli i anlattı ı bir iirinde, eytân’ın insanları kandırmak için yaptı ı tempolu çalı maya i aret ederek, eytan yüksek sesle Müslümanları ça ırır ve Allah’a isyana te vik eder, onun ça rısına uyan binlerce isyânkâra bak, diyerek bu konudaki üzüntüsünü dile getirmektedir.

Bülend-âvâz ile eytân ba ırır
Bölük bölük slâm’ları ça ırır
Gayret eder ekâvete kı ırır
Binlerce bin ehl-i tu yâne bir bak⁶²⁰

Aynı konunun i lendi i ikinci örnekte ise, blis kelimesi kullanılmı tır. Hidâyet güne i battı ve îmân sahrasının nehirleri kurudu, blis bu milletin ân ve erefini giderecek ekilde bir fitne düzeni olu turdu.

⁶¹⁷ s. 81, . Mevlidü’n-Nebî, b. 153.

⁶¹⁸ A. Salim Kılavuz, “*eytan*”, slamda nanç badet ve Günlük Ya ayı Ansiklopedisi, c. 4, s. 195.

⁶¹⁹ لَيْسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِي وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بِئْسَ }
: [سُورَةُ الْكَافِرِينَ : يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَتَّخِذُوا الْكٰفِرِيْنَ اَوْلِيَاءَ لَئِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّوْنَ اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ} Yine o vakti hatırla ki biz, meleklerle: «Âdem’è secde edin!» demi tik. blis hariç olmak üzere onlar hemen secde ettiler. blis cinlerdendi, Rabbinin emrinden dı arı çıktı. imdi siz beni bırakıp da blis’i ve soyunu dostlar mı ediniyorsunuz? Halbuki onlar sizin dü manınızdır. Zalimler için bu ne kötü bir de i medir18/50.

⁶²⁰ s. 313, . 310, k. 15.

Hur îd-i hidâyet zevâle erdi
 Sahrâ-yı îmânın enhârı durdu
 blîs bu fitnenin çarhını kurdu
 Gitdi bu milletden ân u erâfet⁶²¹

Ayette insan eytanları olarak bahsedilen ki ilerin anlatıldığı bir di er örnekte, bu insan tipi için, Hakk'a ibadet etmeyen, ibadet edenlere gülüp, onları alaya alan, kötülü ü emreden nefse ve eytân'a kul olmu ve blisten daha fazla fesad yayan sıfatları sayılmaktadır. Bu dörtlükte hem blis hem de eytân kelimesi kullanılmı ve ikisinin de kötülü ü emretmeleri bakımından ortak paydalarına dikkat çekilerek eytan ve nefis birlikte kullanılmı tır.

Hakk'a ibadet aslâ yok sende
 Âbid olana eylersin hande
 Nefs ü eytâna olmu sun bende
 blîs'den e ed fesâdın senin⁶²²

Bir di er dörtlükte, te bih yapılarak, eytan, “mü ebbihün-bih(kendisine benzetilen)” unsur olarak kullanılmı tır. iirin di er kısımları incelendi inde, dünya sevgisi temalı oldu u görülmektedir. Dörtlükte, eytan ile dünya arasında, ikisinin de hileyle önce güzel görünüp insanı maddeye ba layıp sonra dinden uzakla tırması yönüyle aralarında ilgi kurulmu ve benzetme yapılarak kullanılmı lardır.

Seni bir sevdâyâ salar
 Îmân ile dinin talar
 eytân gibi yüzün yalar
 Gönül aldanma aldanma⁶²³

⁶²¹ s. 133, . 69, k. 4.

⁶²² s. 429, . 485, k. 3.

⁶²³ s. 486, . 564, k. 7.

Ayetlere telmih yapılarak hazırlanan Kıyâmet sahnesinin tasvirinde ise eytân'la kafirler arasındaki diyalog çok manidar bir ekilde verilmiştir⁶²⁴. Kafirler cehenneme gidip de merhametden ümid kesince, zebânîler onları cehennem ateine do ru sürünce, eytanın yakasını tutarlar.

Feryâd eder küffar nâre gidince
Merhametden kat-‘ı ümid edince
Zebânîler cehenneme yedince
Ahz ederler girîbân-ı eytânı⁶²⁵

Kafirler, eytan'a, bizi niçin heveslerimizin peinde gezdirdin, kötü eylere te vik ederek bizi yoldan çıkarıp, gözümüzden iyiyi kötüden ayırt etme nûrunu alarak sonunda bizi kâfirler defterine yazdırdın diyeceklerdir.

Niçün bizi hevâlarda gezdirdin
Bâtil i vâ ile bizi azdırdın
Küffâr defterine âhir yazdırdın
Gözümüzden aldın nûr-i irfânı⁶²⁶

eytân ise bu suçlamalara kar ı savunmaya geçecek ve kafirlere, size Hak'tan yüzdört kitap ve sizleri uyarıp hidâyete ça ıran nebîler geldi, gözlerinizle Hakk'ın varlı ının delillerini gördünüz, diyecektir.

Kâfirlere verir eytân cevâbı
Size geldi Hakk'ın yüz dört kitâbı⁶²⁷

{ وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ
وَعَدَ الْحَقُّ وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ⁶²⁴

أَشْرَكْتُمُونَ مِنْ قَبْلِ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ } [إِبْرَاهِيمَ :

bitince eytan onlara öyle diyecek: « üphesiz ki Allah size gerçek olanı vaad etti, ben de size vaad ettim, ama sonra caydım! Zaten benim size kar ı bir gücüm yoktu. Ancak ben sizi (küfür ve isyana) ça ırdım, siz de geldiniz. O halde beni kınamayın, kendi kendinizi kınayın! Ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz! Ben, önceden beni Allah'a ortak ko manızı da kabul etmemi tim.» Do rusu zalimler için acı bir azab vardır! 14/22

⁶²⁵ s. 647, . Kıyâmet Destânı, k. 58.

⁶²⁶ s. 647, . Kıyâmet Destânı, k. 59.

Enbiyâ ulemâ etdi hitâbı
Gözler gördü gündün ayân bürhânı⁶²⁸

eytan savunmasına devam ederek, Hak her yere sizi kendisine götürecektir i aret ta ları koymu , peygamberler sizi kurtulu a ikna için mucizeler göstermi ti, fakat siz bütün bunları bilmenize ra men bile bile Rahmân'ın dosdo ru yoluna gitmediniz, diyecektir.

Güne gibi zâhir idi Hak size
Göstermi di Hak kendini her göze
Resûller gösterdi mu'cizât size
Bilerek terk etdiz râh-ı Rahmân'ı⁶²⁹

Zebaniler de eytan'ın sözlerini onaylayarak kafirlere, Hakk açıkça göründü ü halde O'na îmân etmediklerini, dolayısıyla i bu noktadayken, eytanı suçlayıp ayıplamanın anlamsızlı nı söylerler. Bu beyitte dikkat çeken husus, Âdem'e secde etmemesi dolayısıyla Allah'ın huzurundan kovulmasına vurgu yapılarak, eytan'ın lanetlenmi anlamına gelen “mel'ûn”, sıfatıyla kullanılmasıdır⁶³⁰.

Hak zâhir göründü etmediz îmân
Hiç ta'yîb etmeyin mel'ûn eytânı⁶³¹

Eserde eytan etrafında olu an deyim ve terkiplere de yer verilmi tir. Hileleriyle, eytanı bile hayrette bırakmak anlamında, eytân'a parmak di letmek, lanetlenmi lerin arasında bulunmak anlamında, mel'ûnlarda merkebinin kılılatmak ve eytanın yolu anlamında, tarîk-ı eytân ifadeleri kullanılmı tir. Zamanede yapılan davranı lar eytanı bile a irtmı , eytan dedi ini yaptırıp, lanetlenecek durumlar sergilenen yerlerde bulunup, her buldu u fırsatta insanların îmânını talan etmi tir.

⁶²⁷ { أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ } [سُورَةُ يَس: 36]

«Ey Âdem o ulları! Size eytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık bir dü manınızdır» demedim mi? 36/60

⁶²⁸ s. 647, . Kiyâmet Destânı, k. 60.

⁶²⁹ s. 647, . Kiyâmet Destânı, k. 61.

⁶³⁰ : { وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ } [سُورَةُ بَاقِر: 17]

Ve o zaman meleklerle:«Âdem'e secde edin!» dedik, hemen secde ettiler. Yalnız blis dayattı,

kibrine yediremedi, inkârcılardan oldu2/34.

⁶³¹ s. 647, . Kiyâmet Destânı, k. 62.

Bu zemân eytâna parmak di letdi
 eytân ise dedi ini i letdi
 Mel'ûnlar da merkebinî kî latdı
 Buldu meydân etdi îmânî talan⁶³²

Heveslerin pe inden ko mak, içimize yerle ti alı kanlık haline geldi, dı arısını da eytanlar kendi yollarıyla donattılar, insanlar helâl haram ayırt etmez olup, karınlarına kan irin doldurdular.

ttibâ-ı hevâ aldı derûnu
 Tarîk-ı eyâtîn dutdu berûnu
 Doldurdu karnına kanı irini
 Fark-ı helâl harâm çekildi gitti⁶³³

Bir ba ka iirde ise hac ibadetinin bir parçası olan eytan ta lamaya i aret edilerek Allah'ın emriyle eytanlar ta landıkça hacıların bundan mutluluk duydukları, eytanların ise büyük acı ya adıkları vurgulanmaktadır. Burada eytan ta lama kinayeli kullanılmı , haccın rûknüne i aret edilirken, di er taraftan da eytanın ho landı ı davranı lardan kaçınılmasının gereklili i belirtilmi tir.

Bi-emrillah eyâtînler ta lanır
 Huccâc olan bin zevk ile ho lanır
 eyâtînin yürekleri ha lanır⁶³⁴

Konuyla ilgili verilecek son örnekte ise, iki zıt varlık pe pe e kullanılarak tezağ san'atıyla etkinin artırılması ve konunun daha rahat anla ılması sa lanmak istenmi tir. Beyitte, Rahmân'la birlikte olan kederlenmez, eytân'la birlikte olan ise hiç kurtulu a eremez denilerek durum açıklanmı ve tarafların duraca ı yeri belirlemelerine yardımcı olunmak istenilmi tir.

Mea'r-Rahmân olan mükedder olmaz

⁶³² s. 654, . Dâsitân-ı Zemân, k. 21.

⁶³³ s. 522, . 619, k. 6.

⁶³⁴ s. 670, . Duâ-i Huccac, k. 15.

Mea' - eytân olan hiç necât bulmaz⁶³⁵

2.6. Kutsal Sayılan Zaman Dilimlerinden Bazıları

Bütün dinlerde ve inanç sistemlerinde özel kabul edilen gün ve geceler bulunmaktadır. Bu zaman dilimlerinde insanlar bazı ritüeller yaparak saygılarını göstermekte ve kutsal kabul edilen zamanı kutlamaktadırlar. slâm dininde de kutsal sayılan gün ve geceler bulunmakta bu zamanlar çe itli ibadet ve kutlamalarla geçirilmektedir. Efe Hazretleri de iirlerinde bunlardan bazılarını i aret etmi , bu zamanlarda yapılacak ibadetler ve onların faziletleri hakkında bilgi vermi tir.

2.6.1. Kadir gecesi

Kadir gecesi Ramazân ayının içerisinde bulunan mübarek bir gecedir. Kur'ân-ı Kerim bu gecede indirilmi tir. Ayet ve hadislerde Kadir gecesinin bin aydan daha hayırlı oldu u, bu gecenin Müslümanlar için Allah'ın rızasını kazanma vesilesi oldu una i aret edilmekte ve onun Ramazan ayının son on gününde aranması tavsiye edilmektedir. Bu mübarek gece Ramazân ayı içinde oldu u için, Efe Hazretleri de genellikle Ramazâniye'lerinde ondan bahsetmektedir.

iirlerinde bu geceyle ilgili yaptı ı en belirgin vurgu, tecelli kapısının bu gece açıldı ı, tecelli güne inin bu gece do du u, tecelli kapısından girebilmek, tecelli güne inden kana kana istifade edebilmek için, tecelli mahalli olan gönlün bütün kirlerden arındırılmı olarak bu geceye varılmasının çok önemli oldu udur.

Tecelli kapısı Kadir gecesinde açılır, gönül cennetinin kö künün Rıdvân'ı ise Ramazân'dır.

Leyle-i Kadir'de açılır bâb-ı tecellâ

Dil cennetinin kasrına Rıdvân Ramazân'dır⁶³⁶

Tecelli kapısı Kadir gecesinde açılır, cânân, cân gözlerine Ramazân'da görünür. O mübarek vakitte, gönlünü gaflet uykusundan uyandırmı cânını sevgiliye adamı ,

⁶³⁵ s. 655, . Dâsitân-ı Zemân, k. 26.

⁶³⁶ s. 188, . 131, b. 7.

onun kapısında küçücükte olsa bir cilve bekleyenler muradlarına erdirilecek ve tecelli kapısından gönül gözlerine nûrlar saçılacaktır.

Leyle-i Kadir'de açılır bâb-ı tecellâ
Cân gözlerine görüne cânân Ramazân'da⁶³⁷

Kadir gecesinde tecelli güne i görünür, Hudâ'nın mumunun nûru Ramazân'da daha bir kuvvetle parlar.

Leyle-i Kadir'de görünür mihr-i tecellâ
em'a-i Hudâ nûr-i fûrûzân Ramazân'da⁶³⁸

Kadir gecesinde tecelli nûruyla yüce Ar nûra gark olur, Allah(cc) keramet hazinesi olan Ramazân-ı erifte hak eden insanlara tecelli nûrundan taksim eder.

Leyle-i Kadir'de nûr-i tecellâ
Gark olur envâre Ar -ı muallâ
Taksîm eder bize nûr-i Teâlâ
Ramazân-ı erîf kenz-i kerâmet⁶³⁹

A a ıdaki örnekte ise, bütününde Kadir gecesinin anlatıldı ı Kadir suresine⁶⁴⁰ telmih yapılarak bu gecenin Ramazân ayında olması dolayısıyla, Ramazân ayının velilerin gülbahçesi ve himmet ayı oldu u vurgulanmaktadır.

⁶³⁷ s. 458, . 524, b. 8.

⁶³⁸ s. 478, . 552, b. 11.

⁶³⁹ s. 125, . 54, k. 6.

⁶⁴⁰ { إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ } : { وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ } : { لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ } :
{ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ } سَلَامٌ هِيَ حَتَّىٰ مَطْلَعِ الْفَجْرِ } :

Biz o (Kur'ân)nu Kadir gecesinde indirdik97/1. Kadir gecesinin ne oldu unu sen nereden bileceksin? 97/ 2 Kadir gecesini bin aydan daha hayırlıdır97/3. Melekler ve Ruh (Cebrail veya Ruh adındaki melek) o gece Rablerinin izniyle, her i için inerler97/4. O gece, tanyeri a arıncaya kadar süren bir selâmettir97/5.

Sendedir Leyle-i Kadr'in kadri Kur'ân'da ki var
Evliyâlar gül enisin mâh-i himmet elvedâ⁶⁴¹

Allah (cc) Kadir gecesinin büyük kıymetini ve kadrini, mü'minleri affedip keremine kandırıp onlara yardım ederek gösterir. Ayet ve hadislere göre o gece, sabaha kadar süren rahmet ve mağfiret yağmurlarının yağdığı, maddi ve manevi gözleri uyanık olanların bunlardan nasiplendiği ve kurtuluşa erdiği bir gecedir.

Görünür Leyle-i Kadr'in mu'allâ kıymet ü kadri
Eder mü'minleri mansûr kereminden kerem kâni⁶⁴²

Son örnekte de Kadir gecesinin faziletine, Kadr suresine işaret edilerek vurgu yapılmıştır. Kadir gecesini önemlidir çünkü Kur'ân-ı Kerim onu anlatmıştır, Ramazân'da oruç tutan kullarının gözü açılmalı ve iyilik, güzellik ve faziletle doldurularak tekrar kapatılmalı, tıpkı Hz. Peygamberin manevi bünyesinin güçlendirildiği gibi samimi mü'minlerin manevi bünyeleri de kuvvet bulsun, Kadir gecesindeki tecelliye hazır hale gelsin.

Bilirsin Leyle-i Kadr'in ne kadri
Beyân etdi Kitâb-ı Hak o bedri
Gerekdir sâimin açıla sadrı
Sana binlerce hamd olsun lâhî⁶⁴³

2.6.2. Mi'rac gecesi

Mi'rac gecesi, Hz. Peygamberin, Allah'ın davetiyle önce Mescid-i Aksâ'ya gidip oradan da Allah'ın katına yükseldiği gecedir⁶⁴⁴. Hz. Peygamber orada aklın alamayacağı olanüstü durumlar müşahade etmiştir. Efe Hazretleri bu hadiseyi

⁶⁴¹ s. 310, . 308, b. 8.

⁶⁴² s. 582, . 697, b. 6.

⁶⁴³ s. 565, . 674, k. 15.

⁶⁴⁴ {سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ وَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ }

Kulu Muhammed'i geceleyin, Mescid-i Haram'dan kendisine bazı âyetlerimizi göstermek için, etrafını mübarek kıldırmamız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah, her türlü noksan sıfatlardan münezzehtir. Üphesiz ki her şeyi hakkıyla bilen, hakkıyla gören O'dur17/1.

miraciyesinde detaylarıyla anlatmış , ayrıca diğer eserlerinde de iktibaslar ve telmihlerle bu olağanüstü olaya dikkat çekmiştir.

Zamanların şereflisi olan anlamlı gece, Nebi'nin feyz saçtığı mirac gecesidir. Hz. Peygamber o mübarek gecede birçok sırlara mahrem olmuştur. Allah (cc) o gece sadece Hz. Peygambere değil onun ümmetine de büyük bir cömertlikle ihsanda bulunmuştur. O gece yüce Allah kullarının kendisine en yakın olduğu secde anını içerisinde barındıran namaz ibadetini onlara hediye etmiştir. Bundan dolayı Hz. Peygamber “namaz mü'minin miracıdır” buyurmuştur⁶⁴⁵.

E ref-i ezmân olan leyle-i ân
eb-i Mi'râc-ı nebî feyz-fe ân⁶⁴⁶

O gece Allah (cc)'in kerem nehrini akıttığı, af ve mağfireti bol, seadetli bir zamandır.

Ne seâdetli zemândır o gece
Keremin nehri revândır o gece⁶⁴⁷

srâ sûresinin girişi inden iktibas yapılarak, miracı anlatan ayetin miracın sırrı olduğu ifade edilmiştir , ayrıca Hz. Peygamber'in başının tacı olarak da “kul kefâ” ifadesi gösterilmiştir.

Sübhânellezîdir sırr-ı Mi'râc'ı
“Kul kefâdan olmuştun başının tacı⁶⁴⁸

Gel ey Muhammed(as) sen Allah'ın seçtiği güzide elçisisin, sen mirac gecesinde birlik meclisine ulaşan güzeller güzelsin. O mecliste yüceler yücesiyle görüşen, söyleyen büyük sır mahrem olan açılmış elçisin.⁶⁴⁹

⁶⁴⁵ Daha önce hadislerle ilgili kısımda verilmiştir.

⁶⁴⁶ s. 54, . Mirâcü'n-Nebî, b. 1.

⁶⁴⁷ s. 54, . Mirâcü'n-Nebî, b. 2.

⁶⁴⁸ s. 139, . 78, k. 4.

⁶⁴⁹ Onunla arasındaki mesafe, iki yay kadar, yahut daha az kaldı53/9. Allah o anda kuluna vahyedeceğini etti53/10. Onun gördüğüünü kalb(i) yalanlamadı53/11. (Peygamberin) gözü a madı ve sınırı a madı53/17.

Gel ey Ahmed Muhammed Mustafâ Muhtâr-ı Mevlâ'sın
eb-i Esrâ'da bezm-i vahdete âyân olan dilber⁶⁵⁰

Yukarıdaki örnekle benzer olarak burada da Hz. Peygamber'in vuslat meclisine nail oldu u, cân ile cânânın görüşü üne i aret edilmektedir.

Habîb-i Kibriyâ Muhtâr-ı Mevlâ Ahmed ü Mahmûd
eb-i esrâda bezm-i vuslata âyân olan canân⁶⁵¹

Bu örnek beyitte de Hz. Peygamber'in miraca giderken ilk dura ı olan Mescid-i Aksa'da, toplanan nebilerin ruhlarına imam olup onlara iki rekat namaz kıldırmasına

⁶⁵⁰ s. 191, . 135, b. 4.

⁶⁵¹ s. 407, . 453, b. 4.

telmih vardır⁶⁵². mirac gecesinde nebilere imam oldu ve o büyük ve büyüklerin toplulu unda meydan alan hüner gösteren Muhammed(as)'dır.

mâm-ı enbiyâ oldu o dem Leyle-i Esrâ'da
O mecmûa-i kübrâda alan meydân Muhammed'dir⁶⁵³

⁶⁵² Nebî salla'llahu aleyhi ve sellem srâ ve seyâhat ettirildi i gece (nin esrârın) dan Ashâbına haber verip buyurmu tur ki: Bir kere ben Hatîm'de yatmı (uyurla uyanık arası) bulunuyordum. -Birçok rivâyet tariklerinde râvî Katâde Hatîm yerinde Hicir rivâyet etmi tir-. Bu sırada bana gelen Cibrîl geldi de (gö sümü) yardı. -Râvî Katâde Enes bn-i Mâlik'in: " uradan uraya kadar yardı" dedi ini i ittim, demi tir ki, râvî bu i âret olunan mahallin bo az çukurundan kıl bitti i yere kadar yâni ön mahalli oldu unu bildirmi tir- ve kalbimi çıkardı. Sonra içi îmân (ve hikmet) dolu bir tas getirildi. Kalbim de (Zemzem suyu ile) yıkandıktan sonra için îmân (ve hikmet) dolduruldu. Sonra eski hâline iâde olundu. Daha sonra katırdan küçük ve merkepten büyük beyaz bir binit getirildi. -Râvî (Enes bn-i Mâlik): "Bunun adı Burak'tır ki o, adımını gözünün iri ebildi i yerin müntehâsına atardı" demi ti:- Ben bunu üzerine bindirildim. Cibrîl de benimle yollandı, bana refâkat etti. (Sonra ben Cibrîl ile berâber Beyt-i Makdis'e vardım. Namaz kıldım. Bütün peygamberler de benimle kıldılar. Sonra âlî makamlara çıkılacak bir Mi'rac, bir merdiven kuruldu Buna Cibrîl ile bindirildim ve onunla berâber yükseldim) Nihâyet dünyâ semâsına vardı. Cibrîl gök kapısını çaldı. (Hâzin, bekçi melek tarafından): - Kim o? denildi. Cibrîl: - Cibrîl'im! dedi. (Hâzin tarafından): - Yanındaki kimdir? diye soruldu. Cibrîl: - Muhammed! diye cevap verdi. (Hâzin tarafından): - Yâ (gö e çıkmak için) ona (vahiy ve Mi'rac da'veti) gönderildi mi? diye soruldu. Cibrîl: - Evet gönderildi! diye tasdik etti. (Hâzin tarafından): - Merhabâ gelen zâta! Bu gelen ki i ne güzel yolcu? denildi. Ve hemen gök kapısı açıldı. Ben birinci semâyâ varınca orada Âdem (peygamber)le kar ıla tım. Cibrîl bana: - Bu senin baban Âdem'dir; ona selâm ver! dedi. Ben de selâm verdim. Âdem selâmıma mukabele etti. Sonra: - Merhabâ hayırlı, iyi o lum, sâlih peygamber! dedi. Sonra Cibrîl benimle yukarı yükseldi. Tâ ikinci semâyâ geldi. Bunun da kapısını çaldı: - Kim o? denildi. Cibrîl: - Cibrîl'im! dedi. - Yanındaki kimdir? denildi. Cibrîl: - Muhammed! diye cevap verdi. - Ya! Ona vahiy ve Mi'rac gönderildi mi? denildi. Cibrîl: - Evet gönderildi! dedi. - Merhabâ gelen zâta! Bu gelen ki i ne güzel yolcu, denildi. Ve hemen gök kapısı açıldı. Ben ikinci semâyâ varınca orada Yahyâ ve Îsâ (peygamberler) ile kar ıla tım. Yahyâ ile Îsâ teyze o ullarıdır. Cibrîl bana: - Bu gördüklerin Yahyâ ve Îsâ'dır; bunlara selâm ver! dedi. Ben de onlara selâm verdim. Onlar da selâmıma mukabele ettiler. Sonra: - Merhabâ hayırlı karde , sâlih peygamber! dediler. Sonra Cibrîl benimle üçüncü semâyâ yükseldi. Bunun da kapısın çaldı. - Kim o! denildi. Cibrîl: - Cibrîl'im! dedi. - Yanındaki kimdir? denildi. Cibrîl: - Muhammed! dedi. - Ya ona vahiy ve Mi'rac gönderildi mi? denildi. Cibrîl: - Evet gönderildi! dedi. Hâzin tarafından: - Merhabâ gelen zâta! Bu gelen ki i ne güzel yolcu, denildi. Ve hemen gök kapısı açıldı. Ben üçüncü semâyâ vardı imda Yûsuf (peygamber) ile kar ıla tım. Cibrîl: - Bu gördü ün Yûsuf'tur; ona selâm ver! dedi. Ben de Yûsuf'a selâm verdim. O da mukabele etti. Sonra: Merhabâ hayırlı karde , sâlih peygamber! dedi. Sonra Cibrîl benimle yükseldi. Tâ dördüncü semâyâ vardı. Bunun da kapısını çaldı. srâ' ve Mi'rac Hakkında Mâlik bn-i Sa'saa Hadîsi Hadis no:1551

⁶⁵³ s. 233, . 196, b. 7.

2.6.3. Ramazan ayı

Ramazan ayı, Müslümanlara farz kılınan Ramazân orucunun tutuldu u aydır⁶⁵⁴. Yılda bir ay Müslümanlar için manevi bir geçi dönemi, bir yenilenmedir. İnsanların kötü alı kanlıklarını bırakıp yeni bir hayata ba layabilmeleri için onlara verilmi bir fırsattır. Yanlı davranı ları bırakıp, do ru davranı ları alı kanlık haline getirmek için yeterli uzunlukta bir süredir. Müslümanlar bu ayda sadece midelerini aç bırakmazlar, bunun yanı sıra dedi kodu yapıp din karde lerinin etini yemekten, yalan söylemekten, haksız ve adaletsiz davranmaktan, kul hakkına girecek her türlü davranı tan da sakınırlar. Böylece Allah'ın kendilerine verdi i mesajı tam anlamıyla anlamaya, ba ka boyutlarla ileti im kurmaya hazır ve antenleri açık hale gelirler. Yine bu ayda onlar mukabeleler okuyarak Hz. Peygamber'in sünnetini ihya edip Allah'la söyle irler.

Efe Hazretleri de iirlerinde Ramazân ayında sadece aç kalmak de il aynı zamanda af dilemek, Kur'ân okumak, öksüz, yetim ve muhtaçlara yardımcı olmak vb. konulara da dikkat edilmesini ö ütlemitir.

Müslüman olanlara oruç ayı Kevser kâsesidir ki, ruhları Allah'ın feyzi ile kanmı tır, Nasıl ki insan susadı ı zaman su içerek susuzlu unu giderirse, Müslümanlarda manevi susuzluklarını, ruhlarının yangınını oruç tutarak, Allah'ın feyzi ile ruhlarını kandırarak giderirler. Bu mübarek ayda feyz ve rahmet sel olur akar, nasibi olanlar ondan istifade ederler.

slâm olana ehr-i sıyâm kâse-i Kevser

Feyzullâh ile rûhları reyyân Ramazân'da⁶⁵⁵

⁶⁵⁴: { يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ } { أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَن تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ } { شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِّنكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمَلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُم وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ } :

Ey iman edenler! Oruç, sizden öncekilere farz kılındı ı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz2/183. (Size farz kılınan oruç), sayılı günlerdedir. çinizden hasta olan veya yolculukta bulunan ise, di er günlerde, tutamadı ı günler sayısınca tutar. Ona dayanıp kalacaklar üzerine de bir yoksulu doyuracak kadar fidyeye gerekir. Her kim de hayırına fidyeyi artırırsa, hakkında daha hayırlıdır. Bununla beraber, e er bilerseniz, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır2/184.

O Ramazan ayı ki, insanları ir ad için, hak ile batılı ayıracak olan, hidayet rehberi ve deliller halinde bulunan Kur'ân onda indirildi. Onun için sizden her kim bu aya ahit olursa onda oruç tutsun. Kim de hasta, yahut yolculukta ise tutamadı ı günler sayısınca di er günlerde kaza etsin. Allah size kolaylık diler zorluk dilemez. Sayıyı tamamlamanızı, size do ru yolu gösterdi inden dolayı Allah'ı tekbir etmenizi ister. Umulur ki ükredersiniz2/185.

⁶⁵⁵ s. 478, . 552, b. 9.

Allah'a kul Peygamber'e ümmet olanlar Ramazân ayında oruçlarına dikkat edip büyük bir hassasiyetle bu mübarek zaman dilimini ihya ederler.

Allâh'ına kul Hazret-i peygamber'e ümmet
Olanlar eder savmına dikkat Ramazân'da⁶⁵⁶

Ramazân ayına hürmet edenler dünya ve ahiret saadetine nail olur, Me'vâ cennetinin yüce kö klerini görürler⁶⁵⁷. Daha önceki örneklerde de geçti i gibi Allah(cc) oruçlunun mükafatının kendisine ait oldu unu belirtmektedir.

Ramazân'a eden hurmet iki cihân bulur devlet
Görür cennet-i Me'vâ'nın yücedir kö k ü evvânı⁶⁵⁸

Ramazân Rahmân'ın merhametinin ve cömertli inin co tu u, isyanların affedilip günahların yıkandı ı bir zamandır.

Ummân-ı kerem rahmet-i Rahmân Ramazân'dır
İsyânımızın afvine fermân Ramazân'dır⁶⁵⁹

⁶⁵⁶ s. 486, . 565, b. 4.

⁶⁵⁷ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: إِنَّ فِي الْجَنَّةِ بَابًا يُقَالُ لَهُ الرَّيَّانُ يَدْخُلُهُ الصَّائِمُونَ ، فَإِذَا دَخَلُوا أُغْلِقَ فَ لَا يَدْخُلُ مِنْهُ أَحَدٌ. أَخْرَجَهُ الْخَمْسَةَ إِبْنُ دَاوُدَ .
: «وَمَنْ دَخَلَهُ يَطْمَأْأُنْدَأُ» .

"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Cennette Reyyân denilen bir kapı vardır. Oradan sadece oruçlular girer. Oruçlular girdiler mi artık kapanır, kimse oradan giremez." Tirmizî'nin rivayetinde u ziyâde var: "Oraya kim girerse ebediyyen susamaz." Buhari, Savm 4, Bed'ü'l-Halk 9; Müslim, Sıyam 166, (1152); Nesai, Sıyam 43, (4,168); Tirmizi, Savm 55, (765)

⁶⁵⁸ s. 581, . 697, b. 4.

⁶⁵⁹ s. 188, . 131, b. 1.

Bu mübarek ay Kur'ân'da övülmü tür ve Müslümanlara ihsan edilmi cömertlik hazinesini içinde ta imaktadır⁶⁶⁰. Allah (cc) bu ayda eytanların hareket sahalarını kısıtlayarak insanların hidayeti bulmalarına, iyilikleri alı kanlık haline getirmelerine yardımcı olur⁶⁶¹. Bu ayda alı tıkları güzellikleri sürdürmek insanların iradelerini güçlendirmelerine ve iyiliklerde ısrarcı olmalarına ba lıdır. Allah bütün artları hazırlamı tır, insanların bunu fark edip kendilerine çeki düzen vermelerini bekler.

Bu rahmet ayı hazret-i Kur'ân ile memduh
Bu kenz-i kerem slâm'a ihsân Ramazân'da⁶⁶²

Ba ka bir örnekte de Kur'ân-ı Kerim'in Ramazân ayında indirilmesine i aret edilerek, Cebrâil(as) Allah'ın emri ile Ramazân'da Kur'ân'ı Hz. Peygamber'e indirdi denmektedir.

Cibril-i emîn emr-i Hudâ ile getirdi
Ahmed'e nüzûl eyledi Furkân Ramazân'da⁶⁶³

Örnek beyitte, ayet ve hadislere telmih yapılarak, meleklerin bu ayda inananlar için isti far etti i ve irfânın kalplere güne gibi do du u vurgulanmı tır. Ramazân ayının birey ve toplum üzerindeki etkisi, psikoloji ve sosyoloji açısından de erlendirilmeye de ecek niteliktedir. Bu kutlu ay, bireysel ve toplu yapılan ibadetler içermesi dolayısıyla insanların hem kendilerine hakim olabileceklerini göstermesi, ayrıca toplum olarak da birlikte neler yapılaca ını göstermesi açısından çok özel ve güzel örnekler ihtiva etmektedir. nsanlar gündüzleri mukabele okurken bir araya

⁶⁶⁰

[. أخرجه الترمذي .

"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm): "Ramazandan sonra hangi oruç efdaldir?" diye sorulmu tu, u cevabı verdi:

"Ramazanı ta'zim için a'ân!" Tekrar soruldu:

"Hangi sadaka efdaldir?"

"Ramazanda verilen!" cevabını verdi." Tirmizi, Zekat 28, (663)

⁶⁶¹ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا دَخَلَ رَمَضَانُ فَتَحَتْ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ، وَغُلِّقَتْ أَبْوَابُ النَّارِ، وَسُلِّسَتْ الشَّيَاطِينُ]. أخرجه

"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Ramazan ayı girdi i zaman cennetin kapıları açılır, cehennem kapıları kapanır ve eytanlar da zincire vurulur." Buhari, Savm 5, Bed'ü'l-Halk 11; Müslim, Sıyam 2, (1079); Nesai, Sıyam 5, (4, 129)

⁶⁶² s. 457, . 524, b. 2.

⁶⁶³ s. 458, . 524, b. 6.

gelmekte, ak amları ise iftar sofralarında ve teravîh namazında birlikte olma imkanı bulmakta, aynı amacı payla arak oruç tutmakta, komusunun kapısını çalıp hiç olmazsa bir tas çorba ile onu hatırladı nı hissettirmekte ve hayır i lerinde yarı maktadırlar. İnsanları Allah'ın rızasını kazanma ortak amacının etrafında toplayabilen manevi yo unlu u bol olan, onbir ayın sultânı olarak da adlandırılan Ramazân ayıdır.

sti fâr eder mü'mine bu mâhda melekler
Gün gibi do ar kalblere irfân Ramazânda⁶⁶⁴

Bu ay üzerine yapılan bir ba ka vurgu da cömertlikle ilgilidir. Bu ay açların doyurulup çıplakların giydirildi i, Allah'ın imtihan için ve emanet olarak verdi i maldan yine onun yoluna harcandı ı, Allah'ın sevdi i cömert kullardan olunmaya çalı ıldı ı bir zamandır. Bu ayda muhtaçlar, özellikle de öksüz ve yetimlerin gözetilip sevindirilmesi tavsiye edilmektedir. Örnek beyitte de, Allah cömerttir, cömertleri sever, Ramazân'da aç, fakir, yetim, çıplak kalmayın, denilerek bu inceliklere vurgu yapılmaktadır.

Allah sahîdir sahîyi hem sever Allah
Kalmaya fakîr aç yetîm uryân Ramazân'da⁶⁶⁵

Sonraki beyitte ise yukarıdaki örne in devamı olarak, Allah bu malı sana, özellikle Ramazân'da Hudâ'nın yoluna veresin ve manevi âlemde ân kazanasın diye verdi denilerek, Allah'ın kuluna zenginlik vermesi hüsn-i ta'lil san'atıyla güzel bir sebebe ba lanmaktadır.⁶⁶⁶

Bu malı sana verdi Hudâ emri budur ki
Ver yine Hudâ yoluna bul ân Ramazân'da⁶⁶⁷

⁶⁶⁴ s. 458, . 524, b. 3.

⁶⁶⁵ s. 458, . 524, b. 13.

⁶⁶⁶ Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, bir tanenin durumu gibidir ki, yedi ba ak bitirmi ve her ba akta yüz tane var. Allah, diledi ine daha da katlar. Allah'ın rahmeti geni tir. O, her eyi bilir/261.

⁶⁶⁷ s. 458, . 524, b. 14.

Ey cân, Allah'ın cömertli ini dilersen yetimlerin ba ına inci mercan dök, onlara ihsanda bulun, cömertlerin içerisine heyecân ve tatlı bir sevinç dü er. Cömert kul Allah'a kendisine mal verdi i ve onu da kendisinin yoluna harcamayı nasip etti i için hamd eder, Efe Hazretleri de hamd eden kul manzarası gibi bir güzelli i kendisine gösterdi i için Allah'a hamd eder.

Kerem-i Kerîm'i dilersin ey cân
Yetîmler ba ına dök dürr ü mercân
Sahîler cânına dü er heyecân
Sana binlerce hamd olsun lâhî⁶⁶⁸

Ramazân ayı inananların tevhid aynasının cilasıdır, Allah'ın birli ine ve Peygamberlere inananlar cennete kavu urlar. O ayda gönül aynalarından günah kirlerini temizleyip, bu arınmayla birlikte Allah'a kendilerini daha yakın hissederler.

Ramazân mü'minin mir'ât-ı tevhîd-i cilâsıdır
Olanlar hâmil-i tevhîd bulurlar dâr-ı cinânı⁶⁶⁹

2.6.3.1. ftâr vakti

ftâr vakti, oruç tutanların oruçlarını açtıkları, o günkü oruçlarının sona erdi i vakittir. Bu vakitte genelde oruç tutan ki i sofranın ba ına oturup iftar saatini bekler ve ak am ezanının okunmasıyla birlikte oruç sona ermi iftar vakti girmi olur. O saatte her ey hazırdır ama oruç nasıl bir kuvvettir ki i areti almadan oruçlu hiçbir eye el uzatmaz ve dua ederek ezanı bekler, Efe Hazretleri'nin iirlerinde a ırlıklı olarak vurgulanan nokta da budur. Zira Allah oruçlunun bu halinden büyük bir ho nutluk duyar ve onun mükafatını kendisinin verece ini, ayrıca onun, iftar saatinde edece i dualara icabet

⁶⁶⁸ s. 565, . 674, k. 13.

⁶⁶⁹ s. 580, . 694, b. 5.

edece ini bildirir⁶⁷⁰. Efe Hazretleri iftar saatinden genelde, Ramazan ayının özellikleri ile ilgili kaleme alınan bir edebi tür olan, Ramazâniyelerinde bahsetmi tir, bunun sebebi büyük olasılıkla, Ramazân'ın kesintisiz oruç tutulan ve her yıl tekrarlanan en uzun zaman dilimi olmasından kaynaklanmaktadır.

Ey Lutfî, Rahmân'ın ziyâfeti Ramazân'dadır. Oruçlu iftar sofrasında madden ve manen uyanıktır, Allah'ın acıyıp ba ı laması büyük bir makamdır. Allah için oruç tutana hiç pi manlık olur mu denilerek tecahül-i arif san'atı yapılmı ve elbette olmaz cevabı okuyucuya verdirilmek istenmi tir.

Ziyâfet-i Rahmân Lutfî bu mâh'dır
ftâr sofrasında sâim âgâhdır
Ma firet merhamet ne âlî-câhdır
Sâim-i lillâhe nedâmet mi var⁶⁷¹

Allah(cc)'ın iftar vaktinde Ramazân orucunu sadece kendi rızası için tuttu unu görüp, seni sevmesi ne büyük bir devlettir, O da senin günahlarını affederek sana açık bir lütufta bulunur.

Ne devlet seni Allah seve iftâr-ı Ramazân'da
Kamu isyâmı afv eyler inâyâtı ayân olsun⁶⁷²

ftar saatinde tecelli nûru oruçluyu aydınlatırken, di er taraftan da üzerine ihsan ya murları sa anak ekinde ya ar.

670

[قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : كُلُّ عَمَلِ ابْنِ آدَمَ يُضَاعَفُ، الْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَلِهَا إِلَى سَبْعِمِائَةٍ ضِعْفٍ. قَالَ اللَّهُ تَعَالَى : إِيَّ الصَّوْمِ فَإِنَّهُ لِي وَأَنَا أَجْزَى بِهِ يَدَّغُ شَهْوَتَهُ وَطَعَامَهُ : لِلصَّائِمِ فَرْحَتَانِ، فَرْحَةٌ عِنْدَ فِطْرِهِ، وَفَرْحَةٌ عِنْدَ لِقَاءِ رَبِّهِ، وَخُلُوفٌ فَمِ الصَّائِمِ أَطْيَبُ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ رِيحِ الْمِسْكِ.]

"Resûlullah'ı (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Ademo lunun her ameli katlanır. (Zira Cenab-ı Hakk'ın bu husustaki uygulaması udur:) Hayır ameller en az on misliyle yazılır, bu yediyüz misline kadar çıkar. Allah Teâla Hazretleri (bir hadis-kudsîde) öyle buyurmu tur: "Oruç bu kaideden hariçtir. Çünkü o sırf benim içindir, ben de onu (diledi im gibi) mükâfaatlandıraca ım. Kulum benim için ehvetini, yiyece ini terketti."

"Oruçlu için iki sevinç vardır: Biri, orucu açtı ı zamanki sevincidir, di eri de Rabbine kavu tu u zamanki sevincidir. Oruçlunun a zından çıkan koku (halûf), Allah indinde misk kokusundan daha ho tur."Canan, age, c. 9, s. 57.

671 s. 203, . 155, k. 5.

672 s. 386, . 421, b. 5.

Sâat-i iftarda nûr-i tecellâ⁶⁷³
Dem-be-dem dökülür emtâr-ı ihsân⁶⁷⁴

Bir ba ka beyitte ise Allah'ın iftar saatinde oruç tutanları seyretti i ifade edilir.

Bir bak ki Hudâ neyler sâimleri seyreyler
ftâr sâatında Hak mâh-i Ramazân'dır bu⁶⁷⁵

Allah(cc) iftar saatinde oruçlulara hürmet eder ve merhamet nazarıyla bakarak onları rahmetine gark eder, denilerek iftar saatinin faziletine i aret edilmektedir.

Hak sâat-i iftârda eder sâime hürmet
Rahmet nazarıyla baka Rahmân Ramazân'da⁶⁷⁶

2.6.4. Muharrem ayı

Muharrem ayı, içerisinde acı tatlı bir çok olayı barındıran bir aydır⁶⁷⁷. Muharrem denildi inde öncelikle a ure günü ve Kerbelâ hadisesi hatırlanır. Kerbela olayı, hile ve yalanlarla Fırat'ın kıyısında bekletilen Hz. Hüseyin ve yakınlarının susuz ehid edilmeleridir. Efe Hazretleri de Muharrem ayını iirlerinde bu ehadet dolayısıyla i lemi tir. Ayrıca onun seyyid olması, Hz. Peygamber'in nesl-i pâkinden gelmesinin de muharremiyelerinin etkileyicilik düzeyini artırmı oldu u söylenebilir. Muharrem ayı, Hz. Peygamber'in sevgili torunlarına kıyıldı ı günü içerisinde bulundurması dolayısıyla matem zamanıdır.

Konuyla ilgili ilk örnekte de bugün Muharrem'dir gönüller kan a lasın, aziz ehide gönülden ba lılı ı dolayısıyla yüce bir ân olsun. Muharrem kelimesi burada Hz.

⁶⁷³ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ :
صَائِمًا كَانَ لَهُ مِثْلُ أَجْرِ غَيْرِ أَنَّهُ يَنْقُصُ مِنْ أَجْرِ الصَّائِمِ شَيْئًا . [أخرجه الترمذي .

"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Kim bir oruçluya iftar ettirirse, kendisine onun sevabı kadar sevap yazılır. Üstelik bu sebeple oruçlunun sevabından hiçbir eksiltme olmaz." Tirmizi, Savm 82, (807); bnu Mace, Sıyam 45, (1746)

⁶⁷⁴ s. 408, . 455, k. 2.

⁶⁷⁵ s. 438, . 499, b. 4.

⁶⁷⁶ s. 458, . 524, b. 9.

⁶⁷⁷ Rivayetlere göre, Hz. Nûh ve yanındakilerin Cûdî Da rı'ndan inmelerinin tarihi Muharrem ayının onuncu günüdür. Ayrıca ay takvimine göre Muharrem, yılın ilk ayıdır, 1 Muharrem ise yılba ıdır.(Metin And, *Minyatürlerle Osmanlı- slâm Mitologyası*, YKY, stanbul-2007, s.113, 25.)

Hüseyin'in ehid edildi i zaman olmasıyla gündemdedir, yine bir muharrem ayı gelmi tir ve bu acı olay hatırlanmı , gönüllere yangın dü mü tür.

Muharrem'dir bugün cânâ gönüller hûn-fe ân olsun
Mükerremdir o cân-dâde bu yolda âlf- ân olsun⁶⁷⁸

Efe Hazretleri, Hz. Peygamber'in ehl-i beytini hanedan olarak isimlendirmi ve Hz. Hüseyin'i de onların reisi olarak görmü tür. Bu kutlu soyun ya ayanlarının ulusu nur zarfı olan Hz. Hüseyin'dir ki bu ayda ehid edildi, bu ay matem ayı olan Muharrem'dir, a ıkların gözü bundan dolayı kan a lamaktadır.

Hânedânın serveri Zât-ı Huseyn'dir zarf-ı nûr
Mâh-ı mâtemdir gözü â ıkların hûn-bâr olur⁶⁷⁹

Bugün Muharrem aydır, hanedanı sevenler a lar, bugün matem günüdür, akan sular bile bu acı kar ısında dayanamayarak a lar. Akar sular hem bu hazin manzara hem de Hz. Peygamber'in sevgili torununun nehrin kıyısında susuz ehid edilmesi kar ısında üzüntü ve utançlarından a lamaktadırlar.

Bugün mâh-ı Muharrem'dir muhıbb-i hânedân a lar
Bugün eyyâm-ı matemdir bugün âb-ı revân a lar⁶⁸⁰

Ey gönül a la, cân alıp kanlar döken ay yine geldi, inananların kalbine ate bırakıp yakan Muharrem yine geldi. Kerbela'da olanlar salim bir zihinle de erlendirildi inde olayın vehameti daha açık görülecek, yüreklerin yangını da o oranda artacaktır. Zira orada dökülen kan âlemlere rahmet olarak gönderilen peygamberin, göz aydınlı ım dedi i torunlarından birinin kanıdır. Âlemlere rahmet olan Hz. Peygamber'in torununun ba ına gelenler âlemlere matem olmu tur.

⁶⁷⁸ s. 397, . 439, b. 1.

⁶⁷⁹ s. 165, . 99, b. 3.

⁶⁸⁰ s. 180, . 119, b. 1.

A la ey dil cân söken kanlar dökene geldi yine
Ehl-i îmân kalbine âte eken geldi yine⁶⁸¹

Muharrem ayı sava manın kan dökmenin haram olduğu aylardan biridir. Bundan dolayı Muharremü'l-haram olarak isimlendirilmiştir⁶⁸². Efe Hazretleri de buna işaret ederek Müslümânların bellerini kırıp iki büklüm eden Kerbelâ macerasının ya andı ı haram ay Muharrem yine geldi diyerek acısının yenilendi ini belirtmektedir.

Bu Muharremü'l-haramde mâcerâ-yı Kerbelâ
Zahr-i slâm'ı kırıp beller büken geldi yine⁶⁸³

2.6.5. Zilhicce ayı

Zilhicce ayı da haram aylardandır. Haccın yapıldığı, dolayısıyla kurban bayramının da içerisinde bulunduğu ay Zilhicce ayıdır. Hz. Peygamber bu zaman dilimlerine büyük önem vermiş ve olabildiğince yoğun geçirmeye çalışmıştır⁶⁸⁴. Efe Hazretleri de iirlerinde, birer Müslüman olarak Hz. Peygamberi örnek almamızın gerekliliğine vurgu yaparak, sevgili peygamberimiz bu günleri nasıl değerlendiriyor ise bizler de bu açıdan da ona benzemeye gayret etmeliyiz demektedir.

Müslüman kardeşlerim Allah'ın selâmı üzerinize olsun, Zilhicce ayının on günü zamanların sultanıdır. Bu günlerde namaz kılmak ve oruç tutmak faziletlidir. Rahmân'ın rahmet hazinelerinin kapıları bu günlerde açılır ve Müslümanların üzerine rahmet yağdırılır.

Selâmün aleyküm ihvân-ı îmân
A r-i Zi'l-hicce'dir sultân-ı ezmân
Bu günlerde efdaldır sıyâm u kıyâm

⁶⁸¹ s. 455, . 521, b. 1.

⁶⁸² Do rusu, Allah katında ayların sayısı oniki aydır. Göklere ve yeri yarattığı çünkü Allah yazısında (böyle yazılmıştır). Bunlardan dördü haram aylardır. Bu da doğru olan dinin hükmüdür. Bu sebeple bunlar hakkında nefislerinize haksızlık yapmayınız. Mürikler size karşı topyekün savaşları gibi siz de onlara karşı topyekün savaş açın. Ve iyi bilin ki, Allah müttakilerle beraberdir^{9/36}.

⁶⁸³ s. 455, . 521, b. 2.

⁶⁸⁴ Resulullah (sav)'ın zevcelerinden birinden anlatılıyor: "Resulullah (sav) Zilhicceden dokuz günle önce günü oruç tutardı. Bir de her aydan üç gün, ayın ilk pazartesi ile perembe günü oruç tutardı." Ebu Davud, Savm 61, (2437); Nesai, Savm 83, (4, 220)

Açılır ebvâb-ı rahmet-i Rahmân⁶⁸⁵

Allah'ın merhameti bu günlerdedir, yine Allah'ın inâyeti de bu ayda payla tırılır, bu günlerde Allah'ın cömertli i okyanuslar gibi sarf edilir ve inananların Allah'ın hidayetine ulaşması kolayla tırılır.

Bu eyyâmda olur merhametullah
Taksîm olur bu mâh inâyetullah
Eri e mü'mine hidâyetullah
Sarf olur bu eyyâm ummân-ı ihsân⁶⁸⁶

2.6.6. Arafatta vakfe zamanı

Hac esnasında Arafat'ta durup dua etmeyi ifade eder ki haccın artlarından⁶⁸⁷. Hz. Peygamber, “*hac Arafat'tır*”⁶⁸⁸ buyurarak bu gereklili i ifade etmiştir. Efe Hazretleri Arafat vakfesinden Zilhicce'nin faziletiyle yazdığı şiirinde bahsetmektedir. Arafat'ta yapılan tevbe ve isti farın kabul edileceğini üpheye mahal vermeyecek şekilde belirtmektedir.

Arafatta verilen örnek beyitte, Müslüman hacılar Arafat'ta Mevlâ'nın dergâhında şerefli bir konumdadırlar, zarif bir şekilde nazlı niyazlar etmektedirler, onların bütün bu güzel durumları göz önünde bulundurularak onlar için bazı lanıp affedildiklerine dair fermanlar yazılır denilmektedir.

Huccâc-ı müslimîn Arafât'dadır
Dergâh-ı Mevlâ'da şerâfetdedir
Nazlı niyâz ile zarâfetdedir
Afv ü ma furete yazılır fermân⁶⁸⁹

⁶⁸⁵ s. 405, . 451, k. 1.

⁶⁸⁶ s. 405, . 451, k. 2.

⁶⁸⁷ Rabbinizin lütfunu istemenizde size bir günah yoktur. Arafat'tan indi iniz zaman Me 'ar- i Haram yanında (Müzdelife'de) Allah'ı zikredin. O'nu, size gösterdiği şekilde zikredin. Do rusu siz, bundan önce gerçekten sapmı lardandınız2/198. Sonra insanların akıp geldi i yerden siz de akıp gelin. Allah'tan bazı lanmanızı isteyin. Çünkü Allah çok bazı layıcıdır, çok merhamet edicidir2/199.

⁶⁸⁸ Salim Ö üt, “*Vakfe*”, slâm'da inanç ibadet ve günlük yaşantı ansiklopedisi, c. 4, s. 429.

⁶⁸⁹ s. 406, . 451, k. 4.

2.6.7. Mevlid kandili

Mevlid kandili, Hz. Peygamber'in do du u geceye i aret eder. Hz. Peygamber Rebiu'l-evvel ayının onikinci gecesi dünyayı ereflendirmi tir. Hz. Peygamber'in do du u gece Müslümanlar arasında co kuyla kutlanır. Çe itli ibadet ve hayır i leriyle ihya edilerek Allah'ın rızasını kazanmaya vesile kılınır. Hz. Peygamber, do du u günde oldu u gibi asırlar sonrasına da insanlar için rahmet kayna ı olarak uzanır, ümmeti ümmeti diyerek, dü mü leri kaldırır, yardım isteyenlere yardım elini uzatır. Efe Hazretleri de mevlidinde bu duruma i aret ederek Hz. Peygamber'in do du u tarihi, yani mevlid kandilinin tarihini verir.

Ol Rebû'l-evvel ayında hemân
On ikinci gece idi ol zemân⁶⁹⁰

2.7. Dört Halife (Çehâr-i yâr-i güzîn)

Hz. Peygamber'den sonra, slâm devletinin yönetimine geçen dört halifeye seçkin dört dost anlamında “Çehâr-i yâr-i güzîn” denilmektedir. Efe Hazretleri iirlerinde onlardan toplu halde bahsetti inde çâr-i yâr veya çihâr-i yâr ifadelerini kullanmı tır.

Dört müstesna dost iirlerde çe itli ortak özellikleriyle kullanılmı lardır. Bunlardan biri Hz. Peygamberle olan yakınlıklarıdır, konuyla ilgili verilecek ilk örnekte de bu i lenmektedir. Allah'ın sevgili peygamberine yardımcı bu dört cândan dosttur ki onları kim severse bahtiyârdır, mutludur.

Habîbullâh'e yâver Çâr-i yâr'dır
Bu dördü kim severse bahtiyârdır⁶⁹¹

Di er örnekte ise, Allah (cc)'ın çâr-i yâri a k âlemine dahil etti i belirtilmektedir. Allah(cc) onları a k âlemine dahil etmi tir, çünkü, onlar en riskli anlarda bile Allah ve Resûlünün yoluna mallarını, canlarını feda etmekten

⁶⁹⁰ s. 76, . Mevlidü'n-Nebî, b. 96.

⁶⁹¹ s. 631, . Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed'e, b. 9.

kaçınmamı lar, bu fedakarlık konusunda dü ünme ihtiyacı bile duymamı lardır ki, bu davranı ancak büyük bir ba lılık ve a k sonucunda gösterilebilir.

Çâr-i yâr-i Hak
Eyledi mülhak
Oldular ilhak
Âlem-i a ka⁶⁹²

Allah Resûlünün nûrlu yüzüne salât ve selâm olsun ve Mevlâ bizi o nûr yüzlü habîbinin dört dostuna ba ı lasın.

Salâtullah selâmullah anın nûr-i dîdârına
Bizi bah eyleye Mevlâ Habîb'in Çâr-i yâr'ına⁶⁹³

Efe Hazretleri di er bir iirinde de Hz. Peygamberin ehl-i beytine ve dört halifeye nefret duyguları besleyenlere Allah ezelden lanet etmi tir demektedir.

Lutfiyâ Âl-i abâ Çihâr-ı Yâr'e bu z eden
Vallah anlara ezeldendir Hudâ'nın la'neti⁶⁹⁴

Bir mısradaki ise Hz. Peygamber'in en yakınında denilebilecek bu zatların "münebbihât" isimli eserinde, iirlerinin oldu una dikkat çekilerek edebi yönlerine vurgu yapılmakta ve iir yazma konusunda örnek alındıkları ifade edilmektedir.

Kıl nazar Münebbihât'da Çâr-i yâr'in i'ri var⁶⁹⁵

⁶⁹² s. 473, . 545, k. 3.

⁶⁹³ s. 83, . Mevlidü'n-Nebî, b. 3.

⁶⁹⁴ s. 570, . 680, b. 7.

⁶⁹⁵ s. 297, . 288, b. 3.

2.7.1. Hz. Ebû Bekir⁶⁹⁶

Ebû Bekri's-Sıddîk, Hulefâ-i Râ idîn'in ilkidir. Hz. Ebû Bekir, Efe Hazretleri'nin iirlerinde bir çok özelli iyle pek çok kez geçmi tir. O Hz. Peygamber'in en sadık dostu, kayın pederi, hicret esnasında mü riklerden gizlendikleri ma arada fedakar arkada ı⁶⁹⁷, mirac'dan sonra, onun, üphe etmeyi aklının ucundan bile geçirmeyen tasdikçisi, malıyla canıyla Onun sadık ba lısı, bütün bu vasıfların ötesinde Allah'ın Kur'ân'da övdü ü muhterem zattır. Efe Hazretleri onun bütün bu özelliklerini iirlerinde ifade etmi tir.

Konuyla ilgili ilk örnekte Hz. Ebû Bekir'in, Resûlullah'ın ma ara arkada ı ve tasdikçisi olmasına i aret edilerek o nasıl Hz. Peygamberi tasdik ettiyse⁶⁹⁸, Allah (cc)'da onun do rulu unu tasdik etmi tir denilmekte ve konuyla ilgili ayete telmih yapılmaktadır⁶⁹⁹.

⁶⁹⁶ Ebû Bekri's-Sıddîk: Hulefâ-i Râ idîn'in ilkidir. Ümmü'l-Hayr lâkabıyla tanınmı tır. A ere-i Mübe ere(cennetle müjdelenen on sahâbî)'nin ilkidir. Peygamber Efendimizin kayın pederi, Hazret-i Âi e vâlidemizin babasıdır. M. 573 yılında dünyâya gelmi tir. 38 ya ında Müslüman olmu tur. Hz. Peygamberin vefat etti i gün halife seçilmi ve hilâfeti iki yıl üç ay on gün sürmü tür. 63 ya ında iken hicretin 13. senesi M. 634'te vefat etmi tir. Hz. Peygamber'in bulundu u Hücre-i Se'âdet'e defnedilmi tir.

— "Kim Allah yolunda (yânî Allah rızası için) eylerden herhangi bir eyden çift sadaka verirse, kapılardan, yânî cennet kapılarından: Ey Allah'ın kulu! Bu kapı hayırlıdır! diye ça ırılır. Her kim de devamlı namaz kılanlardan olursa, o da (cennetin) namaz kapısından ça ırılır. Cihâd ehlinden olan ise cihâd kapısından ça ırılır. Sadaka verenlerden olan kimse ise sadaka kapısından ça ırılır. Oruç tutanlardan ise oruç kapısından ve Reyyân kapısından ça ırılır".

Ebû Bekr:

— Bu kapıların hepsinden ça ırılan kimse üzerine bir zarar var mıdır? dedi.

Yine Ebû Bekr:

— Yâ Rasûlallah, bir kimse bu kapıların hepsinden ça ırılır mı? diye sordu.

Rasûlullah:

— "Evet, hepsinden da'vet olunur ve ben senin onlardan olaca ını ümîd ediyorum yâ Ebû Bekr!" dedi. Buhârî, Menakıb: 27; Müslim, Zekat: 17.

⁶⁹⁷ Rasûlullah (s.a.s) Hz. Ebu Bekir'le birlikte Sevr Da rına do ru yol alıp Hira ma arasına gizlendiler. Bu da Medine tarafında de il, Cidde tarafında Mekke'nin kuzey batısında yer alıyordu. Mü rikleri a ırtmak için böyle bir yola ba vurulmu tu. Mü rikler Hz. Ali'yi ve Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'yı sıkı tırmı fakat bir ey ö renememi lerdir. z sürenleri yanlarına alıp, da , tepe demeden her tarafı aradılar. Bir ara ma aranın a zına kadar geldiler, ma aranın önüne bir güvercinin hemen Rasûlullah'ın oraya girmesinden sonra yuva yaptı ını, örümce in a örttü ünü görünce Allah Rasûlünün ma arada gizlenmesinin mümkün olabilece ini dü ünemediler. Elleri bo olarak geri döndüler. Hz. Peygamber (s.a.s) ile Hz. Ebu Bekir bu ma arada üç gün kaldılar. Hz. Ebu Bekir'in o lu Abdullah ve kızı Esmâ onlara yemek ta ıdılar. (D:\karyagdi\KARYAGDI.HTML)

⁶⁹⁸ Mirac olayı mü riklerin inatlarını ve dü manlıklarını artırarak onlar için bir fitne nedeni oldu. Bu olay kar ısındaki tutumu nedeniyle Hz. Ebu Bekr, Hz. Peygamber (s.a.s)'ce "Sıddîk" lakabıyla onurlandırıldı. Hz. Ebu Bekir olayı kendisine anlatarak hala inanmaya devam edip etmeyece ini soran mü riklere "O söylüyorsa üphesiz do rudur" cevabını vermi ti. (D:\karyagdi\KARYAGDI.HTML)

{إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيًا إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ } [

Yâr-ı gâr'ın Ebû Bekri's-Sıddîk
Sıdkını Mevlâ edüpdür tasdîk⁷⁰⁰

Efe Hazretleri, ey cân benden Hz. Ebû Bekir'i soruyorsun, o, do ruluk ülkesinde zamanın padi ahı, velilik makamında kâmil bir insan, Muhammed ümmetinin de îmân kapısıdır demektedir. Devamında ise, Kur'ân'ın bir kulu övmesi onun için ne büyük bir devlettir, cihânda dört velî gerçek velîdir denilerek dört halifenin isimleri sayılmaktadır. Bu bentde Hz. Ebû Bekir'i özel kılan bazı noktalara temas edilmi , ayrıca, ayet hadis ve slam tarihinden olaylara telmihler yapılmı tır.

Ebû Bekr'i sorarsın benden ey cân
Sadâkat ki verinde âh-ı devrân
Velâyet rütbesinde kâmil insân
Muhammed ümmetinde bâb-ı îmân
Ne devlettir kulu medhede kur'ân
Cihânda dört velî hakkâ velîdir
Ebû Bekir Ömer Osman Alî'dir⁷⁰¹

Hz. Ebû Bekir'in iiri tebli vasıtası olarak kullanmasına i aret edilmekte, sevgi muhabbet ça layan bir nehir olan iirle gönülleri âd etti i vurgulanmaktadır.

i'r ile Sıddîk-ı Ekber halkı ir âd eylemi⁷⁰²

E er siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, Allah ona yardım eder. Hani o kâfirler, onu Mekke'den çıkardıkları vakit sadece iki ki iden biri iken, ikisi de ma arada buldukları sırada arkada ma «Üzülme, çünkü Allah bizimledir.» diyordu. Allah onun kalbine sükûnet ve kuvvet indirmi ti ve onu görmedi iniz bir orduyla desteklemi ti. Kâfirlerin sözünü alçaltmı tı. Yüce olan Allah'ın kelimesidir. Ve Allah güçlüdür, hikmet sahibidir9/40.

⁷⁰⁰ s. 52, . Iticâ-Nâme, b. 57.

⁷⁰¹ s. 240, . 208, bend 1.

⁷⁰² s. 296, . 287, b. 1.

Bu muhabbet nehri ile dilleri âd eylemi ⁷⁰³

Bu örnekte, Sıddîk-ı Ekber'in do rulu u vesile yapılarak Allah'a ilticâ edilmi ve onun hürmetine kurtulu istenmi tir. Zira o Allah Resûlünün sadık dostu, çok sevdi i de er verdi i cândan arkada ıdır⁷⁰⁴.

Bi-hurmeti sıdk-ı Sıddîk-ı Ekber
Severdi Sıddîk'ı Zât-ı Peygamber
Amân Allah amân amân ver bize⁷⁰⁵

Hz. Ebû Bekir'in dikkat çeken bir ba ka özelli i de onun velilerin serveri, önderleri olmasıdır, o hem Allah'ın hem de Peygamberin sevdi i ve övdü ü bir velîdir.

Velîler serveri Sıddîk-ı Ekber
Severdi Sıddîk'ı Allah ü peygamber⁷⁰⁶

Hz. Peygamber'in hadislerinden birine telmih yapılarak Hz. Ebû Bekir'in bu ümmetin îmân kapısı oldu u ifade edilerek, inanma anlamında bu ümmete örnek olmaya namzet oldu u vurgulanmı tır.

Emr eder Muhammed Sıddîk-ı Ekber
Bu ümmetin oldur bâb-ı îmânı⁷⁰⁷

Hz. Ebû Bekir Kur'ân-ı Kerîm'de övülmü , onun sadâkati ise kendisine sıfat olup tarihe geçmi tir. Ki i sevdi iyle beraberdir hükmünce velîleri sevenler velayet yoluna gönüllerindeki sevgiyle ilk adımı atmı olurlar, velîler serveri Hz. Ebû Bekir'i sevenler de aynı ekilde velâyet yoluna girmi ve cehennemle arayı açmaya ba lamı lar demektir.

⁷⁰³ s. 297, . 287, b. 5.

⁷⁰⁴ Peygamber(as): "Ümmetimden birini sevgisi samîmi ve silinmesi kaabil olmayan bir dost edinecek olsaydım, hiç üphesiz Ebû Bekr'i edinirdim. Fakat o benim dîn karde im ve (hazarda, seferde) sahibim, arkada ımdır" buyurmu tur. Buhari, Fezailu'l-Ashab 3.

⁷⁰⁵ s. 456, . 523, k. 3.

⁷⁰⁶ s. 584, . 702, bend 1.

⁷⁰⁷ s. 649, . Kıyâmet Destânı, k. 75.

Sıddîk'ı medhetdi Hazret-i Kur'ân
Hazret-i Sıddîk'dır fâtilh-i îmân⁷⁰⁸

Sevenler Sıddîk'ı Hakkâ velîdir
Cehennem nârından ol zât emîndir⁷⁰⁹

Efe Hazretleri, Hz. Peygamber'e ve onun dostunun sadâkatine i aret ederek, bize Hz. Muhammed'i peygamber, Hz. Ebû Bekir'i inanma sanca mın sancaktarı kıldın demektedir.

Bize Muhammed'i kıldın peygamber
Livâdâr-ı îmân Sıddîk-ı Ekber⁷¹⁰

Efe Hazretleri, örnek dörtlükte, Sevgili Peygamber'in sevgili dostu, ne kadar malı varsa Peygamber'inin yolunda harcayan⁷¹¹, onun nûr yüzünü dünyada da seyretme erefine nail olan Hz. Sıddîk'ın hürmetine ba ı lanma dilemektedir.

⁷⁰⁸ s. 585, . 702, bend 3.

⁷⁰⁹ s. 585, . 702, bend 2.

⁷¹⁰ s. 631, . Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed'e, b. 6.

⁷¹¹ Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bize sadaka vermemizi emretti. O anda malım vardı. Ebû Bekir'i geçersen ancak bugün geçirim, dedim. Malımın yarısını alıp getirdim. Bana, "Ailen için geride ne bıraktın?" diye sordu.

"Di er yarısını bıraktım," dedim.

Sonra Ebû Bekir malının tümünü getirdi.

Ona dedi ki: "Ey Ebû Bekir! Çoluk çocu una ne bıraktın?"

"Onlara Allah ve Resûlünü bıraktım," demez mi, hayret ettim ve içimden dedim ki: "Hiçbir eyde ben onu asla geçemem." Ebû Dâvûd, Zekat: 27; Dârimî, Zekat: 27; Dârimî, Zekat: 17.

Sevgili Habîb'in sevgili yârî⁷¹²
 Yolunda sarf etdi o kadar vâî⁷¹³
 Dünyâda seyr etdi o nûr dîdârî
 Sıddîk-ı Ekber'e ba ı la bizi⁷¹⁴

2.7.2. Hz. Ömer

Ömerü'l-Fâruk, hicretten 40 sene önce Mekke'de dünyâyâ gelmi tir. Hz. Peygamber'in ikinci halifesidir. A ere-i Mübe ere'dendir. Peygamberimizin duâsı üzerine Müslüman olmakla ereflenmi tir. Adâleti ile me hûr olan Hazret-i Ömer, Peygamberimiz zamanında kadılık yapmı , Hz. Ebû Bekir zamanında da Beytü'l-Mal emîni, yani maliye vekili olmu tur. Hz. Ebû Bekir'in vefâtından sonra, yerine halife olan Hazret-i Ömer "Emîrü'l-Mü'minîn" ismini almı tır. 10 yıl 6 ay 7 gün dünyâda görülmemi bir adâletle halifelik yapmı ve 63 ya ında iken hicretin 23. yılı M.645'in son ayında Yahûdi bir köle tarafından ehîd edilmî tir. Hücre-i Se'âdet'e defnedilmî tir.

715

Ömerü'l-Fâruk, Hz. Peygamber'in ikinci halifesidir. Hz. Ömer adaletiyle ve otoriter olu uyla tanınmı tır. O slam dinine girdi inde Müslümanlar büyük bir güç kazanmı lardır. Gözü kara denilebilecek bir cesarete sahip olmasına verilebilecek çok sayıda örnek bulunmaktadır. Bu celallili in yanında öksüz, yetim ve muhtaçlara kar ı

⁷¹² Hz. Ebu Bekr (ra); Urve'den rivayet edildi ine göre; Abdullah bnu Ömer'e, "mü riklerin Resulullah (sav)'a yaptıkları kötülüklerin en fenası hangisi idi?" diye sordum. unu anlattı: "Resulullah (sav) namaz kılarken Ukbe bnu Ebi Mu'ayt'in kendisine gelerek ridasını boynuna geçirip iddetli ekilde bo du unu gördüm. O sırada Ebu Bekr (ra) gelerek onu itti ve: "Sen, Rabbim Allah'dır dedi i için mi bir adamı öldürmek istiyorsun? O size Rabbinizden açık hükümler getirdi!" dedi." Buhari, Fezailu'l-Ashab 5, Menakibu'l-Ensar 29.

⁷¹³ Resulullah (sav) buyurdular ki: "Nezdimizde bir eli (ihsanı) bulunan hiç kimse yoktur ki, o ihsan sebebiyle biz ona (misliyle veya daha fazlasıyla) kar ılıktta bulunmayalım. Ancak Ebu Bekr bundan hariç. Çünkü onun nezdimizde yardımı varsa da, onun kar ılı nı Kıyamet günü ona Allah verecektir. Bana Ebu Bekr'in malı kadar kimsenin malı faydalı olmadı. Ben müslüman olmasını teklif etti im herkesten bir zorluk gördüm, Ebu Bekr hariç. Zira o teklifim kar ısında hiç tereddüd etmeden kabul etti. E er kendime bir dost (halil) itti haz etseydim, mutlaka Ebu Bekr'i dost edinirdim. Haberinizi olsun, arkadaş ınız Allah Teala'nın dostu (halilullah'tır)." Tirmizi, Menakıb, (3662)

⁷¹⁴ s. 550, . 659, k. 2.

⁷¹⁵ Daha geni bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "Ömer", *DA*, c.34, s.44-51. Peygamber (S) bir defasında Ebû Bekr, Ömer ve Osmân ile birlikte Uhud Da ı'na çıkmı tı. Orada buldukları sırada da onları salladı. Bunun üzerine Peygamber: "Ey Uhud, sabit ol! Bil ki senin üstünde bir peygamber, bir sıddîk (çok do ru seciyeli bir zât), iki de ehîd bulunuyor". Buhari, Hz. Ebu Bekr'in Fazileti, 1492.

merhametle dolu bir kalbe sahipti. Efe Hazretleri'nin iirlerinde de onun bu yönleri üzerinde durulmu tur.

lk örnekte, Hz. Ömer adalet fele inin güne i olarak nitelendirilerek, onun adil olma konusundaki hassasiyetine dikkat çekilmekte, slâm'ın ortaya çıkmasına öncülük etti i söylenerek de Hz. Ömer Müslüman olduktan sonra Müslümanların dinin emirlerini açıktan uygulamaya ba layıp toplum içinde kendilerini saklamaktan vazgeçtikleri, gönüllerinin büyük bir cesaretle doldu u ifade edilmek istenmektedir.

Ömer'dir ems-i eflâk-i adâlet
den izhâr-ı slâm'a delâlet⁷¹⁶

Hz. Ömer'i anlatan di er bir örnekte ise onun birçok özelli i toplu halde verilmi tir. Burada Hz. Ömer, dinin ay gibi nûrâni çehrelisi, adalet denizinin incisi, hidâyet mumunun kelebe i, eriat ehrinin mert yi idi, cesarete ise zamanının en ilerisi idi. Hz. Ömer dini ya ama konusunda tavizsizdi, adaleti sa lama konusunda ise son derece hassastı. Hidâyet mumunun daimi ba lısı, pervânenin ı ı a a kı gibi ölüm pahasına da olsa Allah yolunun yolcusuydu, dinin bütün hassasiyetiyle ya andı ı eriat ehrindeki yi idin ismi Ömer'di. O hicret için yola çıkmadan önce Mekkeli mü riklere gidip, "annesini a latmak, hanımını dul bırakmak isteyen varsa bizi takip etsin" deyip meydan okuyarak emsalleri arasında cesaret konusunda da zamanında bir tane oldu unu göstermi ti⁷¹⁷.

Ömer dînin meh-i nûrânesidir⁷¹⁸
Adâlet bahrinin dürdânesidir
Hidâyet em'inin pervânesidir
erî'at ehrinin merdânesidir
ecâat dehrinin yek-dânesidir

⁷¹⁶ s. 43, . Silsile-i erif, b. 5.

⁷¹⁷ Hz. Ömer hicret için önce silahını ku andı, Kâbe'yi tavaf etti. Çevrede bulunan mü riklere de hicret etmekte oldu unu bildirdi. "Anasını a latmak karısını dul bırakmak isteyen varsa beni izlesin" diyerek büyük bir grup sahabe ile birlikte hicret etti." (D:\karyagdi\KARYAGDI.HTML)

⁷¹⁸ Resulullah (sav) buyurdular ki: "Allah Teala Hazretleri, hakkı, Hz. Ömer'in diline ve kalbine koydu." bnu Ömer der ki: "Halkın ba ına ne zaman bir i gelse, (o hususta) Ömer bir ey demi , halk da ba ka bir ey demi ise mutlaka Ömer (ra)'ın dedi i üzere Kur'an'dan bir vahiy gelmi tir." Tirmizi, Menakıb (3683); Ebu Davud, Harac 18, (2962).

Cihânda dört velî hakkâ velîdir
Ebû Bekir Ömer Osman Alî'dir⁷¹⁹

Adalet konusundaki duyarlılığına vurgu yapılan bir başka örnekte, Somut bir nesne olan maden ile soyut bir kavram olan adalet, kıyafeti sabitleme i Levinin yanında aynı zamanda bir sembol ve mevki i areti olan kemer nesnesinde birleştirilmiştir ve Hz. Ömer'in hakkaniyet konusundaki dikkatine i aret eden güzel bir ifade ortaya çıkarılmıştır.

Yâ Rabbî, Hz. Ömer hürmetine senden başlanma diliyoruz, adalet ma'deni belinde kemer olan adaletli hükümdar vesilesiyle senden merhamet umuyoruz bizleri başla, bizlere kurtuluş yolunu göster, diyerek dua edilmektedir.

Bi-hürmeti yâ Rab hazret-i Ömer
Ma'den-i adâlet belinde kemer
Ehl-i îmân olan merhamet umar
Amân Allah amân amân ver bize⁷²⁰

Abdâdaki örnekte ise slâm tarihinde, Hz. Ömer'in halifeli i dönemindeki bir olaya telmih yapılmaktadır. slâm tarihlerinde, Hz. Ömer'le ilgili olarak, tebaasının ihtiyaçları sıkıntıları var mı diye çou zaman geceleri bile sokak aralarında dolaıp, a layan ikayet eden varsa derhal sebebini örenip gerekenin yapılmasına çalıştı anlatılmaktadır. Dolayısıyla, beyitte Müslümanlar için model davranış olarak sunuldu u gibi, o gece tatlı uykusunu terk ederek, fakirlerin muhtaçların halini sormaya çıkar, öksüz ve yetimleri kollayıp, onların ihtiyaçlarını gidermek için gerekti inde yetimlerin evlerine gıda maddelerini kendi sırtında taşırdı⁷²¹.

Zevk-ı nefsin terk ederek sor fakîrler hâlini
Hayder ü Faruk gibi bak eytâmın ahvâline⁷²²

⁷¹⁹ s. 240, . 208, bend 2.

⁷²⁰ s. 456, . 523, k. 4.

⁷²¹ Bkz. Fayda, agmd, s. 47.

⁷²² s. 461, . 527, b. 8.

Bir ba ka iirde ise, Hz. Ömer'in ehadetine i aret edilerek onun, canını Allah yoluna feda etti i ifade edilmi , ayrıca o do ru bildi i konuda ısrar etmekten kaçınmamı , onun bazı konulardaki ısrarları sonucunda ayet nazil oldu u bile olmu tur⁷²³. O hak kavramı konusunda son derece hassas ve adil olması sebebiyle, adalet denizine dalıp tamamen o renge boyanan adalet timsali benzetmesiyle vasıflandırılmı tır.

Hak yolunda cânın fedâ eyleyen
Hakk'ı hak bilerek hakkı söyleyen
Bahr-i adâlete dalup boylayan
Hazret-i Ömer'e ba ı la bizi⁷²⁴

Çul-pû kavramı Efe Hazretleri tarafından eserde birkaç yerde kullanılmaktadır. Bu örne in alındı ı iir ise bütün olarak bu kavramın tanıtımına ayrılmı tır. Konuyla ilgili oldu u için iirden buraya alınan örnekte, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin çul-pû oldu u ifade edilerek onların Resûlullah gibi fakr içerisinde ve dervi âne ya adıklarına i aret edilmi ve çul-pû kavramı bir hayat felsefesi bir ya am tarzı olarak sunulmu tur.

Hazret-i Ömer ile Osman Alî çul-pû idi⁷²⁵

Bu konuda verilecek son örnekte ise, Hz. Ömer'in slâm'ı kabul etmesiyle ümmetin güçlenmesi belirtilerek onun dine yardımcı oldu u ve bu sayede ümmet fele inde ay gibi parladı ı söylenmi tir.

⁷²³ Hz. Ömer (ra); Ömer; Üç eyde Rabime muvafakat ettim: (Resulullah (sa): "Ey Allah'ın Resülü! Makam-ı brahim'de bir namaz yeri edinsen!" dedim, arkadan: " brahim'in makamını namazgah edinin" (Bakara 125) ayeti nazil oldu. "(Bir gün) "Ey Allah'ın Resülü! Huzuruza iyiler de facirler de giriyor. Emretseniz de ümmühatu'l-mü'minin örtünseler!" dedim. Bunun üzerine hicab (örtünme) ayeti nazil oldu. Resulullah (sav)'ın hanımları kıskançlıkta birle tiler. Ben de: O sizi bo arsa Allah O'na sizden hayırlısını verir" demi tim, bunun üzerine u ayet indi (Mealen): "Rabbi O'na sizden daha hayırlı olan, Allah'a teslim olmu , iman etmi , ibadet ve itaatte sebat eden, günahlarından tevbe eden, Allah'a kullukta bulunan, orucunu tutan hanımlar nasib eder ki, onlardan dul olanı da bakire olanı da bulunur" (Tahrim 5). Buhari, Talak 32, Tefsir, Bakara 9, Ahzab 8, Tahrim 1; Müslim, Fezailu's-Sahabe 24 (2399)

⁷²⁴ s. 551, . 659, k. 3.

⁷²⁵ s. 418, . 470, b. 5.

Dîn-i slâm'a yâver oldu Ömer
Ümmetin eflâkine oldu kamer⁷²⁶

2.7.3. Hz. Osman⁷²⁷

Osmân-ı Zinnûreyn, Peygamberimizin damadı ve üçüncü halifesidir. O, peygamber'in kızı olan e i vefat edince, di er kızıyla evlendi i için iki nûr sahibi anlamına gelen "zinnûreyn" sıfatıyla olmu tur. Bunun haricinde Hz. Osman'ı özel kılan pek çok özelli i bulunmaktadır. O Lutfî Efendi'nin iirlerinde, Kur'ân-ı Kerîm'i ilk defa ço alttırıp da itan, yumu ak huylu ve iffet abidesi bir zat olması özellikleriyle konu edilmi tir.

O iki nûr sahibi, Hakk'ın yâri Osman'dır, onun yüzünde Rahmân'ın nûru parlar. Hz. Osman'ın nûr yüzünün parlaklı ı, Hz. Peygamber'in kızlarıyla evlenmesine ve Onun neslinden bir parçayla ya amasına ba lanarak hüsn-i ta'lil san'atı yapılmı tır.

O Zinnûreyn olan Hak yâri Osman
Güne gibi yüzünde nûr-i Rahmân⁷²⁸

A a ıda örnek olarak verilen bentde, Hz. Osman'ın da di er halifeler gibi velilerden oldu u söylenerek, evliliklerine ve dini hassasiyetine vurgu yapılıp, Onun yüzünde Mevlâ'nın nûrundan oldu u anlatılmaktadır. Onu Hz. Peygamber medhetmekte ve o Allah korkusuyla günah i lemekten çekinenler arasında, takva konusundaki dikkati dolayısıyla, bir güne gibi parlamaktadır. Hz. Osman, yumu ak huyluluk ve utanma duygusu konusunda teorik bilgiye ve pratik konusunda da tam yeterlili e sahipti.

⁷²⁶ s. 52, . Iticâ-Nâme, b. 58.

⁷²⁷ Osmân-ı Zinnûreyn: M. 577 tarihinde Mekke'de dünyâya gelmi tir. Peygamberimizin damadı ve üçüncü halifesidir. İlk Müslüman olanlardan be incisidir ve a ere-i mübe eredendir. Müslüman olduktan sonra peygamberimizin kızı Rukiyye validemizle onun vefatından sonra da Peygamberimizin di er kızı Ümmü Gülsüm validemiz ile evlenmi bundan dolayı da kendisine iki nur sahibi anlamına gelen "Zinnûreyn" denilmi tir. Hz. Ömer'in ehid edilmesinden sonra M. 644 tarihinde Muharrem ayının birinci günü, oniki sene kalaca ı hilafet makamına geçmi tir. Hz. Peygamber (S): "Kim Rûme Kuyusu'nu kazdırırsa ona cennet vardır" buyurdu da, o kıryuyu Osmân kazdırdı (ve vakfetti) .

Ve yine Peygamber: "Her kim zorluk ordusunu teşhiz ederse, onun için cennet vardır" buyurdu da akabinde o orduyu Osmân techîz etti .

⁷²⁸ s. 43, . Silsile-i erif, b. 6.

Nedir Osman derûn-i evliyâda
 Yüzünde nûr-i Mevlâ'sı ziyâde
 Anın medhi Habîb-i Kibriyâ'da⁷²⁹
 Güne gibi gürûh-i etkîyâda
 Yed'i tûlâsı var hilm ü hayâda
 Cihânda dört velî hakkâ velîdir
 Ebû Bekir Ömer Osman Alî'dir⁷³⁰

A a ıdaki iki örnekte de Hz. Osman'ın Kur'ân-ı Kerîm'i ço alttırmasına i aret edilmekte, bu davranı la dine ne büyük bir hizmet yaptı ı anlatılmaktadır. Hz. Osmân'ın bu davranı ıyla, Allah onun eliyle Kur'ân-ı Kerîm'i kaybolmaktan kurtarmı , onu dinin devamına yardımcı yapmı tır. Örnekler okundu unda bunlara ilaveten onun Kur'ân'ı çok okudu u ve onun nûruyla aydınlandı ı da anla ılmaktadır. İlk örnekte, Efe Hazretleri, Onu vesile yaparak, Yâ Rab, yüzünde Kur'ân nûru bir im ek gibi ı ıklar saçan, Kur'ân'dan aldı ı feyz her halinde görünen Hz. Osman hürmetine bizlere kurtulu yolunu göster, bizleri rızana erdir, demektedir.

Bi-hurmet-i Yâ Rab Hazret-i Osman
 Yüzünde berk urur envâr-ı Kur'ân
 Feyz-i Kur'ân ile olmu nümâyân
 Amân Allah amân amân ver bize⁷³¹

Hz. Osmân slâm dinine yardımcı ve Kur'ân katipli ini hakkıyla yapan odur, Hz. Ebû Bekir zamanında titiz bir çalı mayla bir araya toplanan Kur'ân-ı Kerîm, onun vesile olmasıyla ço altılıp çe itli merkezlere gönderilmi tir.

⁷²⁹ Peygamber (S): "Kim Rûme Kuyusu'nu kazdırırsa ona cennet vardır" buyurdu da, o kuyuyu Osmân kazdırdı (ve vakfetti)

Ve yine Peygamber: "Her kim zorluk ordusunu teşhiz ederse, onun için cennet vardır" buyurdu da akabinde o orduyu Osmân techîz etti. Buharî, sahabelerin faziletleri, 1171.

⁷³⁰ s. 240, . 208, bend 240.

⁷³¹ s. 456, .523, k.5.

Bu dîn-i slâm'a Osman mu'indir⁷³²

Osman'dır hakkıyla kâtib-i Kur'ân⁷³³

Sözünde Kur'ân'ın tatlılığı, yüzünde ise Rahmân'ın nûru var, gözlerinde Allah'ın birliğine inanmanın sevinciyle Hz. Osmân şerefli bir âna sahiptir.

Halâvet-i Kur'ân zâhir sözünde
Nûr-i Rahmân nümâyândır yüzünde
Sırr-ı tevhîd sürûru var gözünde
Bu erâfet ân-ı Osman iledir⁷³⁴

2.7.4. Hz. Ali⁷³⁵

Aliyyü'l-Murtezâ, Hz. Peygamberin dâmadı ve dördüncü halîfesidir. Hazret-i Peygamberin amcası Ebû Talib'in oğludur. Hz. Ali Efe Hazretleri'nin kardeşlerine Hz. Fatımâ'nın eşi, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in babası, Allah'ın Arslanı, velilerin şahi, cesaretle benzeri olmayan, Hayber'in fatihi, Zülfikâr'ın ve Döldül'ün sahibi, ilmin kapısı, Kevser sâkîsi ve Livâü'l-hamd sancağının sancaktarı olması gibi bir çok özelliğiyle konu teşkil etmiştir.

Ayrıca verilen örnekte, Aralarındaki baba-oğul münasebeti dolayısıyla Hz. Hüseyin ve Hz. Ali aynı beyitte kullanılmıştır. İlk mısradaki Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da kanlı yağlar dökerek masivadan arınıp, sabrının ferahlığına eriştiği ve belki son nefeslerinde ahiretteki makamını görüp, babasını Kevser havuzunun başında kendisine Kevser sunarken, Rıdvân'ı ise cennetin kapısında kendisini davet eder halde gördüğü ifade edilmektedir.

⁷³² s. 585, . 702, bend 2.

⁷³³ s. 585, . 702, bend 3.

⁷³⁴ s. 144, . 84, k. 10.

⁷³⁵ Aliyyü'l-Murtezâ: Hz. Peygamberin dâmadı ve dördüncü halîfesidir. Hazret-i Peygamberin amcası Ebû Talib'in oğludur. Hz. Ali, hicretten 23 sene önce M. 579'da Mekke'de dünyaya gelmiştir. Beytından itibaren Hazret-i Peygamber ile yaşıyor, onun talim ve terbiyesinde yetişmiştir. Hz. Ali cennetle müjdelenen on sahabîden dördüncüsü ve Ehl-i Beyt'in ilki olup, M. 660 senesinde şehîd edilmiştir. Kabrinin nerede olduğu kesin olarak belli değildir.

Hız. Hüseyn'in döktü ü kanlı gözya ları onu dünyevi unsurlardan temizlerken, sevgili babası Kevser havuzunun sâkîsi Hız. Ali'de gözbebe i o lunun Fırat'ın kıyısında susuz bir halde cennete yürüdü ünü görüp, ona sâkîsi oldu u havuzdan bir kase Kevser suyu uzatarak bir baba efkatiyle onun susuzlu una çare olmak istemi tir. Efe Hazretleri bu örnekte, Hız. Ali'nin Kevser sâkîsi olması, Hız. Hüseyn'in Kerbelâ'da ehid edilmesi, Sabrın fazileti ve Rıdvân'ın cennet bekçisi olması gibi birbirinden boyut olarak da farklı olayları büyük bir ustalıkla cennet mazmunu etrafında bir beyitte kompoze etmi tir.

Huseyn a lar döker kan ya dedi sabır seâdetdir
Alî'dir sâkî-i Kevser bizi gözler bugün Rıdvân⁷³⁶

Hız. Ali için kullanılan sıfatlardan biri de döne döne hamle eden aslan anlamına gelen, Hayder-i Kerrâr'dır. Zira Hız. Ali cesarete ve yi itlikde arslana te bih edilmi ve onun için Allah'ın Arslanı denmi tir. O, Sahabelerin büyü üdür, Allah ona arslanım demi tir, veliler önderi, hayır sahiplerinin ba ıdır ve Allah'ın yardımı, Allah'ın arslanı iledir.

Server-i ashâbdır Hayder-i Kerrâr
Arslanım demi tir Hazret-i Gaffâr
âh-ı velâyetdir emîr-i ebrâr
Nusretullah îr-i Yezdân iledir⁷³⁷

Hız. Ali görüntüsüyle cisimle mi bir nûru andırmaktadır. O ilim denzinde büyük bir balık gibidir ve Onun cesarete orta ının benzerinin olmadığı herkesçe kabul edilmi bir gerçektir. O, Hız. Peygamber'in hane halkı arasında çok kıymetli, cömertlik denzinde ise hatırı sayılır bir zattır.

Alî zâtında bir nûr-i mücessem
lim bahrinde bir hût-i muazzam
ecâatde erîki yok müselle

⁷³⁶ s. 359, . 382, b. 9.

⁷³⁷ s. 144, . 84, k. 11.

Âl-i abâ gürûhunda mukaddem
 Kerem nehrinde bir zât-ı mükerrem
 Cihânda dört velî hakkâ velîdir
 Ebû Bekir Ömer Osman Alî'dir⁷³⁸

Hiz. Ali'nin bir ba ka sıfatı da, "Zülfikâr sahibi"dir. Hiz. Peygamber'in Hiz. Ali'ye hediye etti i Zülfikâr ismi verilen iki uçlu kılıçtan ve onunla gösterdi i büyük ba arılardan dolayı ona bu sıfat verilmi tir. Efe Hazretleri de a a ıda verilen beyitte, Hiz. Hüseyin'den bahsetmenin kendisi için bir ayrıcalık bir lütuf oldu unu söyledikten sonra, yeniden diriltilme gününde Zülfikâr sahibi olan Hiz. Ali'nin efâ'atini umdu unu ifade etmektedir.

Lutfî'ye lutf ü keremdir bahs-i âh-ı Kerbelâ
 Rûz-i ha r ede efâ'at bize sâhib-Zülfikâr⁷³⁹

Sahip-Zülfikâr sıfatıyla ilgili di er örnekte ise, hidâyet meydanının komutanı Hiz. Ali, Zülfikârını bırakıp da kâfirlerle dostluk mu eder diye sorularak istifham san'atı yapılmı ve elbette etmez cevabı okuyucuya bırakılmı tır. Bu beyitte maddi ve manevi unsurlar iç içe verilerek Hiz. Ali'yle ilgi kurulmu ve meydan, komutan, Hayder, Zülfikâr, küffâr kelimeleri aralarındaki anlam ilgisi dolayısıyla bir arada kullanılmı ve tenasüp san'atı yapılmı tır.

Mîr-i meydân-ı hüdü Hayder-i Kerrâr velî
 Zülfikâr'ı bırakıp küffâre ülfet mi eder⁷⁴⁰

A a ıdaki örnekte ise, Hiz. Ali'nin özellikleri verilerek, Hiz. Peygamberin hadisine telmih yapılmı tır⁷⁴¹. Efe Hazretleri, insanlara hitaben hidâyet incisinin her

⁷³⁸ s. 240, . 208, bend 4.

⁷³⁹ s. 261, . 236, b. 7.

⁷⁴⁰ s. 214, . 172, b. 4.

⁷⁴¹ Rasûlullah Sallallâhu Aleyhi Vesellem bir gazveden dönerken رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ Yani, "Biz küçük cihâddan büyük cihâda döndük." buyurmu lardı.

Asıl olan insanın ya adı ı müddetçe yapma mecburiyetinde kaldı ı cihâddır ki, bu cihad, cihad-ı ekber olup devamlı ve süreklidir. Cihâd-ı asgar ise zamana ve artlara göre gerçekle en cihaddır. Bir kimsenin haramları terk edip farzları i lemek sûretiyle nefsini terbiye etmeye çalı masına, slâm'ın çirkin gördü ü büyük-küçük her türlü kötülü ü terk edip sünnet-i seniyyeye uygun hareket etmekle hâl ve hareketlerini düzeltmeye u ra masına, duyup ö rendi i hak ve hakikatleri gerek âile efradına gerekse çevresindekilere

insanın kendi kalp hazinesinde oldu unu, onlar e er Hz. Alinin yi itli iyle nefislerini katlederlerse hem mert birer komutan olduklarını gösterip hem de hidayet incisini ele geçireceklerini söylemi tir.

Sendedir dürr-i hidâyet kenz-i kalbde bul anı
Hayderâne nefsi katlet mîr-i merdânlık budur⁷⁴²

Hz. Ali'nin katırının ismi Düldül olarak me hur olmu tur. Bu katırı ona Hz. Peygamber hediye etmi tir⁷⁴³. Efe Hazretleri, Hz. Ali'nin klasik edebiyatta kullanılan özelliklerinin neredeyse tümünü iirlerinde kullanmı tır. Buradaki iki örnekte meramını anlatma aracı Hz. Ali'nin atı Düldül'dür. İlk örnekte, sıkıntı çeken insanlara hitaben, sana eziyet edenleri görevlendiren Hakk'tır, eziyet çeken Ali'nin Düldül'ünden dersin al ey gönül diyerek gönlü teselli etmektedir.

Sana cevri ü cefâ edenleri me'mûr eden Hak'dır
O mihnet-ke Alî'nin düldülünden dersin al ey dil⁷⁴⁴

İkinci örnekte ise, Ey Lutfî birlik güne inden muhabbet mumunu yak ki Düldül'ün Hz. Ali'ye güç verdi i gibi bu muhabbet mumunun aydınlı ı da zamanın gönül Hayder'lerine güç versin, denilmektedir. Hz. Ali Hz. Peygamber'in hediye etti i Zülfikâr'ın ve Düldül'ün hakkını sava meydanlarındaki cesaret ve yi itli iyle en iyi ekilde veriyor, Müslümanların zaferden zafere ko masında büyük mesafe katettiriyordu, bine i sürati ve çevik hareketleriyle kılıcı da keskinli iyle kendisini utandırmıyor, ona yardımcı oluyorlardı. Örnekte Efe Hazretleri, konuyu kendi zamanına ta ımı ve nefsiyle sava anlara birer tane, Allah'ın birli inin güne inin aydınlı ndan tutu turdu u, muhabbet mumu vermi tir ki geceleri de Allah a kıyla uyanık olarak

duyurmak için çırpınmasına, tanıdıklarının ileri geri konu malarına ve gıybetlerine kulak asmadan, do ru ve hak olarak bildi i yoldan sarsılmadan sebat etmesine cihâd-ı ekber denir. Daha geni bilgi için Bkz. Vehbi Yıldız, İhâm Kaynakları, İstanbul-2001.

⁷⁴² s. 241, . 209, b. 5.

⁷⁴³ Bu binek Hz. Peygamber'e Mısır hükümdarı Mukavkıs tarafından hediye edilmi tir. Hızlı yürüyü ü ve çevikli inden dolayı "kirpi" anlamına gelen "düldül" adı verilmi tir. Ali Yardım, "Düldül", D A, c. 10, s. 20.

⁷⁴⁴ s. 326, . 329, b. 4.

sabaha eri sinler ve Düldül nasıl Hz. Ali'yi fetihlere ta ıdıysa zamanın fedailerini de yollarını aydınlatan bu mumlar sayesinde nefislerine karşı büyük zaferler kazansınlar.

Lutfiyâ yak mihr-i vahdetden muhabbet em'ini
Bu muhabbet fer verir Hayder'lere düldül gibi⁷⁴⁵

Bu açık cilveden kaçmaya çalı ma, Hz. Ali'nin takipçisi Kanber gibi sabırlı ve kararlı ol, ondan ders al ey gönül. Hz. Ali'yle birlikte zikredilen unsurlardan biri de Kanber isimli sadık kölesidir. Bu beyitten Kanber'in Hz. Ali'ye karşı ne büyük bir sadakatle bağlı oldu u anlaşılmalıdır.

Bu cilve-i celîden çekme gerden sâbir ü sâbit
Olup pey-rev-i Hayder Kanber'inden dersin al ey dil⁷⁴⁶

Hz. Ali ve Kanber'in birlikte kullanıldığı di er beyitte ise, birlikte olduklarında birbirlerine anlam kattıkları ifade edilerek, Hayber kalesinin fatihini isterim fakat yanında sadık hizmetlisi Kanber de olmalı denilmektedir.

Dilber-i gül-ber isterem ruhleri ahmer olmalı
Fâtihi-i Hayber isterem yanında Kanber olmalı⁷⁴⁷

Himmat okyanusu araptadır, muhabbetin bereketi ise neydedir, bakî hayat mutlak hayat sahibi olan Allah'tadır, O istedi inde Kanberleri Hayder eder, yani cansızları hayat sahibi köleleri de efendi eder.

Ummân-ı himmet meydedir feyz-i muhabbet neydedir
Hayât-ı bâkî Hay'dedir Hayder eder Kanber'leri⁷⁴⁸

Hz. Ali aynı zamanda Hayber kalesinin fatihidir. Hayber, Medine-Suriye-Irak ticaret yolu üzerinde bulunan kalelerden olu mu bir yerle im birimidir. Burada ikamet

⁷⁴⁵ s. 571, . 682, b. 6.

⁷⁴⁶ s. 326, . 329, b. 6.

⁷⁴⁷ s. 517, . 612, b. 1.

⁷⁴⁸ s. 516, . 610, b. 6.

eden Yahudilerin sözlerinde durmayarak Müslümanlara zarar vermeleri üzerine onlara sava açılmı tır⁷⁴⁹. Hz. Ali bu fethihte Müslümanların sancaktarıdır, Ona bu görevi Hz. Peygamber vermi ve fethi müjdelemi tir. Efe Hazretleri, ölümden kurtulu olmadı nı ve üzüntünün insana neler yapabilece ini belirtti i iirinde, bir dörtlükte Hz. Ali'yi örnek olarak kullanmı tır. Hayber'i fetheden yi itler serdârı Ali hani nerede diyerek, onun, o ullaharının ehadetini bildi i için bu üzüntü derdiyle beli büküldü kaybordu gitti denilmektedir. Bu dörtlükte Fuzûlî'nin "Hadîkatü's-süedâ"sının Efe Hazretleri üzerindeki etkisi açık ekilde görülmektedir⁷⁵⁰.

Yıkılsın fele in çarhı çenberi
Al kana buladı nice ehperi
Hani feth eyleyen bâb-ı Hayber'i⁷⁵¹
Bu derdin elinden dâl oldu gitdi⁷⁵²

Ba ka bir mısırada yine Hayber'in fethine dikkat çekilerek, gönülle Hz. Ali arasında fatih olmaları dolayısıyla ilgi kurulmu ve gönül, Hz. Ali'ye te bih yapılarak Hayber fatihi olarak görülmü tür.

⁷⁴⁹ Hz. Peygamber Hayber Yahûdilerinin Medine'ye kar ı mü riklerle ittifak halinde olmaları ve pek çok Yahûdi kabilesi'nin burada toplanmasından dolayı Hudeybiye musalahasından sonra Hayber'i fethetmek üzere hazırlıklara ba ladı (Vakidî, *Kitabü'l Megazî*, II, 441-442, Ibn Hisâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, III, 201)Daha geni bilgi için Bkz.Muhammed Hamidullah, "*Hayber*", *D A*, c. 17, s. 20-22.

⁷⁵⁰ Fuzûlî, *Hadîkatü's-süedâ*, Sadele tiren:Gürtunca, M. Faruk, s. 195-196, Huzur yay. 2003- stanbul. (Ben fele in musibetinden çok cefâ çektim. Fakat hepsinden zoru üç musibetti. Biri Hazret-i Resûl'ün ölümüydü. kinci musibet Zehra'nın ölümüydü. Üçüncü musibet de ci erkö em evlatlarımın ehâdet erbetini içecekleri haberiydi ki, bunu Resûlullâh'tan ö renmi tim.)

⁷⁵¹ Alî, Hayber'de gözünde rahatsızlık oldu u için Peygamber'den geride kalmı idi. Alî kendi kendine: Ben göz rahatsızlı ı sebebiyle Rasûlullah'tan geriye kalır mıyım? diyerek dı arı çıktı ve Peygamber'e yeti ti. Allah'ın, sabahında fetih ihsan etti i gecenin ak amı olunca, Rasûlullah (S):

— "Yemîn olsun, slâm bayra nı yarın muhakkak bir kimseye verece im ki (yâhud yarın bayra ı bir adam alacak ki), Allah ve Rasûlü onu sever yâhud o kimse Allah'ı ve Rasûlü'nü sever. Allah ona fetih ihsan edecektir" buyurdu.

Ertesi gün Alî ile kar ıla tık. Hâlbuki biz, göz rahatsızlı ından dolayı onun gelmesini ummuyorduk. Sahâbîler:

— te Alî geldi, dediler.

Rasûlullah bayra ı ona verdi. Allah Hayber'in fethini ona müyesser kıldı. Müslim, *Fezailü'l-Ashab* 32, (2404); Tirmizî, *Menakıb*, (3726).

⁷⁵² s. 518, . 613, k. 3.

Hayder-ve fâtiḥ-i Hayber gönüldür⁷⁵³

Hız. Ali'nin iirlerde ele alınan bir ba ka özelli i de Hız. Peygamber'in damadı olmasındır. A a ıdaki beyitte onun dört özelli i ince bir ustalıkla bir araya toplanmı tır. O, Hız. Peygamber'in damadı, Allah'ın arslanı, Hayber kalesinin fatihi ve Zülfikârın sahibidir.

Dâmâd-ı peygamber Hayder-i Kerrâr
Fâtiḥ-i Hayber'dir sâhib-Zülfikâr⁷⁵⁴

Hız. Ali aynı zamanda veliler âhı olarak isimlendirilir. O dönerek sava an bir arslan, velîlerin âhı, Allah'ın arslanı ve cesaret güne idir.

Hayder-i Kerrâr ki âh-ı velâyet
Allah'ın arslanı mihr-i ecâat⁷⁵⁵

Hız. Ali aynı zamanda hesap gününde Hız. Peygamber'in Livâü'l-hamd sanca mın sancaktarı olarak kurtulu a erenlerin önünden gider. Livâü'l-hamd, zorluklarla dolu hesap gününde Hız. Peygamber'e hakikaten ümmet olanların, altında sıkıntılardan korundu u bir sancak olarak bilinir.

Mukaddem Livâü'l-hamd ile Hayder
Ehl-i seâdete pî -rev gider⁷⁵⁶

Eserdeki iirlerden biri, Hız. Ali için yazılmı , tamamen onu anlatan bir iirdir. Bu iirde onun birçok özelli i bir arada verilmi tır. A a ıda örnek olarak bu iirin iki kıt'ası görülmektedir. İlk kıt'ada, Hız. Ali, Allah'ın, girdi i mücadeleleri kazanan, arslanı, daima Allah'ın rızasını isteyen kul, dünya sevgisinden tevbe edip Allah'a sınıman ve yi itlerin önderi arslan Ali'dir denilmektedir.

⁷⁵³ s. 362, . 386, k. 2.

⁷⁵⁴ s. 546, . 653, k. 3.

⁷⁵⁵ s. 425, . 479, k. 6.

⁷⁵⁶ s. 649, . Kıyâmet Destânı, k. 75.

Esedullâh-ı gâlib'dir
 Rızâullâh-ı tâlibdir
 Hubb-i sivâdan tâibdir
 âh-ı merdân Hayder Ali⁷⁵⁷

Di er kıt'ada ise, onun ismine dikkat çekilerek, Hz. Ali'nin isminin konulmasıyla ilgili rivayetlere telmih yapılmı tır⁷⁵⁸. Aynı zamanda Ali isminin ayın harfiyle ba lamasına da i aret edilmi tir. O Hasan ve Hüseyin'in mahfazasıdır, cânânın yüzü ise onun kıvrılmı ve cemal kelimesinin ba ındaki cim harfine benzemi zülfüdür.

Aliyyü'l a'lâ harfidir
 Hasen Hüseyin zarfıdır
 Cemâl-i cânân zülfüdür
 âh-ı merdân Hayder Ali⁷⁵⁹

2.8. Ehl-i Beyt-Âl-i Âba

*“Ehl-i beytin kapsamı ile ilgili çe itli görü ler bulunmakla birlikte slâm bilginlerince genel kabul gören görü , ehl-i beyt kavramı, Hz. Peygamber'in e leri, çocukları, torunları, özellikle Resûlullah'ın soyunu devam ettiren Fâtıma, Hasan ve Hüseyin ile,Hz. Peygamber'in damadı ve amcazadesi Ali, ayrıca Hz. Peygamber'in amcaları ve bunların çocukları, hatta bütün akrabalarını kapsar.”*⁷⁶⁰ Efe Hazretleri'nin iirlerinde ehl-i beyt veya âl-i âba kavramının kapsamına bakıldı nda, yukarıdaki tanıma uygun bir kullanım görülmektedir. Fakat bu çalı mada, eserin muhtevastındaki özellikle muharremiye türünde kaleme alınmı iirlerdeki, kullanım yo unlu u dikkate alınarak Ehl-i beyt ba lı ı altında Hz. Peygamber'in e leri, çocukları ve torunları ele alınacaktır.

Konuyla ilgili verilen ilk örnekte, Kerbelâ vak'ası tasvir edilerek,Kerbelâ çölünün kandan bir gül bahçesi gibi oldu u, Peygamberlik ba ının, bostanının bozulup, Ehl-i beytin ilkbahar bahçesinin soldu u bu durumu gören Hz. Peygamber'in ve Hızır'ın

⁷⁵⁷ s. 543, . 648, k. 2.

⁷⁵⁸ Do um haberini duyan Hz. Muhammed sevinerek Ebû Talib'in evine geldi. Benim fikrime göre adı Ali, himmeti âlî olsun dedi. Fuzûlî, age, s. 192.

⁷⁵⁹ s. 543, . 648, k. 5.

⁷⁶⁰ Yusuf evki Yavuz, “Ehl-i Beyt”, slâm'da inanç ibadet ve günlük ya ayı ansiklopedisi, c. 1, s. 450.

a ladı ı söylenmektedir. Üzerinde biraz dü ünüldü ünde yapılan tasvirin etkileyicili i kolayca mü ahede edilebilmektedir. Çölün ortasında kırmızı güllerden bir bahçe, fakat bozulmu güller kırılmı çiçek ve çemenler susuzluktan solmu , acımasızca çi nenmi , bakmaya kıyamadı ı bahçesinin târ u mâr edildi ini gören bahçe sahibi Hz. Peygamber ve bastı ı yerlerde çemenlerin bitti i ve yardıma muhtaçların yardımına ko tu u anlatılan Hızır, lâhi takdir kar ısında çaresizlik içerisinde a lamaktadırlar. Zira Ehl-i beyt'in cesur yi itleri kanlar içerisinde yerlerde yatmakta, fedâkâr ve cefâkâr hanımları ise bülbülvâri figân etmektedirler, efkât ve merhamet abidesi Hz. Resûl'ün bu yürek parçalayan manzara kar ısında gözya larına hakim olabilmesi ne mümkündür.

Sahrâ-yı Kerbelâ kan gülistânı
Bozuldu risâlet bâ u bostânı
Ehl-i beytin soldu bahâristânı
Ahmed a lar Mahmûd a lar Hızır a lar⁷⁶¹

Bir sonraki örnekte de Hz. Peygamber'in neslinin Kerbelâ sahrasına tarlaya ekilmi tohumlar gibi dü üp çöl kumlarını mübarek kanlarıyla suladıkları, bu görüntüleriyle de yere dökülmü hakiki incilere benzedikleri anlatılmaktadır.

Kerbelâ'ya Âl-i abâ ekilmi
Kudret incûları yere dökülmü⁷⁶²

Muharrem ayı kastedilerek bu ayda Hz. Peygamber'in ci erpârelerinin gerdenlerinin kana boyandı ı, ehid edildikleri söylenmekte, özellikle de gerdeni kana boyanma ifadesiyle Hz. Hüseyinin su içmeye giderken a zından oklanmasıyla akan kanlar ve ehid edildikten sonra kafası kesildi inde akan kanlarla gerdanının kana bulanması resmedilmektedir. Görüldü ü üzere Âl-i âba ve ehl-i beyt kavramları daha ziyade Kerbelâ vak'asıyla birlikte kullanılmaktadır. Zira onların toplu olarak buldukları ve kıyıma u radıkları yer ve olay Kerbelâ'dır.

⁷⁶¹ s. 160, . 95, k. 9.

⁷⁶² s. 160, . 95, k. 11.

Muharrem'de bütün ehl-i îmân feryâda gelmi tir
Bu mâhda Âl-i abâ gerdeni kana boyanmı tır⁷⁶³

Gül bahçemizin Resûlullah kokan gülleri onun nesli olan Âl-i âba'dır⁷⁶⁴. Onlar kokularını, renklerini, tavır ve davranı larında örnek aldıkları Hz. Peygamber'den alırlar.

Gül-i gülzârımız Âl-i abâ'dır⁷⁶⁵

Hayır sahiplerinin önderleri Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'dir, bununla birlikte bütün Âl-i âba gönüllerde sevgilidir.

Hasan Huseyn'dir emîr-i ebrâr
Kamu Âl-i abâ dillerde dildâr⁷⁶⁶

Efe Hazretleri, iirlerinde, etti i duaların kabul vesilesi olarak Ehl-i beyt'i de kullanmı tır. O, dualarında, özellikle bu temiz nesil hürmetine dualarımızı kabul edip bizi iyilerle beraber eyle demi tir.

Bâ-husus Âl-i abâ'nın hürmeti⁷⁶⁷

2.8.1. Hz. Hatîcetü'l-Kübrâ

Hz. Hatîce, Hz. Peygamber'in sevgili e i, evlatlarının annesi, Hz. Peygamber'in en zor günlerinde cân dostu ve yardımcısı, hayatın Hz. Peygamber'e gülen yüzü ve mü'minlerin annesidir. Efe Hazretleri iirlerinde ondan ismen bir yerde bahsetmi tir. Hatîcetü'l-Kübrâ, Hz. Peygamber'in e i olması hasebiyle mü'minlerin annesidir. Ayrıca o slâm'ı kabul edip müslümanlık erefine sahip olan ilk hanım olmu ve canı

⁷⁶³ s. 664, . Mersiye, b. 3.

⁷⁶⁴ Ben Resulullah (sav)'ın evinin kapısında iken u ayet nazil oldu: "...Ey peygamber ailesi! Allah günahlarınızı giderip sizi tertemiz yapmak istiyor..." (Ahzab 33). Evde Resulullah (sav), Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin vardı. Onlara bir örtü bürüdü ve: "Allahım, i te bunlar benim ehl-i beytimdir, bunlardan günahı gider ve bunları kirlerden tertemiz kıl" buyurdu. Ben atılıp: "Ey Allah'ın Resülü! Ben ehl-i beytten de il miyim?" dedim. Bana: "Sen (yerinde dur, sen zaten) hayırdasın, sen Resulullah'ın zevcesisin" diye cevap verdi. Tirmizi, Menakıb, (3870)

⁷⁶⁵ s. 403, . 447, bend 4.

⁷⁶⁶ s. 631, . Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed'e, b. 8.

⁷⁶⁷ s. 619, . Hidâyet-Nâme, b. 32.

pahasına koruyup kollayan geli mesi için elinden geleni yapan, muhterem bir hanımdır⁷⁶⁸. Hz. Hatîce bu yolda hiçbir fedâkârlıktan çekinmemi neredeyse hiç kimsenin Hz. Peygamber'e inanmadı ı bir zamanda o bütün kalbiyle ona inanmı ve onun tebli etti i yepyeni din için maddî manevî bütün varlı nı ortaya koymaktan çekinmemi tir. Müslümanlara Mekkeli mü rikler tarafından ambargo uygulandı ı dönemde ise bütün mal varlı nı inananların kullanımına, ruhunu ise ilâhî davete icabet ederek Allah'a sunmu ve bu dünyadan ebedî kalınacak iklime kanatlanmı tır. Hz. Peygamber'in iki kuvvetli deste i olan amcası Ebu Talib ve sevgili e i Hz. Hatîce aynı yıl vefat etmi lerdir. Bundan dolayı onların vefat ettikleri yıla hüzüün yılı ismi verilmi tir.

Hz. Peygamber Hz. Hatîce'yi hiçbir zaman unutmamı bu durum zaman zaman di er e lerinin kıskançlıklarına bile sebep olmu tur. Bu durum Hz. Hatîce'nin Hz. Peygamber'in hayatındaki yerini ve etkisini ve Hz. Peygamber'in vefâsını göstermesi bakımından son derece mânidardır. Ayrıca Hz. Muhammed(as) Hz. Hatîce'nin vefatından sonra da onun yakınlarına da son derece yakın ilgi göstermi , onları el üstünde tutmu tur ki bu durum da onun Hz. Hatîce'ye verdi i de erin bir ba ka göstergesidir. Lutfî Efendi'nin iirlerinde Hz. Hatîce'nin ismi bir yerde geçmekte ve bu beyitte onun mü'minlerin annesi olmasına ve slâm'ı ve onu tebli edeni koruyup kollayıcı bir rol üstlenmesine i aret edilmektedir.

Hadîcetü'l-Kübrâ ümmü'l-mü'minîn

Evvel oldur olan slâm'a mu'în⁷⁶⁹

2.8.2. Hz. Âi e

Hz. Âi e, Hz. Peygamber'in cân dostu Hz. Ebû Bekir'in kızı ve Hz. Peygamber'in sevgili e lerindendir. Hz. Peygamber'in ebedi aleme irtihâlinden sonra da ondan gördüklerini ö rendiklerini insanlara anlatarak, onların yolunu aydınlatmaya

⁷⁶⁸Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu:

"Dünya kadınlarının en üstünleri u kadınlardır: mran'ın kızı Meryem, Huveylid'in kızı Hatîce, Muhammed'in kızı Fatıma, Firavun'un karısı Asiye." Tirmizî. Menâkıb, (3887); Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr 20, Müslim, Fezâilu's-Sahâbe 69, (2430).

⁷⁶⁹ s. 144, . 84, k. 12.

devam etmi tir. Hz. Âi e kıvrak zekâsı ve ilmî dehâsıyla tanınır⁷⁷⁰. Aynı zamanda kendisine atılan iftiradan dolayı çok zor günler geçirmi , fakat Allah(cc) ona oynanan çirkin oyunu, vahiy yoluyla bozmu , ayet indirerek onu temize çıkarmı , iftirayı atanlar ise cezalarını çekmi lerdir. Bir insan için ayet inmesi muhte em bir hadise olmakla birlikte, Hz. Âi e iffeti, güzel sabrı ve sadece Allah'a yönelip Ondan istemesiyle bu ilgiyi hak etmi tir. Efe Hazretleri, Hz. Âi e'den de eserinde bir yerde ismen bahsetmi tir. Burada Hz. Âi e'nin mü'minlerin annesi oldu u belirtilerek, onun örtünmesinin de ânına yakı ır ekilde oldu una i aret etmektedir. Örtünme ve Hz. Âi e birlikte söz konusu oldu unda ilk akla gelen onun iffet konusundaki hassasiyetidir⁷⁷¹. Efe Hazretleri, Ümmü Mektûm olayına da telmih yapmı olabilir. Bir ba ka ihtimal de Efe Hazretleri'nin Hz. Âi e'den rivayet edilen bir hadise telmih yapmı olmasındır ki, Hz. Peygamber, bu hadisinde Hz. Âi e'den ba ka hanımlarının yanında kendisine vahiy gelmedi ini söylemektedir.⁷⁷² Örnek beyitte kastedilen örtü hadisinde ifade edilen örtü olabilir. Hz. Peygamber'in e lerinin hepsi faziletlidir, ancak hadislerden de anla ılaca ı gibi Hz. Hatice istisna edildi inde Hz.Âi e onların en üstünüdür⁷⁷³.

⁷⁷⁰ Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem'in sahabilerinin rivâyet ettikleri herhangi bir hadîste bir zorluk görürsek, Ai eye sorardık, mutlaka onda onun bir açıklamasını bulurduk. Ebû Mûsa radiyallahu anh. Tirmizî, Menâkıb, (3877).

⁷⁷¹ Bu konuda daha geni bilgi için Bkz. Re it Haylamaz, *Mü'minlerin En Mümtaz Annesi Hazreti Âi e(ra)*, I ık Yay. zmir-2009, s. 161-165.

⁷⁷² İnsanlar Peygamber'e takdim edecekleri hediyelerini Âi e'nin neveti gününde vermeyi kasederlerdi. Âi e öyle dedi: Kadın arkadaş larım (bundan gayrete gelerek) Ümmü Seleme'nin yanında toplandılar da: — Ey Ümmü Seleme, übhesiz biliyorsun ki, insanlar hediyelerini Âi e'nin neveti gününde getirmeye çalı ıyorlar. Hâlbuki bizler de Âi e'nin hayır istemekte oldu u gibi hayır istemekteyiz. Binâenaleyh sen Rasûlullah'a söyle de, O, insanlara hediyelerini kadınlarından kimin yanında bulunur ve kimlerin nevet günlerini dola ırsa, orada vermelerini emretsin! dediler.

Âi e dedi ki: Ümmü Seleme di er kadınların kendisine söylediklerini nevetinde Peygamber'e zikretti. Ümmü Seleme dedi ki:

— Ben bunu Peygamber'e zikrettim, O benden yüz çevirdi. Sonra benim nevetimde bana geldi inde kendisine bunu yine zikrettim, benden yine yüz çevirdi. Üçüncü nevetim de geldi i zaman bunu kendisine yine söyledim. Bu defa bana: "Yâ Ümme Seleme, Âi e hakkında bana eziyet etme. Cünkü u bir hakikattir ki, vallahi Âi e'den ba ka sizden hiçbir kadının örtüsü altında bulundu um hâlde bana vahiy inmedi" buyurdu. Buhârî, Hîbe 7 (2442).

⁷⁷³ Âi e(R)'den: Kendisi, kızkarde i Esmâ'dan ariyet bir gerdanlık almı tı. Sonra bu gerdanlık bir seferde kayboldu. Rasûlullah (S), sahâbilerinden bâzı kimseleri -ki Useyd ibn Hudayr da bunlar arasında idi- onu arama a gönderdi. Onlara bu sırada namaz vakti eri ti. Su bulamadıkları için abdestsiz olarak namaz kıldılar. Peygamber'e geldikleri zaman bunu kendisine arzettiler. te bu vak'a üzerine Teyemmüm Âyeti (ei-Mâide: 6) inmi tir. Bunun üzerine Useyd ibn Hudayr, Âi e'ye:

— Allah seni hayır ile mükâfatlandırsın. Vallâhî senin ba ına (ho lanmadı ın) hiçbir i gelmez ki, Allah onda senin için de, müslümânlar için de bir hayır bulundurmasın, dedi. Buhârî, Teyemmüm, 1; mam Ahmed b. Hanbel, El-Müsned, el-Fethu'r-Rabbani Tertibi, Ensar Yayıncılık: 3/249-250.

Hazret-i Âi e ümmü'l-mü'minîn
Terdiyeleri ân âyân iledir⁷⁷⁴

2.8.3. Hz. Fâtımâtü'z-Zehrâ

Hz. Fâtımâ Hz. Peygamber'in en küçük kızı, Hz. Ali'nin e i, Hz. Hasan'ın ve Hz. Hüseyin'in annesidir. Hz. Fâtımâ Hz. Peygamber'in evlatları arasında hayatıyla ilgili en çok ma'lumat olanıdır. Hz. Peygamber'in evlat sevgisine ve evlatlarıyla ne kadar yakından ilgilendi ine Hz. Fâtımâ'nın hayatıyla ahid olunur, Müslüman anne babalar evlatlarının hukukuna riayet etmeyi, evlatlar da baba sevgisini ve hukukunu bu hayatta mü ahede ederler. Hz. Fâtımâ'nın di er karde lerinden daha çok tanınmasını sa layan di er unsurlar da onun slâm tarihinde öne çıkmı bir ahıs olan Hz. Ali'nin e i, Kerbelâ vak'asıyla ci erleri da layan Hz.Hüseyin ve sakin duru uyla dikkat çeken Hz. Hasan'ın muhterem anneleri olmasıdır.

Efe Hazretleri'de Hz. Fâtımâ'yı daha çok muharremiyelerinde zikretmektedir. Efe Hazretleri, Hz. Hüseyin ve di er ehidler durumuna Hz. Fâtımâ'nın gözünden bakmaya ve onun gibi hissetmeye çalı mı ve hissettiklerine kelimeler giydirmi tir. Hz. Fâtımâ, bir annedir, kendisi küçük ya ta öksüz kaldıktan sonra ,babası tarafından büyük bir özen, ilgi ve sevgiyle büyütülmü , hassas kırılğan bir anne. Olaylara bakı ı onlardan etkileni i de hassasiyetiyle paraleldir. Her ne kadar, Kerbelâ vak'asında Hz. Fâtımâ hayatta de ilse de Efe Hazretleri, onun manevi büyüklü ünü dikkate alarak, ruhen bu olaydan etkilendi ini anlatmak istemi tir.

Konuyla ilgili ilk örnekte, Hz. Fâtımâ'nın kadınların hayırlısı oldu u, Hz. Hasan ve Hz.Hüseyin'in anneleri ve hidayet zarfı oldu u ifade edilmektedir. Sonraki mısradaki ise Hz. Fâtımâ'nın Hz. Peygamberin evlâdı oldu u ve her zaman Hakk'a fedâ olmaya hazır bulundu u ayrıca yine evlâdı peygamber olan evlatlarının ise zaten Hakk yoluna kurbân olduklarına da vurgu yapılarak kinaye san'atı yapılmı tir. Dörtlü ün son mısraında Hz. Fâtımâ'ya i aret edilerek evlâtları için gözü ve gönüyle kan a ladı ı ifade edilmi tir.

⁷⁷⁴ s. 144, . 84, k. 12.

Fâtımetü'z-Zehrâ Hayru'n-nisâdır
 Ümmü'l-Haseneyn hem zarf-ı hüdüdür
 Evlâd-ı Peygamber Hakk'a fedâdır
 A lar gönlü gözü al kân iledir⁷⁷⁵

iiirlerde genelde Hz. Fâtımâ'nın hanımların hayırlısı olmasına vurgu yapılmaktadır⁷⁷⁶. A a ıda verilen üç ayrı örnekte de bu durum açıkça görülmektedir. İlk örnekte Hz. Hüseyin'e i aretle, hanımların hayırlısının gözünün nûru oldu u söylenmekte, ikinci örnekte ise, olay Hz. Hüseyin'in a zından dramatize edilmekte ve annem Zehrâ hanımların hayırlısıdır ki hanımların hayırlısı olan sevgili annem muharrem günü bana yapılanları görmekte ve a lamaktadır, denilmektedir. Üçüncü örnekte ise, âlemin yas ifadesi olan siyahlar giyindi i, yer ve gö ün bu manzara kar ısında dayanamayarak a ladı ı, bu matem gününde en derin acıyı ise hanımların hayırlısı olan Hz. Fâtımâ'nın ya adı ı anlatılarak, Kerbelâ vak'asının acılı ı yanında Hz. Fâtımâ'nın hanımların hayırlısı olmasına da vurgu yapılmı tır.

Ol hayru'n-nisânın nûr-i dîdesi⁷⁷⁷

Zehrâ anam hayru'n-nisâ
 Bugün mâh-ı Muharrem'dir⁷⁷⁸

Bugün hayru'n-nisâ a lar⁷⁷⁹

⁷⁷⁵ s. 144, . 84, k. 13.

⁷⁷⁶ Ve Peygamber (S): "Fâtıma cennet ehli kadınlarının seyyidesidir" buyurmu tur. Tirmizî 61, (3873).

Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu:

"Fatıma, cennet kadınlarının hanımefendisidir. Hasan ve Hüseyin de, cennet gençlerinin efendileridir."

Tirmizî 31, (3768).

bnü Ebî Muleyke'den: O dael-Mısver ibn Mahrame(R)'den: Rasûlullah (S): "Fâtıma benden bir parçadır.

Her kim onu öfkelenirse, übhesiz beni öfkelenirmi olur" buyurmu tur. Buhârî, Menakîb: 27;

Müslim, Fedail: 17; Tirmizî 61,(3869).

⁷⁷⁷ s. 159, . 95, k. 5.

⁷⁷⁸ s. 163, . 96, k. 5.

⁷⁷⁹ s. 163, . 96, k. 10.

Semâvât ü zemîn a lar bugün âlem karalar ba lar
Bugün hayru'n-nisâ a lar bugün eyyâm-ı mâtemdir⁷⁸⁰

Ba ka bir örnekte ise Hz. Fâtımâ'nın Zehra ismine ve akrabalık ba larına dikkat çekilmekte ve Allah'ın arslanı Ali elbette kanlı ya lar döker, zira sevgili e i Zehrâ kan a lamakta, âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber de a lamaktadır denilmektedir.

Bugün hûn-bâr olur elbet gözü Hayder-i Kerrâr'ın
Görür Zehrâ'yı hûn-ef ân Resûl-i âlî- ân a lar⁷⁸¹

Hz. Fâtımâ kıyâmet tasviri yapılan bir dörtlükte de ismi ve sıfatıyla birlikte Fâtımatü'z-Zehrâ olarak kullanılmı tır. Hz. Fâtımâ kıyâmet gününde ümmet-i Muhammed'in durumunu görüp, üzüntüsünden yüre i kan a lar. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin dedeleriyle kavu urlar ve yâ Rabbî bizleri fed'â kıl fakat ümmet-i Muhammed kurtulsun diye dua ederler.

Fâtımatü'z-Zehrâ ci er-hûn olur
Hasen'le Hüseyin ceddini bulur
Bizleri fedâ kıl yâ Rabbi n' olur
Ümmet-i ceddimiz bulsun emânı⁷⁸²

Eserde Hz. Fâtımâ'nın evlatları ve yakınlarının kastedildi i bazı mısralarda da âl-i Zehrâ terkibi kullanılmaktadır. A a ıda verilecek iki örnekte de Kerbelâ hadisesinde Hz. Zehrâ'nın evlatlarının durumlarına i aret edilmektedir. ilk beyitte, Hz. Fâtımâ'nın neslinin Kerbelâ'da çadırlarını kurmasında Allah'ın hikmeti oldu u ve bu olayın onlara ahirette yüce bir makam kazandırdı ı ifade edilmekte, di er beyitte ise, ya anan zamanın sıkıntılarında dem vurularak bunların Kerbelâ'daki girdâpla e de er oldu u dolayısıyla o zaman âl-i Zehrâ'nın yaptı ı gibi sabrı rehber edinmek gerekti i anlatılmaktadır.

⁷⁸⁰ s. 172, . 108, b. 2.

⁷⁸¹ s. 180, . 119, b. 5.

⁷⁸² s. 645, . Kıyâmet Destânı, k. 42.

Kerbelâ'da bâr-gâh-ı âl-i Zehrâ hikmeti
Kurdular ki buldular Ar 'dan yüce bir devleti⁷⁸³

Kerbelâ girdâbına mânend olur bu ibtilâ
Âl-i Zehrâ bu bâzârda sabrı rehber eylemi⁷⁸⁴

2.8.4. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin

Efe Hazretleri'nin iirlerinde, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin genelde birlikte kullanılmaktadır, bundan dolayı çalı mamızda onları tek ba lık altında ele almanın uygun olaca mı dü ündük ve iki karde le ilgili beyitleri tek ba lık altında inceledik. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, Hz. Peygamber'in torunları, Hz. Ali'nin ve Hz. Fâtımâ'nın o ullarıdır. Hz. Peygamber onlara büyük bir muhabbet ve efkâtle ba lıydı. Hz. Peygamber'in çocuk sevgisi ve çocuk e itimiyle ilgili tutumunu gözlemenin en kolay yolu onun torunlarıyla olan ileti imine bakmaktır. Hz. Peygamber'in onlar için reyhanlarım dedi i rivayet edilmektedir⁷⁸⁵.

⁷⁸³ s. 569, . 680, b. 1.

⁷⁸⁴ s. 305, . 300, b. 4.

⁷⁸⁵ bn Umer'e (Iraklı) bir kimse - u'be: Ben onun "Sinek öldüren" dedi ini sanıyorum, demi tir- ihrâmlı bir ki inin hâminden sormu tu. bn Umer:

— Irak ahâlîsi sinekten (yânî sinek öldürmenin cinayet olup olmadı ndan) soruyorlar. Hâlbuki onlar (vaktiyle) Rasûlullah'ın kızı Fâtıma'nın o lunu öldürmü lerdî. Peygamber (S) ise, o iki torunu hakkında: "Onlar benim dünyâdan (öpüp kokladı m) iki reyhânımdır" buyurmu tur . Buharî, Menakıb 27.

Ayrıca Hz. Peygamber'in her iki torununun da kendisine çok benzediği rivayetler arasındadır⁷⁸⁶. Hz. Peygamber her fırsatta onlarla birlikte olmuştur, onlara dualar etmiştir⁷⁸⁷.

Efe Hazretleri de ehl-i beytin fazileti ve Hz. Hüseyin'e yapılan zulüm gibi unsurları dikkate alarak eserinde onlara önemli oranda yer ayırmıştır. Ayrıca Efe Hazretleri'nin seyyid olması ve ceddinin acısını derinden hissedebilmesinin de bu konuda etkili olduğu söylenebilir.

İirlerinde Hz. Hasan'dan ve Hz. Hüseyin'den bahsederken hadislerle telmihte bulunmuştur. İlk örnekte Haseneyn denilerek Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin kastedilmiştir ve torunlarının Hz. Peygamber'in gözünün nûru oldukları ifade edilmiştir. Ayrıca kerâmâtın tûru oldukları söylenerek, üzerlerinde kerâmetler görüldüğü anlatılmak istenmiştir ve Hz. Mûsa'nın kıssasına telmih yapılmıştır⁷⁸⁸.

Haseneyn ise gözün nûrudur

Cümlesi kerâmâtın tûrudur⁷⁸⁹

Hz. Peygamber'in sevgili torunlarından Hz. Hasan daha ziyade yumuşak babilir ve idare etme kabiliyetiyle, Hz. Hüseyin ise Kerbelâ vak'ası ile tanınırlar. Aaıdaki beyitte de onların bu özelliklerine dikkat çekilerek, Hz. Hasan seçkin bir zât ve huzur ve mutluluk incisi, Kerbelâ'nın Hüseyin'i ise ehidlik âhidir, denilmektedir.

⁷⁸⁶ Enes ibn Mâlik(R)'ten (o, öyle demiştir): Hüseyin ibn Alî aleyhi's-selâm Kerbelâ'da ehîd edildikten sonra, babilir Kûfe'ye getirildi. Ve o sırada Yezîd ibn Muâviye'nin Kûfe Vâlisi bulunan Abdullah ibn Ziyâd'ın karısında bir tabiiğine konuldu. Bu tabiiğin Ziyâd, elindeki süngüsüyle mübarek babilir burnuna, gözlerine vurma babilirladı...

Enes rivayetine devamla dedi ki: Ziyâd bu Hüseyin'in güzelliğii hakkında bir söz söyledi. Bunun üzerine Enes: Hüseyin, Ehli Beyt içinde Rasûlullah'a en çok benzeyeni idi, demiştir. O sırada Hüseyin'in babilir vesme bitkisi ile boyalı idi.

Ukbe ibnû'l-Hâris (R) öyle demiştir: Ben Ebû Bekr(R)'i bu hâlde gördüm: Kendisi Alî'nin oğlu Hasen'i yüklenmiş de:

— Peygamber'e benzeyen, Alî'ye benzemeyen (yavru), babam sana feda olsun! diyordu.

Bu sırada Alî de yanında güliüyordu. Buhârî, Fezâilu'l-Ashab 22, Menakıb: 27; Müslim, Fedail: 17; Tirmizî 31,(3776;3777).

⁷⁸⁷ Adıyy (ibn Sabit el-Ensârî) haber verip öyle demiştir:

Ben el-Berâ ibn Âzib(R)'den ittim, öyle dedi: Ben Peygamber(S)'i gördüm ki, O, Hasen ibn Alî'yi omuzuna üzerine almış da: "Yâ Allah! Ben bunu seviyorum, bunu sen de sev!" Buyuruyordu. Buhârî, Menakıb 27; Müslim, Fezail: 17; Tirmizî 31, (3782).

⁷⁸⁸ Daha önce anlatıldığı için burada tekrar edilmeyecektir.

⁷⁸⁹ s. 52, . Iticâ-Nâme, b.61.

Hasen-i Müctebâ dürr-i seâdet
Huseyn-i Kerbelâ ah-ı ehâdet⁷⁹⁰

Onlar Hz. Âli'nin gözlerinin nûru, Zehrâ ananın ise cânının parçalarıdır, anne ve babaları onları gözbebekleri gibi korurken, Müslüman olduklarını iddia eden birileri gelip anne babanın gözlerinin ferini almı cânlarının yarısını zorla koparıp götürmü tür.

Kurret-i ayn-i Alî cân-pâre-i Zehrâ Huseyn⁷⁹¹

Kerbelâ'da ehid edilenler Resûlullah'ın gülbahçesinin gülleri, orada tar u mâr edilen onun gül enidir, onun kan kırmızı güllerinden akan kızıl kanlarla Kerbelâ sahrâsı bir gül bahçesi olmu tur.

Gül-gülistân-ı Habîb-i Kibriyâ'nın gülleri
Kerbelâ sahraları kanlar akar gülzâr olur⁷⁹²

Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in ya adını akıl almaz hadise, Efe Hazretleri'ni derinden etkilemi bunun sonucu olarak da bir çok muharremiye kaleme almı tur. Efe Hazretleri Fuzûli'nin Hadikâsını çok be endi ini belirtmektedir⁷⁹³, fakat kendisinin söyledi i muharremiyeler de son derece etkileyicidir, öyle ki içtenlikle okundu unda okuyucuların kendilerini Kerbelâ'da hâdisenin içerisinde zannetmeleri i ten bile de ildir.

A a rdaki örnekler yukarıdaki ifadeleri do rular ekilde olayı dramatize eden beyitlerden sadece bir kısmıdır. Zehrâ evlatları hidayet nûru ve cömertlik ma'denidir, Kerbelâ meydânına kanat açıp gitmi lerdir.

Evlâd-ı Zehrâ nûr-i hüdü ma'den-i kerem
Meydân-ı Kerbelâ'ya açup gitti bâl u per⁷⁹⁴

⁷⁹⁰ s. 145, . 84, k. 14.

⁷⁹¹ s. 165, . 99, b. 4.

⁷⁹² s. 165, . 99, b. 5.

⁷⁹³ Bu konu birinci bölümde eser isimleriyle ilgili ba lıkta incelendi i için tekrar ele alınmadı.

⁷⁹⁴ s. 257, . 232, b. 5.

“Hz. Hüseyin ve yakınları Fırat’ın kıyısında oldukları halde, suya ula maları engellendi i için susuz kalmı lar, Hz. Hüseyin su içmeye giderken a zından oklanmı tır.”⁷⁹⁵ Efe Hazretleri, bu durumu tasvir ederken, Hz. Hüseyin’in bu durumunu gören peygamber torunlarının feryada ba ladıklarını ve Hz. Hüseyin’e bir miktar su yeti mezse cân cevherinin gidece ini anlatmaktadır. Fakat gözü dönmü câniler ondan son nefesinde bir damla suyu dahi esirgemi ler ve peygamber’in gözbebe i zahiren susuz ehid olmu tur.

Evlâd-ı Âl-i abâ feryâd eder Huseyn’e
Bir su yeti mez ise gider candaki güher⁷⁹⁶

Güzellik gül bahçesinin gülü, birlik dolunayı ve temiz insan Hz. Hüseyin’in, aya ındaki toz tanesi bile ona â ıktır ve ben o toz tanelerinden biriyim demek istiyor Efe Hazretleri.

Gül- gülistân-ı mehâsin bedr-i vahdet zât-i pâk
Hazret-i Huseyn’e â ık kademinde bir gubâr⁷⁹⁷

Yezid böylesine muhterem bir zâtı ehid etti, bundan dolayı da Mevlâ’nın kahrı ona ula sın ve daima cehennemde kalsın.

Böyle bir zât-ı muazzam’ı ehîd etti Yezîd
Kahr-ı Mevlâ’ya müyesser nârda olsun pâ-y-dâr⁷⁹⁸

Yezid muharremde Hz. Ali’nin evlatlarını ve Hz.Peygamberin torunlarını gonca güller gibi yeryüzüne dökmü , gökyüzü bu acıya dayanamayarak a lamı tır.

⁷⁹⁵ Hüseyin Algül, *Kerbelâ*, Ensar yay., stanbul- 2009, s. 149.

⁷⁹⁶ s. 258, . 232, b. 9.

⁷⁹⁷ s. 260, . 236, b. 3.

⁷⁹⁸ s. 260, . 236, b. 5.

Bugün evlâd-ı Hayder hem dahî ahfâd-ı Peygamber
Döküldü gül gibi yerler yüzüne âsumân a lar⁷⁹⁹

Hz. Hasan Hz. Peygamber'in nûruyla nûrlanmı ve seâdet tahtına kurulmu tur⁸⁰⁰, Hz. Hüseyin ise, peygamberlik bereketiyle temizlenmi ve ehâdet ânıyla zafer kazanmı tır. Her ikisi de kokularını peygamberlik gülbahçesinden almı lardır, kendilerine bakanlar Hz.Peygamber'i hatırlamı lardır. Efe Hazretleri konuyla ilgili hadislere telmih yapmaktadır⁸⁰¹.

Hasen nûr-i nübüvvedir münevver
Huseyn feyz-i risâletden mutahher
Hasen taht-ı seâdetde mukarrer
Huseyn ân-ı ehâdetle muzaffer
Gülistân-ı risâletde muattar⁸⁰²

Di er bir dörtlükte ise ölümden kaçmanın imkansızlı mını anlatmak için Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin örnek olarak kullanılmı tır. Hz.Hasan peygamber evlâdı Hz.Hüseyin ise çelebiler sultanıdır, fakat onlar da ölümden kurtulamamı lardır, Ey Lutfî âm'ı Haleb'i gezsen de sonunda ölümden kurtulu yoktur.

ster Hasen gibi evlâd-ı Nebî
ster Huseyn gibi Sultân çelebî
Lutfiyâ hiç gezme âm u Haleb'i
Âhiri ölümdür ne hayaldesin⁸⁰³

⁷⁹⁹ s. 180, . 119, b. 6.

⁸⁰⁰ Ben Pey-gamber(S)'den i ittim. O, minber üzerinde torunu Hasen de yanıtba nda oldu u hâlde, bir kerre insanlara (yânî cemâate), bir kerre de Hasen'e bakıyor ve onlara:
— "Bu benim o lumdur, eref sahibi bir efendidir. Allah'ın bu o lum sebebiyle müslümânlardan iki fırkanın arasını iyile tirmesi umulur" buyuruyordu . Buhârî, Sahabelerin Fazileti 62; Canan, age, c.12, s.318.

⁸⁰¹ Enes ibn Mâlik (R): Hiçbir kimse Peygamber(S)'e, Hasen ibn Alî kadar çok benzer de ildi, demi tir. Buhârî, Menakîb: 27.

⁸⁰² s. 240, . 208, bend 5.

⁸⁰³ s. 413, . 461, k. 9.

Daha önce di er konularda verilen örneklerde de zaman zaman geçti i gibi, Efe Hazretleri dua mahiyetindeki iir ve mısraların bir kısmında Allah'ın ho nut oldu u kullarının isimlerini zikrederek duânın makbûliyetini ziyâdele tirmeyi arzu etmi tir. Bu mahiyetteki iirlerden birinde Hz. Hasan'a ve Hz. Hüseyin'e birer dörtlük ayırmı tır.

Hz. Hasan'la ilgili kısmın giri ine Ey Allah'ım Hz.Hasan hürmeti diyerek ba lanmı , sonra onun yumu ak huyluluk ve sabr etme konularında Allah katında be enilen bir kul oldu u, ayrıca hidayet nûru olarak insanların gönüllerini aydınlattı ı, dolayısıyla Allah katında makbûl çok kıymetli bir kul oldu u tekrar vurgulanarak, Allah'tan kendilerine, her ne kadar do rudan ifade edilmese de, bu vesileyle kurtulu vermesi istenmi tir.

Bi-hurmet-i Yâ Rab Hazret-i Hasen
Hilm ü sabrı indallahda muhasen
Nûr-i hüdâ kadri âli müstahsen
Amân Allah amân amân ver bize⁸⁰⁴

Hz. Hüseyin'le ilgili dörtlükte ise, yâ Rab, ehidlerin önderi ve göz nûru olan dünya ve âhîret sultanı Hz.Peygamber'in sevdi i Hz. Hüseyin hürmetine, bizlere kurtulu ver denilmektedir.

Bi-hurmet-i Yâ Rab Hazret-i Huseyn
Serdâr-ı ühedâ ol kurret-i ayn
Severdi Huseyn'i sultân-ı kevneyn⁸⁰⁵
Amân Allah amân amân ver bize⁸⁰⁶

Ba ka bir örnekte yine Kerbelâ vak'ası dolayısıyla Hz.Hüseyin ve yakınlarının son anları anlatılmaktadır. Bu olay gönülleri da layan bir ate tir, Hz.Hüseyin'in çocukları Fırat'ın kıyısında susuzluktan su diye feryâd ederken, onlara cefâ, eziyet eden kavim bu duruma gülmektedir, bu manzara öyle hazindir ki gül, bülbül ve sünbül gördükleri kar ısında gözya larına bo ulurlar.

⁸⁰⁴ s. 457, . 523, k. 7.

⁸⁰⁵ Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Fatımaya öyle derdi:

"Haydi, ça ır u o ullarımı bana!" Sonra o ikisini gö süne basar, koklardı. Tirmizî, Menakıb, (3774).

⁸⁰⁶ s. 457, . 523, k. 8.

Aman bir âte -i dil-sûzdur bu
 O etfâl-i Huseyn feryâd eder su
 Güler bunlara o kavm-i cefâ-cû
 Gül a lar bülbül a lar sünbül a lar⁸⁰⁷

Hz.Hüseyin'in nûrdan bir gülbahçesine benzeyen cemâli, kudret dolunayıdır, parlaklığını Hz.Peygamber'in bakılarından alan ona ait bir aynadır ki onu kırmaya cesaret edenler da lıp peri ân olsunlar.

Huseyn'in nûr gülistânı cemâl-i bedr-i kudrettir
 O mir'ât-ı Muhammed'i kıranlar târ u mâr olsun⁸⁰⁸

lahi davetçinin öpmeleriyle donattığı gerdana hançer çeken kötü talihli, lanetlenmiş kimse iki dünyada da mahcûp, yüzü yerde olsun.

O bûse-gâh-ı Muhtâr-ı lâhî gerdene hançer
 Çeken mel'ûn-i bed-ahter dü-âlem erm- sâr olsun⁸⁰⁹

Hz. Hüseyin'in Kerbelâ sahrasında yatan mübarek bedeni, kan tufanının içinde, ehâdetinin alameti kanlı gömle iyle kaptanlık yapar ekilde tasvir edilmiş ve hanımların hayırlısının, sevgili evladını, kanından gül rengine boyanmış gömle iyle gördü ü ifade edilmiştir.

Bugün Hayrû'n-nisâ bir câme-i gülgûn ile görsün
 Huseyn-i gül beden tûfân-ı kanda ke tibân olsun⁸¹⁰

Hz.Hasan ve Hüseyin'le ilgili mısralar genel olarak değerlendirildiğinde, Hz.Hasan'ın daha çok karakter özellikleri açısından, Hz.Hüseyin'in ise ehid edildiği Kerbelâ vak'ası dolayısıyla ele alındığı söylenebilir. İirlerde, Hz.Hasan yumu ak

⁸⁰⁷ s. 220, . 180, k. 9.

⁸⁰⁸ s. 360, . 383, b. 5.

⁸⁰⁹ s. 360, . 383, b. 9.

⁸¹⁰ s. 397, . 439, b. 4.

huyulu, hassas, aklını ön plana çıkararak, Hz.Hüseyin ise biraz daha celalli ve daha hissi karakteriyle tasvir edilmektedir.

2.8.5. Zeynelabidin⁸¹¹

Hz. Hüseyin'in o ludur. Çok güzel hasletlere sahip mübarek bir zât, ilim ve ibadet bakımından yüksek mertebelere sahip oldu u rivâyet edilmektedir⁸¹². Efe Hazretleri iirlerinde ondan çe itli vesilelerle bahsetmi tir. İlk örnekte, amcası ve babasıyla birlikte zikredilmi ve peygamberli in feyz kayna ı olarak tarif edilmi tir. Onun hayatı incelendi inde bu tesbitin ne kadar yerinde oldu u görülmektedir, zira o ailenin temsilcisi gibi kalmı ve Resûlullah'ın kendisinden sonraya uzanan eli olmu tur. Büyük dedesinin erefine yakı an davranı lar sergilemi , tavırlarıyla manevi a ırlı ıyla insanları mest etmi tir. Efe Hazretleri'nin dedi i gibi dedesinin feyzini yaymaya vasıta olmu tur.

Hasen-i müctebâ dürr-i seâdet
Hüseyin-i Kerbelâ âh-ı ehâdet
Zeyne'l-Âbidîn'dir feyz-i nübüvvet
erefleri cedd-i zî- ân iledir⁸¹³

⁸¹¹ Zeyne'l-Âbidin, m. 666 tarihinde Medine'de dünyaya geldi.Tâbiînün büyüklerinden ve on iki imamın 4.südür. smi Ali b.Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib'dir.Lakabı Zeyne'l-Âbidin'dir.Hadis ve fıkıh ilminde büyük bir alimdir. M. 713 senesi Muharrem ayının 18'inde Medine'de ehîd edilmi tir. Bâkî kabristanına amcası Hz.Hasan'ın yanına defnedilmi tir.

⁸¹² Ati bnu'l-Hüseyin gençli ini ve ilmını tamamlar tamamlamaz Medîne, Ha im o ullarının ibadet ve takvada en derîn, fazîlet ve ahlâkta en büyük, iyilik ve ihsanda en cömert, ilim ve marifette en geni genç- lerinden birini elde etmi oldu...

badet ve takvada öyle bir dereceye ula mı ki, abdestle namaz arasında, duydu u histen dolayı bütün vücudunu bir titreme alırdı.

Bu konuda kendisiyle konu uldu u zaman:

«Yazıklar olsun size!

Sanki siz kimin için kalkıp namaz kıldı ımı bilmiyorsunuz.

Kime yakarmak istedi imi bilmiyorsunuz...»

Ha im o ullarına mensup genci, ibadet ve takvadaki üstünlü ü sebebiyle halk «Zeynulâbidin-Âbidlerin süsü» diye ça ırmaya ba ladı. Öyle ki hakiki ismini unuttular veya unutacak dereceye geldiler ve lâkabını gerçek ismine tercih ettiler.

Secdelerini uzatıp kendini ona verdi i için, Medine halkı ona «Seccad demi tir.

çinin ve kalbinin temizli i sebebiyle onu «Zekî» diye nitelemi lerdir.

Zeynullâbidîn, ibadetin özünün dua oldu una inanırdı...

Onun en çok ho una giden dua Ka'be'nin örtüsüne sarılarak yapılan- duaydı. (Dr. Abdurrahman Re'fet el-Bâ â, *Tabiîn hayatından tablolar*, Uysal Kitabevi.

⁸¹³ s..145, . 84, k. 14.

Di er bir örnekte ise, ondan ermi lik incisi olarak söz edilir. nci bir mücevher aynı zamanda hazinenin kıymetli ve do al bir parçasıdır. Sonraki örnek beyitle birlikte dü ünüldü ünde O mübarek zât, hazinenin hem bir parçası hem de velâyetinden dolayı sahip oldu u sırlar hazinesinin muhafızı ve sorumlusudur. Velâyet mertebesine eren insanlar bir çok manevi sırra mahrem olurlar. Zeyne'l-Âbidin de gayretleriyle bu yüce makama eren zâtlardan biridir.

Zeyne'l-Âbidîn'dir dürr-i velâyet⁸¹⁴

Zeyne'l-Âbidîn'dir hâzini esrâr⁸¹⁵

Zeyne'l-Âbidin'le ilgili son örnekte de o amcası ve babasıyla birlikte anılmakta ve ifâ evi olarak vasıflandırılmaktadır. Maddî manevî derdi tasası olanlar onun kapısında ifa bulmakta, o, hayır sahibi olma konusunda kendinden öncekileri örnek alıp, onlarla yarı maktadır.

Hasen-i müctebâ nûr-i hüdâdır
Hüseyn-i Kerbelâ âh-ı hecâdır
Zeyne'l-Âbidîn'se dârü' - ifâdır
Sultân-ı ebrâre ba ı la bizi⁸¹⁶

⁸¹⁴ s. 457, . 523, k. 9.

⁸¹⁵ s. 547, . 654, k. 3. (Zeyne'l- Âbidin, gizli sadakayı ne kadar çok severdi,...)

Karanlık olunca un çuvallarını zayıf sırtına alır, insanlar uyurken, gece karanlı nda o çuvallarla birlikte çıkardı.

Onları, dilencilik yapmayan, ihtiyaç sahiplerine ba ı lamak için Medine mahallelerinde dola tırırıldı...

Medine halkından birçok kimse bol bol yedikleri erzaklarının nereden geldi ini bilmeden ya rıyorlardı.

Ali bnu'l-Hüseyn ölünce, bunların kendilerine gelen erza ı kesildi. Böylece bunun kayna ını ö renmi oldular.

Zeynulabidîn tene ire konulunca, yıkayacak olanlar baktılar. Sırtında bazı morluklar gördüler.

«Bunlar ne?» dediler.

Onlara öyle cevap verildi: «Bunlar, Medine'de yüz eve götür-dü ü un çuvalları yüzündendir. Onlar Zeynulabidîn'in ölümüyle kendilerine hayır yapan kimseyi kaybetmi lerdir».

O, gizlide ve açıkta Allah'tan korkan kimseye ait e siz bir tabloydu...

Allah'ın cezasından korktu u ve sevabını arzu etti i için hastalanan bir zattı. Abdurrahman Re'fet el-Bâ â, age.

⁸¹⁶ s. 551, . 659, k. 6.

2.8.6. Ali Ekber⁸¹⁷

Hz. Hüseyin'in büyük o ludur. Kerbelâ ehidlerinin ilkidir. Kahramanca sava tıktan sonra susuzluktan bitkin dü mü ve arkadan vurulmu tur. Efe Hazretleri, bir dörtlükte, Ali Ekber'den bahsederken, Hz. Peygamberin, torunları için söyledi i reyhanlarım ifadesine telmih yaparak, Ali Ekber, Hz. Peygamber evlatlarının ho kokulu reyhanıdır diye onu tarif etmi tir.O Hz. Peygamber neslinden olu an denizin incisi ve mercânı ve güzelli in parlak ayıdır. Nûrdan bir gülbahçesi olan Ali Ekber için saçın bölümleri olan kâkül, geysû ve tel a lar. Efe Hazretleri onu medhederken dört farklı unsur kullanmı tır. Bunlardan ilki yeryüzü ile ilgili reyhan ve gülbahçesi, di eri suyla alakalı deniz, inci ve mercân, bir di eri ise gökyüzüyle ilgili ay, son olarak ise kainatın küçük bir nümûnesi olan insandan bazı parçaları kullanarak, konuyu Kerbelâya ve onun ehadetine ba lamı tır.

Alî Ekber Âl-i abâ reyhânı
 Bahr-i ehl-i beytin dürr ü mercânı
 Kamer-i melâhat nûr gülistânı
 Kâkül a lar geysû a lar tel a lar⁸¹⁸

2.8.7. Kâsım⁸¹⁹

Hz. Hasan'ın o ludur. Rivayetlere göre Hz. Hasan zehirlendi ini anlayınca Kâsım'ı Hz. Hüseyin'e emânet etmi tir. Kâsım amcasıyla birlikte Kerbelâ'ya gitmi ve kahramanca sava mı , ancak susuzluktan güçsüz dü en bedeni daha fazla dayanamamı ve zalim dü man tarafından ehid edilmi tir. Efe Hazretleri'nin Kâsım'la ilgili ifadeleri,

⁸¹⁷ Ali Ekber, kaynaklara göre Kerbelâ'da Tâlibo ulları arasında sava alanına ilk çıkan ve Hz. Hüseyin'in ailesinden ilk ehid edilen ki idir. Hz. Hüseyin'in di er o lu Zeynelâbidin'in de asıl adı Ali oldu undan slâm kültür tarihinde bu iki karde in büyü ü Ali el-Ekber, küçü ü de Ali el-Asgar diye öhret bulmu tur.Mübarek naa ı Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'daki türbesinin ana kubbesi altında defnedilmi tir. (Ethem Ruhi Fı lalı, “*Ali el-Ekber*”, *D A*, c. 2, s. 390.

⁸¹⁸ s. 161, . 95, k. 16.

⁸¹⁹ Kasım, Kerbelâ faciasında ehid olmu tur.

Fuzûlî'nin *Hadîka*'sında Kasım'la ilgili bölümdeki ifadeleriyle anlam olarak benzerlik arz etmektedir⁸²⁰.

Efe Hazretleri, Kâsım'dan, Hz.Hasen evlâdından, zamanın parlayan güne i gibi olan, güzeller güzeli genç Kâsım, onun yüzündeki ayva tüyleri ve beni inci ve mercân gibi Allah yapısıdır, O ehîd edilip rûhu cennetteki mekânına kanat açınca, inci ve mercân a lamı tır diyerek bahsetmi tir. Kâsım'la ilgili *Hadîka*'da anlatılan bir ba ka konu da, babası Hz.Hasan'ın ölüm dö e indeki vasiyeti üzerine, amcasının onu kızıyla nikahlamasıdır ki, bu nikah Kerbelâ sahrâsında kıyılmı ve genç çiftler kavu amadan Kâsım ehîd olmu tur. Fuzûlî bu durumu, felek bir ipe iki inci dizmi , fakat inciler kavu amadan ayrılık kılıcı ipe kesmi ve inciler birbirinden ayrı dü mü lerdir, diyerek anlatmı tır⁸²¹. Ayrıca onun için eserde, seyyitlik güne i ifadesi de kullanılmı tır⁸²². Yukarıda da bahsedildi i gibi Efe Hazretleri'nin iirinden alınan örnekte de inci ve güne benzetmeleri bulunmaktadır.

Evlâd-ı Hasen'den Kâsım nev-civân
 Âfitâb-i zemân mihr-i dirah ân
 Hatt u hâli kudret dür ile mercân
 ncû a lar mercân a lar dür a lar⁸²³

2.8.8. Abbas⁸²⁴

Hız. Ali'nin o lu, Hız.Hüseyin'in karde idir. Efe Hazretleri, onun cesaretinin ve yi itli inin tıpkı babasına benzedi ini, Abbas'ı görenlerin Hız. Ali'yi hatırladıklarını söyler. Abbas karde i Hız. Hüseyin'in kurtulu unu istemi ve bunu sa lamak için elinden geleni yapmı , fakat o da zalimler gürûhu tarafından ehîd edilmı tir. Ehl-i beytin su diye a layan çocuklarına su getirmek için, Fırat'la aralarında etten duvar olan askerleri yarıp Fırat'a girmi fakat suyu a la an yavrulara ula tıramadan ehîd

⁸²⁰ Fuzûlî, *Hadîkatü's-Süedâ*, Sadele tiren: Gürtunca, M. Faruk, Huzur yay., stanbul-2003, s. 414-422.

⁸²¹ Felek her ri teye çekdi iki dür

Kesip ol ri teyi ti -i tagayyur

Bırakdı birbirinden dürleri dür(Fuzûlî, age, s. 416.)

⁸²² "Ey seyyitlik divanının güne i" dedi. (Fuzûlî, age, s. 414.)

⁸²³ s. 161, . 95, k. 18.

⁸²⁴ Hız.Ali'nin o lu ve slâm ordusunun sancaktarıdır. Karde i Hüseyin'le Kerbelâ vak'asına katılmı ve çok acı bir ekilde ehîd edilmı tir. (Fuzûlî, age, s. 434.)

edilmi tir. Bu ehâdetin gönül yakan acısı kar ısında, ummân, tufân ve cûd a lamaktadırlar. Son mısırada, okyanus, tûfân ve Cudi da ı kelimeleri kullanılarak, Nuh tufânına telmih yapılmı , ayrıca kelimelerin arasındaki anlam ilgisinden dolayı tenâsüp san'atı, a lama özelli i olmayan varlıklara bu özellik yüklendi i için de te his san'atı yapılmı tır.

Evlâd-ı Ali'den o îr-gîr Abbâs
 Tarz-ı Hayder tahsîn eder gören nâs
 Huseyn'in halâsın eyler iltimas
 Ummân a lar tufân a lar cûd a lar⁸²⁵

2.9. Sahabîler

Sahabe, Hz. Peygamber'i görmü onun sohbetinde bulunup ondan feyz almı Müslümânlarla verilen isimdir. Onlar Allah'ın Resûlüyle cahiliye karanlı ından islâmın aydınlı na çıkmı lar, Allah'a ve peygamberine îmânla ya amlarına bir amaç ve anlam getirmi ler, Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunarak büyük bir erefe nail olmu lardır. Hz. Peygamber hadislerinde onları övmü tür⁸²⁶.Efe Hazretleri de sahabîlerle ilgili mısralarında genelde hadislere telmih yaparak onları anlatmı tır.

Örnek beyitlerden ilkinde, Hz. Peygamber'in ehl-i beytine ve sohbet arkadaş larına salât ve selâm getirilerek, onlara ula ması temenni edilmi tir.

Salâtullah selâmullah âline
 Eri e evlâdına ashâbına⁸²⁷

Di er örnekte ise dört halifenin cennetle müjdelenenlerden oldu una i aret edilerek, sahabîlerin gönül ve zihin aynalarının temizli ine vurgu yapılmaktadır. Efe

⁸²⁵ s. 161, . 95, k. 17.

⁸²⁶ Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu:

"Sahabilerim hakkında Allahtan korkun! Benden sonra onları hedef edinmeyin! Kim onları severse, beni sevdi i için sevmi olur. Kim onlardan nefret ederse benden nefret etti i için nefret etmi olur. Kim onlara eziyet ederse bana eziyet etmi olur. Kim bana eziyet ederse Allaha eziyet etmi olur. Kim de Allaha eziyet ederse, artık onu cezalandırması yakın olur." Tirmizî, Menâkıb, 58; Müsned, 5/57.

⁸²⁷ s. 53, . İticâ-Nâme, b. 73.

Hazretleri ayrıca gerçek sevginin hazine de erinde oldu unu ifade ederek, kendisinin bütün gönüyle Hz. Peygamber'i ve çevresindekileri sevdi ini söylemi tir. Sahabîlerin temizli ine vurgu yapılan di er mısradada ise sahabîler için kalıpla mı bir ifade olan ashâb-ı mutahhere terkibine yer verilmi , onların hürmetine dua edilmi tir.

Çihâr-yârler mübe erdir sahâbe hep mutahherdir
Muhabbet bir mücevherdir muhıbb-i hânedânım men⁸²⁸

Ashâb-i mütahherenin hürmeti⁸²⁹

Sahabîler seçkinlikleriyle birer seâdet yıldızıdır, her birisi ayrı özelli i ve güzelli iyle insanları hidâyete götüren nûrdur. Efe Hazretleri sahabeye sevgi besleyenlerin dünya ve ahirette pi manlık duymayacaklarını ve imân sahiplerinin imanlarının bu ekilde tamam olaca nı ifade etmektedir.

Sahâbe-i güzîn necm-i seâdet⁸³⁰
Her biri ferden-ferd nûr-i hidâyet
Lutfî sahâbeye eden muhabbet
Dâreyinde elbet etmez nedâmet
Îtikâd-ı ehl-i îmân temâmet⁸³¹

Sahâbe-i kirâm da sahabîler için kullanılan tabirlerden biridir. Bu beyitte bu tabire dikkat çekilerek, Hz.Peygamber'in erefli sohbet arkadaş larına cânın fedâ oldu u söylenerek, sahâbe ve tâbi'înin örnek alınan ve kendilerine uyulan kimseler oldu u ifade edilmektedir.

Sahâbe-i kirâma cân fedâdır
Sahâbe tâbi'în hem muktedâdır⁸³²

⁸²⁸ s. 369, . 395, b. 6.

⁸²⁹ s. 619, . Hidâyet-Nâme, b. 33.

⁸³⁰ Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu:

"Sahabilerim yıldızlar gibidir. Hangisine uysanız do ru yolu bulursunuz." bnu Abdi'l-Berr, Câmi'u'l-Im, 2, 91.

⁸³¹ s. 585, . 702, bend 5.

⁸³² s. 631, . Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed'e, b. 10.

Bu konudaki son örnekte ise, Hz. Peygamber'in ehl-i beytine salât ve selâm getirilmekte, sahabenin güzel ahlakına ba ı lanmak ve onların yüce ahlâkına ulaşmak için Allah'a duâ edilmektedir.

Salâtullah selâmullah anın evlâd ü âline
Bizi bah eyleye Mevlâ sahâbenin hisâline⁸³³

2.9.1. Hz. Hamza⁸³⁴

Hz. Hamza, Hz. Peygamber'in amcası ve süt karde idir. Kahramanlı ı dillere destândır. Efe Hazretleri'nin iirlerinde de bu yönüyle geçmektedir. Verilen örnekte öncelikle sahabîlerin faziletine vurgu yapılarak onların saygıda er insanlar oldu u, onlara Hz. Peygamber'in ikrâm edildi i ve onunla eref buldukları ifade edilmi , sonrasında ise Hz. Hamza'nın ehâdetine i aret edilerek, onun Allah katında büyük nimetlere nail oldu u, gazilerin ve ehidlerin pîri olma eref ve ânının sahibinin Hz. Hamza oldu u belirtilmi tir. Efe Hazretleri, örnekte, Hz. Hamza, Uhud harbinde ehid edildikten sonra ci eri sökümü , yüzünün bazı organları kesilmi olsa da bunların maddi olan cesedle ilgili unsurlar oldu una, bunlara kar ılık ona Allah indinde büyük bir eref ve akıl almayacak nimetler bah edildi ine vurgu yapmaktadır.

Zevi'l-ihtirâmdır ashâb-ı kirâm
Zât-ı Muhammed'dir anlara ikrâm
Min'indillâh oldu a' zam-ı in'âm
eref ü ân Hamza arslan iledir⁸³⁵

Hz. Hamza ile ilgili di er beyitte ise, ölümün kaçınılmazlı ına i aretle, Hz. Hamza gibi ba komutan da olsan sonunda ölüm var bo hayallere kapılma denilerek ö üt verilmektedir.

ster Hamza gibi ehsüvâr olsan

⁸³³ s. 83, . Mevlidü'n-Nebî, b. 5.

⁸³⁴ 569 veya 570 yılında Mekke'de do du. Hz. Peygamber'in hem amcası hem de süt karde idir. Cesareti ve kahramanlı ıyla me hur olan Hz. Hamza Uhud sava ında ehîd edilmi tir. Hz. Peygamber onun vefatından derin bir üzüntü duymu tur.(Hüseyin Algül, “Hamza”, D A, c. 15, s. 500-501.)

⁸³⁵ s. 145, . 84, k. 15.

Ahiri ölümdür ne hayaldesin⁸³⁶

2.9.2. Hâlid b. Velid⁸³⁷

Halid b. Velid, kuvveti kahramanlı ı ve askeri yönetim becerisiyle tanınmaktadır. Halid b. Velid eserde, ismen, bir yerde geçmektedir. sminin geçti i mısrada, Halid b. Velid'in maddi manevi kuvvetine ve güvenilirli ine i aret edilmektedir. Halid gibi üstüvâr olmak denirken onun hem askeri sahadaki ba arısına ve Hz.Peygamber'in katibi olması dolayısıyla da güvenilirli ine i aret edilmektedir. Hz. Peygamber ona hem ordusunu hem de yazı malarını güvenmi tir. Efe Hazretleri, Halid gibi yüce de erlere sahip olsan da ölümden kurtulu yoktur demektedir.

ster Hâlid gibi üstüvâr olsan
Ahiri ölümdür ne hayaldesin⁸³⁸

2.9.3. Mikdâd b. Amr⁸³⁹

Mekke'de slâm'ı ilk kabul edenlerdendir. Cesareti ve sava lardaki üstün yetene i ile me hurdur. Efe Hazretleri'de ondan bahsederken onun genç bir yi it olu una vurgu yapmı tir. Mikdâd gibi yeni yeti mi , gencecik bir yi it olsan da sonunda ölüm vardır, diyerek Mikdâd örne iyle ölümün kaçınılmazlı ını vurgulamı tır.

ster Mikdâd gibi nev-civân olsan

⁸³⁶ s. 413, . 461, k. 8.

⁸³⁷ Halid b. Velid, 583 veya 587 yılında Mekke'de do du. Saygın bir aileye mensuptu. Önceleri mü riklerin ordu kumandanyken Müslüman olduktan sonra geçmi te yaptıklarına çok pi man olmu ve birçok sava ta Müslümanların ordusuna kumanda etmi tir. Ayrıca Hz. Peygamberin katiplerinden oldu u da rivayet edilir.Halid b. Velid, 642 yılında vefât etmi tir.(Mustafa Fayda, "*Halid b. Velid*", D A, c. 15, s. 289-292. Resulullah (sav) ile birlikte bir yere indik. Halk geçmeye ba ladı. Resulullah (sav): "Ey Ebu Hüreyre bu kim?" diye soruyordu. Ben de: "Falanca!" diyordum. "Bu, Allah'ın ne iyi kulu!" diyordu. Sonra tekrar soruyordu: "Peki u kim?" "Falanca" diyordum. "Bu Allah'ın ne kötü kulu!" diyordu. Bu hal, Halid bnu'l-Velid (ra) geçinceye kadar devam etti. O zaman: "Bu kim?" diye yine sordu. Ben: "Halid bnu'l-Velid!" dedim. "Bu Allah'ın ne iyi kulu! Bu Allah'ın kılınçlarından bir kılınç!" buyurdu. Tirmizi, Menakıb, (3845)

⁸³⁸ s. 413, . 461, k. 8.

⁸³⁹ (ö.33/653)Mekke'de slâm'ı ilk kabul edenlerden olan Mikdâd ikinci Habe istan hicretine katıldı. Hz. Peygamberin amcası Zübeyr'in kızı ile evlidir. Mikdâd Resûlullah'ın okçularındandı. Hz. Peygamber döneminde ve sonraki dönemlerde bir çok sava a katılımı cesaretiyle ünlü bir cengâverdir. Hz. Peygamberden kırk hadis rivâyet etmi tir. (Mikdâd b. Amr md., D A, c. 30.) Onun Peygamber sevgisi, kalbini ve zihnini Peygamberin selâmette olması sorumlulu uyla doldurmu tur. Medine'de bir korku hissedilir hissedilmez, El-Mikdâd, âdeta, göz açıp kapayacak kadar zaman içinde, kısra ının sırtına binerek ve kılıcını çekerek Rasûlül-lah'ın (s.a.v.) kapısında durur olmu tur. Dr. Abdurrahman Re'fet el-Bâ â, *Sahabe Hayatından Tablolar*, Uysal Kitabevi.

Ahiri ölümdür ne hayal desin⁸⁴⁰

2.9.4. Selmân-ı Fârisî⁸⁴¹

Selmân-ı Fârisî, Hakk'ı bulmak için bıkmadan diyar diyar dola an sonunda Hz. Peygamber'i bulup Müslüman olan mübarek bir zattır. Hz. Peygamber onu ehl-i beytinden kabul etmiştir. Efe Hazretleri, iirlerinde Selmân-ı Fârisî'nin geçti i mısralarında hadislere telmih yapmıştır. İlk örnekte, Hz. Peygamber'in, Selmân ehl-i beytimdendir, hadisine telmih yapılarak, meclislerin nûru olan Hz. Peygamber'in, Selmân benimdir dedi i ifade edilir.

Resûlullah dedi Selmân-ı Fâris⁸⁴²
Benimdir emreder nûru'l-mecâlis

ikinci örnekte ise, Selmân-ı Fârisî'nin cömert ve makbûl bir zât oldu u vurgulanarak Hz. Peygamber'in onunla ilgili takdir ifadelerine telmih yapılmıştır⁸⁴³.

Selmân-ı Fâris'dir makbûl mükerrerem⁸⁴⁴

2.10. A ere-i Mübe ere

“Hz. Peygamber tarafından, cennete girecekleri daha hayatta iken kendilerine müjdelenen on sahabî.”⁸⁴⁵ Bu sahabiler büyük özverileri ve hassas davranışlarıyla Allah'ın rızasını kazanmış ve daha hayattayken cennetle müjdelenmişlerdir. Fakat bu müjde onları ne imartmış ne de rehâvete düürmüştür. Efe Hazretleri, Allah'a dua ve niyaz ederken onların ismini kullanmıştır. Onların hürmetine başlanma dilemiştir.

⁸⁴⁰ s. 413, . 461, k. 8.

⁸⁴¹ (ö.655)Selmân-ı Fârisî, aslen İranlıdır ve Mecûsi bir aileye mensuptur. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra Medine Müslüman olmuştur. Hz. Peygamber onun için «Selmân bizden, yani Ehl-i Beyttendir». diye buyurmuş onu aile efradından saymıştır. Abdurrahman Re'fet el-Bâ â,age.

⁸⁴² s. 43, . Silsile-i erif, b. 7.

⁸⁴³ Peygamber (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) 'in :

«Selman bizdendir. Ehl-i Beyttendir.» buyurdu unu hatırlatmakta iktifa edecek. Hz. Ali'nin de : «Selmân, Lokman gibidir.» dedi i rivayet olunur. Abdurrahman Re'fet el-Bâ â,age.

⁸⁴⁴ s. 145, . 84, k. 16.

⁸⁴⁵ Bu on sahabî: Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avam, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebû Vakkas, Ebû Ubeyde b. Cerrah ve Saîd b. Zeyd'dir. Bazı rivâyetlerde bu on kişiden Ebû Ubeyde b. Cerrâh yerine Abdullah b. Mes'ûd zikredilmiştir. A ere-i Mübe erenin tamamı ilk Müslümanlardandır, Kurey kabîlesine mensup olup nesepleri Hz. Peygamberin nesebiyle birle mektedir. Bedir savaına ve Bey'atürrıdvân'a katılmışlardır. Hadislerde bu sahabîlerin cennetlik oldu u topluca haber verilmiştir. (Abdullah Aydınlı - smail L. Çakan, “A ere-i Mübe ere”, D A, c. 3, s. 547.)

Â ere-mübe erenin hürmeti⁸⁴⁶

2.11. Tâbi'în

Sahabeden sonra gelen onların sohbetinde bulunanlara tâbi'în denir. Onların faziletlerine dair Hz. Peygamber'in hadisleri vardır⁸⁴⁷. Efe Hazretleri'nin iirlerinde de bu faziletleri zikredilir. Tâbi'în'e salât ve selâm edilmekte, onlar ümmetin rahmete eri mi leri olarak vasıflandırılmaktadırlar. air, son söz olarak onları salât ve selâmla övüp yüceltmektedir.

Tâbi'îne ola salât ü selâm
Ümmet-i merhûmeye hatm-i kelâm⁸⁴⁸

Sahâbîlere cân fedâdır, sahâbe ve tâbi'în kendilerine uyulan, muhterem zâtlardır. Onlar yol gösteren kö e ta ları gibidirler, Müslümanlar onların her halini örnek alarak sırât-ı müstakîm üzere yol alırlar.

Sahâbe-i kirâma cân fedâdır
Sahâbe tâbi'în hem muktedâdır⁸⁴⁹

⁸⁴⁶ s. 619, . Hidâyet-Nâme, b. 33.

⁸⁴⁷ Resûlüllah [Sallallahu Aleyhi ve Sellem) öyle buyurdular :

« nsanlar üzerine zaman gelecek; kendilerinden bir ordu gönderilecek de:

— Bakın aranızda Peygamber (S.a.v.) 'in ashabından bir kimse bulabilecek misiniz? denilecek. Böyle bir zât bulunacak ve kendilerine onun sebebiyle fetih müyesser olacak. Sonra ikinci bir ordu gönderilecek yine :

— Acaba bunların arasında Peygamber (S.a.v.) 'in ashabını gören var mı? diyecekler ve onun sebebiyle kendilerine fetih müyesser olacak. Sonra üçüncü ordu gönderilecek ve :

— Bakın aralarında Peygamber (S.a.v.)'in ashabını görenleri gören bulabilecek misin? denilecek. Sonra dördüncü ordu gönderilecek ve yine :

— Bakın içlerinde Peygamber (S.a.v.)'in ashabını gören, birini gören, birini gören, biri var mı? denilecek. Böyle bir zat da bulunacak ve kendilerine onun sayesinde fetih müyesser olacak.» Buhârî, Kitâbu Fadâili Ashâbi'n-Nebî, 62.

⁸⁴⁸ s. 53, . Iticâ-Nâme, b. 74.

⁸⁴⁹ s. 631, . Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed'e, b. 10.

Ümmetin rahmete eri enleri olarak tanınan tâbi'în, geçmiş ümmetlerin ereflileridir. Onlar sahabelerden duyduklarını ve gördüklerini sonraki nesillere iletmişler ve belki de normal şartlarda günümüze ulaşma ihtimali zayıf bir çok konu onların hassasiyeti dolayısıyla günümüze ulaşmıştır. Efe Hazretleri de onların bu gayretlerine karşı onlara duyduğu vefâ borcunu mısralarında onları hayırla yadederek göstermiştir.

Bu ümmet ümmet-i merhûme nâmı
Ümm-i sâlifinin hem kirâmı⁸⁵⁰

2.12. Kıyâmet, Âhiret ve İlgili Mefhumlar

Kıyamet ve âhiret ile ilgili mefhumlar slâm dininde, insanların fani olan bu dünyadan baki olan farklı bir boyuta geçişini ifade eder. Bu boyutun mahiyeti tam olarak bilinmemekte, ancak ayet ve hadislerde anlatıldığı kadarıyla bilinmektedir. Lutfî Efendi'nin eserlerinin konusunun dini ve tasavvufî olması dolayısıyla, eserin neredeyse bütünü dînî ve tasavvufî kavramlarla doludur. Üçüncü bölüme kadar olan kısımda eserde kullanılan dini kavramlardan dikkat çekenler başlıklar halinde örnekleriyle birlikte verilecektir.

2.12.1. Âhirzaman

*“Âhirzaman, dünyanın son günleri veya sonu anlamında kullanılan bir terimdir. Âhirzaman terimi kıyamete yaklaştıkça son devreyi, zamanın ve âlemin son zamanlarını ifade eder. slâm inancına göre âlemin başı oldu gibi sonu da vardır. Ancak bu sonu bilmek beşer gücünün dışındadır. İnsanın eceli gibi âlemin de ecelini belirlemek ve belirlediği şekilde gerçekleştirmek Allah'a aittir. Ayrıca, son peygamber olması dolayısıyla Muhammed (as)'a slâm literatüründe “âhir zaman peygamberi” denilmiştir. Zira ondan sonra artık peygamber gelmeyecektir.”*⁸⁵¹ Konuyla ilgili örnekte Lutfî Efendi, döneminden hikayet etmekte ve zamanında meydana gelen olayları endişelenmek için yeterli görmektedir. Bunları âhir zaman fitneleri olarak görmek ve endişelerinin yerinde olduğunu ifade etmektedir.

⁸⁵⁰ s. 631, . Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed'e, b. 11.

⁸⁵¹ Günay Tümer, “Âhir zaman”, D A, c. 1, s. 542-543.

Hâdise-i devr-i zemân
 Besdir gönül endî esi
 Fitneleri âhir zemân
 Besdir gönül endî esi⁸⁵²

2.12.2. Mehdî

“Mehdî kelimesi, Arapçada do ru yolu bulmak, yol göstermek masdarından ismi mef’uldür. İstilah manasına ve bir inanç ifade etmesine göre ise Mehdî; kendisinden önce zulüm ve haksızlıkların alıp yürüdü ü yeryüzünü, adaletle dolduracak kimsedir.

*Ehl-i Sünnet’te Mehdîlikle ilgili ahad neviden olan hadislerde dahi “Mehdî” nin kimli ini tesbit etmek, açık bir tasvirini yapmak mümkün de ildir. Hiçbir zaman Mehdîlik bir inanç esası olarak kabul edilmemi tir. Bununla beraber Sünni akaid kitaplarına hicri sekizinci asırdan sonra bu bahsin idhal edilmi olmasına ra men hicri be inci asırdan itibaren bilhassa sa lam ve köklü dini kültürden mahrum Sünni topluluklar arasında da kabul gördü. Bilhassa mutasavvıflar kanalıyla halk arasında yayıldı.”*⁸⁵³ Lutfî Efendi’nin iirlerinden alınan örnekte de, Mehdî inancının izleri görülmektedir. Konuyla ilgili örnekte, çarhın çenberini düzeltmenin yüce resul Mehdî’ye mahsus oldu u ifade edilmektedir. Dörtlükte, Müslüman olup yolu gözetmenin ve Allah’ın kitabıyla dini süslemenin de Mehdî’ye mahsus oldu u söylenmektedir.

Hakkâ slâm olup râhı gözetmek
 Kitabullah ile dini bezetmek
 Lutfiyâ çenber-i çarhı düzeltmek
 Mehdî âl-i Resûl sultâne mahsus⁸⁵⁴

2.12.3. Kıyâmet-Mah er-Ha r

⁸⁵² s. 563, . 673, k. 1.

⁸⁵³ Avni lhan, *Mehdîlik*, Beyan Yay., stanbul-1993, s. 14-15, 178.

⁸⁵⁴ s. 307, . 304, k. 4.

“Kıyamet kelimesi lugatte, kalkmak, dikilmek, ayaklanmak, do rulmak ve dirilmek manalarına gelir. Istilahta ise, kıyametin iki manası vardır. İki kainatın düzeninin bozulması ve her eyin alt üst edilerek yok olmasıdır. kincisi yok olan ve ölen eylerin yeniden diriltilerek aya a kalkması, kıyamet günüünde do rularak ayaklanması ve mah ere do ru yönelmesidir. Bu durumda kıyamet genel bir yok olu u ve genel bir dirili i kapsamaktadır. Kıyametin kopması aklın imkansız görmeyece i bir hadisedir. Kıyametin ne zaman kopaca ını ise ancak Allah bilmektedir.Kıyametin ne zaman kopaca ını bilmek mümkün de ilse de, Hz. Peygamber bazı hadisleriyle, onun yakla tı ını gösteren alametlerden insanları haberdar etmi tir. Alimler de kıyamet alametlerini küçük ve büyük alametler olmak üzere ikiye ayırmı lardır.”⁸⁵⁵

“Ha r kelimesi ise, lugatta toplanmak bir araya gelmek demektir. Istilahda ise, Allah Teâlâ'nın insanları hesaba çekmek üzere, ikinci dirili ten sonra bir araya toplaması demektir. nsanların toplandıkları yere mah er veya arasât denilir. Kur'ân-ı Kerîm'de ha r hakkında pek çok ayet vardır.”⁸⁵⁶

Konuyla ilgili olarak alınan örneklerden ilki, kıyamet alametleriyle ilgilidir. Lutfî Efendi, örnekte, kıyamet alametlerinin ortaya çıkmaya ba ladı ını ifade ederek, bunlardan birinin gönüllerdeki hidâyet nûrunun mahv olması olarak belirtmi tir.

Tevhidde yolda ım dinde karda ım
Zuhûr etdi alâmet-i kıyâmet
Sohbet-i vahdetde mahrem sırda ım
Mahv oldu dillerden nûr-i hidâyet⁸⁵⁷

kinci örnekte ise, kıyamet gününden bahsedilmektedir. Hz. Ali'nin kıyamet gününde Hz. Peygamber'in sanca ını ta ıyaca ıyla ilgili rivayetlere atıf yapılarak, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in iki cihanda da yâri ve kıyamet gününde de sancaktarı oldu u ifade edilmi tir.

⁸⁵⁵ A. Saim Kılavuz, *slâm Akaidi ve Kelama Giri* , Ensar Ne riyat, stanbul-1993. s. 204-207.

⁸⁵⁶ Kılavuz, age, s. 216.

⁸⁵⁷ s. 133, . 69, k. 1.

Ali ise dü-serâ yârindir
Yevm-i kıyâmda alemdârındır⁸⁵⁸

Bir di er örnekte ise, kıyamet günü yerine rûz-i cezâ ifadesi kullanılmı tır. Lutfî Efendi, inananlara, özellikle Ramazân'da kıyamet gününü tefekkür ederek aflarına ferman almalarını tavsiye etmi tir.

Bir kere tefekkür edegör rûz-i cezâyı
Al ihsan ile afvine fermân Ramazân'da⁸⁵⁹

Hız. Peygamber'in medhedildi i beyitte, ha r kelimesi uzak bir zaman diliminden kinaye kullanılmı tır. Beyitte, Hakk'ın Hız. Peygamber'i medhetti i bu medhden dolayı levh ve kalemin hayrette oldu u ifade edilmi , Hız. Peygamber'in hasb-i hâlini yazmanın ha re kadar bile çalı ılsa mümkün olmayaca ı vurgulanmı tır.

Hak seni medheyledi levh u kalem hayrettedir
Ha re dek yazmak ne mümkün hasb-i hâlin yâ Resûl⁸⁶⁰

2.12.4. Âhîret

“ Âhîret sözü, Arapça'da son ve sonra olan, son gün anlamında bir kelime olup, bu dünyanın sonuna, bu dünyadan ba ka ölümlü ba layan yeni ve sonsuz hayata denir. Istılahta ise, ahîret günü, srâfil (as)'ın Allah'ın emriyle, kıyametin kopması için sûr adı verilen bir boruya ilk defa üflemesine ve ondan sonra cennetliklerin cennete, cehennemliklerin cehenneme girmesine kadar geçecek olan zamana denir. Bu tarife göre ahîret günü, kıyâmet, sûra üfürülme, insanların yeniden diriltilmeleri, herkese dünyada i lediklerinin yazılı oldu u amel defterlerinin verilmesi, amellerin tartılması, bu dünyadaki i lerinden dolayı herkesin hesaba çekilmesi, efaat, sırat, cennet ve cehennem gibi hususları ihtiva etmektedir. Ahîret gününe iman, slâmın îmân esaslarından olup, genellikle Kur'an'da Allah'a imanla yan yana zikredilmi tir. Ayrıca

⁸⁵⁸ s. 52, . Iticâ-Nâme, b. 60.

⁸⁵⁹ s. 458, . 524, b. 12.

⁸⁶⁰ s. 332, . 341, b. 4.

ahirete inanmak ilâhî adaletin bir neticesidir. Bu dünyada herkes, i ledi i suçun cezasını çekmemekte, bir takım haksızlıklar meydana gelmektedir. Fakat ahirette durum böyle olmayacaktır. Açık ve gizli her ey orada anla ılaca ından, Allah kötöleri azab ile cezalandırarak, iyilere de mükafat olarak cenneti verecektir. Böylece adaleti gerçeikle tirmi olacaktır.”⁸⁶¹

2.12.5. Amel defteri

nsanlar hesaplarının görülmesi için toplandıktan sonra kendilerine dünyada iken yaptıkları i lerin yazılı bulundu u amel defterleri da ıtılır. Bu defterlerin mahiyeti insanlarca bilinmemektedir. Onlar dünyadaki defterlere benzemez. Kur’ân-ı Kerîm, Kirâmen Kâtibin adı verilen melekler tarafından doldurulan bu defterlerle ilgili bilgiler verir⁸⁶². “Amel defterleri cennetliklere sa dan, cehennemliklere soldan ve arkadan verilir.”⁸⁶³ Lutfî Efendi’nin iirlerinden konuyla ilgili alınan örnekte, Allah’ın Celal sıfatına i aret edilerek, Celâl sahibi Allah kıyamet gününde ölüleri diriltip, toplar ve o gün defterler bazısına sa dan bazısına soldan verilir ve bu i in yapıldı ı yer sayfaların alınıp satıldı ı bir pazar yerine veya kapalı çar ıya benzer denilmektedir.

Yarın rûz-i cezâda zü’l-Celâl ha reyler emvâtı
Verilir gâhî sa soldan olur evrak bezistânı⁸⁶⁴

2.12.6. Cennet

“Lugatte bahçe, bitki ve a açlarla örtülü yer anlamına gelen cennet, mü’minlerin içinde ebedi olarak kalacakları, çe itli nimetlerle bezenmi olan ahiret yurdudur. Cennetteki hayat sonsuzdur. Kur’ân-ı Kerîm’de cennet için çe itli isimler kullanılmı tır: cennetü’l-Me’vâ(ehidler ve mü’minlerin barına ı ve kona ı olan cennet), Cennetü Adn(ikamet ve ebedilik cenneti), el-Firdevs(her eyi ihtiva eden cennet bahçesi).”⁸⁶⁵ Lutfî Efendi’nin iirlerinde cennet kelimesi çe itli vesilelerle pek çok kez geçmektedir. Bunlar iirlerde genelde tek ba ına cennet olarak de il çe itli cennetlerin isimleri olarak geçmektedir. Örneklerden ilkinde cennetin bekçisi olarak bilinen Rıdvân

⁸⁶¹ Kılavuz, age, s. 197-199.

⁸⁶² Her insanın amel defterini boynuna doladık, kıyamet günü açılmı bulaca ı kitabı önüne çıkarırız17/13. «Kitabımı oku! Bugün hesap görücü olarak sana nefsin yeter!» deriz17/14.

⁸⁶³ Kılavuz, age, s. 218.

⁸⁶⁴ s. 599, . 722, b. 11.

⁸⁶⁵ Kılavuz, age, s. 228.

isimli melekten bahsedilmi tir. Hz. Peygamber'e ahiret âleminde cennete gidilirken refakat edilmesi anlatılmakta ve Rıdvân'ın Hz. Peygamber'in yanba ında yürüdü ü anlatılmaktadır.

Rikâbında yürür cennet Rıdvân'ı⁸⁶⁶

Di er örnekte ise, Hz. Peygamber'in makamı olan makâm-ı Mahmûd'un Cennet-i Adn'de bulundu u anlatılmaktadır.

Cennet-i Adin'de makâm-ı Mahmûd⁸⁶⁷

iirin geli inden mür idin güzelli inin sembollerle tasvir edildi i anla ılmaktadır. Örnekte, onun için, geli imini Firdevs cennetinden almı denilmektedir.

Firdevs-i a'lâ'dan almı nemâyı
Cemâli kaldırmı cihân-nümâyı
Mâh-i tâbân görse böyle hümâyı
Sahn-ı âsumânda ser-ke ân olmaz⁸⁶⁸

Hz. Peygamber için yazılmı na'tta, cennet-i Me'vâ tamlaması kullanılmı tır. Beyitte, e er senin güzelli inin kitabı âlem halkına okunsa, onlar artık ne Me'vâ cennetini ne de cennet nimetlerini görürler denilmektedir.

E er husnin kitabı bir okunsa halk-ı âlemde
Ne zikr-i cennet-i Me'vâ ne hûrî-îyn ü havrâye⁸⁶⁹

⁸⁶⁶ s. 650, . Kıyâmet Destâmı, k. 82.

⁸⁶⁷ s. 651, . 90, k. 90.

⁸⁶⁸ s. 279, . 260, k. 4.

⁸⁶⁹ s. 467, . 536, b. 6.

2.12.7. Cehennem

*“Cehennem, âhirette kâfir, mü rik ve müînâfikların sürekli kalacakları azap yeridir. Günahkâr mü’minler de günahları ölçüsünde orada cezalandırılırlar.”*⁸⁷⁰

Cehennem, kıyâmet ve âhiretle ilgili kavramların en detaylı ve en çok anlatıldığı yer “Kıyâmet Destânı” isimli destandır. Bu başlıkla ilgili örneklerin üçü bu destandan, biri ise başka bir eserden alınmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte, Kâfirlerin, Allah’ın merhametinden ümit kesip cehenneme girince feryâd edecekleri, zebânîler onları cehenneme sürünce hesap sormak için şeytanın yakasına yapışacakları anlatılmaktadır.

Feryâd eder küffâr nâre gidince
Merhametden kat-’ı ümîd edince
Zebâniler cehenneme yedince
Ahz ederler girîbân-ı eytan⁸⁷¹

Nefse hitab edilen diğer örnekte ise, tevhid yolunda bir hizmetin yok, ölü gönüllere ate afetisin, herkese zulüm etmek senin elinde bundan dolayı sen cehennemde feryâd edeceksin denilmiştir.

Bir hizmetin yok tevhid yolunda
Âfet-i âte mürde dilinde
Herkese zulüm etmek elinde
Cehennemdedir feryâdın senin⁸⁷²

Bu örnekte ise cehennemin sönmesi gibi farklı bir duruma işaret edilmektedir. Dörtlükte, Hz. Peygamber’in mahşer yerinde ümmetinin durumunu görüp aldığı, Cebrâil’in onun başında çaresizlik içerisinde pervâne döndüğü, Hz. Peygamber’in gözyaşlarından cehennemin söndüğü ifade edilerek, onun Allah’a, ümmetime cenneti ver diye yakardı anlatılmıştır. Gözyaşı hem maddi hem de manevi boyutu olan bir unsurdur. Bundan dolayı kendisi gibi çift boyutlu olan cehennem ateşini söndürdüğü ifade edilmiştir, ayrıca bu gözyaşlarını sıradan birinin dökmediği de göz önünde bulundurulmalıdır.

⁸⁷⁰ Kılavuz, age, s. 226.

⁸⁷¹ s. 647, . Kıyâmet Destânı, k. 58.

⁸⁷² s. 430, . 485, k. 8.

A lar Habîbullah ci erler yanar
 Cebrâil ba ında pervâne döner
 Gözleri ya ından cehennem söner
 Yâ Rabbî ver ümmetime cinânı⁸⁷³

Konuyla ilgili son örnekte ise, hesap gününde kafirlerle Müslümanların ayrılacağı, kafirlerin cehenneme dolup mü'minlerin birbirini bulacağı Hz. Peygamber'in de gelip onları bulacağı anlatılmıştır.

Kâfirler slâm'dan tefrik olunca
 Küffâr gidüp cehenneme dolunca
 Mü'min olan birbirini bulunca
 Gelir bulur iki cihan sultanı⁸⁷⁴

2.12.8. Sırat

*“Sırat, cehennemın üzerine uzatılmış bir yoldur. Herkes buradan geçecektir. Mü'minler yaptıkları amellerine göre, kimi süratli, kimi daha yavaş olarak bu köprüyü(yolu) geçecek, kâfirler ve günahkarlar ise, ayakta sürçerek cehenneme düşeceklerdir.”*⁸⁷⁵ Lutfî Efendi'nin şiirlerinden ikisinden sırat kavramıyla ilgili örnek alınmıştır. Bunlardan birincisinde, Hz. Peygamber'in hesap gününde sıratın başına vardığında ümmetinin halini görüp aladı ve nebiler ve velilerin de inananların kurtuluşu için Allah'a yakardıkları anlatılmaktadır.

Sırâtın başına varınca Ahmed
 Ümmetini görür a lar Muhammed
 Enbiyâ evliyâ derler yâ Samed
 Sen selâmet eyle ehl-i îmânı⁸⁷⁶

⁸⁷³ s. 645, . Kıyâmet Destânı, k. 45.

⁸⁷⁴ s. 647, . Kıyâmet Destânı, k. 64.

⁸⁷⁵ Kılavuz, age, s. 223.

⁸⁷⁶ s. 648, . Kıyâmet Destânı, k. 69.

kinci örnekte ise, semaver te his sanatı yapılarak, ki ile tirilmi ve tasavvufî sembol olarak kullanılmı tır. Örnekte, onun muhabbet meclisinden kurtulu delilini alıp, kelime-i tevhid ile sıratı geçti i, zira onda a kın var oldu u belirtilerek, çayın camlarının da âriflere benzedi i anlatılmı tır.

Bezm-i muhabbetden almı berâtı
Nefy ü isbât etmi geçmi Sırât'ı
Semâverde vardır a k vâridâtı
Ârifâne benzer çayın camları⁸⁷⁷

2.12.9. Mizân

“Lûgatte, terazi anlamına gelen mîzân âhirette hesaptan sonra herkesin amellerini tartmaya mahsus ilahi adalet ölçüsüdür. Mahiyeti ve içyüzü insanlar tarafından bilinmemektedir. Dünyadaki ölçü aletlerinin hiçbirine benzemez. Tartıda iyilikleri kötülüklerinden a ır gelenler kurtulu a erecek, hafif gelenler ise cehenneme gideceklerdir.”⁸⁷⁸ Konuyla ilgili verilen örnekte, peygamberlerin makam makam geldikleri, evliyaların grup grup oldukları ve hepsinin Livâü'l-hamd sanca ını bulup onun altından sırat ve mizanı seyrettikleri anlatılmaktadır.

Makam makam enbiyâlar gelirler
Evliyâlar zümre zümre olurlar
Cümlesi Livâü'l-hamd'i bulurlar
Seyr eder görürler Sırât Mîzânı⁸⁷⁹

2.12.10. Livâü'l-hamd

“Sözlükte övmek anlamına gelen hamd ile sancak, bayrak manasındaki liva kelimesinden olu an livâü'l-hamd slam literatüründe, kıyamet gününde hesabın ba lamasından önce herkesin sıkıntıda bulundu u bir sırada Hz. Muhammed'in mü'minlerin altında toplanaca ı sanca ını ifade eder. O, Hz. Peygamber'in kıyamet

⁸⁷⁷ s. 556, . 664, k. 7.

⁸⁷⁸ Kılavuz, age, s. 221.

⁸⁷⁹ s. 648, . Kıyâmet Destânı, k. 68.

gününde sahip olup mü'minleri himayesi altına alacağı mânevi nitelikli sancaktır."⁸⁸⁰
Livâü'l-hamd, Lutfî Efendi'nin şiirlerinde de yukarıda verilen anlamıyla kullanılmıştır.
Konuyla ilgili aşağıda verilen ilk örnekte, hesap günü tasvir edilirken, Livâü'l-hamd'i getirirler, kuranlar ve Müslümanlar onun etrafını sararlar, kafirler ise pişmanlık içerisinde ağlayarak merhamet sahibi olan Allah bizim için ne emreder diye sorarlar denilmektedir.

Getürüp Livâü'l-hamd'i kuranlar
Ehl-i slâm etrafını sararlar
Kâfirlerde ağlayarak sorarlar
Bize ne emreder merhamet kâni⁸⁸¹

İkinci örnekte ise, kıymetli olan şeylerin bir bedeli olduğunu anlatılmaktadır.
Örnekte, muhataba Livâü'l-hamd'i, Hz. Muhammed (as)'i ve bitimsiz devleti istiyorsun o zaman fakirlere merhamet et denilmektedir.

İstersin Livâü'l-hamd'i
Nûr-civâr-ı Muhammed'i
Devlet dilersin sermedî
Merhamet et fakirlere⁸⁸²

2.13. İnançla İlgili Kavramlar

2.13.1. İmân- Tasdîk

“İman lugatta bir ki iyi söylediği sözde tasdik etmek, söylediğini kabullenmek, gönül huzuru ile benimsemek, üpheye yer vermeyecek şekilde kesin olarak, içten ve yürekten inanmak anlamına gelir. İstilahda ise, Hz. Peygamber'in Allah Teâlâ'dan getirdiği kesin olarak bilinen hükümlerde onu tasdik etmek, onun haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabul edip bunların gerçek ve doğru olduğunu gönülden inanmak

⁸⁸⁰ Salih Sabri Yavuz, “Livâü'l-Hamd”, D A, c. 27, s. 200.

⁸⁸¹ s. 648, . Kıyâmet Destânı, k. 67.

⁸⁸² s. 496, . 580, k. 6.

demektir.”⁸⁸³ İman genelde, iki a amalı olarak dü ünülmü tür. Bunlardan birinci a amada dil ile söylemek, ikinci a amada ise dilin söyledi ini kalb ile tasdik etmek bulunmaktadır. Lutfî Efendi’nin iirlerinde slâm inancının temeli olan iman ve tasdik kavramları sıklıkla kullanılmı tır. Ayrıca, eserde imanın ve islamın artlarını ihtiva eden müstakil iirler de bulunmaktadır. iman ve tasdik kavramlarıyla ilgili alınan örneklerden ilkinde, Allah’ın birli inin onaylanmasının gönülde oldu u söylenirken aynı zamanda dilde oldu u da belirtilmi , iman ve slâmın elde hidâyet nûrunun ise tasdik eden gönülde oldu u söylenerek, Allah’tan merhamet dilenmi tir.

Tevhîdin tasdîkı dilde
İmân ile slâm elde
Nûr-i hidâyet gönülde
Merhamet kıl yâ Rabbenâ⁸⁸⁴

Di er örneklerde ise, Müslümanlara verilen iman nimeti ifade edilmektedir. İlk beyitte, Kerîm olan Allah bize ne keremler kıldı ve iman nimetini lutfetti denilmektedir.

Ne keremler bize kıldı o Kerîm
Ni’met-i îmânı kıldı takdîm⁸⁸⁵

Devamında ise, tevhid nûru ile nurlandırıp, tasdik suyu ile temizledi denilmekte ve imanın iki a aması olan tevhid ve tasdike i aret edilmektedir.

Nûr-i tevhîd ile münevver edüp
Âb-ı tasdîk ile mutahher edüp⁸⁸⁶

2.13.2. Tevhîd

“Tevhid sözlükte birle mek, bir kılmak gibi anlamlarla kar ılanmaktadır. Cürcânî, tevhidi, Allah’ın zâtını, akılla tasavvur olunan, zihnî olarak hayal edilebilen

⁸⁸³ Kılavuz, age, s. 17.

⁸⁸⁴ s. 89, . 4. k. 7.

⁸⁸⁵ s. 48, . Iticâ-Nâme, b. 2.

⁸⁸⁶ s. 48, . Iticâ-Nâme, b. 4.

her eyden uzak tutmak, diye tarif etmi tir."⁸⁸⁷ Tevhid, Allah'ın birli ini, her açıdan en yüce ve tek olu unu ifade etmektedir. Konuyla ilgili örnekte de, e yânın Hakk'ın ayetleri oldu u ve kesret içerisinde vahdetin görülmesini kolayla tırdı ı ifade edilerek bu duruma ahid olan irfan sahiplerinin tasdik edecekleri söylenmi tir.

Bütün âyât-ı Hak'dır tevhîdi tekâmîl ider e yâ
Olur ahid eder tasdik kimin var nûr-i irfanı⁸⁸⁸

2.14. badetle ilgili Kavramlar

badet, Allah'ın emirlerini yerine getirme olarak tanımlanmaktadır. Allah'a imânın ameli boyutuna ibadet denir. nanan insanların Allah'a kar ı sorumlulukları ibadettir ki, insanlar bunları yerine getirerek bir anlamda imanlarındaki samimiyeti de göstermi olurlar. Bunlar hem birey hayatını hem de toplum hayatını düzenleyen, insanın hem kendi içerisindeki barı ı sa lamayı, hem de toplumda insanlar arası huzur ve barı ı sa lamayı hedef alan uygulamalardır. Bunlar ayetlerle emredilmi , Hz. Peygamber tarafından da, uygulamalı olarak insanlara gösterilmi tir. Ayetlerdeki ifadeler ibadetlerin teorik yönünü, Hz. Peygamber'in uygulamaları ise pratik yönünü göstermektedir. badetlerden iirlerde geçenlerden dikkat çekenler bu kısımda ba lıklar halinde verilmi tir. Fakat ayetlerde oldu u gibi Lutfî Efendi'nin iirlerinde de zaman zaman birkaç ibadet birlikte verilmi tir.

2.14.1. Namaz

Namaz, Müslümanların günün belirli vakitlerinde be defa yaptıkları ve farz olan bir ibadettir. Farz hükmünde oldu u için dinin olmazsa olmazı oldu u söylenebilir. Namazın farzıyeti ve önemi birçok ayet ve hadiste geçmektedir. Lutfî Efendi de iirlerinde namazla ilgili ayet ve hadislerle yer vermi ve ayet ve hadisler paralelinde kendi ifadeleriyle bu ibadetin önemini anlatmı tır. Konuyla ilgili ilk örnekte de namaza verilen önem açıkça görülmektedir. Beyitte, namaz, imanın ruhu, islamın nurudur ve o

⁸⁸⁷ Ethem Cebecio lu, *Tasavvuf terimleri ve Deyimleri Sözlü ü*, Rehber Yay., 1997-Ankara, s. 718.

⁸⁸⁸ s. 599, . 722, b. 15.

Allah'tan kullarına ne büyük ba ı ve ikramdır denilmekte, onun dinin temellerinden biri oldu u, inananların onunla günde be defa ilahi huzura durma erefi kazandı ı belirtilmektedir.

Rûh-i îmân nûr-i slâm'dır namaz
Ne büyük ihsân u ikrâmdır namaz⁸⁸⁹

İkinci örnekte ise, namazını vaktinde kılanların benim Rabb'im Hudâ diyebilecekleri söylenerek, namazı kılmamanın yanında onun vaktini tam olarak gözetmenin ve geciktirmemenin de son derece önemli oldu u vurgulanmaktadır.

Namazı vaktinde eyleyen edâ
Ol zeman diyebilür Rabb'im Hudâ⁸⁹⁰

Bir di er örnekte ise, namazın îmânın nuru oldu u orucun ise ruha hayat verdi i ifade edilirken namaz ve oruç ibadeti birlikte zikredilmi tir. Namazın îmânla birlikte anılması onun dini açıdan hayati önem arzetti ini göstermektedir.

Namaz nûr-i îmân olmu savum rûha hayat vermi ⁸⁹¹

Namazla ilgili dikkat çekilen bir ba ka husus da onun nasıl kılınacağıdır. Namaz, ta'dîl-i erkân olarak ifade edilen kurallara dikkat edilerek kılınır, her bir a amasında ibadeti yapanın dikkat etmesi gereken belirli süreler bulunmaktadır ki bunlara ve di er rükünlerine dikkat edilerek kılınan namaz ta'dîl-i erkân üzere kılınmış bir namazdır. Örnekte de, Müslümanların namazlarını ta'dîl-i erkân üzere kıldıkları, kalb huzuru ile niyaz eyledikleri, muhabbet kanadıyla uçtukları söylenmiş ve tevhid ehli olanlara cân kurban denilmi tir.

⁸⁸⁹ s. 617, . Hidâyet-Nâme, b. 12.

⁸⁹⁰ s. 617, . Hidâyet-Nâme, b. 13.

⁸⁹¹ s. 580, . 694, b. 10.

Ta'dîl-i erkânla kılar namazı
 Huzûr-i kalb ile eyler niyazı
 Per-i muhabbetle eder pervâzı
 Ehl-i tevhîd olan câne cân kurban⁸⁹²

2.14.2. Zekat

Zekat, sahip olunan mal ile yapılan farz bir ibadettir. Sahip olunan malın çe itli özelliklerine göre, ondan, farklı miktarlarda, ihtiyaç sahiplerine vermektir. Bu vesileyle toplumda yardımla ma duygusu ve empati hissi geli tirilmi olup zenginle fakir arasında olu ması muhtemel kıskançlık, hased, hor görme, bencillik gibi olumsuz duygular önlenmi olmaktadır. Lutfî Efendi de zekat ibadetine dikkat çekmi mısralarında onun önemine vurgu yapmı tır. Konuyla ilgili ilk örnekte, zekâtın kur'ân'da emredilen büyük farzlardan oldu u, namazın zekatsız kabul edilmeyece i ve Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e kadar Allah'ın bu emrinin bulundu u söylenerek, namazsız, zekatsız slam olur mu diye sorulmu tur.

Zekât farz-ı a'zam emr eder Kur'ân
 Kabûl olmaz namaz zekâtsız bir an
 Âdemden Hâtem'e emr eder Rahmân
 Salatsız zekatsız slâm olur mu⁸⁹³

Devamındaki örnekte ise, âlemleri yaradan malı verdi ve vacibi farzı sıradan emretti denilerek bir çok malda genel zekat oranı olan kırkda bir oranına dikkat çekilerek, namaz niyaz olmadan Müslümanlık olur mu diye sorulmaktadır.

Malı verdi âlemleri yaradan
 Emretti vâcibi farzı sıradan
 Kırkda birdir zekât çıkmaz aradan
 Namazsız niyatsız slam olur mu⁸⁹⁴

⁸⁹² s. 370, . 397, k. 3.

⁸⁹³ s. 538, . 642, k. 5.

⁸⁹⁴ s. 538, . 642, k. 6.

Sonrasında, Allah'ın emrine razı olunarak, dünyada kırkda bir kuru un fakirlere verilmesiyle âhirette büyük mülke nail olunacağı söylenmiştir. Zira bu dünya açısından da düşünülürse takdirde, aslında mal ve mülkün gerçek sahibinin Allah olduğunu anlamak hiçte zor olmasa gerektir. Zira bu dünyadan ayrılanlar yanlarında buraya ait bir şey götürmemektedirler. Dolayısıyla insanlar zekat ibadetiyle kendilerine ait olmayan bir varlıktan varlığın sahibinin yoluna harcama yapmaktadırlar.

Kırkda bir kuru unu verin fakîre
Nâil olun yarın mülk-i kebîre
Râzı olun bugün emr-i Kadîr'e
Salatsız zekatsız slâm olur mu⁸⁹⁵

Bir diğer örnekte ise, zekat, âhirette pişmanlık kapısıyla zekat verenlerin arasına engel olur denilmektedir.

Zekâtdır sed eden yarın bize ebvâb-ı nîrânı⁸⁹⁶

Konuyla ilgili buraya alınan son örnekte ise, zekat vermeyenlere karşı iddetli tepki gösterilmekte ve onların cennetteki Kevser havzından içemeyecekleri belirtilmektedir.

Zekât nâmını vermedin ey münkîr-i menhûs
Zannetme ki cennetdeki Kevser'den içersin⁸⁹⁷

2.14.3. Oruç

Oruç, Müslümanlara yılda bir ay olmak üzere farz kılınmış bir ibadettir. Sabah namazından önce, imsak vaktinden başlayıp akşam namazı vaktiyle sona erer ve bu arada hiçbir şey yenilip içilmemesi ve bazı konularda dikkati kapsar. Fakat sadece bununla sınırlı değildir. Aynı zamanda bireysel durumu düzeltme, Allah'ın yasakladığı şeylerden uzaklaşma, çevreye insan ve doğaya anlamında zarar vermeme vb. tutum ve davranışları da içine alır. İnsanlar oruç tutarak aç ve muhtaç insanların halini anlayıp onlara yardım ellerini daha samimi şekilde uzatabilirler. Lutfî Efendi, orucun farziyetine ve önemini, hem edebi bir tür olan ramazannâmelerinde hem de diğer eserlerinden

⁸⁹⁵ s. 539, . 642, k. 7.

⁸⁹⁶ s. 580, . 694, b. 10.

⁸⁹⁷ s. 431, . 487, b. 5.

bazılarında, ifade etmi ve bu konuya vurgu yapmı tır. Konuyla ilgili ilk örnekte, inananların Ramazân ayında Hudâ'nın emrine boyun e erek, edeb ve hayâ ile oruçlarını tutup, gönüllerinde irfânı gördükleri anlatılmı tır.

Ramazân'da hayâ eyler Hudâ'nın emrine münkâd
Edeb ile dutar savmı görür gönlünde irfânı⁸⁹⁸

Di er örnekte ise, inanan insanların, kendilerine farz olan oruçlarını Ramazân ayında tutacakları ifade edilmektedir.

ehr-i Ramazân'da dutar savmını
Cenâb-ı Allah'dan diler kavmini
Tevhîd ile terk eylemi nevmi
Ehl-i tevhid olan câne can kurban⁸⁹⁹

2.14.4. Hac

Hac, varlıklı Müslümanlara farz olan bir ibadettir ve islamın artlarındanır. Yeterli zenginli e sahip Müslümanların ömürlerinde bir defa beytullahı ziyaret edip hac ibadetini yerine getirmeleri farzdır. Lutfî Efendi'nin iirlerinde hac ibadeti çe itli vesilelerle geçmekle birlikte asıl dikkat çeken onun hacılar için yaptı ı duadır. Duâ-i huccac ismiyle verilen bu iir, eserde mersiyelerin oldu u bölümde verilmi tir. Nakaratları dua ekinde olan iirin, di er kısımları ise hac ibadetinin safhalarını anlatmaktadır. A a ıda hem bu iirden hem de di er iirlerden hac temasını i leyen örnekler alınmı tır. Bunlardan birincisinde, islamın artlarının tamamı sayılmakta ve oruç, namaz, hac, zekat ve ehadet kelimesi sıralanarak artlarıyla emre itaat eyle denilmektedir.

Savm ile salât hacc ü zekât âhid-i tevhid
ürûtu ile eyle tamam emre itaat⁹⁰⁰

⁸⁹⁸ s. 549, . 657, b. 7.

⁸⁹⁹ s. 370, . 397, k. 5.

⁹⁰⁰ s. 130, . 63, b. 5.

Mevlâ'nın beytini ziyaret edenlere Hudâ'dan merhabalar var ve hacılara Rahmân'ın rüzgarını veren sabâ rüzgarları var.

Züvvâr-ı beyt-i Mevlâ'ya Hudâ'dan merhabâlar var
Huccâca rîh-i Rahmân'ı veren bâd-ı sabâlar var⁹⁰¹

Bir di er örnekte ise, hacıların buldukları yerler ve mekanlar sayılarak oralarda yapılan rükünler anlatılmaktadır. Hacıların Minâ'dan Mekke'ye farz ibadeti yerine getirmek için gittikleri söylenmektedir.

Minâ'dan Mekke'ye huccâc giderler
O dem farzullâhı edâ ederler⁹⁰²

Sonra ise, eytan ta lama için ta toplanan Müzdelife'ye varılması, burada ma firet güne inin hacıların ba ına bütün parlaklı ıyla do ması anlatılmaktadır. Nakarat kısımlarında ise, hacılar için af talebinde bulunulmaktadır.

Müzdelife'ye ki inince huccâc
Ma firet güne i huccâca minhâc
Do ar ba larına bu ems-i vehhâc
Ey keremler kâni huccâcı afv et
Rahmet-i Rahmân'a muhtacı afv et⁹⁰³

Müzdelife'de ta lar toplandıktan sonra Allah'ın emriyle eytanlar ta lanır, hacılar bin zevk içinde kalırlar ve eytanların yürekleri ha lanır.

Bi-emrillah eyâtînler ta lanır
Huccâc olan bin zevk ile ho lanır

⁹⁰¹ s. 224, . 185, b. 1.

⁹⁰² s. 670, . Duâ-i Huccâc, k. 18.

⁹⁰³ s. 669, . Duâ-i Huccâc, bend 13.

eyâtînin yürekleri ha lanır⁹⁰⁴

Sonra ise, haccın rükünlerinden olan kurban kesmeye geçilir. Kurbanlar kesilip kanları akıtılıp onların bedenlerinde canları çıkınca cennet evlerinin kapıları bu kurbanların sahiplerine açılır.

Kesilir kurbânlar akar al kanlar
Kurbânlar teninden çıkınca canlar
Açılır ebvâb-ı dâr-ı cinânlar⁹⁰⁵

2.14.5. Cenaze namazı

Cenaze namazı, vefat eden Müslümanlar için yerine getirilen bir sorumluluktur. Cenaze namazının kılınması farz-ı kifâyedir. Dolayısıyla müslümanlardan bir grubun yerine getirmesiyle di erleri bu sorumluluktan kurtulur. Lutfî Efendi'nin iirlerinde ölüm teması sıkça i lenmektedir. Bunlardan birinde ölüme i aret edilerek, insan vefat etti inde “ki i niyetine” denilerek onun için cenaze namazı kılınacağı ve kondu u kabirde kara topra ın insanı yiyece i ifade edilmektedir. Sadece ki i niyetine denilmesi ise cenâzenin cinsiyetine göre, bu ifadenin ba ına er veya hatun ifadesinin eklenmesinden dolayıdır.

Kara yerler seni yerler
Ki i niyetine derler⁹⁰⁶

2.15. Mucizeler

“Mucize, peygamber oldu unu ileri sürülen kimsenin elinde, onun do rulu unu kanıtlamak için Allah tarafından yaratılan hârikulâde olaydır. Alimlerin ço una göre Resûl-i Ekrem'e de hissî mucizeler verilmi tir. Ayın yarılması, Bedir sava ında meleklerin müslümanlara yardım etmesi, peygamberin attı ı bir avuç kumun dü manların gözüne isabet etmesi hadiseleri Kur'ân'da zikredilen hissî mucizelerdendir. Resûlullah'ın az yemekle birçok insanı doyurması, az suyu ço altması,

⁹⁰⁴ s. 670, . Duâ-i Huccâc, bend 15.

⁹⁰⁵ s. 670, . Duâ-i Huccâc, bend 16.

⁹⁰⁶ s. 452, . 518, k. 2.

elindeki taşların Allah'ı zikretmesi, bazı hayvanların onunla konuşması, çarptığı aacın yanına gelmesi olayları da hadis ve siyer kaynaklarında nakledilen hissi mucizelerdendir.”⁹⁰⁷ Lutfî Efendi, şiirlerinde mûcize kelimesini hem genel anlamda hem de bazı mucizelere işaret ederek daha özel anlamda kullanmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte Hz. Peygamber için yazılmış bir na’tta onun mûcizelerinin sayısının fazlalığı belirtilerek onlara aded yok denilmektedir.

Mu’cizâtına yok aded
Mâdâm ki Muhtârû’s-Samed
Lutfî diler senden meded
Ahmed Muhammed Mustafâ⁹⁰⁸

Diğer örnekte ise, önce Hz. Peygamber’in yaradılışının Hudâ’nın nûrundan olduğunu belirtildiği, akabinde ise onun mucizelerinin Hudâ’nın fazlından ve lutfettiği bolluğu tanıttığını ifade edilmiştir.

Asl-ı zâtın ne diyem nûr-i Hudâ nûr-i Hudâ
Mu’cizâtın ne diyem fadl-ı Hudâ feyz-i atâ⁹⁰⁹

Ayrıca verilen beyitte ise, Mekke’den Medine’ye hicret esnasında Hz. Peygamber’in yolunu kesip engellemek niyetiyle yol üstünde bekleyen müriklerin gözüne saçıp, Allah’ın izniyle onların kendilerini görmelerine engel olunan bir avuç toprağa ve söz konusu mucizeye işaret edilmektedir.

Seni tasdik eder Lutfî iki âlemde bir sensin
Seni sevmeyenin gözüne hâki eyleyen Mevlâ⁹¹⁰

Hz. Peygamber’in mucizelerinin manzum olarak anlatıldığı bir kaynakta ise bu mucize şu beyitlerle anlatılmaktadır:

⁹⁰⁷ Halil İbrahim Bulut, “Mûcize”, *D A*, c. 30, s. 350-352.

⁹⁰⁸ s. 90, . 5, k. 15.

⁹⁰⁹ s. 108, . 29, b. 1.

⁹¹⁰ s. 103, . 20, b. 9.

Allah'ın Resûlünü öldürmek istediler
Tutup mel'un iblis'i güldürmek istediler

Lâkin bir avuç toprak kör etti gözlerini
Mü riklerin bu i ten büsbütün arttı kini⁹¹¹

2.16. Din isimleri

Eserde do rudan din ismi olarak, islam ve musevîlik geçmektedir. Hristiyanlık ve mecûsîlikle ilgili çe itli unsurlar geçse de bunlara do rudan din ismi olarak rastlanmamı tır. Konuyla ilgili ilk örnekte slâm kelimesi kullanılmı tır ki eserin bütününe da ılmı halde, bu ve benzeri ekillerde pek çok kullanım görülmektedir. Lutfî Efendi, döneminden ikayet içeren bir iirinden alınan örnekte, slâm kelimesinin kolay kolay a za alınmadı ını belirtmekte, Müslümanların kutsal kitabı olan Kur'ân'ın emirlerinin dinlenmedi ini ifade etmektedir.

Kolay kolay slâm nâmı söylenmez
Emr-i Kur'ân nedir aslâ dinlenmez
Bu gaflet kıratı gider eylenmez
Kitabdan bî-taraf infirâd eyler⁹¹²

Müsevîlik kelimesinin geçti i örnekte ise, hakkında iirin yazıldı ı ahsın bazen Muhammed me reb yani, Müslüman, bazen de Mûsevî oldu u ifade edilerek onun farklı özelliklerine dikkat çekilmek istenmi tir denilebilir.

Muhammed me rebi ekser olurdu Mûsevî bazen⁹¹³

Hristiyanlıkla ilgili iirlerde kullanılan unsurlardan biri ve buraya örnek olarak alınan Hz. sâ'nın çarmıha gerilmesinin sembolü olan haç'tır. Lutfî Efendi'nin sava

⁹¹¹ Mustafa Necati Bursalı, *Allah Resûlüniün Mucizeleri*, smail Akgün Matbaası, stanbul-1968, s. 61.

⁹¹² s. 155, . 92, k. 7.

⁹¹³ s. 599, . 722, b. 9.

yıllarını anlattı ı iirinde Hristiyan dü man askerlerinin yaptı ı zulmün bir parçasının da Müslümanların ibadethanelerine haç asmak oldu unu ifade etmi tir.

Câmi'lere haçları kâfirler o gün asdı⁹¹⁴

iirlerde Mecûsîlikle ilgili kullanılan unsurlardan biri de mecûsîlerin mabedi anlamına gelen âte -gede kelimesidir. A a ıya alınan örnekte bu do rudan ibadethane olarak kullanılmamı sembol olarak kullanılmı tır.

Çarpar dil-i dîvânesini âte -gedeler
Dest-gîri ola â ıkına kâmet-i bâlâ⁹¹⁵

2.17. Kutsal kitaplar

Allah Teâlâ'nın, peygamberleri vasıtasıyla insanlara gönderdi i ve onların takınması gereken maddi ve manevi tavırları ihtiva eden kurallar bütünüdür. Bir çok peygambere suhuflar gönderilmi olmakla birlikte, dört peygambere verilmi dört büyük kitap vardır. Lutfî Efendi'nin iirlerinde bunlar, Kur'ân-ı Kerim hariç özel olarak verilmemi fakat dört kitap veya peygamberlere gönderilen suhuflar da kastedilerek yüzdört kitap olarak zikredilmi tir. Konuyla ilgili ilk örnekte de Hz. Peygamber medhedilirken, indirilmi kitaplar anlamında kütüb-i münzele ifadesi kullanılmı tır, devamında ise dört kitap anlamına gelen çâr kütüb ifadesi kullanılmı tır. Beyitte, indirilmi kitapların övdü ü Hakîm'in Muhtâr'ının vasıflarının, dört kitapta Allah övücüsü olmu tur denilerek kutsal kitaplarda son peygamberle ilgili övgülere i aret edilmi tir.

⁹¹⁴ s. 574, . 687, b. 9.

⁹¹⁵ s. 101, . 17, b. 3.

Kütüb-i münzelenin memdûhi Muhtâr-ı Hakîm
Vâsıf-ı vasfı ola çâr kütübde O Kadîm⁹¹⁶

Sonraki örnekte ise, yine Hz. Peygamber'den bahsedilmekte ve ona yüzdört kitabın toplamının lutfedildi i ifade edilerek aynı zamanda Kur'ân'ın kendisinden önce gönderilen kitapları kapsamamasına da dikkat çekilmektedir.

Seni yüz dört kitâbın cem'ine câmi' kıldı Hak
Enbiyâlar serveri âfî ifâ âfî ifâ⁹¹⁷

Konuyla ilgili verilen son örnekte ise, Hz. Muhammed'i yüzdört kitabın medhetti i, fakat bunların içerisinde Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e gönderildi i anlatılmı tır.

Muhammed meddâhı yüz dört kitâbdır
Kur'ân ancak Muhammed'e hitâbdır⁹¹⁸

2.17.1. Kur'ân-ı Kerîm

“Kur'ân-ı Kerîm, son peygamber Hz. Muhammed (as)'e vahiy yoluyla Allah tarafından gönderilen, muhtevasında Allah'ın Müslümanlara emirlerini barındıran bir kitaptır. Konu hakkındaki rivayetlerden ve Kur'ân'ın ilgili ayetlerinden çıkarılan sonuca göre Kur'an Hz. Peygamber'e kırk ya ında iken 610 yılı Ramazan ayının 27. gecesinde inmeye ba lamı tır. Bir grubun rivayetine göre Kur'an, Kadir gecesinde toplu olarak levh-i mahfûzdan dünya semasına inmi , daha sonra yirmi veya yirmi üç yıl içinde parça parça Hz. Peygamber'e vahyedilmi tir.”⁹¹⁹ Lutfî Efendi'nin iirlerinde Kur'an-ı Kerîm'den sıkça bahsedilmektedir. Bu kullanımlardan bir kısım örnekler a a ıda verilecektir. Konuyla ilgili ilk örnekte, Kayyûm olan Allah, aldı ı emirleri yerine getiren kuluna fermanını verdi ki bu ferman gönderilen kitapların sultânı olan Hz. Kur'ân'dır denilmekte ve Kur'ân'ın önemine ve kapsayıcılı ına i aret edilmektedir.

Fermân-berine fermânını verdi O Kayyûm

⁹¹⁶ s. 611, . Na't-ı Resûlullâh, b. 6.

⁹¹⁷ s. 108, . 29, b. 6.

⁹¹⁸ s. 569, . 679, k. 5.

⁹¹⁹ Abdülhamit Birik, “Kur'an”, D A, c. 26, s. 384.

Sultân-ı kütüb Hazret-i Kur'ân nûr-i vâlâ⁹²⁰

Di er örnekte ise, Kur'ân'ın Ramazan'da Cebrail tarafından Hz. Peygamber'e indirilmesi anlatılmakta ve Kur'ân için kullanılan bir di er isim olan “furkan” ismine dikkat çekilmektedir. Beyitte, Cebrâil(as) Furkân'ı Hudâ'nın emri ile getirdi ve Ramazan'da Ahmed'e indirdi denilmektedir.

Cibrîl-i Emîn emr-i Hûdâ ile getirdi
Ahmed'e nüzûl eyledi Furkân Ramazân'da⁹²¹

Bir di er örnekte ise, Hz. Peygamber medhedilirken Kur'an'dan ve onun muhtevasında bulunan iki sûreden bahsedilmi tir. Dörtlükte, Yâsîn sûresinin onu vasfetti i, onun cemâlinin güzellik güne i oldu u anlatılmakta ve onun Tâhâ suresinin sırrı oldu unu Furkân'ın beyan etti i ifade edilmektedir. Bu sûreler sadece Lutfî Efendi de de il di er bir çok airde de Hz. Peygamber'in medhinde kullanılmaktadır⁹²². Muhtevâlarına bakıldı nda ise Hz. Peygamberin desteklendi i görülmektedir.

Seni vasfedince “Yâsîn”
Cemâlin ems-i mehâsîn
Sırr-ı Sûre-i “Tâhâ”sın
Beyân-ı “Furkân” de il mi⁹²³

Konuyla ilgili verilen son örnekte ise, Kur'ân'ın muhtevasına ve i levine dikkat çekilmi tir. Beyitte, ey ârif seni yaratan Allah'ın kitabına bir bak ve sana ne emretti ini gör denilmektedir.

Bugün ey mü'min-i ârif seni halk eyleyen Allah
Kitâbullah'ına bir bak nedir gör emr ü fermânı⁹²⁴

⁹²⁰ s. 111, . 34, b. 3.

⁹²¹ s. 458, . 524, b. 6.

⁹²² Konuyla ilgili bkz. *Fuzûlî Divanı*, *eyh Galib Divanı*.

⁹²³ s. 546, . 652, k. 5.

⁹²⁴ s. 599, . 722, b. 12.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HÂCE MUHAMMED LUTFÎ EFENDİ'NİN İNŞAATLARINDA GEÇEN TASAVVUFÎ UNSURLAR

Bu bölümde öncelikle Lutfî Efendi'nin tasavvuf anlayışı ile ilgili bilgi verilecek, akabinde eserinde geçen tasavvufî kavramlar ve bunlarla ilgili örnekler derlendirecektir. Son olarak ise eserde geçen tarikatlerle ilgili bilgi verilip, eserde tasavvufî sembol olarak sıkça kullanılan güzellik unsurları sıralanıp örneklerle açıklanacaktır.

3.1. Hâce Muhammed Lutfî Efendi'nin Tasavvuf Anlayışı

Hâce Muhammed Lutfî Efendi, Bitlis'teki Küfrevî dergâhına bağlı mutasavvıf bir zattır. O tasavvufla sadece teorik olarak ilgilenmemiştir, bilakis onu hayatını kuşatan bir çerçeve olarak görmüştü ve hayatını bu ölçüye göre düzenlemiştir. Lutfî Efendi, tasavvufu öncelikle hâl ilmi olarak görmüştür. Ona göre, bir yaşam felsefesinin, gözleri ve gönülleri doyuran bir gıdanın adıdır tasavvuf. Onun tasavvuf anlayışında ilim ve amel yan yana ve bir bütünün ayrılmaz parçalarıdır. Lutfî Efendi, tasavvufun ilk şartı olarak dinî ve ahlâkî gereklilikleri eksiksiz yerine getirmeyi görmüştü, bunlar yerine getirildikten sonra ise ayrıntılara inip hassasiyetleri geliştirerek takvada derinleşmeyi hedef göstermiştir. Onun tasavvuf anlayışının iki kelimeyle ifade edilmesi istense, Kur'ân ve sünnet denilebilir.

Lutfî Efendi'nin bir özelliği de, tasavvufun tanımını manzum olarak yapan sayılı mutasavvıflardan biri olmasıdır. O tasavvuf anlayışını oniki beyitlik bir şiirle anlatmıştır. Bu şiirin başlangıç beytinde, tasavvuf, maddi ve manevi kirlilerden arındırılmış, ilâhî tecelliye uygun bir mahal haline getirilmiş tertemiz bir gönülle Allah'a yönelmektir denilmekte, akabine ise onun tasavvuf ıstılahında kullanılan kelimelerle övünmek olmadığı, bu kelimeleri bütün benliğinde yaşayarak hissedip, ilahî cilvelerin, gönlünde bulunan kapılarını aralayıp kainatı hikmet penceresinden seyretmek olduğu ifade edilmektedir.

Tasavvuf sâf-ı dilden Hazret-i Allah'a dönmektir
Tasavvuf ıstılâhâtı ile sanma ö ünmeektir⁹²⁵

Tasavvuf, tertemiz bir gönülle samimiyetle Allah'a yöneldikten sonra, her an Allah'ın emirleriyle olmak, maddi manevi davranı lara çeki düzen verirken ölçü olarak onun emirlerini almaktır. Onda kullanılan lafız ve ibareleri sadece be enmek de il onların canlı bir göstergesi haline gelmek, bu ibare ve lafızları, ö renmek, ya amak ve hissetmektir.

Tasavvuf emr-i billah ile dâim olmak elbettir
Yalınız sanma elfâz u ibârât be enmeektir⁹²⁶

Tasavvuf yolunun inceliklerinden biri de ilahi cilveleri ve mahrem olunan sırları gönül gözü kapalı olan dü manlardan saklamaktır. Onlara, zihinlerinde cahil izlenimi bırakacak ekilde görünmektir. Zira tarihte defalarca mü ahede edildi i üzere, böyle insanlara ilahi sırlar açıldı ında bu konuda bir inançları olmadı ı ve ayrıca gönül ve zihin kapları dar oldu undan bu özel durumları anlayamadıkları için alay etme yoluna giderek hem kendileri günaha girmi ler hem de toplumun bazı kesimlerinde zihin bulanıklıklarına sebep olmu lardır. Lutfi Efendi de bu durumun farkında oldu u için bu konuda hassas olunmasını tasavvufun artları arasında saymı tır.

Bu yolda ketm-i esrâr eylemek a yârdan farzdır
Cehâlet perdesine zâhiren vallah bürünmeektir⁹²⁷

Her Müslüman önce kendinden sonra da en yakınından uza a do ru çevresindekilerden sorumludur. Âlimler ve mutasavvıflar ise daha geni kitlelerden sorumludurlar. Onlar toplumun içerisinde hidayet yolunu gösteren birer çera gibidirler. nsanları Allah'ın yoluna ça ırıp dini tebli ederler. Bu sorumluluk dolayısıyla onların gerekli olgunlu a eri tikten sonra haktan uzak bir kö eye çekilip bireysel ya amaları ho görülmemi tir. Onlardan toplumun önünde ve örnek olmaları beklenmi , bu konuda mür idlerinin uygun gördü ü yere gidip Allah'ın adını duyurmayı en asil vazife kabul

⁹²⁵ s. 150, . 87, b. 1.

⁹²⁶ s. 150, . 87, b. 2.

⁹²⁷ s. 150, . 87, b. 5.

etmi lerdir. Fakat takdir edilir ki tasavvuf ne rine me'mûr olmak için bazı yetenekler ve Allah'ın nasib etmesi de gereklidir. Mür id, halden anlayan, insanlarla diyalog ve anla manın usûlünü bilen, onları kırıp gücendirmeden mesajını verebilen, ifadesi anla ılır ve etkili, gönüllere tesir edebilen özelliklere sahip olmalıdır ki vazifesini hakkıyla yerine getirebilsin. Lutfî Efendi, a a ıdaki beyitte tasavvuf yolunun bu özelliklerini anlatmaktadır. Bu beyitte, Â ık yüzbinlerce makamı geçip yükselse bile bazen mür id olamayabilir, bu öncelikle Allah'ın istemesi, sonra mür idin i areti son olarak da dervi in maddi manevi yeterlili ine ba lıdır denilmektedir.

Nice yüz bin makâmâtı terakkî eylese â ık
Tasavvuf ne rine me'mûr olur mu bunu bilmektir⁹²⁸

Lutfî Efendi, dinin artlarının büyü ünün, merhametli olmak ve kar ıla ılan her durumu önce kendi nefsiyle kıyaslayıp sonrasında o konuda bir karara varmak oldu unu ifade etmektedir. Bu mısradaki, nefse kıyas kavramının günümüzde sık kullanılan kar ılı ı olan empati, kendisini kar ısındakinin yerindeymi gibi dü ünüp onun ya adı ı durum kar ısında hissettiklerini anlamaya çalı ma ve bu duygularla onunla konu ma, kavramı ortaya çıkmaktadır. Lutfî Efendi, toplumda, kar ılıklı anlayı , sevgi, saygı, huzur ve barı ın tesisi için, nefse kıyasın hayati önem ta ıdı ının farkındadır ve bu sebepten de onu dinin büyük artı olarak saymaktadır. İkinci mısradaki ise din ve tasavvuf terminolojisinde önemli yeri olan iki kavrama de inmi tir. Bunlardan biri, “samt” di eri ise “sabr”dır. Samt, konu mamak sessiz kalmak anlamına gelmekte, tasavvufta ise, bo ve zararlı konu maktan sakınmayı ifade etmektedir. Sabr ise, herhangi bir durum kar ısında ho görebilme ve tahammül edebilme gücüdür. Her iki kavramın anlamı dü ünüldü ünde aralarında sıkı bir ba oldu u görülmektedir, öyle ki, samt, dili tutabilme, sabır isteyen bir i tir, sabrın bir boyutu ise sessiz kalıp diline sahip olabilmektir. Her iki kavram da vakıya dönü tüklerinde uygulanması zor olan düsturlardır. Fakat, Efe Hazretleri, tasavvuf yolunun, manevi terakki yolu oldu unun, manevi terakkinin ise basit bir süreç olmadı ının bizzat ya ayarak farkındadır. Dolayısıyla samt ve sabr bu yolda sadece iki önemli basamaktır ve kula dü en vazife, bu

⁹²⁸ s. 151, . 87, b. 10.

basamakları a ıp, lahi dergâhın kapısında sabit olup tasavvuf yolunda devam etmektir. Lutfî Efendi, samt ve sabr ile ilgili ayet ve hadislere de telmihte bulunmu tur⁹²⁹.

Bu dinin a'zam-ı artı kıyâs-ı nefis ü insaftır
Yerinde sâmit u sâbir bu babda râhı almaktır⁹³⁰

Lutfî Efendi, tasavvufun tanımını yaptığı iirinin mahlas beytinde ise, mutasavvıfda bulunması gerekli olan birkaç özelli e i aret etmi tir. Mutasavvıf, kibir, gurur ve büyülenme gibi dinen uygun görülmeyen duygu ve davranı lardan kaçınıp, Allah'ın huzurunda tevazu ile yüzünü yere koyar ve O'na en yakın olunan secde anının feyzinden nasiplenir. O, Mevlâ'ya dayanır ve îmânından dolayı sevinç duyar. anıp dayandı nın yüceler yücesi oldu unun ve kendisinin îmân sahibi olmasının onun lütfu oldu unun farkındadır.

Tevâzu, tasavvufta önemle vurgulanan duygu ve davranı modellerinden biridir. Dervinin ilk e itiminin önemli bir parçasıdır. Tevâzuyu yapmacıklıktan çıkarıp hakikat olarak ya amaya ba layan dervi , gurur ve kibir illetini yenme noktasında önemli mesafe katetmi demektir. Mütevâzi olan insan kainattaki birli e inanmı , yaradılmı ları e it görüp ona göre davranı lar sergilemeyi kendisine ilke edinmi tir. Lutfî Efendi, bütün insanlar için gerekli olan bu ilkenin bir mutasavvıf için vazgeçilmez bir gereklilik oldu unun fazlasıyla farkındadır. Bu farkındalı ndan dolayı da bu konuyu tasavvufun tanımını yaptığı iirinde belirtme ihtiyacı hissetmi tir.

Mutasavvıf mütevâzî olur kor yerlere yüzler
Dayanıp Lutfî Mevlâ'ya îmân ile sevinmektir⁹³¹

Bu bölümde buraya kadar Lutfî Efendi'nin tasavvufun tanımını verdi i, iirinden bazı beyitler alınarak onun tasavvuf anlayı ı hakkında bir fikir verilmek

⁹²⁹ Ey iman edenler! Sabır ve namazla yardım isteyin. üphe yok ki Allah, sabredenlerle beraberdir2/153. Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin. üphesiz o (sabır ve namaz), Allah'a saygıdan kalbi ürperenler dı nda herkese zor ve a ır gelen bir görevdir2/45. Evet sizler sabreder ve itaatsizlikten sakınırsanız onlar da hemen üzerinize saldırırlarsa, Rabbiniz size be bin ni anlı meleklerle yardım edecek3/125. Onlar, bo söz i ittikleri zaman, ondan yüz çevirirler ve «Bizim i lerimiz bize, sizin i leriniz size. Size selam olsun. Biz kendini bilmezleri istemeyiz» derler28/55.

⁹³⁰ s. 151, . 87, b. 11.

⁹³¹ s. 151, . 87, b. 12.

istendi. Buraya kadar verilen örneklerde genel olarak, bir yapılması istenen durum, bir de yapılmaması istenen durum bulunmaktaydı. A a ıdaki örneklerde ise, Lutfî Efendi, tasavvuf okutan ki ilerden veya mutasavvıf olarak tanıtılıp sunulan ahısların halinden ve davranı larından duydu u rahatsızlı ı, sebebiyle birlikte ifade etmektedir. Bu örnekler, daha ziyade O'nun zamanından ikayet etti i, dönemindeki çarpık gördü ü durumları ifade etti i iirlerinde bulunmaktadır. Her iki iir de, bir bütün olarak de erlendirildi inde toplumdaki dini ve ahlâki çöküntü, dolayısıyla bunun beraberinde getirdi i kurumlardaki aynı sahalardaki çöküntü, büyük bir üzüntüyle anlatılmaktadır. Bu ba lamda ortaya çıkan olumsuzluklardan bazıları, medreselerdeki e itim kalitesinin dü mesi, ehliyetsiz müderrislerin artması, bunun yanı sıra cahil, hatta sahte eyhlerin ortaya çıkarak tekkelerin güvenilirli ine ve saygınlı na zarar gelmesi olarak sayılabilir⁹³². İlk dörtlükte, medrese ve tekke gibi saygın kurumlardaki çözülme ele alınmaktadır. Lutfî Efendi, burada tasavvuf e itimi verenin Hakk'ı kabulden uzak oldu unu ve cehaletinden ya da kasden eriate aykırı i leri uygunmu gibi gösterip, yaptırdı mı asırlardır onuruyla ya amı bu topluma eksiklik olarak bunun yetece ini ifade etmi tir. Zira o bu kurumların asırlardır toplumun temeli oldu unu, Anadolu'nun yurt edinilmesinde öncülük yapan Alperenlerin oca ının bu kurumlar oldu unu⁹³³, insanların gönlüne sevgiyi, karde li i, ho görüyü ve ahlakî hassasiyeti yerle tirme noktasında üstlendikleri ola anüstü rolü çok iyi bilmekte ve bunların yozlaşmasına çok üzülmekteydi. Efe Hazretleri, bir toplumun madden ve manen çökmesinin en büyük nedenlerinden birinin onun dini ve ahlâki dinamiklerinin yozlaşması ve kaybolması oldu unun canlı ahidlerinden biriydi ve bu durumu büyük bir noksan olarak görüyor ve çözülmenin kendisinin tahammülünü zorladı ını ifade ediyordu.

Hakk'ı kabulden ta radır

lm-i tasavvuf ba ladır

er'in hilâfın i ledir

Yetmez mi bu noksan bize⁹³⁴

⁹³² Daha geni bilgi için bkz. Erol Güngör, *slâm Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yay., stanbul-1996, s. 94-95.

⁹³³ Konuyla ilgili daha geni bilgi için bkz. Mehmet eker, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkle mesi ve slâmla ması*, Diyanet leri Ba kanlı ı Yay. Ankara-1997, s. 99-151. ; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet leri Ba kanlı ı Yay., ty., s. 244-247.

⁹³⁴ s. 470, . 540, k. 14.

Di er örnekte ise öncekiyle benzer olarak, tasavvuf ilmini okutanların cehalet sahibi oldukları anlatılmış , hatta bunların cehaletlerinin büyüklü ü, cahilliklerinin baki olmasıyla ifade edilmiştir. Sonrasında ise, i in yapılabilmesi için gerekli olan temel unsur olmadan bir i i yapmaya çalışılma anlamına gelen, “ipli i yok bez dokudur” atasözü kullanılarak, bunlar ipli i olmadan bez dokutmaya çalışılan ki ilere tebih edilmiştir ki, iplik olmadan bez dokumanın imkansızlığı malumdur. O, bütün bu olumsuzluklar karşısında ise gönlün endişe duymasının normal ve yerinde bir davranış olacağını söylemiştir. Takdir edilir ki, Lutfî Efendi, zor bir dönemde yaşamıştır. Asırlardır dünyaya meydan okuyan bir devletin aciz duruma düşmesine ve hatta yıkılmasına tanıklık etmiş , milleti ve memleketi için bizzat savaşmış , ve yıkılan devletin kullerinden yepyeni bir devletin doğuşunu müahede etmiştir. Bu arada da elbette, neden sonucu savaş kadar sürüklenen olumsuz durumların ortaya çıktığını sorgulamış ve bunun bir tek değil bir çok nedeninin olduğunu karar vermiş , yıkılmanın bir bütün olduğunu fark edip bu düşüncelerini ve farkındalıklarını şiirlerinde ifade etmiştir.

Kendinde cehli bâkîdir

İm-i tasavvuf okudur

İpli i yok bez dokudur

Besdir gönül endişesi⁹³⁵

3.2. Tasavvufi Semboller Güzellik Unsurları

Güzel ve güzellik, aşkın kaynağı olarak görülmüştür. İnsan göz ile bakıp görür, gördüğü ve beğendiğinin sevgisi veya sevdası gönlüne dolup onu kaplar, bu sevgi tutku haline dönüşüp hayatını normal seyrinden çıkardığında ise aşk ortaya çıkar. Âşk olunan güzel, insan ise bu aşk, beğeri aşk olarak isimlendirilmiştir ve ilâhî aşk için bir basamak olarak görülmüştür. Fakat her beğeri aşk ilahî aşka ulaşmaz diye bir kural yoktur. Bu, kişinin gayreti beğeri güzelliğinin arkasında onu meydana getiren kudreti görmesi ve mutlak güzelliği anlamasıyla ortaya çıkan bir durumdur. Bu durumun edebi metinlere yansımaları ise genelde sembollerle olmuştur. İlahi sevgilinin ve aşkın anlatıldığı

⁹³⁵ s. 563, . 673, k. 9.

tasavvufî metinlerde, ilâhî güzellik unsurları genellikle be eri sevgilinin güzellik unsurlarıyla sembolize edilmiştir.

Söz konusu sembollerin kullanılması hususunda çe itli eserlerde farklı yorumlar yapılmıştır. “Bunlardan birinde, *ol u’arâ-i fazîlet- iâr ve nuzamâ-i hakikat-güftâr ki, (lisânü’l urâi miftâhu’l cenneti) ibtigâsınca miftâh-ı zebânları kilid-i der-i gencîne-i ke f ü beyân ve mefâtih-i ebvâb-ı cinândır. Sanâyi’-i e âr ve bedâyi’-i eshârla künûz-ı hakâyıkı i ‘âr ve rumûz-ı dekâyıkı ızmâr idüp gâh nazm-ı mesnevî birle makâmât-ı tevhidü’l-vâsilîn ve gâh ebyât-ı ma’nevî birle mevâ’ız-ı tehdîdü’l-gâfilîn iderler ve gâh esbâb-ı hüsnî ve ahvâl-i a kı sebep idinüp erbâb-ı hüsn ü cemâlün ashâb-ı a ka i ve ve kiri mesin ve isti nâ ü îvesin beyân iderler ve gâh nâr-ı mahabbet suhteleriniün âte -i tiyâk ve nâr-ı iftirâkla sûz u güdâzın ve nâle vü niyâzın nazm idüp cevri-i habîb ü zulm-i rakîbi bir dâstâ’n-ı dil-sitân iderler. Egerçi sözleri zâhiren ta’rif-i hüsn ü cemâl ve tavsîf-i hatt u hâldür lâkin ma’nîde tahmîd-i sâni’-i müte’âldür nitekim ol gülistân-ı nazmun bülbül-i suhan-serâyı ve ekeristân-ı i’rûn tûti-i eker-hâyı a’ni Mîr ‘Ali îr Nevâyî (r.h.) buyurur:*

Gül yüzide bülbül sinün esrârına nâtık

em’ odıda pervâne sinün hüsnüne eydâ

Ve bilcümle hüsn ü tal’at ve cemâl ü behcet ‘ârîfle Hak arasında bir sûretdür. Lâcerem erbâb-ı ma’nâ sûretde kalmayup her cemâlün cemâlinde pertev-i dîdâr-ı Hak ve sırr-ı nûr-ı cemâl-i mutlakı seyr idüp (Bakara115) mefhûmınca nak ından nakkâ ı ve eserinden mü’essiri mü âhede kılurlar. Kıt’a li-mü’ellifihi.

Odur ‘âlemde mahbûb-ı hakîkî

Bilür anı ki ‘irfânî sîfâtdur

Cemâli mazharîdür hüsn-i hubân

Cemâl âyinelerde ‘âriyetdür

Bu takdirce u'ârâ-yı nazm-ârâ sâni'-i kadîmün vassâfları ve esrâr-ı ahsen-i takvîmün meddâhları ve ke âflarıdır.

Bu meselün fi'l-mesel misâli bir kimse bir binâ-yı zîbâ ve 'imâret-i ra'nâ-yı 'ibret-nümâ binâ ve bünyâd itse ol câmi'-i pür-sanâyi'i teferrüc ü temâ â idenler medh ü tahsîn ve senâ vü âferîn itse ol medh ü tahsîn fi'l-hakîka binâyâ degül belki bennâyâ 'âyid ü râci' dür. Lâkin herkesün iz'ân u isti'dâdına göre bir alı ı ve kabiliyyetine göre bir veri i olur.

Egerçi u'arâ-i nükte-ârânun i'r-i mecâzî libâs ve hakikat-iltibâsından def ü ney ve nukl ü mey inhâ ve i 'âr ider ibârât u isti'ârâtı gelürse zâhirine nâzır olup evsâf-ı arâb u âhid ve hayâl-i sâk u sâ'id mülâhaza olunmaya ki lisân-ı erbâb-ı hakikat ve zebân-ı ashâb-ı tarîkatda rûy-ı mecâzdan hakikatı mü 'ir ve mü temil her lafzun bir ma'nâsı ve her ismün bir müsemâsı ve her kelâmun bir te'vîli ve her te'vîlün bir temsili olur. Nite ki ol a k meyhânesinün peymâne-perdâzı ve ma' ûk u mey elfâzinun nükte-sâzı a'ni Hâce Hâfız îrâzî(....) e 'âr-ı mecâzî i'ar-ı hakikat-disârında buyurur. (....)

Ve bilcümle eger evsâf-ı âhân ve medâyih-i hûbândur merd-i muhakkık-ı hak-bîn ve ehlu'llah-i vahdet-âyîn mezhebinde Hâlık-ı zü'l-celâl ve'l-cemâle a'ni Hazret-i Hudâ-yı müte'âle âyid ü râci' dür."⁹³⁶

Ba ka bir eserde ise be eri güzellik unsurlarını söyleyerek anlatılmak istenen asıl unsurlar öncekiyle benzer ekilde anlatılmı tır. Bu eserde konuyla ilgili unlar söylenmi tir. "Yana bir bu kim gûyiyâ ba'zı il e 'âr tahsilidin ve divân teknilidin garaz-ı mecâzı hüsn ü cemâl tavsîfi ve maksûd-ı zâhiri hatt u hâl ta'rifidin özge nime anlamay durlar. Dîvân tapılgay kim anda ma'rifet-âmîz gazel tapılmagay ve gazel bolgay kim anda mev'izet-engîz bir beyt bolmagay mundak dîvân bitilse hod asru bîhûde zahmet ve zâyi'-i me akkat tartulgan bolgay. Ol cihetdin bu dîvânda hamd ü na't ü mev'izedin ba ka her ûr-engîz gazeldin kim istimâ'ı meh-ve lerga mûcib-i ser-ke lik ve gam-ke larga mûcib-i mü evve lik bolgay, birer ikirer nasîhat-ârâ ve mev'ize-âsâ beyt irtikâb kılındı kim alarning vücûd hurmeni ol berk ihtirâkıdın bi'l-küllin zâyi'

⁹³⁶ Rıdvan Canım, *Latîfî Tezkiretü' - u'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*, Atatürk Kültür Merkezi Ba kanlı 1, Ankara-2000, s. 81-83.

bolmagay, yok kim bu gazel gazâleleri cilve-gerlik sâz belki perde-derlik âgâz kılsalar bu beytning nasîhat-sâz vâ'izleri ve mev'ize-perdâz nâsıhları mâni' bolgaylar."⁹³⁷ Her iki metinde de be eri güzel vasfedilerek ilâhî güzelli e i aret edildi i ve sûfî airin güzele baktı ında onun sadece zahiri görüntüsüne bakmayıp onun ahsında bu güzelli i yaradını gördü ü ifade edilmektedir. Dolayısıyla onlar güzelin özelliklerini sayarken de bunları sembol olarak kullanmakta ve her bir unsurla farklı bir manevi cihete i aret etmektedirler. Lutfî Efendi de iiri ilahi güzelli i anlatmak için kullanan bunu yaparken de eserden müessire giden mutasavvıflardan biridir.

Bu ba lık altında Lutfî Efendi'nin eserindeki iirlerde kullanılan bu semboller incelenecek ve herbirinin farklı kullanımları mümkün oldu unca örneklendirilecektir. Lutfî Efendi'nin iirleri bu açıdan incelendi inde, onun iirlerindeki sevgilinin klasik edebiyatta kullanılan sevgili tipiyle neredeyse bire bir örtü tü ü söylenebilir. Sevgilinin sadece fiziki özellikleri de il bu özelliklerini tamamlayan tavır özellikleri de bu ablona uygunluk arz etmektedir. Sevgili servi boylu, gül endamlı, misk kokulu, nergis gözlü, âhû bakı lı, â 1 ına cevreden, nazlı nazenin bir güzeldir. Lutfî Efendi, bu fiziki unsurları eseri tasavvufi muhtevalı olması dolayısıyla ilahi güzellik sembolleri olarak kullanımı ve bunları ihtiva eden müstakil iirler yazmı tır. Bu ba lık altında önce mutlak anlamda güzellikle ilgili örnekler verilecek daha sonra, sevgilinin fiziki özellikleri onun sonrasında ise tavır özellikleri ele alınacaktır. En son kısımda ise, sevgilinin köyü, köpe i, mektup, rakip gibi sevgiliyle ilgili di er unsurlara yer verilecektir.

3.2.1 Mutlak anlamda güzellik

Daha önce de ifade edildi i gibi Lutfî Efendi'nin iirlerinde güzellik unsurları tasavvufi semboller olarak kullanılmı ve kullanılan sembole göre bazen vahdet veya kesret bazen yokluk veya varlık vb. anlamlara i aret etmi lerdir. Güzellik kavramı iirlerde bazen hüsn kelimesiyle bazen güzellik, bazen de cemal kelimesiyle kar ılanmı tır. Bazı iirlerde ise güzel için, Yûsuf (as), hûri, peri gibi benzetmeler yapılmı tır. iirlerde, mahbûbun, Allah, peygamber veya mür id olmasına göre kullanılan benzetmeler ve ifadeler farklı özellikler arz etmektedir. Allah'tan bahsedilirken güzellere güzellik bah eden sevgili denilirken, mahbub mür id oldu unda

⁹³⁷ 'Alî îr Nevâyî, *Garâ'ibü's-sıgar*, Haz. Günay Kut, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara-2003, s. 19.

Yûsuf-i sâni olarak vasıflandırılmaktadır. Konuyla ilgili örnekler bu başlıkta incelenecektir. Konuyla ilgili ilk örnekte, hal, hayal, iman nuru, gönül, husn kitabı, ilim, irfan kelimeleriyle tenasüp sanatı yapılmı ve tasavvufi remiz olarak vahdeti temsil eden hal ile iman nuru bir arada kullanılarak imanın Allah'ın birliğini tasdik eden vahdete ulaşılarak elde edilecek vurgulanmış, ilim ve irfânın ise ilahi güzelliklere atıfına olma ifade edilmiştir.

Dilde halların hayali nûr-i îmândır bana

Hayret-i husnin kitâbı ilm ü irfândır bana⁹³⁸

İkinci örnekte ise, Allah(cc) güzellere güzellik bah eden sevgili olarak vasıflandırılmış ve böylece O'nun güzelliğinin kaynağı ve mutlak güzellik sahibi olduğunu belirtmiştir. İlahi güzellik sahibinden gelen lütfü da kahrı da canına sürekli devam eden bir bahşetici olarak görmekte ve güzelin lütuf ve cevr özelliklerine atıf yapmaktadır.

Ey güzellere güzellik bah eden mahbûb-i cân

Lutf u kahrin cânıma bahî -i yeksândır bana⁹³⁹

Takdir edilir ki yapılan benzetmelerde belirli kurallar takip edilmektedir. Her bir benzetmede kullanılan temel unsur kendi yan unsurlarıyla kullanılarak benzetmede tutarlılık oluşturulmaktadır ki bu tenasüp sanatı olarak da ifade edilmektedir. Sıradaki örnekte, bu açıkça görülmektedir. Örnekte, mahbub felekte parlak ay olarak vasıflandırılarak, seher yıldızıyla karşılaştırılmış ve ondan daha güzel olduğunu ifade edilmiş ve bu arada konuyla ilgili, felek, ay, seher yıldızı, dokuz gezegen gibi unsurlar bir arada kullanılmıştır.

⁹³⁸ s. 96, . 11, b. 1.

⁹³⁹ s. 97, . 11, b. 8.

O kamer-tâb-ı felek necm-i seherden de güzel
Neyyir-i nüh-fele in perver-i nev-restesidir⁹⁴⁰

Hiz. Peygamber'in güzelli i anlatılırken, Hakk'ın onu ezelden mir'ât edindi i ve onun nûrdan olu mu bir güzel oldu u ifade edilmi tir.

Mir'ât-ı Hak rûz-i ezel
Eyledi anı Lem-yezel
Nurdan mürekkebi bir güzel
Ahmed Muhammed Mustafâ⁹⁴¹

Lutfî Efendi mür idini anlatırken ise, onu zamanın yi idi olarak isimlendirmi ve onu servi gibi server, Yûsuf-i Ken'an, âhûların gördüklerinde canlarından geçip kendilerini suya atıp kurban olacakları bir güzel olarak tanımlamı tir.

Serv-ve serverdir levend-i zemân
Yûsuf-i Ken'an'dır âfet-i devrân
Âhûlar görseler olurlar kurbân
Geçer candan gider deryâyâya dü er⁹⁴²

O, hayâl beniyle ve gül saçan kâhkülüyle öylesine güzeldir ki, onun misli cennette bile yoktur.

Ol ruhleri al hâsılı cennetde bulunmaz
Ol hâl-i hayâl kâkül-i gül-bârımı bir gör⁹⁴³

⁹⁴⁰ s. 181, . 121, b. 2.

⁹⁴¹ s. 90, . 5. k. 9.

⁹⁴² s. 182, . 122, k. 3.

⁹⁴³ s. 243, . 212, b. 2.

Güzel, ola anüstü güzeli i temsil eden, periye benzetilmi , onun peri gibi kanatlanıp uçtu u güne ve ayın onu kıskançlık içerisinde seyrettikleri ifade edilerek güzelli in ölçüsü anlatılmı tır.

Perî-ve pervâz eder evk ile ehperler ile
Re k eder ems ü kamer seyrine âyestesidir⁹⁴⁴

Güzelleri takip etmek de güzelli in ölçüsü olarak görülmü tür. Bu beyit iki anlamda da dü ünülebilir. Hem güzelleri takip eden de güzel olur hem de güzelleri ancak güzeller takip eder anlamında anla ılabilir.

Güzellere peyrev olan elbette güzeldir
adâne alur peyrevi âdâne güzeller⁹⁴⁵

Bir ba ka beyitte güzellik mülkünden bahsedilmi ve seher yıldızı gibi olan güzelin güzellik mülkünde tek oldu u ve onun yüzünün kevser suyu gibi olup kendisine bakanların gönlünü aldı ı ifade edilerek güzellikle ilgili birden fazla kavram bir arada kullanılmı tır.

Lutfiyâ necm-i seher mülk-i melâhatde vahid
Yüzü Kevser sulara bakma gönül elden gider⁹⁴⁶

Güzel, servi boylu, hûri görünü lü ve zamanının âfetidir, onun bakı ı can yakar.

Serv-i kad hûri kıyafet âfet-i devrân bir güzel
Bakı ı cân-cûlere bakma gönül elden gider⁹⁴⁷

⁹⁴⁴ s. 181, . 121, b. 3.

⁹⁴⁵ s. 191, . 134, b. 8.

⁹⁴⁶ s. 243, . 211, b. 6.

⁹⁴⁷ s. 243, . 211, b. 3.

Güzeli, hûri, gılmân gibi cennet varlıkları görse hayrette kalırlar, zamanın âfeti bilse deh ete dü er, güne ise onun benzerini görmemi tir denilerek onun böyle olmasında Allah'ın hikmetinin bulundu u ve bu durumu Allah'ın takdir etti i ifade edilmi tir.

Hayret eder görse hûr ile gılmân
Deh et alur bilse âfet-i devrân
Mislini görmemi mihr-i dirah ân
Hikmetullah böyle mukadder olmu ⁹⁴⁸

Bir ba ka örnekte ise, güzelin ezel nuru oldu u, ahlâkının güzel, güzelli inin ise firâvan oldu u ifade edilerek, bu özelliklerine ra men onun yine de insan oldu u vurgulanmı tır.

Bir nûr-i ezel hulk-i güzel husn-i firâvân
Ammâ yine insân ⁹⁴⁹

Güzel, mânâ arabını içerek mest olmu tur ve cennet katmerlerine benzemektedir.

Mey-i ma'nâ cur'asıyla mest-i medhû bir güzel
Katmer-i cennet gibi nûr yâri gözler gözlerim ⁹⁵⁰

Güzel, güne gibidir, güzel huyludur, gönlü ve camı yakan ikinci Yusuf'tur.

⁹⁴⁸ s. 302, . 295, k. 3.

⁹⁴⁹ s. 375, . 404, bend 4.

⁹⁵⁰ s. 348, . 366, b. 4.

Ey ems-i zemân hulk-i husün Yûsuf-i sâni

Yakdın dil ü cânı⁹⁵¹

Güzelin güzelli inin öhreti her yere yayılmıştır, onun ay gibi güzelli i Hakk'ın kudretindedir, o elest meclisinde hikmet dersini okudu u için, onun ba ı vahdet gülü açar.

Da ılımı devrâne ân u öhreti

Kamer-ve bir dilber Hakk'ın kudreti

Okumu elestde ders-i hikmeti

Verd-i vahdet açar bâ ı dilberin⁹⁵²

3.2.2. Ebrû

“Ka , sevgilinin ikinci derecede güzellik unsurlarından sayılır. Sevgilinin ka ı üzerine edebiyatta bir çok benzetmeler, istiareler yapılmıştır. Ka , e ridir, hilale, ra, ye ve nun harflerine, mihraba, tâka, yaya, hançere benzetilir.”⁹⁵³ Lutfî Efendi'nin şiirlerinde ise ka , mihrab, kiblegah, dilârâ, tâ -i kaza, seyf, kudret kalemi, tâk, keman, kalla , kara, mah-ı nev olarak vasıflandırılmıştır. Bu kullanımlar bu başlık altında örneklendirilmiştir. Örnekler birer cümle ile detaylandırılacaktır. Konuyla ilgili ilk örnekte, Hz. Peygamber'in mihrab olan ka ları, velilerin kiblegâhı olarak ifade edilmiştir.

Kiblegâh-ı enbiyâdır mihrâb-ı ebrûleri

Neyyir-i a'zam-ı isti'lâ Muhammed Mustafâ⁹⁵⁴

⁹⁵¹ s. 411, . 459, bend 6.

⁹⁵² s. 420, . 472, k. 5.

⁹⁵³ Pala, age, s. 130-131. Daha fazla ve alternatif bilgi için bkz. Harun Tolasa, *Ahmet Pa a'nın şiir Dünyası*, Akça Yay., Ankara-2001, s. 185-191 ; Nejat Sefercio lu, *Nev'î Dîvânı'nın Tahlîli*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1990, s.151-155.

⁹⁵⁴ s. 92, . 7. b. 9.

Ebrûler, dilârâdır görenlerin gönüllerini almakta, kendine ba lamaktadır.

Ey âhid-i mukaddes hur îd-i âlem-ârâ
Geysûlerin muhammes ebrûlerin dilârâ⁹⁵⁵

Güzelin ka ları karadır, bu onun gençli inin ve güzelli inin göstergesi olarak sunulmu tur.

Dökülmü inci di leri
Çürümü kara ka ları
Allah'a kalmı i leri
Ci erleri biryân yatır⁹⁵⁶

Ka , kaza kılıcıdır ki güzel, onunla seçme ansı olmayan binlerce â ı nın cân gömleklerini parçalar veya ihtiyârı elden giden â ıkların binlerce cân gömleklerini sevgilinin u runda parçalarlar.

Gözlerin âfet-i devrân ka ların tâ -ı kazâ
htiyârsız â ıkın bin câme-i cân pâreler⁹⁵⁷

Ka , kamer ekinde bir kılıçtır ki yi itlikte özel bir yere sahip olan Rüstem'le meydan etmektedir.

⁹⁵⁵ s. 95, . 10, b. 1.

⁹⁵⁶ s. 177, . 115, k. 9.

⁹⁵⁷ s. 234, . 199, b. 4.

Rakseder kâkülleri gerdende ehperler gibi
Seyf-i ebrûler kamer-ve Rüstem'e meydân eder⁹⁵⁸

Ka kudret kalemidir, kalemle çizilmi gibi düzgün ve güzeldir, zira o, Allah'ın kudretiyle ekillenmi tir.

Ka ları kudret kalemi ruhleri zînet alemi
Lutfiyâ Hakk'ın keremi cennet-i a'lâları var⁹⁵⁹

Güzelin yay ka larının tâkı â ıkların mihrabıdır. Sevgiliyle bulu mak isteyen â ıklar ona yönelirler.

Tâk-ı ebrû-yi kemânın dilberâ mihrabımız⁹⁶⁰
Kevser-i la'l-i lebindir bâde-i nâ-yâbımız

Ay yüzlü güzelin yay ka larının tâkına gökyüzündeki güne bile â ıktır.

Bak kamer-tal'at kemân-ebrûlerinin tâkına
Hur îd-i âsumân â ıktır ayân olsun da gör⁹⁶¹

Ka kalle tir, hile ile â ıkları avlar ve cân evlerine ate dü üreerek onları peri an eder.

Ey gönül ka ları kallâ a nazar etme dedim⁹⁶²
Cân-gehin âte eder dilber-i zî-ân giderek

⁹⁵⁸ s. 253, . 226, b. 2.

⁹⁵⁹ s. 274, . 253, b. 7.

⁹⁶⁰ s. 290, . 278, b. 1.

⁹⁶¹ s. 269, . 249, b. 5.

⁹⁶² s. 323, . 324, b. 4.

Ka , ekli dolayısıyla kemâna, yaya benzetilmi tir. Ayrıca o kirpik oklarını â ıkların ba rına atmak için kurulmu bir yay olarak da dü ünülmü tür.

Ey ka ı kemân kirpi i peykân leb-i handân

Bir âfet-i devrân⁹⁶³

Güzel, yay ka lı ta gönüllü bir put olarak tasvir edilmi tir. Put genelde madenden veya ta tan yapılır dolayısıyla ta kalplidir.

Ol kemân-ebri sanem bir seng-dildir n'eyleyim

Kan ile yu urdu ba rım etdi gülistân beni⁹⁶⁴

Ebrûlar, yeni aya benzetilerek, mâh-ı nev olarak isimlendirilmi tir.

Zıyâ-yı ems-i ruhsârın döner dil-cûlerin cânâ

Güzel tasvîr eder mâh-ı nevi ebrûlerin cânâ⁹⁶⁵

3.2.3. Dîde

Göz, bedenin dı dünyaya dolayısıyla masivaya açılan penceresidir. Beden göz vasıtasıyla nesnelere görür, zihin de bu görülenlerle me gul olur.

“Edebiyatta gözle ilgili bir çok benzetme yapılmı tır. Bunlardan bazıları: nergis, bâdem, sâhir, âhû, âhû-yı Çîn, câdû, katil vb. dir.”⁹⁶⁶ Lutfî Efendi'nin iirlerinde ise göz, câdû, cellâd, âhû, ahter, ehlâ, nergis, kara, encüm, âfet-i devrân, âhû-yı Çîn, sürmeli kara göz, çe m-i siyah, nergis bakı lı göz, hunhâr, kible-nümâ, cihan-nümâ, dîde-i cân-bâz, fitne-fe ân, fettân, çe m-i câdû olarak kullanılmı tır. Göz, ba ta da belirtildi i gibi, dı a dönük olması ve etkileycili i dolayısıyla fitne kayna ıdır.

⁹⁶³ s. 410, . 459, bend 2.

⁹⁶⁴ s. 515, . 609, b. 3.

⁹⁶⁵ s. 98, . 14, b. 1.

⁹⁶⁶ Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, stanbul-1984, s. 493.

Konuyla ilgili ilk örnekte, göz, â ı ı yakan câdû olarak vasıflandırılmıştır. Câdûdur, zira â ık üzerinde sihir etkisi yaparak, cadılık özelliğini göstermektedir.

Senin kurbânınam ey ıh kerem kıl merhamet eyle
Yeter bu Lutfî'yi yakdı göz-i câdûlerin cânâ⁹⁶⁷

Göz, cellâtdır, kirpik oklarıyla â ıklarını oklayıp peri an eder. Bir önceki bakışla bakış kuruluğunda göz cellat, kâ yay, kirpikler ise oktur, sevgili â ı ı avlayıp yaralamak için bütün malzemeye ve büyük bir potansiyele sahiptir denilebilir.

E er cellâd-ı çe min merd-i müjgândan nazar kılsa
Göreni gün gibi oklar zehî hûb-hûlerin cânâ⁹⁶⁸

Sevgili âhû gözlüdür denilerek onun gözleri gözlerinin güzelliğini ve etkileyiciliğini tanıyan âhûnun gözlerine benzetilmiştir ve bu gözlerin â ıkları kendisine bakışlayıp esir ettiğini ifade edilmiştir.

Esîr-i kayd-ı bend ettin beni ey gözleri âhû
Musavverdir derûnumda peri-peykerlerin cânâ⁹⁶⁹

Sevgilinin gözleri yıldız gibi parlaktır ve yıldızların yanıp sönmesi gibi cilve ve nazla kırılır, bu bundan dolayı onları yıldız göz anlamında göz-i ahter olarak kullanmıştır.

Aceb kim bir vefâ görmü cihân içre güzellerden
Bakan bu Lutfî'ye berrak göz-i ahterlerin cânâ⁹⁷⁰

⁹⁶⁷ s. 99, . 14, b. 7.

⁹⁶⁸ s. 99, . 14, b. 5.

⁹⁶⁹ s. 98, . 12, b. 6.

⁹⁷⁰ s. 98, . 12, b. 7.

“Göz ehlâdır, nergis gibi kadehe benzetilir.”⁹⁷¹ ehlâ göz görüntüsü itibariyle baygın bakı lıdır, beyitte ehlâ gözün naz ile bakması â ıkların derdinin dermanı olarak sunulmu tur.

Üftâdelerin derdine dermânı sorarsın

Nâz ile nazar ede göre dîde-i ehlâ⁹⁷²

A a ıda verilen üç örnekte ise göz ve nergis ilgisi kurulmu tur. Bunlardan ikisinde gözün bakı ı nergise benzetilirken birinde göz do rudan do ruya nergis olarak isimlendirilmi tir. İlk örnekte, sevgilinin baygın bakı ları â ı ı mest edip kendinden geçirdi i için, onun gözlerine nergis bakı lı göz denilmi tir. Zira nergis uyu turucu ve ilaç yapımında kullanılan bir bitkidir.

Ol gamze-i câdû ki bize verdi i âret

Nergis bakı ı gül gülü ü ayn-i be âret⁹⁷³

İkinci örnekte ise, gözler ekli ve etkisi dolayısıyla nergis ve kadehe yanak ise rengi dolayısıyla onun içindeki araba benzetilmi tir.

Bir kirpi i ok gözleri nergis ruh-i lâle

San dolu piyâle⁹⁷⁴

Üçüncü örnekte ise, sevgilinin â ı ı uyu turan, mecalsiz bırakan nergis bakı lı gözlerine gözlerinin güzelli iyle me hur, Çin âhûlarının bile kurban oldu u söylenmi tir.

⁹⁷¹ Necla Pekolcay, age, s. 91.

⁹⁷² s. 102, . 19, b. 2.

⁹⁷³ s. 121, . 49, b. 1.

⁹⁷⁴ s. 375, . 404, bend 5.

Günden güzel gül yüzlere ems ü kamer hayrân olur
Nergis bakı lı gözlere âhû-yi Çîn kurbân olur⁹⁷⁵

Gözden dökülen gözya ı ise inci tanesine benzetilmi tir. Sûfî iirinde gözya ı masivadan kurtulu un, bedendeki masivaya ait unsurların dı arıya atılmasının sembolüdür, â ik gözya ı dökerek maddi unsurlardan kurtulur ve ilahi saflıkla birle meye uygun hale gelir.

Bülbülleri gül dalına ruhsâr-ı gülün âlına
Kandır meyın zülâlına gözler döke dürdâneler⁹⁷⁶

Göz, rengi dolayısıyla karadır. A a ıda verilen dört örnekte de göz rengi ile ele alınmı tir. İlk örnekte ölüm i lenmekte ve güzelin kara gözlerinin toprak dolup çürüdü ü ifade edilmi tir.

Yer yemi kara gözlerin
Kat' etmi irin sözlerin
Kana bulamı yüzlerin
Serv-i kâmet civân yatır⁹⁷⁷

İkinci örnekte ise, sürmeli kara göz, Çin âhûlarıyla e de er görülmü tür.

Âhû-yi Çîn bedeli kara gözün sürmelisi
Kâkül-i gül-bûlere bakma gönül elden gider⁹⁷⁸

⁹⁷⁵ s. 243, . 213, b. 1.

⁹⁷⁶ s. 174, . 110, b. 5.

⁹⁷⁷ s. 177, . 115, k. 6.

⁹⁷⁸ s. 243, . 211, b. 4.

Üçüncü örnekte çe m-i siyeh olarak ifade edilen siyah gözün Çin âhûlarından daha güzel oldu u söylenmi tir.

Ol çe m-i siyeh âhû-yi Çîn'den de güzeldir

Ol mü g-i Tâtâr la'l-i Güher-bârımı bir gör⁹⁷⁹

Sıradaki örnekte ise, kara göz, âhû, Çîn iklimi, âfet, fitne kelimeleri bir arada kullanılarak tenasüp san'atı yapılmı ve kara gözlerin âhûlara âfet olup Çin ikliminde fitne çıkardı ı ifade edilmi tir.

Âhûlara âfet olalı ol kara gözler

Çîn iklimine fitne-fe ân oldu kıdemde⁹⁸⁰

Gözün yıldızla benzetildi i bir ba ka örnekte ise yıldız, necm kelimesinin ço ulu olan encüm kelimesiyle kar ılanmı tir. Sevgilinin yıldız gözlerinin benlerinin hastası oldu u söylenmi tir.

Gül-i gülzâr-ı irem kâkül-i gül-destesidir

Encüm-i dîdeleri hallarının hastesidir⁹⁸¹

Göz, âfet-i devrândır ki, kaza kılıcı olan ka larla i birli i yaparak, â ıklarının hayatını alt üst etmi tir.

Gözlerin âfet-i devrân ka ların tî -ı kazâ

htiyârsız â ıkın bin câme-i cân pâreler⁹⁸²

⁹⁷⁹ s. 243, . 212, b. 3.

⁹⁸⁰ s. 455, . 520, b. 4.

⁹⁸¹ s. 181, . 121, b. 1.

⁹⁸² s. 234, . 199, b. 4.

Göz, kan dökücüdür. Dîde-i hunhâr, â ıklarını kirpik oklarıyla yaralayıp, onların kanlarını döker.

Kâmet-i kıyâmet ne erâfet ne melâhat
Müjgânları tîr dîde-i hunhârımı bir gör⁹⁸³

Sevgilinin her bir gözü, a k kâbesini gösteren bir kıble göstericidir ki, a k kâbesi bilinmeden Rahmân'a ula mak mümkün de ildir.

Her dîdesi bir kıble-nümâ kâ'be-i a ka
A k kâbesini bilmeyen Rahmân'e yeti mez⁹⁸⁴

Sevgilinin âhû gözleri cihan-nümâ, cihanı gösteren bir aynadır.

Âhû gözleri var bir cihân-nümâ
Ke f olmaz efendim mü kil mu'ammâ
Kâf-ı mehâsinde ol mürg-i hümâ
Gören kâfirlere iman gösterir⁹⁸⁵

Göz, dîde-i cân-bâz, canla oynayandır. Sevgilinin, â ı mın canıyla oynayan gözlerinin seyrinin ifâ oldu u belirtilmektedir.

Zülf-i zer-ef âne bak zevk u safâdır bu dem
Dîde-i cân-bâzı gör seyr-i ifâdır bu dem⁹⁸⁶

⁹⁸³ s. 243, . 212, b. 5.

⁹⁸⁴ s. 289, . 276, b. 3.

⁹⁸⁵ s. 274, . 252, k. 6.

⁹⁸⁶ s. 340, . 353, b. 1.

Göz, çe m-i câdûdur. O â 1 1 sihirle kendine ba layıp seçme ansını elinden alır.

Bir çe m-i câdû halleri hindû kad-i bâlâ

Gayetce dilârâ⁹⁸⁷

Sevgili fettân gözlüdür. Onun gözleri kendisine bakanları ba tan çıkarıp fitneye dü ürür. Lutfî Efendi, bu fitneye dü mekten korunmak için sevgilisine ricada bulunmaktadır.

Lutfî'ye lutfet dîdesi fettân

Merhametin gözler bu derd-mendân

Er bulunur amma bulunmaz meydân

Darb-ı u âk ile sindâne misin⁹⁸⁸

3.2.4. Ruh

“Ruh, edebiyatta gül, gül-gûn, gül-i handan(gülen gül,açılmı gül), gül-i ter(taze gül), gül-i ahmer, gül-i hamra(kırmızı gül), gül- en, gül-zâr, lâle, lâle-zâr(lâle bahçesi), lâle-sitan(lale tarlası), lâle-fâm(lale renkli), nesrin(yaban gülü) gibi benzetmelerle kullanılmı tır.”⁹⁸⁹ Lutfî Efendi'nin iirlerinde ise yanak, ruh-i ahmer, kamer ruh, al ruh, zînet aleml, lâle misal ruhleri al, lâle ruh gibi benzetmelerle kar ılanmı tır. Konuyla ilgili ilk örnekte, sevgilinin kırmızı yanaklarına kızıl güllerin hayran oldu u söylenerek, yana ın renginin cazibesine i aret edilmi tır.

Zehî bah -i hayât eyler leb-i kevserlerin cânâ

Kızıl güller olur hayrân ruh-i ahmerlerin cânâ⁹⁹⁰

⁹⁸⁷ s. 375, . 404, bend 2.

⁹⁸⁸ s. 424, . 478, k. 5.

⁹⁸⁹ Cem Dilçin, *Divan iirinde Gazel, Türk Dili*, y. 36, c. LII, Temmuz, A ustos, Eylül 1986, s. 137.

⁹⁹⁰ s. 97, . 12, b. 1.

Yanak, kamerdir. Parlaklığı dolayısıyla ay gibidir, ona bakan âşıkın gözleri kamaşır.

Kemân ebrû kamer-ruhler sîmîn-gerden güneş-rûler
Ecel dâmına kayd-i bend olup terk-i diyâr eyler⁹⁹¹

Sevgili al yanaklıdır ki onu gören irem başı onu kıskanır, güller onun güzelliğine hayret ile bakar.

Gül-beyaz renk ruhleri al leb-kızıl bir serv-i kad
Rek eder bâşını rem hayret alur gül-hâneler⁹⁹²

Sevgilinin yanakları, süslerin görüldüğü yerdir. Onun yanaklarına bakıldığında cennet misali süslenip donatıldığı görülür.

Kanalları kudret kalemi ruhleri zînet alemi
Lutfiyâ Hakk'ın keremi cennet-i a'lâları var⁹⁹³

Yanak, kızıl lâleler misali al renklidir. Bakan âşıklarının gönlüne aşıkların korunu düşürür.

Bir ruhleri al lâle misâl rûy-i nûr-efân
Cennât ile Rıdvân⁹⁹⁴

Sevgilinin lale yanakları, âşıkın içerisinde aşıklar yükselen yas yerine bir gürz attı ve bütün söz ve ses kesilip, yerini derin bir sessizliğe bıraktı.

⁹⁹¹ s. 193, . 139, b. 5.

⁹⁹² s. 264, . 241, b. 3.

⁹⁹³ s. 274, . 253, b. 7.

⁹⁹⁴ s. 375, . 404, bend 1.

Ol lâle ruhın atdı İven-gâhıma bir gürz

Kesildi kamu söz⁹⁹⁵

3.2.5. Kâmet

“Edebi eserlerde kâmet, servi, serv-i çemân, serv-i hıraman, serv-i sehi, tûbâ, ar’ar, nihâl, im ad, elif, muanber em’, serke, kıyamet vb. benzetmelerle kar ılanmı tır.”⁹⁹⁶ Lutfî Efendi’nin iirlerinde kâmet, im âd, ar’ar, bâlâ, serv, kad-i tubâ, kâmet-i tubâ, kâmet-i kâf, kâmet-i dâl, serv-i bülend, serv-i revân gibi benzetmelerle kar ılanmı tır. Konuyla ilgili ilk örnekte, Boy, im âd, güzel ve düzgün olma özelli iyle tanınan im ir a acı, olarak ifade edilmi tır.

Mestâneler dil âd ola

Dîvâneler ir âd ola

Kâmetleri im âd ola

Doldur erâb-ı eynemâ⁹⁹⁷

Kâmet, ar’ar, yani da servisidir. Uzun ve düzgündür, binbir nazla salınarak â ıklarının aklını ba ından alır.

Güzel geysûlerin dilber senin husn-i hatındandır

Cemâlin seyr-i cennet kâmet-i ar’arların cânâ⁹⁹⁸

Sevgili, uzun boyludur. Â ı ı onun elinden tutup kaldırmasını, böylece dü künlü ünden kurtulmayı umut eder.

Çarpar dil-i dîvânesini âte -gedeler

⁹⁹⁵ s. 410, . 459, bend 2.

⁹⁹⁶ Agah Sırrı Levend, age, s. 491.

⁹⁹⁷ s. 87, . 2. k. 6.

⁹⁹⁸ s. 97, . 12, b. 5.

Dest-gîr-i ola â ıkına kâmet-i bâlâ⁹⁹⁹

Boy, uzunlu u düzgünlü ü ve endâmı dolayısıyla serviye benzetilir. Sevgili servi boyuyla â ı ının gözüne görünmü ve onun aklını ba ımdan alıp ba ımı sevdâya salmı tır.

Aklımı ba ımdan aldı da gitti
Göründü gözüme bir serv-i kâmet
Ba ım bir sevdâya daldı da gitdi
Ahvâlim ne olur bilmem nihâyet¹⁰⁰⁰

Sevgilinin boyu, güzelli i ve endâmı, kar ısında servileri saygıyla aya a kaldıracak ekildedir.

Kâmetine kıyâm eder serviler
Mîhr ü mah encümler ru'yetin diler
Cennet-i a'lânın gülleri güler
Görseler cemâlin nedir halâvet¹⁰⁰¹

Sevgilinin boyu, cennette oldu u varsayılan tûbâ a acına benzetilmi ve bu a a ıdaki örnekte kad-i tubâ, bir sonraki örnekte ise, kâmet-i tûbâ olarak isimlendirilmi tir.

Nice serdâr-ı serbâzân bu meydân-ı muhabbetde
Der-i dildâre cân vermi kad-i tûbâ neler söyler¹⁰⁰²

Âhû bakı lı dilberin zülf-i semensâları var

⁹⁹⁹ s. 101, . 17, b. 3.

¹⁰⁰⁰ s. 126, . 57, k. 1.

¹⁰⁰¹ s. 126, . 57, k. 5.

¹⁰⁰² s. 218, . 178, b. 6.

Kudret nakı lı gül-berin kâmet-i tûbâları var¹⁰⁰³

Boy, ihti amı ve uzunlu u yönüyle da a benzetilmi , sonrasında ise, belâ yüküyle da gibi boyların, beli bükülerek dal harfine benzedi i ifade edilmi tir.

Bu bâr-ı belâ kâmet-i kâfları dâl etmi

Derdim eridir seng-sârı böyle zebûnum¹⁰⁰⁴

Sıradaki örnek de bir öncekiyle paraleldir. Burada da çekilen derdin nice servi gibi uzun boyluları dal harfi gibi iki büklüm etti i anlatılmaktadır.

Nice serv-i büleñd kâmetleri dal eyledi bu derd

Bu sahrâ-yı muhabbetde muhabbet-zâdeler vardır¹⁰⁰⁵

Sevgili yürüyen bir servi, salınan bir hurma a acıdır. Boyu ve endâmı dolayısıyla böyle benzetmeler yapılmı tır.

Ey serv-i revân nahl-i hırâmân meh-i tâbân

Gönlüm sana mihmân¹⁰⁰⁶

¹⁰⁰³ s. 274, . 253, b. 1.

¹⁰⁰⁴ s. 350, . 368, b. 2.

¹⁰⁰⁵ s. 198, . 148, b. 2.

¹⁰⁰⁶ s. 411, . 459, bend 3.

3.2.6. Geysû-Zülf

“Edebi eserlerde geysû ve zülf ile ilgili, perî ân, perâkende(da ınık), târumar(karmakarı ık), fitne, kesret, zincir, kemend, bend, ham, çîn, tâb, dâr, dâm, lâm, cim, çengâl, sünbül, benef e, kâfir, eb, belâ, zulmet, mü g-bâr, anber, semen-sâ(yasemin gibi), Çîn, Hutun, Tatar, Türk vb. benzetmeler yapılmı tır.”¹⁰⁰⁷ Lutfî Efendi'nin iirlerinde ise geysû ve zülf, güzel, muhammes, mü g-i Tâtâr, reyhan, zülf-i zer-ef ân, cihân, anber-i sârâ, zindân, zülf-i çînçîn, zülf-i siyah, çengâl, mü g-bâr, kâkül-i gül, zülf-i semen-sâ, zincir, kâkül-i gül-bû, zülf-i zerrîn, güller dökken kâkül, Zülf-i sünbül, kâkül-i gül, kâkül-i gül-çîn, teli zîn, kâkül-i anber bûy-i reyhân, zülf-i perî ân, ejder, Kâkül-i gül-ber, bûy-i anber kelimeleriyle çe itli açılardan ele alınmı tır. Konuyla ilgili ilk örnekte, geysûler güzel olarak nitelenmi tir.

Güzel geysûlerin dilber senin husn-i hatındandır

Cemâlin seyr-i cennet kâmet-i ar'arların cânâ¹⁰⁰⁸

Lutfî Efendi, anber gö süne geysûlarını saçmayı güzelin bir hilesi olarak görmekte ve ona aldanılmamasını tavsiye etmektedir. Zira zülûf tasavvufta kesretin sembolüdür ve vahdete ula mak isteyenlerin aldanmamaları gereken bir unsurdur.

Lutfiyâ aldanma âl-ı dilbere

Geysûlar saçarsa sadr-ı anbere

Nazar-endâz olma aman gül-bere

Evrâd ü ezkârın âh ü zâr olur¹⁰⁰⁹

¹⁰⁰⁷ Dilçin, agm, s. 136.

¹⁰⁰⁸ s. 97, . 12, b. 5.

¹⁰⁰⁹ s. 187, . 129, k. 5.

Geysû, mü g ve reyhan kokuludur, sabâ rüzgârı güzelin geysûlarına seher vaktinde dokunsa â 1 ın gönül memleketine Tâtâr miski ve reyhân kokularını ta ıyıp onu ba tan ba a bu kokularla kaplar.

Geysûlerine dilberin bâd-ı sabâ vakt-i seher

De se e er ki ver-i dil mü g-i Tâtâr reyhân olur¹⁰¹⁰

Sevgilinin zülfü altın saçmaktadır.Altın saçan zülüflere sahip sevgili â ıklarına kar ı zalim davranmaktadır.

Safâ-yı sâfi sadre bah eder ebrû-kemân dilber

O zülf-i zer-fe ân u âkına bî-dâd olur cânâ¹⁰¹¹

Sevgilinin zülfünün teline ba tan ba a cihânı verseler kıymet olmaz, onun saç ı iki âleme de saf anber kokusu yaym ı tır.

Zülfün teline kıymet olmaz cihan ser-â-ser

Ne r eylemi dü-kevne mûyin anber-i sârâ¹⁰¹²

Zülf, zindandır. Hem siyah rengi hem de â 1 ını ba laması dolayısıyla zülf zindana benzetilmi , kâkülün sevdâsı ise cânâna yakınlık olarak ifade edilmi tır.

Kayd-ı bend etdi beni zindân-ı zülfünde senin

Kâkülün sevdâsı cânâ kurb-i cânândır bana¹⁰¹³

¹⁰¹⁰ s. 244, . 213, b. 2.

¹⁰¹¹ s. 88, . 3, b. 3.

¹⁰¹² s. 95, . 10, b. 2.

¹⁰¹³ s. 97, . 11, b. 5.

Zülf, zincir gibi kıvrım kıvrımdır ki, â ıklarını dâra çeker. Zülf, kıvrımları ve â 1 ın üzerinde yaptığı ı etki dolayısıyla zincir ile ilgilendirilmi tir.

Müselsel zülf-i çînçînin eder u âkını ber-dâr
Siyah hindûlerin kevkeb göz-i âhûlerin cânâ¹⁰¹⁴

Zülf, renk olarak siyahtır. Siyah zülüflü put gibi güzeller â ıklarını esir alıp zülüfleriyle ba larlar.

Zülf-i siyâh sanemlerin LUTFÎ esîridir bugün
Dergâhına dilberlerin cânlar vere kurbân ola¹⁰¹⁵

Sevgili, â ıklarını zülfünün çengelinde takıp, dâra çekmi tir, dolayısıyla güzelin saçlarında bir çok â 1 ı asılıdır.

Nice â ıkları çengâl-i zülfün dârına merbût
Eden âhû bakı lı gözlerin ey dilber-i nâ-yâb¹⁰¹⁶

Sevgilinin gül kâkülleri misk kokusu saçmaktadır, zülüfleri ise yasemin çiçe i gibidir.

Mü g-bâr kâkül-i gül zülf-i semensâyı gözet
Ar kadar a'zam olan hur îd-i ra'nâyı gözet¹⁰¹⁷

Zülf, renk olarak siyahtır, gül demetine benzeyen sevgilinin gül kokulu siyah zülüfleri vardır.

Günden güzel nev-resteler
Zülf-i siyeh gül-desteler

¹⁰¹⁴ s. 99, . 14, b. 3.

¹⁰¹⁵ s. 103, . 21, b. 6.

¹⁰¹⁶ s. 116, . 41, b. 3.

¹⁰¹⁷ s. 128, . 60, b. 1.

Dildârına dil-besteler

Dîdeleri giryân yatır¹⁰¹⁸

Zülf, daha önce farklı bir kelimeyle ifade edildi i gibi, zincirdir ki, â ıkları esir eder. Güzel, zincir gibi zülüfleriyle â ıklarını prangaya vurulmuş esirler misali ba lar.

Dilâ zencîr-i zülf-i dilberi dürdânelerden sor

Güzel gül-berlerin âl-ı ruhın güldânelerden sor¹⁰¹⁹

Kâkül, gül kokuludur, kokusunu duyanları mest ü hayrân edip, gönüllerine ate dü ürür.

Lutfî o sanem-rûler ol kâkül-i gül-bûler

Â ıka verir âte âte -i sûzân ister¹⁰²⁰

Zülf, zerrîndir. Altından yapılmı gibi sarı ve parlaktır. Altın aynı zamanda kıymetli bir madendir ki, sevgilinin zülfü paha biçilmez olması açısından da onunla ilgilendirilmi tir.

Bir zülf-i zerrîn nazenin kamer-nümâyî meh-cebîn

Sâkî olan olur emîn Lutfî güzel meyhâneler¹⁰²¹

Seher vaktinde esen saba rüzgârı bile güzelin zülfünün hastasıdır. Onun çılgın ba lıdır ve güzelin zülfüne dokunmak için dünyayı bir uçtan di er uca dola makta ona dokundu unda zülfün misk kokusunu â ıkların gönlüne bırakıp onların a kının yakıcılı mını artırmaktadır.

¹⁰¹⁸ s. 177, . 115, k. 7.

¹⁰¹⁹ s. 187, . 130, b. 1.

¹⁰²⁰ s. 185, . 127, b. 7.

¹⁰²¹ s. 174, . 110, b. 7.

Hur îd-i burc-i melâhât ne vahîddir o sanem
Nesîm-i bâd-ı seher zülfünün â üftesidir¹⁰²²

Saba rüzgârı müjdecidir, güzelin gerdanına gül kâkülleri döker ki â ıkların
derdine devâ olsun.

Müjde-resândır sabâ kâkül-i güller döker
Gerdenine dilberin derde devâdır bu dem¹⁰²³

Zülf, sünbül, kâkül ise güldür. Zülf ve kâkül kokusu bakımından çiçeklerle
ilgilendirilmi tir. Zülf sünbül kokulu kâkül ise gül kokuludur.

Nice müddetden beri dîdâr-ı yâri gözlerim
Zülf-i sünbül kâkül-i gül mü g-bârı gözlerim¹⁰²⁴

Kâkül, gül-çîndir, gül toplayandır, kâkülün her bir teli ise eyer ipine
benzetilmi tir.

Bir kâkül-i gül-çîn teli zîn rûy-i gülistân
Ba bân ile bostân¹⁰²⁵

Kâkül anberdir, reyhan kokuludur. Güzelin kâkülleri kokusuyla â ıklarının
cânına ate bırakır.

Ey tâze gülüm kâkül-i anber bûy-i reyhân
Dilberlere sultân¹⁰²⁶

¹⁰²² s. 181, . 121, b. 4.

¹⁰²³ s. 340, . 353, b. 3.

¹⁰²⁴ s. 347, . 365, b. 1.

¹⁰²⁵ s. 375, . 404, bend 1.

¹⁰²⁶ s. 411, . 459, bend 6.

Eserde zülfün redifli de bir iir bulunmaktadır. Her seher vaktinde sabâ rüzgarı sevgilinin zülfünün tellerine dokunup, cânânın kokusunu â 1 a getirip â 1 ın canına safâ vermektedir.

Dokunur tellerine her seherlerde sabâ zülfün
Getürüp bûy-i cânânı verir cânâ safâ zülfün¹⁰²⁷

Zülf, perî ândır. Sevgilinin zülfü ekli itibariyle da ınıktır, peri andır, kendisine nazar edeni hayal tuza ına dü ürür.

Gelmezdi hayâlime hem ol zülf-i perî ân
Lutfî'yi bugün fikr ile hulyâlara saldın¹⁰²⁸

Kâkül, gül saçmaktadır, sevgili cazibesini artırmak için ba ındaki altın külâhı yana kaydırımı ve kâküllerini göstermi tir ki bu davranı ıyla â 1 ının aklını ba ından almı tır.

Kâkül-i gül-bârı kıykâc zer-külâhdır sevdi im
Kays-ve etdi bu sevdâ dillere destân beni¹⁰²⁹

Güzelin, gül ya dıran kâküllerinden etrafa anber kokuları yayılır.

Kâkül-i gül-berlerinden bûy-i anber ne rolur
Bâde-i la'l-i lebiyle eyledi mestân beni¹⁰³⁰

¹⁰²⁷ s. 417, . 468, b. 1.

¹⁰²⁸ s. 435, . 494, b. 5.

¹⁰²⁹ s. 513, . 604, b. 4.

¹⁰³⁰ s. 515, . 609, b. 4.

Zülûf, ejderdir. Güzelin zülûfleri, ekli itibariyle yılan ve ejdere benzetilmi tir.

La'l-i lebi câm-ı celî me rebi ola cilveli

Gerdende hâli müncelî zülûfler ejder olmalı¹⁰³¹

3.2.7. Hat

“*Hat, sebze, çemen, karınca, ayet, Hızır, benef e, reyhan, mü g, kara yazı, Hindistan, nüsha, ebr-i bahar-ı hüsn, zerrât-ı misk-i Hoten, Çin gibi benzetmelerle kullanılmı tir.*”¹⁰³² Lutfî Efendi'nin iirlerinde hat, husndür, ezherdir ve hindû halları içerisinde barındırmaktadır. Konuyla ilgili ilk örnekte, dilberin güzel geysularıyla hattının güzelli i birbirine benzetilmektedir.

Güzel geysûlerin dilber senin husn-i hatındandır

Cemâlin seyr-i cennet kâmet-i ar'arların cânâ¹⁰³³

Hatında hindû benler seher goncalarından daha güzeldir denilerek, hat ile hal arasında mekan birli i yoluyla ilgi kurulmu tur.

Hatında hâl-i hindûler seher goncelerinden hûb

Salındıkça sabâ ile tel-i anberlerin cânâ¹⁰³⁴

Hat, ezherdir. rem ba ındaki gö üs gül eninin kitabında, â ık bülbül güzelin çiçek hatlarını ikrar eder. rem ba ı, gül en, kitap, bülbül, hat, çiçek, ikrar, kelimeleri bir arada kullanılarak tenasüp san'atı yapılmı ve hat ba a saçılmı çiçeklere benzetilmi tir.

¹⁰³¹ s. 518, . 612, b. 6.

¹⁰³² Pekolcay, age, s. 92.

¹⁰³³ s. 97, . 12, b. 5.

¹⁰³⁴ s. 97, . 12, b. 3.

Senin ba -1 rem'de gül en-i sadrın kitabında

Aceb takrir eder bülbül hat-ı ezherlerin cânâ¹⁰³⁵

3.2.8. Hâl(ben)

“Hâl, rengi itibariyle mü k(anber), benef e(menek e), meges(sinek), dâne, nokta, habb-ı fülful, karanfil, haccer-i esved, hindû sıfat, habbetüssevdâ, elma çekirde i, arap olarak zikredilir.”¹⁰³⁶ “Ben olarak o her eyden önce bir noktadır. Bu nokta, güzellik sayfasına(yana a) zülüf kaleminden damlamı tır. Zülüf cemâl kelimesinin cim’i olunca ben de onun içindeki nokta olur.”¹⁰³⁷ Lutfî Efendi’nin iirlerinde hâl, hindû, Çîn-i mâçîn, hâl-i siyâh, hande, dâne, fülful, çiçek, hayâl , mercân, hindû, seb’a-i seyyâre olarak isimlendirilmi tir. Konuyla ilgili ilk örnekte, hâl hindûdur. Hatın içerisinde ve seher goncalarından daha güzeldir. Gülzârda sabâ rüzgarıyla salınan gül fidanlarının can alıcı goncaları ile sevgilinin zülfünün anber kokulu telleri arasında ilgi kurulmu tur.

Hatında hâl-i hindûler seher goncelerinden hûb

Salındıkça sabâ ile tel-i anberlerin cânâ¹⁰³⁸

Hâlin, bir tanesinin kıymeti Çîn-i mâçinlerdir. Çîn ülkesi bütün zenginli i ve çe itlili i ile güzelin bir hâlinin bedeli olamaz.

Seyrine sezâdır âhû-yi Çîn’ler

Bir hâl-i kıymeti Çîn-i mâçinler

Cemâline hayrân ins ile cinler

Güne midir alâmet-i kıyâmet¹⁰³⁹

¹⁰³⁵ s. 97, . 12, b. 2.

¹⁰³⁶ Pekolcay, age, s. 92.

¹⁰³⁷ Pala, age, s. 184.

¹⁰³⁸ s. 97, . 12, b. 3.

¹⁰³⁹ s. 126, . 57, k. 4.

Hâl, siyahtır. Güzelin zülfünün altında siyah beni gizlidir. Zira tasavvufî remiz olarak ben, vahdeti temsil eder saç ise kesrettir. Vahdet kesret ile örtülmü tür, â ık basiret sahibi olmalı ve kesretten vahdeti bulup çıkarabilmelidir.

Seyr-i dildâr ister isen dilde râhı gizlidir
Zîr-i zülfünde annın hâl-i siyâhı gizlidir¹⁰⁴⁰

Sevgilinin, halları handedir. O, gülen benleriyle seher yıldızı gibi görünür.

Necm-i seher-âsâ görünür halları hande
Gül gibi güler ru'yet-i cânân neler eyler¹⁰⁴¹

Güzelin hâllarına, yıldız gözler hastadır. Yıldız misali gözler, onun benlerinin cazibesinin tutkunudur.

Gül-i gülzâr-ı irem kâkül-i gül-destesidir
Encüm-i dîdeleri hallarının hastesidir¹⁰⁴²

Hâl, dane danedir. Sevgilinin gerdânında dane dane benleri vardır ki, onları gören gözler sevdâya dü er.

Görünmü gözüne Leylâ gülleri
Da ılmı gerdene zülfün telleri
Gerdeninde dâne dâne halları
Gören gözler böyle sevdâya dü er¹⁰⁴³

Hâller gerdânı süslemi tir, hayaller ise hâle â ıktır. Güzelin gerdânı vahdetin sembolü olan hâllerin tecelli yeridir.

¹⁰⁴⁰ s. 173, . 109, b. 1.

¹⁰⁴¹ s. 175, . 113, b. 5.

¹⁰⁴² s. 181, . 121, b. 1.

¹⁰⁴³ s. 182, . 122, k. 2.

Bezetmi gerdenin haller â ıkdır hâle hayaller
Lâl-i lebinde zülâller gönül eylemez eylemez¹⁰⁴⁴

Hâl, fülfüldür, karabiberdir. Dünyanın geçiciliğinin belirtildiği beyitte, onun karabiber gibi benli güzellere dahi kalmayacağı vurgulanmıştır.

Günden de güzel mihr-i dirah ânlar ölürlür
Gerdenleri sîm hâlları fülfüllere kalmaz¹⁰⁴⁵

Hâl, çiçektir. Bir önceki şiirin devamında dünyanın benleri çiçek misali olan güzellere de kalmayacağı ifade edilmiştir.

Çok serv-i revân âfet-i devrânları gördüm
Ne hûrî kıyâfet ne çiçek hâllara kalmaz¹⁰⁴⁶

Hâl, hayâldir. Güzelin gerdanında benleri vardır ve onlar hayaldir.

Gerdende halları hayâl la'l-i lebi âb-ı zülâl
Katmer-i kudret ruh-i al rûy-i mücellâları var¹⁰⁴⁷

Hâl, bir başka örnekte mercân olarak isimlendirilmiştir.

Derd-i dilberden derûnum dâ -ı lâle dâ ıdır

¹⁰⁴⁴ s. 284, . 268, b. 4.

¹⁰⁴⁵ s. 284, . 269, b. 2.

¹⁰⁴⁶ s. 284, . 269, b. 3.

¹⁰⁴⁷ s. 274, . 253, b. 2.

Gerden-i sîm hâl-i mercân zer-‘ıyârı gözlerim¹⁰⁴⁸

Güzelin gerdânındaki benler seb’a-i seyyâre olarak isimlendirilmi ve yedi gezegene benzetilmi tir.

Böyle bir zülf-i siyeh ebrû-kemân dilberlerin

Gerdeninde halları san seb’a-i seyyâreden¹⁰⁴⁹

Hâl, hindûdur. Ona yanan â ık vahdete erip gafletten uyanmaktadır.

Ey halları hindû leb-i kandim sana yandım

Gafletten uyandım¹⁰⁵⁰

Sevgilinin hâli â 1 ın hayâlini im ek gibi parlatmı ve hâlini gün gibi güzel eylemi tir. Bu beyitte hâl kelimesi tevriyeli kullanılmı ve durum anlamında kullanıldı ında bu kelimenin ço ulu olan ahvâl kelimesi özellikle kullanılmı tir. Sevgilinin hâli, â 1 ın içinde bulundu u hâle bir güne gibi aydınlık vermi ve onu rahatlatmı tir. Zira vahdetin, Allah’ın birli inin geldi i yerden masiva ve küfrün karanlı ı çekilip gider.

Berk-ve berrâk eder hayâlimi hâlin senin

Gün gibi eyler güzel ahvâlimi hâlin senin¹⁰⁵¹

¹⁰⁴⁸ s. 347, . 365, b. 2.

¹⁰⁴⁹ s. 389, . 425, b. 4.

¹⁰⁵⁰ s. 411, . 459, bend 3.

¹⁰⁵¹ s. 416, . 466, b. 1.

3.2.9. Leb (dudak)

“Leb, lâl, gonce, serçe me-i zülâl, kiras tanesi, unnap, müil, mey-i kevserle dolu bir kâse-i yakut gibi kullanımları mevcuttur.”¹⁰⁵² Lutfî Efendinin şiirlerinde leb, kevser, mercân, gonce, kızıl renk, handân, kand, lâ’l, câm-ı celî, lâl-i kand, âb-ı zülâl olarak kullanılmı tır. Konuyla ilgili ilk örnekte de leb kevser olarak vasıflandırılmı tır, kevser cennette bulunan bir ırma ın veya havzın ismidir ki, cennettekiler ondan içerler. Sevgilinin dudakları da â ıklar için Kevser havzıdır onun hayaliyle ya arlar.

Zehî bah -i hayât eyler leb-i kevserlerin cânâ
Kızıl güller olur hayrân ruh-i ahmerlerin cânâ¹⁰⁵³

Leb, renginden dolayı mercândır. Sevgilinin dudakları mercân gibi etkileyici bir kırmızılı a sahiptir.

Ne seâdetli zaman cân ola cânâne fedâ
Serimiz serv-i revân lebleri mercâne fedâ¹⁰⁵⁴

Açılmı goncalar sevgilinin gülen dudadıdır. Sevgilinin dudadı ve a zı kızıl güllerden rengini menek e ve anberden kokusunu almı tır.

Lebin handesidir ey cân gonceleri handân
Benef eler kızıl güller dür-anber-bûlerin cânâ¹⁰⁵⁵

Leb, renk olarak kızıldır ki güzelliklerle donatılmı sevgilinin bedeni irem ba ını kıskançlı a dü ürür.

¹⁰⁵² Levend, age, s. 501.

¹⁰⁵³ s. 97, . 12, b. 1.

¹⁰⁵⁴ s. 104, . 22, b. 1.

¹⁰⁵⁵ s. 99, . 14, b. 2.

Gül-beyaz renk ruhleri al leb-kızıl bir serv-i kad
Re k eder bâ -i irem hayret alur gül-hânele¹⁰⁵⁶

Leb, reyhan kokulu, kırmızı gül renginde ve kevser suyu olarak dertlilerin derdine dermândır.

Bir lebleri Kevser gül-i ahmer bûy-i reyhân
Derdlilere dermân¹⁰⁵⁷

Sevgilinin dudağı handândır gülmektedir. Gülen dudaklar açılmı güle benzetilir, dolayısıyla sevgilinin gonca a zı güldü ü zaman da açılmı handân olmu güle benzetilir.

Ey kağı kemân kirpi i peykân leb-i handân
Bir âfet-i devrân¹⁰⁵⁸

Leb, kanddır, ekerdir. Sevgilinin dudakları eker parçası gibidir ki bu âğı a can verir. Hâl vahdete i aret etti i gibi, a ız da vahdetin sembolü olan gonca olarak ifade edilmi tir. Dolayısıyla bu beyitte vahdete i aret eden semboller bir arada verildi inden gafletten uyanıp hidâyete erildi inin söylenmesiyle anlam tamamlanmı tir.

Ey halları hindû leb-i kandim sana yandım
Gafletten uyandım¹⁰⁵⁹

Sevgili kızıl dudağının bâdesiyle â ıklarını mest etmektedir. Zira kızıl dudağın sundu u bâde ilahi â k bâdesidir ki içenleri masivânın kaydından kurtarır.

¹⁰⁵⁶ s. 264, . 241, b. 3.

¹⁰⁵⁷ s. 375, . 404, bend 5.

¹⁰⁵⁸ s. 410, . 459, bend 2.

¹⁰⁵⁹ s. 411, . 459, bend 3.

Kâkül-i gül-berlerinden bûy-i anber ne rolur
Bâde-i la'l-i lebiyle eyledi mestân beni¹⁰⁶⁰

Sevgilinin kızıl dudakları, parlak kadeh gibidir ki, eri ebilen â ıklarına ilahi a k
arabımı sunar.

La'l-i lebi câm-ı celî me rebi ola cilveli
Gerdende hâli müncelî zülûfler ejder olmalı¹⁰⁶¹

“*Tasavvufî sembolizmde gonca halindeki gül birli i, açılmı gül ise birli in
çokluk halinde görünü ünü temsil eder.*”¹⁰⁶² Gülen dudaklar açılmı güle, dolayısıyla
vahdeti temsil eden gonca halindeyken gizli olan yaprakların ortaya çıkmasıyla kesrete,
aynı ekilde a ız kapalıyken gonca yani vahdet, güldü ünde ise di lerin ortaya
çıkmasıyla açılmı gül yani kesret olarak sembolize edilmi tir.

Men aref bülbüllerine verd-i handim kıl nazar
Her seher sünbüllerine la'l-i kandim kıl nazar¹⁰⁶³

Sevgilinin kızıl dudakları içenlere ifa veren tatlı su gibi dü ünülmü tür.

Gerdende halları hayâl la'l-i lebi âb-ı zülâl
Katmer-i kudret ruhi al rûy-i mücellâları var¹⁰⁶⁴

3.2.10 Müjgân(kirpik)

“*Kirpik, ok, tîr(ok), sehm(ok), kılıç, tîg, em îr(kılıç), hançer, bıçak, mızrak,
peykancı, saff-ı sipâh(asker safı), le ker(asker), bâran(ya mur), çârûb(süpürge),
sûzen(i ne) gibi benzetmelerle kullanılmı tir.*”¹⁰⁶⁵ Lutfî Efendi'nin iirlerinde kirpik,

¹⁰⁶⁰ s. 515, . 609, b. 4.

¹⁰⁶¹ s. 518, . 612, b. 6.

¹⁰⁶² Be ir Ayvazo lu, *Güller Kitabı*, Kapı Yay. stanbul- 2007, s. 95.

¹⁰⁶³ s. 150, . 86, b. 1.

¹⁰⁶⁴ s. 274, . 253, b. 2.

¹⁰⁶⁵ Dilçin, agm, s. 137.

merd, tîr, tîr-i kazâ, kara, nâveg, ok, peykân olarak kullanılmı tır. Konuyla ilgili ilk örnekte, ka ve göz i birli i içerisinde verildi i için bütünlük arz etmektedir. Müjgan, merddir, yi ittir, güzelin cellat gözleri â ıklarını bu yi idin oklarıyla açıktan oklar, â ık da bu oku büyük bir iltifat kabul eder.

E er cellâd-ı çe min merd-i müjgândan nazar kılsa
Göreni gün gibi oklar zehî hûb-hûlerin cânâ¹⁰⁶⁶

Güzel, usta ok atıcıdır kemanke tir, onun gizli okları vardır ki â ıklarını bu oklarla oklar.

Lutfî sanem-rûlerin derdine dü me zîrâ
Kemân-ke ân dilberin bir tîr-i nihânı var¹⁰⁶⁷

Müjgân, tîre benzetilmi tir. Güzel, yol kesici, kirpikleri ok olarak dü ünülmü , onun kirpik oklarıyla â ıklarına bir vurup onları bin parçaya ayırdı ı veya bir okla onlarda binlerce yara açtı ı ifade edilmi tir.

ûh u engim tîr-i müjgân bir vurur bin pâreler
Yâr gülende gönlüme güller açar gül-pâreler¹⁰⁶⁸

Güzelin kirpikleri ok, gözleri ise kan dökücüdür, güzel, etkileyici bakı larıyla göz süzerek kirpik oklarını â ıklarının gönlüne saplar ve onları onulmaz a k derdine dü ürür.

Kâmet-i kıyâmet ne erâfet ne melâhat
Müjgânları tîr dîde-i hunhârımı bir gör¹⁰⁶⁹

¹⁰⁶⁶ s. 99, . 14, b. 5.

¹⁰⁶⁷ s. 206, . 160, b. 5.

¹⁰⁶⁸ s. 234, . 199, b. 1.

Kirpik renk olarak siyahtır, gözü çevreleyen siyah kirpikler kazâ oklarına benzerler ki, â ıklar bu okların hedefi olmayı canlarına minnet bilirler.

Tîr-i kazâyâ benzer müjgân-ı kara gözler

Gel Lutfî'yi sen öldür hâzır cevâbdaysız biz¹⁰⁷⁰

Kirpik, sıradaki örnekte de ok anlamına gelen nâvek kelimesiyle tamamlanmış tır. Beyitte, fitne yayanlar kirpik oklarına dokunmasın denilmiştir.

Nâveg-i müjgânına dokunmasun fitne-fe ân

Zülf-i zer gevher-nisârdır gül'îzâre de mesûn¹⁰⁷¹

A a ıdaki örnekte ise kirpi in oka benzetildi i do rudan ifade edilmiştir.

Bir kirpi i ok gözleri nergîs ruh-i lâle

San dolu piyâle¹⁰⁷²

Kirpik, peykân yani okun ucundaki sivri demir parçasıdır. Bu örnekte ka yay kirpik ise okun öldürücü parçası olarak dü ünülmüştür.

Ey ka ı kemân kirpi i peykân leb-i handân

Bir âfet-i devrân¹⁰⁷³

3.2.11. Dendân(Di)

“Di , rengi ve ekliyle dür(inci), güher(cevher), pervin(yıldız kümesi)e benzetilir.”¹⁰⁷⁴ Lutfî Efendi'nin şiirlerinden alınan iki örnekte di , inci ve inci döken olarak vasıflandırılmıştır. Di le ilgili ilk örnek, ölüm temalı bir dörtlüktedir. Bu dörtlükte di inci olarak ifade edilir.

¹⁰⁶⁹ s. 243, . 212, b. 5.

¹⁰⁷⁰ s. 293, . 282, b. 8.

¹⁰⁷¹ s. 358, . 380, b. 4.

¹⁰⁷² s. 375, . 404, bend 5.

¹⁰⁷³ s. 410, . 459, bend 2.

¹⁰⁷⁴ Pekolcay, age, s. 92.

Dökülmü inci di leri
 Çürümü kara ka ları
 Allah'a kalmı i leri
 Ci erleri biryân yatır¹⁰⁷⁵

Sıradaki örnekte, dendân inci dökme i iyle me gul görülmü tür. Söz sümbülistânında di lerin inci dökme i iyle me gul oldu unun ifade edilmesi, insanların konu masında seslerin çıkarılmasında di lerin önemini anlatabilmek içindir.

Gül-gülistân- ı gönülde bülbül-i handân mı var
 Sümbülistân-ı sühande dür döken dendân mı var¹⁰⁷⁶

3.2.12. Rû[y] (Yüz,çehre)

“Rû, gün, gündüz, güne , hur id, ems, mihr, âfitâb, ay, mâh, mâh-ı tâban, sabah, nûr, pertev, sîmîn, em’, çerâ , tâb, âyine, âb, Kur’ân, mushaf, kitap, sayfa, mecmua, ayet, îman, Ka’be, gencîne, cennet vb. benzetmelerle kullanılır.”¹⁰⁷⁷ “Yüz tasavvufta Allah’ın tecellisi yerine kullanılır. Sevgilinin güzelli inin büyük bölümünü dîdâr olu turur. Çünkü o ka , göz, dudak, yanak vs. güzelliklerine sahiptir. Bu bakımdan o güzellik meydanı veya güzellik harmanıdır. Bazen mecâz-ı mürsel yoluyla yalnızca yanak yerine kullanılan yüzün güzelli ine “cemâl” denir. Bu güzellik lâhî güzelli in bir aksinden ibarettir.”¹⁰⁷⁸ Lutfî Efendi’nin iirlerinde rû, gül en-i tevhid, yüz-i tu râ, sanem-rû, güne -rû, Lâle-renk, rûy-i mücellâ vb. ekillerde kullanılmı tır. Konuyla ilgili ilk örnek, yüzün ilâhî güzelli in aksi oldu unu anlatmaktadır. Sevgilinin yüzü vahdet goncalarının açtı ı tevhid gülbahçesine benzetilmekte ve â ıkların bunu tasdik ederek hidâyete erdiklerine i aret edilmektedir.

Yüzündür Gül en-i tevhid eder â ıkların tasdik

¹⁰⁷⁵ s. 177, . 115, k. 9.

¹⁰⁷⁶ s. 237, . 204, b. 1.

¹⁰⁷⁷ Dilçin, agm, s. 137.

¹⁰⁷⁸ Pala, age, s. 116.

Okudur halka-i zülfün dile ezberlerin cânâ¹⁰⁷⁹

Rûy-i gubâr ise, tozlu yüz anlamına gelmekte ve hor hakir görülme anlamında kullanılmaktadır. Lutfî Efendi, Allah'a yakarmakta ve kerem hazinelerine nail olmu ken, a yarın gözüne beni hor ve hakir gösterme demektedir.

Kenz-i keremin ki var iken Lutfî-i zâre

A yâr gözüne rûy-i gubâr eyleme yâ Rab¹⁰⁸⁰

Rû, mücellâdır, parlaktır. Sevgilinin yüzü güne i kıskançlı a sevkedecek kadar parlaktır.

Kamer-i kudret olan ebrû-kemân serv-i revân

Güne i re ke salan rûy-i mücellâyı gözet¹⁰⁸¹

Sevgili sanem-rû yani put yüzlüdür. Sevgilinin sanem olması güzelli inden ve kendisine verilen önemden kinayedir.

Lutfî o sanem-rûler ol kâkül-i gül-bûler

Â ıka verir âte âte -i sûzân ister¹⁰⁸²

Sonraki iki örnekte de sevgili için sanem-rû vasfı kullanılmakta, onun sevdâsının bela tuza ı odu u, â ı mı sahralara saldı ı ifade edilerek, â ı ın yoklukla ve ilahi varlıkta fena bulmakla onun sırlarına â inâ olaca ı belirtilmi tir.

Sevdâ-yı sanem-rûler ise dâm-ı belâdır

Deryâ-yı ademde o sanem râze bürünmü ¹⁰⁸³

¹⁰⁷⁹ s. 97, . 12, b. 4.

¹⁰⁸⁰ s. 117, . 42, b. 6.

¹⁰⁸¹ s. 128, . 60, b. 2.

¹⁰⁸² s. 185, . 127, b. 7.

Kays-ve sahrâlara saldı sanem-rûler beni

Cân verüp cânân yolunda kârı gözler gözlerim¹⁰⁸⁴

Güzel güne yüzlüdür. Ölüm temalı beyitte, güne yüzlü güzellerin bile ecel tuza ma dü üp dünyalarını de i tirdikleri anlatılmı tır.

Kemân-ebri kamer-ruhler sîmîn gerden güne -rûler

Ecel dâmına kayd-i bend olup terk-i diyâr eyler¹⁰⁸⁵

Yüzün rengi lâle rengidir. Meyhanede kendini bilme câmına doldurulmu arap oldu u ve bunun içenlerin yüzünü lâle rengine büründürüp yüzlere kırmızılık verdi i ifade edilerek, tasavvufta â ı ın gönlünü temsil eden kadehin nefsini bilme arabıyla dolduruldu unda â ı ın vahdete ula aca ı çünkü kendini bilen Rabbini de bilece i anlatılmak istenmi tir.

Men aref câmı ile hum-hânedede bir bâde var

Lâle-renk eyler yüzü gerdenleri hallandırır¹⁰⁸⁶

Sevgilinin yüzü tu râdır. Yüce yaratıcı eserin kendisine ait oldu unun i areti olarak güzelin yüzüne tu rasını çekmi tir ki tu ra estetik olarak da büyük de er ta ımaktadır. Ayrıca tu râ yüzlü güzele kızıl güller hayrân olmu tur.

Leb-i la'linden aksetmi kızılık câm-ı cilâye

Kızıl güller olur hayrân ehâ sen yüz-i tu râye¹⁰⁸⁷

¹⁰⁸³ s. 305, . 301, b. 3.

¹⁰⁸⁴ s. 348, . 366, b. 5.

¹⁰⁸⁵ s. 193, . 139, b. 5.

¹⁰⁸⁶ s. 244, . 214, b. 5.

¹⁰⁸⁷ s. 466, . 536, b. 4.

3.2.13. Gerden-Sadr-Sîne

“Gerden, kâfura benzetilir.”¹⁰⁸⁸ “Sadr, sîne, semen, sîm(gümü), sîmîn(gümü ten), âyîne vb. kelimelerle nitelenmi tir.”¹⁰⁸⁹ Lutfî Efendi’nin iirlerinde gerden, sadr ve sîne, harem, sîmîn, anber vb. kelimelerle kullanılmı tır. Konuyla ilgili ilk örnekte gerden haremdir. Saçın boyna ve gö se do ru dökülen lüleleri ise yankesici olarak isimlendirilmi ve gerden hareminin bu yankesiciye ba ı lanması dilenmi tir.

Yâ Rab beni sen kâkül-i gül-bâre ba ı la

Gerden haremi turre-i tarrâre ba ı la¹⁰⁹⁰

Gerden, rengi ve parlaklı ı dolayısıyla gümü tendir. Fakat gümü geredenli güzeller bile ölümün pençesinden kurtulamamı lardır.

Kemân-ebrû kamer-ruhler sîmîn gerden güne -rûler

Ecel dâmına kayd-i bend olup terk-i diyâr eyler¹⁰⁹¹

Güzelin gümü gibi ak gerdeni kar ısında güne sönük kalır görünmez olur. O, kendine bakanların gönüllerini ellerinden alır.

¹⁰⁸⁸ Levend, age, s. 504.

¹⁰⁸⁹ Dilçin, agm, s. 139.

¹⁰⁹⁰ s. 110, . 33, b. 1.

¹⁰⁹¹ s. 193, . 139, b. 5.

Gerden-i sîmîn-bere kar u görünmez âfitâb
 Berkıyâ meh-rûlere bakma gönül elden gider¹⁰⁹²

Güzelin gerdeninde, parlak dolunayla e de er olan dane dane benleri vardır ki, onlar 1 ık saçarlar ve ergavân gibidirler.

Mânend-i bedr-i berrak dâne dâne halları
 Gerden ruhında pertev çalar ergavânı var¹⁰⁹³

Sıradaki örnekte de bir öncekiyle paralel olarak gerden, parlak gezegenlere benzeyen benlerin bulundu u yer olarak tasvir edilmektedir.

Böyle bir zülf-i siyeh ebrû-kemân dilberlerin
 Gerdeninde halları san seb'a-i seyyâreden¹⁰⁹⁴

Sadr, anberdir. Güzelin gö sü misk kokuludur. O â ıklarını tuza a dü ürmek için anber gö sütün üzerine zülüflerini saçmakta ve bu hile ile â ıklarını avlayıp esir etmektedir.

Lutfiyâ aldanma âl-ı dilbere
 Geysûlar saçarsa sadr-ı anbere
 Nazar-endâz olma aman gül-bere
 Evrâd ü ezkârın âh ü zâr olur¹⁰⁹⁵

¹⁰⁹² s. 242, . 211, b. 2.

¹⁰⁹³ s. 206, . 160, b. 4.

¹⁰⁹⁴ s. 389, . 425, b. 4.

¹⁰⁹⁵ s. 187, . 129, k. 5.

Güzelin sînesi rengi dolayısıyla gümü tür. Güne gibi kurtarıcı olan zamanın mür idinin sînesinin gümü gibi oldu u ifade edilerek onun gö sünün ilahi tecellilerin görüldü ü bir ayna gibi oldu una i aret edilmi tir.

Sînesi sîm mâh-i zemân hur îd-ve dârü'l-emân

Â ıklarına mihrîbân kıymet-i vâlâları var¹⁰⁹⁶

3.2.14. Cebîn(Alın)

“Alın, gün, güne , gurre-i meh, eyvân olarak vasıflandırılır.”¹⁰⁹⁷ Lutfî Efendi'nin iirlerinde alın, mâh, kamer-nümâyî meh-cebîn vb. benzetmelerle kullanılmı tir. Konuyla ilgili ilk örnekte, güzellik ikliminin sultânı ay alınlı olarak tarif edilmi tir.

Yâ Rab o güzel ân-ı kerem mâh-cebîne

Ki ver-i melâhat meh-i hünkâre ba ı la¹⁰⁹⁸

kinci örnekte de güzel, kamer görünü lü ay alınlı olarak vasıflandırılmı ve yüzünün parlaklı na i aret edilmi tir.

Bir zülf-i zerrîn nazenin kamer-nümâyî meh-cebîn

Sâkî olan olur emîn Lutfî güzel meyhâneler¹⁰⁹⁹

3.2.15. Gamze

“Gamze, katil, fettan, tîg, tigzen, tîg-i Haydar, tîg-i kâfir, hançer-i elmas, em îr, câdû, âfet, kahraman, cellat, gammâz-ı muhabbet, mahmûr, sayyad vs. dir.”¹¹⁰⁰

¹⁰⁹⁶ s. 274, . 253, b. 3.

¹⁰⁹⁷ Pekolcay, age, s. 91.

¹⁰⁹⁸ s. 110, . 33, b. 4.

¹⁰⁹⁹ s. 174, . 110, b. 7.

¹¹⁰⁰ Pekolcay, age, s. 91.

Lutfî Efendi'nin şiirlerinden alınan örnekte gamze, câdû olarak geçmektedir. Âşıklarına i âret verip onları büyülemektedir.

Ol gamze-i câdû ki bize verdi i âret

Nergis bakı ı gül gülü ü ayn-i be âret¹¹⁰¹

3.2.16. Beden

Güzelin bedeni rengi dolayısıyla gümü e, rengi, pürüzsüzlü ü parlaklı ı dolayısıyla çok kıymetli olan Aden incisine, endâmı ve tazeli i dolayısıyla yeni açılmı güle benzetilerek, onun gökten ikram oldu u ifade edilmi tir.

Bir sîm beden dürr-i Aden tâze gül-endâm

Gökden bize ikrâm¹¹⁰²

Bazı örneklerde güzelin, suretiyle ve sîretiyle bir bütün oldu u belirtilmi tir. Onun fiziki güzelli i de ahlâki güzelli i de dillere destan olacak ölçüdedir. A a ıdaki örnekte de, güzellerin sultânının sîretinin nûr, fiziki güzelli inin ise hûri misali oldu u, onun Rahmân'ın kudretinin eseri oldu u ifade edilmektedir.

Bir sîret-i nûr sîret-i hûr kudret-i Rahmân

Dilberlere sultân¹¹⁰³

Di er örnekte ise, fiziki görüntüsü güne e benzetilmi , tavırları ve ahlâki özellikleri ise hikmet olarak isimlendirilmi tir.

Kemân ebrûleri mihrâb-ı kudret

Sûreti âfitâb sîreti hikmet

¹¹⁰¹ s. 121, .49, b. 1.

¹¹⁰² s. 375, .404, bend 6.

¹¹⁰³ s. 375, .404, bend 3.

âh-ı devrân görse eyler muhabbet
Cemâlin cihâna sultân gösterir¹¹⁰⁴

3.3. Tavır özellikleri

Güzel, sadece fiziki özellikleriyle güzel olmaz, onun cazibesinin bir parçası da tavırlarında gizlidir. O tavrıyla â ıklarını kendisine ba lar ba tan çıkarıp mest eder. Güzel, nazlıdır, cilvelidir, â ıklarını ba tan çıkarıp tuza ına dü ürecektir binbir türlü hileye, oyuna sahiptir. Lutfî Efendi'nin iirlerinde de sevgilinin güzellik unsurları sayılırken fiziki güzellikle tavır özellikleri birlikte verilmi , bunların bütünlük arzetti i böylece anlatılmak istenmi tir.

Konuyla ilgili ilk örnekte, gümü endamlı nâzik güzel nâzlanmaktadır ve onun göz süzmesiyle göz kırpmasıyla â ıkların cân evleri cân bulmaktadır.

Nâz satar nâzik sîm-endâm nev-civân ebrû-kemân
Nim-nigâh eylerse cânân cân bulur cân-hâneler¹¹⁰⁵

Güne gibi güzel, nazlı ve cilvelidir. Cilve onun mesle i, nâz ise en bariz tavır özelli idir.

Dilber-i hur id-nümâyi nâz-perdâz cilve-ger
Gül ruhi peymâneyi güne gibi elvân eder¹¹⁰⁶

Güzel her zaman cazibesini koruyacak, artıracak farklı bir tavır içerisinde bulunur, o, bir sâkîye benzetilecek olursa, su verdi i insanları ne tamamen suya kandırdı ı ne de susuz bıraktı ı söylenebilir. Kar ısındakini sürekli kendisine ihtiyaç duyacak halde bırakır ve â ıklarının hayatında vazgeçilmez olur. Sıradaki örnekte, onun bir gün nezaketle nazlandı ı ba ka bir gün ise â ı ının kadehine mey doldurdu u anlatılmı tir.

¹¹⁰⁴ s. 273, . 252, k. 4.

¹¹⁰⁵ s. 264, . 241, b. 2.

¹¹⁰⁶ s. 254, . 226, b. 4.

Birgün olur nazlı nezaket yapar

Birgün olur câmını mey doldurur¹¹⁰⁷

Sevgili bir gün kahr ve sitem ederek â ı ına cevri etmekte, bir ba ka gün onu haremine aldırarak sırlara mahrem etmektedir. Yukarıdaki ve a a ıdaki örne in alındı ı iirde, bütünüyle sevgilinin tavır özellikleri, tezat ve tekrar san'atı e li inde, anlatılmaktadır.

Bir gün olur kahr u sitem cevri eder

Birgün olur yâr hareme aldırır¹¹⁰⁸

Güzel, bakı larıyla kendisine bakanları gönüllerinden oklamakta ve kendisine tutsak etmektedir.

E er cellâd-ı çe min merd-i müjgândan nazar kılsa

Göreni gün gibi oklar zehî hûb-hûlerin cânâ¹¹⁰⁹

Güzel, ehlâ gözleriyle nâz ile nazar etmektedir. Onun naz ile göz süzü ü â ıklarına cân ba ı lamaktadır.

Üftâdelerin derdine dermânı sorarsın

Nâz ile nazâr ede göre dîde-i ehlâ¹¹¹⁰

Güzel, hile ile â ı ının elinden, seçme ansına kadar bütün varlı ını alır da, â ık güzelde olan bu kudretin sihir mi keramet mi oldu unu anlayamaz.

¹¹⁰⁷ s. 235, . 200, b. 2.

¹¹⁰⁸ s. 235, . 200, b. 3.

¹¹⁰⁹ s. 99, . 14, b. 5.

¹¹¹⁰ s. 102, . 19, b. 2.

Bir âl ile aldı elden vârimı
 Ref' eyledi nâmûsumu ârımı
 Bırakmadı elde ihtiyarımı
 Bilmedim sihir mi veyâ kerâmet¹¹¹¹

Gül kâküllü güzel, külâhını ba ında hafif yana kaydırarak zülfünün tellerinden bir kısmını meydana çıkarmakta ve böylece cazibesini artırmaktadır.

Cân atar cânân iline gerçi â ık her zaman
 Kâkül-i gül-bârların kıykâc külâhı gizlidir¹¹¹²

Güzel seher yıldızı gibi kısa bir süre görünüp â ına göz kırpar ve kaybolur, onun gülmesi de güle benzer.

Necm-i seher-âsâ görünür halleri hande
 Gül gibi güler ru'yet-i cânân neler eyler¹¹¹³

Güzel, alaycı, cilveli ve nazlıdır, â ıklarının canıyla oynamaktan zevk alır, onların gönüllerini çalıp dolunay misali olan güzelli ine onların gönüllerini ba lar.

Bulunmaz emsâli dilber-i tannâz
 Cilveli nâz-endâz me reb-i cân-bâz
 Görmemi bir zemân böyle bir dilbâz
 Bu erâfet böyle bedr-âya dü er¹¹¹⁴

¹¹¹¹ s. 126, . 57, k. 3.

¹¹¹² s. 173, . 109, b. 2.

¹¹¹³ s. 175, . 113, b. 5.

¹¹¹⁴ s. 182, . 122, k. 4.

Güzel â 1 ının canına can yakan bir ate dü ürür ve â ıklarını deli divane eder.

Bir âte -i cân-sûz dü üren cânê güzeller

Â ıkları eyler deli dîvâne güzeller¹¹¹⁵

Güzeller â ıklarını azarlarlar, bu azarlar ise â ıklara ihsandır, onlar â ıklarını naz ile cennete atarlar.

Âzâr-ı güzeller ise â ıklara ihsân

Nâz ile atar â ıki cinâne güzeller¹¹¹⁶

Yasemin zülüflü güzel, kendisine candan ba anımı olanları dâre çeker ve â ıklarını yana ının mumuna pervane edip ate e atar.

Cân-dâdeleri dâre çeker zülf-i semensâ

Â ıki eder em'ine pervâne güzeller¹¹¹⁷

Lutfî Efendi bir ba ka beyitte de alaycı güzelin hilesine adlanılmamasını, onun sevdâ sahrasında pîrlere neler etti ini söyleyerek muhatabını uyarmı tır.

Ol dilber-i tannâzın aldanma âlına sen

Bu sahrâ-yı sevdâda pîrâne neler eyler¹¹¹⁸

Güzel kendisine bakanları bir bakı la darmada ın etmekte ve celâl kılıcını ortaya çıkararak, kendisinin cemaline gönül ba layanlara cevır etmektedir.

Dîdâr-ı dilbere nazar-bâz olma

¹¹¹⁵ s. 190, . 134, b. 1.

¹¹¹⁶ s. 190, . 134, b. 6.

¹¹¹⁷ s. 190, . 134, b. 2.

¹¹¹⁸ s. 200, . 152, b. 3.

Seni bir bakı la târ u mâr eyler
 Cemâl-i cânâne dil-endâz olma
 Seyf-i celâlini â ikâr eyler¹¹¹⁹

Güzelin bakı ları alacak can aramaktadır ki Efe Hazretleri muhatabını bu konuda uyarmakta onlara bakarsa gönlünün elden gidece ini söylemektedir.

Serv-i kad hûrî kıyâfet âfet-i devrân güzel
 Bakı ı cân-cûlere bakma gönül elden gider¹¹²⁰

Güzel, â ı a binbir nâz edip, sînesinin ortasını, kalbini ve gönlünü gözetip oklar atar ki onu tamamen kendisine ba layabilsin, güzel tavırlarıyla derdlilerin derdine bin dert daha ilave eder ve sevapları vebal gibi gösterir. O sürekli â ı ın sadâkatini test etmekte, ona manevi olgunluk kazandırmak için farklı davranı modelleri sergilemektedir.

Birgün olur â ıka nâzlar satar
 Sahn-ı sînesin gözedir oklar atar
 Derdlilerin derdine bin derd katar
 Resm-i sevâpları vebâl gösterir¹¹²¹

Güzelin hilesi helak edicidir, o, â ıklarını hileyle a k tuza ına dü ürmü , cemâliyle ise hayret makamına ula tırmı tır.

Mühlikdir âl-ı dilber a k dâm-ı mehlekedir
 Âlem-i hayret içre gûyâ ki hâbdayız biz¹¹²²

¹¹¹⁹ s. 222, . 182, k. 1.

¹¹²⁰ s. 243, . 211, b. 3.

¹¹²¹ s. 251, . 223, k. 2.

¹¹²² s. 293, . 282, b. 5.

Güzel vefâsızdır, ayrılık ate iyle yanan â ı ı onun vuslat sözüne mi hicran davranı na mı inanaca mı a ır mı tır.

Ey sanem-rû nice bir nâr-ı firâkında yanam
Dilberin vefâsı yok hangi sözüne inanam¹¹²³

Servi gibi nazla salınan güzelin her i ini a ı ı do ru sanma e ilimindedir. Beyt incelendi inde servi ve do ruluk kelimelerinin bir arada geçti i görülmektedir, zira servi sevgilinin boyunu ve endamını temsil etmesinin yanında, do rulu un ve elif harfinin de sembolüdür. Bundan dolayı â ık onun her i ini do ru sanma e ilimindedir.

Servi-ve sallanı ı ebrû-kemân tâze civân
O kıyâmet âfeti her i ini do ru sanam¹¹²⁴

Sevgili gülmelerinden güller dökülen gülen bir güldür, ona bakıldı nda bir gülbahçesini seyretme zevki ya anır.

Güller dökülür gülmelerinden gül-i handân
Ey zevk-i gülistân¹¹²⁵

Zamanın güne i olan sevgili, hûrî gülü üyle â ıklarına daha dünyada iken cennet zevki ya atmaktadır.

Hûrî gülü ü sallanı ı zevk-ı cinândır
Bir mihr-i zemândır¹¹²⁶

¹¹²³ s. 343, . 358, b. 1.

¹¹²⁴ s. 343, . 358, b. 2.

¹¹²⁵ s. 358, . 381, bend 3.

¹¹²⁶ s. 358, . 381, bend 4.

Güzel sadece nazlı de il aynı zamanda bir nezaket abidesidir bundan dolayı da onun misli bulunmaz, â ıkları ise bir an bile onsuz olmaya dayanamazlar.

Bir nazlı nezaketli güzel misli bulunmaz

Onsuz hiç olunmaz¹¹²⁷

Sevgilinin inci gibi sözler söyleyen dilleri, sözlerinin melodisiyle hûrileri raksa ba latmakta, bu arada da hile ile gözlerinden sürmelerini almakta, ahlâr ise onun ifadelerinin etkileyicili i kar ısında tahtından ve tacından geçmektedir.

Hûrileri raksa salar

Gözlerinden sürme talar

ahlârın tâcını çalar

Dür döken dillerin senin¹¹²⁸

Güzel bütün güzellik unsurlarını â ıklarının sayısını artırmak için kullanır. O â ı na tuzaklar kurup, onu bu tuza a çekmek için elinden geleni yapmasıyla tanınır. O mür itdir ve ilahi güzelli i ne kadar fazla kimseye tanıtabilirse görevini o kadar yerine getirmi olacaktır. Bundan dolayı büyük bir gayretle çalı ır. Dervi lerine bazen, dı arıdan cevr gibi görünen tavırlar takınır bazen ilgi ve iltifat kapılarını sonuna kadar açar ve böylece onları hakkıyla yeti tirmeye gayret eder. Güzelde ve güzellik unsurlarında bu semboller ve davranı modelleri kodlanmı tır.

Ar 'a öhret verir tâk-ı ebrûler

Cemâline cân-dâdedir hûb-rûler

Kemâline hayret eder meh-rûler

¹¹²⁷ s. 376, . 404, bend 8.

¹¹²⁸ s. 415, . 465, k. 2.

Kurulmu â ıka â ı dilberin¹¹²⁹

3.4. Koku

Edebi metinlerde sevgili ve koku denilince genelde onun saçının kokusu ele alınmıştır ve bu kokuyu â ıklara taşıyan saba rüzgarıyla ilgi kurularak anlatılmıştır. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde, sevgilinin bedeninin ve çeşitli uzuvlarının kokularından bahsedilmiştir. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde sevgilinin kokusuyla ilgili kullanılan unsurlar bu konudaki diğer metinlerde de kullanılan genel çerçeveye uygunluk arz etmektedir. Konuyla ilgili aşağıda verilen örnekler incelendiğinde koku ile ilgili kullanılan unsurların, benefe, kızıl gül, anber, reyhan, müğ-i Tâtâr, bûy-i cinân olduğu görülmektedir. Konuyla ilgili ilk örnekte sevgilinin benefe, kızıl gül ve anber gibi koktuğu ifade edilmektedir.

Lebin handesidir ey cân eden gonceleri handân

Benfeleler kızıl güller dür-anber-bûlerin cânâ¹¹³⁰

Sevgili reyhân kokuludur ki, onun diğer unsurları gibi kokusu da â ıklarının derdine dermândır.

Bir lebleri kevser gül-i ahmer bûy-i reyhân

Dertilere dermân¹¹³¹

Sevgili taze bir gül gibidir, anber kokulu kâkülle, reyhân kokulu bedeni vardır ve bu özellikleriyle güzellere sultândır.

Ey taze gülüm kâkül-i anber bûy-i reyhân

Dilberlere sultân¹¹³²

¹¹²⁹ s. 420, . 472, k. 4.

¹¹³⁰ s. 99, . 14, b. 2.

¹¹³¹ s. 375, . 404, bend 5.

¹¹³² s. 411, . 459, bend 6.

Sevgili, cennetlerin kokusunu gönüllere Tâtâr miskin kokusu gibi yayar, bu kokuyu duyan ve duyuran bâd-ı sabâ güzellerin cennet kokulu saçlarına â ık olur, ona ula ma arzusuyla diyar diyar dola ır.

Mü g-i Tâtâr-ve ne reder bûy-i cinânı dillere

Bâd-ı sabâ mü tâk olur eh-perine dilberlerin¹¹³³

3.5. Kelâm

Sevgilinin di er bütün özellikleri gibi sözleri de özeldir. O bu özelli ini de en üst seviyede kullanarak â ıklarını mest etmektedir. Zira beden ile onun bir parçası olan dil, meramlarını anlatmakta birbirlerine yardımcı olmaktadır. Bedenin kendisini tam ifade edemedi i noktada sözlü ifade devreye girmekte, sözlü ifadenin yetersiz kaldı ı noktada ise, beden dili onun yardımına ko maktadır. Mür id de sevgili misali dervi lerine, ihtiyaca binaen, hem hal diliyle hem de sözlü ifadeyle telkinlerde bulunmaktadır. Her birinin karakter özelliklerine ve dini tasavvufî alt yapısına göre onlarla olan diyaloglarını düzenlemektedir. nsanların birbirleriyle ileti im kurabilmeleri ve birbirlerini do ru anlayabilmeleri için beden dili ve sözlü ifade hayati önem ta ımaktadır ki, küçük istisnalar sayılmazsa, hemen her insan da bu dillerin kendisine kar ı nazik, sevgi ve saygı dolu kullanılmasını arzu etmektedir. Sevgili de bunun farkındadır ve her iki dilini de son derece özenle kullanır ve â ıklarını kendisine râm eder. Konuyla ilgili ilk örnekte, öyle bir dergâha var ki, oradaki mür id sana güzel söz söyleyin ve iltifat etsin denilmekte ve gönlü ba lama noktasında güzel sözün ve iltifatın ne denli önemli oldu una i aret edilmektedir.

Öyle bir dergehe var feth ola bir bâb- ı kerem

İtifât eyleye ho sühanle hünkâr sana¹¹³⁴

¹¹³³ s. 422, . 475, b. 3.

¹¹³⁴ s. 104, . 23, b. 2.

Sevgilinin konu masının etkileyiciliğinin bir sebebi de sesinin güzel olmasıdır. Sevgilinin sesi irinli iyle gönül âlemini nurlandırmakta, bu sesi duyan âşıklar cân kulağıyla ona yönelmektedirler.

Gönül âlemini tenvîr eden îrîn nevâlardır

Vücûd iklîmini ta'mir eden âb-ı hevâlardır¹¹³⁵

Sevgilinin kelâmı inci ve mercan olarak vasıflandırılmıştır. Onun ağızından dökülen kelimeler inci ve mercan gibi kıymetli, pürüzsüz ve etkileyicidir. Âşıkın cân evine heyecan verir.

Cemâli cennet-i cândır kelâmı dürr ü mercândır

Bu cân-gâhe heyecândır gönül eylemez eylemez¹¹³⁶

Güzel, irin sözlüdür. Fakat hiçbir özellik ve güzellik ayırt etmeden sırası geleni alan ölüm, irin sözlü güzellerin sözlerini kesmiş onları da alıp götürmüştür.

Yer yemi kara gözlerin

Kat'etmiş îrîn sözlerin

Kana bulamı yüzlerin

Serv-i kâmet civân yatır¹¹³⁷

Güzel, söz vermekte fakat vefâsız davranmaktadır, âşık bu sebepten onun sözleri karşısında güven problemi yaşamaktadır.

Ey sanem-rû nice bir nâr-ı firâkında yanam

Dilberin vefâsı yok hangi sözüne inanam¹¹³⁸

¹¹³⁵ s. 198, . 147, b. 1.

¹¹³⁶ s. 284, . 268, b. 3.

¹¹³⁷ s. 177, . 115, k. 6.

¹¹³⁸ s. 343, . 358, b. 1.

Sevgili konu mayâ ba ladı ında onun sözleri inci gibi etrafa saçılmakta kendisini dinleyenlerin aklını ba ından almaktadır.

Ey nazlı civân rûh-i revân sözü dür-ef ân

Âlem sana kurbân¹¹³⁹

Sevgilinin dilleri â ıklarının gönüllerine inci dökmekte, güzel sesi ve sözleriyle onların gönüllerini bayram yerine çevirmektedir.

Hûrîleri raksa salar

Gözlerinden sürme talar

ahların tâcını çalar

Dür döken dillerin senin¹¹⁴⁰

Sevgilinin sözleri cânın hayatıdır, beden o sözlerle cânâ, cân o sözlerle hayata tutunur, ya amın anlamını kavrar. Maddeden mânâyâ geçme ilahi ne ve bah eden bu sözlerle olur ki, â ıklar bu ne veye ula mak için cânlarından geçip sevgilinin kapısına yüzlerini sürerler.

Hayât-ı cânıdır sözleri mihr-i muhabbet gözleri

Cânın verüp cân atagör dü dârına dilberlerin¹¹⁴¹

¹¹³⁹ s. 411, . 459, bend 7.

¹¹⁴⁰ s. 415, . 465, k. 2.

¹¹⁴¹ s. 422, . 475, b. 5.

3.6. Kadem

Kadem ayak anlamına gelmekte ve çe itli deyimlerde kullanılmaktadır. Sevgili söz konusu olunca, ho -kadem, sabit-kadem vb. deyimler gündeme gelmektedir. Ho -kadem sevgilidir ki onun aya ı u urludur, sabit kadem ise â ıktır ki o, sevgilinin e i inde daima sabittir, bir ba ka yere iltifat etmez. Lutfî Efendi kadem kelimesini ayak olarak kullanmı , bu kelimeyle aya ın altı anlamına gelen zîr-i kadem tamlamasını olu turmu tur. Konuyla ilgili örnekte, güzelin aya ının altında serili bir çul olma arzusu ifade edilmektedir. Zira bu hem güzelin narin ayaklarının incinmesine mani olma hem de ona çok yakın olma anlamlarına gelmektedir ki her iki dü ünçe de â ık için son derece önemlidir.

Lutfî ne revâdır bu kadar çarha çekildin

Zîr-i kademinde güzelin bir çul olaydım¹¹⁴²

3.7. Sevgilinin Köyü ve Köpe i

“Sevgilinin köyü, mahallesi, secdegâh, cennet, vatan, sürme, âb-ı hayat, tâc-ı zerdır.”¹¹⁴³ Sevgilinin köyünün köpe i ise bazı metinlerde â ı ın rakibi olarak bazılarında ise kendisini görmekle ereflenilen bir unsur olarak ele alınmı tır. Lutfî Efendi'nin iirlerinde ise, sevgilinin köyü kâbe olarak, köyünün köpe i ise görmekle ereflenilen bir unsur olarak vasıflandırılmı tır. Konuyla ilgili ilk örnekte, Lutfî Efendi, sevgilinin kâ'be-i kûyinde, elleri emre amade oldu unu ifade eder ekilde ba lı, gönlü hasta ve onun aya ının altına toprak oldu unu belirtmekte ve benim gibi bir â ı ın var mı diye sevgilisine sormaktadır. Ve bu sorunun içerisinde aslında, benim gibisi yok ifadesi bulunmaktadır.

Lutfî-tek var mı acep bir kâ'be-i kûyinde yâ

¹¹⁴² s. 338, . 350, b. 5.

¹¹⁴³ Pekolcay, age, s. 93.

Dest-beste gönlü haste hâk-i ni'âlin senin¹¹⁴⁴

Di er örnekte ise, cânânın köyünün her zaman â 1 ın ula mak istedi i yer oldu u ifade edilmektedir. Fakat örnekte bahsedilen â 1 ın elindeki bu fırsatı ellere kaptırdı ı belirtilmektedir.

Kûy-i cânânıma varayım derdim

Bir zemân zevk sefâ süreyim derdim

Dîdâr-ı dildârı göreyim derdim

Nevbetim elimden el aldı gitti¹¹⁴⁵

Leylâ çölünde gezip Mecnûn gibi a k sarho u olur, sabâ rüzgârı gibi sevgilinin köyüne gidip dola an dîvâne bir gönlümüz vardır denilerek, gönlün a k ate iyle yandı ı ifade edilmektedir.

Gezer sahrâ-yı Leylâ'da olur mecnûn-ve sermest

Sabâ-ve Kûy-i dildâre dil-i dîvânemiz vardır¹¹⁴⁶

Cânanın köyü, â 1k için Me'vâ cennetinden daha acil olarak gerekli görülmü ve a kın hallerinin â 1 ı dergâhın e i ine akar su gibi etti i anlatılmı tır. Cânânın köyü cennet görülünce, muhayyilede o da önünden ırmak akan bir cennet kö künde oturtulmu tur ve â 1k için sevgili neredeyse orası cennettir.

Kûy-i cânân cennet-i Me'vâ'dan elzemdir bana

Âsitân-ı dergehe âb-ı revân eyler beni¹¹⁴⁷

¹¹⁴⁴ s. 417, . 467, b. 7.

¹¹⁴⁵ s. 519, . 614, k. 2.

¹¹⁴⁶ s. 201, . 154, b. 3.

¹¹⁴⁷ s. 572, . 684, b. 2.

Sevgilinin köyünün köpe i ile ilgili beyitte ise, daha önce belirtildi i gibi, â ık için onunla muhatap olmanın bir eref oldu u ifade edilmi tir.

Bir göreydim kelb-i kûyinle mü erref oldu um
Cân-nisâr etsem yolunda dilrubâ mâlin senin¹¹⁴⁸

Sonraki örnekte de âhid-i ma'nâ olarak isimlendirilen manevî sevgiliye hûrîlerin hayrân oldu u ifade edilerek, onun köyünün köpe ini görmenin bile ma uk için ân oldu u söylenmi tir.

Hûriler hayrân olur bu âhid-i ma'nâya kim
Kelb-i kûyinle mü erref oldu um ândır bana¹¹⁴⁹

3.8. Haberci/ Nâme

Sevgili ile ilgili bir ba ka unsur ise “nâme”dir. Nâme te his san'atı e li inde verilmi tir. Â ı ın nâmesi bir haberci, canlı bir varlık gibi anlatılmı tır. Ondan, gözlerinden kan ya dökerek sevgilinin huzuruna yürümesi ve â ı ın halini ona arz etmesi istenmektedir.

Kan ya dökerek nâme yürü yanına yârin
Ol sâkin-i gârın¹¹⁵⁰

Nâme bu örnekte varak olarak isimlendirilmi ve onun sevgiliye gidi i, te his, intak ve te bih san'atları e li inde dramatize edilmi tir. Örnekte, varak â ıktan selâmı alıp sevgilinin iline gitmekte ve edep erkân ile kendisini yârin eline sunmaktadır ki

¹¹⁴⁸ s. 416, . 466, b. 5.

¹¹⁴⁹ s. 97, . 11, b. 4.

¹¹⁵⁰ s. 420, . 473, bend 1.

sevgili â 1' indan gelen selâmı alıp onun duygularına tercüman olan nâmeyi okusun ve böylece ona iltifat buyursun.

Ey varak al selâmım var yürü cânân iline

Edeb erkân ile var takdîm ederek eline¹¹⁵¹

Konuyla ilgili üçüncü örnekte ise, ilk örnekle benzerlikler görülmektedir. Beyitte, nâmeden yürüyerek, gülbahçesinin en güzel gülü olan sevgiliye gidip, â 1' inin perî ân hâlini ona anlatması istenmektedir.

Ey nâme yürü var gül-i gülzârıma söyle

Ahvâl-i perî ânımı dildârıma söyle¹¹⁵²

3.9. Rakîb

Rakîb ise yukarıda verilen birkaç unsur gibi hem sevgiliyle hem de â 1' ile ilgili kavramlardandır. Â 1' in sevgilisine ulaşmasına engel olarak gördüğü her şey onun açısından rakiptir ve onu altetmek için elinden gelen her şeyi yapar. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde de rakîb kelimesi kullanılmıştır, onun bazı özelliklerine atıf yapılmıştır, ona beddua edilmiştir. Konuyla ilgili örneklerden ilkinde rakîb kendisini â 1' ile karşı karşıya olarak görmekte, rakîblerinin dört taraftan kendisinin yolunu gözleyip, sevgilisine ulaşmasını diye elini ayağına bağladıklarını, dolayısıyla kendisini engellediklerini ifade etmektedir.

Çâr-taraf rakîbler gözler yolumu

Bend etmişler ayağına elimi

¹¹⁵¹ s. 504, . 593, b. 1.

¹¹⁵² s. 473, . 546, b. 1.

Devr-i felek bugün kesmi dilimi
Hayet bah eyleyen sular kurudu¹¹⁵³

Diğer örnekte ise rakîbe beddua edilmektedir. Âlık rakîb gözü kör olsun diyerek rakîbe beddua etmekte ve bu beddua ile onun sevgilisini görmesini istemediğini ortaya koymaktadır.

Âlık der âlık gözler
Gözlerim güzel gözler
Rakîb gözü kör olsun
Bilmez ne âlık gözler¹¹⁵⁴

Konuyla ilgili verilen son örnekte ise, âlıkın ağızından rakîbin acımasız olduğu ve kendisinin ciğerlerini parçaladığını verilmektedir.

Bu derd derûnumu her dem yâreler
Rakîb gaddâr ciğerlerim pâreler
Nüh¹¹⁵⁵ felektir benim bahtım kareler
Bâku bostânımı sel aldı gitti¹¹⁵⁶

3.10. Tasavvufî Kavramlar

Lutfî Efendi'nin eseri, tasavvufî muhtevalı bir eser olması dolayısıyla içerisinde çok sayıda tasavvufî kavram bulunmaktadır. Çeşitli manevi durumların sûfîler arasında

¹¹⁵³ s. 513, . 605, k. 2.

¹¹⁵⁴ s. 675, . Mâniler, Mâni 5.

¹¹⁵⁵ Metinde “ne felektir” olan ifadenin yerine “nüh felek” ifadesi getirilmiştir.

¹¹⁵⁶ s. 519, . 614, k. 5.

kendilerinin anlayacağı tabir ve terimlerle ifade edilmesinin gerekçesi olarak, kendilerine has ruhî ve sırrî mânaları birbirlerine anlatmak ve açıklamak, kendi yollarına yabancı olanlardan bu mânaları gizlemek ve saklı tutmak gösterilmiştir¹¹⁵⁷. Çalı mamızın bu bölümünde, Lutfî Efendi'nin eserinde geçen tasavvufî kavramlar ba lıklar halinde verilecek, kavramın geçti i bazı örnekler verilip, örneklerde nasıl kullanıldı ıyla ilgili kısa de erlendirmeler yapılacaktır.

3.10.1. A k

A k kavramı mutasavvıflar için vazgeçilmez bir kavram özelli i ta ımaktadır. Tasavvufta varlı ın temeli a k olarak görülmektedir. Varlı ın hareket halinde olması da a ka ba lanır, zira a kta heyecan, hareket ve kıpırtı vardır. A k yolda olmaktır, bundan dolayı bütün yaratılmı olanlar bir yerlere do ru a klarının pe inden sürüklenir dururlar. Dünya a kla döner, güne a kla gecedен nöbeti devralıp kainatı aydınlıklara gark eder, ya mur a kla topra a ve nebata ko ar, nebat a kla güne e do ru boynunu uzatır ve insan a kta yok olarak varlı ının farkına varır. nsan a kla varlı ı ve kendisini anlar, Hızır'ın pe ine takılmı Mûsâ misali, ilâhî sırları ke fe çıkıp, gönlünün derinliklerindeki dehlizlerde dola ır, u ranmamı limanlarında konaklar, gönül ülkesinin sır denizindeki en parlak ve pürüzsüz inciye bulup çıkarır.

Lutfî Efendi'nin iirlerinde de en çok geçen kavramlardan biri a ktır. A k kavramı, eserde bir çok yerde çe itli vesilelerle geçmesinin yanında, eserde a kın tanımını yapan yedi beyitlik bir iir de bulunmaktadır. İlk örnekte, gökyüzünün çarhını çevirmek ifadesiyle, gezegenlerin devri ve gece ve gündüzün, gün,ay,yıl ve mevsimlerin yer de i tirmesine i aret edilerek bunların hareketlerinin yapılarında bulunan potansiyel sevdâ gücüyle mümkün olabildi i söylenmiştir. Mevlevî dervilerinin sembolik dönü lerinde de görüldü ü gibi yaratılmı olan her ey a kla döner, bu dönü llerde hiçbiri görevini karı tırmaz ve birbirine çarpmaz. Beytin devamında ise, belâ girdabına büyük bir balık gibi dalan a ktır denilerek, insan tanımlanmaktadır. Belâ girdabı aynı zamanda dünyaya i aret etmektedir. nsan ruhlar âleminde, elest bezminde büyük bir a kla Allah'ın varlı ını kabul ederek “belâ” demi ve hiçbir varlı ın kabul etmedi i akıl ve muhakeme sorumlulu unu kabul ederek, cismâni olarak da varlık sahasına çıkmı tır.

¹¹⁵⁷ Abdulkerim Ku eyrî, *Ku eyrî Risâlesi*, Haz.Süleyman Uluda , Dergah Yay, stanbul- 2003, s. 147.

Sonrasında ise bir belâ girdabı olan dünya sahrasına, var olma ve ruhlar âleminde âlık oldu u ilâhi sevgiliyi bulma arzusuyla büyük bir balık misali dalmı tır. Bu okyanusa dalanlardan geli indeki asıl amacını unutanlar bu okyanusun belâ girdaplarına kapılıp kendilerini kaybetmi ler, fakat ilahi aklarını unutmayıp gönüllerinde onu besleyip büyütenler bu girdaplar ne kadar büyük olursa olsun aklar oraya dalmı ve bu imtihan girdaplarına her dalı ta daha güçlü olarak oradan çıkmı lardır.

Sipihrin çarhını çevre çeviren kuvve-i sevdâ
Belâ girdâbına hût-i muazzam-ve dalan a ktır¹¹⁵⁸

Di er örnekte ise, a kın dengeleri de i tirebilme özelli ine dikkat çekilerek, a kın yıkılıp harab olmu viranelere u radı nda oraları âbâd edip ma'mur hale getirebildi i, varlık içerisinde yüzen ma 'mûr bir yere girdi inde ise varlı ı talan edip ma'mûrları yıkabildi i ifade edilmekte ve bunun acâip bir durum oldu u söylenmektedir. Bu beyitte a kın gücüne i aret edilmi ve onun girdi i yerde ne kadar köklü de i imler meydana getirebilece i vurgulanmı tır.

Acebdir mülk-i vîrâne girerse a k olur ma 'mûr
Yıkan ma 'mûrları elbet eden vârı talan a kdır¹¹⁵⁹

Vahdet ülkesindeki evde garîbânlara arkada olan, ilahi a kın saf arabını içip gönülde nây üfleyip gariban âlık mest edip kendinden geçiren a ktır. A k, nâyını öyle makamlarda üfler ki, her makamda, âlık ba ka bir hâle bürünür, ruhunun ufkunda açılan yeni pencereden kainatı bir ba ka açıdan seyreder. Lutfî Efendi, a k nâyından bu makamları bizzat dinleyip, her makamda farklı ilahi i aretlerle karıla tı ı için, anlatımında, ifadelerinde, anlattıklarını ya amı olmanın rahatlı ı sezilmekte, okuyucularına ve dinleyicilerine gönül kaplarının geni li i oranında manevi lezzet sunmaktadır.

Diyâr-ı dâr-ı vahdetde garîbâne olan hem-dem
çüp mey-i musaffâyı gönülde nây çalan a kdır¹¹⁶⁰

¹¹⁵⁸ s. 262, . 238, b. 2.

¹¹⁵⁹ s. 262, . 238, b. 4.

¹¹⁶⁰ s. 262, . 238, b. 6.

Dervi lerin kalpleri Mevlâ'nın tecellî etti i yer ve lâhi nazarın yöneldi i mahaldir ve bu hediye yi bulan ise a ktır. Gönlünü ilâhi a kla ku atan dervi ler tecelli hediyesine vasıl olurlar.

Tecellî-hâne-i Mevlâ kulûb-i dervî ân Lutfî
Nazar-gâh-ı lâhî'dir bu tuhfeyi bulan a kdır¹¹⁶¹

Mutasavvıflar a kın bulunmadı ı kalpleri ölü saymı lar, a kı tanımayan insanları ise insanlık mertebesine yakı tırmamı lardır. Bu ba lamda mutasavvıflar tarafından a kın farklı tarifleri yapılmı tır ki bunlardan biri burada verilecektir.

“A k her eydeki iyiyi ve güzeli görebilmektir. Her eye ibret nazarıyla bakıp ders alabilmek, Allah'ın her konudaki lütuf ve cömertli ini görebilmek, ihsan etti i her eye ükredebilmektir. A k müthi bir lezzete sahip özel bir ızdıraptır. Bu acıyı ancak kalbinde ta ıyanlar bilir. Bu acıyı ta ıyanlar, her eyde Hakk oldu unu ve her eyin Hakk'a götürdü ünü görürler. Hakk'tan ba ka hiçbir mevcûdun olmadı ını da bilirler. Bu hakîkati idrak sürecinde â ıklar Hakk'ta yok olurlar.”¹¹⁶²

Eserde önemle vurgulanan konulardan biri de Hz. Peygamber'e beslenen a ktır. Eserdeki neredeyse bütün iirler Allah ve peygamber a kına ba lanıyor denilse mübala a yapılmı olmaz. Tasavvufta, Hz. Peygamber kainatın yaratılı ının sebebi olarak gösterilir. Bu konuda “seni yaratmasaydım âlemleri yaratmazdım” mealindeki kudsi hadis olarak kabul edilen ifade delil olarak gösterilir. Efe Hazretleri, Ar , fer ve dokuz fele in dönü ünü Hz. Peygamber'in a kına ba layarak hüsn-i ta'lil sanatı yapmı tır. Beyitte, ey Allah'ın Resulü Ar , fer ve dokuz felek senin a kın ile dönmektedir ve senin zevkinin hayâlinden âlem hayrette kalmı tır. Sen yaratılmı ların en ereflisi, kemâl sahiplerinin en üstünü, kainatın gözbebe isin ey Resûl, sana â ık olan sabit durabiliyorsa yerinde, hayretindedir, yoksa senin a kına tutulup da harekete geçmemek tarihte vaki olan bir durum de ildir.

Ar u fer ü nüh-felek devrân eder a kın ile

¹¹⁶¹ s. 262, . 238, b. 7.

¹¹⁶² Robert Frager, *A ktır Asıl arap*, Çev. Ömer Çolako lu, Ke kül Yay., stanbul-2006, s. 40.

Âleme hayret veren zevk-ı hayâlin yâ Resûl¹¹⁶³

İ 1 ını gönlündeki ilahi a k tan alan, sana pervane olan â ıklar nasıl kıpırtısız dursun pervânenin cânını teslim edene kadar durdu u görülmü müdür. Bu sebepten Lutfî Efendi a k ın, gülün dalında duran bülbüle de il mumun ı 1 ında yanan pervaneye sorulması gerekti ini ifade etmi tir. Bu dü ünçe alı ılmı n tersine de olsa dü ünüldü ünde, Lutfî Efendi'nin tesbit etti i bu ince ayrıntı hayranlık uyandırmaktadır. Takdir edilir ki, bülbülün gönlü a k ate iyle yanmı da olsa ma uku olan gülün dalındadır, ona dokunabilmekte istedi i kadar onun yanında kalabilmektedir ve ortada somut bir ate yoktur, oysa pervânenin ık kayna ına uzaklı ı da yakınlı ı da hem soyut hem de somut anlamda ate tir ve onu yakmaktadır. Pervâne sessizdir, onun, sevgilisinin etrafında ona dokunabilmek için yaptı ı çırpım lardan ba ka bir ey duyulmaz, bülbül gibi a k ını ilan edip dillere dü mez, sessizce çırpır ve sessizce ölür. Dolayısıyla a k ate inin niteli ini ve niceli ini sormak için en uygun muhatap pervânedir.

Nâr-ı a k ı bülbüle sorma gülün dalındadır

Lutfiyâ sor iddet-i nârda yanan pervâneye¹¹⁶⁴

Eserde a kla ilgili pek çok terkip de yapılmı tir. A k çok yönlü ve insanı kendinden alan bir duygu olması dolayısıyla, her yönüyle ilgili ayrı bir benzetme yapılmı tir. Bunlardan bazılarını bu özel kavramı anlatmaya yardımcı olması bakımından burada vermenin faydalı olaca ı kanaatindeyiz.

A k ba layıcılı ı dolayısıyla zincire benzetilmi tir. Ayrıca eskiden deli kabul edilen insanların zincire vuruldu u da bilinmektedir ve bu durum dolayısıyla mısradaki mecnûn kelimesiyle birlikte kullanılarak tenasüp san'atı yapılmı tir. Beytin di er mısırânda, a k ın sevdâsının ci erleri da ladı ı ifade edilmektedir. Zira a ka tutulanlar ço u zaman bu ci er yangınıyla eriyip ba ka âlemlere kanat çırpmı lardır. Bu mısradaki ayrıca sevdâ ifadesiyle tıpla ilgili bir duruma da i aret edilmi tir.

¹¹⁶³ s. 332, . 341, b. 2.

¹¹⁶⁴ s. 462, . 528, b. 6.

Zencîr-i a k mecnûnları ba lamı
Sevdâ-yı a k ci erleri da lamı ¹¹⁶⁵

A k, ehir olarak dü ünülmü ve ehr-i a k terkihi ortaya çıkmı tır. A k öyle bir ehirdir ki, içinde birçok dershaneler bulunmaktadır, bunlardan biri de irfân mektebidir. Bu mektebin sadık ö rencisi gönüldür. Gönül, a k ehrinin irfan mektebinde derslerini tamamladıktan sonra ilahi tecelliye mahal olacak kıvama gelmektedir.

Gönül mekteb-i irfânda okur ders
Bu ehr-i a kda çok dershâneler var¹¹⁶⁶

A k, do an ku una benzetilmekte, dolayısıyla â ık da a k do anının pençesinin esiri olmaktadır. A k do anının pençesindeki kurbanı halinden o kadar memnundur ki, emîre sı nınp adalet hususunda fermân isteme ihtiyacı hissetmez.

Kim esîr-i pençe-i ehbâz-ı a k olmu bugün
Iticâ etmez emîre dâde fermân istemez¹¹⁶⁷

A k, ate tir, fakat yakıcılı ı maddi ate gibi de ildir. Onun yaktı ı gönüller en üst derece yanıklara sahiptir, fakat yanan gönüllerin sahipleri bu yangından kurtulmak istemez, onlar bu yangınla var olmu ve a k ate iyle ezelde verdikleri “belâ” ahdini yerine getirmi lerdir. Lutfî Efendi, a k ate inin, â ıkların gül sînelerine güller döktü ünü ve âh ate inin yakıcılı ının ise onların cân evine incû ekti ini söylemektedir.

Â ıkların âte -i a k gül-berine güller döker
Âte -i âhın sûzi i cân-gâhına incû eker¹¹⁶⁸

¹¹⁶⁵ s. 431, . 488, k. 4.

¹¹⁶⁶ s. 249, . 220, b. 8.

¹¹⁶⁷ s. 277, . 257, b. 4.

¹¹⁶⁸ s. 265, . 243, b. 1.

A k, â ıklar yakalayıp bendeden bir kementtir. Â ık bir kere a kın kemendiyle avlandı mı bu durumdan kurtulu imkanı yoktur. Kurtulu imkânı olsa bile bu â ık tarafından arzu edilen bir durum de ildir.

Â ıklar boynunda a kın kemendi¹¹⁶⁹

A k, tehlikeli bir tuza a benzetilerek, dilberin hilesi öldürücüdür, a k ise tehlikeli bir tuzaktır, biz ise hayret âleminde uykuda gibiyiz. Beyitte, aslında uykuda olmadıkları, fakat hayret âleminde oldukları için uykudaki birinin hareketsizli i içerisinde ve bu âlemin ihti âmından kendilerini rüyâda sandıkları anlatılmaktadır.

Mühlikdir âl-ı dilber a k dâm-ı mehlekedir

Âlem-i hayret içre gûyâ ki hâbdâyız biz¹¹⁷⁰

A k, feleklerden birinin ismi olarak ifade edilmi tir. Cân, cânânın câzibesinden cezbeye tutulunca a k fele ine kanat açmakta farklı âlemler dola maktadır. Bu beyitte a kın, farklı âlemlere kanatları oldu u, insanların ayaklarını yerden kesti i de belirtilmektedir.

Eflâk-i a ka per açın

Câzibe-i cânândır bu¹¹⁷¹

A k, bir iklimdir ki, o iklimde her mevsim bahardır. Sabâ ise a k ikliminin gezginidir, bu iklimde Allah'ın rızâsını arayarak gezer. Sabâ, Hakk'ın rızâsını bulma yolunda, ümit azı ıyla, a k ikliminin en kuytu kö elerini yoklar, en ince ayrıntılarını de erlendirir.

Sabâ seyyâhıdır iklîm-i a kın

Sabâ tâlibidir rızâ-yı Hakk'ın¹¹⁷²

¹¹⁶⁹ s. 291, . 279, k. 5.

¹¹⁷⁰ s. 293, . 282, b. 5.

¹¹⁷¹ s. 436, . 496, k. 4.

¹¹⁷² s. 615, . Sabâ-Nâme, b. 20.

A k, kebabla birle tirilip bir tamlama olu turulmu tur. Muhabbet ehli, a k kapısından içeriye girip kebabın ate te pi ti i gibi onlar da a k ate inde pi erler. Zira a k kapısından geçen gönül a k ate inde kebab gibi döne döne pi erek, kendisinde masivaya ait ne varsa hepsinden kurtulur ve bulundu u mekâna layık hale gelir.

Erbâb-ı muhabbet bilür bu bâbı
O bâbdan içeru a kın kebâbı¹¹⁷³

A k, içerisinde büyük sırlar barındıran bir hazinedir. Sırlarını ancak ehline açar, a kın sırlarına vakıf olmak için, bülbül gibi, gülün dalından ayrılmadan sabırla bekleyip gerekti inde ölümü göze alabilmek gerekir. Bülbül sabrı ve gayretiyle elde etti i a kın sırlarını, gülün dalında mest olup zevke geldi inde, inceden inceye terennüm etmektedir.

Sırr-ı a kı söyler inceden ince
Seyreyle bülbülü zevka gelince¹¹⁷⁴

A k, katip kelimesiyle bir araya getirilmi ve a kın kâtibi terkibi olu turulmu tur. A k katibinin vazifesi, a k tuza ma dü en gönül ku larının eklini tesbit etmektir. Lutfî Efendi, gönül ku unun a k tuza ma dü tü ünü ve a k kâtibi tarafından tesbit edilip â ıklar defterine yazıldı mı söyleyerek, bu deftere yazılan isimlerin silinmedi ini vurgulamı tır. Beyitte, â ıkların en büyük iste inin isimlerinin bu deftere kaydedilmesi oldu u ima edilmektedir.

Dâm-ı a ka mürğ-i dil oldu giriftâr çare yok
Tebât etdi kâtib-i a k dilde e kâlin senin¹¹⁷⁵

A k, erbet olarak somutla tırılmı tır. Fakat bu erbet o kadar kıymetlidir ki, bir damlasının bedeli cândır. Cân bedelini ödeyip a k erbetinden bir katre almaya ko anlar ise, dünya ve ahiret devletini elde etmi lerdir.

¹¹⁷³ s. 389, .426, k. 5.

¹¹⁷⁴ s. 390, .426, k. 6.

¹¹⁷⁵ s. 416, .466, b. 6.

erbet-i a k evketi katresi cân kıymeti
ki cihan devleti buldu bu püyendeler¹¹⁷⁶

A k kâ'besi, ifadesiyle mür id e i aret edilmi tir. Mür idin her bir gözü a k kâ'besini gösteren bir kıble göstergesidir. Mür id her zaman sözlü konu maz, bazen tasavvufda önemli bir yeri olan nazar ile konu ur, bu nazarlar dervi e yön verir, onu a k kâ'besine oradan da Rahmân'a eri tirir.

Her dîdesi bir kıble-nümâ kâ'be-i a ka
A k kâ'besini bilmeyen Rahmân'e yeti mez¹¹⁷⁷

A k, denizle birle tirilerek a k denizi tamlaması olu turulmu ve bu denize dalan â ıkların i inin gece gündüz inlemek oldu u ifade edilmi tir. Â ıklar, mâ uklarının hasretiyle yanıp tutu urlar ve bir nazar umarak özlemle beklerler.

Gâhî leyl ü nehâr ugli zâr olur
Dalmı a kın deryâsına efendim¹¹⁷⁸

A k, Allah'ın didarını isteyenlerin yolunda rehberdir. iir ise a kın aynasıdır. A kın aynası olan iire bakıldı nda, nakı nakı i lenmi Allah a kı görünen ifadeler â ıklara zevk bah eder ve a k yolunda rehberlik eder.

Tâlib-i dîdâr-ı Mevlâ a kı rehber eylemi
i'r ise mir'ât-ı a kdır a ka eyle himmeti¹¹⁷⁹

A k ku u, ifadesi de farklı ve güzel bir benzetmedir. A k ku unu gönül evinde misafir edip irfan ar ını görenler cennet istemezler. Onların tek dile i ilahi a kla dolup Hakk'ın rızasını kazanmaktır.

¹¹⁷⁶ s. 184, . 125, b. 6.

¹¹⁷⁷ s. 289, . 276, b. 3.

¹¹⁷⁸ s. 346, . 362, k. 4.

¹¹⁷⁹ s. 535, . 637, b. 6.

Mürg-i a kî â iyân-ı dilde mihmân eyleyen
Ar -ı irfânı görenler istemez dâr-ı ne‘îm¹¹⁸⁰

A kın güne i, elest meclisinde gönüllere görünmü nasibi olanlar onun ziyasından feyz almı ve vahdet nûru sebebiyle Rahmân'a yakınla mı lardır. Ruhlar âleminde ilâhi a ka tutulan ruhlar dünya sahrasına dü ünçe ayrılık ate iyle yanarak, asıl mekanlarına özlem duymu lardır.

A kın güne ini gönül gördü ise rûz-i elest
Elbet o nûr-i vahdetin kurbıyyeti Rahmân olur¹¹⁸¹

A k yolu, zorlu bir yoldur. A k yolunun zorlu u belâ girdâbının devrinden daha iddetlidir, fakat yine de gönül cennetinde ululu u a k ile bulursun. Zorlu a k yolunu a tıktan sonra, gönül cennetindeki tahta a k ile oturursun.

Devr-i girdâb-ı belâdan pek edîddir râh-i a k
Yine a k ile bulursun cennet-i dilde azîm¹¹⁸²

A kın bir özelli i de akıl ile birlikte bulunmaması olarak zikredilmi tir. âir, kendisinden akılı ve a kî birlikte getirmesini istediklerini fakat bunun imkansız oldu unu söylemi ve kendisine bu emri verene, akıl ve a k kimde birle tiyse bana göster diyerek bu iste in meydana getirilmesinin imkansızlı mını anlatmak istemi tir. Beyte göre, a k bir bedene geldi i zaman akıl orayı terk eder. Â ık kumandayı aklına de il gönlüne vermi tir ve o nereye sürüklerse oraya gider.

Akl ile a kî berâber al da gel fermân ise
Kimde cem' olduysa göster emr-i muhâlin senin¹¹⁸³

¹¹⁸⁰ s. 341, . 354, b. 5.

¹¹⁸¹ s. 244, . 213, b. 4.

¹¹⁸² s. 341, . 354, b. 6.

¹¹⁸³ s. 417, . 467, b. 4.

A k, arapla birlikte kullanılmı ve her ikisinin de akli giderme özelli i vurgulanmı tır. Ey Lutfî gece gündüz gönülden Allah'a yakar ve sana a k arabından bir katre lutfetmesini iste, zira, hakimiyetinde orta ı olmayan yüce yaratıcıya a k arabını kullarına lutfetmek yakı ır. O ihsân etmeyi sever.

Gönülden rûz u eb Lutfî tazarru' eyle Mevlâ'ye
erâb-ı a kın ihsânı sezâdır ol bî-enbâze¹¹⁸⁴

A k bir pazar yeri olarak tahayyül edilmi tir ki, orada erler meydân ederler. Erenler a k pazarında mâsivâyâ ait her eyi satarlar ve buna kar ılık Hakk'ın rızasını almaya çalı ırlar. Bu alı veri te a klarının zevkine varırlar. A k pazarının müdavimleri, zikir halkasında ilahi a k ne vesile dönerek erenler meydanında boy gösterirler. Hû diyerek kendilerini unuturlar ve kendilerine emanet olarak verilenleri, ezeli ve ebedi varlık ve hayat sahibi olan Allah'a teslim ederler.

Bâzâr-ı a ka girdi erenler
Meydân içinde merdâne yâ Hû
Bu zevk-ı a kı sürdürü erenler
Devrân ederler merdâne yâ Hû¹¹⁸⁵

Eserdeki gazellerden biri ise a ka hitaben yazılmı tır. air a ka kendisini ne hallere dü ürdü ünü anlatmı tır. A k gönlünde konaklamadan önce ne halde oldu unu, a k gönlüne misafir olduktan sonra ne hale geldi ini kar ıla tırmalı olarak özetlemi tir.

Ey a k beni sen derd ile gavgâlara saldın
Aklımı alup son ucu sevdâlara saldın¹¹⁸⁶

¹¹⁸⁴ s. 470, . 541, b. 7.

¹¹⁸⁵ s. 437, . 498, k. 1.

¹¹⁸⁶ s. 435, . 494, b. 1.

Ey a k sen beni öyle bir hâle bıraktın ki, ne oldu umu anlayamadım, sen benim aklımı ba ımdan alıp beni dîvâne ettin ve mecnûn gibi çöllere gönderdin.

Bir hâle bıraktın beni n'oldu umu bilmem
Dîvâne edüp sen beni sahrâlara saldın¹¹⁸⁷

Ben akıllılar ile edeple arkadaşlık ederdim, beni a k ile onlardan ayırıp itibârımı mahvettin. A k geldi aklım çekildi gitti, aklımın yolunu bırakıp gönlümün pe ine takıldım, o da beni akıl ülkesinin itibarsız bir ferdi, fakat a k ülkesinin padi ahı yaptı.

Âkıllar ile ülfet ederdim edeb ile
Anlardan alup a k ile rüsvâlara saldın¹¹⁸⁸

Aklım ba ımdayken o güzelin da ınık zülûflerini hayal etmezdim, oysa bu gün zülfünün dü üncesiyle hayallere daldım.

Gelmezdi hayâlime hem ol zülf-i perî ân
Lutfî'yi bugün fikr ile hulyâlara saldın¹¹⁸⁹

3.10.2. Â ık

Â ık tipi tasavvuf edebiyatının en önemli tiplerindedir. Â ık, kendisine a kı rehber eylemi tir. A k kendisine hangi yönü i aret ederse oraya gider. Söz konusu tasavvuf oldu u için burada ele alınan a k da ilâhî a ktır. Â ık da Allah a kıyla yanmakta, ma ukunun kapısında seherlerde, gözya ıyla günah kirlerini yıkayıp masivaya ait ne varsa onlardan arınmaya çalı maktadır ki yüceler yücesine layık bir kul olabilsin ve O'nun kendisini dünya hanına gönderdi indeki durumundan daha makbul bir hale gelebilsin. Â ık, gönlünü ve gözünü uyanık tutmak için ne gerekiyorsa yapmaya gayret eder. Â ık tipi için edebiyatta çizilen profil, gözlerinden kanlı gözya ları akıtan, rengi sararmı , ma ukun dergâhının kapısını mekân tutmu , cânını

¹¹⁸⁷ s. 435, . 494, b. 2.

¹¹⁸⁸ s. 435, . 494, b. 4.

¹¹⁸⁹ s. 435, . 494, b. 5.

sevgiliye kurban diye sunmu , dünyaya ait unsurlarla hiçbir ekilde ilgilenmeyen, tek derdi sevgilinin rızası olan bir tiptir. Lutfî Efendi'nin iirlerinde â ik pek çok özelli iyle defalarca geçmektedir. Bu balık altında Lutfî Efendi'nin iirlerinde â ik tipinin hangi özellikleriyle geçti i iirlerden örnekler verilerek gösterilecektir.

Â ik, gözünden inci taneleri gibi kanlı gözya ları akıtmaktadır. Göz ya larının kanlı olmasının sırrı, onların dünyaya ait unsurları içermesindedir ki â 1 ın göz ya ları kurudu unda onun maddi âlemlerini kesilmi ve Rabb'ine layık hale gelmi oldu u kabul edilir. A kın onu mekan tuttu u â 1 ın yüzünden bellidir. Gözünden akan kanlı ya lar aktıkları yerde iz yapmı lardır ve â 1 ın yüzüne bakanlar onun kanı çekilmi sarı renkli yüzünde bu izler daha da belirgin görürler.

Dâne dâne kan ya akar gözünden
Revî -i a k belli olur yüzünden¹¹⁹⁰

“Hallâc-ı Mansur, a kın u runa ölümü göze almi , bundan dolayı da ehid-i a k olarak isimlendirilmi tir.”¹¹⁹¹ “Cezbe anında söyledi i “ene'l-Hak” sözü yüzünden idam edilerek cezalandırılmı tir. Fakat o kendisine atılan ta ların açtı ı yaralardan akan kanlara aldırılmayarak “a k namazı için abdest ancak kanla alınır” demi ve hakiki hayata dârdan gülümsemi tir.”¹¹⁹² Lutfî Efendi, örnek beyitte, sen Mansûr gibi â ik ol ve dârdan kaçma, â ik cânından ayrılabilir fakat cânânından ayrılmaz diyerek,â 1 ın gönül tahtına oturttu u sultan için seve seve dâra çekilmeyi göze alabilece ini söylemi tir. Â ik yok olarak varlı a ula makta, dünyaya ait ne varsa hepsinden kurtulup maddi olan bütün a ırlıkları, bedenini bile, dünyada bırakarak dârdan Allah'ta fânî olmaya kanatlanmaktadır. Mansûr masivâdan kurtulma ve cânâne fedâ olma konusunda â ıkların örne i ve rehberidir.

Mansur-âsâ â ik ol kaçma bu dem sen dârdan
Cândan ayrılmak olur ayrılmak olmaz yârdan¹¹⁹³

¹¹⁹⁰ s. 291, . 279, k. 3.

¹¹⁹¹ Mustafa Uzun, “A k”, D A , c. 4, s. 19.

¹¹⁹² A. Ali Ural, *Satranç Oynayan Dervi* , ule yay., stanbul-2008, s. 31.

¹¹⁹³ s. 400, . 443, b. 1.

Dilberin nazlı cilveli göz süzmeleriyle âıklar hayat bulur, seher vaktinde uyanık olup sabahın feyzinden faydalananlar ebedi bir hayat bulurlar. Sabâ rüzgârı seher vaktinde sevgiliden gelen habercidir. Sabah vakti Allah âıklarının önemsedici bir vakittir. O zaman uyanık olup da ilân feyzden istifade etmek için gönüllerini hazırlarlar. Sevgilinin öldürücü yan bakılarıyla âık maddi varlıından kurtulup ebedi hayata erer.

Nîm-nigâh-ı dilber ile âıkân bulur hayât
Hayât-ı bâkî bulur kim feyz alur eshârdan¹¹⁹⁴

Ak arabının sâkîsi vahdet arabını gönülde sunsa, âıklar kendinden geçip dümanlarından kurtulurlar. Âık vahdet arabıyla hidayete erip kendinden geçer, tek düdü ü Hak olur ve bâtıl olan her şeyden uzaklaşır.

Ger erâb-ı vahdeti verse gönülde sâkıyâ
Âıkân sermest olur halâs bulur a yârdan¹¹⁹⁵

Âıkların gözlerinin yağı dinmez, onlar cânânın yoluna bakılarını fedâyâ her zaman hazırdırlar. Onların tabi oldukları ak yolunun kaidesi, cânını ve bakımı Hakk'ın yoluna vermek, emanetleri asıl sahibine teslim etmektir.

Akar gözlerinin yağı cânân yoluna korbağı
Verir cânı geçer serden budur âıkların râhî¹¹⁹⁶

Âıklar âte ten kemendlerle bakılırlar, bu ate onları yakmaktadır ve ak ate i öyle bir ate tir ki âlemi yakacak güce sahiptir. Âlemde, yaratılmış olan her şey Allah diyerek onun akıyla yanmakta, her varlık kendi lisanıyla Allah'ı zikretmektedir, dolayısıyla ak ate i âlemi sarmıştır¹¹⁹⁷.

¹¹⁹⁴ s. 400, . 443, b. 3.

¹¹⁹⁵ s. 400, . 443, b. 4.

¹¹⁹⁶ s. 559, . 667, b. 2.

¹¹⁹⁷ Görmez misin ki, göklerde ve yerde bulunanlarla dizi dizi kanat çırpıp uçan kuşların Allah'ı tesbih ettiklerini? Her biri kendi tesbihini ve duâsını bilir. Allah, onların yapmakta olduklarını hakkıyla bilir^{24/41}.

Âte dendir â ıkların kemendi
Bu âte Lutfiyâ âlemi aldı¹¹⁹⁸

Âık teslimiyet sahibidir. Onun için en önemli şey mâ ukunun memnuniyetidir. Bu memnuniyet için kendisinin canı istense seve seve verir, çünkü o sevgilisi için ya amaktadır. Kendisine, fedâ ettiği canı veren de teslim oldu u ilahi sevgilisidir. Âık, cânını cânın ve hayatın asıl sahibi olan Allah'a fedâ ederek vahdet sarayında konaklar. Lutfî Efendi de a a ıdaki örnek beyitlerde, a kın ate i cân evime cennet zevki ba ı lamaktadır, gönlümü verdi im ezeli güzel beni dâre çekse bu bana hayat ba ı lamak gibidir demektedir. Zira âık için asıl hayat masivânın a ırlıklarından kurtulup, tertemiz bir gönülle ilahi huzura varmaktır. Bunun yolu da zaman zaman ya lı urgandan geçmektedir.

Âte -i a kı olur cân-gâhıma zevk-ı cinân
Dildâрім beni dâre çekse hayâtdır özüm¹¹⁹⁹

Âık ma u unun isteklerine sınırsız bir itaatle kar ılık verir. Ma u um göz ucuyla bile baksa gönlüm yüce ar a döner, o bu kadar lutfetse benim kendimden geçmeme kafî olur ve benim için ne takdir ettiyse kabul ederim.

Nîm-nazar eylese dil-hânem olur Ar -ı berîn
Ne diler ise yapar râzı oluram yazıma¹²⁰⁰

Sabâ rüzgârı ezelden sevgilinin dîdârına âıktır, a kından dola ıp durmakta, seherlerde âıklara ma uklarından haber getirmekte, uyanık gönüllere Allah'ın feyzini üflemektedir. Dîdâra âık olan pervâne gibi em'a yanmaktan kaçınmaz. Mumun ı ı na ko arken ate inde yanmak ona güç gelmez.

¹¹⁹⁸ s. 537, . 640, k. 5.

¹¹⁹⁹ s. 489, . 569, b. 2.

¹²⁰⁰ s. 489, . 569, b. 3.

Ezelinden sabâ mü tâk-ı dîdâr
Yanar em'a olan â ık-ı dîdâr¹²⁰¹

Güzellerin yüzüne â ık olan cân verir, zira onların yüz görümlü ü bir cânıdır. Cân bahasını vermeyene cemallerini göstermezler. Â ıklar, güle â ık bülbül misali güzelin gülbahçesine cân atarlar. Orada vahdet güllerini derip, varlıkta, varlı ı yaradanı mü ahede ederek ilâhi feyzle mest olurlar.

Â ık olan cân verir dîdârına dilberlerin
Bülbül-ve cân atar gülzârına dilberlerin¹²⁰²

Cânânına â ık olmanın artı, cânından geçip cânını cânânının yoluna verebilmektir. Â ık güzellerin zikrini cân kula ı ile dinler. Hem güzellerden bahsedenerin konu malarını hem de güzellerin konu malarını cân kula ına duyurur.

Cân verir cânndan geçer cânânına â ık olan
Gû -i cânın bah eder ezkârına dilberlerin¹²⁰³

Mevlâ'nın sevgisinin bâdesi Allah a kıyla yananları çepeçevre sarıp a k arabına kandırımı . Kim güzelleri dü ünmeye dalarsa yok olur. Beyitte, fânî olma ifadesi ilk etapta olumsuz bir durum gibi görünse de aslında â ı ın en çok arzu etti i durumdur. O Allah'ta fânî olmayı, "ben" den kurtulup "Hû"ya ulaşmayı her eyden çok istemekte ve bunu hayatının gayesi olarak görmektedir.

Hubb-i Mevlâ bâdesi â ıkların gark eylemi
Kim dü er fânî olur efkârına dilberlerin¹²⁰⁴

Â ık için sevgilinin diyarı en güzel mekandır. Yârin diyârı â ık için, saadet gül bahçesinin gülüdür. Ey Lutfî güzelin yurduna gitmek için cânını at. Onların yurduna

¹²⁰¹ s. 615, . Sabâ-Nâme, b. 13.

¹²⁰² s. 430, . 486, b. 1.

¹²⁰³ s. 430, . 486, b. 2.

¹²⁰⁴ s. 430, . 486, b. 3.

varan yol dârdan da geçse cânını ver ve geçip cânanına ula . Dâr kelimesi kinayeli kullanılmı ev anlamının yanında, güzelin zülfü, onun â ıklarını idam etti i yer anlamı da ima edilmi tir.

Gül-gülistân-ı seâdet â ıka diyâr-ı yâr
Lutfiyâ cânın atagör dârına dilberlerin¹²⁰⁵

Dünya yaratıldı ndan bu yana her ânı tevhid iledir. Allah deyip semâ yapan Mevlevîler gibi dönmektedir. Ne yolunu ne de vazifesini a ırmaktadır, kendisine çizilen rotada Allah'ın birli ini ilan ederek Allah a kıyla devr etmektedir. Pazar muhabbet pazarı olunca orada meydan alanlar da â ıklardır. Bu pazarda, gönül, a k, sevgi ve cân alıp satarlar.

Devrân olalı devrân tevhîd iledir her ân
Bâzâr-ı muhabbetde â ıklar alur meydân¹²⁰⁶

A kın yakıcı ate i baldır ve â ıklar için ifa kayna ı olan tatlı sudur. Derd ehli olan dervi derdine kurbân olur. Dervi derd çekerek, sabır ve hamd ile olgunla ıp dergâhına layık hale gelir, tasavvuf yolunda ilerlemesine vesile oldu u için derdinden ikayetçi de il bilakis onun için müte ekkirdir. Lutfî Efendî, bu beyitte dervi in bir özelli inin de a kın ate iyle yanıp, dertlerini kendisini yücelere ta ıyan bir basamak sayması oldu unu belirtmi tir.

A kın âte i baldır â ıklara zülâldir
Derd ehli olan dervî derdine olur kurbân¹²⁰⁷

Â ıkların yol göstericisi, a ktır. A kın izini izleyenler ise sevgilinin dergâhına kurbân olarak giderler. A k, aynı zamanda a ılması zor engellerle dolu bir yoldur. Â ık,

¹²⁰⁵ s. 430, . 486, b. 5.

¹²⁰⁶ s. 382, . 414, b. 1.

¹²⁰⁷ s. 382, . 414, b. 2.

a kın rehberli inde, bu yolda önüne çıkan engelleri hakkıyla aabilirse bu yolun sonunda ma u un cemâli vardır.

A k olmu dur â ıkların rehberi
Dergeh-i dildâre giderler kurbân¹²⁰⁸

Â ık a k arabıyla mest olmu tur, fakat bu sarho luk ona miskinlik de il hareket kabiliyeti kazandırır. Yârine yakla mak için elinden gelen gayreti gösterir. Zira yâriyle kavu mayı umanlar sıkıntılardan çekinmezler. Sıkıntılar â ı a ümit ve güç olarak geri döner, gayretini ve çabasını artırır.

Civâr-ı yâre kurbiyyet bulursa â ık-ı sermest
Umanlar vuslatı Lutfî çekinir mi cefâlardan¹²⁰⁹

Edebiyattaki klasik â ık tipinin birkaç özelli inin bir arada verildi i beyitte ise, yârimin yolunda yaralansam, yine yârimi gözlerim, ba ım açık aya ım yalın, utanmayı bıraktım denilmektedir. Â ık artık insanların kınamasından ayıplamasından çekinmemekte, kendisini sevgilisinin yolunda harab etmekte, ne kadar eziyet ve cefa görse de bu yoldan dönmeyi dü ünmemektedir. Yâri yolunda eziyete u ramak onun için bir eref, bir mutluluktur.

Yâr yolunda yârelensem yine yâri gözlerim
Ba açık yalın ayak ben terk-i âri gözlerim¹²¹⁰

Â ıkların gözü daima kandır. Onlar kanlı gözya larıyla a lamakta, a lamaktan gözya ları tükendi inde ise, gözlerinden ya yerine kan akıtmaktadırlar. Â ık, a layarak dünyaya ait ne varsa hepsinden kendisini soyutlayıp arındırır, dünyadan ve ona ait olanlardan geçtikten sonra da yanmaktan korkup çekinmez. Zira üzerinde maddeye ait bir unsur kalmamı tır, ate ise maddeyi yaktı na göre â ı a bir ey yapamaz. Ayrıca â ı ın içi zaten a k ate iyle yanmaktadır, içinde a k ate i yanana dı ındaki maddi ate ne yapabilir.

¹²⁰⁸ s. 377, . 405, k. 7.

¹²⁰⁹ s. 372, . 399, b. 7.

¹²¹⁰ s. 352, . 372, b. 1.

Dildâdelerin dâimâ gör gözleri kandır
Pervâ mı eder yansa e er â ık-ı uryân¹²¹¹

Â ı n önemli bir özelli i de seçme iradesinin yok olmu olmasıdır. Rüzgârın önünde sürüklenen yaprak misali, a k kendisini nereye sevkederse â ık oraya do ru yol alır. radesini kullanmayınca insanlar arasındaki saygınlı ı da kalmamı tır. Fakat bütün bunlar onun umrunda bile de ildir, zira o, gönül fele inin kubbesine yerle tirdi i ay yüzlü ma' ukunun hayaliyle me guldür.

htiyârım gitti elden i'tibârım kalmadı
Kubbe-i eflâk-i dilde mâhı gözler gözlerim¹²¹²

Â ık, a k ı yüzünden peri an bir halde, acizlik içerisinde a layıp inlemektedir, da mık ve solgun bir haldedir. Onun bütün iste i ma' ukunu etkilemek, onun â ı mın farkına varmasını sa lamaktır, bütün gayreti de bunun için ve bu yöndedir. Klasik edebiyattaki â ık tipinin temel özelliklerinden bazıları bu beyitte bir arada verilmi tir.

Öyle bir â üfte-hâl zâr-ı zebûn pejmürdeyim
Dilbere te'sîr eder bir âhı gözler gözlerim¹²¹³

A a ıdaki örnekte, gönül ilâhî feyzin merkezidir ve a k arabından mest olmu â ıklar var denilmektedir. lâhî feyz gönlüne ula an kimseye a k arabı sunulmu demektir. A k arabını alıp içenler ise Allah a kıyla mest olup, gözleri ve gönülleriyle do ruların farkına varırlar ve tek gayeleri, hayatlarını ilâhî ölçüye göre düzenleyip Allah'ın rızasına ermek olur. Dolayısıyla daha önce de bir çok kez ifade edildi i gibi, iirlerde geçen mestlik kendinden geçme de il bilakis kendine gelip kendini bulup uyanmadır.

Gönüldür merkez-i feyz-i lâhî

¹²¹¹ s. 371, . 398, b. 3.

¹²¹² s. 341, . 355, b. 4.

¹²¹³ s. 341, . 355, b. 3.

erâb-ı a k ile mestâneler var¹²¹⁴

Allah'ın rahmeti her an kullarını gözlemektedir. Allah(cc) kulları kendisine bir adım attı ında kendisinin onlara daha fazla adımla kar ılık verece ini, kulları kendisine yürüyerek geldi inde kendisinin onlara ko arak gidece ini söyleyerek kullarına ne kadar de er verdi ini ve onları ne kadar sevdi ini göstermektedir¹²¹⁵. Onun rahmeti kullarını gözlemektedirken, onun rahmetine â ık olan kullar da rahmete layık olmak için ellerinden geleni yapmaya çalı ırlar. Â ıklar sevdiklerine su gibi ça layarak, önlerinde engel tanımadan ve büyük bir evkle giderler. A k, Lutfi Efendi'nin anlattı ı gibi, Allah a kı oldu mu yumu ak ba lı fakat co kulu su gibi, â ı ı yaradanına kavu turmak için sabırla engelleri a ar ve kendini temizleyip her an yenilenerek Allah'ın huzuruna layık olur.

Lutfiyâ rahmet-i Rahmân gün-be-gün gözler seni
Â ık olan ma' ûkuna su gibi ça lar gider¹²¹⁶

Sevdâ çeken â ı ın mekânı olmadı ı gibi, derdini saklamasının imkânı da yoktur. Onun ba rına sevdâ dikenini saçılmı , gönlü dikenlerin batmasıyla a kla yanmı , gönül yangını ise ona yakıcı ve hâle göre sözler söyletmi tir. Â ı ın her kıpırdanı ında farklı bir diken gönüldeki yerini sa lamla tırmakta ve kalıcı olarak gönlüne yerle mektedir. Her kıpırdanı ta Allah a kıyla mest olup yollara dü mekte sabit mekanlara sı mamaktadır.

Sevdâ-ke sermestin olmaz mekânı
Derdin saklama a yoktur imkânı
Sancılmı ba rına sevdâ dikenini

¹²¹⁴ s. 249, . 220, b. 6.

¹²¹⁵ Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Rabbinden rivâyet etti i bir hadîs-i kudsîde Allah Teâlâ öyle buyurmu tur:

“*Kul(um) bana bir karı yakla tı ı zaman, ben ona bir ar ın yakla ırım; o bana bir ar ın yaklaınca ben ona bir kulaç yakla ırım; o bana yürüyerek geldi i zaman, ben ona ko arak varırım.*”

Buhârî, Tevhîd 50. Ayrıca bk. Müslim, Zikir 2, 3, 20–22, Tevbe 1; Tirmizî, Daavât 131; bni Mâce, Edeb 58.

¹²¹⁶ s. 232, . 195, b. 7.

Sûzi li sözleri ma‘nidâr olur¹²¹⁷

Güzelin yüzüne gönlünü kaptıran fedâkâr â ik, perî ân olur. Muhabbet denizine dü enin âhından ate ler çıkar. Gönlü elden gitmi , a k ate iyle yanmı â ik âh çekti mi âhının ate inden etrafa kıvılcımlar yayılır. Â 1 ın içindeki a kın yakıcılı ı o, muhabbet denizinde kaldıkça daha da artar.

Dîdâr-ı dilbere dil-dâde olan
Â ik-ı fedâkâr târ u mâr olur
Bahr-i muhabbete üftâde olan
Âhından ate ler â ikâr olur¹²¹⁸

Â ik, âvâredir. Â 1 ın i i yanmaktır, onun sabit bir mekânı, düzenli bir ya antısı yoktur. O sevgilinin bir iltifatını gözler ve bu iltifat için cânından bile geçmeye hazırdır. Lutfî Efendi, bu beyitte sevdi inin bazı özelliklerini saymaktadır. Onun sevdi i, kemân ka lı ve güne yüzlüdür, dolayısıyla o göründü mü, güne in di er gök cisimlerini örttü ü gibi, o da di er güzelleri görünmez eder. Âvâre â iklar o güne yüzlüyü gördüler mi cânlarını ona fedâ etmek isterler. Âvâre sıfatı, edebiyatta, â ik için kullanılan önemli sıfatlardan biridir.

öyle bir ebrû-kemân mihr-i zemân meftuniyem
Terk-i cân eyler görende â ik-ı âvâreler¹²¹⁹

Â 1 ın cânı ma u unun yolunda fedâ edildi inde yaradılı gayesine hizmet etti i dü ünülür. nsanın en de erli varlı ı cânıdır. Â ik cânın kendisine emanet oldu unun farkındadır ve emaneti sahibine teslim etmekte tereddüt ya amaz. Â ik, emanetin sahibi olan Allah’ın a kıyla kendinden geçmi ken cânı gözüne görünmez.

Â ıkın gözüne görünmez cânı¹²²⁰

¹²¹⁷ s. 187, . 129, k. 2.

¹²¹⁸ s. 187, . 129, k. 1.

¹²¹⁹ s. 234, . 199, b. 2.

¹²²⁰ s. 217, . 177, k. 4.

Â ık, mecnûndur. Tarihe geçmi a klardan biri de Kays'ı Mecnûn eden a ktır. Söz konusu a k tasavvuf edebiyatı çerçevesinde ele alındı ında, be eri a ktan ilahi a ka yükselmeyi sembolize etmektedir. Kays, Leylâ'ya â ık olmu , kavu amadı ı sevgilisinin hasretiyle yanarken, Leylâ'yı yaradanın farkına varmı ve bu farkındalıkla büyük mesafeler katederek Mecnûn ismiyle me hur olmu tur. Allah a k Mecnûn'un gözünden masivâyı silmi ve onun öhretini dört bir tarafa yaymı tır.

Mecnûn-ve nâmını i tihâr eyler¹²²¹

Efe Hazretleri, mahlas beytinde, ey Lutfî, dilberin hilesine aldanma cânın gider, onun zülfünün her bir telinde nice â ı ı asılı durmaktadır, diyerek dilberin saçlarını kendisine aldananlar için birer dâra benzetmi tir. Onun bu benzetmesinin arka planında, tasavvuf edebiyatındaki zülûf sembolünün ifade etti i anlam bulunmaktadır. Sembol olarak zülûf, kesreti ve masivâyı kar ırlar, dolayısıyla be eri sevgilere kapılıp mâsivâyâ dalan insanların her biri sonunda, ecel cellâdı tarafından sevdi i unsurun dârına çekilir. Bu beyitte Efe Hazretleri'nin kasedetti i, dünyaya ve içindekilere aldanmamanın gereklili i ve aldanıldı ı takdirde sonucunun ne olaca ıdır.

Lutfiyâ aldanma dilber â lına cânın gider
Zülfünün her bir telinde var nice ber-dâr-ı yâr¹²²²

Â ıklar, â üfte ve perâkendedirler, da ınıktırlar ve çıldırırçasına ma uklarına ba lıdırlar. Onların böyle olmalarının bir sebebi de, yârin, dergâhında onlardan gönle tesir eden inlemeler istemesidir. Bu istek, yüre i a k ate iyle dolu â ı ın cânına ifa gibi gelmektedir. Â ık, güle mersiyeler dizen bülbül misali yârin dergâhında ona gönül yakan sözler söyler.

Â üfte perâkende â ıklar olur elbet
Dergâhda gör yâri sûzi li ivân ister¹²²³

¹²²¹ s. 217, . 177, k. 1.

¹²²² s. 205, . 158, b. 7.

¹²²³ s. 185, . 127, b. 4.

Â ıkların öne çıkan özelliklerinin bir arada verildi i bir iirinde Lutfî Efendi'nin, nakarat mısralarında vurguladı ı özellik, â ıkların gözünün a ladı ı ve yüzünün gülmedi idir. Bir ki ide a kdan eser olunca, gönlünü dünyadan koparır, cânân iline do ru yol alır ve cânânının hasretiyle gözlerinden ya lar akıtır.

A kdan olunca bir eser
Mâsivâdan gönül keser
Cânân iline yol keser
A lar gözü gülmez yüzü¹²²⁴

Hudâ'nın nûrunu a k görür, â ı ı a kın zevki ku atır ve kalbine a kın nûru yerle erek kalbin gizli kalmı , ke fedilememi kuytularını aydınlatarak â ı a görünür kılar. A kın aydınlattı ı yerlerdeki sırları görüp anlayan â ıklar, o zamana kadar bo a geçmi saydıkları ömürlerine a larlar.

Nûr-i Hudâ'yı a k görür
Â ıkı zevk-ı a k bürür
Kalbinde nûr-i a k durur
A lar gözü gülmez yüzü¹²²⁵

A ka erip â ık olanlar, a kla birlikte kurtulu a da ererler, a k ehlinin ni ânı gözlerinin a layıp, yüzlerinin gülmemesidir. Allah a kına eren â ıklar, evrenin yaradılı ının sırrına vakıf olup, dünya ve ahiret açısından insanın durması gereken yeri do ru tespit ederek her iki âlemde de kurtulu a ererler.

A ka erenler her zemân
Erince buldular emân
A k ehline budur ni ân
A lar gözü gülmez yüzü¹²²⁶

¹²²⁴ s. 532, . 631, k. 4.

¹²²⁵ s. 532, . 631, k. 5.

¹²²⁶ s. 532, . 631, k. 9.

Gönlü yanan âşk, pervâne misali, cemâl mumunun ateşinin etrafında döner. Pervâneler âşk kaynağının etrafında, güçleri tükenip yere düşüncüye veya hayatlarını o yolda verinceye kadar dönerler ve sonunda âşkla yere düşüp kendilerinden geçerler. Pervânelerin bu durumu tasavvuf edebiyatında kullanılan önemli motiflerdendir. Onlar sâdık âşk olarak gösterilirler.

Elbette döner pervâne-ve âşk-ı dil-sûz
em 'a-i cemâl âteşine yandı nihânı¹²²⁷

Âşkın kaidesidir ki, güzeller güzeli sevgili gönle cemâlini gösterse âşk cellâd eder. Âşk bedeninden geçer, ölmeden önce ölür ve gönlünden dünya sevgisini çıkarıp atar.

Kâide-i âşkıdır âşk cellâd eder
Arz-ı cemâl eylese dilber-i ra'nâ dile¹²²⁸

Bu beyitte Mevlevîliğin esaret bulunmaktadır. Mey, ney, mest, devrân, muhabbet tullabı ifadeleriyle tenasüp sanatı yapılmıştır. Allah âşkının meyî ile ilahî âşkına meleri üflenen ney birlikte sunulduğunda âşklar mest ü hayrân olup, muhabbet talebelerinden devrânı alırlar. Beyitteki devrân ifadesiyle, Mevlevîlerin semâsına esaret ediliyor olabilir, ayrıca âşk kadehinin devretmesinden veya zaman içerisinde bir grubun yerini diğerine bırakmasından onlarla yer değiştirmesinden bahsediliyor olabilir, ifade kinayeli kullanımı gibi görünmektedir. Mevlevî dervişler, âşkla semaya kalktıklarında neyin gönüllere feyz veren sesiyle, yörüngelerinde dönen gezegenler gibi devrederler.

Mey ney ile bir demde âşkları mest eyler
Devrânı alır âşk tullâb-ı muhabbetden¹²²⁹

Âşk, âşk delil eyler. Burada delil kelimesi, rehber, kılavuz, yol gösterici anlamında kullanılmıştır. Beyitte, âşk rehber eyleyen, mağulün gül cemâline kavuşur,

¹²²⁷ s. 589, . 707, b. 5.

¹²²⁸ s. 473, . 544, b. 5.

¹²²⁹ s. 394, . 433, b. 5.

bu sebepten, Kays'ın yolundan git ve Leylâ'ya gönlünü ba la denilmekte ve Leylâ ile Mecnûn hadisesine telmih yapılmaktadır. Kays kendisine a kî kılavuz yapmı ve Mevlâ'nın a kına ula mı tır.

A kî delîl eylesen vâsıl-ı dîdâr olur
Kays izini izleyüp ba la o Leylâ'ya dil¹²³⁰

Senin sevdân beni seçme ansım olmadan yönlendirir, bu sevdânın zevki ve evki de beni edebi terk etme yoluna sürükler. Bu beyitteki edebi terk etme yolundan kasıt, â 1 ın pervâsızlı ı, insanların kınama ve ayıplamasından çekinmemesi, ya amında maddi protokolleri bir tarafa bırakıp, gönlünün sarayının manevi protokollerini uygulamasıdır.

htiyârım hâricinde sevk eder sevdân beni
Tarîk-ı terk-i edebe zevk u evk her ân beni¹²³¹

Allah(cc), ezelde, â ıklara Allah a kını rızık eylemi tir. Rızık kime ne kadar takdir edilmî se ölçüler a maz¹²³². Â ıklar toplandılar ve tevhid ba ındaki gülleri toplamak için evrâk aldılar. Â ıklar Allah a kıyla, Allah'ı zikrederek, ilahi zevk duyarlar ve gönüllerini doyururlar. Onların ezelden takdir edilmî rızıkları budur.

Im-i ezelde â ıka ezvâk
Eylemi Allah a kını erzâk

¹²³⁰ s. 329, . 334, b. 4.

¹²³¹ s. 557, . 665, b. 1.

¹²³² Allah, diledi i kimseye rızıkı geni letir de, daraltır da. Onlar ise dünya hayatı ile ferahlanmaktalar. Oysa dünya hayatı ahiret hayatının yanında bir yol azı ından ibarettir13/26. Gerçekten senin Rabbin, kullarından diledi inin rızıkını geni letir ve diledi ini kısar. üphesiz ki Allah, kullarının durumlarından haberdardır, her eyi görendir17/30. Bir de geçim korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin, onlara da, size de rızıkı biz veririz. üphesiz ki onları öldürmek, çok büyük bir suçtur17/31. De ki, «size gökten ve yerden kim rızık veriyor? O, kulaklara ve gözlere hükmeden kim? Ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkaran kim? leri idare eden kim?» Hemen «Allah'dır» diyecekler. De ki, «O halde Allah'a kar ı gelmekten sakınmaz mısınız?» 10/31Yeryüzünde rızıkı Allah'a ait olmayan hiçbir canlı yoktur. O, onların karar kıldıkları yerleri de, emaneten durdukları yerleri de bilir. Onların hepsi apaçık bir kitaptadır11/6. Allah size verdi i rızıkı kesirse, size rızık verecek olabilen kimdir? Hayır, onlar azgınlık ve nefrette direnip durmaktadırlar67/21.

Cem' olup u âk aldılar evrâk
Dermeye güller tevhid ba ında¹²³³

Âık, kedersiz olur. Eski devirlerin kanunudur ki âık kederden tasadan uzak olur. eyh Galib'de bunu “*âıkda keder neyler gam halk-ı cihânındır*” mısrayla dile getirmi tir¹²³⁴. Âıkın tek dü üncesi yaradanının rızasını kazanmaktır. O, cânını yârinin yoluna verip, cân ile sevgiliye yeti meye çalı ır.

Kânûn-i devr-i kadîm âıkın olmaz kederi
Cân gide yâr yoluna cân ile dildâra yeti¹²³⁵

Örnek olarak iki mısraı verilen iirin bütün mısraları, yaradılmı ların tamamının em'a-i nûr-i Ahmed'e pervâne döndüklerinin ifade edildi i ilk iki mısraya ba lanmı , iirin bütününün anlamı bu tesbit etrafında dönmü tür. Zikir halkasında okunan bir ilahiye benzeyen iirde, kainatın, âlemler yüzü suyu hürmetine yaratılan Hz. Peygamber'in, nûru etrafında pervâne olup onun a kıyla döndü ü anlatılmaktadır. Âık olanlar da, mumun etrafında dönen kelebekler veya Allah a kıyla semaya kalkmı Mevlevîler misali Allah'ın muhabbetiyle ilahi a k nûrunun etrafında devrederler.

Âık olan döner elbet
Eder Allah'a muhabbet¹²³⁶

Seher vakti âıklar ve dertliler için çok önemli bir zaman dilimidir. nsanların ço unun birkaç dakikalık uykuyu bile ganimet saydı ı vakitte onlar uyanıktır ve büyük bir sadakatle rıza kapısının tokma ını tutmu beklemektedirler. Bu bekleyi e en içten ve en etkileyici zikirleriyle e lik ederler. Lutfî Efendi, seher vakitlerini ganimet bilip, kendi içinde derinle ip a ama a ama ilerleyen sadık kulları kastederek, derd ehli olanların seher vaktinde gözlerinden kan akar, sâdık âıkların âhlarının dumanları gizlidir. Seher vaktinde tabiat ve insanların ço u uykuda ve duyu organlarına gelen uyarıcılar az oldu u için insanların kendi içlerine dönüp gönüllerini dinlemesi ve özele tiri yapmaları

¹²³³ s. 471, . 542, k. 7.

¹²³⁴ Muhsin Kalkı ım, *eyh Gâlib Dîvânı*, Akça Yay., Ankara-1994, s. 192.

¹²³⁵ s. 300, . 292, b. 4.

¹²³⁶ s. 261, . 237, k. 5.

daha kolaydır. Özele tiri yapan â ik zaman zaman pi manlık gözya ları dökebilir, geçmi te yaptı ı olumsuz davranı lardan dolayı âh ederek Allah'a yakarıp, seherlerde Allah'a kavu ma özlemi ile gözlerinden kan dökebilir. Lutfî Efendi, gafletten uyanık gönlüyle bu durumları mü ahede etmi ve bunları iirlerine yansıtmı tır.

Gözlerinden kan akar derd ehlinin vakt-i seher
Â ik-ı sâdik olanın dūd-i âhı gizlidir¹²³⁷

Â ı n özelliklerinden biri de dünyadan elini çekmesi ona yönelmekten vaz geçmesidir. Fakat dünyadan el çekmek demek, çalı mayı bırakıp ba kalarına muhtaç olmak anlamında de ildir. Ona gönlünü ba lamamak, e er gönülde dünya sevgisinden bir kırıntı bile varsa onu gönülden söküp atmaktır. Yoksa, velîlerin hayatlarının anlatıldı ı eserlerde yazıldı ı üzere, â ik ba kalarına muhtaç olmadı ı gibi elinin eme iyle kazandı ndan muhtaç olanlara yardım bile yapar.

Elin çek meyl-i dünyâdan e er â ik isen yâre¹²³⁸

3.10.3. Mâ uk

Mâ uk, â ı n ma rur sevgilisidir. O â iklarıyla gönlüne göre oynamakta ve onların a klarını ziyadele tirmektedir. Ma uk, vuslatın sözünü etmek bir tarafa, cemalinin bir anlık seyrini bile â ıktan esirgemekte ve onu a kından mest edip, sahralara dü ürmektedir. Klasik edebiyattaki, ma uk tipi yukarıda anlatıldı ı ekildedir. Tasavvuf edebiyatında ise ma uk, Allah(cc)tır. Â ik onun a kıyla yanmakta, seher vakitlerinde onun dergâhının kapısında nazlı niyazlar sunmakta ve Allah'tan, cennet ve cennet nimetlerini de il, sadece rızasını istemektedir. Allah kendisi için neyi uygun gördüyse ona razıdır. Â ik, ma ukunun, kendisine takdir etti i rıza lokması tatlı da olsa acı olup bo azını yaksa da onu itiraz etmeden yutar. Erzurumlu brahim Hakkı gibi,

Vallahi güzel etmi
Billahi güzel etmi

¹²³⁷ s. 173, . 109, b. 3.

¹²³⁸ s. 509, . 600, bend 509.

Tallahi güzel etmi

Allah görelim netmi

Netmi se güzel etmi ¹²³⁹

deyip, ma ukundan gelen her ne olursa büyük bir teslimiyet ile kar ılar. Ma ukunun kendisi için her takdir etti inde mutlaka bir lütuf gizli oldu unu, onun ilminin sınırsız, kendisinin ise sadece zayıf bir kul oldu unu bilen â ıklar, ma uklarını memnun etmek için gayret sarfederler. Lutfî Efendi, iirlerinde ma uku zaman zaman klasik edebiyattaki ekliyle, zaman zaman ise tasavvuf edebiyatındaki ekliyle kullanmı tır. Fakat her iki kullanımla da kasedetti i hep ilahi sevgilidir.

Efe Hazretleri, ma ukun özelliklerini sayarken, onun zahiri tavır özelliklerinden birini belirtip, sonraki mısradaki ise â ı a kar ı kayıtsızlı nı vurgulamı tır. Ma uk, özü sözü bir olmama konusunda e i bulunmaz bir kimsedir. Lutfî Efendi'nin buradaki kastı, ilk anlamıyla anla ılan be eri güzel de ildir. Tasavvufi bir metin oldu u için burada sözkonusu edilen ma uk, mür id olmalıdır. Zira o görünü te, â ı a zor gelecek, görünü te â ı na eziyet ediyormu gibi görünen i ler gördürüp, böylesi tavırlar sergileyebilir, fakat zahiri görüntünün altında bamba ka gerçekler vardır. Onun â ı a buyurdu u i ler â ı nın tasavvuf yolunda terakki etmesi için a ması gereken engeller ve atlamaı gereken basamaklardır. Bu ba lamda mür idin özü ile sözü farklı görünebilir, oysa o hep müridinin iyili ini dü ünür, müridin terakki basamakları ölüm yolundan bile geçse, mür id tela eylemez ve onun benli ini öldürmesi, a ması için elinden geleni yapar.

Emsâli bulunmaz bir mîr-i kallâ

Â ık ölür deyu eyler mi telâ ¹²⁴⁰

Güne ve ay gönlün nûrunu görse hayrân olur, zira â ı nın gönlünde ma' û unun dîdârı görünmektedir. Bu durumda bir tecelli vuku bulmu tur. Ma' ûk, ilahi sevgilidir, â ık onun için yanar tutu ur ve bu yangınlar onun gönül aynasını parlatır. Gönül aynası

¹²³⁹ Turgut Karabey- Numan Külekçi, *Erzurumlu brahim Hakkı Divanı*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum-1997, s. 128.

¹²⁴⁰ s. 541, . 645, k. 4.

yeterli parlaklığı ulaştığında tecelli meydana gelir ve âik sıralar ülkesinde gizemli bir seyahate çıkıp, vahdet gülistanından goncalar devirir. Tecellinin nûru benzersiz olduğu için ay ve güneş bu nûr karışığında hayret makamında kalamazlar.

ems ü kamer hayrân olur görse gönül envârını
Âik ma'ûkun âikâr dilde görür dîdârını¹²⁴¹

3.10.3.1. Cânân

Cânân kelimesine sözlüklerde, sevgili ve gönül verilmiş ma'ûk, anlamları verilmiştir. Tasavvufî kavram olarak kullanıldığında ise cânân, lâhî ma'ûka, Allah'a iaret eder. Efe Hazretleri'nin şiirlerinde cânân kelimesi, mutlak anlamda da kullanılmakla birlikte daha çok Allah'a ve Hz. Peygâmbere iareten kullanılmıştır. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde cânân ifadesi bir çok yerde geçmektedir. Konuyla ilgili verilen örneklerde onun cânân kelimesini nerede ve nasıl kullandığını ve hangi anlamı kastedtiğini daha açık bir şekilde görülecektir.

Cânân, ilk örnekte Allah'a iareten kullanılmıştır. Mevlâ'ya tevekkül edenin yardımcısı ve kurtarıcısı Hak Teâlâ'dır, cânânın yoluna kurbân olan cân bize yeter, denilmiş ve iki mısra arasında kurbân olmak ve tevekkül kelimeleri arasında anlam ilgisi kurulmuştur. Her iki kelime duygu ve davranış açısından dü ünlüde ikisi de içerisinde yoğun bir güven ve teslimiyet barındırmaları açısından örtülürler. İlk mısradaki kullanılan Allah'ın Mevlâ ismi de özellikle kullanılmıştır. Zira birine sığınma güvenme ve birini kendisine koruyucu ve vekil tayin etme, akabinde ise yardımcı ve kurtarıcı anlamında kullanılan yâver kelimeleri anlam olarak birbirini tamamlamaktadır. Câhiliye döneminde Arap yarımadasında, insanlar seyahat ederken bir ehre geldiklerinde öncelikle kendilerine bir mevlâ bulurlar ve böylelikle ehri kiyâlar tarafından yakalandıklarında, mevlâlarının ismini söyleyip, onun korumasında olduklarını söyleyerek köle olarak satılmaktan kurtulup emniyetlerini sağlarlar. Bu örnekte olduğu gibi, insanolu da çeşitli sıkıntılarla kuşatılmış olan dünyaya gönderilmiştir, onun mevlâsı ise Allah(cc)'dir. Ayetlerde de belirtildiği gibi, insan her zaman Allah'a tam bir tevekkül içerisinde olursa Allah'da ona tam bir yardım içerisinde olmaktadır.

¹²⁴¹ s. 534, . 635, b. 1.

Emânet olan cânını cânânı olan Allah'ın yoluna sarfetmek insan için büyük bir eref kabul edilmi tir.

Mevlâ'ya tevekkül edenin yâveri Hak'dır
Cânân yoluna kurbân olan cân bize besdir¹²⁴²

Ey sevgili, senin kâkülünün sevdâsı beni, senin zülûf zindânında ba lamı tır, fakat bundan üzüntü duymuyorum çünkü zindanda da olsam cânânıma yakınım ve benim için önemli olan da cânânıma yakın olmaktır. Her ne kadar dünya denilen kesret âleminde olsam da, ben vahdeti temsil eden cânâna â ı ım, bu sebepten masiva beni ba lamaz.

Kayd-ı bend etdi beni zindân-ı zülfünde senin
Kâkülün sevdâsı cânâ kurb-i cânândır bana¹²⁴³

İk beytiyle, Ba datlı Rûhî'nin me hur na'tına nazire yazılmı oldu u izlenimini veren mütekerrir müseddes na'tında, Lutfî Efendi, cânân ifadesini Hz. Peygamber için kullanmı tır. Seher vaktinde esen sabâ rüzgârından cânânı olan Hz. Peygamber'in iline, Medine'ye, varmasını ve dört kanadıyla ravzanın gülü olan sevgililer sevgilisini sarmasını istemektedir. Dört kanattan kasıt rüzgârın her yönden gelmesi ve ku atıcı olmasıdır. Lutfî Efendi, sonraki mısralarda ise, sabâ rüzgârına, cânânı olan Hz. Muhammed (as)'in özelliklerini sayarak, onun ete inden tutup kurtulu a ermesini hararetle tavsiye etmi tir. Zira dünya ve âhiretteki en büyük murad, cânân tarafından iltifata nail olmaktır.

Bâd-ı sabâ var cânân iline
Çâr-perlerin sar ravza gülüne
Ahmed Muhammed Mustafa'dır bu
efî'u'l-müznib zü'l-vefâdır bu
Sabâ dut dâmen Müctebâ'dır bu

¹²⁴² s. 195, . 142, b. 2.

¹²⁴³ s. 97, . 11, b. 5.

Cibrîl muntazır her fermânına¹²⁴⁴

E er bir gün elim cânânın ete ini tutarsa Kerîm olan Allah'ın en büyük ihsanına ermi olurum ve O'na kar ı büyük bir minnet duyarım. Bir â ık için en büyük arzu cânânına yakınlık ve onun iltifatına nail olmaktır.

Ger dutsa eli dâmen-i cânânını bir gün
Kerem-i Kerîm etti i ihsana ne minnet¹²⁴⁵

Cânân izi ile kastedilen Kur'ân'da “sırât-ı müstakîm” olarak zikredilen, dosdo ru yol olsa gerektir. Burada cânândan kasıt ise Hz. Peygamber veya mür iddir. Lutfî Efendi, bu dörtlükte Müslümanlara tavsiyelerde bulunmakta ve her ak am ve seher vakitlerinde uyanık olup Hakk'ın dergâhının kapısında sızlamalarını, böylelikle cânânın izinde olup Hakk'a ulaacaklarını söylemektedir. Bu halde olmak ise elbette ükrü gerektirir, çünkü, â ıktan beklenen her ânını cânânına tahsis etmesidir ki en büyük ve kıymeti haiz te ekkür de hal diliyle yapılan bu te ekkürdür.

Her âm u seher gözle
Hak dergehine sızla
Cânân izini izle
ükrün demidir elbet¹²⁴⁶

Cânânın kasrını, gönül ülkende bulmak istersen, o zaman fenâfillâha ula mak için yokluk âlemine cânını at ki, hem senin gönül gözündeki hicâb hem de cânânın yüzündeki hicâb yok olsun ve cân cânânda kendini bulsun. Cânânın kö künü gönül ülkesine kurması, cânânın gönle yerle mesi anlamına geldi i için â ık en büyük lutfa eri ecektir. Bunun meydana gelmesi için ise â 1 ın benli ini bir mum gibi eritip yok etmesi Cânânın varlı ıyla vâ r olması gerekmektedir.

Dilersin ki ver-i dilde bulasın kasr-ı cânânı

¹²⁴⁴ s. 113, . 38, bend 1.

¹²⁴⁵ s. 132, . 67, b. 4.

¹²⁴⁶ s. 134, . 71, k. 4.

Adem âlemine cân at hicâb zâil olur elbet¹²⁴⁷

Cânân ile birlikte olduktan sonra â ik her gitti i yerden zevk alır, cehenneme gitmi olsa bile. Lutfî Efendi de bu duruma i aret ederek, cânânım ile cehennem ate ine bile varsam, ate in her bir kıvılcımı cân evime cennet zevkini ba ı lar demektedir. nsan dünya hayatında kar ıla tı ı sıkıntılar kar ısında bunalıp zaman zaman kendisini cehennemi bir durumun içerisinde hissedebilir, fakat cânân-ı lâhî'nin kendisiyle birlikte, yardımcı ve destekçisi oldu unu bildi inde bu zor durumlarda bile huzuru bozulmadan, sıkıntuları lütfâ dönü türerek hayatını cennete çevirebilir.

Cânânım ile cânâ nâr-ı cahîme varsam

Her bir erer-i nârın cân-gâhıma cinândır¹²⁴⁸

Bir gönül ki sevgilinin dergâhının kapısına ula mı , cânânı yanında olmadan o cânâ cennetler dar gelir. Takdir edilir ki, insan hayatında mekânlar önemlidir ve insanın psikolojisi üzerinde etki yaparlar. Fakat bundan daha önemlisi insanların mekânları payla tıkları kimselerdir ki, mekânlar daha çok bunlarla anlam kazanır. Bundan dolayı hemen her insanın hayatında, sıkıntılar içinde ya anılan bazı mekânlarda, sadece, mekâna anlam katan insanlarla olmaktan mutlu oldu u için sıkıntılarının de il mutlulu un öne çıktığı görülmekte, bu durumun aksi olarak ise imkânlar açısından tam donanımlı ve ideal sayılabilecek mekânların, sadece, içerisinde birlikte ya anılan insanlar sıkıntı verdi i için cehenneme dönü tü ü gözlenebilmektedir. Örnek verilen beyitte de vurgulanmak istenen nokta budur. Beyitte bu duruma i areten, cân cânânı olmadan konforun ve refahın son haddinde oldu u cennete bile konulsa cennet ona dar gelip onu bunaltır denilmektedir.

Bir dil ki der-i dergâh-ı dildâre yeti mi

Cânânsız o cân cennet-i a'lâlâra sı maz¹²⁴⁹

¹²⁴⁷ s. 122, . 50, b. 6.

¹²⁴⁸ s. 178, . 116, b. 3.

¹²⁴⁹ s. 276, . 255, b. 6.

E er güvercin cânânın mektubunu cânâne getirse, fele e yeti mi âhımın dumanını görür ve geçip gidemez. Cânânın mektubunu cânâna posta güvercini getirmekte, güvercin uçarak gitti i için de â 1 ın bulundu u yerde onun âhımın gökyüzünü kaplayan dumanını görmektedir. Klasik edebiyatta, â 1 ın gönlü hasret ve vuslat ate iyle yanar, bu ate o kadar iddetlenir ki gökyüzü dumanlar içinde kalır ve göz gözü görmez olur. Bu beyitte de bu mazmunlara i aret edilmektedir.

Kebûter ger getirse nâme-i cânânımı cânâne
Görür eflâke yetmi dūd-i âhımdan güzâr etmez¹²⁵⁰

Cânânın köyüne giden sabâ rüzgârına süvâr ol ki sevgilinin zülfünün tellerini ok ayabilesin, gölge gibi yerlere dü ve zerre gibi yok ol ki cânânına ula abilesin. Sabâ rüzgârı, klasik edebiyatta, â ık ve ma' uk arasında bir haberci olarak görülür. Efe Hazretleri, bu bilgiye i aret ederek, â 1 a cânânın köyüne giden sabâ rüzgârına binici olmasını bu sayede cânânını görebilece ini söyleyerek, â 1 ın seher vakitlerini cânânın yadıyla geçirmesinin gereklili ine vurgu yapmı ve seher vakitlerini ihya eden â 1 ın bu niyazlarının bo a gitmeyece ini, sabâ rüzgârının bunları cânâna ula tıraca ını somut bir örnekle söylemi tir. kinci mısradaki ise, kulun tevâzu içerisinde olmasının önemine i aret edilerek, kulun gölge gibi yerlerde görünse de bu durumdan rahatsız olmaması gerekti i, çünkü gölgenin aslının yücelerde oldu u, zerrenin ise gözle görülemeyecek kadar olsa bile güne le görünür hale geldi i anlatılmı tır. Bu beyitte de tekrar görüldü ü gibi Lutfî Efendi, tasavvufta kayda de er yer i gal eden, tevazuyu ve varlıktan geçmeyi çok önemli görmekte ve iirlerinde sık sık vurgulamaktadır.

Kûy-i cânâne gider bâd-ı sabâyâ süvâr ol
Sâye-ve yerlere dü zerre gibi sen bî-vâr ol¹²⁵¹

Lutfî Efendi, iirlerinden birinin mahlas beytinde, Lutfî, cânânı cân gözün ile gözle, belki bir gün halimize merhamet edip yanımıza gelir, cânânın kapısında sebat edip ondan ayrılmayanlar daima cânâna kavu ur demektedir. Dörtlükte, vuslatın artı

¹²⁵⁰ s. 281, . 264, b. 4.

¹²⁵¹ s. 324, . 326, b. 1.

olarak, samimi bir hal içerisinde cânânın kapısında sâbit olmak ve vazgeçmeksizin onu gözlemek gösterilmi tir.

Lutfî cânânı gözet cân-göz ile bir gün olur
 Rahmeder hâlimize yanımıza belki gelir
 Dâimâ ehl-i sebât vuslat-ı cânânı bulur
 N'idelim n'eyleyelim emr-i kader böyle imi ¹²⁵²

Kerem sahibi yüce Allah, cemâlinden perde aç a ve gözlere visal bahçesinden cânân görüne. Cânân, Allah (cc)tır, kul ise onun cemâlinin arzusu ve a kıyla yanan bîçaredir. Cânânın cemâlinden perdeyi açmasıyla, kulun vuslat hayali gerçekleşecek ve dünya ve âhirette arzu edilebilecek ve kavu ulabilecek en muhte em haz ya anacaktır.

Cenâb-ı zü'l-Kerem Allah aç a perde cemâlinden
 Görüne gözlere cânân o ravza-i visâlîden ¹²⁵³

Efe Hazretleri, ideal bayram tanımını yaptı ı iirinde, bayram odur ki, cânân ve cân tek bir cân olsun ve tevhidin zevkiyle cânın yeni yeti en bir genç olsun. Kul açısından, hakiki bayram Allah'ın kulundan razı olup onu tevhid sırrına â inâ etti i zaman olmaktadır ki bu gerçekleşti inde kul yaptı ı esmâ ve kelime-i tevhid zikirlerinden zevk almaya ve dünyanın her anlamdaki yükünden kurtulmaya ba lar, gençle ir ve tam da bu noktada gerçek bayramını ya amı olur.

Ïyd odur cânân ile cânın berâber cân ola
 Zevk-ı tevhîd ile cânın bir tâze civân ola ¹²⁵⁴

Bayram odur ki, cânân cemâlinin perdesini kaldırsın ve âlemi aydınlatan güne misali gönle misafir olsun. Gönle misafir olup gönlü aydınlatan ve insana hakiki bayram ne vesini bah eden cânân elbette Allah'tan ba kası de ildir. Allah Teâlâ kendisinin

¹²⁵² s. 304, . 298, k. 5.

¹²⁵³ s. 394, . 434, b. 4.

¹²⁵⁴ s. 495, . 578, b. 1.

a kıyla yanıp gönül aynasını parlatan mü'min kulunun gönlüne tecelli ederek onu tarifsiz saâdete gark eder ve bu zaman dilimi de kulun bayramı olur.

Ûyd odur cânân cemâlin perdesini kaldıra
Âfitâb-ı âlem-ârâ-ve dile mihmân ola¹²⁵⁵

Cânân tahtını cân evine kurup, cânâna cennetler zevkini bah etti ve cânın letafetine yansıyan kendi güzelli ini seyretti. Onun güzelli i tarifsiz al yana ina ay ve güne kurbân olsun. Bu dörtlükte de tecellî anlatılmakta ve cânânın cânla birlikte olması gerekti i ve yerinin gönül oldu una dikkat çekilmektedir.

Kurdu cân-gâhe tahtını cânân
Bah etdi cânâne zevkini cânân
Husn-i cemâli seyretti cânân
Mihr ü mâh kurbân al yana ina¹²⁵⁶

Cân cânân ilindedir, cânân ise cânın dilindedir. Cânân yolunda yarelensen yarana merhem vurmaz mı diye sorulan ikinci mısradâ ise aslında cevabı bilinen bir sorunun soruldu u fark edilmektedir. Mısra soru ekline getirilerek dikkatin anlam üzerinde yo unla ması sa lanmı ve muhataplar çok dü ünmeye gerek duymadan kesinlikle merhem urur cevabını vermeye hazır hale getirilmi lerdir. İlk mısradâ ise kelimeler özenle seçilmi ve büyük bir incelikle kullanılmı tır. Cân cânânın ilinde oldu u zaman aynı zamanda cânân da cânın gönlünde ve dilindedir ve aslında bir ve aynı yerdedirler. Cân cânânda yok olarak varlı a ermi tir.

Cânın cânân ilinde cânân cânın dilinde
Yârelensen yolunda yaran merhem urmaz mı¹²⁵⁷

Cânânın köyü, güzelli in toplandı ı yer ve merkezdir. Oraya giren cân ebedî hayatı elde eder. Bu beyit Efe Hazretleri'nin Bitlis'e Küfrevî Hazretleri'ne yaptı ı

¹²⁵⁵ s. 495, . 578, b. 3.

¹²⁵⁶ s. 471, . 542, k. 2.

¹²⁵⁷ s. 539, . 643, b. 6.

ziyareti anlattı ı ıirden alınmı ve Bitlis cânânın köyü olarak isimlendirilmi tir. O köyde cânân, hidayetin nûrlarını insanlara da ıtmakta ve oraya gelip cânânla görü enler gönüllerine dolan hidayet nûruyla dirilip, ebedi hayatı kazanacak ekilde hayatlarına yön vermektedirler. Lutfî Efendi, kendisinin de uzun süre feyz aldı ı Küfrevî Hazretleri'ni cânânı olarak vasıflandırmı tır.

O mecme-'i mehâsin kûy-i cânân
Hayât-ı bâkî bulurdu giren cân¹²⁵⁸

Ma'na arabının küpüne dalıp, yüce araptan al ki, gözündeki cânânı görmene engel olan basiret perdesi kalksın ve cânânın cemâli görünsün. lâhî a k arabını, ma'na arabının küpünden çıkaran muhabbet erbâbı, ma'na âlemini görmesini engelleyen gaflet perdelerini birer birer yırtar ve cânânını görür. Bu beyitten anla ıldı ı gibi cânânı görebilmek her hangi bir maddi üstünlükle olmamakta, ancak layık bir gönül ve takva üstünlü üyle olmaktadır¹²⁵⁹.

Denn-i mey-i ma'nâya dal var bâde-i a'lâdan al
Kaldır basîret perdesin göster göze cânâneyi¹²⁶⁰

3.10.3.2. Yâr

Eserde ma' uk yerine kullanılan kelimelerden biri de yâr kelimesidir. Yâr kelimesi sözlükte, dost ve sevgili anlamlarıyla kar ılanmaktadır. Lutfî Efendi'nin eserinde yâr kelimesi bir çok ıirdede pek çok yerde kullanılmı tır. Yâr kelimesi de cânân kelimesi gibi, mutlak anlamının yanı sıra, Allah'a ve Hz. Peygamber'e kar ılıklı gelecek ekilde kullanılmı tır. Eser tasavvufî içerikli oldu u için, ço u zaman yâr ifadesi ile lâhî sevgiliye i aret edilmi tir. Konuyla ilgili verilen örnekler de erlendirildi inde bu ifadenin a ırlıklı olarak hangi anlamda kullanıldı ı daha net görülecektir.

¹²⁵⁸ s. 623, . Bitlis Ziyareti, b. 31.

¹²⁵⁹ Ey insanlar, Biz sizi bir erkekle bir di iden yarattık ve birbirinizle tam anız diye sizi milletlere, kabilelere ayırdık. Haberinizi olsun ki, Allah katında en erefliniz, en takvalınızdır. Muhakkak ki, Allah, bilendir, her eyden haberdardır49/13.

¹²⁶⁰ s. 595, . 716, b. 4.

Lutfî Efendi, iirlerinden birinin mahlas beytinde, Lutfî, gel ve yüzünü yerlere sürerek bir olan Allah'a yalvar, yüce Allah öyle bir yârdır ki, kullarına kar ı anadan babadan daha merhametlidir. Beytin ikinci mısrasıyla yârin özelli i açıklanırken aynı zamanda konuyla ilgili ayet ve hadislere telmih yapılmı tır¹²⁶¹. Allah'ı yâr edinen kullar, merhametlilerin en merhametlisinin, merhamet hissini yaratıp gönüllere yerle tirenin huzurunda yüzlerini yere sürüp, secdeye kapanarak günde be vakit dua ve niyazda bulunurlar.

Gel ey Lutfî yüzün sür yerlere bir Allah'a yalvar
Anadan babadan erham olan bir yâre cân kurbân¹²⁶²

Lutfî Efendi, ideal yâr modelini ise bu beyitte açıklamaktadır. Ona göre, öyle biriyle yâr olmalı ki, güne gibi her zaman seni aydınlatıp sana do ru yolu göstere sin. Seven, her iki cihanda da, sevdi inin daima iyili ini ve huzurunu ister.

Öyle bir yâr ile yâr ol yâr ola her dü-serâ
Hur îd-âsâ her zemânda eyleye ir âd seni¹²⁶³

Yâr yoluna gitmeye istekli ol, Lutfî gibi Hakk'ın dergâhının kapısının ayrılmaz dilencisi ol ki, o kapıda lütuflara nail olasın. Allah Teâlâ kullarına ihsan etme konusunda son derece cömerttir, yeterki kul istemeyi ve sebât etmeyi bilsin.

Yâr yoluna mâil ol
Lutfî gibi sâil ol
Eltâfına nâil ol
hsân demidir bu dem¹²⁶⁴

¹²⁶¹ Görmedin mi ki, Allah bütün yerdekileri ve emriyle denizlerde akıp giden gemileri hep sizin buyru unuz altına verdi. Gö ü de izni olmaksızın yere dü mekten o (koruyup havada) tutuyor. üphesiz Allah insanlara çok efkatlidir, çok merhametlidir22/65.

¹²⁶² s. 372, . 400, b. 5.

¹²⁶³ s. 536, . 639, b. 2.

¹²⁶⁴ s. 342, . 357, k. 6.

Ate ile yâr olalı, a kda yardımcı olalı, derd ile gam gül açar, gönül tahtında kurulmu gönlün sultânına bak.

Nâr ile yâr olalı a kda yâver olalı
Gül açar derd ile gam taht-ı dilin âhına bak¹²⁶⁵

Yârin yüzünü gören, gök kubbedeki parlayan güne e bakmaz ve e er yârin yüzünün nûruna uyanık bir gönülle bakmı sa dünyadaki maddi olan nakı lara bakmaz. Zira her iki cihanda da aslolan Allah(cc)'ın nûru ve cemâlidir ve tartı masız olarak mutlak yâr O'dur.

Nazar-endâz olan dîdâr-ı yâre
Kubbede hur îd-i rah âna bakmaz
Âgâh olsa e er nûri dîdâre
Âlemde nukû -i ekvâna bakmaz¹²⁶⁶

Ayrılık derdinin ilacı, yârin yüzünü görmektir. Yârin azarı ise â ı ın gönlüne ifa verir, zira yâr tarafından azarlanmak, onun tarafından fark edilmek demektir ki bu üzülecek de il sevinilecek bir durumdur. Yâr tarafından azarlanmak â ık için iltifattır, asıl problem yârin â ı ı hiçbir ekilde fark etmemi olmasıdır. Lutfî Efendi, bu durumun bilincinde olarak bu beyitleri söylemi görünmektedir.

Derd-i hicrânın devâsı ru'yet-i dîdâr-i yâr
Â ıkın sadr-ı ifâsı çok eder âzâr-ı yâr¹²⁶⁷

Sen kendine merhamet etsen, cânân da sana merhamet eder. Yârin i i â ıka merhamet etmektir. Fakat bu merhamete nail olmanın artı, ki inin öncelikle kendi kendisine merhamet ederek Hak yola girip orada yolda olmasıdır ki Allah(cc) yolda olanlardan merhamet ve yardımını esirgemez.

¹²⁶⁵ s. 317, . 316, b. 2.

¹²⁶⁶ s. 280, . 262, k. 1.

¹²⁶⁷ s. 204, . 158, b. 1.

Rahm kılsan sen sana rahm eyler ol cânân sana
Merhametden gayri yokdur â ıka bir kâr-i yâr¹²⁶⁸

Yârin ayrılı ı sinemi da lar, gözlerim ise gece gündüz kanlı hasret gözya ları döker, sinedeki yarelerden kan akar, sen o yâre gönül vermekle cân evimi kararsız bıraktın. Lutfî Efendi'nin ifadelerinde geçen , cânevinin kararsız bırakılması â ık olunmasına, sinenin da lanması, kanlı gözya ları dökülmesi ve yaralarından kan akması ifadeleriyle ise, vücudundan çıkan ve masivayı temsil eden bu maddelerle dünyaya ait unsurlardan kurtulup arınmı olarak yârin huzuruna çıkma iste ine i aret edilmektedir.

Firkat-i yâr sîneme da lar çeker
Dîdelerim rûz u eb kan ya döker
Yârelerden ılgıt ılgıt kan gider
Cân-gâhımı bî-karâr etdin gönül¹²⁶⁹

Yâr-i gâr, Hz. Ebû Bekir için kullanılan bir nitelemedir. Bu ifadeyle onun hicret esnasında Hz. Peygamber'le birlikte saklandıkları ma arada onun için endi elenmesi ve ona bir zarar gelmesin diye seferber olması kastedilir. O Hz. Peygamber'in ma aradaki sadık arkada ıdır. Efe Hazretleri de iirlerinde hem bu olaya telmih yaparken, hem de sadakat ifadesi olarak yâr-i gâr terkiibini kullanmı tır. Lutfî'ye bıraktı ım hatıram, yâr-i gârımın ona yâr olmasıdır. Sinemdeki avım ise gece ve gündüz Rahmân'ın zikridir. Lutfî Efendi, Rahmânın zikrini gönle indirdi ini ve artık kalben gece ve gündüz onun zikriyle me gul oldu unu ifade etmektedir, zira avcı bir av yakaladımı onu kolay bırakmaz. Söz konusu av paha biçilemeyecek de erde ve sürekli kazanç sa layacak ekilde ise onu kendisine saklamayı uygun görür. Zikir avı da sürekli kazanç sa layan bir avdır ki onu bir yakalayan bir daha bırakmak istemez.

Lutfî'ye yâdigârım yâr ola yâr-i gârım
Sînemdeki ikârım rûz u eb ism-i Rahmân¹²⁷⁰

¹²⁶⁸ s. 204, . 158, b. 6.

¹²⁶⁹ s. 335, . 344, k. 4.

¹²⁷⁰ s. 378, . 407, b. 5.

Yâr ile berâber olan dü manla yakınlık kurmaz, aynen bunun gibi, hayırlı olan eyle yâr olan erden uzak durur. lâhî olan daima hayır onun zıddı ise, daima erdir.

Yâr ile hem-dem olan a yâre ülfet mi eder
Ahyer ile yâr olan e râre ülfet mi eder¹²⁷¹

Mest olmu â ik, yârin yakınına yakla abilmek için fırsat bulursa, vuslat umuduyla cefâlardan çekinmez. Yâre kavu mayı arzu edenler kar ıla acakları sıkıntı ve zorluklardan çekinmezler.

Civâr-ı yâre kurbıyyet bulursa â ik-ı sermest
Umanlar vuslatı Lutfî çekinir mi cefâlardan¹²⁷²

Yârin kapısında sâbit ol ve aya ının altında toprak ol, elindeki varlı ını fedâ kıl ki, cânânın sana cân olsun. Lutfî Efendi, iirlerinde ısrarla vurguladı ı kibir ve gururdan uzak durup Hakk'ın kapısında varlı ını fedâ etmeye bu beyitte de vurgu yapmı tır.

Hâk ol kadem zîrinde sâbit ol yâr derinde
Elde vârin fedâ kıl cânân ola sana cân¹²⁷³

Yârin bir özelli i de elinin ifa kayna ı olmasıdır. Efe Hazretleri, denizleri dolduracak kadar çok olan derdine devânın gerekli oldu unu söylemekte ve kendisi için yârin eliyle yazılan ölüm fermânının dermân olaca ını ifade etmektedir. Allah'ın insanı mübtela kıldı ı durumlar zahiren er gibi görünebilir fakat onların hakiki mahiyetini ancak Allah bilebilir. Konuyla ilgili ayet, size hayır görünende er er görünende hayır vardır, her eyi hakkıyla bilen ancak Allah'tır anlamındadır¹²⁷⁴. Dolayısıyla dı ardan bakıldı ında feci bir ölüme benzeyen durum aslı itibariyle vuslat anı olabilir.

Deryâları doldurmu derdime gerek dermân
Yâr eli ifâdır ya katlime yaza fermân¹²⁷⁵

¹²⁷¹ s. 214, . 172, b. 1.

¹²⁷² s. 372, . 399, b. 7.

¹²⁷³ s. 378, . 407, b. 2.

¹²⁷⁴ Sava , ho unuza gitmedi i halde size farz kılındı. htimal ki ho lanmadı ınız ey sizin iyili inizedir ve ihtimal ki sevdi iniz bir ey sizin kötülü ünüzedir. Siz bilmezsiniz, Allah bilir^{2/216}.

¹²⁷⁵ s. 378, . 409, b. 1.

Mutluluk ihtiva eden zaman tanımlanırken, ölçü olarak yâr ile birlikte olma ve onun nazarına nail olma alınmı tır. Yâr çaresiz kuluna bir nazar kılsa kul için en mutlu zaman o zamandır.

Ne seâdetli zemân yâr ile hem-dem olasin
Bir nazar eyleye yâr bende-i bî-çâresine¹²⁷⁶

Yâre ula mak için kullanılması gereken vasıta, cân kanatlarıdır. Âık cân kanatlarını çırparak farklı bir boyuta geçer, cân mana boyutuna geçerken maddi olan beden ise geride kalır, maddi a ırlıklarından kurtulan cân yâr yolunda kar ısına çıkan engelleri kolaylıkla a ıp yârine ula abilir. Â ıkların sırlarına mahrem olan sabâ rüzgârı gibi, yârinin gül parçası ka'küllerine ula ıp onlarla rakedebilir.

Ey civân cân per ile pervâz edüp yâre yeti
Sabâ-ve vuslat edüp kâkül-i gül-pâresine¹²⁷⁷

Lutfî Efendi, yârinin a kıyla cezbeye geldi inde kendini tutamayıarak, çok açık ve zarif bir ekilde, “Lutfî, ne güzel yârin var” deyivermi tır. Bir Hak â 1 1 olarak da, gönlünün derinliklerinde gizledi i a k inlemelerinin oldu unu ve a k âleminde olan varlı mın, kendisini yârin muhabbetine dü ürdü ünü ifade etmi tır. Lutfî Efendi, yârinin güzel bulmaktadır, çünkü onun yâri maddi ve sıradan de il lâhî ve a kındır. O varlı ın yegane sahibi olan Allah'ı yâr edinmi tır. Elbette O'nun hikmetleri kar ısında kendini tutamayıarak onun hem kendisinin hem de i lerinin güzelli ine ahidlik edecektir.

Lutfî ne güzel yârin var
Derûn-i dilde zârın var
Âlem-i a kda vârin var
Seni hubb-i yâre saldı¹²⁷⁸

¹²⁷⁶ s. 502, . 589, b. 2.

¹²⁷⁷ s. 492, . 574, b. 2.

¹²⁷⁸ s. 559, . 668, k. 6.

Böylesine güzel bir yâr ile yârân olmu ken de O'nu bırakmak istememesi ve yârimden geçmektense ölümü göze alması takdirle kar ılanacak model bir davranı tır. O Allah'ın u runa bütün varlı ından geçmeye ve ölmeye hazırdır, bu noktada ölümün kendisi için bir ayrılık de il bilakis vuslat olaca ının farkındadır.

Ölürüm geçmem yârimden
Geçerim bütün varımdan¹²⁷⁹

Yârin kapısına, sabâ rüzgârı gibi, iltifatlarla, güzel sözlerle var ve zevk ile ona yüzünü sür. Sabâ rüzgârı seher vaktinde yâre do ru eser ve onu bütün varlı ı ile sarıp sümbül kokulu zülüfleriyle birlikte raks eder, yana ının goncalarının feyzinden istifade ederken aynı zamanda onlara ferahlık verir.

Sabâ gibi tekâpû eyle yâre
Yüzün sür zevk ile dâr-ı dîdâre¹²⁸⁰

Son örnekte ise, yârdan gelecek yardımın artları açıklanmaktadır. Allah'ın yolunda varlı ından geçerek O'nun kullarına bir rehber ve hediye olarak gönderdi i Kur'ân'm emirleri do rultusunda hayat sürsen ve bu vesileyle yârine yârân olsan o sana kesinlikle yardımcı olur. Beyitte anlam bütünlü ünü sa layan son nokta istifham san'atıyla sa lanmı ve cevabı kesin olarak bilinen bir soru sorulmu tur. Bu sorunun cevabının kesinli i ayet ve hadislerle sabittir. Allah(cc) kulu kendisine do ru bir adım attı ında ona daha fazlasıyla kar ılıklı verece ini buyurmu tur¹²⁸¹.

Vâriyyetin mahv edüp Kur'ân yoluna gidüp
Yâr ile yârân olsan yârin yâver olmaz mı¹²⁸²

¹²⁷⁹ s. 559, . 668, k. 3.

¹²⁸⁰ s. 616, . Sabâ-Nâme, b. 24.

¹²⁸¹ Daha önce verildi i için burada tekrar edilmeyecektir.

¹²⁸² s. 539, . 643, b. 4.

3.10.4. Muhabbet

“*Muhabbet, konuyla ilgili eserlerde iki yönüyle ele alınmıştır. Bunlar, Allah’ın, kuluna muhabbeti ve kulun Allah’a muhabbetidir. Allah’ın, kuluna muhabbeti, ona özel bir yakınlık ve yüce haller bah etmeyi irade etmesidir. Allah’ın kuluna genel iltifatına rahmet denirken, özel iltifatına muhabbet denmiştir. Kulun Allah hakkındaki muhabbeti ise, kulun kalbinde buldu u ve duydu u bir ey olup, ibâre ile ifade edilemeyecek kadar latîf ve rakîk bir histir. Bu hâl ve his insanı Allah Teâlâ’ya ta’zim etmeye, O’nun rızâsını her ey tercih etmeye, O’ndan ayrı kalınca sabırsızlanmaya, O’nsuz edememeye, O’nsuz kalınca da kararsız hâle gelmeye; ünsiyet ve ülfetini, devamlı surette kalbi ile O’nu zikrederek bulmaya ve O’na kar ı içinde bir heyecân duymaya sevkeder.*”¹²⁸³ Muhabbetin bir ileri safhasına a k, a kın bir ileri safhasına ise evk ve i tiyâk denir.

Lutfî Efendi’nin iirlerinde muhabbet, daha ziyade kulun, Allah’a ve Hz. Peygamber’e muhabbeti ekinde ele alınmıştır. Muhabbet kelimesinin, yanına ilave edilen kelimelerle, renkli terkipler olu turulmu tur. iirin konusuna göre olu turulan bu terkiplerden bazıları, muhabbet tohumu, muhabbet güne i, muhabbet ya muru, muhabbet arabıdır. Efe Hazretleri, bütününde muhabbeti i ledi i iirlerinin yanında, muhabbet temalı bir de mesnevi yazmıştır. Muhabbet-nâme ismini verdi i mesnevisinde, muhabbetle ilgili genel ifadelerden sonra, yaradılı ele alınarak Hz. Âdem’in Allah’a ve Hz. Muhammed (as)’e olan muhabbeti ve bu muhabbetle tevbesinin kabulüne nasıl yol buldu u anlatılmaktadır. Bunlar dikkate alındı ında Lutfî Efendi’nin muhabbet konusuna özel önem verdi i kanaatine ula ılmaktadır. Zira muhabbet, yaradılı ın ve yaradılımlar arasındaki cazibenin temeli olması bakımından tasavvufun temel terimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca muhabbetin mekânının gönül olması itibariyle, bir çok yerde muhabbet ve gönül kelimeleri birlikte kullanılmıştır. Eserdeki muhabbetle ilgili olan beyitlerden örnekler verilirken öncelikle Mesnevi nazım ekliyle yazılmış olan muhabbet-nâme’den iki beyit örnek verilecek daha sona konuyla ilgili di er örneklere geçilecektir.

İk örnekte, gönül muhabbetin âhengine kapılırsa, cânevinden dünyaya ve maddeye ait olan her eyi çıkarır denilmektedir. Muhabbetin zevkini tadan gönüle,

¹²⁸³ Abdulkerim Ku eyrî, *Ku eyrî Risâlesi*, Haz. Süleymân Uluda , Dergâh Yay., stanbul-2003, s. 405.

maddeye ait kar ıla tı ı her ey basit ve sıradan gelmekte, maddi unsurlar, gönül gözünde cazibesini yitirmektedir.

Muhabbetden dil alursa nevâyı
Bırakır cân-gâhından mâsivâyı¹²⁸⁴

Muhabbet, nebîlerin ba ının tâcı, evliyâların dosdo ru yoludur. Nebîler, muhabbetle yüce makamlara kanatlanmı lardır. Allah'a duydukları muhabbet onların ba ları üzerinde de erli bir tâc gibidir. Veliler ise muhabbetin, zorlu fakat huzura ve Allah'ın rızasına götüren yolunda emin adımlarla ilerlemeyi büyük bir eref kabul ederler.

Muhabbetdir nebîler ba ına tâc
Muhabbet evliyâyâ râh-i minhâc¹²⁸⁵

Lutfî Efendi'nin iirlerinde, muhabbet ve gönül birbirini tamamlayan ayrılmaz iki parça olarak ele alınmı tır ki bunun örneklerinden biri muhabbet ve gönül ikilisinin ba lantısını daha ziyade somut örneklerle ifade eden iirden alınmı bir mısradır. Daha önce Süleymân(as) ile ilgili bölümde de kullandı ımız bu mısradaki, soyut bir kavram olan muhabbet Süleymân(as) ile somutla tırılmı , muhabbetin mekânı olan gönül ise, O'nun hareket edebilen tahtına benzetilmı tir. Taht nasıl Süleymân (as)'ı içerisinde ta ıyorsa gönül de muhabbet duygusunu içerisinde ta ımaktadır. kisinin ta ıdı ı unsurlar da çok büyük kıymeti haizdir.

Muhabbet bir Süleymân'dır gönül taht-ı revân olmu ¹²⁸⁶

Muhabbet ve küp kelimeleri birlikte kullanılarak muhabbet küpü, terkibi olu turulmu ve bu küpten feyz alan gönüldeki katmer güllerin serpilip büyüyece ine i aret edilmi tir. arabın tortusuna ba lanan onun için cânından bile geçebilir. Gönle feyzini yayan muhabbetin besledi i vahdet güllerinden yayılan mis kokular â ı ı mest

¹²⁸⁴ s. 612, . Muhabbet-Nâme, b. 1.

¹²⁸⁵ s. 612, . Muhabbet-Nâme, b. 3.

¹²⁸⁶ s. 304, . 299, 1.

eder, a k arabının küpünün dibindeki tortular ise onun en kıymetli yeridir, bunu bilen â ık o kıymete sahip olabilmek için cânından geçmeye hazırdır.

Denn-i muhabbetden nemâ alsa gönül katmerleri
Dürd-i meye cânın verir her kim olursa mübtelâ¹²⁸⁷

Muhabbet, tohum kelimesiyle birle tirilmi ve muhabbet tohumu tamlaması olu turulmu tur. Sonrasında ise ziraatteki bilgiler edebiyat sahasına ta ınarak bir tohumun ye erebilmesi için uygun artlar, soyut ve somut iç içe geçirilerek ifade edilmi tir. Önce muhabbet tohumu ekilmi , sonra muhabbet tohumu hikmet ya muru ile sulanmı , ya murdan sonra ise gönül burcunda afak söküp sabah olmu , gönül burcundan do an güne in parlak ı ıkları muhabbet tohumunu ısıtıp ona ne vü nemâ kazandırmı tır. Muhabbetin gönül bahçesine ekildi i ve hikmetle beslendi i, büyüyüp geli tikçe de gönlü aydınlattı ı ifade edilerek, muhabbetin olu um safhaları a amalarıyla anlatılmaktadır.

Büzz-i muhabbeti eke
Emtâr-ı hikmeti dökü
Burc-i dilden afak söke
Güne gibi berrâk ola¹²⁸⁸

Muhabbet ve gönül ili kisinin anlatıldı ı bir ba ka mısradada ise, gönül bir gülbahçesine benzetilmi , muhabbet ise o bahçede açan bir güle benzetilmi tir. Dolayısıyla gönlü muhabbet gülleriyle dolu olan ki i de etrafına gül kokuları yayar.

Gül en-i gönülde açar verd-i muhabbet¹²⁸⁹

Muhabbet ve gönül ba lantısı, bu mısradada da bir önceki mısradakine benzer kurulmu olmakla birlikte, muhabbetin mahiyeti açıkça ifade edilmi tir. Bu mısradada

¹²⁸⁷ s. 98, . 13, b. 5.

¹²⁸⁸ s. 105, . 24, k. 2.

¹²⁸⁹ s. 116, . 42, b. 4.

bahsi geçen muhabbet, kulun Allah'a kar ı besledi i muhabbetir. Allah'a duyulan muhabbet, gönül bahçesinin meyvesi olarak tanımlanm ı tır.

Gönül ba çesinin bârı muhabbet-i lâhî'dir¹²⁹⁰

Muhabbet, meydan kelimesiyle birle tirildi inde ise, â ıkların cânlarıyla oynadıkları bir mekan tasavvuru ortaya çıkarmı tır. Bu meydan öylesine önemli ve büyüktür ki, orada zamanın arslan gibi yi idini görüp, cesur yi itleri seyredebilirsin. Muhabbet meydânında yi itli in göstergesi, cânıyla oynayabilmek, hayatıyla dalga geçebilmektir. Bu hakiki anlamda ölümden ziyade, nefsin arzularının köreltilip, ilâhi duyguların öne çıkarılarak, hayata gönderili teki gayeye ters dü meyip öncelikleri iyi sıralamaktır.

Meydân-ı muhabbetde â ıklar olur ser-bâz

Kerrâr-ı zemânı gör merdâneleri seyr et¹²⁹¹

Muhabbet, arap kelimesiyle birle erek, kainâtı cezbeye getiren iksirin ismini olu turmu tur. Muhabbet arabının ayrılmaz parçası ise, eriat erabıdır. Zira Allah(cc) hakkıyla bilinip emirleri tam olarak yerine getirildi inde ancak muhabbet arabı kıvamını bulmakta, ona hak kazanan ki i de onu içti inde mestli ini ta ıyacak kıvama gelmektedir. Bu arapların bedeli cânıdır. Bu i in erbâbı durumun farkında oldukları için minnet etmeden cânlarını teslim etmeye razı olurlar.

erâb-ı erî'atdır bâde-i muhabbetdir

Erbâbı verir cânı bir cânê nedir minnet¹²⁹²

Muhabbet-i lâhî'nin yeri daha önce açıklanm ı tı, bu beyitte ise onun mahiyetinden bahsedilmektedir. Beyitte, Allah'a duyulan muhabbetin onun birli inin nûru oldu u ve vahdet nûrunun gönüllere kâinâtın sırlarını anlama konusunda anlayı kuvveti bah etti i anlatılmaktadır. Allah'ın muhabbeti kalbe girince, insan bir olan

¹²⁹⁰ s. 237, . 203, b. 1.

¹²⁹¹ s. 125, . 55, b. 3.

¹²⁹² s. 127, . 58, b. 3.

Allah'a odaklanır. Bu odaklanmadan do an nûr onu ku atır ve gönül gözünün perdesini aralar, böylece ki i ilahi sırlara kar ı anlayı kuvveti kazanır.

Muhabbet-i lâhî nûr-i vahdet
Bırakır dillere irfân muhabbet¹²⁹³

Muhabbet sahrası tamlamasıyla, i aret edilen noktalardan biri de muhabbet sahrasında kendinden geçmi Mecnûn'un hikâyesidir. Kays bu sahraya dü tükten sonra Mecnûn olmu tur. Lutfî Efendi, gönle seslendi i beyitte, ey gönül, meydanda yi itliklerini sergileyen merdâneleri seyr et, muhabbet çölünde mest gezen dîvâneleri seyr et demekte ve muhabbetin rengine boyanan bu yi itlerin, sergiledikleri hünerlerin seyredilmeye de er nitelikte oldu unu vurgulamaktadır.

Ey dil yine meydânda merdâneleri seyr et
Sahrâ-yı muhabbetde dîvâneleri seyr et¹²⁹⁴

Muhabbet gülistanının gülü gönüldür, muhabbetin ba ı ve bostanı gönüldür. Muhabbetin yeri gönül, semeresi de gönüldedir. Gönül sınırsız bir mekân gibidir ve Allah tarafından, muhabbet gibi sınır tanımayan duyguları ta ıması için yaratılmı oldu unu dü ündürür.

Gönüldür gül-gülistân-ı muhabbet
Gönüldür bâ u bostân-ı muhabbet¹²⁹⁵

Muhabbet nâyı ve muhabbet denizi terkipleri aynı beyitte kullanılmı tır. Muhabbet nâyı üflendi inde â ıkları kendinden geçirip vecde salarken, muhabbet denizi de onlar için hayât kayna ı olmu tur. Mevlevili in öne çıkardı ı bir enstrüman olan nây, tasavvuf gelene inde bir çok yönden insana benzetilmi ve tasavvufi ritüellerin bir parçası haline gelmi tir. O, öz vatanından koparılıp dünya gurbetine gönderilmi insan gibi kamı lıktan koparılarak vatanından ayrılmı ve insanın acılarıyla olgunlaşması

¹²⁹³ s. 129, . 62, b. 3.

¹²⁹⁴ s. 130, . 64, b. 1.

¹²⁹⁵ s. 131, . 65, b. 1.

misali, ate le da lanarak bir ekle getirilmi tir. nshan vücudundaki deliklerin sayısınca nâyın üzerinde delikler bulunmakta ve dünya sahrasına atılan insanın hazin ayrılık inlemeleri gibi, nây da ehlinin eline geçti inde özlemin,a kın ve ızdırâbın sesini uyanık gönüllere duyurmaktadır. Bu sebepten nâyın sesiyle kendinden geçen Hak â ıkları, muhabbet denizine dalarak yenilenip hayat bulurlar.

Â ıkları vecde bırakır nây-ı muhabbet
Hayât ola â ıklara deryâ-yı muhabbet¹²⁹⁶

Muhabbet, bu örnekte, te his ve intak san'atıyla, bir ahıs gibi ele alınmı tır. Ayette zikredilen, ezeldaki Allah ile ahidle me gününde, Allah(cc) yarattı ı ruhlara “ben sizin Rabb’iniz de il miyim?” diye sormu , bütün ruhlar da kendilerine bu soruyla sunulan vahdet arabımı kabul ederek “evet, sen bizim Rabb’imizsin” diye cevap verdi ve Allah’ın birli ini kabul etmi lerdir¹²⁹⁷. Onların arasında binbir zevk ile evet diye seslenenlerin arasında muhabbet de vardır ve onun bu sadakatine kar ılık Allah onu, Allah’ın dosdo ru yolunda sebât edenlerin kalbine, kendisinden bir ni an olarak bırakmaktadır.

Da ıldı erâbı vahdet bezm-i ezelde
Bin zevk ile etdi nidâ salâ-yı muhabbet¹²⁹⁸

Muhabbet güne i, sabah vakti do up dünyâyı aydınlatan güne misali, insanın gönlüne do du u zaman, a kın sırları kalbe sı ar ve bu sırlar muhabbet güne iyle aydınlanıp insanların gönül gözüne görünmeye ba lar.

Mihr-i muhabbetler do ar
Esrâr-ı a k kalbe sı ar¹²⁹⁹

¹²⁹⁶ s. 136, .75, b. 1.

¹²⁹⁷ Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdem o ullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine ahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz de il miyim? (Onlar da), Evet (buna) âhit olduk, dediler7/172.

¹²⁹⁸ s. 137, .75, b. 2.

¹²⁹⁹ s. 138, .77, k. 3.

Muhabbet arabının sunuldu u yer de içerisinde sunulan arap gibi özeldir. Zira orada, rahmet kapıları açılır, irfan nûrları saçılır ve bunlara ilaveten muhabbet arabı içilir. Lutfî Efendi, mekânın bu özelliklerini saydıktan sonra muhabbet arabını da ıtmakla görevli sâkîden kendisine de dolu bir kadeh vermesini ister. Efe Hazretleri bilir ki, rahmet kapılarının açılması da Hakk'ı fark etme melekesinin kazanılması da muhabbet arabından yudumlamakla olacak i lerdir.

Ebvâb-ı rahmet açılır
Envâr-ı irfân saçılır
Mey-i muhabbet içilir
Ey sâkî doldur bir kadeh¹³⁰⁰

Allah'ın kuluna muhabbetinin belirtileri ise bu dörtlükte anlatılmaktadır. Allah kuluna muhabbet ederse, onun gönlüne dünyaya kar ı muhabbet vermez, onu hikmetinin gülüne â ık eder, bunun sonucunda o kul baktı ı her yerde ve her olayda Allah'ın hikmetlerini fark eder, ayrıca Allah (cc) kulunu hidâyet nuruyla günah kirlerinden temizler. Böylece Allah'ın izin ve yardımıyla tertemiz olan kul ilâhî tecellilere mazhar olmaya namzet olur.

Muhabbet-i Mevlâ budur kuluna
Dünyâ muhabbetin vermez diline
Â ık eder hikmetinin gülüne
Nûr-i hidâyetle mutahher eyler¹³⁰¹

Muhabbet, Hz. Muhammed (as)'e beslenmesi yönüyle de çok önemlidir. Zira Hz. Peygamber'e öncelikle Allah (cc) muhabbet ederek onu yüceltmi , inananlardan da ona muhabbet edip onu anmalarını istemi tir. Bu durum peygamber â ıklarına öyle söyletmi tir:

Muhabbetden Muhammed oldu hasıl
Muhammed'siz Muhabbetden ne hasıl¹³⁰²

¹³⁰⁰ s. 138, . 77, b. 4.

¹³⁰¹ s.176, . 114, k. 3

¹³⁰² Pala, age, s. 329.

Efe Hazretleri de Hz. Peygamber'e beslenen muhabbetin, muhabbet eden ki i açısından dünyada, sevdi inin, cânında cennet, âhirette ise, cânının, cennette sevdi iyle olaca ı müjdesini vermi tir. Ayrıca, Hz. Peygamber'in "ki i, sevdi iyle beraberdir" hadisine de telmih yapılmı tır. Ayet ve hadislerde belirtildi i üzere, ki i, dünyada kimlerle beraber olup, ne ile me gul olursa âhirette onun kar ılı ını görecektir ve orada da dünyada pe ine takıldı ı kimselerle beraber olacaktır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e muhabbet beslemenin güzelli i orada açıkça anla ılacaktır.

Muhabbet-i Muhammed ile eyleyen ülfet
Cennetde olur cânına dildâr-ı Muhammed¹³⁰³

Muhabbet meydanı ve muhabbet ipi tamlamaları aralarında ilgi kurularak aynı beyitte kullanılmı tır. Muhabbet meydanındaki yi itler, muhabbet ipine dizilmi inci tanelerine benzetilmi tir. Onlar muhabbetin cazibesıyla toplanıp bir araya getirilmi , inci gibi temiz ve de erli özel insanlardır.

Meydân-ı muhabbetde ki merdânelerin var
Ri te-i muhabbetde ki dürdânelerin var¹³⁰⁴

Muhabbet nâyı gökten yere kadar ses verir, zira kâinat muhabbet cezbesiyle hayatini sürdürmekte ve bu cezbeyle dönmektedir, muhabbet yâyı ise erenlerin eliyle gerilmi ve muhabbet okuna yeni hedefler olacak anslı ki iler aramaktadır, mür idler muhabbet okunu atarlar ve mürid adaylarını dünyanın neresinde olursa olsun kendilerine do ru çekip getirirler. Muhabbet arabı dolu billur i e ise, insana ezelde verilmi bir bah i tir ki muhabbet okunu yiyenler kendilerine verilen bu bah i i hatırlarlar. Ruhların ezeldeki söz verme meclisinde verilen muhabbet arabını özleyenler ve onunla mest olmu niceleri vardır.

Ar 'dan urulur fer e kadar nây-ı muhabbet
Erenler eliyle çekilir yây-ı muhabbet

¹³⁰³ s. 141, . 81, b. 2.

¹³⁰⁴ s. 196, . 144, k. 1.

Bah i -i ezeldir dile mânâ-yı muhabbet
Bâde-i elest-ke lere mestânelerin var¹³⁰⁵

Muhabbetin kokusunu alan cânın gözünde, inci ve mercân toprak gibidir. Onun için tek arzu muhabbetin kokusuyla bezenip, muhabbetine tutuldu u mahbûbuna ula maktır, bu sebepten maddi kıymetlerle gönül ili i ini kesmi , hepsine kar ı kayıtsız kalmı tır.

E er bûy-i muhabbet alsa bir cân
Yanında hâk-ve dir dürr ü mercân¹³⁰⁶

Muhabbet sultanı gönle tahtını kurunca, gönül yüce Ar 'a sı maz olur. Muhabbet sultanı olan yüce Allah, “yere gö e sı mam ancak mü'min kulunun gönlüne sı arım”¹³⁰⁷ buyurarak kendisine muhabbet eden kulunun gönlünü yüceltmi tir. Allah'a muhabbet edip onun rızası için cândan geçmeye hazır bekleyen kulunun gönlünün tahtına kurulup, kulunun gönlünü yüce Ar 'a bile sı mayacak kadar geni letmi tir.

Sultân-ı muhabbet kura tahtını gönülde
Ol vakt o gönül Ar -ı mu'allâlara sı maz¹³⁰⁸

Muhabbet denizine dalgıç olanlar, e yânın türlü türlü renklerine bakma meylinde olmaz. Muhabbet feyzini kalbinde bulanlar ise, mâsivâdan kesinlikle haberdâr olmaz. Kul, muhabbet denizine dalıp oradaki renk cümbü ünü ve ihti amı gördü ünde, e yânın renkleri ona fazlasıyla sıradan gelir ve onları kayda de er bulup ilgilenmez. Muhabbet feyzinin zevkini kalblerinde alanlar içlerine yöneldikleri için dı sayılan dünyaya ait unsurlardan haberleri bile olmaz.

Bahr-i muhabbetde gavvâs olanlar
Elvân-ı e yâya nazar-dâr olmaz

¹³⁰⁵ s. 196, . 144, k. 2.

¹³⁰⁶ s. 267, . 246, k. 3.

¹³⁰⁷ El-Aclûnî, *Ke fü'l-hafâ* 2/255 ; et-Taberânî, *Müsnedü' - âmiyyîn* 2/19 ; Gülen, age, c. 1, s. 48.

¹³⁰⁸ s. 276, . 255, b. 5.

Feyz-i muhabbeti kalbde bulanlar
Aslâ mâsivâdan haberdâr olmaz¹³⁰⁹

Lutfî Efendi'nin gönle hitaben yaptığı tavsiye de dikkat çekicidir. Beyitte, o, ey gönül, muhabbet gülistânının bülbülünden dersini al demektir. Devamında ise, onun melerinde özel mesajlar bulunmaktadır, kulak ver bu gül bahçesinde muhabbete kapılan sadece bülbül de ildir, burada bulunan bütün unsurlar aynı durumdadır, dolayısıyla, ba ındaki saadet sünbülünden de dersini almayı ihmal etme denilmektedir.

Gülistân-ı muhabbet bülbülünden dersin al ey dil
Serindeki seâdet sünbülünden dersin al ey dil¹³¹⁰

Muhabbet zencîri ismi ise Hallâc-ı Mansûr'u ba layıp, dâra yollayana kadar çözülmeyen manevî ba a verilmi tir. Kâmil insanlara Rıdvân'ın cenneti yeterli gelmemektedir. Onların arzuları muhabbet zencîriyle ba lanıp Allah'a muhabbetleri u runa asılmak ve bunun sonucunda Allah'ın rızasına ermektir. Allah'ın rızasını özleyenlerin ise cennet beklentisi olmaz.

Kemâlât ehline kâfi de ildir cennet-i Rıdvân
Muhabbet zencîrinde Mansûr-ı ber-dâra cân kurbân¹³¹¹

Muhabbetin ate inde pi irilen nesne kalptir. Â ıklar kalblerini muhabbet ate inde pi irerek onu masivâyâ ait ihtiva etti i her eyden arındırırlar. Nasıl ki kebab yapılırken pi tikçe sular ve ya lar akar, â 1 ın kalbi de aynı ekilde muhabbet ate iyle pi tikçe masivaya ait olan tüm unsurlar kalbinden uzakla ır ve içinde ta ıyaca ı ilahi muhabbete lâyı hale gelir.

Nâr-ı muhabbetde kalbin pi irmi¹³¹²

¹³⁰⁹ s. 279, . 279, b. 1.

¹³¹⁰ s. 326, . 329, b. 1.

¹³¹¹ s. 372, . 400, b. 3.

¹³¹² s. 398, . 440, k. 2.

Muhabbet kapısı, Mevlâ'yı isteyenlerin gönül cennetine girdi i kapıdır ki, orada üflenen muhabbet nâyı e li inde Allah sevgisiyle cennete dönen gönüllerini temâ â ederler.

Ey tâlib-i Mevlâ gel gir bâb-ı muhabbetden
Dil cennetini seyr et çal nây-ı muhabbetden¹³¹³

Bu beyitte lâhî muhabbet ve muhabbet ku u tabirleri aynı beyitte yer almı tır. Allah'a duyulan muhabbet gönül kulübesinin ı ı ıdır, muhabbet ku una, muhabbetle senin gö sün durak olsun. Allah'a muhabbet mü'minin kalbine yerle ince onun gönlü hidayet nûruyla aydınlanır ve e yânın ve olayların gerçek yüzü görünmeye ba lar. Mü'min kul Allah'a muhabbeti ifade eden muhabbet ku una büyük bir muhabbetle gö sünü açıp onu sevgiyle ba rına basar.

Muhabbet-i lâhî gülbe-i dilde çırâ olsun
Muhabbet mürğine sadrın muhabbetle dura olsun¹³¹⁴

Soru ekindeki bir mısradaki ise muhabbet ehlinin özelli i anlatılmaktadır. Sen, muhabbet ehlinden zarar gördüm diyen gördün mü diye sorulmakta ve onlardan zarar gelmeyece i ima edilmektedir. Zira muhabbet ehli demek, aynı zamanda hakiki mü'min demek olarak kabul edilmektedir. Hz. Peygamber'in hadislerinde, hakiki mü'min olmanın ölçüsü olarak, "mü'minlerin o ki inin elinden ve dilinden selamette olmaları" verilmektedir. Bu ifade tersinden dü ünüldü ünde ise, mü'min karde lerinin, elinden ve dilinden selâmette olmadıkları bu konuda kendisine güvenmedikleri kimsenin îmânından üphe edildi i sonucu ortaya çıkmaktadır ki, bu durum inanan biri için tam bir felâketdir. Efe Hazretleri, konuyla ilgili hadise telmih yaparak, inananları kul hakkı konusunda hassas olmaları bakımından uyarmı tır.

Zarar gördüm diyen gördün mü sen ehl-i mehabbetden¹³¹⁵

¹³¹³ s. 394, . 433, b. 1.

¹³¹⁴ s. 407, . 454, b. 1.

¹³¹⁵ s. 510, . 600, bend 9.

Muhabbet yükü, kâf da ının üzerine yüklense onu bile ezebilir, bu kadar a ır bir yükü ta ıyan gönle Allah lutf u keremini esirgemesin. Allah(cc) kulunun gönlünü kuvvetlendirirse, o kâf da ının ta ıyamayaca ı yükleri a ırlık hissetmeden ta ıyabilir.

Bâr-i muhabbet e er kûh-i kâf olsa ezer
Lutf ü kerem eyleye Hazret-i Mevlâ dile¹³¹⁶

âirler, iirin zevkini cânevlerinde hissederler ve iir denilen muhabbet aynasından sevgililerinin yüzüne bakarlar. lâhî ne veyle parlayan gönüldeki muhabbet aynasına cânân tecelli etmi tir ve onlar da sevgililerini orada temâ â etmektedirler.

Mezâk-ı i'ri âirân alurlar gülbe-i câne
O mir'ât-ı muhabbetden bakarlar rûy-i cânâne¹³¹⁷

Muhabbet mumunun ya ını bulup gönüldeki ı ık kayna ını tutu tur ki gönül aydınlansın. Gönüldeki ı ıklar parlayıp gönül aydınlanınca, muhabbet arabının sâkîsinin nerede oldu unu sor. Aydınlık bir gönülle, sâkîyi bulmak kolay olacaktır. Zira muhabbet arabının sakisi, beden gözüne de il, gönül gözüne görünmektedir.

em'i muhabbet ya ını bul yak gönül çıra ını
Sor sâkînin dura ını berâber al rehberleri¹³¹⁸

Sâkî, vahdet meyhanesinde, mest olmu halde döner, muhabbet mumunun etrafında da bir kelebek gibi kanat çırpıp, cânını fedâyâ hazırlanır. Vahdet meyhânesi tekke, burada a k arabı da itan sâkî ise mür iddir. Lutfî Efendi, tekkede icra edilen, belki bir zikir halkası belki daha farklı bir ibadette cezbeye gelip kendinden geçen, semâya kalkan bir mür idi tarif etmektedir.

Meyhâne-i vahdetde mestâne döner sâkî
em'a-i muhabbetde pervâne döner sâkî¹³¹⁹

¹³¹⁶ s. 472, . 544, b. 3.

¹³¹⁷ s. 484, . 561, b. 1.

¹³¹⁸ s. 516, . 610, b. 7.

¹³¹⁹ s. 520, . 616, b. 1.

Bu beyit, muhabbet erbeti gönülde ezilmi ve onun dolduruldu u kaplar ve verilecekleri kimseler gönül defterine bir bir dizilmi , anlamında anlaşılabileceği gibi, bir de muhabbet erbetinden Allah'ın zikri kastedilip onun dilde söylenip, kıvamını bulduktan sonra gönle indirildi ini de anlatıyor olabilir. Her iki ihtimal de değerlendirilebilir, ayrıca bu beyitte muhabbet ile gönül ili kisi tekrar vurgulanmıştır.

Muhabbet erbeti dilde ezilmi
Gönül defterine bir bir düzülmü ¹³²⁰

3.10.5. Çul-pû

Çul-pû kelimesi anlam olarak çul örten, çul giyen anlamlarına gelmektedir. Tasavvufî kavram olarak ise, fakr giysisine bürünmü dervileri ifade etti i kanaatindeyiz. Bu kavramla ilgili dikkat çeken bir nokta ise, Kemâhî divanında, anlam olarak bu kavramla örtü en yakın bir kavramın kullanılması olmalıdır. Kemâhî, divanında, hırka giyen anlamına gelen “hırka-pû ” kavramını kullanmıştır. Tasavvufta hırkanın önemli bir sembol olduğu dikkate alındı ında bu kullanım normal kabul edilir. Fakat Efe Hazretleri, bu kavramı hırka kelimesi yerine, “çul” kelimesiyle birleştirerek, kavramı tasavvuftaki güçlü sembolik görüntüsünden biraz olsun uzakla tırıp fakr ve mahviyyet boyutunu öne çıkarmak istemi gibi görünmektedir. Bilindi i gibi, hırka her türlü kuma ve dokuma malzemesinden yapılabilirken, çul eski veya kaba malzemedен yapılır. Dolayısıyla talipleri de ancak ona gücü yetebilen kimselerdir. Derviler ise asıl zenginli in görüntüde de il gönüllerde ve davranışlarda olduğu sözlü olarak anlatmalarının yanında, çul giyerek de bunu hal diliyle ifade ederler.

Kemâhî’de, çul-pû kavramının e kavramı olan hırka-pû kavramı u beyitle ifadesini bulmuştur.

Tehî olmaz bu âlem çok ricâl-i ma’nevîler var
Kalup künc-i safâda hırka-pû münzevîler var¹³²¹

Lutfî Efendi, çul-pû kavramını önemsemi ve onunla ilgili müstakil bir şiir kaleme almıştır. Ayrıca, onun bu kavramla niteledi i şiirler de bulunmaktadır. Bunlar,

¹³²⁰ s. 628, . Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed’e, b. 9.

¹³²¹ Kemahlı İbrahim Hakkı, *Divan-ı Ebu'l Kemâl*, İstanbul-1324, s. 31.

H. Ömer, H. Osman, H. Ali ve Lutfî Efendi'nin kardeşi Vehbi Efendi'dir ki, onun bu kavramı önemseydi, onu, kimlere sıfat olarak kullandığına bakıldığında da açıkça görülmektedir.

Konuyla ilgili ilk örnek, Vehbî Efendi için yazdığı mersiye denir. Beyitte, Vehbi Efendi, fakr içinde yarı çul-pû gezer ve bu durumuyla iftihar ederdi ve tevâzû denizinde yüzer kendisini kimseden üstün görmezdi denilmiştir. Daha öncede belirtildiği gibi çul-pû kavramı tevâzû kavramıyla doğru orantılı görülmekte ve örnekte görüldüğü gibi, kullanımını da buna göre yapılmaktadır.

Ederdi iftihâr çul-pû gezerdi
Tevâzû bahrine düüp yüzerdi¹³²²

Arslanvârî yitler, aç yatıp çul giyseler de ağızlarını dilencilerin zehirli balına vurmaya tenezzül etmezler. Ne tür zorlukla karşılaşırlarsa karşılaşırlar dilenmezler. İslâm dininde dilencilik hoş görülmemiştir, az dahi olsa insanın kendi elinin emeği kıymetli görülerek alınmasıyla kazanılanın en hayırlı kazanç olduğu vurgulanmıştır¹³²³. Peygamberler ve velîler de kendi ellerinin emeğiyle geçimlerini temin etmiş ve hatta dükkünlere yardım etmişlerdir. İnsanlara değil Allah'a el açmayı, insanların kapısında değil Allah'ın huzurunda sebat etmeyi önemsemişler ve tavsiye etmişlerdir. Efe Hazretleri de bu bağlamda dilencilik ve ondan gelecek sözde kazancı, zehirli bala benzeterek, Allah yolunun yolcularının ondan uzak duracaklarını söylemiştir.

Aç yatar çul-pû gezer etmez tenezzül merd-i âr
Ağızını vurmaz süâlin zehirli bâline¹³²⁴

Kavramla ilgili yazılan literatürde ise, kavram bir çok açıdan tahlil edilmektedir. Ağızda bu literatürün bütünü yazılı literatürdeki düzeniyle verilecek ve çul-pû kavramıyla ilgili literatür edinen boyutlar kısaca değerlendirilecektir.

¹³²² s. 663, . Mersiye, b. 13.

¹³²³ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ #: "نَ يَأْخُذُ أَحَدُكُمْ أَحْبَلَهُ ثُمَّ يَأْتِي الْجَيْلَ فَيَأْتِي بِحُزْمَةٍ مِنْ حَطَبٍ عَلَى ظَهْرِهِ فَيَبِيْعُهَا، خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَسْأَلَ النَّاسَ، أَعْطَوْهُ . أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ .

"Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Kişinin iplerini alıp da ağzına gitmesi, oradan sırtında bir deste odun getirip satması, onun için, insanlara gidip dilenmesinden daha hayırlıdır. İnsanlar istediğini verseler de vermeseler de." Buhârî, Zekat 50.

¹³²⁴ s. 461, . 527, b. 12.

Çul giyenlerin sohbetleri dizilmi inci taneleri gibi kıymetli, pürüzsüz ve ahenk içerisindedir. Bundan dolayı onlar konu maya ba ladıklarında inci dizisinin ipi açılmı ve onları dinleyenlerin gönüllerine dökülmü gibi bir etki yaratır. Onların yakınlı ı ise Hudâ'nın feyzini bah eder. Zira onlar, farkında olarak veya olmayarak her söz ve davranı larıyla Allah'ın varlı mını ve emirlerini hatırlatırlar. Bundan dolayı onlara yakınlık, ço u zaman Allah'a yakınlı ı da beraberinde getirir.

Dür döker dilden dile sohbetleri çul-pû ların
Bah eder feyz-i Hudâ ülfetleri çul-pû ların¹³²⁵

Çul-pû ların ilimlerinin bir kısmının ve feyzlerinin Vehbî oldu una i aret edilerek, onların kalblerinin sermayesinin Rahmân'ın Ar ından indi i ve onlardan da ihvâna da ıldı ı ifade edilmi tir. Onlar, müridlerin merkezi ve ilim, rahmet, muhabbet dolu küplerdir, her mürid kendi kabı ölçüsünde onlardan da ılan bu feyzden istifade eder.

Ar -ı Rahmân'dan iner sermâyesi kalblerine
Da ılır ihvânlara rahmetleri çul-pû ların¹³²⁶

Allah(cc) yüzünü yere koyup, âcizli ini anlamı , alnında secde izi görünen kullarını sever, denilerek çul giyenlerin bu özellikleri hâiz oldu u i aret edilmekte ve onların efkatlerinin okyanus kadar geni ve bol oldu u anlatılmaktadır. Onlar bir veya iki ki iye de il varlı ın bütününe kar ı çok efkatlidirler, yaradılmı olan her eyin en çok efkate ihtiyaç duyduklarının bilincindedirler.

Hazret-i Allah sever yüz yere koymu kulları
Bahr-i ummâna döner efkatleri çul-pû ların¹³²⁷

Bilinen bir meseldir ki, hazineler viranelerde gizlidir, bu meseldeki gibi, dı tan kıyafetlerinden dolayı bir viraneyi andıran, çul giyenler de içlerinde e siz hazineler ta ımaktadırlar. Bu bakımdan insanlar dı görünü leriyle de il iç dünyalarında

¹³²⁵ s. 418, .470, b. 1.

¹³²⁶ s. 418, .470, b. 2.

¹³²⁷ s. 418, .470, b. 3.

ta ıdıkları cevherle de erlendirilmelidirler. Onların yardımları etraflarına güne gibi yeti ir. Yardımları isteyen herkese ve her eye e it da ılır ve kimseden esirgenmez, tıpkı güne in hayat veren ı ıkları gibi.

Daimâ vîrânelerde kenz-i pinhân gizlidir
Hur îd-âsâ eri ir himmetleri çul-pû ların¹³²⁸

Mahlas beytinde ise, bu kavramla sıfatlandırılan kimselerden örnek verilmi tir. Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin çul-pû oldukları ve çul-pû ların kıymetinin Ar 'dan bile yüce oldu u ifade edilerek bu kavramın dini ve tasavvufi açıdan sıradan bir kavram olmadı ı belirtilmi tir.

Hazret-i Ömer ile Osman Alî çul-pû idi
Lutfiyâ Ar 'dan yüce kıymetleri çul-pû ların¹³²⁹

3.10.6. Dervi , Sâlik

“Dervi kelimesi ba langıçta, hem yoksul hem de zengin bile olsa her yönden Allah'a muhtaç oldu unun uuruna sahip sûfî anlamında kullanılıyor, sûfîler her iki anlamdaki dervi li e büyük önem veriyorlardı. Dervi lik bir riyâzet ve mücahede faaliyetiyle ba lar. Sıkı bir perhize girilen bu dönemde yeme, içme, konu ma ve uyuma en aza indirilir; ibadet zikir ve tefekkür artırılır; nefsin arzularına hâkim olmaya, ölçülü ve disiplinli ya amaya, böylece rûhi bir erginlik ve manevî olgunlu a ula maya çalı ılır. Esasen dervi lik, maddî âlemden ruhî âleme do ru yapılan mânevî bir seferden ibarettir. Ayrıca, dervi , miskinli iyle övünür, ancak yoksullu unu hiçbir zaman çıkar sa lamanın bir aracı olarak görmez. El eme i ve alın teriyle geçinir. Gönlü zengin eli açıktır. Zengin bile olsa servet gönlünde de il elindedir.”¹³³⁰ Dervi le ilgili bazı özellikler bunlardır. Efe Hazretleri'nin iirlerinde, dervi lerin bu özelliklerinden bahsedilmekle birlikte konuyla ilgili ba ka detaylara da yer verilmi tir. Eserde dervi

¹³²⁸ s. 418, . 470, b. 4.

¹³²⁹ s. 418, . 470, b. 5.

¹³³⁰ Tahsin Yazıcı, “Dervi ”, D A, c. 9, s. 188-189.

kelimesi bir çok yerde kullanılmı olmakla birlikte, tamamında, dervi leri, hallerini, onlarda bulunması gereken özellikleri anlatan müstakil iirler vardır.

Lutfî Efendi, bu destanın öylesine bir sözmü gibi de erlendirilmemesini istemekte ve bunu büyük bir farkındalık içerisinde yazdı ını iirin giri inde özellikle belirtmekte ve onun ciddiye alınmasını sa lamak istemektedir. Dervi olanlar, Allah'ın yoluna girip, dinin emirlerine canlarını fedâ pahasına da olsa sarılmı , dolayısıyla Allah'ın kendilerine ihsan etti i kullardan olmu lardır.

Ârifâne yazdım bu dâsîtânı
Dervi lere olur Hakk'ın ihsanı
Dervî olan olur tarîk-ı Hak'da
Emr-i erîatın olur kurbânı¹³³¹

Lutfî Efendi, bir ba ka dörtlükte de dervî leri, a k denizinin incileri,yerin ve gö ün nûrları, da ları gülbahçelerine çevirenler ve Hakk'ın sözlerine kulak verenler olarak tanımlamı tır. Onlar a k denzinde ilerlerken kar ıla tıkları her zorlu u sabırla kar ıladıkları için, bu tekamül esnasında tıpkı midyenin içerisindeki inci gibi etrafları koruyucu tabakalarla kaplanmakta ve bunun sonucunda nefislerine ve eytana kar ı direnç kazanırken di er taraftan da nadide incilerin maddi güzelli i ve de eri gibi onlar da manevi güzellik ve kıymet kazanmaktadırlar. Onlar yaptıkları zikirlerle yere ve gö e nûr olurlar. Onlar engin ho görüleri ve akıllara durgunluk veren tevazuları sayesinde verimsiz sayılan da ba larını üzerinde uçsuz bucaksız gülbahçeleri bulunan verimli arazilere dönü türebilirler ki, Hz. Peygamber'in canavarla mı insanları, Allah'ın izniyle, meleklerden bile üstün denilen seviyeye çekip çıkarması bu durumun olabilirli ine en bariz örnektir. Dervi ler, en ileride duran örnekleri Hz. Muhammed(as)'i örnek aldıkları için Hakk'ı i itir, Hakk'ı söylerler.

Dervî ândır bahr-i a kın dürleri
Dervi ândır yerin gö ün nûrları

¹³³¹ s. 575, . 689, k. 1.

Dervi ânîr gül en eden Tûr'ları
Dervi âne mahsûs sem'i Hakkânî¹³³²

Efe Hazretleri, dervî i, nefesinden kokusuna kadar tarif etmi tir. Ona göre, dervî lerin eskiden bu yana söyledikleri özellikle manzum sözler, içerisinde hikmet hazinelerini barındıran yerlerdir. Ayrıca, dervî in nefesi, maddeleri altına dönü türen özel bir bile ime sahiptir, yüzü ise etrafa nûr yaymaktadır ve hakiki dervî lerin i areti vücutlarından Rahmânî bir kokunun gelmesidir. Dervî lerin ifadeleri, kendilerini dinleyenlere mesaj niteli i ta ıması yönüyle de erlendirilmekte, nefeslerine ise, Allah'ın esmalarının zikriyle, ta ları cevhere çeviren özellik kazandırılmakta, suretleri ve siretlerinin nûrundan kim olduklarının fark edildi i anlatılmaktadır. Ayrıca onların vücûdundan ilâhi bir koku geldi i söylenerek onların buldukları manevi boyut vurgulanmaktadır. Bu ba lamda, bilinen bir meseldir ki, ki i kimin veya neyin yanında durursa onun gibi kokar, gül yanında durana gül kokusu, bataklık içerisinde barınana ise kötü koku sirayet eder.

Mahzen-i hikmetdir nutk-ı dervi ân
Nefesi kimyâdır vechi nûr-ef ân
Hakkâ dervî âne bu dürür ni ân
Gelür vücûdundan bûy-i Rahmânî¹³³³

Dervî lerle ilgili yazılan di er iirde, onlarla ilgili ba ka özellikler de dile getirilmi tir. Bu iirin ilk bendinde, dervî lerin gül bahçesinin, yârlarının gül yüzünün nûru oldu u, onların dü üncelerini gece gündüz me gul edenin ise kelime-i tevhid'in zikri oldu u ifade edildikten sonra, â 1 ın iki özel sembolüne i aret edilerek inlemenin bûlbûlden, ate in ise kelebekten sorulabilece i belirtilmi tir. Dervî ler için gül bahçesi, onların sevgililerinin güzel yüzünün nûrudur. O nûrdan ayrı olduktan sonra dervî ler cennete de konsalar mutluluk onlara uzak görünür. Zira onların gece gündüz dü ünceleri, sevgililer sevgilisinin varlı ının zikri ve vahdetinin ehadeti olan “Lailâhe illallah” zikri ile dolmu tur. Onlar “Lailâhe illallah” diyerek, “Lâilâhe” ifadesiyle önce

¹³³² s. 575, . 689, k. 2.

¹³³³ s. 576, . 689, k. 6.

ilah olarak her şeyi nefy ederler, hemen sonrasında ise, “illallah” diyerek, ancak yegâne ilah olan Allah(cc)’in var olduğunu söyleyerek vahdet erâbından içerek dillerindeki zikri kalblerine indirirler.

Dervi lerin gülzârı
Nûr-i dîdâr-ı yârı
Her rûz u eb efkârı
Nefy ü isbât ezkârı
Bülbüllerden sor zârı
Pervânelerden nârı¹³³⁴

Kelime-i tevhid’in zikri kalbe indikten ve kalb zikre başladıkdan sonra ise, dervî lerin insanların alaylı, manidar ve kınayıcı bakışlarından ve sözlerinden utanması kalmaz, çünkü onlar yüceler yücesi olan Allah’ı yâr eylemişlerdir, O’nu yâr eyledikleri için de a yâra, dü mana meyl etmezler, bu noktaya geldiklerinde ise, egolarından, varlıklarından tamamen geçmiş buldukları için kendilerini var saymazlar, tam bu nokta onların tasavvufta fenâfillah olarak isimlendirilen dereceye ulaştıklarını gösterir. Tasavvufta fenâfillah olarak isimlendirilen nokta ise bu yoldaki son konaktır.

Dervi ler âr eylemez
Gayriyi yâr eylemez
Meyl-i a yâr eylemez
Kendini vâr eylemez¹³³⁵

Lutfî Efendi’nin tamamen tasavvufî sembollerle dolu orijinal bir şiirinde, semâver müride, demlik onun başındaki tâca, çay bardakları ise dervî lere benzetilmekte, ayrıca, tebih, tehis ve intak sanatlarının yoğun olarak kullanıldığı ve bu benzetmelerin uyumlu biçimde derletildiği gözlenmektedir. Kıt’alardan oluşan şiirin girişindeki benzetmelerde, semaver, bir emir gibi meclise özüyle kurulmuştur, söz söylemek istediği zaman âikane söyler, zira âiklerdeki ilahî âkâte ve onunla kaynayan gönül, semâverde özünde yakılmış ateş ve onun üzerinde çay için kaynatılan

¹³³⁴ s. 590, . 710, bend 1.

¹³³⁵ s. 591, . 710, bend 3.

suya dönüür. Semâverin ate i de yüre inin ortasındadır, yakıldıkça gönül yanar ve onun sözü öyle â ıklarinkine benzer ki, ondan duyulan ancak ate inin hararetinden kaynakayan bir gönülden gelen kaynama sesleridir, o hâl diliyle konu ur. Bir taraftan yanmanın etkisiyle dumanlar çıkarken di er taraftan kaynamanın etkisiyle buharlar fı kırır. O baktı ı zaman da tıpkı bir mür id gibi sevgiyle, efkatle, feyz ve bereketle nazar eder. Onun bir göz gibi açılan çe mesinden zikir halkasındaki dervileri andıran çay câmlarına feyz ve muhabbet kayna ı olup ilahi a kı a ızlardan gönüllere akıtacak, a kla kaynamı su dökülür. Bu a kın meclisin ruhunu etkilemesiyle, hazır bulunanlar, kaplarına göre, kendilerine dü en feyzi alıp zikre ba larlar.

Emîrâne kurmu semâver özün
 Â ıkane söyler söylerse sözün
 Mür idâne bakar açınca gözün
 Dervi âne benzer çayın câmları¹³³⁶

“Sülûk, yola gitmek, sâlik de yolcu demektir. bnü’l-Arabî’ye göre sâlik, makamlara hâliyle yükselen kimsedir. Tasvuf ehline göre sülûk, Allah Teâlâ’ya ula maya (vusûl) kâbiliyet kazanmak için güzel ahlâk sahibi olmaya çalı maktan ibarettir. Sülûk, cehâletten ilme, fenâ huylardan güzel ahlâka, kendi vücûdundan Hakk’ın vücûduna harekettir. Sâlikin Allah Teâlâ’ya ula mak için ahlâki olgunlu a ihtiyacı vardır. Kulun nefsinin mevki hürsünden, hasetten, kibir ve cimrilikten, yalan, gıybet, hürs ve zulümden, kısaca kötü davranı lardan temizlemesi, buna mukabil ilim, hilim, hayâ, rızâ, adâlet gibi güzel davranı larla süslemesi gerekir.”¹³³⁷ Sâlik tasavvuf yoluna girer ve mür idinin rehberli inde nefis terbiyesine ba lar, bu a amalı bir i lemdir ve bir mertebeyi ba arıyla geçen sâlik bir üst mertebeye yükselir, her bir mertebenin özellikleri farklıdır. Sâlik her mertebenin gereklerini harfiyyen yerine getirerek makamları bir bir geçer ve nefis terbiyesinde zirveye ula ır. Takdir edilir ki, Lutfî Efendi, bu konuda hem iyi bir sâlik, sonrasında ise, sülûk yoluna giren sâliklere yol gösterici bir mür iddir. iirlerinde tasavvufun ayrılmaz parçası olan sülûk ve sâlik kavramlarından bahsetmi tir.

¹³³⁶ s. 555, . 664, k. 1.

¹³³⁷ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., İstanbul- 1994, s. 317-318.

Konuyla ilgili ilk örnekte, Abdülkâdir Geylânî ve Mevlânâ aynı dörtlükte kullanılmı , ayrıca Nak bendî'li e atıf yapılmı tır. Geylânî'nin devleti, Nak bendîlerin himmeti, Mevlânâ'nın saltanatı denilerek, tasavvuf yolundaki üç büyük ekol anılmı ve bunların her birinin ayrı sâlikleri oldu u ve her sâlikin kendi pîrinin rehberli inde seyr ü sülûkta bulunup, nefse galebe çalma konusunda gayret sarfedip ilerledi i vurgulanmaktadır. Yollar farklı gibi görünse de yollar de il sadece rehberler farklıdır ve aynı menzile gidilmektedir. Hatırlanırsa, Efe Hazretleri'nin hem Kâdirî hem de Nak î icâzeti bulunmaktadır, dolayısıyla aslında yollar arasında bir ayrım da bir husumet de bulunmamaktadır. Bazı zamanlarda siyasi kaygılar nedeniyle veya art niyetli insanlar vasıtasıyla böyle izlenimler verilse de aslolan Allah yolundaki birlik ve beraberliktir. Allah'ın istedi i, kulların birlik ve beraberlik içerisinde olmaları, farklılıkların, Allah'ın emirlerine aykırı olmadı ı sürece, güzellik ve alternatif rahatlık oldu unun kullar tarafından da bilinip buna göre davranı geli tirmeleri ve din karde lerini nerede olursa olsun kendileri gibi görüp, bütün Müslümanların etle tırnak gibi ayrılmaz parça oldu unu algılamalarıdır. Onlar farklı rehberlerin yolunda sâlik olsalar da gittikleri menzilin aynı oldu unun bilincinde olmalıdırlar.

Abdülkâdir'in devleti
Nak ibendî'ler himmeti
Mollâ-yı Rûm saltanatı,
Sâlikler pervâne döner¹³³⁸

kinci örnekte ise, sâliklerin ve meliklerin a k âleminde dülûk etti i söylenerek, onların a ka gark oldukları anlatılmak istenmi tir. A k âlemi öyle bir âlemdir ki, oraya ula ıldı ında ne sen kalır ne de ben, orada sadece sevgili vardır. A k âleminde, sâlik de melik de batan güne misali guruba ermi ler ve vahdet güne iyle birle ip onda yok olup yepyeni bir do u gerçeikle tirmi lerdir.

Erbâb-ı sülûk
Sultân-ı mülûk
Etdiler dülûk
Âlem-i a ka¹³³⁹

¹³³⁸ s. 261, . 237, k. 4.

¹³³⁹ s. 473, . 545, k. 5.

Sâlik-i eh-râh ifadesiyle, îmân ve slâm yolu kastedilmektedir. Ma'nâ nûru varken, sadece konu arak kalmak olur mu, îmân ve slâm yolunun yolcusu olan, Hızır gibi sefer eyler. Hızır o yola öyle dalmı tı ki, sırlar kendisine açılmı , Hz. Mûsâ'ya bile üstadlık yapmı tı. Efe Hazretleri, kuru lafla bir yere varılamayaca ını yola dü mek ve yolda olmak gerekti ini anlatmakta, i in konu ma kısmına sarfedilen enerjinin fiiliyat kısmına aktarıldı ında, yolun sonuna kısa zamanda ula ılabilece ini ifade etmektedir.

Kâl ile kalmak olur mu nûr-i ma'nâ var iken
Hızır-ve eyler sefer ol sâlik-i eh-râh olan¹³⁴⁰

Hidâyet-nâme'deki bir beyitte ise, Lutfî Efendi, Allah'a ükür babında, bizleri tevhid yoluna yolcu eyledin, îmân ni'metine sahip eyledin diyerek, verilen nimetleri saymaktadır. Allah'ın emretti i, peygamberin istedi i, insanların Allah'ın varlı na inanıp, birli ini kabul etmeleridir. Böylelikle îmân edilmi olmaktadır.

Tarîk-i tevhîde sâlik eyledin
Ni'met-i îmâne mâlik eyledin¹³⁴¹

3.10.7. Tasavvufî önderler

Hemen her sistemde oldu u gibi tasavvufta da hiyerar ik bir yapılanma söz konusudur. Bu yapı içerisinde her dereceye ve o derecede olanlara verilen isimler mevcuttur. Dereceler gösterilen manevi performansla göre artıp azalabilir, içerisinde bulunulan derecede sabit kalınaca ı konusunda bir garanti yoktur, dolayısıyla tasavvufi yapılanma kendi içerisinde hareketli bir yapıya sahiptir. Lutfî Efendi'nin iirlerinde, bu hiyerar ide, çe itli dereceler için kullanılan tasavvufi terimlerden bazıları kullanılmı tır. Bunlardan yüksek manevi makamlara i aret eden ve belli a amalarda önder kabul edilen ahıslara verilen isimler bu ba lık altında verilecektir. Öncelikle kelime ve terim anlamları sonrasında ise örnek beyitler ve açıklamalarına yer verilecektir.

¹³⁴⁰ s. 364, . 389, b. 4.

¹³⁴¹ s. 617, . Hidâyet-Nâme, b. 5.

3.10.7.1. Kutub-Gavs

“Sözlükte, de irmenin mili eksen demiri gibi anlamlara gelir. Tasavvufta ise, “velîler zümresinin ba kanı, dünyânın ve âlemin mânevî yöneticisi oldu una inanılan en büyük velî” mânâsında kullanılmı , onun i gâl etti i makama da kutbiyyet denilmi tir.”¹³⁴² “Gavs, Arapça, yardım etme imdâda yeti me demektir. Bazılarına göre evliyâ hiyerar isinde gavs kutubdan sonra gelir.”¹³⁴³ “Ayrıca, gavs için zamanın birici i anlamı verilmi ve gavs ve kutub kavramları arasındaki fark, bu kavramlarla isimlendirilen ki iden yardım istenilip istenilmemesiyle belirlenmi tir. ahıstan yardım isteniyorsa gavs, istenmiyorsa kutub denilmi tir.”¹³⁴⁴ Sonuç itibariyle bu iki kavramla ilgili olarak farklı görü ler mevcuttur.

Konuyla ilgili ilk örnekte, kutub kelimesi ço ul olarak aktâb ekinde kullanılmı ve dervi ler ebdâl ve kutublardır, dervi ler Hakk’a sevgili kullardır denilmi tir. Kutublar, ebdâllar, dervi lerin arasından çıkar. Dervi ler Allah’ın zikriyle gönüllerini nurlandırmı , dillerini kötülüklerden temizlemi ve sevgiye layık hale gelmi lerdir. Allah da onların bu çabalarını bo a çıkarmamı onları sevgisiyle ödüllendirmi tir.

Dervi ân olup ebdâl ü aktâb

Dervî ândır Hakk’a ehabb-i ahbâb¹³⁴⁵

Di er örnekte ise büyük ihtimalle dönemin Küfrevî eyhi kastedilerek, Kâ ânî’nin gavs tarifini do rular biçimde, yapılan duanın kabulü onun hürmetine istenmektedir. Amân Allah, zamanın gavsının merhametine bize kurtulu ver, senden ba ka hiçbir varlık bizi kurtulu a erdiremez.

Gavs-i zemânenin merhametine

Amân Allah amân amân ver bize¹³⁴⁶

¹³⁴² Süleyman Ate , “Kutub”, *D A*, c. 26, s. 498.

¹³⁴³ Ethem Cebecio lu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlü ü*, Rehber Yay., 1997-Ankara, s. 287.

¹³⁴⁴ Abdürrezzak Kâ ânî, *Tasavvuf Sözlü ü*, Çev. Ekrem Demirli, z Yayıncılık, stanbul-2004, s. 419.

¹³⁴⁵ s. 576, . 689, k. 5.

¹³⁴⁶ s. 457, . 523, k. 10.

Gavs kelimesi geçti inde bilhassa hatırlanan ki i ise Abdülkadir Geylânî'dir. O döneminin ve sonrasında gavsı sayılarak "gavs-ı âzam" sıfatıyla tanınmıştır. Lutfî Efendi de şiirlerinde onun bu özelliğini belirtmiştir. Bu şiirlerden birinin nakarat kısımlarında Abdülkâdir, Allah'ın gavsıdır denilerek onun bu özelliğini öne çıkarılmıştır.

Abdülkâdir'dir gavsullah¹³⁴⁷

Gavs diğeri özelliklerinin yanı sıra, kendisine, müzikte kalınan durumlarda müracaat edilen çıkmaza düşülen yerlerde tutmak için eli gözlenen manevi önderdir. Efe Hazretleri gavsı bu açıdan da bakılmasına işaret ederek, ey Lutfî gavse var ve yârinin nerede olduğunu sor demektedir.

Lutfiyâ var gavse söyle nerededir yârin senin¹³⁴⁸

Son örnekte ise, ilahî kârarının sâkîsini gavs-ı âzam olarak isimlendirmekte onun sırlarla ve merhametle dolu olduğunu belirterek ona Muhammed ümmetinden olduğunu söylemektedir. Dolmaya hazır parlak kadehlere benzeyen dervîleri, ilahî kârarının sâkîsi olan gavs-ı âzamı, kârarıyla doldurup, onları sırlara mahrem ederek mest etmektedir.

Ey sâkî gavs-i âzamısın
Sırr-ı mukaddes ekremsin
Bu Lutfî'ye sen erhamsın
Biz Muhammed ümmetiyiz¹³⁴⁹

3.10.7.2. Sâdât

"Sâdât kelimesi, efendi, bey anlamına gelen seyyid kelimesinin çoğuludur. Tasavvufta, mutasavvıflar büyük sûfîlere ve eyhlere genellikle "seyyidî" ekinde hitab ederler."¹³⁵⁰ Ayrıca, Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere de seyyid denilir. Lutfî Efendi örnek verilen beyitte bu kelimeyi, manevî mertebe olarak önde gelen kimseler anlamında kullanmış ve Allah(cc)'ın derd ehli olanları daima

¹³⁴⁷ s. 498, . 582, k. 1.

¹³⁴⁸ s. 414, . 462, b. 7.

¹³⁴⁹ s. 283, . 266, k. 11.

¹³⁵⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul-1996, s. 466.

seyretti i, onlardan haberdâr oldu u belirtilerek en büyük sıkıntılarını ise sâdâtın ba ında oldu u ifade edilmiştir. Beyte göre, Allah (cc) adaletiyle her bir kulunu, sahip oldukları kapasitelere göre imtihan etmekte ve manevi derecesi yüksek olanların sadâkatini de bu ba lamda sınamaktadır denilebilir.

Sâdâtda olan ibtilâ kimlerde görülmü
Derd ehlini gör dâimâ seyrân eder Allah¹³⁵¹

3.10.7.3. eyh

“ *eyh, Arapça, önder, kabile ba kanı, ya lı adam anlamına gelen bir kelimedir. eyhler kulu Allah'a Allah'ı kula sevdirmek isteyen ki ilerdir. Bir ö retmen görüntüsündedir ve müridleri hâl ile terbiye eder. eyhin eriat bilgisine sahip, fenâ makâmını geçmi , övülen ahlâk ile süslenmi olması gerekir. Kendisi kâmindir bu yüzden kemâle erdirir.*”¹³⁵² Efe Hazretleri, iirlerinde, eyh kelimesini çe itli vesilelerle kullanmıştır. Bu kullanımlardan biri, Abdülkadir Geylani'den bahsederken onu eyhlerin eyhi olarak vasıflandırmasıdır. Geylânî, manevi derecesine i aret edilerek eyhlerin eyhi olarak isimlendirilmiştir.

eyhu'l-me âyihdir pîr-i Geylânî¹³⁵³

Bir ba ka beyitte ise, imtihan dünyasında, imtihandan herkesin e it artlarda nasibini aldığı ifade edilirken eyhlerin de bundan ayrı tutulmadığı ekinde anlaşılabilir gibi, eyh ve âb kelimeleri birlikte kullanıldığı nda genç ve ya lı anlamında kullanıldığı için, genç ya lı hiç kimse ayrılmadan fele in çenberinden geçirildi i de anlaşılabilir. Efe Hazretleri, kendi ahsında muhataplarına hitab ederek ey Lutfî, ya adının zaman diliminde ba ına gelenlerden kederlenme, zaman denilen ve eline verileni ü üten bu çarktan genç ve ya lı kurtulan olmadığını demektedir.

¹³⁵¹ s. 481, . 556, b. 3.

¹³⁵² Uluda , age, s. 673.

¹³⁵³ s. 551, . 659, k. 7.

Mükedder olma ey Lutfî bu çarhın rûz-gârından
Rehâ-yâb olmadı hergiz bu gaddârdan ne eyh u âb¹³⁵⁴

Son örnek ise, veli, me âyih ve gavs kavramları bir arada kullanılmı tır. Abdülkâdir Geylânî'nin anlatıldı ı dörtlükte onun velîlerin önderi, eyhlerin gönlünü alan, hidâyet güne inin nûru ve Allah'ın gavsı oldu u ifade edilmektedir. Bu beyitte me âyih kelimesi eyhin ço ulu olarak ve tasavvufi bir terim olarak kullanılmı tır.

Velîlerin serdârıdır
Me âyihin dildârıdır
Mihr-i hüdâ envârıdır
Abdülkâdir' dir gavsullah¹³⁵⁵

3.10.7.4. Mür id

*“Do ru yolu gösteren, uyaran anlamlarına gelir. Gerçek mür id Hz. Muhammed (as)'dir. Di er mür idler O'nun manevî mirasını elde etme e muvaffak olmu ki ilerdir. Tasavvufî terim olarak, tarikat lideri anlamına da gelir. Mür id olan ki inin Allah'ın ahlâkını tahakkuk ettirmi olması, yani, en azından fenâ makamına ulaşması arttır.”*¹³⁵⁶ Efe Hazretleri'nin iirlerinde mür id, tasavvufî terim olarak kullanılmı ve onun kâmil olma özelli ine dikkat çekilmi tır. Konuyla ilgili ilk örnekte, mür idin her anlamda kendisini a mı ve kemâl mertebesine ermi bir gönül ehli oldu u anlatılmı tır. Mür id-i kâmil nur saçan güne gibi etrafını aydınlatır, onun manevi tesiri insanların gözlerinde ve gönüllerinde yansımasını bulur.

Güne -ve mür id-i kâmil nûr-ef ân¹³⁵⁷

Muvahhidin, mür idi vahdet nûrundan gelmi ve onu Allah'ın birli ine sevkedip Hak yola kılavuzlamı tır. Tevhidin feyzi ise yer ve gö ü ikrâma gark etmi tır. Kainatın özü birliktir. Bu kainattaki en küçük unsurdan ba layıp en büyük unsura kadar bir düzen dahilinde devam eder. nsan ele alınacak olursa, maddi ve manevi özelliklerini

¹³⁵⁴ s. 116, . 41, b. 5.

¹³⁵⁵ s. 498, . 582, k. 6.

¹³⁵⁶ Cebecio lu, age, s. 527.

¹³⁵⁷ s. 624, . Bitlis Ziyâreti, b. 47.

bulu turup kendi içerisinde uyum kurabilen insan kendisinde birli i sa lamı ve inanç dü ünçe ve davranı bakımından akordunu yapmı , tevhidi seslendirmeye hazır hale gelmi tir. Bu noktada Allah'ın birli i inancını kazanıp onu tanıdı nda ise dinin artı olan iman unsurunu gerçeikle tirmi sayılır. Allah'ın birli i inancı, îmân dinin temel ö esidir. Birli e inanan erlerin mür idi yol göstericisi de îmânlarının nûrudur.

Nûr-i vahdetden eri di mür idi muvahhidin
Feyz-i tevhîd Ar ü fer i zîr-i ikrâm eylemi ¹³⁵⁸

3.10.7.5. Pîr

*“Farsça, ya lı kimselere pîr denir. Tasavvufî terim olarak ise, tarikat kurucusu ve eyhlere verilen isimlerden biridir.”*¹³⁵⁹ Lutfî Efendi'nin iirlerinden buraya alınan örneklerde, pîr kelimesi tarîkat lideri anlamıyla kullanılmı tır.

Tarîkat pîri ve hakîkat ehli a k âlemine dikkat ettiler. Onlar tarîkat yolunda rehberin ve hakîkat denizinde gidilmesi gereken menzili gösteren pusulanın a k oldu unun farkındadırlar. Bu sebepten a kla a ka sarılmı lardır. Tarikat pîri, pîr kelimesiyle, aynı zamanda tecrübeye de i aret eder. Söz konusu bir tarîkat pîriyse maddî tecrübenin yanında asıl vurgulanan manevî tecrübedir. Onlar a k yolunda çe itli makamlardan geçerler ve her makam onlar için ayrı bir manevi tecrübedir.

Pîr-i tarîkat
Ehl-i hakîkat
Etdiler dikkat
Âlem-i a ka¹³⁶⁰

Tarîkat pîri, manevi güzergâhda sorunsuz ilerlemek için elinden tutulan ahıdır. Dü mü lere elini uzatır, kendisine elini uzatanların elini ise büyük bir ilgi ve efkatle tutar. Lutfî Efendi, onun bu özelli ine i aret ederek, tarîkat pîrinin eline el ver ki, seni yüce âlemlere çıkarırsın, gönül sırlarına a inâ olasın ve gönül kabın merhametle dolsun demektedir. Ayrıca, pîre teslimiyetin boyutunu temsili olarak anlatmı ve cân u

¹³⁵⁸ s. 296, . 286, b. 4.

¹³⁵⁹ Cebecio lu, age, s. 579.

¹³⁶⁰ s. 473, . 545, k. 7.

gönülünden aya ına yüz koyulmasını istemi tir ki, bu temsil dü ünüldü ünde yabancı gelmeyecek, Tapduk Emre ve onun evinin e i ine ba ını koymu bekleyen Yunus Emre hatırlanacaktır. Yunus yaptı ı hatayı anlayınca gönül yangınıyla geri dönmü ve pîr olarak kabul etti i Tapduk Emre'nin e i ine ba koyarak, Yunus geldi dediklerinde, bizim Yunus mu deyi ini duyana kadar oradan ba ını kaldırmamı tır. Dolayısıyla, e i e ba koymak teslimiyetin görünen boyutudur.

Pîr-i tarîkın el ver eline
Seni iletsün lâhût iline
Merhameti bul râz-ı diline
Cân u dilden koy yüz aya ına¹³⁶¹

Pîrin kendisine tabi olanlarla etkile imi ise bir ba ka dörtlükte anlatılmaktadır. Bu etkile im pîrin oca ında bulunan bir müridin a zından anlatılmı tır. Pîr muhabbet güne ini müridinin gönlüne iletmi , bu vesileyle gönül kâmil îmânla dolmu tur, gönül ilim ve hikmetden de payını almı tır. Bütün bu olayların gerçekleşme zamanı ise müridin, pîrin oca ına hizmetli oldu u zamandır. Pîrin oca ı tekke dir, mürid tekkeye girer ve orada kendisine verilen maddi ve manevi görevleri yapar ve samimiyeti ve performansıyla do ru orantılı olarak mesafe kateder.

Mihr-i muhabbeti çaldı gönlüme
Ekmel-i îmân doldu gönlüme
Im ü hikmeti geldi gönlüme
Olalı huddâm pîr oca ına¹³⁶²

3.10.8. Mâsivâ

*“Bir eyden ba ka olan eylerin hepsi için “Allah’tan gayrı sayılan eyler” anlamına gelen “Mâsivallah” kullanılır. Mâsivâdan geçmek kendini Allah’a vermektir. Sûfîlere göre gönülde, Allah’tan ba ka bir ey bulunmaz.”*¹³⁶³ Gönül tahtının tek sultânı Allah(cc)’tır ve O yüceler yücesi, bir kulun gönlüne yerle ti mi orada ba ka unsurlara yer kalmaz ve kul ba ka unsurlara ihtiyaç da hissetmez. Sûfîler gönüllerini maddi unsurlardan arındırma ve gönüllerini doldurma konusunda tercihlerini hakiki ma uk

¹³⁶¹ s. 471, . 542, k. 5.

¹³⁶² s. 471, . 542, k. 3.

¹³⁶³ Pala, age, s. 298.

olan Allah'tan yana kullanılmı lardır. Lutfî Efendi de iirlerinde mâsivânın mahiyetinin yanı sıra, ona karşı takınılması gereken tavrı da açıklamı tır.

Güzellik meydânının mîri, a k güne inin parlaklı ını, kalbin gökyüzünde gösterse, karanlıklarda barınan masivâ kalpten silinip gider. Zira masivâ îmânının farkında olmayan kalplerde barınır ki, bu kalpler kendilerinde bulunan kıymetten habersiz, gönüllerinin dı ında de er verecek somut unsurlar aramakta ve onlara ba lanmaktadırlar. Gönüllerindeki kıymeti fark ettiklerinde ona a kla ba lanmakta ve mâsivâdan kurtulmaktadırlar.

Mîr-i meydân-ı melâhat hur îd-i a k pertevi
Âsumân-ı kalbe ursa mâsivâ olur cüdâ¹³⁶⁴

Gönül, Allah'tan ba ka unsurlardan bo altılırsa, o vahdet sırrını Mansûr gibi söyler. nsanlar belki anlamaz belki de yanlış anlar onun söylediklerini ama o ya ayarak ve hissederek söyler ve gülerek dâra çekilir.

Gönül hâlî olursa ger hayâl-i mâsivallahdan
O sırr-ı vahdeti Mansûr-ve kâil olur elbet¹³⁶⁵

Kainattaki e ya Allah'ın isimlerinin görünür hale gelmesidir. stedi ini yapmakta serbest olan ve yaptıkları konusunda sorgulanamayan ise isimlerin sahibi olan Allah'tır. Dolayısıyla görünen de gösteren de Hak'tır, neden maddeye ba lanıyorsun. Mâsivâyı ve onun yansımalarını gönlünden çıkar ve gönlünü isimlerin sahibine, asıl olana ba la ki hakîkate ermi olasın.

Bu e yâ mazhar-ı esmâ fâil-i muhtâr müsemmâ
Görünen gösteren Hak'tır kayd-ı sivâdan kalbi kes¹³⁶⁶

Ey Lutfî, e er güzeli gönülde dilersen dünya sevgisinden elini çek ve onu gönlünden uzakla tır. hsânın özünden kastedilen budur. hsân, hayatın her anında ve adımında Allah'ın rızâsının gözetilmesi, nefesin alınıp verili inde bile bu hassasiyet

¹³⁶⁴ s. 87, . 1, b. 4.

¹³⁶⁵ s. 122, . 50, b. 5.

¹³⁶⁶ s. 294, . 283, b. 6.

içerisinde olunmasıdır. Dolayısıyla maddi sevgilerle ihsânın aynı gönülde bir arada bulunması ve davranı lara yansması pek mümkün görünmemektedir.

Lutfiyâ ger dilberi dilde dilersen çek elin
Hubb-i mâsivâyı terk et lübb-i ihsândan garaz¹³⁶⁷

Bu beyit de bir öncekiyle büyük benzerlik göstermektedir. Burada, Allah'ın velîleri dünya sevgisinden uzaktır ve Allah'a â ık olan Allah'tan ba kasına yönelir mi, diye sorularak vurgu yapılmaktadır ki, daha öncede ifade edildi i gibi soruyla anlama vurgu yapmayı içeren bu teknik Lutfî Efendi'nin iirlerinde sıkça kullanılmaktadır. Vücûd iklimine hükmeden gönül tahtındaki sultandır ve her tahtta sadece bir tane sultâna yer vardır. Gönül tahtını Allah'a tahsis eden kulun gönlünden maddeye ait ne varsa çıkarılmı tır, o maddeyi sadece bir araç olarak kullanır, hiçbir zaman amaç yapmaz.

Hubb-i dünyâdan münezzehdir veliyyullah olan
Mâsivâyâ meyleder mi â ık-ı Allah olan¹³⁶⁸

Lutfî Efendi, dünyaya geldikten sonra geli amacının unutulmasına i aret ederek, Kulluk va'diyle dünyâyâ gelindi ini fakat dünyaya gelindikten sonra maddeye sevdâlanıldı mı ve ruhlar âleminde verilen sözde durulmadı mı belirterek, bütün isyanımıza ra men aceba Allah bizi kabûl eder mi diye sormaktadır. Bu soru, bir pi manlık ve ümit arayı mın ifadesidir ki ifadede korku ve ümit bir aradadır.

Bu va'di ahd ile geldik dünyâyâ
Tâ'bi olduk bugün hubb-i sivâyâ
Ra bet eylemedik ahde vefâyâ
Aceb Allah bizi kabûl eder mi¹³⁶⁹

¹³⁶⁷ s. 309, . 307, b. 5.

¹³⁶⁸ s. 363, . 389, b. 1.

¹³⁶⁹ s. 553, . 661, k. 5.

3.10.9. Hayret- Hayrân

“Hayret, Allah’ı tanıyan fakat bunu ifade edemeyen ârifin ya adı ı hal anlamına gelen bir tasavvuf terimidir.Allah’ın zatını kavramaktan aciz oldu unu idrak eden akıl hayrete dü er. Bazen sûfî, ilâhî tecellileri tama a ederek hayrete dü er ve bu durumda hayretinin daha da artmasını diler.”¹³⁷⁰ “Feridiüddin Attar’ın Mantuku’t-Tayr isimli tasavvufî eserinde ise, hayret, kendini a ma yolunda, geçilmesi gereken yedi vadi den altıncısıdır. Bu vadi ye gelenler, kendileri de dahil her eyi unutacaklar ve a kınlık içerisinde kalacaklardır. Burada artık hiçbir ey bilmediklerinden emin olacaklardır. Â ık olacaklar fakat kime â ık olduklarını bile bilmeyeceklerdir.”¹³⁷¹ Bu vadi suyun durulmadan önce bulandı ı yer olarak da tarif edilebilir. Su bulanmı tır ve hareketsiz halde kalıp bulanıklı a sebep olan unsurların yerine yerle mesi beklenmektedir. Lutfî Efendi’nin iirlerinde hayret ifadesi daha ziyâde tasavvufî anlamıyla kullanılmı tır. Konuyla ilgili ilk örnekte, hüsn-i talil san’atı yapılarak, dünyanın ve gezegenlerin dönmesi Hz. Peygamber’e â ık olmalarına ba lanmı ve âleme hayret veren unsurun Hz. Peygamber’in hayâlinin zevki oldu u ifade edilmi tir. Bütün gezegenler Hz. Muhammed(as)’in a kılı ile pervâneler misali dönmektedir.

Ar u fer ü nüh felek devrân eder a kın ile

Âleme hayret veren zevk-i hayâlin yâ Resûl¹³⁷²

Gönül alan güzellerin dergâhlarında bir güzel, parlak güne gibi gözlere hayret vermektedir. Bu dergâhdaki pîr, dervi lerini öyle mest etmektedir ki, gözlerini parlak güne e döndürüp bakan birinin bir süre hiçbir eyi net görememesi gibi, bu dervi ler de pîrin parlak gönlünün ve nûr yüzünün etkisinde, hayret içerisinde ve a kın kalmaktadırlar.

Dilrubâlar dergehi tahtında sultân bir güzel

Gözlere hayret verir mihr-i dirah ân eylemi¹³⁷³

¹³⁷⁰ Erhan Yetik, “Hayret”, D A, c. 17, s. 60.

¹³⁷¹ Kemal Sayar, *Sufî Psikolojisi*, Tima Yay., stanbul-2008, s. 78.

¹³⁷² s. 332, . 341, b. 2.

¹³⁷³ s. 299, . 290, b. 3.

Lutfî Efendi, bir ba ka yerde hayret ve geçit kelimeleriyle bir çok anlamlı terkip olu turmu tur. Hayret geçidi ifadesi, bu durumun bir süreç oldu una i aret etmekte ve farklı menzillere ula mak için bu geçitten sa selamet geçmenin önemini belirtmektedir. Gönül, hayret geçidinde ayrılık tuza ının esiridir, seher vakitlerinde saba rüzgarından sevgilinin zülfünün kokusunu alır ve hayret geçidinde ayrılık acısıyla kıvrılır. Koku mest eder, zülûf ise tuzaktır ve esir olan â ı ı telleriyle ba lar. Hayret geçidinin yolcusu, uyanık ve temkinli olarak bu geçidi a ar ve daha üst bir makâma ula ır.

Esîr-i dâm-ı firkatdir gönül derbend-i hayretde
Alur dil bûy-i zülfünden seherlerde sabalardan¹³⁷⁴

Hayret makâmına ula an gönül ehline ise hayrân denilmektedir. Bu kelime onun içerisinde bulundu u durumu özetlemektedir. Efe Hazretleri'nin iirlerinde hayrân, ilâhî güzellik ve cilveler kar ısında zevk içerisinde ne yapaca ını bilemez halde kalakalmak anlamında kullanılmı tır.

Hz. Muhammed (as)'in feyzinden almı , tevhid denizine dalmı , feyzin ve tevhidin zevkiyle hayrette kalmı olan hayrânlar pervâne döner. En büyük döngüleri içerisinde barındıran kainat hayrân oldu u gibi zikir halkasında dönen dervi ler de hayrândırlar.

Feyz-i Muhammed'den almı
Deryâ-yı tevhîde dalmı
Zevk ile hayretde kalmı
Hayrânlar pervâne döner¹³⁷⁵

Parlak ay gibi sevgili gönlümün gözüne görüneli, ona hayrân oldum, onun güzelli i aklımı ba ımdan aldı, onun parlak nûru kar ısında göz a kınlı a dü tü gönül ise peri ân oldu.

Gönlüm gözüne görüneli sen meh-i tâbân
Oldum sana hayrân¹³⁷⁶

¹³⁷⁴ s. 372, . 399, b. 2.

¹³⁷⁵ s. 261, . 237, k. 7.

¹³⁷⁶ s. 358, . 381, bend 1.

3.10.10. Hikmet

Hikmet sözlükte, felsefe, adalet, ilim vb. anlamlarla açıklanmıştır. Dini ve tasavvufî terim olarak ise Allah'ın fiillerinin ihtiva ettiği sırlara hikmet denilmektedir. Bir çok ayet ve hadiste de ifade edildiği gibi Allah(cc) böyle yapmaz, her yaptığı uygulamanın arkasında sadece kendisinin bildiği ilahi sırlar bulunmaktadır. Bunlar, insanlar için çoğu zaman imtihan sebebidir, Allah'ın takdirindeki asıl gayeyi bilmeyen insan, zahire bakarak hüküm vermeye ilimindedir bu durum ise çoğu zaman onu yanlış ve isyâna götürür. Bu konuda peygamberler, veliler ve gönül ehli insanlar daha temkinli ve sabırlı davranmışlar ve Allah'ın her takdirinin geçerli bir sebebi olduğu bilinciyle hayatlarını sürdürmüşlerdir. Ayrıca, gönül ehli, kainattaki her şeye yâda Allah'ın hikmetlerini mülahede edip, onlarda, kendilerine Allah'ı hatırlatan işaretler görürler. Lutfî Efendi'nin eserlerinde de bu durum doğrulanmış ve kainâta ibret nazarıyla bakılıp, dersler çıkarılması tavsiye edilmiştir.

Bu kâinât kitâbı, ilim ve hikmetten bahseder, Lutfî bu hikmeti basîretin nûruyla okur. İlim veya bilgi kâinâtın görünen tarafı hikmet ise ilk bakışta anlaşılmayan sırlı tarafıdır. Bu sırlı taraf ancak basiret nûruyla okunabilir, zirâ basiret sıradan bir bakış değil, e yânın derinliklerine inileyen bir bakıştır ve derin bir algılamayı ve hissetmeyi beraberinde getirir.

Bu kitâb-ı kâinât bin ilmi hikmet bahseder
Lutfiyâ nûr-i basîretle oku bu hikmeti¹³⁷⁷

Hikmetin bir özelliği de onu, ölü gönüllerin hissetmemesidir. Bu sebepten bu işin ehli gönüllü hissiz ve ölü olanlara hikmet ilminden bahsetmez ve bahsetmemelidir. Lutfî Efendi bunu önemsemekte ve konunun ehliyle paylaşılması gerektiğini özellikle vurgulamaktadır.

İlm-i hikmet bahseder mi merd olan mürde dile¹³⁷⁸

¹³⁷⁷ s. 584, . 700, b. 6.

¹³⁷⁸ s. 504, . 592, b. 5.

Hikmet ilminin gülleri tevhid ba ında açılır ve bu gülün bülbülleri zevk ile tevhid okurlar. Bu bülbüller tevhidin sırrında derinle tikçe hikmetin sırlarına mahrem olurlar. Hikmet sırlarını çözen hakikat â ıkları kokladıkları her bir hikmet gülünde cezbeyle gelip Allah'ın birli ini zevkle zikrederler.

Bâ -ı vahdetde açılır ilm-i hikmet gülleri
Zevk ile tevhîd okurlar bu gülün bülbülleri¹³⁷⁹

Lutfî Efendi, iirlerinde, konuyla ilgili ayetlerin toplumdaki yansıması olan “hikmetinden sual olunmaz” sözüne de dikkat çekmi tir. Allah her yaptı ını bir hikmet dahilinde yapar ve onun yaptı ını sorgulamak kimseye dü mez. Zira o kendi mülkünde tasarrufta bulunmaktadır ve mülk sahibi mülküne zarar vermek istemez ve kimsenin bir ba kasının mülküne karı ma ve sorgulama hakkı bulunmamaktadır. Efe Hazretleri de bu duruma i aret ederek, Allah'ın fiillerini sorgulamak yasak olmu tur, demekte ve bundan kastın güçlükleri çözmeye konusunda gizli olan eyleri anlamak oldu unu söylemektedir. Sorgulamak de il anlamaya çalı mak kastedilmi tir.

Hikmet-i hukm-i Hakîm'den memnû olmu tur sūâl
Hall-i mü kil eyleyen fehm-i mu'ammâdır garaz¹³⁸⁰

A a ıdaki dörtlükte ise, Allah'ın hikmetinin adalet içerdi i anlatılmaktadır. Lutfî Efendi, ey gözümün nûru, bu destânı dinle, Allah'ın fi'linin asla eksisi olmaz, herkes neye layıkça onu bulmasa olmaz zira Allah'ın hikmeti her zaman adalettir demektedir. Allah noksanlardan münezzehtir O'nun fiilleri ba tan sona adalettir, kim neye layıkça onu bulur. nsanların anlayamadı ı nokta, Allah için, gizli diye bir eyin olmadı ıdır, O gizlide ve açıkta ne varsa hepsinden haberdardır ve kullarına muamelesinde gizlide yapılan i leride göz önünde bulundurmaktadır. nsanlar gizliyi, geçmi te ya ananları ve kalblerde olanları bilmediklerinden Allah'ın bazı fiillerini adaletsizlik olarak algılayabilirler, halbuki Allah en adaletlidir. nsanların bu yanlış dü üncesi ise zahire bakıp hüküm vermelerinden kaynaklanmaktadır.

¹³⁷⁹ s. 555, . 663, b. 1.

¹³⁸⁰ s. 307, . 305, b. 2.

Gû et nûr-i dîdem bu dâsitânı
 Fi'lullâhın aslâ olmaz noksânı
 Herkes lâyıkmı bulmasa olmaz
 Hikmetullah adâletdir kemâkân¹³⁸¹

Kainâtın hikmet kitâbı oldu onun anlatıldı ı bir ba ka beyitte de, bu âlem ba tan ba a hikmet kitâbıdır bakmasını bil, sen basiretle bakarsan bütün e yâ güne gibi Mevlâ'nın cömertli ini erh eder denilmektedir. Allah'ın, kâinâtı, dı ardan müdahaleyi kabul etmeyecek çok ince bir ayarla yarattı ı ve her yarattı ının maddi ve manevi ihtiyacını dü ünerek düzenlemeler yaptı ı anlatılmaktadır. nsan e yâya gönül gözüyle baktı ında ondaki hikmetleri okuyup, sırlara a ina olacaktır.

Bu âlem ser-te-ser hikmet kitâbıdır nazar-dâr ol
 Nice ürrâh olur e yâ güne -ve cûd-i Mevlâ'yı¹³⁸²

Hikmet köprüsü ise irfan yolu üzerinde kurulmu sorgusuz sualsiz geçilmesi gereken bir köprüdür. Ârif olanlar bu köprüden hakkını vererek geçenlerdir. Hikmet köprüsünden geçip ârif olanlar Hakk'ın her i inin yerli yerinde oldu onun bilincinde olarak hikmet nehrinde akıp giderler. Ne kendi ba larına gelenleri ne de ba kalarının ya adıklarını sorgulamazlar, bunları Allah'ın bir hikmet dahilinde sevketti ini bilir ve ona göre tavır alırlar.

Geç bu hikmet köprüsünden ses çıkarma ârif ol
 Her i i yerinde Hakk'ın nehr-i hikmetlerde ak¹³⁸³

Allah'ın belki de en büyük hikmeti insano ludur. Efe Hazretleri bu konuda, insan hikmetini bilse, kainat kitabının büyük bir sayfasıdır, demekte ve onun gönül fele inde her dem yeni do mu gibi taze bir ay gizli oldu unu söylemektedir. nsan kainat kitabının özü ve özetidir, kainattaki her ey ona hizmet edecek ekilde

¹³⁸¹ s. 652, . Dâsitân-ı Zemân, k. 1.

¹³⁸² s. 577, . 691, b. 2.

¹³⁸³ s. 316, . 314, b. 3.

yaratılmı tır. Onun gönül fele indeki ay ekil de i tirmez ve zeval bulmaz her dem yeni ve tazedir, zira o hakikate gönül vermi ve ay gibi güzel sevgiliyi gönül tahtına sultân etmi tir.

Nüşa-i kübrâdır âdem bilse e er hikmetin
Eflâki gönlünde her dem tâze mâhı gizlidir¹³⁸⁴

3.10.11. Himmet

“*Himmet, bir manevi olgunluk halini veya di er bir eyi elde etmek için kalbin bütüin rûhânî güçleriyle birlikte Hakk’a yönelmesi olarak tarif edilir.*”¹³⁸⁵ “*Halvete giren mürid bu manevi yolculu unda kar ıla tı ı zorlukları a mak ve her belâyı defetmek için eyhinin himmetini ister. Çünkü himmet onun kılavuzu ve en etkili silahıdır.*”¹³⁸⁶ Lutfî Efendi, himmet kelimesini mutlak anlamında kullanmanın yanında, ayrıca onu çe itli kelimelerle birle tirerek terkipler de olu turmu tur.

Zamanından ikayet etti i bir iirinde, îmân ve slâm’ın bin ferden birinde kaldı ını, onun da bu derd denizinde battı ını söyledikten sonra, bazı ferdlere himmet incisinin bulundu unu, fakat himmet incisine sahip olan bu ki ilerinde ellerinde imkanlarının olmadı ını anlatmaktadır. Efe Hazretleri, îmân, slâm ve himmet sahiplerine kıymet verilmedi ini üzümlere ifade etmektedir.

Îmân slâm kaldı binde bir ferde
O da gark olmu dur bu bahr-i derdde
Dürr-i himmet vardır ba’zı bir ferde
Anın da elinde meydânı yokdur¹³⁸⁷

Hidâyet arabının balını içen yi itler, evliyânın himmeti her dem size yardımcı olsun. Himmet kavramıyla ilgili bilinen en yaygın bilgi, evliyânın himmetidir. Onların himmeti, insanların elinden tutarak, onları, sonu kurtulu a giden a k yoluna çekmeleri ve o yolda insanlara kılavuzluk yapmalarındır. Lutfî Efendi, hidâyete ermi yi itlere bu lütfa nail olmaları için dua etmi tir.

¹³⁸⁴ s. 173, . 109, b. 5.

¹³⁸⁵ Uluda , age, s. 243.

¹³⁸⁶ Mehmet Demirci, “*Himmet*”, *D A*, c. 18, s. 56-57.

¹³⁸⁷ s. 171, . 107, k. 4.

Bâde-i bâl-ı hidâyet nû eden merdâneler
Evliyâlar himmeti her dem nasîr olsun sana¹³⁸⁸

Lutfî, bu felek âlık olanı olmadık cefâlarla karılaştırır, barmına gelenlere sabret ve himmet atına bin. Himmet kavramı içerisinde, azim, irade, sabır ve sebat kavramlarından parçalar taıtmaktadır. Bundan dolayı, himmet atına süvâr olmak, her artta bulundu u yeri korumak, bıkkınlık göstermeden aklıyla gayret göstermek anlamına gelmektedir.

Lutfiyâ çarha çeker âlık olanı bu felek
Sabrda eyle sebât himmet atına süvâr ol¹³⁸⁹

Himmet kemeri terkihi ise sıkça kullanılan ifadelerden biridir. Kemer, asırlardır kullanılan bir e ya olmasının yanında, aynı zamanda bir semboldür. Tarihte, çe itli madenlerden bir çok ekilde yapılan kemerler devlette bulunulan konumu, sosyal hayatta ise takan ahsın statüsünü belirtmi tir. Bu gün ise insanların, ihtiyaç olarak gördükleri ve yaygın olarak kullandıkları bir e yâdır. Vücudun orta yerini ve vücut binasının dire i sayılabilecek beli tuttu u için de ayrıca önemlidir. Himmet kemeri ise, sabrı, sebatı, azmi, aklıyla barmın ve insanı Hak yolda sabit eylet. Lutfî Efendi, bu sebeple beldeki himmet kemerinin açılmamasını ö ütler. Mevlâ'nın yolunda cânı kurbân et ki, îmânın, güne gibi, gönlünde feyiz yaymakta, bu îmânla pi irdi in cânını kurbân edersen tevhid yolundan kurtulu a erersin. Yerinde sabit durmana yardımcı olan himmet kemerini ise sakın belinden çözme. Bu ifade ayrıca intisab etti i yerde sabit kalması anlamına da gelebilir.

Kurbân et tarîk-ı Mevlâ' da cânı
Güne -ve gönülde kevser îmânı
Tevhîdde bulursun dârü'l-emânı
Himmet kemerin açma belinden¹³⁹⁰

¹³⁸⁸ s. 109, . 30, b. 4.

¹³⁸⁹ s. 324, . 326, b. 5.

¹³⁹⁰ s. 406, . 452, k. 3.

Himmet kemeri, manevi önderlerin nazarlarını kemeri ba layanların üzerine çeker. Efe Hazretleri’de bu durumun farkında oldu unu iirlerine yansıtmı tır. Gözümün nûru, beline himmet kemerini ba la ki, ehl-i nazarın bakı larının seçti i kimse olası n. Ehl-i nazar, bakı larıyla seçtikleri ki ileri çekim alanlarına alırlar ve bu çekime kapılan insanlar ba ka yöne meyledemeyecek hale gelirler.

Ba la nûr-i basarım meyâne himmet kemerin
Olasın müntehâb-i manzûr-i ehl-i nazarın¹³⁹¹

Lutfî Efendi, dönemindeki sıkıntılara dikkat çekti i bir dör t lü ünde, izzet kılıcının erlerin elinden, himmet kemerinin ise belinden dü tü ünü, söyleyerek içinde bulunulan durumun vehametini ifade etmektedir. Ayrıca, bülbüllerin seher güllerinden ayrıldıklarını ve seâdet güne inin kayboldu unu söyleyerek, emanetlerin ehlinde olmadı nı ve fıtrata aykırı i ler yapıldı nı, dolayısıyla hâl ehlinin üzüntü ve sıkıntı içerisinde oldu unu anlatmaktadır.

Seyf-i izzet dü dü erler elinden
Himmetin kemeri dü dü belinden
Bülbüller ayrıldı seher gülünden
Seâdet güne i berk oldu gitti¹³⁹²

Bir di er dör t lükte ise himmetin bulundu u yer belirtilmi tir. Kur’ân’ın nûru, ilim ve irfan dilde, Mevlâ’nın emirlerini ihtiva eden Allah’ın kitabı elde, himmet gönülde, kuvvet ise koldadır, bu donanımla yapılacak i ise tevhid güllerini toplamaktır. Lutfî Efendi, tevhid güllerini toplamak için bütün donanım mevcut oldu una göre onları dallarından topla demektedir. Manevi donanımın bir parçası olan himmetin ise gönülde oldu u söylenmi tir.

Im ü irfân nûr-i Kur’ân dildedir
Emr-i Mevlâ Kitâbullah eldedir

¹³⁹¹ s. 422, . 476, b. 1.

¹³⁹² s. 512, . 603, k. 3.

Himmet gönüldedir kuvvet koldadır
Tevhîd güllerini dev ir dalından¹³⁹³

Mahlas beyitlerinden birinde ise, dua ederek Allah'tan kendisine himmet arabından lutfetmesini istemekte ve himmet arabının ifa erbeti oldu unu söyleyerek, bu arabın verilmesiyle, dergâhın açılıp enlenece ini söylemektedir.

Lutfî'ye kerem eyle peymâne-i himmetden
Bir erbet-i âfî ver dergâhı gü âd eyle¹³⁹⁴

3.10.12. Hidâyet

“*Hidâyet kavramı, maksada götüren yolu gösterme, gayeye vardırıran yolu tutma anlamına gelmektedir.*”¹³⁹⁵ Hidâyet, ayetlerde, dosdo ru yol anlamında, sırât-ı müstakim olarak anılan yola girip o yolda sapmadan ilerlemek anlamında kullanılmaktadır. Allah'ın inananlardan istedi i kendi rızâsına giden hidayet yolunda ilerlemeleri ve ebedi saadete ula malarıdır.

Efe Hazretleri'nin iirlerinde hidâyet kavramı sıkça yer almaktadır. Kullanımdaki bu sıklı ın nedeni olarak bu kavramın dini ve tasavvufi yolun en ba ında yer alması gösterilebilir. Ayrıca, Lutfî Efendi'nin eserinde, “hidâyet-nâme” isminde otuzaltı beyitlik bir mesnevi bulunmaktadır. Mesnevi bir münâcat özelli i göstermektedir. Hidâyet-nâmenin ba langıcı gelene e uygun olarak, Allah'a hamd edip onu yücelterek yapılmaktadır. İlk beyitte, Rabbimiz, sana sınırsız hamd olsun, sana ükür ve hamd etmek bize vacibtir denilmektedir.

Hamd ü bî-had zâtına yâ Rabbenâ
ükür ü hamd etmek sana vâcib lenâ¹³⁹⁶

Vacib hükmünün gerekçesi ise a a ıdaki beyitlerde açıklanmaktadır. İlk olarak, tevhid yoluna yolcu ve îmân nimetine sahip eyledi in için sana ükür vacibtir.

¹³⁹³ s. 406, . 452, k. 4.

¹³⁹⁴ s. 464, . 531, b. 6.

¹³⁹⁵ Uluda , age, s. 241.

¹³⁹⁶ s. 616, . Hidâyet-Nâme, b. 1.

Tarîk-i tevhîde sâlik eyledin
Ni'met-i îmâne mâlik eyledin¹³⁹⁷

kinci olarak, Sapkınlık ate inden uzakla tırıp, îmân ve islâm'la ereflendirdi in için sana ükür vacibtir.

Îmân u slâm ile kılup zî- eref
Dalâlet nârından etdin bî-taraf¹³⁹⁸

Üçüncü olarak ise, bize hidayet yolunu verip, Hz. Muhammed(as)'i bize peygamber olarak lutfetti in için, onun ümmeti olma erefine bizi ula tırdı in için sana ükür vaciptir. Takdir edilir ki bu bah edilen nimetler, dünyada huzur içerisinde ve nezih ya ama ve ahirette ise ebedi saadete nail olma açısından son derece önemlidir. Hidâyet-nâme'nin devamında verilen nimetler sayılmaya devam edilmekte ve mesnevi dualar edilerek bitirilmektedir.

Bu hidâyet râhını verdin bize
Enbiyâlar âhını verdin bize¹³⁹⁹

Eserin di er kısımlarında da hidâyet kavramı sıkça yer almaktadır. Bu beyitlerden birinde, Efe Hazretleri, kendi âhsında bütün insanlara hitab ederek, daima Allah'tan hidâyet iste ve samimiyetle nazlı niyâzda bulun ki saadete eresin demektedir. O, böylece huzurlu ya amanın sırrına erme yolunu göstermi tir.

Lutfiyâ Hak'dan hidâyet kıl temennî dâimâ
Sıdkıle nazlı niyâzın ho -be-kâm eyler seni¹⁴⁰⁰

Beyitteki hidâyet gülleri ifadesi inananlar için kullanılmı bir ifadedir. Ramazân ayı, inananlar için ölümsüzlük pınarı olarak dü ünülmü tür. Ramazân ayında, bu dinin

¹³⁹⁷ s. 617, . Hidâyet-Nâme, b. 5.

¹³⁹⁸ s. 617, . Hidâyet-Nâme, b. 6.

¹³⁹⁹ s. 617, . Hidâyet-Nâme, b. 8.

¹⁴⁰⁰ s. 597, . 719, b. 5.

göl bahçesinin gülleri insanlara ölümsüzlük bah etti ine inanılan ab-ı hayat ile beslenir ve goncalar açar. Açılan goncalar etrafa tevhid kokuları yayar. Ramazân ayı farklı bir manevi yo unlu a sahiptir. Hidâyet gülleri olarak nitelenen inananlar, bu ayda oruç, teravîh namazı, okunan mukabeleler, iftar davetleri vb. güzel davranı larla birbirlerine Allah rızâsı için ba lanırlar ve aralarındaki sevgi ve karde lik duygusu güçlenir. Böylece Ramazân ayı onlar için bir ab-ı hayat olmu olur.

Ramazân'dır hidâyet güllerinin âb-ı hayvânı
Açar gonceleri bu mâh bu dînin gül –gülistânı¹⁴⁰¹

Hidâyet nûru kemâle erince ise, görünmeyen buudlar görünür hale gelir. Hidâyet nûru gönülde yerle ince, gönlün sahibi e yânın sırlarını okumaya ba lar, kendini bilmeye talib olan ise, gönlünde sevgiliyi görür. Sevgilinin görülmesinden kasıt, tecelliye âyînelik yapmaktır. Gönül hidayet nûruyla aydınlanmadan önce e ya sadece görünen ve menfaat sa lanan somut maddedir, aydınlandıktan sonra ise, onlardan her birinde Allah'ın varlı ı mü ahede edilir. Onlardan her biri varlı ın bir ba ka yönünü gösteren aynalardır. Annede efkat, babada koruma duygusu, toprakta tevazu, suda co ku ve azim tecelli eder, nûrla aydınlanan gönülden yanlı ların karanlı ı gider, hidâyetin aydınlı ı do ar, böylece gönlü aydınlanan hidayet sahibi önce kendinin acizli ini sonra Rabbinin yüceli ini bilir ve e yânın sırlarını okur.

Gönül nûr-i hidâyetle okur esrâr-ı e yâyı
Aref dersin alan tâlib görür dilde dilârâyı¹⁴⁰²

Hidâyet câmı, hidâyet arabıyla dolarsa, aref nâyı ses verir, cânân seslenir ve cemâlinin incilerini gösterir. Bu beyitte de bir öncekiyle paralel olarak, insanın kendisini hidâyetle bilece ine i aret edilmekte ve kul olma noktasında bütün meselenin ki inin kendisini bilmesi oldu u ifade edilmektedir.

¹⁴⁰¹ s. 579, . 694, b. 2.

¹⁴⁰² s. 535, . 636, b. 1.

Mey dolarsa câm-ı hüdâ nây-ı aref verir sadâ
Cânân eder ol dem nidâ görünür dîdâr dürleri¹⁴⁰³

Cânân cemâlini hidâyet aynası eyler, kim Rahmân'ın aynasına baksa yok olur, fenâfillâh'a ulaşır. Yok olma somut anlamda ortadan kaybolma değildir, benliğin yok olmasıdır. Fâilin Allah olduğunu bilerek olayları değerlendirerek ve hadislerde geçtiği üzere Allah'ın o ki inin gören gözü tutan eli olması, kulun her halinde O'nun rızasını gözeterek davranmasıdır.

Cânân cemâlin cânâ mir'ât-ı hüdâ eyler
Kim baksa olur ma'dûm âyine-i Rahmân'e¹⁴⁰⁴

Buraya kadar olan beyitlerde hidâyetin yeri gönül olarak ifade edildi. Aşağıdaki son örnekte de aynı noktaya vurgu görülmektedir. Hidâyet mumunun gönülde yandığı ve bu mumun binlerce pervânesi olduğu söylenmektedir. Önemli olan nokta bu mumun a k ate iyle yakılmasıdır, mum yakıldıktan sonra onun ı ına ko an sayısız kelebek olacaktır.

Hidâyet em'ası yanmı gönülde
O em'a nice bin pervâneler var¹⁴⁰⁵

3.10.13. Kesret

*“Kesret, sözlüklerde, çokluk bolluk kelimeleriyle karılanmakta, terim olarak ise, bir olan Hakk'ın isim ve sıfatlarıyla tecelli edip çokluk halinde görünmesi olarak tanımlanmaktadır.”*¹⁴⁰⁶ *“Tasavvufta vahdetin zıddı olarak bilinir. Varlıkların var olu larını kendilerinden bilmek, onları müstakil varlıklarla var kabul etmektir.”*¹⁴⁰⁷

Kesret çokluktur, dünyâyı temsil eder, kesrete kapılan vahdete ulaşmakta zorlanır ve kesretten geçilmeden vahdet bulunmaz. Gönül kesrete ba landıkça Allah'tan uzaklaşır

¹⁴⁰³ s. 516, . 610, b. 5.

¹⁴⁰⁴ s. 475, . 549, b. 5.

¹⁴⁰⁵ s. 249, . 220, b. 5.

¹⁴⁰⁶ Uluda , age, s. 309.

¹⁴⁰⁷ Pala, age, s. 267.

ve kopar. Kesret kelimesi, Lutfî Efendi'nin şiirlerinde hem kelime anlamıyla hem de terim anlamıyla kullanılmı tır. İlk örnekte kesret ili tamlaması kullanılmı ve muhataba tavsiyelerde bulunulmu tur. Ey gönül nûru, bu kesret iline dü me, zaman geçip gitmekte, gel sonunu dü ün denilerek, dünyaya ba lanmanın yanlı lı ı ve zamanın dura an bir unsur olmadı ı belirtilerek muhatapların hassas olmaları gerekti i ifade edilmi tir.

Lutfî gibi ey nûr-i dil dü me bu kesret iline
Gel âkıbet-endî i ol geçer gider devr-i kamer¹⁴⁰⁸

A a ıdaki örnekte ise, kesret, artma ço alma anlamında kullanılmaktadır. Efe Hazretleri, döneminde ho una gitmeyen durumları ve bunların ortaya çıkaraca ı sonuçları anlattı ı şiirinde, Cömertli in, muhtaç olanlara yardımın bitme noktasına geldi ini, saygıde er insanların küçümsendi ini bu durum sonucunda verem derdinin arttı nı ve derman kalmadı nı söylemektedir. Derdi verem ifadesiyle, do rudan, verem olarak bilinen hastalık kastedilmemekte, ortaya çıkan bireysel ve sosyal hastalı nın, verem hastalı ı kadar fena oldu u ifade edilmektedir. Aynı zamanda, onun ya adı ı dönem ve artları göz önüne alınırsa verem hastalı nın da tedavisi güç ve yaygın bir hastalık oldu u söylenebilir.

Kesile ellerden kerem tahkîr oluna muhterem
Kesret bula derd-i verem derdimize dermân gider¹⁴⁰⁹

Di er örnekte de kesret çokluk anlamında kullanılmı ve çok namaz kılınması tavsiye edilirken kesret ifadesi çokluktan kinaye kullanılmı tır. Çok namaz kılmanın Allah katında yüce derecelere eri tirece i, namazın dertlere devâ ve duaların kabulüne sebep oldu u vurgulanmaktadır. Lutfî Efendi, bu dörtlükle Hz. Peygamber'in hayatına da i aret etmektedir. Hz. Ai e'den aktarılan bir olayda, Hz. Muhammed(as)'in kendisinin sırasında yanına geldi inde kendisinden ibadet etmek için izin istedi ini ve

¹⁴⁰⁸ s. 174, . 111, b. 5.

¹⁴⁰⁹ s. 221, . 181, b. 4.

sabaha kadar kıldı ı namazda seccâdesinin gözya larıyla ıslandı ı anlatılmaktadır¹⁴¹⁰. Efe Hazretleri, konuyla ilgili ayet ve hadislere telmihte bulundu u bu dörtlü e kesret kelimesiyle ba lamı tır.

Kesret ile eyle salât
nd-i Hudâ bul derecât
Salât kabûl-i münâcât
Salât olur derden devâ¹⁴¹¹

3.10.14. Vahdet

*“Vahdet, sözlükte birlik anlamıyla kar ılanmaktadır. Tasavvufta ise Allah’ın birli ini anlatmak için kullanılmaktadır. Tasavvufta gerekli olan vahdet, kesret içinde olandır. Yani halk ile birlikte, i -güçle me gul iken dahi herkesin ve her eyin Allah’ın kudretiyle meydana geldi ini idraktır.”*¹⁴¹² Vahdet ve kesret birbirinin zıddı olarak tanımlansa da aslında iç içedirler. Vahdet-i vücud nazariyesinde, bu durum, deniz ve dalga örne iyle açıklanır. Deniz vahdeti, dalgalar ise kesreti temsil eder, deniz asıldır, dalgalar ise onun farklı birer görüntüsüdür fakat kesinlikle denizden ayrı de illerdir. Dolayısıyla, aslolan kesrette vahdeti mü ahede edebilmektir. Efe Hazretleri’nin iirlerinde vahdet, tasavvufi terim olarak kullanılmakta ve ula ılması gereken hedef olarak gösterilmektedir.

lk örnekte, Hz. Muhammed (as) vahdet kubbesinin güne i Hakk’ın nûru ve insanların en hayırlısıdır. O dünyada da âhirette de Mevlâ’nın rahmetidir. O alemlere rahmettir ve Hakk’ın birli ini gösteren bir güne gibidir, küfrün karanlı ını aydınlatan hidayet güne idir. Vahdet kubbesinin güne i tamlaması, Allah’ın birli ini insanlara duyurmakla görevli olmasındandır. Güne nasıl ki sabahları do up karanlı ı ortadan kaldırıyor ve her eyin gerçek çehresiyle görünmesine yardımcı oluyorsa, Hz. Muhammed(as)’de cahiliye toplumunu irk karanlı ına bo an çok ortaklı tanrı anlayı ını vahdet güne iyle aydınlatmı ve insanları küfürden tevhide çıkarmı tır.

¹⁴¹⁰ Resulullah (sav) ayakları kabarcıya kadar geceleri kalkıp namaz kılardı. Kendisine: "Allah senin geçmi ve gelecek günahlarını affetti (niye kendini bu kadar hırpalyorsun?)" denildi. " ükredici bir kul olmayayım mı?" cevabını verdi." Buhari, Teheccüd 16, Tefsir, Feth 1, Rikak 20; Müslim, Siffitu'l-Münafikin 79, (2819); Tirmizi, Salat 304, (412); Nesai, Kıyamu'l-Leyl 17, (3, 219).

¹⁴¹¹ s. 109, . 31, k. 2.

¹⁴¹² Pala, age, s. 469.

Hur id-i kubbe-i vahdet nûr-i Hak Hayru'l-verâ,
Her dü-âlem rahmet-i Mevlâ Muhammed Mustafâ¹⁴¹³

Vahdet erâbı ise bu konuyla ilgili olu turulmu ba ka bir kavramdır. Gönül nâyının sesini dinleyen gönül sevinç ve huzura gark olur, vahdet arabını içen ise ir âd olur. Vahdet arabı e yânın sırlarının görünmesini sa ladı ı için onu içenler, kesrete meyletmezler ve kesrete bile hikmet gözüyle bakar, çoklukta biri görüp hidâyet kapısından girerler.

Nevâ-yı nây-ı dilden dinleyen dil âd olur cânâ
erâb-ı vahdeti nû eyleyen ir âd olur cânâ¹⁴¹⁴

Bakan ki ide görme kabiliyeti varsa, vahdet sırrı güne ten daha açık görünür. Kainâtın nakı ları, yaratılmı unsurlar bu sırları açıktan söyler. Lutfî Efendi, vahdet sırrının anla ılması noktasında bireysel istek ve gayretin üzerinde durmakta ve ki i kendisinde olan potansiyeli bu yola kanalize ederse yaradılmı ta yaradanın ifreledi i sırları kolayca fark edebilece ini söylemektedir. Bu beyitte de kesrette vahdeti görebilmeye dikkat çekilmi tir.

Güne den â ikârdır sırr-ı vahdet olsa isti'dâd
Nuku ât-ı cihân Lutfî bu esrârı ayân söyler¹⁴¹⁵

Aref meyhanesinde vahdet gülünün goncaları var, o cân kadehinin arabının, göz kama tıran kırmızılı ından haber ver. Lutfî Efendi, bu beyitte tasavvuf edebiyatında vahdeti temsil eden sembollerden bazılarını bir arada kullanmı tır. Gonca vahdeti temsil eder, la'l renk ise genelde sevgilinin duda ının rengidir ve dudak da vahdetin sembolüdür. Âl kelimesi ise hem kırmızı hem de hile anlamlarında kullanılmaktadır. Dudak la'l gibi kırmızı ve hile ile â ı ı canından eden bir güzellik unsurudur. Kendini bilme meyhanesinde, tekkede a k arabını içen yolcu vahdet sırlarının kokusunu alır ve pîrinin vahdete i aret eden a zından dökülen, zahiren zor görünen fakat sırlara

¹⁴¹³ s. 92, . 7. b. 12.

¹⁴¹⁴ s. 88, . 3, b. 1.

¹⁴¹⁵ s. 151, . 88, b. 5.

ula abilmek için yapılması art olan, sözleri dinleyip uygulamaya koyar ve vahdete ula ır.

Aref meyhânesinde gülbün-i gonce-i vahdet var
O câm-ı mey-i cânın la'l ü âlından haber söyle¹⁴¹⁶

Ezel meclisinin sâkîsi, ruhlar meclisinde sana a k arabını sunmu , sunulan vahdet arabının ne 'esi seni sıkıntılardan kurtarsın. Elest bezminde tattı ın vahdet arabıyla kederlerini unut, zira dünya hayatı, kaybından kederlenilecek kadar kıymetli unsurlar ta ımıyor. Dünyanın barındırdı ı e yâ kaybından kederlenilmek için de il, basiretle nazar kılıp vahdete ula mak için var edilmidir. Efe Hazretleri de vahdet kavramını içeren mısralarında, insanın hakiki gayesinin kesrette vahdeti görebilmek ve hayatını bu do rultuda ekillendirmek oldu unu sıkça vurgulamaktadır.

Sâkî-i bezm-i ezel vermi erâb-ı eynemâ
Mey-i vahdet ne 'esi gamdan azâd etsün seni¹⁴¹⁷

3.10.15. Nefs

“Nefs kelimesine sözlüklerde, ruh, cân, kendi, öz ve nefes vb. anlamlar verilmiştir. Sûfîlere göre ise, nefis, kulun kötü fülleri, büyüklenme, haset, öfke, kötü ahlâk, tahammülsüzlük gibi çirkin huyları ve nitelikleri olmu tur.”¹⁴¹⁸ “En alt düzeyde iken nefis bizi dalaletе götüren güçtür. Hepimiz yapmamız gerekti ini bildi imiz eyleri yapmak için mücadele ederiz. Ancak yanlış ya da zararlı oldu unu bildi imiz eylerden kaçınmak için daha fazla mücadele ederiz. Neden mücadele ederiz? E er tek bir akıldan ibaret olsaydık, mücadele olmayacaktı. Ancak akıllarımız ayrıdır. Neyin do ru oldu undan emin oldu umuz anlarda bile, bir parçamız bizi aksini yapmaya zorlar. Bu parça alt benlik, özellikle nefsin en alt düzeyi olan nefis-i emmâredir. Bir çok sûfî yazar, nefsin geli iminde yedi farklı düzeyden söz ederler.”¹⁴¹⁹ Lutfî Efendi'nin iirlerinde bu düzeylerden sadece nefis-i emmâre do rudan geçmekte, nefis kelimesinin kullanıldı ı di er yerlerde de kastedilenin nefis-i emmâre oldu u görülmektedir.

¹⁴¹⁶ s. 485, . 563, b. 3.

¹⁴¹⁷ s. 570, . 681, b. 2.

¹⁴¹⁸ Kâ ânî, age, s. 558.

¹⁴¹⁹ Robert Frager, *Kalp Nefs ve Ruh*, Çev. brahim Kapaklıkaya, Gelenek Yay., 2004- stanbul, s. 70.

Nefs, insanda bulunan bir cevherdir ki, onu sıradan bir ta olarak bırakmak da, i leyip paha biçilmez hale getirmek de insanın elindedir. Fakat onu i lemenin son derece zor bir i oldu u Hz. Peygamberin hadislerinde de görülmektedir. Hz. Peygamber'in, büyük bir sava dönü ünde, küçük harpten büyük harbe döndüklerini söyledi i, büyük harbin ne oldu unu soranlara ise, nefisle sava oldu u cevabını verdi i rivayet edilmektedir¹⁴²⁰. Fakat Hz. Peygamber bu i in zor olmakla birlikte imkansız olmadığını ifade etmesi de manidardır. Lutfî Efendi de iirlerinde, nefis kelimesini ayet ve hadis perspektifinden bakarak kullanmıştır.

İlk örnekte, onun, nefis-i emmâre terkiibini kullandığı görülmektedir. “*Nefs-i emmâre, emredici nefis anlamında bir tamlamadır. Mutasavvıflarca, bu nefsin, bedeni tabiata meyletti i, ulvî de il süflî eylere yöneldi i dü ünülmektedir.*”¹⁴²¹ Nefs-i emmâre felaketten kurtulmaz, nefsin istekleri ise, pi manlık ate inden bir parçadır. Buna paralel olarak, nefsin isteklerine uyanlar, sıkıntılardan kurtulmadıkları gibi, bu duruma devam ettikleri sürece pi manlık ate inde kavrulup dururlar.

Esîr-i nefis-i emmâre felâh bulmaz felâketden
Hevâ-yı nefis ise âte olur nâr-ı nedâmetden¹⁴²²

Ba ka bir beyitte ise, mâsivâ sevgisinden el çekip, nefsinin arzularının pe ine dü enlerden uzakla manın gereklili i vurgulanmaktadır. Zira, mâsivâyı sevmek nefse uymanın bir görüntüsüdür. Ve ki i kimin yanında bulunursa ona benzemeye ba lar düsturu gere ince Efe Hazretleri, insanların nefisine tabi olanlardan uzak durmalarını ö ütlemetedir.

Çekesiz desti hubb-i mâsivâdan
Olasız dûr hemân ehl-i hevâdan¹⁴²³

¹⁴²⁰ Konuyla ilgili hadis daha önce verildi.

¹⁴²¹ Cebecio lu, age, s. 546.

¹⁴²² s. 377, . 406, b. 1.

¹⁴²³ s. 630, . Efrâd-i Ümmet-i Muhammed'e, b. 5

Nefsin istekleri, hevâ kelimesiyle anlatılmı tır. Hevâ kelimesi iirlerde zaman zaman tek, zaman zaman ise nefis kelimesiyle terkip yapılarak kullanılmı tır. A a ıdaki beyitte de, nefsin isteklerinin tuza mın esiri gibi uzun bir tamlama olu turulmu tur. Nefsinin isteklerinin tuza ma dü üp ona esir olanlar, kalbleri kararak bedbahtlık denizine dü üp sıkıntı içerisinde kalmı lardır. Nefs Allah'ın emirlerine aykırı olan eylere meyledip, onların pe inden ko tu u için ona uyan insanlar dünya ve âhirette bedbaht olurlar.

Niceler esîr-i dâm-ı hevâ-yı nefis ile kaldı
Dü üp bahr-i ekâvete derûnları dolup zulmet¹⁴²⁴

Lutfî Efendi'nin takdir etti i yi itler ise nefsini dize getirmi olanlardır. Bu mertler, nefsin belini kırmı , gönül bahçesini görmü ve orada yeti en vahdet gülünü dermi lerdir. Dörtlü e dikkat edildi inde kafiyeli mısralarda sıralanan i lemlerin sondan ba a do ru sıralı oldu u görülmektedir. Son nokta ise son beyitle konmu ve bu erlerin mertçe geldikleri, geli lerinde ve hallerinde kendilerini a mı lı ın gözlendi i ifade edilmi tir.

Vahdet gülünü dermi
Dil ba çesini görmü
Nefsin belini kırmı
Merdâne gelir erler¹⁴²⁵

Hakk'ı bilmenin ön artı, daha önce de ifade edildi i üzere, kendi nefsini bilmektir. Hakk'ı bilmek isteyen öncelikle kendinin zaaflarını, gücünü, acizli ini bilmesi gerekmektedir. nsan kendinin farkına varırsa, Süleymân (as) gibi nefsinin arzularını dizginler ve sultân olur. Asıl sultanlık gönül tahtındaki sultanlıktır, gönülleri fethedemeyenler, en yüce tahtlarda sultân olsalar dahi yıkılmaya mahkum ve bedbaht olurlar. Tasavvufta temel mesele gönül fethetmektir, önce gönüller sonra ülkeler fethedilir. Alperenler Anadolu'nun fethinde bu yolu takip etmi lerdir. Mür id bilir ki

¹⁴²⁴ s. 132, . 68, b. 5.

¹⁴²⁵ s. 195, . 143, k. 2.

gönlü kazanılmayan dervi en ufak bir sarsıntıda kopmaya mahkumdur, bundan dolayı Yunus Emre'nin dedi i gibi:

Ben gelmedim da'vîyiçün benüm i üm seviyiçün
Dostun evi gönüllerdür gönüller yapmaga geldüm¹⁴²⁶

diyerek i e ba lamı lardır ve gönül tahtlarının Süleymân'ı olmu lardır.

Ârif-i nefis olmak ister Hakk'ı bilmek isteyen
Taht-ı dilde Lutfî sultân ol Süleymân'lık budur¹⁴²⁷

A a ıdaki beyitte ise, nefis atı tamlamasıyla orijinal bir benzetme yapılmı tır. Nefs atına binme bir gün seni parçalar, dü man kılıcından emin olma bir gün seni yaralar. Nefsin isteklerinin sonu yoktur, bir arzusu yerine geldi mi onun yerini hemen bir yenisiyle doldurur. Her iste inin yerine getirilmesi durumunda ise bu istekler zinciri insana zarar verebilecek isteklere kadar uzar ve bir gün telafisi mümkün olmayan durumlara sebep olabilir. Efe Hazretleri, bundan dolayı, konuyla ilgili uyarıda bulunmu , nefsin aynı zamanda dü man oldu unu ve dü mana güven olmayaca ını da ikinci mısradaki dile getirmi tir.

Esb-i nefse râkib olma pâreler birgün seni
Emîn olma tî -ı a yâr yâreler bir gün seni¹⁴²⁸

Sadece zararlı oldu unu söyleyip konuyu kapatmamı , nefsi saf dı ı bırakmanın yolunu da göstermi tir. Güzelin nûr yüzünü seyreden, benli inden geçip vahdete erer ve tevhid ile nefsinin biçip ebedi saadete ula ır. Nefs tevhid ile biçilmektedir, çünkü tevhid söylerken önce tümünden bir reddedi , ikinci a amasında ise tek bir kabul vardır ki, kabul edilen ey, Allah'ın bir olan varlı ıdır, dolayısıyla varlık bir Allah'tır ve nefis saf dı ı kalmı tır.

¹⁴²⁶ Mustafa Tatçı, *Yûnus Emre Dîvânı*, M.E.B. Yay., İstanbul-1997, c. 2, s. 245.

¹⁴²⁷ s. 241, . 209, b. 7.

¹⁴²⁸ s. 526, . 623, b. 1.

Nûr-i dîdâr-ı dilârâyı güzel seyr kılan
Terk eder benli ini nefsi biçer tevhd ile¹⁴²⁹

Son örnekte ise, nefse merhamet etmekle kastedilen, ona acıyıp onun arzularını yerine getirmek de il, bilakis onun isteklerini kırmaktır. Nefsin isteklerini yerine getirip onu besleyenler ba larına ne büyük dertler açtıklarının farkında olmayanlardır. Zira nefesine acıma âhîret açısındandır ve nefesine acıyan onu cehennem azabından korumaya çalı ır.

Her kim ki bugün nefesine bir merhamet etmez
Lutfî gibi bin dürlü nice derde dûçârsın¹⁴³⁰

3.10.16. Sır- Esrâr

“Sır, sözlükte, gizli ey, kök, kıymetli, asıl gibi anlamlara gelmektedir. Sır kalpte bulunan Rabbânî bir latîfedir.”¹⁴³¹ “Sûfîler derler ki: sır, insanın vakıf oldu u eydir. Sırrın sırrı ise, Hakk’tan ba kasının muttali olmadı ı eydir. Sûfîlerin istilahına ve esaslarına göre, sırrın ruhtan daha latîf, ruhun da kalpten daha erefli olması icap etmektedir.”¹⁴³² Lutfî Efendi’nin iirlerinde, sır kelimesi genelde ço ulu olan esrâr ekinde kullanılmı ve di er kelimelerde oldu u gibi, çe itli kelimelerle birle tirilerek yeni tamlamalar ortaya çıkarılmı tır. Sır, tasavvufî terim olarak kullanılmı ve bilinmeyen manevi durumlar olarak anla ılmı tır.

İlk örnekte, Allah’ın Hz. Peygamber’i kendi nûrundan yarattı ı ve O’nun temiz ve mübarek kalbini sırlar hazinesi yaptı ı söylenmektedir. Hz. Muhammed(as) Allah’ın seçti i son peygamber ve âlemlere rahmet olarak gönderdi i bir inci tanesidir ki, Allah(cc) onun kalbini sırlar hazinesi yaparak onun dayanıklılı ını artırmı tır.

¹⁴²⁹ s. 485, . 562, b. 2.

¹⁴³⁰ s. 431, . 487, b. 7.

¹⁴³¹ Cebecio lu, age, s. 641.

¹⁴³² Ku eyrî, age, s. 182.

Hudâ halk etdi Ahmed'i mukaddem kendi nûrundan
Mübârek kalb-i pâkin kenz-i esrâr eyleyen Mevlâ¹⁴³³

Ârif her yerde vahdet sırlarını gördü ü için isimleri, isimlendirenden ayrı olarak göremez. Pîr Geylânî'nin dervi leri sırlara vâkıf olurlar. Ârif, kesrette vahdeti mü ahede etti i için isimleri onları isimlendirenden ayrı görmez ve onun için sırlar ortadan kalkar.

Esmâyı müsemmâdan gayri göremez ârif
Esrâra olur vâkıf dervî -i pîr-i Geylânî¹⁴³⁴

Tevhidin sırları, insanları kurtulu a götüren çok özel sırlardır. Gönül, kendini bilme derslerinin isteklisi, her taraf ise tevhid sırlarıyla doludur ki, bunlar gönle doldu unda gönül eref bulur. Yâ Rab, bu sırları bize bah etsen ne olur ve senin sınırsız hazinenden ne eksilir. Son iki mısradan anla ılaca ı üzere Lutfî Efendi, burada nazlı niyâzda bulunmu tur.

Dil tâlib-i ders-i aref
Esrâr-ı tevhîd her teref
Dolsa gönül bulsa eref
N'olur yâ Rab n'olur yâ Rab
Neyin noksan olur yâ Rab¹⁴³⁵

Sâkî, a k arabından bir kadeh doldur ki ondan içince, muhabbet güne leri do ar ve a kın sırları kalbe sı ar, hikmet ya murları ya ar. Bu arap, gönlü ve gözü nûrlandırır, içenlere a kın sırlarını a ikâr eyler.

Mihr-i muhabbetler do ar
Esrâr-ı a k kalbe sı ar
Emtâr-ı hikmetler ya ar
Ey sâkî doldur bir kadeh¹⁴³⁶

¹⁴³³ s. 102, . 20, b. 2.

¹⁴³⁴ s. 382, . 414, b. 3.

¹⁴³⁵ s. 118, . 44, bend 5.

¹⁴³⁶ s. 138, . 77, k. 3.

Bu meydanda öyle merdaneler var ki, onlar geli melerini besleyen kayna ı tevhid nehirlerinden alır, hitab edilen da da hümâyı, süveydânın sırrında ise cihanı görürler ve sırları ke federler. Tûr'da hümâyı görmek ifadesiyle, Hem Hz. Mûsâ'nın hayatına telmih yapılmakta, hem de hümâ ku unun gölgesiyle kralı belirleme gelene ine dikkat çekilmektedir, zira hümâ ku u demek devlet demektir, Hz. Mûsâ'da Tûr'da Allah'ın hitabına mahzar oldu unda en büyük devlete ermi tir. Süveydâ ise kalpte bulundu u var sayılan bir noktanın ismidir ki onun sırrına vakıf olanlar kainâtın sırlarını bir ayna gibi onda seyredebilirler ve bu sırlara mahrem olurlar.

Enhâr-ı tevhîdden almı nemâyı
Tûr-i hitâbında görmü hümâyı
Sırr-ı süveydâda cihân-nümâyı
Ke feder esrârı eh-dâneler var¹⁴³⁷

Çılgın bülbül, gülbahçesine bakınca â ıkların sırlarını söyler. Kendisi de güle â ıktır ve onun dalında, yürek yakan bir sesle a kın na melerini söyler. Â ık olması dolayısıyla a kı ve â ıkları çok iyi anlamakta ve gülbahçesine bakıp cezbeyle geldi i o anda onların sırlarını fâ etmektedir.

Gülzâr-ı dîdâre bülbül-i eydâ
Bakınca esrâr-ı â ıkân söyler¹⁴³⁸

Gönül, bazen sürekli arap içer, bazen a kta yok olur, bazen ise Âdem'in sırrıdır. Âdem'in sırrı, gönüldedir, insanı yönlendiren, mutlulu unun, huzurunun, a kının, muhabbetinin kayna ı gönüldür. Bedene ve ruha hükümranlık tahtı gönüldedir ve hüküm merkezi gönüldür. Dolayısıyla gönül Âdem'in gizemli bir noktası, ba ma buyruk hareket eden farklı bir cephesidir.

Gâh mest-i müdâmdır dil
Gâh a kda ademdir dil
Gâh sırr-ı Âdem'dir dil
Mestâne gelir erler¹⁴³⁹

¹⁴³⁷ s. 175, . 112, k. 2.

¹⁴³⁸ s. 189, . 132, b. 1.

¹⁴³⁹ s. 195, . 143, k. 4.

Lutfî Efendi, sırrın en büyük özelliğine ve sır olma sebebine a a ıdaki beyitte dikkat çekmiştir. Sır, sadece ki inin kendisinin bildiği bir durumdur ve ikinci ki i onu örendiğinde sır olmaktan çıkar. Efe Hazretleri, onun bu özelliğine i aret ederek, Lutfî, sırları gizle, düman duymasın, dümanın duymaması bir yana dostlar bile duymasın diyerek, onu dergâhın kapısındaki mara arkadaşları sadık dostları bile söyleme demektedir. Takdir edilir ki, ikinci ki iye duyurulmuş hiçbir şey sır değildir.

Ketm-i esrâr eyle Lutfî bâri a yâr duymasın
Der-i dergâh-ı haremde yâr-i gâra söyleme¹⁴⁴⁰

Lutfî Efendi'nin sır konusunda dediği önemli noktalardan bir diğeri de, Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığı ve ona karşı sır diye bir şeyin olmadığıdır. Dua mahiyetindeki bir dörtlükte, ey âlemin yaratıcısı, her şeye kudreti yeten, kendisine bağımlı tayin edilemeyen yüce Allah, her hâlimiz senin tarafından bilinmekte, sen sırları bilersin ve senin için gizli veya sır diye bir kavram söz konusu değildir, senin ilmin her şeyi kuşattır, sen bu kadar kudretliyken bize senden başka kim yardımcı olabilir denilerek Allah'tan yardım istenmektedir. Bu konuya bir çok ayette i aret edilmekle birlikte, insanların davranışlarını şekillendirirken hassas olmaları konusunda uyarı ihtiva eden ayet çok manidardır¹⁴⁴¹. Allah'ın, insanların gizli konularını ve yaptıklarını düündükleri her şeyden haberdar olması onun Alîm isminin gereğidir. Bu durumun kullarla paylaşılması ise hem Allah'ın adaletinin hem de kulların davranışlarını düzenlemede, hatalara meyletmemeleri konusunda onlara yardımcı olunmak istenmesinin bir göstergesidir.

¹⁴⁴⁰ s. 469, . 539, b. 9.

¹⁴⁴¹

{ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا أَدْنَى مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ } [

Göklere ve yerde olanları, Allah'ın bildiğini görmüyor musunuz? Üç ki inin gizli konu tu u yerde dördüncüsü mutlaka O'dur. Be ki inin gizli konu tu u yerde altıncısı mutlaka O'dur. Bunlardan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlak O, onlarla beraberdir. Sonra kıyamet günü onlara yaptıklarını haber verecektir. Do rusu Allah, her şeyi bilendir^{58/7}.

Ey Hâlık-ı âlem Kâdir u Kayyûm
 Ahvâlimiz nedir hep sana ma'lûm
 Ey Âlimü'l-esrâr yok sana mektûm
 Senden gayri bize kim nusret etsün¹⁴⁴²

Konuyla ilgili bir ba ka örnekte ise, tevhidin insana kazandırdıkları anlatılırken bunların arasında Allah'ın sırlarının kalbe sı ması da zikredilmektedir. Dörtlükte, hidâyet nûru do ar, hikmet ya muru ya ar ve Allah'ın sırrı kalbe sı ar, denilmekte ve bütün bu sırların kelime-i tevhidde gizli oldu u vurgulanmaktadır. Allah(cc) kudsi hadis olarak nakledilen bir rivayette, “yere gö e sı mam fakat mü'min kulunun kalbine sı arım” buyurmaktadır. Bu kudsi hadis de inananların gönlünün en büyük sırra mahrem olabilece ini göstermektedir.

Nûr-i hidâyet do ar
 Emtâr-ı hikmet ya ar
 Sırrullah kalbe sı ar
 Lâ ilâhe illallah¹⁴⁴³

Sırları ke fetmenin yollarından biri, irfân nûruyla, kainattaki renk cümbü üne bakmak ve gözlerini uzaktaki sırları görebilen bir dürbîn hassasiyetiyle ayarlamaktır. Hassaslık derecesi ne kadar iyi ayarlanırsa sırları ke fetmek o kadar kolay olacaktır. Zira güzel ayarlanmı bir göz en ince ayrıntıyı kaçırmayacak ve ayrıntılarda gizli olan huzuru mutlulu u ve gizemi kolayca yakalayacaktır.

Nûr-i irfân ile bu elvânı seyrân eyleyen
 Dîdesi dürbîn-i esrâr ke f-i esrâr eyleyen¹⁴⁴⁴

¹⁴⁴² s. 393, . 431, k. 4.

¹⁴⁴³ s. 440, . 501, k. 8.

¹⁴⁴⁴ s. 399, . 441, b. 1.

3.10.17. Süveydâ

“Kalbin ortasında bulunan kara benek olarak tanımlanmaktadır. Eskiler nefis-i nâtika (konu an nefis) denilen insanın, mânevî varlığının ve idrakinin merkezi olarak bu noktayı bilirlerdi. Modern tıbbın da ortaya koyduğu ve kalbin tam ortasında bulunan bu siyah nokta, ahlât-ı erbaa denilen ve insan sağlığı için önemi büyük olan dört sıvıdan biridir. Buna sevdâ denildiği de olur. Rivayete göre kalbin ortasında gönül, gönlün içinde de süveyda var imi. Dolayısıyla süveydâ en üstün anlayış noktası ve ilâhî aynanın tecelli ettiği yerdir.”¹⁴⁴⁵ Lutfî Efendi’nin eserlerinde de süveydâya özel önem atfedilmiştir ve bir çok yerde kullanılmıştır. İlgili örneklerde de görüleceği üzere, süveydâ, sırlarla dolu bir nokta, her şey muhtaç bir kitaptır, mahiyeti anlaşılmadıkça ise, diğer sırları da çözebilecek özel bir sırdır.

Konuyla ilgili ilk örnekte, Lutfî Efendi, Lutfî, bu hikmet aynasına bir bak, bu hikmette bulunan ebedi devlete bir bak, vahdet kamerine bir bak, bu süveydâ sırrında irfân gösterir demektedir. Güzeller güzeli ilahî sevgili, kendisine bakmakta sebat gösterenlere, hikmetleri gösteren bir ayna olup, onları ebedî devlet olan vahdete ulaştıracak ve süveydânın sırrını çözebilmeleri için anlayış kudreti bah edecektir.

Lutfî bu mir’ât-ı hikmete bir bak
 Bu hikmetde bâkî devlete bir bak
 Böyle bir kamer-i vahdete bir bak
 Sırr-ı süveydâda irfân gösterir¹⁴⁴⁶

Cân gözüyle e yâyı ve onun nakışını görenler, süveydâ noktasında hüner gösterenin kim olduğunu da bilebilirler. Dolayısıyla cân gözünün açık ve basîret nûruyla parlatılmış olması gerekmektedir ki, e yânın hakikatini idrak edebilsin ve nakışlardaki hikmetleri kavrayabilsin. Bunları kavrayacak düzeye eriştiği zaman ona süveydâ noktasının sırları da aynâlık olur.

¹⁴⁴⁵ Pala, age, s. 416.

¹⁴⁴⁶ s. 274, . 252, k. 7.

Görenler cân gözüyle bu nukû âtı bu e yâyı
Bu nokta-i süveydâda hüner ibrâz eder kimdir¹⁴⁴⁷

Efe Hazretleri'nin iirlerinde süveydânın bir özelli i de ona her an Rabbânî ilhâmın eri mesidir. Süveydâ, Rabbânî olan unsurları çeken bir çekim merkezi gibidir. Gönlündeki bu noktayı ke fedip ifresini çözenler Rabbânî ilhâma nail olurlar.

Erî e dem-be-dem ilhâm-ı Rabbânî süveydâya
Bu Lutfî ümmet-i Muhammed ile bahtiyâr olsun¹⁴⁴⁸

Lutfî Efendi, dönemindeki sıkıntılı durumları dile getirdi i bir iirinde, Müslümanın müslümana merhameti yok, din yoluna hizmet etme konusunda gayreti ve sevgisi yok, gönlündeki süveydâ sırrındaki hakikatlerin üzerini toz duman kaplayıp görünmez olmu , halimiz bu ekildeyken aceba Allah bizi kabul eder mi diye sormaktadır. Dönemindeki sosyal sorunlarla ilgili bilgi vermesi açısından da bu dörtlük önem ta ımaktadır. Efe Hazretleri'nin ya adı ı dönem dü ünüldü ünde, bir devletin çökü üne ve onun küllerinden do an yeni bir devletin kurulu una tanıklık etmi olması yönüyle, onun ne kadar sancılı süreçlerden geçti ini tahmin etmek gayet kolay olsa gerektir. Böylesine sancılı süreçlerde zaman zaman insanlardaki öncelikler de i ebilece i ve fedâkarlı ın yanı sıra bencillik de ortaya çıkabilece i için süveydâ sırrına ula mak hem çok kolay hem de çok zor olabilir. Bu dörtlükte bunun zorlu u ifade edilmekte ve süveydâ sırrının üzeri örtülü oldu unda insanlar için i levini yerine getiremedi i belirtilmektedir.

slâm'ın slâm'a merhameti yok
Sa 'y-i erî'atde meveddeti yok
Sırr-ı süveydâda hakîkati yok
Aceb Allah bizi kabûl eder mi¹⁴⁴⁹

Saadet incisi, süveydâ sırrındadır. Vahdet arabı ise, gönle kerâmet gibidir. Süveydâ sırrı, içerisinde bir çok özel unsur barındırmaktadır. Saadet incisi de bunlardan

¹⁴⁴⁷ s. 208, . 163, b. 3.

¹⁴⁴⁸ s. 400, . 442, b. 7.

¹⁴⁴⁹ s. 553, . 661, k. 8.

biridir. Bu inciye fark edip ona sahip çıkanlar iki cihanda da saadeti elde ederler. Ondaki sırları ke feden kul tecelliye âyînedârlık yapar ve onu görenler ne güzel halli bir insan, bakanlara, Allah'ın varlığını hatırlatıyor demekten kendilerini alamazlar. Bu kul vahdet arabını içmi ve gönlü keramet sahibi olmu tur.

Dürr-i seâdet ise sırr-ı süveydâdadır
Bâde-i vahdet ise ayn-i kerâmât dile¹⁴⁵⁰

Süveyda insanın içerisinde yer alan hacimli ve ifreli, çözülmeyi bekleyen bir kitap gibidir. Manevî olgunla ma ile onun metni çözüldü ünde gönüldeki bilinmeyenler de bilinecek ve ki i maddi ba larından kurtulup, dünyaya sadece kendisinin manevi tekamülüne hizmet etti i ölçüde kıymet vermeye ba layacaktır. Manevî anlamda kendini gerçeğe tirme noktasında büyük mesafeler kat etmek, gönülde bulunan tecellî mahalli olan süveydânın metnini do ru bir ekilde anlamlandırmaktan geçmektedir.

Süveydâ metnini erh et mu'ammâ-yı dili hallet
Sivâ akyâdını kat'et zevâlinden haber söyle¹⁴⁵¹

Lutfî Efendi, bir ba ka beyitte ise, süveydânın erheden ve açıklayan oldu unu ifade etmektedir. Önceki örnekte onun erhedilmesi gereken bir metin oldu u geçmi ti. Bu beyitte ise onun aynı zamanda, ki inin kendini bilmesi hususunu açıklı a kavu turan oldu u anlatılmaktadır ki burada bir dönü ümlülük ve vahdet sezilmektedir. Onun açıklamalarını dinlemek isteyen â iklar, pervâneler misali, gönülde yanan o vahdet mumunun etrafında dönmektedirler. Onlar inzivâyâ çekilip içlerine yönelmekte, gönüllerinden gelen sesleri dinlemekte ve gönüllerinin orta yerinde bulunan tecellî mahallini zikir ve tefekkürle parlatmaktadırlar.

Metn-i arefe ârih dildeki süveydâdır
O em'a-i vahdetde pervâneleri seyr et¹⁴⁵²

¹⁴⁵⁰ s. 503, . 591, b. 3.

¹⁴⁵¹ s. 485, . 563, b. 4.

¹⁴⁵² s. 130, . 64, b. 4.

Efe Hazretleri, süveydânın nasıl nûrlandırılacağını anlatırken, e yâya i aret ederek, e yâda olan ekillerin vahdet kitabının sırları olduğunu ve kainatta mevcut olan her şeyin bir yaratıcıyı i aret ettiğini, bu durumu fark edenlerin süveydâyı nûrlandırmaya başladıklarını ifade etmiştir. Dolayısıyla vahdete giden yolda kesretin i aret tarafları olduğunu ve onların asıl de il asla götürülen araçlar olduğunu fark edip maddi ve manevi hayatı ona göre düzenlemenin gerekliliğini vurgulamıştır.

Kitâb-ı sırr-ı vahdettir bu e yâda olan e kâl
Bu mevcûd mûcide dâldir münevver kıl süveydâyı¹⁴⁵³

E er süveydânın sırrını sormak istersen gönül ehlinden sor, onlar bir taraftan onu gizlese başka bir taraftan açık açık söylerler. Onun sırlarını çözüp hâllerine aktardıkları için gizlemeleri mümkün değildir, dilleri gizlese hâlleri anlatır.

E er sırr-ı süveydâyı sorarsan ehl-i dilden sor
Velî ketmetse bir yüzden diler yüzden ayân eyler¹⁴⁵⁴

3.10.18. Mir'at

Mir'at, diler i levlerinin yanında ayrıntılı olarak insanların kendilerine bakmakta kullandıkları e yâ olan aynadır. Âyine ve gözgülü kelimeleri de aynı anlamdadır.

*“Mutasavvıflara göre, madde, bitki, hayvanlar, insanlar Hakk'ın isim ve sıfatlarını aksettiren aynalardır. Hak en mükemmel şekilde zâtı, sıfatları, fiilleri ve isimleriyle, insân-ı kâmilde ve Hz. Peygamber'de tecelli etmiştir.”*¹⁴⁵⁵ *“Aynada akseden e yâ bir gölgeden ibarettir. Allah bir an tecellî etmeme i murâd etse bütün mümkinât ve mezâhir ortadan kalkar. Nitekim Allah insanı bir ayna olarak yaratmıştır. Onda zatının güzelliğini seyreder.”*¹⁴⁵⁶ Efe Hazretleri'nin eserlerinde mir'at, tasavvufî anlamıyla kullanılmıştır. Mir'at olarak isimlendirilen çeşitli unsurlar, tecelliye âyinelik yapımları

¹⁴⁵³ s. 581, . 696, b. 4.

¹⁴⁵⁴ s. 228, .190, b. 3.

¹⁴⁵⁵ Uluda , age, s. 369.

¹⁴⁵⁶ Pala, age, s. 47.

yönüyle ele alınmıştır. Bunlardan ilki ve belki de en önemlisi insanda mevcut olan gönüldür. Allah(cc) insanı kainatın hülâsası, özü ve toplamı olarak yaratmış ve onu maddi ve manevi anlamda donanımlı kılmıştır. İnsanın en temel donanımı ise gönlüdür. Lutfî Efendi, eserlerinde bu konuya temas etmekte ve gönlün ezelden Hakk'ın mir'atı olduğunu söylemektedir.

Gönül mukaddes bir sır ve Allah'ın nazar kıldığı mahaldir. Ezelden Hakk'ın mir'atı ve Sübhân'ın sırlarının bulunduğu yerdir. Hak gönle nazar eder çünkü gönül mir'attır, Hak gönle nazar ettiğinde gönül ilâhî sırlarla dolar ve kâinâtın yolunu bulur.

Gönül sırr-ı mukaddesdir nazar-gâh-ı ilâhî'dir
Ezel mir'âtıdır Hakk'ın mahall-i sırr-ı Sübhânî¹⁴⁵⁷

Aşağıdaki örnekte de benzer bir durum anlatılmakta ve kâinâtın içine kul için; bakan kimse için ayna olursun, e yâda ayetleri görüp, kurtuluşa ermeye hak kazanırsın denilmektedir. Zira ilâhî kâinâtı, gözün ve gönlün perdelerinin aralanıp keşfinin daha önce gördüğün şeylere hikmet ve ibret nazarıyla bakmasını sağlar. Bu hale gelen kul ise kendisine nazar kılan Hakk'ın mir'atı olur.

Olursun nâzıra mir'ât
E yâdan görürsün âyât
Verirler destine berât
erâb-ı eynemâdandır¹⁴⁵⁸

İnsanlardan nicelemleri yollarda kalmış, nicelemleri ise, irfân gözüyle vahdet aynasına nazar etmişler ve güzel gözlerine ibret almışlardır. Bu konuda bütün mesele bakmayı bilmektir, Lutfî Efendi, bakmanın ölçüsünü de irfân gözüyle, görmeye hazır uyanık bir göz ve onunla barın içerisinde anlamaya hazır bir gönül ve zihin birliğiyle, ibret nazarıyla bakmayı tavsiye etmiştir. Bu şekilde bakıldığında olayların arka planının ve gizemlerinin keşfedilebileceğine inanılmaktadır.

¹⁴⁵⁷ s. 589, . 706, b. 5.

¹⁴⁵⁸ s. 252, . 224, k. 9.

Niceler dâde-i irfân ile mir'ât-ı vahdetde
Nazar-dâr oldular alıp güzel gözlerine ibret¹⁴⁵⁹

Hidâyet aynası, irfân gözüne yara ır, kimde bakma yetene i varsa, o Hakk'ın yolunu görüp hidâyete erebilir. Takdir edilir ki, bir lutfu erebilmek için öncelikle onu hak etmek gerekir. Hak edecek duruma gelindi inde, lütuf kendili inden gelecektir. Hidâyet de aynı ekildedir, hidâyet aynası kendisine nazar edilmesini beklemekte ancak ona nazar edebilmek için öncelikle gerekli donanıma sahip olmak gerekmektedir ki, çaba hüsrarla sonuçlanmasın.

Mir'ât-ı hüdâ dâde-i irfâna sezâdır
Elbette görür kimde ki var nûr-i basîret¹⁴⁶⁰

Mir'at-ı Kur'ân, hikmeti gösteren aynadır. Kur'ân aynası, ilim ve hikmet okuludur ve îmânın nûru ondadır. Allah(cc) insanlara rehber ve hidâyet kayna ı olarak gönderdi i Kur'ân'da hikmetinden örnekler vermi tir. nsanlara ise bu örneklerden yola çıkarak, hikmet ilmini ö renip di er hikmetleri çözmek ve îmânın nûruyla boyanmak kalmaktadır.

Mir'ât-ı Kur'ân ile görür gören hikmet nedir
İlm-i hikmet mektebidir nûr-i îmân andadır¹⁴⁶¹

Konuyla ilgili olu turulmu bir ba ka kavram ise, irfân aynasıdır. Efe Hazretleri, âlemin hakîkat gözüyle seyredilmesini istemekte ve insanın kalbini irfân aynası yapanın, ona do ruyu yanlı tan ayırma konusunda isti'dad verenin yüce Allah oldu unu söylemektedir. Hakikatleri görme konusunda hazır hale getirilmi bir gözle, irfân aynası olan kalbe bakıldı nda gizlilerin a ikâr olaca ı anlatılmak istenmi tir.

Dâde-i hakîkat ile seyret bu âlemi

¹⁴⁵⁹ s. 132, . 68, b. 6.

¹⁴⁶⁰ s. 135, . 72, b. 5.

¹⁴⁶¹ s. 247, . 217, b. 2.

Kalbini cânâ odur mir'ât-ı irfân eyleyen¹⁴⁶²

Cihân, vahdet aynası olarak isimlendirilmiştir. İnsanlardan, e yâdan tevhidin sırlarını okuyarak, dünyâda kesret olarak görünen unsurlardan vahdeti fark edip, vahdetin özelliklerinin onlardan her birinde ayrı ayrı yansıdığını fark etmeleri, bu vesileyle de iradelerini kuvvetlendirmeleri istenmiştir. Allah(cc) tektir, e i ve benzeri yoktur. Fakat, O'nun celâl, cemâl vb. esmasının yansımaları yarattığı her varlıkta varlığın özelliklerine göre ortaya çıkmıştır. Bu durumdan dolayı, kainatta çokluk varlığı gibi görünmekte ve ilk bakışta öyle zannedilmektedir. Fakat, göz basiret ve hikmetle bakmayı öğrendiğinde, aslında varlığın tek olduğunu, fakat kainat aynasında imtihan vesilesi olarak, Onun yansımalarının görüldüğü ve bakmayı bilemeyenler için çokluk hissi olanı turduklarını fark edecek ve çoklukta teki görebilecektir.

E yâdan okursa aref esrâr-ı tevhîd her taraf
Mir'ât-ı vahdetdir cihân müzdâd ola dirâyetin¹⁴⁶³

Konuyla ilgili ilk örnekte olduğu gibi, son örnekte de gönül ayna olarak nitelendirilmektedir. Uyanık kalplere gönül aynalarını silmek gereklidir. Muhabbet güneşini doğumu ken güneşe ve aya ne gerek var. Hangi çözülmesi güç dileğin varsa, hemen Allah'a arz et ve Allah'ın dergâhının kapısından baka yere bakma. Eğer insan isen bir cânı incitme, insanı incitmek Hz. Peygamber'i incitmektir, onu incitip günahkâr olma, denilerek insanın dikkat etmesi gereken noktalar sıralanmıştır. Gönül aynasının temizliği, gönlün tecelli mahalli olması dolayısıyla, çok önemsenmiştir. Kul gönlünü her türlü kötülükten arındırarak, inancında, ibadetlerinde ve ahlâkında dikkatli olarak aynayı temizler ve Allah'ı çokça zikrederek onu parlatır, böylece gönül aynası ilâhî sırları yansıtacak duruma erişir ki ondan istenen de budur.

Gönül âyînesin silmek gerekdir kalb-i âgâhe
Muhabbet emsi doğumu ken ne lâzım mihr ile mâhe
Ne mükil hâcetin varsa hemân arzeye Allah'a
Der-i Mevlâ dururken bakma Lutfî baka dergâhe
Felekde hâsılı insan isen bir cânı incitme

¹⁴⁶² s. 387, . 423, b. 2.

¹⁴⁶³ s. 432, . 490, b. 2.

3.10.19. İffet

“Sözlükte, “haramdan uzak durmak, helâl ve güzel olmayan söz ve davranı lardan sakınmak” anlamında masdar olan iffet kelimesi, daha çok felsefi mahiyetteki ahlâk kitaplarında ve bunların etkisinde kalan di er eserlerde insandaki arzu gücünün ılımlı i leyi inden hasıl olan erdemi ifade etmek üzere kullanılmı ve ba ta gelen erdemlerden biri kabul edilmi tir. Kur’ân-ı Kerîm’de iffet kelimesi geçmemekle birlikte dört ayette aynı kökten isim ve fiiller yer almı tır. Bakara suresinde, mal yardımı yapılmasına en çok layık olan yoksulların özellikleri belirtilirken, “durumları hakkında bilgisi olmayanlar iffetli davranı ları sebebiyle onları zengin zanneder” denilmekte ve bu insanların muhtaç olmalarına ra men yüz suyu dökerek dilenmedikleri bildirilmektedir. Nûr suresinde, bekar olupta evlenme vakti gelmi olanları evlendirmeyi ö ütleleyen ayetin ardından, “Evlenme imkânı bulunmayanlar ise Allah lütfu ile kendilerini yeterli imkâna kavu turuncaya kadar iffetlerini korusunlar” buyurulmu tur. İffetle ilgili ayetlerin ikisi mal mülk, yeme içme konularında ölçülü ve kanaatkâr olmayı, ikisi de cinsel istekler hususunda ölçülü ve edepli davranmayı ifade etmektedir. Hadislerde konu her iki açıdan da ele alınmı tır. Hz. Peygamber bir duasında, “Yâ Rabbi! Senden hidâyet, takvâ ve iffet diliyorum” demektedir.”¹⁴⁶⁵ Lutfî Efendi, iade san’atını kullanarak yazdı ı iirinde iffet kavramını kullanmı tır. İffet kavramını mutlak anlamında kullanmı ve ayetlerde geçen her iki kullanıma da uygun olacak ekilde beyte yerle tirmi tir. Efe Hazretleri, örnek beyitte, iki cihanda saadete ermek istersen bunun için iffetli olman sana yeter, demekte, akabine ise, iffet ise her iki âlemde sana devlet olarak yeter diyerek mısralar arasında sebep sonuç ili kisi kurup, dönü ümlü bir anlam meydana getirmektedir. Beyitte, İffet, dünya ve âhiret hayatındaki saadetin vaz geçilmez unsuru olarak ele alınmaktadır. İffetli ya ayan insan ya am yolunda ilerlerken, geriye dönüp baktı nda, utanç duyaca ı ve pi man olaca ı eylerden uzak durmu oldu unu görerek huzur duyar ve kendi iç huzuru çevresindekilere de yansır. Âhirette de yüzü ak olur. İffetli davranmayan ki ide ise bu durumun tersi ya andı ı için ne kendisi huzur bulur ne de çevresindekilere huzur

¹⁴⁶⁴ s. 510, . 600, bend 11.

¹⁴⁶⁵ Mustafa Ça rıcı, “ İffet”, D A, c. 21, s. 506.

gösterir, bitip tükenmek bilmez arzularının ve ehvetinin kölesi olarak her iki cihanda da bedbaht olur.

Efe Hazretleri, bu konudaki ayet ve hadislerden faydalanarak, konuyu bu beyitte özetlemi ve iffet kavramının sıradan bir kavram olmadığını, güzel bir şekilde ortaya koymuştur. Devlet için iffet gerekmektedir, aynı zamanda da iffetin kendisi bütünüyle en büyük devlet olmaktadır.

Dâreyinde devlet istersen sana iffet yeter
iffet ise her dü-âlem âdeme devlet yeter¹⁴⁶⁶

Kanaat iffet ü ismet sadakat mihr-i izzetdir
Nihâyet rû-siyah gitdi olan ehl-i ekâvetden¹⁴⁶⁷

3.10.20. Edeb

“ yi ahlak, güzel terbiye, utanma, zarafet, usluluk, insanlara kavlen ve fi’len güzel davranı ta bulunmaktan ibarettir. Mutasavvıflar genelde iki türlü edeb kabul ederler: birincisi eklî, zâhirî edeb ki; ameli riyâdan, münafıklıktan ve yalıcılıktan korumaktır. kincisi de Batınî edebtir ki; kalpteki ehvet, itiraz, irâdede zayıflık vs. gibi olumsuz şeyleri temizlemekten ibarettir. Edebler sünnetleri güçlendirmek içindir. Sünnetler vacipleri, vacipler de farzları güçlendirir. Farzlar ise îmânı korumak içindir. Edeb, tasavvuf okulunda önemli bir husustur. Edeple davranma, canlıya, cansıza, insana, hayvana, her şeye herkese yapılmalıdır. Mutasavvıflar cansız varlıklara bir tür dirilik atfederler. Bu sebeple cansız varlıklara da edeb üzere davranırlar. Mesela kapı çarpılarak gürültü ile örtülmez, yava ça örtmek gereklidir.”¹⁴⁶⁸ “Evet tasavvuf terbiyesinde edebın ayrı bir yeri vardır. Tarikat âdâbının her kademesinde edeb ön plandadır. Mutasavvıf her şeye ve herkese karşı edebini korumak zorundadır.”¹⁴⁶⁹

Ayrıca, Mevlânâ’nın edebi tanımladığı mısraları da manidardır. “Mevlânâ bu mısralarda, “Efendi bil ki, insanın tenindeki cân edebdir. nsano lunun göz ve kalb nûru edebdir. Âdem bir ulvî âlemdendir, süflîden de il; bu dönen kümbetin hem dönmesi hem de revnak ve zîneti edebdir. eytanın başına ayağını koymak istersen,

¹⁴⁶⁶ s. 194, . 141, b. 1.

¹⁴⁶⁷ s. 377, . 406, b. 2.

¹⁴⁶⁸ Cebeciolu, age, s. 236-237.

¹⁴⁶⁹ brahim Refik, *Edeb Yâ Hû*, Albatros Yay., İstanbul-2007, s. 15.

*gözünü iyi aç, eytanın canını çıkararak edebdir. nsano lu e er edebden yoksun ise, o insan de ildir; zira insano lu ile hayvan arasındaki fark edebdir. Aç gözlerini bak, Allah kelâmı olan Kur'ân âyet âyet edebdir. Akıldan sordum: imân nedir? Akıl kalb kula ina imân edebdir dedi.”*¹⁴⁷⁰ Demektedir. Edeble ilgili bütün bu de erlendirmelerden sonra denilebilir ki edeb, bir ya am tarzıdır, insanın hem kendisinin hem de muhatab oldu u canlı cansız her eyin huzuru için vazgeçilmez bir davranı modelidir. Efe Hazretleri de bu ekilde dü ünümü , ayet ve hadislerden yola çıkarak, bu konuyu beyitlerinde ele almı tır.

İlk örnekte, Allah'ın rızâsını diliyorsun, o zaman edebli ol, zira Sübhân'a yakınlık bulanlar edeb ve haya ile bu yakınlı ı sa lamı lardır denilmektedir. Allah(cc) merhametlidir ve merhametlileri sever. Detaylı dü ünüldü ünde edebın aynı zamanda içerisinde fazlasıyla merhamet de barındırdı ı görülecektir, dolayısıyla edebli insan bu açıdan da Allah'a yakınlık kesbedecektir. her eye kar ı hassas davranaca ı için üzerinde kul hakkı da o nisbette az olacaktır ki bu durum da Allah'a yakın olma açısından önemlidir. Lutfî Efendi de bu konulara vurgu yaparak edebın dini ve tasavvufi açıdan, ayrıca bireysel ve toplumsal açıdan ne denli önemli oldu unu anlatmak istemi tir.

Dilersin Hazret-i Hakk'ın rızâsını edebdâr ol
Edeb hayâ ile bulur bulanlar kurb-i Sübhânî¹⁴⁷¹

Edebin kayna ı olarak nûr-i lâhî gösterilmi ve onun mutlulu a eri medeki önemine i aret edilerek, o seâdet tâcı olarak isimlendirilmi tir. Hak yolda sabit durup devam edebilmenin artı ise hidâyette olmaya ba lanmı tır. Edeb, dünya ve âhiret huzuru için Allah'ın kullarına verdi i bir lütuftur.

Edeb nûr-i ilâhî'den seâdet tâcıdır ba da
Tarîk-ı istikâmetde sebât etmek hidâyetden¹⁴⁷²

¹⁴⁷⁰ M. Fethullah Gülen, *Kalbin Zümriüt Tepeleri*, Nil Yay., stanbul- 2008, c. 2, s. 17.

¹⁴⁷¹ s. 580, . 694, b. 6.

¹⁴⁷² s. 377, . 406, b. 4.

Lutfî Efendi, tavsiye içeren bir dörtlükte, kullukta devamlı, amellerde sürekli ve dikkatli, Edeb ile hizmette ol, Mevlâdan al ve tekrar ona ver demektir. Dörtlü ün her bir mısraı ayrı bir düstur anlatmaktadır. Kullu un gere i olarak amellerini yerine getirmek, amellerin kabule ayan olması için de edeble yapılmı olması gerekmektedir. Son beyitte ise aslında insano lunun hiçbir eye sahip olmadığı sadece emanet aldıklarını, tekrar emanet aldığı yere teslim ettiği belirtilmekte ve bu teslim esnasında gönüllülü ün esas olduğu vurgulanmaktadır.

Kulluklarında dâim ol
Amellerinde kâim ol
Edeb ile bir hâdim ol
Mevlâ'dan al Mevlâ'ya ver¹⁴⁷³

Son örnek ise konuyla ilgili çarpıcı bir örnektir. Edebli olmanın mutluluk ve huzura sebep olduğu ve edeble seçkinlik elde eden insanların ilâhi tecelliye nail olacakları ifade edilmektedir. Edeb maddi ve manevi anlamda bir seçkinlik durumudur ve sahibini sevgilinin cemâlinin görülmesi gibi güzelliklere erişir.

Olur isen ehl-i edeb edeb seâdete sebep
Edeb ile ol müntehab cânân cemâlin gösterir¹⁴⁷⁴

3.10.21. eriat

“Sözlükte, yol, su kanalı gibi anlamlarla kar ılanmı tır. Dinin zahiri yönüne ait kaideleridir veya dinin hukuk kurallarıdır. Tasavvufa da, batınî hukuk veya batınî fıkıh denir.”¹⁴⁷⁵ eriate uymak zorunludur. eriat, tarikat, hakikat ve marifet genelde dörtlü olarak birbirinin devamı ve tamamlayıcısı olarak kullanılır. Bunlarla ilgili olarak:

erîatta seninki senin, benimki benim
Tarîkatta seninki senin benimki de senin
Hakîkatta ne seninki senin ne de benimki benim

¹⁴⁷³ s. 226, . 186, k. 15.

¹⁴⁷⁴ s. 275, . 254, b. 4.

¹⁴⁷⁵ Cebecio lu, age, s. 671.

Hepsi mâliku'l-mülk olan Hakk'ın¹⁴⁷⁶

Denilerek, her birinin mantığı ve yolu kısa ve öz bir şekilde anlatılmıştır. Erfat, yukarıdaki tanımlarda da ifade edildiği gibi, dinin îmân ve ibadetle ilgili boyutunu oluşturmakta, dolayısıyla da erfât olmadan diğer konulara geçilememektedir. Akla dayanan kurallar bütünüdür. Lutfî Efendi de konunun önemi gereği erfât kavramıyla ilgili olarak müstakil bir eser kaleme almıştır. Bu eserde erfâtı çeşitli açılardan tanımlamış ve içeriğini açıklamıştır. Konuyla ilgili ilk örnek, onbeş beyitlik eserin ilk beytidir. Bu beyitte, Zâhiri ilimlerin apaçık bilinen ismi erfâ'tır, bütün kainâtın sürekli hayat bulması erfâ'tle mümkündür denilmektedir. Bu beyitte, Allah'ın kâinâta koyduğu kurallara da işaret edildiği gözlenmektedir. Kâinâtın yaratılışında Allah (cc) belli bir düzen koymuş ve o sistem dahilinde yaşamını sürdürmüştür ki bu kurallar bütünü de bu beyitte erfâ't olarak isimlendirilmiştir.

Ulûmu zâhirin ism-i hüveydâsı erfâ'tır

Bi- külli kâinâtın dâim ihyâsı erfâ'tır¹⁴⁷⁷

Kulu iki âlemde de sultân eyleyen erfâ'tır, slâm milletinin elde sancısı erfâ'tır. erfâtın emirlerini tutanlar hem bu dünya açısından hem de âhiret açısından temel sorumluluklarını yerine getirdikleri için iki âlemde de sultân olurlar. slâm milletinin ellerindeki bayrağı, onların özgürlükünün sembolü erfâ'ttır.

erfâ'tır iki âlemde sultân eyleyen abdi

Bu slâm milletinin elde livâsı erfâ'tır¹⁴⁷⁸

İnsanların manevi durum kontrolü için erfâ't aynasına bakmaları ve oradaki yansımalarına göre kendilerine çeki düzen vermeleri tavsiye edilmekte ve erfâtın hükümlerini ihtiva eden Kur'ân'ın emrine itaat edilip edilmediğini gözlediği anlatılmaktadır. erfâ't aynasına bakan kişi Kur'ân'da verilen ölçü ile orada yansıyan görüntüyü karşılaştıra tırıp kendi hakkında bilgi sahibi olabilir.

¹⁴⁷⁶ Uludağ, a.g.e., s. 493-494.

¹⁴⁷⁷ s. 229, . 191, b. 1.

¹⁴⁷⁸ s. 229, . 191, b. 2.

Âyîne-i erî'ate bak sen seni bir gör
Emrine itaat ede Kur'ân bizi gözler¹⁴⁷⁹

Lutfî Efendi döneminde tanık oldu u iman ve amel konusundaki çöküntüyle ilgili ikâyet ve üzüntülerini belirtti i bir dörtlükte, insanların edeb ve hayâdan uzakla tıklarını, îmân ve slâm'dan geri kaldıklarını ve ya lısıyla genciyle bedbahtlık denizinde kaldıklarını ve erî'at yolundan kaçtıklarını anlatmaktadır. erî'at yolundan uzakla anların gösterdi i davranı lardan bazıları da bu dörtlükte sayılmaktadır.

Edeb ü hayâdan olmu lar berî
Îmân u slâm'dan kalmı lar geri
Bahr-i ekâvetde civân u pîri
Râh-i erî'atden istib'âd eyler¹⁴⁸⁰

erî'at bir ba ka beyitte de, dine mâlik olmanın yolu olarak gösterilmi tir. erî'atle dinini bilme konusunda ona hakim olan ve onda ilim ve hayâ ile yol tutan ki i Allah'la oldu u sürece helâk olur mu, yolu yordamıyla gidenler mahvolup gitmezler ve hedeflerine ula ırlar denildikten sonra cennette iki bir olmadı ı vurgulanarak, Allah'ın merhameti vb. konularda O'na kuvvetli güzel zan beslendi i ifade edilmi tir.

erî'atle olan dînine mâlik
Im ü hayâ ile dutan mesâlik
Allah ile olan olur mu hâlik
Emr-i tarîkatle giden bir sâlik
Giderim cennete iki bir yoktur
Husn-i zannım Hâlık'ıma pek çoktur¹⁴⁸¹

Son örnekte de erî'at âlemi düzenleyip ona nizâm veren unsur olarak ele alınmı tir. Allah'ın lütfu olarak dünyaya geldik ve O bize îmân nûrunu nasîb ve yâr eyledi, dertlerimizin dermânı olarak Kur'ân'ı gönderdi ve Kur'ân'ın hükümleri olan

¹⁴⁷⁹ s. 153, . 91, b. 4.

¹⁴⁸⁰ s. 154, . 92, k. 6.

¹⁴⁸¹ s. 158, . 94, bend 10.

erî'atla âleme düzen verdi. Bu dörtlükte ayrıca, erî'at kavramıyla kastedilen eyin Kur'ân'ın dünyâ ve âhiret hayatını düzenlemek için gönderilen ayetler bütünü oldu u bir kez daha vurgulanmaktadır.

Dünyâyâ geldikde lutf-i Rabbâni
Bize yâr eyledi nûr-i îmânı
Kur'ân-ı gönderdi derdin dermânı
erî 'atle âlem buldu nizâmı¹⁴⁸²

3.10.22. Tarîkat

*“Tarîkat kelimesi sözlükte, yol anlamıyla açıklanmı tır. Bu kelime bir bakıma metod, usul anlamına gelir. eyh denilen bir ö retmen nezâretinde, istekli (mürîd veya tâlib) nin, Allah'a ula ma, yani sürekli Allah tefekkür ve bilincini kazanma konusunda takip etti i usule veya metoda tarîkat adı verilir. Tarîkat bunu gerçekte tirmek maksadıyla farz ve vacibin ötesinde bir takım nafilelere, özellikle sünnetlere a ırlık verir. İlk zamanlarda olmasa da, tarikatler sonraları sistemli kurumlar haline gelmi lerdir.”*¹⁴⁸³ htiva ettikleri ritüeller belli usuller ve bir sistem dahilinde uygulanmı tır. Genelde kuran ki inin ismiyle anılmı lardır. Lutfî Efendi, tarîkat kavramını iirlerinde kullanmı ve onun ne oldu unu tanımladıktan sonra bazı özelliklerine i aret etmi tir. Konuyla ilgili ilk örnekte, önce, bir önceki ba lık olan erî'at kavramıyla giri yapmı ve gelenekte de bilindi i gibi önce erî'at sonra tarîkat ve di er a amalara yer verilmi tir. erî'at tâcın olursa, tarîkat pâcın olursa, gönül mi'râcın olursa, bütün bunların hepsinin sebebi eynemâ erâbıdır. Bu arabı içenin gönlü nûr, gözü uyanık olur, erî'at ve tarîkattan nasibini alır ve gönlüyle birlikte ötelere yükselir.

erî'at tâcın olursa
Tarîkat pâcın olursa
Gönül mi'râcın olursa
erâb-ı eynemâdandır¹⁴⁸⁴

¹⁴⁸² s. 353, . 373, k. 9.

¹⁴⁸³ Cebecio lu, age, s. 687.

¹⁴⁸⁴ s. 252, . 224, k. 10.

Tarîkatın ne oldu unun açıklandı ı dörtlükte, ayrıca erî'at ve hakîkatle ilgili bilgi verilmi tir. Öncelikle her eyin ba ının, temel kurallarının erî'at oldu u, erî'atın dünyâyâ ve âhirete bakan cephelerinin bilinmesinin hakîkat oldu u, bunların uygulama sahasının, kuralları tutmanın ise, tarîkat oldu u ifade edilmi tir. Tarîkat erî'atın kuralları ve i aretleriyle donatılmı bir yoldur ve bu yolda yürüyenler yoldaki i aretlere harfiyen uymak durumundadırlar. Bu yol ilerledikçe, a k âlemine ve sevgiliye götürür.

Evvel erî'at

Bilmek ma'rifet

Dutmak tarîkat

Âlem-i a ka¹⁴⁸⁵

Tarîkatın bir özelli i de sistem içerisinde sistemi takip edip yöneten, pîr veya mür îd gibi isimler verilen, bir rehberin olmasıdır. Mür id, her açıdan olgun, örnek olacak vasıfları hâiz, sadece sözleriyle de il davranı larıyla örnek olan, her haliyle Allah'ın varlı ını ve birli ini hatırlatan ve manevî donanımı çok yüksek ki idir. Müridinin halinden onun durumunu anlar ve dertlerine dermân, üphelerine cevap olur. Efe Hazretleri, bizzat bu i in içinden ve ileri noktasından bir zat olarak konuyu hassasiyetle ele almı tır. A a ıda verilen bentde pîrimiz marîfet güne i, tarîkatde rehberimiz, gönüllerimizin nûru ve iki cihanda da elimizden tutandır denilmekte ve tarîkattaki en temel unsurlardan biri olan zikre de inilerek, Lutfî, Hakk'ı zikrimiz, Allah, Vahid, Ehad, Samed denilerek Allah(cc) zikredilmi tir.

ems-i ma'rifet pîrimiz

Tarîkatde rehberimiz

Gönüllerde enverimiz

Dü-cihân dest-gîrimiz

Lutfî Hak'dan tezkîrimiz

Allah Vâhid Ehad Samed¹⁴⁸⁶

¹⁴⁸⁵ s. 473, . 545, k. 10.

¹⁴⁸⁶ s. 142, . 82, bend 7.

3.10.23. Hakikat

“*Hakikat, gerçek anlamına gelen bir kelimedir. Sûfîler, erî'at, tarîkat, hakikat ve ma'rîfet ekinde Allah'a ula ma yolunda dört mertebe kabul ederler. Hakikat bu mertebelerden üçüncüsüdür.*”¹⁴⁸⁷ “*erîatla hakikatın kar ıla tırıldı ı bir eserde konuyla ilgili açıklayıcı bilgiler verilmekte ve öyle söylenmektedir: erîat ubûdiyete(kullu a ve ibadete) sımsıkı sarılmak hakkındaki emirdir. Hakikat rubûbiyeti temâ a etmektir. Hakikat tarafından te'yid edilmeyen hiçbir erî'at makbul de ildir. erî'atla mukayyed olmayan hiçbir hakikat da makbûl de ildir. erîat emredilene ifâ etmektir. Hakikat, Allah'ın kazasını, kaderini, gizledi i ve açıkladı ı ey görmektir.*”¹⁴⁸⁸ Hakikat Allah'ın hikmetlerine vakıf olunan sahadır. Bu noktaya gelen yolcu onun hikmetlerinin inceliklerini fark etmeye ba lar ve bu hikmetleri sorgulamayı bırakır. Zira bir i in hakikati anla ıldı ında, hakikat anla ılmadan sorulan soruların bir ehemmiyeti kalmamı tır. Bunun gibi hakikat noktasına gelen ki i basîret melekesini kazanmı ve kar ıla tı ı her durumu bu melekeyle de erlendirmeye ba lamı tır ve ifresi çözülen konularla ilgili de sorgulanacak bir ey kalmamı tır.

Lutfî Efendi, iirlerinde hakikat yolunun tutulmasını ısrarla tavsiye etmi ve bu yola girildi inde dikkat edilmesi gereken konulardan bazılarına yer vermi tir. İlk örnekte, Hakikat denizinin dalgıcı ol ve hakikati aramaya ba ladı ına göre, mecâzı, hakikat olmayanı terk et denilmektedir. Zira bir birine zıt iki ey arasında tercih yapıyorsan birini tercih etti inde di erini tamamen bırakman gerekir. Hakikat ve mecaz da bu ekildedir, Efe Hazretleri de bu mısradaki hakikate mecazı terk ederek ula ıldı ını belirtmektedir. Mazlumun âhını almaktan sakın, e er ona bir kötülük yapıp âhını alırsan bunun bedelini kesinlikle ödersin, çünkü mazlumun koruyucusu Allah'tır. Zulmetmemenin Müslümanların hassas olmaları gereken bir konu oldu u vurgulanmaktadır. Ey gönül, sevgilinin, Allah'ın habîbinin bulundu u yere çekil ve hacca niyetlen ve onun aya ının topra ına yüzün dutarak hemen niyazlarını sun. Hakikat sırlarının ku attı ı bu özel mekâna uyanık bir gönül ve hakikate perdeleri aralanmı bir göz ile varanlar hakikat sırlarına â inâ olurlar. Â inâ oldukları sırlar kar ısında hayret içerisinde kalıp, sevgilinin aya ının tozuna yüzlerini sürüp, onu saygı ve sevgiyle anarlar.

¹⁴⁸⁷ Cebecio lu, age, s. 313.

¹⁴⁸⁸ Ku eyrî, age, s. 176.

Hakîkat bahrinin gavvâsı ol terk-i mecâz eyle
 Çıkar ha alma mazlûmun âhın sen ihtirâz eyle
 Çekil semt-i Habîb'e ey gönül azm-i hicâz eyle
 Yüzün dut hâk-i pâyine hemân arz-ı niyâz eyle¹⁴⁸⁹

*“Di er örnekte ise, tarîkat pîrinin aynı zamanda, hakîkat ehli oldu u ve onların a k âlemine dikkat edip onun gereklerini yerine getirdikleri ifade edilmektedir. Tarîkat pîrinin özelliklerinde de inilen hakîkat ehli olması, bir önceki örnekte geçen mecâzı terk etmekle olmaktadır. Bu da dünya ve mal mülk ilgisini içinden çıkarmasını gerektirmektedir.”*¹⁴⁹⁰ A a ıda verilen örnekte de, onların bu konuda büyük duyarlılık gösterdikleri ve kendilerini tamamen Allah a kına verip dünyayı bu yolda bir atlama ta ı olarak gördükleri anlatılmaktadır.

Pîr-i tarîkat
 Ehl-i hakîkat
 Etdiler dikkat
 Âlem-i a ka¹⁴⁹¹

Dua mahiyetindeki bir ba ka beyitte ise hakîkatin sırlarından bahsedilmektedir. Efe Hazretleri bu duasında, mutlak kurtarıcı, hidayet veren Allah, her iki âlemde de elinden tutup yardımcın olsun ve seni hakîkat sırlarına uyanık eylesin demektedir. Hakîkatin sırlarına uyanık olmak, hidâyet yolunda ilerleyerek ve Allah'ın lutfetmesiyle kazanılan bir durumdur.

Dest-gîr ola Hâdî-i Mutlak dü-serâda
 Esrâr-ı hakîkate seni eyleye âgâh¹⁴⁹²

¹⁴⁸⁹ s. 510, . 600, bend 10.

¹⁴⁹⁰ Mehmet Demirci, *Sorularla Tasavvuf ve Tarîkatler*, Damla Yay., stanbul-2001, s. 52.

¹⁴⁹¹ s. 473, . 545, k. 7.

¹⁴⁹² s. 460, . 526, b. 2.

3.10.24. Marifet

“Ma’rifet, bilgi anlamında kullanılan bir kelimedir. Tasavvufta dört kapı da denilen dört mertebe vardır: erî’at, tarîkat, hakîkat ve ma’rifet. erîat olmadan tarîkat, hakîkat ve ma’rifet olmaz. slâmu ya ama ve anlamada takva boyutunda derinle me sonucu, bu mertebeler te ekkül etmi tir.Bu durumda, herkesin normal gündelik kurallara uyarak ya adı ı slâm’a erî’at; dinde biraz takva cihetine a ırlık verenlerin ya adı ı ve ula tı ı inceli e tarîkat; takvâ ve verâda titizlikle varılan sonuca hakîkat; ve nihayet bu ya amanın, mânâ açısından ki ide ifade etti i bilgi planındaki sonuca ma’rifet denir ki, meydana geli i ya amakla sıkı sıkıya irtibatlıdır. lim ve ma’rifet bir imi gibi gözükmesine ra men aralarında ince bir fark vardır: ilmin zıddı cehil iken, ma’rifetin zıddı inkârdır. lim kesbî iken ma’rifet vehbîdir.”¹⁴⁹³

“Bu konudaki ayrımı daha detaylı ortaya koymak gerekirse unlar söylenebilir: Ulemânın ilme verdi i öneme kar ılık olarak mutasavvıfların ma’rifet üzerinde durdukları görülmektedir. Zahirî bilgilere ilim, Batınî bilgilere ma’rifet; er’î bilgilere ilim,tasavvufî bilgilere ma’rifet; akla, nakle ve dı tecrübeye dayanan bilgilere ilim, ke fe, ilhâma, sezgiye ve iç tecrübeye dayanan bilgilere ma’rifet; e yânın zahiri ile ilgili bilgilere ilim, batını ve iç yüzünü ke fetmek suretiyle elde edilen bilgilere ma’rifet denilmi tir. Sonuçta mutasavvıflar kendilerine mahsus bir bilgi olarak ‘ma’rifet’i tercih etmi lerdir. Onların bu bilgisi, sadece akıl veya haber ile ö renilen bir bilgi de il, bizzat kendi ya antularının (hallerinin) bilgisidir. Ma’rifet adını verdikleri bu bilginin sahibine ise, ârif demi lerdir. Ma’rifetin bir ba ka boyutu ise öyle ifade edilmi tir: Ma’rifet, kulun, Allah hakkında hiçbir ey bilmedi ini bilmesidir denilmi tir. Tasavvuf kitaplarında bu do rultuda pek çok söze rastlanmaktadır. Burada dikkat çekici olan husus, mutasavvıfların kendileri dı ndaki toplulukların sahip olmadıkları bir bilgiden bahsetmeleridir. Bu da Allah’ın kendilerine verdi i mutlak bilgidir. Mutasavvıflara göre bu bilgi, Hakk’a ve halka, Hak gözüyle bakabilme imkânını sa lamı tir.”¹⁴⁹⁴

Lutfî Efendi’nin iirlerinde de ma’rifet, yukarıda verilen bilgilerle do ru orantılı kullanılmı tır. Örneklerden ilki, Erzurum ili ile ilgili iirde yapılan bir duada geçmektedir. nsâf ve merhametle kalbimiz dolsun, gitti imiz yol erîat yolu olsun, kalbimiz ise ma’rifet nûrunu bulsun denilerek, ma’rifet nûrunun kalbde yerle mesinin

¹⁴⁹³ Cebecio lu, age, s. 486-487.

¹⁴⁹⁴ Himmet Konur, “ erîat ve Tasavvuf”, slâmiyât, Yıl: 1998, Sayı: 4, s. 122-123.

gereklili ine ve olayların ma'rifet nûruyla görülmesi gerekti ine i aret edilmi tir. Ma'rifete giden yolun erâtten geçti i de bu vesileyle bir kez daha vurgulanmı tır.

nsaf merhametle kalbimiz dola
Gitdi imiz tarîk erî'at ola
Kalbimiz envâr-ı ma'rifet bula
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum¹⁴⁹⁵

Ma'rifet sınırsız bir denize benzetilmi tir. Kenarı olmayan bir denizdir, çünkü Allah'la ilgili mutlak bilgiyi içerir, bu bilgiye de sınır tayin edilemez. Vuslata götüren yolda duraklar çoktur, yol uzundur. Uzun ve konakları çok olmasına ra men sâdıklar için bu yolda menzile varmak zor ve uzak gelmez. Yolun sonuna eri ilmez olmadı mın kanıtı, onun sonuna ula mı mestânelerin olmasıdır. Ma'rifet denizine dalınıp gönül ma'rifet nûruyla dolduruldu unda bu yolda menziller yakınla ır, oraya ula mak kolayla ır.

Bahr-i ma'rifetin kenârı yokdur
Vüsûl-i vuslatın menzili çokdur
Sâdıklara sanma bu yol ırakdır
Lutfî vâsıl olmu mestâneler var¹⁴⁹⁶

3.10.25. Bâde-Mey- erâb-Peymâne-Câm

Bâde, kelime olarak kadeh anlamına gelse de, mey ve arab gibi içki anlamında kullanılmaktadır. Peymâne ve câm ise, sözlükte kadeh anlamında kullanılmaktadır. Normal artlarda arab dinen içilmesi uygun görülmeyen ve kesin emirle yasaklanan bir içecektir ve içilmesi haramdır¹⁴⁹⁷. Fakat tasavvuf sistemle ip tasavvufî iirler yazılmaya ba landıktan sonra, airler iirlerinde anlatmak istedikleri konuyu do rudan söylemek yerine, bazı semboller olu turup onlarla anlatmayı uygun görmü lerdir. Seçtikleri sembollerin bir kısmı ise, dinen yasak olan ve uygun görülmeyen unsurlardan olu maktadır. Bunlar arasında bu ba lıkta ele alınan, bâde, mey, arap ve ba ka ba lık altında ele alınacak olan meyhâne, sâkî vb. kelimeler bulunmaktadır. Bu kelimeler

¹⁴⁹⁵ s. 657, . Erzurum Destânı, k. 15.

¹⁴⁹⁶ s. 175, . 112, k. 5.

¹⁴⁹⁷ Ey nananlar! çki, kumar, putlar ve fal okları üphesiz eytan i i pisliklerdir, bunlardan kaçının ki saadete eresiniz5/90. eytan üphesiz içki ve kumar yüzünden aranızda dü manlık ve kin sokmak ve sizi Allah'ı anmaktan, namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçersiniz de il mi? 5/91

kullanılırken, çe itli kelimelerle birlikte kullanılarak tamlamalar olu turulmu ve bamba ka anlamlar elde edilmi tir.

Bu konuda yazılan makalelerde bu kullanımların ortaya çıkı ı ve aralarındaki ayırım anlatılmı tır. *Konuyla ilgili makalede, “ arap”, “mey” ve “bâde” kelimelerinin tümü, insanın yaratıcı’ya duydu u a k anlamına gelmektedir. Bu a kın, sülûk mertebe ve menzilleri bakımından iddetli ve zayıf oldu u durumlar vardır: Yeni ba layanların a kları hepsinden zayıf olup “bâde” diye adlandırılır. Orta hallilerin a kısıya daha güçlü olup “mey” diye adlandırılır. A k hallerinin en güçlüsü ise sonuca ula anlara nasip olur ki buna da “ arap” adı verilir.*¹⁴⁹⁸ Bâde, mey ve arap kelimeleri makalede de anlatıldı ı gibi, a kın sembolü olarak kullanılmı tır. Anlatılan a k ilâhî a ktır, â ık ilahi a k arabını içince mest olup kendinden geçer. Kadeh anlamına gelen, peymâne ve câm kelimeleri ise içerisine arap dolan kap olmaları dolayısıyla â ı ın gönlüne nisbet edilmi tir. Â ı ın gönlü ilâhî a k arabıyla dolan bir kadeh gibidir. Â ı ın gönlü a k arabına kadeh oldu mu â ık mest ü hayrân olur ve maddi unsurlardan, gösteri , kibir vb. olumsuzluklardan kendini temizler ve kendisini sadece Allah’a verir.

Efe Hazretleri’nin iirlerinde bu sembollere sıkça yer verilmi ve konuyla ilgili müstakil iirler kaleme alınmı tır. Kullanılan kelimeler, tenasüp san’atıyla kullanıldı ı için bir ço u bir arada verilmi tir. Bunlardan her biri kendi ba lı ı altında detaylı de erlendirilecek, ba ka ba lık altında anlamı tamamlamak için kullanılanların ise kelime anlamları verilmekle yetinilecektir. Konuyla ilgili ilk örnekte, mey ve arap kelimeleri birlikte geçmektedir. Kendini bilme meyhânesinde ma’nâ meyi doludur, orada bulunan eynemâ arabından iç ve dünyanın bütün ba larından kurtulup esirli i bir kenara bırakıp sultân ol. Eynemâ arabı ve ma’nâ meyi, insanı maddi kaygılardan kurtarıp ona Allah katındaki konumunu ve dünyaya neden gönderildi ini hatırlatan içeceklerdir ki bunları içen kimse benli inden kurtulup kendini bulur, kendini bulunca da Rabb’ini bilir.

Men aref meyhânesinde mey-i ma’nâ doludur

¹⁴⁹⁸ Nasrullah Pürcevâdî, *Can Esintisi/ slâm’da iir Metafizi i*, Çev: Hicabi Kırlangıç, nsan Yay., stanbul-1998, s. 293.

Bir erâb-ı eynemâdan iç ki sultânlık budur¹⁴⁹⁹

Ezelden sermest olan bâdesini ballandırır, kızıl mey ve güzel sâkî meyhâneyi allandırır. Allah'la ruhlar âleminde yapılan bulu mada, mest olan ruhlar, bâdelerini ballandırıp, güzel bir tada kavu turmu ve hayatı ya anılır kılmı lardır. Meyhâne ise güzel sâkî ve onun narin elleriyle sundu u kızıl mey sayesinde göz ve gönül alıcı renklere kavu mu tur.

Ez-ezel sermest olan bâdesini ballandırır
Mey kızıl sâkî güzel meyhâneyi allandırır¹⁵⁰⁰

Ey içki sunan güzel bir bâde doldur ki kadehler vecde gelsin ve câmların cilâsı etrafa ı ık saçsın ki mestâneler vecdden raksa kalksınlar. Sâkî parlak kadehlere benzeyen, zikir ve a kla parlatılmı gönüllere a k arabını doldurunca gönüller içlerini dolduran sır kar ısında vecde gelip etraflarını aydınlatır ve yerlerinde durmalarına engel olan bu güçle raksa kalkarlar.

Bir bâde doldur sâkıyâ vecde gele peymâneler
Câmlar cilâ versin zıyâ raksa gele mestâneler¹⁵⁰¹

Lutfî Efendi, vahdet meyinin peymâneye dolmasını anlatırken de belli unsurların bir araya gelmesiyle bazı artların oluşup, meyın peymâneye dolduruldu unu anlatmaktadır. Öncelikle zaman, mekan ve artlar uygun ve tamam olmalıdır ki sonuç ortaya çıksın. Bu dörtlükte de, öncelikle ki inin gönül hânesinde, kendi acizli inin farkına varmasını sa layacak olan nefsinin bilme kitabını açmı olması gerekmektedir. Bu a amadan sonra ledünni ilimlerin dershânesinde, gönül kadehini vahdet meyiyle doldurarak, Allah'ın yüceli inin ve O'nun kar ısında di er varlıkların acziyetinin farkına varıp, gönlü mest olmu rindler bulunmaktadır.

Men aref kitâbı dil-hânesinde
Im-i ledündânın dershânesinde

¹⁴⁹⁹ s. 241, . 209, b. 6.

¹⁵⁰⁰ s. 244, . 214, b. 1.

¹⁵⁰¹ s. 173, . 110, b. 1.

Mey-i vahdet dolmu peymânesinde
Sermest-i peymâne rindâneler var¹⁵⁰²

Lutfî Efendi, vuslat duygusuyla yazdı ı bir beytinde, bugün meyhânedeki pîr-i mugândan, susuz gönlüm arab ister, la'l renkli arab ile birlikte yine gönlüm kebâb ister demekte ve gönlünün arzularını söylemektedir. lâhî a ka susamı gönül, tekkedeki pîrinden manevî feyz istemekte, la'l renkli feyz arabıyla birlikte kebâb istenmektedir. Burada gönlün kebâb istemesi ifadesiyle kastedilen, gönlün kebâb gibi yanmı olup hamlıktan kurtulması ve kızıl renkli arabın içine doldurulmasına layık hale gelmesidir. Kebâb ate in üzerinde döne döne pi irilir ve pi erken üzerinde bulunan hamlı a ait bütün unsurlardan arınır. Pi meden önce üzerinde bulunan su, kan, ya gibi unsurlar ate vasıtasıyla yok edilir ve servise hazır hale getirilir. Gönül de aynı ekilde a k ate inde pi irilerek, maddi olan,dünya sevgisi, hased, kin, üphe vb. bütün unsurlardan arındırılıp, a k arabının yanına yakı acak ve ona layık hale getirilir.

Bugün pîr-i mugânımdan dil-i te nem erâb ister
erâb-ı la'l-i reng ile yine gönlüm kebâb ister¹⁵⁰³

Cismin, bedeninin hayat kayna ı cân ise, rûhun hayat kayna ı da bâdedir. Bu bâde zevk ve evk kayna ıdır ve bunu için iki cihânda da keder görmez, gönlü huzur ve mutlulukla dolar. Beden, ya ama cân ile tutunur, onun hareketini, ya amını sürdürmesini sa layan cânıdır. Rûh ise, hayâta bâde ile tutunur, onunda canlı kalmasını, aktif olmasını sa layan bâdedir. Zira onun dama ında hâlâ ruhlar âleminde içti i bâdenin tadı vardır ve o bezmi hatırlayıp, bâdeden tekrar tatmayınca huzura eri mez, mutlulu u arayıp durur. Ona ula ıp içti inde ise, her iki dünyâda da mutlulu u bulup üzüntülerden uzak olur.

¹⁵⁰² s. 175, . 112, k. 4.

¹⁵⁰³ s. 181, . 120, b. 1.

Cismin hayâtı cân ise rûhun hayâtı bâdedir
Lutfî bu bâdeyi içen iki cihân görmez keder¹⁵⁰⁴

Zamânın sâkîsi, mestâneler bir kadeh arap umuduyla seni gözler. Ve ey kurtulu evinin fâtihi kadehler devrân eder. Meclislerde kadehlerin devrân etmesi, kadehlerden birer yudum içilerek elden ele dola tırılmaları adetine i aret etmektedir. Tasavvufî anlam olarak ise, zikir halkası ve halkada dönen derviler kastedilmekte, zikir halkasında devredenlerin gönül kadehlerine ak arabını dolduracak olan pîr gözlenmektedir.

Ey sâkî-i devr-i zemân gözler seni mestâneler
Ey fâtihi-i dâru'l-emân devrân eder peymâneler¹⁵⁰⁵

Men aref meyhânesinde i'tikâfa girmi mestâneler var, bu mest olmu ârifler vahdet meyini içince a lar gülerler. 'tikaf, kulun nefis terbiyesi ve manevi yolunla ma için yaptığı, Hz. Peygamber'in hayatında da örneği bulunan özel bir uygulamadır. Belirli bir zaman dilimini kapsar ve bu zamanda i'tikafa giren kişilerin davranışları da dahil bazı konularda perhiz uygular. Bu süreci başarıyla atlatıp manevi fayda sağlarsa irfan kapısından girer ve meyi vahdet içip onun nûruna kapılırlar. Bu nûrun etkisiyle hem a lar hem gülerler. Takdir edilirdi ki a lamak her zaman üzüntüden olmadığı gibi, gülmek de her zaman mutluluktan olmaz. Bu beyitte aynı zamanda bu çelişkiye ve inceliğe de i aret edilmektedir.

Men aref meyhânesinde mu'tekif mestâneler
Mey-i vahdet nû edince ârifân a lar güler¹⁵⁰⁶

Gaflet arabı ise, bu bağlamda buraya kadar anlatılanlardan bambaşka bir anlama gelmektedir. Gaflet gönlün uyanık olmaması durumunu anlatmak için kullanılır. Bu durum ise dini ve tasavvufî açıdan istenen bir durum değildir. Gaflet içinde olan insanlar, yaptıkları hataları ya fark etmezler ya da normal bir durum gibi görürler. Bu sebepten gaflet insanlara tavsiye edilen bir durum değildir. Efe Hazretleri de bu konuya

¹⁵⁰⁴ s. 200, . 151, b. 5.

¹⁵⁰⁵ s. 149, . 85, b. 1.

¹⁵⁰⁶ s. 179, . 117, b. 7.

temas etmi ve gafletin olumsuz bir durum oldu unu vurgulamı tır. Gaflet arabıyla, sarho olan kibirli ki inin gözleri ehvet perdesiyle ba lanır gider. Gözleri ehvet perdesiyle ba lanan ki i ise, dünyaya sadece maddi zevkler için ya anacak bir yer gözüyle bakar.

erâb-ı gaflet ile tekebbürü sermest edip
Perde-i ehvet acebdır gözlerin ba lar gider¹⁵⁰⁷

Â ıkların nar çiçe i dudaklarına, câmlar pervâne gibi döner. Cânıyla oynayan çılgın gönle gül renkli bâde verirler. Pervânelerin ı ın etrafında dönmeleri gibi, câmlar da â ıkların dudaklarına kavu mak için dönerler denilerek, tasavvuftaki devir anlatılmaktadır.Cânıyla oynayan çılgın gönle de sakinle ip, kendine gelmesi için gül renkli bâde verirler.

Döner pervâne-tek câmlar leb-i gül-nâr-ı u âka
Verirler bâde-i gülgûn dil-i eydâ-yı cân-bâze¹⁵⁰⁸

A a ıdaki beyitte ise, ideal olan bâde ve meyın tanımı yapılmı tır. Mey, seni mâsivâ sevgisinden uzakla tıran eydir, bâde ise, sana vahdet balından tattıran eydir. Hakiki anlamda mey, içeni dünya sevgisinden dünyaya ba lanıp âhireti ihmal etmekten korur ve maddi sevgileri gönülden söküp atar. Bâde ise, vahdet balıyla e de er olur ve içeni vahdete götürür, dolayısıyla her iki mısra birle tirildi inde, mey kesretten koparır, bâde ise vahdete götürür denilebilir.

Mey odur meydân-ı hubb-i mâsivâdan kat'ede
Bâde oldur bâl-ı vahdetden nevâz etsün seni¹⁵⁰⁹

Lutfî Efendi, sâkiden özel bir arap istemektedir. Bu arap câmsız da ılan, gül renkli bir araptır ve dîvâne gönül bir bâde ister. arap normal artlarda câmsız

¹⁵⁰⁷ s. 232, . 195, b. 2.

¹⁵⁰⁸ s. 470, . 541, b. 2.

¹⁵⁰⁹ s. 541, . 646, b. 5.

da ılmaz, ancak bu arap a k arabıysa onu sunarken câma koymaya gerek kalmaz, zira onun câmı sevenlerin gönülleridir ve o do rudan onlara akıtılır. Bu arap gül renklidir, çünkü rengini, kokusunu teri gül kokulu bir sevgiliden almı tır.

Bî-câm da ılur sâkî gül renkli erâb var mı
Hak a kına bir bâde ister dil-i dîvâne¹⁵¹⁰

Vahdet arabını içmek için, gönül meyhânesi yeterlidir, denilerek gönül meyhaneye benzetilmiştir. Bu kullanımda diğerlerinden farklıdır. Gönül genelde kadehe benzetilirken, burada meyhâneye benzetilmiştir ve vahdet arabının içildiği yer olarak tanımlanmıştır.

erâb-ı vahdet içme e
Besdir gönül meyhânesi¹⁵¹¹

Hidâyet câmı mey ile dolarsa aref nâyı ses vermeye başlar, insanolu hidâyetle kendisini bilir. O kendisini bilince, kendini bildiğinin delili olan nây etkileyici sesini duyurmaya başlar. Cânân ise kendi konumunu bilen â ı a nida eder ve güzel yüzünün incilerinden gösterir ve â ı ını bir nevi vuslata ulaştırır.

Mey dolarsa câm-ı hüdü nây-ı aref verir sadâ
Cânân eder ol dem nidâ görünür dîdâr dürleri¹⁵¹²

3.10.26. Meyhâne

*“Meyhâne içki içilen yere verilen isimdir. Tasavvufî muhtevalı metinlerde ise, meyhâne sembol olarak kullanılır. Meyhâne sembolü, kulun a k ve evkle Rabb’ine münâcat ettiği yer, tekke ve kâmil müridin kalbi gibi anlamlarda kullanılır.”*¹⁵¹³

Meyhâne, sûfî iirinde genelde tekke anlamında kullanılmıştır. Â ık, tekkede pîrinin sunduğu a k arabını içine sindire sindire yudumlar ve onun etkisinin rûhunun bütün

¹⁵¹⁰ s. 475, . 549, b. 3.

¹⁵¹¹ s. 533, . 634, k. 1.

¹⁵¹² s. 516, . 610, b. 5.

¹⁵¹³ Uluda , age, s. 366.

zerrelerine yayılmasını sağlar. A k bütün zerrelerine yayıldı nda ise, mest olur, masivâya kapanan gönlü Rahmân'a açılır, dünyâ sevgisini sürüp çıkardı ı kalbi, Allah sevgisiyle dolar. Fakat bunların olması için tekkeyi beklemesi, sabırlı ve inançlı olması, bütün gücüyle gönül kabını a k arabına kadeh yapmaya çalı ması gereklidir. Bunu yapabildi inde dünyâya bakı ı de i ir ve kâinat kitabında yazılmı hikmetleri okumaya ba lar.

Lutfî Efendi'nin iirlerinde meyhâne kelimesi, ilâhi a k arabının içildi i tekke anlamında kullanılmı tır. iirler incelendi inde, konuyla ilgili olarak yukarıda yapılan açıklamalarla paralellik arzetti i görülmektedir. İlk örnekte, meyhâne, derdlere dermân bulunan yer olarak tanımlanmı tır. Eynemâ arâbını göster ve ölümsüz bir hayat bah et denilmekte ve bu arabın sunuldu u yer olarakta meyhâne gösterilmektedir. Meyhânedeki arabı için dîvâneler, kendilerini dîvâneye çeviren dünyevî kaygılardan ve a ırlıklardan kurtulup akıllanmaktadırlar.

Göster erâb-ı eynemâ bah et hayât-ı innemâ
Meyhânedir dâr-ı devâ âkıl ola dîvâneler¹⁵¹⁴

İkinci örnek de meyhânenin ifâ yeri olmasıyla ilgilidir. Meyhâne, hikmet ifâ-hânesi ve derdlere dermândır, meyhânelerde arap içmekte sebat edip ifâ bulanları meyhânelerden sor. Meyhâne hastane gibi ifâ yeri oldu una göre orada sunulan bâdeler de dertlilerin derdine dermân olacak ifâ kayna ı ilaçlardır ve orada kalmakta ısrarlı olanlar er geç ifâyâ ula ırlar.

ifâ-hâne-i hikmet derdlere meyhânedir dermân
ifâ-yâb-ı erâbı âkif-i meyhânelerden sor¹⁵¹⁵

Ezelde kurulan ma'nâ meyhânesinde bir bâde ezilmi , imdi ise bu ma'nâ meyhânesinde binlerce bâde vardır. Ma'nâ meyhânesi, elest bezmi olarak dü ünülebilir. Orada bir bâde ezilmi ve rûhlar bu bâdeden içmi ler, ilâhî a kı bir ölçüde tatmı lardır. Fakat rûhlar dünyâya gönderildiklerinde, bir ço u bâdenin asıl mahiyetini unutmu lar

¹⁵¹⁴ s. 173, . 110, b. 2.

¹⁵¹⁵ s. 188, . 130, b. 4.

ve dünyaya dalıp maddi zevkler pe inde ko mu lardır. Ancak bu maddi zevkler onlarda doyum sa lamamı hep bir eylerin eksik kaldı ını ve aradıklarının o olmadı ını dü ünmü ler, bu noktada bazıları aradıklarının ezelde içtikleri bâdenin damaklarında kalan tadı oldu unu fark edip, ona buradada ula acakları yerlere yönelmi ler ve ezeldeki bir bâde, dünyâda binlerce olmu tur. Ma'nâ meyhâneleri olan tekkelere ko mu lar ve pîrlerinin gönül kadehlerine doldurdu u Allah a kindan kana kana içmi ler ve kalben tatmin olmu lardır.

Ezilmi ez-ezel meyhâne-i ma'nâda bir bâde
O meyhâne-i ma'nâda nice bin bâdeler vardır¹⁵¹⁶

Meyhâne kadehlerin devrân etti i, dönerken de muhte em parıltılarını etrafa yaydı ı yerdir. Ey gönül nûru mestâneye rahatlık evi meyhânedir. Â ıklar, gözleri ve gönülleri uyanık olarak, tekkedeki pîrin huzurunda feyz almak için beklerler. Pîr, â ıkların gönül ve zihin kaplarının geni li ine ve zaaflarına göre onlara feyz ve ilâhi a k arabı sunar. Her birinin ihtiyâcına göre zikirlerini belirler. Zikrederek önünde devrân eden gönül kadehlerini alabildikleri kadar doldurur ve meyhâne mestlerin rahatlık evi olur.

Devreylesün meyhânede peymâneler versün ziyâ
Meyhânedir mestâneye ey nûr-i dil dâru's-safâ¹⁵¹⁷

Bu beyitte de meyhânenin bir özelli i belirtilmektedir. Beyitte, Mevlâ'nın dergâhının kulu olan âlemin emîridir denilmi , kul ve emîr kelimeleri arasında yapılan tezat san'atıyla, anlamda güzel bir uyum yakalanmı tır. Beytin devamında, mey ile ölüyü diriltten meyhânemiz vardır denilerek, gönlü ölmü hissizlerin gönüllerini a k arabıyla diriltip, onlara manevi dinamizm kazandıran meyhâne anlatılarak ölmü gönüllere âb-ı hayat sunan tekkelere i aret edilmi tir.

¹⁵¹⁶ s. 198, . 148, b. 4.

¹⁵¹⁷ s. 98, . 13, b. 1.

Gedâ-yı dergeh-i Mevlâ olan emîr-i âlemdir
Mey ile mürdeyi ihyâ eder meyhânemiz vardır¹⁵¹⁸

Ma'nâ meyhânesini ve sâkînin sundu u bâdenin mahiyetini herkes anlamaz, onu gönül kö esinde sırları görüp hayrân olup kalmı lardan sor. Meyhâne, bâde, sâkî kelimelerini duyanlardan bir ço u bunların gerçek anlamda kullanıldı ını dü ünüp yanılabilir ve bunların delâlet etti i asıl anlamı anlamakta acze dü ebilir. Dolayısıyla bunları duyan herkesden sırları anlamalarını bekleme ve bu sırların anlamını, gönlüne yönelip onun tahtındaki sultânlar sultânıyla hem-bezm olup hayrân olanlardan sor ki sana do ruyu anlatsınlar.

Nedir meyhâne-i ma'nâ nedir yâ bâde-i sâkî
Girüp dilhâne küncinde görüp hayrân olandan sor¹⁵¹⁹

Vahdet meyhânesinin özelli i, sâkîsinden kaynaklanmaktadır. Vahdet meyhânesinin sâkîsi Allah'ın habîbi Hz. Muhammed(as)' dir. O hidâyete susamı gönüllere, hidâyet arabını sundu, ondan alıp içenler hidâyet nûruna boyandılar. Allah'ın habibi bedenen bu dünyâdan ayrılırken de hidâyet arabının sunuldu u dergâhı inananlara emânet edip gitti. İnsanları maddi ve manevi açıdan huzura kavu turup, toplumsal barı ı sa layacak olan slam dinini tebli edip insanlara ula tırma görevini Müslümânlara emanet ederek ebedi âleme irtihâl etmi tir.

O meyhâne-i vahdetde Muhammed'dir olan sâkî
Habîbullah bize teslîm edüp gitdi bu dergâhı¹⁵²⁰

3.10.27. Mest-Mestâne

*“Mest, sarho lu u anlatmak için kullanılan bir kelimedir. Tasavvufî terim olarak ise, A kın, â ı n bütîin varlı na hakim olup, iliklerine i lemesi anlamında kullanılır.”*¹⁵²¹ Tasavvuf edebiyatında sıkça kullanılan kelimelerdendir. Mest, Allah

¹⁵¹⁸ s. 202, . 154, b. 7.

¹⁵¹⁹ s. 230, . 192, b. 4.

¹⁵²⁰ s. 559, . 667, b. 3.

¹⁵²¹ Uluda , age, s. 361.

a kının arabını içmi ve hayrân olup kendinden geçmi , bu âlemden ba ka âlemlere aralanan pencerelerden ilâhî güzellikleri seyre dalmı tır. Efe Hazretleri de, iirlerinde mesti, ilâhî a k sarho u olarak ele alıp i lemi tir.

İk örnekte, mestler niyâzlarıyla öne çıkarılmı lardır. Sâzendelerin sazına ve mestlerin Allah'a yakarı ına kulak ver, arap da ıtan sâkînin nazını gör ki, onun nazını gören dîvâneler cânlarından geçerler. Allah a kıyla mest olup kendilerinden geçerler, Allah'ın rızâsına ula ma arzusuyla O'nu anarlar.

Sâzendelerin sâzına bak mestlerin niyâzına
Mu beçenin hem nâzına cândân geçer dîvâneler¹⁵²²

Gönül meyhânesinde, sürekli mest olanlar, ayakta dururlar ve her seher Kevser gibi, amaca uygun olarak arap içerler. Seherlerde uyanık bir göz ve gönülle bir haber umuduyla mâ u un yolunu gözlemek çok önemli görülmü ve hakîki â ıklardan beklenen bir davranı olmu tur. Lutfî Efendi de A k arabıyla sürekli sarho gezenlerin, seherlerde uyanık ve kıyâm halinde oldu una i aret etmi ve buna i aret ederken büyük olasılıkla sabah namazını ve zikirleri kasetmi tir. Bu â ıklar her seher, kevser arabı içer gibi a k arabıyla gönüllerini ve zihinlerini üphelerden temizlerler.

Dem-hâne-i dilde devâm mest-i müdâm eyler kıyâm
Kevser gibi vefk-ı merâm içer erâbı her seher¹⁵²³

Lutfî Efendi, Hakk'ı arayanlara tavsiyelerde bulundu u bir dörtlü ünde, saf arabı meyhânedede bul, zamanın sâkîsi ile açıkça görü ve Hakk'a dayanıp, samimiyetle sâkînin ete ini tut, Hakk'ın ba tan aya a mest olmu â ıklarla dolu meyhâneleri var demektedir. Tekkeye gelip bütün olumsuzluklardan ârî olan saf arabı bul ve zamanın mür idi ile do rudan görü üp ona intisâb et, göreceksin ki ona intisâb eden ilk ki i de ilsin Allah'ın izniyle ilâhî a ka ula ıp, a k arabından içip sırlara â inâ olmu larla tekkeler doludur.

Meyhânedede bul bâde-i hâlisi meyânda

¹⁵²² s. 149, . 85, b. 3.

¹⁵²³ s. 174, . 111, b. 4.

Sâkî-i zemân ile görü do ru ayânda
 hlâs ile dâmânını dut Hakk'a dayan da
 Sermestler ile dopdolu meyhânelerin var¹⁵²⁴

Mey içen kendinden geçer, â ıklar ise sarho olur. Sevgili, â ıkların ci erini kebâb ister. Â ıkların ci erinin kebab istenmesi, ci erlerinin a k ate inde iyice pi irilip dünyevi ilgilerden ve sevgilerden arındırılmı olmas ı anlamına gelmektedir. Sevgilinin, a kından mest olanları huzuruna kabul ölçüsü ci erlerinin a k ate inde pi mi olmas ıdır.

Â ıklar olur serho mestâne olur mey-nû
 Dildâdeleri dildâr ci eri kebâb ister¹⁵²⁵

A a ıdaki beyit de, muhteva açısından bir öncekiyle benzer özellikler ta ımaktadır. Beyitte, ezelde mest olan â ık daima âh çeker ve ci eri her dem a k ate iyle yanıp, da lanır. nsan rûhu bedenlenmeden ezelde a k bâdesini içip mest olmu tur. çti i bâdeyi dünyaya geldi inde de unutmayan ruhlar, ezeldeki bulu mayı hatırlayarak hasretle âh çekerler, ci erleri de bu hasret ate iyle yanar, bu hasret her an içlerinde oldu u için de onlar sürekli mest gezerler.

Ezel mestânesi sermest olur dâim çeker âhı
 Yanar a k âte ine odlanır her dem ci er-gâhı¹⁵²⁶

A k ehlinin himmeti yüce olur. Onların gönüllerindeki kısmetleri Mevlâ'nın sevgisidir ve onlar bu sevgiyi gönül tahtlarına sultân yaparak cânlarından geçmi sermestler olmu lardır, dolayısıyla Allah'ın hikmetlerini sorgulamazlar ve yokluk âleminde meydân alıp hünerlerini sergilerler. Onlar Allah'da fâni olup gerçek varlıklarını kazanırlar.

Ehl-i a kın olur himmeti âlf
 Muhabbet-i Mevlâ dilde nevâli

¹⁵²⁴ s. 196, . 144, k. 4.

¹⁵²⁵ s. 184, . 126, b. 2.

¹⁵²⁶ s. 558, . 667, b. 1.

Sermest-i serbâzın yokdur süâli
Âlem-i ademde alur meydâni¹⁵²⁷

3.10.28. Sâkî –Mu beçe-Pîr-i mugân

“Sâkî, Arapça sucu demektir. çki meclislerinde kadehlere içki da itan ki iye de sâkî denir. Tasavvufî sembol olarak ise, Feyyâz-ı mutlak, sevgi ve feyzin kayna ı olan Allah, mür id gibi anlamlarda kullanılmı tır.”¹⁵²⁸ “Pîr-i mugan ise, meyhâneciye denegelmi tir. Mug, ate i mukaddes bilen Zerdü tîlerin âte -gedelerinde, yani ate yaktıkları mabedlerinde hizmet edenlere denir; pîr-i mugan ise bunların ulusudur. ark klasik edebiyatında, arap ate e benzetilmi , meyhâne de ate -gedeye te bih edilmi , meyhânede hizmet eden genç, ate -gededeki genç rahip yamakları yerine geçmi , böylece mu beçe ve pîr-i mugan da bu edebiyata girmi tir. Tasavvufî manada meyhâne ve ate -gede, a k ate inin yalımlandı ı yer, feyz yeri, dergâh ve tarîkat büyü ünün bulundu u mahaldir. arapsa onun sundu u a k ve feyz arabıdır. Bu anlama göre mug, ve mu beçe, a k arabının sâkîsi olan ki iler, rehberlerdir; pîr-i mugansa a k arabını sunan vahdet feyzini veren kâmil mür ittir.”¹⁵²⁹

Lutfî Efendi, eserindeki a k temalı iirlerinde sıkça geçen bu kavramları tamamen tasavvufî anlamlarıyla kullanmı tır. İlk örnekte pîri muganı ele alarak onun kendisine merhamet edece i ümidi içerisinde oldu unu ifade etmi tir. Gönlü ba lı, â ik nâyimin a k na melerinin makamına dokunma, zira o en iç yakıcı makamla ses vermekte ve eserini icrâ etmektedir.

Lutfî’ye terahhûm ede ol pîr-i mugân ki
Emr eyleye dil-beste revî nâyime de me¹⁵³⁰

Tasavvuftaki gizlili in anlatıldı ı bir beyitte de sâkî ve pîr-i mugan birlikte kullanılmaktadır. Dervî in mahrem oldu u sırları gizli tutması ö ütlenmektedir. Mey meclisinde, gül gibi taze elleriyle arap sunan sâkîye sı nımp, a k arabının müptelası ol, a k erlerinin boy gösterdi i meydâna gir, fakat orada görüp, hissedip, ya adıklarını pîr-i

¹⁵²⁷ s. 600, . 724, k. 4.

¹⁵²⁸ Cebecio lu, age, s. 614.

¹⁵²⁹ Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, nkılap Yay., stanbul-2004, s. 254.

¹⁵³⁰ s. 456, . 522, b. 5.

mugâna söyleme. Onlar, senin Allah'a sunaca ın hediyelerinin bulundu u da arcı nda gizli kalsın, mür id sen söylemesende sende meydana gelen de i ikli in haberdâr olması gereken kısmından Allah'ın izniyle haberdâr olur.

Bezm-i meyde sâkî-i gül-deste eyle ilticâ
Mey-ke ol meydâne gir pîr-i mugâne söyleme¹⁵³¹

Yay ka lı bir delikanlı, siyah zülüflü bir servi boylu pîr-i mugân yüce bir divan kurmu , o divanın bulundu u mecliste rindler a kla döner. Mür idin kurdu u zikir halkasında a k arabını içip sarho olmu rindler, kendilerinden geçmi halde dönüp, mür idlerinin e li inde Allah'ı zikrederler.

Ebrû-kemân bir nev-civân zülf-i siyah serv-i revân
Pîr-i mugân âlf dîvân kurmu döner rindâneler¹⁵³²

Tekkede Allah a kını anlatan mür id, gönülleri kendisine ba layan kemân ka lı bir yi ittir. Böyle bir meclisde elden ele devr eyleyen feyz kadehleri mercândan ve mercân nakı lı olsun. Böyle meclislere gönül alan kadehler lâyıktır ki mercân, rengi genelde kırmızıya yakın bir deniz canlısıdır. Onunla bezenip i lenen veya ondan yapılan kadehler ayrıca kıymetlidir, zira bu canlı denizin derinliklerinde ya amakta, ona ula mak ve elde etmek çok kolay olmamaktadır. Bundan dolayı da kıymetlidir. Devreden gönül kadehleri de canlıdır ve içleri gül renkli kızıl a k arabıyla dolu oldu u için mercana benzemektedir.

Mu beçeler dilke güzel ebrû-kemân bir nevcivân
Meyhânede devr eyleyen peymâneler mercân ola¹⁵³³

¹⁵³¹ s. 503, . 590, b. 5.

¹⁵³² s. 149, . 85, b. 5.

¹⁵³³ s. 103, . 21, b. 2.

Efe Hazretleri, Hz. Peygamber'e veya dönemin mür idine seslenerek, kevser sunan sâkî, da ittı ın feyz dolu kevser arabından bana da ver, ondan içeyim ki kendime gelip yanlı yollara gitmeyip, dosdo ru yol üzere devâm edeyim demektedir.

Ey sâkî-i Kevser-nisâr
Doldur erâb-ı eynemâ¹⁵³⁴

Ey cân sâkîsi nerdesin, getirece in arapla cânıma hayat bah edecek, gözümdeki basîret perdesini kaldırıp vîrâne gönlümü ma'mûr hale getireceksin. Bu beyitte cân sâkîsi tamlamasıyla farklı bir anlam ortaya çıkarılmı ve sâkînin görevine i aret edilerek onun arap da itan ki i oldu u ifade edilmi tir. Fakat onun da ittı ı sıradan bir arap de il, gaflet içerisinde olanları hidâyete yönlendiren bir araptır.

Ey sâkî-i cân nerdesin kaldır basîret perdesin
Sâkî erâb âverdesin ma'mûr ola vîrâneler¹⁵³⁵

Elest meclisinin sâkîsi, bâdeyi her eyden kıymetli görenler seni gözler, sermestlerin elinden tut ki, gönülleri nûra gark olsun. Elest meclisinin sâkîsi, ruhlar âleminde rûhları kendi a kıyla mest eden Allah(cc)'tır. Bu cânların bâdeye dü künlü ü elest meclisinden kalan bir yadigârdır. Mür id da ittı ı feyz ile onların gönüllerini nûrlandırır.

Ey sâkî-i bezm-i elest gözler seni bâde-perest
Sermestlere ol dâd-res pür-nûr ola dil-hâneler¹⁵³⁶

O gönül açan mecliste sâkî devr eyleyip bo alan peymâneleri doldurdukça, meclistekiler, üzüntü ve kederden kurtulurlar. Burada gamdan kurtulma hem sâkî hem de meclistekiler içindir. Mür id insanların ir âdına Allah'ın izni ile sebep oldukça, kendisi de mutlu olur, bir ki inin daha cehennem ate inden kurtulup, hem dünyada huzur içinde ya ayaca ını, hem de âhirette mutlulu a kavu aca ını dü ünme mür idi mutlu eder.

¹⁵³⁴ s. 87, . 2, k. 1.

¹⁵³⁵ s. 174, . 110, b. 4.

¹⁵³⁶ s. 174, . 110, b. 3.

O bezm-i dil-gü âde devr eyledikçe sâkî
Gamdan olur âzâde verdikçe bâde sâkî¹⁵³⁷

Gönül zevk kayı ı olup denize dalmı , sâkî a k denizinde dalgalarla me k ederek zevk içerisinde ilerleyen gönül kayı ıyla zevk içerisinde kalmı ve zevkle devredip kendi gönlündeki kıpırtıları ve feyzi çevresine da ıtmaktadır.

Dil zevrâk-ı zevk olmu deryâsına hem dalmı
Sâkî yine zevk almı zevkâne döner sâkî¹⁵³⁸

Sâkî elindeki dolu kadehiyle ve gönlündeki a k zevkiyle a k arabının da ıtıldı ı mecliste rindlere yara ır ekilde döner. Ayak kadeh anlamında da kullanılan bir kelimedir. Sâkî elinde dolu kadehiyle ve kadehin gönle bah etti i zevkle kendinden geçmi dönmemektedir.

Dolmu aya ı elde zevkı bulunur dilde
Bu bezm-i mey ü mülde rindâne döner sâkî¹⁵³⁹

Sâkî elest meclisinde, yüce ruhlu kimselere Hz. Peygamber'in hidâyet arabından da ıttı ve onu içenler hidâyet buldu. Elest bezminin sâkîsi hakîki varlık olan ve kendisini tanıyıp ebedi saadete ermeleri için âlemleri yaratan Allah(cc)'tır. Âlemlere rahmet olarak yarattı ı habîbini nsânlara hidâyet kayna ı kılan ve ona tâbî olanı hidâyete ve saadete erdiren de ezel sâkîsi Allah'tır.

Sâkî-i rûz-i elest saîdlere da ıttı
çen buldu hidâyet erâb-ı Muhammedî¹⁵⁴⁰

¹⁵³⁷ s. 531, . 630, b. 1.

¹⁵³⁸ s. 520, . 616, b. 3.

¹⁵³⁹ s. 520, . 616, b. 2.

¹⁵⁴⁰ s. 578, . 692, b. 9.

3.10.29. Gönül-Kalb

“Kalb, kelime olarak çevirme, döndürme anlamlarına gelmektedir. Kalbin terim anlamı ise, insan vücudunda hayatın merkezi olarak bilinen ve insanda ilk olu up fonksiyonunu icraya ba layan organdır ekinde ifade edilebilir. Kalbin tasavvufa bakan yönüne ise gönül ismi verilir. Gönül insanın manevî merkezi, Allah’la bulu ma noktası, tecelli nûrunun aynasıdır.

Manevi kalb ile fiziki kalb konuyla ilgili bir eserde öyle kar ıla tırılmı tır: Manevî kalb tıpkı fiziki kalb gibi i lev görür. Fiziki kalb insan bedeninin en merkezi yerine yerle iktir; manevî kalb ise alt benlik ile ruh arasında bir yere yerle mi tir. Fiziki kalb bedeni düzenler; manevî kalb ise psi eyi düzenler. Fiziki kalb taze, oksijenli kanı bedendeki her bir organ ve her bir hücreye göndermek suretiyle bedeni besler. Ayrıca damarlar aracılı ıyla kirli kanı toplar. Aynı ekilde, manevî kalb hikmet ve nûr yayarak ruhu beslerken ki ili i de tahammül edilmez özelliklerden arındırır. Kalbin bir yüzü maneviyat âlemine, öbür yüzü ise alt benlik âlemine ve negatif özelliklerimize dönüktür. Fiziki kalb yaralandı nda hastalanırız ve e er a ırı derecede hasar görürse ölürüz. E er manevî kalbimiz nefsin(ya da alt benli in) negatif karakteristiklerine boyanırsa, manen hastalanırız. E er kalbimiz tamamen nefsin egemenli ine girerse, manevi ya amımız sona erer. Kalb duygusallıkla karı tırılmamalıdır. Öfke, korku ve açgözlülük gibi duygular nefsten gelir. nsanlar “kalplerin arzusu” hakkında konu tukları zaman, genellikle nefsin arzularından söz etmektedirler. Nefsler zevke dü kündür ve Allah (cc) ile ilgilenmezler; kalb ise Allah(cc)’a dü kündür ve yalnızca Allah (cc)’ı anmakta zevk arar.

Sûfî psikolojisi kalbin beslenmesi ve geli tirilmesi gereksinimini vurgular. Kalbi açık olan kalbi kapalı olana nazaran, daha arif ve daha efkatli ve daha anlayı lıdır. Burada kalpten kasıt fiziki kalb de il, batınî manevî yapıdır. Kalplerimiz batınî ı ın, ilhamımızın, yaratıcılı mızın ve tutkumuzun kayna ıdır. Gerçek bir sûfî, kalbi canlı, uyanık ve nûrla dolu olan ki idir. Bir sûfî müridinin ifadesiyle; “e er sözler kalpten geliyorsa, kalbe girecektir; ancak e er dilden geliyorsa kulakların ilerisine geçemezler.”¹⁵⁴¹

¹⁵⁴¹ Frager, *Kalp Nefs ve Ruh*, s. 46-47.

“Kalp, Allah(cc)’ın herkesin içine yerle tirdi i bir mabeddir; içimizdeki kutsal kıvılcımın mekânı olarak yaratılan bir mabed. Dervi olmak ise her insanın kalbinin ilahi bir mabed oldu unu hatırlamaktır. Birço umuz idollere(idollerle, ün, para ve güç gibi bu dünyanın fani eylerini kastediyorum) tapınmayı kalbimize soktuk ve kendimizi onları elde etmeye adadık. Tasavvufun temel âdetlerinden birisi “la ilâhe illallah” kelime-i tevhidini sık sık tekrarlamaktır. Tasavvuf disiplini, kalbimizi temizleyerek onu ilahi huzuruna uygun mabedler haline getirmeyi içerir.”¹⁵⁴²

“Gönül, ilâhî hitabın mahalli ve muhatabıdır. Marifet ve irfan denilen tasavvufî bilginin kayna ı ke f ve ilham mahallidir. Allah’ın evi, yere gö e sı mayan Allah’ın içine sı dı ı yerdir. Tecellî aynası ilâhî isim ve sıfatların en mükemmel ekilde tecellî etti i yerdir.”¹⁵⁴³

brâhim Hakkı Hazretleri’nin eserinde ise kalp u ekilde anlatılmaktadır: “Ehlullah demi lerd ki: Kalp bir et parçasıdır. Fakat içi ilâhîdir. Allah’ı bilme ve sevme makamıdır. Büyüklü ü, anı, fazileti bu özelli indendir. rfan ehlinin kalbi, Allah’ın feyz ve kereminin ye erip geli ti i bir bahçedir. lâhî güzelli i aksettiren bir ayna, onun ilim ve irfânunun bir hazinesi, lûtu f ve ihsânının bir denizidir ve O’nun(Allah’ın) evidir. Kalbinin bu özelli ini bilen ki i nefsinin ve Allah’ını bilmesi için, zikr u ibadetle gönlünü cilâlar, ona ilâhî nurun aksetmesini, onun bilgisiyle, a k ve sevgisiyle dolup ta masını sa lar.”¹⁵⁴⁴

Kalp ve gönül Lutfî Efendi’nin iirlerinde en çok kullanılan kelimelerdendir. Zira tasavvuf yolu gönülden ba layıp gönüllere oradan da Allah’a ilerleyen bir yoldur. Efe Hazretleri hem dervi hem de mür id olması dolayısıyla bu durumun fazlasıyla farkındadır. Bu nedenle eserinde gönlün tanımını ihtiva eden iirlerin yanında gönül anlamında kullanılan “dil” redifiyle yazılmı iirler de bulunmaktadır. Konuyla ilgili müstakil iirlerin yanı sıra, eserdeki hemen her iirde gönül, kalp veya dil kelimesi kullanılmı tır. Kainatın merkezi ve hülasası insan insanın merkezi ve hülasası ise gönüldür. Eserdeki iirlerde de bu anlayı mevcuttur.

Konuyla ilgili ilk örnekte, gönlün tanımı yapılmakta ve irfân güne i do unca gönül burcundan Hakk’ı gösterir, her iki âlemde Sübhân’ın tecellî mahalli gönüldür

¹⁵⁴² Frager, *Kalp Nefs ve Ruh*, s. 48.

¹⁵⁴³ Uluda , age, s. 296-297.

¹⁵⁴⁴ brâhim Hakkı Hz., *Marifetname*, c. 1, s. 82.

denilmektedir. Allah(cc) kendisine tecellî yeri olarak gönlü seçti i ve O'nun ancak gönlü gözüyle mü ahede edilebilece i ifade edilmi tir.

Do unca mihr-i irfân burc-i dilden gösterir Hakk'ı
Gönüldür her dü-âlemde tecellî-gâh-ı Sübhânî¹⁵⁴⁵

Gül ya dıran ete e gönlünü ba lamak sana yeter, gönlünü bir mür ide ba la fakat dikkat et bu kararı, kimseler duymasın.

Beste-dil ol dâmen-i gül-bârda besdir sana
Ser-fürû et emrine sen zer-fe âne söyleme¹⁵⁴⁶

Gönül gül eni her zaman vahdet gülleri açar, fakat bunu gönül evindeki, sulh halinde bulundu un men e itibariyle olumsuz olan duyguların bulundu u bölüme söyleme, duyurma. Bilindi i gibi kalbin yedi tavrından söz edilmektedir: “1- Sadr: Gö üs, slâm cevherinin oca ıdır.2-Kalb: Yürek, îmân cevherinin oca ıdır. 3- e af: Sevgi, halkı sevme ve onlara acıma cevherinin oca ıdır. 4- Fuad: Gönül, temâ â mahallidir. 5- Habbetu'l-kalb: Hakk'a yönelen sevginin mahallidir. 6- Süveydâ: Sevdâ, gaybı mükâ efe mahallidir. 7- Muhcetu'l-kalb: lâhî nûrların tecellî mahallidir.”¹⁵⁴⁷ Bu yüce duygular gönülde barınmakla birlikte orada men e itibariyle kötü fakat ıslah edildi inde fazlasıyla faydalı olacak duygular da barınır. Kin, nefret, kıskançlık, inatçılık vb. duygular kökeni olumsuz, ancak kin ve nefret Allah'ın yapılmasını istemedi i kötü kabul edilen davranı lara yöneltildi inde, kıskançlık güzel i lerde yarı ma konusunda oldu unda, inatçılık ise Allah'ın emrettiklerini yapıp yasakladıklarından kaçınma hususunda oldu unda olumlu sonuçlar do uran duygular haline gelir. Lutfî Efendi tam da bu noktadan bahsetmektedir ki, kalbin bu bölümüne kar ı her zaman tetikte ve ihtiyatlı olunmalıdır ve manevi anlamda ya anan her güzelli in bu bölüme duyurulmamasını ve oradaki tehlikeli duyguları olumsuzlu da sevkedebilecek tahriklerden kaçınılmasını önermektedir. Bundan dolayı da gönül

¹⁵⁴⁵ s. 599, . 722, b. 14.

¹⁵⁴⁶ s. 502, . 590, b. 2.

¹⁵⁴⁷ Uluda , age, s. 297.

göl eninde açan vahdet güllerinin güvenli ini sa lamak için, bu olayı gönlün di er tarafı duymasın denilmektedir.

Verd-i vahdetler açar Gül en-i dilde her zaman
Gölbe-i gönlündeki dârü'l-emâne söyleme¹⁵⁴⁸

A a ıda verilen örnekte ise, Hz. Peygamber'in sevgisinin kalpte meydana getirece i etkiye i aret edilmi tir. Gönüllerin nûru olan tevhid nûru, elbette kalbe aydınlık verir. Habîb-i Kibriyânın sevgisi ise, gönülleri süsler. Gönüller Allah'ın birli ini bilmek ve bütün varlı ıyla hissetmekle aydınlanır ve bu aydınlanan gönüllerin süslenmesi ise, âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed (as)'in sevgisini orada yerle tirmektir.

Envâr-ı tevhîd nûr-i dil kalbe verir elbet zıyâ
Eylar müzeyyen dilleri hubb-i Habîb-i Kibriyâ¹⁵⁴⁹

Gönül, her insanda bulunan, Mevlâ'nın tecellî mahallidir ve sınırları ve sonu olmayan bir hikmet denizidir. nsan gönlüne yönelip kıymetli inciler arayan bir inci avcısı gibi onu ke fe çıkarsa, kendi içerisinde ta ıdı ı uçsuz bucaksız hazinenin farkına varıp, ondan sayısız inci ve mücevher çıkarabilecektir.

Tecellî-gâh-ı Mevlâ'dır gönül her ferde mevcûddur
Bu bahr-i hikmete gir bak bulunmaz hiç nihâyâtı¹⁵⁵⁰

Gönül, yüzbinlerce perdenin kalkmasına sebep olur, kendini bilme dershânesinde gönül nice ârifler yeti tirir. nsan kendi sınırlarını fark ettikçe irfânı artar ve irfânı arttıkça da ilâhî sırlarla kendisi arasındaki perdeler kalkıp, sırlara â inâ olur.

Sad-hezâran perdelerin ref'ine olur sebep
Men aref dershânesinde ârifân eyler gönül¹⁵⁵¹

¹⁵⁴⁸ s. 502, . 590, b. 3.

¹⁵⁴⁹ s. 632, . Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed'e, b. 2.

¹⁵⁵⁰ s. 548, . 656, b. 4.

¹⁵⁵¹ s. 326, . 330, b. 4.

İlhâmın fermânına tâbi olan, kendisine ilhâm olunan, Allah'ı hakkıyla bilen irfan sahipleridir. Gönülün Mevlâ'yı bilmesinde en büyük yardımcı ise Kur'ân'ın feyzidir. İnsanlar Kur'ân okuduklarında onun hem mesajıyla muhatap olurlar hem de manevî atmosferinden feyz alarak ruhlarını tekâmül ettirirler.

Tâbi-'i fermân-ı ilhâm ârif-i billâhdır
Füyûzât-ı Kur'ân ile Mevlâ'yı bildi gönül¹⁵⁵²

Efe Hazretleri, bir ba ka beyitte ise gönülünün eri ti i lütuflardan dolayı Allah'a hamd etmektedir. Hamd olsun, gönül hikmet aynasına baktı ve tevhid sırrının kevseriyle doldu. Gönülün belli bir noktaya geldi i ve tecelliye mazhar oldu u anlatılmakta, gönülün manevi âlemde ne kadar aktif oldu u vurgulanmaktadır.

Mir'ât-ı hikmete nâzır hamd ola oldu gönül
Sırr-ı tevhîd kevseriyle hamd ola doldu gönül¹⁵⁵³

Gönül, hidâyet nûrunun aydınlı ıyla e yâdaki sırları okur, kendi nefsinin bilmek isteyip bunun için çalı an istekli ki i gönülde sevgiliyi görür. Gönül Allah'ı ve O'nun habîbini bilerek hidâyet nûruyla aydınlanınca, e yânın sadece gözle görünen kısmına bakmaz, onun arkasındaki sırları da görerek e yânın mahiyetini ve hakîkatini anlayarak ârif olur, irfân melekesini kazanıp ârif olunca ise, sevgili bütün endâmıyla ona görünür.

Gönül nûr-i hidâyetle okur esrâr-ı e yâyı
Aref dersin alan tâlib görür dilde dilârâyı¹⁵⁵⁴

Gönülün tanımının yapıldı ı bir di er beyitte ise, gönül, Ar 'ın kubbesinde bulunmaz incü ve mercândır ve dünyada bulunmayan, devrin âhısın denilmi tir. inci ve mercân, ikisi de denizden çıkarılan ve süslemede kullanılan de erli malzemelerdir ki onların benzer özelliklerinden bir di eri de, mercânın bir deniz canlısı olması, incinin ise bir deniz canlısı olan istiridyenin içerisinde ve onun salgısından olu mu olmasıdır.

¹⁵⁵² s. 337, . 347, b. 5.

¹⁵⁵³ s. 336, . 347, b. 1.

¹⁵⁵⁴ s. 535, . 636, b. 1.

Dolayısıyla her ikisinde de ufak farkla canlılık özelliği bulunmaktadır. Gönül, tezyinatta kullanılan iki önemli unsur olan inci ve mercân gibidir hem de sıradan bir yerde değil Ar'ın kubbesindeki süslemelerde kullanılanlardan bile daha kıymetli bir inci ve mercândır. Ayrıca gönül öyle bir âh'dır ki, zamanın manevi önderi gibidir. İnsan bedeninde, mürîdin etkilediği ve ondan etkilenen mahal, kalbin manevi yönü olan gönüldür.

Kubbe-i Ar'da bulunmaz incû mercândır gönül
Küre-i ferde bulunmaz âh-ı devrândır gönül¹⁵⁵⁵

Gönül ehirlere ve ülkelere benzetilmi ve masiva çölleri geçerek, gönül illerini seyrete, gönlün hallerini öğren ve gönülleri kazan denilmiştir. Gönül kazanmanın yolu hayattaki öncelikleri iyi belirlemekten geçmektedir. Öncelikle maddeye gönül ba lamadan, masivâ çöllerinden geçmek gerekmektedir ki, gönül illeri seyredilebilsin, gönül illerini seyrederken de bo bakı larla değil basiretle bakmak gerekmektedir ki, gönül evleri elden gitmesin ve gönülden gönüle köprüler kurularak gönüller fethedilip, Allah'a adansın.

Seyret gönül illerini geç mâsivâ çölleri
Kesbet gönül hallerini dil-hâneler elden gider¹⁵⁵⁶

Gönül Allah'ın sultân olduğu bir saray ve tevhid goncasının bulunduğu yerdir. Ayrıca, irfân ehline verilmiş sırların tecellî ettiği yerdir. Gönül verilmeye en layık olan Allah'tır, O gönlün yaratıcısı, duygu denilen hissî özellikleri insanlara verendir. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda, gönül sarayındaki sultân tahtına en layık olan Allah(cc)'tir, dü üncesinde

birle ilmesi daha kolay olacaktır kanaati olmaktadır. Gönül aynı zamanda tevhid goncasının yeti ipine v ü nemâ bulunduğu yerdir. Gonca vahdetin sembolü olması dolayısıyla ayrıca anlam ifade etmektedir. O aynı zamanda âriflere, e yânın veya hadiselerin sadece zahirine bakarak yorum yapmayan, onların görüntüsünün ardındaki hikmetleri de fark edebilenler için gönül, sırların açıklığı kavut olduğu özel bir yerdir.

¹⁵⁵⁵ s. 331, . 339, b. 1.

¹⁵⁵⁶ s. 266, . 245, b. 7.

Gönül vahdet serâyıdır mahall-i gonce-i tevhîd
 Tecellî-hânedir esrâr müsellemler ehl-i irfâne¹⁵⁵⁷

Dünyaya ba lanılmamasının gereklili inin anlatıldı ı beyitlerden ikisinde ise, gönül, bu vefâsız yâre aldanma, Allah'ın rızâsından ba ka bir kâre de sakın aldanma, zira insano lunun fayda anlamında dünyadan alabilece i eyler sınırlıdır denilerek Allah ve Peygamber için bu konuda hassas olunması istenmektedir. Buradan götürülebilecek olanlar, Allah yoluna verilenler ve onun rızasını kazanmak için yapılan çalı malardır. Bu manevi boyutu olan unsurlardan ba ka, bu dünyadan âhirete bir ey götürmek olanaksızdır. nsano luna buradan götürdü ünde orada kurtulu olabilecek tek ey Allah'ın rızâsıdır. Dünyâ somut maddeye dayalı bir âlemdir, fakat gidilecek âlemin nasıl olaca ı tam olarak bilinmedi inden ve madde olan cesed dünyada bırakıldı ndan, oraya maddi unsurların götürülemeyece i kanaati a ır basan bir kanaattir. Dolayısıyla bunları idrak ederek, dünyaya aldanmamak gerekmektedir.

lâhî Lutfî'ye lutfet kulundur kemter-i müznib
 Bu yâr-i bî-vefâdâre gönül aldanma aldanma¹⁵⁵⁸

Hudâ hakkı Hudâ hakkı Muhammed Mustafa hakkı
 Rızâdan gayri bir kâre gönül aldanma aldanma¹⁵⁵⁹

Gönül meyhâne olarak nitelendirilmi tir. Gönül meyhanesi, tarikat yolunda yürüyenler için bir seyrangâh, â ıklar için ma' uklarına yakaracakları bir niyaz yeri, nazlı kulların cilve yeri olarak yeterlidir, en uygun mekandır. Yolda olanlar etraflarının manzarasını seyrederek giderler, tarikat yoluna girenler de gönül meyhanesinde olanların hikmetini anlamak için onları seyrân ederler, â ıkların en etkileyici, gönül yakan yakarı ları bu meyhânedan yükselir, nazlı nazlı cilve yapanlar için ise bu meyhânedan daha uygun bir mekan yoktur. Gönül sınırsız bir yerdir ki bütün maddi ve bilhassa manevi ihtiyaç sahiplerinin sı abilece i bir mekândır.

¹⁵⁵⁷ s. 499, . 583, b. 2.

¹⁵⁵⁸ s. 479, . 553, b. 12.

¹⁵⁵⁹ s. 479, . 553, b. 11.

Sâliklerin seyrân-gâhı
 Âıkların niyâz-gâhı
 Nazlıların cilve-gâhı
 Besdir gönül meyhânesi¹⁵⁶⁰

Gönle güyâ suçlamalar yöneltilen bir beyitte ise, gönül, ki iye vahdet meyi içiren, onu iki âlemden geçirip aklını ba ımdan uçurandır. Efe Hazretleri, bu dörtlükte gönlü suçlar görünmekle birlikte aslında ya adıklarından son derece memnundur ve devamını dilemektedir. Bilindi i gibi, hidayetin asıl kayna ı ve dura ı kalptir, bir boyutu dil ile ikrar olmasına rağmen onu gerçekleyen ve hakiki oldu unu belirleyen kısmı kalb ile tasdik etmektir. Gönül vahdet meyini içti inde ikrar tasdike dönü mü ve dilden kalbe inmi tir ki Müslümanlardan beklenen de böyle bir îmândır. Lutfî Efendi'nin iki âlemden kasdı ruhlar âlemi ve dünyâ olabilece i gibi lahutî âlemler de olabilir. Öyle âlemlerden geçmi tir ki akli ba ımdan gitmi ve gönül idareyi ele geçirmi tir.

Mey-i vahdetden içirdin
 ki âlemden geçirdin
 Aklım ba ımdan uçurdun
 N'etdinse sen etdin gönül¹⁵⁶¹

Efe Hazretleri, nasihat içeren bir beyitte ise, ey sevgili beni i it ve bu dünyâyâ gönül verme, nazlı civânım yüce olanı bırakıp da dü ük ve baya ı olana gönül verme diyerek, dünyanın maddî unsurlarına gönül vermenin baya ı bir davranı oldu u ve dünyanın insanı kendisine ba layıp âleme gönderili gayesini unutmasına sebep oldu u ve maddesinin geçici ve yok olmaya mahkum olması dolayısıyla dü ük ve baya ı bir yer oldu u vurgulanmı tır.

¹⁵⁶⁰ s. 534, . 634, k. 4.

¹⁵⁶¹ s. 327, . 332, k. 3.

Rûh-i revânım i it verme bu dünyâya dil
Nazlı civânım i it ba lama ednâyâ dil¹⁵⁶²

Kalbin en önemli özelli i tecelliye âyînelik yapmasıdır. Cânânın cemâlini görebilmek için kalb aynasını temiz ve parlak hale getirip ona nazar etmek gerekmektedir, buna ilaveten, varlı ından geçip Allah'ta fâni olmak gerekmekte, gerçek varlı ın Allah, di erlerinin ise onun esmâlarının tecellileri oldu unu idrak etmek gerekmektedir.

Mir'ât-ı kalbe kıl nazar cânân cemâlin gösterir
Vâriyyetinden et güzer cânân cemâlin gösterir¹⁵⁶³

Gönülle ilgili son örnekte ise, Efe Hazretleri, onunla ilgili yorumlara son noktayı koymaktadır. Gönül, Mevlâ'nın aynası ve Ar tan daha yücedir. Onu Hudâ'nın yanında yüce kıymete sahip olan Hz. Peygamber'den sor. Zira Hz. Peygamber'den nakledilen ve kudsi hadis olarak rivayet edilen bir sözde, Allah(cc), “*ben yere ve gö e sı mam ancak mü'min kulunun kalbine sı arım*” buyurmaktadır.¹⁵⁶⁴ Lutfî Efendi de bu beyitte bu hadis-i kudsiye telmihte bulunmu tur.

Gönül mir'ât-ı Mevlâ Ar -ı a'lâdan mu'allâdır
Anı ind-i Hudâ'da kıymet-i vâlâ olandan sor¹⁵⁶⁵

3.10.30. Bezm

“*Bezm, kelimesi sözlüklerde meclis kelimesiyle kar ılanmı tır. Genelde, içkili, e lenceli meclis, toplantı, dernek anlamında kullanılır. Bu e lence, zamanına göre evlerde, meyhânelerde(mecâzen tekkelerde) de yapılabilir. Bezmd e herkes yere bir daire olu turacak ekilde yan yana otururdu. Sâkî elindeki ratl-ı girân(büyük kadeh) ile ortada döner ve herkese aynı içki kâsesinden arap ikrâm ederdi. Bazen ortada dönen sadece peymâne olur ve herkes gam ve kederinden kurtulur, co ar e lenirdi.*”¹⁵⁶⁶

¹⁵⁶² s. 328, . 334, b. 1.

¹⁵⁶³ s. 275, . 254, b. 1.

¹⁵⁶⁴ Frager, *Kalp Nefs ve Ruh*, s. 48.

¹⁵⁶⁵ s. 263, . 239, b. 6.

¹⁵⁶⁶ Pala, age, s. 71.

“Tasavvufta bezm denilince genelde ilk hatırlanan elest bezmidir. Elest bezmi, Farsça ve Arapça iki kelimedenden oluşur mu “elest toplantısı” anlamında bir tabirdir. A’raf suresinin 172 nolu ayetinde Allah ruhlarla “elestü bi-Rabbiküm” (ben sizin Rabbiniz de il miyim?) sorusunu yöneltince ruhlar “belâ” (evet) dediler. te bu toplantı, ruhlar bedene girmeden yapılmı , Allah ile ruhlar arasında “misak” (sözle me) vuku bulmu tur. Orada verilen sözün do rulu onun sınanması için, Allah, ruhları bu imtihan dünyasına göndermi tir. İnsanlar dünyâda imtihanadadırlar. Allah ile ruhlar arasındaki sözle menin meydana geldi i toplantıya “bezm-i elest” yani “elest toplantısı” denir.”¹⁵⁶⁷

Tasavvufî iirlerde çok i lenen meclislerden bir di eri de zikir meclisleridir. Zikir meclislerinde de halka olu turularak, zikir ve ilahiler söylenerek zikredilir. Bu zikirlerle, dervi ler gönül aynalarını parlatır, içlerindeki dünya sevgisini uzakla tırıp kendilerini sadece Allah’a adarlar, böylece bütün olumsuzluklardan arınmaya gayret ederler. Zikir meclisinde mür id de bulunmakta ve onun feyzinden dervi leri istifade etmektedir. Dervi lerine ihtiyaçlarına göre nazar kılmakta ve onların a ka susamı gönüllerine deva akıtmaktadır.

Efe Hazretleri, iirlerinde bezm kelimesiyle genel olarak, elest bezmini ve zikir meclislerini kasetmektedir. İlk örnekte sözü edilen meclis, nazlı ve nezaketli bir güzelin meclisidir. O öyle bir güzel olsun ki, onun gül saçan kâkülleri seni ba lasın ve çekerek meclisine getirsin. Sözü edilen meclis tekkedeki mür idin meclisidir. Mür id dervi adayını manevi bir ba la kendisine çeker, ba lar ve onun ilahi a k yolunda, hidâyet yolunda rehberi olur.

Öyle bir nazlı nezâketli güzel bezmine var
Lutfî der-bend ede ol kâkül-i gül-bâr sana¹⁵⁶⁸

İkinci örnekte ise, ruhlar âlemindeki söz verme meclisinden bahsedilmektedir. Bu beyit bir cezbe anında söylendi i izlenimini uyandırmaktadır. Ruhlar âleminde Allah’la yapılan sözle mede ruhlar, Onu Rab olarak tanıma ve bu tanımanın unutulmayaca ina dair söz verilmi tir. Ayetten anla ıldı ı kadarıyla bu mecliste, mahiyeti tam olarak bilinemese de kar ılıklı bir görü me ve sözle me olmu tur. Lutfî

¹⁵⁶⁷ Cebecio lu, age, s. 154.

¹⁵⁶⁸ s. 104, . 23, b. 5.

Efendi, bu mecliste vuku bulan bir ba ka konunun da kavu ma vaadi oldu unu belirtmekte ve belki de bir tecelli anında o vaadin yerine getirildi ine ahid olmaktadır. Dini tecrübe olarak isimlendirilen bu ola anüstü durumun mahiyetini ancak Allah ve bu durumu ya ayanlar bilmektedirler, bu sebepten bu konuda kesin bir yargıya ula mak mümkün görünmemektedir.

Sen bezm i elest va'd-i visâl eyledin ammâ
Ey ân-ı vefâ va'dini ihsâne mi geldin¹⁵⁶⁹

Elest bezminden bahsedilen bir ba ka beyitte ise, gönlün ruhlar âleminden, Mevlâ'nın sevgisinin tahtının kuruldu u yer oldu u belirtilmekte ve gönlün tecelli mahallinde Mevlâ'nın feyzini gizledi i ifade edilmektedir. Kıymetli eyler gizli yerlerde saklanır. Allah'ın bah etti i feyz ise insan için en de erli hazinedir, dolayısıyla gönlün en gizli kö esinde yerle tirilmi tir.

Gönül bezm-i elestden taht-gâh-ı hubb-i Mevlâ'dır
Tecellî-hânesinde feyz-i Mevlâ'sın nihân eyler¹⁵⁷⁰

Bezme devam etmenin gerekçesinin açıklandı ı beyitte ise bezmin safâ kayna ı oldu u belirtilmektedir. Beyitte bazı unsurların ideal ölçüleri de verilmi tir. Cihan cemâlinin gülbahçesini seyre çık ve o gülbahçesinden öyle bir güle gönül ver ki asla solmasın. Öyle bir devlete yeti ki ba a ula sın, sonu olmasın. Maddeye ba lanmaktan ve dünyevi unsurların sevdâsından vazgeç ki basit menfaat oyunlarının tela ına kapılmayasın. Bir meclise devam et ki ne eden zevkten habersiz demesinler ve bir erbeti iç ki gönlüne ifa olsun ve sana ifâsız demesinler. Burada sözü edilen ve devam edilmesi tavsiye edilen meclis, zikir ve sohbet meclisleridir ki, gönül bu meclislerde zevk ve ne e ile co ar ve orada sunulan hidâyet erbetinden içerek gönlüne ifa verir. dealize edilen unsurlar arasında solmayan bir gülden bahsedilmi tir ki, solmayan, varlı ı ezeli ve ebedî olan tek gül Allah(cc)'tır. Hz. Peygamber dahil bütün insanlar bu dünyadan göçmü lerdir, oysa Allah'ın varlı ı ebedîdir bundan dolayı da gönül tahtına

¹⁵⁶⁹ s. 421, . 474, b. 2.

¹⁵⁷⁰ s. 228, . 190, b. 5.

sultân olmaya en layık olan O'dur. Ba a ula acak devlet de aynı ekilde Allah'ın devleti hakimiyeti ve îmân nûrudur. Îmân nûruna ula an insan bitmez bir hazineye ula mı demektir.

Gülzâr-ı cemâl-i cihâmı eyle temâ â
 Bir güle gönül ver ki o gül solmaya hâ â
 Bir devlete yeti güzelim ba a ula a
 Sevdâ-yı sivâdan fâri ol dü me telâ a
 Bir bezme devâm et ki safâsız demesünler
 Bir erbeti nû et ki ifâsız demesünler¹⁵⁷¹

A k nâyinin sesini, onun melodisiyle mest olmu â ıklardan sor. Rindler meclisine var ki, vücudun kol kanat bulsun. A k nâyinin ilâhî nefesle dillendirdi i makamları cân kula ıyla duyan â ıklar mest olmu lar ve rindler meclisine varıp, yüceler yücesine do ru kanatlanmı lardır.

Nevâ-yı nây-ı a kî â ık-ı mestânelerden sor
 Eri ol bezm-i rindâne vücûdun perr ü bâl olsun¹⁵⁷²

3.10.31. İlim-Âlim-Mekteb-Ders

Bir biriyle sıkı bir ekilde ba lantılı olan dört kavram bir ba lık altında verilmi tir. Öncelik bu kavramlardan en kapsamlısı olan ilim kavramına verilmi , sonrasında ise ilmi bilen ve aktaran konumundaki ki iye kar ılık gelen âlim kavramı verilmi tir, âlimin ders okuttu u mekana isim olan mekteb ve okuttuklarını kar ılayan ders ise son olarak verilen kavramlar.

“ *İlim, bilmek manasına gelen Arapça bir kelimedir. Sufilere göre ilim ikidir: Birincisi; kazanmakla elde edilen ilim. Buna kesbî ilim denir. Bu tahsil etmekle ve telkinle elde edilir. kincisi de, vehbî ilimdir. Allah bunu kulunun kalbine atar. Buna mârifet denir. Kesbî ilim, akıl yolu ile eriat-ı Garrâ'yı bilmeyi hedef alan bir usûlün mahsulüdür. Bununla helal, haram, iyili i emir, kötülü ü nehy gibi hususların arasını*

¹⁵⁷¹ s. 246, . 216, bend 1.

¹⁵⁷² s. 373, . 401, b. 4.

ayırmak esas alınır. Vehbî ilme ledünnî ilim de denilir. Vahy olursa nebilere mahsus olur, ayet ilham olursa hem enbiya, hem de evliyâya mahsus olur. Bu ilim Kur'ân'da çe itli ayetlerde dile getirilir."¹⁵⁷³

Âlim ve üstad kelimeleri, ilmi bilen ve ö reten için kullanılmaktadır. Efe Hazretleri'nin iirlerinde bu kelimeler, mutlak anlamının yanı sıra farklı ahıslara sıfat olarak da kullanılmı tır. Bunlar, Hz. Peygamber ve tekkelerdeki mür idler için, ayrıca okullardaki temel e itimi veren ö retmenler ve Kur'ân ö retenler için de sıfat olmu tur. Mektep ve ders kelimeleri de çe itli kelimelerle tamamlanarak yeni anlamlar olu turulmu tur.

Konuyla ilgili ilk örnekte, ilimden kasdın ne oldu u anlatılmakta ve ilim ve irfanla kastedilen mana tevhid sırrının zevkidir, ci er yakan bir âh ile senin sesini duyursun denilmektedir. Hakîki ilim ve irfân, tevhid sırrının zevkini almaktır, Allah'ın birli ini bütün benli iyle hissedip, Allah a kıyla ci er yakan âhlar etmektir. Beytin anlamı tersinden ele alındı ında, Allah'ın birli i bilinmedi i takdirde, di er ilimlerin tamamı da bilinse bir anlam ifade etmez, zira onlar insanı Allah'ın varlı ının bilgisine ula tırdı ı sürece anlamlıdır sonucuna ula ılır.

İm ü irfândan garaz bir sırr-ı tevhîd zevkidir
Bir ci er-sûz âh ile bülend-âvâz etsün seni¹⁵⁷⁴

A a ıdaki örnekte ise, âlim kelimesiyle i aret edilen, Hz. Peygamber'dir. Ey sultânlar sultânı ve ey batınî ilimlerin âlimi, ey son peygamber ve ey tecelli mahalli denilerek onun özelliklerinden bazıları sayılmı tır. Hz. Peygamber, kendisine ilimden en büyük pay verilen insandır. O, bâtinî ilimler, görünene de il içe ve zahire de il hikmete odaklanan ilimler konusunda âlimdi. Allah(cc), Hz. Peygamber'e e yânın iç yüzünü, olayların arka planını, her bir durumdaki hikmeti bildirmi ve O'nun kalbini vahyin a ırlı ına ve hikmetlere kar ı güçlendirmi ti.

¹⁵⁷³ Cebecio lu, age, s. 392.

¹⁵⁷⁴ s. 542, . 646, b. 7.

Ey sultân-ı selâtîn ey âlim-i bevâtîn
Ey hâtem-i risâlet ey matla-‘i tecellâ¹⁵⁷⁵

Ders ve mekteb kelimelerinin bir arada geçti i beyitte ise, ma'nâ mektebinde aref dersini okurlar denilmekte, tam bir mahviyyet aref dersini, irfan ise ma'na mektebini kar ılamakta, kendini bilen tam bir mahviyyete ula ca ı mekteb-i ma'nanın ise irfan ö renilen yer oldu u belirtilmektedir. Tekkede nefis terbiyesiyle u ra an dervi kendini bilme yolunda ilerlerken, acizli inin sınırlarını fark eder ve bunu fark etmesiyle e zamanlı olarak, Allah'ın büyüklü ünü idrak eder, bunun sonucunda ise tevâzûnun içsel boyutu olan mahviyyet derecesine ula arak kalbine tevâzûyu ö retmi bir ârif olur.

Ders-i arefi mekteb-i ma'nâda okurlar
Mahviyyet-i tâmmе ile irfâne ne minnet¹⁵⁷⁶

rfan mektebinde okunan temel ders hikmet dersidir. rfan talebeleri hikmet dersini okurken onların üstadı talebelerine kar ı çok efkatlidir. Talebeler hikmet derslerini okurken, zaman zaman zahire bakarak hükümler verebilirler, ahit oldukları uygulamalar kendilerine zalimce gelebilir ve onları isyana sürükleyebilir, fakat onların üstadı talebelerinin sınırlarının farkında oldu u için bilhassa onlar olgunla ana kadar, onlara kar ı fazlasıyla efkatlidir.

Mekteb-i me'ârifde hikmet okunur elbet
Tullâb-ı me'ârifte üstâdı eder efkat¹⁵⁷⁷

Hikmet ilmi ve onun kitabının anlatıldı ı beyitte ise, ey gönül nûru bu kainata cân gözüyle nazar eyle ki, hikmet ilminin kitabının metninin mümkün varlıklar olarak âleme serilmi oldu unu görebilesin denilmektedir. Kainat, cân gözüyle seyredildi inde ibretlerle dolu bir sergi niteli indedir ki, insanlar bu sergide çok ey ö renip ibret alabilirler. Kainattaki varlıklar varlık sahasına çıkabilmek için kendilerinden ba ka bir

¹⁵⁷⁵ s. 96, . 10, b. 6.

¹⁵⁷⁶ s. 123, . 53, b. 2.

¹⁵⁷⁷ s. 127, . 58, b. 4.

varlı a, a kın ve var olmak için kimseye muhtaç olmayan varlı ı kendinden bir varlı a muhtaçtırlar. Bundan dolayı onların varlıkları mümkündür, var olabilirler de olmayabilirler de, bu tercih onları varlık sahasına çıkarana aittir. O kendi hikmeti dahilinde var olması gerekeni var eder. Efe Hazretleri, kainatı ibretli bir tablo olarak anlatırken aynı zamanda Allah'ın kudretine, insanın ve e yanın ise acziyetine göndermeler yapmı tır.

Ey nûr-i dil eyle nazar cân göz ile bu kâinât
Kitâb-ı ilm-i hikmetin metni dü üpdür mümkinât¹⁵⁷⁸

Levendânın üstâdını vahdet kö esinde bul ve her bir tarafı ma'mûr olan vîrâneleri seyr et. Efe Hazretleri, beyitte, zahir ve batın arasında etkili bir tezat yapmı tır. Leventlerin üstâdından kasıt, vahdet arabını içenlerin pîridir. Pîri buldu unda ondan a kı ve hikmeti ö reneceksin ve dı tan bakıp virâne zannetti in yerlerin ne kadar ma'mur oldu unu fark edeceksin denilerek, hakiki üstâdın önemine de i aret edilmi tir.

Üstâd-ı levendânı bul kû e-i vahdetde
Her bir tarafı ma'mûr vîrâneleri seyr et¹⁵⁷⁹

İlmi ledün, dershâne ve kitap kelimelerinin geçti i beyitte, gönülde, kendini bilmeye i aret eden men aref kitabı açılmı , Allah'ın ki iye lutfetti i ilim olan ilmi ledünün ö reticisinin dershânesinde, kadehine vahdet arabı dolmu , yani nefsini tanıdı ı için Rabb'ini de bilmi , vahdet kadehinin içindekinden mest olmu rindler bulunmakta denilmektedir. Ledün ilmi kulların ilim ö renme çabasının dı nda, onlara Allah'ın lütfu olan ve varlı ın sırlarını anlamaya yönelik ilimdir. Allah herhangi bir durumuyla buna layık olan kullarının kalbine ledün ilmimi ilhâm eder.

Men aref kitâbı dil-hânesinde
İlmi ledündânın dershânesinde
Mey-i vahdet dolmu peymânesinde

¹⁵⁷⁸ s. 128, . 61, b. 1.

¹⁵⁷⁹ s. 130, . 64, b. 3.

Sermest-i peymâne rindâneler var¹⁵⁸⁰

Esmâ ilimlerinden bahsedilen beyitte, yaratılan e yânın hikmetinin açık oldu unu, fakat, bu hikmeti herkesin bilemeyece i, dolayısıyla e yânın hikmetinin esmâ ilimlerini bilen Lokmân'dan sorulması tavsiye edilmektedir. Hikmetin açık olması her bakan gözün onları görebilmesi anlamına gelmez, sırları görebilmek için basîretle bakılması gerekmektedir. Esmâ Allah'ın isimleridir ki her bir isim bir ba ka e yâda veya olayda tecelli etmi tir ve etmektedir. Lokmân ise, ayetlerde kendisine hikmet verildi i ifade edilen hakîm ahıstır. E yânın hikmetlerini okumu ve izah etmi tir.

Bu e yâ kim mezâhirdir nedir hikmeti zahirdir

Vukûf-i ilm-i esmâ ma'nevî Lokmân olandan sor¹⁵⁸¹

Vehbî ilim, ledün ilmi ile e anlamlı kullanılmaktadır, ikisi de kesbi, çalı arak olmayan, sadece Allah'ın lütfuyla elde edilebilen ilimdir. Kalb metninin erhini Mevlâ'yı bilenden sor, vehbî ilmin kazanılmasını ise, e yânın sırlarını ke fedenden sor. Allah'ı bilen kalpteki hikmet kitabını okumakla kalmaz aynı zamanda onu ba kalarının da anlaması için erh eder. Vehbî ilme layık olmanın yolu e yâya ibret nazarıyla bakarak onun sırlarını ke f etmeye çalı maktan geçmektedir. Dolayısıyla beytin mısraları birbirini tamamlamakta, insanın önce kendi içinden, kalbinden, ke fe ba lamasını ve ke fini dı dünyaya ta ıyarak hakikati yakalamasını anlatmaktadır.

ürûh-i metn-i kalbi ârif-i Mevlâ olandan sor

Fütûh-i ilm-i vehbî kâ if-i e yâ olandan sor¹⁵⁸²

Ledün ilminin ö renildi i halkadan irfan dersini alan öyle bir sure okur ki, onun her bir harfi bir kitaba e de erdir. Zira ledün ilmi Allah katındandır, dolayısıyla farklı bir statüsü ve özellikleri mevcuttur. Bu ilmin bir katresi, içerisinde bir deryayı barındırır.

¹⁵⁸⁰ s. 175, . 112, k. 4.

¹⁵⁸¹ s. 230, . 192, b. 6.

¹⁵⁸² s. 263, . 239, b. 1.

Alup ilm-i ledündân halkasında ders-i irfânı
Okur bir sûre ki her bir hurûfu bir kitâb olmu ¹⁵⁸³

Ledünnî ilmin âhının sır kâtibi, gönül levhâsında dersinin imlasını nakı lamı tır. Ledünnî ilmin do rudan gönle indirilen bir ilim oldu una i aret edilmektedir. Ayrıca ledün ilminin âhı olarak kastedilen, Allah (cc), O'nun sırlarının kâtibi olarak i aret edilen ise büyük olasılıkla Hz. Peygamber'dir. İnsanların gönül levhalarına, iman ve irfan dersinin imlasını, temel unsurlarını nakı nakı i lemi tır. Kendi gönlüne vahiy olarak indirilen bu ilmi, insanların gönlüne îmân olarak nak etmi ve gönüller arasında inanç köprüleri kurmu tur.

Âlem-i ilm-i ledünnî âhının sır kâtibi
Levh-i dilde nak edüpdür dersinin imlâsını ¹⁵⁸⁴

Cân cennetinin görünü ü Firdevs cennetinin Kevser ırma ıyla e de erdedir, gönül çocu una ledün ilminin dersini okutur. Gönül, üstadının önünde diz çöküp ledün ilminin dersini okuyan bir çocuk olarak anlatılmı ve dersi okutanın ise, cân cennetinin görünü ü oldu u ifade edilerek, bu dersin basiretle bakarak irfana nail olmak oldu una i aret edilmî tır.

Ru'yet-i cennet-i cân Kevser-i Firdevs de eri
Tıfl-ı dile okudur ilm-i ledünnî sebâkı ¹⁵⁸⁵

Âdem'in yaratılı ndan kasıt, ancak Allah'ın isimlerinin ilmidir, isimlerin ilminden kastedilen ey ise, ancak O'nun varlı ıdır. Âdem Allah'ın bir çok ismine âyînelik yapmakla birlikte en kuvvetli yansıttı ı esmâ "hay" esmasıdır. O Allah'ın izniyle hayat bulmu , canlılık özelli i kazanmı tır. Bu esmaların görüntüsü ise, bunları bir isimlendirenin oldu una i aret eder. simlendiren tek oldu u için, isimlenenler arasında bir karga a veya görev da ılımında bir sıkıntı yoktur. simleri veren yüce Allah, her bir e yânın sınırını özelliklerine ve yaradılı amacına göre çizmi ve her

¹⁵⁸³ s. 302, . 296, b. 3.

¹⁵⁸⁴ s. 543, . 649, b. 3.

¹⁵⁸⁵ s. 542, . 647, b. 3.

birinin kontrolünü aynı zamanda bir di erine ba lı kılması tır. Kainattaki düzen zincirlemedir ve birinin aksaması hepsini etkileyece i için, bu düzenlemenin tek bir yaratıcı ve düzenleyici tarafından yapıldı ı açıkça anla ılır.

Hilkat-i Âdem'den ancak ilm-i esmâdır garaz
İlm-i esmâdan mücerred bir müsemmâdır garaz¹⁵⁸⁶

Kitap ve erh kelimelerinin kullanıldı ı bir beyitte ise, kainatın seyrinin vahdet kitabının erhi oldu u, Allah'ın birli ini gösteren bir açıklama oldu u ifade edilerek, bu kitabın insanlara her taraftan Hakk'ı gösterdi i ve insanlar için hidâyet oldu u belirtilmektedir. Kainatın, Allah'ın birli ini ve hikmetlerini gösterme özelli i, Efe Hazretleri'nin eserinde sıkça ale alınan konulardan biridir.

Seyr-i kâinât kitâb-ı vahdetin bir erhidir
Her taraftan gösterir Hakk'ı hidâyetdir bize¹⁵⁸⁷

Yukarıda verilen örnekle paralel olan di er örnekte ise, kâinat kâtibinin defterine nazar et, O'nun kudret kalem-i üpheye yer var mı denilerek, Allah'ın mükemmelli ine vurgu yapılmı tır. Kâinat defterinin kâtibi olan Allah(cc), bu deftere bir çok harfle görünen ve görünmeyen pek çok yazı yazmı tır, fakat bu yazılar çok olmasına ra men kendilerini yazan “bir”i i aret ederler ve onun varlı na ve birli ine tanıklık yaparlar. Gözündeki gaflet perdesini kaldırarak bu yazıları okuyan insan ise, kesrette vahdetin ihti amını mü ahede eder.

Nazar et kâinâtın kâtibinin defterine
Kalem-i kudret ile yazdı na var mı güman¹⁵⁸⁸

Önceki beyitlerle paralel bir ba ka beyitte ise, e yâ müderris olarak nitelenmi tir. Gözünde ibret nûru, gönlünde hikmet nûruyla e yâya baktı nda, bütün

¹⁵⁸⁶ s. 307, . 305, b. 1.

¹⁵⁸⁷ s. 449, . 513, b. 6.

¹⁵⁸⁸ s. 384, . 417, b. 4.

e yâ, sana gizli ilimleri okutan bir müderris olur. Konu yine kâinat kitabı ve onu okumayı bilen göz üzerinde odaklanmı tır.

Gözünde nûr-i ibret var gönülde nûr-i hikmet var
Bütün e yâ müderrisdir oku ilm-i mu'ammâyı¹⁵⁸⁹

Bülbülün kitabı ise, gülün genelde rengarenk, özelde ise kırmızı yapraklarıdır. Bülbül tevhid ilmini gülün kırmızı renkli ve damar damar i lenmi yapraklarında okuyup, Allah'ın hikmetlerini, vahdet sembolü olarak kullanılan goncalarda idrak eder. Bülbül, hidâyet gülünün, terinin kokusunu, rengarenk güllerde koklayıp hissederek salât ü selâma ba lar.

Okur bülbül gülün yapraklarında
Bu ilm-i tevhîdi varaklarında¹⁵⁹⁰

Lutfî Efendi'nin karde i Vehbî Efendi için yazdı ı mersiye de ise, ilmin iki türünden bahsedilmi tir. Onun gönlündeki ilmi Allah vergisi, o ilmin az bir kısmı ise kesbî, yani, çalı arak elde edilmi idi denilmektedir.

Derûnundaki ilmi vehbî idi
O ilmin cüz'i ise kesbî idi¹⁵⁹¹

A a ıdaki beyitte ise ledünnî ilmin özelli i açıklanmaktadır. Beyitte, ledünnî ilim çalı ılarak kazanılmaz, Allah Teâlâ rahmet kapısını açsın ve lutfetsin, zira ledünnî ilim onun lutfedip gönle ilham etmesiyle elde edilen ilimdir denilmektedir.

Lutfiyâ ilm-i ledünnî kesb ile hâsıl de il
Lutfede Bârî Teâlâ açâ bâb-ı rahmeti¹⁵⁹²

¹⁵⁸⁹ s. 581, . 696, b. 2.

¹⁵⁹⁰ s. 619, . Gülün Bülbül ile îvesi, b. 4.

¹⁵⁹¹ s. 662, . Mersiye, b. 6.

¹⁵⁹² s. 535, . 637, b. 7.

Ö retmenin öneminin anlatıldığı dörtlükte ise, çocuklara eğitim veren öğretmen, onların cehaletten kurtuluşuna sebep olan, ilmiyle çevresini aydınlatan, zamanın nûru muhterem bir zattır. O ayrıca, Rahmân'ın, ümmetin elinden tutsun diye görevlendirdiği bir rahmettir. Kur'ân öğretmeni bu muallime kurban olursa yeridir. Kur'ân öğretmeni ki, kendisi gereken şekilde donanımlı ve örnek bir insan ise, öğrencilerine hem diliyle hem haliyle öğretir ve çocukken öğrenilen bu güzellikler hiç unutulmaz. Kur'ân Allah'ın kullarına gönderdiği bir hidâyet rehberidir, maddi ve manevi sıkıntıları ortadan kaldıran bir iksir, muhtevasının hayata geçirilmesiyle, dünya ve âhiret saadeti sağlayan bir mutluluk reçetesidir.

Mu'allim-i sıbyân dârü'l-emândır
 Mu'allim-i sıbyân nûr-i zemândır
 Dest-gîr-i ümmet rahm-i Rahmân'dır
 Kurbân olur mu'allim-i Kur'âne¹⁵⁹³

Âlimin özelliklerinin anlatıldığı dörtlüklerde ise çeşitli konulara değinilmştir. İlk dörtlükte âlimde bulunması ve bulunmaması gereken özelliklerden bazıları anlatılmaktadır. Konuyla ilgili örnekte, âlim cimri olsa insanların bayağıdır, cömert âlim ise dine temel teşkil eder, cömert âlim insanlarla kıyaslanamaz, merhametli âlim meydanı alır, denilmektedir. Dörtlükten, cömertlik ve merhametin âlimin temel vasıflarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Cimrilik ise, en cömert olan Allah'ın, özellikle ilim öğrenip, öğretmek kullarında kesinlikle bulunmaması gereken bir davranıştır. İlimin temeli cömertlik üzerine kurulmuştur, âlim her zaman talebesinin kendisini akmamasını istemeli ve bunun için gayret sarfetmelidir, zira büyük zatların hayatlarından gözlenen model davranış bu ekildedir. İlimi aktarma konusunda cömert olan âlim, kendisine emanet olarak verildiğini bildiği için, maddi varlığı konusunda da cömert olmalı Allah'ın emanet olarak verdiklerini hayatta ve kendindeyken varlığını asıl sahibinin yoluna harcamalıdır. Merhamet ise onda bulunması gereken bir başka önemli özelliktir.

¹⁵⁹³ s. 454, . 519, k. 11.

Âlim bahîl olsa ednâ-yı nâsıdır
 Sehâvetli âlim dîne esâsıdır
 Sahî âlim sanma nâsa kıyasıdır
 Merhametli âlim alur meydânı¹⁵⁹⁴

A a ıdaki dörtlükte ise, Hz. Peygamber'in âlimlerden bahseden hadislerinden birinden kısmî iktibas yapılarak Allah Resulü'nn onlar hakkındaki görü  aktarılmı tır. Ahmed(as), hadisinde: "mmetimin âlimleri, mmetimin kandilleridir" buyurmu tur. Onlar mmeti do ruya yönlendirir ve yol gösterirler. Ancak dörtlükte, Efe Hazretleri'ni zen bir nokta belirtilmi tir ki, bu da ulemâdaki dejenerasyondur. Ona göre hakîki âlimler bir bir ekilmi meydan i in ehli olmayan kimselere kalmı tır. Âlimler dünyâ meydânından çekilirken ebedi devleti de beraberlerinde götürmü lerdir. Lutfî Efendi'ye göre âlimlerin gitmesiyle saadet sarayı yanmı tır, insanları hakîkate te vik edecek ve do ru istikameti aydınlatacak era lar sndrlm , insanlar saadete hasret bırakılmı tır.

Sirâc-ı mmetî emr etdi Ahmed
 Ulemâ-yı mmet dedi Muhammed
 Âlimlerle gitdi devlet-i sermed
 Vallâhi seâdet serâyı yandı¹⁵⁹⁵

Lutfî Efendi'nin eserinde, dönemindeki âlimlerden memnuniyetsizli ini ifade etti i çok sayıda mısraı bulunmaktadır. Konuyla ilgili bir dörtlükte, zamanın âlimlerinin o u, mesleklerini terk ederek dünya için seferber oldular, dolayısıyla gönlün endi elenmesi pek yerindedir, denilmekte ve bu dörtlükle, o dönemde medreselerdeki yozla maya da i aret edilmektedir. Onlar amaçlarını unutup dünyanın menfaatına d m ler, gayretleri dünya olmu tur. Bu durum ise Allah'ın ve Resulünün ho lanmadı ı bir durumdur. Bütün bu olumsuzluklara ahit olan Efe Hazretleri de üzüntüsünün ve kaygılarının çok yerinde oldu unu ifade etmi tir.

¹⁵⁹⁴ s. 602, . 725, k. 12.

¹⁵⁹⁵ s. 537, . 641, k. 2.

Ekser ulemâ-yı zemân
 Terk etdi meslekin hemân
 Dünyâ için oldu revân
 Besdir gönül endî esi¹⁵⁹⁶

Dönemin âlimlerinin, bir âlime yakı mayan davranı larından bazıları ise di er dörtlükte anlatılmı tır. Hakîmlere yara ır ekilde kin tutup, itaat edilmemesi gereken konularda menfaat gözeterek, boyun e diler ve emirlik sevdâsına dü üp, ilimlerini çıkarlarına alet ettiler. Efe Hazretleri, kin tutmanın kötülü ünden eserindeki ba ka iirlerde de bahsetmi tir, fakat burada özellikle kin tutmanın bir âlime asla yakı madı ı ve onun sorumlulu unun di er insanlara göre daha fazla oldu u vurgulanmak istenmi , bu yanlı davranı ın onu ne kadar küçülttü ü anlatılmı tır. Hakîki âlim, ilmini ve dinini bir mevki ve makama ula mak için alet edip baya ıla maz.

Hakîmâne kin dutdular
 Ser-fürû edüp gitdiler
 Hubb-i riyâset etdiler
 Besdir gönül endî esi¹⁵⁹⁷

Lutfî Efendi, iirlerine çok ince nükteler yerle tirmi tir. A a ıdaki beyitte de ifade etmek istedi ini zıddını söyleyerek anlatmaktadır. Dedi kodu tuza ında kim kalırsa ümitsizlik içerisinde kalmı tır, kenarları olmayan cehâlet denizini bul ki ilim ve irfândan kastedilen budur. Dedi kodu tuza ı derken, yalan dünyâ diye de anılan, dünyâ i aret edilmekte ve dünyayı zahiri anlamıyla çok ciddiye almamak gerekti i ifade edilmektedir. Dünyâyı çok ciddiye alanların ümitsizlik içerisinde kalacakları ifade edilmektedir. lim ve irfan hususunda ideal noktanın insanın vahdet sırrına ermesi oldu u, böylece insano lunun içerisinde bulundu u sınırsız cehâleti görebilece i tersinden ifade edilmi tir. nsan kendini tanıdıkça, sınırlarını ke feder ve Rabb'inin yüceli ini, ondan hiçbir eyin gizli kalmadı ını O'nun Alîm oldu unu bilir ve kendi sınırsız cahilli inde, Allah'ın sınırsız ilmini fark eder.

¹⁵⁹⁶ s. 563, . 673, k. 6.

¹⁵⁹⁷ s. 562, . 673, k. 7.

Bu dâm-ı kîyl ü kâlde kim kalursa kaldı hırmânde
Kenarsız bahr-i cehli bul murâddır ilm ü irfândan¹⁵⁹⁸

Lutfî Efendi'nin Kur'ân ö renen ve ö retenin faziletiyle ilgili kaleme aldığı müstakil şiirleri bulunmaktadır. Bunlarda, Kur'ân-ı Kerîm'i ö retmenin çok faziletli bir hizmet olduğu, Allah'ın onlara özel önem verdiğine vurgu yapılmakta ve onu ö retme konusunda insanlar teşvik edilmektedir. Kur'ân'ı ö renmek ise takdir edilecek bir davranış olduğu ve Kur'ân ö renene yerdekilerin ve gökdekilerin dua ve istiğfar ettikleri anlatılmaktadır. Konuyla ilgili aşağıdaki dörtlükte, Kur'ân ö retmek işlerinin faziletliisidir. İmân, Kur'ân ile kemâl bulup tam kıvamına gelir. Her kim sonlanıp yok olmak istemezse Kur'ân ö reten muallime kurban olur, önünde diz çöküp, Allah'ın kullarına hediye ettiği kılavuz olan Kur'ân'ı ö renir ve îmânını olgunlaştırır ki en ufak bir rüzgarda bir deniz köpüğü gibi sönüp gitmesin.

Ta'lîm-i Kur'ân'dır efdal-i a'mâl
Kur'ân ile bulur bu îmân kemâl
Her kim ister ise bulmaya zevâl
Kurbân olur mu'allim-i Kur'ân'e¹⁵⁹⁹

Efe Hazretleri, Kur'ân'a ve Allah'ın emirlerine karşı duyarsızlığın ortaya çıkması ve toplumdaki ciddi dejenerasyon sonucunda Allah'ın kullarını, yine kulları eliyle terbiye edip aralarındaki birlik beraberliği yeniden tesis etmelerini ve kendisine yönelmelerini teşvik etmektedir. Osmanlı'nın son döneminde kurumlardaki yozlaşmalar ve toplumdaki çöküntü bir çok karmaşayı beraberinde getirmiş, toplumda ve kurumlardaki sıkıntının çözümü için ortaya konan çözüm yolları ise uzun soluklu olamamış, problemin çözümünde kalıcı fayda sağlayamamıştır. Ülke içerisinde türlü sıkıntılar varken, imparatorluk bir anda kendisini birinci dünya savaşının içerisinde bulmuştur. Lutfî Efendi'nin savaş yıllarına bakışı, ve ya anıları değerlendirilmesinde, tasavvufî açıdandır. O, meydana gelen hadiseleri Allah'ın bir şekilde kullarını terbiye etmesi olarak değerlendirilmektedir. Dörtlükte, görmez misin Mevlâ bizleri ne yaptı, kâfirler elinde terbiye etti, nice Müslüman kâfirlerin elini öptü denilerek, savaş

¹⁵⁹⁸ s. 391, . 429, b. 4.

¹⁵⁹⁹ s. 454, . 519, k. 8.

zamanında bilhassa cephenin arka planında sivil halkın çektiklerine, onlara yapılan zulme i aret edilmektedir. Kendisinin ya adı ı co rafya dü ünülürse, Lutfî Efendi'nin ermeni zulmüne dikkat çekti i söylenebilir. Ayrıca, hem silahlı direni hem de camilerdeki hutbe ve vaazlarıyla kurtulu sava nda orduya verdi i destek kayda de erdir. Olayların ve toplumun içinde oldu u için bir çok duruma ahid olmu ve ya ananların hikmetlerini ve manevi boyutunu fark etti i için de Allah'ı ve O'nun emirlerini unutan milletlerin sıkıntıya dü ece ini ifade etmi tir, çünkü kurulan manevi sistemin i leyi i bu ekildedir. Bu sistemi ve i leyi ini tam olarak ö renip, sıkıntılara maruz kalmamak için muallimin önünde diz çöküp, Allah'ın kitabını ve ihtiva etti i mesajı ö renmek gerekmektedir.

Görmez misin Mevlâ bizleri n'etdi
 Kâfirler elinde terbiye etdi
 Nice Müslim kâfir ellerin öpdü
 Kurbân olur mu'allim-i Kur'ân'e¹⁶⁰⁰

Saadet sahibi olan Müslümanlar, Kur'ân dersini hem kendisi okur hemde bilmeyenlere okutur. Kim Allah'tan ikram isterse Kur'ân'ı okur ve ö retir. Allah(cc) gönderdi i kitabın, okunup okutulmasına özel önem vermi ve onu inananlar için huzur ve feyiz kayna ı kılmı tır. Huzur ve feyzi kazanmanın sırrını da onu bütün bedeni ve ruhuyla okumanın ve ö retmenin içerisinde gizlemi tir. nananlar onu her okuyu ta yeni bir güzellikle kar ıla ırlar, o, kendisine her el uzatıldı nda üzerinde taze, mis kokulu goncalar barındıran bir gül fidanı gibidir. Bu goncalar her mevsim mevcuttur ve kı mevsiminde onun goncaları daha anlamlı hale gelir, tıpkı insan hayatındaki zor zamanlarda içerisindeki peygamber dualarıyla insana içerisinde bulundu u zorlu u rahmete çevirmenin yolunu gösteren Kur'ân gibi, biri dualarla güçlü ü kolaylı a çevirir, di eri ise kı ın en iddetli zamanlarında tazelik bir gonca görme ve koklama zevkini bah eder.

Seâdet-mend olan efrâd-ı slâm
 Okur hem okudur ders-i Kur'ân'ı

¹⁶⁰⁰ s. 454, . 519, k. 7.

Her kim ister ise Allah'dan ikrâm
Okur hem okudur ders-i Kur'ân'ı¹⁶⁰¹

Kur'ân öreten ve örenenin, ne kadar önemsendiğinin anlatıldığı dörtlüklerde, göklerde meleklerin, suda balıkların, yerde ise karıncaların onlarla ilgili hayır dualarda bulunduğu, meleklerin Kur'ân öreten kimseye özel dualar ettiğini anlatılmaktadır.

Göklerde melekler suda semekler
Yerde karıncalar diler dilekler
Hâcesine duâ eder melekler
Okur hem okudur ders-i Kur'ân'ı¹⁶⁰²

Diğer örnekte ise, melekler âlemindeki melekler isti far ederek, Allah'tan merhamet dilerler ve Kur'ân okuyanı afveyle derler denilmekte ve olayın manevi boyutu izah edilmektedir. Böylece, Kur'ân okumanın fazileti bir parça da olsa ortaya konmuş olmaktadır.

Âlem-i melekût isti fâr eyler¹⁶⁰³
Rabbü'l-âlemîn'den merhamet diler
Kur'ân okuyanı afveyle derler
Okur okutdurur Lutfî Kur'ân'ı¹⁶⁰⁴

3.10.32. Feyz

“Feyz, sözlükte, suyun taşa akması, bolluk, çokluk, ilim, irfan anlamlarıyla karılan bir kelimedir. Tasavvufî kavram olarak ise, ilâhî tecellîyi anlatmak için kullanılır. Konuyla ilgili bir tanıma göre, âlemin Allah'tan derece derece fakat devamlı bir surette iniş tarzı ile ve başka bir mevcûdu meydana getirmek özelliğine sahip olarak tekamülü ve bunun lâhî nazar altında devamıdır.”¹⁶⁰⁵ “Mutasavvıflara göre Hak'tan gelen feyz (bilgi ve ruhi zevk hali) akl-ı evvel denilen Hz. Peygamber aracılığıyla

¹⁶⁰¹ s. 572, . 685, k. 1.

¹⁶⁰² s. 572, . 685, k. 4.

¹⁶⁰³ تَكَادُ السَّمَوَاتُ يَنْقَطِرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ

أَلَا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَفْوُ الرَّحِيمُ {]

Nerde ise gökler O'nun azametinden tâ üstlerinden çatlayacak gibi titreiyorlar. Melekler Rablerini hamd ile tesbih ediyorlar ve yeryüzünde bulunan kimseler için mağfiret diliyorlar. Yani bilin ki Allah çok bakişimlidir, çok merhamet edicidir^{42/5}.

¹⁶⁰⁴ s. 573, . 685, k. 5.

¹⁶⁰⁵ Cebeciolu, age, s. 274.

*velilere, onlar aracılı ıyla da insanlara ula tı ından müridlerin feyz menbai miir idlerdir.”*¹⁶⁰⁶ Feyz Allah’ın kullarına büyük lütfu, onların özüne yerle tirdi i potansiyel manevi enerjiyi açı a çıkarıp ate lemesi ve bu sayede onlara içlerinde sürekli bir hareket gücü vermesidir. Lutfî Efendi, iirlerinde feyzi, yukarıda da açıklandı ı gibi Allah’ın kullarına akıttı ı manevi bir güç kayna ı bir hareket enerjisi, olarak ele alıp de erlendirmi tir. Feyz, a k ve gayretin birle ik, farklı bir görüntüsüdür. Efe Hazretleri, konuyla ilgili örnekte, irfân güne i do ar, Feyyâz’ın feyzi kalbe sı ar, muhabbet ya murları ya ar, bu feyzin kayna ı ise eynemâ arabıdır demektedir. Feyzin akıtıldı ı yerin kalp oldu u ifade edilmekte ve her eyi bol bol veren, Feyyâz olan yüce Allah’ın feyzinin kalbe sı dı ı ve muhabbet ya muru olup ihtiyaç olan gönüllere ya dı ı anlatılmaktadır.

Hur îd-i me ‘ârif do ar
 Feyz-i feyyâz kalbe sı ar
 Emtâr-ı muhabbet ya ar
 erâb-ı eynemâdandır¹⁶⁰⁷

Bazı zaman dilimlerinin feyz açısından daha bol oldu u vurgulanmaktadır. Bu zaman dilimleri içerisinde seher vaktinin özel önemi bulunmaktadır. Seherin feyzi, gerdanındaki güllere inci gibi dür dökerek, altın saçan zülüflerine fedâ olsun. Her seher vaktinde, gökyüzünden yeryüzüne bir feyz sa ana ı gibi, ebnem taneleri iner ve bitkilere, topra a hayat olur. Bu çi tanelerinin özelli i, zarara yol açmamaları ve Allah’ın yarattıklarını efkate ok aması misali üzerine nezaketle indikleri bitkileri sevgiyle ku atıp onlara canlılık bah etmeleridir. Yeni ba layacak gün için bir ön hazırlıktır, gökten inci misali dökülen çi taneleri, üzerlerine kondukları bitkilere güç vermelerinin yanında, ayrı bir güzellik ve cazibe de katarlar. Bu ebnemlerin özellikle güller üzerindeki görüntüsü bamba kadır, rengarenk güller üzerine effaf inci taneleri ekilmi gibi görünen gülistanlar, bülbülleri kendinden geçirir, a k na melerini daha bir yakıcı hale getirir. Seher vakti, Rabb’in huzurunda bütün samimiyetiyle diz çökmü kul, günah ve pi manlık ate inin yakıcılı ından, inci gibi ebnem gibi akan gözya larının

¹⁶⁰⁶ Selçuk Eraydın, “Feyiz”, *D A*, c. 12, s. 514.

¹⁶⁰⁷ s. 252, . 224, k. 2.

serinli ine ve gücüne sı nımı , af ve rıza beklentisiyle seherlerde uyanık bir ekilde günü kar ılamı ve samimiyetinin ölçüsüne göre, seher vaktinde ebnem gibi dökülen ilahi feyzden nasiplenmi tir.

Lutfiyâ feyz-i seher gerdeninin güllerine
ncû-ve dür dökerek zülf-i zer-ef âne fedâ¹⁶⁰⁸

Konuyla ilgili bir di er örnekte ise, Fâtiha sûresinin feyzinden bahsedilmektedir. Beyitte, muhataba aile efadına merhametle davran ki bu dünyadan göçtü ünde seni sevgi ve hasretle hatırlayıp arkandan ruhuna Fâtiha okusunlar ve bu sûrenin feyziyle gitti in yerde rahat et denilmekte ve ömrün sonuna gelindi i ifade edilmektedir.

Bir merhamet buyur evlâd ıyâle
Sen ölede ismin gelsün hayâle
Feyz-i Fâtiha ile dolsun piyâle
Ömrün tamam ecel yelleri esdi¹⁶⁰⁹

lâhî feyzin özelliklerinden biri ise, kulu kapladı ında, onda bulunan maddî sevgileri izale etmesi ve bunların yerine manevî güzellikler bina etmesi olarak anlatılmaktadır.

Füyûzât-ı lâhî gark ederdi
Gönülden hubb-i mâsivâ giderdi¹⁶¹⁰

3.10.33. Âlem

“Âlem kelimesi sözlükte, dünyâ, cihan kelimeleriyle kar ılanmı tir. Terim olarak ise, duyu ya da akıl yoluyla kavranabilen veya mevcudiyeti dü ünülebilen, Allah’ın dı ındaki varlık ve olayların tamamını ifade etmektedir. Tasavvuf sahasında ise, konuyla ilgili çe itli tanımlar yapılmı tir. Meselâ Gazâlî “ hyâ ü ulûmi’d-dîn” adlı eserinde üç âlemden bahsederek madde ve cisimler sahasına mülk âlemi, mânevî varlıklar sahasına melekût âlemi, ikisi arasındaki sahaya da ceberût âlemi adını verir.

¹⁶⁰⁸ s. 104, . 22, b. 5.

¹⁶⁰⁹ s. 521, . 617, k. 2.

¹⁶¹⁰ s. 624, . Bitlis Ziyareti, b. 44.

Vahdet-i vücûd esasına dayanan ibnü'l- Arabî âleme Allah'ın sureti, Allah'a da âlemin ruhu nazarıyla bakmı tır. Ona göre sadece Allah vardır, âlem ise onun varlı mın çe itli tecellîlerinden ibarettir. Tasavvufta genelde üç âlemin varlı ı kabul edilir. Akıl ve duyu ile bilinen maddî âlem, bu yolla bilinemeyen mânevî âlem ve ikisi arasında köprü vazifesi gören berzah âlemi. Mutasavvıflara göre âlem son derece geni tir. Allah'ın öyle yaratıkları vardır ki yeryüzünden ve burada insanların ya amakta olduklarından bile haberleri yoktur. Tasavvufî eserlerde bu geni li i ifade etmek için onsekizbin veya üçyüztümü bin âlemin mevcut oldu undan bahsedilmi tir.”¹⁶¹¹

Lutfî Efendi'nin iirlerinde âlem kelimesi, çok sık ve çok çe itli kelimelerle birlikte kullanılmı tır. Kelime, mutlak anlamda kullanıldı ı gibi, dünya veya âhireti kastederken veya a kın boyutlara i aret edilirken yanına getirilen kelimelere göre yeni anlamlar kazanarak onlar için isim olmaktadır. Âlem, çok geni kapsamlı bir kavramdır. Hem fiziki dünyayı hem de metafizik boyutları içine alır. Eserde özel kullanılan âlem isimlerinin yanında, sayı verilerek kullanılan on sekiz bin âlem ifadesi dikkat çekmektedir. Âlem kavramının mahiyeti Allah Teâlâ'nın kudretine de i aret etmektedir. Allah(cc) sınırsız kudretiyle, farklı âlemler ve her âlemde farklı unsurlar yaratmı tır ve bu âlemlerin bir ço u di erlerinin mahiyetinden haberdar de ildir. O bunların her birini belirli bir düzen dahilinde yaratmı ve ya atmaktadır.

Konuyla ilgili ilk örnekte, on sekiz bin âlem ifadesi geçmektedir. Sevgili o kadar güzeldir ki, on sekiz bin âlem onun güzelli i kar ısında hayrette kalmı tır ve gönül kaplarından hepsi a k ile dolmu hiç bo kap kalmamı tır. Güzelli i anlatmak için mübala a san'atından yararlanılırken on sekiz bin âlem ifadesi kullanılmı tır.

On sekiz bin âlemi hayrette koydun ey güzel
A k ile doldu gönüller kalmadı bo kabımız¹⁶¹²

Onsekiz bin âlemin sınırlarını ö reten, senin bitimsiz erabının evkinin ne 'esidir ey Allah'ın Resulü. Senin sevginin arabını içenler bilirler ki, Allah(cc) seni âlemlere rahmet olarak gönderdi, senin arabının evkinin ne 'esi, rahmet olarak gönderildi in âlemlerin sınırlarını, açıklayıp ö retir. Allah Resulü'nün a kı her zaman taze ve canlıdır,

¹⁶¹¹ Süleyman Uluda , “Âlem”, *D A*, c. 2, s. 357-361.

¹⁶¹² s. 290, . 278, b. 2.

eskimez, yıpranmaz, onu sevenlerin gönlünde bir çera gibi yanarak, karanlıkları aydınlatır, âlemlerin sırlarını a ikar edip inananlara yol gösterir.

Onsekiz bin âlemin esrârını ta'lîm eden
Ne 'e-i evk-ı erâb-ı lâ-yezâlin yâ Resûl¹⁶¹³

Mülk ve melekût âlemi, bütün kainat halkı, Habîb-i Kibriyâ'nın emr ü fermân oldu unu bildiler, zira, Allah'ın Resûlü ya ayan bir Kur'ân'dı, Allah'ın kitabının sözden fiiliyata geçmi haliydi. Kur'ân'ın tam anlamıyla anlaşılması Hz. Peygamber sayesinde ve onun vasıtasıyla olmaktaydı. O Allah'ın kullarına gönderdiği elçisiydi, her şeyiyle ve her haliyle onlar gibi, onların arasındandı. O, melek veya insan üstü bir varlık değildi, fakat kendisini Allah'ın izin ve yardımıyla öyle yeti tirmişti, öylesine örnek bir hayat yaşamıştı ki, meleklerden de üstün olmuştu. O her söylediğiyle ve her davranışıyla Kur'ân'ı dillendirdiği için, farkında olmadan meydana gelen durumlarda ise Kur'ân'la uyarıldığı için, onun her hali dediği her şey için bir emir ve ferman niteliğindedir. O bütün âlemlere rahmet olduğu için mülk âlemine de melekût âlemine de örnektir. Mülk âlemi, görünen âlem, melekût âlemi ise, Arş'tan arza kadar olan batınî âlemdir.

Âlem-i mülk-i melekût cümle halk-ı kâinât
Bildiler ki emr ü fermândır Habîb-i Kibriyâ¹⁶¹⁴

Ayrıca beyitte ise âlem kelimesi, ilk olarak dünya anlamında, ikinci olarak ise, gönül gözüyle görülebilen ulvî âlem anlamında kullanılmıştır. Efe Hazretleri muhababına, cihânı gösteren ayna sendedir, seher vaktinde uyanık ol ki, uyanık olanları görebilesin demektedir ve gözü ve gönlü uyanık olanların, bu âleme ibret nazarıyla bakarken aynı zamanda farklı âlemleri müahede edebileceklerinin müjdesini vermektedir.

İnsanında bulunduğu söylenen ve âlemi gösteren ayna olarak nitelenen unsur ise gönüldür. İnsan gönül aynasını iyi ayarlayabilir ve parlattırarsa oradan âlemi seyredebilir. Seherlerde, gözünü abdestle, gönlünü ise zikirle uyandırır ve ulvî âlemlerin seyrine dalar.

¹⁶¹³ s. 332, . 341, b. 3.

¹⁶¹⁴ s. 93, . 8. b. 10.

Sendedir âlem-nümâ âyînesi
Bîdâr ol vakt-i seher bîdârı gör¹⁶¹⁵

Âlem kelimesi a a idaki örnekte ise iki ayrı ekilde kullanılmı tır. İlk mısradâ, âlem kelimesi tekil olarak kullanılmı ve dünyâ kastedilmı tır, ikinci mısradâ ise, dü-âlem ekinde terkip yapılmı ve iki âlem ifadesiyle, dünya ve âhiret kastedilmı tır. Allah(cc) âlemi, dünyâyı yokluktan varlık sahasına çıkarmı , yaratmı tır. Efe Hazretleri, Allah'a gönül verdi ini ifade ederken O'nun varlı ın Halık'ı ve sahibi olmasına vurgu yaparak, âlemi yaratana gönül verdi ini, gönül tahtına sultân olarak Allah'ı seçti ini ifade etmi ve O'nun sevgisinin dünya ve âhirette gönlünde oldu u ve elinden tuttu unu söylemi tır.

Âlemi var eyleyen Mevlâ'ya verdim gönlümü
Dest-gîrim her dü-âlem hubb-i Rahmân iledir¹⁶¹⁶

bret âleminde dîvâneleri seyret, vahdet meyhânesinde mestâneleri seyret.

Bu âlem-i ibretde dîvâneleri seyr et
Meyhâne-i vahdetde mestâneleri seyr et¹⁶¹⁷

Tutkun â iklar, bu demde hiç durmadan a k arabını yudumlamaktadırlar. Gönlünü kaptıran â iklar, gönüllerini çalan sevgililerini görünce hayretler içerisinde, hayret âleminde kalmı lardır. Gördükleri güzellik kar ısında gözleri kama mı mest olmu lardır. Bu beyitte, âlem-i hayret terkihiyle, tasavvuftaki makamlardan olan hayret makamı kastedilmekte ve hayret makamına ula nların bir üst makama geçene kadar ki hayret durumlarından bahsedilmektedir.

¹⁶¹⁵ s. 265, . 244, b. 3.

¹⁶¹⁶ s. 152, . 89, b. 2.

¹⁶¹⁷ s. 125, . 55, b. 1.

Mest-i müdâmdır bu dem â ık-ı ûrdeler
 Âlem-i hayrettedir dilberlere dildâdeler¹⁶¹⁸

Sevdâ âlemi, Mecnûn'ları çöllere dü ürmü tür, Leylâ yoluna cân ile kurbân ne güzeldir. Sevdâ âlemine dü en mecnûnlar kendilerini peri ân halde çöllerde bulmu lar ve Leylâ'nın yoluna cânlarını kurbân etme fikri onlara pek ho görünmü , bunun için çabalamı lardır. Onların bu hale dü mesiyle sevdâ âlemine dü meleri e zamanlıdır.

Mecnûnları sahrâya salıp âlem-i sevdâ
 Leylâ yoluna cân ile kurbân ne güzeldir¹⁶¹⁹

Meyin zevkini, elest meclisinde a k bâdesini içmi olandan sor, bahtsız olanlar, irfân âlemine yeti mez. rfân âlemine yeti ip onun mahiyetini ö renemeyen bahtsızdır. rfân âleminin sırlarına a inâ olmak Allah'ın varlı mı bütün zihni ve gönlüyle idrak edip, îmânı dilden kalbe indirmektir. rfân gözüyle bakan kimse e yâdaki hikmetleri kavrayacak ve hayatına ona göre yön verecektir. Bundan dolayı irfân âlemi büyük öneme sahiptir.

Zevk-ı meyi sor bezm-i elest bâde-ke inden
 Bî-behre olan âlem-i irfâne yeti mez¹⁶²⁰

Vahdet güllerinin nûru, gönlünde uçurken, gönül âleminin fele inde parlak ay istemez. Â ı n gönlünde Allah'ın birli ine inanmanın nûru parlamı ken bu nûrun aydınlı mın yanında bütün ık kaynakları sönük kalır, bundan dolayı da gönül fele inde parlak aya gerek yoktur, zira orada güne gibi îmân nûru parlamı tır.

Nûr-i vahdet gülleri gönlünde nûr-pervâz iken
 Âlem-i eflâk-i dilde mâh-i tâbân istemez¹⁶²¹

“Lâhut âlemi, tasavvufta sayılan âlemlerden biridir. Lâhut âlemi, “Allah” ism-i erifine bakan a kın bir âlemdir. Lâhut âlemi tecelli aynası olarak da

¹⁶¹⁸ s. 183, . 125, b. 1.

¹⁶¹⁹ s. 209, . 164, b. 3.

¹⁶²⁰ s. 277, . 258, b. 3.

¹⁶²¹ s. 277, . 257, b. 6.

tanımlanmaktadır."¹⁶²² Efe Hazretleri, bu âlemin zevkini tatmı olmalı ki, lâhut âleminin gülîstânından bahsetmekte, etti i duada, bu âlemin gözle görülmesini dilemekte ve bitimsiz ilâhî araptan rûhânî zevk bulasınız demektedir. Dolayısıyla, ruhânî zevk alma, lahut âleminin gül bahçesini gözle görme artına ba lanmaktadır.

Göresiz âlem-i lâhût gülîstânın bu gözlerle
Bulasız zevk-ı rûhânî erâb-ı lâ-yezâlî'den¹⁶²³

Ramazân ayının faziletinin anlatıldı ı bir ba ka beyitte ise, melekût âleminde bahsedilmektedir. "*Melekût âlemi de a kın bir âlemdir, latîf varlıklar âleminin son mertebesi ve Âlem-i mülkûn de tavanı mesabesinde.*"¹⁶²⁴ Ramazân'ın nûru Ar 'ı bürüdü ü zaman melekût âleminde erefli bir an vardır, bu âlem hareketlidir. İnsanların bu ayda yapacakları güzelliklerden dolayı, sürekli bir müjdeleme ve mutluluk gösterisi vardır. Melekler, bu ayda insanların sadece Allah rızâsı için oruç tutup, teravihlerde, mukabelelerde, iftarlarda, muhtaçlara yardım yapılırken yerlerini alıp böyle yerlere katılmaya özen gösterdiklerini gördüklerinde, mutlu olurlar ve hayrı yapanın niyetine göre o hayrın kar ılı mı kat kat fazlasıyla verirler¹⁶²⁵.

Âlem-i melekûtta bir ân-ı erâfet var
Ar 'ı bürümü nûru mâh-i Ramazân'dır bu¹⁶²⁶

Âlem kelimesinin dünya anlamında kullanıldı ı bir ba ka beyitte de, dünya bir geçit yeridir ki, sultâna da kula da kalmadı, âleme ibret ile bak ve ibret al ki, bu dünyânın âlına aldanmayasın denilmektedir. Âlem, yolculu un son dura ı de il, kısa bir süre hiç durmadan geçilip gidilen bir parçasıdır. İnsanlar bu âleme geldikleri andan

¹⁶²² Gülen, age, c. 3, s. 124.

¹⁶²³ s. 394, . 434, b. 3.

¹⁶²⁴ Gülen, age, c. 3, s. 127.

¹⁶²⁵ Resulullah (sav) buyurdular ki: "Kim bir oruçluya iftar ettirirse, kendisine onun sevabı kadar sevap yazılır. Üstelik bu sebeple oruçlunun sevabından hiçbir eksilme olmaz." Tirmizi, Savm 82, (807); bnu Mace, Sıyam 45, (1746)

Resulullah (sav) buyurdular ki: "Ademo lunun her ameli katlanır. (Zira Cenab-ı Hakk'ın bu husustaki sünneti udur): "Hayır ameller en az on misliyle yazılır, bu yediyüz misline kadar çıkar. Allah Teala Hazretleri (bir hadis-i kudsidede) öyle buyurmu tur: "Oruç bu kaideden hariçtir. Çünkü o sırf benim içindir, ben de onu (diledi im gibi) mükafaatlandıraca im. Kulum benim için ehvetini, yiyece ini terketti." "Oruçlu için iki sevinç vardır: Biri, orucu açtı ı zamanki sevincidir, di eri de Rabbine kavu tu u zamanki sevincidir. Oruçlunun a zından çıkan koku (haluf), Allah indinde misk kokusundan daha ho tur." Buharî, Kitâbu's-Savm, 903.

¹⁶²⁶ s. 438, . 499, b. 2.

itibaren zaman ve mekan denilen unsurların içine hapsolurlar ve mekan de i se de zaman durmaz, onun sürekli i leyip günün birinde de bitivermesi, insana buranın ebedi kalınacak yer olmadı nı fısıldar ve ibret nazarıyla baktı nda sessiz sedasız göçenlerin kendisine sıra sana geliyor dediklerini hisseder ve bu geçit yerini iyi de erlendirmesi gerekti ini anlar.

Bir güzer-gâhdır cihân âh u gedâya kalmadı
bret ile kıl nazar âleme al bir ibreti¹⁶²⁷

Âlem-i hâb tamlaması uyku ve rüyâ âlemi anlamına gelmektedir, insan uyudu unda, Allah'ın ölümvârî bir durum olarak tanımladı ı farklı bir hale ve boyuta geçmektedir¹⁶²⁸. Rüyaların insanlar için ifade etti i anlamlar vardır. Fakat bunların yorumu çok önemlidir. Tasavvuf psikolojisi açısından bakıldı nda, rüyâ konusunda, özellikle Jung tarafından detaylı çalı malar yapıldı ı görülmektedir. Konuyla ilgili eserlerden birinde, sûfîler, her zaman rüyalarına büyük önem vermi ler ve bunu manevî yolda bir yol gösterici olarak ele almı lardır denilmektedir. “12. yüzyıl sûfîlerinden Necmeddin-i Kübra(1145-1220) rüyalarının ve bunların izahının önemini vurgulama , rûhânî yolun kurallarını “hep sükût, hep ricat ve devamlı Tanrı'nın hatırlanması” ve “müridin rüyalarının ve vizyonlarının”¹⁶²⁹ anlamını bir eyhin mütemadiyen açıklama yöntemi” olarak açıklama tır. Rüya çe itleri ve mahiyeti hakkındaki ba ka bir açıklamada ise, pek çok de i ik tip rüyalar vardır, ve her birine farklı yakla ım gerekir. Psikolojik rüyaların yanında “zihin rüyaları” da vardır ve bunların içeri i daha önce ya anmı olaylardır. Vahy rüyaları ve geçmi hayatla ilgili rüyalar da vardır. Di erleri tarafından ba kası için görülen rüyâlar vardır, örne in el- Tirmizi'nin karısının onun

¹⁶²⁷ s. 584, . 700, b. 5.

¹⁶²⁸ Allah, öleceklerin ölümleri anında, ölmeyeceklerin de uykuları esnasında ruhlarını alır. Ölmelerine hükmetti i kimselerinkini tutar, di erlerini bir süreye kadar salıverir. Do rusu bunda dü ünen kimseler için dersler vardır^{39/42}.

¹⁶²⁹ Vizyon:Zihinsel anlamda kavrama, içgörü netli i, ya da gelecek görü ü. (Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlü ü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara-2003, s. 806.

için gördü ü rüyalar gibi.”¹⁶³⁰ “Ve bazı gerçekten rüya olmayan rüyalar vardır ki, bunlar bilincin farklı bir düzleminde algılanırlar. Çünkü vücut uykuya daldı ında, ruh serbest kalır; bu, “sarayında olmayan kral,” “hücrelerinde olmayan mahkum” gibidir, fiziksel diünyanın yanı sıra varolu un ba ka bir boyutu vardır”¹⁶³¹ denilmektedir. Dolayısıyla rüya âlemi sūfîler için büyük önemi haizdir. Lutfî Efendi de bir mür id olarak bunun fazlasıyla farkındadır ve bu dü üncesini iirlerinde dile getirmi tir. Vefalı sevgiliye kavu ma anını gördü ümüzde, a layan gözlerimizin uyku âleminde mi oldu unu dü üneyim denilen beyitte, bir vuslat rüyası veya rüya gibi bir vuslat anlatılıyor gibidir. Çünkü beyitteki ifadelerden bir inanamamanın söz konusu oldu u anla ılmaktadır, ki rüyâ âleminden bahsedilmi tir. Fakat rüyâ bir sūfî rüyası oldu unda yukarıda verilen bilgiler do rultusunda elbette i ler de i ecektir. Zaman zaman vuslat anı da sevinçten a latan bir zaman dilimi olabilir, ki burada anlatılmak istenen bir nokta da budur.

Vuslat-ı ân-ı vefâdârımızı gördü ümüz
Âlem-i hâb mı diyem dîde-i giryânımıza¹⁶³²

Efe Hazretleri, Bitlis ziyaretini anlattı ı iirinde, Küfrevî Hazretleri’nden bahsederken, onun “lâhut ili” denilen “âlem-i lâhut”u geçit edindi ini ve yüceler yücesi Allah’a yakla arak, vahdet bahçesinin Muhammed(as) kokulu güllerini derdi ini anlatmı tır. Yakla bana, anlamında kullanılan “Üdnü minni” ifadesi bu beyitte, Küfrevî Hazretleri’nin Allah’a ve Hz. Peygamber’e yakınlı ını anlatmak için tercih edilmi bir ifadedir. O ârif olup, irfanda derinle erek, âlem-i lâhutu geçit yeri yapmı ve bana yakla hitabına mazhar olmu tur.

¹⁶³⁰ İlk sūfî risalelerinde rüyalarla ilgili bölümler ve 9. yüzyıl sūfî azizlerinden, Hakim-i Tirmizî’ye ait otobiyografik piyesler yer alır; bu piyeslerde rüyaların kendisine nasıl yol göstericilik yaptı ını, en ince ayrıntısına kadar anlatır. İginçtir ki, aynı zamanda karısının kendisi için gördü ü rüyalarını da betimler. Karısı bu oyunlarda mesajcı rolündedir. Böyle rüyaların birinde karısı çorak, ta lık bir araziden çıkmı kurumu dallı bir a açtan söz etti. Bu a acın üzerinde bir ku daldan dala sığıyor, uçuyordu. Ku un dokundu u kuru a açlar dalları ye il yapraklar ve üzüm salkımlarıyla doluyordu. Bu a acın korunması, bakımının yapılması, bunun ku un en üst dallara çıkması için gerekti i mesajı kendisine gönderilmi ti. Üzüm, çok önemli ve kudretli bir sūfî sembolüdür. Bu üzümlerden yapılan sevgili’nin arabı sūfîyi sarho eder. Bu yüzden el- Tirmizî’ye hayatının a acına ve ö retilerine iyi bakması; böylece ilâhî esin ku unun manevi kuraklıkta ya ayan ruhunu besleyen üzümler üretebilece i bildiriliyordu. (*Jung Psikolojisi ve Tasavvuf*, j. Marvin Spiegelman, Pir Vilayet nayet Han, Tansım Fernandez, Çev:Kemal Yazıcı-Ramazan Kutlu, nsan Yay. stanbul- 1997, s. 131-132.)

¹⁶³¹ j. Marvin Spiegelman, Pir Vilayet nayet Han, Tansım Fernandez, *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf*, Çev: Kemal Yazıcı-Ramazan Kutlu, nsan Yay., stanbul- 1997, s. 131-136.

¹⁶³² s. 505, . 595, b. 4.

Güzer-gâh eylemi lâhût ilini
De irmi “üdnü minni” güllerini¹⁶³³

3.10.34. Nâz-Niyâz

“Nâz, kelime olarak, cilve i ve anlamlarına gelmektedir. Tasavvufî olarak ise, â ıkn mâ uka güç vermesi demektir. Niyaz ise, kelime olarak, yalvarmak, dilemek, dua etmek selam etmek, hürmet etmek anlamlarına gelmektedir. Naz â iklara, niyâz âriflere mahsustur. Naz ehlinin Allah’a nazı geçer. Bunlarda sık sık atah ifadeler zuhur eder. Naz ehlinde alı ilagelen edeb tavrına rastlanmaz. Niyaz ehli olanlarda ise, edeb, slâm’ın kurallarına uyma esastır.”¹⁶³⁴ “Naz ehli yüce Mevlâ ile gayet samimi her türlü resmiyetten ve kayıttan uzak sohbet eder ve ona içlerini dökerler.”¹⁶³⁵ Naz ve niyaz kelimeleri Lutfî Efendi’nin iirlerinde sıkça kullanılan kelimelerdir. O’nun iirlerinde genellikle, bu iki kelime birlikte ve nazlı niyaz ekinde kullanılmaktadır. Eserinde, kendisinin de çok sayıda, naz makamında yaptığı niyazları bulunmaktadır. Bu iirlerinde naz ve niyaz ifadesi geçmese de iirin kendisi nazlı niyazdır. İlk örnek bu ekinde olan bir iirden seçilmiştir. Efe Hazretleri, bu bentde, Allah Teâlâdan isteklerde bulunmakta ve bunları versen ne olur diye niyaz etmekte ve neyin noksan olur diyerek nazlanmaktadır. A kın ate ine yanayım, senin derdin ile boyanayım, bütün dü üncem sen olası ve senin cömertli ine dayanayım, bu isteklerimi versen ne olur ki, senin mülkün ve kudretin sınırsız, bu aciz kula hazinenden bu kadarını ba ı lasan neyin eksilir diyerek, ma’ u una nazlanmaktadır.

A kın nârına yanayım
Derdin ile boyanayım
Keremine dayanayım
N’olur yâ Rab n’olur yâ Rab
Neyin noksan olur yâ Rab¹⁶³⁶

¹⁶³³ s. 624, . Bitlis Ziyareti, b. 48.

¹⁶³⁴ Cebecio lu, age, s. 539-541.

¹⁶³⁵ Uluda , age, s. 401.

¹⁶³⁶ s. 118, . 44, k. 6.

Naz ehlinden bahsedilen bir ba ka iirde ise, nâz ehlini gör, onlar niyâz ederler ve a k âleminde sâz çalarlar denilmektedir. A k âlemine dü en naz ve niyaz ehli, Allah'tan çekinmeden kendilerini ifade etmekte, O'na nazlanmaktadırlar.

Gör ehl-i nâzı
Eyeler niyâzı
Çaldılar sâzı
Âlem-i a ka¹⁶³⁷

Lutfî Efendi, iirlerinden birinin mahlas beytinde, Lutfî Allah'ın dergâhının kapısından bir yere ayrılma ve ısrarcı ol, Hakk'tan isteklerini nazlı niyazla iste, bak Allah(cc) neler eyler, ne lütuflarla seni kar ılar demektedir. Nazlı niyazın bir önceki basama ı, lâhî dergâhın e i inde sabit olmak ne gelirse gelsin oradan ayrılmamaktır. her eye ra men e ikte sabit olanın nazlanmaya da hakkı olur.

Lutfî der-i dergâh-ı lâhî'de sebât et
Nazlı niyâz et Hakk'a temennâ neler eyler¹⁶³⁸

Hacıların Arafat vakfesindeki hallerinin anlatıldı ı dörtlükte, Müslüman hacılar Arafat'tadır,Allah'ın dergâhında erefli bir haldedirler, zarif bir ekilde nazlı niyaz etmektedirler, bu hal üzerine affedilmelerine ferman yazılır ve öyle naz ve niyaz ederler ki, Allah(cc) onları affeder denilmektedir.

Huccâc-ı müslimîn Arafât'dadır
Dergâh-ı Mevlâ'da erâfetdedir
Nazlı niyâz ile zarâfetdedir
Afv ü ma firete yazılır fermân¹⁶³⁹

Sevgilinin tavır özelliklerinden biri nazlı olmasıdır. O nazla salınır, nazla konu ur, niyaz edenlere naz ile görünür, seher vaktinde nazla niyaz eden güller de

¹⁶³⁷ s. 473, . 545, k. 6.

¹⁶³⁸ s. 166, . 100, b. 5.

¹⁶³⁹ s. 406, . 451, k. 4.

solmaya mahkum oldukları için bu naz ve niyaz güllere de kalmaz. Onlar bülbüllerin aklını ba ından alıp onları eydâ etseler de bir gün solup yerlerini yenilerine bırakırlar.

Bunca ki niyâz-dârına nâz ile göründü
Her vakt-i seher nazlı niyâz güllere kalmaz¹⁶⁴⁰

Lutfî gibi gönlü hastalara Mevlâ merhamet etsin ve derdini nazlı niyâz edene yeti tirsin. Naz içerisinde niyaz eden mür idi, müridinin derdini ve gönül hastal ını duyunca, onun için de dua buyurup, niyazında onun da adını anarak ona iltifat etsin. Gönül hastal ının tabibi mür id oldu u için Efe Hazretleri, bu derdinin pîrine duyurulmasını Allah'tan istiyor.

Lutfî gibi dil-hastelere rahm ede Mevlâ
Derdimi n'ola nazlı niyâz-dâre yeti tir¹⁶⁴¹

3.10.35. Ke f – lham

“Ke f kelimesine, sözlükte, açma, meydana çıkarma, gizli bir eyi bulma, bir sırrı ö renme gibi anlamlar verilmi tir. Tasavvufî olarak ke f, perdenin açılmasıyla gizli olanın ortaya çıkması demektir. Gaybî hakikatlere ya ayarak ve tema a suretiyle vakıf ve muttali olmaktır.Maddî duygular âleminin tesir ve kiri, kalbin gayb âlemini görmesine engel bir perde olu turur. Riyazat, mücahede, ve tasfiye bu perdeyi ortadan kaldırıncı gayb âlemi görünmeye ba lar ki buna ke f denir. Ke f ve müka efe, sûfînin akıl ve duyu organlarıyla elde edemedi i gayb ve uluhiyyet âlemine dair gizli bilgiler sa lar.”¹⁶⁴²

“ lham, Allah tarafından insanın gönlüne bir ey do durulması, gönle do an ey olarak tanımlanmı tır. Tasavvuf terimi olarak ise, do rudan ve aracısız Allah'tan alınan bilgi demektir. lhâmî bilgi, ya ilâhî hitâbı i itmek ve dinlemek, ya da gayb âlemini görmek suretiyle olur. lham yoluyla gelen bilgi dü ünmele de il, feyz yoluyla gönle do ar, kalbe gelir. lhamın kayna ı ya do rudan Allah'tır, ya da melektir.”¹⁶⁴³

¹⁶⁴⁰ s. 285, . 269, b. 4.

¹⁶⁴¹ s. 255, . 229, b. 5.

¹⁶⁴² H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Ne riyat, stanbul- 2007, s. 250-251.

¹⁶⁴³ Yılmaz, age, s. 251.

Ke f ve ilham tasavvuf açısından iki önemli kavramdır. Her iki kavramın muhtevasında da ilahi sırlarla muhatap olma vardır. Efe Hazretleri, her iki kavramı da şiirlerinde kullanmıştır. Her iki kavram ile ilgili iki örnek yer verilmiştir. Ke f ile ilgili ilk örnekte, îlâhî sevgili tanımlanmakta ve cihânı seyreden ve seyrettiren ceylân gözleri var, o öylesine sırlarla dolu bir muammâ ki ke f olunma ihtimali zayıf, o güzelliğin kâf dağının zirvesinde bir zümrüdü anka misali devletin ve sultanlığın sembolü olan bir hümmâ kuşu, gören kâfirlere îmân gösterir denilmektedir. Kâfir kelimesiyle zaman zaman sevgilinin insafsızlığı da kastedilir. Kâfirin îmâne gelmesi, Allah'ın birliğini ve peygamberini tanımayan, îmândan yoksun kimsenin bunları kabul ederek îmân sahibi olmasıdır. Bu kavram sevgili açısından dü ünlü dü ünde, insafsız sevgilinin insafa gelmesi ve â 1 ına arada bir de olsa efkatle muamele etmesidir. O sevgilinin her azası ve her tavrı sırlarla doludur ki bunların çözülmesi ke fedilmesi çok güçtür. Bunların ke f edilmesi ancak onun lütfuyla olmaktadır.

Âhû gözleri var bir cihân-nümâ
Ke f olmaz efendim mü kil mu'ammâ
Kâf-ı mehâsinde ol mürğ-i hümmâ
Gören kâfirlere îmân gösterir¹⁶⁴⁴

Diğer örnekte ise, öyle bir pîrin ete ini tut ki, seni kucaklayarak sana dîdârı ke fettirsin denilmektedir. İnin ehli, çıkarlarına dini alet etmemi bir pîr bul ve ete ini tut, ona intisab et. Onun rehberliğiyle nefsini terbiye edip, iradeni kontrol altına alırken, her bir basamakta farklı sırların sana açıklandığını, ke fte ilerlediğini kendin göreceksin.

Öyle bir mîr-i zemân dâmenine el atagör
Der-âgû eyleyerek ke fede dîdâr sana¹⁶⁴⁵

¹⁶⁴⁴ s. 274, . 252, k. 6.

¹⁶⁴⁵ s. 104, . 23, b. 3.

İlhâmıla ilgili örnekte ise, ilimlerin annesi, Hazret-i Allah'ın ilhâmıdır, kainattaki her yaprak kainat kitabının her bir sayfası, hâl diliyle Allah'ın birli ini anlatıp tekrar ederler denilmektedir¹⁶⁴⁶. Beyitte, konuyla ilgili ayete telmih yapılarak, ayet-i kerimede belirtildi i gibi, kainattaki her bir unsurun kendilerine ilham edildi i ekilde vazifelerini yaparak, Allah'ın varlı mının ve birli inin birer canlı ahidi oldukları ve onun birli ini haykırdıkları vurgulanmı tır¹⁶⁴⁷.

Ümmü'l- 'ulûm ilhâm-ı Hazret-i Allah'dır
Hâl diliyle tevhîdi takrîr eder her varak¹⁶⁴⁸

Bu beyitte ise, peygamberlere vahyedildi i evliyâyâ ise, ilham edildi i, dolayısıyla evliyânın sözlerinde ilahi esintiler oldu una dikkat çekilmektedir. Vefîlerin konu tukları, kalbe ilham ile indirildi i için, onların dilinden veya kaleminden dökülen iir de nesir de tecelli nehrini açmakta, ilahi sırları insanlarla payla maktadır. Fazlasıyla subjektif bir ifade olsa da bunların en yakın örne i u an burada görülen beyitlerdir. Lutfî Efendi'nin iirlerini okuyup dü ünürken bu ifadelerdeki ilahi nefesi fark etmemek mümkün de ildir.

Kelâm-ı evliyâ ilhâm ile nâzil olur kalbe
Gerek i'ri gerek nesri açar nehr-i tecellâyı¹⁶⁴⁹

3.10.36. Kemâl-Kâmil-Kemâlât

“Kemâl, erginlik olgunluk anlamlarında kullanılmaktadır. Bir türe ya zâtı veya sıfatları yönünden mükemmeliyet kazandıran ey. nsanlar ilâhî kemâlden aldıkları pay oranında kâmilirdirler. Bundan en çok pay alan ahsa insan-ı kâmil denir.Kâmiller

¹⁶⁴⁶ Gerçekten süt veren hayvanlarda da size bir ibret vardır. Size i kembelerindeki yem artıklarıyla kandan meydana gelen, içenlere içimi kolay halis bir süt içirmekteyiz16/66. Gök yüzünün bo lu unda Allah'ın emrine boyun e dirilerek uçu an ku ları görmediler mi? Onları bo lukta tutan Allah'tır ancak. üphesiz, bunda iman edecek bir topluluk için birçok deliller vardır16/79.

¹⁶⁴⁷ Senin Rabbin bal arısına öyle vahyetti: Da lardan, a açlardan ve insanların kuracakları kovanlardan kendine evler edin16/68. Sonra meyvaların hepsinden ye de, Rabbinin (sana) kolay kıldı ı yollara gir, diye ilham etti. Onların karınlarından renkleri çe itli bir bal çıkar ki, onda insanlar için ifâ vardır. üphesiz ki bunda dü ünen bir millet için, büyük bir ibret vardır16/69.

¹⁶⁴⁸ s. 320, . 320, b. 2.

¹⁶⁴⁹ s. 536, . 638, b. 3.

*evliyânın üst tabakası olup erîat, tarîkat ve hakîkati kendilerinde toplamı lardır.*¹⁶⁵⁰
*“Kâmil insan, iyi söz, iyi hareket, iyi ahlâk ve iyi bilgide tam olandır. Bu dört eyi kemâle erdiren kemale ula mı sayılır. nsan-ı kâmil, cihânı gösteren bir ayna, ölüyü diriltten Îsâ, ku ların dilini bilen Süleymân gibi tasarruf sahibi, âb-ı hayâtı içen Hızır gibidir. nsan-ı kâmil, lâhî tecellilerin temsilcisi oldu u için onu tanımak Allah’ı tanımak demektir. Bu yüzden tasavvufî muhitlerde “kendini bilen Rabb’ini bilir” hadisi yaygınlık kazanmı tır.”*¹⁶⁵¹ Kemâlât ise, kâmil insanın hâlidir. Onun tavır ve davranı özellikleri, kemâlât olarak isimlendirilmektedir.

Efe Hazretleri’nin iirlerinde kemâl ve kâmil kelimeleri sıkça kullanılmaktadır. Manevî olgunlu u ifade etmek için, kullanılan bu kelimelerle muttasıf olmak, istenen bir durumdur. Fakat kemâl kesbedip, kâmil olmak için, zorlu bir süreçten geçmek gerekmektedir. Konuyla ilgili ilk örnekte, insan-ı kâmilin özelliklerinden ikisi verilmektedir. Bunlardan ilki, kâmil insanın erîatle amel etmesidir ikincisi ise, a k âlemine inanıp dahil olmasıdır. Kâmil insan, Allah’ın emirlerine harfiyyen uyar ve a k âlemine adım atar.

Ol merd-i kâmil
 er‘ ile âmil
 Olasın kâil
 Âlem-i a ka¹⁶⁵²

kinici örnekte ise, Efe Hazretleri muhatabına, e er cemâli seyretmek istiyorsa, kemâl ilmini kesbetmesi gerekti ini, böylece îmânının zeval bulmayıp, güçlenece ini ifade etmektedir. Ayrıca kemâl kesbetmenin, en önemli yollarından birinin halkaya dahil olup zikir ile gönlü parlatmak oldu u da vurgulanmı tır.

Diler isen seyr-i cemâl
 Kesb edesin ilm-i kemâl
 Bulmaya îmânın zevâl

¹⁶⁵⁰ Uluda , age, s. 305.

¹⁶⁵¹ Yılmaz, age, s. 346-347.

¹⁶⁵² s. 473, . 545, k. 9.

Gel halkaya gir halkaya¹⁶⁵³

Lutfî Efendi'nin bir ba ka tavsiyesi ise, insan-ı kâmilin kalbinin derinliklerine bir ebnem kibarlı ı ve nezaketiyle misafir olup, onun masivadan uzakla mı gönlünde bulunarak zamanın ahı olunmasıdır. Masivadan kurtulmanın bir yolu olarak, emin bir yurt tavsiye edilmi tir. Zira kâmil insan masivayı kalbinden söküp atmı kimsedir, oraya yerle en de do al olarak masivadan uzakla mı olmaktadır.

Gir derûn-i kalb-i kâmilde bulun ebnem gibi
Bî-taraf ol masivâdan âh-ı devrânlık budur¹⁶⁵⁴

Kemâlat ehlinin kapısında bekleyen, ona kapıcı olan elbette kâmil olur, cânânına cân veren ise, onun sırlarına mahrem olur. Kâmil insanın yanında bulunan onun kapısında hizmet eden, ondan etkilenir, onun himmetiyle kemâle erer, cânânının yoluna cân nakdini veren ve cânânın sırlarına â ina olan â ık gibi iste ine vasıl olur.

Kemâlât ehline der-bân olan kâmil olur elbet
Veren cânânına cân sırrına âmil olur elbet¹⁶⁵⁵

3.10.37. Kerâmet

“Kerâmet lügatte, ikram manasına gelir. Istılahta ise, mü'min ve Salih bir kimsede meydana gelen harikulade hallerdir. Keramet sahibi, slâmi inançlara ba lı, ehevi ve nefsanî arzularından uzak, gönül aynası berrak, âbid ve zâhid kimsedir.”¹⁶⁵⁶
“Keramet iki çe ittir: sûrî ve kevnî keramet, manevî ve hakikî keramet. Sûrî ve kevnî kerâmet, hissî ve maddî kerâmettir, tayy-i mekân, su üzerinde yürümek, ihtiyaç zamanında yiyecek ve içecek bulmak gibi. Manevî ve hakîki keramet ise, ilim, irfan, marifet ve ahlakla ilgili kerâmetlerdir. Bir kimse kötü bir huyunu atıp yerine iyisini koydu mu, en büyük kerâmet budur.”¹⁶⁵⁷ Efe Hazretleri'nin iirlerinde çok sık geçmese de kullanılan bir kelimedir. Çe itli açılardan ve çe itli vesilelerle ele alınmı tir.

¹⁶⁵³ s. 476, . 550, k. 2.

¹⁶⁵⁴ s. 241, . 209, b. 4.

¹⁶⁵⁵ s. 121, . 50, b. 1.

¹⁶⁵⁶ Eraydın, age, s. 123.

¹⁶⁵⁷ Ku eyrî, age, s. 434.

Konuyla ilgili ilk örnekte, kerâmetin evliyâlara mahsus oldu u belirtilmektedir. Allah(cc)'tan kurtulu istenirken, nebilerin efâ'ati, velîlerin kerâmeti, zamanın gavsının merhameti anılmakta, Allah'tan bunlara ula abilmek için yardım istenmekte ve merhamet dilenmektedir. Her kimse kerâmet gösteremez, velîlerden ba kasından bu tür davranı lar zuhur etti inde onlara farklı isimler verilmi tir.

Enbiyâullâhın efâ'atine
Evliyâullâhın kerâmetine
Gavs-i zemânenin merhametine
Amân Allah amân amân ver bize¹⁶⁵⁸

Ramazân ayının fazileti anlatılırken onun kerâmet nehri oldu u ifade edilmi ve bununla onda meydana gelen güzel manzaralar, kalıcı hidayetler, kötü davranı ların yerini iyi ve güzel davranı ların alması, insanlar arasındaki yapıcı ili kiler kastedilmi tir. Ramazân ayı, hidâyetin gülbahçesi, saadetin inci gibi saçıldı ı zaman ve kerâmet nehridir. Bu ayda rahmet ya murları mü'minlerin üzerine ya ar, onlar kerâmet nehrinde yıkanarak kendilerinde bulunan olumsuzlukları, güzelliklere çevirirler.

Gülzâr-ı hidâyetdir dür-bâr-ı seâdetdir
Enhâr-ı kerâmetdir mâh-i Ramazân'dır bu¹⁶⁵⁹

Her bir zerrede bir parlak güne görünmekte, her bir damlada bir deniz, bunları görebilmek de gösterebilmek de yokluk âleminin adamına mahsustur, zira bunlar keramettir ve vahdete ula ıp Allah'ta yok olanlara mahsus hallerdir. Güne varlı nı zerrelerle, deniz ise katrelerle hissettirir. Zerreler güne le görünür hale gelirken, damlalar denizle görünmez olur. Kendisini fenâfillaha ula tırımı ve Allah'ta fâni olmu bir ârif, bu ibretleri insanlara anlatarak ve hissettirerek onların duyarlılık kazanmalarını temin eder. Böylece de kerâmet göstermi olur.

Her zerrede bir ems-i münîr katrede deryâ
Âlem-i adem merdine mahsûs bu kerâmet¹⁶⁶⁰

¹⁶⁵⁸ s. 457, . 523, k. 10.

¹⁶⁵⁹ s. 438, . 499, b. 5.

¹⁶⁶⁰ s. 135, . 72, b. 6.

“Kerâmetin bazen salih kimselerin dı ında ba kalarında da görüldü ü bir gerçektir. Bu gibilerde zuhur eden ola anüstü hallere istidrac veya sihir ismi verilir.”¹⁶⁶¹ A a ıdaki beyitte, sevgiliden bahsedilirken, bir hile ile elimde neyim varsa hepsini aldı, ârımı nâmusumu yok etti ve seçme ansımı elimden aldı, beni öyle bir hale getirdi ki bu durum, sihir midir, kerâmet midir anlayamadım denilmektedir. Sevgilisi â 1 ının aklını ba ından alma konusunda pek maharetlidir, â ık önce varlı ından geçmi , benli inden sıyrılmı tır, sonrasında, yaptıklarını halkın gözünde yer edinmek veya edindi i yeri kaybetmemek için yapmayı bırakmı , halkın kınaması umrunda olmamı , i lerinde sadece Allah’ın rızâsını gözetmi tir, ayrıca sevgili öyle yaptırımlarla gelmi tir ki â 1 a seçme ansı bırakmamı tır, iradesi yok olmu , ma uku ne derse ona tâbi olmu tur, bu halinin sebebini anlamakta ise güçlük çekmektedir, bu durum bir sihir mi yoksa bir keramet sonucunda mı ortaya çıkmı tır. Bilindi i gibi sihir, dinen iddetle yasaklanan bir uygulamadır ve kerâmetten tamamıyla farklıdır. Sevgilinin manevi durumuna göre â ık ya adı ı halin sebebinin ne oldu una karar verecektir ki, beyitte bu ayrımın önemi de vurgulanmı tır.

Bir âl ile aldı elden vârimı
 Ref ‘ eyledi nâmûsumu ârımı
 Bırakmadı elde ihtiyârımı
 Bilmedim sihir miveyâ kerâmet¹⁶⁶²

Konuyla ilgili buraya alınan son örnekte ise, miracda Allah ile Hz. Peygamber arasında vuku bulan ve ekli bilinmeyen konu maya i aret edilmi ve bu konu mada Allah(cc) Hz. Peygamber’le, Muhammed ümmetine selâm yollayarak, bu selâmın onlar için bir müjde oldu unu ve bu selâm vesilesiyle onların cennet içerisinde kerâmet göreceklerini ifade etmi tir. Ayetlerde de bu konudan bahsedilmekte, cennette Allah’ın kullarını selamlayaca ı anlatılmaktadır¹⁶⁶³. Burada bahsedilen selâmın özelli i ise, ümmete, mirac hediyelerinden biri olarak gönderilmesidir.

¹⁶⁶¹ Eraydın, age, s. 123.

¹⁶⁶² s. 126, . 57, k. 3.

¹⁶⁶³ (Onlara) Rahîm olan Rab’den «selâm» sözü vardır36/58.

Selâmım ümmeten versün be âret
Görelers cennet içinde kerâmet¹⁶⁶⁴

3.10.38. Dergâh

“Dergâh kelimesinin, kapı, e ik, kapı yeri, sı unlacak yer, makam, tekke gibi anlamları vardır. Tasavvuf terimi olarak ise, Tarîkat mensubu eyhlerle, dervi lerin ikâmetgâhı olan büyük tekkelere dergâh denir. Kelime hafifletilerek, dergah ekinde de telaffuz edilir.”¹⁶⁶⁵ “Dergâhlar tekke anlamında kullanıldı ında, pek çok birimi olan yapılar kastedilir. Tekke, kelime anlamı olarak, dayanacak yer demektir. Tasavvuf erbabının oturup kalkmalarına, sülûk çıkarmalarına, âyin yapmalarına mahsus yere tekke denir. Ta radan gelecek dervi lerin kalabilece i özel odaları ve mutfa ı bulunur. Osmanlı devletinin kurulu döneminde, tekkeler sosyal, ekonomik, moral, ilmi hatta siyasi fonksiyonlar icra ediyorlardı. Küçük tekkelere “zaviye” büyüklerine “hankah”, “dergâh”, merkezi pozisyonda olanlara da “âsitâne” denir. Mecâzi olarak tekkeye, “harâbat”, “humhâne”, “ate gede”, “meyhâne” denir. Sâlik, tekkeye hayvani yönünü Allah rızası için terbiye etmek üzere gelir. Orada nefis hayvanı kurban edilir. Onun için tekkeye gelen ki ide kurbân olma amacı ön plandadır.”¹⁶⁶⁶

Lutfî Efendi'nin iirlerinde en çok geçen kelimelerden biri de dergâh kelimesidir. Tasavvufta dergah özel bir mekandır, dervi ler orada kendilerini bulurlar, kendilerine verilen görevleri yaparak kötü duygularından orada arınıp, manevi mesafe katederler, ayrıca pîrlerinin bulundu u yer de dergâhtır. Dolayısıyla dergâh, sûfî hayatının vazgeçilmez bir parçasıdır. Kendine özel mekanları ve e itim sistemiyle aktif olarak kullanıldı ı ve yozla tırılmadı ı dönemlerde muhte em bir e itim merkezi oldu u söylenebilir. Bütün bu nedenlerden dolayı dergâh sûfînin hayatında özel öneme sahiptir ve Efe Hazretleri de bu kavramı sıkça kullanarak önemine dikkat çekmek istemi tir.

Hesap günü, efaat kapısının fethi gözlenir ki nebîler için efaat kapısı olan yüce dergâh, Hz. Peygamber'dir. Mah er gününde mah er halkı hak istemesinler diye birbirlerinden kaçıp, kendilerine efaatçi araken, bütün nebileri dola acakları ancak

¹⁶⁶⁴ s. 67, . Mirâcü'n-Nebî, b. 170.

¹⁶⁶⁵ Cebecio lu, age, s. 215.

¹⁶⁶⁶ Cebecio lu, age, s. 707-708.

onlardan her biri kendilerinin de bir efaatçiye ihtiyaçları oldu unu ifade ederek yardım edemeyeceklerini söyleyecekleri ve onlara, o gün Allah'ın izniyle Hz. Muhammed (as)'in efaatçi oldu unu ona gitmelerini tavsiye edecekleri, çe itli eserlerde kaleme alınmı ve Lutfî Efendi'nin eserinde de “kıyâmet destânı” ismiyle yer almı tır. A a ıdaki beyitte anlatılmak istenen nokta bu durumdur. O zorlu günde, ancak Allah'ın izin verdikleri efaatçi olabilecekler ve orada gözlenen efaat kapısı, Hz. Muhammed(as) 'in yüce dergâhının kapısıdır.

Gözlenir rûz-i cezâ bâb-ı efâ'at fethine

Enbiyâya dergeh-i vâlâ Muhammed Mustafâ¹⁶⁶⁷

kinci örnekte de Efe Hazretleri, Hz. Peygamber'e yüz tutulmasını ve onun dergâhına varılmasını ö ütlemektedir. Zira onun dergâhına varanlar ebedi devlete, saadete ermektedirler ve Allah'ın kabulüne mazhar olmaktadırlar. Hz. Peygamber'in dergâhı, hidayet kapısı, insanlı a sevginin, fedâkarlı ın, efkatin, ahlâkın, iffet ve edebin uygulamalı olarak ö retildi i, bireyin çevresine ve çevresindekilere kar ı sorumluluklarının da ılımı konusunda model olundu u, nezaketin ve insana verilen de erin en üst seviyede oldu u bir dergâhtır. Asr-ı saadetten kıyamete uzanan bu dergah her zaman açık ve ziyaretçilerini, gönüllülerini beklemektedir. Efe Hazretleri, insanları bu dergaha davet ederek onların ebedi kurtulu a ermelerini istemi tir.

Yüz dut cenâb-ı Ahmed'e

Var dergeh-i Muhammed'e

Mâlik ol bâkî devlete

Kabûl ede Bârî Hudâ¹⁶⁶⁸

Ba ka bir örnekte ise, Hz. Muhammed (as)'in yüce dergâhın açılmasında bir referans bir kilit görevi üstlendi i ifade edilmektedir. Hz. Peygamber'e hitaben, Mevlâ'nın ihsanı ho geldin, sen yüce dergâhın kapılarını açarak bu ümmeti yücelerden yüce eyledin ve onlar senin rehberli inde yürüdükleri yolda Allah'a yakla tılar

¹⁶⁶⁷ s. 91, . 7, b. 6.

¹⁶⁶⁸ s. 109, . 31, k. 4.

denilerek Hz. Muhammed (as)'in slâm dini ve Müslümanlar için önemi anlatılmaktadır. Yüce dergâh olarak Allah'ın dergâhı kastedilmi ve Hz. Muhammed (as) bu dergâhın kilidi olarak nitelendirilmi tir.

Safâ geldin eyâ ihsân-ı Mevlâ
Eden bu ümmeti a'lâdan a'lâ
Açılır sende dergâh-ı mu'allâ
Hudâ'ya sende eylerler karâbet¹⁶⁶⁹

Bu örnekte ise, dergâh kelimesiyle Allah'ın huzuru kastedilmi ve insanın cânıyla ba ıyla Allah'ın dergâhına yüzünü koyması, dergâhın e i ine yüzünü koyup, bu konuda ısrarcı oldu u takdirde, Allah'a yakınlık kazanaca ı belirtilmi ve kulların a lamaktan çekinmemesi, samimi gözya larının efkati ve sevgiyi gerçekten hak eden yegane unsur oldu u ifade edilmi tir. Ayrıca Allah (cc)'ın dostlarını, çe itli ekillerde sınıadı ı, onların ise gerek bu sınanmanın etkisiyle fakat bundan daha fazla, sınanmayı kazandıklarında gelen ödülünden dolayı daima gözleri ya lıdır. Bunlar zaman içerisinde de i erek, nedamet,korku, ümit, sevinç gözya ları olabilirler.

Bin cân ile sen dâimâ dergâhe yüzün koy
Dostlarını bak dâimâ giryân eder Allah¹⁶⁷⁰

Lutfî Efendi, erenlerin dergâhının yerini sordu u, kendisine dergâhın her yanda oldu u fakat kendisinin aradı ının ânı yüce bir pîrde oldu u, e er akli ve muhakeme gücü varsa onu bulabilece inin söylendi ini anlatarak, aslında bu konuda kendisinin aktarmak istediklerini de söylemektedir. Erenlerin dergâhı ona ula mak isteyenler için her yerdedir ve samimiyetle istenerek arandı ında ona kolayca ula ılmaktadır. Buradaki dergâh ile anlatılan tasavvufî e itimin verildi i tekkedir.

Sordum erenlerin dergâhı kanda

¹⁶⁶⁹ s. 123, . 52, k. 3.

¹⁶⁷⁰ s. 481, . 556, b. 4.

Dediler ki dergâh olur her yanda

Senin aradı ın bir âlî- ânda

Var ise bulursun iz'ânın senin¹⁶⁷¹

Mevlânın dergâhında el açıp lütuf isteyenler, o dergahın dilencisi olanlar, Allah'ın yakınlı nını kazanıp devlete erenlerdir. Hüdâ'nın dergâhından nasîb alanlar, beylerin seyrânında devran eyler. Allah'ın dergâhında el açan kullar, O'nun bitimsiz lütfundan ve rahmetinden elbette nasiplenirler, zira O, ayette de buyurdu u gibi, kapısına gelenleri bo çevirmez, her kulun iste ine kulu için en uygun ve hayırlı yanıtı verir¹⁶⁷². Beyitte geçen di er önemli kavram da “nasîb alma” kavramıdır. Nasib almak, tarîkatlerde önemli bir kavramdır. *“Tarikate giri törenini ifade için kullanılan bir terimdir. Özellikle Bekta îlerde, tarîkate girmek isteyen ki iye bir tören uygulanır ve buna nasîb almak denir tarîkate girene de nasibli denir.”*¹⁶⁷³ *“Bekta î tarîkatına girmek isteyen ki i önceden bir “rehber” edinir. Bu i e nasib almak denir. Rehber tarîkat adayını bir süre dener. Bundan sonra dergâh veya cem evinde toplanılır. Rehber tarîkata girecek câna abdest aldırır ve nasib alma töreni ba lar.”*¹⁶⁷⁴ Nasib alma, Bekta îlik'te özel bir ayin olmakla birlikte sadece bu yönüyle kullanılan bir kavram de ildir. Nasib kelimesiyle ilgili deyimler ve atasözleri Türk toplumunda yaygın olarak kullanılmaktadır. “Nasib olursa gelir Hind'ten Yemen'den, nasib olmazsa ne gelir elden” bunların sıkça kullanılanlarından biridir. Efe Hazretleri'nin bu dörtlükte kastedti i anlam da Allah'ın dergâhından nasîb almak, yani tarîkat-ı Muhammediye'ye tabi olmaktır. Hz. Muhammed (as)'e tabi olup, Allah'ın dergâhının kapısında nazlı niyazlar ile el açıp, dilekte bulunanlar, Allah'a yakla ırlar.

Dergâh-ı Mevlâ'da sâil olanlar

Kurb-i lâhî'de devlet bulanlar

Bu dergâhden Lutfî nasîb alanlar

¹⁶⁷¹ s. 423, . 477, k. 3.

¹⁶⁷² Halbuki Rabbiniz: «Bana yalvarın, dua edin ki size kar ılık vereyim. Çünkü bana ibadet etmekten kibirlenip yüz çevirenler yarın horlanmı olarak cehenneme gireceklerdir.» buyurdu40/60.

¹⁶⁷³ Cebecio lu, age, s. 536.

¹⁶⁷⁴ Cemal Sofuo lu- Avni lhan, *Alevîlik Bekta îlik Tartı maları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara-1997, s. 117-118.

Seyrân-ı mîrânda devrân eylemi ¹⁶⁷⁵

Hidâyet güne i, gönül mülkümüzü aydınlattı, lâhî dergâhın kapıcısı bizim için yeterlidir. lâhî dergâhın kapıcısı olarak takdim edilen kutlu kimse, Hz. Peygamber'dir ve gönlü hidâyet güne iyle aydınlanan iman sahipleri için, onun rehberli i, örnekli i, kavli ve fiili hadisleri yeterlidir, onların Kur'ân'dan ve peygamberden ba ka kaynak aramasına gerek yoktur.

Hur îd-i hüdâ mülk-i dili kıldı münevver

Dergâh-ı lâhî'deki derbân bize besdir¹⁶⁷⁶

Lutfî Efendi, dergâhda kabul edilmenin artı olarak ise, cân ve ba tan geçmeyi getirmi tir. Sevgiliye sadakatin ilk ölçüsü kendi benli inden geçebilmek, bunun insandaki temsili olan, cân ve ba tan geçebilmektir. Sevgilisi u runda en kıymetli varlı ı olan cânını hiçe sayabilenler, Allah'ın emirlerini yerine getirebilmek için her eyi göze alanlar, en ufak bir zorlukta kaçmak için bahaneler sıralamayanlar bu dergâhın kabul artını yerine getirmi ve onun dervi lerinden olmaya hak kazanmı lardır.

Ger dilersen Lutfiyâ makbûl-i dergâh olma ı

Cân u bâ ından geçerler sâdık-ı cânâneler¹⁶⁷⁷

Dergâh'ın bir özelli i de onun kapısında bekleyenin kendisini ziyaret edecekleri gözlemesi ve gönülleri mest eden cânâna yakınlık kazanmak için yanıp yakılmalar beklemesidir. Dergâhın kapısındaki görevli sevgilinin ne istedi ini ve ona nasıl yakınlık kazanılaca nı bildi i için kapıya gelen talibden taleplerde bulunmakta ve samimi niyazlar istemektedir. Ayrıca burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, dergâhın her zaman açık olması ve dergâhtaki görevlinin, her an dört gözle dergâhı ziyaret

¹⁶⁷⁵ s. 298, . 289, k. 7.

¹⁶⁷⁶ s. 195, . 142, b. 4.

¹⁶⁷⁷ s. 198, . 146, b. 6.

edenleri beklemesidir. İnsanlardan beklenen bu anlamda biraz kıpırtıdır, biraz istek ve çabadır, di er bütün artlar hazır beklemektedir, bir kıvılcım çakıldı nda hidâyet mumu yanmaya hazırdır.

Derbân-ı der-i dergâh gözler seni bil her gâh

Kurbiyyet-i dildâre bir sûz ü güdâz ister¹⁶⁷⁸

Ayete telmih yapılan beyitte, Allah'ın kullarını, onların kendi kendilerini sevdi inden daha fazla sevdi i ifade edilmektedir. Dergâh kelimesi ise edebiyatta kullanılan önemli unsurlardan biri olan sabâ rüzgârı ile birlikte kullanılmı tır. Sabâ rüzgârı sevgilinin dergâhının kapısına giden bir haberci, onun zülfünün tellerini ok ayan â ı n hayal eli, â ıktan niyazlar ta ıyan bir mektuptur. Sen bir toz tanesi olarak bile olsa sevgilinin dergâhının e i ine giden onun kapısına yüz süren sabâ rüzgârının içerisinde ol ve bil ki, kapısına gitti in sevgili seni herkesten daha fazla seviyor dü ünüyor ve iyili ini istiyor. O gönderdi i kur'ân'da da bunu ifade etmi tir.

Seni senden dahî artık sever ol nûr-i cemîl

Der-i dergâhe giden bâd-ı sabâya gubâr ol¹⁶⁷⁹

Yüceler yücesi Mevlâ, Muhammed Lutfî gibi binlerce kulun, dergâhının kapısında sana yakarmaktadırlar. Onlar hamd ve senânın ancak sana yara aca ını ve senin dergâhına gelen fukarâların zengin olaca ını bilerek sevgi ve saygıyla, ta'zimle sana seslenirler. Senin dergâhının en yüce dergâh oldu unu, onun kapısında el açanların asla bo döndürülmeyece ini ve kendilerini ancak ve ancak senin çıkar gözetmeden sevip, kollayaca ını bilirler ve onun kapısında ısrarla, içeriye alınıncaya kadar beklerler, içeriye alındıklarında ise ona layık olabilmek için ellerinden geleni yaparlar.

Muhammed Lutfî gibi bin gedâlar

¹⁶⁷⁸ s. 201, . 153, b. 4.

¹⁶⁷⁹ s. 324, . 326, b. 3.

Der-i dergâhına eyler sedâlar
 Bu dergâhda bâ-y olur fukarâlar
 Sana hamd ü senâlar âyân ancak ¹⁶⁸⁰

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde önemli yer tutan su ile dergâh kelimeleri bir arada kullanılmı ve suyun toprakla direk temas eden ve yerde ilerleyen bir madde olmasından dolayı onun dergâhın e i ine yüzünü sürdü ü ifade edilerek güzel bir hüsn-i ta'lil san'atı yapılmı tır. Efe Hazretleri, kendi ahsına suyu örnek göstererek, onun gibi yüzünü dergâhın e i ine sür ve kullarına çok merhametli olan Allah'ı gözle demektedir.

Lutfiyâ sular gibi yüz sür der-i dergâhe sen
 Kuluna erhâm olan Allah'ı gözler gözlerim ¹⁶⁸¹

Pi manlık içerisinde merhamet istenen bir beyitte ise, yâ Rab, dergâhının kapısına yöneldik ve niyaza durduk sen kerem sahibisin, anının bir boyutu da cömertli indir bizlere merhamet et ki biz i in aslını göremedik, ancak imdi uyandık ve gerçekleri görmeye ba ladık denilerek af talep edilmektedir.

Dutduk der-i dergâhe niyâz yüzünü yâ Rab
 Ey ân-ı kerem merhamet et imdi uyandık ¹⁶⁸²

3.10.39. Âgâh

“Âgâh kelimesi, sözlükte, vâkıf, muttalî, müteyakkız, â inâ, dikkatli, haberdâr, uyanık vb. anlamlarla kar ılanmaktadır. Tasavvufî terim olarak ise, halden anlayan, do ru yolu gösteren, mânen ve maddeten darda kalanların imdâdına yeti en bilgin ve

¹⁶⁸⁰ s. 318, . 317, k. 10.

¹⁶⁸¹ s. 341, . 355, b. 5.

¹⁶⁸² s. 314, . 311, b. 6.

olgun Hak adamı, ho görülü ve kalb gözü açık velî anlamlarında kullanılmaktadır. Özellikle Mevlevîlikte önemli bir kavramdır. Mevlevî dervi leri sabah namazı için uyandırırken : “Âgâh ol erenler”, derler. Olgun dervi e “âgâh cân” denir. Birini teskin etmek veya dikkatini bir noktaya çekmek için: “Âgâh ol yâ hû” denir. Bu deyim kendine gel, dikkatli ve uyanık ol manasına gelir. Zikirden maksad gönliün daima Hakk’ın huzurunda, mahabbet ve hürmet vasfıyla âgâh olmasıdır. Bu âgâhlık olursa zikrin gayesi hasıl olur. Zikrin özü ve ruhu gönliün Hak’tan âgâh olmasıdır.”¹⁶⁸³

Lutfî Efendi’nin iirlerinde âgâh kelimesi, gönül ve göz için kullanılmakta ve manevi uyanıklı ı anlatmaktadır. Zaman zaman uyanık anlamına gelen bîdâr kelimesiyle dönü ümlü de kullanılmı tır. Âgâh olması dervi in veya Hak yolunun yolcusunun en önemli özelliklerinin ba nda gelmektedir. Zira uyanık olmayan sırlara muttali olamaz, gaflete dalıp, cânânından uzakla ır. Â ık her an sevgilinin te rifi ümidiyle canlı ve uyanık kalır, sevgili aniden te rif etti inde â ı ını gaflet içerisinde uyur görmek istemez ve böyle gördü ü â ı ın samimiyetinden, do al olarak, üpheye dü er. Bundan dolayı Hak â ı ı gönlünü her zaman uyanık tutmalı, Hakk’ın esmâsının zikriyle gönlünü güçlendirmelidir ki cânânın te rifinde âgâh olsun.

Konuyla ilgili ilk örnekte iftar sofrasındaki oruçlunun hâlinde bahsedilmekte ve onun uyanık oldu u ifade edilmektedir. Rahmân’ın ziyâfeti bu aydır, iftar sofrasında oruçlu uyanıktır, ma firet ve merhamet ne yüce makamlardır, Allah için oruç tutanlar bu yüce makamlara ula acakları için onlara pi manlık yoktur. Oruç nefis terbiyesinde önemli bir araç olarak kullanılmı ve kullanılmaktadır. Sûfîler nefis ve irade terbiyesinde orucu çok etkili bir teknik olarak kullanmı lardır. steklerinin yerine getirilmemesiyle zayıflayan nefis, boyun bükmeye ve kendi acizli ini anlamaya mahkum olmakta buna paralel olarak da Allah’ın yüceli ini bilmektedir. ftar sofrasındaki oruçlu, açtır fakat yememesi gerekmektedir, dolayısıyla bu noktada fiziki ihtiyaçların yerine dini ihtiyaçlar hakim olmu ve öncelikler yeniden belirlenmi tir. Oruçlu orucunu tamamlamak için ezanın okunmasını ve iftar vaktinin girmesini beklemekte, ancak o zaman orucunu adabına uygun ekilde saygıyla açmaktadır. Bütün bunlar göz önünde bulunduruldu unda oruçlunun e er bilincinde olarak oruç tutan bir

¹⁶⁸³ Uluda , age, s. 24.

kul ise ruhen ve gönül olarak uyanık oldu unu söylemek gerekir. Böyle bir kul ise Allah'ın rahmetini ve merhametini hak etmektedir.

Ziyâfet-i Rahmân Lutfî bu mâhdır

ftâr sofrasında sâim âgâhdır

Ma firet merhamet ne âlî-câhdır

Sâim-i lillâhe nedâmet mi var¹⁶⁸⁴

Allah(cc)'ın istedi i kulların do ru ile yanlı ı ayırt edebilmesidir ki bu da ancak hakîkatlere âgâh olmakla kazanılan bir hâldir. Allah a kıyla mest olan kul dergâhın kabul artlarından birini yerine getirmi olur, hakîkatlere uyanık tavrıyla, Allah'ın yolunda ilerler, bu özellikleri kazandıktan sonra ise, gönül gözü, iyi ve do ruyu, kötü ve yanlı tan ayırt etme özelli i kazanmaya ba lar. Farkındalık çok önemli bir özelliktir, gönül uyanıklı ının i aretidir, insanın kendinin farkında olması, Allah'ın kullarından ne istedi inin ve kendi davranı larının nasıl oldu unun farkında olmasıdır ki bu kul e er Allah'ın istedi i anlamda yapıcı oluyorsa Allah'ın ho nut oldu u kul olma yolunda hızla ilerlemektedir. O eytanın adımlarını de il, Hz. Peygamber'in adımlarını takip eder.

Mest makbûl-i dergâh olur

Hakîkate âgâh olur

Râhı da kible-gâh olur

Dil dîdesi ferrâk ola¹⁶⁸⁵

Uyanık gözlerin, dünyanın maddi ve alçak yanını görmeyecekleri, bu görüntülerin onlara görünmeyece i ifade edilmi ve sevgiliyi isteyenlerin cihânın gülbahçesine ra bet etmeyecekleri vurgulanmı tır. Beyitteki görünmez ifadesinden kasıt, maddenin göze görünmedi i de il, onların bu basit ve maddi unsurlara ehemmiyet

¹⁶⁸⁴ s. 203, . 155, k. 5.

¹⁶⁸⁵ s. 105, . 24, k. 8.

vermedi idir. Yoksa elbette dünyanın insanları kendine ba layan cazibesi onlara da görünmekte ve onları da cezbetmeye çalı maktadır, fakat onlar buna ra bet etmemekte ve gözlerini gönüllerini uyanık tutarak, cemali seyran etmek istemektedirler.

Dünyâ-yı denî dîde-i bîdâre görünmez

Gülzâr-ı cihân tâlib-i dîdâre görünmez¹⁶⁸⁶

Lutfî Efendi'nin kendi ahsında etti i tavsiyelerden birine yer verilmekte ve ey Lutfî, mestlerin sırrına uyanık ol, mey içenlerle birlikte ol ve bunu zamanenin bir ferdine bile söyleme denilmektedir. lâhî a k arabıyla mest olmu olanlar sırlarla doludur, onlarla aynı meclisi payla ıp farkında olarak veya olmayarak a ikar ettikleri güzellikleri fark edebilmek bunun için de uyanık olmak gerekmektedir.

Lutfiyâ sermestlerin sırrına âgâh ol bugün

Mey-ke âne hem-dem ol ferd-i zemâne söyleme¹⁶⁸⁷

3.10.40. Velâyet-Evliyâ

“Velâyet, kelime olarak, birine yakla ma, yakınlık, akrabalık, hüküm vb. anlamlarına gelmektedir. Tasavvufî anlam olarak ise, nefsinden fânî oldu unda, kulun Hak ile hareket etmesi, Kur’ân-ı Kerim’deki “Allah mü’minlerin velisidir”¹⁶⁸⁸ ayetine göre, tüm inananlar Allah’ın dostudur. Allah’ın kulunu dost edinmesi, onun üzerinde isimleriyle tecelli etmesidir. Yine bu tecelli, hâl, ilim, zevk vs. gibi ekillerde olabilir. Velâyetin zirvesi, kulun halkın, zamanî durumlarına göre i lerini idare etmek üzere, Hakk’dan halka irca olunmasıdır.”¹⁶⁸⁹

“Veli ise, kelime olarak, dost anlamında kullanılmaktadır. Veli kelimesi, hem fail, hem de mef’ûl anlamındadır. Fail olarak, taat halinde devamlı olan ki iyi; mef’ûl olarak da, Allah’ın nimetleri üzerinde devamlı olan kulu ifade eder. Kısaca, sürekli

¹⁶⁸⁶ s. 290, . 277, b. 1.

¹⁶⁸⁷ s. 503, . 590, b. 6.

¹⁶⁸⁸ Do rusu onların brahim’e en yakın olanı, ona uyanlar, u Peygamber ve iman edenlerdir. Allah da müminlerin dostudur 3/68.

¹⁶⁸⁹ Cebecio lu, age, s. 754.

olarak taata devam eden, isyandan uzak duran ehvetlerden kaçınan âriflere, veli denir. Veli kelimesinin ço ulu evliyâdır."¹⁶⁹⁰ "Hıfz, Allah'ın velisini hata veya günahla devam veya ısrar etmekten muhafaza etmesi, günah i leyince de tevbe nasip etmesidir. Enbiyâ için ismet ne ise, evliyâ için de hıfz odur. Enbiyâ masûm, evliyâ mahfûzdur. Vâsıtî'ye, velî velîli inde nasıl beslenir, nasıl terbiye görür? diye sorulmu . O da: "Allah velîsini ba langıç halinde ibadeti ile, olgunlu unda lütufları ile örterek terbiye eder. Sonra onu kendisi için takdir edilen lâhî vasıf ve sıfatlara nakleder, daha sonra vakitlerini Allah için geçirmenin zevkini tattırır." Demi tir. Velînin alâmeti üçtür: me guliyeti Allah iledir, fırası Allah'adır, dert ve dü üncesi Allah'tır, denilmi tir."¹⁶⁹¹

Efe Hazretleri'nin iirlerinde, bu kavram, velâyet,veli ve evliyâ olarak çe itli türevleriyle kullanılmı tır. Bu ba lıktaki kelimeler, iirlerde daha çok velâyet makamına ula anlar nitelenirken veya bu makamın özellikleri anlatılırken kullanılmı tır. Hz. Muhammed (as)'in ezelden kerem gösteren ve cömertli i tavsiye eden oldu u anlatılmı ve nebîlerin ve velîlerin onun fermânını gözleyip bekledi i ifade edilmi tir. Nebîler ve velîler onun fermânını beklemektedirler, zira Hz. Peygamber onların pîridir. Onlar onun rehber oldu u yolda yolcudurlar, ba ları dara dü tü ünde, Allah'ın izniyle mesafeler ve âlemler arasındaki mesafeler dürülmekte ve pîrleriyle görü üp halle ebilmektedirler. Beyitte anlatılmak istenen de budur.

Enbiyâlar evliyâlar muntazır fermânına

Lutfiyâ ezel kerem-fermâ Muhammed Mustafâ¹⁶⁹²

Velîlerle ilgili yapılan bir tesbit de ise, yeniden dirilme gününe kadar yeryüzünde velîler noksan de ildir, velîler o güne kadar mevcuttur denilmekte, fakat, Efe Hazretleri'ni dönemine baktı nda hüznölendiren bir nokta vardır ki o da, din meydânının erlerinin yeterli sayıda kalmamı olmasındır. Allah(cc) son peygamber geldikten sonra, artık peygamber göndermemi , ancak toplumlardaki yol gösterici, insanları uyarıp Allah'ın yoluna kılavuzlayıcı mür id ihtiyacını, velîlerle sa lamı tır.

¹⁶⁹⁰ Cebecio lu, age, s. 754-755.

¹⁶⁹¹ Ku eyrî, age, s. 348-351.

¹⁶⁹² s. 92, . 7, b. 15.

Bundan dolayı Lutfî Efendi, yeniden dirilme gününe kadar yeryüzünden velîlerin eksik olmadığını, Allah'ın izniyle onların manevi himmetleriyle insanların korunduğunu vurgulamıştır.

Rûz-i ha re dek muhakkak evliyâ noksan de il
îr-i meydân-ı diyânet kâfî mikdâr kalmamı ¹⁶⁹³

Yukarıda bahsedilen bu mübarek zatlardan biri de Lutfî Efendi'nin müntesibi bulunduğu Küfrevî Hazretleri'dir. Efe Hazretleri, dönemine iaret ederek, ey cân velâyetin zirvesine sen mühür vurdun, zirve sensin, sen zamanın nurlu güne i olan pîr-i irvânî'sin demektedir. Lutfî Efendi'nin hayatının baharında, meclisine oturdu u, halkasına dahil oldu u, dolayısıyla hayatında çok mühim bir yere sahip olan eyh Muhammed Küfrevî, döneminin parlayıp etrafını aydınlatan manevi güne idir. Eserinde, Küfrevî Hazretleri'nin, kendi hayatındaki yerini anlattı ı beyitlerden biri de bu beyittir.

Kemâlât-ı velâyâtın çü sensin hâtemi cânâ
Münevver neyyir-i a 'zam zemânda pîr-i irvânî¹⁶⁹⁴

Beyitte, Hz. Ebû Bekr'in velâyet rütbesinde bir insan-ı kâmil oldu u anlatılmaktadır. Hz. Ebû Bekr'in özellikleri sayılırken, onun, sadâkat ülkesinde dönemin padi ahı oldu u ayrıca, Bir velî ve insan-ı kâmil oldu u, dolayısıyla kendini a tı ı ve Allah'ı ve O'nun Resûlünü her eyin önünde tuttu u vurgulanarak, cihanda velâyeti kesin olan dört velînin oldu u bunların da, çehar-yâr-ı güzîn oldu u anlatılmaktadır. Onlar Hz. Peygamber'in zor günlerinde mallarıyla ve canlarıyla onun yanında yer almı lar ve bu hizmetten onları hiçbir ey uzakla tıramamı tır. Onun huzurunda nasıl teslimiyet sahibiyse, onun dü manlarına kar ı da bunun tam tersi iddetlidirler. Onlar kendilerine bakıldı ında hal ve hareketleriyle, Hz. Peygamber'i hatırlatacak kadar onunla hemhâl olmu lar ve velâyet mertebesine ermi lerdir.

Ebû Bekr'i sorarsın benden ey cân

¹⁶⁹³ s. 295, . 284, b. 5.

¹⁶⁹⁴ s. 566, . 675, b. 6.

Sadâkat ki verinde âh-ı devrân
 Velâyet rütbesinde kâmil insân
 Cihanda dört velî Hakkâ velîdir
 Ebû Bekir Ömer Osman Alî'dir¹⁶⁹⁵

nsanlardaki hidâyet eserini anlamanın bir yolu da onların velîlere gösterdiği saygı ve ilgidir. Burada eser kelimesiyle anlatılmak istenen anlam, bir hidâyet kırıntısı, hidâyete ait küçük bir i aret, Allah'ı ve Resûlünü bilip inanmadır. Velîlerin aya ında bir zerre toz olmak, onlara saygıda kusur etmeyip, ba lılık göstermek, hidâyetin küçük bir göstergesi olarak sayılmı tır.

Hidâyetden eser kimde ki vardır
 Velîlerin kademine gubârdır¹⁶⁹⁶

3.10.41. Muvahhid

“Muvahhid, kelime olarak, vahdete, Allah'ın birli ine inanan anlamına gelmektedir. Ebû Abdullah b. Cellâ, ana-babası tarafından Allah yoluna vakfedilmi bir gönül eriydi. Âbid, zâhid ve muvahhid kavramlarını öyle açıklardı: “övgü ve yergiyi e it gören zâhid, farz ibadetleri tam ve zamanında yapmaya çalı an âbid, bütüin fiilleri Allah'a ait gören, Vâhid'den ba kasını görmeyen muvahhiddir.”¹⁶⁹⁷ Muvahhid, kelime-i tevhidin anlamını zihninde ve kalbinde tam olarak gerçeğe tirip davranı haline getirmi kimsedir. Kelime-i tevhidde, önce her ey yok sayılmakta, sonra ise sadece Allah'ın var oldu u, ifade edilmektedir, yegâne varlık O'dur, muvahhid tam da bu dü üncededir. Davranı larını bu düstura göre ayarlamaktadır.

Efe Hazretleri, eserinin temelini vahdet dü üncesi üzerine kurmu ve bu temel üzerine tevhid binasını yükseltmi tir. Eserinde Allah'ın birli ini yegane var oldu unu, kesret yurdu olan bu dünyaya gönderilen insanın vazifesinin kesrete iltifat etmeyip, vahdete ula mak için gayret sarfetmek oldu unu ısrarla vurgulayarak muhataplarını bu

¹⁶⁹⁵ s. 240, . 208, bend 1.

¹⁶⁹⁶ s. 241, . 208, bend 6.

¹⁶⁹⁷ Yılmaz, age, s. 130.

hassas konuda uyarımı tır. Zira insanlar bu konuda hassasiyet göstermediklerinde farkında olmadan kendilerine putlar yapmakta ve yine fark etmeden onlara tapmaktadırlar. Gönüllerinin sahibinin Allah oldu unu unutanlar orayı maddi sevgilerle bir puthaneye çevirmekte ve bazen paraya, bazen e yaya bazen insana tapmaktadırlar, ve onları Allah'tan üstün tutmalarının onlara tapma anlamına geldi ini fark etmedikleri için bu hatalarından dönmeleri de kolay olmamaktadır. Fakat muvahhidler, gönül saraylarının sultânının sadece Allah olması gerekti inin bilinciyle, gönüllerini O'na vermekte ve O'nu hiçbir eyle e de er tutmadan tek ona tapmaktadırlar. Kendiler böyle yaptı ı için Allah da onları mükâfatlandırmakta ve melekleriyle desteklemektedirler. Lutfî Efendi de konuyla ilgili ilk örnekte, bu konuyu ele alıp i lemi tir. Melekler muvahhidi tavaf etmekte, dilekler tevhid ile kabul olmaktadır, îmânın kalbi boyutu olan tasdik ile bilekler kuvvetlenmekte ve kuvvet isteyenlerin îmânı korumaları gerekmektedir. Lutfî Efendi, muvahhidi anlatırken îmânın dil ve kalb boyutuna dikkat çekmekte, dil ile ikrar kalb ile tasdikten bahsetmekte ve en önemli mevzunun îmânın korunması oldu unu vurgulamaktadır.

Muvahhidi tavâf eder melekler

Tevhîd ile kabûl olur dilekler

Tasdîk ile kuvvet alır bilekler

Kuvvet ister isen hıfzet îmânı¹⁶⁹⁸

Di er örnekte ise, muvahhidin mür idinin vahdet nûrundan eri ti i, tevhidin feyzinin yeri ve gö ü ikram altında bıraktı ı anlatılmaktadır. Muvahhid, vahdetten ba ka bir unsur tanımadı ı için onun mür idi nûr-i vahdettendir. Tevhidin feyzi yer ve gö ü feyzinin ikramı ile doldurmu tur.

Nûr-i vahdetden eri di mür idi muvahhidin

Feyz-i tevhîd Ar ü fer i zîr-i ikrâm eylemi¹⁶⁹⁹

¹⁶⁹⁸ s. 567, . 677, k. 3.

¹⁶⁹⁹ s. 296, . 286, b. 4.

Îmân sahibi ve muvahhid olan ihtiyar adam, her an yaratıcısını zikreder, Allah yolunda varlı mı yok eylemi ve gönül sahrasını gül bahçesine çevirmi tir. Zira gönül sahrasını gül bahçesine çevirmek için varlıktan geçip vahdete varıp muvahhid olmak ve her daim Allah'ı zikretmek gerekmektedir.

Mü'min ü muvahhid ihtiyâr âdem

Hâlıkını zâkir olur dem-â-dem

Hak yolunda vârin eylemi adem

Sahrâ-yı gönlünü gül 'ızâr eyler¹⁷⁰⁰

3.10.42. Derd-dermân

*“Derd, gam, ızdırıp, elem anlamlarına gelmektedir. Tasavvuf terimi olarak ise, ilâhi a k anlamında kullanılmaktadır, fakat bu, istenen bir derdtdir. En büyük derd dertsiz olmaktır. “Allah derdini artırsın” bir Mevlevî deyimidir. Derdli â ık demektir.”*¹⁷⁰¹ Dermân ise, derdin ilacı, ifası çaresi anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufî gelenekte derdin dermanı yine derttir. Efe Hazretleri'nin eserinde belki de en çok i ledi i konu dert ve dermândır. Dert, Allah'a yakınlı mın göstergesi, derdi derman bilmek ise, manevi yükselme vesilesidir. Dert dermandır çünkü, insana acziyetini idrak ettirir ve Allah'ı hatırlatır.

*“Ara tırmalarla da ortaya kondu u gibi, nsanlar, sıkıntı, ba edemedikleri problem, kendilerinin veya yakınlarının hastalı ı veya ölümü gibi durumlarda, ya tamamen dinden ve Tanrıdan uzakla ma veya tamamen Tanrıya yönelme gibi iki tür tutum sergilemektedirler. Dindarlık düzeyi belli seviyede olan ve temel dini hassasiyetleri kazanmı bireylerde, bu tür kritik durumlarda Tanrıya yönelme daha yaygın olarak gözlenen bir tutumdur.”*¹⁷⁰² Psikoloji çalı malarında bireylere verilecek en a ır psikolojik cezânın bireyi yok sayma, ondan ilgiyi ve sevgiyi esirgeme oldu u ifade edilmektedir.”¹⁷⁰³ Bu çalı maların sonucu, tasavvuf ö retisine ve sûfî psikolojisine

¹⁷⁰⁰ s. 231, . 194, k. 2.

¹⁷⁰¹ Cebecio lu, age, s. 214.

¹⁷⁰² Murat Yıldız, “Ölümlle İlgili Genel Tutumlar”, Akademik Ara tırmalar, 1996-k1 , s. 181.

¹⁷⁰³ Çi dem Ka ıtçıba ı, Yeni nsan ve nsanlar, Evrim Yay., stanbul-2004, s. 330.

uygulandı ında; Allah kuluna dert vemi tir demek ki onu yok saymamı tır ve kulunun farkındadır, verdi i sıkıntıyla onun kendisine yönelmesini isteyerek verilen derdin arka planında kulunu sevmesi ve ona iltifat etmesi bulunmaktadır eklinde bir yargıya varılabilir ki mutasavvıfların yaptı ı da budur. Allah kulunu sevmekte onu önemsemekte ve kendisine yakın olmasını istemektedir, bu yakınlı ı da bazen sevinçli durumlarla bazen de sıkıntılı durumlarla temin etmektedir.

Klasik edebiyatta kullanılan unsurlardan konuyla ilgili olanı da psikoloji sahasındaki ara tırmalarla paralellik arz etmektedir. Edebî sahada eserlere konu olan, â ı ı en çok üzen yaralayan durum sevgilinin, kendisini yok sayarak a yâra, dü mana iltifat etmesidir. Halbuki o sevgiliden gelecek bir i arete susuzdur. Ma' u undan gelecek iltifat de il, cefâ olsa da â ık razıdır, ho nuttur, çünkü sevgili kendisinin varlı mını kabul etmi ve â ı ina kar ı tepkisiz kalmamı tır. Gönlünde sevgilinin müjgânının oklarından i ne ucu kadar yarasız yer kalmasa da, sevgili kendisini gamze kılıcıyla lîme lîme do rasa da, nergis gözleriyle uyu turup rüsvâ eylese de, â ık bu durumlara daha fazla mübtelâ olmak ister. Zira her bir ok sevgiliden bir parçadır, her bir yara sevgilinin, â ı ina bir iltifattır.

Efe Hazretleri'nin eserinde dert, hemen her iirde geçen bir kavramdır. O bu kavramı tasavvufî açıdan i lemi ve bir sûfî gözüyle analiz etmi tir. Ona göre Allah'ın adeti sevdi i kullarına dert vermesidir, kullar bu dert sayesinde O'nun merhabasını hak ederler. Lutfî Efendi, en büyük derdin bir derde sahip olmamak oldu unu ifade ederken, adeta konuyla ilgili ayet ve hadislerle telmihte bulunmaktadır. Allah(cc) dünyayı insanlar için bir imtihan mekanı olarak düzenlemi ve onları âhiret âleminde yüce mevkilere çıkarmak için zaman zaman zorlu, sıkıntılı imtihanlara düçar etmi tir. İmân ehli olmayanlar için ise durum tamamen farklıdır, onlar bütün güzellikleri bu dünyada ya ayıp, ahiret âlemine bir ey bırakmadıkları için orada bir istekte bulunma hakları da olmayacaktır. İmân ehli olmayanlar ellerinde bulunan nakdi son kuru una kadar burada tüketirken, imân sahipleri ise, sermayelerini imtihanlarıyla katlayarak di er âleme geçmektedirler. Bütün bunları bilen ve göz önünde bulunduran Lutfî Efendi, derdinin dermanını dert olarak görmü ve ehl-i imânın dertli oldu unu söylemi tir. Fakat inananlar uyanık olmalı ve bu iltifatı fark ederek ikayetten ve sızlanmaktan korunmaya çalı malıdır.

Derdim derdime dermân

Vermi elime fermân

Derdsizlik büyük derttir

Dertlidir ehl-i îmân¹⁷⁰⁴

Ba ka bir örnekte ise, Hz. Peygamber'in her iki âlemde de dertlere derman oldu u, dertlere ifa bah eden tabib oldu u ifade edilmi tir. Miraciyede yer alan beyitte, Allah(cc)'ın Hz. Peygamber'e miracda hitabı olarak verilen kısımda, inananlara selam yollayıp, Hz. Peygamberin iki âlemde de maddi-manevi dertlere tabib oldu u ifade edilecek ekilde bir hitap kullanılmı tır. Hz. Muhammed (as)'e Peygamberlik verildikten sonra, insanların manevi dertler ve bunların getirdi i maddi hastalıklar içerisinde yüzdükleri toplum, yeniden yapılanmaya ve îmân nûruyla aydınlanmaya ba lamı , insanlar Allah sevgisiyle doyuma ula mı ve küfrün, irkin karanlı ndan hidâyet çera ıyla kurtulmu lardır.

Götür bizden selâmımı Habîb'im

ki âlemde derdlere tabîbim¹⁷⁰⁵

Ba ka bir beyitte ise, derdin kimlere verildi i ve verilme sebebi açıklanmı tır. Hudâ'nın, sevdi ine dert verme adetidir. Fakat verdi i bu dert, O'nun kuluna merhaba demesine sebep olur. nsanlar dünya denen bu imtihan sahrasında dertleri, sevgiliden gelen bir elçi olarak kabul edip ona göre muamele ettikleri takdirde, sevgili, memnuniyetini â 1 ına iltifat edip merhaba diyerek ifade etmektedir.

¹⁷⁰⁴ s. 675, . Mâniler, Mâni 14.

¹⁷⁰⁵ s. 67, . Mirâcü'n-Nebî, b.169.

Hudâ'nın âdetidir sevdi ine derd verir

Derd ise sebep olur kendi merhabâsına¹⁷⁰⁶

Bir ba ka beyitte ise, Hz. Peygamber'e de çok fazla ve çe itli dertler verildi i belirtilerek, dert kötü bir ey olsa Allah(cc)'ın onu habîbine vermemesi gerekir, oysa herkesten fazla ona vermi tir, dü üncesine dikkat çekilmek istenmi tir. Derdin Mevlânın lütfuna vesile oldu u da vurgulanmı tır.

Derdine mihmân olur Mevlâ'sı eder kerem

Envâ-ı derdi verip çünkü Mustafâ'sına¹⁷⁰⁷

Efe Hazretleri, kendisinin ahsında muhatabına seslendi i bir beyitte ise, teselli dolu mısralar sıralamı tır. Lutfî a lama Hudâ cömerttir, dertlinin derdini bilmektedir, sende derd varsa Mevlâ, bunun farkındadır demekte ve sabırda son noktaya gelindi ini belirtmek için sonsuz sabrımı Nil nehri alıp gitti demektedir. Bu rada vurgulanmak istenen temel konu derdi verenin dert sahibini gördü ü ve derdin altında ezilme korkusuna kapılıp, bu konuda kaygılanılmaması gerekti idir.

Lutfiyâ a lama Hudâ Kerîm'dir

Dertlinin derdine Allah Alîm'dir

Sende derd var ise Mevlâ Hakîm'dir

Sabr-i bî-pâyânım Nil aldı gitdi¹⁷⁰⁸

Sonraki örnekte ise, Derdin derde dermân oldu u anlatılmakta ve daha öncede belirtildi i gibi Allah'ın dertlileri sevdi i ifade edilmektedir. Derde dermân verenin Allah(cc) oldu u ise, ikinci mısradan anlatılmakta ve Ehad derde dermândır denilmektedir. nsanın unutmaması gereken nokta bu derdin kendisine bir gayeye

¹⁷⁰⁶ s. 501, . 588, b. 3.

¹⁷⁰⁷ s. 502, . 588, b. 4.

¹⁷⁰⁸ s. 519, . 614, k. 6.

yönelik olarak verildi idir. Kendisinden beklenen ise, bu gayeyi fark edip ona göre strateji geli tirmesi ve uygun tutumu seçerek ki, bu avam için hamd ve sabırdır, uygulamaya geçirmesidir.

Derde dermândır bu derd derdliyi sever Samed

Dermândır derde Ehad fazlı seni bulmaz mı¹⁷⁰⁹

Dert konusunda Lutfî Efendi'nin en çok üzerinde durdu u nokta, Allah'ın kendisine sevgili olan kullarını derdine mübtelâ etmesidir. Bu beyitte belirtilen bir ba ka nokta ise, ki inin Allah indinde makamının yükselmesine vesile olan derdin kul için büyük devlet oldu udur. Dolayısıyla kul di er bütün konularda da oldu u gibi zahire bakarak hüküm vermemeli, olayların ve durumların arka planını görmeye çalı malıdır.

Hudâ sevgili abдини eder mübtelâ derdine

O derd Lutfî ne devletdir eder tekmîl makâmâtı¹⁷¹⁰

Hasta gönlün Derdine dermân eder Allah, tevbe edenin afvına fermân edip affeder Allah. Allah, tevbe eden kullarını sever ve onların samimi tevbelerini büyük bir merhametle kabul eder. Kullar i ledikleri günahların farkına varıp, hatalarını anlayarak pi man olurlarsa, Allah tevbeleri çok ve güzel ekilde kabul edendir, kullarının yanlı larından dönmelerini büyük bir sabırla bekler ve tevbe ettiklerinde samimiyetlerinin ölçüsüne göre, tevbelerini kabul eder.

Haste dilânın derdine dermân eder Allah

Tâib olanın afvine fermân eder Allah¹⁷¹¹

¹⁷⁰⁹ s. 540, . 644, b. 7.

¹⁷¹⁰ s. 549, . 656, b. 7.

¹⁷¹¹ s. 481, . 556, b. 1.

Peygamberlerden sonra en çok derde mübtelâ olanlar evliyânın büyükleridir. Allah'ın derd ehlini daima seyretti i ifade edilmektedir, sadece bu ifadeden bile, sevilenlerin seyredilece i ve seyredilenler derd ehli ise sevilenlere dert verilece i gibi kolay bir çıkarım yapılabilir. Allah (cc) dert verdiklerini gözlemekte ve dolayısıyla da sevdiklerine dert vermektedir. Onlar da dertlerini teslimiyet ve hamd ile kar ılayıp, gidene kadar en iyi ekilde misafir etmektedirler.

Sâdâtda olan ibtilâ kimlerde görülmü

Derd ehlini gör dâimâ seyrân eder Allah¹⁷¹²

Dermân olarak sunulan bir ba ka reçete ise, kelime-i tevhiddir. Lâ ilâhe illallah zikri, dertlilerin dermânı ve ba ı lanmanın fermânıdır. Onun zikriyle gönüller doyar, kulun derecesi yükselir ve tevhid sırlarına a ina olarak dertlerine derman bulur.

Derdlilerin dermânı

Lâ ilâhe illallah

Ma firetin fermânı

Lâ ilâhe illallah¹⁷¹³

Bu beyitte anlatılan, derd elinden feryâd edildi i halde Lokman'ın gelmemesi ve gece gündüz feryâd ettikleri halde onlara dermân vermemesi, dermanlarının dertleri oldu u içindir. Lokman onlara gelse bile, iirlerdeki derdin dermân olması anlayı na göre, dertlerini artırmaktan ba ka onlar için yapaca ı bir iyilik yoktur.

Derd elinden dâde geldik gelmedi Lokmân bize

Rûz u eb feryâd kıldık vermedi dermân bize¹⁷¹⁴

¹⁷¹² s. 481, . 556, b. 3.

¹⁷¹³ s. 439, . 501, k. 1.

¹⁷¹⁴ s. 446, . 510, b. 1.

Efe Hazretleri, kendisini dertsiz görüp, refahın karanlıklarında kaldı ını söylemekte ve bu gün cüdâlardan olan yarın Hudâ'dan uzak olur demektedir. Dünyâ hayatı âhireti kazanma yeri oldu u için, dünyada âhireti kazanma gibi bir çabası olmayıp Hak'tan ayrı kalanlar orada da Allah'a uzak olacaklardır ki, insan için olup olabilecek en büyük azap bu olsa gerektir.

Aman Lutfî gibi bî-derd olup kalma bu zulmetde

Yarın olur Hudâ'dan dûr olan bugün cüdâlardan¹⁷¹⁵

Bu beyitte daha önce de ifade edilen bir konuya dikkat çekilmektedir. Fakat derdin yeri önemlidir, bu bir maddi hastalık de il, derun derdidir. Gönül derdinin ilacı ise, derdin ziyadele mesi olarak verilmi tir. Dörtlükte, gönül derdime dermân aramaktaydım, bana dermânımın dert oldu unu söylediler. Sevgilinin dergâhına kurban aramaktaydım, sevgilinin dergâhına kurban olarak yakı anın canım oldu unu söylediler denilerek iki konudaki ideal davranı açıklanmı tır.

Derd-i derûnuma dermân arardım

Dediler ki derddir dermânın senin

Dergâh-ı dildâre kurbân arardım

Dediler ki cânın kurbândır senin¹⁷¹⁶

Neredeyse konuyla ilgili bütün örneklerde mevcut olan temel dü ünce, bu örnekte de kendisini göstermektedir. Söz konusu dü ünce, derdini dermân bilmek ve derde derman istememektir. Örnek beyitte, Rahmân'ın sevgisini isteyenler, inci ve mercân gibi maddi unsurlar istemez, derdini dermân bilenler de dertlerine dermân istemezler denilmektedir.

¹⁷¹⁵ s. 387, .422, b. 5.

¹⁷¹⁶ s. 431, .488, k. 1.

Hubb-i Rahmân isteyenler dürr ü mercân istemez
Derdini dermân bilenler derde dermân istemez¹⁷¹⁷

Derdin tanımının yapıldığı beyitte, dert, inci ve mercan olarak görülmü ve cân gerdanının mücevherleri olarak nitelenmiştir. rîfânın özünü isteyenler an ve öhret istemezler. İnsan dünya hayatında bir tercihte bulunmak zorundadır. Eğer dünyayı tercih ederse âhireti kaybedecek, âhireti tercih ederse hayatında güzellikleri ve huzuru ya arken bazı zorluklara da göğüs germek zorunda kalacaktır.

Derd ise bir dürr ü mercân gerden-i cân cevheri
Lübb-i irfân isteyenler öhret ü ân istemez¹⁷¹⁸

Dertden büyük derman ve af, ma fiiret sebebi var mı, dert gibi bir kıymet var mı hastaları Allah sever. Halinden ikayetçi olmayıp, Hz. Eyyûb misali hamd ve sabırla hastalığını karıştıran hastaları Allah(cc) sever ve lütuflara nail eder. Zira dertden büyük derman olmadığı gibi ondan büyük af vesilesi de yoktur.

Derden büyük dermân mı var bir sebab-i gufrân mı var
Derd gibi bir kıymet mi var marîzleri Mennân sever¹⁷¹⁹

3.10.43. Râh-Tarîk

Tarîk ve râh kelimeleri yol demektir. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde, çok sık kullanılan kavramlardan biridir. Kullanıldığı yere göre kastedilen anlam farklılıkta. Fakat şiirlerde genelde kullanıldığı anlam, Allah'ın rızâsına giden yol, Hz. Peygamber'in rehber olduğu yol ve ayette iaret edilen, dosdoğru yol anlamındaki sırat-ı müstakimdir.

¹⁷¹⁷ s. 286, . 272, b. 1.

¹⁷¹⁸ s. 286, . 272, b. 2.

¹⁷¹⁹ s. 231, . 193, b. 4.

Efe Hazretleri, ilk örnekte, tarîk-ı Mevlâ terkiibini kullanmakta ve bu ifadeyle Allah'ın yoluna i aret etmektedir. Allah yolunda cânın kurbân edilmesini tavsiye etmektedir. Ayrıca canı kurban edince gönlünde îmân kevseri güne gibi bir feyz kaynağı olarak ortaya çıkmakta, inananların gönlündeki iman goncalarını suya kandırıp canlandırmakta büyütmektedir. Kurtuluş bu goncaların yeti mesiyle, tevhidin gönülde ne vü nemâ bulmasıyla meydana gelmektedir. Bunun için de himmet kemerinin belde bulunması ve iman halkasından kopmamak gereklidir.

Kurbân et tarîk-ı Mevlâ'da cânı
Güne -ve gönülde kevser îmânı
Tevhîdde bulursun dârü'l-emânı
Himmet kemerini açma belinden¹⁷²⁰

A a ıdaki dua mahiyetindeki bentde ise, tarîk-ı müstakîm ifadesiyle Fatihâ suresine telmih yapılmaktadır. Kerem sahibi olan yüce Allah'ın cömertli inin sınırı yoktur, bu cömertli inin bir parçası olarak bize hidâyete ulaşmak için güç ver ve bizi dosdo ru yol olan senin yoluna hidâyet kıl. Kerem sahibi, bizlere kerem eylesen kerem denizinden neyin eksilir, bizler biliyoruz ki, senin kudret elinde hiçbir ey eksilmez, o yaratılmı her eyin üzerindedir ve bundan dolayı da kainatta her daim yenilenme ve tazelenme vardır. Dosdo ru olan yola yolcu olup hidâyete erenler, bu kudretin farkına varıp, bu yenilenmeyi a ama a ama mü ahede ederler.

Kerîm'in keremine yok nihâyet
Tarîk-ı müstekîme kıl hidâyet
Hidâyete bize sen ver dirâyet

¹⁷²⁰ s. 406, . 452, k. 3.

Kerem eyle kerem kâni keremden

Neyin noksan olur bahr-i keremden¹⁷²¹

Konuyla ilgili bir ba ka tamlama ise, kahramanlık, yi itlik yolu anlamına gelen “râh-ı besâlet”tir. Bu tabirin Hz. Peygamber için kullanıldı 1, beytin birinci mısraından anlaşılmaktadır. Beyitte, peygamberlik ba ında açılmış bir gül olan güzel gel, yi itlik yolunda meydan almış bir arslan olan güzel gel denilerek, Hz. Peygamber’in etrafa tevhid kokuları yayyan bir vahdet goncası olmasına ve kar ıla tı ı tüm zorlukları, Allah’ın izniyle, cesareti ve yi itli iyle a tı ına i aret edilmektedir.

Gel ey bâ -ı risâletde gül-i handân olan dilber

Gel ey râh-i besâletde îr-i meydân olan dilber¹⁷²²

Muhabbet denizine gönül gemisini salan â ı ın, etrafına bakıp, bir çıkı ve kurtulu yolu aramak gibi bir dü üncesi olmaz, burada kurtulu yolu ifadesiyle anlatılmak istenen muhabbet denizinin uçsuz bucaksız olması olabilir. Dolayısıyla beyitte bir ikayet de il bilakis bir memnuniyet sezilmektedir.

Muhabbet bahrine seffine salmı

Hiçbir taraf râh-i rehâ görünmez¹⁷²³

Ey gönül nûru hidâyetin nûrundan kimde bir eser olsa, o kimse mutlaka kendisine hidâyet yolunu gösterecek bir delîl bulur. Kulda hidâyet nûrunun bir belirtisi dahi olsa, o kendisini hidâyet yoluna götürecektir bir rehber kavu ur, bir zikir halkasına dahil olup hidâyet em’ine pervâne olur.

¹⁷²¹ s. 403, . 447, bend 8.

¹⁷²² s. 191, . 135, b. 1.

¹⁷²³ s. 287, . 273, b. 8.

Nûr-i hidâyetden eser her kimde var ey nûr-i dil

Elbet bulur merd-i saîd râh-i hidâyete delîl¹⁷²⁴

Efe Hazretleri, kaliteli insanın, erler zümresiyle birlikte olacağını ifade etmiş ve Allah'ın rızâsı üzere olup, O'nun razı olmayacağı, itibarsız yerlere gönlün gitmemesi gerektiğini hatırlatmıştır. Rızâ yolu, Allah'ın hoşnut olduğu yoldur, bu yolda ilerlerken de menzile varıldığında da Allah'ın rızâsına aykırı bir durum mevcut değildir. İnsandan istenen dünya sahrasında, âhiret menziline doğru ilerlerken bu yoldan ayrılmamasıdır.

Âdem isen zümre-i erler ile hem-dem ol

Râh-i rızâda bulun gitmeye rüsvâyâ dil¹⁷²⁵

Hidâyet yolu eserde önemle üzerinde durulan bir kavramdır, zira hidâyet yoluna dahil olup Allah'ın rızâsına koymayan kulların âhiret yurdunda bedbaht olacağı ayet ve hadislerde ifade edilmektedir. Lutfî Efendi, evliyânın Mevlâ'nın dergâhı olduğunu ve onlara kalbini bağlayıp hidâyet yoluna ulaştıranları, bir simyacı maharetiyle altın ayarına getirdiklerini anlatmaktadır. Hz. Peygamber'in cahiliye döneminde insan olmayı farklı algılamaya başlaması ve canavarla mı, deersiz çakıl taşlarına dönmü topluma yaptığı da budur. Onları titizlikle seçimi ve Allah'ın nasib ettiği hidayetle onları deersiz taşlardan en üst ayarda altına dönüştürmüştür. Evliyâ da onun varisleri olduğuna göre, hidâyet yolunda insanlara rehberlik yapmakta ve insanların Allah'ı tanıyarak kıymetlerini artırmalarına yardımcı olmaktadır.

Rabt-ı kalbeyle veliyyullâhe bul râh-i hüdü

Dergeh-i Mevlâ'dır anlar zer-ayâr etsün seni¹⁷²⁶

Hak yolunun yolcularıyla yol arkadaşları olanın, yola çıkınca varlıktan geçmesi gerekir. Hakk'ın yolunda benlik davasına düşülmez, zira cânânın vuslatını isteyen kendisini yok edip fenâyâ ulaşmalıdır ki vuslata erişsin. Benliğini bir kenara

¹⁷²⁴ s. 335, . 345, b. 1.

¹⁷²⁵ s. 328, . 334, b. 2.

¹⁷²⁶ s. 548, . 655, b. 4.

bırakmayanın, iste i sadece sözlerindedir, kalbe inmemi tir. Kalbe inmeyen ve laftan ibaret kalan söylemlerin ise Allah katında bir de eri mevcut de ildir.

Reh-revân-i râh-i Hakk'a Lutfiyâ hem-râh olan
Kendisin nâ-bûd eder vuslat-ı cânân eyleyen¹⁷²⁷

3.10.44. Nûr

“Nûr, kelime olarak ı ik anlamına gelmektedir. Ayrıca Allah’ın isimlerinden biridir. Allah’ın zahir ismi, ile tecellisine, nur denir. Kainattaki suretlerde ortaya çıkan vücuddur. Gizlenmi bir eyin ledün ilmiyle ortaya çıkmasına denildi i gibi, kalpten masivâyı çıkarıp atan ilahi varidata da denir. Onu önce gören idrak eder, sonra da onun vasıtasıyla di er görünen eyleri görür, ilahi varidatın küllisi olması bakımından da kalpten kevni(masivayı, Allah’tan gayrı her eyi) giderir. Çe itli unsurları kar ilamak üzere nûrla ilgili pek çok tamlama yapılmı tır. Bunlardan biri, nûr-i Muhammediyye’dir, Muhammedî nûr, Hz. Muhammed (as)’in nûru demektir. Buna hakikat-ı muhammediyye de denir. Sûfî inancında Allah’ın yarattı ı ilk ey Hz. Peygamber’in nûrudur. Di er bütün varlıklar onun nûrundan yaratılmı tır. Bir di er kavram ise, nûr-ı nübüvvet ,kavramıdır. Peygamberlik nûru demektir. Hz. Peygamber’in nûru, Allah’ın ilk olarak yarattı ı nur olup, Hz. Âdem’den ba layarak, Hz. Muhammed (as)’e kadar intikal etmi ve O’nda karar kılmı tır. Burada de inilecek üçüncü ve son kavram ise, “nuru’l-kulub”dur. Kalblerin nûru demektir. Allah tarafından kulun kalbine atılan ve Hakk’ı batıldan ayırt etmeyi sa layan nurdur.”¹⁷²⁸

“ lâhî Nûr’a veya Manevî Nûr’a veya Hakk’ın Nûru’na kavu mak, mistisizm ile u ra anların, özellikle de sûfîlerin en büyük amacıdır. Nûr’a verilen bu önem Kur’ân’dan kaynaklanmaktadır.”¹⁷²⁹ Konuyla ilgili sık kullanılan ayet, içeri iyle do ru orantılı olarak nûr suresinde bulunmaktadır¹⁷³⁰.

¹⁷²⁷ s. 388, . 423, b. 5.

¹⁷²⁸ Cebecio lu, age, s. 563-564.

¹⁷²⁹ Sayar, age, s. 126.

¹⁷³⁰ { اللهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِثْقَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ } :

Lutfî Efendi, nûr kavramını eserinde çok farklı anlamlarda ve çok sık kullanmıştır. Nûr kavramı konuyla ilgili açıklamalarda da görüldüğü gibi, fizik ve metafizik boyutların tümüne hakim ve onları kuşatan bir kavramdır. Bu sebepten nûr kavramı eserde, maddi unsur olan gözün yanında, hidayet, gönül, îmân vb., manevi unsurlarla da tamlamalar oluşturularak kullanılmıştır. Tasavvufta nûr kavramıyla ilgili en belirgin kullanım, yaratılış mevzusundadır. Bu örnekte ilk yaratılan nûrun Hz. Peygamber'in nûru olduğu ve diğer varlıkların bu nûrdan yaratıldığı ifade edilmektedir. Hz. Muhammed (as)'in nûrunun özelliği ise, Allah(cc)'in nûrunun bir parçası olmasıdır. Efe Hazretleri de örnek beyitte, Allah(cc)'in ezelden kendi nûrunu kabzedip, ey nûr Habîbim Muhammed ol diye hitab ettiğini anlatmaktadır.

Kendi nûrun kabzedüp Hallâk-ı âlemden ezel

Ol Habîb'im yâ Muhammed emr-i vâlâsındasın¹⁷³¹

Konuyla ilgili bir başka beyitte ise, Habîb-i Kibriyâ'nın Mevlâ'nın nûrundan meydana geldiği ifade edilerek, muhataplara dua edilmesi ve onun yüce kasrına Allah seni yakın eylesin denilmiştir. Hz. Muhammed(as)'in yaratılış konusunda ısrarla vurgulanan onun Allah'ın nûrundan yaratıldığıdır.

Nûr-i Mevlâ'dan mürekkebdir Habîb-i Kibriyâ

Kasr-ı mu'allâsına Allah civâr etsün seni¹⁷³²

Hiz. Peygamber'in yaratılışı ile ilgili verilen son örnekte ise, ilk mısradaki Hz. Peygamber'in Mevlâ'nın nûrundan yaratıldığı ifade edilmiş, ikinci mısradaki ise, ayetten

Allah, göklerin ve yerin nurudur (aydınlattıcısıdır). O'nun nurunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandil gibidir. O lamba bir billur içindedir; o billur da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ayağın çıkan yadından tutulur. (Bu öyle bir ayağın ki) ya, nerdeyse, kendisine ateş de mese bilebilir verir. (Bu ışık) nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruyla hidayete iletir. Allah insanlara (işte böyle) misal verir; Allah her şeyi bilir^{24/35}.

¹⁷³¹ s. 419, . 471, b. 2.

¹⁷³² s. 548, . 655, b. 2.

iktibas yapılmı tır. Bu kısımda, ayette ifade edilen Hz. Peygamber'in âlemlere rahmet olarak gönderilmesi, vurgulanmı tır.

Nûr-i Mevlâ'dan mürekkepdır vücûdun feyz-i Hak
 “Rahmeten li'l-âlemîn”dir zât-ı hü yârın senin¹⁷³³

Ey göz nûru, basîretin nûrundan eser kap ve bu nûrla, seher vaktinde gönüldeki sultâna nazar kıl. Gönül sarayının tahtında olan yüceler yücesine seher vakitlerinde basîretle bak ki, ilâhi sır perdeleri aralansın ve cânân sana merhaba desin. Beyitte, bakı ve anlayı nûrundan bahsedilmı tir ki bu nûr gözde oldu u zaman insan e yânın sırlarına a ina olur.

Ey nûr-i basar nûr-i basîretten eser-yâb
 Ol vakt-i seher dildeki hünkâre nazar kıl¹⁷³⁴

A a ıdaki örnekte edeb, lâhî nûrdan yapılmı bir saadet tacı olarak takdim edilmekte ve hidâyette olanların dosdo ru yolda sebat edecekleri ifade edilmektedir. Edeb, edebli insanın ba ina konmu ilahi nurdan yapılmı bir mutluluk tacıdır. Edepli insan hem dünya hayatında hem de ahiret hayatında huzur ve mutluluk içerisinde ya amını sürdürür.

Edeb nûr-i lâhî'den seâdet tâcıdır ba da
 Tarîk-ı istikametde sebât etmek hidâyetden¹⁷³⁵

Nurla ilgili bir ba ka kullanım ise, Kur'ân'ın nûru tamlamasıdır. lim, irfan ve Kur'ân'ın nûrunun yeri gönül olarak belirlenmi , Mevlâ'nın emirlerini içeren Allah'ın kitâbı olan Kur'ân'ın ise elde oldu u ifade edilerek, onun emirlerini uygulama

¹⁷³³ s. 414, . 463, b. 4.

¹⁷³⁴ s. 332, . 340, b. 4.

¹⁷³⁵ s. 377, . 406, b. 4.

konusunda hassas olundu u vurgulanmak istenmi tir. Kuvvetin yeri kol, himmetin yeri ise gönül olarak ifade edilerek, gönül ile bulunan tevhid güllerinin el ile toplanması tavsiye edilmi tir. Gönül, Allah'a îmânın ye erdi i, vahdeti temsil eden goncaların elvan renkleriyle boy attı ı, Kur'ân'ın nûruyla aydınlanan bir mahaldir.

İm ü irfan nûr-i Kur'ân dildedir

Emr-i Mevlâ Kitâbullah eldedir

Himmet gönüldedir kuvvet koldadır

Tevhid güllerini dev ir dalından¹⁷³⁶

Îmân nûru ise, insanların dünyasını aydınlatan onları Allah'a yakla tıran, hayatlarına huzur ve mutluluk getirip, dünya ve âhiret saadetine ula tıran bir nûrdur. İnsan îmânın nûruyla aydınlanarak, küfrün karanlı ından kurtulur ve basiret kazanarak hayata bakı ı de i ir.

slâm halk eylemi keremler kâni

Kalbimize vermi nûr-i îmânı

Îmân slâm bizde Hakk'ın ihsanı

Ne büyük bu ihsân elhamdü lillah¹⁷³⁷

Dörtlükte, bütün dertlere dermân Hudâ'nın sevgisidir, rûha hayat veren hidâyet nûrudur, vahdete gönlünü veren muvahhidin rûhu Hakk'a fedâdır, Mevlâ afvımıza ferman edip bizi afvede denilmektedir. Nûr kavramıyla ilgili olarak, hidâyet nurundan bahsedilmi ve hidâyet nûru, rûha hayat veren töz olarak tanımlanmı tır. Rûh bu töz sayesinde aslına rücu eder ve Allah katında kıymet kazanır.

Her bir derde dermân hubb-i Hudâ'dır

Hayât-ı rûhumuz nûr-i hüdüdür

Muvahhidin rûhu Hakk'a fedâdır

¹⁷³⁶ s. 406, . 452, k. 4.

¹⁷³⁷ s. 441, . 503, k. 3.

Afvimize Mevlâ fermân eyleye¹⁷³⁸

Dua mahiyetindeki bir ba ka dörtlükte ise, Mevlâ'nın ihsanı Lutfî'ye eri e, Allah Teâlâ Müslümanları affetsin, kalbimize tecelli nûru dolsun, bizi tevhidin sırlarına ba ı la denilmektedir. nsanların kalblerine tecelli nûru doldu unda insan da kalbi de yaratılı gayesine ula mı olur. Allah (cc), insanı, kendisini tanıyıp îmân etmesi ve gönlünü Allah'ın tecelli edece i bir ayna ekline getirene kadar çalı ıp onu parlatması ve her türlü günah ve kötülük kirinden koruması için dünya sahrasına göndermi tir.

Lutfî'ye eri e ihsân-ı Mevlâ

slâm'ı afvede Bârî Teâlâ

Kalbimize dola nûr-i tecellâ

Tevhîd-i esrâra ba ı la bizi¹⁷³⁹

Lutfî Efendi, dönemindeki manevi sıkıntılardan ve bunların yol açtı mı dü ündü ü sosyal problemlerden ikayet etti i dörtlükte, îmân nûru tamlamasını kullanmı tir. Îmân nûrunun kalbten çekilip giderken birçok de eri de beraberinde götürmesine vurgu yapılmı tir. Dörtlükte, slâm inancı eriyip gitti, îmânın nûru kalbten yürüdü gitti ve giderken gayret, cesaret ve yi itli i de beraberinde götürdü, bütün bu kıymetler gidince de insanlar zamaneye tabi' oldular denilmektedir. Sadece bu dörtlük incelenerek bile, îmân nûrunun insanlar için ne kadar hayati bir de er oldu u anla ılmaktadır.

'tikâd-ı slâm eridi gitdi

Nûr-i îmân kalbden yürüdü gitdi

Gayret ü ecâ'at çürüdü gitdi

Herkes tâbi' oldu devr-i zemâne¹⁷⁴⁰

¹⁷³⁸ s. 500, . 585, k. 4.

¹⁷³⁹ s. 547, . 654, k. 5.

¹⁷⁴⁰ s. 508, . 599, k. 8.

3.10.45. Havf-Recâ

“Kelime olarak, Havf, korku, recâ ise, umut anlamına gelmektedir. Terim anlamı olarak ise, havf, Allah’ın kahrından korkarak dinde sabit olmak veya yasaklanan eylemlerden ve günahlardan utanmak ve bu hususta üzüntü duymak demektir. Recâ ise, Allah’tan ümit kesmemeyi ve kalbin hoşlandığı bir şeyi beklemesinden rahatlık ve ferahlık duyma halidir.”¹⁷⁴¹ “Tasavvufun temeli umuttur. Umut, yani benli kişiyi sıkıntı verici alı kanlıklardan özgürle tirmenin mümkün olduğu hissi. Verâ aşamasında, yolcu ümidi korku ile birlikte yanıtılır, havf ve recâ arasında salınır. Umut önemli ego kişileri levlerinden biri olarak kabul edilmektedir. İnsanların dükkırıklılarına katlanmasını, arzu ve isteklerini erteleyebilmesini, gerçek kişiyi iyi tartmasını sağlar.”¹⁷⁴²

İnananların dünya hayatındaki duygusal durumu ifade eden iki kavramdır havf ve recâ. Müslümanlar dünya hayatında umut ve korku arasında bir duygusal yolculuktadır ve davranışlarını da bu duruma göre kontrol edip, geli tirirler. Sahabîlerin hayatıyla ilgili rivayetlerde de bu durum açıkça gözlenir. Hz. Ömer’le ilgili anlatılan bir rivayet bu konunun en güzel örneklerinden biridir. Hz. Ömer’in, “ne zaman bir cennetlik var dense acaba ben miyim diye kalbim umutla çarpıyor, yine ne zaman bir cehennemlik var dense, acaba ben miyim diye kalbim korkuyla ürperiyor” ifadesi bu konunun çok anlamlı ve manidar örneğidir¹⁷⁴³. Mü’minler, Allah’ın mağfiretinin sınırsızlığını düşünerek, ümitlenir, fakat Kahhâr ismini düşünerek de hata yapmamaya özen gösterip, yaptıklarına tevbe etme konusunda da aceleci ve hassas davranırlar. İnananların hayata yönelik ideal tavrı böyle resmedilmiştir. Ayette de Allah’tan ancak kafirlerin ümit kesmesi belirtilerek, umudun inananların hayatında kaplaması gereken yer vurgulanmıştır¹⁷⁴⁴. Efe Hazretleri’nin eserlerinde, bu kavramların birlikte ve ayrı ayrı kullanıldığı yerler bulunmaktadır. Eserlerinde, her iki kavram da, Rahmân’ın huzurunda olduğu bilenen insanların tutumları olarak aktarılmıştır.

¹⁷⁴¹ Cebecio lu, age, s. 333, 589.

¹⁷⁴² Sayar, age, s. 30.

¹⁷⁴³ “E er gökten birisi seslenerek, “Ey insanlar! Hepiniz Cehennem’e, sadece biriniz Cennet’e gireceksiniz deseydi, o kişiyi, ben olabilirim ümidiyle coşar” ve “Ey insanlar! Hepiniz Cennet’e, sadece biriniz Cehennem’e gireceksiniz.” deseydi, o kişiyi, ben olabilirim korkusuyla ürperirdim.” Gülen, “Kendi klimimiz” Prizma 5, İstanbul-2007, s. 52-53.

¹⁷⁴⁴ «Ey o ullarım, gidin, Yusuf’u ve kardeşini arayın. Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin; zira kâfir kavimden başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez.» 12/87

Konuyla ilgili ilk örnekte, cömertlerin özelliklerinden bahsedilmi ve cömertler daima Kur'ân okurlar ve gönüllerinde îmânın nûrunu bulurlar, derd ile korku ve ümit arasında olup, Rahmân'ın merhametine sınırlar denilmiştir. Korku ve ümit arasında olan insanın tavrı yüce olana yönelme ve sınırlanma şeklindedir.

Sahîler okurlar dâim Kur'ân'ı
 Bulurlar gönlünde nûr-i îmânı
 Olurlar derd ile havf ü recâde
 İticâ eylerler rahm-i Rahmân'¹⁷⁴⁵

Dertlilerin, âh vâhını ve gönüllerinin dileğini seyredip gör. Onlar ümit yolunu tutmuşlardır, çünkü Sübhân kendisine sınırlanmasını sever. Dertliler, ümit içerisinde Allah'a sınırlanarak, gönüllerindeki dileklerini Allah'a sunmuşlardır. Ümitlidirler, çünkü Allah'ın merhametinin sınırlanamayacağını bilirler.

Dertlilerin âh vâhını seyreyle gör dilhâhını
 Tutmuş recânın râhını ilticâyı Sübhân sever¹⁷⁴⁶

Sıradaki örnekte ise, konu ile ilgili ayete telmih yapılarak Allah'a nazlı niyazda bulunulmuştur. Dörtlükte, en cömert olan Rabb'imiz çektiğimiz sıkıntılar artık yetmez mi denilmekte ve rahmetinden umutlu olmamız ve senden sıkıntıdan kurtulup rahmetine kavuşmayı istememiz sana hoş gelmiyor mu, oysa sen Kur'an'da bize umutlu olmayı ve senden istemeyi, duayı emrediyorsun denilmektedir.

Ey kerem kâni bes de il midir
 Bu kadar adl ü itâbın bize

¹⁷⁴⁵ s. 601, . 725, k. 1.

¹⁷⁴⁶ s. 231, . 193, b. 3.

Recâmız sana ho de il midir

Emr eder recâ kitâbın bize¹⁷⁴⁷

3.10.46. Bekâbillah

“Bekâ, sözlükte, sebat ve devam etmek, kesintiye u ramadan gelece e do ru sürüp gitmek anlamına gelmektedir.Terim olarak, Allah Teâlâ'nın varlı na herhangi bir yoklu un gelemeyece i manasını ta ır.”¹⁷⁴⁸ “Kötü huyların ve davranı ların yerini iyi davranı ların ve güzel huyların almasına bekâ denir. yi olanda bâki olmak suretiyle tasavvuf yoluna girilir. Allah'ta bâki olma haline bekâbillah denir.”¹⁷⁴⁹ “Bekâ ba ka bir yerde de Allah'tan ba ka her eyin kalpten silinmesi olarak tanımlanır.”¹⁷⁵⁰

Lutfî Efendi'nin iirinden a a ıya alınan örnekte, bekâ kavramı bekâbillah olarak kullanılmı ve mür idin özelli i olarak tanımlanmı tır. Eserin Bitlis ziyaretini anlatan kısmındadır. Kavramla ilgili önce genel bir yorum yapılmı ve bekâbillah olan büyük mür id ile insanların ir ad olaca ı ifade edilmi tir. Özelde vurgunun yapıldı ı nokta ise, Küfrevî Hazretlerinin manevi konumudur. Küfrevî Hazretleri, âlemin mür idi olarak takdim edilmi ve Allah'ın izniyle, onun vesilesiyle çok sayıda insanın ir ad oldu una dikkat çekilmi tir.

Bekâbillah olan mür îd-i âlem

Olur ir âd o mür îd ile âdem¹⁷⁵¹

3.10.47. Fenâfillah

“Fenâ, sözlükte, yok olma, yokluk, geçip gitme vb. anlamlara gelir. Bir kimse dinin emir ve yasaklarına tam anlamıyla teslim olursa, ehevi arzular o kulda fenâ bulur. ehveti fena bulan bir insanın Allah'a kullu unda ihlâs ve samimiyeti bâkî olur. Bu durumda kul dünyaya duymu oldu u a ırı ra betten de kurtulmu olur. Bir insan ahlâkını güzelle tirip, haset, kin gütme, cimrilik, öfke, kibir, vs. gibi mezzum sıfatları kalbinden söküp atarsa, kötü huylardan fani olup, bu sayede do ruluk, mertlik vs. güzel

¹⁷⁴⁷ s. 448, . 512, k. 1.

¹⁷⁴⁸ Metin Yurdağör, “Bekâ”, D A, s. 359.

¹⁷⁴⁹ Uluda , age, s. 91-92.

¹⁷⁵⁰ Yılmaz, age, 243.

¹⁷⁵¹ s. 624, . Bitlis Ziyareti, b. 46.

huylarla zinetlenir. Cehâletin fenâ buldu u bir kimsede ilim bâki kalır. Dünyaya ra betten fani olanın da zahidli i bâkî olur. Bütün durumlarda hal bu minval üzere cereyan eder. Fenâ, “seyr illallah”ın nihayeti, bekâ da “seyr fillah”ın ba langıcıdır. Allah’da fânî olma, be eri sıfatların Hakk’ın sıfatında kaybolması, resulde yok olma da, insani sıfatların, peygamberin sıfatında yok olması demektir. “Tehallâkü biahlâkillah ve bi ahlâkı resûlillah, Allah ve Resûlüniün ahlâkıyla süsleniniz” budur.”¹⁷⁵²

“Fenâfillah, Allah’ın varlı ı içinde yok olmadır. Tasavvufun temel dü üncelerinden biridir. Sûfî, bütün varlı mı yok ederek, her eyi unutup, her türlü dünya alakasından geçerek Allah ile bir olmayı amaçlar. Fenâfillah kesiksiz bir vecd ve co kunluk halidir. Ancak o zaman sûfî gerçek olmayan varlı ndan geçmi , Allah’ın varlı ı ile var olarak O’nu gönlinde duymu tur. Yokluk tamamlanınca ortada yalnızca Tanrı kalır. Sûfî de böylece kendini Tanrı’da yok etmi olur. Tasavvufta birçok eyden fânî olmak gerekir. Ancak o zaman fenâfillaha eri ilir. Fenâ bulacak olan eyler yedi tanedir : birincisi, Allah’a kar ı muhalefetten fani olmaktır. kincisi, kulların i lediklerinin, kendi i leri oldu undan fânî olmaktır. Üçüncüsü, mahlukların sıfatlarından fani olmaktır ki söyleyenin, i itenin, görenin Allah oldu una kanaat getirmektir. Dördüncüsü, kulun kendi zatında fânî olmasıdır. Be incisi, Allah’ın veya zâtının ühûduyla bütün âlemden fânî olmaktır. Altıncısı, Allah’tan gayrı her eyden fânî olmaktır. Sonuncusu da Allah’ın sıfatlarından ve sıfatların nisbetlerinden fânî olmaktır. Buna masivâdan geçmek denir. Fenâfillah’ın sonu bekâbillah (Allah ile var olmak)tır.”¹⁷⁵³

Efe Hazretleri’nin iirlerinde de, fenâfillah kavramı, kendi varlı ndan geçerek gerçek varlık olan Allah’ın varlı na ula mak ve kendisini gerçek varlıkta eritip yok etmek anlamında kullanılmı tır. Beyitte, hidâyeti seçip alan ve onu yayan ârif-i billah, Allah’ta yok olarak Allah’la birlik olur denilmektedir. Benli ini eritip, hakikat içerisinde yok ederek Allah’ta fânî olan kimse manevi bütünlü e ula mı ve Allah’ta fânî olmu demektir.

“Konuyla ilgili olarak, Hakikat mesle ini cesurca ya ayan Bayezid’in murakabeye varı ı öyle anlatılır: Yüce Mevlâm beni aldanmaktan (...) kendimle böhürlenmekten, seni özlememekten koru. Güzel olan, benim sen yok iken bende ben

¹⁷⁵² Eraydın, age, s. 196-197.

¹⁷⁵³ Pala, age, s. 151.

olmam de il, senin ben yok iken bende olmandır. Güzel olan, sana senin ile konu mamdır, kendimle sensiz konu mak de il."¹⁷⁵⁴

Hidâyet perveri ârif-i billâh

Fenâfillah olan olur meallah¹⁷⁵⁵

3.10.48. Etkiyâ-Asfiyâ

Etkiyâ, sözlükte, Allah korkusuyla günah i lemekten çekinenler anlamıyla kar ılanmı tır. Asfiyâ ise, samimi, sâf, içi temiz, tuttu u yol do ru olan kimseler, anlamlarında kullanılmı tır. Etkiyâ kelimesi, takvanın ço uludur. Allah'a kar ı duyguların hassasiyet derecesi takvayı belirler. Ayetlerde de belirtildi i gibi, Allah'ın katında kulların üstünlü ü takva iledir¹⁷⁵⁶. nsanlar, Allah'ın katında, zenginlik, makam, soy, güzellik ile de il ancak Allah'ın emirlerini yerine getirme ve yasakladıklarından kaçınma konusunda gösterdikleri özen ve bunun en üst ekilde nasıl gerçekle tirecekleri hususundaki gayretleriyle bir yer edinirler. Etkiyâ olarak isimlendirilen zümre de Allah ile ileti imlerini en üst noktada tutma gayreti içerisinde olup, bu bilinçle hayatlarına yön verip, farkındalıklarını artırma gayreti içerisinde dirler. Lutfî Efendi, iirlerinde etkiyâ ve asfiyâ kavramlarını bir ermi lik mertebesi olarak kullanmı tır. Etkiyâ kavramı ile ilgili örnekte, Geylânî'den ve onun müntesiplerinin okudu u zikirlerden bahsedilerek, evliyâların sultânı, etkiyâların burhânı, ilim ve irfân okutup, Rabbânî feyz yayar denilmekte ve esmâlardan dördünün zikriyle bend sona ermektedir.

Evliyâların sultânı

Etkiyâların burhânı

Okudur ilm ü irfânı

Ne r eder feyz-i Rabbânî

Evrâd-ı Pîr-i Geylânî

¹⁷⁵⁴ Sayar, age, s. 118.

¹⁷⁵⁵ s. 624, . Bitlis Ziyareti, b. 45.

¹⁷⁵⁶ Konuyla ilgili ayet daha önce verilmi ti.

Allah vâhid Ehad Samed¹⁷⁵⁷

Asfiyâ kavramı da manevi olgunluğun bir aşamasını belirtmek için kullanılan kavramlardan biridir. Efe Hazretleri, aşafada verilen beyitte, asfiyâ kavramını etkîyâ kavramıyla birlikte kullanmış ve onların hürmetine Allah'tan merhamet istemiştir. Zira, asfiyâ, saf, temiz, her türlü kötülükten arınmış her kimse anlamlarıyla karıştırılmamalıdır. Bu sıfatla muttasıf olanlar Allah'ın kullarından istediği bir çok özelliği kendilerine mal etmişlerdir denildiğinde yanlış söylenmiş olmasa gerektir. Lutfî Efendi de onların Allah'a yakınlıklarını, Allah katındaki mertebelerini bildiği için onların hürmetine Allah'ın merhametine sığınmaktadır.

Etkîyâ asfiyâ hurmeti yâ Rab

Ey keremler kânî merhamet buyur¹⁷⁵⁸

3.10.49. Burhân

*“Burhân kelimesi sözlükte, kanıt, delil, hüccet kelimeleriyle karıştırılmamıştır. Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber(as) ile tartışan inançsızların, ondan iddiasını ispat etmek üzere, üpheleri ortadan kaldıracak açıklıkta ve itirazlara mahal vermeyecek kesinlikte bürhan(delil) istediklerinden bahseder. Bir görüşe göre burhan umumun; cezbe ise, nebi ve velilerin yoludur.”*¹⁷⁵⁹ Daha önce etkîya kavramını açıklamak için de kullanılan beyitte, etkîyâların burhânından, gösterdikleri delillerden bahsedilmiştir. Efe Hazretleri, etkîyâ kavramıyla takvada çok ileri düzeyde olanları burhan ile ise onlardan sadır olan bazı özel halleri kastedmiştir.

Evliyâların sultânı

Etkîyâların burhânı

Okudur ilm ü irfânı

Ne r eder feyz-i Rabbânî

¹⁷⁵⁷ s. 142, . 82, bend 6.

¹⁷⁵⁸ s. 260, . 235, k. 8.

¹⁷⁵⁹ Cebeciolu, age, s. 163-164.

Evrâd-ı Pîr-i Geylânî

Allah vâhid Ehad Samed¹⁷⁶⁰

3.10.50. Halka

Halka kelimesi sözlükte, ortası bo , yuvarlak ekil, daire biçiminde olan ey anlamlarıyla kar ılanmaktadır. Tasavvufî terim olarak ise, tekkelerde zikreden dervi lerin yan yana sıralanmasından meydana gelen daire eklindeki dizi anlamında kullanılmı tır. Halka zikir halkası olarak kullanılmasının yanında, tarikatı ve tarikata intisabı kastederek de kullanılır. Bir halkaya dahil olmak orada bulunanlarla ortak bir amaç, inanç, davranı , sorumluluk vb. unsurları payla mayı gerektirir. Halkalar belli kuralları olan sistemlerdir. Zikir halkaları da belli kurallara sahip, bir düzen dahilinde i leyen sistemlerdir.

Efe Hazretleri'nin iirlerinde, halka ifadesi tasavvufi terim olarak kullanılmı ve zikir tarzında yazılmı iirlerde de kullanılmı tır. Konuyla ilgili ilk örnekte, Pîr Geylânî'nin halkası Rabbânî nûrların saklı oldu u yerdir ve bu halka ya lı insanları bile olgunla tıran sultânî zikir bah eder ve her eksi i tamamlar denilmekte ve ihlas suresinin özeti eklindeki Allah vâhid Ehad Samed esmâsıyla son nokta konulmaktadır. Bent de özellikle, zikir halkalarının ya ın yapamadı mı yapıp, ya lıları bile olgunla tırıp, onlara manevi mesafeler katettirdi i ifade edilmektedir.

Halka-i pîr-i Geylânî

Mahzen-i nûr-i Rabbânî

Bah eder zikr-i sultânî

Kâmil eder pîr insânı

kmâl eder her noksanı

Allah vâhid Ehad Samed¹⁷⁶¹

¹⁷⁶⁰ s. 142, . 82, bend 6.

¹⁷⁶¹ s. 141, . 82, bend 2.

Di er örnekte ise, zikir halkasının ihtiva etti i manevi unsurlardan bazılarına i aret edilmi ve bunlara ula mak isteyenler halkaya davet edilmi tir. Hudâ'nın feyzini isteyenlerin ve hidâyet nûruna â ık olanların, istediklerini zikir halkasında bulacakları i aret edilerek, buraya davet edilmi lerdir.

Ey tâlib-i feyz-i Hudâ

Gel halkaya gir halkaya

Ey â ık-ı nûr-i hüdü

Gel halkaya gir halkaya¹⁷⁶²

3.10.51. Evrâd

“Vird, belli zamanlarda okunması adet olan Kur’ân cüzleri veya dualara denilmektedir. Ço ulu evrâddır. Her tarikatın kendine özgü bir evrâdı vardır. Bu dualar günün ve gecenin belli saatlerinde topluca veya ferden yüksek veya alçak sesle okunabilir. Tarikat ehline ve sûfîlere göre herkesin bir virdi olmalıdır. Virdi olmayanın vâridi olmaz, böylelerine feyz ve ilham gelmez.”¹⁷⁶³ Vird, zaman ve miktar olarak düzenli yapılan amelleri kastederken de kullanılmaktadır. Vurgulanan husus yapılan eyin düzenli alı kanlık haline getirilmesi ve belli kurallar dahilinde bir düzenle i lemesidir. Ayrıca, virdin, sadece sözlü zikri de il düzenli yapılan ba ka amelleride kapsadı nı Ku eyrî'nin eserindeki bir cümlede görmek mümkündür. Cüneyd-i Ba dadi'den aktarılan bir cümlede, onun “bir gece uyku kaçtı. Vird edindi im namazı kılmak için kalktım.” Dedi i aktarılır¹⁷⁶⁴. Bu cümle, farz namazlar haricinde düzenli yapılan amellerin de vird olarak kabul edilebilece ini göstermektedir.

Efe Hazretleri de tasavvufta en önemli unsurlardan biri olan virdi, tasavvufta anlaşı ldı ı anlamıyla iirlerinde kullanmı tir. Konuyla ilgili ilk örnekte, dervi lerin evradı, tamlamasıyla evradın tarikatın bir unsuru oldu una i aret edilmi tir. Dörtlükte, müridlerin isteklerinin yerine gelmesinde, emirlerin yerine getirilmesinde ve dervi lerin evradları için her konuda donanımlı ve yeterli mekan gönül meyhanesidir denilmektedir. Bu dörtlükte ayrıca zikrin dilden gönle indirilmesinin gereklili i de

¹⁷⁶² s. 476, . 550, k. 1.

¹⁷⁶³ Uluda , age, s. 570.

¹⁷⁶⁴ Ku eyrî, age, s. 239.

vurgulanmaktadır. Gönül meyhanesinde ilahi a k arabıyla sarho olan dervi ler, kendilerine bir emir bir görev addettikleri virdlerini yapıp muratlarına ula ırlar.

Mürîdlerin murâdına

Emîrlerin îrâdına

Dervî lerin evrâdına

Besdir gönül meyhânesi¹⁷⁶⁵

Di er örnekte ise, Efe Hazretleri, kendi ahsında muhataplarına mesaj yollamı tır. Lutfî, güzelin hilesine aldanma, saçlarını anber gö sünün üzerine saçsa da onun gül sinesine dönüp bakma, e er bakarsan virdlerin de zikirlerin de âh u zâr olur. Lutfî Efendi, lâhî güzellikle kendinden geçen salikin, virdinin ve zikrinin hasret içerisinde yapılan âh oldu unu söylemektedir. Zira gördü ü güzellik, ruhlar âleminde bu yana hasret oldu u güzelliştir. lâhî güzellik, â ı a, aslını, geldi i yeri hatırlatmı ve dünya gurbetinde oldu undan dolayı hüznü vermi tir. Efe Hazretleri, dilbere aldanma derken aslında kendini vahdete bırak kesretten uzakla demektedir.

Lutfiyâ aldanma âl-ı dilbere

Geysûler saçarsa sadr-ı anbere

Nazar-endâz olma amân gül-bere

Evrâd ü ezkârın âh ü zâr olur¹⁷⁶⁶

3.10.52. Re âdet

Re âdet kelimesi, manevi do ru yolu bulup o yola girme, Hak yolunda yürüme ve do ru yolu gösterme, eyhlik anlamlarında kullanılmaktadır. Pîr Geylânî ise eyhlerin eyhi ve büyük gavs olarak isimlendirilmektedir. Bundan dolayı o, eyhlik mertebesinin güne i, bu konumun parlayan yüzü olarak ifade edilmi ve do rudan onun hürmetine denilmese de duanın bir önceki mısraında onun ismi ve büyüklü ü anılarak ona i aret edilmi tir, ikinci mısra da ise Allah'tan aman dilenmi ve kurtulu için

¹⁷⁶⁵ s. 534, . 634, k. 5.

¹⁷⁶⁶ s. 187, . 129, k. 5.

yakarılımtır. Bu beyitten re âdetin tasavvufta önemli bir konum oldu u sonucuna varılabilir.

Pîr-i Geylânî'dir ems-i re âdet

Amân Allah amân amân ver bize ¹⁷⁶⁷

Di er beyitte ise, Küfrevî Hazretleri'nin özellikleri anlatılmaktadır. Beyitte, kâmil mür id, güne gibi nûr saçmaktadır, re âdet kubbesinde bir parlak güne gibidir denilmekte ve onun manevi derecesine i aret edilmektedir. Re âdet kubbesinde parlayan güne ifadesiyle Küfrevî Hazretleri'nin dönemin gavsı oldu u ifade edilmektedir. O güne in dünyaya hayat kayna ı olması gibi, manevi ı ı ıyla gönülleri aydınlatmakta ve gözlerden gaflet perdesinin kalkmasına yardımcı olup, Allah'ın izniyle, onları basiretin güzelli iyle tanı tırmaktadır.

Güne -ve mür îd-i kâmil nûr-ef ân

Re âdet kubbesinde mihr-i rah ân ¹⁷⁶⁸

3.10.53. Esmâ-Müsemmâ- sm-i A'zam

Esmâ, sözlükte, isimler, müsemmâ, isimlenmi , isme sahip olan anlamında kullanılmaktadır. sm-i a'zam ise en büyük isim demektir. Allah(cc)'ın doksan dokuz ismi, esmâ-i hüsnâ olarak isimlendirilmi tir. Müsemmâ ile anlatılmak istenen ise, Allah'ın isimlerinin muhtevasını hâvî olmasıdır. O her bir güzel isminin anlamının içeri ini varlı nda ta ımaktadır. rfan sahipleri bu durumu açıkça mü ahede ederler. Bundan dolayı da Allah'ı tek bir varlık olarak bilip, gönüllerini vahdet inancıyla doldururlar. Allah'ın esmâsı, gönüllere, ruhlara, bedenlere ve zihinlere ifa kayna ıdır.

“Ehl-i hakikat, ilahi isimleri, esmâ-i zât, esmâ-i sıfat ve esmâ-i ef'âl olarak farklı bir tasnife tabi tutmu ve isimleri özelliklerine göre her ba lık altına payla tırmı lardır. Onlar bütün esmâ-i hüsnâyı, hakaik-i e yânın, O'nun ilim, irade ve hikmetiyle âlem-i gaybdan âlem-i ehadete çıkmalarının vesilesi görmü ve bu mübarek

¹⁷⁶⁷ s. 457, . 523, k. 9.

¹⁷⁶⁸ s. 624, . Bitlis Ziyareti, b. 47.

ve nurânî isimlerin, Müsemâmî-i Akdes'in hicabı ve nikabı oldu unu vurgulamı lardır. Esasen Cenâb-ı Hak, bize kendini esmâ-i hüsnâsıyla tavsif edip tanıtmasaydı, bizler sırf ef'al âlemine bakarak o isimlerin hakikatlerine katiyyen ula amaz ve Müsemâmî-i Akdes'i de tanıyamazdık. O, bu isimlerle, zatını, zâtî e'nlerini, evsâf-ı sübhaniyesini bildirip tanıtması sayesinde dir ki, ama eksik ama kusurlu, bugün bilebildi imiz hakikatlere muttali olabildik. İmdi biz, bu isimlerin O'nun Zâtının unvanları oldu una itikat ediyor; onlarla uluhiyet hakikatini hecelemeye çalı ıyor, O'nun herkese açık kapısı önünde isteklerimizi seslendiriyor ve O'nun muradını esas kabul etme artıyla taleplerimize mutlaka cevap verilece i mülahazasıyla gözlerimizi açıp kapayıp hep o isimleri temâ â ediyoruz. nanıyoruz de i ik dert ve problemlerimizin, de i ik sıkıntı ve gailelerimizin, her biri farklı bir iksir tesirindeki bu esmâyı efaatçi yaparak O'na yönelme sayesinde a ilaca ina ve birkaç asırlık huzursuzluklardan sıyrılaca ımıza.

Cenâb-ı Hakk'ın "Kitab-ı Mübîn"inde en güzel isimler diye bize talim buyurdu u esmâ-i hüsnâ, O'nunla bir çe it kalbî ve ruhî münasebete geçme, kendi uzaklı ımızı a arak her zaman belli nispette vicdanlarımızda duydu umuz. O'nun yakınlı ina ula ma adına bizim için sırlı birer anahtar ve seslendirildi inde cevap alan birer sihirli kelimedir. Bu anahtarlara sahip bulunan ve bu nûrânî kelimeleri vird-i zeban eden, bunlarla dünyalara talip olsa talebi cevapsız kalmaz; öteleri peylese eli bo geriye dönmez. Bütün esmâ-i ilâhiye, her anılı larında, muhteva, mânâ ve nuraniyetleriyle, inanılacak hakaikin sınırlarını belirler, inanan gönüllerde saygı uyarır ve saygıyla çarpan sinelere vesile-i teveccüh olurlar. Vicdânın derinliklerinde duyularak anılan her ism-i mübarek, gözden gönülden isi-pası siler, cismaniyete ait perdeleri yırtar ve ruhlara ta öteleri ve ötelere de ötesini gösterir; birer efaatçi gibi Müsemâmî-i Akdes'i hatırlatır; insan onlarla Hakk'ı yâd ettikçe, kalplerde itminan hasıl olur. Dahası, "Bilginin de eri bilinenin kıymetiyle ölçülür." Disiplinine binaen, Zât-ı uluhiyetle alakalı bu mübarek isimleri bilen ve onlarla belli bir derinli e eren insan, gök ehlince kıymetler üstü kıymetlere ula ır ve huzur namzetleri arasına girer."¹⁷⁶⁹

Lutfî Efendi, iirlerinde, esmâ ve müsemâmî kavramlarını ve bu kavramların kapsadı ı unsurları sıkça kullanmı tır. Esmâ-i ilahiler e yanın ve olayların sırlarını çözmede anahtar rolü üstlenirler, e yanın ve olayların arka planı onlarla açı a çıkıp

¹⁷⁶⁹ Gülen, age, c. 4, s. 162-172.

anla ılır, Efe Hazretleri de güzellerden güzel bu isimlerin i levlerinin farkında oldu u için onları sıkça kullanmı tır. Esmâ ve müsemmâ kavramlarının geçti i örnekte de, irfân sahiplerinin esmâyı müsemmâdan ayrı göremeyece ini, zira onların bir olup vahdeti temsil etti ini ifade etmi ve Pîr Geylânî'nin dervi lerinin irfan sahibi olup sırlara vakıf oldu unu söylemi tir.

Esmâyı müsemmâdan gayri göremez ârif

Esrâra olur vâkıf dervî -i Pîr-i Geylânî¹⁷⁷⁰

“ sm-i a'zam, Allah'ın bütün isimlerini içine alan ismi olarak dü ünülmü tür. çinde bulundu u zamanda kula hâkim bulunan isim. Kul kabz halinde ise ism-i a'zam el-kâbiz, bast halinde ise ism-i a'zam el-bâsıt'tır. Genellikle mutasavvıflar “Allah” lafza-i Celâl'inin ism-i a'zam oldu una inanırlar. Bazılarına göre ism-i a'zam “hû”dur. Bazılarına göre Allah'ın her ismi ulu ve muazzamdır. sm-i a'zam isimler arasında gizlidir. sm-i a'zamin özelli i: inanı a göre bu isim gizlidir, herkes onu bilemez. Bilen kimse onu okuyarak ve a zına alarak harikulade hallere sahip olur. Fevkalade bir güce mâlik bulunur.”¹⁷⁷¹ “ sm-i a'zam'ı bileninin yaptı ı duaların, çabucak kabul görece i kaydedilir.”¹⁷⁷² Efe Hazretleri, ism-i a'zamin herkesin gönlünde gizli oldu unu ve gönlün sultanların hazinesi gibi herkese açıldı nı ifade etmektedir. Usta bir inci avcısının karı karı her kö esine hakim oldu u denizin derinliklerine dalıp en kıymetli inciye araması gibi inananlar da gönüllerinin derinliklerine dalmalı ve her kö esinden haberdâr olmalıdırlar. sm-i a'zam gönülde gizli oldu una göre gönlünü adım adım ke feden insanlar ona rastlayacak ve bu kıymetli anahtarla ilahi sırları birer birer ke fe çıkacaktır.

¹⁷⁷⁰ s. 382, . 414, b. 3.

¹⁷⁷¹ Uluda , age, s. 274-275.

¹⁷⁷² Cebecio lu, age, s. 402.

Herkesin gönlünde mektûm sm-i a'zam sûreti

Herkese meftûh olur bu kenz-i sultândır gönül¹⁷⁷³

3.10.54. Yakaza

“Yakaza kelimesi, sözlükte, uyanıklık anlamıyla karılanır. Tasavvufî kavram olarak ise, kulun, Allah'ın maksadı ne ise onu idrak etme, bu hususta uyanık olma durumuna, manevi uyanıklı a denir. Hak'tan gelen ve yasaktan neyin kastedildi ini bildiren idrake, yakaza denir. Kalbte bulunan Allah'ın vâizi, marifet ve ilâhî nûrların tecellisi sebebiyle gaflet uykusundan uyanma, intibaha gelme, ruhun uyanı ı ve insanın kendine gelmesi yakaza olarak tanımlanmaktadır.”¹⁷⁷⁴ Efe Hazretleri, yakaza kavramını, tenasüp san'atına uygun ekilde ilgili oldu u kelimelerle bir anlam örüntüsü içerisinde kullanır. Konuyla ilgili a a ıda verilen örnekte de tasavvufî anlamıyla kullanılır ve gerçekleri görme konusunda uyanık olma durumuna, tasavvuf psikolojisinde farkındalık kavramıyla karılanan duruma i aret edilmiştir. Dörtlükte, Allah'ın rahmet okyanusu daima dalgalanır ve kudretiyle bütün mevcutlar yerli yerinde ve i inin ba ındadır denilerek, sadece insanın gaflet gecesinde uykuya daldı ı ifade edilmiştir ve Allah'tan, insana gerçekleri göstererek onu gaflettten uyandırması niyazı yapılmıştır. Zira yakaza hali vuku buldu unda insan do ru ile yanlış ı ayırt etme melekesi kazanmakta ve tercihlerini bu minval üzere yapmakta, dolayısıyla da Allah'ın rızasına ulaşma yolunda emin ve sağlam adımlar atılmaktadır.

Ummân-ı rahmet mevc urur dâim

Kudretin ile mevcûdât kâim

Leyl-i gafletde olmu uz nâim

Bir kere yakazân etsen olmaz mı¹⁷⁷⁵

3.10.55. Kenz

Kenz kelimesi, hazine, define, yeraltında saklı değerli e ya anlamlarında kullanılmaktadır. tasavvufta ise genelde kudsi hadis olarak bilinen ve kullanılan ibareyle

¹⁷⁷³ s. 331, . 339, b. 3.

¹⁷⁷⁴ Cebeciolu, age, s. 765. /Uluda , age, s. 576-577.

¹⁷⁷⁵ s. 528, . 627, k. 2.

ilgili olarak kullanılır. Bu kudsi hadis daha önce iktibaslar bölümünde detaylı olarak ele alındı ı için burada tekrar incelenmeyecektir¹⁷⁷⁶. Fakat konuyla ilgili örnek olarak kullanılan beyitlerde, kenz kelimesinin, hazine, kıymetli gizli define anlamında kullanıldı ı görülmektedir. Lutfî Efendi, örneklerde, irfan hazinesi ve hikmet hazinesi olarak ifade etti i iki tamlamaya yer vermiştir. İlk örnekte, Alâüddin Attar, irfân hazinesi olarak vasıflandırılarak, onun irfânının geni li i, dolayısıyla da manevi kıymeti vurgulanmıştır.

Alâüddin Attar kenz-i me'ârif¹⁷⁷⁷

Diğer örnekte ise, Hz. Peygamber'e i aret edilerek, onun yaradılışının aslı, Hudâ'nın nuru ve hidayet güne idir, o ledün ilminin kevseri ve Hudâ'nın hikmet hazinesidir denilmektedir. O Hudâ'nın hikmet hazinesidir, çünkü onun her halinde ilahi cilveler kırıdamakta ve her haliyle kendisini takip edenlere örnek ve nûr olmaktadır. Hikmet hazinesi olan Hz. Muhammed(as), inananların fark edemedi i hikmetleri açıklayarak onların algı ve idraklerini güçlendirmekte ve belki bir sonraki hikmeti kendilerinin fark etmelerine yardımcı olmaktadır.

Hilkat-i aslı ise nûr-i Hudâ mihr-i hüdü

Kevser-i ilm-i ledün künûz-i hikmet-i Hudâ¹⁷⁷⁸

3.10.56. Merâtib

“Mertebe kelimesi, rütbe, gözetleme yeri, güç, makam, durum vb. anlamlarında kullanılmaktadır. Merâtib ise, mertebeler anlamındadır ve mertebe kelimesinin çoğuludur. Tasavvufî kavram olarak, merâtib-i külliye ekinde kullanılır. Merâtib-i külliye, külli mertebeler demektir ki bunlar altı tanedir: 1-Zât-ı ehadiyyet mertebesi 2-lâhî hazret mertebesi, 3- Vahidiyyet ve soyut ruhlar mertebesi, 4- Bilici nefisler mertebesi:bu misal ve melekût âlemidir, 5- Mülk âlemi mertebesi: bu gördü ümüz

¹⁷⁷⁶ لا أعرف فأحببت أن أعرف فخلقت خلقاً فعرفتهم بي فعرّفون

Ebu Abdirrahman samu'd-Din es-Sabîti, *Camîu'l-Ahadisi'l-Kudsiyye*, I, 66.

¹⁷⁷⁷ s. 146, . 84, k. 29.

¹⁷⁷⁸ s. 611, . Na't-ı Resûlullah, b. 4.

maddi âlemdir, 6- Toplayıcı kevn mertebesi; bu da daha önceki be âlemi, suretleri ile beraber kendinde toplayan kâmil insandır."¹⁷⁷⁹ Efe Hazretleri'nin merâtib kavramını kullanımı, mertebelerle ilgili yukarıda yapılan açıklamalarla paraleldir. O, konuyla ilgili verilen örnekte mertebelerin sonuncusu olan ve di erlerini de kapsayan insan-ı kâmil kullanımını tır. Hâce Ali isimli mür idi tanımlarken, onun hidayet aynası oldu unu ifade etmi ve bu mertebenin de kâmil insan olma mertebesi oldu unu belirtmi tir. Hidâyet aynasına bakanlar, kendilerine bir düzen verip, alı kanlıklarını yeniden gözden geçirip, Allah'ın rızasına uygun olmayanları, uygun olanlarla de i tirirler ve aynaya yeniden bakarlar, ayna, do ru tarzı test etme yeridir. deal tarz yakalanana kadar kâmil insan ayna vazifesine devam eder, ideal tarzı yakalayanlar arasından ise, eskilere ilave olarak ayna vazifesini yapacak yeni kâmil insanlar çıkar.

Hâce Ali âyine-i hidâyet

Bu merâtib kâmil insân iledir¹⁷⁸⁰

3.10.57. Hilm

"Hilm, insanın tabiatında olan yava lık, yumu aklık olarak tanımlanmaktadır. Hilm, öfkesine hâkim olmak suretiyle dü ünçe dengesini koruma ekinde de tarif edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de hilim "akıl" manasında olmak üzere bir ayette ço ul ekliyle (ahlâm) geçmektedir¹⁷⁸¹. Bunun dı nda "hilim sahibi" anlamında halîm kelimesi esmâ-i hüsnâdan biri olarak on bir ayette yer almaktadır. Halîm ayrıca iki ayette Hz. brahim'in, bir ayette Hz. shak'ın sıfatı olarak yer almakta, bir ayette de dü manlarının Hz. uayb ile alay etmek için onu halîm diye niteledikleri bildirilmektedir¹⁷⁸². Hilim kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de ahlâkî anlamda çok az geçti i, hadislerde de sıkça kullanılmadı ı halde belli ba lı slâmî kaynaklarda Müslümanlı ın en temel erdemi veya bu erdemlerden biri olarak zikredilmi tir. Kur'an'da az kullanılması ise çok zor kazanılabilecek ölçüde de erli, yüksek ve ideal bir fazilet

¹⁷⁷⁹ Cebecio lu, age, s. 500.

¹⁷⁸⁰ s. 146, . 84, k. 22.

¹⁷⁸¹ Onların akılları mı bunu emreder yoksa onlar azgın bir topluluk mudur? 52/32

¹⁷⁸² brahim'in babası için isti far etmesi de sırf ona vermi oldu u bir sözden dolayı idi. Böyle iken onun bir Allah dü mamı oldu u kendisine açıklanınca o i ten vazgeçti. üphesiz ki brahim, çok ba rı yanık, çok halim birisi idi9/114. Çünkü brahim, çok yumu ak huylu ve çok yufka yürekli (yanık kalbli) idi11/75. Biz de kendisine yumu ak huylu bir o ul müjdeledik37/101. Dediler ki; «Ey u'ayb, atalarımızın taptıklarını terketmemizi veya mallarımızda diledi imizi yapmaktan vazgeçmemizi sana namazın mı emrediyor? Oysa ki sen yumu ak huylusun ve akılı ba nda bir adamsın.» 11/87

oldu u eklindeki bir sebebe ba lanmı tır. Bununla birlikte Toshihiko Izutsu'nun belirtti i gibi Kur'ân'da ba tan sona kadar hilim ruhu mevcuttur. Zira insanlarla olan ili kilerde ihsanla, adaletle hareket etme, zulümden kaçınma, ehvet ve ihtiraslarına gem vurma, kibir ve gururdan sakınma hilim ruhunun belirtileridir. Özellikle Ignaz Goldziher'den itibaren arkiyatçılar slâm ahlâkının, dolayısıyla Müslümanın karakterini belirleyen temel erdemin tesbitine çalı mı lar ve nihayet bunun hilim oldu u kanaatine varmı lardır. Zira bu ara tırmacılar göre cahiliye döneminde çok az insan bu faziletin kıymetini takdir ederken slâm dini bunu ahlâki ve içtimai alanda bütün Müslümanlara yaymayı ve bu suretle onları belli ba lı niteli i saldırganlık, barbarlık ve çatı ma olan cahiliye toplumundan farklı kılmayı amaçlamı tır.”¹⁷⁸³ “Onlar öfkelenedikleri zaman bile affederler”¹⁷⁸⁴, ayeti ise hilm kavramının belirleyici noktasını vermektedir.

Lutfî Efendi'nin iirlerinde hilm kavramı, Allah'ın sevdi i bir sıfat ve dinde belli düzeye ula mı ahsiyetlerin karakteri olarak kullanılmı tır. Konuyla ilgili ilk örnekte, hilm Hz. Hasan'ın sıfatı olarak ifade edilmi ve sabır kavramıyla birlikte kullanılmı tır ki, sabır kavramıyla birlikte kullanılması çok ince bir ayrıntıdır. Zira hilm kavramı ile sabır kavramı iç içe kavramlardır. Sabrın bir bölümü hilm, hilmin bir bölümü ise sabırdır ve halîm kimse aynı zamanda sabırlı, sabırlı kimse ise isteyerek veya istemeyerek aynı zamanda halîmdir. Örnek beyitte, Hz. Hasan bu iki kavramın karakterinde birle ti i ahsiyet olarak sunulmu tur. slâm tarihinde, hilafet vb. konularda onun tavrıyla ilgili örneklere bakıldı nda durumun anlatıldı ı gibi oldu u açıkça görülmektedir.

Bi-hürmeti yâ Rab Hazret-i Hasan

Hilm ü sabrı indallahda muhassen¹⁷⁸⁵

Di er örnekte ise, hilm, Hz. Peygamber'in sıfatı olarak ve hayâ kavramıyla birlikte kullanılmı tır. Dörtlükte, Hz. Peygamber'in zâtı, muhtâr-ı Mevlâ, hilm ve hayâ sıfatı, Kur'ân ise ayetleridir ve o, Ahmed Muhammed Mustafâ'dır denilmektedir. Hz.

¹⁷⁸³ Mustafa Ça rıcı, “Hilim”, *D A*, c. 18, s. 33-36.

¹⁷⁸⁴ O iman edenler, büyük günahlardan ve hayasızlıktan kaçınırlar. Onlar öfkelenedikleri zaman da kusurları ba ı larlar^{42/37}.

¹⁷⁸⁵ s. 457, . 523, k. 7.

Peygamber'in sıfatı olarak hilm ve hayâ kullanılmakta ve onun yumu ak huylulu u vurgulanarak, engin hayâ duygusu sıfatı olarak örnek gösterilmektedir.

Muhtâr-ı Mevlâ zâtıdır

Hilm ü hayâ sıfâtıdır

Kur'ân ise âyâtıdır

Ahmed Muhammed Mustafâ ¹⁷⁸⁶

Halîm sıfatına sahip olanları Allah'ın sevdi i belirtilmekte ve insanlarla iyi geçinme konusunda hilm sıfatının önemine i aret edilmektedir. Efe Hazretleri'nin, eserinde önemle vurguladı ı konuların ba ında cân incitmek, kimseyi kırıp gücendirmemek, canlı cansız her eye kar ı sevgi dolu olup hassas davranmak gelmektedir. Bu hassasiyetlere sahip olan Allah'ı incitmek için elinden gelen gayreti gösterip onun rızasına uygun davranmaya çalı ır, zira Allah varlı ın yaratıcısıdır. Örnek dörtlükte de, sakın bir kimseyi incitip küstürmeysin, e er bir kimseyi küstürürsen ba ına belâ ve dert alırsın veya ba ındaki belâyı ve derdi artırırsın, Hz. Hak yumu ak huylu, anlayı lı, özetle, sa duyulu kullarını sever denilmekte ve ecel meleklerinin kapıya dayandı ı söylenerek dünya hayatının bir sonu oldu u, dolayısıyla davranı larda ölçülü olmanın gereklili i vurgulanmaktadır.

Amandır küsdürme sakın bir ferdi

Artırma ba ına belâyı derdi

Hazret-i Hak sever bir halîm merdi

Ecel melekleri kapuyu basdı ¹⁷⁸⁷

¹⁷⁸⁶ s. 90, . 5, k.1 3.

¹⁷⁸⁷ s. 521, . 617, k. 3.

3.10.58. Fütûhât

“Fütûhât kelimesi, zaferler, fethedilen yerler anlamında ve fütûhun ço uludur. Tasavvufta ise, Rabb’inden kuluna açılan eyler olarak tanımlanmıştır.”¹⁷⁸⁸ “Kapalı olan maddî ve manevî nimet kapılarının sâlike açılması ki bunlardan bazıları: rızık, ibadet, ilim, marifet, ke ftir.”¹⁷⁸⁹ “Aynı zamanda manevi feyz ve gönül açıklığı gibi manaları da ihtiva eder.”¹⁷⁹⁰ Kulun Allah katındaki her bir ke fi, a ina oldu u her bir sır bir fetihtir, manevi tecrübeler arttıkça ve açılan manevi kapılar ço aldıkça, fetihler, dolayısıyla fütûhât olur. Lutfî Efendi, fütûhât kavramını tasavvuf geleneğine uygun olarak manevi kazanımlar için kullanmıştır. Konuyla ilgili ilk örnekte, Dervi Muhammed’den bahsedilmiştir ve onun fütûhât sahibi olduğu söylenerek, marifet ve ke f sahibi olduğu ifade edilmek istenmiştir.

Fütûhât sâhibi Dervî Muhammed¹⁷⁹¹

Muhammed Küfrevî’nin vefâtına tarih dü ürülen diğer örnekte ise, onun vefatı tarih-i hicret olarak ifade edilerek 1912 yılı verilmiştir ve müslümanlarda adalet ve gayretin kalmadığı, himmet erbâbının toplumdaki uzaklaştırılıp türlü sıkıntılara maruz bırakıldığı, dolayısıyla da fütûhâtın sadır olacağı kapıda çalı anların kalmadığı anlatılmıştır. Örnek kıta ve alındığı için, örnek olarak alınıp açıklandığı birçok çalı mada Balkan savaşları ile ilgilendirilip açıklanmıştır da biz bu ierde Küfrevî Hazretleri’nin vefatına i aret edildiği ve içinde dü ülen manevi durumun anlatıldığı kanaatindeyiz.

Bin üçyüz otuzbir târih-i hicret

Kalmadı slâm’da adâlet gayret

Tard ü teb’id oldu erbâb-ı himmet

¹⁷⁸⁸ Kâ ânî, age, s. 431.

¹⁷⁸⁹ Uluda , age, s. 195.

¹⁷⁹⁰ Cebecio lu, age, s. 279.

¹⁷⁹¹ s. 45, . Silsile-i erîf, b. 33.

Hele fütûhâtın derbânı yoktur¹⁷⁹²

Konuyla ilgili verilen son örnekte ise, Ramazân vahdet güne inin nûruna parlaklık verir denilerek, inananların Ramazân vesilesiyle ilâhî fetihlerin zarfı haline geldi i belirtilmi tir.

Ramazân nûr-i vahdet mihrine kuvvet verir cânâ

Eder zarf-ı fütûhât-ı lâhî ehl-i îmânı¹⁷⁹³

3.10.59. Erkân

Erkân, sözlükte, esaslar, destekler, sütunlar vb. anlamlarıyla kar ılanmaktadır. Tasavvufta erkan ise, tarikatın takip etti i esaslar, uyulması gereken belirlenmi temel prensipler anlamında kullanılmaktadır. Lutfî Efendi de erkân kavramını bir sistemde uyulması gereken kurallar bütünü anlamında kullanmı tir. Ayrıca, erkânın sadece tarikatlerde de il her yerde olabilece ine i aret ederek, maddi manevi her bünyenin içerisinde bulunan kurallar ve usuller bütünü oldu unu belirtmi tir. Konuyla ilgili örnekte de erkân kavramı, yol, hâl anlamlarında kullanılmı tir. Beyitte, irfân sahiplerinin takip ettikleri yollarının akla sı madı ı, onların bazen yalnızlık bazen yücelik ve kudretle gönülleri kendilerine ba ladıkları ifade edilmi tir.

Lutfiyâ âriflerin erkânı akla sı mamı

Gâh uzlet gâh izzet dillere dildâr olur¹⁷⁹⁴

¹⁷⁹² s. 172, . 107, k. 6.

¹⁷⁹³ s. 549, . 657, b. 6.

¹⁷⁹⁴ s. 164, . 97, b. 6.

3.10.60. Tecellî

“Görünme, belirme, ortaya çıkma ve Allah’ın hususi lutuflarına nail olma da diyece imiz tecellî; Cenâb-ı Hakk’tan gelen meârif nûrları sayesinde, sâlikin kalbinde ilâhî sırların ayân olması halidir ki; her Hak yolcusu istidat ve seviyesi ölçüsünde bu vâridatı vicdanında duyabilir.”¹⁷⁹⁵ “nsanların ekserisi hicaplara bürünmü tür. Allah Teâlâ ile kulları arasında yetmi bin hicab oldu una inanılır. Mutasavvıflar –bilhassa Halvetiyye Tarikatı mensupları- yetmi bin hicabın yedi nefse tekabiül etti ini(nefs-i emâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i râdiyye, nefs-i merdiyye, nefs-i kâmile), Hak Teâlâ’nın yedi isminden birinin on bin hicâbı kaldırdı ını, setr perdesi kalktıkça, ilâhî sırların açılıp Hakk’ın tecellîlerini mü âhedenin gerçekte ti ini ifade ederler.”¹⁷⁹⁶

“Tecellî-i Rububiyetin birkaç perdesi vardır. Bunlardan ilki, Tecellî-i zât’tır Hakk’ın Hakk için, ilâhî zâtın yine kendisi için tecellî etmesi. Bu ehadiyet mertebesidir. Burada sadece zat ve onun birli i sözkonusudur. Zattaki bu vahdet ehadiyetin ve vahidiyetin kayna ıdır. kinci tecellî: sıfat tecellîsidir ki bu ,Allah’ın sıfatlarından birinin kulunun kalbinde zahir olmasıdır. Üçüncü tecelli: fiil tecellîsidir ki, Allah’ın fiillerinden bir fiilin kulun kalbinde zahir olmasıdır. Allah’ın fiil tecellisine mahzar olan âlemdeki bütün fiilleri Hak’tan bilir, “Lâ-Fâile illâllah” der. Bu tecellilerde, sıfatta mevsuf, fiilde fâil mülhaza ve mü ahede edilir.Hak, her an her yerde ve her eyde çe itli mertebelerde tecellî etmekte, yani kendini göstermektedir. Ama bunu her göz göremez.”¹⁷⁹⁷ Tecelli ile ilgili verilen en me hur örnek, Hz. Musa(as) örne idir. Özetle, Hz. Musa’nın Allah’ı görmek istemesi üzerine Allah Teâlâ, ona buna gücünün yetmeyece ini bildirmi ,fakat onun bu konudaki ısrarı üzerine, orada bulunan bir da a tecelli etmi , bu tecellinin a ırlı ına dayanamayan da da ılımı , Hz. Musâ ise kendinden geçmi tir¹⁷⁹⁸. Tecellî kelimesi, Lutfî Efendi’nin iirlerinde sıkça kullanılan kavramlardan biridir. Efe Hazretleri, tecellî kavramını çe itli kelimelerle birle tirip, tamlamalar olu turmu ve vurgulamak istedi i konuya göre, iirlerde kullanmı tır.

¹⁷⁹⁵ Gülen, age, c. 2, s. 120.

¹⁷⁹⁶ Eraydın, age, s. 197-198.

¹⁷⁹⁷ Uluda , age, s. 514-515. / Kâ ânî, age, s. 123-124.

¹⁷⁹⁸ Musa, tayin etti imiz vakitte gelip Rabbi onunla konu unca, Musa: «Rabbim! Bana Kendini göster, Sana bakayım» dedi. Allah: «Sen Beni göremezsın ama da a bak, e er o yerinde kalırsa sen de Beni göreceksın» buyurdu. Rabbi da a tecelli edince onu yerle bir etti ve Musa da baygın dü tü; ayrılınca: «Yarabbi, münezzehsin, Sana tevbe ettim, ben inananların ilkiyim» dedi7/143. Konuyla ilgili geni bilgi için bkz. (Fıravun, Hâmân ve Kârûn Kar ısında Hz. Musa, Ali Sayı, z Yay. stanbul-1999, s. 202-206.

Konuyla ilgili ilk örnekte, Hz. Mûsâ olayına ve konuyla ilgili ayete telmih yapılmı tır. Beyitte, tecelli köyüne varılıp hidâyet tûrunun görülmesini, bu takdirde Muhammedin mumuna ruhların pervâne olaca ı ifade edilmi tır.

Var kûy-i tecellâda gör tûr-i hidâyâtı
em'a-i Muhammed'de rûhlar ola pervâne¹⁷⁹⁹

Hz. Peygamber için yazılan na'tta ise, tecelli kavramı, onun her iki cihanda da tecelli fele inin güne i oldu u ifade edilirken kullanılmı tır.

Ey her dü-serâ hur îd-i eflâk-i tecellâ
Muhtâr-i Hudâ müftehâr-i Ar -ı mu 'allâ¹⁸⁰⁰

Küfrevî Hazretlerinin medhine yazılan iirde, o, tecelli nurunun menzilgehi olarak tanımlanmı tır. Örnek beyitte, yârin dîdârını temâ â kılan yabancıların yüzüne bakar mı, o, Allah'ın kudretinden tecelli nûrunun menzilgehidir denilerek, onun tecelliye mazhar oldu una i aret edilmi tır.

Dîdâr-i yâri kılan temâ â a yâr yüzüne bakar mı hâ â
Nûr-i tecellâ menzil-gehidir mir'ât-ı hikmet "min-kudretillah"¹⁸⁰¹

Bir di er örnekte, tecelli ba ı ve tecelli gülleri tamlamaları kullanılmı tır. Bu ba a varıp tecelli güllerini dermenin gereklili i belirtilmi tır.

¹⁷⁹⁹ s. 475, . 549, b. 6.

¹⁸⁰⁰ s. 93, . 9, b. 1.

¹⁸⁰¹ s. 462, . 529, b. 2.

Tecellî bâna varmak gerekdir

Tecellî güllerin dermek gerekdir¹⁸⁰²

Tecellinin sahip olduğu farklı özellikler de beyitlerde işlenmiştir. Bunlardan birinde, damlalar okyanus olur zerrelere ise güneş denilerek, tecellinin ortaya çıktığında âlimleri cahil edeceğini söylenmiştir. Zira onda ilimle öğrenilecek konular yoktur. O Allah'ın bir lütfü bir hediyesidir.

Katreler ummân olur hem zerrelere güneş olur

Zâhir olur bir tecellî câhil olur âlimân¹⁸⁰³

Son örnekte ise, herkes için kişinin durumuna göre ayrı bir tecellînin varlığı anlatılmaktadır. Her insan kemâlât derecesine göre farklı bir tecellîye mazhar olur.

Elbet yürüdür fermânını Kâdir u Kayyûm

Herkeseye lââyık sırr-ı tecellâ neler eyler¹⁸⁰⁴

3.10.61. Zâhir-Bâtın

“Zâhir, dışı, dışıya ait, ortaya çıkan, görünen, bâtın ise, iç, öz, kelime vb. anlamlara gelir. Ez-Zâhir ve El-Bâtın, Allah'ın güzel isimlerindedir. Allah, Zâhir isminin gereği, hikmeti, kudreti ve sıfatlarıyla görünür, zuhur eder. Bâtın ismi ise O'nun görünen âleme göre zâtı itibarıyla bâtın olduğunu göstergesidir.”¹⁸⁰⁵ “Allah (cc) insanların görüp bildiği hüviyette bir Zâhir olmadığını gibi bir Bâtın-ı Sırrı da deildir. Aksine O, his, müahede, tasavvur ve tahayyül edilemez, münezzeh bir Zâhir olmanın yanında müteal bir Bâtın'dır. O'na “Zâhir” dediğimiz aynı anda “Bâtın” da demezsek, zat, sıfat ve esmâsına ait bütün hususiyetleri e yâ ve hadiselere verme zorunda kalırız. Aksine, “Bâtın” derken de, varlığının delâil ve evâhidini görmezlikten gelirsek, dolayısıyla ruh-i küllî mülâhazasına sapsın oluruz. O, hem e yâ ve onunla istidlâl

¹⁸⁰² s. 630, . Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed'e, b. 6.

¹⁸⁰³ s. 365, . 391, b. 4.

¹⁸⁰⁴ s. 166, . 100, b. 2.

¹⁸⁰⁵ Cebecio lu, age, 144-145, 776.

açısından, hem de isimlerinin, sıfatlarının tezahür alanı zaviyesinden kâinat kitabının çehresinde okunan bir Zâhir ve zâhirî duyularla ihsas ve imtisası kâbil olmayan münezzeh ve müteal bir Bâtın'dır. Âsârında parıldayıp duran izzet ve azamet in göz kama tıran ihti amıyla bir Zâhir, nâkâbil-i idrâk hakikat ve hüviyetiyle bâtınlar ötesi bir Bâtın'dır. Varlı n ba rında görüp mü ahede etti imiz ibdâ, in a ve ihsanıyla bir Zâhir, ifnâ ve imâtesiyle de bir Bâtın'dır. Lütf u ihsanlarının her taraftaki sa anaklarıyla bir Zâhir, perdesiz, hicapsız ula ılmazlı ı ve görü ülmezli iyle de bir Bâtın'dır.

Bazen bu isimler, tecellî alanları itibarıyla, birle ik noktaları bulununcaya kadar farklılık arz edebilirler. Hz. Mûsâ ve Hızır vak'ası buna iyi bir örnek sayılabilir. Bu iki zattan biri, vazife ve misyonu icabı birkaç kadem di erinin önünde, di eri de temsil etti i hizmet açısından birkaç ar n berikin in ilerisindedir. Bu iki ufuk insanın muvakkat arkada lıkları sayesinde, esrarlı ilâhî icraatın perde arkası mübhemiyetleri giderilince medâr-ı nizâ konuların hemen bütününde mutâbakat sa lanmı ; yolculuk devam etmese de zâhir ve bâtının mutlak mânâda, birbirine zıt olmadı ı ortaya çıkmı tır.”¹⁸⁰⁶ Efe Hazretleri, iirlerinde zâhir ve Bâtın kavramlarını genellikle birlikte kullanmı ve iki kavramı da hem sözlük anlamlarıyla hem de tasavvufî anlamlarıyla kullanmı tır. Konuyla ilgili ilk örnekte, eyh Abdülbâkî Hazretleri anlatılmakta ve Abdülbâkî, ma'nâ meyinin câmıdır ve zâhirde gönül ehlidir, bâtında da latif ve ho bir zâttır denilmektedir. Dolayısıyla bu zâtın görünü teki hâliyle manevî halinin ve gönlünde ta ıdıklarının paralel oldu u ifade edilmektedir.

Abdülbâkî câm-ı mey-i ma'nâdır

Ehl-i dildir zâhir bâtın ra'nâdır¹⁸⁰⁷

Konuyla ilgili bir ba ka örnekte ise, Hakk'ı bilenlere Allah'ın emirlerinin bal gibi geldi i ve Ramazân ayının muhtevasının hem zahirî hem de batınî açıdan ümmet için rahmet oldu u ifade edilmi tir.

¹⁸⁰⁶ Gülen, age, c. 3, s. 143-144.

¹⁸⁰⁷ s. 148, . 84, k. 38.

Hakk'ı bilene emr-i Hudâ elbet aseldir

Zâhir ü bâtın ümmete ni'met Ramazân'da¹⁸⁰⁸

Konuyla ilgili yan kavramlardan biri de “bâtın ilmi”dir ki, görünen âlemin dı ndaki âlemler ve unsurlarla ilgili ilme kar ılık gelir. Lutfî Efendi a a ıda verilen beyitte, Muhammed Zâhid'in an sahibi ve bâtınî ilim âleminde yüksek konumda oldu unu ifade etmektedir.

Muhammed Zâhid'in ânı vâlâdır

lm-i bâtın âleminde a'lâdır¹⁸⁰⁹

3.10.62. Cezbe-Meczûb

“Bir eyi çekmek, çeki anlamına gelen cezbe, tasavvufta Hakk'ın kulu kendine çekmesinden meydana gelen bir haldir. Cezbe, Allah'ın kula ihsanı oldu undan, kulun elinde de ildir. Allah'ın sevdi i kulun kalbinden perdeyi kaldırıp, çalı ma ve gayreti olmadan, yakîn nuru ile kolayca manevi makamlara yükseltmesidir. Böyle bir cezbe, kulda istikamet ve ibadet arzusu do urarak belâ ve musibetlere sabretme gücü kazandırır. Kul rûhî cezbeyle hakikatın kayna mını bulur. Allah'ın dı nda her eyi unutarak kendinden geçer, kullu undan habersiz hale gelir, vecd ve isti rak halini ya ar. Sûfîler: Kur'ân'daki “Allah diledi ini kendine çeker” ayetini ve bazı kaynaklarda hadis olarak zikredilen “Allah'ın kula olan cezbese, iki cihan halkının amellerine denktir” sözünü cezbeyle delil sayarlar. Hakk'ın kulu kendisine çekmesi cezbe, bu cezbeyle kulun Allah'a yönelmesi a ktır. Nitekim mutasavvıflara göre, Hz. Peygamber'i öldürmeye giderken eni tesinin evinde duydu u Kur'ân sesiyle îmâna gelen Hz. Ömer'in haliyle, sultan iken avlandı ı bir sırada üç defa pe pe e : “sen bunun için mi yaratıldın?” sesini duyarak sultanlı ı bırakan brahim b. Edhem'in tevbesi cezbeyle örnektir. Böyle bir cezbeyle tutulanlara, Allah Teâlâ iç hallerini göstererek, nefis ve diünyadan uzakla tırır, zât-ı ilâhîsine yakla tırır.”¹⁸¹⁰ “Sûfîler cezbeyle dair u tanımı da getirirler: kulun be eri özelliklerinden çekilip ilâhî özellikleri

¹⁸⁰⁸ s. 487, . 565, b. 8.

¹⁸⁰⁹ s. 147, . 84, k. 30.

¹⁸¹⁰ Yılmaz, age, s. 231-232.

kazanarak, vahdet tecellilerini mü ahede etmesidir."¹⁸¹¹ Mezcup ise halk arasında anlaşıldığı gibi aklını kaybedip delirmi de il, Allah'ın çekim alanına girerek akli ikinci plana atıp gönül gözüyle görmeye başlamış ve sırları keşfe başlamış kimseler için kullanılan bir terimdir. Lutfî Efendi'nin eserlerinde, tasavvufta önemli bir hal olan cezbeye yer verilmiştir. Cezbe yukarıda açıklandığı gibi, Allah'ın kuluna lutfettiği bir durum ve güzelliştir. Cezbe halinde olan kimseye mezcup denilmektedir. Efe Hazretleri konuyla ilgili ilk örnekte, Küfrevî Hazretleri'nin oğlu, Abdülhâdi Efendi'yi anlatırken, onu lâhî meczûb olarak vasıflandırmıştır. Dörtlükte, Abdülhâdi Efendi, âşıkların sultânı ve muhabbet denizi olarak tanımlanmış ve mâsivâ yoluyla fakat cemâlin özlemiyle yanan, Rahmân'ın aklıyla tiyak denizinde ilâhî mezcup olmuş bir zat olarak anlatılmıştır. O Allah'a kıyla yanmış ve O'nun aklıyla meczub olmuştur, Allah'a kavuşma arzusuyla yanmaktadır.

Deryâ-yı muhabbet sultân-ı u âk

Târik-i mâsivâ cemâle mü tâk

Meczûb-i lâhî bahr-i i tiyâk

Abdülhâdi aklıyla Rahmân iledir¹⁸¹²

Sıradaki örnekte ise, bir cân muhabbet kokusunu alsın onun yanında inci ve mercân toprak gibidir, yani o maddeye değer vermez, bu hâlin sonunda ise cezbeye kapılıp cânına heyecan duyar denilmektedir.

Değer bûy-i muhabbet alsın bir cân

Yanında hâk-ve değer dürr ü mercân

Gelür cezbe duyar cânine heyecân

Hakîkatde olan kurbân gönüldür²⁶⁷

¹⁸¹¹ Cebecioğlu, s. 183.

¹⁸¹² s. 147, . 84, k. 37.

Bir ba ka örnekte ise, ilâhî cezbeyle kapılmı dervi ler irfân denizindeki balıklara benzetilmi tir. Her ikisi de içine daldıkları âlemden akıl almaz güzellikler mü ahede etmektedirler.

Deryâ-yı me'ârifde mâhîleri seyr eyle

Cezbe-i lâhî'de rûhâneleri seyr et125,

3.10.63. Ebdâl-Evtâd-Ahyâr-Ebrâr

*“Ebdâl, sayıları yedi veya yetmi olarak gösterilen bir evliya zümresidir. Ayrıca dünyadan habersiz kalacak kadar kendini ahirete gönüllerini Hakk'a veren saf-derûn insanlar ermi ler zümresidir.”*¹⁸¹³ *“Ebdâl kelimesinin türevi olan bûdelâ ise, bedeller anlamıyla kar ilanmı , tasavvufta ise, yedi ahısdır ki, bunlardan birisi bir yerden ayrılıp, bedenini sûreti üzerinde bırakır ve hiç kimse onun gitti inin farkına varmaz. O, ba kası de il, bedeldir.”*¹⁸¹⁴

*“Evtâd kelime olarak direkler anlamına gelmektedir. Tasavvufta terim olarak ise, dört ki iyi kar ılamaktadır, bunların menzilleri âlemin dört yönündedir: do u, batı, güney ve kuzey. Her birisinin makamı bu yönlerin bulundu u yerdir. Allah âlemi onlar vasıtasıyla korur, çünkü onlar Hakk'ın nazargâhıdır.”*¹⁸¹⁵ *“Ayrıca tasavvuf erbabınca, ricâlullahtan birbirine sınıksız ba lı, biri birisiz edemeyecek kadar iç içe cem-i sahîh te kil etmi dört ki ilik bir erenler grubunun ünvanıdır. Bunlar hemen her asırda dris, lyas, sa ve Hızır (alâ nebiyyinâ ve aleyhimüsselâm) gibi dört büyük nebinin misyon yürüngelerinde vazifelerini eda ederler. Evtâdın gördü ü hizmet itibarıyla ünvanları “Abdulhayy”, “Abdulâlîm”, “Abdulmürîd” ve “Abdulkadir” olup, Hz. Âdem, Hz. brahim, Hz. sa ve Hz. Ruh-u Seyyidi'l- Enâm'ın(as) iç muhtevâlarını aksettirir... veya onların hakikatini zılliyyet planında temsil ederler. Hak'la irtibatları Cebrâil, Mikâil, srâfil ve Azrâil (as)in mîrsâdıdır.”*¹⁸¹⁶

¹⁸¹³ Uluda , age, s. 14.

¹⁸¹⁴ Kâ ânî, age, s. 106.

¹⁸¹⁵ Kâ ânî, age, s.93.

¹⁸¹⁶ Gülen, age, c. 3, s. 82.

“Ahyâr ise, sözlükte hayırlılar anlamına gelmektedir. Tasavvufî terim olarak, dünya düzenini koruyan, “ricâlü’l-gayb” veya “ ricâlullah” denilen seçkin insanlardır. Bunların sayıları çe itli kaynaklara göre, altı ile üçyüz arasında de i mektedir.”¹⁸¹⁷

“Ebrâr, iyiler, hayra kilitlenmi kimseler, riyazet ve ahlâki istikametle Hakk’a ermeye çalı an birr u takva erleri... ve özleri-sözleri do ru, hayatlarını kılı kırk yararçasına ya ayan Hakk’ın sadık kulları demektir.

Bazı sûfîlere göre, hemen her zaman var oldukları kabul edilen (dört bin) Hak eri arasında öyle bir silsile-i merâtip söz konusudur: Bunlardan üç yüzü, hayra kilitlenmi mânâsına “ahyâr”, kırkı manevi hayatı idarede izzet ve azametın perdedârı “ebdâl” veya “büdelâ”, yedisi salih amel ve ihlası tabiatlarının birer derinli i haline getirmeye muvaffak olmu “ebrâr”... farklı di er bir tasnife göre ise: bunlardan bir kat daha Hakk’a yakın ve de i ik ihsanlarla, iltifatlarla serfiraz, ama sayıları belli olmayan “mukarrabin” ki, bazıları bu ünvana ba lı olarak, demir direkler ve sütunlar manasına gelen dört “evtâd”ı, Hak katının soyluları ve seçkinleri anlamında olan “nücebâ”yı; halkın umurunu görüp gözetenler diyebilece imiz “nukabâ”yı ve bütiün bunların üstünde gavs ve kutbu zikrederler.”¹⁸¹⁸

Efe Hazretleri, bu ba lık altında verilen kavramları, bazı beyitlerde birlikte bazılarında ise ayrı olarak kullanmı tır. Bu özel insanlarla ilgili özellikler, makamları, görevleri belirtilmi tir. Konuyla ilgili örnekler incelendi inde, Lutfî Efendi’nin, iirlerinde bu kavramların tasavvufî gelene e uygun kullanıldı ı görölmektedir. Bu konudaki ilk örnekte, Pîr-i Ba dâdî’nin tarîkat ve zikir halkası ebdâl ve evtâdı bir araya getirir denilmektedir.

Halka-i Pîr-i Ba dâdî

Cem‘ eder ebdâl evtâdı¹⁸¹⁹

Bir ba ka örnekte ise, dünyada devlete eri irsen, dünya bir gölge misali seni takip ederse o zaman Hudâ’ya candan ba lı bulunan ebdâlları gözet Allah’ın sana nasib etti i nimetleri onlarla da payla denilmektedir.

¹⁸¹⁷ Cebecio lu, age, s. 97.

¹⁸¹⁸ Gülen, age, c. 3, s.75.

¹⁸¹⁹ s. 141, . 82, bend 3.

Devlet-i dünyâ seni ta' kib ederse sâye-ve
Ol zemân ızhâr-i ni'met et Hudâ ebdâlına¹⁸²⁰

Bir sonraki örnekte ise Küfrevî Hazretleri'nin ya adı ı yer olan Bitlis ehri anlatılırken ba lı ın muhtevasında bulunan kavramların dördü bir arada kullanılmı tır. Beyitte, Bitlis, ebdâl ve evtâdın ruhlarının tavaf yeri ve ebrâr ve ahyârın gönlünü ad edip sevinçle dolduran bir co rafyadır denilmektedir.

Metâf-ı ervâh-ı ebdâl ü evtâd
Ederdi ebrârı ahyârı dil âd¹⁸²¹

Konuyla ilgili bir di er örnekte de ahyâr kelimesi kullanılmı tır. Dörtlükte, hayırlı kimselerin bu dünyadan göçüp dünyayı kalplerinde gayret kalmamı ve keder denizinde yüzen insanlara bıraktı ı anlatılmaktadır.

Lutfiyâ kamer-i himmet gurûbda
Ehl-i îmân bütün bahr-i kürûbda
Kanı gayret kalmamı dır kulûbda
Ahyâr olan mezârına yeti di¹⁸²²

Konuyla ilgili verilen son örnekte ise, fele in arslan gibi civanları kahr elinde titretti i, hayırlı insanları yerle bir edip erlilere ise yardım elini uzattı ı anlatılmaktadır. Beyitte, hayır ve er kelimeleri tezat sanatı yapılarak kullanılmı ve anlamın etkileyicili i artırılmı tır.

îr-nerler dest-i kahrında olur lertzân bugün

¹⁸²⁰ s. 461, . 527, b. 7.

¹⁸²¹ s. 623, . Bitlis Ziyareti, b. 22.

¹⁸²² s. 527, . 624, k. 4.

Ahyârî zîr ü zeber e râre imdâd eyledin¹⁸²³

3.10.64. Tevâzû- Mahviyyet

“Sûfînin Kur’ân’dan derledi i temel erdemlerden biri tevâzûdur. Tevâzû ki inin eylemlerine de il varlı na tekâbüül eder. Bu Allah’ın her ey oldu unu, bizimse hiçbir ey olmadı umızı idrâk etmektir. Tevâzû esas itibariyle iki eyin farkında olmaktır: birincisi, biz mevcut de iliz çünkü sadece Allah hakikaten mevcuttur ve ikincisi her insano lunun bize ö retecek bir eyi vardır, çünkü insan sureti sınırlı olsa da sınırlamalar iki farklı insan arasında aynı de ildir.”¹⁸²⁴ Mahviyyet ise, tevâzûnun derinle mi halidir. Görüntüden kalbe inmi eklidir. Tevâzû görünen davranı lara yansıyan hal, mahviyyet ise bizzat kalbin hissetti i ve manevi boyutta gösterdi i derinle mi tevazudur.

“Tevâzû; yüzü yerde olma ve alçakgönüllülük mânâlarına gelir ki, tekebbürün zıddıdır. Onu; insanın Hak kar ısında gerçek yerinin uurunda olup, ona göre davranması ve halk arasındaki durumunu da bu anlayı zâviyesinden de erlendirip, kendini insanlardan bir insan veya varlı ın herhangi bir parçası kabul etmesi ekinde yorumlayabiliriz. Bazıları tevâzûu, kendinde zâfî hiçbir kıymet görmeme...Bazıları, insanları insana yakı ır saygıyla kar ılayıp onlarla muamelesinde mahviyyet içinde bulunma.. bazıları ilâhî inayetle fevkalâde bir muameleye tâbi tutulmazsa, kendini halkın en erlisi görme.. bazıları da benlik hesabına içinde beliren büyük küçük her çe it dahili kıpırdanı a kar ı hemen harekete geçip onu oldu u yerde bo ma cehdi ve gayreti ekinde tarif etmi lerdir ki, her birinin kendine göre hem bir mahmili, hem de tarz-ı telakkisi vardır. Hz. Hasan’ın ekmek kırıklarıyla oynayan çocuklarla oturup onların yedi inden yemesi ve Hz. Ebu Zer’in ba nını Bilâl-i Habe î’nin aya nının altına koyması gibi hadiseler hep birer mahviyyet örne idir. Allah(cc) Kelâm-ı Kadîm’inde, Resulullah da sünnet-i mutahharasında, tevâzû etrafında o kadar tah idat yaparlar ki, onları duyup i itenin gerçek kullu un tevâzû ve mahviyyet oldu unda üphesi kalmaz.”¹⁸²⁵ “Hâsılı tevâzû, hulukullah sarayının cümle kapısı oldu u gibi, Hakk’a ve halka yakın olmanın da en birinci vesilesidir. Gül toprakta biter. nsan semâlarda de il

¹⁸²³ s. 427, . 481, b. 6.

¹⁸²⁴ Lale Bahtiyar, *Sufî*, Çev. Mehmed Temelli, z Yay., stanbul- 2006, s. 32.

¹⁸²⁵ Furkan Sûresi. 25-63, 5-54

*yerde üremi tir.Mü'min secde ünvanıyla ba ı ile ayakları aynı noktada birle ince Allah'a en yakın olur.”*¹⁸²⁶ Lutfî Efendi ise, tevâzû ve onun birkaç adım ötesi olan mahviyyeti, iirlerinin temeli ve mayası yapmı tır. Bu kavramları di er manevi meziyetlerle de mecederek kullanmı ve su gibi tabiattaki bazı unsurları bu konuda örnek göstermi tir. Konuyla ilgili buraya alınan ilk örnekte de, bu benzetme görülmektedir. Efe Hazretleri bu beyitte, sular gibi yüzün yere koyulup akılmasını ve inciye benzetilen tevâzûnun gerdana takılmasını tavsiye etmektedir. Su tevâzû içerisinde yüzü yerde akar, fakat onun kar ısında hiçbir engel direnemez, bütün engelleri engin tevâzûsu, azmi ve bu konudaki ısrarıyla a ıp, yok eder ve canlılara hayat kayna ı olur. Tevâzû ise, gerdana takılmayı fazlasıyla hak eden e siz bir incidir.

Sular gibi yüzün yerlere koy ak

Tevâzu' incisin gerdânına tak¹⁸²⁷

nsanlarda bulunması gereken özelliklerin sayıldı ı iirden alınan beyitte, insanın hayır sahibi dostlarına kar ı tevâzu sahibi oldu u söylenerek, Allah'ın sözlerini dikkate alanların her iki cihanda da rahat edece i ve isteklerine kavu aca ı ifade edilmektedir.

Hayır-hâh bir dostuna eyler tevâzû dâimâ

Hak kelâmı kim dutarsa dü-cihân âbâd olur¹⁸²⁸

Tevâzûnun ileri derecesi ise mahviyyettir. Mahmûd Vehbî Hazretlerinden bahsedilen dörtlükte ise onun zühd takvâ ve mahviyyet de ismini duyurdu u anlatılmaktadır.

Zühd ü takvâ mahviyyetde nâm-dâr

Âlim-i hakîkat devrân iledir¹⁸²⁹

¹⁸²⁶ Gülen, age, c. 1, s. 114-120.

¹⁸²⁷ s. 568, . 678, k. 2.

¹⁸²⁸ s. 168, . 103, b. 2.

¹⁸²⁹ s. 148, . 84, k. 44.

Sıradaki örnekte ise asıl insanlı ın mahviyyet atına binici olmak oldu u söylenerek, benlik ve bencillikten geçilmesinin gereklili i ifade edilmektedir.

Esb-i mahviyyete râkib ol ki insanlık budur

Habl-i vâriyyeti kat' et âh-ı merdânlık budur¹⁸³⁰

3.10.65. Nedâmet-Tevbe

Nedâmet, sözlükte pi manlık anlamıyla kar ılanmı tır. Dolayısıyla tevbenin ilk artıdır denilebilir. Zira insan kusurlarına pi man olmazsa tevbe etmeye de ihtiyaç hissetmez. nsan önce, do ru ve yanlı ın neler oldu u konusunda bilgi sahibi olacak, sonra bunları birbirinden ayıracak ve yanlı larının farkına varacaktır. Yanlı larının sadece farkına varması tevbe için yetmemekte bunlardan dolayı rahatsızlık duyması ve düzeltme iste i içerisinde olması gerekmektedir. nsan tam da bu noktada hatalarına pi man olur ve tevbeye yönelir. Tevbenin ise bazı artları bulunmaktadır. Öncelikle tevbe edecek ki i samimi ve kararlı olmak durumundadır ve irade terbiyesiyle ilgili eksiklerini yeniden gözden geçirip tamamlama kararlılı ında olmalıdır. nsan hatasına tevbe etti inde geri dönü ünün olmadı ı bilinciyle hareket etmesi ve “Nasuh tevbesi¹⁸³¹” olarak anlatılan tevbe gibi tevbe etmesi tavsiye edilir.

“Gerçek tevbe yalnızca hatalarımızdan pi man olmak de ildir. Onlardan tamamıyla uzakla maktır. Tevbe üç kısımdan olu ur: geçmi , imdiki zaman ve gelecek. Geçmi ten tevbe; geçmi teki eylemlerimizin gözden geçirilmesidir. Herhangi bir mazeret ya da haklılık payı aramaksızın hatalarımızı açıkça görmeye çalı ırız. Yaptı umuz hataları mümkün oldu u kadar açık bir ekilde görmek geçmi ten tevbedir.

Bu günden tevbe ise; hatalarımızı, yapabildi imiz ölçüde düzeltmektir. E er para konularında dürüst davranmamı sak, borçlarımızı öderiz. E er ba kalarını incitmi ya da küstürmü sek, onlardan özür diler ve hatamızı itiraf ederiz.

¹⁸³⁰ s. 241, . 209, b. 1.

¹⁸³¹ Tahrir-66-8

Gelecekte tevbe ise; o hatayı bir daha asla tekrarlamamak için yemin etmektir. E er belli bir huy ya da hatayı düürüstçe ve dikkatlice gözden geçirirsek, o huy ya da hata bize artık çekici gelmeyecektir. Allah(cc)'ın bizim tevbemizi kabul etti inin i areti; bir zamanlar dayanılmaz derecede çekici gelen eylerin artık güzel ya da çekici gelmemeye ba lamasıdır.

Tevbe etti imiz her bir huy ya da fiil için a a idakileri yapınız:

1-Bu davranı ın geçmi teki uygulamalarını dikkatle gözden geçirin. Bunları tarafsız gözlemci olarak, herhangi bir haklı çıkarma ya da suçlama yoluna gitmeksizin yazın.

2- Eylemlerinizin sonuçlarından mümkün oldu u kadar tevbe ediniz. Ba kalarına borçlu oldu unuz eyleri ödeyin. Ba kalarını incitmek için yaptı ınız eyler için özür dileyin. Özür dileme herkesin yapabilece i kolay bir ey de ildir. E er ki isel olarak özür dileyemezseniz, telefonla ya da mektupla özür dileyin. E er özür dileyebilece inizden emin de ilseniz, mektubu yine de yazın. Bu mektubu gönderip göndermemeye daha sonra karar verebilirsiniz. Özür dileme eylemi, özür dilediklerinizden çok sizin yararınızdır.

3- Bu hatayı gelecekte yapmaktan kaçınmak için elinizden gelen her eyi yapaca ınıza dair samimi bir ekilde kendinize söz verin. Ayrıca ya amınızda aynı hatayı yapmaya devam etmenizi engelleyecek de i iklikler yapın. Örne in, E er içkiyi bırakmak istiyorsanız (yalnızca alkolsüz içecekler içece inizi dü ünerek), barlarda vakit geçirmek yerine, alkol bulundurmayan yerlerde vakit geçirmeye ve alkolü evinizden uzakla tırmaya ba layabilirsiniz.”¹⁸³² Tasavvuf psikolojisinde tevbeye bakı bu ekildedir.

“Tasavvufta ise, tevbe, günahdan rüçü edip Hakk'a yönelmektir. Genellikle tasavvufta makamların ilki sayılır. Hz. Peygamber(as) tevbeyi nedâmet olarak tanımlamı tır. Tasavvufta tevbe, bir irkilme, teyakkuz, cezbe ve Hakk cânibine yöneli tir. Tevbe bazı mutasavvıflarca Kur'ân'dan alınan tabirlerle üç derecede incelenmi tir: Tevbe, inâbe, evbe.

¹⁸³² Frager, Kalp, Nefs ve Ruh, s. 106-107.

Tevbe: Allah'ın azabından korkarak günahı terk etmektir. Birinci basamaktır. "Ey iman edenler, Allah'a, dönü ü olmayan bir tevbe ile tevbe ediniz!"¹⁸³³.

nâbe: Zâhirde tevbe ile düzelmeye ba layan nefis ile birlikte, sırrın da salâha dönmesidir. nâbe kulun Hakk'ın iradesine uyarak Hakk ile olması, fânîye ba lanmadan evk ile Allah'a ko masıdır. Tevbenin orta noktasıdır. Nitekim: "Azap gelip çatmadan Rabbinize dönün(inabe) buyurulur"¹⁸³⁴.

Evbe: Hakk'ın rızasını kazanmak ve sadece O'na yönelmektir. Tevbenin en ileri derecesidir. Kur'ân'da Dâvûd, Süleymân ve Eyyûb(as)'ın tevbedeki durumlarını evvâb kelimesiyle anlatan ayetler buna i arettir. "Ba ı lanma talebi" demek olan "isti far" dil ile Allah'tan ma firet dilemektir. Tevbe ise bir kalb i idir."¹⁸³⁵

Efe Hazretleri'de iirlerinde nedamet ve tevbe yi son derece önemsemi ve geç kalmadan hatalara pi man olup, tevbe etmeyi tavsiye etmi tir. Allah'ın son derece merhametli, tevbe kapısının her zaman ve sonuna kadar açık oldu unu ısrarla belirtmi ve tevbenin ölmeden önce yapılması gereken bir davranı oldu unu ifade etmi tir. Konuyla ilgili ilk örnekte nedamet içerisinde kıvranıp tevbe ye yol arayan kulun durumu resmedilmi tir. Dörtlükte, gaflet uykusundan uyanıp, pi manlık ate iyle yanmı ve Hakk'ın rahmetine dayanmı kullar ci erlerini kebab gibi bu ate te pi irirler ki, günah olarak tanımlanacak hiçbir siyah nokta kalmasın ve gönül aynaları pürüzsüz bir parlaklık kazansın.

Nedâmet oduna yanmı

Hâb-ı gafletden uyanmı

Rahmet-i Hakk'a dayanmı

Ci erlerin biryân eder¹⁸³⁶

¹⁸³³ Tahrir-66-8.

¹⁸³⁴ Zümer, 39/54.

¹⁸³⁵ Yılmaz, age, s. 179-181.

¹⁸³⁶ s. 183, . 123, k. 6.

Sıradaki örnekte ise sonrasında nedâmete sebep olacak bazı davranışlar anlatılmaktadır. Zamanın mür idine nazar etmeyen ölü gönül hayata ulaşmaya bir çare bulamaz denilerek, bunun için ise cânânın yoluna cânını vermek gerektiği ifade edilerek böyle yapmayanların kıyamet günü pi manlık duyacakları belirtilmektedir. Fakat kıyamet günü duyulan pi manlık geç kalmı bir pi manlık oldu ve insanın kurtuluşuna katkı sağlayamadığı için geçersiz ve riskli bir pi manlıktır. Bu sebepten Lutfî Efendi muhataplarına geç kalmadan yapılan hatalardan pi man olup tevbe kapısına ko malarını tavsiye etmektedir.

Dilber-i devrâne bir nazar-endâz

Olmayan mürde-dil bulmaz çâre-sâz

Cânânın yolunda olmayan serbâz

Lutfî eder kıyâmetde nedâmet¹⁸³⁷

Lutfî Efendi bir başka mısradaki ise, muhatabını kendisinin girdiği tevbe kapısına davet etmekte ve âhîret ahvâlinden ve mekânlarından haberdâr olmasını istemektedir. Zira ona göre insanların tutum ve davranışlarındaki duyarsızlığın nedenlerinden biri de bu hâllerden hissetme adına habersiz olmalarıdır.

Lutfî gibi gel sen de bâb-ı tevbeye bir gir

Uhrâda olan dâr u diyârdan haberin yok¹⁸³⁸

Bir diğer örnekte ise Lutfî Efendi, döneminde insanların tevbe konusundaki duyarsızlığına üzülmekte ve tevbe kapısının her zaman açık olduğunu ve o kapıdan girenlerin günahlarının hepsinin affedileceğini ifade etmektedir.

¹⁸³⁷ s. 127, . 57, k. 6.

¹⁸³⁸ s. 315, . 312, b. 5.

Vallâhi açıktır tevbe kapısı
 Bu kâinât bütün Hakk'ın yapısı
 Afv olunur günahların hepsi
 Tevbeye ihtimâm çekildi gitdi¹⁸³⁹

3.10.66. Zühd-Zahid

“Zühd, Allah’tan ba ka her eyi gönülden çıkarmak; de er vermemek; ne varlı a sevinmek, ne de yoklu a üzülmeştir. Allah ile ganî, Allah ile Aziz olmaktır. Zühd Allah ile olmayı önleyen her türlü masivâ ve kıyl u kâlden uzak durmak, kalpte onlara yer vermemektir. Terk-i dünya, terk-i ukbâ, terk-i hestî, terk-i terk. Mükellef oldu u ibadetten fazlasıyla kulluk yapanlara âbid denildi i gibi, dünyânın zinet ve süsüne aldırmayanlara da zâhid denilir. brahim b. Edhem, zühd, haramı terk etmek hususunda farz, üpheli ve helallerde fazilettir, der. Bu tarife göre zühdü üç derecede inceleyebiliriz:

- a) Farz olan zühd, büyük-küçük bütün günahlardan sakınmak,
- b) üphelilere yakla mamak, helalden fuzûlîyi terk etmek,
- c) Allah’ı tefekküre mani olan eyleri terk.

Aslında zühd, haz ve lezzet veren eyleri büsbütün terk etmek de il, azaltmak ve içine dalmamak, sevgisini gönle koymamaktır, onlarsız yapamayacak kadar esiri olmamaktır. Nimet pe inde ko mak zühd de ildir. Pe inde ko up esiri olmadan gelen servet ve zenginli i Allah’ın rahmet ve nimeti olarak bilmeli ve Rezzâk-ı âleme gere i gibi ükretmelidir.”¹⁸⁴⁰

“Zühd ile ilgili olarak Fudayl b. yâz, “Allah errin tümünü bir eve doldurdu, dünya sevgisini de bu eve anahtar yaptı. Hayrın tümünü di er bir eve doldurdu, zühdü de bu eve anahtar yaptı.” Demi tir.”¹⁸⁴¹

Bir ba ka eserde de zühd ve zahid öyle tanımlanmı tır: *“Dünyevi hazları terk edip, cismâni meyillere kar ı koyma manalarına gelen zühd; sûfilerce daha çok, dünya*

¹⁸³⁹ s. 522, . 619, k. 5.

¹⁸⁴⁰ Yılmaz, age, s. 202-203.

¹⁸⁴¹ Ku eyrî, age, s. 211-212.

lezzetlerine kar ı alakasız kalıp, ömür boyu adeta bir perhiz hayatı ya amak, davranı larında “takvâ”yı esas tutarak, dünyanın, kendine ve insanın nefesine bakan yönlerine kar ı da kararlı, müsta ni ve müstenkif bulunmak manalarına gelir. Haram ve helallere kar ı hassas olmak zühdde ilk adım sayılır; ikinci adım ve kâmil merhale ise, me ru ve mübah eylerde bile, kılı kırk yararcasına titiz ya amaktır.

Zühd insanı diyece imiz zâhide gelince o, hem üzerine aldı ı sorumluluklara kar ı, hem gelip ona toslayan belâ ve musibetlere kar ı hem de her kö e ba nda önünü kesen günah ve masiyetlere kar ı olabildi ince sabırlı, küfür ve dalalet müstesnâ Yaradan’ın her türlü takdirinden ho nut ve O’nun kendisine bah etti i eylerle, yine O’nun ho nutlu unu, ahiret yurdunu ve insanın mutlak hakikate yönlendirilmesini gâye-i hayâl haline getiren insandır. Onun kalbinin kula nda sürekli: “De ki: dünya metâ ne de olsa azdır; ahiret ise takvâ ehli için mahz-ı hayırdır.¹⁸⁴²” Hakikati tınlamada, beyninin her guddesinde: “Allah’ın sana verdi i her eyde âhiret yurdunu ara; bu arada dünyadan da nasibini unutma!¹⁸⁴³” gerçe i u’lefe ân olmakta ve basîret ufkunun her kö esinde: Bu dünya hayatı bir e lence ve oyundan ibarettir. Âhiret yurdu ise, do rusu i te gerçek hayat odur; e er bilselerdi.¹⁸⁴⁴” lâhî beyânı duyulmaktadır.”¹⁸⁴⁵

Lutfî Efendi’nin iirlerinde zühd, öncelikle mür idin vasfı olarak kullanılmı tır. Mür id, dünyayı üzerine basıp ulvi âlemlere yükselecek bir e yâ olarak görmekte ve ona tamah edip yönelmemektedir. O maddi istekler konusunda kendisini a mı ve aslolanın Allah’ın rızası oldu unu kavramı tır. Konuyla ilgili ilk örnekte de vurgulanmak istenen budur. Beyitte, zühd, takvâ ve mahviyyet kavramları bir arada kullanılmı ve mür idin bunlarla tanındı ı belirtilmi tir. Zühd, hakîki âlimin de mür idin de öne çıkan özelliklerindendir.

Zühd ü takvâ Mahviyyetde nâm-dâr

Âlim-i hakîkat devrân iledir¹⁸⁴⁶

¹⁸⁴² 4/77

¹⁸⁴³ 28/77

¹⁸⁴⁴ 29/64.

¹⁸⁴⁵ Gülen, age, c. 1, s. 70-71.

¹⁸⁴⁶ s. 148, . 84, k. 44.

Mahmûd Vehbî Efendi'nin anlatıldı ı di er beyitte ise, Onun Hudâ'nın yi idi oldu u belirtilerek, onun ilminin ve zühdünün Hak tarafından ba ı landı ı ifade edilmis tir. Kendisi manevi hassasiyetlerini derinle tirmeye çalı mı , Allah Teâlâ da ona lutfetmi ve vehbî ilim ve zühdde derinlik nasib etmi tir.

O Mahmûd Vehbî cân merd-i Hudâ'dır

Anın ilmi zühdi Hak'dan atâdır¹⁸⁴⁷

3.10.67. Takvâ

“Kelime anlamı “herhangi bir tehlikeden korunmak” demektir. Kur’ân’da takvâ üç mânâda kullanılmı tir.

a- Ha yet ve heybet mânâsına: “Yalnız benden korkun!”¹⁸⁴⁸

b- Tâat ve ibadet anlamına: “Ey inananlar! Allah’tan nasıl korkmak lâzımsa öylece korkun. Müslüman olarak cân verin.”¹⁸⁴⁹

c- Kalbi günahlardan temizleme anlamına: “her kim, Allah’a ve peygamberine itaat eder, Allah’tan korkar, O’nun azabından sakınırsa, i te böyleleri muradlarına erecek olanlardır.”¹⁸⁵⁰

Tasavvufî manada takva , son ayette geçti i gibi, kalbi günahlardan temizlemek demektir. Ehl-i hakikate göre takva ki inin Allah’a itaatla ilâhî cezâdan sakınmasıdır. Bir ba ka ifadeyle takvâ: “seni Allah’tan uzakla tıracak eylerden uzakla madır.” u fırtınalı dünyada “Allah’ın herhangi bir emrine toz kondurmamak için titremek takvâdır.”¹⁸⁵¹

“Bir de takvânın oldukça ümüllü ve umumi mânâsı vardır ki, eriat prensiplerini kemâl-i hassasiyetle görüp gözetmekten, eriat-ı fitriye kanunlarına riayete; cehennem ve cehennemi netice veren davranı lardan kaçınmaktan, cenneti

¹⁸⁴⁷ s. 46, . Silsile-i erîf, b. 52.

¹⁸⁴⁸ 2/41] { وَأَمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِنِّي فَآ }

{ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ

:3/102

] { آمِنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ }

1849

¹⁸⁵⁰:24/52] { وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشِ اللَّهَ وَيَتَّقْهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ }

¹⁸⁵¹ Yılmaz, age, s. 175.

netice semere verecek hareketlere; sırrını, hafîsini, ahfâsını irkten, irki i mam eden eylerden koruyup kollamaktan, dü ünçe ve hayat tarzında ba kalarına te ebbühten sakınmaya kadar geni bir yer i gal eder. te bu mânâda takvâ insan için biricik eref ve de er kayna ıdır ki: “Sizin Allah indinde en asil, en erefliniz takvâda en derin olanınızdır.¹⁸⁵²” ayet-i pür-envârı buna i aret etmektedir. Kur’ân-ı Kerim’den ba ka hiçbir kitabın takvâya, bu ölçüde, bu derinlikte, bu ümûlde ve Kur’ân’dakine denk bir mânâ yükledi ine âhid olmadı um gibi, slâm’un dı nda hiçbir ahlak ve terbiye sisteminde de bu seviyede, madde ve manayı kucaklayan; kökü diünyada, dalları, çiçekleri, meyveleri ukbada sihirli bir kelimeye rastlamadım. Evet mana ve muhteva itibariyle takvâda öyle bir büyü var ki, ona sı inmadan Kur’ân’ı tam anlamak ve Kur’ân yörüngesinde yürümeden ona ula mak mümkün de ildir. Her eyden evvel Kur’ân, kapısını müttakîlere aralar ve onlara “(bu Kur’ân,) müttakiler için bir hidayet kaynaıdır.¹⁸⁵³” Fısıldar; neticede, Hz. Furkan ekseninde ya amaya i aret eder ve nazarları “umulur ki takva dairesine girersiniz.¹⁸⁵⁴” Ufkuna çevirir. Kalb ve ruh seviyesinde bir hayatı, üpheli eyler ısında hassas olmaya ba lamı tır. Hadis; helâlin belli, haramın da belli oldu unu, Sahib-i eriatın bu iki hususu herhangi bir ku kuya meydan vermeyecek ekilde beyan etti ini, ancak bu ikisinin arasında, ikisine de benzeyen üpheli eylerin bulundu unu ve insanların ço onun bunları bilemeyece ini, bu itibarla da, üpheli eylerden sakınmak lazım geldi ini; ancak üpheli eylerden sakınan kimsenin dinini, ırzını koruyabilece ini, übuhata dü en kimsenin ise, harama girme ihtimaliyle kar ı kar ıya bulundu unu, tıpkı koru kenarında koyun güden çobanın koyunlarının, koruya girmesi melhuz bulundu u gibi.. bu hususları anlattıktan sonra Hz. Rûh-u Seyyidi’l-Enâm buyurur ki: “biliniz ki, her melikin bir korusu vardır; Allah’ın korusu da haramlardır. u da bilinmelidir ki, cesette bir et parçası vardır, o sıhhatli olunca beden de sıhhatli olur, o bozulunca beden de

1852

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفَ

49/13.

[إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ]

1853 [2/2 :

] ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ

1854 :2/21

] يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

:2/63

] وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

2 /179 :

] وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

[183/2/ :

] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

6/153:

] وَأَنْ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

:7/171

] وَإِذْ نَفَخْنَا فِيهِمُ النَّفْثَةَ طَائِفًا مِنْهُمْ وَظُنُّوا أَنَّهُ وَافِعَ بِهِمْ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

bozulur. te o kalbdır!” . Bu esaslara binaen, takvâ-yı tâmmın, ancak üpheli eyler ve küçük günahlardan sakınmakla elde edilebilece ini söyleyebiliriz.”¹⁸⁵⁵

Takva, en kısa olarak genelde Allah korkusu olarak tanımlansa da, yukarıda açıklandı ı gibi çok boyutlu bir kavramdır. Allah’ın kullarının derecesini yükseltirken kullandı ı en önemli mihenk ta ıdır. Allah katında, kul, ancak takvası oranında vardır. Takva dini hassasiyetlerde kulun derinli inin ölçüsüdür. Kulun dini duyarlılı ı ve Allah sevgisi ne kadar geli mi se kul o kadar takvâ sahibidir. Takva sahibi kul, Allah sevgisinde o kadar derinle ir ki, bütün benli iyle a ka dü en, yaptı ı her hareketinde, aman kırılmasın diye sevgilisinin gözünün içine bakan â ıklar misali Allah’ın kendisi için koydu u ölçüleri dikkatle takip eder. Yasakların yakınına yakla madı ı gibi, O’nu memnun edecek davranı ları fazlasıyla gözetir ve net olmadı nı fark etti i konulardan veya içerisinde yasaklara götürececek bir yol olma ihtimali olan durumlardan, iddetle kaçınır ki, takvâda derinle ebilsin. Lutfî Efendi de iirlerinde takvâyı bütün bu boyutlarını göz önünde bulundurarak ve takvâyı tamamlayan erdemlerle birlikte kullanmı tır. Konuyla ilgili örnekte, takvâ kavramı, birbiriyle iç içe geçmi birbirini destekleyen kavramlar olan zühd ve mahviyyet kavramlarıyla birlikte kullanılmı ve kâmil insanın özelli i olarak ifade edilmi tir. Zira Allah katında kulun hakiki de erine ulaşması bu kavramları kendine mal etmesiyle ve bu kavramların içindeki anlamı, kendisinin karakteristik özelli i haline getirmesiyle mümkün görünmektedir. Efe Hazretleri de kamil mür idin özelliklerinden bazılarını, zühd, takvâ ve mahviyyette nâm salma olarak ifade etmektedir.

Zühd ü takvâ mahviyyetde nâm-dâr

Âlim-i hakîkat devrân iledir¹⁸⁵⁶

3.10.68. Mürîd

“Mürid lugatte: “irade eden, irade sahibi” demektir.İstılahta ise “iradesini Hakk’ın ve eyhinin iradesine teslim etmi kimse” demektir. Aziz Mahmud Hüdâyî, mürîdi “gerçekte iradesi olmayandır. Gerçi her müridin muradı vardır; hakiki müridin

¹⁸⁵⁵ Gülen, age, c. 1, s. 76-80.

¹⁸⁵⁶ s. 148, . 84, k. 44.

muradı da Allah'tır.” diye tanımlamaktadır.”¹⁸⁵⁷ Bazı kaynaklarda ise, müridin üç gruba ayrıldığı ifade edilir ki bunlar:

1-Mutlak mürid: eyhine “niçin?” sorusunu sorarak dili ve kalbiyle itirazda bulunmayan, eyhinin sözlerine karşı delil istemeyen müride, mutlak mürid denir.

2- Mücâz mürid: ç ve dı a ait her hususta eyhinin rey ve iradesi altında bulunan dervi e denir.

3- Mürted mürid: eyhine, emretti i yasakladı ı konularda karşı çıkan müriddir. Müridin her eyden önce eriate sınımsı yapı ması (takva), edeb ve sıdk(do ruluk) üzere olması gerekir.

Kendi iste ini eyhinin iste inde eriten, fanî kılan ki iye, mürid denir ki, bu e itim, kulu Allah'ın iradesine teslim olmaya götürür¹⁸⁵⁸. Bir ba ka eserde ise mürid kavramı ile ilgili, nefsinin dünyanın nimetlerinden alıkoyan, ibâdetlerle ilgilendi i için lezzetlerden yüz çeviren, anlamı verilmi tir. Ebû smail el-Ensârî, öyle demi tir: “Mürîd, korku ve ümit arasında amel eden; utanma duygusuyla birlikte muhabbete odaklanan kimse demektir.”Ebû Osman el-Mekkî ise, öyle demi tir: “Mürîd kalbi Allah'tan ba ka her eyden ölmü kimse demektir. Böylece, sadece Allah'ı ve O'na yakla mayı ister, O'na kavu mayı arzular. Rabbine karşı duydu u a ırı arzu nedeniyle dünya arzuları kalbinden gider.”¹⁸⁵⁹

Lutfî Efendi'nin iirlerinde mürid kavramı, çe itli vesilelerle kullanılmı tır. O, öncelikle bir mürid olmu , akabine ise müridleri olan bir mür id olmu tur. Dolayısıyla bu kavram onun hayatındaki öncelikli kavramlardan biridir. Konuyla ilgili örnekte de, silsiledeki bir mür idden bahsederken, onun tevhidin sırlarıyla a ina oldu u ve müridane bir ekilde feyz tazeledi i ifade edilmektedir.

Muhammed Hâcegî esrâr-ı tevhîd

derdi mürîdâne feyzi tecdîd¹⁸⁶⁰

¹⁸⁵⁷ Yılmaz, age, s. 208.

¹⁸⁵⁸ Cebeci lu, age, s. 526-527.

¹⁸⁵⁹ Kâ ânî, age, s. 499.

¹⁸⁶⁰ s. 45, . Silsile-i erîf, b. 34.

3.10.69. Tarz

Tarz, Kadirilik, Mevlevîlik gibi çe itli tarikatlerin zikir ayinleri sırasında kudüm, bendir vb. vurmali enstrümanlarla tutulan ritim olarak tarif edilebilir. Tarikatlerin ayinlerinde musıkîyi en yo un olarak kullananı Mevlevîlik'tir. Onların âyinleri dinleyenlerin ruhları için tam bir manevi ölümdür. Lutfî Efendi'nin de özellikle ilahi formundaki iirleri, bu gün bile yörede yaygın ekilde bendir e li inde ritimle okunmaktadır. Efe Hazretleri, fazlasıyla a ina oldu u zikir meclislerini çe itli ekillerde iirlerine konu etmi tir. Bunlardan biri de a a ıda verilen örnekte görölmektedir. Dörtlükte, tevhid meydânı, zikir meclisi kurulur, Geylânî tarzı vurulur, bu vesileyle boyunlar Hakk'a do ru burulur ve sâdıklar pervâne döner denilmektedir. Dörtlük okundu unda gözü önünde beliren hayal, devreden bir zikir halkası veya semâ yapan Mevlevi dervileri olmaktadır. Takdir edilir ki, zikir halkası, içerisinde yi itlerin manevi özellikleriyle yarı tıkları bir tevhid meydanıdır ki, orada çe itli enstrümanlarla ritim tutulup meydana girenler co turulur. Meydana giren yi itlerin ba ları bir tarafa do ru burulur ve 1 1 in etrafındaki kelebekler misali vahdet nurunun a kından pervane dönerler.

Meydân-ı tevhîd kurulur

Tarz-ı Geylânî vurulur

Boyunlar Hakk'a burulur

Sâdıklar pervâne döner¹⁸⁶¹

3.10.70. Miskin

*“Miskin, sözlükte aciz, zavallı kimse anlamında kullanılmaktadır. Tasavvufî terim olarak ise, kendisine hiçbir varlık tanımayan mahviyyet sahibi dervi anlamında kullanılmı tır.”*¹⁸⁶² Miskin, varlık duygusundan bütünüyle sıyrıldı ı için, tek ve mutlak varlık olarak Allah'ı tanır ve hayatına bu inanca göre yön verir.

Miskin kelimesinin bir di er boyutu ise, cüzzam hastalı ı ile ilgilidir. *“Cüzzam hastalı na miskin hastalı ı denmi , bu hastalı a tutulanların halkla bulu mamalarını sa lamak için, ehirdi nde yapılmı yerlere, miskin evi anlamında “miskinhane” ve*

¹⁸⁶¹ s. 261, . 237, k. 3.

¹⁸⁶² Uluda , age, s. 370.

“miskinler tekkesi” adı verilmi tir. Tasavvufta “meskenet”, manevi yoklu un en ileri derecesidir; bütün anlamıyla yok olan, kendine hiçbir varlık vermeyen ki i de miskindir.”¹⁸⁶³ Miskin kavramını, iirlerinde tasavvufi anlamıyla, vurgulayarak ve sıkça kullanan mutasavvıf ise, Yunus Emre’dir. O kendisini miskin olarak tanımlamakta ve öyle söylemektedir:

Yûnus imdi miskîn ol hem miskînlere kul ol

Zîra miskîn olanları arzulayan Çalap durur¹⁸⁶⁴

Lutfî Efendi’nin iirlerinde, miskin kavramı hem sözlük anlamıyla hem de tasavvufî anlamıyla kullanılmı tır. Görüntüye aldanmamanın gereklili ine de vurgu yapılan beyitte, suret olarak miskin görünse de, sîret olarak ilim ve irfânda zirve olan zâtlar oldu u ve insanların bu ba lamda de erlendirilmesi gerekti ine i aret edilmektedir. Miskin, mahviyyet ile sıfatlandı ı için, ilmîni ve irfânını mahviyyet sıfatının altında gizlemekte, dolayısıyla görüntüde sadece fakr ve miskinli i kalmaktadır.

Fukarâ miskinâne sûretinde

Cem‘ olmu ilm-i irfân sîretinde¹⁸⁶⁵

Lutfî Efendi’nin iirlerinde genelde, miskin kavramı fakîr kavramıyla birlikte kullanılmı tır. Konuyla ilgili di er örnekte, fakir ve miskin kelimeleriyle a ırlıklı olarak sözlük anlamı kastedilmi ve konuyla ilgili ayete telmih yapılmı tır. Cimrili in kötülü ünü anlatan dörtlükte, cimrinin hiçbir hareketi sevilmez, o yetimlere malının zekatını vermez, fakir ve miskinlere merhamet kanatlarını germez, onları malının dü manı ve ba kasının üzerinden geçinen kimseler olarak görür ve öyle muamele eder ve bütün bu algılarının ve davranı larının sonucu olarak da cehennem yolunu tutar,

¹⁸⁶³ Gölpınarlı, age, s. 221.

¹⁸⁶⁴ Mustafa Tatçı, *Yûnus Emre Divânı*, M.E.B. Yay., stanbul-1997, c. 2, s. 98.

¹⁸⁶⁵ s. 663, . Mersiye, b. 14.

denilmektedir. Dörtlü ün tamamında, cimrili in kötülü ü, zekat, yetim,fakir ve miskinlere iyi davranılması hususunu vurgulayan ayetlere telmih vardır¹⁸⁶⁶.

Sevilmez bahîlin bir harekâtı
 Yetimlere vermez mâlin zekâtı
 Fakîre miskine yok merhameti
 Dutmu tur tarîk-ı bâb-ı nîrânî¹⁸⁶⁷

3.10.71. Cemâl-Dîdâr

“Cemâl kelimesi sözlükte, güzellik, yüz güzelli i anlamlarıyla kar ılanmaktadır. Tasavvufî kavram olarak ise, â ı in ısrarlı ra beti ve talebi üzerine ma’ u un kemalleri ızhar etmesidir.”¹⁸⁶⁸ “Cemâl, Hak’tan bize dönen bir eydir, çünkü cemâl, bizdeki bu bilgiyi, tenezzülleri, mü ahedeleri ve halleri bize veren eydir.”¹⁸⁶⁹ “Cemâl, Allah’ın mü ahede-i ilmiyye olarak, kendi zatında ilk mü ahede etti i ezeli bir sıfatıdır.”¹⁸⁷⁰ “Mutasavvıflar Allah’ın lütuf ve rızasını gösteren sıfatlarını cemâl tabiriyle ifade etmi lerdir. Yakla ma ve açılma cemâlin özelli i oldu undan burada Hak açısından lütuf ve rahmet, kul açısından ne e ve üns söz konusudur. Mutasavvıflar bu anlamdaki cemâli mânevi ve sûrî(maddi) olmak üzere iki ekilde ele almı lardır. Allah’ın en güzel isimlerinin(esmâ-i hüsnâ) ve sıfatlarının anlamları mânevî cemâli meydana getirir; bu cemâli sadece Hak tema a eder. Sûrî cemâl ise bu âlemdeki güzelli ktir. Bütün ayrıntıları ve türleriyle âlem mutlak olarak ilâhî bir güzelli e sahiptir. Ba ka bir ifadeyle âlemdeki güzellik ilâhî güzelli in yansımasından ibarettir. Muhyiddin ibnü’l-Arabî’nin ifadesiyle güzel(cemil) olan Allah âlemi kendi sureti üzere yarattı ı için âlem bütünüyle güzeldir. Cemâli mutlak ve mukayyet olmak üzere ikiye ayıran Lisânüddin bnü’l-Hatîb’e göre mutlak cemâl, mahiyetini Allah’tan ba ka

¹⁸⁶⁶ Yüzlerinizi do udan yana ve batıdan yana çevirmeniz iyi olmak demek de ildir; Lakin iyi olan, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, Kitap’a, peygamberlere inanan, O’nun sevgisiyle, yakınlarına, yetimlere, dü künlere, yolculara, yoksullara ve köleler u runda mal veren, namaz kılan, zekat veren ve ahidle tiklerinde ahidlerine vefa gösterenler, zorda, darda ve sava alanında sabredenlerdir. te onlar do ru olanlardır ve sakınanlar ancak onlardır2/177

¹⁸⁶⁷ s. 601, . 725, k. 4.

¹⁸⁶⁸ Uluda , age, s. 116.

¹⁸⁶⁹ Kâ ânî, age, s. 186.

¹⁸⁷⁰ Cebecio lu, age, s. 177.

kimsenin bilmedi i e siz güzelliştir. Mukayyet cemâl de külli ve cüz'i olarak ikiye ayrılır. Küllî cemal mutlak cemâlden öbür varlıklara yayılan güzelliştir; maddi-manevi her varlık kendi kabiliyetine göre bu güzelliikten bir pay almı tır. E yânın var olu sebebi de bu güzelliştir. Cüz'i cemâl de celî (açık) ve hafî(kapalı) olmak üzere ikiye ayrılır. Hafî cemâl sadece akulla kavranan e yanın mücerret güzelli idir. Akıl bu güzelli i takip ederek onun aslına ula abilir. Celî cemâl ise duyu organlarıyla kavranan e yânın güzelli idir.”¹⁸⁷¹

Efe Hazretleri'nin iirlerinde de cemâl kavramı genelde ilâhî güzelli in ifadesi için kullanılmı tır. lâhi güzelli e, cemâle mazhar olabilmenin artları ve bedeli vardır. Öncelikle ilâhî güzelli e ula maya engel olacak maddi unsurları aradan kaldırmak gerekmektedir. Bu noktada kula engel olan unsurlar ayet ve hadislerde tesbit edilmi tır. Konuyla ilgili ilk örnekte de bu engellerden bazılarını i eret edilmi tır. Bu beyitte Lutfî Efendi, evlâd, e gibi geçim sorumlulu u üzerinde olanların cemâli çe itli açılardan perdeleyece ini ifade etmi tır. Zira, insanların birinci dereceden yakınlarının gönüldeki sevgisi genelde, di er sevgilerden daha fazla, onlara kar ı yüklenilen sorumluluk da di er bireylere kar ı olan sorumluluktan üstündür. Bu nedenler göz önünde bulunduruldu unda insanın varlık olarak algıladı ı her maddi unsurun aslında cemâli perdeleyen bir engel oldu u sonucu çıkmaktadır. Bundan dolayı Lutfî Efendi, vârını terkeyleyip, dâra çekilen Mansûr'un örnek alınmasını tavsiye ederek cemâle ula manın yoluna i aret etmi tır.

Evlâd ü ıyâl perde çeker hüsn-i cemâle

Terkeyle vârın Mansûr-i ber-dâre nazar kıl¹⁸⁷²

Daha önce de de inildi i gibi, cânânın cemâlini tema a etmek herkese mahsus bir durum de ildir. Bu saadete nail olabilmek için öncelikle buna uygun bir kalbe, gönle sahip olmak gerekmektedir. Bu saadetin talibine öncelikle, maddeye ait bütün sevgilerden temizlenmi bir gönül, günah kirlerinden ve gaflet pasından temizlenmi bir kalb ve basiret melekesini kazanımı gözler gerekmektedir. Beyitte, bu özellikleri kazananlar cânânın cemâlinin ciminin sırrını ke fetmekte, ahid-i kudsinin ke fine nail

¹⁸⁷¹ Süleyman Uluda , “Cemâl”, D A, c. 7, s. 296.

¹⁸⁷² s. 332, . 340, b. 3.

olanlar da hakanın yüzü bile olsa ba ka cemâle bakmamaktadırlar denilmektedir. Zira insanın meyli her eyin en iyisine en zirvesindekinedir. Maddî güzellikler manevî olanların hep bir adım gerisinde oldu u için, mana penceresini açan insanlar maddeye meyletmezler ve kudsi âhidi seyredenler hakanların yüzüne dönüp bakmazlar.

Cemâl-i cîm-i cânânın olanlar sırrına ârif

Görenler âhid-i kudsi bakar mı rûy-i hâkâne¹⁸⁷³

Maddî ve manevî güzelli e ve mülke verilen de erle ilgili hususta yukarıdaki örnekle benzerlik arzeden a a ıdaki örnekte de, Efe Hazretleri, cânânım cemâlinden perdesini bir anlı na bile atsa, aralasa, Süleymân'ın mülkünü önüme getirseler bakmam demektedir. Zira Süeymân'ın mülkü cânânın cemâlinin yanında sözünü etmeye bile de meyecek kadar kıymetsizdir.

Cemâlinden e er cânân atarsa perdesin bir an

Nazar-bazlık edersem kemterim mülk-i Süleymân'e¹⁸⁷⁴

Cemâli seyredeninin sergileyece i tavırların anlatıldı ı dörtlükte, gönülde rehber muhabbet olursa, gönül zevki sırları ezberden okutur, dilberin cemâli güne ten daha güzeldir ve bu cemâli seyreden ondan öylesine büyük lezzet alır ki, cennetler önüne serilse dönüp bakmaz denilmektedir. Rehberi muhabbet olan cennetlere de il cemâle mü taktır.

Muhabbet olursa gönülde rehber

Zevk-ı dil esrârı okudur ezber

Güne den güzeldir cemâl-i dilber

Cemâli seyreden cinâne bakmaz¹⁸⁷⁵

¹⁸⁷³ s. 450, . 515, b. 3.

¹⁸⁷⁴ s. 450, . 515, b. 2.

¹⁸⁷⁵ s. 280, . 262, k. 2.

“*Dîdâr kelimesi, yüz, göz, görme, seyretme gibi anlamları olan bir kelimedir. Tasavvufî anlamı ise, sevgili ve ilâhî güzelli i seyretmedir.*”¹⁸⁷⁶ Konuyla ilgili a a ıdaki örnekte de dîdâr kavramı tasavvufî anlamıyla kullanılmı tır. Dörtlükte, Lutfî Efendi, cân gözü ile yârin nûr dîdârını seyreden bahtiyâr olur, o, sevdâ sahrasında karâr kılmı ve hidâyet yolunda yürümektedir, demi tir. Cân gözü yâri seyre ba ladı nda, o gözün sahibi olan bahtlı ki i ilahi a ka dü er, sevdâ sahrasında yerle ir ve hidâyet yoluna dahil olur.

Dîde-i cân ile dîdâr-ı yârı

Seyreden bahtiyâr o nûr dîdârı

Sahrâ-yı sevdâda kılmı karârı

Râh-ı hidâyetde pâydâr olmu ¹⁸⁷⁷

3.10.72. Gayret

“*Gayret, çalı ıp-çabalama, ırz, namus, eref ve itibarın korunması mevzuunda hassas davranma manalarına gelen gayret; mukaddes ve münezzeh ilahi gayretin ifadesi olan yasaklara kar ı duyarlı olmayı ve fuh iyattan, münkerattan uzak durmayı, Cenâb-ı Hakk’ın, kullarını temiz tutması, koruyup-kollaması adına gayreti sayarak, lâakal bir mütekalibiyet mülahazasıyla olabildi ince titiz davranmaktır ki, esası bazı ilahi isim ve sıfatlara dayanan bir huluk-ı Rabbânîdir. Allah’ın sevip- ho gördü ü eyleri, fevkalade bir i tiyakla yerine getirip; ho lanmadı ı hususlara kar ı da olabildi ince kararlı davranmak ve Zât-ı Vacibü’l-Vücûd’un , esmâ, sıfat ve zâtını gönülden sevmek, sevmekle de kalmayıp O’nun herkes tarafından sevilmesi gayreti içinde bulunmak ve Rabb’iyle olan münasebetlerini dünya ve ukbada her eye tercih etmek eklinde hülâsa edebiliriz. Erbâb-ı hakikat, gayreti iki ekilde anlamı lardır:*

1- Sevgiliye asla rakip ve alternatif kabul etmeme.

2-Sevgiliye tahsis-i nazar edip O’nu sevmeye herkesin önünde bulunmaya çalı ma.

¹⁸⁷⁶ Cebecio lu, age, s. 224.

¹⁸⁷⁷ s. 295, . 285, k. 2.

*Allah'ın kuluna kar ı gayreti, onu ba kalarına bırakmaması, sadece kendine kullukla ereflendirmesi ve onu mevhum ilahların fasid vehimleri arasında peri an etmemesi ekinde anla ilacaksa, kulun gayreti de : Mevlânâ Câmî'nin: "Yalnız Bir'i iste, Bir'i ça ır, Bir'i talep et, Bir'i gör, Bir'i bil, Bir'i söyle!" mülâhazasıyla, dü ünçe ve davranı larında sadece ve sadece O'nu göriüp O'nu bilmesi, O'nu arayıp O'na müteveccih olması ekinde gerçekte melidir."*¹⁸⁷⁸

*"Kulun gayreti, fillah, lillah ve alallah olmak üzere üç kısımdır. Birinci ve ikinci kısımlar; slâm'ın emirlerine aykırı bir durum görünce, buna el ve dil ile kar ı çıkmak veya bunlara imkân bulunmazsa , kalben bu z etmek, eklindedir. Üçüncü kısım gayretullah ise; hakiki muhabbetle, mecâzî muhabbet arasını fark etmektir. Gayret a ırı sevgiden kaynaklanan bir husustur. Sevgide vefâyı ifade eder. Allah'ın sıfatlarından biri de "Gayûr" dur. Manası çok kıskanandır. Bu, kulun taatinde kendisinden ba kasını ortak kılmamasına yönelik olarak Allah'ın kıskanma sıfatını gösterir."*¹⁸⁷⁹

Gayret kavramı Lutfî Efendi'nin iirlerinde, kelime anlamı ve tasavvufi anlamıyla kullanılmı tır. Konuyla ilgili verilen her iki örnekte de gayret kavramı tekil de il, ehl-i gayret ve ashab-ı gayretler ekinde topluluk adı olarak kullanılmı tır. Efe Hazretleri gayret sahiplerinin Allah katında yüce derecelere sahip oldu unu ifade etmi ve onların daima hayırla yad edildiklerine dikkat çekmi tir. A a ıda verilen örnekte de, gayret ehlinin özellikleri anlatılmakta, elinin kazandı ıyla insanların ortasında bir erkek arslan gibi ba tacı ol ki, gayret sahipleri hayır ile çok yâd olur denilmekte ve onların hayır yapma özelli i, cesaretleri ve çalı kanlıkları vurgulanmaktadır.

Kesb-i yediyle meyân-ı nasda îr-i ner gibi

Ser-bülend ol ehl-i gayret hayr ile çok yâd olur¹⁸⁸⁰

Di er beyitte ise, Efe Hazretleri, insanların yaptıklarının kar ılıklarını bulacakları mah er gününde, gayret ehli ile diriltilmeyi istemekte ve bunu büyük bireref olarak addetmektedir. Zira gayret ehli, Allah'ı çok sevmekte di er insanların da O'nu tanınması ve sevmesi için çabalamaktadırlar.

Lutfî'yi ha r eyle ashâb-ı gayretler ile

¹⁸⁷⁸ Gülen, age, c. 2, s. 55-57.

¹⁸⁷⁹ Cebecio lu, age, s. 291.

¹⁸⁸⁰ s. 168, . 103, b. 3.

Zü'l-Celâl rûz-i cezâda ne güzel bir âd olur ¹⁸⁸¹

3.10.73. Rahmet- Merhamet

“Rahmet sözlükte, acımak, esirgemek, lutfetmek anlamlarında kullanılır. Allah’ın iki tür acıması söz konusudur:

1-Rahmân: Umumi acıma ki, mü’min, kafir herkesi içine alır, bu dünyada tecelli eder.

2-Rahim: Ahirette ve sadece mü’minlere olan acımadır.”¹⁸⁸²

“Tasavvufî çerçevede ise, rahmetin bir çok çe idinden bahsedilmekte, fakat özellikle ikisi üzerinde durulmaktadır. Bunlar:

1-er-Rahmetü’l- imtinaniyye: Allah’ın, kendileri hak etmeden önce, yaratıklarına onun vasıtasıyla ihsan etmi olmasıdır. Çünkü bu rahmet hak etmeyi gerektiren fiillerden öncedir.

2- er- Rahmetü’l-vücûbiyye: zorunlu rahmet, Takva ve iyilik sahiplerine özgü rahmettir. Allah, yapmak zorunda oldu u için de il, keremi ve ihsanıyla onlara merhamet edece i üzere vacip kılmı tır. “Benim rahmetim her eyi ku atmı tır”¹⁸⁸³ ayeti de, daha önce zikredilmi geni -imtinan rahmetine i ârettir. “Ben onu takva sahiplerine yazaca um” ayeti ise, vacip rahmete; “Benim rahmetim ihsan sahiplerine yakındır”¹⁸⁸⁴ ayeti de ikinci rahmete i aret eder.”¹⁸⁸⁵

“Tanrı’nın merhameti aktif bir güçtür. Gözle görünen ya da görünmeyen melekleri, yolculu umuzun her adımında bizimle birlikte dir, biz onlara ula maya çalı ırken onlar da bize ula maya çalı ırlar. Biz Tanrı’nın ifasını kabul etmeye hazır oldu umuzda, O’nun ifası yoldadır. Hiçbir durum O’nun elini kolunu ba layamaz. Ve O’nun ilgilenmedi i ya da hakkında iyile tirme planı yapmadı ı hiç kimse yoktur. Bildi imiz dünya gerçekten de zalim olabilir, fakat Tanrı’nın kurtarıcı ve hep sevgi dolu gücü, her eyin do asında mevcuttur.”¹⁸⁸⁶

¹⁸⁸¹ s. 168, . 103, b. 7.

¹⁸⁸² Cebecio lu, age, s. 587.

¹⁸⁸³ A’raf 156.

¹⁸⁸⁴ A’raf 56

¹⁸⁸⁵ Kâ ânî, age, s. 164.

¹⁸⁸⁶ Marianne Williamson, *De i im*, Çev. Ebru Sürmeli, Goa Yay. , stanbul- 2007, s. 111-112.

Efe Hazretleri de iirlerinde Allah'ın merhametinin sınırsızlığını ve sonsuzluğunu ifade etmektedir. O, Allah(cc)'in kullarını, anne babalarından ve kulun kendi kendisini sevdiğinden daha ziyade sevdiğini söyleyerek, bu sevginin büyüklüğünü ve orijinalliğini ortaya koymuştur. Konuyla ilgili ilk örnekte, muhataplara, Allah seni senden daha fazla sever ve her zaman rahmet nazarı ile seni gözler denilmektedir. Allah'ın kullarına olan bu engin merhameti ifade edilerek kulların da kendi kendilerine merhamet edip, Allah'ın rızasına uygun davranmalarının gerekliliği vurgulanmıştır.

Senden seni ziyâde seven Hazret-i Hak'dır

Rahmet nazarı ile o her bâr seni gözler¹⁸⁸⁷

İkinci örnekte ise, ayet ve hadislerle telmih yapılarak, merhametin bazı zamanlarda daha yoğun olduğu ve kulların onu kazanmalarının, ona ulaşmalarının daha kolay olduğu anlatılmaktadır ki, Ramazan ayı bu zaman dilimlerinin başında gelmektedir. Bu ayda Allah'ın rahmeti, inayeti, hidayeti ve ihsanı inananların üzerine saanak saanak yamakta, Allah (cc) onları affetmek için, bahaneler yaratmaktadır. Lutfî Efendi, bu durumu, Allah'ın merhameti kullarına bu günlerde olur, Allah'ın inayeti bu ayda kullarına paylaştırılır, bu vesileyle mü'minlere hidayet eriir ve bu günlerde Allah'ın ihsan okyanusu kullarına harcanır diyerek, insanların Ramazan'ı iyi geçirip dünya hayatında huzuru yakalayıp, âhirette de ebedi saadete ulaşmalarının yollarını göstermektedir.

Bu eyyâmda olur merhametullah

Taksîm olur bu mâh inâyetullah

Eri e mü'mine hidâyetullah

Sarf olur bu eyyâm ummân-ı ihsân¹⁸⁸⁸

¹⁸⁸⁷ s. 214, . 171, b. 2.

¹⁸⁸⁸ s. 405, . 451, k. 2.

Lutfî Efendi, a a ıda verilen örnekte ise, merhamet burcu ve merhamet bulutu tamlamalarını kullanmı tır. O, bu dörtlükte, merhamet burcundan do an güne in bu âlemi ba tan ba a aydınlattı nı, nurlandırdı nı ifade ederek, Allah'ın, yarattı ı canlı cansız her eye kar ı gösterdi i engin merhamete i aret etmi tir. O'nun rahmet bulutundan ya murlar ya dırdı ı belirtilerek, bu rahmet ya muruna uyanık olup, onu fark edip onda yıkanan Müslümanların günahlarından ve kötü hasletlerinden yıkanarak temizlenecekleri anlatılmı tır. Tathir ve mutahher kelimeleri pe pe e kullanılarak, kelimelerin anlamlarına vurgu yapılmı önce temizleme i lemi sonra ise, bu i lemin sonucunda meydana gelecek durum ifade edilmi tir.

Burc-i merhametden bir güne do ar
 Bu âlem tenvîr ü münevver olur
 Ebrû-yi rahmetden emtârlar ya ar¹⁸⁸⁹
 slâm'lar tathîr ü mutahher olur¹⁸⁹⁰

Eserdeki mirâciyede ise, Allah(cc)'ın Hz. Peygamber'e, ümmetine iletmesini istedi i mesajla ilgili hitabına yer verilmi tir ki bunda merhametiyle ilgili kısımda, kullarına, merhametine kolay ula ma ve yüce rahmetine eri menin yollarını gösterdikten sonra, bunun çok da zor olmadı ı vurgulanmı tır.

Müyesser olalar merhametime
 Olalar vâsıl ulu rahmetime¹⁸⁹¹

Rahmet kavramıyla ilgili kullanılan bir ba ka tamlama ise, rahmet kapısı tamlamasıdır. Zikir meclisinin anlatıldı ı bir dörtlükte, bu meclislerde, rahmet kapılarının açıldı ı ve buradan irfan nurlarının saçıldı ı anlatılmakta ve meclisin

¹⁸⁸⁹ Anlam bütünlü ünü sa lamak için “Ebr-i rahmetden de emtârlar ya ar” ekinde düzeltili.

¹⁸⁹⁰ s. 170, . 106, k. 1.

¹⁸⁹¹ s. 67, . Mirâcü'n-Nebî, b. 178.

müda'imleri, bir kadeh muhabbet meyi doldurması için sâkîden istekte bulunmaktadır. Örne e göre, rahmet kapısına iltica eden kullar ebedi saadetin yolunu tutmaktadırlar.

Ebvâb-ı rahmet açılır

Envâr-ı irfân saçılır

Mey-i muhabbet içilir

Ey sâkî doldur bir kadeh¹⁸⁹²

Allah (cc)'ın kullarına olan merhametinden bahsedilen bir ba ka örnekte ise, O'nun merhametinin isyân ehline â ık oldu u ifade edilmekte ve tevbe için özel prosedürlere gerek olmadığı, kul elini açıp samimiyetle Allah'a yöneldi inde bu yönelmeyi gözleyen merhametin gelip kendisini ku atacağı ifade edilmektedir. Mütakip mısralarda ise, merhamet okyanusunun co up, ta tı ı ve inananları ku atıp onları ebedi mekanları olan na'îm cennetine götürene kadar onlara refakat edeceği söylenerek, inananların üzülmemesi gerekti i vurgulanmıştır.

Merhameti â ık ehl-i isyâna

Ummân-ı merhamet gelür tu yâna

Ne gam vardır yarın ehl-i îmâna

Mü'minler mekânı dâr-ı ne'îmdir¹⁸⁹³

Dörtlükte, rahmet okyanusu âlemi ba tan ba a kaplar, Allah'ın merhameti mü'mine ezelden â ıktır ve Muhammed ümmeti benli ini kaybetmedi i sürece onlara dünyada daima hürmet edilir, sonunda, âhiret âleminde ise bu devlet tekrar eder denilerek Allah'ın rahmetinin dünya ve âhiret hayatını ku atıcılığı na dikkat çekilmiştir.

Âlemi gark eder ummân-ı rahmet

Mü'mine â ıktır ezel merhamet

Sarf olur dâimâ ümmete hürmet

¹⁸⁹² s. 138, . 77, k. 4.

¹⁸⁹³ s. 167, . 101, k. 4.

Âkıbet bu devlet mukarrer olur¹⁸⁹⁴

A a ıdaki örnekte ise, ayetlere telmih yapılarak ilahi sevgilinin anneden babadan daha merhametli oldu u vurgulanmı tır. Efe Hazretleri, kendi ahsında muhataplarına seslenerek, yerlere yüz sürüp bir olan ve anne babadan daha merhametli olan Allah'a yalvarılmasını tavsiye ederek, bu engin merhamete sahip olan yârin yoluna cânının kurban oldu unu söylemektedir.

Gel ey Lutfî yüzün sür yerlere bir Allah'a yalvar

Anadan babadan erham olan bir yâre cân kurbân¹⁸⁹⁵

Yukarıdaki örnekle paralellik arzedenden di er bir örnekte ise, insanlara anneden babadan daha merhametli olan âlemlerin yaratıcısı Allah'tır, bu merhametin sonucu kullarına ebedi devlet olan îmânı lutfeder, kullarının gönüllerinde îmân gülünü ve reyhanını bitirerek, onları topluma örnek ahsiyetler haline getirir denilmektedir. Zira insanlar için ebedi devlete ula manın yolu îmândan geçmektedir.

Anadan babadan erham olan Hallâk-ı âlemdir

Verir bir devlet-i bâkî biter dilde gül ü reyhân¹⁸⁹⁶

Bu örnekte ise, Allah'ın anne babadan daha merhametli olmasının gerekçesi açıklanmaktadır. O, bebekler daha anne rahmindeyken, annelerinin gö sünden, onlar için ihtiyaçları olan bütün gıdayı içeren, her an taze ve hazır olan süt çıkarmaktadır, buna ilaveten anne babanın gönlüne evlatlarına kar ı çok büyük bir sevgi ve efkat koymu tur ki, bu sevgi sayesinde evlatlarının her ihtiyacını kar ılamak için ellerinden gelenin fazlasını yapmaya çalı ırlar. Allah'ın anne babadan daha merhametli olmasının esprisi ise, anne babaya merhamet duygusunu O'nun vermi olmasından kaynaklanmaktadır, dolayısıyla merhametin asıl kayna ı âlemleri yaratan Allah'tır.

¹⁸⁹⁴ s. 171, . 106, k. 5.

¹⁸⁹⁵ s. 372, . 400, b. 5.

¹⁸⁹⁶ s. 405, . 450, b. 4.

Sabîler rahimde rızkın ne dedi
Do madan çıkarır memeden süti
Ebeveyn sadrına merhamet kodu
Ederler hizmeti hürmeti tekrâr¹⁸⁹⁷

Lutfî Efendi, nazlı niyaz ederek Allah ile söyleti i bir iirinde ise, ayete telmihte bulunmaktadır. Allah'a, inananları dünyada imanla ereflendirip, Muhammed ümmetinden kıldı ı için ükretmekte ve Allah'ın merhametinden ümit kesmedi ini söyleyerek inancını korudu unu ifade ederken aynı zamanda konuyla ilgili ayeti tersinden vurgulamakta, en son ise, nazlanarak, Allah'tan kerem istemekte ve kendisine kerem etmesiyle, kerem denizinde hiçbir eksilme olmayaca ı istifham san'atıyla dile getirilmektedir.

Bizi kıldın Muhammed ümmetinden
Verüp dünyâda îmân devletinden
Ümîdi kesmeyiz merhametinden
Kerem eyle kerem kâni keremden
Neyin noksan olur bahr-i keremden¹⁸⁹⁸

Lutfî Efendi, bir ba ka niyazında ise, kulların Allah'tan merhamet talep ettiklerini söyleyerek merhamet isteyenlere merhamet edilmesini, zira merhamet etmeye ve merhametiyle ku atmaya Allah'tan daha yetkili ve daha çok layık bir varlı ın olmadı ını ifade etmi tir. Allah'ın kullarına verdi i sevaplar da, kulların kurtulu u noktasında, âhiretin geçer akçesi olmaları sebebiyle, merhametin bir parçası olarak de erlendirilmi tir.

¹⁸⁹⁷ s. 638, . Tevhid Destânı, k. 15.

¹⁸⁹⁸ s. 402, . 447, bend 2.

Kulların senden merhamet ister
 Yâ Rab sen bize merhamet göster
 Var mı bir özge merhamet-güster
 Merhametindir sevâbın bize¹⁸⁹⁹

Sıradaki örnekte ise, hadise telmihte bulunulmu tur. Hz. Peygamber'in "merhamet etmeyene merhamet olunmaz" sözü, bir ba ka açıdan ifade edilerek, olumlu cümle yapısıyla buraya alınmı tur. Allah'ın kullara merhameti onların birbirlerine merhamet etmeleri artına ba lanarak, toplumsal açıdan harikulade bir denge kurulmu tur. Allah katında kıymetli olmanın bir artı da fakirlere merhamet etmek olarak ifade edilmi tir. nsanlar dünya hayatında bu denge formüllerine riayet ettikleri sürece toplumsal barı ve huzur hakim olup onları âhiret saadetine ula tıracak, aksi durumda ise, dünya ya anılası bir yer olmaktan çıkarak, insanların birbirinin hakkını gasp edip, a latıp, kanını içerek, kul hakkının sınırlarını ve âhiretlerini yıktıkları yer haline gelecektir, zira Allah sistemi bu ekilde kurmu tur.

Merhamet edene Mevlâ
 Merhamet eder o a'lâ
 stersen kadrin mu 'allâ
 Merhamet et fakirlere¹⁹⁰⁰

Allah'ın engin merhametinin kar ısında sergilenmesi gereken duru un tesbitinin yapıldı ı beyitte ise, Allah'ın kudretini idrak edenlerin kullara sı nı nıp onlardan isteklerde bulunmayacaklarını ifade ettikten sonra, merhametlilerin en merhametlisinin âlemlerin Rabbi oldu unu dolayısıyla dertlerin ona arz edilmesi gerekti i, bunun bilincinde olan kulların da bu ekilde davrandıkları belirtilmi tir. Onlar kulların kapısını

¹⁸⁹⁹ s. 448, . 512, k. 5.

¹⁹⁰⁰ s. 496, . 580, k. 2.

çalıp isteklerde bulunmaz, Allah'a göstermedikleri tazim ve hürmeti onlara göstermez ve Rabbinden ba kasına dertlerini açıp derman beklemez.

Hakk'ı bilen kullara ilticâlar eylemez

Erham olan Rabb'ıdır gayriye derd söylemez¹⁹⁰¹

Merhamet ve hikmet kavramlarını ortak noktada birle tiren beyitte ise, insanlar, cinler ve âlemdaki bütün e ya hayret denizinde aciz bir haldedir, zira bu öylesine büyük bir hikmettir ki, Hakk'ın büyük merhameti dü manın kılıcı vasıtasıyla olmaktadır denilmektedir. Allah(cc)'ın hikmetiyle, insana gelen büyük iyilik, yardım ve merhamet zaman zaman dü manının elinden ve onun vasıtasıyla gelmektedir. Dü man kötülük yaptı nı dü ünürken, ço u zaman hasmına en büyük iyili i, kendi kendisine de en büyük kötülü ü yapmaktadır. Allah'a samimiyetle ba lı olan kul ise, bunu fark etti inde varlı nın kimin tekelinde oldu unu ve merhametin kim tarafından taksim edildi ini daha derinden hissederek anlamaktadır.

ns ü cân e yâ-yı âlem bahr-i hayretde zebûn

Tî -ı a'dâdan çıkar Hakk'ın büyük merhameti¹⁹⁰²

Allah(cc) kuluna her ne verir ise, kulunun iyili ini dü ündü ünden verir ve bu kul için merhamet erbetidir. Lutfî Efendi, beytin devamında ise, muhatabına rızâ kapısının e i inde bir toz tanesi olması için dua etmektedir. Rızâ kapısının e i inde bir toz tanesi olmak Allah'ın rızasına layık olmak anlamına gelmektedir.

Her ne eyler ise Rahmân merhamet erbetidir

Âsitân-ı bâb-ı Rızâyâ gubâr etsün seni¹⁹⁰³

¹⁹⁰¹ s. 633, . Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed'e, b. 7.

¹⁹⁰² s. 569, . 680, b. 3.

¹⁹⁰³ s. 548, . 655, b. 5.

A a ıda verilen örnekte ise, konuyla ilgili ayetten iktibas yapılmı tır¹⁹⁰⁴.
 “Erhamü’r-râhimîn”, merhametlilerin en merhametlisi anlamına gelen bu tamlama,
 Ulu Tanrı’nın bu sıfatını ifade etmek için edebiyatımızda sıkça kullanılmaktadır.”¹⁹⁰⁵

Beyitte, Mevlâ’nın merhametlilerin en merhametlisi olmasına i aret edilmekte, O’nun bu merhametiyle kerem edece ine, zira bütün mevcudatın O’nun hidâyetine muhtaç oldu u ifade edilmi tir. Hudâ’nın hidâyetine mazhar olanlar yaradılı amaçlarıyla paralel hareket ederek, hidâyet sahibi olduklarını gösterirler.

Erhamü’r-râhimîn’dir Mevlâ bir kerem eder

Cümle mevcûdât muhtaç Hudâ’nın hüdâsına¹⁹⁰⁶

Daha önceki örneklerde de geçti i gibi, bu örnekte de Allah’ın kullarına, onların kendi kendilerine merhametlerinden daha merhametli oldu u ifade edilmi tir. Dörtlükte, özet olarak, merhametli ve bir olan Allah seni yaratmı ve sana senden daha fazla merhamet göstermekte, e er sen her hareketini Allah için yapıp her fiilinde O’nun rızasını gözetirsen, Allah’ın sana gösterece i keremi, cömertli i tarife sı maz denilmektedir. Allah için ve Allah’da olmak ifadeleri ise, Allah için ya amak, O’nunla nefes almak, O’nunla yürümek, O’nunla konu mak, her anında O’nu hissetmek anlamlarına gelmektedir.

Seni halk eylemi erham bir Allah

Sana senden dahî erham o vallah

E er olur isen lillâhi fillâh

Keremullah sı ar mı ya beyâne¹⁹⁰⁷

¹⁹⁰⁴ وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ {سُورَةُ الْأَنْبِيَاءِ: 1904}

Eyyûb da: «Ba ıma

bir bela geldi, sana sı ındım), sen merhametlilerin en merhametlisinin» diye Rabbine nida etti21/83.

¹⁹⁰⁵ Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda slâmî Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, stanbul- 1992, s. 43.

¹⁹⁰⁶ s. 501, . 588, b. 2.

¹⁹⁰⁷ s. 493, . 575, k. 5.

Ayete telmih yapılan bir ba ka beyitte ise, Hakk'ın ezelde, dostunu tanımlarken, îmân ehline merhamet gösterenin kendisinin dostu oldu unu buyurdu u ifade edilmektedir. Merhametin öneminin vurgulandı ı pek çok ayet ve hadis bulunmakta, ayrıca, slam tarihinden okunan örneklerde de bu konuda aynı titizli in mevcut oldu u ifade edilmektedir.

Ezelden Hak beyân etmi ki dostum

Odur ki rahm ede ehl-i îmâne¹⁹⁰⁸

Hz. Peygamber'in anlatıldı ı örnekte de, Hz. Muhammed(as), merhamet güne i olarak vasıflandırılmakta ve onun âhirzaman Peygamberi olu una ve âlemlere rahmet olarak gönderili ine dikkat çekilmektedir, son olarak ise, Hz. Muhammed (as)'in muhabbetinin doyulmaz oldu u ifade edilmektedir. Hz. Peygamber'in hayatı incelendi inde onun merhameti açıkça görülmektedir. Âlemlere rahmet oldu u ifade edilirken de ayete telmih yapılmaktadır.

Hur îd-i merhamet Zât-ı Muhammed

Âhir zemân peygamberi o Ahmed

Âlemlere rahmet göndermi Ehad

Muhabbet-i Muhammed'den doyulmaz¹⁹⁰⁹

Allah Teâlâ'nın merhametinin anlatıldı ı bir ba ka beyitte de, O, merhâmetini yükledi i bir nazarla âleme nazar edince O'nun merhameti bütün âlemi ku atmı tır ve O bu merhametle nice kulunu isteklerine kavu turmu tur, denilmektedir. Bir ba ka ifadeyle, hal ve hareketleriyle, gönül ve zihinleriyle, Allah'ın merhamet nazarının çekimine girmeyi ba aran kullar, isteklerine kavu maktadırlar denilmi tir.

¹⁹⁰⁸ s. 492, . 575, k. 1.

¹⁹⁰⁹ s. 292, . 281, k. 2.

Bir nazarla âleme merhametini âm eylemi

Merhametiyle nice abдини ber-kâm eylemi ¹⁹¹⁰

3.10.74. Ricâlullah

“Ricâlullah, Allah adamları demektir. Bunlara gayb erleri veya gayb erenleri denir. Bu muhterem zevat, Rabbânî bir a ırba lılık ve hu u ile temâyüz etmi , Rabbânî tecelliler altında yenik dü mü oldukları için, yüksek sesle konu mazlar.Hakk’ın gayri bunları; bunlar da Hakk’ın gayrisini bilmezler.”¹⁹¹¹ “Bazıları nücebâ, nukabâ, evtâd gibi ehlullahın bütününe birden, mânevî güç ve kuvvet sahibi hak erleri mânâsına “ricâlullah” diyegelmi lerdir. Bunların en belirgin yanları hudû ve hu ûları, her zaman ma lub-u tecelli-i Rahman olmaları, görüldüklerinde Hakk’ı hatırlatmaları ve mütemadî Hak huzurunda bulunmanın hâsıl etti i mehafet ve mehabetle hep saygılı hareket etmeleri, muktezâ-yı be eriyet ve bahsi hacâlet-âver meselelerde -bunlar me ru çerçevde cereyan eden hususlar olsa bile- hicapla tir tir titremeleri, her eyde de i ik bir tecellî dalga boyuyla Hakk’ı duymaları, Hakk’ı duyduklarında da âdeta kendilerini unutmaları, bütün mazhariyetlerini O’na ba layıp, kendilerini tamamen hiç görüp, hiç bilmeleri ve çok defa ba kaları tarafından da bilinmemeleridir -bu son durumları itibarıyla böylelerine “ricâlü’l-gayb” veya “cündullah” da denir.”¹⁹¹² Lutfî Efendi de iirlerinde ricâlullah kavramının, genel olarak kendisini Allah yoluna adayıp bu yolda mesafe katedenlerin toplu ismi olarak kullanıldı ı görülmektedir. Velâyetin çe itli derecelerindeki Hak erlerini kapsayan bu kavram içerisinde, di er kavramlar hiyerar ik olarak sıralanırlar. Konuyla ilgili ilk örnekte de, bu hiyerar inin bir parçasına dikkat çekilerek, evliyânın ricâlullah oldu u ifade edilmi tir. Lutfî Efendi, ayrıca onlara Allah razı olsun diye dua etti ini de ifade etmi tir. Veliler ricâlullahtır, onlara bakan Allah’ın varlı ını ve emirlerini hatırlar, onlar Allah’ın hidayet yoluna yerle tirdi i kö e ta ları ve kendisine giden yolu gösteren i aret levhalarıdır.

¹⁹¹⁰ s. 296, . 286, b. 1.

¹⁹¹¹ Cebecio lu, age, s. 594.

¹⁹¹² Gülen,age, c. 3, s. 82-83.

Ricâlullah olub evliyâullah

deriz tardıye vallâhi billah¹⁹¹³

Efe Hazretleri, Allah'a ba ı lanma için münacatta bulunurken, ricâlullah kavramını ricâl-i kirâm olarak da kullanmı tır. Beyitte öncelikle, Allah'ın cömertli inin öhretine, ezeli lutfuna ve her eye kâdir olmasına dikkat çekildikten sonra, beni onların hatrına, hürmetine ba ı la diye niyazda bulunulmu tur. Zira, manevi yolun rehberlerinin Allah katında kıymetleri âlî, nazları makbuldür, Efe Hazretleri de bu durumu bildi i için, Allah'tan ba ı lanma diledi i niyazını onlarla taçlandırmı ve daha makbul hale getirmi tir. Fakat burada yanlış anlaşılmaması gereken bir nokta bulunmaktadır ki bu, Lutfî Efendi, bu velilerden yardım istememektedir, sadece duasını onların isimleriyle zenginle tirmektedir. Dikkat edilirse, yanlış anlamamak için, özel isim kullanılmamı topluluk ismi kullanılmı tır. Zira kendisinden yardım istenebilecek ve bu iste e cevap verebilecek yegane varlık Allah'tır.

Ey ân-ı kerem lutf-i Kadîm Kâdir u Kayyûm

Ricâl-i kirâm zümre-i ebrâre ba ı la¹⁹¹⁴

Bitlis ziyaretinin anlatıldı ı mesnevinin bir beytinde ise, Lutfî Efendi'nin dergâhından feyz aldı ı, eyh Muhammed Küfrevî, ricâlullah içerisinde velilerin velisi makamına layık görülmekte ve dönemi içerisindeki evliyanın ahı olarak vasıflandırılmaktadır.

Ricâlullah içinde mîr-i mîrân

Gürûh-i evliyâyâ âh-i devrân¹⁹¹⁵

Bitlis ziyâretinin anlatıldı ı mesnevinin bir ba ka beytinde ise, ricâlullahın eserlerinin toplanmı , hazırlanmı , velilerin kabirlerinin ise nûr içerisinde oldu u ifade edilmi tir. Bitlis veliler dura ı bir ehir olması dolayısıyla, tekke, cami, dergâh, türbe

¹⁹¹³ s. 47, . Silsile-i erîf, b. 62.

¹⁹¹⁴ s. 106, . 26, b. 3.

¹⁹¹⁵ s. 624, . Bitlis Ziyareti, b. 36.

vb. bir çok eseri bünyesinde toplamı tır. Lutfî Efendi, bu ehre vardı nda onun her adımında farklı bir manevi hava teneffüs etmi ve son derece etkilenmi tir. Hak erlerinin açıp seyredediği manevi pencerelerden çe itli güzellikleri tema a etmi , velilerin kabirlerinin nûrundan feyz almı tır. Bu hislerini de a a ıdaki beyitle dile getirmi tir.

Ricâlullah eserleri müheyyâ

Veliyyullah kabirleri muzayyâ¹⁹¹⁶

Lutfî Efendi'nin Küfrevî dergâhını anlattığı bir ba ka iirinde ise dergâhın, muhabbet âlemi ve Allah'a yakınlık makâmı oldu unu belirtmi tir. Dörtlü ün devamında ise, Efe Hazretleri, kendi ahsında muhataplarına hitab ederek, uyanık olmalarını, zira bu dergâhın post- ni ininin ricâl-i kirâmdan oldu unu söylemi tir. Ricâlullaha yakın olup onları örnek alanlar, Allah'a da yakın olurlar, zira onlar kulları Allah yoluna sevkeden manevi rehberlerdir.

Âlem-i muhabbetdir

Mâkâm-ı mukarrebdir

Âgâh ola gör Lutfî

Ricâl-i kirâmdır bu¹⁹¹⁷

3.10.75. Dür-bîn

Dür-bîn kelimesi, sözlükte, ilerisini, ileriye, uza ı gelece i gören anlamıyla kar ılanmakta ve uza ı gösteren bir alet olan dürbüne isim olarak da kullanılmaktadır. Lutfî Efendi'nin iirlerinde çe itli vesilelerle kullanılan kavram, a a ıda verilen örnekte ise, basiret ve olayların zahiri görünüşünün arkasındaki asıl manayı anlayabilme yetene i anlamında kullanılmı tır. Basiret sadece, bedende bulunan gözde olan bir özellik de il, gönül gözünde olan bir özelliktir. Gönül gözü, hidâyet nûrunun verdi i farkındalıkla, uyanık olanlar olayların arkasındaki faili mutlakı görürler ve O'nun

¹⁹¹⁶ s. 623, . Bitlis Ziyareti, b. 24.

¹⁹¹⁷ s. 437, . 497, k. 7.

yaptı ı fiilin hikmetini anlayabilirler. Efe Hazretleri, a a ıdaki örnekte, karde i Vehbi Efendi'den bahsetmekte ve onun kıymetini ancak basiret sahiplerinin anlayabilece ini söylemektedir. Vehbi Efendi kendisini halkın hizmetine adamı ve hayır kurumu gibi çalı an bir zat olarak anlatılmaktadır. Dolayısıyla basiretten nasibini almamı kimseler, onun yaptı ı hizmetleri Allah rızası için yaptı ının farkına varmayarak veya bunları gereksiz görerek onunla e lenmekte ve Erzurum'un yöresel ifadesiyle, onun "üstüne gülmek"tedirler. Fakat dür-bîn olan basiret sahipleri onun yaptı ı i lerin arka planını anlamakta ve ona büyük bir saygı ve sevgi beslemektedirler.

Görürlerdi anı dür-bîn olanlar

Olurdu üstüne dahî gülenler¹⁹¹⁸

3.10.76. eref- erâfet- ürefâ- ân

eref kelimesi sözlükte, büyüklük, yükseklik, ululuk, üstünlük anlamlarıyla kar ılanmı tır. erâfet ise, erefli olma, asil bir soydan gelme ve eriflik, mam Hüseyin vasıtasıyla Hz. Muhammed soyundan gelme, anlamlarında kullanılmı tır. ürefâ, erif kelimesinin ço uludur ve Hz. Hüseyin soyundan gelenleri kastetmek için kullanılır. an kelimesi ise, öhret, ün ve keyfiyet kelimeleriyle kar ılanmı tır. an, eref, erâfet, ürefâ kavramları Lutfi Efendi'nin iirlerinde sıkça kullanılan kavramlardandır. Bu kavramlar iirlerde genelde birbirinin türevi olarak kullanılmı tır. Hepsinin temelinde ise, kapsayıcı bir kavram olan eref kavramı bulunmaktadır. eref sahibi olanlar hassas ve gururludur, fakat onlardaki gurur, kibirle kar ık ve dinen sakıncalı olan gurur de il, onur ve insanlık erefi içeren, gururdur ki Müslümanlardan istenen budur. Tanımlarda erâfet ve ürefâ kavramlarıyla ilgili Hz. Hüseyin ba lantısından bahsedilse de buradaki örneklerde geçen kavramlar bu anlamda kullanılmamı tır. Örneklerde, eref, erâfet, ürefâ ve ân kavramları, Allah, Peygamber, insanlar ve olaylar kar ısında Müslüman duru u temsil etmektedir. Hayatlarının her safhasında bu noktada durmayı ba arabilen talihliler Allah katında da insanlar arasında da büyük bir kıymete sahip olurlar. Bunların kıymeti konuyla ilgili verilen ilk örnekte de görülmektedir. Bu örnekte, ereflileri ifade eden ürefâ kavramı, ârifleri kar ılayan urefâ

¹⁹¹⁸ s. 663, . Mersiye, b. 17.

kavramıyla birlikte kullanılarak, onların hurmetine Allah'ın merhameti istenmi tir. Âriflerin Hak indindeki mertebelerinin yüksekli i ise, eserdeki iirlerde sıkça vurgulanmaktadır. ki kavram birlikte kullanıldı na göre, birbiriyle e de er görülmekte ve dolayısıyla ürefâ da urefâ gibi üst bir mertebeyi ifade etmektedir.

ürefâ urefâ hurmeti yâ Rab

Ey keremler kâni merhamet buyur¹⁹¹⁹

Lutfî Efendi, âhirete yola çıkmaya hazır birinin a zından yazdı ı iirinde ise, büyük küçük herkesi Hakk'a emanet etmekte ve onların cihanda izzet ve eref bulmaları için dua etmektedir, zira bir Müslüman izzet ve erefiyle vardır. Bu de erleri kaybetti inde hem Allah indinde hem de kullar arasında sıkıntıya girmi demektir. Kendisinin ise ezelde elest bezminde yaptı ı ahdi üzere sabit oldu unu belirterek, sevgiliye bir an önce kavu maya hazır oldu u mesajını vermek istemi tir. Son mısradaki ise, geride kalanlara vedâ ederek kendisinin yola çıkmasının yakın oldu u haberini vermi tir.

Büyük küçük cümle Hakk'a emanet

Bulasız cihânda izzet erâfet

Ahd üzre sâbitim kılmam nedâmet

Sizlere elvedâ biz gider olduk¹⁹²⁰

Tasavvuf edebiyatında, tekkedeki mür idi temsil eden, meyhanedeki sâkîye hitaben yazılan bir iirde ise, ereflilerin eref sahibi oldukları, yaptıkları ihsanla ortaya çıkar denilmektedir. hsan edebilme ise, dergâhın açık olması artına ba lanmı tır. Beyitte, mür id, kamil insan oldu u sürece tekke açık kalır ve oradan ihsanda bulunulur, bu ihsanlar ise ereflilerin ereflerini görünür kılar denilmektedir.

¹⁹¹⁹ s. 260, . 235, k. 8.

¹⁹²⁰ s. 321, . 321, k. 7.

erâfet-i e râfin ihsânla olur zâhir

öhret ü erafetdir dergâhı gü âd eyle¹⁹²¹

Son örnekte ise, bu kavramlar sözlük anlamında kullanılmı tır. Dörtlükte bu kavramlarla, dünyada ki inin ününün yayılması, adının duyulması kastedilmi tir. Efe Hazretleri, bu dörtlükte, dünyânın geçicili ini, sonunun ölüm olmasını vurgulayarak, muhababına, bo hayallerden vazgeçmesini ö ütleme ve, isterse bu dünya tamamen senin olsun ve onun her yerinde senin öhretin yayılıp, adın söylensin, istersen de dönemindeki herkes senin emrinde bulunsun, onların ba ına hükümdar ol, sonunda ölüm gelip seni bulacaktır ve ondan kaçamayacaksın, sonunda ölüm olduktan sonra, bunların tamamı bo hayal de il de nedir demektedir. Dolayısıyla, dünyada öhretinin yayılması övünülecek bir durum de ildir, kanaati de vurgulanmaktadır.

sterse bu dünya hep senin olsun

ân u öhret erâfetinle dolsun

Halk-ı zemân hep emrinde bulunsun

Âhiri ölümdür ne hayaldesin¹⁹²²

3.10.77. Kudsîler –Saîdler

Kudsî ve saîd kavramları, ürefâ kavramı gibi manevi hassasiyetlerle donanımı kimseleri anlatmak için kullanılmı kavramlardır. Kudsî kelimesinin sözlük anlamı, kutsal, mukaddestir, saîd kelimesi ise sözlükte, mutlu, u urlu anlamlarına gelmektedir. Bunlar tasavvufi kavram olarak ise, kudsî, Allah’a mensup olma, Onun rızâsına uygun temizlik ve durulukta olma anlamlarında kullanılmakta, saîd ise, manevi derecesi yüksek ve ahiretini hazırlamı kimse anlamına gelmektedir. Her iki kavramın kapsadıkları da manevi olarak yüksek mertebelerdedir ve bu mertebeleri yükseltmeye de devam etmektedirler. Dolayısıyla bu kavramlar da manevi terfinin aktif süreci içerisinde, zihnen, kalben ve bedenen ula ılan ve a ılan dereceleri temsil etmektedirler. Lutfi Efendi de kavramları, yukarıda verilen açıklamalar çerçevesinde kullanımı tır.

¹⁹²¹ s. 483, . 559, b. 4.

¹⁹²² s. 412, . 460, k. 6.

Konuyla ilgili ilk örnekte, ey gönül nûru hidâyet nûrundan kimde bir eser var ise, saîd olan merd, bunu görür ve hidâyet yoluna delil olarak kendisine onu seçer, zira, o basiret sahibidir, hidâyet nûrunun parlaklığı neredeyse görse onu tanır ve peşine düşer denilmektedir.

Nûr-i hidâyetden eser her kimde var ey nûr-i dil

Elbet bulur merd-i saîd râh-i hidâyete delîl¹⁹²³

Abdülkâdir Geylânî'nin anlatıldığı bir örnekte ise, Geylânî, apaçık bir hidâyet yıldızı olarak vasıflandırılmış ve onu sevenlerin hidâyete ulaşacakları, saîd olanların ise ona fedâ olacakları ifade edilerek, onun Allah'ın gavsı olduğu söylenmiştir. Saîdlerin ona fedâ olmak istemeleri, onun ilerlediği güzergâhta her türlü hizmete amade olmalarıdır ki, bu istemin sebebi ise onun gavs olduğu bilmeleridir.

Necm-i hüdüdür hüveydâ

Muhıbleri bulur hüdü

Saîd olan olur fedâ

Abdülkâdir'dir gavsullah¹⁹²⁴

Âlık, zâkir, saîd, kavramlarının bir arada kullanıldığı bir başka örnekte ise, bu kavramların kapsamına girenler bir zikir halkasında bulunmuş ve oradaki durumları tasvir edilmiştir. Âlık kavramı örnekteki diğer kavramları içine alan bir kavramdır, dolayısıyla zâkir ve saîd aynı zamanda âlıktır ve âlık ateşinin yakıcılığından pervâneler misali dönmekte ve bu yakıcılığı artırmak için yegane sevgilileri olan Allah'ın adını dillerinden düşürmemektedirler. Lutfî Efendi, bu durumu anlatırken, âlık olan Allah'a muhabbet eder ve O'nu zikrederek döner, bu zikir halkasındaki zâkirlere rahmet iner, saîdler ise zarif pervâneler gibi dönerler diyerek, bu harikulade görüntüyü

¹⁹²³ s. 335, . 345, b. 1.

¹⁹²⁴ s. 498, . 582, k. 3.

sözlerle resmetmi tir. Bu dörtlükte özellikle onların nerede bulunaca ı ve birlikte oldukları manevi gruplara i aret edilmi tir.

Â ık olan döner elbet
Eder Allah'a muhabbet
Zâkirlere iner rahmet
Saîdler pervâne döner¹⁹²⁵

Dervi , mukarrib, kudsî ve muhlis kavramlarının bir arada kullanıldı ı örnek ise, bir önceki örnekle aynı iirden alınımı ve onun devamı niteli indedir. Bu dörtlükte ise, zikir halkasının farklı bir bölümü resmedilmi tir ki bu bölümde, dervi ler devr etmekte, insanların Allah'a yakla malarına yardımcı olan veliler olan mukarribler ise, seyrân etmektedirler, kudsîler ise, içinde buldukları feyz ve bereketle kendilerinden geçmi hayrân olmu lardır, Allah'ın ihlaslı kulları olan muhlisler de dervi ler gibi pervane dönmeaktedirler denilmektedir. Kudsîler, önlerindeki sırların perdeleri zikir vasıtasıyla açıldı ında her bir perdede yeni bir a kılık ya amakta ve hayrânlıkları artmaktadır.

Dervi ler ki devrân eder
Mukarribler seyrân eder
Kudsîleri hayrân eder
Muhlisler pervâne döner¹⁹²⁶

Kudsîlerin anlatıldı ı di er örnekte ise, onların ezelden ebede iltica ettikleri yerin zengin fakir herkesin sı ındı ı yer olan Hz. Muhammed Mustafâ'nın makamı oldu u ifade edilmi tir. Zira Allah(cc) Hz. Muhammed(as)'i âlemlere rahmet ve güzel

¹⁹²⁵ s. 261, . 237, k. 5.

¹⁹²⁶ s. 261, . 237, k. 10.

bir örnek olarak yaratılmıştır, kudsîlerde onun şefaatinin ümid edip, onun kapısının eşiğine yüz sürmüşlerdir.

Kudsiyânın ilticâ-gâhı ezelden tâ ebed

Melce-i bâyu gedâ me'vâ Muhammed Mustafâ¹⁹²⁷

3.10.78. Sâdıklar- Musaddık

Sâdık, doğru, gerçek anlamlarının yanında içten bahlılı olan anlamlarında kullanılmıştır. Tasavvufî kavram olarak ise, kalbin, vefâ cefâ ve verme(atâ), vermeme(men') gibi, olumlu ve olumsuz her halde durumunu bozmaması durumu sadakat, bu durum üzere olan kişi ise sâdık olarak isimlendirilir. Musaddık kelimesi ise, tasdik eden, gerçekliğini geçerliliğini resmi olarak yazı ile bildiren anlamlarında kullanılmaktadır. Dini ve tasavvufî terim olarak ise, Allah'ın varlığını ve birliğini ve Hz. Muhammed(as)'in Peygamberliğini tasdik eden ve davranışlarıyla da bu tasdiki onaylayan kimse anlamında kullanılmıştır. Lutfî Efendi'nin eserlerinde de her iki kavram da hem sözlük anlamıyla hem de tasavvufî terim anlamıyla kullanılmıştır. Konuyla ilgili verilen ilk örnek, bir önceki bahlıkta, zikir meclisini tasvir eden örneklerin devamıdır. Bu örnekte de meclisin bir bahlık açısı tasvir edilmiştir. Bu bölümde, hem maddi hem manevi anlamda boyunlar Hakk'a teslim ve sadıklar pervane dönmektedir. Boyunların Hakk'a burulması, zahiren Mevlevî dervişlerin semâ' esnasındaki veya diğer tarikatlerde zikir esnasındaki buna benzer bahlık pozisyonlarını ifade etmekte, Batını olarak ise, Allah'a tam bir teslimiyeti ifade etmektedir. Sadıklar zikir halkasının kendilerine ayrılan yerinde büyük bir samimiyet ve teslimiyet içerisinde dönerek zikretmektedirler.

Boyunlar Hakk'a burulur

Sâdıklar pervâne döner¹⁹²⁸

¹⁹²⁷ s. 92, . 7. b. 10.

¹⁹²⁸ s. 261, . 237, k. 3.

kinici örnekte ise, Allah Teâlâ'nın kendisini zikredeni, dünyada ve ahirette zikredece i, anaca ı belirtilerek, muvahhid ve musaddıkı, yaradılmı ların en hayırlısı olan Hz. Peygamber'in de sevece i ifade edilmi tir. Beytin ilk mısranda, ayete¹⁹²⁹ telmih yapılmı tır, ikinci mısradada ise, Hz. Peygamber'in sevgisini hak edenlerden iki grup belirtilerek, bu sevginin kazanılmasındaki incelikler belirtilmek istenmi tir. Muvahhid, Allah'ın birli ini bütün varlı ıyla hisseden ve kabul eden, musaddik ise, kalble ve dille bunu onaylayan kimsedir. Allah ile ileti iminde samimiyeti ve güveni ön plana alan kulları, Hz. Peygamber de sevmektedir.

Zâkirini Bârî Hudâ mezkûr eder her dü-serâ

Muvahhidi musaddıkı elbet sever hayrû'l-verâ¹⁹³⁰

Son örnekte ise, sadakat abidesi olan Hz. Ebû Bekr anlatılmaktadır. Efe Hazretleri, kendisinden Hz. Ebû Bekr'i sorduklarını, onun sadâkat ikliminde döneminin ahı oldu unu ifade etmektedir ki bu tesbit sebepsiz de ildir. Hz. Ebû Bekr, Hz. Peygamber'in en sadık dostu, ona her zaman inanan ve onu destekleyen yardımcısıdır. slâm tarihinin o dönemi bu sadâkatin örnekleriyle süslenmi tir. Özellikle mi'rac hadisesi sonrası ve hicret esnasında ya ananlar bu konuda öne çıkan örneklerdir¹⁹³¹. Bütün bunlar dikkate alındı ında Hz. Ebû Bekr'in sadâkat ikliminin ahı olarak vasıflandırılması hayret verici gelmez.

Ebû Bekr'i sorarsın benden ey cân

Sadâkat ki verinde âh-ı devrân¹⁹³²

3.10.79. rfân- Mârifet-Ârif-i billah

“rfân, kelime olarak, bilme, anlama anlamlarında kullanılmakta, tasavvufî kavram olarak ise, ilâhî bir feyz olarak kâinatın sırlarını bilme kudretini ifade

¹⁹²⁹ O halde beni anın, ben de sizi anayım. Bana ükredin de nankörlük etmeyin2/152.

¹⁹³⁰ s. 632, . Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed'e, b. 1.

¹⁹³¹ Daha önce ele alındı ı için burada tekrarlanmayacaktır.

¹⁹³² s. 240, . 208, bend 1.

etmektedir. Ârif kelimesi ise, bilen, bilgili kimse anlamıyla karılanmaktadır. Ârife tasavvufî terim olarak, Hakk'ın nefsinin müahede ettirdiği kimse denilmi ve ârifte manevi hallerin zuhur ettiği ve marifet makamının ona ait olduğu ifade edilmiştir. Cüneyd'e mârifet ve ârifin mâhiyetinden sorulmuş, böyle cevap vermiştir: "marifet kendi hakkını ve O'nun hakkını bilmendir."¹⁹³³

"Mârifet, tanımak, â inâlık ve bilgi demektir. Ancak bilgi anlamını ifade eden ilim ve marifet arasında fark vardır. Mârifet, ya ayararak, görerek, tadararak, tecrübe ile elde edilen bilgidir. Kaynağı da kalp, ruh, sırr, ilham ve keftir. İlim kaynağı ise, akılla istidlal, duyu organları, nazar ve nakildir. Zâhiri ilim sahiplerine âlim, bâtinî ve kalbi bilgi ve marifet sahibi bulunanlara ârif denilir. Mârifet, ilham suretiyle Allah, Allah'ın sıfatları, fiilleri, gayb âlemi hakkında elde edilen bilgidir. Bu tür bilgilerin sahiplerine "ârif-i billah" (Allah'la bilen) denilmesi, bilgilerinin Hakk'tan gelmesindedir. Kul nefsinin ve çevresine yabancılaşmış ölçüde Hakk'a â inâlık(mârifet) kazanır."¹⁹³⁴ İrfan kavramı ve türevleri, Lutfî Efendi'nin eserlerinde sıkça kullanılmakta, ârif ise, model şahsiyet olarak sunulmaktadır. Ârifin bazı özelliklerinin anlatıldığı, ilk örnekte, ârifin cân gözlerinde irfan nûrunun var olacağı, ona Hudâ'nın yardımının ve irfan sırrının yâri olacağı ifade edilmektedir. Ârif, kainata ve hadiselerle irfan nûruyla bakmayı bilen, Allah'ın yardımına dayanması ve sır perdelerini kaldırmaya muvaffak olan kimse olarak tanımlanmıştır.

Ârifin cân gözlerinde nûr-i irfân var olur

Ârife avn-i Hudâ sırr-ı me'ârif yâr olur¹⁹³⁵

Ârifin gönlü gözü, Allah'ın feyzinin menzildir, o Hakk'ın hikmetlerini görür ve idrak eder, fakat Hakk'ın hikmetlerinin çoğu insanların nazarında kıymetsiz ve sıradandır. Örnekte, sıradan insanlarla âriflerin farkı ortaya konulmuştur. Ârif gönül gözünü açmış, Allah'ın feyzine kendisini hedef yapmıştır, dolayısıyla Allah'ın hikmetlerini anlar ve gereksiz soru ve itirazlarla kendisinin Allah katındaki değerini düşünmez, irfan sahibi olamaması insanlar ise, Hakk'ın hikmetlerine gönül gözlerini kapattıkları için, hikmetleri göremeyip, çoğu zamanda yanlış ve gereksiz algılayıp, gereksiz sitemler ve isyanlarla Allah katındaki kredilerini boşuna harcarayarak heba

¹⁹³³ Kâ ânî, age, s. 363-364.

¹⁹³⁴ Yılmaz, age, s. 249.

¹⁹³⁵ s. 164, .97, b. 1.

ederler. Bu hataya dü memek için irfân çe mesinden mârifet suyu içip, ârif olmak gerekmektedir.

Ârifin gönlü gözü menzîl-i feyzullah velî

Ekserî hikmet-i Hak nâs manzarında hor olur¹⁹³⁶

Âriflerin tanımının yapıldı ı iirin bir ba ka beytinde ise, Allah Teâlâ'nın, ârife bir zaman gül-gülistan gösterdi i, bir ba ka zaman ise, içi cennet dı ı ate olan bir zarf gibi hal gösterdi i ifade edilmektedir. Bununla kastedilen, irfan sahibi olmayanların sadece dı taki ate i gördü ü ve durumu yanlı yorumladı ı, ârifin ise, ate in arkasındaki cenneti görüp ona göre tavır takındı ıdır. Açık hadiseleri herkes görür ve çıkarına göre tavır takınır, oysa Allah(cc) her artta kendi rızasını gözetip, en zor durumlarda bile Hz. brahim misali, bana Allah yeter diyebilecek kullar istemektedir. Zira Hz. brahim'e ate zarfına konulmu bir gülbahçesi sunulmu tur.

Ârife bir vakt olur ki gül-gülistân gösterir

Vakt olur ki içi cennet dı ı zarf-ı nâr olur¹⁹³⁷

Ârifin özelliklerinden bir di eri de onun her zaman ve zeminde Allah'a sı nması ve kendisine yardım edebilecek tek merciin O oldu unun farkında olmasıdır. Lutfî Efendi, Mevlâ'nın dergâhını gözleyen halka sı nıncı, uyanık olan ârife sı nılacak yer ancak, kerem sahibi olan Allah'ın dergâhıdır demektedir. Zira onlar mülkün asıl sahibini bilirler ve maddi manevi isteklerini ona arz ederler. O yüceler yücesi de onlar için hangi istekleri hem dünya hem de âhirette hayırlara vesile olacaksa o isteklerini onlara verir.

Nâzır-ı dergâh-ı Mevlâ halka etmez ilticâ

Ârif-i âgâhe ancak zü'l-keremdir mültecâ¹⁹³⁸

¹⁹³⁶ s. 164, .97, b. 2.

¹⁹³⁷ s. 164, .97, b. 3.

¹⁹³⁸ s. 111, .35, b. 1.

Efe Hazretleri, ârif-i billâhde olan zevkin ise, açıldı ı takdirde e yâyı kaplayıp ta acak kadar çok oldu unu ifade etmektedir. Bu zevk, Mevlâ'nın onun gönlüne akıttı ı marifetin ve gönül gözüne verdi i uyanıklı ın sonucunda â inâ oldu u sırların zevkidir.

Bir zevk ki olur ârif-i billâhde Lutfî

Bast olsa e er var olan e yâlara sı maz¹⁹³⁹

rfan nûrunun da ılma zamanı olarak Ramazân ayı gösterilmekte ve bundan nasibi olanların bu ayda taksime ortak oldukları anlatılmaktadır. Ramazân ayında, iyi ve faydalı i lerle, kendilerine manevi bakım yaparak, en yakınındakinden ba layarak çevresiyle ilgilenerak, meydan alanlar bu irfân nûrundan nasiplenmekte ve bu ayda kazandıkları onları buldukları manevi noktalarından ilerilere ta ımaktadırlar.

Ramazân'da alanlar aldı meydân

Da ılır dillere envâr-ı irfân¹⁹⁴⁰

Lutfî Efendi, iirlerini ancak ârif olanların hakkıyla anlayabilece ine dikkat çekmi tir. Beyitte, ölçülü söz söylemede hüner ve marifet sahibi ve cevheri tanıyan ârif, iirimin ipini, bir taze gül gibi elinde tutar, onun kıymetini bilir denilmektedir. Ârif güle benzetilen iire baktı nda ayrı bir zevk, onu okudu unda ise, peygamberî kokunun kayna ı gülü koklama zevkini alır. rfan yuma ı olan iirlerin, her bir dizesinde marifet sırlarından bir ba kasına perde aralanır ve her bir kelimesinden farklı rayihalar saçılır.

Bir sühan-senc-i hüner-mend ârif-i cevher- inâs

Ri te-i i'rim dutar elinde bir taze gül gibi¹⁹⁴¹

¹⁹³⁹ s. 276, . 255, b. 7.

¹⁹⁴⁰ s. 565, . 674, k. 10.

¹⁹⁴¹ s. 570, . 682, b. 2.

3.10.80. Ar-Namus-Haya

Sözlükte, âr kelimesi utanma, nâmus kelimesi, kanun, nizam, edep, hayâ, ırz, temizlik ve do ruluk, hayâ kelimesi ise, utanma sıkılma, âr, namus, edeb, Allah korkusuyla günahattan kaçınma anlamlarında kullanılmaktadır. Kelime anlamlarından da anla ılaca ı üzere bu kavramlar birbiriyle yakın ili kili ve birbirini tamamlayan kavramlardır. Tasavvufî terim olarak di erlerinden daha a ırlıklı kullanılan kavram ise hayâ kavramıdır. Kâ ânî, hayâ kavramını iki ayrı ba lıkta incelemi tir ki bunlar:

1- *“Hayâu’l-âmmе: avâmın hayâsı, Hakk’ın gördü ünü bildikleri için gerçekle en durum. Kul Hakk’ın kendisini gördü ünü bildi inde O’ndan utanır. Bu kulu mücâhedenin güçlü üne tahammüle sevk eden ve ondan geri durmayı çirkin gösteren hayâdır. O, Hakk’ın emretti i yerde buldu u ve yasakladı ı eyde görmedi i kuldur.*

2-*Hayâu’l-hâssa: Seçkinlerin hayâsı, ayrılık ve ba kalık perdesinin girmede i birli i mü ahedeyle gerçekle en hal. Bu ke if ve mü ahede kulun ba kasına sı ındı ını Hakk’ın görmesinden utanmasını gerektirir. Çünkü o gerçek bir mü ahededen meydana gelmi hayâdır: ki i bilir ki bütün i Allah’a aittir.”*¹⁹⁴²

*“ mânî hayâ, mü’mini günah i lemekten alıkor. Zira o, Allah’tan korkar. Hayânın imanla ba lantısına dikkat edilirse, imanı olanın hayası, imanı olmayanın da hayasızlı ının söz konusu oldu u görülür. Zira, Hz. Peygamber(as) “utanmak yani hayâ imandandır” buyurmu tur.”*¹⁹⁴³ *“Ayrıca mahrem yerlerinin açılması konusunda utanma da hayânın bir parçasıdır.”*¹⁹⁴⁴ Lutfî Efendi’nin iirlerinde ar, namus ve hayâ kavramları, daha ziyade utanma anlamıyla kullanılmı tir. Konuyla ilgili ilk örnekte, kırmızı renk seller gider, Allah’ın gayreti ortaya çıkar, insanlara bir bak bunlarda utanma duygusu hiç kalmamı denilmektedir. Kızıl renk sellerin gitmesiyle, insanların maddi anlamda birbirini öldürmesi, kanını akıtması kastedilmi olaca ı gibi, manevi anlamda birbirlerinin kanını içmeye kastedmeleri, kul hakkı yemeleri de kastedilmi olabilir, fakat kastedilen durum Allah’ın gayretini harekete geçirecek kadar olumsuz ve rahatsız edicidir. nsanlarda Allah’a ve kullara kar ı utanma duygusu kalmamı ve Hz.

¹⁹⁴² Kâ ânî, age, s. 225-226.

¹⁹⁴³ Cebecio lu, age, s. 334-335.

¹⁹⁴⁴ Uluda , age, s. 229.

Peygamber'in ifadesiyle:“ *utanmıyorsan diledi ini yap*”¹⁹⁴⁵ denilecek duruma dü mü lerdir ki bu da Allah'ın gayretini harekete geçirmi tir.

Sürh renk seller gider gayret-i Hak eyler zuhûr

Kıl nazar Allah için bu nâsda hiç âr kalmamı ¹⁹⁴⁶

Bu örnekte ise, Hz. Peygamber'in bir hadisine i aret edilerek ev reislerinin sorumlulukları hatırlatılmı tır¹⁹⁴⁷. Anne babadan, baba anneden sorumlu, her ikisi birlikte de çocuklarından sorumludurlar. Allah(cc) aile fertlerine birbirlerinin harama dü memeleri konusunda uyarma ve yardımcı olma sorumlulu u yüklemi tir. Beyitte, Anne baba kıskanç olmalı ve evlatlarını, Allah'ın yasakladı ı kılık- kıyafet ve laubali görü melerden, bilhassa mahremleri olmayan erkek ve bayanlarla, harama dü me ihtimali olan ekilde görü üp konu malardan korumalı, onları kıskanmalıdırlar denilmektedir. Dönemindeki hayasızlı a dikkat çekip ikayet eden Lutfî Efendi, ebeveynlerin, sorumlulu unda bulunanların âr ve namusunu ayak altına aldırmasına anlam verememekte ve nedenini sormaktadır. kinci mısradada ise, kıskançlıkla ilgili vurgu daha da artırılmı ve bu davranı ta hayret edecek bir ey yok, elbette domuzda arslanda olan iffet bulunmamaktadır. Arslanların kıskançlı ı ve e lerini koruma konusunda gösterdikleri dikkat iffet kavramıyla kar ılanmı , buna kar ılıklı domuzda kıskançlıktan eser olmadı ı belirtilerek, kıskanıp e ine ve evlatlarına sahip çıkmayanlar bu konuda bu hayvanla e de er görülmü tür.

Nedendir âr u nâmus-i ıyâlin pây-mâl etmi

Nedir îrâne-ve iffet bilir mi hûk hayret yok¹⁹⁴⁸

¹⁹⁴⁵ Utanmazsan diledi ini yap!. Canan, age, Haya Bölümü, c. 5, s. 291.

¹⁹⁴⁶ s. 295, . 284, b. 6.

¹⁹⁴⁷ Resûl-ü Ekrem Efendimiz (a.s.m.) öyle buyurmu lardır:

Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz. Adam çoluk çocu u arasında çoban sayılır. O bu güttüklerinden sorumludur. Kadın kocasının evinde çobandır. O da güttüklerinden sorumludur. Hizmetçi efendisinin malının çobanıdır. O da güttü ünden sorumludur. Ki i babasının malı üzerinde çobandır. O da güttü ünden sorumludur. Kısaca hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz. Buharı, Cum'a: 11; Cenâiz: 32; Itk: 17,19; Ahkâm: 1; Vesâya: 9; stikraz: 20; Nikâh: 81,90; Müslim, İfnare: 20; Ebû Davud, mâre: 1; Timizi, Cihad: 27.

¹⁹⁴⁸ s. 315, . 313, b. 5.

Bir ba ka örnekte ise, yüzden haya gitti inde, imanın da gitti i ifade edilerek, böyle kimselerin, dünyada önemli görülen yerlere gelseler de âhirette cenneti kaybettikleri belirtilmi tir. Bu beyitte de daha önce geçen hadise telmihte bulunulmu tur. Hayâ ve imân bir bütünün parçaları olarak de erlendirilmi ve biri olmadı ında di erinin yarım kaldı ı belirtilmi tir. Hayâdan ve imandan nasibini almamı kimseler ise, dünya hayatında itibar sahibi olsalar da âhret hayatında herkes yaptı ının kar ılı ını alaca ı zaman cenneti kaybederler.

Yüzden hayâ gitse e er kalmaya îmândan eser

Dünyâ olursa mu'teber rûz-i cezâ cinân gider¹⁹⁴⁹

Nazlı niyazlardan birinden alınan bentde ise, bütün varımı ve namusumu kibrimi ve ârımı ya maya versen de yârımı her gün göstersen ne olur ve neyin noksan olur denilmektedir. Burada namus ve âr kavramları, kibir kavramıyla birlikte kullanılmasından da tahmin edilece i üzere, di er örneklerdeki gibi olumlu anlamda kullanılmamı tır. Burada nâmus ve âr kavramları gurur, gösteri ve kibir kavramlarıyla paralel kullanılmı ve insanlar yaptı veya yapıyor desin diye bir i i yapma durumuna i aret edilmi tir. Bu olumsuzluklar gönülde oldu u sürece, yâri görmeye engel olarak dü ünülmü ve Allah'tan bu olumsuz duyguları alıp, insanların kınamasına aldırmadan hergün yârin gösterilmesi istenmi tir.

Ya maya versen vârimı

Nâmûs u kibr ü ârımı

Günde göstersen yârımı

N'olur yâ Rab n'olur yâ Rab

Neyin noksan olur yâ Rab¹⁹⁵⁰

¹⁹⁴⁹ s. 221, . 181, b. 6.

¹⁹⁵⁰ s. 117, . 44, bend 2.

Son örnekte ise, Lutfî Efendi, feryâdının cân u ci erden oldu unu ifade ederek, Kerîm'in keremine kavu anların hayâ ehli oldu unu vurgulamı tır. Zira hayâ sahipleri, kullardan utanmalarının ötesinde ve bundan ziyade Allah'tan utanırlar. Kulların kınamasından çekinmezler, fakat Allah'ın ho lanmayaca ı durumlardan iddetle kaçarlar, dolayısıyla da yüce Mevlâ onları cömertçe ödüllendirir.

Muhammed Lutfî'nin cân u ci erden âh u feryâdı

Kerem-i Kerîm'e mazhar olan ehl-i hayâlardır¹⁹⁵¹

3.10.81. Cilve

*“Cilve, sözlükte, kırım, tecelli, görünme anlamlarıyla kar ilanmı tır. Tasavvufî terim olarak ise, Süluk ehli ârifin gönlünde parlayan ilahi nurlar ki, onları deli divane eder. nisan da âlem de Hakk'ın nûrlarının cilve mahallidir. lâhi cilve ise, sürpriz niteli indeki ilâhi muameledir ki buna kaderin cilvesi de denir.”*¹⁹⁵² *“Ayrıca Hakk'ın hüküm ve iradesinin tecellisi, iyi, kötü her olaya “cilve”, “cilve-i lâhiye” denir.”*¹⁹⁵³ Lutfî Efendi, gönlünü zorlayan bir ilahi cilve tecrübe etti i sırada gönlüne hitaben yazdı ı sanılan bir iirinde, bu açık cilveden gerdenini çekme u an bulundu un yerde sabırlı ve sabit ol ve Hz. Ali'nin kölesi ve can dostu Kanber'den ders al demekte ve ilahi cilveler kar ısında, teslimiyet ve tevekkül pozisyonunda, sabırla ısrar edilmesi gerekti ini vurgulamaktadır. Gerden çekme ifadesi ise içinde bulunulan durumu kabullenmeme ve bu duruma itiraz ve isyan etmedir ki, bu tavır, beyitte de belirtildi i üzere, ilahi cilve kar ısında takınılması istenen tavır de ildir. Efe Hazretleri, ilahi cilve kar ısındaki duru a örnek olarak Hz. Ali'nin can dostu Kanber'in duru unu göstermi tir¹⁹⁵⁴.

Bu cilve-i celîden çekme gerden sâbir ü sâbit

¹⁹⁵¹ s. 198, . 147, b. 7.

¹⁹⁵² Uluda , age, s. 123.

¹⁹⁵³ Cebecio lu, age, s. 187.

¹⁹⁵⁴ Kanber seyislerin pîridir.(s. 123) O Hz. Ali'yi gölge gibi izleyen ondan ayrılmayan sadık kölesidir. (s. 370) And, age.

Olup peyrev-i Hayder Kanber'inden dersin al ey dil¹⁹⁵⁵

3.10.82. r âd

“ r ad, do ru yolu gösterme, uyarma anlamında kullanılmaktadır. Tasavvufta ise, mür idin yaptı ı i e kar ılık olarak kullanılan bir kavramdır ki, irfan sahibi birinin, bir kimseye tarîkatı ve Tanrı yolunu göstermesi olarak tanımlanmıştır. Manen aydınlatma, gafletten uyandırmaya ve manevi yolda rehberlik etmeye ir ad denilmektedir.”¹⁹⁵⁶ Lutfî Efendi de iirlerinde ir ad kelimesinin sözlük ve tasavvufi anlamlarını meczederek kullanmıştır. Kâdiri tarikatındaki, tarikat ve zikir halkasını anlattı ı bir bentde, Pîr Geylânî'nin halkası ebdâl ve evtâdı bünyesinde toplayarak ir ad tahtını kurmu tur ve Hakk'a ibadete davet etmektedir denilerek, tarikatın yapısı hakkında bilgi verilmektedir. Onların can u gönülden tekrarladıkları zikir ise, Allah Vâhid Ehad Samed zikridir. r ad tahtı olarak ifade edilen, eyhin, mür idin tekkedeki maddi ve manevi makamıdır ki, Allah(cc) mür idi, bu makama layık olması dolayısıyla insanlara rehber olarak lutfetmiştir.

Halka-i Pîr-i Ba dâdî
 Cem' eder ebdâl evtâdı
 Kurmu evreng-i ir âdı
 Da'vet-i Hakk'a ibâdı
 Cân u dilinde mu 'tadı
 Allah Vâhid Ehad Samed¹⁹⁵⁷

3.10.83. Zikir-Zâkirler

“Zikir kelimesi, sözlükte anma, anılma, bildirme anlamlarında kullanılmıştır. Tasavvufî kavram olarak ise, riyâzetin en önemli esası, kulun Rabbine yaklaşmasını sağlayan en büyük ibâdet olarak tanımlanmıştır. Zikir kavramı çe itli başlıklar altında incelenmekle birlikte, Kâ ânî, eserinde zikir başlı ı altındaki en geni yeri, seçkinlerin

¹⁹⁵⁵ s. 326, . 329, b. 6.

¹⁹⁵⁶ Cebecio lu, age, s. 399.

¹⁹⁵⁷ s. 141, . 82, bend 3.

zikri dedi i zikru'l-husus ve yükseltildi zikir dedi i, zikru'l-merfu' ya ayırmı tır. Bu iki kavramın açıklamaları u ekildedir:

1-Zikru'l-husus: Seçkinlerin zikri. Mür idin telkin etti i belli bir zikri yerine getirmek. O da, ya La-ilâhe illallah veya ba ka bir zikirdir. Bu zikir telkininin sebebi, belirli bir perdenin ve kaydın giderilmesidir. Nefislerin nasıl tedavi edilece ini bilen eyh söz konusu perde ve kaydın giderilmesi için ir ad eder. eyhin o zikri telkini, perdelerin giderilmesinin en güçlü sebebi olur. Ancak zikrin karanlıkları giderebilmesi, Hakkı dü ünme de dâhil, her türlü dü ünneyi uzakla tıran bir huzûr ile yapılmasına ba lıdır. Huzûr akla gelecek her türlü da ınıklı ı engeller ve himmeti birle tirir. Artık akla zikredilenden ba kası gelmez. Zikreden sınırlı inançlardan arınmı bir inançla, hatta Hakk'ın kendisinde kendisini ve e yayı bildi i tarza uygun bir inançla O'na yönelir; söz konusu inanç, peygamberlerinin bildirdi i ve kendisinden ö renilen tarza uygun olmalıdır. Ki i Allah katından gelen eylere Allah'ın istedi i tarzda, peygamberinin getirdi i eylere peygamberin istedi i tarzda inanmanın dı ında, her türlü inançtan arınmadıkça zikir halvetine girmez.

2- Zikru'l-merfu': Yükseltildi zikir. Bu zikir, kendisini zikretmesi kar ılı ında, Hakk'ın kulunu zikretmesi anlamında da kullanılabilir. Nitekim kutsî bir hadiste “Beni kendi nefsinde zikredeni, nefsimde zikrederim, beni bir toplumda zikredeni ben de onlardan daha hayırlı bir toplulukta zikrederim” buyurmu tur. “Senin zikrini yükselttik” ayetini de, tefsir olarak de il, i âret yoluyla bu anlamda yorumlamı lardır. Bir görü e göre merfu zikir yaratılmı lık yönünün silinip, hakikatiyle bâkî kalan kimsenin zikridir; böylece Hakkın lisanı o kul vasıtasıyla Hakkı zikreden haline gelir.”¹⁹⁵⁸

“Zikirle ilgili ayet ve hadislerle bakıldı ında, onun ne kadar önemsendi i açıkça görülmektedir. Üç ayet-i kerimede “zikr-i kesîr” emri vardır. Bir ayette, “mü'minlerin ayakta, oturarak ve yanları üzere yatmı ken Allah'ı zikretti i belirtilmektedir. Bir ayette, “içinden yalvararak ve korkarak, â ikâre olmayan hafif bir sesle Rabbini an da, gafillerden olma!” lafızlarıyla anlatılan zikrin, gafletin zıddı oldu u “unuttu ında hemen Rabbini an” ayetiyle teyid edilmektedir. Bir ba ka ayette, “dünya malı ve çoluk çocu un, insanı Allah'ın zikrinden alıkoymaması” emredilirken, bir ba ka ayette

¹⁹⁵⁸ Kâ ânî, age, s. 248-250.

“ticaret ve alı veri in kendilerini Allah’ın zikrinden alıkoymadı ı ki iler” “ricâl” (Allah adamı) olarak tavsif edilmektedir. Bir yandan kalplerin ve gönüllerin ancak zikri ile ilâhî ile itminana erebilece i vurgulanırken, di er yandan “Hakk’ın zikrinden yüz çevirenin dar bir geçimle ibtila edilece ine” dikkat çekilmektedir. Münafıkları zemmeden ayette ise, onların Allah Teâlâ’yı çok az zikrettikleri ifade edilmektedir.

Zikrin fazileti hadislerde de övülmü tür. Hz. Peygamber(as) bir hadiste “Rabbını zikredenle etmeyi diri ile ölüye benzetir. Ba ka hadislerde: “kulum Beni zikretti i zaman Beni nasıl sanıyorsa Ben öyleyim ve onunla beraberim...” “Siz amellerinizin en hayırlısını haber vereyim mi? Allah’ı zikretmek” “Bir topluluk oturup Allah’ı zikrederse, melekler onları ku atır, rahmet onları kaplar...” buyrulur.

Tasavvuf erbabı, ayet ve hadislerin aydınlı unda zikri tarikatlerinin “üssü’l-esâsı” saymı lardır. Ancak zikrin gizli veya â ikâr yapılı ı hususunda farklı görü ve uygulamalar ortaya çıkarmı lardır. Tarikatler, tarihi seyri içinde ferdî ve toplu zikre büyük önem vererek, bunun icra ekli konusunda de i ik usuller geli tirmi lerdir. Bu usullerden biri olan hafî zikir, genellikle Hz. Ebû Bekr kanalıyla gelen Sıddıkî me replerin, cehri zikir de Hz. Ali kanalıyla gelen Haydarî me replerin yöntemi olmu tur.”¹⁹⁵⁹

“Ba ka bir eserde ise, zikir konusunda Gazâlî’nin görü lerine yer verilmi ve zikrin psikolojik hazırlık safhası ve zikir süreci anlatılmı tır. Gazâlî toplumsal gerçeklikten varolu sal gerçekli e geçmek için zikri tavsiye eder. Zikir, Allah’ın 99 adının veya sıfatının(esmâü’l-hüsnâ) tekrarıdır. Zikir, ihlasla ve tam konsantrasyonla gerçekleşle melidir. Zikir öncelikle psikolojik ve fiziksel olarak hazır olmayı gerektirir. Sonra, Allah’ın esmâsından biri veya sadece “Allah” lafzı seçilir; tüm yaratılmı ları temsilen artık okumaya ba lanabilir. Zikreden kalbe konsantre olmalı ve kesintisiz olarak tekrarlarını yapmalıdır. Bir süre sonra dudaklar kurur ve zikreden kimsenin sesi çıkmaz olur, ama defalarca tekrarlanan zikir artık kalbe iner. te bu anda ilhamın ve aydınlanmanın kapısı açılır. Ki i artık Yaraticının merhametini kazanmaya hazırdır. Hakikatın ı ı ı, yaratıcılı ın ı ı ı, ilhamın parıltısı ve hikmetin mücevheri; yeni tecrübeler i te o zaman gerçekleşle ir.”¹⁹⁶⁰

¹⁹⁵⁹ Yılmaz, age, s. 182-184.

¹⁹⁶⁰ Sayar, age, s. 85-86.

Zâkir ise zikreden kula verilen isimdir. Lutfî Efendi iirlerinde zikir etmeyi tavsiye etmenin yanı sıra, bunun bir ba ka ifade ekli olan, zakir ol diyerek de zikrin önemini vurgulamaktadır.

Lutfî Efendi, iirlerinde zikre sıkça de inmektedir. Ayrıca onun iirleri arasında zikir ilahiler bulunmaktadır. O, zikri, Allah'a yakla manın, canını zinde kılmanın ve derde derman bulup kurtulu a ula manın yolu olarak takdim etmiştir. Konuyla ilgili ilk örnekte, a ka ükreden ve Hakk'ı zikreden ol, zihnini ve gönlünü toplayarak Allah'ın ihsanına gel denilmekte ve muhataplar, Allah'ın razı olacağı zihin, gönül ve beden durumlarına çağırılmaktadır. Zira Allah(cc), zihnini ve gönlünü yo unla tırıp, kendisini zikreden ve haline ükreden kulları sevdiğini belirtmektedir.

A ka âkir ol

Hakk'ı zâkir ol

Cem-'i hâtır ol

hsâne gel gel¹⁹⁶¹

Diğer örnekte ise, körlük ve cahillik âlemine can at ve yokluk mülkünü mekan edin denilmekte ve bunlar yapılıp ve öhretin acı balından geçilirse, e yânın zikrinin i itilece i belirtilmektedir. Adem, yani yokluk mülkünü mekan tutmak, bilgisizlik âlemine adım atmak demektir, zira olmayan ey bilinmez, ayrıca yokluk mülküne adım atmak, fenâfillaha ulaşmak ve kendi zahiri varlığını, Allah'ın manevi varlığında eritmek anlamına gelir ki, bu da an, öhret gibi maddi balarından kurtulmakla mümkündür. Bu noktaya ulaşan kul ise, ayette, her ey kendi diliyle Allah'ı zikreder, denilerek belirtilen, e yânın zikrini i itmeye balar.

Amâ âlemine cân at adem mülkin karar-gâh et

it ezkâr-ı e yâyı geçüp sît ü sadâlardan¹⁹⁶²

Zikir ve zakir kavramlarının birlikte kullanıldığı dörtlükte ise, Allah'ı hakkını vererek zikredenlerin, yüzlerinde bu zikrin nûrunun izleri olacağı ifade edilmiştir. Devamında ise Kelime-i tevhidin zikrinin zikredenlere cân baları layacağı, ükredenleri ise tevhid nûrunun saracağı ifade edilerek, zikirde maharetli olanların yüzüne

¹⁹⁶¹ s. 328, . 333, k. 5.

¹⁹⁶² s. 387, . 422, b. 3.

bakıldı nda zikir nurunun açıkça görülece i anlatılmı tır. Zira kul Allah'ı zikrettikçe, O'na yakla makta O'na yakla tıkça da gönül aynası ve yüzü parlayıp aydınlanmaktadır.

Cân bah eder zâkirlere
Nûr-i tevhîd âkirlere
Bak zikirde mâhirlere
Yüzünde nûr ayândır bu¹⁹⁶³

Bir sonraki örnek zikir- ilahi eklindedir. Nakarat mısraları, kelime-i tevhidle olu turulmu tur. Örnekte, Rahmân'ın rahmet denizi, Allah'ı zikreden kul için, kurtulu yeridir ve Kelime-i tevhid, bütün dertlerin dermânıdır denilmektedir. Lâ ilâhe illallah zikri, bütün dertlere dermândır, zira, derman asıl sahibinden istenmekte ve O'nun tek oldu u, vurgulanarak, O'ndan ba ka her ey reddedilmekte ve uzakla ılmaktadır, O'da kendisini içtenlikle anan kulunu görmekte ve derdinin dermânını vermektedir.

Bahr-i rahmet-i Rahmân
Zâkire dâri'l-emân
Kamu derdlere dermân
Lâ ilâhe illallah¹⁹⁶⁴

Zikir halkasına davet içeren ve bu halkaya katılanların ula acakları lütuflardan bazılarının sayıldı ı örnekte ise, gel ve zikir halkasına girerek Hakk'ı her zaman zikir et, bu vesileyle de kalbin iman nuruyla dolsun ve Hudâ'nın kahrından emân bul denilmektedir. Hudâ kendisini çok zikredenleri lütuf ve rahmetiyle ku atmakta, kendisini dillerine ve gönüllerine nakı nakı i lemi bu kullarına sevgiyle muamele etmekte ve O da onları anmaktadır.

Kalbe dola nûr-i îmân
Kahr-i Hudâ'dan bul emân

¹⁹⁶³ s. 436, . 496, k. 5.

¹⁹⁶⁴ s. 440, . 502, k. 2.

Zikr eyle Hakk' ı her zemân
Gel halkaya gir halkaya¹⁹⁶⁵

Önceki örne in devamı mahiyetinde olan dörtlükte, dervi lerin gönlünün engin bir deniz gibi oldu u, zikrin yolunun Hakk'a gitti i ve dervi leri ellerinin dergâhe eri ti i ifade edilerek, muhatab zikir halkasına davet edilmi tir. Zikrin yolunun sonu Allah'a ula maktadır ki bu da dünyada ve ahirette ula ılabilecek yerlerin en hayırlısıdır.

Dervî lerin deryâ dili
Hakk'a gider zikrin yolu
Dergâhe eri ir eli
Gel halkaya gir halkaya¹⁹⁶⁶

3.10.84. Kurb-Mukarribler-Muhlisler- Tâlibler

“Kurb, yakınlık anlamındadır. Kelime ezelde, yani ruhlar aleminde, Allah ile kul arasında geçen ahde uymayı ifade eden bir tabirdir. Kulun Hakk'a yakın olması, mü ahede ve müka efe iledir. Allah'tan gayrisiyle de Allah'tan uzak olur. ki türlü kurb oldu u söylenmi tir. Birincisi nafilelerle olan kurb, ikincisi ise farzlarla olan kurbtur. Nafilelerle olan kurb: Be eri sıfatların sona eri i ve be er üzerinde Allah'ın sıfatlarının zuhurudur. Bu durumda be er, uzaktakileri duyar ve görür hale gelir. Buna be eri sıfatların Allah'ın sıfatlarında fani olması da denir. Farzlarla olan kurb ise, kulun, nefsi de dahil olmak üzere her eyin uurundan tamamen fani olmasıdır. Artık onun nazarında Hakk'ın vücudundan gayri, hiç bir ey kalmaz. Kurb, Allah'a itaat ve kullukla elde edilir.”¹⁹⁶⁷ “Ayrıca kul Rabbına yakın oldu u gibi Rabbi da kuluna yakın olur. Yakınlık kar ılıklıdır. Kendisine bir karı yakla an kuluna Hak bir kulaç yakla ır. O, kuluna ahdamarından daha yakındır. Kul ile Hak arasındaki yakınlık zaman ve mesafe itibariyle de ildir. O kuluna sevgisiyle, inayetiyle, rızasıyla, lütfuyla ve ihsanıyla yakındır. Allah kendisine yakın olan kulunun gören gözü, i iten kula ı, duyan kalbi ve

¹⁹⁶⁵ s. 476, . 550, k. 3.

¹⁹⁶⁶ s. 476, . 550, k. 5.

¹⁹⁶⁷ Cebecio lu, age, s. 459.

tutan eli olur. Dile ini kabul edip onu korur. Velîsine i kence edene sava ilan eder."¹⁹⁶⁸

Mukarrib ise, Allah'a kurbıyyet kazanmı , farz ve nafilelerle O'nun rızasını kazanma yolunda ilerleyen, ba kalarını da bu konuda te vik edip onlarında Allah'a yakınlı masına yardımcı olan kimseye denir. Mukarrib, her haliyle ve dü üncesiyle Allah'a yakla maya ve yakla tırmaya çalı ır, onun için sıradan veya önemsiz i yoktur, zira Allah(cc)'ın rızasını nerede ve nede gizledi i bilinmemektedir. Mukarrib, bundan dolayı di er insanların sıradan gördü ü durumlara bile, o, hayatının en önemli i ini yapıyormu hassasiyeti ve dikkatiyle yakla ır ve yapar, kim bilir ki beklide Allah'ın rızası o i te gizlidir ve o bu hassasiyeti sayesinde bu rızaya nail olur. Ayet ve hadisler, ayrıca sahabe ve evliya hayatını anlatan eserlerde bu konudaki örneklere sıkça yer verilmektedir. slâm dininin anlayı ma göre insanların yaptıkları i , takındıkları tavır öncelikle, Allah'ın emirlerine uygun olmalı, ve onu hayatlarının en önemli i i ciddiyetiyle yapmalıdırlar. Bu i , yolda bulunan bir diken i veya ta ı insanlara zarar vermesin diye kenara koymak, anne-babaya iyilikte bulunmak, onlara sevgi ve efkate muamele edip gönüllerini almak, susuz kalmı bir insana, bitkiye veya hayvana su vermek, insanlar hakkında kötü dü ünmeyip iyi niyet ve güzel dü ünçe üzere olmak, yanlı anla ılmaya mahal vermemek artıyla insanlardan gülümsemesini esirgememek veya e ine sevgi dolu bir bakı olabilir, önemli olan bunu büyük bir samimiyet ve özenle yapmaktır, kimbilir Allah bu duyarlı kulları için bunlarda, onların kendisine yakınlı mını artıracak büyük sürprizler gizlemi tir.

*“Muhlis kavramı daha öncede geçti i gibi, ihlaslı ki iler için kullanılan bir kavramdır. Tasavvufta, ihlaslı ki iye muhlis, Hakk'ın inayeti ile ihlaslı olana muhlas denir.”*¹⁹⁶⁹ hlas, samimiyet ve kendini adama anlamlarını kapsar. Bir i i ihlasla yapma, onu bütün varlı ıyla yapma anlamında kullanılır ki, bu genelde inanç ve ibadetler için söz konusu olan bir kavramdır. Muhlis kul, Allah'a bütün varlı ıyla inanır, yönelir ve itaat eder.

Konu ba lı ının son kavramı olan tâlib ise, istek, heves ve aday olmak anlamlarında kullanılmaktadır. *“Tasavvufta ise,matlubu bulmak ve murada nail olmak*

¹⁹⁶⁸ Uluda , age, s. 323.

¹⁹⁶⁹ Uluda , age, s. 375.

için onu ara tırma anlamına gelmektedir."¹⁹⁷⁰ Ki i neyi talep ederse o yönde gayret gösterir, ona ula maya çalı ır. Tasavvufta, ki inin talib oldu u ey, Allah'ın rızasıdır, zira o bilir ki, kendisinden Allah râzı oldu mu dünyası da âhireti de ma'mur olur. Lutfî Efendi, iirlerinde isim veya fiil kökü olarak kullandı ı kavramları, genelde fail sı ası ile de kullanmı tır. Bundan dolayı da kurb kavramından mukarrib ve mukarreb, ihlas kavramından muhlis, taleb kavramından da tâlib kavramları türetilmi tir. Bu türevlerin iirlerde yo un ve çe itli ekilde kullanılması, onların muhtevalarının eyleme dönük olmasından kaynaklanmaktadır. Zira eser tasavvufi bir eserdir, tasavvufi eserlerde ise, eylemler ve bunları gerçekle tiren model ahsiyetler son derece önemlidir. Onlar toplumun önünde ve ona manevi açıdan yön veren kimseler olmaları dolayısıyla bütün davranı ları hassasiyetle düzenlenmi tir, olmaları ve olmamaları gereken sınırlar keskin çizgilerle çizilmi tir.

Konuyla ilgili ilk örnekteki kavram muhlis kavramıdır. Zikir halkasının anlatıldı ı iirden alınan mısradada, ihlas sahibi ki ilerinde zikir halkasında zikrederek devran etti i anlatılmı tır. Onlar Allah'a olan samimiyetleriyle ve zikirdeki ihlaslarıyla göz doldurmu lardır.

Muhlisler pervâne döner¹⁹⁷¹

İkinci örnekte ise tâlib kavramına yer verilmi tir. Yer yine zikir halkasıdır, fakat bu defa dönen tâliblerdir. Efe Hazretleri, bu dörtlükte, her kim bir olan Allah'ı severse, Allah'ın isimlerini zikreder demekte ve tâliblerin, Allah'ın dergâhını gördüklerinde halkayı kurup pervâneler misali döndüklerini ifade etmektedir. Seven sevdi ini talep eder, onunla beraber ve bir olmak ister, buna nisbet edildi inde, tâlibler de Allah'ı sever ve esmâlarını zikrederek O'nunla beraber olurlar ve zikirde yo unla arak birli e, fenafillaha ula maya gayret ederler.

Her kim sever bir Allah'ı

Zikreder esmâullâhı

Görünce dergâhullâhı

¹⁹⁷⁰ Uluda , age, s. 509.

¹⁹⁷¹ s. 261, . 237, k. 10.

Tâlibler pervâne döner¹⁹⁷²

Mukarrib, Allah'a yakın olan ve di er kullarında bu yakınlı a ula ması için gayret gösteren kullar anlamında kullanılmı tı. Lutfî Efendi, bu örnekte, dervi lerin devran edip zikretti ini, mukarriblerin ise bunları seyran etti ini ifade etmi tir. Dervi lerin devran ederek a ina oldukları sırlara, mukarribler belki de onları seyr ederek a ina olmaktadır. Zira her göz seyran edemez, oysa mukarribler farz ve nafilerle Allah'a yakla mı lar ve gönül gözlerini uyandırıp, basiret kazanmı lardır. Dolayısıyla, beyitte, bazılarının bizzat dahil olup yapması gereken eyleri onlar seyrederek de verimli sonuçlar alabilmektedirler denilmektedir.

Dervi ler ki devrân eder

Mukarribler seyrân eder¹⁹⁷³

3.10.85. Basiret-Basîrler

*“Basiret, öngörü, sezgi, gaflete dü meden ve duygulara kapılmadan ileriye ve gerçekleri isabetli olarak görme yetene i olarak tanımlanmaktadır. Tasavvufta ise, kudsiyyet nuruyla aydınlanmı kalbin bir gücü olup o sayeden nesnelere hakikati ve iç yüzü görülür.”*¹⁹⁷⁴ *“Ba ka bir yerde ise basiret, firaset kelimesiyle kar ılanmı ve bir iç kuvvet olarak görülmü tür. Bu kuvvet ba için göz ne ise, kalb için odur. Basiret perdesi kalktı ı halde kalp gözüdür; böylelikle ba gözü i lerin dı nı gördü ü gibi kalp de i lerin hakikatini mü ahede eder. Bu sebeple basiret hayretten kurtarır denilmi tir.”*¹⁹⁷⁵

Basiret sahibi olup, e yanın sırlarını görüp, anlayabilenlere ise, basîrler denilmektedir. Basiretle bakan gözün baktı ı yerlerde, perdeler açılır ve basîr olan kul baktı ı olayın veya e yanın hakikatini tema a ederek feyzine feyz, ükrüne ükr ilave eder. Lutfî Efendi, iirlerinde basiret kavramını çok önemsemi ve ona sıkça yer vermi tir. Bunun nedeni, inanan insanlar için basiretin hayati önem ta ımasıdır. Zira insan basiretle, sabrını ve tahammülünü artırır, tevekkül ve tefekkür gücü kazanır, basîr olanların olaylar kar ısında metanetin ötesinde, hamd rahatlı ı ya adı ı söylenebilir.

¹⁹⁷² s. 262, . 237, k. 14.

¹⁹⁷³ s. 261, . 237, k. 10.

¹⁹⁷⁴ Uluda , age, s. 86.

¹⁹⁷⁵ Kâ ânî, age, s. 110.

nsanların ço unlu unun, olumsuz olarak gördü ü ve yıkım ya adı ı bir olay kar ısında basîr bir insan tevekkül pozisyonunda, elhamdülillah zikrini diline tesbih eder, zira o bu olayın ardındaki hikmeti görebilmekte ve kalb sükunetiyle Allah'a yönelmektedir. Hızır (as) ve Musa(as)'nın Kur'ân'da anlatılan yolculukları dikkatle incelendi inde de, orada basarı, Hz. Musa'nın, basireti ise Hz. Hızır'ın temsil etti ini görmek son derece kolaydır. Efe Hazretleri, basireti bu yönleriyle ele almı ve i lemi tir. Konuyla ilgili ilk örnekte, Allah'ı inkâr edenlere bazı davranı ların çok görülmeyece i ifade edilerek, hayvan olanların bal yemeyece i, yese bile kıymetini idrak edemeyece i, yarasanın güne i göremeyece i belirtilmi ve basiret sahiplerinin pervane misali dönerek Allah'ı zikretti i anlatılmı tir. nkarcılar, kıymetli eylerin de erini bilmezler, zira kıymetini bilmi olsalar önce Allah'a inanıp O'nun yüceli ini idrak etmeleri gerekir. Bundan dolayı onların davranı ları kendilerine çok görülmemektedir.

Münkirlere çok görülmez

Hayvan olanlar bal yemez

Yarasa güne i göremez

Basîrler pervâne döner¹⁹⁷⁶

Di er örnekte ise, ey göz nûru, basiret nûruyla bir bak ki, Hz. Peygamber'in nûrunun sultan oldu unu, onun feyz ve bereketinin Ramazân'da her yeri kapladı ını görebilesin denilmektedir. Zira Ramazân ayında, Hz. Muhammed (as)'in nûrunun her yeri kapladı ı ancak basiretle bakıldı ında görülebilecek bir durumdur. Ramazan ayı, mü'minler için bir yenilenme, Rahmânî ve insani güzellik adına bir ço alma, toplumdaki sevgi ve efkat akımında bir artı demektir ki, bu da Hz. Peygamber'in feyz ve bereketiyle ve ilk onun dilinden dinledi imiz Kur'ân'ın rehberli i ile meydana gelmektedir. Bu zuhuru ise ancak ve ancak basiret sahibi olan talihli insanlar idrak etmektedirler.

¹⁹⁷⁶ s. 261, . 237, k. 12.

Ey nûr-i basar nûr-i basîret ile bir bak

Envâr-ı Muhammed ola sultân Ramazân'da¹⁹⁷⁷

man ehline Allah'ın hidayetinden bahsedilen irden alınan beyitte, yüce dergah inananları hidâyet nûru ile kabul ede ve inananlar basiret gözüyle irfan nûrunu göreler denilmektedir. rfan nûrunun ancak basîret gözüyle görülebilece ine i aret edilmektedir. Zira her ikisi de maddi olu umlar de ildir, manevi olu umlara ise maddi azalarla a ina olmak zor, ço u zaman ise mümkün de ildir. Bundan dolayı irfan nûruna sahip olanlar ârif olurlar ve kalplerinde basiret gözüne sahip olurlar ve e yanın arkasındaki ilahi sırlara a ina olurlar.

Kabûl ede hidâyet nûru ile dergeh-i vâlâ

Basîret dîdesi ile göreler nûr-i irfânı¹⁹⁷⁸

Efe Hazretleri, ısrarla basiret nuruna vurgu yapmı tır. Zamanının ho lanmadı ı ve Allah'ın emirlerine aykırı buldu u durumlarını anlattı ı iirinin ilk beytinde de, aceba insanlarda basiret nûru yok mu diye sormakta ve keder evinde da lar gibi, helak edici yerler oldu unu belirtmektedir. Beyit tersinden ele alınırsa, bu insanlarda basiret nuru olsa, keder evi olan bu dünyada da lar kadar büyük, helak edici yerler oldu unu görürlerdi, önlerindeki bu apaçık tehlikeyi göremediklerine göre bunlar basiret nurunu kaybetmi olsalar gerek denilmektedir.

Yok mu acebâ nûr-i basîret bu be erde

Kâflar gibi var mehlekeler dâr-ı kederde¹⁹⁷⁹

¹⁹⁷⁷ s. 458, . 524, b. 5.

¹⁹⁷⁸ s. 550, . 658, b. 3.

¹⁹⁷⁹ s. 474, . 547, b. 1.

Basiret kazanmanın a amalarının sayıldı ı beyitte ise, gözünün perdesini kaldır ve ibret nuruyla doldur ve basiretle nazar eyle ki bu miskinın baki olmadı ını anlayabilesin denilmektedir. Gözün perdesinin kalkmasıyla kul farklı boyutları tema a etmeye ba lar ve ibret nazarını kazanır, bu da aynı zamanda basiretle nazar etmesi demektir. Bu anlayı la olaylara bakabilen kul ise bu dünyanın ebedi olmadı ını dolayısıyla da insanların geçici bir süre ve sayılı günlerle sınırlı olarak ya adıklarını, kimsenin burada payidar olmayaca ının bilincine varır.

Gözün perdesini kaldır nûr-i ibret ile doldur

Basîretle nazar eyle bu miskîn pâyidâr olmaz¹⁹⁸⁰

3.10.86. Abd-i âciz

Abd-i âciz, kavramı, zayıf ve güçsüz kul anlamına gelmektedir. Tasavvufta kul acizdir Allah ise her açıdan en güçlü ve sı nılacak merci'dir. Kul kendi acizli inin bilincine vararak, Allah'ın yüceli ini, Allah'ın yüceli inin bilincine vararak ise kendi acizli ini anlar. Bu anlama i inin en iyi yapıldı ı yerler ise tarikatlerdir. Her tarikatın farklı bir yöntemi veya her mür idin müridinin zaaflarına göre geli tirdi i özel yöntemleri vardır ki, bu nefis terbiyesi süreci çok zorlu fakat sonu kendini bilmeye ula an bir yoldur. Kendini bilen de Rabbini bilir, buyurulmaktadır. Efe Hazretleri'nin karde i Vehbi Efendi'nin mezar ta ndaki kitabede “abd-i aciz bende” kavramına yer verilmekte ve öyle denilmektedir: Vehbi Hâce diye bilinen aciz bir kulum ki Mevlâ canım tenimden ayrıldı nda ruhuma rahmet etsin ve bana merhametiyle muamele etsin.

Vehbi Hâce nâmı ile abd-i âciz bendeyim

Rahmede rûhuma Mevlâ tenden üryân oldu um¹⁹⁸¹

3.10.87. Post

“Post, kelime anlamı olarak, tüylü hayvan derisi demektir. Tasavvufta ise, önemli yeri olan bir e ya ve semboldür. Tekkelerde post belli bir makamı ifade eder.

¹⁹⁸⁰ s. 285, . 270, b. 4.

¹⁹⁸¹ s. 345, . 361, b. 8.

Mevlevilerde kırmızı post sultan Veled makamını, beyaz post âte bâz velî makamını ifade eder. Tekkeye eyh olmaya posta oturmak, posta oturan eyhe post-ni in denilir. Postları düzenlemek ve yerle tirmekle görevli dervi e ise, post nakibi denilir."¹⁹⁸² "Post kavramıyla olu turulmu bir çok atasözü ve deyim bulunmaktadır ki bunlardan bazıları ve açıklamaları öyledir:

Postu sermek: bir yere oturup kalmayı, oradan ayrılmamayı anlatır.

Post kavgası: makam mevki u runa verilen kavgalara post kavgası denir.

Posta geçmek veya posta oturmak: tekkeye eyh olmak demektir."¹⁹⁸³

Lutfî Efendi, post kavramını tasavvufta temsil etti i anlama kullanımı ve tekkelerde eyhin makamını kasetmi tir. Konuyla ilgili örnekte dünyanın geçicili i anlatılırken, ir ad postundaki evliya için de fark eden bir ey olmadı ı, onların da han misali dünyanın bir kapısından girip di erinden çıktıkları anlatılmaktadır. Bu velilerin özelli i ir ad postunda oturmalarıdır, zira birçok veli olabilir fakat hepsi ir ad postunda de illerdir, buradakiler, insanlara mür idlik yapacak olanlardır. Lutfî Efendi, dünyada kalıcı olunsa öncelikle peygamberler dahil, mür id konumunda olanların kalacaklarını ancak böyle bir eyin söz konusu olmadı ını anlatmak için, ifadenin çarpıcı olması için böyle bir örnek kullanımı tır denilebilir.

Nice evliyâlar ir âd postunda

Bir kapıdan gelir birinden gider¹⁹⁸⁴

3.10.88. Ha yet

"Kelime olarak, korku, kaygı anlamlarına gelmektedir. Tasavvufî kavram olarak ise, kulun kalbinde hissetti i acı ve üzüntü için kullanılır. Bu da i lemi oldu u günahlar sebebiyle ilerde ba ina gelecek fena halleri dü ünmesinden veya Allah'ın celâl ve heybetinden kaynaklanır. Nebilerin ve âriflerin ha yeti Allah'ın azamet ve

¹⁹⁸² Uluda , age, s. 422.

¹⁹⁸³ Cebecio lu, age, s. 580-581.

¹⁹⁸⁴ s. 186, . 128, k. 2.

kibriyasından hasıl olur."¹⁹⁸⁵ Lutfî Efendi, insanların ölümden sonra yeniden diriltildikleri mah er gününü anlattı ı iirinden alınan beyitte, herkesin sırlarının aç ı çıkacağını ve insanların yaptıkları davran ı ların kar ılı nı bir bir bulacaklarını anlatmakta ve bu hengâmede nsanların toplandıkları yer olan mah er yerinin korku ile doldu unu, herkesin bir kurtulu kapısı sordu unu ifade etmektedir. Mah er günü, insanlar mah er yerinde toplandı ında insanların, herkesten habersiz yaptıklarını dü ündükleri, fakat Allah'ı hesaba katmadıkları davran ı lar ortaya dökülüp, onlar, bu davran ı lara verilecek kar ılı ı gördüklerinde, tela ve korkuya kapılacaklar ve çokluktan kinaye mah er yeri heybet ve korku ile dolacak denilmektedir. Bu noktada herkes bir kurtulu kapısı aramaya ba layacak ve yollar Allah'ın izniyle efaat kapısı olan Hz. Peygamber'e çıkacaktır. Oradaki korku bamba ka bir korku olmalıdır, zira artık hiçbir eyin geri dönü ve telafisi mümkün de ildir.

Herkesin esrârı zâhir olunca

Ki i etdi ini bir bir bulunca

Havf ü ha yet mah er yeri dolunca

Ararlar sorarlar dârü'l-emânı¹⁹⁸⁶

3.10.89. Devr

*"Devr, dönmek demektir. Maddi olarak görülen aleme dü en bir mevcut, önce cemad(cansız), sonra bitki, sonra hayvan, sonra insan ekillerinde tecelli eder, ve sonunda da "insan-ı kamil" ekline dönü ür, Hakk'a vasıl olur. nsan-ı kamile kadar olan çizgiye kavs-i nüzul(ini yarım dairesi), insan-ı kamil ile ba layan Allah'a dönü çizgisine (ula ma) de kavs-i urûc(çıkı yarım dairesi) denir. Kavs-i urûc ile, varlık vücud-ı mutlaka yani aslına döner. Mebde ve meadden bahseden bu harekete devir denir. Buna Bir'den gelen çok'un tekrar Bir'e dönmesi denir. Fakat bu devir reenkarnasyonla kar ı tırılmamalıdır. Ayrıca, devir Mevlevilikte döne döne yapılan semaya da denir."*¹⁹⁸⁷

¹⁹⁸⁵ Uluda , age, s. 226.

¹⁹⁸⁶ s. 642, . Kıyâmet Destânı, k. 31.

¹⁹⁸⁷ Cebecio lu, age, s. 222.

Lutfî Efendi'nin iirlerinde devr kavramı daha ziyade zikir halkasındaki dönü lerin ismi olarak kullanılır. Buna ilaveten tasavvuf edebiyatında, camlar sakinin önünde devrederler veya saki devrederek camlara mey doldurur, bazen de bir cam elden ele devreder ve feyz onunla da ıtılır ki Lutfî Efendi devri bu anlamıyla da kullanılmı tır

Lutfî Efendi, mür idinden zamansız bir ayrılık üzerine yazılmı gibi görünen hasret yüklü iirinden alınan bir beyitte devr kavramını kullanmaktadır. Bir önceki beyitte, elde olmayan ayrılı ın can evime ate dü ürdü ve hayatımı alt üst etti demekle, bunun akabine de, irfan mektebinde aref dersi, kendini bilme dersi okunabilir, fakat, bugün irfan camım halkamızdan devrini kesdi diyerek bu zamansız ve üzücü ayrılı a i aret etmektedir. rfan camı olarak sembolle tirilen, zikir veya sohbet halkasında müridlerine feyz ve irfan da ıtan mür idin gönlüdür. Tekke irfan mektebi, orada okunan ders aref dersidir, tekkedeki halkada ise müridler dolmayı bekleyen camlar ekinde sıralanmı lar ve kendilerine feyz ve irfan dolduracak irfan camını beklemektedirler, irfan camı halkada devredip gelen camı feyz ve irfan doldurarak bir sonrakine geçmektedir ve hep birlikte Allah'ın esmasını anarak devretmektedirler. Ayrıca mür id, müridlerinin sorularına ve sıkıntılarına çözüm bularak onların her biriyle ayrı ayrı ilgilenerek, dini ve tasavvufi sohbetleriyle, verdi i vazifelerle, onları Allah'a layık kul olma yolunda hazırlar ki bu da irfan camının sohbet halkasındaki devridir.

Kâbil-i ders-i arefdır mekteb-i irfânede

Halkamızdan devri kesdi câm-ı irfânım bu gün¹⁹⁸⁸

3.10.90. Nazar- Ehl-i nazar

“Nazar, bakmak, bakı anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta ise, eyhlerin ve ermi lerin müridlere ve sülûk ehline bakı ı ki bu bakı ruhlarına tesir ederek, onlara yeni bir ekil verir, gönüllerini feyzle doldurur, ruhlarını olgunla tırır. Bu nazarın e itici ve yeti tirici bir özelli i oldu u için “veliler müridlerini kaplumba anın yavrularını yeti tirmeleri gibi nazarla yeti tirirler.” denilmi tir. Sufilerin sohbeti gibi nazarları da feyz kayna ıdır.

Nazarla ilgili, nazar ber-kadem kavramı olu turulmu tur. Önüne, ayaklarının üzerine bakmak anlamına gelen bu kavram, Nak ibendi tarikatında, kalbinin huzuru ve

¹⁹⁸⁸ s. 361, . 385, b. 3.

içteki sükun hali bozulmasın diye salike lüzumsuz bakı lardan sakınarak öniine bakmasının tavsiye edilmesidir. İlk sufilerden itibaren gereksiz bakı lardan sakınmak tasavvufi bir esastır."¹⁹⁸⁹

Ehl-i nazar ise, nazar eden mür idler için kullanılan bir kavramdır. Onlar nazar ehli olarak, nazarlarıyla dervi lerine feyz akıtıp, onları yeti tirirler. Lutfî Efendi, eserinde, nazarın mür id ve mürid açısından önemini bir çok defa vurgulamı tır. Bu vurgularda nazarın fonksiyonu ile ilgili kanaat sahibi olmak da mümkündür. Konuyla ilgili verilen ilk örnekte, nazar ehli mür id, ölü gönüle bir nazar etse, öyle bir hayat bah eder ki asla kederin kalmaz denilmekte ve nazarın hayat verme fonksiyonundan bahsedilmektedir. Ölü gönülleri diriltmek için sâ nefesi gibi bakı lar gerekmektedir ki bu bakı larda mür idlerde mevcuttur. Ölü gönüller nazarla dirilip, Allah'ı zikrederek kendini toparlamakta ve Allah a kıyla kanatlanmakta ve kederden uzak bir hayata sahip olmaktadır.

Bir nazar etse e er ehl-i nazar mürde dile

Bir hayât bah ede ki kalmaya hergiz kederin¹⁹⁹⁰

Nazarı çeken unsurlardan biri de himmet olarak belirtilmi tir. Efe Hazretleri, buna i aret ederek, göz nurum beline himmet kemerini ba la ki, nazar ehlinin nazar etmek için seçtiklerinden olası demektedir. Nazara nail olmak için gayret de gerekmektedir, ki i eliyle, diliyle, haliyle, gönlüyle bir ekilde hak etti inde mür idin nazarı, Allah'ın izniyle kendisine yönelmekte ve bu nazara nail olan kısa sürede, katedilmesi mümkün olmayan manevi mesafeler katetmektedir.

Ba la nûr-i basarım meyâne himmet kemerin

Olasın müntehab-i manzûri ehl-i nazarın¹⁹⁹¹

¹⁹⁸⁹ Uluda , age, s. 402.

¹⁹⁹⁰ s. 422, . 476, b. 2.

¹⁹⁹¹ s. 422, . 476, b. 1.

Efe Hazretleri, bir ba ka beyitte de, insan için saadetli zamanın tanımını yapmı tır. Beyitte, insan için en mutlu zaman, yârinin kendisini yârân edindi i ve bu çaresiz kuluna nazar etti i zamandır denilmektedir. Â ık için en büyük saadet, ma ukunun a kına cevap vermesi ve kendisini yâr edinmesidir, bunun da ötesinde mutluluk veren ey ise, ma ukunun edece i nazardır ki, â ık bununla en büyük saadete ula ır.

Ne seâdetli zemân yâr seni yârân edine

Bir nazar eyleye yâr bende-i bî-çâresine¹⁹⁹²

3.10.91. Üstâd

Üstâd, kelime olarak ö retmen anlamındadır. Tasavvufta ise mür id-i kamil için kullanılan bir terimdir. Ö retmenin ö rencilerini yeti tirdi i gibi, mür id-i kamil de müridlerini yeti tirir. Lutfî Efendi, örnek olarak verilen dörtlükte üstadı, a k yolunun yolcusuna bu yolun usulünü ve sırlarını ö reten ki i olarak ele almı tır. Dörtlük, gönle hitaben yazılmı bir iirden alınmı tır. Örnekte, gönül alan güzelin yüzüne bir bakı ile keman ka lı güzellerin dârına çekildim, çünkü â ık olanlar yârine kurbân olur, ey gönül senin üstâdın böyle mi emreder denilerek, bu noktada gönlün bir itirazı oldu una i aret edilmektedir. Efe Hazretleri, gönlün üstâdından ve onun gönlü e itmesinden bahsetmi tir.

Lutfî-ve ebrû-kemânlar dârına

Bir nazarla dilberin dîdârına

Â ık olan kurbân olur yârına

Böyle mi emreder üstâdın senin¹⁹⁹³

¹⁹⁹² s. 492, . 574, b. 3.

¹⁹⁹³ s. 432, . 489, k. 4.

3.10.92. ükr- âkir

“ ükür, nimet vereni övmek demektir. Bu övgüde ki i, üzerindeki nimetini bildi ini gösterecek ekilde onu över ve kalbi saygıyla dolu iken nimetlerin ona ait ve kendisince de erli olduklarını itiraf eder. Bir görü e göre ükür, ki inin Allah’ın verdi i nimetleri veya kendisinden uzakla tırđı ı sevimsiz eyleri gere i gibi dü ünmesi demektir; vermek veya uzakla tırmak nefis veya bedenle veya dünya ve ahiretle ilgili olabilirler. Ayrıca Allah’a yaratmasından dolayı, ardından hidayet ve ba arıya erdirmeye nimetine kar ı ükürdür; ardından emirlerini yerine getirebilme nimetinden dolayı ükür; dördüncü olarak kemâl mertebesine ula mak nimetine kar ı ükürdür. Bu ba lamda ükre, do ruluk, tevazu, haya, ahlak, ba kasını tercih, cömertlik ve fütüvvet de girer. Çünkü bu nitelikler nimeti itiraf edip, ükrü yapabilmek için zikretti imiz özelliklerle nitelenmi seçkinlerin huylarıdır.”¹⁹⁹⁴

âkir ise, ükreden anlamına gelmektedir. Dini ve tasavvufi açıdan kulun ükreden bir kul olması önemlidir. Zira hemen her kulun hayatı ükredece i maddi ve manevi nimetlerle doludur. Dini ve tasavvufi açıdan çok önemsenen bu kavramları Lutfî Efendi de önemsemi ve iirlerinde kullanarak, insanlara ükrü tavsiye etmi tir. Konuyla ilgili ilk örnekte, Allah’ı zikretmenin ükreden kullar için tevhid nuru oldu u ifade edilmi tir ki yukarıdaki açıklamalarda geçti i gibi âkir kul kendisine lutfedilen bu nura da ükredecektir.

Cân bah eder zâkirlere

Nûr-i tevhîd âkirlere

Bak zikirde mahirlere

Yüzünde nûr ayândır bu¹⁹⁹⁵

Di er örnekte ise, Allah’a dayan ve her iki cihanda da O’nun keremini bul, denilmekte ve iman nimeti için Allah’a âkir olunmasının gereklili i ifade edilmektedir. Hadiste de ükreden kulların nimetinin artaca ı, zira ükrün nimeti artırdı ı ifade

¹⁹⁹⁴ Kâ ânî, age, s. 315-316.

¹⁹⁹⁵ s. 436, . 496, k. 5.

edilmi tir¹⁹⁹⁶. Allah'a dayanmak ve her iki cihanda saadete ermek, iman nimeti vesilesiyle meydana gelmektedir. Böyle bir nimete ükretmemek nankörlük olacağı için, akir olmak gerekmektedir.

Allah'a dayan bul keremin her dü-cihânda

Ni'met-i îmâne ne kadar olmalı âkir¹⁹⁹⁷

3.10.93. Fuzalâ

Fuzala, fazilet sahibi kişiler anlamında kullanılmaktadır. Fazilet sahibi kişiler kendilerinde potansiyel olarak bulunan iyi yönleri geli tirip, olgunla tırırlar. Böylece çevrelerine iyilik ve pozitif enerji saçarak, insanların yardımına ko arlar. Lutfî Efendi, Erzurum destanında, ehri överken, onun mü kil halleden alimlerinin oldu unu, mutluluk ve huzur bah eden fazilet sahiplerinin oldu unu ve öhretleri yayılmış ulularının oldu unu belirterek, bu özelliklere sahip olan ehri Allah'a emanet etti ini ifade etmi tir. Bu dörtlükte de belirtildi i gibi, fazilet sahipleri etraflarına huzur bah eder.

Mü kil halleyeyen ulemâsı var

Safâ bah eyleyen fuzalâsı var

öhret- îâr yine küberâsı var

Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum¹⁹⁹⁸

¹⁹⁹⁶ Resulullah (sav) ile birlikte Mekke'den çıktık. Medine'ye gitmeyi arzu ediyorduk. Yolun bir yerine (Azvera'ya) ulaınca, Aleyhissalatu vesselam ellerini kaldırıp Allah'a dua etti ve secdeye kapandı. Uzun müddet öyle kaldı. Sonra kalkıp yeniden ellerini kaldırdı, bir müddet (öyle kaldı). Sonra tekrar secdeye kapandı. Bu şekilde üç kere secde yaptı. Sonra dedi ki: "Ben Rabbimden talepte bulundum ve ümmetime efaat ettim. Rabbim, ümmetimin üçte birini bana verdi. Ben de Rabbim için ükür secdesine kapandım. Sonra barmı yerden kaldırıp, ümmetim lehinde tekrar (ma firet için) talepte bulundum, bana ümmetimin üçte birini daha verdi, ben de Rabbime ükür secdesinde bulundum. Sonra barmı kaldırdım ümmetim için tekrar talepte bulundum, bana ümmetimin son üçte birini de verdi, ben de Rabbime ükür secdesine kapandım." Ebu Davud, Cihad 174, (2775).

¹⁹⁹⁷ s. 223, . 184, b. 2.

¹⁹⁹⁸ s. 656, . Erzurum Destânı, k. 6.

3.10.94. Hüsn-i Zan

Hüsn-i zan, dini ve tasavvufi olarak çok önemli bir kavramdır. Kelime anlamı olarak, güzel düşünme demektir. Dişerleri hakkında iyi düşünceyi belirtir ve su-i zan olarak ifade edilen bakışları hakkında kötü düşünmenin zıddıdır. Hüsn-i zan, bireysel ve toplumsal açıdan son derece önemlidir, zira insanlar düşündükleri ve söyledikleri şey bir süre sonra inanmaya başlarlar. Bundan dolayı, kötü olmadığı halde kötü denilen bir insan toplumda kötü zannedilecek, belki kötülüğe baskılayacak, dedikodu, haset, kin ve nefret ve bunun sonucunda ortaya çıkan iddet de hüsn-i zannın ihmal edildiği toplumlarda kısa sürede yayılacaktır. Kur'ân'da da insanlara hüsn-i zan tavsiye edilmektedir¹⁹⁹⁹. Su-i zandan ise kaçınılması ısrarla istenmektedir. İslâm dininde, insanlara bakışlarının değil kendi hatalarıyla ve eksiklikleriyle meşgul olmaları ve düzeltmeye çalışmaları tavsiye edilmiştir, kendini görmeyip bakışlarıyla meşgul olanların sonunda hüsrana uğrayacakları vurgulanmıştır. Ayrıca Müslümanlara, bireyi ve toplumu yıkıcı değil yapıcı davranışlarda bulunmaları öğütlenerek, yapıcı bir davranış olan hüsn-i zan tavsiye edilmiştir, yıkıcı davranış olan su-i zan ise, yasaklanmıştır.

Lutfî Efendi de, konuyla ilgili örnekte, tavsiye edilen zanna karşı aret etmiş ve vahdeti vurgulamıştır. Beyitte, cennette iki bir yoktur denilerek, zaman, mekan, azlık çokluk gibi sınırların dünyaya ait olduğunu ifade edilmiştir, beytin devamında ise, Efe Hazretleri, Rabb'inin merhameti ve rahmetiyle ilgili hüsn-i zannı olduğunu ve bu güzelliklere nail olma konusunda ümitli olduğunu ifade etmiştir.

Giderim cennete iki bir yokdur

Husn-i zannım Hâlık'ıma pek çokdur²⁰⁰⁰

¹⁹⁹⁹ Ey iman edenler! Zannın bir çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurunu ara tırmayın. Biriniz diğerini arkasından çeki tirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Üpşesiz Allah, tevbeyle çok kabul edendir, çok merhamet edendir49/12. (Peygamber'in emri hakkında) o yalancı uyduranlar içinizden bir gürühtür. Bunu kendiniz için kötü sanmayın, o sizin için hayırlı olmuştur. O kimselerden her birine kazandırdığı günah karışıklığı ceza vardır; içlerinden elebaşılık yapana ise büyük azap vardır24/11. Erkek ve kadın müminlerin, bu iftirayı ittiklerinde kendi vicdanları ile hüsnü zanda bulunup da, «bu apaçık bir iftiradır» demeleri gerekmez miydi? 24/12

²⁰⁰⁰ s. 157, . 94, bend 1.

3.10.95. hvân

“Kelime olarak karde anlamındadır. Tasavvufta ise, belli bir tarikate ve eyhe ba lı olanlar birbirinin karde i (ihvan), bunun dı nda kalanlar ecnebi, a yar, digerân(ba kaları)dır. Bazı hallerde yabancıların tarikat âyinlerine alınmaları, eyhin özel sohbetine katılmaları hiçbir tarikatte uygun görülmemi tir. Belli bir tarikat mensupları, bir aile gibidir. eyh, baba ve peder(ata), eyhin karısı ana-bacı ve validedir. Müridler ise eyhin evladıdır. Bu evlat yekdi erinin karde i (ihvanı-biraderi)dir.”²⁰⁰¹ Lutfî Efendi de ihvan kavramını, tasavvufi anlamıyla kullanmı tır ve bununla müridlerini, tarikat yolda larını kastedmi tir. Konuyla ilgili ilk örnekte, müridlerini anlatıp, onlara tavsiyelerde bulunmakta, ayet ve hadislere telmihte bulunmaktadır. Dörtlükte, canları kurtulu evine götürerek, karde lerinizin canlarına iman ziyafeti verdiniz denilmekte ve Allah Teâlâ'nın ezelden, ehl-i imane merhamet edenin kendinin dostu oldu unu açıkladı ı söylenerek ayete²⁰⁰² telmihte bulunmaktadır.

Zıyâfet verdiniz ihvân-ı câne

Götürdüz cânları dârü'l-emâne

Ezelden Hak beyân etmi ki dostum

Odur ki rahm ede ehl-i îmâne²⁰⁰³

kinici örnekte ise, ihvan kavramı biraz daha genelle tirilerek kullanılmı tır. Burada sadece tarikat mensupları de il di er inananlarda kastedilerek tavsiyelerde bulunulmu tur. Lutfî Efendi, inanan karde lerine Allah'ın selamıyla söze ba lamı ve Zilhicce ayının ilk on günlük kısmının zamanın sultanı oldu unu ve bu günlerde kılınan namazın ve tutulan orucun faziletinin yüksek ve makbul oldu unu, zira bu günlerde Rahmân'ın rahmet kapılarının açık oldu unu ifade etmi tir. Dörtlü ün giri indeki

²⁰⁰¹ Uluda , age, s. 260.

²⁰⁰² Muhammed Allah'ın elçisidir. Onun beraberinde bulunanlar, inkarcılara kar ı sert, birbirlerine merhametlidirler. Onları rükua varırken, secde ederken, Allah'tan lütuf ve ho nudluk dilerken görürsün. Onlar, yüzlerindeki secde izi ile tanınırlar. te bu, onların Tevrat'ta anlatılan vasıflarıdır. ncil'de de öyle vasıflandırılmı lardı: Filizini çıkarmı , onu kuvvetlendirmi , kalınla mı , gövdesi üzerine dikilmi , ekincilerin ho una giden ekin gibidirler. Allah böylece bunları ço altıp kuvvetlendirmekle inkarcıları öfkelenendirir. Allah, inanıp yararlı i ler i leyenlere, ba ı lama ve büyük ecir vadetmi tir48/29.

²⁰⁰³ s. 492, . 575, k. 1.

mısradan da anlaşıldığı üzere, hitap genellikle arzetmekte ve bütün inananlar kastedilmektedir.

Selâmün aleyküm ihvânı îmân
 Ar-i Zilhicce'dir sultân-ı ezmân
 Bu günlerde efdaldır sıyâm u kıyâm
 Açılır ebvâb-ı rahmet-i Rahmân²⁰⁰⁴

Son örnekte ise Efe Hazretleri, ihvanına ve dostlarına dua etmektedir. Allah'tan onları, katında ereflendirip, makbul etmesini istemektedir. Burada da ihvan kavramıyla ayrırlıklı olarak müridlerini kastedtiği dü üncesi uyanmaktadır.

Kamu ahabb u ihvânımı yâ Rab
 ereflendir katında eyle makbûl²⁰⁰⁵

3.10.96. Vîrâne

*“Vîrâne, harab yer, yıkıntı anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufta ise, hoş görülen derbeder dervi , ehl-i harabat anlamlarında kullanılır. Üstü ba ı toza topra a belenmi nice kimseler var ki, Allah onların dile ini kabul eder, bir dedi ini iki etmez. Altınlar ve kıymetli maddeler, kimsenin bir ey ummadı ı vîrâne ve harâb yerlerde bulundu u gibi, manevi cevherler de, kimsenin bir ey ummadı ı üstü ba ı toza topra a belenmi derbeder dervi lerde bulunur.”*²⁰⁰⁶ Maddi olan her ey günün birinde virane olmaya adaydır. Dolayısıyla tasavvufta görüntü önemsenmemi , öz önemsenmi tir, kaldı ki hatıralar, sevinç ve üzüntü dolu ya anmı lıklar, hep viranelerin pörsümü görüntüsü altından, gören gözlere gülümser ve çok ey anlatır. Konuyla ilgili ilk örnekte, yukarıda da açıklandı ı gibi gizli hazinelerin daima vîrânelerde saklandı ı söylenmektedir ki bu mısra hem gerçek anlamıyla hem de mecaz anlamıyla kullanılmı tir. Buradan çıkarılacak mecaz anlam ise görüntü olarak mütevazi, kendini

²⁰⁰⁴ s. 405, . 451, k. 1.

²⁰⁰⁵ s. 630, . Efrâd-ı Ümmet-i Muhammed'e, b. 12.

²⁰⁰⁶ Uluda , age, s. 569.

belli etmeyen, dı arıdan bakıldı nda fazlasıyla sıradan görünen insanlarda büyük manevi hazinelerin gizli olabilece i, dolayısıyla insanları dı görünülerine göre de erlendirmek gerekti idir.

Daima vîrânelerde kenz-i pinhân gizlidir²⁰⁰⁷

kinci örnekte ise, vîrâne olan gönüldür. Lutfî Efendi, Rabbim virane gönlümü, âh ve inleme yeri kıl ve lutfederek gözümü Rahmân'ın suretine, yoluna yeti tir diye dua etmektedir. Vîrâne gönül, âh ve inlemelerle ma'mur olacak ve yüce lütufla gönül gözü Rahmân'a ula acaktır.

Yâ Rab dil-i vîrânemi kıl âh u enîn-gâh

Lutfunla gözüm sûret-i Rahmân'a yeti dir²⁰⁰⁸

Efe Hazretleri, felâket sahrasına dü en mecnûnları bir seyr et, gam kö esine dü en vîrâne neler eyler diyerek, mecnûn ile vîrâne arasında bir ba lantı kurmu tur. Sahraya dü en mecnûn, peri an haldedir, fakat bu durumdan ikayetçi de ildir, gam kö esindeki vîrâne de görünü te peri an haldedir, ancak her ey görüntü de ildir ve o görüntünün altında sırlara â ina olup feyz alan ve halinden memnun olan bir kimse bulunmaktadır.

Sahrâ-yı felâketde mecnûnları bir seyr et

Kû e-i küdüretde vîrâne neler eyler²⁰⁰⁹

Peri yüzlü â iklara rehber olan onları vîrâneye sevk eyler, zira en kıymetli hazineler vîrânelerde gizlidir ve vîrâne ve kendinden habersiz görünen dervi lerde nice sırlar gizlidir. Â iklara rehber olan mür id de bu sebepten onları, ilahi sırlara â ina olabilsinler diye vîrânelere yönlendirmektedir.

²⁰⁰⁷ s. 418, . 470, b. 4.

²⁰⁰⁸ s. 239, . 207, b. 3.

²⁰⁰⁹ s. 200, . 152, b. 2.

Lutfî bu perî-peyker-i u âka olan rehber
Vîrâneye sevk eyler vîrâne neler eyler²⁰¹⁰

3.10.97. Tevhîd

“Tevhid, kelime olarak birlik anlamına gelmektedir. Tasavvufta ise, Allah’ın zatını aklen tasavvur edilen edilen ve zihnen tahayyül edilen her eyden tecrid etmektir. Tevhid, bir görme, bir bilme halidir. Sûfî sadece Bir’i görür, sadece Bir’i bilir. O’ndan ba ka varlık oldu unu ne görür, ne bilir. Tevhidin hakikatine eren Bir’den ba kasını unuttur. Muvahhid ve tevhid ehli, nefsinden fani ve Hak ile bâkî, a k, cezbe vecd ehlidir, isti rak ve mest olan sâliktir. Halkın tevhidi Bir i itmek, aydınların tevhidi Bir bilmek, seçkinlerin tevhidi Bir görmektir. Tevhid iki türdür: 1- Kusûdi tevhid: sadece Allah’ın kasd ve irade etti i eyi kasd etmek ki, bu noktada kul, kendi iradesinden fânî, Rabb’ının iradesiyle bâkîdir. Selefîn tevhidi budur. “Lâ-maksude illallah”. 2- uhûdî tevhid: Vecde gelen ve kendinden geçen salikin sadece Hakk’ı görmesi ve masivayı görmemesidir. Bunlar isti rak halinde iken masivayı ve çoklu u görmezler. Ama kendilerine geldikleri zaman mâsivânın varlı nı kabul ederler. Ik sûfîlerin tevhidi budur. Buna vicdani ve zevkî tevhid de denir. Lâ-me hude illâllah.”²⁰¹¹

Kelime-i tevhid ise, Lâilahe illallah lafzıdır ki zikirlerin ba nda gelir, insanlar Allah’ın birli ini bu kelimeyle ifade ederler. Lutfî Efendi de kelime-i tevhidin önemini müstakil bir iirle anlatmanın yanında, onu zikir ekindeki ilahilerinde nakarat olarak da kullanmı tır. Kelime-i tevhidin önemini anlattı ı iirinin ilk beytinde, gönül gülbahçesi, tevhid ile güller açar ve yedi fele i geçerek, tevhid sayesinde Ar ’a uçar denilmektedir. Zira Lâilahe illallah zikri, manevi âlemde yükselmeye büyük mesafeler katettiren bir zikirdir. Sûfî bu zikir sayesinde yüksek makamlarda farklı hallere mahrem olur. Gönül gülbahçesinde vahdeti temsil eden goncalar tevhid ile yeti ir.

Gül-gülistân-ı gönül güller açar tevhid ile

Yedi eflâki geçer Ar ’a uçar tevhîd ile²⁰¹²

²⁰¹⁰ s. 200, . 150, b. 5.

²⁰¹¹ Uluda , age, s. 534.

²⁰¹² s. 484, . 562, b. 1.

Gönül alan güzelin yüzünün nûrunu seyreden, benli ini terk eder ve tevhid ile nefsinin biçer. Zira tevhid birliktir ve onun geldi i yerde benli e yer yoktur, güzelin yüzünün nûrunu seyreden de bu nura gark olup kendini unuttur.

Nûr-i dîdâr-ı dilârâyı güzel seyr kılan

Terk eder benli ini nefsi biçer tevhîd ile²⁰¹³

Devamındaki beyitte ise, tevhid ile muhabbet kanatlarını çırparak uçar ve makamları geçerek maksuduna erişir denilmektedir. Zikreden kul, dilindeki zikri kalbine indirdi inde gönlü Allah a kî ile dolar ve bu a k ile kanatlanarak makamları geçer ve istedi ine ulaşır.

Yeti ir maksûduna kat-‘ı makâmât ederek

Per-i pervâz-ı muhabbetle uçar tevhîd ile²⁰¹⁴

Tevhidin bir ba ka özelli i ise, kendisine sahip olana, Hakk’ı batıldan ayırt etme yetisi kazandırması olarak ifade edilmiştir. Beyitte, tevhid sırrını ba nda mücevherlerle bezenmiş bir tac gibi ta ıyan, Hakk’ı batılı tevhid ile güne gibi seçer denilerek Hakk’ın batıldan tevhid vasıtasıyla ayrıldı ına dikkat çekilmiştir.

Sırr-ı tevhîdi serinde edinen tâc-ı güher

Hakk’ı bâtlı güne -ve seçer tevhîd ile²⁰¹⁵

Konuyla ilgili son örnekte ise, ferâset nûru imanın bir kıvılcımı, ı ı ıdır ki, ona sahip olan kimseler tevhid ile, lâhî meyın ma’nasından içerler ve a kın yakıcılı nda yanarak feyz alırlar denilmektedir. nsan inanarak, olaylara derinlemesine bakmayı ve onlardaki sırları görmeyi ö renir ve ferâset nûru kazanır, bu kazanç ise onu ilahi a ka

²⁰¹³ s. 485, . 562, b. 2.

²⁰¹⁴ s. 485, . 562, b. 3.

²⁰¹⁵ s. 485, . 562, b. 4.

düürmeye yeterli gelir. Kul bu a k ile yanarken a kını, yangını artırması için Allah'a dua eder, zira onun istedi i, aradı ı ve özledi i tam olarak budur.

Lutfiyâ nûr-i ferâset îmânın u'lesidir

Mey-i ma'nâ-yı lâhî'den içer tevhîd ile²⁰¹⁶

3.10.98. Mahmûr

*“Mahmûr, kelime olarak, sarho lu un verdi i sersemlik, uyku basmı , a ırla mı göz, baygın göz anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufta ise, kendinden geçme hali olarak tarif edilmektedir.”*²⁰¹⁷ Â ık, ma' ukun etkisiyle mahmûrdur. Ezelde ruhtar âleminde âlemlerin Rabbiyle, hembezm olmu , O'na, O'nu her zaman hatırlayıp, her yerde ve artta O'nun emirlerini yapmaya özen gösterece ine söz vermi ve kul, bu ahidle menin akabine, sınanmak için dünyaya gönderilmi tir. Ezeldeki bu bezmde yaratıcısına â ık olan ruh, dünyada mahmur bir halde bulunmakta ve ayrılık acısı içerisinde kıvrılmakta, asli vatanının ve ma' ukunun hasretiyle yanmaktadır. Efe Hazretleri de konuyla ilgili beytinde ezel mahmuru derken bunları kassetmi tir. Beyitte, mey susuzlu u cân ipine tesir eder, ezel mahmurunu hayran gözlere yeti tir denilmekte ve ezel mahmurunun gönül gözlerinin hayrân oldu u, ezelde gördü ü ma' ukunun hayaliyle mest ve hayran günlerini geçirdi i ifade edilmektedir.

Hem te ne-i mey te'sîr eder ri te-i câne

Mahmûr-i ezel dîde-i hayrâne yeti dir²⁰¹⁸

3.10.99. Â üfte

Â üfte kelimesi, sözlükte, çıldırırçasına seven bu yüzden peri an bir halde, ba tan çıkmı , deli gibi olan anlamlarında kullanılmaktadır. Ayrıca bu kelimeye halk arasında, iffetsizlik gibi olumsuz anlamlar da yüklenmi tir. Tasavvufi kullanımlarda ise, tutkuyla sevdi i için gözü bir ey görmeme, peri an bir halde olma kastedilmi tir. Lutfî

²⁰¹⁶ s. 485, . 562, b. 5.

²⁰¹⁷ Uluda ,age, s. 344. / Cebecio lu, age, s. 483.

²⁰¹⁸ s. 256, . 230, b. 4.

Efendi'nin iirlerinde de bu anlamdadır. Konuyla ilgili verilen örnekte, gönlümüz peri an, öyle bir zayıf, güçsüz, inleyici ve tutkun â ik olduk ki, gönül içinde hazine barındıran viraneye döndü, üstâdım ise hâlimin farkına vardı ve onu tamire gelmekte denilmektedir. Anlatılan durum olumsuz gibi görünse de aslında hem â ik hem de ma' uk için olumlu ve istenen bir durumdur. Virane gönlü tamir etmek için üstâdın te rif etmesi, bir â ik için çok yüce bir devlettir ve dolayısıyla arzulanan bir eydir, bu güzelli e sebep olan ise â 1 ın â üfte hali ve a layıp inlemeleridir denilebilir.

Öyle bir zâr-ı zebûn â üfte-hâl olduk bugün

Bu dil-i vîrânemi tâ'mire üstâdım gelir²⁰¹⁹

3.10.100. Hevâ

*“Hevâ, kelime olarak, heves, arzu, istek anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufta ise, nefsin tabiatın gereklerine ve eriatın hükümlerinden yüz çevirmeye yönelmesi anlamında kullanılmaktadır.”*²⁰²⁰ Bu durumda nefis, er'i ölçülere bakmayarak ho una giden eylere yönelir. Bundan dolayı, heva ve nefis kavramları birlikte kullanıldı ında, hevâ-yı nefis(nefsin hevası) ekinde bir tamlama ortaya çıkar ki, nefsin istekleri, arzuları anlamına gelir. slâm dini, inananlara hevâlarına uymayı yasaklamı , onlarla mücadele etmeyi ö ütlemitir. Tasavvuf ise neredeyse bütünüyle nefsin hevâ ve heveslerinin e itimidir. Bunun için çe itli mertebeler tayin edilmitir ki bunların son a amasında nefsin hevâlarından tamamen kurtulup, Allah'ta fani olunur. Sûfî'nin hedefi, hevâlardan geçip fenâfillaha ula maktır. Fakat bu e itim yolculu u kolay bir süreç de ildir. Yol üstünde engeller çok ve çetindir, ancak a ılmaz de ildir. Lutfî Efendi'nin iirlerinde de hevâyâ uyma, dinen istenmeyen bir durum olarak ifade edilmi , inananlara nefis terbiyesi ve irade kontrolü tavsiye edilmitir. Konuyla ilgili ilk örnekte, kitabın emrini atıp da nefsinin isteklerine gitme, dinini dünyaya satma, daima Allah'ın rızasını gözleyerek hayatına yön ver denilmektedir. Hevâ kelimesi nefis kelimesiyle birlikte kullanılarak tamlama olu turulmu ve nefsin istekleri kastedilmitir. Bu örnekten , ayrıca, nefsin arzularının pe ine takılanların ne gibi hatalara

²⁰¹⁹ s. 258, . 233, b. 2.

²⁰²⁰ Kâ ânî, age, s. 570.

dü ebilecekleri de ifade edilmi tir. Dörtlükte, onlar Kur'ân'ın emirlerine aykırı davranıp, dinlerini dünyaya satabilirler denilmektedir.

Hevâ-yı nefsine gitme

Kitâbın emrini atma

Bu dîni dünyâya satma

Rızâ-yı Bârî'yi gözle²⁰²¹

Efe Hazretleri, ya adı ı sosyal çevreye, toplumdaki de i meye bakıp kaygılanmı ve bu kaygılarını ve memnuniyetsizli ini a a ıda verilen örneklerde ifade etmi tir. İlk dörtlükte, Kur'ân'a ve sünnete ra betin, ilginin kalmadı ını, Allah'a muhabbetin ise olup olmadığı konusunda tereddüt ya adı ını ifade etmekte, insanların nefislerinin arzularına ve ehvetlerine uyduklarını anlatmakta ve bu halde iken Allah'ın kendilerini kabul edip etmeyece ini sorgulamaktadır ki, aslında Allah'ın kabulü için halin de i mesi ve hevânın terk edilmesi gerekti ini vurgulamaktadır.

Kitâba sünnete yok bizde ra bet

Cenâb-ı Mevlâ'ya var mı muhabbet

Hevâ-yı nefsinde tâbi-'i ehvet

Aceb Allah bizi kabul eder mi²⁰²²

Di er örnekte ise, insanların himmetlerinin hevâları oldu u anlatılmakta ve ilimden ve âlimlerden ra betin kesildi i, erî'ate hürmet kalmadı ı herkesin hevâsının pe inde ko tu u ve eytanın devletinin uyandı ı anlatılmaktadır. Ayrıca, insanların, hevâlarının pe ine dü tüklerinde dinden uzakla tıkları ve eytanı sevindirdikleri ifade edilmi tir.

²⁰²¹ s. 452, . 518, k. 10.

²⁰²² s. 553, . 661, k. 6.

Im ü ulemâdan kesildi ra bet
 Emr-i erî'ate kalur mı hürmet
 Herkes hevâsının yoluna himmet
 Lutfiyâ devlet-i eytân uyandı²⁰²³

Son örnekte ise, nefse tabi olma fikri ve alı kanlı ı bütün zihni ve gönlü kapladı ve eytanların yolu her tarafı tuttu, helal ve haram ayırt edilmeyince, insanlar karınlarına, yemek diye kan ve irini doldurdular, zira helal olmayan malı yemek, duyulması bile hoş gitmeyen ve bulantı olu turan kan ve irini yemekten daha kötü olarak ifade edilmiştir. Haram yemenin ve yedirmenin fenalı ı, ayet ve hadislerde sıklıkla üzerinde durulan konulardan biridir, ebeveynler kendileri haram yemediği gibi sorumlulukları altında bulunanlara da yedirmemekle yükümlüdürler. Fakat, beyitte, hevâ gözü ve gönlü tutunca eytan insana hakim olmakta ve buna imkan kalmamaktadır, zira o insanda helal haram ayırdetme diye bir kaygı kalmamaktadır denilmektedir.

ttibâ-ı hevâ aldı derûnu
 Tarîk-ı eyâtîn dutdu berûnu
 Doldurdu karnına kanı irini
 Fark-ı helâl harâm çekildi gitdi²⁰²⁴

3.10.101. Ruh- ervah

*“Ruh, sözlükte can, nefes, canlılık, en mühim nokta, öz kelimeleriyle karılanıdır. Tasavvufî kavram olarak ise, insan latîfesi anlamıyla karılanıdır.”*²⁰²⁵
“Sûfî psikolojisi tekamül prensiplerine dayalı bir insan rûhu modeli içerir. Ruh yedi yön ya da boyuta sahiptir: madeni, nebâtî, hayvânî, insanî, rûhî, sırrî ve sırların sırrı

²⁰²³ s. 538, . 641, k. 5.

²⁰²⁴ s. 522, . 619, k. 6.

²⁰²⁵ Kâ ânî, age, s. 274.

boyutlarında. Bunların her birisi yedi bilinç düzeyine sahiptir. Tasavvufta hedef; hepsinin denge ve uyum içinde çalı masıdır. Bizler akıl ve bedenden daha fazlasıyız. Nereden geldi imizi ve nereye gitmekte oldu umuzu bilmek önemlidir. Ruhumuz biz dünyaya gelmeden önce de vardı ve biz öldükten sonra da var olmaya devam edecek. Hedefimiz kendi içimizdeki bu ilâhî kıvılcımı ke fetmek ve kutsal do amızın batınî rehberli inde ya amayı ö renmektir.

Eserde, ruhun boyutlarından ele alınan sırrî ve sırrın sırrı boyutlarına da burada kısaca de inilecektir. Gizli yani sırlı ruh, Allah(cc)'ı hatırlayan yanımızdır. Gizli ruh ve Batınî bilinç (batınî idrak) iç kalpte yerle iktir. Bu ruh nereden geldi ini ve nereye gidece ini bilen ruhtur. Bir sûfî üstadı öyle der: “beden tamamen karanlıktır; onun lambası ise Bâtınî bilinçtir. E er ki i hiçbir bâtinî bilince sahip de ilse, ebediyete kadar karanlık içinde kalacaktır. Sırr-ül esrâr mutlak a kın, zaman ve mekândan münezze olanı içerir. Bu, Allah(cc)'ın Hz. Âdem'e, yani insano luna üfledi i orijinal ruhtur. O bizim özümüzdedir; ruhun ruhudur. çimizdeki saf ilâhî kıvılcımdır. Bu nedenle insan olma imajımızın geni lemesi gerekmektedir. Bizler yalnızca dü ünen hayvanlar olmadı umuz gibi yalnızca ki ilikten(nefs) ibaret de iliz. Bizler beden ve ki ilik kabına konulan ve birbirine ba lanan kutsallarız. Manevi büyüme ve idrak kapasitemiz neredeyse sınırsızdır. Sûfî zikir adeti bizi içimizdeki a kın sırr-ül esrarı yeniden ke fetmeye götürecek ekilde tasarlanmı tır. E er kar ula tı umuz herkesin ilahi bir ruha sahip oldu unu hatırlayabilirsek, herkese büyük bir saygı ve e fkatle muamele ederiz; bütünlü kilerimiz de i ir ve ya amlarımız kökünden de i ime u rar.”²⁰²⁶

Ayetlerde ise ruhun mahiyetinin gizli bırakıldı ı ifade edilmektedir²⁰²⁷. nsanın dünyaya bakan tarafı beden Allah'a ve manaya bakan tarafı ise ruhtur denilebilir. nsan bedenle dünyaya ba lanırken, ruhla, ma'na âleminde pervâz eder. Lutfî Efendi'nin iirlerinde de ruh kavramı, insanın manevi boyutunu anlatmak için kullanılmı tır. Na't oldu u sanılan iirden alınan konuyla ilgili ilk örnekte, rûha gıda, kalbe cila veren parlak kadehin kadri, kıymeti pek yücedir denilmektedir. Bentde, Hz. Peygamber insanlar için güzel bir örnektir ve onu anıp, salat ve selam yollamak,onun gibi olmaya

²⁰²⁶ Frager, age, s. 31, 120-123.

²⁰²⁷ Ey Muhammed! Sana ruhtan soruyorlar. De ki: «Ruh Rabbimin bildi i bir i tir ve size ilimden ancak az bir ey verilmi tir17/85.

çalı mak inananların kalplerini parlatıp ruhlarını besler denilmektedir. Onun kıymeti ise paha biçilemeyecek ölçüdedir.

Bir rûha gıda kalbe cilâ câm-ı mücellâ

Pek kadri mu ‘allâ²⁰²⁸

İkinci örnekte ise, ma’ ukun â ıka iltifatına i aret edilmektedir. Â ıka ma’ ukundan her ne gelirse gelsin yüksek ruhlar için bu cennet kevseri de erindedir, zira onlar olayların hikmetini anlayabilirler. Layık olana elbette hediye verirler, â ık da ma ukunun iltifatına layık oldu unda sevgilisi onu, içinde ta ıdı ı sırlara â inâ eder. Burada yüksek ruhlar ifadesi, hikmeti anlama yetene i ve basiret kazanımı kimseler anlamında kullanılmı tır. brahim Tennûrî’nin ifadesiyle böyleleri için:

Gelse Celâlinden cefâ

Yahut Cemâlinden vefâ

kisi de câna safâ

Kahrın da ho lütfun da ho ²⁰²⁹

Diyebilmek gayet kolaydır. Zira onlar için ma’ uklarını olan Allah’tan ne gelse onlar için iltifattır ve cennet kevseri hükmündedir.

Ma ‘ ûkundan her ne gelse â ıka

Kevser-i cennetdir rûh-i fâika

Verirler hediye elbet lâyika

Sadr-ı esrârına â inâ eyler²⁰³⁰

²⁰²⁸ s. 376, . 404, bend 7.

²⁰²⁹ Cebecio lu, age, s. 121.

²⁰³⁰ s. 170, . 105, k. 4.

A a ıda verilen örnekte ise ruhla ilgili kullanım deyim eklindedir.Örnekte, bu ne zor yaradır ki, belimi büktü, servi gibi olan boyumu dal harfine çevirdi ve bu yarının acısı okadar iddetli ki, bu acı, ruhumu bo azıma dayandırır,canımı çıkma noktasına getirir ve beni canımdan bıktırır denilmektedir. Ruh u bo azına gelmek, canı çıkacak hale gelmek ve acısı dayanılmaz bir hal almak anlamlarında kullanılmı tır.

Bu ne dü vâ r yaradır ki kaddimi dâl eyledi

Rûhumu hulkûme bin kez mihneti dayandırır²⁰³¹

Ruh ku u ifadesi ise bu kavramla ilgili bir ba ka kullanımıdır. Ma' ukun â ik üzerindeki tasarrufunun anlatıldı ı örnekte, gö sünde hikmet gülleri açmakta, cân bülbülleri aref dersi okumakta ve civanlar onun önünde emre amada el ba layan kullar olmu lar, bütün bunlara ra men yâr ruh ku unu tutar ve avlar, yani â ı ının bütün benli ini yok ederek, ruhunu ku atır denilmektedir. Â ık için bu durum istenen ve özlenen bir durumdur. Onun iste i zaten ma' uk tarafından fark edilmek ve avlanmaktır, manevi boyuttaki avlanma ise elbette ruhla olacaktır, zira insanda manevi boyut ruhtur.

Sahn-ı sinesinde hikmet gülleri

Ders-i aref okur cân bülbülleri

Dest-beste civânlar olmu kulları

Mürg-i rûhu dutar yâr ikâr eyler²⁰³²

Ruhla ilgili olu turulmu ve bir öncekiyle benzer bir kavram ise, mürg-i lâhûtî kavramıdır. eyh Abdü'l-Bâkî Efendi için yazılmı mersiye geçen bu kavram ruh anlamında kullanılmı tır. Abdü'l-Bâkî Efendi'nin ruhu için, ilahi ku , dünya evinden uçup, cennetlerin anı yüce olanlarından Firdevs cennetine konu denilmektedir. O

²⁰³¹ s. 194, . 140, b. 3.

²⁰³² s. 222, . 182, k. 4.

geçici olan dünya evinden bekâya irtihal etmi ve onun ilahi ku u, ruhu Firdevs cennetlerine kanatlanmı tır.

Uçûben mürğ-i lâhûtî fenânın â iyânından

Konup Firdevs-i a'lâ'ya cinânın âlî-ânından²⁰³³

3.10.102. Sahrâ

“Sahrâ, sözlükte, kır, çöl anlamlarıyla kar ılanmı tır. Tasavvufta ise, ruhani âlem olarak kullanılmı tır.”²⁰³⁴ Lutfî Efendi'nin iirlerinde sık kullanılan kavramlardan biridir. Farklı kelimelerle yan yana getirilerek, adem sahrası, sevda sahrası, hakikat sahrası gibi yeni tamlamalar olu turularak, anlam zenginli i yaratılmı tır. Bunlarla ilgili örneklere bakıldı ında bu zenginlik daha kolay anla ılacaktır. Konuyla ilgili ilk örnekte, sevdâ sahrasına dü en yeni yeti mi , genç delikanlının ba ında akli bulunmaz denilerek, sevda sahrasında mecnun olundu u belirtilerek, mecnûnun kıssasına da telmih yapılmı tır.

Sahrâ-yı sevdâya dü en nevreste

Civânın ba ında akli bulunmaz²⁰³⁵

kinici örnekte ise, adem sahrası denilerek yokluk kastedilmekte ve dünyaya i aret edilmektedir. Beyitte, sevgili, ömür yokluk çölüne do ru bir su gibi akmakta, yani ömür tükenmektedir ve insan a acının boyu adem sahrasında yay misali bükülmü tür. Zira dünya denilen sahrada ömür geçtikçe insan çocukluktan gençli e, gençlikten yeti kinli e, yeti kinlikten ise ya lılı a do ru ilerlemekte ve ömür bir su misali alıp gitmekte insanı halden hale döndürmektedir. Bu dönemeçlerin sonunda insan kendisine baktı ında servi boyunun, üzerine binen yılların yüküyle bir yay gibi e ildi ini,

²⁰³³ s. 661, . Mersiye, b. 1.

²⁰³⁴ Cebecio lu, age, s. 613 / Uluda , age, s. 450.

²⁰³⁵ s. 291, . 279, k. 1.

görmekte ve geri gelmesi mümkün olmayan, yoklu a karı an ömrünü suya benzetmektedir.

Adem sahrâsına cânâ ömür âb-ı revân olmu

Dıraht-ı kâmet-i insân o sahrâda kemân olmu²⁰³⁶

A kın anlatıldı ı iirden alınan beyitte ise, sen beni öyle bir hale bıraktın ki, ne oldu umu bilmem, beni dîvâne edip sahralara saldın denilmektedir. A kın derdinden sahralara dü en mecnûndur. Sahralara dü menin anlamı, artık dünya ile ilgilenmemektir, onun için artık insanlar ve maddi unsurlar cazip gelmemekte, o sadece gönlünü alanı dü ünmekte onu özlemekte ve ona ula maya çabalamaktadır.

Bir hâle bıraktın beni n'oldu umu bilmem

Dîvâne edüp sen beni sahrâlara saldın²⁰³⁷

Allah a kıyla dolup ta an Lutfî Efendi, Hallâc-ı Mansur'a karde olmaktan korktu unu ifade etti i beytin akabine, sevda sahrasında sabah rüzgârı gibi gezdi ini fakat yine de sevgilinin gül yüzünü göremedi ini bu sebepten avâre oldu unu anlatmaktadır. Sabah rüzgârı ki, â ı ın ma' uktan haber aldı ı habercisidir, fakat bu defa â ı ın kendisi sabah rüzgârı gibi gezdi i halde gül yüzlü sevgilisini görememi tir.

Sahrâ-yı sevdâsını bâd-ı sabâ-ve gezerem

Göremem gül yüzünü eyledi âvâre meni²⁰³⁸

Zikir halkasının anlatıldı ı beyitte ise, tevhid halkasına Rahmân'ın rahmeti nazil olur ve bu seadet sahrasının sünbülleri raks eder denilmektedir. Seadet sahrasıyla tevhid halkası kastedilmekte, rakeden sünbüllerle de halkada zikreden dervi ler

²⁰³⁶ s. 303, . 297, b. 1.

²⁰³⁷ s. 435, . 494, b. 2.

²⁰³⁸ s. 514, . 606, b. 3.

kastedilmektedir. Onlar saadet sahrasında ritimle zikretmekte ve etrafa sünbül kokuları saçmaktadırlar.

Halka-i tevhîde nâzil rahmet-i Rahmân olur

Bu seâdet sahrâsının raks eder sünbülleri²⁰³⁹

Sahrâ kavramıyla ilgili kurulan bir ba ka tamlama ise, hakikat sahrâsıdır. Beyitte, bu hidâyet gülü ki reyhanların sultanıdır ve bu gülün yeti ti i yer hakikat sahrâsıdır, oradan ba ka yerde ona rastlanmaz denilmektedir. Zira hidayet, hakikatin içerisinde dallanıp büyür ve çiçe e durur.

Bu verd-i hidâyet ki sultân-ı reyâhindir

Sahrâ-yı hakikatdir bulunmadı her ilde²⁰⁴⁰

3.10.103. Üftâde

“Üftâde kelimesine sözlükte, dü mü , dü kün, biçare, â ık anlamları verilmi tir. Tasavvufî kavram olarak ise, hâlin zuhur edip bu halde kulluk görevinin gere i gibi yapılmasından aciz kalınmasıdır. lâhî celâlin tecellisidir ve Hak kar ısında insan âciz, zavallı ve çaresizdir.”²⁰⁴¹ Lutfî Efendi'nin iirlerinde üftâde kavramı, â ık, dervi anlamında kullanılmı tır. Verilen örnekte de bu kullanım açıkça görülmektedir. Mîr-i Nigâri Hazretleri için yazılan iirin bir beytinde, dergâhına dü kün a ıkları kabul etti ve onların ellerinden tutup dertlerine derman sundu, Lutfî yürü bu yardım eden hünkârımı bir gör denilmektedir. Dergâhe gelip hayat bulan üftâdeler, Allah a kıyla yanan dervi lerdir. Bu dergahe gelerek a klarını artırmı lar ve gönülleri canlılık kazanmı tır.

Dergâhına üftâdeleri eyledi ihyâ

Lutfiyâ yürü mansûr-i hünkârımı bir gör²⁰⁴²

²⁰³⁹ s. 555, . 663, b. 2.

²⁰⁴⁰ s. 464, . 532, b. 5.

²⁰⁴¹ Uluda , age, s. 546.

²⁰⁴² s. 211, . 166, b. 5.

3.10.104. Gayb

“Gayb, bilinmeyen, gizli olan anlamlarına gelir. Tasavvufta ise, duyu organları ve akıl ile bilinmeyen varlıklar ve bunların buldukları âlem, Hakk’ın kendisinden de il senden gizledi i eyler diye tarif edilmektedir.”²⁰⁴³ Allah Teâlâ, seçkin kullarını zaman zaman sırlara â inâ kılmakta ve hikmetlerinin farkına vordırmaktadır ki bunlar da bir çe it gaybi durumlardır. Lutfî Efendi, iirlerinde gaybı tasavvufi anlamıyla kullanmı tır. Konuyla ilgili ilk örnek, Hz. Peygamber’in gö sünün yarılıp içerisine hikmet doldurulması ve miracda Allah’la hemhal olmasına i aret gibi görünmektedir. Dörtlükte, Allah Teâlâ diledi mi kula hikmet bildirir, gö sünü açar ve rahmet doldurur, gözlerine kudret ve iktidar verir ve perde kaldırıp gayb hallerinden gösterir denilmektedir. Ayrıca, gaybı görebilmek için gözlere kuvvet verilmesi ve gö sün rahmetle doldurulmasının gereklili i de vurgulanmaktadır. Ki inin bu sırların a ırlı na dayanabilmesi için gözünün ve kalbinin desteklenmesi gerekmektedir.

Dilerse bir kula hikmet bildirir

erh eder sadrını rahmet doldurur

Gösterir guyûbât perde kaldırır

Gözlerine verir kudret iktidâr²⁰⁴⁴

“Konuyla ilgili di er bir kavram ise “hâtif-i gayb” dır ki, gâibden gelen ses, sâlikin kalbinde tecelli eden ve onu Hakk’a davet eden ses anlamına gelmektedir.”²⁰⁴⁵ Konuyla ilgili örnekte, zamanın varlı na güvenme, her gördü ünü kamil imana sahip sanma, uzlet yolunu tut ve kurtulu evine do ru varagör, gaibden gelen ses üpheye dü me dedi, bir sohbeti dinle ki, safasız demesinler, bir erbeti iç ki, ifâsız demesinler denilmektedir. Gaybdan gelen ses dervi e, ö ütlerini tutmasını ve üpheye dü memesini gidi inin do ru oldu unu söylemektedir.

Bel ba lama cânâ bugün ebnâ-yı zemâne

²⁰⁴³ Uluda , age, s. 201.

²⁰⁴⁴ s. 639, . Tevhid Destânı, k. 17.

²⁰⁴⁵ Uluda , age, s. 228.

Her gördü ünü sanma mâlik kâmil îmâne
 Uzlet tarîkın dut varagör dârü'l-emâne
 Hâtif-i gayb böyle dedi dü me gümâne
 Bir sohbeti gû et ki safâsız demesünler
 Bir erbeti nû et ki ifâsız demesünler²⁰⁴⁶

Lutfî Efendi, bir ba ka beyitte ise, yine hâtif-i gayb nidâ ifadesini kullanmakta ve sorusunun cevabını ancak bu nidaların verebilece ini söylemektedir. Efe Hazretleri, a k derdinin dermânını dâra çekilen Mansûr'da görmek ister, onun halindeki sırrın açıklamasının ise ancak gaybi sesler tarafından yapılabilece ini ifade eder.

Görün Mansûr-i ber-dârı nedir dermânı bu derdin
 Sorun ancak bu esrârı hâtif-i gayb nidâlardan²⁰⁴⁷

3.10.105. Makâm

“Makam, durulan, durulacak yer, me'muriyet, ermi lerden birinin mezarı sanılan yer, müzikte bir durak ile bir güçlüünün etrafında, onlara ba lı olarak toplanmış seslerin umumi heyeti anlamlarında kullanılan bir kavramdır. Tasavvufta, sâlikin gösterdiği faaliyetle ula tı ı, sıkıntılara katlanarak azimli bir ekilde gerçekle tirdi i merhale. Sâlikin makamı bu suretle ula tı ı ve ikamet etti i yerdir. Haller Allah'ın salike ba ı ıdır. Makam ise irade ile çalı arak kazanılır. Haller gelip geçici, makamlar ise kalıcı ve sürekli dir.”²⁰⁴⁸ “Sûfîler unu art ko mu lardır: bulundu u makamın gereklerini tam olarak yerine getirmemi bir salik üstteki makama yükselemez. Söz geli i, tevekkülü olmayan bir insan, teslim makamına ula amaz. Aynı ekilde, tövbesi olmayan kimse inâbe ehlinden olamayaca ı gibi, verâ sahibi olmayanın da zühdü geçerli de ildir. Bu ve benzeri eylere makamlar denilmi tir, çünkü: makam, içerdi i hali tam olarak kazanabilmek için nefsin yerle ti i yer demektir. Bu içerikler nefste

²⁰⁴⁶ s. 245, . 215, bend 3.

²⁰⁴⁷ s. 387, . 422, b. 2.

²⁰⁴⁸ Uluda , age, s. 345.

*ortaya çıktıklarında ise, haller diye isimlendirilmi lerdir, çünkü onlar ba kala ır ve de i ir.*²⁰⁴⁹

*“Konuyla ilgili kullanılan bir di er kavram ise, makâm-ı Mahmûd’dur. Ö ülmü makam anlamına gelen bir tamlamadır. Ayette de geçen kavram, Hz. Peygamber’in efaat edece i makamı bildirir.”*²⁰⁵⁰

Lutfî Efendi, makam kavramını tasavvufî anlamıyla kullanmı ve makam-ı Mahmûd tamlamasını da iirlerinde kullanmı tır. Konuyla ilgili ilk örnekte makâm-ı Mahmûd’un Adn cennetinde oldu u belirtilir. Dörtlükte, Hz. Muhammed (as)’in makamı olan makâm-ı Mahmûd Adn cennetindedir, bütün nebiler onu ziyarete gelirler, Hz. Muhammed(as), meydanda güne gibi görünür ve Rahmânî rüzgâr ziyaretçileri rahatlatır, gönüllerini diriltir denilmektedir.

Cennet-i Adin’de makâm-ı Mahmûd

Ziyârete gelür enbiyâ mevcûd

Güne -ve meydanda Muhammed me hûd

Ne r-i züvvâr eder rîh-i Rahmânî²⁰⁵¹

Makam bir ba ka örnekte ise, musikî terimi olarak kullanılmı tır. Bu beyitte, mey meclisinde, gönül nâyı i ret makamını vursa, her bir nefesin çıkardığı sesin esrarını açıklayacak, ledün ilmüne sahip biri mi var diye sorulmakta ve aslında sorunun içerisinde yok cevabı verilmektedir. Gönül nâyinden çıkan ezgi ledün ilmünü ihtiva etmektedir ki onu açıklayacak bir ilim sahibi yoktur.

Bezm-i meyde nây-ı dil ursa makâm-ı i reti

erheder her nefhasın bir ilm-i ledündân mı var²⁰⁵²

Tasavvufta kullanıldığı anlamda ise a a idaki örnekte kullanılmı tır. Tasavvufun tanımı yapılırken, onun bir boyutunun da ula ılan makâmlara güvenmemek

²⁰⁴⁹ Kâ ânî, age, s. 529-530.

²⁰⁵⁰ Cebeciolu, age, s. 485.

²⁰⁵¹ s. 651, . Kıyâmet Destânı, k. 90.

²⁰⁵² s. 238, . 204, b. 2.

oldu u ifade edilmektedir. Makâmlar kazanılarak elde edilse de, inananlar ona güvenip rahat hareket etmezler bilakis daha hassas davranırlar. Zira dünya hayatında hiçbir eyin garantisi yoktur. Allah'a kullukta inananlardan beklenen hep daha ileriye gitmektir. Bundan dolayı da inananlar makamlara güvenmeden Allah'ın rızasını kazanmaya gayret ederler.

Tasavvuf hasbeten lillah bulursa ehlini söyler

Nukû âtı makâlâtı makâmât mı güvenmektir²⁰⁵³

3.10.106. Tefekkür

“Tefekkür, dü ünme, zihin yorma anlamında kullanılmaktadır. Tasavvufta ise, aklın gayesine ula masını sa layacak ve diledi i eyi araması ve incelemesidir ki, bir sûfînin dile i ve gayesi, sadece Allah'a yakla maktır.”²⁰⁵⁴ “Sûfîlere göre iki türlü tefekkür vardır: biri iman ve tasdikten do up istidlal sahiplerine, di eri ashab-ı uhuda mahsustur. Her iki halde de sûfî Allah'ın zâtını de il, nimet ve kudretlerini dü ünür. Cürcani tefekkürü, kalbin iyi ve kötüyü ayırt eden lambası olarak görür. Ona göre, tefekkür sahibi olmayan kalp, karanlıklar içinde bo ulur, kaybolur. Tefekkür hikmeti yakalayan bir a olarak da tanımlanır.”²⁰⁵⁵ Lutfî Efendi'nin iirlerinde tefekkürün önemi ısrarla vurgulanmı ve insanları tefekküre yönlendirecek örnekler verilmi tir. Kainatta her eyin bir ölçü dahilinde oldu u, dünyanın geçici ve insanın da dünyada misafir oldu u sık sık vurgulanarak insanlardan bunları dü ünmeleri istenmi tir. Zira insanlar tefekkür ederek, hakikati idrak edebilirler. Efe Hazretleri de konuyla ilgili verilen örnekte, herkesin yaptı nın kar ılı nı alaca ı cezâ gününün tefekkür edilmesini ve Ramazân'ın affedilmek için bir fırsat görülerek, bu günlerde bol bol ihsan edilmesini tavsiye etmi tir. nsanlar âhiret gününü dü ünerek, hayatlarına düzen verebilirler, zira o günün iddetini, geri dönü ü ve telafisi olmadı nı dü ünen insan, kendisini riske atmak, acı içinde kıvranmak istemeyecektir, bunun yerine Allah'ın istedi i ekilde ya ayıp hem dünyasını hem de âhiretini kurtarmak isteyecektir.

²⁰⁵³ s. 150, . 87, b. 3.

²⁰⁵⁴ Kâ ânî, age, s. 143.

²⁰⁵⁵ Cebecio lu, age, s. 704.

Bir kere tefekkür edegör rûz-i cezâyı

Al ihsân ile afvine fermân Ramazân'da²⁰⁵⁶

3.10.107. Zevk- evk- tiyak

“Zevk, sözlükte tat, haz, lezzet anlamlarıyla karılanıdır. Tasavvufta ise, Hakk’ın tecellisi ile evliyânın kalblerine attı ı irfan nuru. Evliya herhangi bir kitaba ve metne dayanmadan hak ile bâtilü bu nûr sayesinde birbirinden ayırd eder. Zevkin bir ba ka tanımında ise, sülûk ehlinin tecellinin meyvaları ve ke fin neticeleri olarak buldukları ruhi hazlar denilmektedir. Ehl-i zevk ise, sûfî, ârif, ilâhi hakikatleri tadararak, tasavvufi hayatı ya ayarak bilenler için kullanılan bir kavramdır.”²⁰⁵⁷ “ evk ve onun ço ulu olan i tiyak kavramları da, iddetli arzu, keyif anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufta ise, arzulayanı arzuladı ina, â ı ı sevdi ine katan güçlü meyliyle, sevginin insana egemen olması olarak tanımlanmı tır.”²⁰⁵⁸

Dervi in meyli, Allah’a ve O’nun rızasınadır, evk ile bunlara do ru yönelir ve ula maya gayret eder, ula tı nda ise zevki tadar ki bu zevk dünyevi zevklerden hiçbirine benzemeyen, onların, yanında anlamsız kaldı ı müthi bir dini tecrübedir. Efe Hazretleri’nin, iirlerine zevk, evk ve i tiyak kavramları açısından bakıldı nda, bunların birebir ya anmı lıkların tarifi ekinde oldu u hissedilmektedir. Konuyla ilgili ilk örnekte bile bu dini tecrübe açıkça mü ahede edilmektedir. Beyitte, mü’minlerin kurtulu evi tevhid olur, tevhid denizi ise kalbimizdir, kalb tevhid zevkiyle co tukça, gönlüm sevinçle dolar, mutluluk denizinde yüzerim denilmektedir. nananlar için Allah’ın birli i en emin sı nınak olarak görülmü ve mü’minlerin kalbi tevhid denizidir denilmi tir, zira insan diliyle her ne kadar söylese de aslında kalbiyle inanır, inanan kalp de sınırları olmayan bir denizdir.

Lutfiyâ dâru’l-emân mü ‘minlere tevhîd olur

Bahr-i tevhîd kalbimizdir zevk ile âdım gelür²⁰⁵⁹

²⁰⁵⁶ s. 458, . 524, b. 12.

²⁰⁵⁷ Uluda , age, s. 586.

²⁰⁵⁸ Kâ ânî, age, s. 319.

²⁰⁵⁹ s. 258, . 233, b. 5.

tiyak kavramı ise, Abdülhâdi Efendi'nin anlatıldığı dörtlükte kullanılmı tır. O, muhabbet denizi ve â ıkların sultanı, masiva yolunda cemâle i tiyak duyan, ilâhi cezbeye i tiyak denizine dönmü , Rahmân'ın a kıyla birlik olmu bir Hak â ı ıdır denilmektedir. tiyak denizi ve ilâhî meczup kavramlarının birlikte kullanılmasının nedeni ise, i tiyak denizine dü enlerin Allah'ın a kıyla meczup haline geldiklerini anlatmak içindir.

Deryâ-yı muhabbet sultân-ı u âk

Târik-i mâsivâ cemâle mü tâk

Meczûb-i lâhî bahr-i i tiyâk

Abdülhâdi a k-ı Rahmân iledir²⁰⁶⁰

Eserdeki nâtlardan birinden alınan örnekte ise, zevk ve evk kavramları birlikte kullanılmı tır. Beyitte, Hz. Peygamber için, gel ey iman nûru gönlüm senin a kının safâsından rûhâni zevk etmekte, a kının evkinden ise ifa bulmaktadır denilmektedir. Hz. Muhammed (as) Allah'ın habîbi, ismini gönüllere ifa kıldı ı ve adıyla adını birlikte yazdı ı gönül cilasıdır. Onun evkiyle dolanlar ruhâni zevke ula ır ve manevi hastalıklarına ifa bulurlar.

Gel ey nûr-i îmân gönlüm senin a kın safâsından

Edüben zevk-ı rûhânî bulup evkın ifâsından²⁰⁶¹

evk ve zevk kavramlarının birlikte kullanıldı ı bir ba ka örnekte ise, lahi a k arabını içen fele in bile sabit duramadı ı, Türk müzi inde mürekkep bir makam olan evk ü tarâb gibi ini çıkı larla, tek düzelikten uzak ve kıpır kıpır ve sevinç dolu oldu u anlatılmakta ve mülk âleminin bu a kla kalb zevkine ula tı ı ifade edilmektedir. Zevk

²⁰⁶⁰ s. 147, . 84, k. 37.

²⁰⁶¹ s. 374, . 403, b. 1.

ve evk kavramları tekdüzelikten uzak, hareketli, zaman zaman insanı harekete geçiren, zaman zaman ise dinginle tiren anlamlarla yüklü kavramlardır.

evk u tarâb eder eflâk

erâb-ı eynemâdandır

Zevk-ı kalbi bulmu emlâk

erâb-ı eynemâdandır²⁰⁶²

Bir di er örnekte zevk kavramı, ma'nâ zevki olarak tamlama yapılmı tır. Beyitte, seçme iraden elindeyken, erî'at ete ine yapı , kitâbın hükmünün hikmetinden kastedilen ey, ma'nâ zevkidir denilmektedir. nsanlardan, fırsat ellerinde iken Allah'ın emirlerini yerine getirmeleri istenmekte ve Kur'ân'ın hikmetinden kastedilen eyin ma'nâ zevki oldu u, insanların gönüllerini vahdet nuruyla aydınlatıp, ma'nâ âlemine nüfuz ettiklerinde oranın zevkine varacakları anlatılmaktadır.

htiyârın elde varken dut erî'at dâmenin

Hikmet-i hukm-i kitâbdan zevk-ı ma'nâdır garaz²⁰⁶³

Elest bezmindeki bâdenin anlatıldı ı beyitte, daha önce de geçen zevk-i rûhânî tamlamasına yer verilmi tir. Ruhlar âlemindeki bâdenin Mûsâları mestyleydi i ve rûhânî zevk vererek kâl ehlini hâl ehli yaptı ı ifade edilmektedir ki bu, sözden hâle geçme, teorikten prati e sıçrama ve bir eyin sözünü etmekten, onu, uygulamaya geçmeyi belirtir. Allah katında kıymet ifade eden kullar da hâl ehli olanlardır.

Lutfiyâ bu bâdedir mestyleyen Mûsâ'ları

Zevk-ı rûhânî verir kâl ehlini hallandırır²⁰⁶⁴

deal bayram modelinin anlatıldı ı örnekte de zevk ve evk kavramları birlikte kullanılmı tır. Dörtlükte, tevhidi zevk ile yapma, Hakk'ı evk ile sevme ve dil ile ikrar

²⁰⁶² s. 252, . 224, k. 1.

²⁰⁶³ s. 308, . 305, b. 6.

²⁰⁶⁴ s. 244, . 214, b. 7.

edilen tevhidin gönle indirilerek tasdik boyutuna getirilmesiyle, kul için, gerçek anlamda bayram olacağı anlatılmaktadır. Zira gerçek bayram insanın dünyasını ve âhiretini birlikte kurtarmasıdır ki, bu da tevhidden zevk alıp, Hakk'ı evk ile sevmekle mümkün olmaktadır.

Tevhîd ede zevk ile
 Hakk'ı seve evk ile
 Tasdik inerse dile
 Bayram o bayram olur²⁰⁶⁵

çerisinde zevk barındıran bir başka durum da hayret makamıdır. Örnekte, Hz. Peygamberden feyz alarak tevhid denizine dalan ve zevk içerisinde hayrette kalan hayranlar, zikrederek pervane döner denilmektedir. Burada sözü edilen hayret makamı a kınılı n yanında ve ondan daha çok zevk içermektedir.

Feyz-i Muhammed'den almı
 Deryâ-yı tevhîde dalmı
 Zevk ile hayrette kalmı
 Hayrânlar pervâne döner²⁰⁶⁶

3.10.108. Ezel-Ebed

“Sözlükte ezel, ba langıcı olmayan geçmi zaman ve öncesizlik anlamlarıyla, ebed ise, sonu olmayan gelecek zaman anlamında kullanılmaktadır. Tasavvufta, ezel, Allah'ın el-Evvel ismine i aret eder.”²⁰⁶⁷ “Allah için bir ba langıcın olmaması, ba langış kavramının sadece yaradılmış lar için söz konusu olmasıdır. Kadim, aynı

²⁰⁶⁵ s. 168, . 102, k. 10.

²⁰⁶⁶ s. 261, . 237, k. 7.

²⁰⁶⁷ Uluda , age, s. 182.

*anlamı kar ılamakla birlikte, Allah'tan ba kası için de kullanılır. Ezel ise sadece Allah için kullanılır.”*²⁰⁶⁸

“Sûfiyyeye göre ebed ise, Allah'ın isimlerinden biridir.”²⁰⁶⁹ Sonsuz olmayı simgeler, bütün varlıklar yoklu a gömüldü ünde sadece O, var olacak ve kendisinin ebedi hükümran oldu unu gösterecektir. Lutfî Efendi, ezel ve ebed kavramlarını çe itli vesilelerle bir çok kez kullanmı tır. Bunlardan bir kısmında ezelde Allah'la yapılan ahidle meye telmihte bulunulmakta bir kısmında Allah'ın ezeli ve ebedi oldu u vurgulanmakta bir di er kısmında ise, kesretten kinaye kullanılmaktadır. Konuyla ilgili ilk örnek, elest bezmiyle ilgilidir. Beyitte, cân bülbülü hitabıyla, insana canlılık veren töz, rûh kastedilmekte, daha önce ba ka bölümlerde de bahsedildi i gibi, insanların ruhlar âlemindeki alı ılmı düzenlerinden ve huzurlu hayatlarından koparılıp fânî dünya kafesinde hapsolüdüklarına i aret edilmektedir. Bundan dolayı a layıp inler olmu lardır. Onların ruhları ezeldeki mutlu günlerini hissen hatırlayıp, atıldıkları bu fânî âlemde bin âh ve feryâd ederler.

Gel ey cân bülbülü fânî kafesde zârı mu ‘tâd et

Ezel demlerini yâd eyleyüp bin âh u feryâd et²⁰⁷⁰

kinci örnekte ise, ezel kavramıyla, ba langıç kastedilmi tir. Dörtlükte, Mevlâ'nın ezelden âdeti sevdi i kulunu dü kün eyler ve kulunu kerem eline alınca onu bir derde dü ürür denilmektedir. Allah(cc)'ın ezelden belirledi i kanunu, O'nun sevdi i kullarını bir belaya dü ürmesidir, dikkat edildi inde, bu durum peygamberlerin ve velilerin hayatında açık bir ekilde gözlenebilir. Belalarla en çok ku atılanlar onlardır. Bu konuda dikkat edilmesi gereken bir ba ka nokta da, ara tırma sonuçlarına göre, insanların ya lılık dönemlerinde ve sıkıntılı zamanlarında dindarlık düzeylerinde

²⁰⁶⁸ Cebecio lu, age, s. 258.

²⁰⁶⁹ Cebecio lu, age, s. 234.

²⁰⁷⁰ s. 122, . 51, b. 1.

meydana gelen artı tır²⁰⁷¹. Bu aynı zamanda ço u zaman Allah'ın kullarını kendine yakla tırma yöntemidir denilebilir.

Ezelden âdet-i Mevlâ dostuna

Sevdi i kulunu mübtelâ eyler

Alınca abdini kerem destine

Anı bir derd ile ibtilâ eyler²⁰⁷²

Münacat ekindeki iirlerden birinden alınan örnekte ise, Allah(cc)'a yakarılırken, Sen âlemleri yaratan Kerîm, Kâdir ve Kayyûm olansın, senin cömertli in,lütfun ezelden ebede kadar efkatle insanları ku atmı tır denilmi tır. Allah'ın ezelden ebede kadar insanlara rahmetiyle muamele etti i ve edece i vurgulanmı tır.

Sen Kerîm bir Kâdir u Kayyûm u Rabbü'l-âlemîn

Ez-ezel tâ bâ-ebed keremin olmu mihribân²⁰⁷³

Bu örnek de bir öncekiyle aynı do rultudadır. Allah(cc)'ın ezelden ebede Kerîm oldu u, evvelde ve âhirde Rahîm ve Kadîm oldu u ve kullarının halini bilen Alîm oldu u ifade edilerek nazlı niyazla bend ba lanmı tır. Bu bentde dikkat çeken özelliklerden biri de tenasüp san'atıdır ki, ezel-ebed kavramlarıyla evvel-âhir kavramları pe pe e mısralarda kullanılarak bir uyum olu turulmu tur.

Ezelden tâ ebed Zât-ı Kerîm'sin

Rahîm'sin Evvel ü Âhir Kadîm'sin

²⁰⁷¹ Daha geni bilgi için Bkz. Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara-1996; Nils G. Holm, *Din Psikolojisine Giri*, Çev. Abdülkerim Bahadır, nsan Yay., stanbul-2004.

²⁰⁷² s. 169, . 105, k. 1.

²⁰⁷³ s. 404, . 448, b. 4.

lâhî ahvâlimizi Alîm'sin

Kerem eyle kerem kâni keremden

Neyin noxsân olur bahr-i keremden²⁰⁷⁴

Lutfî Efendi, gazeli medhederek, bunun Allah'tan bir ezel bah i i oldu unu söylemektedir. Lem yezel ifadesi ise, Allah için, ba langıç ve son tayin edilemez ve yok olmaz anlamında kullanılan bir ifadedir. O, yardımcısının kesinlikle yok olmayacak olan Allah oldu unu söyleyerek, bir yâr sevdasına tutuldu unu ifade etmektedir. iir söyleme yetene inin kendisine ezel bah i i olarak verildi ini anlatmaktadır.

Lutfî ne güzel gazeldir

O da bah î -i ezeldir

Mu 'înim ki Lem-yezal'dir

Meni hubb-i yâre saldı²⁰⁷⁵

Ezelden yapılan taksime dikkat çekilen beyitte, ezel meclisinin taksim yapanı bize taksimini böyle yapmı bu sâkînin dem-hânesi ebedi cânın cennetidir denilmektedir. Ezel meclisinin mukassimi ile i aret edilen Allah(cc)tır.

Mukassim-i bezm-i ezel etmi bu taksîmi bize

Cennet-i cân-ı câvidân bu sâkînin dem-hânesi²⁰⁷⁶

3.10.109. sti nâ

“ *sti nâ*, zenginlik, ihtiyaçsızlık, aza kanaat etme anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta, Allah'a vasıl olanın O'nunla yetinmesi halidir. Bu durumda ba ka bir eye ihtiyaç duyulmaz.”²⁰⁷⁷ Konuyla ilgili örnekte Hz. Peygamber örnek verilmekte ve o, fakr özelli iyle, zenginlik kürsüsünün tahtına oturan Muhammed Mustafa'dır, Ar , fer ,

²⁰⁷⁴ s. 403, . 447, bend 6.

²⁰⁷⁵ s. 559, . 668, k. 5.

²⁰⁷⁶ s. 597, . 720, b. 6.

²⁰⁷⁷ Cebecio lu, age, s. 403.

levh ve kalem onun vasfının bir defteridir denilmektedir. O, o kadar zengin vasıflarla doludur ki sayılan unsurlar onun vasıflarını yazmaya çalı salar zorlanırlar denilmi tir.

Ar u fer levh u kalem bir defteridir vasfının

Câlis-i kürsî-i isti nâ Muhammed Mustafâ²⁰⁷⁸

3.10.110. Fakr-Gınâ

*“Fakr sözlükte, yoksulluk, muhtaçlık anlamlarına gelmektedir, gınâ ise, zenginlik, bolluk anlamlarında kullanılmaktadır. Fakr tasavvufta, varlıktan kurtulup Allah’ta fânî olmaktır. Fakr erefli bir makamdır. Mutasavvıflara fukara adı verilir. Zira onlar mal mülk sevgisini içlerinden çıkarmı lardır. Fakrın hakikati, kulun Allah’tan ba ka hiçbir eye ihtiyaç duymamasıdır. Fakrın ekli bütün sebeplerden uzakla maktır.”*²⁰⁷⁹ *“Sühreverdi’ye göre fakir üç türlüdür: Birincisi avamın fakridir ki, malı olmamaktır. kincisi havassın fakridir, bu da kendi sıfatlarından fânî olmaktır. Üçüncüsü havâssu’l-havâssın fakridir ki, kendi vücudundan fânî olmaktır. Peygamber (s.a) efendimiz’in :” fakirli imle iftihar ederim ve ya fakirlik benim medâr-ı iftiharımdır” hadisi bu fakirli e i arettir.”*²⁰⁸⁰ *“Gâni ise Allah’tır. Zira her eyin zâtı O’nundur. Kul Hak ile mâsivâdan müsta ni olunca gani(zengin) olur. Yani Hakk’a muhtaç olur, kullara muhtaç olmazsa, o kul, zengin demektir.”*²⁰⁸¹ *“Ba ka bir eserde ise fakrın psikolojik boyutuna i aret edilmektedir. Buna göre, gerçek yoksulluk ve fakr halinin göstergesi, ki inin iç dünyasında maddi nesnelere algılama biçimidir. Daha fazla edinme arzusuna, mevki kaygısına köle olmadı ı sürece ki i fakîrdir, erdemlidir.”*²⁰⁸² Fakr, insanın maddi olan her türlü unsurdan ârî olmasıdır. nsan bu unsurlardan arındı ı sürece ganîdir ve asıl zenginlik insanın fakr içerisindeyken ne kadar zengin ve kıymetli oldu unun farkına varabilmesidir.

Lutfî Efendi de iirlerinde bu iki kavramı bu do rultuda kullanmı ve bu kavramları önemsedi ini belirtmi tir. Konuyla ilgili ilk örnekte de, ey arslan tabiatlı

²⁰⁷⁸ s. 92, . 7. b. 11.

²⁰⁷⁹ Cebecio lu, age, s. 262.

²⁰⁸⁰ Eraydın, age, s. 184.

²⁰⁸¹ Cebecio lu, age, 293.

²⁰⁸² Sayar, age, s. 35.

yi it, fakr içerisinde zenginlik bul ve dünyanın bütün malını sana verecek olsalar, bunlar için bir damla yüzü suyu dökme, zira maddi olan şeyin kıymeti olarak manevi bir karı ılık verilmez ve yüz suyu döküldü mü bir daha yerine gelmez ve damla damla eksilir. Bundan dolayı senin olmayacak, bırakıp gideceğin şeylere heveslenme ve fakr içerisindeki zenginliği keşfe çık ve asıl zenginliğe ulaş.

Fakr içinde bul gınâ müsta nî ol ey merd-i îr

Âb-1 rûyin katresin verme cihânın mâline²⁰⁸³

Efe Hazretleri, maddi istekler için insanların kapısını çalmayı da hoş görmez. Zira mal ve mülkün asıl sahibi Allah'tır. İnsanların ellerinde bulunan ve kendilerinin zannettikleri varlığı, Allah geçici bir süre onlara emanet olarak vermiştir. Bu varlıktan insanlara kalan tek şey onu nerede kullandıklarının hesabıdır, emanetin sahibi bu konuda onları hesaba çekecektir. Bu örnekte özellikle dikkati çeken nokta ise, Hz. Peygamber'in yukarıda verdiği imiz hadisine telmih yapılmış olmasıdır. Hz. Muhammed (as) özelliğinin fakir olduğunu ifade etmiştir. O fakr içerisinde bir hazinedir ki kıymeti takdir edilemez, o fakr içerisinde fakat âlemlere rahmettir. Efe Hazretleri, bu beyitte özetle, insanların kapısını çalıp dilenenlerin daima fakir olacaklarını ve sıkıntıdan kurtulmayacaklarını söyleyerek, fakrın kötü bir şey olmadığını Hz. Peygamber örneğiyle ifade etmiş ve sadece Allah'ın dergahının kapısını çalmanın gerekliliğini vurgulayarak, kendisi de varlığını yegane sahibine muhtac olan bir kuldan bir şeyler istemenin yanlışlığını anlatmıştır.

Bâb-1 abdi dak eden sâil olur dâim fakîr

Her dü-âlemde fakîrdir bak Resûl'ün kâline²⁰⁸⁴

Diğer örnekte ise Efe Hazretleri, kendisi hakkında muhataplarına hitap ederek, cân ile ezeli yâr olan Allah'ın dergâhına düşen, fakr u fenâyı bulan sultâna dostluk mu eder diye, "hayır, etmez" cevabını kendi içerisinde olan bir soru yöneltmiştir. Beyitte, dünyevi

²⁰⁸³ s. 460, . 527, b. 3.

²⁰⁸⁴ s. 460, . 527, b. 5.

sultanlardan ve sultanlıklardan geçip, ezeli ve ebedin sultanı olan yârin dergâhına dü üp, O'nda fenâyâ ulaşıp, yok olup, O'nunla var olmayı tavsiye etmiş ve aslolanın bu olduğunu anlatmıştır.

Lutfiyâ cân ile dü yâr-i kadîm dergâhına

Fakru fenâyı bulan sultâne ülfet mi eder²⁰⁸⁵

Efe Hazretleri, kardeşi Vehbi Efendi için yazdığı mersiye, kardeşinin zahiri görüntüsünü anlatmak için fakir ve miskin kavramlarını kullanmıştır. Vehbi Efendi'nin fakir ve miskin bir görüntüsü olduğu fakat, onun sîretinde, manevi cihetinde ilim ve irfanın toplanmış olduğu anlatılmıştır. Dolayısıyla zahiren fakir içerisinde görünen bir insan, manevi yönden çok üst mertebelerde olabilir. Asıl dikkat edilip sakınılması gereken, dünya ve âhiret için büyük tehlike arzeden manevi fakirliktir.

Fukarâ miskinâne sîretinde

Cem' olmu ilm-i irfân sîretinde²⁰⁸⁶

3.10.111. Sabr

“Sabr, sözlükte dayanma, katlanma kelimeleriyle karılanmıştır. Sabır, elem ve belâlara ikâyeti terk mânâsına gelir. Peygamber(as) sabrı, dinin yarısı olarak tarif edilmiştir. Sabrı nefse haz veren şeylerden uzaklaştırmak şeklinde de tarif edebiliriz. Sabır makamına ulaşmış bir kimse musibetlerden müteessir olmaz. Çünkü kişi belâyâ sabretmekle, kazâyâ râzı olur. slâm'ın esâsının rızâ, imânın ise sabır olduğu ifade edilmiştir. Yani sabır belâyı rızâ ile karılamaktır. Sabır insanın saadet sırrıdır. Sûfi riyâzat ve mücâhede için sabrı bir düstur olarak benimsemelidir. Zira nefisle mücadelenin en mühim kısmı sabırdır.”²⁰⁸⁷

Sabır, ayetlerde sıkça tavsiye ve emredilen bir erdemdir. Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e de karılaştığı durumlara güzel bir sabırla katlanmasını tavsiye

²⁰⁸⁵ s. 214, . 172, b. 7.

²⁰⁸⁶ s. 663, . Mersiye, b. 14.

²⁰⁸⁷ Eraydın, age, s. 165.

etmektedir²⁰⁸⁸. Ayrıca, Allah(cc), insanları çe itli ekillerde imtihan edece ini, Hz. Peygamber'e, bunlara sabredenleri müjdelemesini söylemektedir²⁰⁸⁹. Sabır, dinde, tasavvufta, birey ve toplum hayatında son derece önemli bir kavramdır. Bireyde ve toplumda huzur ve sükûnun sa lanmasında sabırlı ve sa duyulu olmanın gereklili i hemen herkesçe bilinmektedir. nsanlar buldukları maddi ve manevi noktalara, çe itli durumlara sabrederek ve gayret ederek ula mı lardır. Dolayısıyla, sabır, hayatın bütünü ku atmaktadır, insan için önemli olan, gerekli durumlarda hayatında ona ne kadar ve hangi a amada yer verdi idir. Zira musibetlere sabır konusunda sabrın en faziletlisinin musibetin ilk anında gösterilen sabır oldu u belirtilmektedir, sonraki zamanda gösterilen tavrın sabırdan çok çaresizlik ve zorunluluk oldu u söylenebilir.

Sabrın sūfî psikolojisi açısından de erlendirilmesi ise psikolojik süreçler do rultusunda yapılmı tır. *“Sabır makamında nefis-i râzıyye söz konusudur. Sabır, bir yönüyle bili sel, duygulanımsal ve bilinçdi ı düzeylerde ya antılanan bir psikolojik süreçtir. Bir yanıyla da, psikolojik süreçleri a an bir manevi haldir. Sûfîler içsel sabır ya antısı üzerinde durarak, seksüel/ agresif güdülerin yıkıcı güçlerini dizginlemek isterler. Bu güçlerin sabır yardımıyla bütünle mi bir a k enerjisine dönü türülmesi, ki inin iç huzur ve âhengini artırır. Sessizlik, sabrın davranı a yanstıyan tarafıdır ve içsel sessizlik ya antısı daha fazla ki ilik bütünle mesi sa layan güçlü bir psikolojik kuvvettir. Fakr evresi sabır evresine hazırlıktır; ve sabrın ya anması daha güçtür. Sabırla duyguların yaratıcı ifadesi ve süblimasyon hayata geçirilir. Sûfî için sabır, inancın özüdür. Sûfî, benli i geçmi inanı ve hurafelerden sürekli özgürle tirerek, inancı ke feder: sabır bu ya antısal ke fin anahtarıdır.”*²⁰⁹⁰

Lutfî Efendi'nin iirlerinde, Allah'ın bir isminin de Sabûr oldu u ifade edilerek, sabır önemsenmi inananların hayatının her safhasında sabrı yolda edinmeleri, böylelikle kurtulu a bir yol bulacakları vurgulanmı tır. Konuyla ilgili ilk örnekte de, bir belâya dü üldü ünde sabır kılınması, güzel bir sabırla kar ılanması durumunda Allah'ın çare verece i belirtilmi tir. Zira dü ülen belâ Allah katından bir imtihan olarak

²⁰⁸⁸ O halde güzel bir sabır ile sabret70/5. Ey Muhammed! Azim sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret! Onlar için (azab hususunda) acele etme. Sanki onlar kendilerine vaad edilen azabı gördükleri gün dünyada sadece gündüzün bir saati kadar kaldıklarını sanırlar. Bu bir tebli dir. Hiç yoldan çıkan fasıklar toplulu undan ba kası helak edilir mi? 46/35

²⁰⁸⁹ Çaresiz biz sizi biraz korku, biraz açlık, biraz da mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme ile imtihan edece iz. Müjdele o sabredenleri! 2/155

²⁰⁹⁰ Sayar, age, s. 35-36.

gelmi tir, güzel bir sabırla kar ılandı ında imtihan tamamlanmı olur ve çözüm kendili inden ortaya çıkar.

Dü ersin bir belâya sabrı kıl Mevlâ verir çâre²⁰⁹¹

kinci örnekte ise, kalp kırmanın fenâlı ı anlatılmakta ve her belâya sabret ve Rahmân'ın hanesi olan kalbi kırma denilerek, sabrın, insan-insan ve insan-Allah ili kisindeki önemine i aret edilmektedir. nsanın kalbi sırçadan yapılmı bir saray gibidir, bir kere kırılırsa bir araya getirmek ve tamir etmek mümkün de ildir. Bundan dolayı onu kırmadan önce dikkatli olmak gerekir. Kalb, aynı zamanda Allah'ın evi olarak da tanımlanır, bundan dolayı kalb incitmek Allah'ı incitmek gibi görülmü ve bu konuda hassas olunması istenmi tir.

Sabır kıl her belâya hâne-yi Rahmân'ı incitme²⁰⁹²

Bir di er mısradaki Allah(cc)'ın Sabûr ismine i aret edilmi tir. Bir olan yüce Allah'ın zâtında Sabûr oldu u ifade edilerek bu ismin onunla bütünle mi oldu una dikkat çekilmi tir.

Zâtında Sabûr'dur Allahü Ehad²⁰⁹³

Sabrın insanları manevi anlamda olgunla tırdı ının anlatıldı ı dörtlükte ise, erenler sabr ile selamet buldu, belâları baldan tatlı görüp Hak'tan ne gelirse gelsin lezzet bulanları Allah seçip, dergahına toplar denilmektedir. Sabır, manevi yolda inananın ayrılmaz parçasıdır ki erenler onunla kurtulu a ula mı lardır. Onlar Haktan gelen olumlu olumsuz her eyi kendilerine bir iltifat ve varlıklarının cânân tarafından fark

²⁰⁹¹ s. 509, . 600, bend 2.

²⁰⁹² s. 509, . 600, bend 1.

²⁰⁹³ s. 522, . 619, k. 4.

edilmesi olarak görürler, bu bakı açısından dolayı da belâları baldan daha tatlı görürler ki, bu tutum Allah'ın hoşuna gittiği için O da onları dergâhına toplar.

Sabr ile selâmet buldu erenler
 Belâları baldan tatlı görenler
 Her ne gelse Hak'dan lezzet bulanlar
 Dergâhına anı ictibâ eyler²⁰⁹⁴

Anne babaya efkatle davranmanın anlatıldığı diğer bir örnekte, sabır kavramı yumu ak huyluluk anlamına gelen hilm kavramıyla birlikte kullanılmıştır. Beyitte, anne babana merhamet eyle, hilm ve sabır güzel büyük bir devlettir denilerek bu kavramların ilişkisi de vurgulanmaktadır. Sabır yumu ak huylu davranmaya yardımcı olurken yumu ak huyluluk da içerisinde sabrı barındırır. Anne babaya merhamet ve efkat gösterirken evladın, tıpkı kendisi çocukken anne babasının kendisine gösterdiği gibi, sabır göstermesi de gerekebilir. Bu durumda evlat, yumu ak huyluluğunu koruyarak onlara efkat kanatlarını germeli, bu arada sabır göstermesi de gerekiyorsa bundan da kaçmamalıdır.

Peder ü mâderen eyle merhamet
 Hilm ü sabır güzel bir büyük devlet²⁰⁹⁵

3.10.112. Seher-Sabâ

Seher kelime olarak tan yeri armadan biraz önceki vakit anlamında ve gece uykusuzluğu anlamında kullanılmaktadır. Sabâ ise, gündoğusundan esen hafif ve latif rüzgâr anlamında kullanılmakta, ayrıca Türk müziğinin en eski ve mâruf makamlarından birinin ismidir. “*Tasavvufta ise, seher, Zariyat suresinde geçen “Onlar gecenin son vakitlerinde (tan yeri armadan önce) isti far ederler” ayetiyle bağlantılı*

²⁰⁹⁴ s. 169, . 105, k. 2.

²⁰⁹⁵ s. 568, . 678, k. 3.

olarak de erlendirilmi tir. Bu âyete ba ta Hz. Peygamber (as) olmak üzere sûfiler, büyük önem vermi ler; seher vaktini namaz, zikir, kıraat, fikir ve murakabe ile de erlendirmi lerdir. Bu konuda çe itli hadisler de mevcuttur: “ Allah, gecenin son üçte birinde yer yüzü semâsına iner”. Seherlerde (gecenin sonlarında) hal erbabı için mahv, gözya ı, niyaz, tazarru’, sızlanma, feryâd, ate , ölüm, yokluk, hiçlik, yüceli , olu , eri , titreyen dudaklar, ibadetten i en ayaklar, kırpmayan gözler, yılmak bilmez ısrarlı talepler, zevkler ve sancılar vardır. Seher vakti duaların kabul oldu u özel zaman dilimlerinden biridir. Bu sebeple seher vaktinde sûfiler dua ve niyaza a ırlık verirler.”²⁰⁹⁶ Sabâ rüzgârının esme zamanı seher vaktidir. Bu rüzgârın, gül ve çe itli çiçeklerin açmasını sa ladı ı söylenir. “Kâ ânî’ye göre, ruhâniyete ait do u cihetlerinden esen ve hayra vesile olan rahmânî nefhalar, rahmânî esintilerdir.”²⁰⁹⁷

Seher ve sabâ edebiyatta sık kullanılan önemli kavramlardandır. Seher vakti, zikrin vaktidir, Sabâ ise a k ikliminin gizli kö elerini ve hallerini bilen habercisidir. Sevgililer onun vasıtasıyla haberle ir, sevgilinin sünbül kokulu zülfünden â ı ın ruhuna mis kokulu esintiler getirip onu mest ü hayrân eder. Â ık seherlerde uyanıktır, sevgiliden bir iltifat bir haber umuduyla geceleri seherlere, seherleri sabahlara ba lar. Lutfî Efendi, iirlerinde, seher ve sabânın özelliklerini çok özel ifadelerle anlatmı , okuyana zevk veren ince detaylara yer vermi tir. Seher ve sabâ Allah’ın kudretini gösteren iki i arettir ki biri di erinin içerisine gizlenip onun feyzini ve bereketini artırmı , ona kendi varlı ı gibi latif bir güzellik ve ferahlık katmı tır.

Konuyla ilgili ilk örnekte, sabâ ve ebnem rakib olarak gösterilmi ve sabâ, seher vaktinde ebne mi gülün gönlüne koymaz, ben de yâr ile yârân olan dü manlardan haberdârım denilmi tir. Beyitte, ebnem, seher vaktinde güle hasretle ko an, vuslat arzusuyla ona kavu maya çalı an bir dü mana benzetilmi , sabâ ise, tatlı esintisiyle ebne mi gülden uzakla tırmaya veya ona kavu madan buharla tırmaya çalı an â ı ı temsil etmi tir. Bu davranı la, â ık oldu u gülü rakiplerinden koruyup, feyz dolu esintisiyle seher vaktinde onu katmer katmer açtırmı ve gül-i handan etmi tir. Efe Hazretleri, kendisini sabâ rüzgarına benzetmi ve yârine yakla maya çalı an onun etrafında pervane olan rakiplerden haberdar oldu unu ifade etmi tir.

²⁰⁹⁶ Cebecio lu, age, s. 625.

²⁰⁹⁷ Cebecio lu, age, s. 604.

ebnem-i vakt-i seher gül gönlüne koymaz sabâ
Yâr ile yârân olan a yâra vâkıf dilberim²⁰⁹⁸

Di er örnekte ise, seher vaktinde afa ın sökmesinin sıradan ve zorunlu bir olay olmadığı bilakis, bunun sıradışı ve harikulade bir oluşum olduğu ifade edilmiş ve bunun Allah'ın varlığının delillerinden ve ibretlik bir olay olduğu belirtilmiştir. Beyitte, kâinatın kubbesi Sâni' olan Allah'ın âhididir, seher vakitlerinde afak O'nun kudretini gösterir denilmektedir. Sıklıkla verilen bir örnekte, en basit makinanın bile bir yaparı olduğu belirtilip, mükemmel bir düzen ve işleyişe sahip kainat binasının nasıl bir sâni'i olmaz diye sorulur ki, bu beytin ilk mısraı da bunun cevabı eklindedir. Aynı zamanda ayete de telmih yapılmıştır²⁰⁹⁹. Kainatın kubbesinden söken afak ve onu aydınlık yapan güneş Allah'ın kudretinin gören gözlere işaretleridir.

Küngüre-i kâinat âhididir Sâni'in
Kudretini gösterir vakt-i seherde afak²¹⁰⁰

Sabânın anlatıldığı bir başka örnekte, sabânın latif, görünmeyen, sadece hissedilen bir unsur olduğu belirtilerek, gül bahçesinin güllerine gizliden rûh, canlılık, vermişliği ifade edilmektedir. Onun göze görünmemesi yapıcı işlere engel değildir, zira, sabânın güllere vermişliği söylenen ruh da kendisi gibi latif bir unsurdur. Sabâ, seher vaktinde gül goncalarını ok ayarak uyandırır ve her seher onlara ilahî âhtan yeni bir katre bırakır ki goncalar bu âhtan varlıklarını hissedip, güllerin gül kokulu sultanına özlemlerini debre tirirler.

²⁰⁹⁸ s. 351, . 371, b. 2.

²⁰⁹⁹ Gökleri, gördü ünüz gibi, direksiz yükselten, sonra ar a hükmeden, her biri belli bir süreye kadar hareket edecek olan Güneş ve Ay'ı buyruğuna altına alan, işleri yürüten, ayetleri uzun uzun açıklayan Allah'tır; ola ki Rabbinize kavuğuna mıza kesin olarak inanırsınız13/2. Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, insanlara yararlı işlerle denizde süzülen gemilerde, Allah'ın gökten indirip yeri ölümünden sonra diriltti işi suda, her türlü canlıyı orada yaymasında, rüzgarları ve yerle gök arasında emre amade duran bulutları döndürmesinde, düşünen kimseler için deliller vardır2/164. Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, Allah'ın göklerde ve yerde yarattıklarında, O'na karşı gelmekten sakınan kimseler için ayetler vardır10/6. Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde akıl sahiplerine şüphesiz deliller vardır3/190.

²¹⁰⁰ s. 320, . 320, b. 3.

Sabâ cism-i latîfidir görünmez gözlere ammâ
Gülistân güllerine rûh verir Lutfî hafâlardan²¹⁰¹

Sabâ rüzgarına hitaben yazılan iirde, seher vaktinde dü en ebne gibi, güzelin zihnine ve gönlüne gir, fakat bu sırrı da lardaki lâleliklere söyleme, zira bu kimseyle payla ılmaması gereken özel bir sırdır ki, payla ırsan büyü bozulur denilmektedir. Hakiki â ık, ma' ukunu gönlünde oturttu u tahttan bile kıskanıp esirgemeye çalı ır, bundan dolayı da onunla geçirdi i zamanı hayatının en önemli sırrı olarak saklar. Efe Hazretleri'nin sabâdan, dolayısıyla â ıktan istedi i de budur ki, ebne gibi sevgilinin gönlüne girsin fakat bunu kimselere özellikle de hal ehli olmayanlara asla duyurmasın.

Gir derûn-i dilbere vakt-i seher ebne gibi
Kûh-sârlar çevresinde lâle-zâre söyleme²¹⁰²

Sabâ, daha önce de bahsedildi i gibi, habercidir, a k ikliminde haberler ondan sorulur, bu iklimde onun gitmedi i yer bilmedi i kö e yoktur. O seher vaktinde uyanık gönüllere ilahi feyz ve bereket getirir. Lutfî Efendi, ifade olarak, Ba datlı Rûhî'nin me hur na'tına²¹⁰³ benzeyen iirinde, sabâ ile yârine selâm yollamaktadır ve bu selâm pek önemli bir selamdır ki onu götürmesi için sabâyâ Allah a kına diyerek ricada bulunmaktadır. Selâmıyla birlikte yârine hâlini de arzetmesini istemektedir.

Ey sabâ söyle selâmım yâre Allah a kına
Arz-ı hâlim takdîm eyle yâre Allah a kına²¹⁰⁴

Sabânın bir özelli i de, muhabbet kokusunu yayması, gönülden gönüle ta ımasıdır. O, gül, sünbül ve reyhana kokularını yayıp uyanık gönüllere ula tırmaları için yardımcı olur. Muhabbet kokusu ki, sevgiliden yayılan kokudur, onun zülfü sünbül,

²¹⁰¹ s. 378, . 408, b. 5.

²¹⁰² s. 469, . 539, b. 6.

²¹⁰³ Daha önce verildi i için tekrarlanmadı.

²¹⁰⁴ s. 491, . 573, b. 1.

yanakları gül kokar, reyhan ise onun bedenidir. O, mâ' ukun sevdalılarını bu kokularla avlayıp muhabbet yoluna râm eder.

Sabâ bûy-i muhabbet nâ iridir

Gül ü sünbül ü reyhân nâsırır²¹⁰⁵

Sabâ, Hudâ'ya hamd ve senâ edip O'nu anar, hidâyet nûru olan Hz. Peygambere de salât eder. Dolayısıyla ayette emredilen, Hz. Peygambere salât etme vazifesini de yerine getirmi olur

Sabâ hamd ü senâ eyler Hudâ'ya

Salât eder dâim nûr-i hüdâya²¹⁰⁶

Mevlâyı kendi esintisiyle uyumlu olan Hû ismiyle zikr eder ve kendisine iman nimetini bah etti i için O'na ükredir. Bu beyit öncekinin devamı niteliindedir, öncekinde Allah'ı ve peygamber'ini anarak iman nimetine ulaşan sabâ bu beyitte, Allah'ı Hû ismiyle zikretmekte ve kendisine verilen iman nimetinden dolayı yüce Allah'a ükretmektedir.

Hû ismiyle olur Mevlâ'yı zâkir

Olur ni'met-i îmânına âkir²¹⁰⁷

Sabâ a k ikliminin seyyahı oldu u için, seher vaktinde yârin diyarına gider ve yüzünü yârin dergâhına sürer. Ona her daim uyanık oldu unu ve kendisinin özlemiyle yandı mı hal diliyle ifade eder.

²¹⁰⁵ s. 614, . Sabâ-nâme, b. 2.

²¹⁰⁶ s. 615, . Sabâ-Nâme, b. 9.

²¹⁰⁷ s. 615, . Sabâ-Nâme, b. 10.

Sürer yüzün sabâ dergâh-ı yâre
Gider vakt-i seherde o diyâre²¹⁰⁸

A k ikliminin gezgini olan sabâ, Hakk'ın rızâsının talibidir. Allah'ın rızâsını kazanmak için adım adım gezinir ve kendisi agah oldu u gibi, gaflete dalmı olanları uyandırmak için de gayret sarfeder, onların gönüllerine seherlerde tatlı esintiler bırakır ki onlar da Allah'ın rızâsını kazanmaya ko sunlar.

Sabâ seyyâhıdır iklîm-i a kın
Sabâ tâlibidir rızâ-yı Hakk'ın²¹⁰⁹

Seher vakitlerindeki zikrin farklı bir feyzi, üstün bir yanı vardır ki, bu beyitte bu özellik belirtilmektedir. Beyitte, seher vakitlerinde Allah'ı zikredenlerin feyzlerini Mevlâ'dan alacakları ve bu feyzle hidâyet sellerinin kalb iklimine dolarak akaca ı ifade edilmi tir. Zira Mevlâ'dan gelen feyzin önüne bend olmaz, bu feyz inananın gönlüne hidâyet getirir.

Her seher zâkir olanlar feyz-i Mevlâ'dan alur
klîm-i kalbe dolar akar hidâyet selleri²¹¹⁰

3.10.113. Hamd

“Hamd kelimesine sözlükte, Tanrıya olan ükran duygularını bildirme anlamı verilmi tir. Üç çe it hamd oldu u söylenmi tir. Bunlardan ilki, maddi dil ile yapılanıdır ki, genel olarak halkın yaptığı ı budur. Bu durumda olan ki i, kalbi tasdik ederek, Allah'ın, üzerindeki nimet ve ikramlarını dil ile anar. kincisi ruhânî hamddir. Bu da,

²¹⁰⁸ s. 615, . Sabâ-Nâme, b. 18.

²¹⁰⁹ s. 615, . Sabâ-Nâme, b. 20.

²¹¹⁰ s. 555, . 663, b. 3.

havas grubundakilerin hamdidir. Bu durumda olanların kalbi, Allah'ın fiillerin arındırılması (islamile tirilmesi) ve hallerin terbiye edilmesi konusundaki lütuflarını anmasıdır. Üçüncü hamd ise, Rabbânî lisan ile yapılır. Bu âriflerin hamdidir. Bu, mü ahede, yakınlıkta kaybolma, Allah'la yakınlık meyvesini dev irme, ruhun kudsiyyet yönüne dalması, nurların gelmesiyle sır zevklerinin tadılması gibi özellikler sonucu, ke fedilenlerdeki gariplikler ve mâârif lütuflarını idrak etti inde, Hakk'a ükre yönelerek sırrın harekete geçmesidir."²¹¹¹ Hamd, Allah ile kul arasında özel bir ba dır.

ükür Allah'tan gelen ikramlara kar ı te ekkür olarak, hamd ise O'ndan gelen musibet, dert gibi olumsuz görünen durumlar kar ısında inananların sergilemesi gereken tavır olarak tavsiye edilmi tir. Allah bu hamd vesilesiyle, kulunun ba ındaki musibeti yüce bir devlete çevirirerek onun saygısını ve güvenini ödüllendirir. Lutfî Efendi, hamdetmenin önemini hameden kulun durumunu anlatarak belirtmi tir. Burada dikkat çeken bir ba ka özellik de dertli ve hamd kavramlarının birlikte kullanılmı olmasıdır. Zira, hamd daha ziyade, ba a gelen olumsuz durumlarda yapılan bir söylemdir. Dert de olumsuz bir hal oldu u için, gelen derde ükredilmez, hamededir ki bu ince bir ayrıntıdır. Lutfî Efendi, bu ayrıntıyı güzel bir ekilde ifade etmi tir. Beyitte, dertliler tecelli-yi Rahmân'a erip, devlet bulurlar, Lutfî de bu devleti bulur, hameden kulları Kur'ân sever denilmektedir. Kur'ân'ın hameden kulları sevmesinin i areti ise ayetlerde onlarla ilgili takdir ifadelerinin geçmesidir. Onlar Allah'tan gelene itiraz ve isyan etmezler, ba larına gelen sıkıntıları da hamederek kar ırlarlar.

Derdliler bir devlet bulur tecellî-yi Rahmân olur

Lutfî bu devleti bulur hâmidleri Kur'ân sever²¹¹²

3.10.114. Tevekkül

“Tevekkül, lugatte i ini gördürmek için birini vekil tayin etmek, i ini birine havale etmek, kalbin de vekile güvenmesi demektir. Genel ve umumî ifadesiyle tevekkül hareketlerini tabii-ilâhî kanunlara uydurduktan sonra Allah'a dayanıp güvenmektir."²¹¹³ *“Yaratıcıya mutlak güven, sûfînin geçti i makamlardan altıncısıdır. Burada, yolcuya nefs-i marziyye e lik eder. Pek az sûfî bu basama a kadar çıkabilir.*

²¹¹¹ Cebecio lu, age, s. 325.

²¹¹² s. 231, . 193, b. 7.

²¹¹³ Yılmaz, age, s. 193.

Tevekkül bütün gücü nefiste bulmak de il de Yaraticının her eyin üstünde hükiim ve egemenlik sahibi oldu unu kabul etmektir. Tevekkül, bir fiil ve amel inkarı de il, hudutsuz bir kuvvetten beslendi imize inanmaktır ki, bu fiili terke de il, fiilde kararlı ve gayretli olmaya girmek insanı akıl almaz bir iç zenginli i ve atılım co kusuna ula tırır. Sûfînin çalı tı ı tevekkül a amaları, çocuklu un geli imsel sürecinin tersi yönünde ilerler. Tevekkülün en alt a aması, kendi kendine yeter bir ki ilik yanılıgıdır: ki i Allah'ı güvenilir, nazik ve sözünde duran bir avukat gibi görür; i lerini O'na havale eder. Gazâlî, tevekkülün bir sonraki a amasını tanımlamanın yanı sıra, bunun psikolojik köklerini de açıklamak amacıyla, çocu un annesiyle ili kisi analojisini kullanır: ki i, sadece annesini tanıyan ve ne zaman bir tehlikeyle kar ıla sa ondan destek alan küçük bir çocuk gibidir. Bu çocuk özgürlük yanılıgısıyla hareket eder. Tevekkülün son ve en yüksek mertebesi, insani geli im çemberinin iki ucunu temsil eden bebek ve ceset analojisi üzerine kurulur: “Allah'ın huzurunda, ölü yıkayıcının elindeki ölü gibi ol”. Nerede olursa olsun annesinin gelip onu bulaca ını bilen çocuk gibidir. Annesinin memesini emmek istemese de annesi onu emzirecektir. Böyle biri Allah'ın rahmet veya inayetine güvendikçe isteklerinden vazgeçer ve istemedi inde istedi inden fazlasını alaca ını bilir. Bu aslında rahimdeki çocuk gibidir; henüz ayrı dü memi tir ve bu yüzden hiçbir ey talep etmenin gerekmedi i noktadadır.”²¹¹⁴

Tevekkül Kur'ân-ı Kerim'de bir çok kez geçer ve onun önemi vurgulanır²¹¹⁵. “Tevekkül insan hayatında meydana gelecek hâdiselerin rûhî karı ıklıklara yol açmasını önler. O Müslümanın emniyet sübabıdır. Gönüllere itmi'nan bah eder.”²¹¹⁶ Tevekkül sufi yükseli inde bir makam oldu u için ayrıca önemsenmi tir. Lutfî Efendi de, iirlerinde tevekkülle ilgili ayet ve hadislere telmih yapmı ve Allah'a tevekkül eden kulun sıkıntıda kalmayaca ını belirtmi tir. Zira tevekkül eden kendisini çalı makla vazifeli fakat aynı zamanda merkezi sistemin bir parçası olarak görür ve kendine dü eni yapar sistemin bütünlü üne karı maz. Çünkü bütünlükten sorumlu olan ba kadır, parça bütüne güvenir ki bu tam anlamıyla bir güvendir.

Efe Hazretleri, tevekkülü kulun hüneri olarak görür. Konuyla ilgili ilk örnekte, himmet boyuna kemeri ba la, gönül fele inde rahmet ayı do mu , Mevlâ'ya tevekkül

²¹¹⁴ Sayar, age, s. 36, 231-232.

²¹¹⁵ Gerçek müminler ancak o müminlerdir ki, Allah anıldı ı zaman yürekleri ürperir, âyetleri okundu u zaman imanlarını arttırır. Ve bunlar yalnızca Rablerine tevekkül ederler8/2.

²¹¹⁶ Eraydın, age, s. 167.

kulun hüneridir, Lutfî, Rahmân merhamet eyleye denilmektedir. Mevlâ'ya hakkıyla tevekkül edebilmek kul için büyük bir hünerdir, çünkü insanlar genelde tevekkül ettiklerini zannederler, çünkü sürekli Allah'ın yapıp ettiklerini sorgularlar, bu ise tevekkülün özüne tamamen ters bir tutumdur. Efe Hazretleri bu zorlu u bildi i için bunu yapmayı hüner olarak görmü tür.

Kâmet-i himmete ba la kemeri

Eflâk-i gönülde rahmet kameri

Mevlâ'ya tevekkül abdin hüneri

Lutfî merhameti Rahmân eyleye²¹¹⁷

Di er örnekte ise, ey göz nûru, Hazret-i Mevlâ'ya tevekkül eyle ki, Hudâ'nın indinde yüksek kıymete sahip olasın denilmekte ve tevekkül sahiplerinin Allah katında yüce derecelere sahip oldukları belirtilmektedir.

Ey nûr-i basar Hazret-i Mevlâ'ya tevekkül

Eyle olasın ind-i Hudâ kıymet-i vâlâ²¹¹⁸

Cömertlik, cesaret, gayret ve tevekkülün birlikte kullanıldı ı beyitte bunların hidâyetin alt yapısını olu turduklarına dikkat çekilmi tir. Bunlar hidâyeti kalpte misafir ederler denilerek bunlarsız bir yerde hidâyetin kalamayaca ı anlatılmak istenmi tir.

Sehâvet ecâat gayret tevekkül

Hidâyeti kalbde mihmân ederler²¹¹⁹

²¹¹⁷ s. 500, . 585, k. 5.

²¹¹⁸ s. 107, . 27, b. 6.

²¹¹⁹ s. 165, . 98, b. 6.

Konuyla ilgili son örnekte, Mevlâ'ya tevekkül edenin yardımcısı Hak'dır, cânân yoluna kurbân olan cân bize yeter denilmektedir. Allah(cc) kendisine güvenip sı inanların güvenini bo a çıkarmaz. O merhametlilerin en merhametlisi ve emin olanların en emindir, dolayısıyla kul ona tevekkül ederse asla yanılmaz. Çünkü do ru noktada durmaktadır ve en emin olana sı ınmı tır.

Mevlâ'ya tevekkül edenin yâveri Hak'dır

Cânân yoluna kurbân olan cân bize besdir²¹²⁰

3.10.115. Afv-Ma firet

Afv, sözlükte suçunu ba ı lama, özür dileme, birini vazifesinden uzakla tırma gibi anlamlarla kar ılanır. Ma firet,Allah'ın kullarının günahlarını ba ı laması, yarlıgamasıdır. Afv kavramı hem insanlar için hem de Allah için kullanılan bir kavramdır, ma firet kavramı ise sadece Allah için kullanılmaktadır. Bu kavramların insanlara bakan yönü, afv ve ma firet dilemek, Allah'a bakan tarafı ise, afv ve ma firet etmektir. Kul hatalarından duydu u pi manlık duygusuyla Allah'a yönelir ki bu daha önce yazılan tevbe kavramının kapsamına girer. Kul açısından afv ve ma firet dilemenin ekli önemlidir. Kulun samimiyeti, bütün gönlüyle Allah'a yönelmesi, O'na yönelirken edeb ve erkâna riayet etmesi ma firet dileme a amasındaki ön hazırlıklardır, bu a amalardan sonra ise, sözlü ve kalbi pi manlık devreye girer, kulun kalbi pi manlık ate iyle yanarken diliyle de yüceler yücesine bunu dile getirir ve en anlamlı ve samimi ifadelerle O'na yakarır, pi manlı ını sunar,Allah ise afv ve ma firet sahibi ve tevbeleri en güzel ekilde kabul edendir²¹²¹.

Lutfî Efendi, afv ve ma firetin önemine de inirken, bazı zamanlarda ve mekanlarda yapılan ma firet talebinin geçerlili inin daha yüksek oldu una da i aret etmektedir. Konuyla ilgili örnekte de bu açıkça görülmektedir. Hac ibadetinin neredeyse en önemli parçası olan Arafat vakfesinde Müslümanların Arafat'ta oldukları, Mevlâ'nın dergâhında eref içerisinde ve nazlı niyazlar ile zarif bir halde oldukları ifade edilerek, onların afv ü ma firetlerine ferman yazıldı ı ifade edilmi tir. Dolayısıyla Arafat'ta

²¹²⁰ s. 195, . 142, b. 2.

²¹²¹ O, kullarının tevbesini kabul eden, kötülükleri ba ı layan ve yaptıklarınızı bildirir42/25.

vakfe zamanı duaların, ma firet dileklerinin kabule daha yakın oldu u ve belki de daha ulvi bir atmosferde daha gönülden yapıldı ı bir zaman dilimidir.

Huccâc-ı müslimîn Arafat'dadır

Dergâh-ı Mevlâ'da erâfetdedir

Nazlı niyâz ile zarâfetdedir

Afv ü ma firete yazılır fermân²¹²²

3.10.116. nâyetullah

“ *nayet kelime olarak, dikkat, gayret, özenme, lütuf, ihsan, iyilik anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufta ise, Allah'ın kulunu kayırması, koruması ve kollaması, ona destek olması olarak tanımlanmıştır.*”²¹²³ *nayetullah*, Allah'ın inayeti, yardım ve ihsanı olarak ifade edilir. *nayet* kavramı Lutfî Efendi'nin iirlerinde kullanılmı tır. Konuyla ilgili alınan örnekte ise, kavram *inayetullah* ekinde kullanılmı tır. Ramazân ayının faziletinin anlatıldı ı dörtlükte, Allah'ın merhameti bu günlerde olur, O'nun inayeti, lütuf ve ihsanı bu ayda da ıtılır ve bu zaman dilimi mü'minine Allah'ın hidâyetinin ulaşması için çok uygundur, zira bu günlerde ihsân okyanusu bol bol da ıtılır denilmektedir. nsanın biyolojik ve psikolojik gelişiminde nasıl kritik dönemler varsa, manevi gelişiminde de kritik dönemler ve özenle de erlendirilmesi gereken zaman dilimleri mevcuttur. nsandan beklenen bu dönemleri yo un bir manevi feyz havası içerisinde geçirmesi ve bu dönemlerin feyzini bütün yıla ve hayatına yaymasıdır. Bu zamanlarda payla tırılan *inayetullah*'tan en büyük payı almayı hak edecek ekinde gayretli olan kulun bu i i ba ardı ı söylenebilir.

Bu eyyâmda olur merhametullah

Taksîm olur bu mâh inâyetullah

Eri e mü'mine hidâyetullah

²¹²² s. 406, . 451, k. 4.

²¹²³ Uluda , age, s. 266. / Cebecio lu, age, s. 397.

Sarf olur bu eyyâm ummân-ı ihsân²¹²⁴

3.10.117. Üdnü minnî gülleri

“Üdnü minnî, “bana yakla ” anlamında Arapça bir ibaredir. Hz. Peygamber’in mi’racda ulu Allah’a yakla ması, aralarındaki mesafenin iki yay kadar, hatta ondan daha az kalması konusu, de i ik bir ifadeyle i lenmektedir.”²¹²⁵ Bu ibare, Lutfî Efendi’nin iirlerinden alınan örnekte, Küfrevî Hazretleri’nin anlatıldı ı beyitlerden birinde kullanılmı ve Allah’a yakınlık kastedilmi tir. Küfrevî Hazretleri için, lâhut ilini, geçit yeri eylemi ve Allah’ın bana yakla hitabının gülleri toplamı denilmektedir. Lâhut ilini geçit yeri edinmek ulvi âlemlerde gezinmek anlamında kullanılmı , o yüce âlemlerde gezinebilenlerin Allah’a yakınlıkları, mis kokulu güllere benzetilen bana yakla ibaresiyle anlatılmı ve bu gülleri derenlerin Allah’a yakınlık kazandı ı anlatılmı tir. Ayrıca, mirac hadisesine de telmih yapılmı tir.

Güzer-gâh eylemi lâhût ilini

De irmi “üdnü minnî” gülleri²¹²⁶

3.10.118. Emânet

Emanet, emniyet edilen kimseye bırakılan ey, e ya veya kimse anlamına gelmektedir. Bu kavram tasavvufî açıdan de erlendirildi inde, insanın hiçbir varlı a sahip olmadı ı onun elindekilerin kendisine geçici bir süre ve emanet olarak verildi i ve sadece imtihan vesilesi oldu u yorumu yapılabilir ki, bu açıklamayı destekleyen bir çok ayet bulunmaktadır. nsan için en kıymetli varlı ı cânıdır ki o bile kendisine emanettir. Lutfî Efendi de iirlerinde bunu belirtmekte ve bu anlayı la ya anması gerekti ine dikkat çekmektedir. Konuyla ilgili örnekte, muhatabına, bir kere dü ün cânın bedeninde emanet, Ramazân ayını iyi de erlendirerek, Hakk’ın keremine ve lütfuna ula maya imkan bul denilmektedir. Zira insan için aslolan kendi yaptı ıdır ve imkanı, sa lı ı yerindeyken emanetlere iyi sahip çıkıp, onları daha verimli hale getirmeye çalı ıp, bir sermaye mantı ıyla bakaca ı bu emanetleri zarar etmeyecek yatırımlara sarfetmelidir ki kendisine dönü ü o oranda iyi olsun.

²¹²⁴ s. 405, . 451, k. 2.

²¹²⁵ M. Yılmaz, age, s. 158.

²¹²⁶ s. 624, . Bitlis Ziyareti, b. 48.

Bir kere dü ün cânın emânet bedeninde

Lutf u kerem-i Hakk'a bul imkân Ramazân'da²¹²⁷

3.10.119. Hayat

*“Hayat, dirilik, canlılık anlamlarında kullanılmı tır. Bir eyin kendi nefsi sebebiyle varlı ı, onun tam hayat sahibi olmasıdır. Kendinden ba kası sebebiyle varolanın hayatı, izâfî(ba ıntılı) dir. Allah kendi nefsinde dolayı vardır, ve O, diridir. (Hay), hayatı, tam hayattır. O'na ölüm dokunmaz. Mahlûkat, Allah'tan gayri varlıklardır. Onların hayatı, izafi hayattan ba kası de ildir. Bu sebeple onlar ölümlü ve fânîdirler. Ayrıca, mahlukat içinde Allah'ın hayatı tam diridir.”*²¹²⁸ Fakat Allah'ın varlı ı kendindedir, O bütünüyle hayat sahibidir ki bunu temsil eden ismi “Hay” ismidir. Lutfî Efendi'nin iirlerinde hayat bedenden ziyade gönlün canlılı ı için kullanılmı tır. Allah katında ki inin kıymeti gönlünün hayatta olu uyladır. Gönül ise asıl hayat sahibinden beslenerek hayata tutunur. Gönlün hayata tutunmasında, Allah'ın peygamberlerinin varisleri ve temsilcileri olan gönül ehlinin nazarı da büyük önem ta ımaktadır. Efe Hazretleri, gönül ehlinin nazar etti i ölü gönüllere hayat bah ederek, onlarda asla keder bırakmadı ını ifade etmi tir. Ölü gönüllere bah edilen hayat manevi hayattır, onlar bu hayatla dirilmi ler ve huzura ermi lerdir.

Bir nazar etse e er ehl-i nazar mürde dile

Bir hayât bah ede ki kalmaya hergiz kederin²¹²⁹

Di er örnekte ise, cân vermek ve ihyâ kelimeleriyle tezat yapılmı tır. Beyitte, Hz. Muhammed (as)'in, hidâyet suyuyla canlandırdı ı, kalplerini diriltti i dört can dostun slâm yoluna can verdikleri anlatılmaktadır. Beyitten, insanlar hidayet ile dirilmekte sonucu çıkmaktadır. Su, do ru kullanıldı ında hayat kayna ıdır, hidayet

²¹²⁷ s. 458, . 524, b. 11.

²¹²⁸ Cebecio lu, age, s. 335-336.

²¹²⁹ s. 422, . 476, b. 2.

suyu ise her haliyle hayat kayna ıdır, Hz. Muhammed (as) ise hidâyet suyunun sâkîsidir, yanmı , ölmü gönüllere bu suyla hayat da ıtır.

Çâr-i yâr-i bâ-safâ cân verdi slâm yoluna

Ab-ı hidâyet ile ihyâ Muhammed Mustafâ²¹³⁰

3.10.120. Gaflet

“Gaflet, bo bulunma, dalgınlık, dikkatsizlik, ihtiyatsızlık, ihmâl anlamlarında kullanılan bir kelimedir. Tasavvufta, kulun Allah’tan habersiz olması haline denir. Dünyayı veya bütiün mahlukatı, Allah’ın yarattı ı ve sıfatlarının tecelli etti i bir yer olarak dü ünmeden, dünyadaki hayatını sürdüren, âleme nazar dedi imiz dü ünçe, tefekkür gözü ile bakmayan, ondaki ince ve hikmetli i leri göremeyen ki iye de gâfil denir. Kısaca enfüs ve âfâkta Allah’ın ayetlerini göremeyen ki i, gaflette demektir.”²¹³¹

Gaflet ise inananlar için istenmeyen bir durumdur. Zira gaflet içerisinde olan insan Allah’tan ve O’nun tecellilerinden uzaktır, onun farkındalı ı dumura u ramı tır. Kainattaki kendisini Allah’a götüreceğ i aretleri görmekten acizdir, çünkü basiret sahibi de ildir. Böylece kendisinin önüne serilmis açık ibretleri ve hikmetleri görmez ve her ey kendisini hidâyet yoluna kılavuzlarken o acı bir ekilde yolunu kaybeder veya eytanın adımlarını takibeder. Lutfî Efendi, iirlerinde gaflet kavramını bir çok vesileyle kullanmı ve onun uzak durulması gereken bir durum oldu unu vurgulamı tır. Israrla ondan uzak durulmasını vurgulamı ve onu olumsuzlukların ve karma anın temeli olarak görmü tür. Konuyla ilgili ilk örnekte de, niceler ehvet denizinde gark olup hayal kırıklı ına u radılar, gaflet insanların zihnini ve gönlünü bedbahtlıkla kirletti denilmekte ve gafletin insanları olayların aslını, arka planını görmekten uzakla tırdı ı ifade edilmektedir.

Niceler bahr-i ehvetde olup gark buldular husrân

Derûnunu ekâvetle mülevves eyledi gaflet²¹³²

²¹³⁰ s. 92, . 7, b. 8.

²¹³¹ Cebecio lu, age, s. 283.

²¹³² s. 132, . 68, b. 3.

kinici örnekte, hüner kavramının dini ve tasavvufi tanımı yapılmaktadır. Efe Hazretleri beyitte, hüner Hakk'a kul olmaktır, irfânı bulmaktır ve ibret almaktır diye hüner olarak gördü ü davranı ları anlatmı ve döneminde bunların unutuldu unu ve gafletin âlemi aldı ını söyleyerek memnuniyetsizli ini belirtmi tir. Gaflet âlemi kaplayınca, ibret alınacak sayısız unsur insanların dikkatini çekmez olmu , onların anlayı ve idrak damarları kurumu tur. Bütün bunlar Lutfî Efendi'yi son derece rahatsız etmekte, o da bu rahatsızlı ını iirlerinde dile getirmektedir.

Hüner Hakk'a kul olmaktır, hüner irfânı bulmaktır

Hüner bir ibret almaktır bu gaflet âlemi almi ²¹³³

Lutfî Efendi, bir ba ka beyitte ise, Allah'tan, kendisini gafletten korumasını dilemektedir, çünkü ona göre belânın en büyü ü gaflet içerisinde olmaktır. Beyitte, ey âlemlerin yaratıcısı Muhammed Lutfî'ye lutfet ki, gaflete bula masın, özünü gaflete salandan ve salmaktan daha büyük belâ yoktur denilmektedir. Zira gaflete dalan bir insan Allah'a yabancıla ıp, eytana â inâlık kazanır.

Muhammed Lutfî'ye lutfet amân ey Hâlık-ı âlem

Belâ-yı ekber oldur ki özünü gaflete salmi ²¹³⁴

Gönlün uyanık olmasının öneminin vurgulandı ı beyitte, gaflet içerisinde oldu u için, yârini a yârini fark edemeyen gönlün bu gafletten dolayı dostlarını kendisinin dü manı sanar denilmektedir. Böyle dü ünen bir gönül ise hayatının hatasını yaparak telafi edilemeyecek sıkıntılara dü er. Zira dostunu dü man zanneden, dü manlarını da dost zannedecek ve ba ı felaketlerden kurtulmayacaktır.

Yâri kim a yâri kim fark etmez ise bir gönül

²¹³³ s. 306, . 303, b. 4.

²¹³⁴ s. 306, . 303, b. 5.

Gafletinden zan eder ki dostu dü mândır bana²¹³⁵

Gaflet uykusu kavramı da bilinen bir kavramdır. İnsanların gafletten uyanma a amalarının anlatıldığı dörtlükte, pi manlık ate iyle yanmı , gaflet uykusundan uyanmı , Hakk'ın rahmetine dayanmı ve ci erlerini kebab etmi bir kul resmedilmi tir. Lutfî Efendi'ye göre, gafletten uyanmak için önce hatalarını fark edebilmek ve gaflet uykusundan uyanıp Hakk'a dayanmak, son a amada ise, tekrar gaflet uykusuna dalmamak için ci erlerini pi manlık ate inde kebab ederek masivadan temizlemek gerekmektedir. Kul, böylece gafletten kurtulup, basiret sahibi olmaktadır.

Nedâmet oduna yanmı

Hâb-ı gafletten uyanmı

Rahmet-i Hakk'a dayanmı

Ci erlerin biryân eder²¹³⁶

3.10.121. bret

“ *bret*, hallere bakıp ders çıkarma anlamında kullanılır. Hayır ve er konusunda insanların hallerinin dı a vuran durumlarından ders almak, dünyada (orada insanların ba ina gelenler, sonra âhirete göçmeleri, âhirette ba a gelecekler vs. gibi) gizli hususlardan ibret almak, bu gibi durumlara bakarak gere i gibi davranı larda bulunmak ekinde açıklanan bir tabirdir. E yânın dı ina ait hikmetleri görmek, hakîmlerin i idir. Varlı nın dı a ait formlarından, içyüzüne yönelme sonucu kul, her eyde Hakk'ı ve O'nun sıfatlarını görür.”²¹³⁷ bret alabilmek için açık bir gönül gözü ve Allah inancıyla durulup huzura kavu mu bir zihin gereklidir. Bu özellikleri ta ıyan kullar kainatı kendilere gönderilmi bir ibret kitabı olarak görür, onu okur ve ondan kendilerini kurtulu a götürecek ibret dolu nice durumlara ahit olurlar. Kainat bir tarafa, insanın kendisi de ibretle okunması gereken muazzam bir kitaptır. İnsan Hakk'ın

²¹³⁵ s. 97, . 11, b. 7.

²¹³⁶ s. 183, . 123, k. 6.

²¹³⁷ Cebecio lu, age, s. 382-383.

kudretini ve azametini en açık bir şekilde kendisinde müahede eder. İnsan kainatın küçük versiyonu olarak tarif edilmiştir ve sûfler tarafından da öyle algılanmıştır ve ona göre muamele görmüştür. Lutfî Efendi de şiirlerinde kainatın ibretle okunması gereken bir kitap olduğunu ifade ederek, her şeyin bir intizam içerisinde dizayn edildiğini vurgulamıştır ve ibret alınacak çok şey olduğunu belirtmiştir.

Konuyla ilgili örnekte de, güneş ve ayın dönmesine, yıldızların görüntüsüne dikkat çekilerek, bunlara ibret gözüyle bakılması, bu şekilde bakıldığında bunların arasında hem dönenlerin hem de sabit duranların fark edileceği ifade edilmiştir. Coğrafya bilgileri hatırlandığında, ay, güneş ve gezegenlerin dönmesi bunun sonucunda ortaya çıkan mevsimler ve zaman dilimleri hatırlanacak ve bazı konuların hatırlanması ve ibretle bakılması daha kolay olacaktır. Beyitte, encümden kasıt, gezegenlerdir, ay güneş ve diğer gezegenlerin dönüşlerinde ve bir plan dahilinde hareketinde bazısının hareketli bazısının ise sabit olmasında ibret alınacak birçok durum olduğunu vurgulanmaktadır.

ems ü kamer devrânına encümlerin seyrânına

Dîde-i ibret ile bak seyyâr var hem sâbitât²¹³⁸

3.10.121.1. Kainata ve olaylara ibret nazarıyla bakmak

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde en çok işlenen konulardan biri kainata ibret nazarıyla bakıp orada kulu Allah'a götüreceği aretleri fark edip onları takip etme konusunda hassas olunmasının gerekliliğidir. Mısralarda kainattaki varlıklardan örnekler verilip onların özellikleri sayılarak bunlarda basiret sahibi gözler ve gönüller için çıkarılacak dersler olduğu ifade edilmektedir.

Konuyla ilgili ilk örnekte, küçük bir çekirdekten büyük bir açığa meydana geldiği, boyunu gökyüzüne dallarını ise etrafına doğru uzatıp güher misali meyve verdiği anlatılmakta ve her kimde irfân varsa kainat kitabının bu ibret sayfalarını okuyacağı belirtilmektedir.

²¹³⁸ s. 128, . 61, b. 3.

Bir dâne çekirdek olur bir ecer
 Ser çeker per açar eflâke kadar
 Bâr verür gün-â-gün emsâl-i güher
 Bu kitâbı okur kimde irfân var²¹³⁹

kinci örnekte ise, kainâtın Allah'ın varlığına delil olduğu açıkça ifade edilmiştir. Yaradılmışların Yaradan'ın varlığıyla var oldukları ve O'nun birliğine yânin ehadet ettiği, bu durumun ise uyanık gözler için güne ten daha görünür olduğu anlatılmıştır.

Kâinât gösterir vâcibü'l-vücûd
 Olmasa olmazdı mahlûkât mevcûd
 Hudâ bir oldu u e yâda me hûd
 Güne den ayândır ol çe m-i bîdâr²¹⁴⁰

Devamındaki örnekte de kainattaki bazı unsurlardan örnekler verilmiştir. Bu dörtlükte, kurulmuş gökyüzü kubbesine bak, o kubbeyi ayakta tutan nedir hiç düşünmüş mü?, su hava ve güne yaratılmışlar için ilaç gibidir, seyrettiğin e yâ ise kendini basiretle görebilecek gözlerle hasrettir denilmiştir ve bu görülen e yanın sırlar kitabı olduğu söylenmiştir. Sırlarla dolu bu kitabı ise ancak gafletten uyandırılmış gözler okuyabilir.

Kurulmuş kubbe-i lâciverde bak
 Âb u havâ güne mahlûka tiryâk
 Seyrettiğin e yâ gözlerle mü tâk
 Gördüğün e yâdır kitâb-ı esrâr²¹⁴¹

²¹³⁹ s. 638, . Tevhid Destanı, k. 9.

²¹⁴⁰ s. 637, . Tevhid Destanı, k. 3.

²¹⁴¹ s. 637, . Tevhid Destanı, k. 5.

Kainattan verilen bir ba ka örnekte ise, bahar geldi inde gülbahçesini ve ondaki gülleri bir seyret, arazinin yüzünde Allah(cc) kudret bostanı yaratmı tır, bu gülistanların bülbülleri seherlerde a k destanları okurlar denilmi tir. Son mısradâ ise Hz. Peygamber'in son peygamber oldu u belirtilmi tir.

Seyreyle baharda gül-gülistânı

Vech-i arâzîde kudret bostânı

Seherde bülbüller okur destânı

Hâtemü'l-enbiyâ Ahmed-i Muhtâr²¹⁴²

iiirlerde anlatılan bir ba ka konu ise hayatın içerisinde meydana gelen olaylara da ibret nazarıyla bakılmasının gereklili idir. Allah(cc)'ın fiillerinde her zaman bir hikmet bulundu u ifade edilen dörtlükte, meydana gelen her i in Allah'ın dilemesiyle meydana geldi i de vurgulanmaktadır. Dörtlükte, Allah dilerse tahtından âhı indirir, onun feryâdı gökyüzüne çıkar, ba ında büyük bir gururla ta ıdı ı altın külâhı yerlere yapı ır ki, bu durumun binlerce örne i görülmü tür denilmektedir.

Dilerse indirir tahtından âhı

Âsumâne çıkar feryâd u âhı

Yerlere yapı ır altın külâhı

Binlerce vukû'u olmu â ikâr²¹⁴³

Bazen ise bir çirkini güzel bir ferde verir, o güzel onu görünce bin derde dü üp ölmek ister ve peri anlık içerisinde a lar.

²¹⁴² s. 638, . Tevhid Destanı, k. 11.

²¹⁴³ s. 638, . Tevhid Destanı, k. 12.

Bir çirkini verir güzel bir ferde
 Görünce ol güzel gelür bin derde
 Cânına ölüm arar her yerde
 Zîr-i ibtilâda a lar zârı zâr²¹⁴⁴

A a daki örnekte ise, Allah dilerse kulu pâdi ah eyler ve ona saltanat sürdürür, zaman gelir tilki arslanı kuyuya bırakır denilmekte ve Allah'ın Kakhâr ismiyle tecelli etti inde da ları kaldıraca ı ifade edilmektedir.

Dilerse gedâyı eyler pâdi âh
 Sürdürür saltanat etme i tibâh
 Arslanı kuyuya bırakır rûbâh
 Kâfları kaldırır bir kahr etse Kakhâr²¹⁴⁵

Bir di er dörtlükte ise, denizlerin devredip okyanusa gitti i ve damla damla olup Rahmân'e gitti i söylenerek bunu gören basiret sahiplerinin de bu vesileyle îmâna gitti i ve marifet nûruyla kalplerini aydınlattı ı anlatılmı tır.

Deryâlar devreder ummâne gider
 Katre katre olur Rahmân'e gider
 Ehl-i ibret görür îmâne gider
 Nûr-i ma'rifetle kalbi zıyâ-dâr²¹⁴⁶

²¹⁴⁴ s. 638, . Tevhid Destanı, k. 13.

²¹⁴⁵ s. 638, . Tevhid Destanı, k. 14.

²¹⁴⁶ s. 639, . Tevhid Destanı, k. 18.

Bir di er iirde ise, bahçe tasviri üzerinden Allah'ın varlı ına ve kudretine i aret edilmi tir. Konuyla ilgili ilk beyitte, bu bahçe ne kadar güzel süslenmi onu seyrederek onda onu süsleyen kudreti seyret, vahdet sırrını gösteren ve me'va cennetini andıran bu güzelli in farkına var denilmektedir.

Bu ba çe ne müzeyyen kudret-i Mevlâ'yı seyr eyle
Görünür sırr-ı vahdet cennet-i me'vâ'yı seyr eyle²¹⁴⁷

Gülbahçesindeki güllere nazar kıl, a kla Allah'ı zikredip hal diliyle O'nun birli ini anlatırlar. Gül-i ra'nâ peygamber kokulu çiçekleriyle her yeri bezetmi onu seyredip ilâhî kudreti yema a et.

Nazar kıl gül-gülistânı ederler tevhîd-i Bârî
Bezetmi dâr u diyârı gül-i ra'nâyı seyr eyle²¹⁴⁸

Vahdet gülistânının her bir yapra ında Allah'ın anının yüceli i okunur. Açılan kızıl güllerde ise sevgilinin yana ını seyret.

Okunur her varaklarda "Teâlâ ânühû ekber"
Açılmı verd-i ahmerler ruh-i Leylâ'yı seyr eyle²¹⁴⁹

Bu gülistânın bulundu u sahraya gelenlerin gözleri gördükleri manzara kar ısında hayrân olur. Oradaki bülbüller a kla terennüm eder sünbüller a kla sevgililerinin adını anarak zikir halkasında devrân ederler.

²¹⁴⁷ s. 475, . 548, b.1.

²¹⁴⁸ s. 475, . 548, b. 2.

²¹⁴⁹ s. 475, . 548, b. 3.

Olur bülbülleri nâlân eder sünbülleri devrân
Gören gözler olur hayrân rûy-i sahrâyı seyr eyle²¹⁵⁰

Sen de bu ibret yerinde e yâyı güzelce seyredip gönül aynasını parlat ve ona tecelli eden ilâhî sevgiliyi gör.

Bu ibret-gâhîde cânâ güzelce seyr et e yâyı
Gönül mir'âtını tenvîr edüp gör sen de Leylâ'yı²¹⁵¹

Cihân, ilâhî sırların zarfıdır, sende onu görebilecek göz varsa, cihândaki her muammayı güne gibi açık hale gelmi görürsün.

Cihân bir zarf-ı esrâr-ı lâhî'dir gözün varsa
Görürsün hur îd-âsâ ke f olunmu her mu'ammâyı²¹⁵²

3.10.122. Tâc-Hırka

“Tâc, genel anlamda, ba a takılan ve takana göre çe itli özellikler gösteren ba lık olarak tanımlanabilir. Hükümdarlar, tarikat ehli ve gelinler birbirinden farklı ve çe itli özelliklere sahip tâclar takarlar. Tasavvufta ise, bazı eyh ve dervi lerin ba larına giydikleri çe itli ekillerdeki külah, tâc olarak adlandırılır. Bu tâca bakarak, giyen ki inin hangi tarikatten oldu u anla ılırdı. Bu tâc dövme yünden yapılır ve Mevlevilerin giydi i tâca sikke adı verilir. Tâcın üst kısmına kubbe, ba a geçen kısmına lenger denir. Tâcname ise, tac gelene ini rivayetleriyle bildiren, her tarikatın tâclarını, ekillerini, destarlarını tesbit eden kitaplara denir.”²¹⁵³ Ayrıca tâc özel törenlerle giydirilirdi.

²¹⁵⁰ s. 475, . 548, b. 4.

²¹⁵¹ s. 577, . 691, b. 1.

²¹⁵² s. 577, . 691, b. 3.

²¹⁵³ Cebecio lu, age, s. 681.

“Hırka, kalın kuma tan yapımı veyâ içi pamukla beslenmiş ceket uzunluğunda bir giyecek olarak tanımlanmıştır. Tasavvufta ise giyecek olmasının yanında temsil ettiği bir anlam vardır. Derviler hırkayı genellikle zikir sırasında giyerler. Önü açık yakasız, geniş kolludur. Mevlevilerde resmi giysidir. Mürid, eyhine huzuruna çıkarken, mescide meydana (semâhaneye) girerken hırka giyer. Ancak Mevleviler kural olarak semaya başlamadan önce hırkayı çıkarırlar. Hırka giymenin tarikata girmek gibi bir anlamı vardır. Bu yüzden hırka müride törenle giydirilir.”²¹⁵⁴ “Hırkanın rengi siyah, mavi ve beyaz olabilir. Tarikata yeni girenler siyah, belli bir dereceye ulaşırlar mavi, sülûkünü tamamlayanlar beyaz hırka giyerler.”²¹⁵⁵ “Çok eskiden derviler, malının helal olduğunu inandıkları için ilerden bez parçaları alırlar, bunları birbirine dikip hırka yaparlardı ki buna yamalı anlamında “murakka” derlerdi.”²¹⁵⁶

Tâc ve hırka tasavvufta önemli sembollerdendir. Fakat ifade edildiği gibi sadece semboldür ve asılla karıştırılmamalıdır. Önemli olan iç dünyanın temiz, davranışlarının Allah’ın emirlerine uygun olmasıdır, bunlarda uygunluk olmadığı sürece dervinin üzerine hangi renk hırka giyerse giysin, nasıl tâc takarsa taksın bir kıymeti yoktur. Tasavvufta iç ve dış güzelliği, temizliği bir bütündür ve öncelikli olan iç dünyanın ve davranışlarının temizlenmesidir. Lutfî Efendi de eserlerinde bunu göz önünde bulundurmuş ve tâc ve hırkanın önemli olmadığını anlatmıştır. Konuyla ilgili örnekte, tâc ve hırkasıyla dervinin im diye gezen, fakat Allah’ın haram kıldığı konulardan sakınmayan biri örnek verilmiştir ve bu durumun bize eksiklik olarak yeteceği vurgulanmıştır. Çünkü bu şekilde gezen kişinin temsil ettiği bir kurum ve grup bulunmaktadır ve onun hatası genele mal edilmektedir ki, o, bu noktada ciddi bir kul hakkı ile karşı karşıyadır. Efe Hazretleri, bu yanlışın ne kadar büyük olduğunu anlatabilmek için bunun noksan olarak bize yeteceğini başka bir eksiklikle gerek olmadığını ifade etmektedir. Dörtlükteki tâc ve hırka ise sadece görünümü temsil etmekte ve gönle indirilmemesi ve davranışlarının dönüştürülmemesi görüntüde kalmış bilgilerin ne kadar tehlikeli olabileceğini anlatmaktadır.

²¹⁵⁴ Cebeciolu, age, s. 352-353.

²¹⁵⁵ Uludağ, age, s. 238.

²¹⁵⁶ Gölpınarlı, age, s. 149.

Tâc ile hırkadır nazar
 Dervi imi deyû gezer
 Bir menhîden kılmaz hazer
 Yetmez mi bu noksan bize²¹⁵⁷

kinci örnekteki tâc ise ilkinden farklıdır. Buradaki tâc hakimiyeti ve hükümdarlı ı temsil etmektedir. Güzel anlatılırken, onun zülfünün telleri sabâ rüzgarıyla gerdanında raksederken, sinisinin ba ında ise güller açılmı tır, onun cemâlinin güzelli ini tarif etmek isteyen diller lal olmu , konu ma yeteneklerini kaybetmi lerdir denilmekte ve son olarak da zamanın hükümdarı bu güzeli görse tacını bırakır, her eyinden vaz geçip onun kölesi olur denilmektedir. Buradaki tâc, hükümdarlı ı temsil etti i için, hükümdarlı ı bırakır anlamında yorumlanabilir.

Sabâ ile oynar gerdende teller
 Ba -ı sînesinde açılmı güller
 Vasf-ı cemâlinden lal olmu diller
 Görse tâc bırakır emîr-i devrân²¹⁵⁸

3.10.123. em-Pervâne

“ em’, mum, me ’ale anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufta ise, sâlikin kalbini yakan ilahi nûrun parıltısı olarak tanımlanmı tır. em’-i ilâhî, Kur’ân-ı Kerim için kullanılan bir tabirdir.”²¹⁵⁹

Pervâne, geceleri ı ı n etrafında dönen küçük kelebek, fırıldak, çark, haberci, kılavuz anlamlarıyla kar ılanan bir kelimedir. em’ ve pervâne edebiyatta sık kullanılan kavramlardır. Onlardan genelde a k anlatılırken bahsedilir, zira onlar a kın ve â ı n sembolleridir. A k yakıcıdır, tıpkı ate gibi, pervâne ise â ı ktır ve yanmaya gönüllüdür.

²¹⁵⁷ s. 470, . 540, k. 13.

²¹⁵⁸ s. 376, . 405, k. 4.

²¹⁵⁹ Uluda , age, s. 491.

Gözünü kırpmadan atar kendisini em'e, o ise acımaz yakar pervâneyi, bir ate topu olur pervane sessizce ve dü er em'in kıyısına. Kendisi gibi olan binlercenin arasına karı ır, em' yakmaktan bıkmaz, pervâneler ise yanmaktan, a k ve â ik varoldu u sürece em' ve pervâne hep var olur. Nasıl varolmasın ki, kainatın ve insanın mayası a kla yo rulmu , a kla “ol” demi Yaraticısı onlara ve onlar a kla olmu lar â ik olmu lar. A kla dönmü dünya, sema'a kalkmı Mevleviler misali, a kla aramı insan, gönlündeki ilahi sırrı ve onu buluncaya kadar ruhu pervâne misali em'e atmı kendini ve tam da o noktada bulmu sırları, em'in etrafında döndükçe yanmı , yandıkça pi mi ve pi tikçe olmu Mevlânâ'nın dedi i gibi ve sırlar mahrem olmu ona, o, ate ten, em'den bir parça olmu sonunda ve huzura kavu mu .

Lutfî Efendi, iirlerinde, em' ve pervâne kavramlarını zaman zaman ayrı kullandı ı yerler olsa da, bu kavramları genelde birlikte kullanmı tır. Bunları tasavvufta temsil ettikleri, sembol oldukları unsurlara atıf yaparken kullanmı , bazı iirlerinde ise, yeni tamlamalar kurarak te bih san'atının güzel örneklerini ortaya çıkarmı tır. Konuyla ilgili ilk örnekte, Cânân ve cânın ile dola maya gidersin, aya ının topra ına ba ile kurban olmaya gidersin, Lutfî gibi bir damlasın okyanusa gidersin, cânını ate e atmayı bekleyen pervânelerin var denilmektedir. Cânâna olan ilginin, sevginin büyüklü ü onun yoluna cânını seve seve kurban etmekle anlatılmı , bunun en uç noktası olarak da cânını ate e atan pervâneler gösterilmı tir.

Cânân ile cânın ile cevlâne gidersin

Hâk-i pâyine ba ile kurbâne gidersin

Lutfî gibi bir katresin ummâne gidersin

Âte e atar cânını pervânelerin var²¹⁶⁰

Di er örnekte ise, mum benzetmesi yapılmı tır. Muhataba, bu gün, vücudunu mum gibi muhabbet ate ine yak, güne gibi dünyaya ait unsurlardan uzakla , onların oldu u yerleri terk et denilmektedir. Güne in, gün içerisinde do udan batıya yer de i tirerek yerini geceye bırakması onun masivayı terk etmesi olarak yorumlanarak

²¹⁶⁰ s. 196, . 144, k. 5.

hüsn-i ta'lil san'atının güzel bir örneği verilmiştir. Mum etrafını aydınlatırken kendisi eriyip tükenen bir özelliğe sahiptir, muhabbat örnek olarak verilmekte, onun kendisini ateşe yakıp eritmesi gibi sen de kendini muhabbat ateşine ilahi aşkın ateşine yakılmaktadır.

em'a –ve yak vücûdun nâr-ı muhabbete bu gün

Hur îd-âsâ mâsivâdan yürü terk-i diyâr ol²¹⁶¹

Sıradaki örnekte ise, îmân mumu tamlaması yapılmıştır. Mevlâ oruçlu olanın gönlünü sevinçle doldurur, namazlarında dikkatli olup, daima rızâsını gözeteni başlıklar, onların gönüllerinde iman mumu parlar denilmektedir. Örnek son mısraından başlanarak düşünülürken, gönlünde îmân mumu parlayan insan, diğer sayılanları da yapar şeklinde bir sonuca ulaşılmaktadır.

Mevlâ mesrûr eder sâim olanı

Ma fûr eder mutlak kâim olanı

Râh-ı rızâsında dâim olanı

Gönülde fûrûzân em'a-i îmân²¹⁶²

em' ve pervâne kavramlarının birlikte kullanıldığı bir başka beyitte ise, derûnu derd denizi olan irfan hazinesidir, tevhid nûrunun mumunun pervânesi onlar olur denilmektedir. Gönlü, zihni dert denizine dönen insan bunları Allah'ın istediği şekilde karşılayabilirse bir irfan hazinesine döner, onlar vahdete ulaşmak için tevhid nûrunun mumuna pervane olurlar, kendilerini bu mumda yakarak vahdete ve fenâfillaha ulaşırlar.

²¹⁶¹ s. 324, . 326, b. 2.

²¹⁶² s. 408, . 455, k. 3.

Kenz-i irfândır derûnu derd ile deryâ olan

Nûr-i tevhîd em'inin anlar olur pervânesi²¹⁶³

Beyitte, meyhânedede kadehle oynayan pervâne gibi döner, mest olanın meyhânesi gö üs sarayındadır denilmektedir. Kadeh devreder, mest ve pervâne de devrân eder, mest olanın meyhânesi ise gö üs sarayında kuruludur, o, ilahi a k arabıyla sarho olmu tur. Cânânının zikriyle kendinden geçmi tir.

Meyhânedede dem-bâz olan devrân eder pervâne-ve

Serây-ı sadrında olur mestânenin meyhânesi²¹⁶⁴

Vahdet gülbahçesinin gülleri, kendini bilme ilminin bülbülleri, ma'nevi meyin sarho ları ve hidâyet mumunun pervânesi denilerek gönlünü güzeller güzeline verenler tarif edilmi tir ki son derece dikkat çekici ve dört unsurun bir arada oldu u tariftir. Vahdet, kendini bilme, ilahi a ka tutulma ve hidâyete eri me ve kendini ona râm etme bir aradadır ve tabiattaki dört unsur gibi bunlar da manevi âlemin dört unsurudur ki inananlar için son derece önemlidir. Efe Hazretleri bu beyitle, bu önemi vurgulamak istemi tir.

Gül en-i vahdet gülleri ilm-i aref bülbülleri

Sermest-i mey-i ma'nevî em-'i hüdü pervânesi²¹⁶⁵

3.10.124. Lâl

Lâl kelimesi dilsiz anlamında kullanılmaktadır. Bu durum do u tan veya rahatsızlık sonucu olabilece i gibi, a kınlıktan veya heyecan içeren herhangi bir duygusal yo unluktan da olabilir. Konuyla ilgili örnekte güç yetirememe, söz konusudur. Güzelin vafından diller aciz kalmı tır ve bir kelime dahi

²¹⁶³ s. 532, . 632, b. 3.

²¹⁶⁴ s. 597, . 720, b. 3.

²¹⁶⁵ s. 597, . 720, b. 2.

vasfedememi lerdir, zira bu ilahi güzelliştir ki, onu vasfetmek ola anüstü kabiliyet gerektirir. Bu güzeli gören hükümdarlar tacını bırakır onun kulu olmayı arzu eder. Burada brahim Edhem'in ismi açıkça zikredilmese de onun hayatıyla ilgili kıssaya bir telmih var gibi görünmektedir. O,

Yunus ne ho demi sin bal ü eker yemi sin

Ballar balını buldum, kovanım ya ma olsun²¹⁶⁶

diyen Yunus gibi, Allah'ın varlığını bütün benli inde hissetmeye ba layınca tacını ve tahtını bırakarak ona daha yakın olabilece i kapılara gitmek üzere yollara dü mü tür. Örnekte de güzelin güzelli ini görenin tacını bıraktı ı ve onu tarif etmek isteyen dillerin konu amadı ı anlatılmı tır.

Vasf-ı cemâlinden lal olmu diller

Görse tâc bırakır emîr-i devrân²¹⁶⁷

3.10.125. Nây- Nevâ-yı nây-ı a k

Nây, kamı , kamı tan yapılan nefesli enstrüman anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta, insan-ı kâmilin sembolüdür. Asli vatanından ayrılıp dünyâ gurbetine gönderilmi insan ruhu geldi i yerin özlemiyle yanmakta ve a layıp inlemektedir, bu inilti ise nâyda ruhları fetheden sese dönü mekte, insanları mest etmektedir.

“Tasavvufî olarak nâyın hikâyesi öyle anlatılır: ney, bir zamanlar, kendi asıl vatanı sazlık, kamı lık bir bölgede hemcinsleriyle birlikte ya amaktadır. Onu oradan keserler, pi sin olgunla sın , içi bo alsın diye gübre yı nının içine sokarlar, o karanlık ve pis yerde kalır. Çile çeker, sabır ve tahammül gösterir. Sonunda içi bombo hale gelir, rengi sapsarı olur. Oradan çıkarırlar, üzerine delikler açarlar. A ız kısmından üfürülünce kalpleri yakan bir ses ile feryâda ba lar. Bu feryadı asıl vatanın (neyistan, kamı lık) dan olan ayrılı ının do urdu u hasretten kaynaklanmaktadır. O, na'meleri ile

²¹⁶⁶ N. Ziya Bakırcıo lu, *Yunus Emre Divanı*, Ötüken Yay., stanbul-2006, s. 250.

²¹⁶⁷ s. 376, . 405, k. 4.

ötelerin mükemmelli ini, ötelerin güzelli ini terennüm etmektedir. Kamu , içi bo almadan yani fenâ halini yokluk, hiçlik makamını elde etmeden ötelerin ruhânî soluklarını haykıramaz. Ney sesi, a k çı lı ıdır. Mevlânâ içteki ilahi cezbeyle harekete geçiren, bir ilham kayna ı oldu u için nâyâ â ıktır ve Mesnevî'sine nây metaforu(istiarezi) ile ba lar. “Allah’a aitiz, sonunda yine O’na dönece iz”²¹⁶⁸ ayetinde, insanın bu dünyaya ötelere geldi i ve sonunda yine, asla dönece i kadedilir. Ruhlar, ilahi âlemde Allah ile beraber mutlu iken, bu huzursuz ve sıkıntı dolu âleme inmi tir. te olgun insanlar, bu ayrılı ı, varolu a fîlen katılarak ya ayan ve neyde bu ayrılı ın feryadını duyan ki ilerdir.”²¹⁶⁹ Lutfî Efendi de iirlerinde nâyî tasavvufî anlamıyla pek çok kez kullanmı tır. Bu kullanımlardan bazılarında di er kavramlarda da yaptı ı gibi, tamlamalar olu turmu tur. Bu tamlamalardan biri konuyla ilgili olarak verilen ilk örnektir. A k nâyinin sesi, na mesi ekindeki tamlama, a kın gücüne güç katılmı görüntüsü vermektedir. Beyitte, a k nâyinin na mesini, mest olan â ıklardan sor ve o rindlerin meclisine eri ki, vücudun ruhunla birlikte kanatlısın denilmektedir. Â ıkları mest edip kendinden geçiren ötelere gelen bu na medir ki, onu dinleyip rindlerin meclisine ula anın a kla ayakları yerden kesilir ve yüksek makamlara kanatlanır.

Nevâ-yı nây-ı a kı â ık-ı mestânelere sor

Eri ol bezm-i rindâne vücûdun perr ü bâl olsun²¹⁷⁰

Di er örnekte ise, gönül nâyinin sesinden bahsedilmi ve onu dinleyen sevgiliye cân kurbân olsun denilmi tir. Ayrıca gönül iklimine malik olan hünkâre de cân kurbân denilmektedir. Gönül nâyinin na mesini dinlemek, onu fark edip sesini duyabilmek özel ki ilere nasip olan bir durumdur. Gönül ülkesine sahip olan hükümdar ise Allah’tan ba kası de ildir. Efe Hazretleri, kısaca benim cânım Allah’ın yoluna kurbân olsun demektedir.

²¹⁶⁸ Ki onların ba larına bir musibet geldi inde; «Biz Allah için varız ve yine O’na dönece iz» derler2/156.

²¹⁶⁹ Cebecio lu, age, s. 555.

²¹⁷⁰ s. 373, . 401, b. 4.

Nevâ-yı nây-ı dilden dinleyen dildâre cân kurbân

Bu iklîm-i dile mâlik olan hünkâre cân kurbân²¹⁷¹

3.10.126. Ferâset

“Ferâset, görü , tahmin, anlayı lılık, çabuk sezi gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Tasavvufta ise, yakinin açılması, gaybın görünmesi ve iman makamlarından biridir. Hz. Peygamber(as), “mü’minin ferâsetinden korkunuz; zira o, Allah’ın nûru ile bakar” buyurur. Çe itli ayetlerde de bu kavram Allah’tan kullarına verilen bir nur olarak ifade edilmi tir²¹⁷². Allah tarafından nûra mazhar olmu ki i ile olmamı ki iyi anlatan bu ayetlerden u manzara ortaya çıkmaktadır: 1- Allah’tan bir nûra sahip olan ki i, yürüme, hareket edebilme, aktiflik özelli ine sahip iken, 2- bu nurdan mahrum olan karanlı in pasifli in içinde kalmakta, etrafını çeviren âlemi a amamakta, olu a katılmaktan, hakikate ula maktan mahrum kalmaktadır. Kur’ân’da bu nura ula manın, iman ve amel bütünlü ünü elde etmeye ba lı oldu u ifade edilir. Yani bu nur âmelsiz ilimle elde edilemez.

Feraset herkesde az veya çok vardır. Bu umûmidir. Bazı ipuçlarına bakarak bazı do ru sonuçlara varma gibi. Buna tabîi ferâset denir. Bir de Allah’ın bazı kimselere lutfetti i, kalbî ilhamla bir eyi sezip bilme ekinde hususi feraset vardır ki, buna da ilahi lütuf sonucu olan feraset denir.”²¹⁷³ Lutfî Efendi iirlerinde ferâset kavramını, çok fazla olmasa da kullanmı tır. Feraseti, basiret kavramı gibi, Allah’ın kullarına lutfetti i ve onların e yanın arkasındaki sırları görmelerini sa layan bir manevi kudret anlamında kullanmı tır. Konuyla ilgili örnekte de, ferâset nûru imanın kıvılcımı ı ı ıdır denilmekte ve ona sahip olanın ilahi meyden ma’nasından, tevhid ile içece i ifade edilmektedir. nananlar olayların arka planını imanlarının nuruyla görürler ki, bu ferasettir, tevhide ula ıp imana giren ve ilahi meyden içen ferasete sahip olmakta ve sırlara a ina olmaktadır.

²¹⁷¹ s. 372, . 400, b. 1.

²¹⁷² (Zümer22 / En’am122)

²¹⁷³ Cebecio lu, age, s. 276-277.

Lutfiyâ nûr-i ferâset îmânın u'lesidir

Mey-i ma'nâ-yı lâhîden içer tevhîd ile²¹⁷⁴

3.10.127. Rind

“Rind, kayıtsız, laübalî, akıllı, kalender, dünya i lerini ho gören gibi anlamlarda kullanılır. Tasavvufta ise, halkın hakkındaki söylediklerine aldırmadan gönülnce hareket eden keyfince davranan, içi irfanla süslü, ilimle dolu oldu u halde halktan biri gibi sade ya ayan hakîm, bilge ki i, rıza mertebesine erdi i için her eyin ilahi takdire göre meydana geldi ini bilen bunun uur ve idrakine eren kamil insan. Tefviz ve tevekkül ehli, zahid ve abidler gibi dinin ekinde kalmayıp özüne ve içine nüfuz etti ini iddia eden mutasavvıf. Rindler daha çok Melamiler ve kalenderler gibi gelenek ve göreneklere aldırmadan geni bir hürriyet ve gönül rahatlı ı içinde ya arlar.”²¹⁷⁵ Rind, edebiyatta zahidin zıddı olan bir tiptir. airler kendilerini rind olarak sunarlar ve olu turdukları zahid tipini be enmezler, deyim yerindeyse ona satarlar. Fakat bu sadece tip olarak dü ünülmelidir, zira dini gelenekteki zahid kavramının kar ılı ı olumludur ve edebiyatta anla ıldı ı ve kullanıldı ı gibi de ildir. Lutfî Efendi, rind tipini, ilahi a k arabıyla sarho olmu , bezm-i elest de vahdet meyinden içmi , dünyayı umursamadan ya ayan bir tip olarak i lemi tir. Konuyla ilgili örnek bir öncesindeki beyitle sebep sonuç ili kisi içerisinde oldu undan onunla birlikte de erlendirmek gerekmektedir. İlk örnekte, elest bezminde vahdet arabı içip güzeli gördüklerinden bahsedilmekte, sonraki beyitte ise, bu meyi içip mest olanın ayılmayaca ı ifade edilerek, genç ve ya lı rindlerin Allah’a hamd ederek toplandıkları anlatılmaktadır. Beyitte ayrıca, genç ve ya lı rindlerin elest bezminde verdikleri söze sadık kaldıkları ve dünya hayatlarını bu çerçevede düzenledikleri, dolayısıyla da bu sadakat üzere ha rolacaklarına da bir i aret söz konusudur.

Hatt-ı halın câm-ı mey dir nû -i hamr-i vahdeti

Etdiler bezm-i elestde müste ‘id erbâbımız²¹⁷⁶

²¹⁷⁴ s. 485, . 562, b. 5.

²¹⁷⁵ Uluda , age, s. 437-438.

²¹⁷⁶ s. 291, . 278, b. 4.

Mâ âallah hiç ayılmaz bu meyin mestânesi

Hamdü lillah ha rolurlar rind-i eyh u âbımız²¹⁷⁷

3.10.128. Meydan

Meydân, geni , açık, düz yer, alan, yarı ma veya kar ıla ma yeri anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufta ise, meydan kelimesiyle, manevi hünerlerin sergilendi i alan anlatılır. Yi itler nasıl ki, er meydanına çıkıp sava sanatlarını ve benzeri hünerlerini sergilerlerse, mana erleri de manevi hünerlerini kendi meydanlarında sergilerler. Fakat bu sergileme, gösteri veya bir di erine nisbet ekinde de ildir, dolayısıyla bu sergilemeyi somut anlamda dü ünmemek gerekir. Ayrıca onlar sadece sergileme i ini yaparlar, de erlendirme Allah’a aittir.

“*Mevlevi meydanı tabiri ise, Mevlevi ayinlerinin yapıldı ı yer için kullanılır.*”²¹⁷⁸ Efe Hazretleri, meydan kavramını iirlerinde sıkça kullanır. Onun iirlerinde meydân, sözlük anlamında da kullanılmakla birlikte, a ırlıklı olarak tasavvufi anlamıyla kullanılmı tır. Konuyla ilgili ilk örnekte, manevi tecrübelerin gizlenmesinin gereklili i belirtilirken, meyin ba ımlısı ol, meydâne gir, fakat bunu pir-i mugâne bile söyleme denilmektedir. Mısradan çıkarılabilecek bir ba ka sonuç ise, meydanda bulunanların bir özelli inin de ilahi a k arabının ba ımlısı olmaları, oldu udur.

Mey-ke ol meydâne gir pîr-i mugâne söyleme²¹⁷⁹

Bu meydanlarda boy gösterebilmenin bir ba ka artı ise, bir ârif-i billâhe gönül vermek olarak tespit edilmi tir. Bu ârifler Hak erleri olarak ifade edilmi ve bunlardan uzak olanların yi itlerin meydânına ula amayacakları belirtilmi tir. Zira, meydân er meydanıdır ve oraya ancak erle gidilir.

Bir ârif-i billâhe me er dil vere Lutfî

Erden dûr olan meydân-ı merdâne yeti mez²¹⁸⁰

²¹⁷⁷ s. 291, . 278, b. 5.

²¹⁷⁸ Cebecio lu, age, s. 507.

²¹⁷⁹ s. 503, . 590, b. 5.

²¹⁸⁰ s. 290, . 276, b. 7.

3.10.129. Hüsn

“*Hüsn kelimesi, güzel, iyi, güzellik, iyilik anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufta ise, zattaki kemaldır ki, Hak’tan ba kasında bulunmaz. lâhi güzelliştir ve âlemdeki bütün güzellikler ve güzeller O’nun güzelli indendir. Güzeli de â ık da O’dur.*”²¹⁸¹ Lutfî Efendi, iirlerinde ilahi güzelli in yanında, onun yansımaları olan di er güzelliklerden de bahsetmi tir ki, bu ba lamda Hz. Peygamber’in güzelli ine ayrılan yer önemlidir. Zira onun güzelli i, bütünlük arz etmektedir. Hem yüz güzelli i ve beden uyumunun yanında manevi, ahlâki güzelli i ile onun güzelli i birbirini tamamlayan bir bütündür. Onun nûru tasavvufî gelenekte, alından alına aktarılarak gelen ve her alında farklı bir özellekle ve güzellikle kar ıla an ilahi bir nûrdur. Konuyla ilgili ilk örnekte Hz. Muhammed (as)’in güzelli i anlatılmaktadır. Beyitte, e er senin güzelli inin kitâbı insanlar arasında bir okunsa, onların ne Me’va cennetlerinde ne de Kur’ân’da güzellikleri özenle anlatılan, hûrilerde gözü ve aklı kalır denilmektedir. Zira Hz. Peygamber insanlar arasında ilahi güzellikten en büyük parçayı ta ıyan zattır ki, Hz. Ai e’nin ifadesi ve Molla Câmî’nin dizeleriyle o, Hz. Yûsuf’u görüp, onun güzelli inden ne yaptıklarını bilemez hale gelerek, ellerini kesen hanımlar benim efendimi görselerdi o bıçakları kalplerine saplardı²¹⁸² dedirtecek kadar hüsn sahibidir.

E er hüsnin kitâbı bir okunsa halk-ı âlemde

Ne zikr-i cennet-i Me’vâ ne hûrî-îyn ü havrâye²¹⁸³

Di er örnekte ise, gönül ilahi âlemde ev yapan bir ku olmalıdır denilmekte ve o, a kın sevincinin danelerini senin güzelli inde dizer denilerek ilahi güzelli e atıf yapılmaktadır. kinci mısradaki, ilahi güzelli e â ık olundu undan bahsedilmektedir ve belki de “hüsn”e olan a kından kaynaklanan sevinçten a lamakta ve a k sevincinin inci tanelerini dizmektedir.

²¹⁸¹ Uluda , age, s. 252.

²¹⁸² Yusuf’un güzellik dilenece i bir Efendiye sahipti ve bir gün bunu ifade etmi ti. "Mısır kadınları Yusuf’u görünce ellerini kestiler; e er benim Efendimi görselerdi ellerindeki bıçakları kalplerine saplardı." Gülen, Kalbin Zümrüt Tepeleri, c.1, s. 221.

²¹⁸³ s. 467, . 536, b. 6.

Gönül lâhût ilinde â iyân-sâz mürğ gerekdir

Sürûr-i dâne-i a kî düzer husninde mîrâne²¹⁸⁴

3.10.130. Hem-dem olmak

*“Dem, soluk veya zaman anlamında kullanılır. Tasavvufta sûfinin geçmi ve gelecek endi esinden kurtularak içinde bulundu u ânı ya aması esastır. Bu hali elde etmi ki i “ibn’ul- vakt” adıyla anılır ve sürekli Allah’la beraberdir yani “ihsan” derecesine ula mı tır.”*²¹⁸⁵

Hem-dem olmak ise, sıkı fıkı, canci er arkada anlamıyla kar ılanmı tır. Bu ekilde arkada olanlar sık birlikte olup çok zaman geçirirler. Dem kelimesini zaman anlamında alındı nda, do rudan kelime anlamına, aynı zaman dilimini birlikte payla ma denilebilir. Lutfî Efendi iirlerinde hem-dem olmak tabirini sıkça kullanmaktadır. Konuyla ilgili örnekte de, muhatabına arap içenlere hem-dem ol demekte ve bununla, onlarla birlikte bulun, anlamını kasetmektedir. Biriyle hem-dem olmak onunla özel ve güzel zamanlar payla mak anlamını kapsar ki, Efe Hazretleri, örnek mısradı da bunu belirtmekte ve mey içenlerle birlikte bulun, fakat bunu kimselere duyurma demektedir. Meyke ânla hem-dem olmak, onlarla birlikte ilahi a k meyi içip, yüceler yücesi sevgiliden bahsetmektir.

Mey-ke âne hem-dem ol ferd-i zemâne söyleme²¹⁸⁶

3.10.131. Yed-i ulyâ-Yed-i süflâ

Yed, el anlamında kullanılmaktadır. Yed-i süflâ ifadesi, dü ük, a a ı el anlamında ve yed-i ulyâ ifadesi ise, yüksek, üstün el anlamında kullanılmaktadır. Sâilân, mes’ûlün ve ham-gerden kavramları da di er kelimelerle ba lantılıdır ve hepsi birlikte tenasüp san’atını olu turmu lardır. Örnekte, isteyen anlamındaki sâilân kavramıyla, yed-i süflâ isteyen, veren anlamındaki mes’ûlün kavramıyla da yed-i ulyâ kastedilmi tir. Konuyla ilgili verilen bu örnekte, Hz. Peygamber’in bir hadisine telmih bulunmaktadır. Hz. Peygamber istemeyi de il vermeyi, muhtaç olmayı de il, ihtiyaçları gidermeyi,

²¹⁸⁴ s. 499, . 583, b. 3.

²¹⁸⁵ Cebecio lu, age, s. 212.

²¹⁸⁶ s. 503, . 590, b. 6.

Müslümanlara tavsiye etmi ve helalinden kazanıp Allah yolunda vermenin faziletine, cennetin kapısını cömert mü'minlerin açacağını söyleyerek dikkat çekmiştir. Fakat burada söz konusu hadis, “veren el, alan elden üstündür” hadisidir ki, burada Müslümanın mümkünse her zaman verme konumunda olması istenmektedir. Bu noktada, vereceğini helalden kazanması ise kişinin en önemli boyutudur. İslâm dini dilenmeyi hoş görmemi ve Müslümanların, isteyeceklerini, her şeyin hakiki sahibi olan Allah'tan istemelerini tavsiye etmiştir. Çalıarak helalinden kazanmaya gayret gösterenlere Allah'ın yardım edeceğini belirtilmektedir. Beyitte ise, isteyenler verenlerin huzurunda boynu bükük olurlar, minnet altında kalırlar denilmekte, ve düşünük, alan elin sahibinin ümit eden olduğu, yüksek, veren elin sahibinin ise, kendisinden ümit edilen olduğu ifade edilmektedir. Faziletleri de ona göre değerlendirilmiştir.

Sâilân mes'ûlünün indinde ham-gerden olur

Yed-i süflâ mürtecîdir yed-i ulyâ mürtecâ²¹⁸⁷

3.10.132. Bast

“Bast, yayma, açma, uzun uzadıya anlatma anlamlarında kullanılmıştır. Tasavvufta ise, kabz kavramıyla birlikte kullanılan ve âriflere has olan bir haldir. Kabz halindeki kul tutuk ve zihnen kısır bir haldedir. Aklına ve gönlüne bir şey gelmez. Bildiklerini de unuttur. Bast halinde ise, gönlü en zihni açıktır. Ârifler çoğu zaman zâhiren bast halinde imi gibi görünürler ama bâtinen kabz halinde olurlar.”²¹⁸⁸ Lutfî Efendi, bast kelimesini, konuyla ilgili örnekte, hem kelime anlamını hem de tasavvufî terim anlamını kastederek kinayeli olarak kullanmıştır. Beyitte, Ârifin ilahi cazibe karşısında aldığı zevkten bahsedilmiş ve bu zevkin yayılıp genişlediği takdirde var olan e yaya sı mayıp ta acası anlatılmıştır. Bast halinde zihnin açık ve gönlün en olduğu düşünülürse ârifteki manevi zevkin boyutuyla ilgili bir tahminde bulunmak kolaydır. Efe Hazretleri de bu zevkin e yâya sı mayıp ta acasını söylerken bunu anlatmak istemiştir.

²¹⁸⁷ s. 111, . 35, b. 4.

²¹⁸⁸ Uluda , age, s. 86.

Bir zevk ki olur ârif-i billâhde Lutfî

Bast olsa e er var olan e yâlara sı maz²¹⁸⁹

3.10.133. Cân

“Cân, ruh, nefes, ilahi nefes, gönül gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Tasavvufî terim olarak ise, Mevlevîlikte dervi ler için kullanılır. Kabul olmak üzere gelen yeni dervi lere Mevlevîler cân derler Cân, Mevlevî ana tekkesinde üç gün saka postunda oturur, orada kalıp kalamayacağını kendi kendine dü ünür, dü ünür, muhasebesini yapar, e er olumlu sonuca ula ırsa hemen kalkar hizmete ba ları.”²¹⁹⁰ Lutfî Efendi’nin iirleri incelendi inde, cân kavramı, dervi lere, dostlara hitap olarak kullanıldı ı gibi, ruh, nefes ve gönül anlamlarında da kullanıldı ı görülmektedir. Konuyla ilgili ilk örnekte de cân, gönül anlamında kullanılmı ve cân gözü tamlaması olu turulmu tur. Beyitte, cân gözlerinin cânânı seyretti i, sevgilinin â ı nda irfan gördü ünde ona cemâlinden perde açıp, ilahi güzellikten bazı sırlara mahrem kıldı ı ifade edilmektedir. Dolayısıyla sırlara â ina olabilmek için cân gözünü irfan ile süslemek gerekmektedir.

Yine cân gözleri cânâ eder seyrân o cânânı

Açar perde cemâlinden görürse sende irfânı²¹⁹¹

Di er örnekte ise cân, iki defa kullanılmakta ve dervi anlamının yanında ruh ve gönül anlamı da kastedilmektedir. İlk kullanım hitap eklindedir ve cân muhatap olarak alınan dervi e veya ma’ uka hitap olarak kullanılmı tır. Efe Hazretleri, cânâ, ey cân bülbüller gülün â ı ıdır, onların gözüne inci ve mercân gibi kıymetli mücevherler görünmez, onların biricik sevgilisi güldür diyerek halini arzetmekte ve cezbe gelip cânına, ruhuna gönlüne heyecan dü ünçe, Lutfî ortada âh u zâr ede denilmektedir. Zira içe ate dü ünçe dünyevi kaygılar geri planda kalmakta ve insanların ne söyleyip ne yorum yapacağı umursanmamaktadır. Dörtlü ün ikinci kısmındaki, cân ise, ruh ve

²¹⁸⁹ s. 276, . 255, b. 7.

²¹⁹⁰ Cebeciolu, age, s. 169.

²¹⁹¹ s. 579, . 694, b. 1.

gönül yerine kullanılmı tır. Cezbeyle cânâ heyecân dü mesi, â 1 ın duygularının maddi bedene sı mayıp ta masına i aret eder.

Gülün â ıkıdır bülbüller ey cân

Görünmez gözlerine dürr ü mercân

Gele cezbe dü e cânâ heyecân

Meyânda Lutfî ede âh ü zârı²¹⁹²

Sıradaki örnekte, cân, cânânın dostlu uyla bitimsiz bir zevk bulsun, Lutfî sen insanların dedikodularına bakma cânânın dostlu unu kazanmaya bak denilmektedir. Buna gerekçe olarak, cânın elest bezminde ya adı ı zevki, bu dostlukla yeniden ya ayacak olması gösterilmi tir. Cân beden giymeden önce bu zevki ya amı tır, dolayısıyla, bu beyitte, insanların kendisiyle ilgili dedikodularını kâle almadan yoluna devam ederse bu eski zevki yeniden ya ayaca ının müjdesini almaktadır.

Ülfet-i cânân ile cân bula bir zevk-ı kadîm

Lutfî ebnâ-yı nâsın sen bakma kıyl ü kâline²¹⁹³

Lutfî Efendi'nin iirlerinde ba tan sona muhabbet, ilahi a k anlatılması dolayısıyla, cân, cânân, a k ve muhabbet kavramları onun iirlerinin vazgeçilmez kavramlarıdır. Bu örnekte de cânânın ve cânın muhabbet gömle ini giydi i anlatılmakta ve gönül gözünün Ramazân ayında ma' ukunu seyretti i belirtilmektedir. Cân cânâna â ıktır.

Cânân ile cân cânâ-i muhabbeti giymi

Dil dâdesi dildârına seyrân Ramazân'da²¹⁹⁴

²¹⁹² s. 579, . 693, k. 7.

²¹⁹³ s. 504, . 593, k. 5.

²¹⁹⁴ s. 477, . 552, b. 6.

Dua mahiyetindeki bir di er örnekte ise, gönül gülbahçesinde muhabbet gülü açılınsın, cân bülbülünü diyarından çıkarma yâ Rab denilmektedir. Gönül gül eninde açılacak olan muhabbet gülü ilahi ne ve ile büyüyüp serpilmektedir, cân bülbülü gönül gül enini ve beden binasını terk edecek olursa muhabbet gülüne ula amayacaktır ki, bu, Lutfî Efendi'nin arzu etti i bir durum de ildir. Bundan dolayı Allah'a kendisini â ık oldu u muhabbet gülünden ayırmaması için dua etmektedir.

Gül en-i gönülde açıla verdi muhabbet

Cân bülbülünü terk-i diyâr eyleme yâ Rab²¹⁹⁵

Â ıkların hallerinin tasvir edildi i bir beyitte ise, onların sevdâ fânûsunda ate e yandıkları ve bu ate in etkisiyle cân ipliklerinin, güzelin zülfünün telleri gibi inceldi i anlatılmaktadır. A k, insanı maddi dünyaya kar ı ilgisiz bırakan bir ruh halidir ki, â ı ın maddeyle ba ı sevgilisinin onlarla ilgisi kadardır, o yemeden içmeden kesilmi sevdâ ate iyle ci eri kebab olmu tur, bu hal onda zayıflamaya sebep olmu , öylesine çok zayıflamı tır ki, zülfün bir teli kadar kalmı tır. Bu ayıflamanın arka planı ise, masivadan kopma ve arınmadır ki, â ık bu arınmayı tam olarak gerçekle tirdi inde ma ukuna kavu ur.

Mûy-i zülf-i dilber-âsâ inceler cân ri tesi

Fânûs-i sevdâda yanmı âte e bu bendeler²¹⁹⁶

Cân kavramının bedene canlılık veren ruh olarak kullanıldı ı bir beyitte ise, canın diri oldu u sürece cesette devrân edece i, gönlün zevk bulması halinde cemâli seyran edece i ifade edilmi tir. Cânın diri olmasıyla anlatılmak istenen ruhun bedende olmasıdır, zira ruh bedeni terk etti inde beden cânsız kalmı , canlılık alameti olan hareketten ve nefesten yoksun kalmı olmaktadır.

²¹⁹⁵ s. 116, . 42, b. 4.

²¹⁹⁶ s. 192, . 136, b. 3.

Cân zinde olsa elbet cesedde devrân eyler

Dil zevkî bulsa elbet cemâli seyrân eyler²¹⁹⁷

Ba ka bir beyitte ise, cân kavramı cânndan bıkmı olma deyiminin içerisindeki anlamıyla kullanılmı tır. Seçme ansı ve iradesi elinden gitmi peri an, canından bıkmı bir haldeki hastanın sözüne i'tibar edilmeyece i belirtilmektedir. Zira bu hasta cânından usanmı tır ve sa lıklı dü ünememektedir, dolayısıyla da isabetli tercihlerde bulunma ihtimali çok zayıftır. Efe Hazretleri, böyle hastaların, önemli konularda kararlarına itibar edilemeyece ini söylemektedir.

Bir haste ki zâr-ı zebûn elbet olur bî-ihyâr

Cândan bî-zâr olan merîz kavline olmaz i'tibâr²¹⁹⁸

Cânânın her seher vakti cân evini ziyaret etmesi ruhun beslenmesidir. Cânân çe itli inayetleriyle seni besler, seher vakitlerinde ise, cân evine senin en kıymetli mekanına varır ki, senin bundan haberin yok.

Envâ-ı inâyât ile besler seni cânân

Her vakt-i seher cân-gâhe varmı haberin yok²¹⁹⁹

Cân kavramı ile ilgili bir ba ka kullanım ise, cân içre cân etmektir. Beyte göre, Mevlâ'nın sevgisini cânndan öte cân etmek ancak masiva ile me guliyeti bırakmakla olmaktadır. Masivadan gönül kesen bir insan Allah'ın sevgisini, cânından daha kıymetli tutmaktadır. Dörtlükte, ilahi sevgiyi cânından içeri cân eyleyen ise, Leylâ ile temsil edilen ilahi sevgilinin yüzünü kendisine ayine eylemi ve Leylâ'sına mecnûn olmu bir kul haline gelir denilmekte ve zincirleme bir dönü üm süreci olu turulmaktadır.

²¹⁹⁷ s. 233, . 197, b. 1.

²¹⁹⁸ s. 248, . 219, b. 1.

²¹⁹⁹ s. 316, . 315, b. 2.

Gönlünden nefy etmi ugl-i sivâyı
 Cân içre cân etmi hubb-i Mevlâ'yı
 Âyîne eylemi rûy-i Leylâ'yı
 Mecnûn olmu Leylâ'sına efendim²²⁰⁰

Bir ba ka beyitte ise, cân vermek, cânndan geçmek ve cân kula ı deyimleri kullanılmı tır. Â ık olanların, sevgilileri u runa cânlarından geçip, canlarını vermeye gönüllü oldukları onların bir özelli i olarak sayılmı ve â ıkların dilberlerin zikrine cân kula ını bah edecekleri ifade edilmi tir. Cándan geçmek, en kıymetli varlı ını fedâ etmek anlamında kullanılmı , cân kula ıyla dinlemek ise, bütün varlı ıyla pür dikkat dinlemeyi ifade etmek için kullanılmı tır.

Cân verir cânndan geçer cânânına â ık olan
 Gû -i cânın bah eder ezkârına dilberlerin²²⁰¹

Cânın ruh anlamında kullanıldı ı bir ba ka mısırada ise, insan bedeninde cânın emanet oldu u ifade edilmi tir. nsanlar, en kıymetli varlıkları saydıkları canlarının bile kendilerinde emanet oldu unu dü ünmeye davet edilerek onlardan tefekkür etmeleri istenmi tir.

Bir kere dü ün cânın emânet bedeninde²²⁰²

Cânın hayatı gönül zevki, bedenın hayatı ise, cân olarak ifade edilmi ve muhataba dua edilerek, Kerîm olan Allah'ın gece ve gündüz, her halinde ona yardımcı olması dilenmi tir. Bedene canlılık veren, onu hayata tutunduran, cân, cânna dirilik veren ise gönülde elde edilen ilahi ne ve zevk olarak belirlenmi tir.

²²⁰⁰ s. 346, . 326, k. 2.

²²⁰¹ s. 430, . 486, b. 2.

²²⁰² s. 458, . 524, b. 11.

Zevk-ı dil hayât-ı cân cân ise hayât-ı beden

Nâsır ola rûz u eb Zât-ı Kerîm her hâline²²⁰³

Cânı bedenden alıp mahiyeti insanlar tarafından bilinmeyen âlemlere götüren unsur ise ecel diye isimlendirilmiştir. Ecel insanların cânının bedenden ayrılacağı zaman dilimidir ki, Allah tarafından belirlenir. Belirlenen zamanın gelmesini, Efe Hazretleri, ecelin cân mülküne kasdetmesi olarak ifade etmiştir. Örnekte, Lutfî Efendi, muhatap olarak kendisini almış ve, bu dünyadan göçmenin, ecel erbetini içmenin, korkulu bir geçit olan ölüm yolundan geçmenin zamanının geldiğini ifade ederek, ecelin, ölüm vaktinin geldiğini cân mülkünün gitmek üzere olduğunu ifade etmiştir.

Lutfiyâ bu dünyâdan göçmek gerekdir

Ecel erbetini içmek gerekdir

Korkulu bir geçit geçmek gerekdir

Ecel cân mülküne eyledi kasdı²²⁰⁴

Cân gözü ifadesiyle beden gözünden daha kudretli bir göz anlatılmaktadır. Sâkî sembolüyle kastedilen mürîd, cemâlin cimini, cân gözlerine gösterebilir, zira cemâlin cimi ilahi güzellikten bir parçadır ve onu her beden gözü ile görebilmek mümkündür. Cim harfi, ekil olarak, kıvrılmış bir zülûfe, içerisindeki nokta ise bene benzetilmiştir ve kesret içerisinde vahdete ulaşma ifade edilmek istenmiştir. Vahdete ulaşıldığında içilen hidâyet suyu ise, divâneleri akıllı edecek özelliktedir.

Sâkî cemâlin cimini cân gözlerine göstere

Âb-ı hidâyetden içerek âkıl ede divâneysi²²⁰⁵

²²⁰³ s. 504, . 593, b. 4.

²²⁰⁴ s. 521, . 617, k. 4.

²²⁰⁵ s. 595, . 716, b. 3.

airlerin iirinin zevki, cân ipli ine dokunur ki onun her harfi, cânânın yüzüne dizilmi mey zarfıdır, bakanları mest ü hayrân eder. lâhi zevk fısıldayan iirleri okuyanlar ve dinleyenler, cânânın ilham kayna ı yüzünü seyrediyor gibi olurlar.

Mezâk-ı i'ri âirân ururlar ri te-i cânê

Ki zarf-ı meydîr her harfi düzülmü rûy-i cânâne²²⁰⁶

3.10.134. Devlet

Devlet, bir hükümet idaresinde te kilatlandırılmı olan siyasi topluluk olarak tanımlanmı tır. Lutfî Efendi'nin iirlerinde ise, saadet, zenginlik, baht, talih, kut, mutluluk, ululuk, yüksek mevki gibi anlamlarda kullanılmı tır. Konuyla ilgili ilk örnekte, a k pazarının kurulması, devlet olarak ifade edilmi , ve a k pazarında nice merdânelerin bulundu u belirtilmi tir. A k pazarının kurulması uyanık gönüller için bir devlettir, zira onların alı veri i bu pazardadır. Onlar a k alırlar, a k ile alırlar, a ktaki hünelerini sergilerler ve saadete ererler.

Ne devletdir bâzâr-ı a k kurulmu

Bu bâzârda yine merdâneler var²²⁰⁷

Devlet-i dâreyn, tamlamasıyla i aret edilen ise, dünyâ ve âhîret saadetidir. Lutfî Efendi, iki cihan devletinin Mevlâ'nın sevgisi oldu unu ve ellerinden tutup yardım edenin ancak yüce yaratıcı oldu unu ifade etmektedir. O, kulunu kollayıp gözeten, dü tü ünde elinden tutup kaldıran, dertlerine dermân bah eden yüce bir yaratıcıdır. Beyitte, kul için, iki cihan devleti de ancak böyle yüce ve sevgi dolu bir yaratıcının muhabbetinde bulunmaktadır denilmi tir.

²²⁰⁶ s. 498, . 583, b. 1.

²²⁰⁷ s. 249, . 220, b. 1.

Devlet-i dâreyn ancak hubb-i Mevlâ'dır bize
Kim olur dest-gârimiz Âferîn'den mâadâ²²⁰⁸

Sabrın devletinden bahsedilen beyitte ise, gönül nûru sakın zamanın kederlerinden endi elenme, yüce divan kurulup, herkesin hesabı görüldü ünde sabrının devletini görürsün denilmektedir. Ya adı ı sıkıntılara sabretmeyi bilen kul, ilahi divanda hesaplar görülürken, bu sabrın mükafatını alacak ve belki de bu sabır onun kurtulu una vesile olacaktır. Beyit, ilâhî hesap sonrası her bir kul layık oldu u yere do ru yöneltilecek, sabırlı kul, bu sabrının ecrini iyi tarafa yönelttilerek, ki bu onun için devlettir, ya ayacaktır ekinde de anla ılabilir.

Sakın endî e kılma nûr-i dil ekdâr-ı ezmândan
Görürsün devlet-i sabrı hele âlî dîvân olsun²²⁰⁹

deal devletin tanımının yapıldı ı beyitte ise, devlet dünyada da âhirette de seni mutlu huzurlu kılan eydir denilmekte ve Hakk'ın feyzi ve muhabbetin nûru seni misk ya dıran bir hale getirsin diye dua edilmektedir. Dolayısıyla, dünya ve âhirette insanları saadete sevkeden ve sevkedecek olan eyler kul için devlettir. Bunun dı ında, zahiren devlet gibi görünen, mevki, ünvan, zenginlik, güzellik vb. maddi unsurlar Allah'ın rızasına yönelik i letilmedi i sürece, âhirette devlet de il külfettir. Ayet ve hadislerde bu konuda, kul, Allah'ın kendisine lutfetti i mevkisini haksız i lerde kullanıyor ve hak etmeyenlere çıkar sa lıyorsa, ünvanını gösteri ve insanları ezmek, küçük görmek için kullanıyorsa, zenginli ini harama harcıyor veya cimrilik yapıp Allah rızası için harcamıyorsa, güzelli ini Allah'ın yasakladı ı ekinde kullanıyor veya te hir ediyorsa bu maddi unsurlar kendisi için devlet de il, eziyet olarak geri dönecek denilmektedir.

²²⁰⁸ s. 87, . 1, b. 2.

²²⁰⁹ s. 393, . 432, b. 3.

Devlet oldur dâreyinde bahtiyâr etsün seni

Feyz-i Hak nûr-i muhabbet mü g-bâr etsün seni²²¹⁰

3.10.135. Felek

Felek, kelime olarak, gökyüzü, semâ anlamlarında kullanılmaktadır. Felek kelimesi bu anlamının dışında, talih, baht, kader anlamlarında da kullanılmaktadır. Bu anlamıyla genelde bahtın, talihin kötülüğünden ikayet içerir ve bu kötülük feleğe yüklenerek, başına gelenler onun suçu olarak lanse edilir. Dolayısıyla bu noktada, meydana gelen olayların failiyle ilgili ciddi bir sıkıntı doğmaktadır ve kelimelerin konularının çok tartışılanlarından biri olan külli irade ve cüzi irade kavramları devreye girmektedir. Fakat ehl-i sünnetin bu konudaki tavrı ve kabulü nettir. Onlara göre, Fail-i mutlak, külli irade sahibi Allah olmakla birlikte, insan da cüzi iradesiyle kendi fiillerinden sorumludur. Bundan dolayı, ya ananları feleğe mal ederek, felekten ikayet dînî ve tasavvufî açıdan hatalı bulunmuştur. Ayrıca, mutasavvıflarda ve tasavvufî gelenekte felekten ikâyet alışı ilmi bir durum değildir. Eserdeki şiirler bu çerçevede değerlendirildiğinde feleğin suçlandığı şiirlere rastlanmaktadır. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde, felekle ilgili müstakil şiir bulunmakta, ayrıca, çeşitli şiirlerinde de felek kavramına yer verilmektedir. Bunlardan bir kısmında felek kavramı teknik terim olarak kullanılmakta ve nüh-felek ifadesiyle gezegenler kastedilmektedir. Bir diğer kısımda ise, ilave kavramlarla yeni terkipler ve anlamlar oluşturulmuştur. Efe Hazretleri'nin, mutasavvıfların rahat etmedikleri ve tasavvuf geleneğinde hoş görülmemeyen, bazı olumsuz durumlardan feleğe suçlama, yoluna neden bahsettiği ile ilgili çeşitli yorumlar yapılabilir, fakat bunların ne kadar isabetli olacağı bilinemez. Takdir edilir ki, Lutfî Efendi, çok sıkıntılı bir dönemde yaşamı ve bir devletin yıkılıp, yerine yeni bir devletin kuruluşuna şahid olmuştur. Yeni gelen eskiden hiçbir kalıntı bırakmak istememiştir, dolayısıyla insanların hayatını kökten etkileyecek değişiklikler yapılmıştır. Böyle bir dönemde insanlar başlarına gelen durumları neye atfedeceklerini bilememiştir, her biri kendi inancına, hayat felsefesine, anlayışına göre çeşitli atıflarda bulunmuştur. Efe Hazretleri de, bazı ifadelerin bile suç sayıldığı dönemlerde, kimseleri suçlayamamıştır, kimselere derdini anlatamamıştır, taan duygularını ve kimseye

²²¹⁰ s. 548, . 655, b. 1.

yöneltemedi i hislerini fele e yöneltip, ona çatmı tır denilebilir. Yoksa, Lutfî Efendi, meydana gelen durumları hakikaten felekten bildi i için bu ifadeleri kullanmamı , onu bir sembol olarak kullanmı tır. Konuyla ilgili örneklere öncelikle felekle ilgili müstakil iirin beyitleri alınarak ba lanmı , sonrakilerde ise, farklı kullanımlara yönelik örneklere yer verilmi tir.

Konuyla ilgili ilk örnekte, Lutfî Efendi, fele e, söyle zulüm devrinde kimi sevince gark ettin, onları kıymet vererek ve nazlayarak besledin, benimse vârimı berbâd eyledin veya binbir nazla besledi im varımı mahvettin demektir.

Cevr devrinde felek söyle kimi âd eyledin

zz ü nazla besleyüp vârimı berbâd eyledin²²¹¹

Bitimsiz fitne yayıp, zamanı kan denizi ve azgınlık nehri haline getiren sen, Hüsrev, Cem îd gibi nice saltanat sahiplerinin tâc u tahtlarını, saltanatlarını berbâd eyledin denilerek, fele in sürekli bir faaliyet içerisinde oldu una i aret edilmektedir.

Bahr-i kan enhâr-ı tu yân fitne-güster zî-zevâl

Nice Husrev Cem îd'in tâcını berbâd eyledin²²¹²

Bu beyitlerdeki felek kavramı incelendi inde zamandan bahsedildi i hissedilmektedir. Zamanın geçmesiyle insanlarda ve toplumda meydana gelen de i iklikler, insanların yeni gelenlerle yer de i tirmesi, gençlerin ya lılı a do ru ilerlemesi, ve kabre adım atması veya zaman içerisinde hallerindeki olumsuz de i iklik zamana, dolayısıyla fele e mâl edilmi ve felek, gaddar sıfatıyla anılmı tır. Beyitte, gülbahçesindeki taze güller gibi olan gül yüzleri soldurdun gaddar felek, âlemde Haccâc'ı unutturacak bir isim sahibi oldun, denilerek fele in zulmünün Haccâc'ın zulmünü geçti i anlatılmak istenmi tir.

²²¹¹ s. 426, .481, b. 1.

²²¹² s. 426, .481, b. 2.

Gül-gülistân yüzleri soldurdun ey gaddâr felek

Haccâc'ı mefkûd eder âlemde bir âd eyledin²²¹³

Fele in, ah, kul ayırt etmedi inin anlatıldı ı beyitte ise, ahın da kulların da onun darbı altında oldu u ifade edilerek, ona, gözü nemli hangi yetime adalet gösterip, yardım ettin diye sorulmaktadır. O, ne gözü ya lı yetimlere ne de ahlara ve kullara, hiç kimseye, merhamet göstermemekte, herkese aynı acımasızlıkla muamele etmektedir. Efe Hazretleri de bu durumu sıradaki örnek beyitte dile getirmi tir.

ah gedâ feryâd ederler zîr-i darbında senin

Kangı çe m-i nem yetîme sen de bir dâd eyledin²²¹⁴

Erkek arslanlar senin kahr elinde, titrer hale geldiler ve sen hayırlı olanları altüst edip, erli olanlara ise yardımcı oldun denilerek, fele in genel karakteristi i ortaya konmak istenmi tir. Ona göre felek yapı olarak kötü ve olumsuzdur. Mayası bu ekilde oldu u için de ondan hayır sâdır olmamaktadır.

îr-nerler dest-i kahrında olur lertzân bugün

Ahyârı zîr u zeber e râre imdâd eyledin²²¹⁵

Lutfî Efendi, sonunda çaresiz kaldı ını hissetmi ve ecel câmını yudumlamaktan daha iyi bir çaresinin kalmadı ını ifade etmi tir. Bunun gerekçesi olarak da gö sünün ba ındaki tahtı, hileci ve namussuzlara kaptırmasını göstermi tir. Zira gö üste oldu u varsayılan gönül tahtı na-ehil insanlara kaptırılınca ecel câmindan daha iyi bir dermân dü ünülmemi tir.

²²¹³ s. 426, . 481, b. 3.

²²¹⁴ s. 426, . 481, b. 5.

²²¹⁵ s. 427, . 481, b. 6.

Lutfiyâ câm-ı ecelden özge dermân kalmadı
Câlis-i ser-sadrımız çünki haram-zâd eyledin²²¹⁶

Konuyla ilgili farklı örneklerde ise, felek kavramının di er anlamları da kullanılmı tır. Sıradaki örnek bir na'ttan alınmı tır ve dokuz felek ifadesiyle hem dokuz kat gökyüzü hem de gezegenler kastedilmi tir. Hz. Peygamber için, Allah'ın â ıklar defterinin ba ına onu yazdı ı söylenmi ve onun anının gö ün katlarında ve gezegenlerde da ılmı oldu u ifade edilmi tir. Hz. Peygamber âlemlere rahmet olarak yaratılmı ve âlemler insanlı ın ve kullu un gere ini onunla tanımı tır. Onun örnek hali ve ya antısı da dokuz gö ü kaplamı tır. Bu beyitte ayrıca, mirac hadisesine de telmih yapılmı tır.

Seni ser-defter-i u âk edüp Hak
Da ılmı nüh-felekde ânın ey Dost²²¹⁷

Bu örnekte ise, felek kavramı ile gezegenlere i aret edilmi tir. Onların Hakk'ı tesbih ederek döndü ü anlatılarak ayete de i aret edilmektedir. slâm'ın artlarının anlatıldı ı iirden alınan dörtlükte, gökte feleklerin, suda balıkların Allah'ı tevhid ettikleri ve dileklerin namaz ile kabul edildi i anlatılarak, slâm'ın namazsız ve zekatsız olmayaca ı vurgulanmı tır.

Hakk'ı tesbîh eder döner felekler
Tevhîd eder dâim suda semekler
Namaz ile kabul olur dilekler
Salâtsız zekatsız slâm olur mu²²¹⁸

²²¹⁶ s. 427, . 481, b. 7.

²²¹⁷ s. 120, . 48, b. 3.

²²¹⁸ s. 538, . 642, k. 3.

Sıradaki örnek ise savaş yıllarını anlatmaktadır. Efe Hazretleri'nin yaşadığı yer ve dönem düşünülürse bu şiirin bütününde anlatılan zulmün birinci dünya savaşında Ermeniler tarafından Müslüman halka revâ görülen zulüm olduğu tahmini yapılabilir. Zira, Lutfî Efendi, Ermeni zulmünün en yoğun yaşandığı yerlerden biri olan Erzurum'da yaşamı ve onlara karşı, oluşturdugu milis kuvvetiyle mücadele vermiştir. Dolayısıyla onun anlattığı zulmün Ermeni zulmü olma olasılığı yüksektir. Buradaki felek kavramı ise, gezegenler anlamına gelmektedir. İnsanlar öyle iddetli zulümlere maruz kalmışlardır ki, felekler bu zulüm karşısında aklamışlar, melekler ise dua etmişlerdir, Gözyaşları bir okyanus gibi olmasına rağmen dilekler bir türlü kabul edilmemiştir. Lutfî Efendi, bu konudaki çaresizliğini bu şekilde mısralara dökmüştür.

Akladılar felekler

Eyler dua melekler

Kabûl olmaz dilekler

Gözyaşı ummân oldu²²¹⁹

Konuyla ilgili son örnekte ise, felek kelimesi çarh olarak kullanılmıştır. Lutfî Efendi, kendisi hakkında muhataplarına hitab ederek, Lutfî, zamanın geçmesiyle meydana gelen durumlardan kederlenme, anadan babadan daha merhametli olan Allah sana yardımcı olur demektedir. Çarhın rûzigârı ifadesi doğrudan kelime anlamıyla çarh dönerken meydana getirdiği hava akımına rüzgara karşılık gelmekte, mecaz anlamıyla ise, dünyanın dönmesi ve zamanın ilerlemesiyle ortaya çıkan olaylara ve durumlara karşı etmektedir.

Mükedder olma ey Lutfî bu çarhın rûzigârından

Anadan babadan erham olan Allah eder imdâd²²²⁰

3.10.136. Dört unsur

“Anâsır-ı erbaa “dört unsur” demek olup klasik felsefede toprak,su, hava ve ateşten ibarettir. İslâm felsefesindeki anâsır-ı erbaa anlayışı antik Yunan düşüncesinden

²²¹⁹ s. 573, . 686, k. 9.

²²²⁰ s. 140, . 79, b. 7.

gelmektedir. Antik Yunan’da antropomorfik tanrı inancı hakim oldu u için yaratma veya yoktan var olma fikri mevcut de ildir. Bu sebeple Grekler’e göre tanrı kainatı yoktan var etmi de ildir; aksine o, kendisi gibi ezeli olan kainatın ilk maddesine sadece ekil verip onu düzene sokmu tur. te tanrı gibi ezeli olan bu ilk maddenin ne oldu u Grek dü üncesinin kurulu döneminde çok tartı ılmı tur. Arkhe diye ifade edilen bu ilk madde Thales’e göre su, Anaximenes’e göre hava, Herakleitos’a göre ate tir. Empedokles ise bunlardan her birini arkhe olarak kabul etmek yerine, toprakla birlikte dördünüün kainatın ana maddesini te kil etti ini söylemi tir. Eflatun’un da dört unsur fikrini savundu u bilinmektedir. Dört unsur teorisini sistemle tirerek tabiat bilimine hakim görü haline getiren ise Aristo olmu tur. Kelâmî ve tasavvufî muhtevası içerisinde divan edebiyatında bir mazmun olarak kullanılan anâsır-ı erbaa, yüzyılımızın ba na kadar yazılan slam dü üncesine dair eserlerde sık sık görülmeye devam eder.”²²²¹

“Eski insanlar, Do u’da ve Batı’da, insanların yaratılı larına yaratıldıkları zaman dilimlerine, yaratılı larındaki fiziksel özelliklere bakarak onların iç dünyalarını, ruhlarını anlamaya çalı mı lar, bunun için karakter tahlili enstitüleri kurmu ilm-i kıyafet kitapları yazmı lardır. nsanların sa lı nı temin eden dört sıvı (ahlât-ı Erbaa) oldu unu (kan, balgam, safra, sevda) ve bunların da dört elementle ili kide bulundu unu (su=balgam, ate =safra, toprak= sevda ve hava=kan) söyleyen kuram daha geçti imiz yüzyıla gelene kadar bilimin en ilgi çekici ara tırma alanlarından ve tıp ilminin de temel dire i sayılıyordu. Sözüün kıyası u ki, anasır-ı Erbaa bütün ilk ve ortaça boyunca hayatın her alanını çok derinden etkilemi ti.”²²²² Daha sonra bilimsel geli meler sonrasında ise dört elementle ilgili teorilerin geçerlili i kalmamı tur. Lutfî Efendi’nin iirlerinden alınan örnekte ise eski teorisinin izlerine rastlanmaktadır. Konuyla ilgili örnekte, dört unsurun insanın ruh sa lı ı üzerindeki etkisi ele alınmı tur. Dörtlükte, insanlar, bazen hüznlenir bazen sevinir, bazen toprak bazen rüzgar olur ve bunlar dört unsur ünvanıyla yad olur denilmi tir. Bâd kelimesiyle, hava unsuru hareketlendi inde rüzgar denildi ine i aret edilmi tir ki Erzurumlu brahim Hakkı Hazretleri Marifetnâme isimli eserinde dört unsuru detaylarıyla i lerken buna de inmi tir²²²³. Ayrıca bu dört

²²²¹ H. Bekir Karlı a, “Anâsır-ı Erbaa”, D A, s.149-151.

²²²² skender Pala, *Dört Güzeller Toprak Su Hava Ate*, Kapı Yay., stanbul-2008, s. 14-15.

²²²³ Erzurumlu brahim Hakkı, *marifetname*, c. 3, s. 42.

unsurla ilgili belâlikların her birinde, onun insan tabiatı üzerindeki etkisine de inilmi tir ki, burada belirtilen hü zün ve sevinç ifadelerinin de bundan kinaye oldu u söylenebilir.

Gâhî mahzûn olur gâhî âd olur

Gâhî türâb olur gâhî bâd olur

Çâr-ı unsur unvânıyla yâd olur

Dü mü adüv gavgâsına efendim²²²⁴

3.10.137. Dâm

Dâm, tuzak, a anlamlarına gelmektedir. Avı yakalamak için farklı malzemelerle ve tekniklerle çe itli ekillerde hazırlanır. Bu kavram, Lutfî Efendi'nin iirlerinde genelde çe itli kelimelerle terkip yapılarak kullanılmı tır. Gönül bir ku , güzellerin sevdâsı ise tuzaktır ve bu ku tuza a büyük bir istekle ko maktadır. Konuyla ilgili verilen örnekte de put yü zlü güzellerin sevdâsı belâ tuza ıdır, o güzel, yokluk deryâsında sırlara bürünmü denilerek bunun nasıl bir tuzak oldu u açıklanmaktadır. Güzellerin sevdâsı belâ tuza ıdır, çünkü bu sevdâ vuslatı pek mümkün olmayan bir sevdâdır ve buna kapılanın arzusu, yokluk denizinde sırlar içerisinde gizlenmi güzele ula maktır ki, bu arzunun gerçekleşmesi pek mümkün görünmemektedir. Vuslata ula manın yolu, fenâfillahtır ki yokluk denizinde bir katre olunarak varlıkla bütünle ilebilir, mutlak varlı a ula mak için gölge varlı ın eritilmesi gerekir ki, bu noktada güzelin sırları â ı a â ikar olur.

Sevdâ-yı sanem-rûler ise dâm-ı belâdır

Deryâ-yı ademde o sanem râze bürünmü ²²²⁵

3.10.138. ebnem-Katre- Derya-Umman

ebnem çi tanesi, katre damla, deryâ deniz, umman ise okyanus anlamına gelmektedir. Lutfî Efendi'nin iirlerinde en çok kullanılan kavramlardandır. Bu kavramlarla bir çok tamlama ve terkipler olu turulmu , çe itli durumları ve kavramları kar ılayacak yeni tabirler meydana getirilmi tir. Genelde, katre azlık, derya ve umman

²²²⁴ s. 346, . 362, k. 3.

²²²⁵ s. 305, . 301, b. 3.

çokluk için kullanılmı tır. Konuyla ilgili örnekler incelendi inde detaylar daha iyi görülecektir. İlk örnekte deryâ ve katre kavramları, biri çokluktan kinaye, di eri ise azlı ı ifade için bir arada kullanılmı tır. Lutfî Efendi, Mevlâ'nın kendisine ikrâmı olarak, kerem deryâsından bir katre ihsan olunmasını istemektedir. Ve O'nun kereminin geni li ini anlatmak için deryâ, kendisinin iste inin azlı ını anlatmak içinse bir katre kavramı kullanmı tır. Takdir edilir ki bir katre ile deryâyâ bir eksiklik gelmez. Beyitte asıl anlatılmak istenen ise, kul ne kadar çok ey isterse istesin bu istekler Allah'ın yüceli inin ve mülkünün yanında çok küçüktür fikridir.

Deryâ-yı keremden n'ola bir katre-i ihsân

Lutfî kuluna eyleye ikrâmını Mevlâ²²²⁶

Di er örnekte ise, â ı ın â ık oldu u eyden doymadı ı ve hep daha fazlasını istedi i anlatılmaktadır. Â ık öyle bir durumdadır ki, onu denizlere daldırsan yine su ister, meyhânelere gitti inde ise gül renkli a k arabından biraz daha ister. Onun derdi a kıdır, gönlü yangın yeridir ve onu söndürmek için denizler yetmez, zira bu suyla sönen bir ate de ildir, bundan dolayı â ı a ne kadar su verilse o yine su ister. Meyhaneye sembolle tirilen tekkeye gitti inde ise, ilahi a kın, peygamberin sembolü olan gül renkli ve gül kokulu arabını ister.

Deryâlara daldırsa â ık yine âb ister

Meyhânelere varsa gül rengi erâb ister²²²⁷

Gaflete, ehvete ve öhrete tutulmu olan erli insan, Fir'avn'ın kavmi gibi denizi görünce inanır, denilerek Hz. Musa'nın dönemine telmih yapılmı tır. Fir'avn'ın özelliklerine sahip olan erli insanlar Fir'avn'ın denizi gördü ündeki hali gibi son demlerinde inanırlar ki, bu ekildeki imanın sahibine fayda vermeyece i ayetlerde belirtilmi tir.

²²²⁶ s. 95, . 9, b. 26.

²²²⁷ s. 184, . 126, b. 1.

Gaflet ü ehvet ü öhret-gîr olan merd-i erîr

Kavm-i Fir'avun gibi bahr-i göricek inanır²²²⁸

Konuyla ilgili di er bir kullanım ise, zulmet, karanlık denizidir. Bu deniz milyonlarca insanı içine almı ve bir felaket seline dönü mü tür.

Bahr-i zulmet gark edüp milyonlar ile âdemi

Bu felâket seylâbıdır nice bin da lar gider²²²⁹

Di er bir kullanımda, ilâhî inâyetin denizi tamlaması kurulmu tur. Dua mahiyetindeki bu beyitte, ilahi inayet denizinde temiz olasınız ve ma'nevî cennetlerde dört tarafınızda dört sadık dost olan dört halife olsun denilmektedir. Allah'ın inayet denizi uçsuz bucaksız ve hayale sı mayacak nimetlerle doludur ki, bunun en büyü ü O'nun huzuruna kötülüklerden ve günah kirinden temizlenmi olarak çıkıp rızâsına ermektir. Efe Hazretleri, ma'nevi âlemde dört tarafında dört can dost olsun diyerek onlarla ku atılmı olunmasını arzu etmekte ve muhataplarına çok anlamlı bir dua yapmaktadır.

Mutahher olasız bahr-i inayet-i lâhî'de

Cinân-ı ma'nevîde çâr-civâriz Çâr-i yâr olsun²²³⁰

Hz. Peygamber'in medhine yazılan iirlerden birinde ise, onun derûnunun ledünnî ilmin mektebi oldu u, ahyârın ise, Hz. Peygamber'in okyanus gibi ilminden bir damla istedikleri anlatılmaktadır. Zira onun vahye mazhar olmu derunundaki ledünnî ilminden bir damla bile onlar için çok büyük bir lütuftur. Okyanus ve damla kelimeleri

²²²⁸ s. 258, . 234, b. 3.

²²²⁹ s. 232, . 195, b. 4.

²²³⁰ s. 399, . 442, b. 2.

bu örnekte de çok ve onun en küçük parçası sayılabilecek az kavramlarını anlatmak için kullanılmı tır.

Mekteb-i ilm-i ledünnîdir derûnun nûr-i Hak

Katre-i ummân-ı ilmin ister ahyârın senin²²³¹

Bir di er örnekte ise, deryânın yanması anlatılmı tır. Beyitte, cân, gecemin mumu pervânelerini istemekte ve feryâdım denizi yakmaktadır, bunları güller saçan sevgilime var söyle denilmekte ve denizin yanması ifadesiyle âhın iddeti anlatılmaktadır. Ma' uk bir taraftan a kının mumunda yanan â iklar görmek istemektedir di er taraftan ise kendisinin âhları denizleri yakacak kadar iddetlidir ve kendiside güller ya dıran bir sevgiye meftundur.

em'a-i ebim cânâ pervâneleri ister

Deryâyı yakar zârım gül-bârıma var söyle²²³²

Gül yapra ı seher vakti ebnem ile hayat bulur, olgunca ya ayı ın bana ma ara arkada ı oldu denilerek, iki mısra arasında ilgi kurulmu tur. Beyitte, ebnem, seher vaktinde nasıl ki gül yapraklarına hayat veriyorsa, senin olgun davranı larınla da ben hayata tutunuyorum onlar bana ma ara arkada ı oluyor denilmektedir.

Berg-i gül ebnem ile hayât bulur vakt-i seher

Resm-i âdâb-ı kemâlin yâr-ı gâr oldu bene²²³³

Âlemin huzuru bozuldu daha düzelmez, hâ â ki zehir deryâsında hayat olur mu denilmekte ve iki mısra arasında bu açıdan benzetme yapılmaktadır. Zehir denizinde hayat olmadı ı gibi, bozulmada da düzelme olmaz.

²²³¹ s. 414, . 463, b. 3.

²²³² s. 447, . 511, b. 4.

²²³³ s. 451, . 517, b. 4.

Âsâyi -i âlem bozulup dahî düzelmez

Hayât mı ola hâ â ki deryâ-yı zeherde²²³⁴

Kâbe'deki durumun tasvir edildi i beyitte, niyaz bahri tamlamasıyla orada insanların Allah'a yakarı ları anlatılmaktadır. Beyitte, kadın,erkek, bebek, çocuk hepsi Allah'a yakarı nın denizine gark olmu lar, gözlerinden ya akar ve bazıları o esnada cân verir denilerek Kâbe'den belki de hac mevsiminden bir görüntü anlatılmı tır.

Nisâ ricâl sabî sıbyân niyâz bahrine gark olmu

Akar gözlerinin ya ı vereler cân o esnâda²²³⁵

Dua mahiyetindeki bir ba ka örnekte ise, âlemlerin sı nına ı bize merhamet eyle, padi ahlar padi ahı bize kerem kıl, zira senin gazabın kerem denizinden sadece bir damladır denilmekte ve O'na hamd edilerek dörtlü e son verilmektedir. Bahr ve katre kavramlarıyla, O'nun kereminin büyüklü ünün yanında gazabının azlı ı belirtilerek Allah'ın kullarına ne kadar merhametli oldu una dikkat çekilmi tir.

Bize rahm eyle âlemler penâhi

Kerem kıl padi âhlar padi âhı

Gazabın katre dir bahr-i keremden

Sana binlerce hamd olsun lâhî²²³⁶

Rızık ve nasip konusunun anlatıldı ı beyitte ise, dünyada ne kadar çok servet toplarsan topla ancak nasibini yersin, denize dahi dü sen sana ayrılandan fazla bir yudum su yok denilerek bu konudaki sınır anla ılır ekilde örneklendirilmi tir.

²²³⁴ s. 480, . 554, b. 4.

²²³⁵ s. 468, . 538, b. 8.

²²³⁶ s. 523, . 620, k. 1.

Bahre dü sen taksîminden fazla bir yudum su yok
Her ne kadar cem' edersen dünyâda çok serveti²²³⁷

Hayat nehri tamlaması ise, âhiretteki dirili ve hesabın anlatıldığı kısımda kullanılmı tır. Mü'minlerin cennete gitmeden önce hayat nehri denilen özel bir nehirde yıkanıp, nur yüzlü kimseler haline gelip sonra cennete gittikleri anlatılmaktadır. Allah'ın ezeli lütfunun ve rahmetinin sonucu inananlar cennetin kapısının yolunu tutarlar ve bu yolda Hakk'ın hikmeti olan hayat nehrinde yıkanarak gayet nurani yüzlere sahip olurlar ve cennete girmeye hazır hale gelirler.

Kerîm ü Kadîm'in lutf u rahmeti
Dutarlar tarîk-ı bâb-ı cenneti
Bir nehr-i hayâtda Hakk'ın hikmeti
Çimerler olurlar gayet nûrânî²²³⁸

3.10.139. Mihr-mâh-Encüm

Mihr güne , mâh ay, encüm ise yıldız anlamına gelmektedir. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde bu kavramlar sıkça kullanılmı tır. Diğer kavramlarda da olduğu gibi bunlar zaman zaman tek olarak zaman zaman da tamlamalarla kullanılmı tır. Konuyla ilgili ilk örnekte Hz. Peygamber medhedilirken, güne ay ve yıldızlar senin mumunun aydınlı ıdır, Mevlâ senin nûrunla Ar u fer i ba tan a a ı nûr eylemi tir denilmektedir. Bu beyitte Hz. Peygamber'in âlemlere rahmet olarak gönderildi inin buyuruldu u ayete telmih bulunmaktadır. Hz. Peygamber manevi nûruyla âlemleri aydınlattı tır ve kainatın en büyük ı ık kaynakları ı ıklarını ona borçludurlar.

Senin em'in zıyâsıdır bu mihr ü mâh ü encümler
Senin nûrunla Ar u fer i pür-nûr eyleyen Mevlâ²²³⁹

²²³⁷ s. 583, . 700, b. 4.

²²³⁸ s. 649, . Kıyâmet Destânı, k. 76.

²²³⁹ s. 103, . 20, b. 6.

Ay, güne , yıldız ve yedi gezegenin bir arada kullanıldığı örnekte, zamanın serveri seher yıldızı mı, dönemin güzeli güne mi yoksa ay mıdır ki, yedi gezegen onu seyretti inde gözlerine eref bah eyledi denilerek, onun seyriyle gezegenlerin ereflendi i söylenmiştir. Dönemin mür idinin benzetildi i unsurlara dikkat edilecek olursa, güne gündüzün aydınlık kaynağıdır, ay gecenin kandilidir, seher yıldızı ise gecenin gündüze ba landı ı noktanın adını almı parlak ve yön bulmaya da yarayan yıldızdır ki, bunların hepsinin do ru istikametini belirlenmesi konusunda önemli fonksiyon icra etti i söylenebilir. Yapılan benzetme bu açıdan da anlamlıdır.

Encüm-i seher mi server-i zemân
 Yâ ems ü kamer mi âfet-i devrân
 Seb'a-i seyyâre edende seyrân
 Gözlerine bah eyledi erâfet²²⁴⁰

Âdem, insano lu, kendi hikmetini bilse büyük nüshadır. Onun gönül fele inde her dem taze olan mâhı gizlidir denilmekte ve insanın gönlünün dipsiz uzay bo lu u gibi oldu una i aret edilerek buradaki mâhın her zaman dolunay oldu u ifade edilmektedir. nsan ile kainat benzetildi i için insanın gönlünün enginli i de uzaya ve onun derinliklerine benzetilmiştir.

Nüsha-i kübrâdır âdem bilse e er hikmetin
 Eflâk-i gönlünde her dem tâze mâhı gizlidir²²⁴¹

Bir di er örnekte ise, güne in batmasıyla, fecrin sökmesi tezat örne i olarak bir arada verilmiş , zikir halkasının tasvir edildi i mısradaki ise yıldızların pervâneler gibi döndü ü anlatılmış tır. Lutfî Efendi, kalbine incü ekti ini gözya larını içine akıttı mı, bunun üzerine ise, hikmet ya murları döküp onlardan hikmet incileri olu turdu unu

²²⁴⁰ s. 126, . 57, k. 2.

²²⁴¹ s. 173, . 109, b. 5.

anlatmaktadır. Bu inciler olu tu unda onun hayata bakı ı de i mekte ve bir taraftan güne batarken di er taraftan, fecrin sökmeye ba ladı ını fark edebilmektedir. Ayrıca hikmetle baktı ında yıldızların â ık pervâneler gibi döndü ünü görmekte ve Allah'ın yüceli ini bir kez daha idrak etmektedir.

Lutfî kalbe incû eker
Emtâr-ı hikmeti döker
Güne gurûb fecir söker
Yıldızlar pervâne döner²²⁴²

Güne in bir özelli i de gizlenemez olmasıdır. Sıradaki örnekte, ârifâne bir nazarla bakıldı ında cihanın Hakk'ın aynası oldu unun görülece i ve e yânın hikmet gözüyle bakana güne misali açık bir ekilde vahdet sırrını ba ı ladı ı anlatılmaktadır. Bir eyin güne gibi görünmesi onu gizlemenin mümkün olmadı ını anlatmak için kullanılır.

Ârifâne kıl nazar mir'ât-ı Hak'dır bu cihân
Sırr-ı vahdet bah eder e yâ sana hur îd-vâr²²⁴³

Güne in bir ba ka özelli i de, insanların büyük kıymet atfettikleri bir maden olan altın renginde olmasıdır. Sıradaki örnekte onun bu özelli ine de inilmi tir. Dörtlükte, muhabbet nehrinden geli me kuvvetini almı , sabâ rüzgârı gibi her tarafı gezmi ve devletin sembolü olan hümâ ku unu görmü , kalbi cihanı gösteren bir ayna olmu ve o kalbinde cihanı seyretmi ve âlemde güne gibi altın ayar olmu denilmektedir. Son mısradan ayrıca, güne âlem için ne ise ne kadar kıymetliyse ve altın ayarında ise bunun kıymeti de aynıdır denilmek istenmi tir.

Nehr-i muhabbetden almı nemâyı
Sabâ gibi gezmi görmü hümâyı

²²⁴² s. 262, . 237, k. 15.

²²⁴³ s. 270, . 250, b. 6.

Kalbinde seyretmi cihân-nümâyı

Güne -ve âlemde zer-ayâr olmu ²²⁴⁴

Bu örnekte ise, güne ve kamer kavramları birlikte kullanılmı tır. Güne kavramı yine gizlenemez ekilde görünür olma anlamında kullanılmı , kamer ise iç temizli inin sembolü olarak kullanılmı tır. Dörtlükte, cemâlinin nûru kalbe ı ık salmı , ilmi ve kemâli güne gibi parlamı ve kamer gibi kalbini temizleyip, zevâli olmayan bâkî bir devlet bulmu denilmektedir. Dolunay halindeki ay nasıl parlak görünüp aydınlık saçıyorsa onun kalbi de aynı ekilde temiz ve parlak olmu tur.

Pertev salmı kalbe nûr-i cemâli

Güne -ve parlamı ilm-i kemâli

Bâkî devlet bulmu yoktur zevâli

Kamer gibi kalbin mutahher etmi ²²⁴⁵

Hız. Peygamber'in medhedildi i bir di er örnekte ise, ey Resûl, güne ve ay senin cemâlinin nûrunun bir zerresidir, yıldızlar ise senin beninin etrafını Beytullah misali tavaf etmektedirler denilmektedir. Güne ve ay senin a kınla ı ık vermektedirler, yıldızlar senin vahdeti temsil eden ve koyu rengiyle Beytullah'ı andıran benini tavaf etmektedirler.

Mihr ü mâh bir zerresidir nûr-i cemâlin yâ Resûl

Bu nücûm eyler tavaf hep hatt-ı hâlin yâ Resûl ²²⁴⁶

Sıradaki örnekte ise, izzet güne i tamlaması kullanılmı tır. Kanâatın iffet ve ismet oldu u, sadâkatın ise, izzet güne i oldu u belirtilmi ve bahtsızlar güruhundan olanların siyah yüzlü olarak âhirete gidecekleri ifade edilmi tir. zzet kavramı, kıymet,

²²⁴⁴ s. 295, . 285, k. 4.

²²⁴⁵ s. 301, . 295, k. 2.

²²⁴⁶ s. 332, . 341, b. 1.

üluluk, kudret, hürmet vb. kavramları içerisinde barındırır. Dolayısıyla izzet güne i bütün bunları içerisinde bulunduran bir kavram olması dolayısıyla sadâkat kavramının ne kadar önemli, aldatmanın ise bunun aksine ne kadar kötü oldu unu anlatması açısından son derece manidardır.

Kanâat iffet ü ismet sadâkat mihr-i izzetdir

Nihâyet rû-siyah gitdi olan ehl-i ekâvetden²²⁴⁷

Güne ve yıldız kavramları bir ba ka beyitte ise, güne in yanında yıldız görünür mü ve güne bir perde ile bürünüp kapatılabilir mi denilerek, istifham sanatıyla, olmaz cevabıyla birlikte verilmi tir. Bunlar aynı zamanda herkes tarafından kabul gören nesnel gerçekliklerdir.

Güne yanında encüm görünür mü

Güne bir perde ile bürünür mü²²⁴⁸

Son örnekte ise bir hadis-i erif iktibas edilmi tir. İlk mısradaki iktibasta, ümmetimin alimleri, hidayet yıldızlarıdır denilmekte, sonrasında ise, iman ashabının ruhu fedâdır, bu nûru görmeyenler ise, Hakk'tan ayırdır denilerek, Müslümanların Hakk'a kurban olmaya gitti i anlatılmaktadır. Hidayet yıldızı tamlaması ile anlatılmak istenen onların, ümmetin yol göstericisi oldukları, onları Allah'ı tanımaya ve ona iyi bir kul olmaya kılavuzlayan rehberler olduklarıdır. Nasıl ki, yıldızlara bakılarak yön bulunuyorsa onlara bakılarak da manevi yön bulunur denilmek istenmi tir.

Ulemâ-yı ümmet necm-i hüdâdır

Ashâb-ı îmânın rûhu fedâdır

Bu nûru görmeyen Hak'dan cüdâdır

²²⁴⁷ s. 377, . 406, b. 2.

²²⁴⁸ s. 624, . Bitlis Ziyareti, b. 41.

Ehl-i slâm Hakk'a kurbâne gitdi²²⁴⁹

3.10.140. Vefâ

“Vefâ, sözünde durma, sözünü yerine getirme, dostlu u devam ettirme, kafi gelme anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufta, ruhu gaflet uykusundan uyandırmak, zihni dünya da da ası ile me gul etmemek, sözde samimi olmak, ruhun dürüstlük içinde bulunması vefa olarak isimlendirilir.”²²⁵⁰ Vefâ kavramı tasavvufta, özellikle elest bezminde Allah'a verilen söze sadık kalmaya i aret etmektedir. Ayette de Allah(cc) kendisine verilen sözde vefâ gösterilmesini istemektedir²²⁵¹. Lutfî Efendi'nin iirlerinde de vefâlı olmak bilhassa da Allah'a verilen sözde vefâlı olmak son derece önemsenmi tir. Zira Allah'a verilen söz kullara verilen sözü de kapsamaktadır. Dolayısıyla Allah'a verdikleri sözlere hassasiyet gösteren kullar, kullara dikkatli söz verir verdikleri zaman da vefâlı olurlar denilebilir.

Konuyla ilgili ilk örnekte de, dünyanın fanili i anlatılırken, onun vefasızlı ından bahsedilmi tir. Gönüle dünyaya aldanmaması konusunda nasihat edilirken, onun ahdinde vefâsının, erâbında ifâsının, visalinde ise safâsının olmadı ı anlatılmı tir. Dünya güzelli iyle aldatıp, ifa yerine zehir sunan bir güzele benzetilmekte ve onun aldaticılı ına kar ı tetikte olunulması gerekti ine i aret edilmektedir.

Ahdinde hiç vefâsı yok

erâbında ifâsı yok

Visâlinde safâsı yok

Gönül aldanma aldanma²²⁵²

Di er bir örnekte ise, ezelden ebede kadar devam eden eski kanundan bahsedilmekte ve vefâ sahiplerinden va'd edilen eye uyma davranı ının beklendi i

²²⁴⁹ s. 554, . 662, k. 4.

²²⁵⁰ Uluda , age, s. 562.

²²⁵¹ Ey srailo ulları, size verdi im nimetimi hatırlayın, bana verdi iniz sözü tutun ki, ben de size verdi im sözü tutayım ve sadece benden korkun! 2/40

²²⁵² s. 486, . 564, k. 2.

ifade edilmektedir. Beyitte özet olarak, vefâ sahipleri sözlerine sadıktır bu her zaman böyle olmu ve olacak bir kuraldır denilmektedir.

Bu kânûn-i kadîmîdir ezelden tâ ebed cânâ

Ki va'deye vefâdârlık umarlar zü'l-vefâlardan²²⁵³

Dünyanın vefâsızlı ının anlatıldığı bir di er örnekte ise, vefâsızın vefası görülmemi , ecel erbetinin ise ifası yoktur, bu mihnet evinin safâsı olmaz, zira burası âhîret yurduna giden yol üstünde bir handır, bu sebepten buraya gelen gider ve konan göçer denilmektedir. Beyitte, dünyanın vefâsızlı ı, kendisinde ebedi kalınacak görüntüsünü verdi i sonra ise terk edip ecel erbetini içirip, kabir çukuruna attı ı anlatılarak ifade edilmektedir.

Görülmemi vefâsızın vefası

Ecel erbetinin yoktur ifası

Bu dâr-ı mihnetin olmaz safâsı

Gelen gider konan göçer bu ilden²²⁵⁴

3.10.141. Vâiz

Vâiz, dini ö ütlerde bulunan ve genelde bu i için özel görevli kimselere kullanılan bir terimdir. Edebiyatta genelde, dini inancı ekilden ibaret kalmı , inancını görüntüden kalbe indirememi , olumsuz bir tip olarak kullanılır. O, insanlara dinle ilgili ö üt verir, fakat kendisi dinin özünün farkında de ildir ki, air bu olumsuz tiplmeyi hep kar ısına alır, kendisi ise, bunun kar ısında olumlu tip olarak sunulan rind tipine bürünür. Fakat Lutfî Efendi'de durum biraz farklıdır, onda vâize olumlu bir bakı da mevcuttur. Ona hitaben müstakil bir iir kaleme almı tır. Bu iirde ondan manevi

²²⁵³ s. 372, . 399, b. 5.

²²⁵⁴ s. 380, . 412, k. 4.

âlemle, sevgiliyle ilgili haberler sormakta ve bunlara, do ru ve yerinde cevaplar vermesi konusunda ona imada bulunmaktadır.

Konuyla ilgili ilk örnekte, gel ey vaiz diye hafif alaylı ve dikkat çekici bir giri yapılmakta ve vâizden cânânın cemâlinden haber söylemesi istenmekte ve kullu un gayesinden ve kullukta olgunlu a nasıl ula ıldı ından bize haber söyle denilmektedir. Zira vaizin görevi dinle ilgili her konuda bilgi vermek, halkın bilemedi i konularda onlara yardımcı olmak ve bir taraftan ilahi sevgiliden bahsederken, di er taraftan da O'na kullu un nasıl olaca ını anlatmaktır.

Gel ey vâiz bugün cânân cemâlinden haber söyle

Ubûdiyyetde gâyatın kemâlinden haber söyle²²⁵⁵

iirin devamında, gönülde muhabbet gülbahçesinin dersini oku ve ilâhî feyzin tatlı, saf suyundan haber ver denilmektedir. Efe Hazretleri gönül, muhabbet güllerinin ilahi feyzin kıymetli suyuyla büyütüldü ü mekandır diyerek, vaizden onun hallerinden haber vermesini istemektedir.

Gönülde gül gülistân-ı muhabbet dersini feth et

Füyûzât-ı lâhî'nin zülâlinden haber söyle²²⁵⁶

Kalbin ortasındaki, insanın sırlarının özeti durumundaki süveydâyı açıklayarak anlat ve bu sayede gönlün bilinmezlerini çöz ve masiva ile ba larını keserek masivadan koptu unun, haberini söyle denilmektedir vaize, zira onun görevi söylemektir, anlatmaktır. O süveydanın sırlarını açıklayabilir ve gönlün bilinmezlerini bildirebilirse bir çok insanın âhiret hayatı kurtulacak, dünya hayatı ise huzura kavu acaktır.

Süveydâ metnini erh et mu'ammâ-yı dili hallet

Sivâ akyâdını kat'et zevâlinden haber söyle²²⁵⁷

²²⁵⁵ s. 485, . 563, b. 1.

²²⁵⁶ s. 485, . 563, b. 2.

²²⁵⁷ s. 485, . 563, b. 4.

Di er beyitte, cânânın huzuru, Mevlâ'nın tecelli yeridir, kalb bahçesinin a acının yemi inden bana haber söyle denilmekte ve huzurda veya huzura yakın olma tavsiye edilmektedir. Kalb bahçesinin a acının yemi ini güzel büyüten insan dünyada ilahi ne venin mutlulu unu hisseder, ahirette ise, bu mutluluk yemi inin aslına ula ır.

Tecellî-gâh-ı Mevlâ bâr-gâh-ı hazret-i cânân

ecer-i ravza-i kalbin nevâlınden haber söyle²²⁵⁸

“Serây-ı lî-meallah ifadesi, ile bir hadise i aret edilmekte ve onun bir bölümü iktibas edilmektedir. Bu ibarenin, lî-meallah kısmı “benim Allah ile” anlamına gelmektedir. Hadisin tamamı ise, “benim Allah ile öyle anlarım olur ki, ne bir mukarreb melek, ne de gönderilmi bir nebi öyle bir yakınlı ı elde edebilir.”²²⁵⁹ eklindedir. te bu anlara i aret edilen beyitte, Allah ile bu zamanların geçirildi i sarayda cânânın cemâlinin cimini gören mestin maddeye kayıtsızlı ından haber söyle denilmektedir. Zira ilahi sevgilinin güzelli inden bir parça gören â ık mest olup hayran gezer ve maddeye kar ı tamamen kayıtsız kalır, zira kendisinin hem-bezmi maddenin yaratıcısı olan Allah'tır.

Serây-ı lî-meallahdan cemâl-i cîm-i cânânı

Gören peymâne me rep lâ-übâlîden haber söyle²²⁶⁰

Mahlas beytinde ise, Lutfî, bu âlemde cân cennetinden güzeli var mı, vahdet kitabının sırrının manasından haber söyle denilerek iire son verilmi tir. Cân cennetinde vahdet kitabı açılıp okundu unda onun sırlarına a ina olundu unda daha bundan güzel bir zevk var mı diye sorulmakta ve olmadı ı vurgulanmaktadır.

Bu âlem içre Lutfî cennet-i cânandan güzel var mı

²²⁵⁸ s. 485, . 563, b. 5.

²²⁵⁹ M. Yılmaz, age, s. 115.

²²⁶⁰ s. 485, . 563, b. 6.

Kitâb-ı sırr-ı vahdetin meâlinden haber söyle²²⁶¹

3.10.142. Âb-Su

Su, hayatın vazgeçilmez unsurlarının en başında yer almaktadır. O ya amin temeli sayılan dört unsurdan biridir. Suyun insan hayatındaki vazgeçilmezliği ve imanın bir parçası olarak ifade edilen temizliğin onunla yapıyor olması ona atfedilen önemin en büyük sebeplerindendir. Su hayatta kapladığı önemli yerle paralel olarak hayatın duygusal bir yansıması olan şiirde de önemli yer tutar. Bunun en güzel örneklerinden biri Fuzûlî'nin meşhurları olan "su" kasidesidir. Lutfî Efendi'nin şiirleri arasında da su temalı müstakil şiir bulunmaktadır. Bunun dışında, su ve âb kavramları eserinde çok sık kullanılan kavramlardır. Efe Hazretleri'nin şiirlerinde, tevhid sanatının en etkileyici örnekleri su kavramı ve onunla oluşturulmuş terkiplerle yapılmıştır. *"Zira su tasavvufta, marifetin ve ilahi feyzin sembolüdür."*²²⁶² Bu başlıkta dü ünlü ünde eserdeki kullanım ayrıntılı ve daha rahat anlaşılabilir. Su, dini açıdan dü ünlü ünde, ibadetlere hazırlık amacıyla ve ibadetin sağlıklı açısından önemli yere sahiptir. Bu konunun belirtildiği eserlerden birinde şöyle tesbitlerde bulunulmuştur:

*"Bir ibadet, sembolizmi bilinmeden icra edildi inde metafiziksel niteliği saklı ve atıl kalır. Bu özellikle abdest ibadeti için doğrudur. Su namazın ayrılmaz parçası olan abdestin aracıdır; fakat haddi zatında sadece artııcı mutlak suyun sembolüdür(dönüştürülmüş mistik kalbine akan saf ruh pınarı ve hakiki manasıyla hayat pınarı.)"*²²⁶³

Bütün bu bilgiler göz önüne alınarak Efe Hazretleri'nin şiirleri değerlendirildiğinde, suyun bu şiirlerle, şiirlerin de bu kavramla ne büyük anlam kazandığı anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili örneklere su ile ilgili olarak eserinde bulunan müstakil şiir ile başlanacaktır. Lutfî Efendi bu şiirin ilk beytinde suyu örnek göstererek, *ey göz nûru akar suyu seyret ki, o, yüzünü yere koyup yâr yoluna akmaya başladı denilmekte ve hüsn-i ta'lil, tevhid sanatlarıyla anlatıma farklı bir güzellik verilmektedir. Basiretle bakıldığında görülen manzarayı tarif ederken, akarsuyu seyret, yüzünü yere*

²²⁶¹ s. 485, . 563, b. 7.

²²⁶² Uludağ, age, s. 11.

²²⁶³ Bahtiyar, age, s. 59.

koydu ve yâr yoluna akmaya başladığı denilmekte ve kainatta her şeyin bir amaç için koşturduğu belirtilmektedir.

Ey nûr-i basar seyr edegör âb-ı revânı
Yüz yere koyup yâr yoluna oldu revânî²²⁶⁴

Suyun yatağının içerisindeki akışı tasvir edilirken, onun başını taştan taşı vurarak gittiği ve bu gidişin sonunda yüce dîvânı bulacağını anlatılmıştır. Dolayısıyla bu beyitten de anlaşılacağı gibi su ilahi sevgilinin dîvânına doğru akmakta ve O'na ulaşmaya çalışmaktadır.

Çağlar gidiyor başını taşdan taşı çalar
Elbette bulur git giderek âlî dîvânî²²⁶⁵

Diğer beyitte ise, o nehirler çölden çöle sahraları gezdi, ancak görünecek şekilde anbean devr etti denilerek onun zikreder veya tavaf eder misali devrettiği ifade edilmekte ve yine onun yolda olma amacı ifade edilmektedir.

Çölden çöle sahrâlara gittetdi o enhâr
Devr etdi dem-â-dem o nehir göre ayânî²²⁶⁶

Mecnûn, muhabbet sahrasını gezinti yeri eyledi denilerek, su ve Mecnûn arasında ilgi kurulmuştur. Su, Mecnûn'dur ve Leylâ'sının peindedir, muhabbet sahrasında devran ederek gezinirken Leylâ'yı görme anında iniltiyi, feryadı kopardı, zira, sevgiliyi görmeye tahammül onu arzulamak gibi değildir daha büyük güç ister. Su da bu gücün ihtiyacıyla feryad koparmıştır.

Sahrâ-yı muhabbeti güzâr eyledi Mecnûn
Leylâ'yı göricek demi kopardı ivânî²²⁶⁷

²²⁶⁴ s. 589, . 707, b. 1.

²²⁶⁵ s. 589, . 707, b. 2.

²²⁶⁶ s. 589, . 707, b. 3.

²²⁶⁷ s. 589, . 707, b. 4.

Gönlü yanan âlık elbette pervâne gibi döner, cemâlin mumunun ateine gizliden yandı denilerek âlık durumunu anlatılmakta dolayısıyla su her ne kadar ate gibi görünmüyorsa da onun içerisinde atein elementlerinden gizli olduğu ifade edilmektedir. O görüntüde ate gibi değilse de gizlide öyle bir âlık ki, cemâl mumunun ateine yanmıştır ve içerisinde ateden bir parçadır.

Elbette döner pervâne-ve âlık-dil-sûz

em'a-i cemâl âteine yandı nihânı²²⁶⁸

Bu şiirin son beytinde, hayret makamının özelliklerinden biri olan, kendini kuvvetsiz ve âkına hissetme hali anlatılmakta ve su, Lutfî gibi dört köresi hayrette mi kalmı, böyle oluyorsa elbette onun kuvveti kesilmi âkına içerisinde kalmıdır denilmektedir. Bu son beyitle su hayret makamına ulaşır ve akıp giden su bir anda tutulmuş ve gücü kuvveti kesilmiştir. Bu hal geçici bir süre olduğu anda bir ileri makama ulaşmak için hoş bir zaman dilimidir. Suyun da bu makama takılı kalmaya niyeti olmadığı bu dem ifadesinden anlaşılmaktadır. O bu dem takatsiz kalmıdır, oysa bir süre sonra eski kuvveti artarak geri gelecek ve o, yoluna devam edecektir.

Lutfî gibi çâr-kûle-i hayrette mi kalmı

Elbette bu dem kalmadı kuvveti tûvânı²²⁶⁹

Eserin çeşitli yerlerindeki, konuyla ilgili şiirlerden alınan örneklerde ise de iktisadî kullanımlar mevcuttur. Bunlardan birinde tevâzûnun önemi anlatılmakta ve, kim su gibi yüzünü yerlere sürerse insan olur ve yerdeki yüz sahibi daima ihsâna layık olur denilmektedir. Takdir edilir ki burada yere yüz sürme, insanlar için değil, Allah'ın huzurunda ve ona karşı yapılan bir eylemdir ve en çok yapıldığı yer ise, namaz ibadetidir.

²²⁶⁸ s. 589, .707, b. 5.

²²⁶⁹ s. 589, .707, b. 6.

Dolayısıyla namaz ibadetinin bir çok boyutu vardır ve bunlardan biri de tevâzûdur denilebilir.

Su gibi yerlere yüzler kim sürer insân olur

Yerdeki yüz dâimâ âyeste-i ihsân olur²²⁷⁰

Göze kara su inmesi ise görmeyi engelleyen olumsuz bir durumdur. mân kulübesine sapkınlık ate i dü ünçe, irfân gözüne de kara su inmi tir ve görmez olmu tur. rfan îmânla birlikte bulunan bir unsurdur ki insan imandan uzak olunca, irfan gözlerine Hakk'ı görmeyi engelleyen kara su iner ve basireti ba lanır.

Dü dü âte -i dalâl gülbe-i îmânımıza

Kara su indi me er dîde-i irfânımıza²²⁷¹

Âb-ı hayvân ise, ebedi hayat suyudur. Onu içenin ölümsüz oldu una inanılır. skender'in ve Hızır'ın karanlıklar ülkesinde aradı ına, fakat skender'e nasip olmayıp, Hızır'ın ise ondan içerek ölümsüz oldu una inanılan bu su, âb-ı hayat da denilen âb-ı hayvândır. Dörtlükte, serverim benim ruhuma merhamet eyle, bu hasta gönlüm, yârin dîdârını ister, gönlüm zamanın rahatına ula mı , fakat o her eyden geçip yârinin gül yüzünü görmek ister denilmektedir. Son mısradada ise, hasta, dertli olan elbette âb-ı hayvâne, ölümsüzlük suyuna bakar denilmektedir. Zira âb-ı hayvândan içen yenilenmekte ve sıkıntılarından kurtulmaktadır.

Yâr-i dîdâr ister bu haste gönlüm

Rahm eyle serverim rûh-i revâne

²²⁷⁰ s. 263, . 240, b. 1.

²²⁷¹ s. 489, . 571, b. 1.

Râhat-ı zemânda peyveste gönlüm

Rencûr elbet bakar âb-ı hayvâne²²⁷²

Bir di er kullanım ise, yüz suyudur ki, daha önce fakr ba lı nda da verilen örnekte, fakr içerisinde zenginlik bul ve cihanın malını önüne serseler bir damla yüz suyunu onlar için verme denilmektedir. Zira yüz suyunun dökülen her bir damlası insandan bir çok de er götürmektedir ve bir daha yerine konamamaktadır. İnsanlara yakaran insanlar yüz suyu dökmektedirler, istedikleri eyi asıl mülk sahibinden isteseler belki de O, kapısına gittiklerini onun hizmetine verecek ve mü külünü kolayca çözüverecektir.

Fakr içinde bul gınâ müsta nî ol merd-i îr

Âb-ı rûyin katresin verme cihânın mâline²²⁷³

Âb-ı hidâyet, hidâyet suyu manevi susuzlu un çaresi olarak anlatılmaktadır. Beyitte, gönül gülü hidâyet suyundan nem alsa, ebedi saadetin bu mey ile mülde oldu unu görür denilmektedir. Gönül gülü hidâyet suyu ile sulanır ve geli irse, ebedi mutlulu a do ru yola çıkar ve ona ula ır.

Bu âb-ı hidâyetden nem ala gönül verdi

Seâdet-i sermedî bu mey ile mülde²²⁷⁴

Âb-ı hayvân tamlamasının kullanıldığı bir di er beyitte ise, Ramazân'ın önemine i aret edilmiştir. Örnek beyitte, hidâyet güllerinin ölümsüzlük suyu Ramazân ayıdır, bu dinin gülbahçesinin gülleri bu ayda goncalar açar denilmektedir ki, gonca vahdetin sembolüdür. Daha önce pek çok kez de inildi i gibi, Ramazân ayında manevi yo nuluk di er zamanlara göre daha fazladır ve insanlar manevi da arcıklarını doldurmak için daha fazla ortama ve imkana sahiplerdir. Bundan dolayı Ramazân ayı

²²⁷² s. 493, . 576, k. 1.

²²⁷³ s. 460, . 527, b. 3.

²²⁷⁴ s. 464, . 532, b. 2.

hidayet gülleri için ölümsüzlük suyu olarak tanımlanmış ve bu ayda onu içerlerse, vahdet goncaları açacakları ve ebedi saadete ulaşacakları ifade edilmiştir.

Ramazân'dır hidâyet güllerinin âb-ı hayvânı

Açar gonceleri bu mâh bu dînin gül-gülistânı²²⁷⁵

3.10.143. Hâk

“Hâk, toprak anlamındadır. Toprak da hayatın vazgeçilmezlerinden ve dört unsurdan biridir. Tasavvufta ise, sûfî toprak a benzetilmiştir. Ona her kötü ve çirkin şey atılır, ondan ise sadece gül ve çiçek biter. Bu alçakgönüllülük ve kalb-i selimi ifade eder. Benli in bulunmaması durumu, tevazu, toprak gibi olmak hep olgunluğun tanımını verir.”²²⁷⁶ Edebiyatta ise, sevgilinin ayağının tozu, kapısının eşiğinin toprağı vb. kullanımlar bulunmakta ve bunlara hâk tarafından özel önem atfedilmekte, bu toprak, hâkın gözüne kuvvet veren kıymetli bir sürme olarak nitelenmektedir. Konuyla ilgili örnekler incelendiğinde ise, hâk kavramının Efe Hazretleri'nin şiirlerinde de şiirlerde kullanıldığı görülmektedir.

Eserde sıkça kullanılan bir kavram olan hâk kavramıyla ilgili örneklerden ilkinde, ey kerem sahibi, kerimlerin huyu, lütuf ve ihsandır ve senin ayağının toprağından bir zerre benim için derde dermândır denilmektedir. Kerîmlerin huyu lütuf ve ihsan olduğuna göre, sen kerimsin senin de huyun lütuf ve ihsandır, dolayısıyla da senin ayağının toprağından bir zerresini bana ihsan edersin ve o bana dermân olur denilerek beyitte anlam bütünlüğü sağlanmıştır.

Ey kerem-ân lutfu ihsândır kerîmler pâisi

Hâk-i pâyin zerresi her derde dermândır bana²²⁷⁷

²²⁷⁵ s. 579, . 694, b. 2.

²²⁷⁶ Cebeciolu, age, s. 311.

²²⁷⁷ s. 97, . 11, b. 3.

Dua mahiyetindeki di er örnekte ise, Lutfî yârin dergâhına kurban olsa ne olur, onu sevgilisinin aya mın topra ına sevinçli bir ekilde yeti tir denilerek, sevgilisinin aya mın dibinde kurban olmak istedi i söylenmi tir.

Lutfî ola kurbân n'ola ol dergeh-i yâre

Hâk-i pâ-yi dildârına âdâne yeti tir²²⁷⁸

Gönül güne i, Celâl sahibi Allah'ın cemâlinin nûrunu görünce, yüzünü yerlere koymu ve toprak içinde toprak olmu , zira görünen Celâl isminden gelen bir cemâldir ki, onun kar ısında dik durabilmek imkansızdır. Bundan dolayı gönül güne i de yüzünü yerlere koyarak ve topraklara kar ıarak, O'na kar ı acizli ini ifade etmek istemi tir.

Görünce evkı ems-i dil cemâl-i zü'l-Celâlî'den

Yüzünü yerlere koymu türâb-ender-türâb olmu²²⁷⁹

Sıradaki örnekte ise, sevgilinin aya mın tozunun ifa da ıtan sürme olarak kabul edilmesi i lenmektedir. Beyitte, iklimde zamanın ahı ba ıma gölge saldı ve ben onun aya mın topra ından gözüm için bir toz tanesi gözlerim denilmi ve bunu ne kadar önemsed i vurgulanmı tir. Saye salmak ise hükmü yönetimi ve koruması altına almak olarak anla ılabilir. Sevgilisinin teba'sı olan â ık ise, sevgilisinin aya mın tozunu ifa diye, sürme olarak, gözüne çekmek istemektedir.

Sâye saldı ba ıma ol âh-ı ki ver-i zemân

Hâk-i pâ-yinden gözüme bir gubârı gözlerim²²⁸⁰

Di er bir örnekte ise, yaradılı konusu gündeme alınmı tir. Beyitte, ayete telmih yapılarak, Allah(cc) bir avuç topra ı âdem ekinde yaratamaz mı denilmekte ve

²²⁷⁸ s. 256, . 230, b. 5.

²²⁷⁹ s. 299, . 291, b. 3.

²²⁸⁰ s. 347, . 365, b. 4.

Allah'ın mah er gününde insanlara bedenlerini yeniden giydirerek bu konudaki kudretini açıkça gösterece i ifade edilmektedir. Zira konuyla ilgili ayette bu konuda bir meydan okuma mevcuttur²²⁸¹. İnsanların yeniden dirilmeye, ahirete inanmadıkları ve ölüp toprak olduktan sonra mı diriltilece iz diyerek dalga geçtikleri, ayette anlatıldıktan sonra, yoktan var edenin var olanı ikinci kez yapmaya gücü yetmeyecek mi diye sorularak Allah'ın bu konudaki tartışılmaz kudreti ilan edilmektedir.

Bir avuç topra ı âdem edemez mi Allah

Rûz-i mah erde bize kudretini ede ayân²²⁸²

Cânânla cân olmanın yolunun anlatıldı ı beyitte ise, ayak altında toprak ol, yâr kapısında sabit ol ve elinde olanı onun yolunda feda kıl, i te o zaman cânân sana cân olur denilmektedir. Bu tavsiyelerden, tevâzu ve irade sahibi olmanın gereklili i ve cömertli in ve fedâkarlı ın öneminin vurgulandı ı anlaşılmaktadır.

Hâk ol kadem zîrinde sâbit ol yâr derinde

Elde vârin fedâ kıl cânân ola sana cân²²⁸³

Lutfî Efendi, peri an ve da ımık bir halde oldu unu ma' ukuna arzettikten sonra bu halinin dermanının onun ayakkabısının topra ı oldu unu söylemektedir. Ma' ukunun ayakkabısının topra ı, kıymette onun için benzersizdir. Ayakkabısının

²²⁸¹ Bir de onlar dediler ki: «Biz, bir kemik yı mını oldu umuz ve ufalanıp toz oldu umuz vakit mi, gerçekten biz mi, yeni bir yaratılı la diriltilece iz? 17/49. De ki: « ster ta olun, ister demir...» 17/50. « sterse gönünüzde büyüyen ba ka bir yaratık olun, (Muhakkak öldürülecek ve diriltileceksiniz.) «Onlar: «Bizi kim tekrar diriltecek?» diyecekler. De ki: «Sizi ilk defa yaratm ı olan o kudret sahibi.» Sana ba larını sallayarak: «Ne zamandır bu.» diyecekler. De ki: «Yakın olması gerekir!» 17/51. Ey insanlar ! E er öldükten sonra dirilmekten üphede iseniz, (bilin ki) ne oldu unuzu size açıklamak için üphesiz biz sizi topraktan, sonra nutfeden (spermadan) sonra bir alekadan (embriodan) sonra yapısı belli belirsiz bir et parçasından yaratm ı ızdır. Diledi imizi belli bir süreye kadar rahimlerde tutarız. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkartırız, sonra sizi, olgunluk ça ına eri meniz için bırakırız. Bununla beraber kiminiz öldürülür, kiminiz de önceki bilgisinden sonra, hiçbir ey bilmemek üzere, ömrünün en fena zamanına ula tırılır. Bir de yeryüzünü görürsün ki kupkurdur; fakat biz onun üzerine su indirdi imiz zaman, harekete geçer, kabarıp ve her güzel çiftten bitkiler bitirir22/5.

²²⁸² s. 384, . 417, b. 9.

²²⁸³ s. 378, . 407, b. 2.

topra ının derdine derman olarak görülmesi, sevgilisinin kendisini ziyaret etmesinin â 1 a bütün dertlerini unutturması olarak da dü ünülebilir.

Lutfî`dir zâr u zebûn pejmürde-hâl miskîn garîb
Derdine dermândır ancak hâk-i ni`âlin senin²²⁸⁴

Lutfî Efendi, ma' u una seslendi i bir ba ka örnekte ise, nâzlı civanım ruhum sana kurban olsun Lutfî`ye lutfet, senden ba ka kurtulu kapım yok, dolayısıyla aya ının topra ını iftiharım, övüncüm olarak bana tahsis et demektedir. Â ık, ma' ukunun aya ının topra ına sahip olmakla iftihar etmektedir.

Lutfî`ye lutfet nâzlı civânım
Sana kurbân olsun rûh-i revânım
Senden gayri var mı dârü`l-emânım
Hâk-i pâyen hasr et iftihârımı²²⁸⁵

Hâk ile yeksân olmak ise, deyim olarak kullanılan bir ifadedir. Beyitte, dert sahibini felek yerle bir etmi , sevdasına dü tü üm bu güzel beni arslana av eyler denilmektedir. Dolayısıyla da dert sahibi oldu unu belirtmektedir. Zira yerle bir olmakla, arslanlara av olmak neredeyse aynı görülmektedir.

Derd-mendâni felek hâk ile yeksân eylemi
Sevdâsında bu sanem îre ikâr eyler beni²²⁸⁶

²²⁸⁴ s. 416, . 466, b. 7.

²²⁸⁵ s. 541, . 645, k. 5.

²²⁸⁶ s. 560, . 670, b. 5.

3.10.144. Vecd

“Vecd, kendinden geçecek derecede dalgınlık anlamına gelmektedir. Tasavvufta, sâlikin zorlaması istemesi olmadan kalbe gelen hâle vecd denir. Hakk’ın sırrına muttali oldu u zaman, ruhun ula tı ı hu ûya denir. Bir ba ka tanıma göre vecd; zikrin tatlı ı hissedildi inde, ruhun evkin galebesine tahammülden âciz kalmasıdır.”²²⁸⁷ “Bir ba ka yerde ise, genellikle hüznü gerektiren keder; a k ve i tiyak sarho lu u içinde kendinden geçmek, yüksek heyecan anlamına gelen vecd, Hakk’tan gelen tecellilerle gerçekle ir. Yüksek bir co ku halidir. Vecd ilk kaynaklarda “fakd” ile birlikte kullanılmı tır. Vecd bulu , fakd kaybedi tir. Bu iki halden biri gelince öbürü gider. Vecd genelde üç halde gerçekle ir. Tevâcüüd, vecd, ve vücud. Tevâcüüd, kulun gayret ve iktisabıyla, hattâ bazen kendini zorlayarak vecde ermeye çalı masıdır. Tevâcüüd, insanın kalbinde beliren kasveti izale için niyazlar ve a layıp sızlanmalarla vecde varmak için yapılan bir temrin, bir alı tırmadır. Vecd ise, Hakk’ın binbir tecellisini mü ahede edebilen kimsenin muhabbet sonucu, içinin ferahlaması ve o halin verdi i zevk ile kendinden geçmesidir. Hakiki vecd, a ırı derecedeki Allah sevgisinden irade sa lamlı ından ve Allah a kından meydana gelir. Bu tür vecdde zorlama yoktur ve her an kendini gösterebilir. Tasavvuf edebiyatında vecdin ileri derecesi sayılan vücud, vecd halini idrakten sonra meydana gelir, Hakk’ı bularak be eri sıfatların kaybolması demektir. Ba langıcı tavacıüd, ortası vecd, nihayeti vücud lafzıyla ifade edilebilen bu haller, öyle bir misalle anlatılmaktadır: “Tevâcüüd deniz kıyısına varmak; vecd, denize girmek, vücud da denizde bo ulmaktır.”²²⁸⁸

Tasavvufun temel kavramlarından olan vecd kavramı, Efe Hazretleri’nin iirlerinde çe itli vesilelerle kullanılmı tır. Konuyla ilgili ilk örnekte, muhabbet nâyı â ıkları vecde getirir ve muhabbet deryası onlara hayat olur denilerek, vecd halinin aynı zamanda muhabbet denizine dalmak gibi oldu u belirtilmi tir. Manevi bir enstrüman olan muhabbet nâyı, â ıkların gönüllerinde üflenmeye ba landı ında onlar vecde gelerek muhabbet denizine dalıp orada hayat bulurlar.

²²⁸⁷ Cebecio lu, age, s. 750.

²²⁸⁸ Yılmaz, age, s. 228-229.

Â ıkları vecde bırakır nây-ı muhabbet

Hayât ola â ıklara deryâ-yı muhabbet²²⁸⁹

Sâkî, bir arap doldur ki, kadehler vecde gelsin, câmlar cilalansın ve etrafını aydınlatsın ki içip mest olanlar raksa balarasın denilen beyitte, müridin dervilerin gönüllerine Allah'ın feyzini akıtması ve bu âkla vecde gelen dervilerin raksa balaması sembolize edilmiştir. Âıklar Allah'ın kıyla yanıp, bu yangını, vecd olarak dı arıya ta ırmı lardır vecdin bedendeki yansıması ise raks olmuştur.

Bir bâde doldur sâkıyâ vecde gele peymâneler

Câmlar cilâ versin zıyâ raksa gele mestâneler²²⁹⁰

3.10.145. Ehl-i Belâ

Belâ kelimesi, gam, keder, musibet, âfet, cezâ, gayet zordür, büyük gaile anlamlarında kullanılmaktadır. Ehl-i belâ ise, belâyâ mübtela olanlar için kullanılan bir tamlamadır. Belâ, normal şartlarda olumsuz bir durum gibi görünmektedir, fakat bu kul için bir fırsat ve imtihan vesilesidir, dolayısıyla kul bu durumu iyi değerlendirerek, belâ görünen durumu fırsata çevirebilir.

*“Tasavvufta da, Hakk’ın kulunu denemesi, kendisinde mevcut olan iyi hallere gerçekte sahip olup olmadığını ona fiilen göstermesi, bu maksatla onu sıkıntıya sokması ve azap çektirmesi. Kulun Hakk’a yakınlığı, ondan gelen ezâ ve cefâlara samimi surette katlanması nisbetinde olur. Onun için hadiste: “en iddetli belâlara dûçâr olanlar peygamberlerdir, sonra da veliler” buyurulmuştur.”*²²⁹¹ Belâ kavramı, Lutfî Efendi’nin eserlerinde çok kullanılan bir kavramdır. Aşk ve âşıkın olduğu yerde belâ kavramının olmaması düşünülemez. Dünya bir imtihan yeri olarak görüldüğünde, belâlar da imtihanın ta kendisidir. Efe Hazretleri, bunları düşünerek olsa gerek, belâ ehlini iki cihanda da müjdelemiştir ve Allah’ın sevdiğilerine bunları vereceğini ifade

²²⁸⁹ s. 136, . 75, b. 1.

²²⁹⁰ s. 173, . 110, b. 1.

²²⁹¹ Uludağ, age, s. 92.

etmi tir. Konuyla ilgili örnek beyitte, belâyâ düçar olanları iki dünyada da müjdelerim, zira Allah, sevdiklerini dergâhına kurban eder denilmekte ve belâyâ mübtela olma, dergâha kurban olmaya benzetilmektedir.

Teb îr iderem ehl-i belâyı dü-cihânda

Sevdiklerini dergâhe kurbân eder Allah²²⁹²

3.10.146. âhid-i Kudsî

“Sûfîlerin sözleri arasında en çok geçen ıstılahlardan biri de âhit kelimesidir. Falan ilim âhidi ile, filan vecd âhidi ile, falan hâl âhidi iledir derler ve âhit sözü ile, o anda insan kalbinde hazır ve mevcut olan eyi kastederler. Bu ise insanın gözünden uzak ve gaib bile olsa bir eye bakıyormu ve onu görüyormu gibi, o eyin zikrinin kalp üzerine galip olmasıdır. u halde zikri sahibinin kalbini istilâ eden her ey o kimsenin âhididir. E er o kimsenin üzerinde gâlip olan ilim ise, o ilim ahidi ile, galip olan vecd ise, vecd ahidi ile demektir. iblî’ye: Mü âhede nedir diye sorulunca öyle dedi: “Biz nerede Hakk’ı mü âhede etmek nerede Hakk bizim ahidimizdir.” iblî Hak âhidi sözü ile kalbini istilâ eden ve kalbinde galip olan Hakk’ın zikrine, kalbinde devamlı olarak hazır ve mevcut olan Hakk’ın zikrine i aret etmi tir.”²²⁹³ âhit kelimesi Lutfî Efendi’nin iirlerinde “âhid-i kudsî” ekinde bir çok yerde geçmektedir. Bu kavramın geçti i üç beyit örnek olarak alınmı tır. Bu örnekler incelendi inde âhid-i kudsî kavramının mür id için kullanıldı ı görölmektedir. Konuyla ilgili ilk örnekte, cânânın cemâlinin ciminin sırrına ârif olanlar, yani âhid-i kudsiyi görenler hâkânın yüzüne bakar mı diye sorulmakta ve manevi güzelliklere ahit olanların maddi unsurları dikkate almayaca ı ifade edilmektedir.

Cemâl-i cîm-i cânânın olanlar sırrına ârif

Görenler âhid-i kudsî bakar mı rûy-i hâkâne²²⁹⁴

²²⁹² s. 481, . 556, b. 2.

²²⁹³ Ku eyrî, age, s. 180.

²²⁹⁴ s. 450, . 515, b. 3.

Bir di er örnek ise, eyh Abdü'l-Bâkî Efendi için yazılmış bir mersiye alınmıştır. Onun vefatı anlatılırken mukaddes ruh kendisini ba layan, örten beden perdesinden kurtuldu ve cemâlinin örtüsünü açıp güne gibi ortaya çıktı denilmekte ve onun ruhunun bedenini terk etti i anlatılmaktadır.

Mukaddes âhid-i kudsî çıkup bend-i nikâbından

Güne -ve â ikâr oldu cemâl-i ihticâbından²²⁹⁵

Son örnekte ise, Lutfî Efendi, Allah'a hamd ederek o gönül alan yâre ba lı oldu unu ve bugün, o kudsî ahit olan gönül alan mür ide gönlünü ba ladı nı ifade etmektedir.

Hamdü lillah ol dilârâ yâre peyvestem bugün

âhid-i kudsî olan dildâre dil-bestem bugün²²⁹⁶

3.10.147. Dâr- Bâb

Dâr, ev, yer, yurt, bâb ise, kapı anlamlarına gelmektedir. Her iki kavram da daha çok tamamlandıkları kelimelerle bir anlam ifade etmektedir. Bundan dolayı, anlamlarıda kullanılan eklerine göre de i mektedir. Dâr, dâr-ı fenâ, dâr-ı rihlet gibi tamlamalar olu turmakta ve buna göre anlamlandırılmaktadır. Örnek olarak verilen, dâr-ı fenâ ve dâr-ı rihlet tamlamaları dünyâ için kullanılmaktadır. Lutfî Efendi, iirlerinde dâr ve bâb kavramlarıyla bir çok tamlama olu turmu ve bu kelimeleri iirlerinde sıkça kullanmıştır. Konuyla ilgili ilk örne e bakıldı nda, Lutfî Efendi, zamanın sâkîsi diye adlandırdı ı, dönemin mür idine hitaben, ey zamanın sâkîsi, sen â iklara kurtulu kapısının, senin himmetin akar su gibi bol, bize ölümsüzlük arabından doldur denilmekte ve ondan feyz istenmektedir. Zira mür id, eman kapısıdır ve dervilere Hakk'ın hikmetlerini görmeleri konusunda yol gösterir, onların gönül kadehlerine ilahi a k arabı doldurur.

²²⁹⁵ s. 661, . Mersiye, b. 2.

²²⁹⁶ s. 361, . 384, b. 1.

Ey sâkî-i devr-i zemân
 Â ıklara dâru'l-emân
 Ey himmeti âb-ı revân
 Doldur erâb-ı eynemâ²²⁹⁷

Dârü's-selâm ile ise, cennet kastedilmektedir. Beyitte, Mevlâ seni dîdârına da'vet eder ve bu da'vete icabet etti inde, sana ikram eder ve seni cennetine nail eder denilmektedir. Allah'ın kullarını dünyaya göndermesi aynı zamanda bir da'vettir, zira da'vet uzaktakilere olur. Allah, kullarını onlar için hazırladı ı türlü ni'metlerle dolu cennete da'vet etmi ve orada dîdârına ula acaklarını kendisiyle mü erref olacaklarını ifade etmi tir.

Hazret-i Mevlâ seni da'vet eder dîdârına
 Fazlı ile nâil-i dârü's-selâm eyler seni²²⁹⁸

Bâb-ı rahmet ise, Allah'ın rahmetinin kapısıdır ki, önünden hiç ayrılınmaması gereken bir kapıdır. Lutfî Efendi, Allah'a kendisini bu kapıdan ayırmaması için dua etmekte ve bu rahmetin denizini gönüllerinin enginli inde bulan, rind me reblerden sormak gerekti ini ifade etmektedir. Efe Hazretleri, rahmet kapısından ayrılanların dünya ve ahiretteki peri an halini bildi i için Allah'a ısrarla yakarmaktadır.

Muhammed Lutfî'yi yâ Rab ayırma bâb-ı rahmetden
 O rahmet bahrini dilde bulan rindânelerden sor²²⁹⁹

²²⁹⁷ s. 87, . 2, k. 3.

²²⁹⁸ s. 597, . 719, b. 4.

²²⁹⁹ s. 188, . 130, b. 7.

Dünyanın anlatıldığı bir ba ka beyitte de dâr ve dâr-ı rihlet kavramları kullanılmaktadır. Beyitte, bu ev sonunda ölüm olan göçülecek bir evdir, bundan dolayı orada ikamete bâzâr olmaz denilmekte ve burası elbette misafirhanedir gelen gider ve konan göçer denerek, durum açıklı a kavu turulmaktadır. Beyitte, dünyâ bir ev, fakat han gibi, geçici kalınan, menzile giderken yol üstünde bir süre misafir olunan bir ev olarak tanımlanmıştır.

Misâfirhânedir elbet gelen gider konan göçer

Bu dâr bir dâr-ı rihletdir ikâmete bâzâr olmaz²³⁰⁰

Konuyla ilgili bir ba ka kullanım ise, dünya için kullanılan dâr-ı fenâ ifadesidir. Beyitte, bu dünyâ yokluk yeridir, fakat aynı zamanda ebedi hayatın da kazanıldığı yerdire denilerek, güzel bir tezat örne iyle anlam zenginleştirilmi ve daha dikkat çekici hale getirilmiştir. Bu dünyadaki hazır cennet olan gönül ve â ıkların sâkîsi bundadır denilerek bu dünyanın âhireti kazanma yeri oldu u ve ondan bazı numunelerin burada bulundu u anlatılmaktadır.

Dâr-ı fenâdır bu dünyâ mülk-i bâkî bundadır

Cennet-i âcil gönül u âka sâkî bundadır²³⁰¹

Beyitte, gönül alan güzellerin dergâhında boynu bükü üm, fakat bu gün kurtulu kapısının tokma ına elim ula tı denilerek, bükük boynunun efaatına vesile oldu u kurtulu kapısının tokma ına elinin ulaş mıyla anlatılmaktadır.

Dilrubâlar dergehinde gerçi kim ham gerdenim

Halka-i bâb-ı emâne vâsıl-ı destem bugün²³⁰²

²³⁰⁰ s. 285, . 270, b. 6.

²³⁰¹ s. 234, . 198, b. 1.

²³⁰² s. 361, . 384, b. 3.

Lutfî Efendi, a a ıdaki beyitte meramını çok kısa, öz ve etkileyici biçimde anlatmı tır. Beyitte, Lutfî, bize kurtulu evi Mevlâ'nın dergâhıdır, ilahi dergâhın kapısı hiç yıkılmaz bir temeldir denilmektedir. Bu örnekte dâr ve bâb kavramları bir arada kullanılmı ve en yüce kapıdan bahsedilmi tir. Kul, bir yere ba vurma dayanma ihtiyacı duydu unda tıklatması gereken kapı Hakk'ın kapısıdır, zira dertlere derman olabilecek, hiç yıkılmayacak ve ebedi olan kapı bu kapıdır.

Lutfiyâ dârü'l-emân dergâh-ı Mevlâ'dır bize

Bâb-ı dergâh-ı lâhî hiç yıkılmaz bir temel²³⁰³

Dünya bir ba ka beyitte ise, dâr-ı belâ, belâ evi olarak isimlendirilmektedir. Beyitte, Efe Hazretleri, muhataplarına kendi ahsı üzerinden seslenmekte ve Lutfî, bu belâ evinde zevk bulan bir ferd yok, zevk var diyen a kının akıldan nasibi yok denilmektedir. Dünya, sûfî için çile doldurulacak yerdir, rahatlık yeri de il, sadece bir imtihan meydanıdır ki burada, sonucunun ço u di er tarafta görülecek olan imtihanlardan geçilir.

Lutfî bu dâr-ı belâda zevk bulan bir ferd yok

Zevk var diyen o ahmak akl ile hem-dem de il²³⁰⁴

Hayatın kayna ı kanaatın zirvesindedir ki bu zirveye ula an, ölümsüzlük suyu içer ve ölümü görmez, itaat kapısında sebât eyler bu kimsenin ba nda ilahi sevdâ toplanmı tır ki ona baktı nda bunun izlerini görürsün. Kul olanın Allah'a itaat üzere sabit olması gerekmektedir. Bu öyle bir kapıdır ki, önünden bir an olsun ayrılmaya gelmez, orada, itaatsizli e en küçük bir meyil ho görülmez ve büyük kayıplara sebep olur.

Kâf-i kanaâtde aynü'l-hayâtı

Âb-ı hayât içen görmez memâtı

²³⁰³ s. 334, . 343, b. 6.

²³⁰⁴ s. 330, . 336, b. 5.

Bâb-ı itâatde eyler sebâtı

Serinde cem ‘ olmu sevdâya bir bak²³⁰⁵

Sâdât dârı ve seâdet bâbı tamlamaları bir beyitte bir araya getirilmi tir. Sâdât dârı ifâdesindeki dâr kinayeli dü ünülebilir. Dâr kelimesi, Mansûr ile birlikte kullanıldı ı için hem a aç hem ev anlamında kullanılabilir. Sâdâtın dârında nice bin Mansûr var denilmekte ve saadet kapısını Hak kulları için güne ten daha parlak, açık ve görünür kılmı denilmektedir. Zira Allah(cc) kullarını dü ünmekte onları büyük bir efkatle sevmektedir, bundan dolayı onlar mutlulu a ersinler diye Hak Teâlâ, kullarını buna götürecektir kapıyı güne ten daha parlak kılmı tır ki, onlar bu kapıyı görüp ondan içeriye girsinler.

Lutfiyâ sâdât dârında nice bin Mansûr var

Bu seâdet bâbını Hak günden ezher eylemi²³⁰⁶

Mest olmu lar, bâdenin tortusunu çekince, Hakk’ın lütfundan kapı aralanır ve tecelli nûru görünür. Bâdenin en kıymetli yeri i te bu tortudur, mestler bu tortuyu çektikleri zaman, lahi a kın kapısından girip, derinliklerine do ru yol alırlar ve orada hayat bulurlar kendilerine gelip, gönüllerini diriltirler denilmektedir.

Bâdenin dürdin çekince mest-i serho zindeler

Açılır nûr-i tecellâ lutf-i Hak’dan bâbımız²³⁰⁷

deal bayram tarifinin yapıldı ı beyitte, kurtulu evi anlamına gelen dârü’l-emân tamlaması kullanılmı tır. Beyitte, gerçek bayram odur ki, cân ve cânân bir zaman

²³⁰⁵ s. 319, . 319, k. 4.

²³⁰⁶ s. 305, . 300, b. 7.

²³⁰⁷ s. 291, . 278, b. 6.

birlikte olsun, zira kurtulu kapısı Hazret-i cânânın cilvegâhıdır denilmekte ve bu cilvelerden geçilerek, kurtulu a erilebilece i ifade edilmektedir.

Iyd odur cânân ile cân hem-dem ola bir zemân

Cilve-gâh-ı hazret-i cânânedir dârü'l-emân²³⁰⁸

Bir di er örnekte ise, Kur'ân-ı Kerîm'in fonksiyonlarından birinden bahsedilmi tir. Kur'ân'ı son peygamber olan Hz. Muhammed (as)'in bizlere her iki cihanda da kurtulu evi olarak getirdi i söylenip, o eve girenlerin bu dünyada huzur içerisinde ya ayacakları, Hakk'ın rızasını kazanmı oldukları için âhîret yurdunda da rahata erecekleri ifade edilmi tir.

Hâtemü'l-enbiyâ Mahmûd u Muhammed getirüp

Bize Kur'ân-ı Kerîm her dü-cihân dâr-ı emân²³⁰⁹

Bir di er örnekte ise, pi manlık kapısı anlamında kullanılan bâb-ı nedâmet ibaresine yer verilmi tir. Burada, inci, elmas, altın ve gümü e dayanma, e er bunlara dayanırsan sen pi manlık kapısını açarsın denilmekte ve maddi unsurlarla saadetin olamayaca ı belirtilerek, asıl saadetin Allah'a kullukta oldu u i aret edilmektedir. Zira maddede olmayan saadetin olabilece i sadece ma'na kalmaktadır.

ncû ile elmasa zer ü sîme dayanma

Hasret ile sen bâb-ı nedâmeti açarsın²³¹⁰

Sıradaki örnekte ise, bâb kavramı kullanılmı tır. Dua ekindeki beyitte, Ey Kerem sahibi olan Allah, Lutfî'ye lutfet, bize Rahmân'ın kapısını aç, gözlerimize ba ı lama güne ini göstererek bize ihsân ar ından kapını aç denilerek dua edilmektedir.

²³⁰⁸ s. 390, .428, b. 1.

²³⁰⁹ s. 384, .417, b. 3.

²³¹⁰ s. 431, .487, b. 4.

Bu kapıların açılması kulun ba ı lanması ve Allah'a kurbiyyet anlamına geldi i için, saadete vesiledir.

Lutfî'ye lutfet ey kerem kâni
Fetheyle bize bâb-ı Rahmân'ı
Gözlere göster ems-i gufrânı
Ar -ı ihsândan aç bâbın bize²³¹¹

Bir di er farklı kullanım, kul kapısı anlamına gelen bâb-ı abd ibaresidir. Efe Hazretleri, kulların kapısını çalan dilencilerin daima fakir olacaklarını belirtmekte ve asıl mülk sahibinin Allah oldu u dolayısıyla onun kapısını çalmanın gereklili ine i aret etmektedir.

Bâb-ı abdi dak eden sâil olur dâim fakîr²³¹²

Kalp kırmanın kötülü ünün anlatıldı ı bentde, Allah'ın varoldu unu bilirsin, Müslümanlara îmânları yârdır, bu dünyâ ise fânî, geçici bir evdir, âhiret karar evi, ebedi kalınacak evdir, bundan dolayı bu dünyada sakın bir tek cânı incitme, zira can incitmek Rahmân'ın Ar 'ını yıkmak gibidir denilmektedir. Konuyla ilgili bu bentde vurgulanan dünyânın geçici kalınan, âhiretin ise ebedi kalınan bir ev oldu udur.

Bilirsin ki Allah vardır
slâm'a îmânı yârdır
Bu dünyâ fânî bir dârdır
Âhiret dâr-ı karârdır
Sakın incitme bir cânı
Yıkarsın Ar -ı Rahmân'²³¹³

²³¹¹ s. 448, . 512, k. 7.

²³¹² s. 460, . 527, b. 5.

²³¹³ s. 592, . 712, bend 2.

Lutfî, Mevlâ'nın dergâhı, her zaman seni gözler, erî'at evinin dergâhı bize kurtulu evidir. erî'at dinin temeli, olmazsa olmazlarının bulundu u özel dairesidir ki öncelikle oraya girip orada sabit olmak gerekmektedir. Orada sebat ettikten sonra bu kurtulu evine, marifet, hakikat gibi yeni odalar ilave edilir.

Lutfiyâ dergâh-i Mevlâ her zemân gözler seni
Dergeh-i dâr-ı erî'at dârü'l-emândır bize²³¹⁴

slâm dininin en önemli hassasiyetlerinden biri de bir i yapılaca ı zaman ki inin sadece kendini dü ünerek bu i e girmemesinin gerekti idir. O, her i te, kar ı tarafı da dü ünüp insaf ile davranılmasını, bu sayede Hakk'ın bu davranı ı sergileyene bir kurtulu evi ihsan edece ini ifade etmi ve empati kavramını, fedakarlık boyutuyla açıklamı tır.

Her i inde eyle insâf kar uyu gözle hemân
Hak sana her dü-cihânda vere bir dârü'l-emân²³¹⁵

3.10.148. Kerem

*“Kerem, asâlet, soyluluk, cömertlik, el açıklı ı, lütuf, ba ı anlamlarıyla kar ılanmaktadır. Maddi ve manevi lütuflar ba ı lar veya ihsan manasına kullanılır. Böyle bir lütfa eren bir sûfî, “keremin var olsun” diye ükran ifadesinde bulunur.”*²³¹⁶ Allah(cc) Kerîm'dir, kerem sahibidir. Onda cömertli in, lütfun, ihsânın sınırı yoktur. Lutfî Efendi de iirlerinde sık sık bunu vurgulamı tır. Konuyla ilgili ilk örnekte, ey kerem sahibi, cömertçe davranan, sana niyaz edenin yüzü yerlerdedir, senin nak ın gö üs levhamda sâbittir denilerek, kerem sahibi ilahi sevgilinin, â ı nın gö üs

²³¹⁴ s. 501, . 587, b. 5.

²³¹⁵ s. 679, . Ferd, 8.

²³¹⁶ Cebecio lu, age, s. 446.

levhasında, gönlünde, silinmemek üzere nakı lanmı oldu u ve onun kerem sahibinin keremine nail olmak için yüzünü yerlere sürüp yalvardı ı anlatılmaktadır.

Ey kerem-pî e niyâzdârın yüzü yerlerdedir

Levhâ-i sadrında sâbit nak -ı e kâlin senin²³¹⁷

Lutfî Efendi, Allah'ın esmalarından bazılarını saydı ı örnekte, Lutfî, keremi daima Kerîm'den iste, merhâmet isteyeceksen onu daima merhamet sahibi olan Rahîm'den iste, derdine dermânı her eye gücü yeten Hakîm'den iste, bütün bu sayılanları verme kudreti cömert olan Allah'a mahsustur denilmektedir. Takdir edilir ki, bir istekte bulunulacaksa, bu iste i yerine getirecek kudrete sahip olandan istemek gerekir. Efe Hazretleri de bundan dolayı isteme eyleminin her eye gücü yeten mutlak kudret sahibi Allah'a yapılmasını istemektedir.

Lutfiyâ keremi Kerîm'den iste

Merhameti dâim Rahîm'den iste

Derdine dermânı Hakîm'den iste

Bu kerem mahsûsdur rahm-i Rahmân'a²³¹⁸

Bir di er beyitte ise, Allah(cc)'ın Kerîm, Kâdir ve Kayyûm oldu u söylenerek, O'nun kereminin âlemin sı ına ı oldu u ifade edilmi tir. O cömertli iyle her eye ku atmı , kullarını nimetlere gark etmi tir.

Kerîm'sin Kâdir u Kayyûm lâhî

Keremindir senin âlem-penâhi²³¹⁹

²³¹⁷ s. 417, . 467, b. 2.

²³¹⁸ s. 459, . 525, k. 7.

²³¹⁹ s. 607, . lâhînâme, b. 2.

Sonraki beyitte, O'nun kereminin bollu una sınır olmadığı ve hidâyetin bu keremin büyüklerinden olduğu söylenmektedir. Zira hidayet kavramının hem bu dünyaya hem de di er âleme bakan yüzü bulunmaktadır. O her iki âlemde de rahatlığı n kaynağı olduğu için, keremin büyüklerindedir.

Keremin fazlına yokdur nihâyet

Keremin a'zamıdır bu hidâyet²³²⁰

Allah'ın merhametinin genişliğinin farklı ekilde belirtildiği beyitte, onun bir zerresinin dilenmesi bu zerrenin bile kulu merhamete gark edecek kadar büyük olduğunu göstermektedir. Beyitte, ilahi senden merhametinin bir damlasını ve kerem güneşinin bir zerresini dileriz denilmektedir. Zira bunlar bile bir kulu abâd etmeye yeter.

Dileriz merhametin katresini

Bu hur îd-i keremin zerresini²³²¹

Bir di er beyitte yine Allah'ın kereminin bollu u, kerem denizinin kenârı olmaz, kerem denizine sınır bulunmaz denilerek ifade edilmektedir. Bu beyitte aynı ifade iki farklı ekilde tekrarlanmıştır.

Keremin bahrinin kenârı olmaz

O bahr-i kereme kenâr bulunmaz²³²²

Kerem, insanların çokça ükretmeleri gereken büyük nimettir, fakat onların bir çoğu, suyun içerisinde olup da onun ne olduğunu bilmeyen balıklar gibi, kerem denizinde yüzdüklerinden ve tamamen bu güzelliklere gark olduklarından bile habersizdirler. Lutfî Efendi insanları bu konuda uyarmakta ve bunu döneminin zorlu

²³²⁰ s. 607, . lâhînâme, b. 3.

²³²¹ s. 609, . lâhînâme, b. 32.

²³²² s. 609, . lâhînâme, b. 31.

hastalı ı veremle e de er görmektedir. Bundan dolayı da beyitte, ilahi, bizi ni'mete nankörlük etmekten korusun, zira o verem hastalı ı gibidir bizi bundan sakla demektedir.

Bizi hıfzeyle küfrân-ı keremden

Bizi sakla lâhî bu veremden²³²³

3.10.149 A yâr

“A yar, yabancılar, el, ba kaları anlamında kullanılan bir kelimedir. Tasavvufta ise, hakikate yabancı olanlar, vâkıf olmayanlar makamında kullanılır.”²³²⁴ “Ayrıca, masiva, Allah’tan gayri olan her şey anlamında da kullanılır.”²³²⁵ Â ı a sevgilisinin dışında her şey yabancıdır, a yârdır, dolayısıyla onlara ra bet etmez. Onlara kar ı daima uyanık ve temkinlidir. Lutfî Efendi de a yar kavramını hem kelime anlamı hem de tasavvufi anlamıyla kullanmıştır. Konuyla ilgili örnekte de, yüce yaratıcı Lutfî’ye lutfetsin ki, onun yâri Allah’ın rızası olsun, dolayısıyla O’nun rızasından gayri olan her şeyi, bütün masivayı terk etsin denilmekte, bu durumun ilahi a k arabından kaynaklanan bir durum olduğu ifade edilmektedir. Zira insan ilahi a k arabını içince gözüne dünyaya ait hiçbir şey görünmez, çünkü onlar a yârdır.

Lutfî’ye lutfede Bârî

Rızâullah ola yâri

Terk ede kamu a yâri

erâb-ı eynemâdandır²³²⁶

3.10.150. Mü tâk

“Mü tâk, özleyen, can atan, i tiyaklı anlamlarında kullanılmaktadır. Sevginin ula tı ı en üst sınıra, i tiyak; bu durumdaki ki iye de mü tak denir.”²³²⁷ Lutfî Efendi, iirlerinde, çok sık olmamakla birlikte mü tak kavramını kullanmaktadır. Konuyla ilgili örnekte, Çın ikliminde âhûlar seher vaktinde ma’ uklarına özlemle dolu olurlar, â ıkla

²³²³ s. 608, . lâhînâme, b. 18.

²³²⁴ Cebecio lu, age, s. 87.

²³²⁵ Uluda , age, s. 26.

²³²⁶ s. 253, . 224, k. 11.

²³²⁷ Cebecio lu, age, s. 529.

ma' uk arasındaki haberci olan sabâ rüzgârı ise, bu güzellere kanat çırpar, üzerlerine kanat gerer denilmektedir. Seher vakti, daha önce de belirtildi i gibi, duyguların co tu u feyz ve bereketin akıp, a k na melerinin havayı sardı ı, â ıkların gönlüne buram buram özlemin aktı ı bir zamandır.

klîm-i Çîn'de âhûlar mü tâk olur vakt-i seher

Sabâ sanem-rû dilbere perlerini endâz eder²³²⁸

3.10.151. Hicâb-Perde

“Hicâb, perde engel demektir. isteyen ile istenen arasına giren engele hicâb denir. nsan hicabla Allah'a yakınlıktan perdelenir. Bu, ya nurânî(aydınlık), ya da zulmânî(karanlık) olur. Nurânî olan ruhun nûru iken, zulmânî de cismin zulmeti(karanlı ı)dir. Nefs, akıl, sır, ruh, hafî gibi müdriklerin her birinin, kendine göre hicabı vardır. Nefsin perdeleri, ehvetler, lezzet ve levhiyyat; kalbin hicabı, Hak'dan gayrısını dü ünme; aklın hicâbı, makûl mânâlara saplanıp kalmak; hafî'nin hicabı azamet ve kibriyâ'dır. Vâsıl ki i(olgun insanın)'nin, bunlara iltifatı yoktur.”²³²⁹ Hicâb, sâlik ile muradı arasına giren engel, â ıkı sevgilisinden ayıran perdedir. Kalbe yerle en ve hakîkatlerin orada tecelli etmesine engel olan suretler ve maddenin izleridir. Sûfîler maddi kirlerden ve nefsanî pisliklerden arınan kalbin gayb âleminin bazı hususlarına vakıf olacına inanırlar. Bu pas ve pisliklere hicab ve perde adını verirler. Bunu temizleme i ine de tasfiye, kalb tasfiyesi derler. Lutfî Efendi, hicab ve perde kavramlarını çe itli yerlerde kullanmı tır. Konuyla ilgili ilk örnekte, bu gönül açan ev irfan sahiplerinin meyhanesidir, saf arabı gözet ki, sırlarla ve ilahi güzellikle arandaki perdeler hemen açılıns denilmektedir. Gönül açan ev denilen irfan sahiplerinin meyhanesi, tekkedir ki, orada mür id müridlerinin gönül kadehlerini saf arap gibi içeni mest eden, ilahi a kla doldurur. Bu a ka tutulan müridin ise ma' u uyla arasındaki perdeler kalkar ve sırlara â inâ olur.

Bu dâr-ı dil –gü â meyhâne-i erbâb-ı irfândır

²³²⁸ s. 255, . 228, b. 4.

²³²⁹ Cebecio lu, age, s. 359.

Gözet mey-i musaffâyı hemân ref-‘i hicâb olsun²³³⁰

Bu örnekte ise, perdeyi atmak olumsuz anlamda kullanılmı tır. Toplumdaki yozla madan ikayet edilen dörtlükte, insanlarda, âr, namus, hayâ kalmadı gitti, gönüllerin derinliklerinde saadetten eser kalmadı denilerek halkın utanma perdesini atıp arsızla tı ı ve dini ve ahlaki de erlerini yitirdi i söylenmektedir. Bu duruma son derece üzülen Efe Hazretleri, ne yapaca ını bilememenin çaresizli i içerisinde, kimden kime ikayet edelim bilmez olduk demekte, ba ile aya ın benzer hale geldi ini söylemektedir.

Hayâ nâmus âr pîr kalmadı gitdi

Derûn-i dillerden seâdet yitdi

Uryân oldu bu halk perdeyi atdı

Kimden edek bilmem kime ikâyet²³³¹

Son örnekte ise, cânân cemâlin cimini cemâline perde yapmı ve ardına gizlenmi , o perdesini yüzünden açsa â ıklarının gönlü enlenecek denilmektedir. Bu örnekte, harflerle kelime oyunları yapılmı , cim harfinin a a ı ucu, kıvrılmı zülf gibi, içerisi ise cemal, yüz olarak dü ünülmü ve bu cim zülfünün cemali perdeledi i, tam olarak görünmesine engel oldu u ifade edilerek, kesreti ifade eden bu perde cemalin önünden çekildi inde â ıkların gönüllerinin ad olaca ı anlatılmı tır.

Cemâlin cîmini perde edüp cemâline cânân

Aça perdesini yüzden ede â ıkların dil âd²³³²

3.10.152. Kibr-Riyâ

²³³⁰ s. 381, . 413, b. 6.

²³³¹ s. 133, . 69, k. 2.

²³³² s. 140, . 79, b. 4.

“Kibr, kendini büyük görüp ba kalarını küçük görerek, mütevazilikten uzak olma anlamlarında kullanılmaktadır. Riyâ ise, gösteri , ikiyüzlülük, sahtekarlık demektir.Tasavvufta riyâ, Hak rızası için yapılmayan ihlassız i ler ve samîmiyetsiz ibadetler için kullanılır.”²³³³ Kibir ve riyâ ayetlerde yasaklanan bir ruh hali ve davranı biçimidir²³³⁴. Kibirli insan için sadece kendisi vardır, her eyi kendisi bilir, bütün iyi hasletler kendinde toplanmı tır, bu dü üncelerinden dolayı da kimseleri be enmez ve çevresindekileri küçük görür. Riyâ sahibi olanlar ise, yaptıkları maddi manevi her i i gösteri için, insanların övgüsünü alıp takdirini kazanmak için yaparlar, Allah rızası gibi bir kaygıları yoktur. Oysa Allah(cc) yapılan i in kendi rızasına uygun olmasını ve sadece kendi rızası için yapılmasını istemektedir. Lutfî Efendi, iirlerinde her iki kavramı da kullanmı ve bunların kurtulunması gereken haller oldu unu belirtmi tir. Konuyla ilgili örnekte de bu psikolojik hallerden ve onların davranı a yansıyan boyutlarından temizlenmenin gereklili i belirtilmi tir. Dörtlükte, gönül sivâ sevgisinden kurtulsun, kibir ve riyadan temizlensin ve bir himmet ehli bulup ona istek ve sevgiyle ba lansın, e er böyle yaparsa ebedi olarak Rahmân’ın emrinden ayrılmaz denilmektedir. Zira kibir ve riyadan kurtulan insan, tevâzu ve ihlas özelliklerini kazanır ki bunlar bir Müslüman için temel özelliklerdir.

Gönül fâri ola hubb-i sivâdan

Tetahhur eylese kibr ü riyâdan

Bulsa ehl-i himmet kimse hevâdan

Ayrılmaz ebedî emr-i Rahmân’dan²³³⁵

3.10.153. Mekân

“Mekân, yer konak anlamında bir kelimedir. Tasavvufta ise, Allah katındaki menzillerin en yükse i olan menzildir. Mekanda bulunan salik, temkin ehlidir. Mekân kemâl ehlinin makamıdır.”²³³⁶ Allah(cc) için ise bu kavramın ifade etti i anlam

²³³³ Uluda , age, s. 317, 438.

²³³⁴ Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları, âyetlerimizi anlamaktan uzak tutaca ım. Onlar ki, bütün âyetlerimizi görseler de onlara iman etmezler. Do ru yolu görseler de o yolu tutup gitmezler. E er sapıklık yolunu görürlerse tutar onu izlerler. Çünkü onlar âyetlerimizi inkâr etmeyi âdet edinmi ler ve onlardan hep gafil olagelmilerdir7/146.

²³³⁵ s. 397, . 438, k. 4.

²³³⁶ Uluda , age, s. 354.

farklıdır. Zira O, mekândan münezzehtir. O'nun için bir mekân sözkonusu de ildir. Lutfî Efendi'nin iirlerinden konuyla ilgili olarak buraya alınan örnekte ise, kudsi hadis olarak bilinen bir söze telmihte bulunmaktadır, hatta bunun ötesinde anlam olarak iktibas yapılmı tır. Sözkonusu örnekte, yüce yaratıcı yere gö e sı maz iken dindar insanın gönlünün derinliklerinde mekansız bir mekan eylemi tir denilmekte ve “yere gö e sı mam, ancak mü'min kulunun kalbine sı arım” kudsi hadisi mana olarak alınmaktadır. Beytin özelli i, bu durumda bile Allah'ın mekandan münezzehe olma özelli ine dikkat edilmi olmasıdır ki, bu, “mekansız bir mekan eyleme” ifadesiyle ortaya konmu tur.

Cenâb-ı Hazret-i Bârî yere gö e sı maz iken

Derûn-i dil-i dindârda mekânsız bir mekân eyler²³³⁷

3.10.154. Ayb

Ayb, kusur anlamında kullanılan bir kelimedir. Dini ve tasavvufî açıdan kula, ayb kavramı ile ilgili tavsiye edilen, sadece kendi kusurlarını görüp, düzeltmeye çalı ması, ba kasının kusurlarını ara tırmaması, görünür bir halde ise görmemesidir. Allah(cc) Settâru'l-uyûb ayıpları örtendir, kulları sıkıntılı durumlardan kurtarandır. Konuyla ilgili beyitte, ey ayıpları örten, sen ayıplarımızı örtensin, bizler Kerîm olarak seni bildik ve ey Rabbimiz sana dayandık denilmektedir. Allah(cc) insanların ayıplarını ara tırıp ortaya dökmenin fenalı nı ve topluma verdi i zararı belirtirken farklı bir yöntem daha kullanmı tır. Bu konuda O'nun peygamberi, “kim dünyada bir kimsenin aybını görüp, onu gizlerse, Allah da âhirette onun aybını gizler” diyerek bu yöntemi belirtmi tir.

Settâru'l-uyûb aybımızı setrederek sen

Kerîm seni bildik sana yâ Rabbi dayandık²³³⁸

²³³⁷ s. 228, . 190, b. 4.

²³³⁸ s. 314, . 311, b. 4.

3.10.155. Kader-Talih-Baht-Yazı

Kader, sözlükte, inanılması slâmî îmân esaslarından olmak üzere insanların baına gelecek her türlü i lere dair Allah'ın ezeli hüküm ve takdiri olarak tanımlanmaktadır. Talih, baht, yazı veya yazgı olarak da isimlendirilir. Kader, kulun baına geleceklerin Allah tarafından bilinmesi, kaza ise bu bilginin eyleme dönmesi olarak tanımlanır. Allah(cc), zaman ve mekân kavramlarıyla sınırlı olmadığı ve Alîm olduğu için bütün bilgiler ona açıktır. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde kader konusu farklı boyutlarıyla i lenmektedir. Konuyla ilgili ilk örnekte, ey gönül, yârin ayrılığı belimi büktü, fakat çare yok sabr etmek gerek bundan dolayı a layıp sızlanma, senin gibi ba rı yanık nice bin âhlar etti, ne yapalım ne edelim kaderin emri böyle imi denilerek gönlünü teselli ettiği anlatılmaktadır. Dörtlükte, ba a gelenler kadere ba lanarak bir savunma mekanizması oluşturulmu ve teselli bulunmaya çalışılmıştır.

Ey gönül kaddimi ham etdi n'idem firkat-i yâr

Çâre ne sabır gerek a lama gel eyleme zâr

Sen gibi ba rı yanık etdi nice âh-ı hezâr

N'idelim n'eyleyelim emr-i kader böyle imi ²³³⁹

Bu beyitte ise, kadere farklı bir bakış söz konusudur. Kaderin kahrından bahsedilerek, bunun Hudâ'nın adaleti olduğu, kaderin kahrına uğrayanların, Hakk'a dönüp, kendilerini bir gözden geçirmeleri gerektiğine i aret edilmiştir. Hudâ'nın dövmesinin iddetine karşı dayanabilecek bir örs mü var denilerek, Allah'ın adaletinin karşısında durabilecek hiçbir kudretin olmadığı ifade edilir. Beyte göre, insanlar kaderlerini talihlerini suçlamaktan vazgeçmeli ve nazarlarını kendilerine çevirip bende yanlış olan ne var diyerek hatalarını görüp düzeltme amaçına geçmeli ve Allah'ın kahrından önce kendilerine çeki düzen vermelidirler.

²³³⁹ s. 303, . 298, k. 1.

Lutfiyâ kahr-i kader adl-i Hudâ'dır Hakk'a dön

iddet-i darb-ı Hudâ'ya kar u bir sindân mı var²³⁴⁰

Lutfî Efendi di er bir beyitte, ey Lutfî, güzele gönül veren baht-ı siyah, gözleri kan dökerek peri an oldu diyerek â 1 ın dü tü ü durumu anlatmaktadır. Bu beyitte â 1 ın durumu her ne kadar olumsuz bir durumu gibi anlatılsa da aslında bu hal onun hasretle arzulanı bir haldir. O, gözlerinden kanlı ya lar akıtarak masivanın kirlerinden kurtulur ve Mecnûn misali peri an olur.

Lutfiyâ dilbere dil-dâde olan baht-ı siyâh

Gözleri kan dökerek oldu peri ân giderek²³⁴¹

Â 1 ın sevgilisinden bahsetti i beyitte ise yazı kavramı kullanılmı tır. Beyitte, â 1 ın dilinden, sevgilim, yarım bakı la dahi olsa nazar eylese gönül evim yüce Ar 'a döner, bu bakı a muhatap olsam o ne isterse onu yapmaya ve yazıma razıyım denilmektedir. Yazıdan kasdı ise sevgilisinin kendisi hakkındaki kararı ve takdiridir.

Nîm-nazar eylese dil-hânem olur Ar -ı berîn

Ne diler ise yapar râzı oluram yazıma²³⁴²

Lutfî Efendi'nin döneminde meydana gelen sel felaketiyle ilgili yazdı ı belirtilen iirde, selin analardan yavrularını ayırdı ı, ayrılık derdini cana duyurdu u ifade edilerek bunun kaderin bir parçası oldu u, "Lutfî kaderin emri böyle buyurdu" mısraı ile söylenmekte ve bu selin yanar ate gibi sahrada geldi i anlatılmaktadır.

Analardan kuzuları ayırdı

Bu derd-i firkatî câne duyurdu

²³⁴⁰ s. 238, . 204, b. 6.

²³⁴¹ s. 323, . 324, b. 5.

²³⁴² s. 489, . 569, b. 3.

Lutfî emr-i kader böyle buyurdu

Yanar ate gibi sahrâda geldi²³⁴³

3.10.156. Rızâ

“Rızâ, memnuniyet, hoşnutluk, izin ve müsaade anlamlarında kullanılmaktadır. slâm’a göre insanın yaradılış sebebi “Rabbine ibadet etmek” kısaca o’na kul olmaktır. Kulluğun bir neticesi olan “ubûdiyet”, Allah Teâlâ’nın kazasına boyun kesmek, O’ndan râzı olmaktır. Rızâ tevekkül ve sabrı tamamlayan rûhî bir yükseldir. Allah’ın kazasına teslim olup, itirazı terk eden kimse, rızâ makamına yükseldiği zaman, masivâ ile ilgili her şeyin kaybından veya kazanılmasından dolayı, elem ve sevinci terk eder. O sadece ya adını müddetçe Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya çalışır.”²³⁴⁴

“Rızâ, bir bakımdan eserde sûfî psikolojisi açısından değerlendirilmelidir. İnsan gelişiminin son ve yedinci evresi, rızadır. Uzlaşma, tatmin, kanaat, gönül hoşnutluğuna anlamlarına gelir. Tasavvufta rıza, derin bir içsel tatmin ve hoşnutluğa erişimdir. Bu aşamaya erişen nefis, arınmış ve kemâle ermiş nefistir: nefis-i kâmile. Bu son bütünlüğe erişen evresine varan sûfîye ise, insan-ı kâmil denilir. Rızâ, sûfîlere “kahrın da hoşnutluk, lütfün de hoşnutluk” dedirten mertebedir. Rızaya ulaşan, kainatta ikilik, çelişme, kötü, çirkin, acı, gam görmez. Tanrı’nın irade ve yazgısına mutlak bir teslimiyettir rızâ. Fenânın, benlikten kurtulmanın en yüksek biçimidir. Sûfîlerin basamaklarını birer birer çıkararak fenâyâ eren kişi, bireyselliğinin tabakalarından sıyrılır ve O’nunla bir olur. Derin bir içsel tatmin, adanmışlık, diğerkârlık, empati, samimiyet ve insanlıca sürekli hizmet rızânın görünümüdür.

Rızâ, hayatın olduğu gibi kabul edilmesidir. Sûfînin, bir damlanın okyanusa katılması gibi, varoluşun ritmine katılması halidir. Rıza makamında sûfî benliğini geçmiştensel kanlıklarından ve geleceğin arzusu ve kaygılarından kurtarır. Sûfî, ânda yaşar ve ânu yaşar; o, çok kullanılan nitelemeyle, ‘vaktin o lu’dur. Ân’la birlik olmak demek, özne-nesne, ben-sen, geçmiş-gelecek, ikileminin yitirilmesi demektir. Ân’la birlik fikri, rasyonel zihni altüst eder; psikolojik ve fizyolojik kanunlara, akıl yürütmelerin

²³⁴³ s. 552, . 660, k. 7.

²³⁴⁴ Eraydın, age, s. 180.

*tümüne meydan okur. Bu korkutucu bir te ebbüs olabilir, ancak içinde özgürle tirici bir töz ta ır.*²³⁴⁵

Lutfî Efendi, iirlerinde rıza kavramını kullanmakta ve kul için ya amın anlamının Allah'ın rızâsında gizli oldu unu vurgulamaktadır. Konuyla ilgili ilk örnekte de, Efe Hazretleri dörtlü e kendisine dua ederek ba lamı ve Lutfî'ye lutfede Bârî, Allah'ın rızâsı onun yâri ola ve o, bütün a yârı terk ede demekte, bunun nedenini ise erâb-1 eynemâdan içmesine ba lamaktadır. A k arabından içenlerin Allah'ın rızâsını arzuladıkları ve bundan ba ka bir eyin kendilerine cazip gelmedi i belirtilmektedir.

Lutfî'ye lutfede Bârî
Rızâullah ola yâri
Terk ede kamu a yâri
erâb-1 eynemâdandır²³⁴⁶

Rahmân'ın rızâsının tâlibi olanlar, onlar Rahmân'ın rahmetini bulanlardır, bunlar aynı zamanda Hakk'a kulluk edip namaz kılarlar denilmektedir. Sultanın kullarına bayramlık vermesi ise, O'nun kullarından razı olması anlamına gelmesi ekinde dü ünülebilir. Rızâ kavramıyla ilgili mısra sonraki mısrayla neden sonuç ili kisiyle birbirine ba lanmı tır. Allah'ın rızâsını istemek, O'nun rahmetine ermek için gereklidir.

Tâlib-i rızâ-yı Rahmân olanlar
Anlardır rahmet-i Rahmân bulanlar
Hakk'a kulluk edüp namaz kılanlar
Kullarına sultân bayramlık verir²³⁴⁷

Konuyla ilgili son örnekte ise, ideal bayram anlatılmakta ve Mevlâ'yı candan sever, Hakk'ın rızâsına iversen ve Hudâ'ya güvenirsen, i te bayram o zaman bayram

²³⁴⁵ Sayar, age, s. 36-37.

²³⁴⁶ s. 253, . 224, k. 11.

²³⁴⁷ s. 156, . 93, k. 10.

gibi olur denilmektedir. Hakk'ın rızâsına ivmek, onun emirlerini yapıp yasakladıklarından sakınmak, üpheli eylerden de uzak durmakla olur.

Mevlâ'yı cândan seven

Rızâ-yı Hakk'a iven

Lutf-i Hudâ'ya güven

Bayram o bayram olur²³⁴⁸

3.10.157. 'tikaf

“ 'tikaf, bir yere kapanıp ibâdetle vakit geçirme olarak tanımlanır. Özellikle Ramazân'ın son on gününde câmide maksûre denilen yerlere kapanıp ibadetle vakit geçirme olarak bilinir. Kur'an'da bu kelimenin türevleri dokuz yerde geçer.(Bakara/187) Muhyiddin bn Arabi, itikafı ehvetin kontrol altına alınması için, nefse yaptırılan ekstra bir uygulama olarak de erlendirir. Bunu da i'tikafta yeme içme serbestli inin bulunmasına, buna kar ılık cinsel perhizin devam etmesine ba lar. Hz. Peygamber(as) her Ramazân'ın son on günü , mescid-i erifte itikafa çekilirdi. Bir keresinde Ramazan itikafına girmemi ti. Bunu telafi için ertesi senenin Ramazân'ında yirmi gün itikaf yapmı tı. Tasavvuftaki, halvet(çile) uygulamasının er'i dayana ı, i te bu itikaf olayıdır.”²³⁴⁹ Efe Hazretleri bu kelimenin türevi olan mu'tekif kelimesini kullanmı tır. Konuyla ilgili örnekte, ârif olan hayret denizine gark oldu denilerek, onun gönül mescidinde ikamet ederek itikafa girmi oldu u söylenmektedir. Ârif, itikafa girdi i yer gönül mescidi oldu u için hayret denizine dalmı tır. Zira gönül kulu hayrete sevkedecek unsurlarla doludur.

Ârif-i billâh olan gark oldu bahr-i hayrete

Mu'tekif olmu müferrah mescid-i dilde mukîm²³⁵⁰

²³⁴⁸ s. 168, . 102, k. 12.

²³⁴⁹ Cebecio lu, age, s. 408.

²³⁵⁰ s. 341, . 354, b. 4.

3.10.158. Dünyâ-Dâr-ı rihlet

“*Dünyâ, içinde ya adı imz evren, yer yuvarla ı olarak tanımlanmı tır. Tasavvufta, dünya çe itli ekillerde tanımlanmı tır: seni Allah’tan alıkoyan her ey, imtihan yeri, ahiretin tarlası, geçici fani yer.*”²³⁵¹ Dünya için çe itli benzetmeler de yapılmı tır. O, kendini allayıp pullayarak genç ve güzel bir gelin suretine sokmu olan ya lı ve çirkin bir acûzedir ki, insanları hileyle kendine ba lar ve ölüm kapısına kadar birlikte götürür, vuslata gitti ini zanneden insan ölüm kapısına geldi inde, yanındakinin bir acûze oldu unu, kendisinin ise bo hayallere kapıldı nı fark ederek pi manlık içerisinde kıvrırır, fakat artık çok geçtir, zira dünyanın çıkı kapısı olan ölüm kapısına gelindi inde geri dönü mümkün de ildir ve bütün günah ve sevaplarla gitme vaktidir. Bundan dolayı, ayet ve hadislerde insanlar dünyanın aldatıcılı na, fânîli ine, kar ı uyarılmı , onun bo bir oyun ve e lenceden ibaret, büyük bir imtihan oldu u, dolayısıyla âhret yurdunun rahatlı nı isteyenlerin ona ra bet etmemeleri gerekti i vurgulanmı tır. Bu konudaki en bariz örnek ise Hz. Peygamber’dir, o kesinlikle dünyaya iltifat etmemi , fakr içerisinde ya amı , dünyanın kısa süreli misafir olunan bir yer oldu unun bilinciyle hareket etmi tir. Tasavvuf kültüründe de dünya kıymet verilmeye de meyecek bo bir hayalden ibarettir. Onda insanları aldatmak için bütün donanım hazırdır, insano lunun zaaflarından olan, para ve her türlü mal varlı ı sevgisi, maddi güzelli e yönelme, ebediyet arzusu vb. unsurlar hep insanlar için tuzaktır. nsana yüklenen görev ise, bu tuzaklara kapılmadan dünya hayatını ya ayıp, âhret âlemine yürümesidir. Lutfî Efendi’nin iirlerinde dünya kavramı en çok geçen kavramlardan biridir ve onun fanili i, insanlar için tuzak ve kısa süreli kalınacak bir misafirhâne oldu u ifade edilerek, dünyaya kar ı Kur’ân ve sünnet temelli bir duru sergilenmesi gerekti i vurgulanmı tır. Konuyla ilgili ilk örnek, dünya için yapılmı mânidar bir tanımdır. Beyitte, dünyanın gelenin gitti i, konanın göçtü ü bir misafirhane ve göçülecek bir ev oldu u, dolayısıyla orada ikamet etmenin mümkün olmadı ı ifade edilerek, sûfînin dünyaya bakı ı özetlenmi tir.

²³⁵¹ Cebecio lu, age, s. 229.

Misâfirhânedir elbet gelen gider konan göçer

Bu dâr bir dâr-ı rıhletdir ikâmete bâzâr olmaz²³⁵²

Lutfî Efendi, dünyadaki maddi unsurlara güvenmemek gerektiğini, güzelim mala devlete güvenme bir gün devletin elinden gider, mal kazanacağım diye ömrünü harcıyıp zahmete düme, binbir güçlükle yıldımanın servetin ellerin elinde kalır diyerek anlatmaktadır. Bu durumun istisnasız hep böyle olduğunu insanlar çevrelerindeki ya antılara bakarak da kolaylıkla anlayabilirler.

Güvenme güzelim mâle devlete

Bir gün olur elden gider devletin

Ömrün hebâ edüp düme zahmete

Ellerin elinde kalur servetin²³⁵³

Devamında ise, bu dünyaya binler hizmet eyledi, yüzbinler ise cânın fedâ etti, sümbül zülüflüleri kara günler gördü ve sonunda dünya herkesin eline himmetini verdi denilerek, dünyada kim ne için çalışıyor onun karlılığını gördüğü ifade edilmektedir. Dünya için çalışanlar, giderken her şeyi dünyada bırakıp bombayı gitmekte, âhîret endeksli çalışanlar ise orası için hazırladıklarını birlikte götürmektedir ve herkes himmeti ile var olmaktadır.

Bu dünyâyâ hizmet eyledi binler

Cânlar fedâ etdi nice yüzbinler

Kara günler gördü zülf-i sümbüller

Herkesin eline verdi himmetin²³⁵⁴

²³⁵² s. 285, . 270, b. 6.

²³⁵³ s. 424, . 479, k. 1.

²³⁵⁴ s. 424, . 479, k. 2.

Dünyanın ân ve erefi kandır, dünya, insanlar öldüren kanlı bir mekandır, servetinin devleti akan su gibidir geçer gider, bundan dolayı bo yorulma, dünyada Allah rızasından ba ka yaptı ın bütün gayretin bo adır.

ân u erâfeti dünyânın kandır
 Âdemler öldürür kanlı mekândır
 Devlet-i serveti âb-ı revândır
 Bo yorulma bo a gider gayretin²³⁵⁵

iiirin mahlas kısmında ise, Lutfî Efendi, sıklıkla yaptı ı gibi, kendi ahsında muhataplarına nasihatte bulunmaktadır. Bu kısımda, Lutfî, misafirhane olan bu hân sana inci ve mercan verse de aldanma, zira senin tenindeki can sana emanettir, süreni iyi bil ve ona göre i tut denilerek, ne kadar oldu unu bilmedi i bir zaman dilimini ve kendisine emanet olarak verilmi bir bedeni en verimli ekilde idare etmekten sorumlu oldu unu vurgulamı tır. Bundan dolayı ona göre i tutmalıdır.

Lutfiyâ misâfir-hânedir bu hân
 Aldanma verse de dür ile mercân
 Emânetdir sana tendeki bu cân
 Ona göre i dut anla mühletin²³⁵⁶

Konuyla ilgili di er müstakil iiirin ilk beytinde ise, ey zamanın ahı bir gün olur tahttan uçar, a layarak yeni yerin olan kabre göçersin denilmekte saltanatın geçici, ölümün ise kaçınılmaz oldu una i aret edilmektedir.

²³⁵⁵ s. 424, . 479, k. 3.

²³⁵⁶ s. 425, . 479, k. 8.

Ey âh-i zemân bir gün olur tahttan uçarsın
Giryân olarak âkıbeti kabre geçersin²³⁵⁷

Devamında ise, ölüm teması devam etmekte ve geçici olan bu dünya zengini de hükümdarı da soyup, topra ın altına göndermektedir denilerek, insanların topra ın altına girerken bütün mal varlıklarından ve ünvanlarından ayrılarak sıradan ve di erleriyle her konuda e it bir insan olarak girdi i anlatılmaktadır.

Bu fânî cihân bâ y u âhı da uryân
Eylerde kara yerlere elbette geçersin²³⁵⁸

Sonraki beyitte ise, ayete telmih yapılmaktadır. nsan için, âhiret diyarında, e , evlat, mal gibi unsurların fayda vermeyece i gibi bunun ötesinde insanların ilahi adaletin tecelli edece i hesap gününde öz evlatlarından bile kaçacaklarının ifade edildi i ayete i aret edilmektedir²³⁵⁹. slâm dini, evladın anne baba üzerinde, anne babanın da evlat üzerinde haklarını belirlemi , e lerin birbiri üzerindeki haklarını da detaylarıyla ele almı tır. Ayette ifade edilen, üzerinde hakkı bulunanların hakkını tam olarak yerine getirmeyen insanların, âhiret âlemindeki hesap sırasında en yakınlarından bile kaçaca ı, bu esnada yakınlı ın göze görünmeyece idir.

Bu mâl ü menâl evlâd ıyâl fâide vermez
Hisâb günü öz yavrularından kaçarsın²³⁶⁰

Müteakip beyitte, inci, elmas, altın ve gümü gibi de erli sayılan maddi unsurlara dayanma, e er bunlara dayanıp güvenirsen hasret içerisinde pi manlık kapısını açarsın denilmektedir. Zira insanın gitti i yerde bunlar geçer akçe de ildir, ancak dünyada iken bunlardan hayır i lerine harcadıkları Allah rızası için infak ettikleri

²³⁵⁷ s. 430, . 487, b. 1.

²³⁵⁸ s. 430, . 487, b. 2.

²³⁵⁹ Yakınlarınız ve çocuklarınız size kıyamet gününde bir fayda veremezler. Allah onlarla sizi ayırır. Allah i lediklerinizi görendir60/3.

²³⁶⁰ s. 430, . 487, b. 3.

varsa onlar âhirette i e yarayacaktır. Di er türlü, dünyada sevimli görünen bu cazip meta'lar âhirette hiç hükmündedir, tek getirisi pi manlıktır.

ncû ile elmasa zer ü sîme dayanma

Hasret ile sen bâb-ı nedâmeti açarsın²³⁶¹

Maddi unsurlar üzerinden, dünya âhiret kar ıla tırması olarak giden beyitlerde, sıradaki konu islamın be artından biri olan zekattır. Beyitte, ey u ursuz inkarcı, zekat namına hiçbir ey vermedin, cennette Kevser suyundan içece ini zannetme denilmektedir. Zira zekat ibadetinin hem dünyaya hem de ahirete bakan yönü bulunmaktadır ve insana vermesi en zor gelen unsurlardan biri olan maddi mal varlı ıyla yapılan bir ibadettir. Bireysel ve toplumsal huzuru, bireyler arasında maddi denge kurarak sa lamakta, zengine malının emanet oldu u bilincini yerle tirirken, fakirde ise, Allah'ın, kendisini dü ündü ünü ve kar ısında kendisine elini uzatan insana da dü ündürdü ü duygusunu yerle tirmekte ve bu vesileyle insanlar arası karde lik, toplumsal huzur ve barı ı sa lamaktadır.

Zekât nâmını vermedin ey münkîr-i menhûs

Zannetme ki cennetdeki Kevser'den içersin²³⁶²

Toplumsal huzursuzlu un en büyük nedenlerinden biri toplumda özellikle de maddi konudaki denge bozuklu udur. Zengin fakire kar ı gösteri yapıp yardım elini uzatmaz, fakir ise kendisine adaletsiz görünen bu durumu kendi yöntemleriyle düzeltmeye kalkarsa toplumda, ciddi bir karma a ba lamı demektir. slâm dini bu durumu gayr-i ahlâkî bulmu ve kesin olarak yasaklamı , zekat, sadaka, kefarete vb. yapıcı formüllerle bu konuda çözümler getirmi tir. Beyitte de fakiri dü ünmeyen zengin örne i verilmi ve akıbeti ile ilgili bilgi verilmi tir. Beyitte, fakirlere kar ı, onlarla

²³⁶¹ s. 431, .487, b. 4.

²³⁶² s. 431, .487, b. 5.

payla madan yedi in çe itli yiyecekleri, Hak âhirette sordu unda çaresiz kalacaksın denilerek bu kimsenin durumu belirtilmi tir.

Fakîrlere kar u yedi in dürlü ta'âmı

Yarın sana Hakk'ın bu suâlinde nâ-çârsın²³⁶³

iirin son beytinde ise, ayet ve hadislerle telmih bulunmaktadır. Beyitte, bu dünyada nefesine merhamet etmeyen, yani Allah'ın emri üzere ona telkinde bulunmayan, bin türlü derde dü er denilmektedir.

Her kim ki bugün nefesine bir merhamet etmez

Lutfî gibi bin dürlü nice derde dûçârsın²³⁶⁴

Dünyanın geçicili inin i lendi i bir ba ka iir de insanlara ona aldanmamaları konusunda nasihat içermektedir. iirin ilk dörütlü ünde, bu dünya geçici ve yok olmaya mahkumdur, gönül aldanma denilerek, hükümranlıklarıyla isimleri duyulan skender ve Hz. Süleyman örnek verilerek, onlar hani neredeler diye sorulmaktadır. Bütün ihti amlarına ve kudretlerine ra men, onlar bile gitti denilmek istenmektedir.

Bu dünyâ fânidir fânî

Gönül aldanma aldanma

skender Süleymân hani

Gönül aldanma aldanma²³⁶⁵

²³⁶³ s. 431, . 487, b. 6.

²³⁶⁴ s. 431, . 487, b. 7.

²³⁶⁵ s. 486, . 564, k. 1.

Dünyanın ahdinde vefa, arabında ifa, visalinde safa yok, zira bunlardan her birinin içine ölüm zehrinden katılmı , bunlardan tadan insanlar, ölüm dü üncesi içerisinde kıvrılmakta ve hiçbir eyden zevk almamaktalar. Efe Hazretleri, bu konuda insanları uyarmakta ve iirin dörtlüklerini “gönül aldanma aldanma” nakaratıyla bitirmektedir.

Ahdinde hiç vefâsı yok

erâbında ifâsı yok

Visâlinde safâsı yok²³⁶⁶

Dünyanın, kendisine ra bet edenlere yaptıklarının anlatıldı ı kısımda ise, onun dostlarının ba rını yüzdü ü, kendisini isteyenlerin kanını süzdü ü, kendisini sevenleri ise, kabre yolladı ı ifade edilmektedir. Bu mısralardan anla ıldı ı gibi, dünya kendisine ra bet edenlere iyilik, güzellik ve rahatlık adına hiçbir ey göstermemektedir.

Dostlarının ba rın yüzer

Tâlibinin kanın süzer

Muhıbbini kabre düzer²³⁶⁷

Dünya, âhları tahtlarından indirip, cansız ata bindirir ve bu atla karanlık kabre götürüp kondurur denilerek, hükümdarları tahttan, tabuta bindirdi i ve insanların omuzlarında, geçici bir süre kalınacak olan dünyadan sonraki mekan olan karanlık kabre kondurdu u anlatılmı tır.

âhları tahtdan indirir

Bir cânsız ata bindirir

²³⁶⁶ s. 486, . 564, k. 2.

²³⁶⁷ s. 486, . 564, k. 3.

Karanlık kabre kondurur²³⁶⁸

Dünya, ma'mur olanları harabeye çevirir, su yerine yanılıp serap verir ve bakılmaya kıyılmayan gül yüzleri toprak eder. Bu örnekte de, su yerine bir halüsilasyondan ibaret olan serap vermesi anlatılarak dünyanın aldatıcılı na i aret edilmi tir.

Ma'mûrları eyler harâb

Su yerine verir serâb

Gül yüzleri eyler türâb²³⁶⁹

Dünya, hilecidir. Bir müddet yüze gülüp, tatlı tatlı söze tutar, avını düze indirince de üzerine atılıp son darbeyi vurarak ölüm çukuruna gönderir. Onun hilecili i, önce yüzüne gülüp yaldızlı sözlerle oyalamasını belirtir, La Fontaine'in "Karga ile Tilki" fablında tilkinin kargaya yaptı ı gibi a zındaki peyniri alana kadar iltifat edip sonra çekip gitmeyi anlatır, zira bu da avlanmak için iyi bir yöntemdir.

Biraz müddet güler yüze

Datlı datlı dutar söze

Avını indirir düze²³⁷⁰

Dünya, seni kandırıp, en kıymetli varlıklarını elinden alır. Seni gerçekli i olmayan bir sevdaya salarak, eytan gibi yüzünü yalayarak imanını ve dinini elinden alır da kalakalırısın.

²³⁶⁸ s. 486, . 564, k. 4.

²³⁶⁹ s. 486, . 564, k. 5.

²³⁷⁰ s. 486, . 564, k. 6.

Seni bir sevdâya salar
 Îmân ile dînin talar
 eytân gibi yüzün yalar²³⁷¹

Son dörtlükte ise, kim dünyanın hilesine düerse ci eri i e dizilir denilerek, uyanık olunması öütlenmektedir. Zira dünya kendisine karşı her an uyanık olunması gereken azılı ve hileci bir dümandır.

Her kim ki mekrine dü e
 Ci eri düzülür i e
 Lutfî âgâh ol bu i e
 Gönül aldanma aldanma²³⁷²

Cihanda hidâyeti gören gözler, gizlide ve açıkta Hudâ'ya gönül verir. Zira onlar hidayeti gördükleri için Allah'a gizli diye bir ey olmadı nı bilirler ve her an gönüllerinde Allah'ın sevgisi olur.

Hidâyet-bîn olan gözler cihanda
 Hudâ'ya dil verir zahir nihanda²³⁷³

Onlar e yanın nakına bakmaz ve fâni mekan olan dünyada kök saray yapmaz, zira onlar nakkaı tanımlardır, bundan dolayı basit i lerle oyalanmazlar.

²³⁷¹ s. 486, . 564, k. 7.

²³⁷² s. 486, . 564, k. 8.

²³⁷³ s. 446, . 509, b. 1.

Nukû -i e yâya olmaz nazar-bâz
Yapar mı kö k saray fânî mekânda²³⁷⁴

Bu dünya ba tan ba a misafirhanedir, bu handa ebedi kalanı gördün mü diye sorulmaktadır. Handa ebedi kalınamayacağı ise herkesçe malumdur.

Misâfir-hânedir dünyâ ser-â-pâ
Kimi gördün bekâ buldu bu handa²³⁷⁵

Konuyla ilgili bir başka şiirde ise, gönül aldanma nakaratlarıyla vurgu yapılarak, dünyaya ba lanılmaması gerektiği ifade edilmektedir. Bu şiirde ayrıca, dünya ile ilgili çeşitli benzetmelere yer verilmiştir. İlk beyitte, dünya, hileci bir acûzeye benzetilmiştir ve hileleriyle seni binlerce düñüncüye salar sakın ona aldanma denilmiştir. Bu acûze tiplemesi bir çok hikayede bulunmakta ve bu tiplemenin hilesine kananların akıbeti iyi olmamaktadır.

Bu dünyâ câdû mekkâre gönül aldanma aldanma
Seni salar bin efkâre gönül aldanma aldanma²³⁷⁶

Sana heveslerden oluşmuş süslü bir güzel hazırlamı , sakın bu yabancının zülfünün ııına aldanma, zira bu güzelin hiçbir gerçekliği bulunmamaktadır, o heveslerden oluşmuş bir hayaldir.

Hevâdan eylemi tezyîn sana bir dilber-i zîbâ
Zıyâ-yı zülf-i a yâre gönül aldanma aldanma²³⁷⁷

²³⁷⁴ s. 446, . 509, b. 2.

²³⁷⁵ s. 446, . 509, b. 4.

²³⁷⁶ s. 478, . 553, b. 1.

²³⁷⁷ s. 478, . 553, b. 2.

Dünya, ebedi bir gerçekli e sahip de ildir. Fenâ ba ında, dünyada, bülbüller güllere kar ı akırsa hakikatde olmayan bu gülbahçesine aldanma, zira bu bahçenin aslı ahiret yurdundadır ve bu küçük örnek her an hazanla kar ı kar ıyadır.

Fenâ ba ında bülbüller akırsa güllere kar u

Hakîkatsiz bu gülzâre gönül aldanma aldanma²³⁷⁸

Dünyâ, vefâsızdır. Senin tacını ve tahtını sonunda ele geçirir ve yabancılara verir, o hiçbir misafirine kar ı vefâlı de ildir, dolayısıyla vefasız ve a a ılık olan bu dünyaya sakın aldanma.

Tâc u tahtın nihâyet zabt eder bah eyler a yâre

Vefâsız bu denî-kâre gönül aldanma aldanma²³⁷⁹

Dünya, hileci bir yol kesicidir. Seni bir oyun ile, bin kez ta tan ta a çalar, yolundan âvâre eyler, sakın aldanma.

Seni ta dan ta a bir lu'b ile bin kez çalar dünyâ

Yolundan eyler âvâre gönül aldanma aldanma²³⁸⁰

Dünyâ, dı ı yaldızlı içerisi ise, ate dolu bir çukurdur. Bu geçici dünya nakı lı bir yıldır sakın aldanma, e er aldanırsan kendini ate e atarsın.

Bu bir mâr-ı münakka dır sakın aldanma nak ına

Atarsın sen seni nâre gönül aldanma aldanma²³⁸¹

²³⁷⁸ s. 478, . 553, b. 3.

²³⁷⁹ s. 478, . 553, b. 4.

²³⁸⁰ s. 479, . 553, b. 5.

²³⁸¹ s. 479, . 553, b. 6.

Dünyâ, hayalden ibarettir. arabını ifa sanma, o serap içinde seraptır. Bu kârsız yere nazar kılma, zira burası ebedi görünen, fakat fânî bir yurttur.

ifâ sanma erâbını serâb-ender-serâbdır ol

Nazar kılma bu bed-kâre gönül aldanma aldanma²³⁸²

Dünya, bo bir hayalden ibarettir. Seni gaflet halinden çıkarmaz ve Hak'dan gafil eder. Bu yanlı hayallere ve bo fikirlere sakın aldanma denilerek dünyanın maddi olarak olumlu hiçbir anlam ifade etmedi i belirtilmektedir.

Seni Hak'dan eder gâfil çıkarmaz câh-ı gafletden

Hayâl-i hâm bo efkâre gönül aldanma aldanma²³⁸³

Dünyâ, yıkılacak bir diyardır. Bu beyitte ısrarla vurgulanan ise, dünya malı sevgisini Hudâ'nın sevmedi idir. Yıkılacak olan bu diyare aldanma denilerek gönül uyarılmı tır. Zira akıl sahipleri sonu zeval olan bir yere gönül ba lamaz, gönül daima ebedi olana tutkundur ve ebedi olan kendisine gösterildi inde ona yönelecektir.

Muhıbb-i mâl-i dünyâyı Hudâ sevmez Hudâ sevmez

Yıkılacak bu diyâre gönül aldanma aldanma²³⁸⁴

Lutfî Efendi, gönlüne Allah'ın ve peygamber'in hakkı için, Onlar'ın ismini art ko arak yalvarmaktadır. Hidâyet veren Mevlâ ve Hz. Muhammed Mustafâ hakkı için Allah'ın rızasından ba ka bir kâre sakın aldanma denilerek gönül uyarılmaktadır. Dünyada, Allah rızasından ba ka kâr denilebilecek hiçbir ey yoktur. O bunu bilmekte bu konuda gönlünü de ikna etmek için bu tavsiyeyi vurgulu ekilde ifade etmektedir.

Hudâ hakkı Hudâ hakkı Muhammed Mustafâ hakkı

²³⁸² s. 479, . 553, b. 7.

²³⁸³ s. 479, . 553, b. 8.

²³⁸⁴ s. 479, . 553, b. 9.

Rızâdan gayri bir kâre gönül aldanma aldanma²³⁸⁵

Dünyâ, vefâsız bir yârdır, bu gün seninle ertesi gün bir ba kasıyla gönül e lendirir ve bundan rahatsızlık duymaz. Bu beyitte Efe Hazretleri, kendisi için Allah'a ilticada bulunmakta ve lâhî, günahkâr kulun Lutfî'ye lutfet demekte, di er taraftan da gönlüne bu vefâsız yâre aldanma diyerek dünyanın vefası olmayan sadece göz boyayan bir yâr oldu unu ifade etmektedir.

lâhî Lutfî'ye lutfet kulundur kemter-i müznib

Bu yâr-i bî-vefâdâre gönül aldanma aldanma²³⁸⁶

3.10.159. Devrinden ikâyet ve dönemindeki olaylara i aretler

3.10.159.1. Devrinden ikayet

Lutfî Efendi, daha önce bir çok kez vurgulandı ı üzere, çok kritik bir dönemde ya amı tır. Birbirinden farklı iki rejim görmü birinin yıkılı ına bir di erinin in asına tanık olmu , bir milletin kurtulu mücadelesini mü ahede etmi , bu arada din adamı, mür id ve bir vatanda olarak kendisini bu mücadelenin tam ortasında bulmu tur. Bu kaçınılmaz durumda o da her Türk vatanda ı gibi üzerine dü enden fazlasını yapmı tır. Fakat mücadele bittikten sonra eskiyle neredeyse taban tabana zıt olan yeniye alı mak zor olmu tur. Toplum, bir süre önce ülkelerini ellerinden almaya çalı an insanların kültürü istila etmi ve insanlar topla tüfekle vermediklerini farkına bile varmadan gönüllü vermeye ba lamı lardır. Bu kültür istilasının temeli Osmanlı'nın son dönemlerinde atılmı , belki de Osmanlı'nın çökü ünde büyük rol oynamı tır. Avrupa'nın bilim ve tekni ini almaya gidenlerin ço unun büyük bir özenti ve maddi manevi bir kompleks içerisinde anavatana dönüp içinde ya adıkları rejimin temellerini kazmaya ba ladıkları söylenebilir. Dolayısıyla uzun zamandır buhranlar içerisinde kıvranan Osmanlı biraz içten biraz dı tan gayretle yıkılmı tır. Bundan en çok etkilenen ise sivil halk olmu tur. Türk halkı büyük bir kurtulu mücadelesi vererek ülkelerinden dü manı atıp yepyeni bir devlet in a etmi lerdir. Fakat yeni devlet yeni bir rejim getirmi ve eski rejimin etkisini kırmak için bazı sınırlar çok keskin hatlarla çizilmi tir.

²³⁸⁵ s. 479, . 553,b. 11.

²³⁸⁶ s. 479, . 553, b. 12.

te tam da bu noktada din adamları, her ne kadar yozlaşmaya başlasa da toplumda hâlâ büyük rol icra eden medreselerin, tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla büyük bir a kınla a u ramı , u runa sava tıkları manevi de erlerin yasaklanmasıyla büyük bir ok ya amı lardır. Bütün bunlara ahid olan Lutfî Efendi bu a kınla ını ve üzüntüsünü iirlerinde dile getirmi tir. Döneminden ikayet içeren çok sayıda iiri bulunmaktadır. Bu ikayetler, onun de i imde rahatsız oldu u noktaları da göz önüne sermektedir. Bunlar, devlet kurumlarında, yozlaşma, i in ehline verilmemesi, rü vet vb. sıkıntılar, toplumun sosyal yapısında ise, kılık kıyafet ve ya am tarzındaki batı hayranlı ı ve taklidiyle ilgili rahatsızlıklar, insanlar arası ili kilerdeki problemler gibi unsurlardır. Konuyla ilgili ilk örnekte, iman sahipleri bölük bölük ayrıldı, bundan dolayı imanının gitmesinden kork denilmekte ve zamanının çok zor bir zaman oldu u bu zamanda kafirlerin yolunu be enip alkı ladıkları anlatılmaktadır. Lutfî Efendi, bu davranı ı sergileyenlerin kaç ayet ve hadise aykırı davrandıklarını iyi bildi i için tedirgin olmaktadır. man bir kul için olmazsa olmazdır ve iman sahipleri et ve tırnak gibi olmalı birinin derdiyle hepsi dertlenmeli biri acı duydu unda di erleri de bu acıyı hissetmeli buyurur peygamber, ayette ise kafirleri dost edinmeyin onlar ancak birbirlerinin dostudur denilerek mü'minler uyarılır²³⁸⁷. Efe Hazretleri bu ayet ve hadise telmihte bulunmaktadır.

Zevâl-i îmândan havf eyle amân

Bölük bölük oldu ashâb-ı îmân

Revî -i küffârı tahsîn ederler

Görülmemi böyle yaman bir zemân²³⁸⁸

Öyle bir zaman oldu ki, Kur'ân'a tabi olanları küçük görürler, eytanın takipçilerini övüp yüceltirler, Kur'ân'ın hükümlerini bozmaya de i tirmeye çalı ırlar,

²³⁸⁷ Ey inananlar! Benim de dü manım, sizin de dü manınız olanları dost edinmeyin. Onlar, size gelen gerçe i inkar etmi ken, onlara sevgi gösteriyorsunuz; oysa onlar, Rabbiniz olan Allah'a inandı ınızdan ötürü sizi ve Peygamberi yurdunuzdan çıkarıyorlar. E er sizler Benim yolumda sava mak ve rızamı kazanmak için çıkmı sanız onlara nasıl sevgi gösterirsiniz? Ben, sizin gizledi inizi de, açı a vurdu unuzu da bilirim. çinizden onlara sevgi gösteren kimse, üphesiz do ru yoldan sapmı tır60/1.

²³⁸⁸ s. 652, . Dâsitân-ı Zemân, k. 5.

i ler böyle olunca eytan imdilik istirahat etti. Lutfî Efendi, o dönemdeki insanların icraatlarıyla eytanı bile istirahat ettirdiklerini, onun çalı malarını kendileri üstlenince eytana dinlenmekten ba ka yapacak bir eyin kalmadı ını anlatmaktadır.

Tâbi-‘i Kur’ân’ı tahkîr ederler
 Peyrev-i eytânı tevkîr ederler
 Ahkâm-ı Furkân’ı ta yîr ederler
 stirâhat etdi helelik eytân²³⁸⁹

Lutfî Efendi, bir ba ka örnekte ise, özellikle bayanlardaki özentiye dikkat çekmi tir. Frenkler gibi deste deste gezerler, ehvet denizinin kayı nda yüzerler, Avrupalıları taklit ederler bunlar küfür ormanında kahraman olmu lar demektedir.

Frengâne deste deste gezerler
 Bahr-i ehvet zevrâkında yüzerler
 Avrupa uslûbu gidi düzerler
 Ormân-ı küfürde olmu kahramân²³⁹⁰

Ebeveynlerin sadece kendilerinin özenti içerisinde olmadığı , çocuklarına da bu yönde telkinde buldukları ise bir ba ka dörtlükte dile getirilmektedir. Bu örnekte, gelinini kızını süsleyip sinemayı enlendirdikleri anlatılarak bu sergileme kar ısında eytanın bile lanet etti inden bahsedilmi tir.

Gelininin sürmelemi gözünü
 Elvân çiçek nakı lamı kızını
 enlendirmi sinemanın yüzünü

²³⁸⁹ s. 652, . Dâsitân-ı Zemân, k. 7.

²³⁹⁰ s. 653, . Dâsitân-ı Zemân, k. 8.

La'net edekalmı baında eytân²³⁹¹

mân ehlinin ya adı ı sıkıntıya dikkat çekilen bir ba ka dörtlükte ise, onlar normal artlarda billur gözelerle sahip pınarlara benzetilmi , fakat imdi bu gözeler bulanmı su, karı mı tır, saadetin dükkanları ya malanmı , diyanetin ise barutları sulanmı tır, bu zamanda küfür denizi kemâl bulmu tur denilmektedir.

Ehl-i îmân gözeleri bulanmı

Seâdetin dükkanları talanmı

Diyânetin barutları sulanmı

Kemâl bulmu bugün deryâ-yı küfrân²³⁹²

Bir ba ka örnekte ise, döneminde, düzelme meydana gelebilmesi için i in Allah'a kaldı ı ifade edilmekte ve, slâm kasrının binasından söküldü ü, kubbesinin yere döküldü ü, iman boyunun belinin büküldü ü ifade edilerek Allah'tan yardım eri mezse yapacak bir eyin kalmadı ı anlatılmaktadır.

Kasr-ı slâm binâsından sökülmü

Semer ta ı himlerine dökülmü

Kâmet-i îmânın kaddi bükülmü

Me er ki Allah'dan eri e emân²³⁹³

nsanların ya lanmalarına ra men keyf için bo bo gezdikleri, Allah'ın rızasını dü ünmeden, dünya malı neredeyse onu sezip, gece gündüz dünyalık için çalı tıkları belirtilip bu durumun yanlı lı ı ifade edilmi tir.

²³⁹¹ s. 653, . Dâsitân-ı Zemân, k. 11.

²³⁹² s. 653, . Dâsitân-ı Zemân, k. 15.

²³⁹³ s. 654, . Dâsitân-ı Zemân, k. 16.

Nice pîrler keyf keyfine gezerler
 Dünyâ malı nerde anı sezerler
 Gece gündüz dünyâsını düzerler
 Nerde kaldı kalsın rızâ-yı Rahmân²³⁹⁴

Sıradaki örnekte ise, farklı bir kullanım vardır. Suladılar stanbul'un yolunu denilerek, bazı durumların de i mesi kastedilmi , insanların kafir ve Müslüman arasındaki farkları görmedikleri, bir olan Allah'ın yolunu sormadıkları ifade edilerek, Allah'ın gayretine dokunacak i ler yapıldı ı ve gayretullahın ortaya çıkmasında hiç üphe kalmadı ı dü ünülmü tür.

Suladılar stanbul'un yolunu
 Fark etmezler kâfir slâm hâlini
 Hiç sormazlar bir Allah'ın yolunu
 Gayretullah elbet çıkar bî-gümân²³⁹⁵

nsanlarda helal haram endi esi kalmamı , her taraf haram ile dolmu tur ve kimse bu durumdan rahatsız de ildir, eytanı seven insanlar eytana yakı ır i ler yapmaktadırlar.

Helâl harâm endî esi kalmadı
 O var mıdır haram ile dolmadı
 Bugünkü bu yüzler rengi solmadı
 eytânı sevenler eytâna âyân²³⁹⁶

²³⁹⁴ s. 654, . Dâsitân-ı Zemân, k. 17.

²³⁹⁵ s. 654, . Dâsitân-ı Zemân, k. 18.

²³⁹⁶ s. 654, . Dâsitân-ı Zemân, k. 19.

Lutfî Efendi, toplumu kesif karanlıklar içerisinde görmü ve onları selamete çıkaracak âlimlerin ve salihlerin çekilip gittiklerini ve arzu ettikleri maksudlarına ula tıklarını söyleyerek, onların toplumdan çekilmesiyle ayın tutulup, güne in ı ı ının bitti ini ve durulacak bir mekan kalmadı ını hissetmi tir.

Ulemâ sulehâ çekildi gitdi
Her biri merâm-ı maksûda yitdi
Ay dutuldu günün zıyâsı bitdi
Bulamazsın bir duracak mekânı²³⁹⁷

Bu zamanın erkekleri rahmetten, bayanları ise iffetten uzak olmu , eriatı zimmetten bırakmı ve nefis ve eytana uyarak Allah'ın rızasını terk etmi lerdir.

Erkekleri irak olmu rahmetden
Di ileri münezzehdir iffetden
erî'ati bırakmı lar zimmetden
Muktedâ etmi ler nefis ü eytânı²³⁹⁸

Bütün bu olumsuzluklara ra men Lutfî Efendi, Allah'tan ümidi ancak kafirlerin kesti inin ifade edildi i ayeti bildi i için Allah'tan ümid kesmemekte ve kendisini, Lutfî, üzülme küfür gecesinin afa ı, yakındır Hak Kerîm'dir bu gidi de i ir ve Allah'ın izniyle bu nifak çıkarımlar kahrolur, zira Allah'ın ihsanı kesilmez diyerek teselli etmektedir.

Lutfî gamdâr olma yakındır afak
Hak Kerîm'dir tebdîl olur bu siyâk

²³⁹⁷ s. 586, . 703, k. 2.

²³⁹⁸ s. 586, . 703, k. 5.

n allah kahrolur efrâd-ı nifâk

Munkatı' olur mu Hakk'ın ihsânı²³⁹⁹

Bir ba ka iirde ise,Lutfî Efendi, muhataplarına din karde lerim bu hal ile Allah bizi kabul eder mi diye sormaktadır, zira bu konuda ciddi bir kaygı içerisindedir. eriate bir bakın bir de halimize bakın ne kadar ona uygun ya ıyoruz, bu halde Allah bizi kul olarak kabul eder mi demekte ve insanların bu soruyu kendi kendilerine sormasını sa lamaya çalı maktadır. Zira de i imin ilk adımı budur.

Ey ihvân-ı îmân bu ahvâl ile

Aceb Allah bizi kabûl eder mi

erî'ate bakın bu ahvâl ile

Aceb Allah bizi kabûl eder mi²⁴⁰⁰

iirin devamında ise içinde bulunulan durumu detaylandırmaktadır. Kur'ân ve sünnete ra bet olmadı nı, Mevlâ'ya muhabbetin olup olmadı ı konusunda ise tereddütlerinin bulundu unu söylemekte ve insanların arzularının pe inde, ehvetlerine tâbi olduklarını durumun manevi açıdan çok iç açıcı olmadı nı anlatmaktadır.

Kitâba sünnete yok bizde ra bet

Cenâb-ı Mevlâ'ya var mı muhabbet

Hevâ-yı nefsinde tâbi-'i ehvet²⁴⁰¹

Namazla ilgili ayetlere telmih, hadis in ise mana olarak iktibas edildi i sonraki dörtlükte ise, namazın mü'minlerin miracı, Kur'ân'ın fermanının da ferahlık yolu, oldu u söylenerek, namaza ra betin azalması dolayısıyla, gönül evlerinin ı ı mın söndü ü anlatılmaktadır.

²³⁹⁹ s. 587, . 703, k. 13.

²⁴⁰⁰ s. 552, . 661, k. 1.

²⁴⁰¹ s. 553, . 661, k. 6.

Namaz ise mü'minlerin mi'râcı

Fermân-ı Kur'ân'da râh-ı minhâcı

Gülbe-i dillerde söndü sirâcı²⁴⁰²

Dönemin bir başka problemi ise, Müslümanların birbirine karşı merhametsiz olmasıdır. Lutfî Efendi bu duruma dikkat çekmekte ve Müslümanın müslümana merhameti yok, Allah yolunda çalışmada konusunda sevgisi yok, gönlündeki süveyda sırrında hakikati yok diyerek içerisinde bulunulan durumu açıklamaktadır.

slâm'ın slâm'a merhameti yok

Sa'y-i erî'atde meveddeti yok

Sırr-ı süveydâda hakîkati yok²⁴⁰³

Lutfî Efendi, bu dönemde kadınlar konusunda onların hal, tavır ve davranışlarından rahatsızlık duymakta, erkeklerin ise tavır ve davranışlarını beğenmemektedir. Bu konuda, kadınların ve erkeklerin yüzlerinde utanma duygusu kalmadı, âhiret için azık kalmadı demektedir.

Nisâlar yüzünde hayâ kalmadı

Vücûh-i ricâlde hayâ kalmadı

Âhirete zâd ü nevâ kalmadı²⁴⁰⁴

İirinin son dörtlüğü ise dua ve uyarı ihtiva etmektedir. Örneğin ilk iki mısraında, Mevlâ iman sahiplerinin yardımcısı olsun ve onları cennete kendisi koysun denilerek

²⁴⁰² s. 553, . 661, k. 7.

²⁴⁰³ s. 553, . 661, k. 8.

²⁴⁰⁴ s. 553, . 661, k. 9.

dua edilmekte, sonraki iki mısradaki ise, Lutfî, u zamana bir bak aceb Allah bizi kabul eder mi denilerek dörtlük noktalanmaktadır.

Mevlâ nâsır ola ehl-i îmâne
 Kendi idhâl ede dâr-ı cinâne
 Lutfiyâ sen bir bak devr-i zemâne
 Aceb Allah bizi kabûl eder mi²⁴⁰⁵

Cihana kötülük doldu, insanlar ise, kâr ve zararını bilmiyor, fesad ehli kötülükte sınır tanımaz oldu denilerek bu duruma endi elenilmekte haklı olduğu söylenilmektedir. Dünya öyle bir hale gelmiş ki, Lutfî Efendi kendisinin endi esinin gayet yerinde olduğunu söylemektedir.

Doldu cihâna or u er
 Kâr u zarar bilmez be er
 Ehl-i fesâd dizden e er
 Besdir gönül endî esi²⁴⁰⁶

Her yeni gelen gün durumlar bir öncekinden daha kötü olmakta, insanlar alı veri lerinde rü vetle çalı makta ve kimler okuyup kimler yazmakta, ehil olmayanlar bir yerlere gelmektedir.

Günden güne i ler azar
 Ederler ri veti bâzâr
 Kimler okur kimler yazar²⁴⁰⁷

²⁴⁰⁵ s. 554, . 661, k. 12.

²⁴⁰⁶ s. 563, . 673, k. 4.

²⁴⁰⁷ s. 563, . 673, k. 5.

Okuyup yazma ile ilgili kısmın açıklaması ise sonraki dörtlükte verilmiştir. Okuyup yazan alimlerin çoğu mesleklerini terk ederek dünyâ için çalışmaktadırlar. Bu ise gerçekten kaygı verici bir durumdur, zira alimler topluma yön veren insanlardır, oysa kendi rotasını belirler, kendi yönünü bulmaktan aciz insanlar nasıl topluma yol gösterebilir veya gösterdikleri yol nasıl bir yol olur.

Ekser ulemâ-yı zemân

Terk etdi meslekin hemân

Dünyâ için oldu revân²⁴⁰⁸

Lutfî Efendi, zamanından şikâyet içeren şiirlerinin hemen hepsinde bayanlardaki ve erkeklerdeki manevi yozlaşmaya işaret etmektedir. Bu hassasiyette haya ve iffet ile ilgili ayet ve hadisler önemli rol oynamaktadır diye düşünülebilir. Ayet ve hadislerde kadın ve erkeğin iffetli olmaları istenmekte bunun sağlam bireyler, sağlam aile ve sağlam bir toplum için vazgeçilmez olduğu vurgulanmaktadır. Kadın ise bir toplumun en büyük mimarıdır. Aile onun elinde şekillenmekte, dolayısıyla toplum onun haline göre şekillenmektedir. İffet ise çok kapsamlı bir kavram olması dolayısıyla içerisinde bir çok değer barındırmakta ve ona sahip olanlar değerli olarak diğer bir çok değer ve ahlaki özelliğe de sahip olmaktadır. Lutfî Efendi, bu sebepten toplumun mimarı olan kadınlar üzerinde ve kapsayıcı bir değer olması dolayısıyla da iffet ve haya üzerinde sıkça vurgu yapmıştır. Bu şiirde de, kadınlardan haya gitti, gönüllerde nur kalmadı, ibadet edenlerin ise ihsan gösteri olduğu, onlar Allah rızası için de il gösteri için ibadet eder oldular denilerek vakıa ortaya konmaktadır.

Gitdi nisâlardan hayâ

Kalmadı dillerde zıyâ

Âbidlerin ihsan riyâ²⁴⁰⁹

²⁴⁰⁸ s. 563, . 673, k. 6.

²⁴⁰⁹ s. 563, . 673, k. 12.

Lutfî Efendi, çareyi çaresizler çaresine sınınmakta bulmuş ve kendi ahsında muhataplarına bu durumdan kurtuluşun ancak Allah'a sınınmakla atlatılacağını, gönlün Allah'a ba lanarak O'nun rızasının gözetilmesi gerektiğini, gönlünün endişesinin yerinde olduğunu anlatmıştır.

Lutfî sınınm Allah'a sen
 Dâimâ ol lillâhe sen
 Dil ba la gel Allahâ sen
 Besdir gönül endî esi²⁴¹⁰

Bir di er iirde ise, Efe Hazretleri, hakiki ulemânın birer birer gitmesine i aret ederek, vahdet evinin mum kapları bir bir yere dü tü ve çıra lar söndü demekte, bu ümmetin ledünni ilimlere a ina olanları olan bu zatların seferlerinin Kerîm'in evine döndü ünü ifade etmektedir.

Gülbe-i vahdetin em'adânları
 Bir bir yere dü dü çırâ lar söndü
 Bu ümmetin bugün ledündânları
 Seferleri dâr-ı Kerîm'e döndü²⁴¹¹

Lutfî Efendi, dönemini hazan vurmuş bir gülistana benzetmiştir. Bu manzarayı ise, hazan rüzgarı esti ba lar bozuldu gülistanda katmer güller kalmadı, a açlar kırıldı meyveler üzüldü ve el atacak dallar kalmadı demektedir. Bu sembollerle toplumdaki hal tarif edilmiş , yeni durumların uygulanma sürecindeki sıkıntılara dikkat çekilmiştir.

²⁴¹⁰ s. 563, . 673, k. 14.

²⁴¹¹ s. 537, . 641, k. 1.

Bâd-i hazân esdi bârlar bozuldu
 Gülistânda katmer güller mi kaldı
 ecerler kırıldı bârlar üzüldü
 El atacak dahî dallar mı kaldı²⁴¹²

Er olanlar ya gibi eriyip gitti, erkek arslanlar toprağın altında kayboldu, serviler yerinde diken bitti, petekler söndü ballar kalmadı denilerek durumun vehameti anlatılmaya devam edilmektedir.

Er olan eridi ya gibi gitdi
 îr-i nerler zîr-i türabda yitdi
 Serviler yerinde mu aylân bitdi
 Petekler söndüler ballar mı kaldı²⁴¹³

İrin son dörtlüünde, gönüllerde hidayet nurunun kalmadığı, bununla birlikte Müslümanların kalpte huzur ve sevincinin de kalmadığı belirtilerek, Hz. Peygamber'in bir hadisine telmihte bulunulmuştur. Ahirzamanda insanların durumunun anlatıldığı hadiste, Müslümanların bu çetin zamanda çok bunalacakları ve kabirlerin başına varıp, siz kalkın da biz girelim diyecek hale gelecekleri anlatılmaktadır²⁴¹⁴. Lutfî Efendi, ahirzamanda olduklarını düşünmekte ve Hak söyleyen diller mi kaldı diye sorarak, insanların Hakk'ı söylemekten uzak olduklarını ima etmektedir.

Dillerde kalmamı hidâyet nûru
 slâm'ın kalmamı kalbde sürûru

²⁴¹² s. 516, . 611, k. 1.

²⁴¹³ s. 517, . 611, k. 4.

²⁴¹⁴ "Siz öyle zaman göreceksiniz ki, o vakit ki i, nasipçe (malca) hafif olmaya gıpta eder, tıpkı imdi sizin mal ve evlat çoklu una gıpta etti iniz gibi. O kadar ki, biriniz karde inin mezarına u rar da, hayvanın yerde yuvarlanması gibi yuvarlanarak: "Ke ke senin yerinde ben olsaydım" der. Bu davranı ı (Hz. Yusuf gibi bir an evvel) Allah'a kavu mak arzusuyla veya önceden i ledi i iyi ameller sebebiyle de il, maruz kaldı ı belalar sebebiyledir. Canan, age, 13/465-466."

Kurbân olur slâm bulsa kubûru
Lutfî Hak söyleyen diller mi kaldı²⁴¹⁵

Lutfî Efendi, zamanının olumsuzluklarından ikayet etti i bir di er iirinde ise, içinde ya adıkları döneme nazar edilmesini isteyerek, slâm kervânının çekilip gitti ini söylemekte, ricâl-i kirâmdan olanlar çekildi gitti, iman ehline Hak yardım eylesin demektedir.

Bir nazar eyleyin devr-i zemâne
Kârbân-ı slâm çekildi gitdi
Hak yardım eylesün ehl-i îmâne
Hep ricâl-i kirâm çekildi gitdi²⁴¹⁶

Devamındaki dörtlükte, inananlar bugün garib kaldı, derde ifa veren tabib, hilm, haya sıfatlarıyla muttasıf edip kalmadı denilerek, büyük âlimlerin çekilip gitti i anlatılmaktadır.

Ehl-i tevhîd bugün ne garîb kaldı
Derde ifâ veren ne tabîb kaldı
Hilm ü hayâ ile ne edîb kaldı
Ulemâ-yı ızâm çekildi gitdi²⁴¹⁷

Tevbe kapısı açık olmasına ra men tevbeye özen gösterenlerin olmadı ından ikayet edilmekte, oysa tevbe edildi inde kainatın yaratıcısı ve sahibi olan Allah'ın günahları, kusurları affetmeye hazır oldu u belirtilmektedir.

Vallâhi açıkdır tevbe kapısı
Bu kâinât bütün Hakk'ın yapısı

²⁴¹⁵ s. 517, . 611, k. 7.

²⁴¹⁶ s. 522, . 619, k. 1.

²⁴¹⁷ s. 522, . 619, k. 2.

Afv olunur günahların hepsi
Tevbeye ihtimâm çekildi gitdi²⁴¹⁸

Son iki dörtlükte ise, temel ibadetlerin insanların hayatından çekilip gitti inden ikayet edilmektedir. man nuru kalplerden sökülüp çıkarıldı, gönüllerden Rahmân'ın rızası kesildi, ve insanların hayatından salat ve selam çekildi gitti denilmektedir.

Kal' oldu kalblerden envâr-ı îmân
Kesildi dillerden rızâ-yı Rahmân
yılık tarafına görünmez gümân
Salât ile selâm çekildi gitdi²⁴¹⁹

Di er örnekte ise oruç ve namazın gaflet ile insanların hayatından uzakla tırıldıkları anlatılmaktadır. Örnekte, en büyük körlük olan, gönül gözünün körlü ü gaflet ile âlemin kararı ı, insanların gaflet denizine daldıkları bahtsızlıklarının her an arttı ı ve onların hayatlarından oruç ve namazın çekilip gitti i söylenmektedir.

Lutfî gaflet ile kararı âlem
Bahr-i gafletdedir ebnâ-yı âdem
Artmada ekâvet dem-â-dem
Sıyâm ile kıyâm çekildi gitdi²⁴²⁰

Lutfî Efendi, derin hayal kırıklıkları ya adı ı bir zamanda ise, slâm'da eref, emanette emin olma gibi vasıfların kalmayıp gitti ini, iyilik beklenecek bir zamanın kalmayıp gitti ini söylemi tir.

²⁴¹⁸ s. 522, . 619, k. 5.

²⁴¹⁹ s. 523, . 619, k. 7.

²⁴²⁰ s. 523, . 619, k. 9.

slâm'da eref emn ü emân kalmadı gitdi
yilik umulur devr-i zemân kalmadı gitdi²⁴²¹

Millete reva görülen zulümleri ve a a ılanmayı ise, da ların dayanamayaca ı büyüklükte görmekte ve buna ra men gaflet ehlinin gafletten uyanmadı ını hayretle söylemektedir. Gayret göstermeyen milletin ise, çıra ının yanmayaca ını belirterek dünyanın ba tan ba a ate le dolup yangın yerine döndü ü anlatılmaktadır.

Bu zulm ü zillete da lar dayanmaz
Ehl-i gaflet bu gafletten uyanmaz
Gayretsiz milletin çıra ı yanmaz
Cihân ba tan ba a hark oldu gitdi²⁴²²

Lutfî Efendi, bütün olumsuzluklara ra men Allah'tan ümit kesmemi ve Kerîm'in kereminden ümit kesilmez, man slâm ma lup olmaz galip olur, Allah'ın askeri bozguna u ramaz denilerek Allah'a dü manlık etmeye çalı anların ise, yok olup gitti ini ifade etmi tir.

Kerem-i Kerîm'den ümit kesilmez
Îmân slâm gâlib olur basılmaz
Lutfiyâ cündullah mutlak bozulmaz
Adüvvullah olan ak oldu gitdi²⁴²³

3.10.159.2. Dönemindeki olaylara i aretler

Her dönem içerisinde acı tatlı bir çok olay barındırır. Zira hayat durmamakta devam etmektedir. Bazı dönemler ve toplumlar ise daha yo un bir hareketlili e sahne

²⁴²¹ s. 511, . 601, b. 1.

²⁴²² s. 512, . 603, k. 2.

²⁴²³ s. 512, . 603, k. 5.

olurlar. Sava a girmi ve büyük kayıplarla ondan çıkmı bir ülke ve onun insanları da çok hareketli bir süreçten geçmi ve geçecek demektir. Zira insanlar topla tüfekte sava mayı bıraktıktan sonra, sırada genelde kıtlık ve salgın hastalıklarla sava gelmektedir. Bunun üzerine bir de do al afetler olursa hepten felaket olmaktadır. Lutfî Efendi'nin döneminde de bunlar fazlasıyla ya anmı tır. Sava yıllarının ve sonrasında anlatıldı ı bazı eserlerde toplumdaki dram gözler önüne serilmektedir²⁴²⁴. Efe Hazretleri'nin yöresinde sava yıllarında en büyük zulmü Ruslar ve Ermeniler yapmı lardır. Ruslar bir süre sonra sava tan çekilmi , ancak geride kalan Ermeniler Ruslardan kalan cephaneleri de kullanarak halka kan kusturmu akıl almaz i kenceleri reva görmü lerdir. Lutfî Efendi bu akıl almaz zulmün canlı tanı ı ve mücadelecisi olarak, masum halka yapılanları etkileyici bir biçimde tasvir etmi tir.

Bu ba lıkta ele alınacak bir ba ka olay ise, Lutfî Efendi'nin ya adı ı dönemde meydana gelen kıtlık felaketidir. Eserde i aret edilen bir di er olay ise yine onun döneminde meydana gelmi olan sel felaketidir. Bunlar a a ıda ayrı ba lıklar altında ele alınacaktır.

3.10.159.2.1. Ermeni zulmü

Konuyla ilgili ilk örnekte, ba a gelen olaylar kıyametin kopması olarak görülmektedir. Burada, bugün yeryüzü al kan oldu ve kıyamet koptu, görülmemi bir ekilde kandan bir tufan oldu denilerek insanlara yapılan kıyım tasvir edilmeye çalı ılmaktadır.

Kopdu bugün kıyâmet

yer yüzü al kan oldu

Görülmemi alâmet

Kandan bir tûfân oldu²⁴²⁵

²⁴²⁴ Bekir Onur, *Türkiyede Çocuklu un Tarihi*, mge Kitabevi, Ankara- 2005, s. 160-169.

²⁴²⁵ s. 573, . 686, k. 1.

Müslümanların toplu olarak katledildiği ise, slâm hânümânıyla ifadesinden anılmaktadır. Müslümanlar ocaıyla, hanesiyle, katledilmi bir canıyla kurtulamamı ve herkesin kendi öz kanıyla saçları kızıl renge boyanmıdır. Dörtlütü e göre, Ermeniler girdikleri yerde tek bir ferd bırakmadan katletmişlerdir.

slâm hânümânıyla

Kurtulmaz bir cânıyla

Herkesin öz kanıyla

Saçları elvân oldu²⁴²⁶

Lale gibi al yanaklı gül yüzlü güzeller, inci sözler dökülen gonca aızlar hançerlenmiş ve hançerlendikçe sızlayan bedenleri kana boyanmıdır. Gül yüzler gülmez olmu, inci taneleri gibi güzel sözler söyleyen açılmamı goncaya benzeyen aızlar söylemez olmu, servi boylar yerlere serilmişdir.

Lâle yanak gül yüzler

Gonce dehân dür sözler

Hançerlendikçe sızlar

Bedenleri kan oldu²⁴²⁷

Yavruların aılamaları cilerleri daılamı, onlar cilerersiz ve kalpsizler tarafından hançerlendikçe cansız bedenleri, cesedleri yerlere serilmişdir. İnsanlık dıı vah et sivil halka uygulanmı, kundaktaki küçücük bebeler bile bundan ayrı tutulmamıdır.

Yavrular aıladıkça

Cilerler daıladıkça

Hançerler baıladıkça

²⁴²⁶ s. 573, . 686, k. 2.

²⁴²⁷ s. 573, . 686, k. 3.

Cesedde bî-cân oldu²⁴²⁸

Müslümanlar bu deh et verici durum kar ısında Hudâ'ya sızlanırlar, bu sızlanmaların tesirinden Ar sallanır ve da lar Müslümanlar peri an oldu diye nidaya gelir.

slâm sızlar Hudâ'ya

Ar sallanır sadâya

Da lar gelür nidâya

slâm perî ân oldu²⁴²⁹

Yi itler baltalanarak öz kanlarına boyanmı lar, bebeler ise ate te kebab gibi pi irilmi lerdir. nsanlıktan zerre kadar nasibi olanların dayanamayaca ı durumlar ortaya çıkmı tır. Lutfî Efendi, Ermeniler'in yaptı ı katliama bizzat ahit oldu u ve onlara kar ı sava tı ı için yaptı ı tasvirler okundu unda, tasvir edilen olaylar göz önünde canlanmaktadır.

Yi itler baltalanmı

Öz kanına boyanmı

Körpe kuzular yanmı

Âte de biryân oldu²⁴³⁰

Kanlı pazar kurulmu , insanların boyunları çaresizlik içerisinde burulmu , kan harmanı görülmü fakat gören insanlar kan olmu tur. Dörtlükten anla ıldı ına göre Ermenilerin katlettikleri insanların cesetleri harman yerine yı ılan mahsul gibi bir meydana yı ılmı ve o meydana getirilen insanlar oradan sa çıkarılmamı tır.

²⁴²⁸ s. 573, . 686, k. 4.

²⁴²⁹ s. 573, . 686, k. 5.

²⁴³⁰ s. 573, . 686, k. 7.

Kanlı bâzâr kuruldu
 Boyunları buruldu
 Kan harmanı görüldü
 Gören âdem kan oldu²⁴³¹

Ermenilerin Türkler'e reva gördü ü bu vah et kar ısında felekler a lamı , melekler bu zulmün kaldırılması için dua etmi lerdir, fakat gözya ları okyanuslar misali oldu u halde dualar kabul olmamaktadır.

A ladılar felekler
 Eyer duâ melekler
 Kabûl olmaz dilekler
 Göz ya ı ummân oldu²⁴³²

Lutfî Efendi, Hudâ'nın fiillerinde iradenin noksan olmadığını bilakis hayvanla an insanların yakarı larında tesir olmadığını belirtmiştir. Lutfî Efendi'ye göre temel problem yakarı taki samimiyet eksikliği ve normal zamanda Hakk'ın unutulup, sıkıntıya girilince hatırlanmasıdır.

Lutfî fi'l-i Hudâ'da
 Noksan mı ya irade
 Te'sir yok bu sadâde
 Âdem ki hayvân oldu²⁴³³

Ermeni zulmünün anlatıldığı bir başka şiirde ise, yeryüzünün alkanlara boyandığı ve Müslümanların feryâdının ar a dayandığı anlatılmaktadır.

²⁴³¹ s. 573, . 686, k. 8.

²⁴³² s. 573, . 686, k. 9.

²⁴³³ s. 573, . 686, k. 10.

Rûy-i zemîni seyr et alkanlara boyandı

Feryâd-ı âh-ı slâm Ar 'a kadar dayandı²⁴³⁴

Öyle büyük bir felaket ya anmaktadır ki, Efe Hazretleri'ne göre bu derde feleklerdeki melekler bile yanmı ve insanların da ha re kadar bu derde yanması gerekmektedir. Bu dü üncesiyle bu zulmün ha re kadar unutulmayacak büyüklükte oldu unu belirtmektedir.

Ha re kadar bu derde yansın âdem olanlar

Felekde hep melekler bu derdimize yandı²⁴³⁵

Keman ka lı yi itler topra a dü mü ler, günden güzel gül yüzlüler ate ler içerisinde kalmı lardır. Bu beyitte, kur unlanıp veya hançerlenip öldürülen insanlarla camilere veya benzeri mekanlara doldurularak yakılan insanlara i aret edilmektedir.

Ebrû-kemân civânlar hâk üzre yeksân oldu

Günden güzel gül yüzler odlar içinde kaldı²⁴³⁶

slâm dü manları, ba tan ba a dünyayı kana bulayarak, bu gün de kandan kandılar denilmekte, onların su yerine Müslüman kanı içmek ister gibi bir hallerinin oldu una i aret edilmektedir.

A'dâ-i ehl-i slâm bugün de kandı kandan

Kâfdan kâfa bu dünya al kanlara boyandı²⁴³⁷

Sarıklar açıldı ve âlemler gül rengi kan oldu, dü man kılıcı ise bu kandan kandıkça kandı, zira kanını içti i tek bir insan de il bir çok insandı.

²⁴³⁴ s. 573, . 687, b. 1.

²⁴³⁵ s. 574, . 687, b. 2.

²⁴³⁶ s. 574, . 687, b. 3.

²⁴³⁷ s. 574, . 687, b. 5.

Amâmeler açıldı âlemler oldu gül renk

Tî -i a'dâ bu kandan kandıkça kana kandı²⁴³⁸

Onlar öyle katliam yapmı lardır ki, Müslümanları baltalamaktan kolları usanmı , vura vura kılınçları ü enmi tir. Bu beyitleri okuyup, yapılan kıyımın boyutlarını anlayıp da deh ete kapılmamak pek mümkün görünmemektedir.

Baltaları çalarak hep kolları usandı

Ura ura kâfirler kılınçları ü endi²⁴³⁹

Kâfirler kıyım yaptıklar gün camilere haçlar asıp oraları kiliseye çevirmi ler ve bir çok Müslüman köyünü birlik olarak basmı lardır. Köyleri basarak savunmasız kadın, çocuk ve ya lıları katletmi köyleri ate e vermi lerdir.

Câmi'lere haçları kâfirler o gün asdı

Çok köyleri kâfirler bütün beraber basdı²⁴⁴⁰

Bu katliamı yapanlar insanlıktan o kadar usanmı lardır ki, nice canların tenine kılıçlarını çalıp onları cansız bedenler olarak yere dü ürmü ler ve daha fenası annelerin gözleri önünde yavrularını kesip do ramı lardır.

Nice cânlar tenine kılınçlarını çaldı

Anaların yanında yavrularını kesdi²⁴⁴¹

²⁴³⁸ s. 574, . 687, b. 7.

²⁴³⁹ s. 574, . 687, b. 8.

²⁴⁴⁰ s. 574, . 687, b. 9.

²⁴⁴¹ s. 574, . 687, b. 10.

Dört kafir kasap olarak yi itleri bölük bölük dü ürmü ve onların kanlarına parmaklarını banmı lardır.

Dört kâfir oldu kasab bölük bölük dü ürdü

Yi itlerin kanına parmaklarını bandı²⁴⁴²

Lutfî Efendi, bu derdin de erli oldu unu derinden bir âh çekildi inde çıkan sızıltının ar a ula ıp kabirlerinde yatanları uyandırdı nı belirtmekte ve Allah'ın kullarını sonuna kadar zulüm içerisinde bırakmayaca nı ifade etmektedir.

Lutfî bu derd de erli bir âh çeküp derûndan

Sızıltı çıkdı Ar 'a ehl-i kubûr uyandı²⁴⁴³

Müslümanların bu zulümden kurtulu unun ifade edildi i beyitte ise, Müslümanlar yeti meseydi katledilmemi bir fert kalır mıydı diye sorulmakta ve Hudâ'nın lütfu eri ti ve Müslümanların orduları geldi, onları zalimlerin elinden kurtardı denilmektedir. Bu yeti en ordunun içerisinde Lutfî Efendi de bulunmaktadır, o milis gücüyle birlikte, dü manın cephaneli ini tahrip ettikten sonra, Erzurum'a girmeye hazırlanan Türk ordusuna katılmı ve onlarla birlikte ehre girmi tir.

slâm eri meseydi bir ferd kalır mıydı ya

Lutf-i Hudâ eri di orduları dayandı²⁴⁴⁴

3.10.159.2.2.Kıtlık

Lutfî Efendi'nin iirlerinde, edebiyatın olu turuldu u döneme tanıklık yapmasını gösteren örnekler de mevcuttur. Bu ba lık altında incelenecek olan o dönemde meydana gelmi olan kıtlık felâketidir. O, kıtlık esnasında toplumda ahit olunan manzarayı anlatırken bir taraftan da üzerlerinden bu felâketi kaldırması için

²⁴⁴² s. 574, . 687, b. 11.

²⁴⁴³ s. 574, . 687, b. 12.

²⁴⁴⁴ s. 574, . 687, b. 13.

Allah'a dua etmektedir. Bu konuyu anlatan iirden alınan ilk örnekte, Allah'a güzel esmâsıyla yalvarılmakta ve O'ndan insanları kul olarak kabul edip aziz ekme i bol eylemesi istenmektedir.

zz ü Celâl'in hakkıçün
 Nûr-i Cemâl'in hakkıçün
 Amme nevâlin hakkıçün
 Nân-ı azîzi bol eyle
 Kabûl et bizi kul eyle²⁴⁴⁵

Sıradaki bentde ise, açlıktan a layan bebelerini gören annelerin ci erlerinin da landı ı ve açlıktan kıvranan nice insanın ölümü istedi i ifade edilerek toplumun içerisinde bulundu u durum anlatılmı tır.

Körpeler acından a lar
 Analar ci erin da lar
 Ölüm ister nice sa lar
 Nân-ı azîzi bol eyle
 Kabûl et bizi kul eyle²⁴⁴⁶

Bir sonraki örnekte de Allah'tan gökten rahmet ya dırıp yerden nimet bitirmesi, bilinmeyen hazinelerinden imdâd etmesi istenmekte ve kul olarak dergâha kabul olunma iste ini ifade eden nakarat mısraları tekrarlanmaktadır.

²⁴⁴⁵ s. 496, . 581, bend 2.

²⁴⁴⁶ s. 497, . 581, bend 10.

Gökden ya dır yerden bitir
 Gayıb hazînenden getir
 Görünmezinden sen yetir
 Nân-ı azîzi bol eyle
 Kabûl et bizi kul eyle²⁴⁴⁷

Sıradaki örnekte ise Allah'ın rızık verici oldu unu anlatan Rezzâk ismi ile ona yakarılmakta ve kendilerine yardım edebilecek yegane kudretin O oldu u ifade edilerek yardım istenmektedir.

Senden özge Rezzâk mı var
 Ya Kerîm ü Hallâk mı var
 Ha â gayrı bir Hak mı var
 Nân-ı azîzi bol eyle
 Kâbûl et bizi kul eyle²⁴⁴⁸

Ba a gelen bu olumsuzlu un ise Allah'ın emrine aykırı davranı lar sergilenmesinden meydana geldi i ifade edilerek, yapılan hatadan pi manlık duyulup tekrar Rabb'in dergâhına dönüldü ü söylenerek bu olumsuzlu un üzerlerinden kaldırılması istenmektedir.

Emrin hilâfına gittik
 Büyük bir belâya yetdik
 Dergâhe dehâlet etdik
 Nân-ı azîzi bol eyle
 Kâbûl et bizi kul eyle²⁴⁴⁹

²⁴⁴⁷ s. 497, . 581, bend 7.

²⁴⁴⁸ s. 497, . 581, bend 12.

²⁴⁴⁹ s. 498, . 581, bend 17.

3.10.159.2.3. Sel felaketi

Sel felâketinin anlatıldığı ifade edilen²⁴⁵⁰ şiirde ise, olay etkileyici şekilde drammatize edilmiştir. Konuyla ilgili ilk örnekte, deli sellerin dereleri mahvettiği ve sürüklediği ta ve a acın çıkardığı gürültüye dikkat çekilerek intak sanatı yapılarak onların feryâda geldiği anlatılmıştır. Ayrıca, sahralarda av hayvanı kalmayıp tamamının sele kapıldığı söylenmiştir.

Deli seller dereleri târ u mâr
Eyledi ta a aç feryâde geldi
Sahrâlar içinde kalmadı ikâr
Bu âfet-i devrân ziyâde geldi²⁴⁵¹

Diğer dörtlükte ise, kökü sarayı yıkıp, cihânı aydınlatan güneşi bile kararttığı ifade edilerek bu durumun gam askerlerinin bölük bölük gelmesine sebep olduğu söylenerek bu felaketin sebep olduğu üzüntünün boyutu anlatılmıştır.

Yıkdı vîrân etti kökü serâyı
Kararttı hurîd-i âlem-ârâyı
Âteşe bıraktı urdu yarayı
Le ker-i derd-i gam piyade geldi²⁴⁵²

Konuyla ilgili verilen son örnekte ise, analardan yavruları ayırarak ayrılık derdini câna duyurduğu fakat bunun kaderin bir emri olduğu anlatılmıştır.

²⁴⁵⁰ Kutlu, age, s. 88.

²⁴⁵¹ s. 551, . 660, k. 1.

²⁴⁵² s. 552, . 660, k. 2.

Analardan kuzuları ayırdı
 Bu derd-i firkatî câne duyurdu
 Lutfî emr-i kader böyle buyurdu
 Yanar âte gibi sahrada geldi²⁴⁵³

3.11. Eserde Geçen Tarîkatler

Eserde geçen tarîkat isimleri kurulu tarihlerine göre kronolojik olarak sıralanmıştır.

3.11.1. Kâdiriyye

“Kâdiriyye, Abdülkâdir Geylânî (ö.562/1166) tarafından kurulmuştur. Abdülkâdir Geylânî, Hazar denizinin güney batısında Gilân’a bağlı Neyf köyündendir. Soyunun Hz. Ali’ye ulaştığı rivayet edilir. Tahsilini Bağdat’ta tamamladı. Hadis, fıkıh ve edebiyat gibi ilimlerin ardından Ebu’l-Hayr Muhammed b. Müslim ed-Debbâs (ö. 525/1131) vasıtasıyla tasavvuf yoluna girdi ve bilâhare eyhine damad oldu. Bir süre tefsir, hadis, fıkıh ve kıraat gibi ilimler okuttu. Ancak daha sonra medresedeki tedris görevini bırakarak inzivaya çekildi. Bu inziva sonrası, Ebû Saîd Mubarek el Muharrimî aracılığıyla kendisine eyhlik hırkası giydirildi ve halkın arasına karı arak irad hizmetine başladı. Abdülkâdir Geylânî, önceleri âfî mezhebinden iken daha sonra me rebine daha uygun bulduğu hanbeli mezhebine geçti ve bu mezhebin savunucusu oldu. Vaaz ve hutbeleri son derece etkili olan Abdülkâdir Geylânî’nin elli kadar eseri bulunmaktadır. Bunlardan el-Gunye, el-Fethu’r-Rabbânî ve Fütûhu’l-Gayb en yaygın olanlarıdır.

Abdülkâdir Geylânî tasavvufa, eriat ve dinin zâhiri hükümlerine sıkı sıkıya bağlıydı. Gazzâlî’nin geliştirdiği sistematize ettiği sünnî tasavvuf, onun tarafından devam ettirilmştir. Adına izafetle Kâdiriyye ve bazen de Geylânîyye diye anılan tarikatı, slâm dünyasının en yaygın tarîkatlarından biri haline gelmiştir. Kâdirîliği Anadolu’ya ilk

²⁴⁵³ s. 552, . 660, k. 7.

defa getiren H. Bayram Velî'nin damadı E refolu Rûmî'dir(ö.874/1470). Müzekki'n-nüfûs adlı eseri ve iirleriyle Anadolu tasavvuf çevrelerinde pek sevilen E refolu, tarîkatta "Pîr-i sâni" diye anılır.

*Kadiriyye'de tarîkate intisab, di er tarîkatlarda oldu u gibi bey'at (mubâyaa) tarzında müridle eyhin elele tutu arak eyhin müride tevbe isti far yaptırması suretiyle gerçekleşir. Tarîkate giren sâlikin günlük evrâdı genellikle hamdele, salât ü selâm, dua ile tevhid ve lafza-i celâl zikrinden ibarettir. Tarîkate riyâzatın önemli bir yeri vardır. Sâlikler Abdülkâdir Geylânî'nin tarif ve tavsiye etti i ekilde "erbaîn" çıkarır. Kâdiriyye, silsile itibariyle Hz. Ali'ye ula an bir tarîkat oldu undan zikri cehrîdir. Tarîkatin âyini de "devrân" tarzındadır. Tarîkate giren mürid bir sene sonra ye il çuhadan onsekiz dilimli bir külah(tâc) giyer."*²⁴⁵⁴

Bir önceki ba lıkta da ifade edildi i gibi Lutfî Efendi hem Nak bendiyye hem de Kâdiriyye Tarîkatlerinin icazetlerine sahiptir. Bundan dolayı eserinde bunlarla ilgili unsurları sıkça görmek mümkündür. Özellikle, Abdülkâdir Geylânî'yi öven iirler dikkat çekmektedir. Konuyla ilgili ilk örnekte, Kâdirî'lerin sâdâtı himmet güne idir, onun dervi lerine muhabbet kıl denilerek bu tarîkatın müntesipleri övülmü tür.

Sâdât-ı Kâdirî'ler hur îd-i himmet

Anın dervî lerine kıl muhabbet²⁴⁵⁵

Di er örnekte ise, Kâdirilerle ilgili bazı özellikler verilmi tir. Onların sadâlarının ar a çıktığı söylenerek, cehri zikir yaptıkları belirtilmektedir. Allah'ın esmâsıyla biten örnekte Kâdirîlerin zikir esnâsındaki edâlarından ve yüksek sesle yaptıkları zikrin sadâsının Ar 'a çıktığı ndan bahsedilmi tir. Onların, anlaşılmaması güç konuların ma'nâlarını zikirle ke fettikleri ve Allah'ın isimlerinin a inası oldukları ifade edilmi tir. Zikir, tarîkatlerde nefis terbiyesindeki belki de en önemli araçtır. Sâlikin ula tığı dereceye göre zikir ve zikrin yapıları tarzı de i iklik gösterir. Efe Hazretleri de dervi in dünyasında zikrin önemini özellikle zikir mahiyetinde ve ilahi tarzında yazdığı iirlerle vurgulamı tır.

²⁴⁵⁴ Yılmaz, age, s. 270-272.

²⁴⁵⁵ s. 46, . Silsile-i erîf, b. 57.

Kâdirîlerin edâsı
 Ar a çıkar her sadâsı
 Darb-ı zikirdir binâsı
 Ke f olur mü kil ma'nâsı
 Dervî lerin â inâsı
 Allah Vâhid Ehad Samed²⁴⁵⁶

3.11.2. Kübreviyye

“Kübreviyye, Türkistan eyhlerinin ulularından Necmeddin Kübrâ(ö.618/1221)'ya nisbet edilen tarîkattır. Mo ollarla mücâdelesinde ehid olan eyhin tarîkatı Anadolu'dan çok, Orta Asya, ran ve Rusya taraflarında yaygındır. Bugün hâlâ Özbekistan taraflarında temsilcilerinin bulundu u söylenmektedir.”²⁴⁵⁷ Lutfî Efendi, Kübreviyye tarîkatının müntesipleri hakkında da takdir ifadeleri kullanmı tır. Onlar için, Kübrevîler'in kadri yücedir, onlar ma'nevi makamların olgunlu una ermişlerdir demektir.

Mu'allâdır gürûh-i Kübrevî'ler
 Kemâliyle makâm-ı ma'nevîler²⁴⁵⁸

3.11.3. Rifâiyye

“Ahmed Rifâî(ö.578/1182) tarafından kurulmu tur. Ahmed Rifâî, seyyid-nesebidir. Tasavvuf yoluna giri i dayısı Mansur Batâihî vasıtasıyladır. Ancak onun asıl müridi Ali el-Vâsitî el-Kure î'dir. Dayısının vefatından sonra onun dergâhında yerine postni in olmu tur. âfî mezhebinde fakîh olan Rifâî'nin kabri bugün çöl haline dönü en Vâsit e hrindedir. Ahmed Rifâî'nin bazen Batâihiyye, bazen Ahmediyye ama

²⁴⁵⁶ s. 141, . 82, bend 4.

²⁴⁵⁷ Yılmaz,age, s. 300.

²⁴⁵⁸ s. 46, . Silsile-i erîf, b. 59.

daha çok Rıfâiyye diye anılan tarîkatı, Kâdirîlik ve Yesevîlik'ten sonra kurulan ilk tarîkat sayılmaktadır. Riyâzat ve mücahede a ırlıklı olan tarîkatta biri hilafet, di eri Muharremiyye olmak üzere ahlâkın tehzib ve güzelle tirilmesi için kırk gün süreyle yapılan iki tür halvet vardır. Bu halvette sâlik oruç tutacak, iftarla sahuru mür idin tarifi üzere yapacaktır. Bu halvette sâlik bütün ibadet, riyazet ve davranı larıyla rüya ve vâkıalarıyla eyhinin gözetiminde bulunurdu. Muharremiyye halveti, Muharrem ayının yedi gününde yapılırdı. Rıfâîler, siyah sarık sararlar, seccade üstünde otururlar ve âyin, zikir törenlerinde def ve bendir çalarlar. Zikir ve ayin sırasında Rıfâîler “burhan” adını verdikleri i vurmak, ate e girmek ve cam çi nemek gibi “havârik” ızhar ederler. Rıfâî tarîkatı Osmanlı ülkesinde son yıllara kadar etkinli ini sürdürmü tür.”²⁴⁵⁹ Lutfî Efendi, Rıfâî tarîkatı ile ilgili beytinde, Rıfâî Pîrinin kerâmet güne i oldu u ve onun hidâyet yolunu görüp o yolda yürüdü ünü ifade etmi tir.

Kerâmet güne i Pîr-i Rufâ'î

Hidâyet râhına oldu o râ'î²⁴⁶⁰

3.11.4. Sühreverdîyye

“Ebû Hafs Ömer Sühreverdî'nin (ö.632/1234) kurdu u tarîkattır. Bazı kaynaklarda tarîkat Ebû Hafs'ın amcası Ebu'n-Necîb Abdülkâhir Sühreverdî(ö. 563/1166)'ye nisbet edilirse de, iki görü ü birle tirmek mümkündür. öyle ki, Abdülkâhir Sühreverdî'nin tarîkatlerin tekevvünü sırasında Âdâbu'l-mürîdîn adlı eseriyle temel esaslarını kurdu u tarîkat, Ömer sühreverdî tarafından Avârifu'l-maârif ile tekemmül ettirilmî tir. Ebû Hafs Ömer Sühreverdî, ran'ın Irak-ı Acem bölgesinde Zencan'a ba lı Sühreverd kasabasındandır. Fakat hayatını daha çok Ba dat'ta geçirmi tir. Ba dat'ta ba ta amcası Ebu'n-Necib olmak üzere devrin bilginlerinden tefsir, hadis ve âfîu fıkhı okudu. Amcasından seyr u sülûk gördü. Abdülkâdir Geylânî ile de görü en Sühreverdî, devrin Abbâsi halifesi en-Nâsır lidînillah'ın da saygısını kazandı.

Tarîkatlerin kurulup yaygınla tı ı dönemde ya ayan Sühreverdî, ça da ı Abdülkâdir Geylânî gibi tarîkat pirleriyle, bn Arabî ve bnu'l-Fârîd gibi tasavvuf

²⁴⁵⁹ Yılmaz, age, s. 274-176.

²⁴⁶⁰ s. 46, . Silsile-i erîf, b. 61.

ricâliyle görü mü tür. Sa lı unda Ba dat'ta “ eyhu’ - üyûh” makâmına ula tı ı için, devrin en itibarlı eyhiydi. Ba dat'taki bütün tarîkat ve tekkelerin yönetimi kendisine ba lıydı. Sühreverdîye, kurucusunun hayatında Irak, Suriye ve ran'da, vefatından sonra da Türkistan, Hindistan ve Anadolu'da yayıldı. Osmanlı devletinin kurulu yıllarında Anadolu'da Avârif gelene iyle birlikte Sühreverdîlik de yayılma istidâdı göstermi tir. Sühreverdî in Anadolu'da en yaygın kolları arasında Zeyniyye gelmektedir.”²⁴⁶¹. Lutfî Efendi, onları anlattı ı beytinde, Sühreverdî'lerin hidâyet yolunda her türlü olumsuzluktan temizlenmi olduklarını, ve hem yüzleri hem de gönülleri hidayet nûruyla aydınlanmı insanlar olduklarını vurgulamı tır. nsanlar hayata hidâyet penceresinden baktıklarında kendilerinin ve çevrelerindeki hayata huzur verici büyük de i iklikler meydana gelmektedir. Efe Hazretleri, Sühreverdî'lerin hayata hidâyet eksenli baktıklarını ifade etmektedir.

Ricâl-i Sühreverdî'ler münevver

Olup râh-ı hidâyetde mutahher²⁴⁶²

3.11.5. Çi tiyye

“Muînüddin Hasan Çi tî (ö.633/1236) tarafından kurulmu tur. Muînüddin Çi tî, Sicistan'da do du. Muînüddin, Buhara ve Semerkand medreselerinde okuduktan sonra Belh, Ba dat gibi ehirlere dola tı. Oralarda devrin tanınmı eyhleri Abdülkâdir Geylânî, Ebu'n-Necib Sühreverdî ve Necmeddin Kübrâ ile görü tü. Bir süre Ke fu'l-mahcûb müellifi Hucvi-rî'nin türbesinde inzivâ hayatı ya adı. Ebû shak âmî'ye intisab ettikten sonra onun ya adı ı Çi t köyüne yerle ti. Uzun yıllar Çi t'te kaldıktan sonra Ecmer'de öldü. Çi tiyye Hindistan bölgesinin ilk ve en yaygın tarîkatıdır. Hindistan ve Pakistan bölgesinin slâmla masında oldu u gibi, oradaki Müslümanların manevi hayatında mühim bir yeri vardır. Çi tiyye tarîkatı, cehrî ve hafî zikir, murakabe, çile ve semâ gibi özellikler ta ır. Çi tiyye'nin yazılı kaynakları sohbetler, mektûbat, tasavvufî eserler, menâkıbnâmelerden olu ur. Çi tîler, ki inin Allah'dan uzakla masına sebep olabilece i dü üncesiyle, özel mülkiyete pek önem vermezler, insana câzip gelebilecek

²⁴⁶¹ Yılmaz, age, s. 276-277.

²⁴⁶² s. 46, . Silsile-i erîf, b. 58.

maddi eylere ra bet göstermezlerdi. Bu yüzden ir adda u üç eye dikkat etmi lerdir: “deniz gibi cömertlik, güne gibi tatlılık, toprak gibi alçak gönüllülük.”

Çi tî tekkeleri misafirperverlikte ve gelip geçene hizmette pek ünlüydüler. Fikrî açıdan “vahdet-i vücud” dü üncesi önceleri pek açık ifade edilmemekle birlikte Mes’ud Bekk adlı Çi ti eyhi, tarîkatı bn Arabî ve Fahreddin Irakî’nin fikirleriyle tanı tırır tır.”²⁴⁶³

Lutfî Efendi, Çe tî tarikatına mensup olanları anlatırken, onların, Allah’ın emriyle hidâyeti bulduklarını söylemi tir. Allah(cc) onları hidâyet yoluna sevk etmi ve Çe tî tarîkatına sâlik olmalarını nasip etmi tir.

Tarîk-ı Çe tî’de sâlik olanlar

Bi-emrillah hidâyeti bulanlar²⁴⁶⁴

3.11.6. Nak bendiyye tarîkatı

“Muhammed Bahâuddin Nak bend Buhârî(ö.791/1389) tarafından kurulmu tur. Bahâuddin Buhârî çocuklu undan itibaren tasavvuf muhitinde büyüdü. Babası “Hâcegân” yolunun ulularından Hâce Muhammed Baba Semmâsî (ö.740/1339)’nin müridiydi. Semmâsî onun e itimini Emîr Külâl’e havâle etti. Bu yüzden Bahâeddin’in sohbet ve ir ad eyhi Emir Külâl, üveysî mür idi ise, Abdülhâlık Gucdüvânî (ö.595/1199)’dir. Gucdüvânî, Bahâeddin Nak bend’den yıllar önce ölmü olmasına ra men, aralarında me reb benzerli i sebebiyle, üveysî bir yakınlık olu mu tur. Abdülhâlık Gucdüvânî de, âh-ı Nak bend de, hafî zikri cehrî zikre tercih etmi lerdir. Bahâeddin Nak bend’in Yesevi eyhlerinden Kâsım eyh ve Halil Atâ’ya da intisâbı vardır. Nak bendili in onbir esası Abdülhalık Gucdüvânî tarafından tanzim edilmis tir. Bu esaslar unlardır:

1- Vukûf-i zamânî: Her an ve her halin muhasebesini yapmak. Huzurda geçirdi i ânına ve haline ükretmek, gafletle tüketti i zamanından tevbekâr olmak. Sâlik

²⁴⁶³ Yılmaz, age, s. 278-279.

²⁴⁶⁴ s. 46, . Silsile-i erîf, b. 50.

zamanın de erini bilmeli, alıp verdi i her nefese dikkat etmeli, nefes alırken de verirken de uyanık olmalı, murakabeyi korumalıdır.

2-Vukûf-i adedî: Zikir sırasında sayıya riayet etmek; akli da ınıklıktan koruyup bir yerde toplamak; dikkati teksif etmek. Zikirde sayıya dikkatin önemi olmakla birlikte, aslolan kemmiyet de il keyfiyettir. Ledün ilminin ilk mertebesi sayılan vukûf-i adedî, kalbdeki havâtırın önlenmesini sa lar.

3- Vukûf-i kalbî: ki türlü olur: a)Zikreden her an Allah'ı bilmesi, kalbte Allah'dan gayri hiçbir eye yer vermemesi. B) Zikreden zikir sırasında kalbine yönelmesi.

4- Hû der-dem: Alınan her nefeste huzuru korumak, Allah'tan gafil olarak tek nefes bile almamak. Çünkü nefesleri gafletsiz almak, kalbi huzurla doldurur. Nak bendîlikte terakkinin temeli nefes üzerindedir. Nefes alı ve veri inde ve iki nefes arasında gafletten uzak kalmak, Allah'ın "Hayy" isminin tecellisi sayılır. Nefesini koruyan kimse, mazi endi esinden ve istikbal tela undan kurtularak "ibnü'l-vakt" olur.

5- Nazar ber-kadem: Bakı ları ayak ucuna mıhlamak. Bakı ını ayak ucunda toplayan kimse hem harama bakmaktan, hem de havâtıra dü mekten kurtulur; çünkü kalbe gelen perde, genellikle çevre ile lüzumsuz ilgilenmekten olur. Gözün gördükleri kalbi me gul eder. Aya a bakmakta tevâzû vardır, edeb vardır, haddini bilmek vardır.

6- Sefer der-vatan: Halktan Hakk'a sefer. Sâlikin kötü ahlâk ve be eri sıfatlardan sıyrılıp güzel ahlak ve meleki sıfatlara asli vatanına sefer etmesidir.

7-Halvet der-encümen: Celvette halvet, kalabalık içinde fakat yalnız; halk içinde Hakk ile beraber, diye tarif edilebilen bu esas, "el kârda, gönül yârda" demektir. Bunun gerçekte mesi için insanın zikre kendini tam anlamıyla vermesi gerekir ki, bu suretle ki i en kalabalık yerde bile Hakk'ın zikrinden ba ka bir ey duymasın, hiçbir ey onu zikrinden alıkoymasın.

8- Yâd-kerd: Dilin kalble beraber zikridir. Murakabe mertebesine ermi olan sâlikin tevhid zikrini dil ile yapması demektir. Kalb maddi unsurlarla ba lantılı oldu undan, bu unsurların paslanmasıyla kalb de paslanır. Zikir dille yapıldı unda, önce dilin, sonra kalbin pası silinmi olur. Böylece sâlik, murakabe halinden mü ahede mertebesine yükselir.

9- Bâz-ge t: Zikirde kendili inden hatıra geleni, iyi ve kötü fikri kovmak demektir. Bilhassa nefes tutularak yapılan “nefy-isbât” zikirinde nefesi salıverdikten sonra. “ilâhî ente maksûdi ve rızâke matlûbi(Allahım benim muradım Sensin, Senin rızandır, ba ka bir ey de il)” demektir.

10-Nigâh-da t: Muhafaza demektir. Hakk’ın tecelligâhı olan kalb evine, O’nun yüce zâtına yabancı eylerin, uygunsuz hâtıraların girmesini önlemektir.

11- Yâd-da t: Nigâh dâ tı, derinli ine anlamak diye tarif edilebilecek bu kavram, dil ile söylemeden Allah’a dönü halini muhafaza etmektir. Zikirde mübala a ederek huzur haline ermek ve ühûd makamına varmaktır.

âh-ı Nak bend, Hanefî mezhebinde bir sûfi idi. Tarikatında en önemli konu, sohbet ve rabıta idi. Anadolu’ya Nak ili i getiren ilk eyh Simavlı Molla Abdullah lâhî (ö. 896/ 1491) ‘dir. mâm-ı Rabbânî (ö.1034/1624) ile tarîkat, Hind diyarında yayılma imkanı buldu. mâm-ı Rabbânî’ye kadar olan Nak î eyhlerindeki bn Arabî sevgisi ve vahdet-i vücud anlayı ı, mâm-ı Rabbânî ile “vahdet-i ühûd”a dönü tü. Abdullah Dehlevî ve onun halîfesi Mevlânâ Hâlid Ba dâdî(ö. 1242/1826) ile tarikat XIX. Yüzyılda slâm dünyasının en yaygın tarîkatı oldu. Özellikle yeniçeri oca ının kaldırılması ve Bektâ î tekkelerinin kapatılması sırasında, Bekta î dergahlarına Nak î-Hâlidî eyhlerin tayin edilmesi devlet ricaliyle sultanların da bu tarîkata ilgi duyması Halidîli in önemini artırdı. Nak bendîlikte tarîkat âyinine “Hatm-i hâcegân” denilir ve gizlili e riayetle icra edilir. Hatm-i hâcegâna tarîkattan olmayan yabancılar alınmaz. Tarîkat, “hafî zikri” iltizam eder ve silsile itibariyle Hz. Ebû Bekir’e ula an “Sıddıkî” bir yoldur.”²⁴⁶⁵

Nak bendiyye tarîkatı bu çalı ma açısından özel önem arz etmektedir. Zira, Lutfî Efendi, hem Nak î hem de Kâdirî icâzetine sahip olmakla birlikte u an devam eden kol Nak bendiyye koludur. Konuyla ilgili ilk örnekte, Nak bendiyyenin ileri gelenlerinin mukaddes oldu u ifade edilerek, veliler için kullanılan bir ifade olan “kaddesallahu sırruhu” ifadesinin anlamı verilmi tir. Allah sırrlarını en kutlu eylesin anlamına gelen bu ifade, “ide esrârlarını Allah akdes” olarak kullanılmı tır.

²⁴⁶⁵ Yılmaz, age, s. 289-295.

Sâdât-ı Nak ibendî'ler mukaddes
de esrârlarını Allah akdes²⁴⁶⁶

Di er örnekte ise, Nak bendîlerin himmetine de inilmi tir. Dörtlükte, önce Abdülkadir Geylânî'ye i aret edilerek, onun devletinin, Nak bendîlerin himmetinin, Mevlânâ'nın ise saltanatının âlî oldu u ifade edilerek bu yolların yolcularının zikir halkalarında pervâne misali döndükleri tasvir edilmi tir.

Abdülkâdir'in devleti
Nak ibendî'ler himmeti
Mollâ-yı Rûm saltanatı
Sâlikler pervâne döner²⁴⁶⁷

²⁴⁶⁶ s. 46, . Silsile-i erîf, b. 56.

²⁴⁶⁷ s. 261, . 237, k. 4.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. HÂCE MUHAMMED LUTFÎ EFENDİ'NİN İRİLERİNDE GEÇEN TİPLER VE SAHS YETLERİ

4.1. Edebiyatta kullanılan bazı tipler

Edebi metinlerde kullanılan çeşitli tipler bulunmaktadır ki sair bunları genelde edebi geleneğe uygun şekilde, zaman zaman kendi dünya görüşünden de ilaveler yaparak yeniden canlandırmaktadır. Lutfî Efendinin irilerinde de bu tiplerden bazılarının yer verilmekte bazı tipler genel edebi temayüle ters orantılı olarak da ele alınmaktadır. Onun irilerinde vaiz, müfti ve zahid tiplerine yer verilmekte bunlardan zahid ve vaiz tipleri hem olumlu hem de olumsuz şekilde, müfti ise belirgin olarak olumsuz şekilde verilmiştir (Cebrailin müfti olarak anılması hariç). Bu tiplerle ilgili olumlu örnekler bu bölümün içerisinde açılan başlıklarda incelenmiştir. Olumsuz ifadeler ise bu başlık altında değerlendirilecektir.

Sair kendisinin eleştirdiği meclisinde ilâhî akları içerken müftinin daha o zamandan arabın sarhoşluğunu inkar ettiğini anlatmakta ve müftiyi bu konuda yargılamaktadır. Ona göre bu iride ele aldığı üç tip de ilâhî aklı tatmamış, imanları da ibadetleri de kalplerine inmeyip dilde ve şekilde kalmış tiplerdir.

Biz bezm-i elest nû edicek bâde-i nâbî

Müftî o zemân münkir idi sekr-i erâbî²⁴⁶⁸

Vâizin anlatıldığı beyitte, elest camının hidayet nûru ile elden ele devretmekte olduğu, fakat ondan nasipsiz olan vâizin sadece madde ile meşgul olduğu ve kebabın zevkini gözlediği aktarılmaktadır. Vâizin kebabın zevkini gözlemesinden kasıt, onun masivâyâ meyiletmesi ve manevî lütufların ortasında olmasına rağmen her şeyin zahirine bakmasından dolayı hikmetleri kavrayıp ilâhî aklına ulaşamaması olarak yorumlanabilir.

Mînâ-yı elest nûr-i hidâyet ile devrân

²⁴⁶⁸ s. 514, . 607, b. 1.

Etdikçe vâiz gözler idi zevk-ı kebâbı²⁴⁶⁹

air, ledün ilminin insanın kendisini bilmesi mektebinde okundu unu ve gönül metnine bakan her insanın bunu okuyabilece ini ifade etmektedir.

Mekteb-i arefde okunur ilm-i ledünnî

Metn-i dile bak sen de okursun bu kitâbı²⁴⁷⁰

Sıradaki beyitte ise zâhid tipine seslenilmekte ve kuru dil ile dostluk revâ mıdır denilerek, dü ünçe somut bir örnekle açıklanmaktadır. aire göre le yiyen akbaba tabiatlının gülsuyunu istememesi gibi kuru dil ile dostluk da olmamaktadır. Dolayısıyla sözde kalan, prati e yansımayan dostluk ve a k söylemlerinin de hiç bir anlamı ve inandırıcılı mın olmadığı ifade edilmek istenmiştir.

Zâhidâ kuru dil ile ülfet ne revâdır

Kerkes tabîat lâ e-hâr ister mi gülâbı²⁴⁷¹

Son beyitte ise, meyhâneye varılıp sarho ların görülmesi tavsiye edilmiş ve onların her birinin gönüllerindeki kitabın aref metnini erhettikleri anlatılmıştır. Mestlerin örnek olarak alınmasının nedeni onların içiyle dı mının bir olması ve yapmacık hareketlerinin olmamasıdır. lâhî a kın mestleri de aynı ekildedir, onların da insanlardan çekinmesi veya onlar iyi desinler diye bir i i yapmaları söz konusu değildir, etraflarına kayıtsız olmaları bakımından her iki grubun aralarında ilgi kurulmuştur.

Meyhâneye var Lutfiyâ sermestleri bir gör

ürrah-ı aref her biri gönlünde kitâbı²⁴⁷²

²⁴⁶⁹ s. 514, . 607, b. 2.

²⁴⁷⁰ s. 514, . 607, b. 3.

²⁴⁷¹ s. 514, . 607, b. 4.

²⁴⁷² s. 514, . 607, b. 5.

4.2. Eserde Geçen Mutasavvıf ahsiyetler

Eserde tarikatın silsilesiyle ilgili iki ayrı iir geçmektedir. Bu iirlerde geçen ahısların bir ço u bu ba lık altında verilecektir. ahısların isminin geçti i iirlerdeki mısralar örnek olarak verilip kısaca açıklanacaktır. Bu ba lık altında ele alınacak olan mutasavvıf ahsiyetlerin bazılarının do um ve vefat tarihlerinde tereddütler olması dolayısıyla inceleme sırası olarak isimlerinin ba harfleri esas alınmıştır.

4.2.1. Abdullâh-ı Hekârî

“Anadolu’da yeti en büyük velilerden olup, emdinli tarafında dünyaya gelmi tir. smi Abdullah’tır. Seyyid Abdülkadir’in onuncu torunudur. Seyyid Tâhâ Hakkârî’nin de amcasıdır. Lakabı Sirâcüddin ve Menbâü’l-hilm’dir. Abdullah Hakkârî, Mevlânâ Hâlid-i Ba dâdî’nin medrese arkada ıdır. Mevlânâ Hâlid Hazretlerinden icazet almı ve görevle emdinli’ye gönderilmi tir. Ömrünü ilim tahsil etmeye, slamiyeti ö renme ve ö retmeye vakfetmi olan Seyyid Abdullah, Hakkârî M. 1813’de emdinli’nin Nehrî kasabasında vefat etmi ve buraya defnedilmi tir.”²⁴⁷³

Abdullâh-ı Hekârî’nin ismi silsileyi ihtiva eden iki iirde de geçmektedir. Bunlardan birincisinde, onun devletinin cemâlin seyrine eri ti i ifade edilmi tir.

O Abdullâh-ı Hekârî nevâle

Eri di devlet-i seyr-i cemâle²⁴⁷⁴

kinci örnekte ise, onun tarikatın yolunca ve yordamınca hareket eden onun kurallarına uyan bir mür id oldu u ifade edilmi tir.

emsüddin mazhar-ı Habîbullahdır

Seyyid Abdullah ki Dehlevî âhdır

Mevlânâ Hâlid ki bu dinde mâhdır

²⁴⁷³ Kutlu, age, s. 54.

²⁴⁷⁴ s. 45, . Silsile-i erîf, b. 43.

Seyyid Hekârî'yle erkân iledir²⁴⁷⁵

4.2.2. Abdülbâkî

“M. 1872 tarihinde Bitlis'te dünyaya gelmi tir. Pîr Muhammed Küfrevî'nin o ludur. yi bir e itim görmü ve Bitlis'te Küfrevî dergâhında kemâle ermi tir. Belli bir süre dergâhta kalan Abdülbâkî Efendi daha sonra stanbul'a gitmi ve ir ad vazifesini orada deruhte etmi tir. II. Abdülhamid Han'da onun oldu u dergâha sık sık gelmi tir. Abdülbâkî Efendi 1943 yılında stanbul'da vefat etmi tir. Bitlis'te babasının türbesinde medfundur.”²⁴⁷⁶

Abdülbâkî Efendi'den bahsedilen ilk mısralarda, onun Pîr Küfrevî'nin di er o lu oldu u söylenmi ve eyhlik tahtına onun sultan oldu u ifade edilmi tir.

Di er ferzendi Abdülbâkî cânân

Re âdet tahtına oldu o sultân²⁴⁷⁷

Abdülbâkî Efendi'den bahsedilen di er örnekte ise, ona, ma'na meyinin kadehi, gönül ehli, görünen ve görünmeyen âlemde güzel, irfan zarfı, gönül gözü açık ve ilim hikmet sahibi gibi özellikler atfedilmi tir.

Abdülbâkî câm-ı mey-i ma'nâdır

Ehl-i dildir zâhir bâtın ra'nâdır

Zarf-ı irfân gönül gözü bînâdır

lm ü hikmet dürr ü mercân iledir²⁴⁷⁸

²⁴⁷⁵ s. 147, . 84, k. 34.

²⁴⁷⁶ Kutlu, age, s. 54.

²⁴⁷⁷ s. 46, . Silsile-i erîf, b. 47.

²⁴⁷⁸ s. 148, . 84, k. 38.

Eserde, Abdülbâkî Efendi için yazılmış bir de mersiye bulunmaktadır. Mersiyede onun hem maddi hem de manevi özelliklerine dikkat çekilmektedir. Burada bunların her birinden birer örnek verilecektir. Bunlardan ilki daha çok onun maddi özellikleriyle ilgilidir. Beyitte, onun cemali güne ten daha güzel, olgunlu u da aydan daha güzeldi denilmektedir.

Güne den hûb-ter idi cemâli

Kamerden ezher idi her kemâli²⁴⁷⁹

İkinci örnek ise tamamen onun manevi özellikleriyle ilgilidir. Bu beyitte, onun ziyaretçileri Rahmâni koku alırlar, evi ise hidayet da ıtır denilmektedir.

Alırdı bûy-i Rahmân zâirânı

Hidâyet bah ıderdi â iyânı²⁴⁸⁰

4.2.3. Abdülbârî

Pîr Küfrevî Hazretleri'nin o ludur. Abdülbârî Efendi'nin isminin geçti i mısradaki onun hidâyet yıldızı oldu u ifade edilmiştir.

Abdülhâlık ise bâb-ı seâdet

Açıldı zâtına buldu ehâdet

Abdülbârî seyyid necm-i hidâyet

eyh Abdurrahmân cânân iledir²⁴⁸¹

²⁴⁷⁹ s. 661, . Mersiye, b. 4.

²⁴⁸⁰ s. 662, . Mersiye, b. 8.

²⁴⁸¹ s. 148, . 84, k. 40.

4.2.4. Abdülhâdî âh

“*Muhammed Küfrevî Hazretleri'nin zevceleri Fatma Hanım'dan olan büyük o lu ve halifesidir. Hazret-i âh olarak tanınır. M. 1914 yılında vefat etmi tir. Bitlis'de babasının türbesinde medfundur.*”²⁴⁸²

eyh Abdülhâdî'nin isminin geçti i iirlerden alınan örneklerden ilkinde, onun Pîr Küfrevî'nin o lu oldu una vurgu yapılmakta ve onun mertebesi çok yüksek bir veli oldu u ifade edilmektedir.

Anın ferzendi Abdülhâdî âh'dır

Velâyet rütbesinde âlî-câhdır²⁴⁸³

Örneklerden ikincisinde, onun muhabbet denizi, â ıkların sultânı oldu u ve ilahi cemâle â ık oldu u için mâsivâyı terk etti i ifade edilmi , ayrıca, onun Rahmân'ın a kıyla O'na kavu ma arzusuyla dolu bir deniz misali oldu u ve bu a kın cezbesiyle kendinden geçti i belirtilmi tir. Dörtlük bütün olarak de erlendirildi inde ilahi a k temasının a ırlıklı oldu u ve eyh Abdülhâdî'nin Hakk'ın samimi bir â ı ı oldu unun vurgulandı ı söylenebilir.

Deryâ-yı muhabbet sultân-ı u ak

Târik-i mâsivâ cemâle mü tak

Meczûb-i lâhî bahr-i i tiyâk

Abdülhâdî a k-ı Rahmân iledir²⁴⁸⁴

4.2.5. Abdülhâlık

Pîr Küfrevî Hazretleri'nin o ludur. Abdülhâlık Efendi'nin isminin geçti i mısralarda, ona saadet kapısının açılarak ehâdeti buldu u anlatılarak, onun ehid oldu u belirtilmi tir.

Abdülhâlık ise bâb-ı seâdet

²⁴⁸² Kutlu, age, s. 54.

²⁴⁸³ s. 46, . Silsile-i erîf, b. 46.

²⁴⁸⁴ s. 147, . 84, k. 37.

Açıldı zâtına buldu ehâdet
 Abdülbârî seyyid necm-i hidâyet
 eyh Abdurrahmân cânân iledir²⁴⁸⁵

4.2.6. Alâaddîn-i Attâr Muhammed

“ *smi Muhammed b. Muhammed el-Buhârî’dir. Lâkabı Alâüddin’dir. Bahâüddin Nak bend’in vefatı üzerine bütüün müridân Alâüddin Hazretlerine biât etmi lerdir. Buhara’da on yıl ir ad faaliyetlerinde bulunduktan sonra 28 ubat 1400’de hastalanmı ve on sekiz gün sonra vefat etmi tir.*”²⁴⁸⁶ Alâaddîn-i Attâr ismi, eserde iki yerde geçmektedir. Bunlardan birincisinde, onu Hz. Peygamber’in nûrunun ku attı ı söylenmektedir.

Alâaddîn-i Attâr Muhammed
 Anı gark eyledi envâr-ı Ahmed²⁴⁸⁷

Di er örnekte ise, onun irfan hazinesi oldu u ifade edilmektedir. O irfan nûruyla aydınlanmakta ve etrafını da bu nurla aydınlatmakta insanlara hidayet yolunda kılavuzluk yapmaktadır.

Alâüddin Attar kenz-i me’ârif
 Cem’ oldu Çerhî’de ilm-i avârif
 Üstâd-ı kül sırr-ı e yâda ârif
 Pîr-i Ahrâr dâim seyrân iledir²⁴⁸⁸

²⁴⁸⁵ s. 148, . 84, k. 40.

²⁴⁸⁶ Kutlu, age, s. 53.

²⁴⁸⁷ s. 44, . Silsile-i erîf, b. 29.

²⁴⁸⁸ s. 146, . 84, k. 29.

4.2.7. Aliyy-i Râmitenî

“Buhâra’ya 15 km. mesafede olan Râmiten kasabasında dünyaya gelmi tir. Lakabı “Hâce Azizân”dır. Vefât edece inde yerine küçük o lu, Hâce Muhammed’i bırakarak M. 1328’de Harzem ehrinde vefât etmi tir.”²⁴⁸⁹ Aliyy-i Râmitenî ise isminin geçti i beyitte, pirlerin pîri olarak vasıflandırılmı ve onun “Azîzân” diye öhret bulup anıldı ı ifade edilmı tir.

Aliyy-i Râmitenî pîr-i pîrân

Anın öhreti âlemde “Azîzân”²⁴⁹⁰

4.2.8. Ârif-i Rivgerevî

“Hâce Abdülhâlık Guçdevânî’nin en büyük halîfesidir. 1067 tarihinde Buhâra yakınlarındaki Rivger kasabasında dünyaya gelmi tir. Vefatına kadar Abdülhâlık Guçdevânî’nin hizmetinden ayrılmamı tur. O’nun vefatından sonra yerine geçip uzun yıllar ir ad ve talebe yeti tirmekle me gul olmu tur. Uzun ömürlü olan Ârif-i Rivgerevî M. 1315 tarihinde Rivger kasabasında vefat etmi tir.”²⁴⁹¹

Ârif-i Rivgerevî’nin isminin geçti i ilk örnekte, onun irfan nûru ve eyhlik kubbesinin yeni ayı oldu u söylenmi tir. O, irfan nuruyla parlayan yeni aydır ki, ı ik kayna ı Hz. Peygamber’dir, ondan aldı ı feyzle eyhlik kubbesinde parlar ve dervi lerine hidayet yolunu gösterir.

Nûr-i irfân Ârif-i Rivgerevî

Re âdet kubbesinin mâh-ı nevi²⁴⁹²

ahısla ilgili ikinci örnekte ise, Ârif Rivgerevî’nin tarîkatın rüknü oldu u, onun mertebesinin kâmil insanların ula tı ı ı mertebe oldu u ifade edilmektedir.

²⁴⁸⁹ Kutlu, age, s. 52.

²⁴⁹⁰ s. 44, . Silsile-i erîf, b. 19

²⁴⁹¹ Kutlu, age, s.52.

²⁴⁹² s. 44, . Silsile-i erîf, b. 17.

Ârif Rivgervî rûkn-i tarîkat
 Hâce Mahmûd ise mihr-i ma'rifet
 Hâce Ali âyîne-i hidâyet
 Bu merâtib kâmil insân iledir²⁴⁹³

4.2.9. Bayezid-i Bistâmi

“ smi Tayfur b. Îsâ b. Âdem b. Sürû ân'dır. M. 777'de ran'ın Horasan eyâletinde bulunan Bistam kasabasında dünyaya gelmi tir. Otuz yıl am ve etrafında dola arak riyâzetle me gul olmu , yüze yakın veli ile görü mü tür. Tasavvufta üstadı Ebû Ali es-Sindî'dir.”²⁴⁹⁴ “Hanefî mezhebindedir. Bâyezid “vahdet-i vücûd” akîdesinin öncüsü olarak bilinir. atahât kabîlinden birtakım sözler söyledi i, bu sebepten de zamanında çok tenkide u radı ı söylenir. Bâyezid'e göre Hakk'a vuslat fenâ ile gerçekleşir. Bistâmî'ye farz ve sünnetin ne oldu u soruldu unda o: sünnetin dünyâyı terk, farzın da Allah ile sohbet etmek oldu unu söyledikten sonra, unları ilave etmi tir: “sünnet Peygamberin hayatını rehber itihaz etmektir ki o, dünyaya hiç iltifat etmemi tir. Kitab(Kur'ân-ı Kerîm) ile me gul olmak ise, insanı Mevla'sıyla sohbet durumuna getirir. Kim farz ve sünnete uygun hareket ederse kemale ermi olur. Bâyezid'in M. 874 tarihinde, bazı kaynaklarda ise, M. 848-49 tarihinde vefat etti i kaydedilmi tir.”²⁴⁹⁵

İlk örnekte Bayezid, Cüneyd ile birlikte kullanılmı ve dönemin manevi önderine i aret edilmi tir. Zamanın Bayezid'i veya anı yüce Cüneyd kim olursa olsun dönemin âhı sen ona ba lanmadıktan sonra bir anlam ifade etmez denilmektedir. Yüzü yere koyup teslimiyet ve tevazu içerisinde ona ba lanmak gerektir, bu Bayezid olmu Cüneyd olmu fark etmez denilmektedir.

Ya Bâyezîd-i zemân yâhut Cüneyd-i âlî- ân

Yüz yere koymak gerektir âh-ı devrândan garaz²⁴⁹⁶

²⁴⁹³ s. 146, . 84, k. 22.

²⁴⁹⁴ Kutlu, age, s. 51.

²⁴⁹⁵ Eraydın, age, s.73-74.

²⁴⁹⁶ s. 309, . 307, b. 4.

kinici örnekte ise, Bistâm'ın pîri olan Bayezid, âriflerin sultanıdır denilerek, Allah'ın onun manevi derecesini tamamladı ı ifade edilmektedir. Bayezid Bistâmî'nin irfân konusunda derecesinin yüceli i belirtilmektedir.

Ârifler sultânıdır pîr-i Bistâm
Derecâtını Allah itdi itmâm²⁴⁹⁷

Bâyezid Bistâmî, Ebâ Yezid olarak da anılır. Örnek dörtlükte, Bâyezid, âriflerin sultanı olarak vasıflandırılmış , insanlar arasında ânı artırılmış tır ve Mevlâ'nın huzurunda makbul kullardandır denilmekte, onun irfan sahibi oldu unun çok önceden belli oldu u anlatılmaktadır.

Sultânu'l-ârifîn Ebâ Yezîd'dir
Meyân-ı ricâlde ânı mezîddir
Huzûr-i Mevlâ'da makbûl abîddir
Ezel-i ezelden irfân iledir²⁴⁹⁸

4.2.10. Câfer-i Sadık

“Hz. Hüseyin’in torunu olan Muhammed Bâkır’ın o ludur. M.702’de Medine’de dünyaya gelmi tir. Do rulu una alem olarak kendisine “Sâdık” lakabı verilmi tir. mâm-ı A’zam’da Ca’fer-i Sâdık’ın ders halkasına girenlerdendir. Ca’fer-i Sâdık M. 765’de vefat ederek babasının kabri yanına defnedilmi tir.”²⁴⁹⁹

Câfer-i Sâdık, Lutfî Efendi'nin iirlerinde iki yerde geçmektedir. Bunlardan ilkinde, onun hidâyet üzere ve velâyet mertebesinde oldu u anlatılmakta, ayrıca güne in maddi ık kayna ık olması gibi, onun da etrafına manevi ık ve feyz kayna ık oldu u ifade edilerek manevi derecesine i aret edilmektedir.

²⁴⁹⁷ s. 43, . Silsile-i erîf, b. 11.

²⁴⁹⁸ s. 145, . 84, k. 18.

²⁴⁹⁹ Kutlu , age, s. 51.

mâm-ı Ca'fer-i Sâdık hidâyet
Güne gibi velâyetde nihâyet²⁵⁰⁰

Di er örnekte ise, onun hürmete layık, muhterem bir zat oldu u belirtilmekte ve kurtulu a erenlerden oldu u söylenmektedir.

Ca'fer-i Sâdık'sa zât-ı muhterem
Evliyâullahdan emân iledir²⁵⁰¹

4.2.11. Cesîm

Nesim Efendi'nin o ludur. sminin geçti i beyitte onun Nesîm Efendi'nin o lu oldu u belirtilmi tir.

Nesîm-i kurb-i akdesi Nesîm'dir
Nesîm'in per-i pervâz-ı Cesîm'dir²⁵⁰²

4.2.12. Cüneyd-i Ba dâdî

“Adı Cüneyd b. Muhammed Ebû'l-Kâsım el-Cezzâz'dır. Sûflerin seyyidi ve imamı olarak bilinir. Ba dat'ta dünyaya gelmi tir. âfî mezhebine mensuptur. 279/908 tarihinde vefat etmi tir. Cüneyd'e göre Cenâb-ı Hak'tan gaflet, cehennem ate ine girmekten daha kötüdür. Ona göre ârif, muhatabı sustu u halde onun husûsiyyetini anlayabilen kimsedir. Cüneyd bir konu masında, tasavvufa laf olsun diye de il, bilakis dünyayı terk etmek, aç kalarak nefsi öldürmek, alı ilan ve nefse ho gelen eyleri bırakmak için girdi ini söyler. Ona göre tasavvuf sulh ile de il cenk ile hâsıl olur. Ona göre Resûlullah'ın sünnetine âit olan yollardan ba ka, bütün yollar halka kapalıdır; yani o yolların hiçbirini insanları Hakk'a götürmez. Ömrünü Hak zikriyle geçiren bir kimse, bir an için ondan yüz çevirse, kaybı o güne kadar olan kazancından daha çoktur.

²⁵⁰⁰ s. 43, . Silsile-i erîf, b. 10.

²⁵⁰¹ s. 145, . 84, k. 16.

²⁵⁰² s. 625, . Bitlis Ziyareti, b. 3.

Cüneyd tasavvuf yoluna sa elde Kur'ân, sol elde sünnet oldu u halde girilece ini; üphe çukurlarına dü memek ve bid'at karanlıklarında kaybolmamak için bu iki me 'alenin ı ı na ihtiyaç oldu unu hatırlatır."²⁵⁰³

Cüneyd-i Ba dâdî ise, incelemelerde görüldü ü kadarıyla eserde bir yerde geçmektedir. Bu ise bir önceki ba lıkta da verilen beyittir. Bu beyitte, Cüneyd'le ilgili olarak onun ânının yüce oldu u ifade edilmektedir.

Ya Bâyezîd-i zemân yâhut Cüneyd-i âlî- ân

Yüz yere koymak gerekdir âh-ı devrândan garaz²⁵⁰⁴

4.2.13. Dervî Muhammed

"Kâdî Muhammed Zâhid'in halîfesidir. Hızır (as)'ın i areti üzerine Muhammed Zâhid'e intisab etmi tir. cazet aldıktan sonra Semerkand'da insanları ir ad ile me gul olmu tur. Talebelerini yeti tirme ve olgunla tırmada harikulade bir meleke ve kutsal kudrete sahip olan Dervi Muhammed M. 1562 tarihinde vefat etmi tir. Kabri Bister'e ba lı Darferar isimli yerde olup, talebesi ve halifesi o lu Hâce Muhammed Emkinegî'dir."²⁵⁰⁵

Dervî Muhammed isminin geçti i ilk örnekte, onun sırlara a ina oldu u ve vücudundan Hz. Peygamber'in kokusunun geldi i ifade edilerek, onun son peygamberi ne denli sevdi i ve örnek aldı ı vurgulanmı tır.

Fütûhât sâhibi Dervî Muhammed

Vücûdundan gelürdi bûy-i Ahmed²⁵⁰⁶

²⁵⁰³ Eraydın, age, s. 77-78.

²⁵⁰⁴ s. 309, . 307, b. 4.

²⁵⁰⁵ Kutlu, age, s. 53.

²⁵⁰⁶ s. 45, . Silsile-i erîf, b. 33.

Di er örnekte ise, onun zikrinin Mevlâ oldu u, dolayısıyla maddeye ait her eyden kendisini soyutladı ı ifade edilmi tir. Zira dilini ve gönlünü Allah'a vakfeden Allah'ın zikriyle me gul olur ve masivayı görmez.

Dervî Muhammed'in zikri Mevlâ'dır

Mâsivâullahdan uryân iledir²⁵⁰⁷

4.2.14. Ebû Eyyûb Hemedânî

*“M. 1048 tarihinde Hemedan'da dünyaya gelmi tir. smi Yûsuf b. Ebû Ya'kub Hemedânî olup, künyesi Ebû Ya'kub'dur. mâm-ı Âzam'ın neslindedir. 18 ya nda iken Ba dat'a giderek Melânâ Ebû shak'tan fıkıh, hadis ve tefsir ilimlerini ö renmi tir. Tarîkat hırkasını Ebû Ali Fâremedî'den giymi tir. Abdülkâdir Geylânî'den de feyz almı tir. Bir müddet Ba dat'ta, daha sonra da Isfahan'da tahsilini tamamlamı ve Ebû Ali Fâremedî'nin hizmetinde yüksek derecelere ula mı tır. Ba dat, Isfahan, Irak, Horasan, Semerkand ve Buhâra'da ulu pîrlerden feyz alıp, kendisi de vaaz ve nasihatlerle halka hizmette bulunmu olup M. 1140 tarihinde vefât etmi tir. Kabr-i erifi Merv'dedir.”*²⁵⁰⁸ sminin geçti i ilk örnekte, Ebû Eyyûb Hemedânî, hidâyet güne i ve irfan hazinesinin bekçisi olarak tanımlanmı tır. O etrafında bulunan gönülleri aydınlatmakta, gözlere basiret ı ı ı bırakmakta onların hidâyete ula masına Allah'ın izniyle vesile olmaktadır.

Ebû Eyyûb Hemedânî o sultân

Hidâyet mihridir hâzin-i irfân²⁵⁰⁹

İkinci örnekte ise, Lutfî Efendi, Hemedânî'yi cânının cânı olarak tanımlamı ve di er birlikte anıldı ı mutasavvıflar gibi onun da hayatının Mennân'ın zikriyle oldu unu ifade etmi tir.

²⁵⁰⁷ s. 147, . 84, k. 30.

²⁵⁰⁸ Kutlu, age, s. 52.

²⁵⁰⁹ s. 44, . Silsile-i erif, b. 15.

Merkez-i me'ârif Pîr-i Gürgânî
 Hâce Fâremedî zevkîn ummânî
 Nûr-i Hemedânî cânımın cânı
 Hayatları zikr-i Mennân iledir²⁵¹⁰

4.2.15. Ebu'l-Kasım Gürgânî

“Adı Ali, künyesi Ebu'l-Kâsım'dır. Tasavvufî terbiyesini daha ziyade eyh Hasan Harakânî'den alarak, bu zâttan icazetle, halifesi olarak göreve devam etmi tir. Silsilesi Seyyidü't-tâife Cüneyd-i Ba dâdîye eri ir. Ebu'l Kâsım Gürgânî hicretin 450. yılında vefat etmi tir.”²⁵¹¹ Efe Hazretleri'nin iirlerinde onun ismi, tarikat silsilesinin bulundu u iki iirde geçmektedir. Bunlardan birincisinde, Ebu'l Kâsım Gürgânî, tarîkatın güne i ve erâtın feyzi olarak vasıflandırılmı tır.

Ebu'l-Kâsım-ı Gürgânî tarîkat
 Güne idir füyûzât-ı erî'at²⁵¹²

Di er örnekte ise, Pîr-i Gürgânî, irfân merkezi olarak vasıflandırılmakta, birlikte anıldı ı mutasavvıfların ve onun hayatının Mennân'ın zikriyle oldu u ifade edilmektedir. Zira onlar Rahmân'ın “Hay” isminin zikriyle hayat bulup manevi canlılık kazanmaktadırlar denilmektedir.

Merkez-i me'ârif Pîr-i Gürgânî
 Hâce Fâremedî zevkîn ummânî
 Nûr-i Hemedânî Cânımın cânı
 Hayatları zikr-i Mennân iledir²⁵¹³

²⁵¹⁰ s. 145, . 84, k. 20.

²⁵¹¹ Kutlu, age, s. 51-52.

²⁵¹² s. 43, . Silsile-i erîf, b. 13.

²⁵¹³ s. 145, . 84, k. 20.

4.2.16. Gavs-i Geylânî

“Kâdiriyye tarîkatının kurucusudur. M. 1077’de Hazar Denizi’nin güneybatısındaki Geylan eyâlet merkezine ba lı Nefy köyünde dünyâya gelmi tir. Babası Ebû Salih Mûsâ’dır. eyh Abdülkâdir Hazretlerinin künyesi Ebû Muhammed’dir. Târîkat erbabı arasında imamların imamı ve erî’at ehli yanında da Mahbûb-i Sübhânî, Muhyiddin lâkablariyla me hurdur, kabr-i erifi Ba dat’ta Bâbü’l-ferec medresesi’ndedir. nsanlara do ru yolu gösteren te’lif eserleri pek çoktur. M. 1166’da Ba dat’ta vefât etmi tir.”²⁵¹⁴ Lutfî Efendi’nin iirlerinde Kâdiriyye tarîkatının kurucusu olan Abdülkadir Geylânî’nin isminin geçti i pek çok iir bulunmaktadır. Bunda Lutfî Efendi’nin Nak bendî tarîkatının yanında Kâdirî tarîkatının icazetine de sahip olmasının etkisinin büyük oldu u söylenebilir. Ayrıca onun, özel bir makam olan Gavsıyyet makamında görülmesi de bu durumun ba ka bir nedeni olarak gösterilebilir. Abdülkadir Geylânî ile ilgili verilen ilk örnekte, onun Gavs oldu u belirtilmi ve o saadet güne i ve inâyet ummanı olarak tarif edilmi tir.

Mukaddes Gavs-i Geylânî seâdet

Güne idir o ummân-ı inâyet²⁵¹⁵

Pîr-i Geylânî olarak, anıldı ı bir ba ka örnekte ise, onun için, eriat fele inde himmet kameri ve tarikatın nûru denilmekte, ayrıca Geylânî’nin Muhammedî bir ayna ve ma’rifet denizi oldu u ifade edilmektedir. O, gavsıyyete layık görülmü olan büyük bir üstaddir. Mir’ât-ı Muhammed olarak anılması da daha ziyade gavs olması ve Hz. Peygamber’in o dönemdeki temsilcisi olmasıyla ilgilidir denilebilir.

Pîr-i Geylânî’dir kamer-i himmet

Eflâk-i erî’at nûr-i tarîkat

Mir’ât-ı Muhammed bahr-i ma’rifet

Üstâd-ı kül rîh-i Rahmân iledir²⁵¹⁶

²⁵¹⁴ Kutlu, age, s. 52.

²⁵¹⁵ s. 44, . Silsile-i erif, b. 23.

²⁵¹⁶ s. 146, . 84, k. 25.

Lutfî Efendi'nin şiirlerinde Pîr-i Geylânî ile ilgili pek çok medih olduğu daha önce de ifade edilmiştir. Ona verilen önemi daha detaylı gösterebilmek için, bu konuda yazılan ve onun çeşitli özelliklerini saydıktan sonra, gavsîyyet makamına vurgu yapılan iki ayrı şiirden bazı örnekler alındı. Bunlardan birincisinde, Gavs-i Geylânî'nin, Allah'a yakın olanların arasında himmeti ve şânı yücedir, o evliyalar topluluğunun erefi yüksek olanlarından biridir denilmektedir.

Mukarrebler meyânında yücedir himmet ü şânı

Gürûh-i evliyânın ekremidir Gavs-i Geylânî²⁵¹⁷

O fazilet sahibi zat, muhabbet nuruyla parlar, o, mükemmel güzelliğin bir parçasıdır ve güzelliği ifade eden kavram olan cemâlin başında bulunan ve yüzü temsil eden harfi olan cim harfidir.

O zât-ı zü'l-fezâil berk urur nûr-i muhabbetle

Cemâl-i bâ-kemâlin bil cîmidir Gavs-i Geylânî²⁵¹⁸

Onun ruhaniyeti nebilerle görüldüğü onların sırlarını bilmektedir ve o tertemiz resûlün ismi olan Ahmed isminin mim harfidir. Mim harfi insan bedeninde bazı benzetilir ve yokluğu ve vahdeti temsil eder.

O rûhâniyyeti anın nebîler sırrına vâkıf

Ol ism-i pâk-i Ahmed'in mîmidir Gavs-i Geylânî²⁵¹⁹

Diğer şiirde ise, o, velilerin başı, şeyhlerin gönül alanı ve hidâyet güneşinin nûru olarak vasıflandırılmış ve yine gavs olmasına vurgu yapılmıştır.

²⁵¹⁷ s. 521, . 618, b. 2.

²⁵¹⁸ s. 522, . 618, b. 5.

²⁵¹⁹ s. 522, . 618, b. 6.

Velîlerin serdârıdır
 Me âyihin dildârıdır
 Mihr-i hüdü envârıdır
 Abdülkadir'dir gavsullah²⁵²⁰

Bu konuda alınan son örnekte ise, yüce Ar 'ın Geylânî'yi Hudâ seviyor diye nida etti i ve meleklerin ona canlarını feda etmek istedikleri anlatılmı tır.

Ar -ı berîn eyler nidâ
 Geylânî'yi sever Hudâ
 Melekler der cânlar fedâ
 Abdülkadir'dir gavsullah²⁵²¹

4.2.17. Gedâ-i eyh Huseyn

“Gedâ-i eyh Huseyn Efendi, Lutfî Efendi'nin babasıdır. Hasankale'de dünyaya gelmi tir. Babası Hâce Muhammed Efendi, annesi Fâtımâ Hanım'dır. iirlerinde “Gedât” mahlasını kullandı ı için “Hüseyin Gedât” olarak da tanınmaktadır. Hâce Hüseyin Efendi, Of'un inek köyünde Abbas Efendi'den, Erzurum'un Uncular köyünde Hacı Feyzullah Efendi'den, Amasya'da Seyyid Mîr Nigârî Hazretleri'nden ve son olarak da Bitlis'te Muhammed Küfrevî Hazretlerinden ilim ve feyz almı tır. Nur dede diye de anılmaktadır.”²⁵²²

Silsilenin sayıldı ı iirlerde Hüseyin Efendinin isminin geçti i mısralarda, onun dikkat çekecek kadar nurlu bir yüze sahip oldu u ve Hakk'a kavu masının ehâdet mertebesine ererek oldu u anlatılmı tır.

Gedâ-i eyh Huseyn ol nûr cemâle

²⁵²⁰ s. 498, . 582, k. 6.

²⁵²¹ s. 498, . 582, k. 7.

²⁵²² Kutlu, age, s. 15-30.

ehâdetle erüp Hakk'a visâle²⁵²³

Lutfî Efendi, babasını anlattı ı dörtlükte onun da herkes gibi Mevlâ'ya muhtac oldu unu ve ya lılıkta ehid olmanın iyinin iyisi oldu unu belirterek, yüce Allah'ın ,onu rahmete gark edece ini umdu unu, bu ümidin de Allah'ın merhametinin geni li ini bilmesinden kaynaklandı nı söylemektedir.

Hüseyn-i Gedâî muhtâc-ı Mevlâ

Pîrlikde ehâdet a'lâdan a'lâ

Rahmete gark ede Bârî Teâlâ

Ümîdimiz rahm-i Rahmân iledir²⁵²⁴

4.2.18. Hâce Ahmed-i Çe tî

“Çe tiyye Tarîkatı pîri, Seyyid Mu'înüddîn Hâce Hasan Senceriyy-i Çe tî'nin soyu, Hz. Hüseyin vasıtasıyla Peygamber Efendimize ula ır. Pîr Hazretleri M. 1142 yılında Horasan'da dünyaya gelmi , M. 1235'de vefat etmi tir. Kabr-i erifi Açmir'de olup halkın ziyaretgahıdır.”²⁵²⁵ Ahmed-i Çe tî ile ilgili örnekte, onun kıymetinin yüce oldu u ve onun kadrini Allah(cc)'ın yükseltti i ifade edilmektedir.

Hâce Ahmed-i Çe tî kadr-i vâlâ

Mu'allâ eyledi kadrin Teâlâ²⁵²⁶

4.2.19. Hâce Necmeddîn-i Kübrâ

“M. 1145 senesinde dünyaya gelmi tir. ran'lı mutasavvıfların en mühim ahsiyetlerindedir. Vecd geldi i zaman mübarek bakı ları her kime dokunsa o kimse velilik mertebesine eri irdi. eyh Ammâr-ı Yâser Hazretleri'nin emri üzerine Harzem'e gidip Kübreviyye tarîkatını kurmu ve ir ad ile me gul olmu tur. Harzem'de Mo ol

²⁵²³ s. 46, . Silsile-i erîf, b. 50.

²⁵²⁴ s. 148, . 84, k. 42.

²⁵²⁵ Kutlu, age, s. 53.

²⁵²⁶ s. 44, . Silsile-i erîf, b. 28.

istilas ı üzerine kafirlerle cihad etmi ve M. 1221 senesinde ehadet mertebesine ula mı tır."²⁵²⁷ Necmeddîn-i Kübrâ, görülebildi i kadarıyla eserde bir yerde geçmektedir. O, mukaddes olarak nitelenmekte ve vücudunun nûr zarfı, rûhunun ise, mübarek oldu u ifade edilmektedir. Onun vücudu da ruhu da mübarektir, zira o sava meydanlarında dü manla gö üs gö se çarpı mı ve ehid olmu tur.

Hâce Necmeddîn-i Kübrâ mukaddes

O zarf-ı nûr vücûdu rûh-i akdes²⁵²⁸

4.2.20. Hâce Ya'kûb-i Çerhiyyü'l-Hisâr

*"Hâce Alâüddin Attar'ın ulu ashabından faziletli halifelerinden ve seccâdesine oturanlardandır. smi Ya'kub b. Osman b. Mahmud'dur. Zâhiri ilimde yeti tikten sonra tasavvuf ilminde de önce Bahâüddin Nak bend, daha sonra da onun halifesi Alâüddin Attar Hazretlerinin sohbetinde yeti mi tir. Onun en ba ta gelen talebesi ve halifesi Ubeydullah Ahrâr'dır. M. 1447 tarihinde vefat etmi olan Ya'kub-i Çerhî'nin kabri erifi Halfeto köyündedir."*²⁵²⁹

Hâce Ya'kûb-i Çerhiyyü'l-Hisâr'ın ismi silsileyi ihtiva eden iirlerde geçmektedir. A a ıda verilen ilk örnekte, edebi san'atlardan da faydalanılarak, nûrun onu hisâr edip onu gizledi i anlatılmı tır. Hisar kelimesi onun isminin hem bir parçasıdır hem de ikinci kullanımda, ku atma, çevreleme anlamında kullanılmı tır.

Hâce Ya'kûb-i Çerhiyyü'l-Hisâr nûr

Hisâr edüp anı eyledi mestûr²⁵³⁰

kinici örnekte, Çerhî'de ilmin nezaketin ve irfanın toplandı ı belirtilerek onun manevi durumuna i aret edilmi tir.

²⁵²⁷ Kutlu, age, s. 52-53.

²⁵²⁸ s. 44, . Silsile-i erîf, b. 27.

²⁵²⁹ Kutlu, age, s. 53.

²⁵³⁰ s. 45, . Silsile-i erîf, b. 30.

Alâüddin Attar kenz-i me'ârif
 Cem' oldu Çerhî'de ilm-i avârif
 Üstâd-ı kül sırr-ı e yâda ârif
 Pîr-i Ahrâr dâim seyrân iledir²⁵³¹

4.2.21. Hâce-i Ahrâr

*“M.1403 senesinde Ta kent'te dünyaya gelmi tir. Tasavvuf ilmindeki hocası Ya'kub-i Çerhî Hazretleri olup, onun sohbetiyle kemâle ermi tir. Hz. sâ'nın ruhaniyetinden de istifade etmi tir. Ya'kub-i Çerhî Hazretleri'nin vefatından sonra yerine geçmi ve talebe yeti tirip halkı ir ad ile me gul olmu tur. M. 1493 tarihinde Rebiü'l-evvel ayının sonunda cumartesi günü Semerkand'ın Kemânkeran köyünde vefât etmi tir. Kabr-i erifi Semerkand'dadır.”*²⁵³²

Hâce-i Ahrâr, velilerin emiri, ebrarların sultanı ve hidâyet okyanusu olarak tanımlanmı tır.

Emîr-i Evliyâ Hâce-i Ahrâr
 O ummân-ı hüdâ sultân-ı ebrâr²⁵³³

4.2.22. Hallâc-ı Mansûr

*“ smi Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc el-Beyzâvî, künyesi Ebû'l-Mugîs'dir. 224/857 tarihinde ran'da Beyzâ ehrinde dünyâyâ geldi. Gençli inde Irak; Ba dad ve Vâsıt ehirlere gitti. Burada Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin iki yıl hizmetinde bulundu. Daha sonra Cüneyd Ba dâdî, Amr b. Osman el-Mekkî, Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî gibi me hur sûfîlerin sohbetlerinde bulunmak için Ba dad'a geldi. Hallâc bir ara Mekke'ye giderek, orada birkaç sene kaldı. Bu süre içinde nefsinin tezkiye hususunda çok çetin bir çile –perhiz- devresi geçirdi i rivayet edilir.”*²⁵³⁴

²⁵³¹ s. 146, . 84, k. 29.

²⁵³² Kutlu, age, s. 53.

²⁵³³ s. 45, . Silsile-i erîf, b. 31.

²⁵³⁴ Eraydın, age, s. 252.

Mansûr, Efe Hazretleri'nin iirlerinde, hem kelime anlamıyla hem de ahıs olarak sıkça kullanılan bir kelimedir. Kinayeli kullanıma uygun bir kelime olmasından dolayı kullanım imkanı ve kolaylığı da bulunmaktadır. ahıs olarak kullanıldığında Hallâc-ı Mansûr'a iaret edilmekte, kelime anlamıyla ise yardım olunmu, yardım görmü kimseler için kullanılmaktadır ki bu yardım genelde Allah'tan gelen bir yardımdır. Konuyla ilgili ilk örnekte Hallâc-ı Mansûr'un dâra çekilmesi olayına telmihte bulunmakta ve Mansûr gibi âlık ol ve dârdan kaçma denilerek, hakiki âıkların cânlarından ayrılmayı göze alıp, yârlarından ayrılmayacakları belirtilmektedir.

Mansur-asâ âlık ol kaçma bu dem sen dârdan

Cândan ayrılmak olur ayrılmak olmaz yârdan²⁵³⁵

Diğer örnekte ise, e ve çocukların dünyada bir imtihan vesilesi olduğunu anlatan ayete telmih yapılmakta, ve bunlardan geçilip, akı için dâra çekilen Mansûr'a nazar kılınması öütlenmektedir. Dünya hayatının geçici süsü ve e lencesi olan e ve çocuklar, lâhi cemâlin güzelliğine perde olabilir. Bunun önüne geçmek için bu yolda varını vermiş Mansûr gibilerden örnek alınması tavsiye edilmiştir. Onun hayatında bu konuda örnek davranış da bulunmaktadır. “*Hallâc-ı Mansûr'un, “Çoluk çocu uma sahip olun ben irk diyarına gidip halkı Allah'a çaıraca um” diyerek Hindistan'a kadar gitti i rivâyet edilir.*”²⁵³⁶ Dolayısıyla bu örnek ayete iaret etmesinin yanında onun hayatıyla ilgili bu olaya da telmihte bulunmaktadır denilebilir.

Evlâd ü iyâl perde çeker hüsn-i cemâle

Terk eyle vârın Mansûr-i ber-dâre nazar kıl²⁵³⁷

Bir diğer örnekte ise, Lutfî ay gibi güzel, âıklara ate olur, onun benlerinin her tanesi Mansûrları dâre çeker denilmekte ilahi a ka tutulan âıkların bu a kın ate iyle

²⁵³⁵ s. 400, . 443, b. 1.

²⁵³⁶ Eraydın, age, s. 252.

²⁵³⁷ s. 332, . 340, b. 3.

yandıklarını ve ilahi güzellikte vahdeti temsil eden benin her bir tanesinin a k ehidi Mansûr gibi, â ıkları dâra çekece i ifade edilmektedir.

Lutfî kamer-ve dilberân âte olur â ıklara

Mansûr'ların dâre çeker hallarının her dânesi²⁵³⁸

Mansûr ismi genelde a k kavramıyla birlikte kullanılmaktadır. Sıradaki örnekte de, e er yâre â iksan, elini dünyaya yönelmekten çek, muhabbet câmindan ilahi a k arabını iç ve Mansûr gibi dâre asıl denilmekte ve Hallâc'ın ya adıklarının Allah'a duydu u derin muhabbetten kaynaklandı ı anlatılmaktadır.

Elin çek meyl-i dünyadan e er â ık isen yâre

Muhabbet câmını nû et asıl Mansûr gibi dâre²⁵³⁹

Konuyla ilgili son örnekte ise, Lutfî, bize kurtulu evi Mansûr gibi, dârdır, Yârim derdi ile ne esiz gönlümü sevince bo ar denilmektedir. Dâr birçok insan için zahiren korkunç görünse de oraya gönüllü gidenlere ve a k ehidlerine ba lardan kurtulma ve hakiki sevgiliye do ru bir kanatlanı tır. Lutfî Efendi, bu durumun bilincinde oldu u için dârı kurtulu a giden bir yol olarak görmü ve bu görü ünü bu ekilde ifade etmi tir.

Lutfiyâ dâru'l-emân Mansûr-ve dârdır bize

âd eder yâr derdi ile dil-i nâ- âdım beni²⁵⁴⁰

4.2.23. Hazret-i Hâlid

“M. 1778 yılında, o zaman Türk topra ı olan Musul vilayetinin ehrizâr kasabasında dünyaya gelmi tir. Nesebi Hz. Osman'a ula ır. Abdullah Dehlevi'nin

²⁵³⁸ s. 598, . 720, b. 7.

²⁵³⁹ s. 509, . 600, bend 2.

²⁵⁴⁰ s. 533, . 633, b. 5.

mümtaz halifelerindendir. am'da Salihîye tekkesinde ir ad ile me gul iken 50 ya ında M. 1826 yılında vefat etmi ve tekkeye defnedilmi tir."²⁵⁴¹

Hazret-i Hâlid'le ilgili beyitte o, zamanın müceddidi, hidâyet güne i ve bitimsiz feyz kayna ı olarak vasıflandırılmı tır. nsanlar onun rehberli iyle, manevi parlaklı ıyla Allah'a giden yola eri ir ve onda ilerleyerek güzel menzillere varırlar.

Müceddid-i zemân Hazret-i Hâlid

Hidâyet güne idir feyz-i câvid²⁵⁴²

4.2.24. bn-i Arabî

" bnü'l-Arabî, 27 Ramazân 560-7 A ustos 1165 tarihinde spanya'daki Mürsiye ehrinde dünyaya geldi. bnü'l-Arabî ilk tahsiline biliyye ehrinde ba ladı. Uzun müddet burada kaldı. Henüz çocuk ya larında Ahmed bnü'l-Esîrî adında genç bir sûfî ile arkada lık etmesi onun tasavvuf yolunda attı ı ilk adımı te kil eder. bnü'l-Arabî 577/1182 senesinde me hur slam filozoflarından bnü'r-Rü d ile görü tü. bnü'l-Arabî'nin ünlü Arap filozofu ile yaptı ı mülakatı eserinde bizzat nakletmesi, felsefi bilgi ile tasavvufi bilgi arasındaki farkı belirtmek içindir. bnü'r-Rü d o sıralarda felsefe sahasında bir otorite sayılıyor ve gerçek bilginin akıl yoluyla elde edilebilece ini iddia ediyordu. bnü'l-Arabi ise 17 ya larında genç bir delikanlı olmasına ra men kendisinde meydana gelen fevkalâde haller sebebiyle, gerçek bilginin sadece aklımızdan gelmedi ine, böyle bir bilginin daha çok tasavvuf yoluyla (müka efe) elde edilebilece ine inanmı tı.

bnü'l-Arabi'ye göre hakiki mevcud Allah Teâlâ'dır. E yâ, mutlak vücûdun sûret ve çe itli görüntülerde tecellisinden ibarettir. Hilkat mutlak vücudun lâ-taayyün mertebesinden, taayyün mertebesine geçmesinden, di er bir deyi le, esma ve sıfatın uhûd sahasında tecellisinden ibarettir."²⁵⁴³

Lutfî Efendi'nin iirlerinde, bn-i Arabî'nin ismi bir yerde geçmektedir. Bu örnekte bn-i Arabî, Mevlânâ ile birlikte kullanılmı Mevlânâ'nın feyz nehri bir insan-ı

²⁵⁴¹ Kutlu, age, s. 54.

²⁵⁴² s. 45, . Silsile-i erîf, b. 42.

²⁵⁴³ Eraydın, age, 261, 286.

kâmil oldu u ve Mevlâ'nın a kî ile öne çıktı ı anlatılarak, onun bn-i Arabî ile aynı kulvarda oldu u vurgulanmı tır. kisi de lâh-i a kîtan bahsetmi ve felsefelerini ona göre olu turmu lardır. bn-i Arabî, vahdet-i vücud felsefesiyle tanınmakta ve yegâne varlı ın Allah oldu unu vurgulamaktadır.

Molla Celâleddin nehr-i füyûzât

Vâridât-ı kâmil sâhib-fütûhat

A k-ı Mevlâ ile olmu zuhûrât

bn-i Arabî ile meydân iledir²⁵⁴⁴

4.2.25. mâm-ı Rabbânî Fârûk-ı Ahmed

*“Hindistan’da yeti en me hur slâm alimi olup ismi Ahmed b. Abdü’l-Ehad b. Zeyne’l-Abidin’dir. M. 1563 senesinde Hindistan’ın Serhend ehrinde dünyaya gelmi tir. Hazret-i Ömer’in sulbünden oldu u için “Fârûkî” nesebiyle anılmı tır. mâm-ı Rabbânî Nak bendî tarikatında Hâce Muhammed Bâkibillah’ın halifelerindendir. M. 1624’de Serhend’de 63 ya unda vefat etmi tir.”*²⁵⁴⁵

mâm-ı Rabbânî ismi Lutfî Efendi’nin iirlerinden silsilenin verildi i iirlerde geçmektedir. Bunlardan ilkinde, onu Hz. Peygamber’in övdü ü ifade edilmektedir.

mâm-ı Rabbânî Fârûk-ı Ahmed

Senâ eyler ona Zât-ı Muhammed²⁵⁴⁶

Di er örnekte ise, mâm-ı Rabbânî’nin ma’rifetine i aret edilerek onun aref kitabı oldu u ve hocası Muhammed Bâkî Billâh ile bin eref buldu u ifade edilmi tir. Dörtlü ün devamında, ayrıca, her tarafın onun feyziyle doldu u ve Allah’ın lütfuna layık oldu u söylenmi tir.

²⁵⁴⁴ s. 146, . 84, k. 27.

²⁵⁴⁵ Kutlu, age, s. 53.

²⁵⁴⁶ s. 45, . Silsile-i erîf, b. 36.

mâm-ı Rabbânî kitâb-ı aref

Bâkî Muhammed'le buldu bin eref

Füyûzâtı ile doldu her taref

Kerem-i lâhî âyân iledir²⁵⁴⁷

4.2.26. Kâsım b. Muhammed

“640 tarihinde dünyaya gelmi tir. Hz. Ebû Bekr'in torunu olup tabiîn'in büyüklerindedir. Kâsım b. Muhammed, Selmân-ı Fârisî'nin sohbetlerinde yeti mi , mâm-ı Câfer-i Sâdık da feyzini bu yüce zâttan almı tir. Mekke ile Medine arasında Kudeyd denilen yerde 725 senesinde vefât etmi tir.”²⁵⁴⁸

Kâsım ibn-i Muhammed ismi, Lutfî Efendi'nin iirlerinde tarikat silsilesinin bulundu u iki iirde geçmektedir. Bunlardan ilkinde onun için, güzeldir denilmekte, di erinde ise, do ru sözlü, sözünün eri anlamına gelen siddîk ve cömert anlamına gelen ekrem kelimeleri birle tirilerek, onun sözünün eri ve cömert oldu u belirtilmektedir.

O Kâsım ibn-i Muhammed güzeldir²⁵⁴⁹

Muhammed Kâsım'dır siddîk-ı ekrem²⁵⁵⁰

4.2.27. Mahmûd Vehbî

Mahmûd Vehbi Efendi, Hâce Hüseyin Efendi'nin dördüncü o lu ve Lutfî Efendi'nin karde idir. 1945 yılında vefat etmi tir.

Vehbî Efendi'nin ismi eserde silsilenin oldu u iirlerde ve kendisine yazılmı bir mersiyede geçmektedir. Buraya alınan örnekler silsilenin oldu u iirlerden alınmı tir. İlk örnekte, onun Hudâ'nın merdi oldu u ve onun ilminin ve zahidli inin Allah vergisi oldu u söylenmektedir.

²⁵⁴⁷ s. 147, . 84, k. 32.

²⁵⁴⁸ Kutlu, age, s. 51.

²⁵⁴⁹ s. 43, . Silsile-i erîf, b. 9.

²⁵⁵⁰ s. 145, . 84, k. 16.

O Mahmûd Vehbî cân merd-i Hudâ'dır

Anın ilmi zühdi Hak'dan atâdır²⁵⁵¹

Di er örnekte ise, Vehbî Efendi'nin, erî'at yolunda gönülleri alan bir ehsüvâr oldu u, zühdü, takvası ve tevazûsuyla nam saldı ı ve hakikat ilimlerine sahip oldu u anlatılmı tır.

Hâce Mahmûd Vehbî dillere dildâr

Râh-i erî'atde oldur ehsüvâr

Zühd ü takvâ mahviyyetde nâm-dâr

Âlim-i hakîkat devrân iledir²⁵⁵²

4.2.28. Mevlânâ Muhammed

*“Hindistan’ın büyük velîlerindedir. M. 1639 senesinde Hindistan’ın Serhend ehrinde dünyaya gelmi tir. mâm-ı Rabbânî’nin torunudur. 1684 senesinde vefat etmi tir.”*²⁵⁵³

Mevlânâ Urvetü'l-Vüskâ Muhammed

Seyfüddîn Muhammed oldu müeyyed

Seyyîd Nûr Muhammed feyz-i müebbed

Cânı evliyânın cânân iledir²⁵⁵⁴

4.2.29. Mir-i Nigârî

²⁵⁵¹ s. 46, . Silsile-i erîf, b. 52.

²⁵⁵² s. 148, . 84, k. 44.

²⁵⁵³ Kutlu, age, s. 53.

²⁵⁵⁴ s. 147, . 84, k. 33.

“Seyyid Mîr Hamza Nigârî Hazretleri, Da ıstan’da Karaba ’a tâbi Perkü âd(Zengezur) Kasabasında 1220/1805’de bu âleme do du. Seyyid Emir Pa a ve Hayrünnisâ Hanım’ın o ludur. Mîr Hamza henüz altı aylıkken babası ehid edildi i için onbe ya ina kadar ciddi bir tahsil hayatı olmamı tır. Mîr Hamza Hazretleri, tahsil ve irfan hayatına devam ederek, bir mür id aramak üzere seyahate çıktı. Mevlânâ Halid-i Ba dâdî’nin öhretini i itip ona ula mak istedi. Mevlânâ Hâlid’in ebediyet yurduna göç etti i haberini alınca onun halifelerinden smâil irvânî’ye (ö.1270/1853) intisab etti. Sadrazam Mehmed Rü di Pa a’nın babası olan smâil irvânî’nin yanında hem hem zahiri hem de Bâtunî ilimleri tahsile muvaffak oldu. Aziz mür idi, eyh smâil Sirâceddin irvânî’nin ifadesiyle Seyyid Mîr Hamza Nigârî, varlı ını ilahi a k ile yok etmi mür idi a k olan bir ârifdir. Mür idinin emri ve izniyle Kutbu’l-Â ikîn Mevlânâ Celâleddin Rûmî (604/1207-672/1273)’nin türbesini ziyaret ederek, onun dergâhında bir erbain çıkardı. Buradan Mekke-i Mükerrreme’ye oradan da Medine-i Münevvere’ye giden Mîr Hamza Nigârî, Hz. Peygamber’in huzurunda, Ravzâ-i Mutahhara’da da bir erbain çıkardı. 1268’de (1851-1852) Erzurum’a geldi ve yakla ık üç yıl Bakırcı mahallesi Câmii’nin medresesinde kaldı. Sonra Amasya’ya yerle ti. 1275’de (1858/1859) tekrar Erzurum’a dönen Nigârî Hazretleri, 1283(1866/1867) yılına kadar sekiz yıl burada sohbetleriyle halkı ir âd etti. Hâce Hüseyin Efendi’nin Mîr Hamza Nigârî ile , Erzurum’da kaldı ı bu yıllarda görü mü olması muhtemeldir. Nigârî Hazretleri, Elazı ’da vefat etti. Cenazesi vasiyeti üzerine Amasya’ya defnedildi. Kabri, Amasya’da 1894 yılında in a edilen irvanlılar Câmii’nin içerisinde. Mîr Hamza Nigârî’nin Türkçe ve Farsça Dîvanı ile Nigar-nâme ve Fütûhât-ı Mekkiyye’ye Tavzihât isimli eserleri bulunmaktadır.”²⁵⁵⁵

Lutfî Efendi, Nigârî Hazretleri’ni medhetti i iirinde, onun kendisine babasından miras oldu unu ifade etmektedir. Gönül muhatap alınarak yazılan iirin ilk beytinde, gönül, sen gönüller alan güzelimi bir gör ve güne yüzlü sevgilimi görüp yerlere kapan denilmekte ve mür idin manevi âlemdeki görüntüsü tasvir edilmektedir.

Ey dil yine sen dilber-i dildârımı bir gör

Yerlere kapan hur îd-i dîdârımı bir gör²⁵⁵⁶

²⁵⁵⁵ Kutlu, age, s. 19-21.

²⁵⁵⁶ s. 210, . 166, b. 1.

Onun latîf yaradılı ından Güzel huylarından muhataplarının huylarına yansımalar olur, sen bu uyanık gönüllü Hak ârifini bir gör ki bu yansımalarından nasibini alıp, manevi güzelliklere a ina olasın.

Ol tab-‘ı latîfden eri ir tab’a letâfet

Ol ârif-i Hak dîde-i bîdârımı bir gör²⁵⁵⁷

Dinin mür idi Mîr Nigârî’ye muhabbet pederimden bana mirastır. Etrafına Muhammedî kokulu güller saçan bu kutlu mirası bir gör.

Ol mür id-i din Mir-i Nigârî’ye muhabbet

Mîrâs-ı pederim bana gül-bârımı bir gör²⁵⁵⁸

O kerem sahibi güzel, lâhî feyzin merkezidir, onun aya ının topra ına yüz sür ki do an nurları göresin. Onun saçtı ı lâhî feyzden gönlüne de bir eyler ula sın.

Merkez-i füyûzât-ı ilâhî o kerem-rû

Yüz sür hâkine matla-‘i envârımı bir gör²⁵⁵⁹

iirin son beytinde ise, Nigârî Hazretleri’nin, dergâhına gelen dü künlerin gönüllerini a kla diriltti i ifade edilerek muhatap ona yönlendirilmi ve ona do ru yürü ki onun yardımını göresin denilmi tir. Son beyitte, mansûr kelimesi hem kelime anlamı olan yardım etme hem de a k ehidi olan Hallâc-ı Mansûr’a i areten kullanılmı tır.

Dergâhına üftâdeleri eyledi ihyâ

Lutfiyâ yürü mansûr-i hünkârımı bir gör²⁵⁶⁰

²⁵⁵⁷ s. 210, . 166, b. 2.

²⁵⁵⁸ s. 210, . 166, b. 3.

²⁵⁵⁹ s. 210, . 166, b. 4.

²⁵⁶⁰ s. 211, . 166, b. 5.

4.2.30. Molla Celâleddîn

“6 Rebûlevvel 604’te (30 Eylül 1207) Horasan’ın Belh ehrinde dünyaya geldi. Mevlânâ, Mesnevî’nin giri inde adını Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Belhî diye kaydetmi tir. Lakabı Celâleddin’dir. “Efendimiz” anlamındaki “Mevlânâ” unvanı onu yüceltmek maksadıyla söylenmi tir. Sultan manasına gelen Farsça “hüdâvendigâr” unvanı da kendisine babası tarafından verilmi tir. Ayrıca do du u ehre nisbetle “Belhî” olarak anıldı ı gibi hayatını geçirdi i Anadolu’ya nisbetle “Rûmî, Mevlânâ-i Rûm, Mevlânâ-i Rûmî” ve müderrisli i sebebiyle “Molla Hünkâr, Mollâ-yı Rûm” gibi ünvanlarla da zikredilmektedir.

Mevlânâ kâmil mânada âlim, sûfî ve airlik özelliklerine sahip bir ahsiyettir. Çocuklu unda babasının yanında ba ladı ı ö renimini gitti i Halep ve am’da sürdürmü tür. İlk tasavvufî e itimini de yine babasından almı tir.

Mevlânâ’daki dinî-tasavvufî dü üncenin kayna ı Kur’an ve sünnettir. “Canım tenimde oldukça Kur’ân’ın kölesiyim ben. Seçilmi Muhammed’din yolunun topra ıyım...” beytiyle bunu dile getirmi , “pergel gibiyim; bir aya ımla eriat üstünde sa lamca durdu um halde öbür aya ımla yetmi iki milleti dola ıyorum” diyerek bir Müslüman olarak insanlı ı kucaklayabildi ini belirtmi tir²⁵⁶¹. Mevlânâ 1273 yılında vefat etmi tir. Mevlânâ’nın dinî ve tasavvufî görüşlerini anlatan birden fazla eseri olmakla birlikte onun eserlerinden en me huru “Mesnevî” isimli eseridir.

Mevlânâ eserleri ve kendisinden sonra o lu tarafından sistemli bir ekilde kurulan Mevlevilik tarikatıyla ça ları a ıp bu güne ula mı ve bu günün insanına da ilâhî a k ne vesini sunmaktadır. Lutfî Efendi, konuyla ilgili örnekte buna i aret etmekte ve Molla Celâleddin feyz nehridir, fütûhat sahibi ve kâmil insan Mevlânâ, Mevlâ’nın a kıyla öne çıkmı ve bn-i Arabî ile meydâna girmi tir. Bu son mısra ile Mevlânâ ile bn-i Arabî’nin kar ıla malarına telmihte bulunulmu tur²⁵⁶².

²⁵⁶¹ Re at Öngören, “Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî”, D A, c. 29, s. 441-447.

²⁵⁶² Mevlânâ’nın Arap dili ve edebiyatı, lugat, fıkıh, tefsir ve hadis gibi ilimler ba ta olmak üzere aklî ve naklî ilimlerden icazet aldı ını söyleyen Sipehsâlâr onun am’da Muhyiddin bnü’l-Arabî, Sa’deddîn-i Hammûye, Osmân-ı Rûmî, Evhadüddîn-i Kirmânî ve Sadreddin Konevî ile uzun müddet sohbet etti ini belirtir. Bkz. Öngören, agmd, s. 442.

Molla Celâleddîn nehr-i füyûzât
 Vâridât-ı kâmil sâhib-fütûhât
 A k-ı Mevlâ ile olmu zuhûrât
 bn-i Arabî ile meydân iledir²⁵⁶³

Beyitte, hidâyet arabının ma'nasının kadehidir Mevlânâ, hakikat kâ'besi olan bu zata hürmet vacib oldu denilmektedir. O Allah'ın izniyle asırlar boyu insanlara ilâhî a kın güzelliklerini sunmu ve sunmaya devam etmektedir. Nice insanlar onun sundu u hidâyet câmından kana kana içmi lerdir.

Mey-i ma'nâ-yı hidâyet câmıdır Mollâ-yı Rûm
 Kâ'betullâh-i hakikat vâcib oldu hürmeti²⁵⁶⁴

Lutfî Efendi, bir ba ka beyitte ise, Mevlânâ'nın me hur eseri Mesnevî'ye i aret ederek, ondan feyz aldı nı bundan dolayı da iirlerinin ilim ve hikmet içerdi ini ifade etmektedir. Mesnevi sohbeti cânlara nûr bah etmekte ve iman feyzi olmaktadır.

Metn-i ilm-i hikmet olmu dur bu e 'âr aç gözün
 Nûr-i cân feyz-i îmândır Mesnevî'nin sohbeti²⁵⁶⁵

4.2.31. Muhammed Bâkır

“Muhammed Bâkır, snâa eriyye'nin be inci ve smâiliyye'nin dördüncü imamıdır. 3 Safer veya 1 Receb 57 (16 Aralık 676 veya 10 Mayıs 677) tarihinde yahut bundan bir yıl önce Medine'de do du. Babası Kerbelâ Vak'ası'ndan sa kurtulan Ali b. Hüseyin Zeynelâbidin, annesi Fâtıma bint Hasan'dır. Baba tarafından Hz. Hüseyin'in, anne tarafından Hz. Hasan'ın torunudur. Muhammed Bâkır, Nesâî'ye göre Medine'deki ilk fıkıh âlimlerinden biridir. Sünni hadis kaynaklarında az sayıda rivayetlerine yer

²⁵⁶³ s. 146, . 84, k. 27.

²⁵⁶⁴ s. 535, . 637, b. 5.

²⁵⁶⁵ s. 535, . 637, b. 3.

verilen Bâkır'dan gelen hadisler daha çok sûfî çevrelerce ra bet görmü tür. Muhammed el-Bâkır 114 yılının Zilhicce ayında (Ocak- ubat 733) Medine'de vefat etti ve Baki' Mezarlı ı'na defnedildi."²⁵⁶⁶

Lutfî Efendi'nin iirlerinde Muhammed Bâkır ismi, bir yerde geçmektedir. Dua muhtevalı iirlerden birinde, onun ismi zikredilerek, Allah(cc)'tan ba ı lanma istenilmi tir.

Muhammed Bâkır'a ba ı la bizi²⁵⁶⁷

4.2.32. Muhammed Bâkî Billâh

"1563 tarihinde dünyaya gelmi tir. mâm-ı Rabbânî'nin hocasıdır. Her hali ile örnek insan olan Bâkîbillah Hazretleri 1603 tarihinde Cemâziye'l-evvel ayının 16. pazartesi günü 40 ya ında vefat etmi tir. Kabri Delhi'de Kutabrol denilen yerdedir."²⁵⁶⁸

Muhammed Bâkî Billâh ile ilgili örnekte, onun gönülleri fetheden bir mür id olmasına ve devrinin eyh Nak bendi'si olmasına dikkat çekilmektedir.

Muhammed Bâkî Billâh bir dilârâ

Zemânesinde san âh-ı Buhârâ²⁵⁶⁹

4.2.33. Muhammed Hâcegî

"M. 1512 tarihinde Buhara'nın imkene kasabasında dünyaya gelmi tir. Dervi Muhammed'in o ludur. Zahiri ve batınî ilimleri babasından ö renmi tir. Tasavvufta ilim sahibi ve mütehassıs bir kimseydi. Vefatına kadar hizmet ile me gul olmu , talebe

²⁵⁶⁶ Mustafa Öz, "Muhammed el-Bâkır", D A, c. s. 506-507.

²⁵⁶⁷ s. 547, . 654, k. 3.

²⁵⁶⁸ Kutlu, age, s. 53

²⁵⁶⁹ s. 45, . Silsile-i erîf, b. 35.

yeti tirmi tir. Hâce Bâkibillah'ın ba halifesidir. Hâcegi Muhammed M. 1599 tarihinde doksan ya larında iken mkene'de vefat etmi tir."²⁵⁷⁰

Hâcegi Muhammed ile ilgili örnekte, onun tevhid sırlarına a inâ ve müridâne bir edayla feyzini artıran yenileyen bir zat oldu u ifade edilmektedir.

Muhammed Hâcegî esrâr-ı tevhîd

derdi mürîdâne feyzi tecdîd²⁵⁷¹

Di er örnekte ise Hâcegî, hayât-ı cân olarak isimlendirilmi ve sırların ta ıyıcısı ve tarîkatın ânı olarak vasıflandırılmı tır.

Hazret-i Hâcekî²⁵⁷² hayât-ı cânıdır

Hâmil-i esrâr tarîkat-i ânıdır

Bâkîbillah ise kadri ayândır

Bir bâkî cemâle seyrân iledir²⁵⁷³

4.2.34. Muhammed Küfrevî

"Muhammed Küfrevî Hazretleri Küfrâ'da do mu ve orada tahsilini tamamlamı tır. Babasının adı Yusuf'tur. Babası ve dedesi me âyih'tendir. Küfra'da evlenmi , ilk hanımı Fersak eyhlerinin kızı Bâzı a Hanımdır. Bu hanımdan Abdullah ve Abdurrahman isimlerinde iki o lu dünyaya gelmi tir. Hz. Pîr'in ilk hanımı vefat edince sâdâtta eyh Emin Efendi'nin bacısı Fatma hanımla evlenmi tir. Hz. Pîr'in Seyyide Fâtıma Hanım'dan, Abdülhâdî, Abdülhâlîk, Abdülbârî ve Abdülbâkî isimlerinde dört o lu dünyaya gelmi tir. Kendisinden sonra ir ad postuna büyük o lu eyh Abdülhâdî, ondan sonra da eyh Abdülbâkî Efendiler kâim-makâm olmu lardır.

Muhammed Küfrevî Hazretleri, Seyyid Tâhâ'nun onu rüyâsında davetiyle Hakkârî'nin Nehri köyüne gitmi , köye yakla tı ı zaman Seyyid Tâhâ müridlerine " eyh

²⁵⁷⁰ Kutlu, age, s. 53.

²⁵⁷¹ s. 45, . Silsile-i erîf, b. 34.

²⁵⁷² "Hâcekî" ifadesi "Hâcegî" olmalıdır.

²⁵⁷³ s. 147, . 84, k. 31.

Muhammed geliyor, kalkın onu kar ılayalım” buyurmu ve kar ılayıp iltifat etmi lerdir. Hilafetle Bitlis’e dönen Hazret-i Pîr, Küfrâ’ya geldi inde kayınbiraderi Emin Efendi kendisine biat ederek ilk halifesi olmu tur. Muhammed Küfrevî, eyh Emin Efendiyle birlikte Bitlis’e gelmi tir. Hazret-i Pîr 120 yıl ya amı ve M. 1912 yılında vefat etmi ve Bitlis’teki türbeye defnedilmi tir. Türbe, vefatından bir sene sonra Sultan Abdülhamid tarafından yaptırılmı tur. Hazret-i Pîr’in 200’den fazla halifesi olmu tur.”²⁵⁷⁴

Muhammed Küfrevî Hazretleri, Lutfî Efendi’nin hayatında çok özel bir yere sahiptir. leri düzeydeki ilk manevi tecrübeleri onun dergâhında ya amı ve onun tarafından gencecik ya ında babasına yardımcı tayin edilmi tir. Bundan dolayı eserdeki iirlerde sık sık ona de inilmekte ve iirler arasında onunla ilgili bir medhiye de bulunmaktadır. Burada öncelikle silsilede onun isminin geçti i kısımlara yer verilmi sonrasında ise, onun için yazılan medhiyeden birkaç beyit alınmı tır.

Pîr Küfrevî ile ilgili ilk örnekte, onun himmet hazinesi ve Hâdi’nin bu ümmete delil olarak gönderdi i bir rahmet oldu u belirtilmi tir. O, ümmetin sıkıntılı döneminde onlara rehberlik etmi ve onları manevi olarak rahatlatmaya çalı mı tır.

Muhammed Küfrevî künûz-i himmet

Bu ümmete delil Hâdi-i rahmet²⁵⁷⁵

İkinci örnekte ise, onun kerem hazinesi ve kâmiller arasında Mesih misali oldu u ifade edilmi tir. Mesihin ölü bedenlere cân veren nefesi gibi onun nefesi de ölü gönüllere manevi canlılık ve dinamizm kazandırmaktadır. Dörtlülük ün devamında, onun Allah’ın yardımıyla makam sahibi oldu u ve Lokmân’ın dertlere devâ bulması gibi onun da manevi hastalıklara ifa da ıttı ı anlatılmaktadır.

Muhammed Küfrevî kenz-i keremdir

Meyân-ı kâmilde Mesîhâ demdir

²⁵⁷⁴ Kutlu, age, s. 54.

²⁵⁷⁵ s. 45, . Silsile-i erîf, b. 45.

Avn-i Hudâ ile sâhib-kademdir

Lokmân-ı ma'nevî dermân iledir²⁵⁷⁶

Pîr-i Küfrevî, ebrârların emiri, ahyârların sultânı ve manevi bir nurdur, o, hidâyet güne i saadet yıldızı ve Allah'ın keremiyle bu ümmete ba ı ladı ı bir hidayet rehberidir. Pîr Küfrevî'nin medhedildi i iirde, ona atfedilen özellikler genelde tamlamalar halinde ve pe pe e verilmi tir.

Pîr-i Küfrevî emîr-i ebrâr nûr-i ma'nevî sultân-ı ahyâr

ems-i hidâyet necm-i seâdet hâdi-i ümmet “min-keremillah”²⁵⁷⁷

A a ıdaki beyitte, Pîr Küfrevî için, smi Muhammed, sırrı mübarek, kutbların ba ı olan bir kutlu zat, pîrlerin en üst düzeyi, hidayet yolunda Allah'ın hikmetiyle zamanın Lokmân'ı denilmektedir. Onunla ilgili son iki örne e bakıldı ında, bunların birçok tasavvufi konum içeren örnekler oldu u görülmektedir. Ebrâr, ahyâr, kutb, pîr gibi bu kavramlar daha önce açıklanmı oldu u için burada tekrar ele alınmamı tir.

Nâm-ı Muhammed sırr-ı mukaddes emîr-i aktâb bir zât-ı akdes

Serdâr-ı pîrân râh-ı hüdâde Lokmân-ı devrân “li-hikmetillah”²⁵⁷⁸

4.2.35. Muhammed Lutfî

Hâce Muhammed Lutfî Efendi, üzerinde inceleme yapılan eserin sahibi oldu u için a ırlıklı olarak, yapılan çalı manın ba ı tarafında olmak üzere, çalı manın bütününde onunla ilgili bilgi verilmektedir. Bundan dolayı tekrara dü memek için burada yeniden ele alınmayacaktır. Burada öncelikle silsilenin geçti i iirlerde onunla ilgili olan örnekler alınmı sonrasında ise, di er iirlerden birkaç örne e yer verilmi tir.

²⁵⁷⁶ s. 147, . 84, k. 36.

²⁵⁷⁷ s. 462, . 529, b. 6.

²⁵⁷⁸ s. 462, . 529, b. 7.

Lutfî Efendi, kendisinden bahseden ilk örnekte, tecelli kapısı oldu unu ve veliler arasında kıymetinin büyük oldu unu söylemi tir.

Muhammed Lutfî'dir bâb-ı tecellâ

Meyân-ı evliyâ kadri mu'allâ²⁵⁷⁹

kinci örnekte, o eyhlerin kurbanıdır, azizler toplulu unda oturanların ruhlarının himmetleri her an bizlere ula maktadır ve onların feyzi feyzin mutlak sahibi ve da ıtıcısı olan Allah ile beraberdir denilmi tir.

Muhammed Lutfî'dir kurbân-ı î ân

Ervâh-ı cüllâs-ı cem-'i azîzân

Himmetleri Bâkî bizlere her an

Füyûzât-ı ânân Feyyâz iledir²⁵⁸⁰

Lutfî Efendi, insanları kabrine davet etti i iirinin bir beytinde, ashâb-ı Kehf'in Kılmîr'i gibi, kendisinin de âh Nak bend'in ba lısı oldu unu ifade etmekte ve efendisi tarafından kabul gördü ünü ve kabrinin sevinç yeri oldu unu belirtmektedir.

Bende-i âh-ı Nak î'yem Kılmîr-i derd-mendiyem

Çün makbûl-i efendiyem kabrim olur dârü's-sürûr²⁵⁸¹

Di er örnek de bir önceki beytin alındı ı iirin mahlas beytidir. Bu beyitte, gönle hidâyet nûru dolsun ve Hudâ Lutfî'ye lutfetsin denilmekte, Hak yoluna ruhum fedâ olsun Gafûr'un kulu topra ın altında diyerek vefatına i aret etmektedir.

²⁵⁷⁹ s. 46, . Silsile-i erîf, b. 51.

²⁵⁸⁰ s. 148, . 84, k. 43.

²⁵⁸¹ s. 204, . 157, b. 3.

Lutfî'ye lutfetsin Hudâ dolsun dile nûr-i hüdâ

Hak yoluna ruhum fedâ tahte't-türâb abdü'l-Gafûr²⁵⁸²

Lutfî Efendi ile ilgili verilen son örnekte ise, mahlasının Lutfî oldu unu belirtmektedir. Beyitte, ismim Muhammed mahlasım ise Lutfî'dir demek ve kendisine Allah'ın lutfetti ini söyleyerek bundan dolayı gönlünü te ekküre davet etmektedir.

Lutfî'dir mahlas bana ismim Muhammed'dir güzel

Lutfedüb Tanrı Teâlâ ey gönül ükrâne gel²⁵⁸³

4.2.36. Muhammed Ma'sum

*“M. 1599'da Hindistan'ın Serhend ehrine iki mil uzaklıktaki Mülk-i Hayder mevkiinde dünyaya gelmi tir. mâm-ı Rabbânî'nin ortanca o ludur. Muhammed Ma'sum M.1668 tarihinde Serhend'de vefat etmi tir. Kabri, babası mâm-ı Rabbânî'nin türbesinin birkaç metre kuzeyindedir.”*²⁵⁸⁴

Muhammed Ma'sum ile ilgili beyitte, onun vahdet nuru oldu u ve yüzünde erafet güne inin parladı ı belirtilmektedir.

Muhammed Ma'sum ise nûr-i vahdet

Yüzünde berk urur ems-i erâfet²⁵⁸⁵

4.2.37. Muhammed Nak îbendî

“M. 1318 tarihinde Buhara'ya 5 km. kadar uzaklıkta bulunan Kasr-ı Ârifân'da dünyaya gelmi tir. Hâce Muhammed Bâbâ Semmâsî, kendilerini o ulla a kabul

²⁵⁸² s. 204, . 157, b. 5.

²⁵⁸³ s. 333, . 342, b. 7.

²⁵⁸⁴ Kutlu, age, s. 53.

²⁵⁸⁵ s. 45, . Silsile-i erîf, b. 37.

etmi tir. Yedi sene Emir Gülal'in sohbetinde bulunmu , tarikat âdâbını öğrenmi tir. Nak bend Hazretleri Abdülhâlık Gucdevânî'nin ruhaniyetinden de sonsuz derecede istifade etmi tir. Emir Gülal'in vefatından sonra ba halifesi olarak ir ad vazifesini yerine getirmi tir. M. 1389 tarihinde Kasr-ı Ârifân'da Rebûü'l-evvel ayının üçünde pazartesi günü vefat etmi tir. Kabr-i erifi oradadır.”²⁵⁸⁶ O, Nak bendîlik gibi çok yaygın bir tarikatın ismine kaynaklık etmesi açısından di er ahısların içerisinde bu anlamda bir farklılık arz etmektedir. Lutfî Efendi, onun isminin geçti i örneklerden ilkinde onun slâm âlemi için bir tecelli güne i oldu unu ifade ederek onun istisna derecesine vurgu yapmı tır.

Muhammed Nak îbendî mihr-i vâlâ

Âlem-i slâm'a ems-i tecellâ²⁵⁸⁷

İkinci örnekte ise, dörtlük tamamen ona ayrılmı tır. O, irfan denizi, okyanus misali Hakk'ın feyzini yayan, Kur'ân ahlâkıyla ahlaklanmı kâmil insan ve ümmetin elinden tutan zat olarak takdim edilmi tir. Muhammed Nak îbendî'nin bu ekilde sunulmasında, onun ismiyle anılan ve asırları aıp gelen ve bugün bile etkinli ini hissettiren tarikatın etkisinin büyük oldu u ifade edilebilir.

âh-ı Nak îbendî deryâ-yı irfân

Ne r-i feyz-i Hak'da emsâl-i ummân

Câmiu'l-kemâlât ahlâk-ı Kur'ân

Dest-gîr-i ümmet fermân iledir²⁵⁸⁸

²⁵⁸⁶ Kutlu, age, s. 52.

²⁵⁸⁷ s. 44, . Silsile-i erîf, b. 22.

²⁵⁸⁸ s. 146, . 84, k. 24.

4.2.38. Muhammed Semmâsî

“Do um tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Buhara ve Ramiten arasında bulunan Semmas köyünde dünyaya gelmi tir. Vefâtına kadar ir ad vazifesini deruhte etmi ve Emir Gülâl, Bahâeddin Nak ibend gibi yüksek ahsiyetlerin yeti mesine vesile olmu tur. M. 1354 tarihinde vefat etmi olup Kabr-i erifi Semmâs’tadır. Kendisine serhalka-i hâcegân (Hâcegân halkasının reisi) denilmi tir.”²⁵⁸⁹ Muhammed Semmâsî, eserde tarîkat silsilesini ihtiva eden iki iirde geçmektedir. Bunlardan ilkinde, onun hidâyet nûru oldu u ve Hudâ’nın feyzini cihâna yaydı ı anlatılmaktadır.

Muhammed Semmâsî nûr-i hüdâdır

Cihâna nâ ir-i feyz-i Hudâ’dır²⁵⁹⁰

ikinci örnekte ise, onun nûr oldu u, tevhid sırrının ehlullah için sevinç kayna ı oldu u, sırların açılmasının ise Sübhân’ın sevgisi ile olaca ı ifade edilmi tir.

Muhammed Bâbâ-yi Semmâsî nûrdur

Emîr Gülâl seyyid sâhib-huzûrdur

Sırr-ı tevhîd ehlullâha sürûrdur

Bu kerâmet hubb-i Sübhân iledir²⁵⁹¹

4.2.39. Muhammed Zâhid

“Türkistan’da yeti en büyük velilerdendir. smi Muhammed b. Burhâneddin’dir. Ömrünü slâm dininin emir ve yasaklarını ö renmek ve ö retmek, insanların dünya ve ahirette saadete kavu maları için sarfetmi olan Muhammed Zahid M. 1529 yılında vefat etmi tir. Kabr-i erifi Semerkand’a ba lu Hisar’ın Vah köyündedir.”²⁵⁹²

Muhammed Zâhid’in isminin geçti i ilk örnekte o, mîrlerin mîri ve zamanında dönemin âhî olarak ifade edilmi tir.

²⁵⁸⁹ Kutlu, age, s. 52.

²⁵⁹⁰ s. 44, . Silsile-i erif, b. 20.

²⁵⁹¹ s. 146, . 84, k. 23.

²⁵⁹² Kutlu, age, s. 53.

Muhammed Zâhid idi mîr-i mîrân
Zemânesinde idi âh-ı devrân²⁵⁹³

kinci örnekte ise, onun ânının yüce oldu u ve bâtın ilimlerinde hâl sahibi oldu u ifade edilmektedir.

Muhammed Zâhid'in ân-ı vâlâdır
lm-i bâtın âleminde a'lâdır²⁵⁹⁴

4.2.40. Pîr-i Fâremedî Tûsî

*“M. 1042 tarihinde dünyaya gelmi tir. smi Fadl b. Muhammed'dir. Tasavvufta Ebu'l- Kâsım Gürgânî'nin sohbetinden istifade etmi tir. Ebu'l-Hasan Harakânî'nin sohbetinden de kendi deyimiyle nihayetsiz feyzlere, manevi zevklere eri mi tir. Selçuklu Devleti'nin me hur veziri Nizâmü'l-Mülk kendisine çok hüürmet etmi tir. mâm-ı Gazâlî ve Yusuf Hemedânî onun talebeleridir. Ebû Ali Fâremedî M. 1085 tarihinde vefât etmi olup kabri Tus ehrindedir.”*²⁵⁹⁵ Efe Hazretleri, Pîr-i Fâremedî'den silsilenin zikredildi i iirlerde bahsetmi tir. İlk örnekte, eyhlik tahtına onun sultan oldu unu ifade ederek bu konudaki liyakatini belirtmi tir.

O Pîr-i Fâremedî Tûsî cânân
Re âdet tahtına oldu o sultân²⁵⁹⁶

kinci örnekte ise, Hâce Fâremedî zevkin okyanusu olarak tanımlanmı tır. O, lâhî a ka tutulmu , ma' ukunun zikriyle zevke bürünmü ve zevki ta ıp okyanuslar misali olmu tur.

²⁵⁹³ s. 45, . Silsile-i erîf, b. 32.

²⁵⁹⁴ s. 147, . 84, k. 30.

²⁵⁹⁵ Kutlu, age, s. 52.

²⁵⁹⁶ s. 43, . Silsile-i erîf, b. 14.

Merkez-i me'ârif Pîr-i Gürgânî

Hâce Fâremedî zevkîn ummânî

Nûr-i Hemedânî Cânımın cânı

Hayatları zikr-i Mennân iledir²⁵⁹⁷

4.2.41. Pîr-i ncîr-i Fa nevî

*“Hâce Ârif-i Rivgerî'nin mümtaz ashabından ve halifelerindendir. Buhâra'nın Fa ne köyünde dünyaya gelmi tir. Yerine talebesi Ali-yi Râmitenî'yi tâyin ederek M. 1315 veya 1317 yılında vefat etmi tir. Maverâünnehir beldesinin Tûr-i Sînâ gibi mukaddes bir yer olmasına vesile olan, orayı nurlandıran bu yüce zâtın Kabr-i erîfi Buhâra'dadır.”*²⁵⁹⁸ ncîr-i Fa nevî ile ilgili örnekte ise, onun hidâyet bahçesinin içerisinde bir gül bahçesi oldu u söylenmektedir ki, o bahçede vahdet goncaları açmı ve ehli olanlar anlasın diye etrafa ilahi a k kokusu yaymı tır.

Pîr-i ncîr-i Fa nevî o sultân

Hidâyet ba çesinde bir gülistân²⁵⁹⁹

4.2.42. Seyfüddin Muhammed (Muhammed Muhsin)

*“Hindistan'ın büyük velilerindendir. M. 1639 senesinde Hindistan'ın Serhend ehrinde dünyaya gelmi tir. mâm-ı Rabbânî'nin torunudur. Seyyid Nûr Muhammed Bedâyûnî'nin yeti tirdi i talebelerin en büyü ü ve kâmilî olup 1684 senesinde Hindistan'ın Serhend ehrinde vefat etmi tir. Kabri babası Muhammed Ma'sum'un türbesi yakınındadır.”*²⁶⁰⁰

Muhammed Muhsin ile ilgili örnekte, onun câne cân oldu u, gönüllere cân güne i oldu u ifade edilmi tir.

²⁵⁹⁷ s. 145, . 84, k. 20.

²⁵⁹⁸ Kutlu, age, s. 52.

²⁵⁹⁹ s. 44, . Silsile-i erîf, b. 18.

²⁶⁰⁰ Kutlu, age, s. 53.

Muhammed Muhsin ise câne cândır
Güne dir dillere hur îd-i cândır²⁶⁰¹

Seyfüddîn Muhammed'in isminin geçti i di er yerde ise, onun do rulanmı , desteklenmi oldu u ifade edilerek velilerin cânlarının cânân ile oldu u söylenmi tir.

Mevlânâ Urvetü'l-Vüskâ Muhammed
Seyfüddîn Muhammed oldu müeyyed
Seyyîd Nûr Muhammed feyz-i müebbed
Cânı evliyânın cânân iledir²⁶⁰²

4.2.43. Seyyid Ahmed Rufâ-i

*“Seyyid Ahmed er-Rifâi (ö. 1182) Ba dad’la Basra arasında bir bölgede do du. Hz. Hüseyin’in soyundandır. Dayısı Mansûr Bataihi vasıtasıyla tasavvufa girdi. Ali el-Vasıt’den bu konuda istifade etti. Tefsir, hadis ve slam hukuku ile yakından ilgilendi. Sohbetlerinden meydana gelen el-Burhanü’l müeyyed, Hikem-i Rifaiyye, el-Mecâlisüsseniyye gibi eserleri vardır. Türbesi Ba dat’ın güneyinde Vâsıt yakınlarındadır.”*²⁶⁰³ Lutfî Efendi, Ahmed Rufâi’yi medhetti i dörtlükte, onun an sahibi, ilim ve hilm sahibi kâmil bir zat oldu unu, bin bürhânının oldu unu ve tarîkatının hak oldu unu ifade ederek, onun canının Hakk’a kurban oldu unu belirtmi tir. Bürhan kelimesiyle Rifâi tarîkatı mensuplarının ayinleri esnasında gösterdikleri i batırma vb. davranı ları, hem de manevi derecesiyle ilgili i aretler kastedilmektedir.

²⁶⁰¹ s. 45, . Silsile-i erîf, b. 38.

²⁶⁰² s. 147, . 84, k. 33.

²⁶⁰³ Demirci, age, s. 72-73.

Seyyid Ahmed Rufâ-i'nin ânı var
 İm ü hilm ü kâmil bin bürhâmı var
 Tarîkati Hak'dır cân kurbânı var
 Emr-i âmil pîr-i pîrân iledir²⁶⁰⁴

4.2.44. Seyyid Emir Gülâl

*“Hz. Hüseyin’in sulbündendir. Buhâra’nın Sûhârî kasabasında M. 1284’de dünyaya gelmi tir. Hâce Bahâüddîn’in sohbet nisbeti, tarîkat yolunun âdâbı, telkin zikri bu zâttandır. Muhammed Bâbâ Semmâsî’nin vefâtından sonra yerine geçmi ve ir ad vazifesini deruhte etmi tir. M. 1370 tarihinde Sûhârî’de vefât etmi olup kabr-i erifi oradadır.”*²⁶⁰⁵

İirlerdeki, Seyyid Emir Gülâl ile ilgili örneklerden ilkinde ise, onun kâmil bir üstad oldu u ve Hz. Peygamber’in feyzini taşıdı ı söylenmi ve onun manevi derecesinin yüceli ine i aret edilmi tir.

Seyyid Emir Gülâl üstâd-ı kâmil
 Füyûzât-ı Muhammed’i o hâmil²⁶⁰⁶

Di er örnekte ise, Emir Gülâl’in tarîkat yolunda oldu u, onun sahib-i huzur oldu u söylenerek belirtilmekte ve bir önceki ba lıktaki, Muhammed Semmâsî için söylenen güzel durumlar, Emir Gülâl için de tekrarlanmı tır.

²⁶⁰⁴ s. 146, . 84, k. 26.

²⁶⁰⁵ Kutlu, age, s. 52.

²⁶⁰⁶ s. 44, . Silsile-i erîf, b. 21.

Muhammed Bâbâ-yi Semmâsî nûrdur

Emîr Gülâl seyyid sâhib-huzûrdur

Sırr-ı tevhîd ehlullâha sürûrdur

Bu kerâmet hubb-i Sübhân iledir²⁶⁰⁷

“Hindistan’ın Bedevân ehrinde dünyaya geldi. mâm-ı Rabbânî’nin torunudur. Gramer, mantık, meânî, hadis ve tefsir ilimlerinde söz sahibidir. Seyyid Nûr Muhammed Hazretleri M. 1722 tarihinde yerine Mazhar-ı Cân-ı Cânân’ı bırakıp vefat etmi tir. Türbesi Hindistan’ın Delhi ehrinin güneyindedir.”²⁶⁰⁸

Seyyid Muhammed’in derûnu kitâb-ı sırr-ı Ahmed’dir denilerek onun, Kur’ân’ı özümseyip davranı haline getirdi i anlatılmak istenmi tir.

Bedevânî o güzel Seyyid Muhammed

Derûnudur kitâb-ı sırr-ı Ahmed²⁶⁰⁹

4.2.46. Seyyid Tâhâ

“Hz. Peygamber’in neslinden olup, Seyyid Abdülkâdir-i Geylânî’nin on birinci torunudur. Seyyid Abdülkâdir Geylânî’nin ma’nevi emri ve izni üzerine Mevlânâ Halid’in dergâhına dâhil olmu tur. Mevlânâ Halid, onu ileride zamanın en büyük âlim ve velisi olacak tarzda ihtimam ve ciddiyetle terbiye etmi , insanları ir ad ile görevlendirmi tir. Seyyid Tahâ, Muhammed Küfrevî’nin mür ididir. M. 1853 senesinde emdinli yakınlarında Nehrî’de vefat etmi tir. Kabri Hakkâri’nin emdinli ilçesine ba lı Ba lar köyündedir.”²⁶¹⁰

²⁶⁰⁷ s. 146, . 84, k. 23.

²⁶⁰⁸ Kutlu, age, s. 53.

²⁶⁰⁹ s. 45, . Silsile-i erîf, b. 39.

²⁶¹⁰ Kutlu, age, s. 54.

Seyyid Tâhâ ile ilgili ilk örnekte, onun büyük gayret sahibi oldu u ve onun makamının veliler arasında en üst oldu u ifade edilmi tir.

Mu'allâ-yı himem Seyyid Tâhâ'dır

Velâyetde makâmı müntehâdır²⁶¹¹

Örnekte geçen ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Seyyid Tâhâ da silsilede önem bakımından vurgulanan müridlerdendir. İkinci örnekte onun, Rabbânî feyzin zarfı, hidâyet câmı ve ma'nâ meyinin reyhanı hoş kokusu oldu u söylenerek, hakiki anlamda insanlıktan nasibini almış insanların hayvanı veya hayvanla mı sözde insanları bile insan edeceği, onun da bu özelliğe sahip oldu u, bu konuda onun yardımcısının Allah oldu u vurgulanmıştır.

Seyyid Tâhâ zarf-ı feyz-i Rabbânî

Câm-ı hüdü mey-i ma'nâ reyhanı

insan olan eder insan hayvânı

Dest-gîr-i Hak'dır derbân iledir²⁶¹²

4.2.47. âh-ı Dehlevî

*“Hindistan'da yeti en âlimlerin büyüklerindedir. M. 1745'de Hindistan'ın Pencab ehrinin Bidâle kasabasında dünyaya gelmi tir. Babası Seyyid Abdüllatif'dir. İsmeseddin Habibullah'ın dergahına giderek talebeliğe başlamış, on beş sene bu zatın sohbetiyle eğitildikten sonra Hak dostları arasında yüksek derecelere kavuşarak icazetini almıştır. Hocasının vefatından sonra yerine geçip talebe yeti tirmisi ve insanları irad ile meşgul olmuştur. Abdullah Dehlevi M. 1824 tarihinde Delhi'de vefat etmiştir.”*²⁶¹³

²⁶¹¹ s. 45, . Silsile-i şerîf, b. 44.

²⁶¹² s. 147, . 84, k. 35.

²⁶¹³ Kutlu, age, s. 54.

Abdullah Dehlevî'nin isminin geçtiği beyitte onun seyyid olmasına Hz. Peygamber'in soyundan olmasına dikkat çekilerek, onun gönülleri fetheden özelliğine vurgu yapılmıştır.

Âh-ı Dehlevî gâyet dilrubâdır
Seyyiddir evlâd-ı Âl-i abâ'dır²⁶¹⁴

4.2.48. emseddin Habîbullâh

“(Mazhar-ı Cân-ı Cânân) 1699 tarihinde Ramazan ayının onbirinde Cuma günü dünyaya gelmiştir. İsmi emseddin Habîbullah'dır. Seyyid Nur Muhammed, emseddin Habîbullah'a “sende Allahü Teâlâ ve Rasûlüne karşı muhabbet yüksek derecededir. Bizim yolumuz senin teveccühlerinle yayılacak.. Sana emseddin Habîbullah ismi verildi” buyurmuştur. Seyyid Nur Muhammed'in sohbetine dört yıl devam eden ve neticede icazetini alarak vazifesine bağlayan emseddin Habîbullah M. 1781 'de evine giren üç Moğol askerinin saldırısı sonucu şehid olmuştur.”²⁶¹⁵

emseddin Habîbullah ile ilgili beyitte, onun yüzünde nûrun güneği gibi parlamışlığı belirtilmiştir.

O emseddin Habîbullâh-i mazhar
Güneği gibi yüzünde nûr-i ezher²⁶¹⁶

4.2.49. eyh Abdurrahmân

Pîr Küfrevî Hazretleri'nin ilk eşi olan Bâzı Hanım'dan olan oğludur. eyh Abdurrahmân'dan bahsedilen mısradaki ise onun vefat ettiği güneği aret edilerek onun cânân ile olduğunu söylenmiştir.

²⁶¹⁴ s. 45, . Silsile-i şerîf, b. 41.

²⁶¹⁵ Kutlu, age, s. 53.

²⁶¹⁶ s. 45, . Silsile-i şerîf, b. 40.

Abdülhâlık ise bâb-ı seâdet
 Açıldı zâtına buldu ehâdet
 Abdülbârî seyid necm-i hidâyet
 eyh Abdurrahmân cânân iledir²⁶¹⁷

4.2.50. eyh Abdü'l-Hâlık'l-Gucdevânî

*“Yûsuf Hemedânî'nin halifesi olup, Hâcegân silsilesinin ba ıdır. Kaynaklarda do um tarihine ait bir kayıt yoktur. Buhâra'ya altı kilometre mesafede bulunan Gucevan köyünde dünyaya gelmi tir. Yirmi ya ında iken Hâce Yûsuf Hemedânî'ye intisâb etmi olup, sebep-i necâtı Hzır (as)'dır. Yûsuf Hemedânî'nin sohbet ve dersleriyle kemâle ermi tir. M. 1182 veya 1192 yılında Gucevan'da vefat etmi tir.”*²⁶¹⁸
 Abdü'l-Hâlık'l-Gucdevânî ile ilgili iirlerde bulunan iki örnekten birincisinde, onun fenâfillaha ula mı , Allah'ın hakiki varlı ında kendi gölge varlı ını eritmi oldu u ifade edilmektedir.

eyh Abdü'l-Hâlık'l-Gucdevânî
 “Bekâbillah Fenâfillah”da fânî²⁶¹⁹

Di er örnekte ise, Abdü'l-Hâlık'l-Gucdevânî'nin Allah'ın bir lütfu ve Allah rızası için ibadet eden bir kul oldu u ifade edilerek, bütün ehlullahın ona boyun e di i, onun feyzini Hz. Muhammed(as)'den aldı ı anlatılmı tır.

Abdü'l-hâlık Gucevanî lutfullah
 Bir abd-i abîddir hasbeten lillâh
 nkıyâd ederler bütün ehlullah
 Feyz-i Muhammed'den meydân iledir²⁶²⁰

²⁶¹⁷ s. 148, . 84, k. 40.

²⁶¹⁸ Kutlu, age, s. 52.

²⁶¹⁹ s. 44, . Silsile-i erîf, b. 16.

²⁶²⁰ s. 145, . 84, k. 21.

4.2.51. eyh Hasan Harakânî

“Künyesi Ebu’l-Hasen olup, ismi Ali b. Câfer’dir. Bistam’ın bir kasabası olan Harakan’da M.963’de dünyaya gelmi tir. Tasavvufta intisabı Sultânî’l-Ârifîn Bâyezid-i Bistâmî’yedir. Onun vefatından çok sonra gelmi olmalarına ra men, terbiyeleri Bâyezid-i Bistâmî’nin rûhâniyetlerindedir. M. 1034 yılında vefat etmi tir.”²⁶²¹

Hasan Harakânî Hazretleri vahdet nûru olarak vasıflandırılmı , ve onun himmet ayı ve sûfiler arasında bir ık gibi parlak oldu u ifade edilmi tir²⁶²².

eyh Hasan Harakânî nûr-i vahdet

Re âdet neyyiridir mâh-ı himmet²⁶²³

Pîr Harakânî’nin Hakk’a dayanması dolayısıyla sınırsız oldu u söylenmi ve o, evliyânın ahı ve Hz. Peygamber’i yansıtan bir aynadır denilerek, onun Mevlâ’nın yolunda yi itlerle birlikte oldu u ifade edilmi tir. Velîler peygamberlerin varisleri ve ya adıkları dönemin ve toplumun önderidirler, dolayısıyla icra ettikleri ve edecekleri fonksiyon son derece önemlidir.

Pîr-i Harakânî nâ-mütenâhî

Kemâlâtı kâmil Hak’dır penâhı

Mir’ât-ı Muhammed evliyâ âhı

Tarîk-ı Mevlâ’da merdân iledir²⁶²⁴

²⁶²¹ Kutlu, age, s. 51.

²⁶²² Daha geni bilgi için bkz. *Ebu’l-Hasan Harakanî, Seyr ü Sülûk Risalesi*, Haz. Sadık Yalsızuçanlar, Sûfî Kitap, stanbul-2006.

²⁶²³ s. 43, . Silsile-i erîf, b. 12.

²⁶²⁴ s. 145, . 84, k. 19.

4.2.52. eyh Nesîm

“Hz. Pîr Muhammed Küfrevî'nin torunu, eyh Abdülbâkî Efendi'nin büyük o ludur. 1950 yılında 50 ya ında vefat etmi tir. Bitlis'te Hz. Pîr'in türbesine defnedilmi tir. Cesim Efendi'nin babasıdır.”²⁶²⁵

iiirlerde Nesîm Efendi'nin isminin geçti i yerlerde zaman zaman kelime oyunları yapılmı tır. Nesîm hem özel isim olarak hem de latif ho rüzgâr anlamlarında kullanılmı tır. Bu konudaki ilk örnekte, hidâyetin ho latif rüzgârı eyh Nesîm'dir denilerek, o, ceddinin aynası ve saadet kapısı olarak nitelenmi tir. Cediti ile kastedilen ise, Pîr Küfrevî'dir.

eyh Nesîm'dir nesîm-i hidâyet

Mir'ât-ı ceditidir bâb-ı sa'âdet²⁶²⁶

Di er örnekte Nesîm Efendi, âlemin be endi i bir hidayet rehberi olarak tanımlanmı ve onun hidâyet kapısında, layık olanları yakalayan bir himmet kemendi oldu u söylenmi tir. Ayrıca, onun her i i usulüne uygun olarak en güzel ekilde yaptı ı belirtilmi tir.

Nesîm-i Küfrevî Nesîm Efendi

Âlim-i hidâyet âlem be endi

Bâb-ı hidâyetde himmet kemendi

Sa'y-i beli leri derbân iledir²⁶²⁷

Son olarak verilen örnekte ise, Bitlis'deki hayat bah eden kutlu rüzgâr Nesîm Efendi'dir, onun kendisinden sonra da insanları hidayet yoluna uçuran kanatları ise Cesîm Efendi'dir denilerek aralarındaki baba-o ul ilgisine vurgu yapılmı tır.

²⁶²⁵ Kutlu, age, s. 54.

²⁶²⁶ s. 46, . Silsile-i erîf, b. 48.

²⁶²⁷ s. 148, . 84, k. 39.

Nesîm-i kurb-i akdesi Nesîm'dir

Nesîm'in per-i pervâz-ı Cesîm'dir²⁶²⁸

4.2.53. eyh Seyfeddin Efendi

Seyfeddin Efendi Lutfî Efendi'nin o ludur. Babasının vefatından sonra yerine geçerek ir ad vazifesine devam etmi tir. Onun vesilesiyle bir çok insan hidâyete ererek ebedi saadete ula mı tır. Silsilede onun isminin geçti i mısralarda, onun ezelden verilmi bir lütuf ve hidâyet nehri oldu u ifade edilmi tir.

eyh Seyfî-i Mahdûmi güzeldir

Hidâyet nehri bah î -i ezeldir²⁶²⁹

4.2.54. eyh Yûsuf-i Kôdî

“ eyh Yûsuf-i Kôdî M. 1849 tarihinde Ba dat'ta do mu daha sonra ailece Bitlis'e yerle mi lerdir. Bir kısmını Ba dat'ta tamamladı ı tahsilini Bitlis'de devam ettirirken Muhammed Küfrevî'ye intisâb etmi , son ilmi ve tasavvufi icazetlerini bu büyük zattan almı tır. Daha sonra Mu 'un Kod köyüne yerle mi , tebli ve ir ad görevine burada devam ederek M.1925 yılında bu köyde vefat etmi tir. Türbesi Kod köyünde olup halkın ziyaretine açıktır. Himmet ve gayretle çok yüce makamlara eri en Yûsuf-i Kôdî, Alvarlı Efe Hazretleri ile güçlü ekilde rabita kurmu , aralarında muhabbet ve saygı mükemmel noktalara ula mı tır. Yeti tirdi i talebelerin en önde gelenlerinden o lu Necmeddin Efendi de eyh Yûsuf-i Kôdî'nin halifesi olarak ma'nevi görevini vefatına kadar devam ettirmi tir.”²⁶³⁰

eyh Yûsuf-i Kôdî'nin ismi, silsilenin sayıldı ı iirlerde geçmektedir. Bunlardan ilkinde, onun nur saçtı ı ve velilerin içerisinde ânının yüce oldu u ifade edilmi tir.

²⁶²⁸ s. 625, . Bitlis Ziyareti, b. 3.

²⁶²⁹ s. 46, . Silsile-i erîf, b. 53.

²⁶³⁰ Kutlu, age, s. 54.

eyh Yûsuf-i Kôdî nur-fe ândır
Meyân-ı evliyâda âlî- ândır²⁶³¹

kinci örnekte ise, onun cân kıblesi oldu u dergâhta kabul görmü pirlerin piri oldu u ifade edilmi , Hudâ'nın yardımıyla kurtulu kapısı oldu u belirtilmi tir. Ona atfedilen bu özelliklerle onun, eyhlik makamına i aret edilmi tir.

eyh Yûsuf-i Kôdî kible-i cândır
Makbûl-i dergeh-i pîr-i pîrândır
Avn-i Hudâ ile dâru'l-emândır
Kerem-rû maksadı Deyyân iledir²⁶³²

4.2.55. ihâbüddin Ömer Sühreverdî

*“M. 1147 yılında dünyaya gelmi tir. Zâhiri ilimleri tercihi Abdülkâdir Geylânî’yi ziyareti ile sona ermi , onun sohbetiyle se’adete eri mi tir. Ricâlü’l-gayb’den ebdâl ve evtâd tabakasıyla çöllerde sohbet etmi , çok defalar Hızır (as)’dan ilm-i ledünni dersi almı tır. Abdülkâdir bu zat için “yâ Ömer, sen Irak me hurlarının sonuncususun” övgüsünde bulunmu tur. eyh ihâbüddin Ömer Sühreverdî M. 1234 yılında 87 ya ında vefat etmi tir. Kabri Ba dat’tadır.”*²⁶³³ Ömerü’s-Sühreverdî’nin ismi, Lutfî Efendi’nin iirlerinde iki yerde geçmektedir. Bunlardan birincisinde onun için, rahmet kapısı, irfan hazinelerinin nûru ve himmet güne i denilmektedir.

Ömerü’s-Sühreverdî bâb-ı rahmet
Künûz-i nûr-i irfân mihr-i himmet²⁶³⁴

kincisinde ise, velilerin arasında kâmil bir zat olmasına vurgu yapılmaktadır.

²⁶³¹ s. 46, . Silsile-i erîf, b. 49.

²⁶³² s. 148, . 84, k. 41.

²⁶³³ Kutlu, age, s. 52.

²⁶³⁴ s. 44, . Silsile-i erîf, b. 26.

ihâbüddin Ömer Sühreverdî'dir
 Evliyâullâhın kâmil merdidir
 Necmüddîn-i Kübrâ gönül evkidir
 ems-i Çe tî feyz-i Yezdân iledir²⁶³⁵

Hâce Muhammed Lutfî Efendi'nin eseri çok zengin bir ahıs kadrosuna sahiptir. Bunlar mitolojik ve gerçek olarak iki temel başlık altında toplanabilir. Sonra ise gerçek ahıslar öne çıkan özelliklerine göre kendi aralarında gruplandırılırlar. Yapılan çalışmada da farklı bölümlerde yer alsalar da ahıslarla ilgili kısımların tümü bir arada düzenlendiğinde böyle bir yöntem izlendiği görülebilir. Çalışmanın dördüncü ve son bölümü olan bu bölümde diğer bölümlerde ele alınmayan ahıslara yer verildi. Bunlar özelliklerine göre gruplandırılıp beş temel başlık oluşturuldu. Bu başlıklar, mitolojik ahsiyetler, edebi ahsiyetler, tarihi ahsiyetler, dini ahsiyetlerden diğerleri ve Hâce Muhammed Lutfî Efendi'nin çevresindeki ahıslar olarak belirlenmiştir. Bu bölümde, oluşturulan başlıkların altındaki maddelerle ilgili eserde geçen beyitlere yer verilip bunların kısa bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

Efe Hazretleri'nin eseri dini-tasavvufi bir eser olması dolayısıyla içerisinde pek çok konu, unsur ve ahıs bulundurmaktadır. Efe Hazretleri bu ahısların bir kısmını, verdiği örneklerin zihinde kalıcılığını artırmak ve soyut kavramları somut kavramlarla örneklendirip daha kolay anlaşılır hale getirmek için kullanmıştır.

4.3. Mitolojik ahsiyetler

4.3.1. Zâl

*“Zân mitolojisindeki ahıslardandır. Sâm'ın oğlu, Rüstem'in babasıdır. Annesinden, açları, kolları ve kirpikleri beyaz olduğu için ihtiyar anlamına gelen Zâl denilmiştir. Bebeklikte babası kendisini ölüme terk edip Elburz dağına bıraktığında Simurg tarafından büyütülür. Kahraman ve bilgedir.”*²⁶³⁶ Efe Hazretleri'nin şiirlerinde

²⁶³⁵ s. 146, c. 84, k. 28.

²⁶³⁶ Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve Zâhı*, Haz. Cemal Kurnaz, Akça Yay., Ankara-2000, s. 65. ; Dursun Ali Tökel, *Divan şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Akça Yay. Ankara-2000, s. 267-272. ; skender Pala, *Ansiklopedik Divan şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay. İstanbul-2004, s. 488.

dünyanın geçiciliğini anlatmak için o lu Rüstem'le birlikte kullanılmıştır. Zâl ve Rüstem hem aralarındaki baba-o ul ilgisi hem de kahramanlık, hükümdarlık gibi ortak özelliklerden dolayı birlikte kullanılmıştır.

Zâl'in geçtiği ilk örnekte, mehur acem kahramanlarından dördü bir arada verilerek, ölüm yeri olan bu dünyaya güvenme, zira o, skender, Dârâ, Rüstem ve Zâl'i helâk eyledi, onlardan isimlerinden başka bir eser bırakmadı, denilmektedir.

skender ü Dârâ'ları hem Rüstem-i Zâl'i
Eyledi helâk menzil-i mevtâyâ güvenme²⁶³⁷

Diğer örnekte ise, Zâl ve Rüstem'in arasındaki baba-o ul ilgisinden yararlanılarak, nefsin peşinden kopup boşa yorulma, Rüstem ve Zâl bile önce ihtihamlarına rağmen, herkesle aynı akıbeta sürüklendiler, üphe yok ki onların u radı ı sona sen de u rayacaksın ve seni de kara toprağın başına, amellerinle başbaşa bırakacaklar, denilerek ölümden kurtuluşun imkansızlığına vurgu yapılmaktadır.

Boş yorulma Rüstem ü Zâl'ler zevâle erdiler
üphe var mı ham türâbe saralar birgün seni²⁶³⁸

4.3.2. Behrâm

*“Behrâm, Sâsâniyân sülâlesinden Yezdgird o lu olup, kuvvet, cesaret ve adaletiyle mehurdur. Daima yabanîleri avladı ı için ona Behrâm-ı Gur ismi yakıtırılmıştır. Yine bir av esnasında avının arkasından bir ma araya girmiş ve tüm aramalara rağmen bulunamamıştır.”*²⁶³⁹ Efe Hazretleri Behrâm'ı, Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in sava meydanına girişini anlattığı sahnede, Rüstem ve Zâl ile birlikte kullanılmıştır. Hz. Hüseyin'in ehâdeti kapsamında bu üç acem kahramanı da ahlâmlardır.

Hayderâne imam meydâne girdi
Seyredenler Zât-ı Ahmed'i gördü

²⁶³⁷ s. 491, . 572, b. 5.

²⁶³⁸ s. 526, . 623, b. 3.

²⁶³⁹ Onay, age, s. 62. ; Pala, age, s. 63. ; Tökel, age, s. 117-120.

îr-i Hudâvârî bir nâra urdu
Rüstem a lar Behrâm a lar Zâl a lar²⁶⁴⁰

4.3.3. Rüstem

“Rüstem, Zâl’ın o lu ve ran’ın ünlü kahramanıdır. Rüstem’in lâkablarından biri, ri vücutlu anlamına gelen “Tehemten”’dir. Onun en me hur sıfatı da Rüstem-i Dâstân’dır.”²⁶⁴¹ Rüstem’in geçti i ilk örnekte, Rüstem’in kahramanlığına i aret edilerek, sevgilinin onunla boy ölçü ecek güce sahip oldu u ifade edilmektedir.

Güzelin kâkülleri belki de saba rüzgârıyla gerdeninde dans etmekte, ayın hilâl devresindeki görüntüsü gibi kavisli kılıç ka ları, cenk meydânında Rüstem’in kar ısına çıkarlar. Rüstem ran’ı Turan’ı dize getirmi olabilir, fakat bu ay yüzlü sevgili kar ısında çaresiz kalmı tır.

Rakseder kâkülleri gerdende ehperler gibi
Seyf-i ebrûler kamer-ve Rüstem’e meydân eder²⁶⁴²

Rüstem kendisi gibi kudretli hükümdarlarla birlikte zikredilmi ve her ne kadar kudretli olurlarsa olsunlar onların da kendilerine göre dertleri ve sıkıntıları oldu u belirtilmi tir. Onlar da fele in cevrenden gözlerinden kanlı ya lar dökmü ler ve bu kanlı ya ların izi hâlâ yüzlerindedir.

Rüstem ü Dârâ vü Husrev Keykubâd Cem îd gibi
Görmediler birini ki gözleri hûn-nem de il²⁶⁴³

Gönül ehli, Rüstem gibi yi it olsa da küçümseyici bakı ların kılıcını çekmez, zira onlar insanları küçük görüp onlara kar ı üstünlük taslamanın dinde yeri olmadı ını bilirler.

²⁶⁴⁰ s. 161, . 95, k. 22.

²⁶⁴¹ Pala, age, s. 382.

²⁶⁴² s. 253, . 226, b. 2.

²⁶⁴³ s. 330, . 336, b. 4.

Rüstem gibi bahâdır olursa da ehl-i dil
Merdüm-i kemterâne tî nı ke ân de il²⁶⁴⁴

A a ıda verilen üç örnek beyitte de Rüstem'in ân öhret sahibi ve büyük bir kahraman oldu una vurgu yapılmakta, ancak bütün bunlara ra men ölümden kurtulu bulamadı ı belirtilmektedir. Beyitlerden ikisinde ise acem kahramanlarından bazılarıyla birlikte kullanılarak hem Rüstem'in büyüklü üne i aret edilmi hem de vurgu ve etkililik artırılmak istenmi tir.

ster Rüstem gibi minhâcın olsun
Âhiri ölümdür ne hayâldesin²⁶⁴⁵

Nice bin Rüstem'ler Husrev ü Dârâ
Terk etdi gitdiler ân u öhretin²⁶⁴⁶

ems ü kamer encüm hayretde kaldı
skender Rüstem'ler kâl oldu gitdi²⁶⁴⁷

4.3.4. Dârâ

Dârâ, acem hükümdarlarındanır. skender'le yaptı ı sava ta ölmü tür. Aralarındaki bu ili kiden dolayı iirlerde genelde birlikte kullanılırlar. Efe Hazretleri'nin iirlerinde de bu durum açıkça görülmektedir.

Konuyla ilgili ilk örnekte, ölüm avcısının elinden kurtulmak mümkün de il, nice ya lı ve genç onun kahr pençesinde titremekte ve onun ecel okları nice skenderleri, Dârâ'ları av yapıp avlamakta, denilmektedir. Yukarıda belirtildi i gibi Dârâ burada skender'le birlikte kullanılmı tır.

Nice pîr ü civân cân pençe-i kahrında lertzândır
Nice skender ü Dârâ'ları ecel ikâr eyler²⁶⁴⁸

²⁶⁴⁴ s. 329, . 335, b. 2.

²⁶⁴⁵ s. 413, . 461, k. 6.

²⁶⁴⁶ s. 425, . 479, k. 4.

²⁶⁴⁷ s. 518, . 613, k. 2.

²⁶⁴⁸ s. 193, . 139, b. 6.

Konu a k oldu mu en büyükten en küçü e herkes a k kapısında seçme ansı olmayan kölelerdir. A k sarayında roller de i ir, köleler hükümdar hükümdarlar köle olur, â ıklar mâ uklarının küçük bir i aretiyle cânlarını fedâ etmeye hazır beklemektedirler. skender, Hüsrev, Dârâ gibi ünlü hükümdar kahramanlar a k dergâhında emre amâde kölelerdir. Zira a k Süleyman mülkü gibi her yeri kaplamı tır, ne kadar kudretli olursan ol ondan kurtulu yoktur.

Sikender Husrev ü Dârâ gulâmdır dergeh-i a kda
Gidüb kâfdan kâfa mülk-i Süleymân olan a kdır²⁶⁴⁹

Dünyanın fanili ine i aret edilen bir ba ka beyitte, bu ölüm dura ı skender,Dârâ, Rüstem ve Zâl'i yok etmi tir, ölüm yeri olan fani dünyaya sakın güvenme, denilmektedir. Dârâ çok büyük bir hükümdardır, ancak büyük hükümdar olması onu ebedi payidar kılamamı tır.

skender ü Dârâ'ları hem Rüstem-i Zâl'i
Eyledi helâk menzil-i mevtâya güvenme²⁶⁵⁰

Efe Hazretleri, na'tlarından birinde, skender ve Dârâ tartı masız çok büyük hükümdarlardır, ancak cânân onlara de il sana teslim olmu tur, zira senin yüzünde ilahi tecellinin yansıması görülmektedir, diyerek Hz.Peygamber'i yüceltmektedir. Cânân cânlar cânını bulunca Dârâ'yı gözü görmemektedir.

Cemâl-i bâ kemâlinden tecellî nûrunun aksi
Müsellemdir sana cânân ne skender ü Dârâ'ye²⁶⁵¹

4.3.5. Cem îd

“Cem îd, ran mitolojisinin göz alıcı hükümdarlarından biridir. arabı bulmasıyla me hurdur. Ayrıca dünyanın onda seyredildi ine inanılarak, dünyayı

²⁶⁴⁹ s. 262, . 238, b. 3.

²⁶⁵⁰ s. 491, . 572, b. 5.

²⁶⁵¹ s. 466, . 536, b. 5.

gösteren kadeh anlamında, câm-ı cihân-nümâ ismi verilen ve üzerinde yedi ayrı hat oldu u anlatılan kadehi, mücevherlerle bezenmi tacı ve tahtı, iirlerde Cem îd'le birlikte kullanılan di er unsurlardır."²⁶⁵²

Efe Hazretleri de iirlerinde Cem îd'in ihti amlı saltanatından, saltanatının simgesi olan tacından ve yedi hatla nak edilmi kadehinden çe itli vesilelerle bahsetmektedir.

lk örnekte Cem îd, me hur tarihi ahsiyetlerden bazılarıyla birlikte anılmı ve artık Cem îd'in de di erlerinin de yerlerinde yellere esti i, üzerleri toprakla örtülmü olarak yer altında misafir oldukları söylenerek ne kadar ve nasıl ya anırsa ya ansın dünya hayatının sonlu oldu u üzerinde durulmu tur.

Nice skender ü Cem îd dahi Fir'avn ü Nemrûd'lar
Yer altında durur mestûr kara yerlere mihmânlar²⁶⁵³

Di er örnekte ise, güzellik unsurları anlatılırken güzelin benine Cem îd'in tacıyla baha biçilmeye çalı ılır. Cem îd'in mücevherlerle bezeli tâcı senin bir benine haracdır. Güzelin beni vahdet ni anıdır. Cem îd ise Müslüman de ildir bu sebepten onun tacı olsa olsa Müslüman olmayanlardan alınan haraca kar ılık gelebilir.

Hâline haracdır Cem îd'in tâcı
Kamer-ve ruhleri dîvân minhâcı
Güzeller bezminde kudret sirâcı
Taht-ı mehâsinde fermân gösterir²⁶⁵⁴

Servi gibi salınan nice güzeller, gül yüzlü nice sultanlar, Cem îd gibi nice hânlar, içine dü eni yeyip bitiren, dünya denilen mihnet denizine dalıp kaybolmu lardır. Zira dünya kendisine ba lanıp, masivâ denizine dalanı, hayallerle, hevâ ve heveslerle uyutur, ta ki ölüm gelip onu uyandırana kadar. Bu beyitte Cem îd de tâc u tahtla gözü boyanıp uyutulan bir kurban olarak görülmü tür.

²⁶⁵² Tökel, age, s. 125-142.

²⁶⁵³ s. 228, . 189, b. 4.

²⁶⁵⁴ s. 273, . 252, k. 3.

Nice serv-i revân cânlar nice gül yüzlü sultanlar
Nice Cem îd gibi hânlar bütün bu deryâya dalmı ²⁶⁵⁵

Nitekim bir önceki beyitte Cem îd için yapılan tesbit a a ıdaki beyitte do rulanmaktadır. Bu beyitte, Cem îd gibi altından tacın da olsa sonunda ölüm vardır, bo hayallerle kendini e lendirme denilerek, insanları ölümün pençesinden ne taht ne de tac kurtarıyor mesajı verilmek istenmi tir.

ster Cem îd gibi zer-tâcın olsan
Âhiri ölümdür ne hayâldesin ²⁶⁵⁶

Fele in cevrenden yakınılan bir iirde ise, felek çok kötü özelliklerle donatılıp, nice Hüsrev'in Cem îd'in tâcını berbâd eyledin denilerek felek suçlanmakta, tâc ile de saltanat ve hükümranlık kastedilmektedir.

Bahr-i kan enhâr-ı tu yân fitne-güster zî-zevâl
Nice Husrev Cem îd'in tâcını berbâd eyledin ²⁶⁵⁷

“Cem îd’le ilgili anlatılan bir ba ka efsâneye göre, Cem, dünyayı dola ırken Azerbaycân’a gelince burayı çok be enmi ve güne in do u una nazır yüksek bir yere mücevherlerle süslü bir taht koydurmu , güne in do masına yakın kendisi de mücevher i lemeli kaftanını giyip, e siz mücevherlerden olu an tacını takıp bu tahta oturmu ,Güne do unca tac, taht ve kaftan parlamaya ba lamı . Bunu gören halk bu güne, yeni gün anlamında “nevrûz”, Cem’e de ı ık âhı anlamında “Cem îd” demi ler.”²⁶⁵⁸

Efe Hazretleri a a ıdaki beyitte bu efsaneye telmih yaparak, ey sevgili, zülfünün telleri gönlümü güne gibi aydınlatır, senin yüzünün nûrundan yayılan ı ıkların ünü ise ı ık âhı Cem îd’in adı gibi dilden dile dola makta ve gönüllerde yer etmektedir demi tir.

²⁶⁵⁵ s. 306, . 303, b. 3.

²⁶⁵⁶ s. 413, . 461, k. 6.

²⁶⁵⁷ s. 426, . 481, b. 2.

²⁶⁵⁸ Tökel, age, s. 133.

Târ-ı zülfün gönlümü tenvîr eder hur îd gibi
 Pertev-i nûr-i cemâlin dildedir Cem îd gibi²⁶⁵⁹

Son örnekte ise Cem îd'in me hûr kadehine i aret edilmektedir. Kadehle oynayanın zevkine ne Keyhüsrev'in tâcı ve tahtı ne de Cem îd'in kadehinin nakı ları ve ne de Osmanlı saltanatı eri ebilir. Zira a k arabını içmekte sınır tanımayan ve doymayan ki i ilahi a kla mest olup kendinden geçmi tir, o ilahi zevki bulmu tur bundan dolayı maddi zevkler onun yanında hiçbir de er ta ımaz.

Maddi saltanatlar ve varlıklar insanlar için genelde sıkıntı ve üzüntü sebebi olurlar ve sahip olanları kaybetme korkusuyla ya atırlar, oysa ilahi a kla mest olan â 1 ın böyle olumsuz durumları yoktur, o her an bir ba ka ilâhî cilveyle kendisinden geçmektedir, dolayısıyla maddi unsurlarla manevi haller kıyaslanmaz.

Ne tâc u taht-ı Keyhusrev ne nak -ı câm-ı Cem Cem îd
 Ne saltanat-ı Osmânî eri ir zevk-i mül-bâze²⁶⁶⁰

4.3.6. Ferhâd

Ferhad, Hüsrev ile irin hikâyesinin ba kahramanlarından biridir. Ferhad sevgilisine kavu mak için büyük cefâlara katlanmı fakat sevgilisine kavu amamı â ık tipinin timsalidir. Da ları delmesinden dolayı bir ismi de Kuhken'dir. Kavu amayan â ıkları temsil etmeleri dolayısıyla iirlerde Mecnûn ile birlikte de kullanılırlar.

Efe Hazretleri'nin iirlerinde de Ferhad ve Mecnûn birlikte kullanılmı , a kta onlarla yarı ılmı tir. A a ıdaki örnek incelendi inde Fuzûlî'nin:

“Mende Mecnûn'dan füzûn â ıklık isti'dadı var
 Â ık-ı sâdık benem Mecnûn'un ancak adı var”²⁶⁶¹

beytiyle anlam olarak örtü tü ü söylenebilir. Fuzûlî a k konusunda Mecnûn'la yarı mı ve onu geride bırakmı tir. Efe Hazretleri de Mecnûn ve Ferhad'la, iki ünlü a k

²⁶⁵⁹ s. 575, . 688, b. 1.

²⁶⁶⁰ s. 470, . 541, b. 5.

²⁶⁶¹ *Fuzûlî Divanı*, Haz. Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, Akça Yay. , Ankara-2000, s. 167.

kahramanıyla, yarı mı ve ikisini de yürek yangınında ve gam çekmede geride bıraktı mı öyle ifade etmi tir: Kays'da ve Ferhad'da olmayan ate saçan beden ve gönül yangını bende var, ayrılık acısıyla ruhum feryâdda beni kedere sevkeden güzele var söyle, halimden haberdâr olsun.

Bir âte -i bârim ki ne Kays ile Ferhad'da
Rûhum ola feryâdda gam-hârime var söyle²⁶⁶²

Â ıklar için sembol olmu unsurlardan biri de bülbüldür. Bülbül güle â ıktır, gülün buda ına konar ve ona türlü na melerle ilan-ı a k eder, fakat gül, buda ıyla bülbülü yaralayıp, âl ile onun kanını içer ve allara boyanır. Rengini bülbülün kanından alır. Â ıklar da tıpkı bülbül gibi sevdiklerine cânlarını verirler. Mecnûn ve Ferhad bunun sadece iki örne idir. Leylâ'nın a kından çöllere dü en Mecnûn gönlünü Leylâ'nın ate ine, da ları delen Ferhad cân bülbülünü irin'in ba ına feryâda gönderdi. Fakat Ferhad'ın cân bülbülü irin'in sözde ölüm haberini alınca tek bir feryâd koparabildi ve en kıymetli varlı ı olan cânını sevdi ine fedâ etti. Zira ona hayatı anlamlı kılan irin'in varlı ı ve ona kavu ma ümidiydi, o olmayınca hayat büyüsunü kaybetti ve anlamsızla tı ve Ferhad için ya amanın bir anlamı kalmadı. Bu örnekte, Ferhad ve Kuhken isimleri birlikte isim ve sıfat olarak kullanılmı tır.

Bülbül-i eydâ gül buda ına
Mecnûn-i sahrâ Leylâ dâ ına
Kûhken Ferhâd bülbül-i cânı
Saldı feryâda irin bâ ma²⁶⁶³

4.3.7. İrin

irin, Hüsrev ile irin hikayesinin bayan kahramanıdır²⁶⁶⁴. Ermen melikesi Mehin Bânû'nun ye eni oldu u söylenmektedir. Ferhad ile irin veya Hüsrev ile irin hikayelerinin bütün varyantları bir arada de erlendirildi inde, irin'in iki â ı ı arasında

²⁶⁶² s. 447, . 511, b. 3.

²⁶⁶³ s. 471, . 542, k. 1.

²⁶⁶⁴ Daha geni bilgi için bkz. Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, M.E.B. Yay., stanbul-1971, s.430-431.

çaresiz kalmı bir kadın tipini temsil etti i söylenebilir. irin, dünyevi a kın sembolü olarak kullanılır. Efe Hazretleri, irin'i Ferhad'la birlikte kullanımı ve Ferhad'ın irin'e kavu amadan öldü ünü, bülbülün güle a kını misal getirerek açıklamı tır. Bülbül de güle kavu amamı canını yoluna ve kanını da rengine vererek ölümsüzle mi , Ferhad ise cân bülbülünü irin'in yoluna feda ederek, dilden dile dola an bir a k kahramanı olmu tur.

Bülbül-i eydâ gül buda ına
Mecnûn-i sahrâ Leylâ dâ ına
Kûhken Ferhâd bülbül-i cânı
Saldı feryâda îrîn bâ ma²⁶⁶⁵

4.3.8. Vâmık

“Vâmık u Azrâ hikâyesinin erkek kahramanıdır. Hikâyeye göre Vâmık, Çin hakanı Talmus ile Turan âhının kızının, güzelli i dillere destan o ullarıdır. Gazne padi ahının biricik kızı Azrâ ile Vâmık birbirlerine kavu mak için çok büyük sıkıntılara katlanırlar ve sonunda kavu urlar.”²⁶⁶⁶ Efe Hazretleri, Sö ütlü köyünü medhederken, Vâmık'ın bile Sö ütlü'yü gördü ünde çok be enip orayı medhedece ini söyleyerek, övgüsüne farklı bir boyut kazandırmı tır.

Beyitte, Sö ütlü Köyü, âlemde e i benzeri az olan bir enlik yeridir. Güzeller güzeli Vâmık bu köyü görse orayı medhetmekten kendini alamaz denilmektedir.

Bir meserret-gâhdır âlemde misli az olur
Görse meddâhı olur Vâmık Sö ütlü Köyü'ne²⁶⁶⁷

4.3.9. Leylâ

“En me hur a k hikayesi denilebilecek Leyla ile Mecnûn hikayesinin bayan kahramanıdır. Benî Âmir kabîlesinden olup adı, Leylâ binti Mehdî b. Sa'dü'l-Âmiriyye'dir.”²⁶⁶⁸ Kays'ı a kıyla çöllere dü ürüp Mecnûn etmi tir. Edebiyattaki en

²⁶⁶⁵ s. 471, . 542, k. 1.

²⁶⁶⁶ Tökel, age, s. 448. ; Pala, age, s. 471.

²⁶⁶⁷ s. 507, . 598, b. 5.

²⁶⁶⁸ Pala, age, s. 288.

belirgin mâ uk sembollerinden biri belki de birincisidir. Leylâ, Leylâ ile Mecnûn mesnevisindeki rolü ve Mecnûn'un maddeden manaya ulaşmasında en büyük vasıta olması dolayısıyla, tasavvufta vahdetin ve ilâhî mâ ukun sembolü olarak kullanılmaktadır. Efe Hazretleri'nin şiirlerinde de tasavvufî sembol olarak kullanılmı tır. Leylâ, ilâhî aşkına yöneltilmiş i, kendisi için sahrâlara düşülen, etrafına ilâhi ne ve yayan kutsal mâ uktur.

İlk örnekte, Leylâ'nın, aşkıyla Mecnûn'u çöllere düşürdü ü, Leylâ'nın kâkülünden tecelliyi gören Kays'ın aklın yolunu ve rehberliğini bırakıp, gönlünü kılavuz olarak kabul etti i anlatılmaktadır. Leylâ'yı bütün güzelli iyle gönlünde hissedeni, gönlünü onunla dolduran Mecnûn için çöl Leylâ'nın gül cemâlidir. Mecnûn gönlünü gözünü tecelli nuruyla güzelin cemâliyle doldurdu u için, zaman ve mekan önemini kaybetmiş mesafeler ortadan kalkmış ve o her baktığı yerde sevgilisini görür olmu tur. Önce maddi aşkla çöle düşen Kays, Leylâ'nın aşkı vasıtasıyla manevi aşka kanatlanmış ve tam da bu noktada mecnûn olmu tur. Gülleri her an taze olan Leylâ gülistanında Mecnûn isminde taze bir gül daha açılmış tır.

Mecnûn'u sahrâya saldı o Leylâ
 Kâkül-i Leylâ'dan oldu tecellâ
 Dîdâr-ı Leylâ'dır Mecnûn'a sahrâ
 O sahrâda düşmüş gül gülistâne²⁶⁶⁹

Leylâ kendisine bakıldığında ilâhî güzelli i yansıtan parlak bir aynadır, onda hakiki güzeli seyredenler aşkla çöllere düşerler. Bülbül nasıl ki vahdet nûrunu gülde görüp gül dalından ayrılmamış ve feryâd içinde aşkına meleri terennüm etmiş tir, Mecnûn da Leylâ'da ilahi güzelli ini yansımalarını görmüş ve çöllerde, aşk acısı ve zevkiyle bülbül gibi feryâda balamı tır.

²⁶⁶⁹ s. 459, . 525, k. 5.

Leylâ'yı gören gözler âvâre-i sahrâdır
Elbette dü er Mecnûn bülbül gibi feryâde²⁶⁷⁰

Yâri ile birlikte olan â ik fenâyâ ula ıp yok olur. Durum tersinden dü ünüldü ünde, benli ini yok edip mâ ukunda fâni olmayan â ik vuslata eremez, denilmek istendi i görülmektedir. Leylâ'ya â ik olan gönlün sa lı ı için, sahralarda kaybolup kendisini bulması, sonra da bütün varlı ını Leylâ'ya fedâ edip vuslata ermesi gerekir.

Yâr ile hem-dem olan â ik olur mün'adim
Sa lı a sahrâ gerek meftûn-i Leylâ dile²⁶⁷¹

Her yaprak, onun kudretinin nümûneleri olarak onun ânı en yüce olsun diye zikreder ve ilâhi tezgahta dokundu unu gösteren çizgileriyle görenleri de tefekküre ve zikre te vik eder. Açılmı kırmızı güllerin her bir yapra ının damar damar i lenmi kırmızılı ından Leylâ'nın ilâhi kokular yayılan gül yana ı görünür. Yanak tasavvufta vahdeti temsil eder, Leylâ ilâhî sevgiliyi, ona olan a k ise ilâhi a kı ifade eder.

Okunur her varaklarda "Teâlâ ânühû ekber"
Açılmı verd-i ahmerler ruh-i Leylâ'yı seyr eyle²⁶⁷²

Sevdâ tuza mın esiri sevdâsından zevk alır, o tuzak içerisinden onun gözüne Leylâ'sının yüzü görünür. Dolayısıyla içerisinde bulundu u durum, her ne kadar tuzak olarak isimlendirilip ilk anda akla olumsuz bir anlam ça rı tırsa da aslında â ik için bir nimet, arayıp da bulamadı ı bir devlettir. Zira â ı ın aradı ı ve istedi i Leylâ'sının gönüllere huzur bah eden cemâlidir, bu cemalin göründü ü yer nasıl tuzak olabilir.

Esîr-i dâm-ı sevdâyâ verir bir zevk sevdâsı
O dâm içinde görünür gözüne rûy-i Leylâsı²⁶⁷³

Gemim derd denizinde battı ve hasretle yanıp çöle dönen gö sümü sel alıp götürdü. Gönül, Leylâ'sının hasretini çekmektedir, bülbül gibi a layıp inlememi gül alıp

²⁶⁷⁰ s. 506, . 597, b. 2.

²⁶⁷¹ s. 472, . 544, b. 4.

²⁶⁷² s. 475, . 548, b. 3.

²⁶⁷³ s. 679, . Ferd, 6.

gitti. Efe Hazretleri, gemisinin derd denizinde battı ını ve gö üs çölünün sele gitti ini söyleyerek, aslında dermânına kavu tu unu, bütün kaygılarından kurtulup sadece Leylâ'sının hasretiyle a layıp inledi ini, istedi inin de zaten bu oldu unu anlatmaktadır.

Sefînem gark oldu derd deryâsına
Sahrâ-yı sînemi sel aldı gitdi
Hasret-ke olmu dur dil Leylâ'sına
Bülbül-tek zârımı gül aldı gitdi²⁶⁷⁴

Aklını kaybetme sahrasının Mecnûn'larının ve Leylâ'nın cemâline â ık olup kendinden geçenlerin gönüllerini âd edip sevindiren, ilâhi yolun kılavuzlu unu yapan önderler vardı. Efe Hazretleri bu dörtlükle ba ladı ı iirin bütününde, zaman olarak zor bir zamanda oldu undan, gönülleri sevindiren rehberlerden yoksun oldu undan dem vurarak üzüntüsünü belirtmektedir.

Sahrâ-yı cünûnun Mecnûn'larını
Cemâl-i Leylâ'nın meftûnlarını
Â üfte üftâde mahzûnlarını
Dil- âd eden Lutfî pîrler var idi²⁶⁷⁵

Mecnûn olan, cân atıp cânından geçip cânânını arar ve üphe yok ki bir gün Leylâ'sını bulur. Bu beyitteki anlam, “arayan Mevlâ'sını da bulur belâsını da” ekinde, atasözü olarak kültürümüzde kullanılmaktadır²⁶⁷⁶. Efe Hazretleri, bu beyitte, insan hayat yolunda neyi amaç edinirse, neyin pe inden ko turursa elbette ona kavu ur, mesajını vermektedir.

Cân atar serden geçer elbet gider cânâneye
Lâ-cerem Mecnûn olan bir gün bulur Leylâ'sını²⁶⁷⁷

²⁶⁷⁴ s. 519, . 614, k. 1.

²⁶⁷⁵ s. 513, . 605, k. 5.

²⁶⁷⁶ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri Sözlü ü*, c. 1, s. 150.

²⁶⁷⁷ s. 543, . 649, b. 2.

Mecnûn, muhabbet sahrasını geçit eyledi ve Leylâ'yı gözledi, fakat Leylâ'yı görece i anda inilti bir feryâd kopardı ve kendinden geçti. Mecnûn, Leylâ'da Mevlâ'yı görme yetene ini kazandı, Leylâ'dan Mevlâ'ya, mecazdan ilâhîye yol bularak farklı boyutlara ula tı.

Sahrâ-yı muhabbeti güzâr eyledi Mecnûn
Leylâ'yı göricek demi kopardı ivâmî²⁶⁷⁸

ibret alınacak unsurlarla dolu bu yerde e yâyı güzelce seyr et, gönül aynanı nurlandır ve Leylâ'yı gör. Efe Hazretleri, dünyâyı Allah'ın eserlerinin seyredildi i bir sergi yeri olarak tasvir etmekte, fakat bu sergiden ancak gönül aynasını, olumsuz duygu ve davranı ların lekelerinden temizleyenlerin, ibret alabileceklerini söyleyerek Leylâ'ya ula abilmenin sırrının da bu i lemleri ba arıyla tamamlamak oldu unu ifade etmektedir. Dolayısıyla ba ta da söylendi i gibi onun iirlerinde Leylâ ilâhî olanı temsil etmektedir.

Bu ibret-gâhîde cânâ güzelce seyr et e yâyı
Gönül mir'âtını tenvîr edüp gör sen de Leylâ'yı²⁶⁷⁹

4.3.10. Mecnûn

“*Mecnûn, Leylâ ile Mecnûn mesnevisinin erkek kahramanıdır. Benî Âmir kabilesinden âir Kays b. El-Mülevvâhü'l-Âmirî'nin lakabı oldu u söylenir.*”²⁶⁸⁰
Mecnûn, tasavvûfî sahada be eri a ktan ilâhî a ka ula manın sembolüdür. O, be eri a kla kendinden geçmi , ilâhî a kla kendini bulmu tur. lâhî a kı bulduktan sonra kendisine sunulan mecâzi a kından yüz çevirmi tir. Çünkü asıl olanı fark etmi , insanı yücelere kanatlandıran sırrı ke fetmi , Leylâ'dan Mevlâ'ya uzanmı , Mecnûn ismiyle â ıkların pîri olmu tur. Efe Hazretleri'nin iirlerinde Mecnûn, Leylâ'nın a kından dolayı itibarının mahvolup dillere destân olmasıyla, ma ukunun hasretinden a layıp inlemesiyle ve mecâzi a kı basamak yaparak ilâhî a ka ula masıyla konu olmu tur.

²⁶⁷⁸ s. 589, . 707, b. 4.

²⁶⁷⁹ s. 577, . 691, b. 1.

²⁶⁸⁰ Pala, age, s. 300.

Gül ya dıran kâküllerinin üzerinde altın külâhını yan takıp cazibesini artıran bir sevdi im var, onun sevdâsıyla Kays gibi dillere destân oldum. Kays Leylâ'nın a kıyla çöllere dü üp Mecnûn adına lâyük oldu, sevdi imin sevdâsı da beni benden aldı ve dillerde destân yerine benim adım ve a kım söylenir oldu.

Kâkül-i gül-bârı kıykâc zer-külâhdır sevdi im
Kays-ve etdi bu sevdâ dillere destân beni²⁶⁸¹

Konuyla ilgili ikinci örnekte de air, a kından dolayı dillere destân olması bakımından Mecnûn'la kendisi arasında ilgi kurmu tur. Zamânın güzeli beni tükenmez bir derde saldı ve Kays gibi dünyâda dillere destân eyledi. Â ık dünyada derdinin bitmesini istemez, hep vuslattan söz etse de asıl arzuladı ı vuslat de ildir. Onun derdi, a kıyla, Mecnûn gibi dillere destân olup Leylâ'dan Mevlâ'yı görebilmektir.

Bir tükenmez derde saldı âfet-i devrân beni
Kays-ve etdi cihânda dillere destân beni²⁶⁸²

Leylâ'yı görüp ilâhi a ka dü enler sahralarda peri ân haldedir, Mecnûn elbette bülbül gibi feryâda dü er. Çünkü o Leylâ'yı görmü , onda yaratıcının san'atını mü ahede ederek hayret makamına ermi tir. Hayret sonrası feryadlar ise hem bu durumu o zamana kadar neden fark edemedi i için üzüntü hem de geç de olsa fark edebildi i için ükür ifadeleridir. Dolayısıyla Mecnûn'un feryadları istenmeyen bir durum de il bilakis Mecnûn'un bütün gönlüyle arzu etti i ve zevk aldı ı bir durumdur.

Leylâ'yı gören gözler âvâre-i sahrâdır
Elbette dü er Mecnûn bülbül gibi feryâde²⁶⁸³

A a ıdaki örnekte ise, Leylâ ile Mecnûn mesnevisinde, Mecnûn'un a kından sahrâya dü üp, hayvanlarla dost oldu u ve onların Mecnûn'un haline üzüldü ü kısma

²⁶⁸¹ s. 513, . 604, b. 4.

²⁶⁸² s. 515, . 609, b. 1.

²⁶⁸³ s. 506, . 597, b. 2.

telmih yapılmaktadır. Ma' uka hitaben, güzelim, gel çılgın â 1 ın gönlüne merhamet eyle, o ceylânların bile haline a ladı 1, peri ân ve mecnûn bir haldedir denilmektedir.

Gel güzelim rahm kıl â 1k-ı eydâ dile
Âhûlar a lar gezer mecnûn-i rüsvâ dile²⁶⁸⁴

Efe Hazretleri, â 1k oldu u ilâhi güzelli in tecelli-gâhını tarif ederken, onun yüzünün güne gibi aydınlık ve Allah'ın kudret eliyle bezedi i bir gül bahçesi oldu unu söylemektedir. Sevgili, ay gibi, güzelli i kendisinde toplamı tır, güzeller içinde benzeri yoktur. Onu gördüm, aklımın kılavuzlu unu terk edip gönlümün pe ine dü tüm. Leylâ'nın a kının Mecnûn'a etti ini o güzelin a kı da bana etti ve zahiri itibarımı kaybettim.

Gülistân-ı kudret güne cemâli
Mecme-i mehâsin kamer misâli
Dilberler içinde yoktur emsâli
Mecnûn-ve mahvetdi i'tibârımı²⁶⁸⁵

Yârin merhameti â 1 ına ula mazsa, gönlümün âhı beni de Kays gibi sırlara mahrem edecek. Efe Hazretleri bu beyitte Kays'ın ayrılık ate iyle pi ip olgunla tı ına ve ilahi cilveleri kaldıracak seviyeye ula tı ına i aret etmektedir. Beyitte, Kays, Leylâ'nın a kı mecazi a k düzeyindeyken ona kavu mu olsaydı, bu a k belki de hiçbir zaman hakîki a ka geçit olamayacak, Kays da Mecnûn'a dönü emeyecekti, denilmek istenmektedir.

Ger eri mezse e er üftâdesine rahm-i yâr
Kays-ve âh-ı derûnum ke f-i râz eyler beni²⁶⁸⁶

Leylâ'nın saçlarına i aret edilerek, siyah renkli olması, da ınık, peri an olması ve â 1klara bend olması gibi ifadelerle çe itli mazmunlar olu turulmu ve te bih, hüsn-i

²⁶⁸⁴ s. 472, . 544, b. 1.

²⁶⁸⁵ s. 541, . 645, k. 2.

²⁶⁸⁶ s. 511, . 602, b. 4.

ta'lil vb. edebi san'atlar yapılmı tır. Efe Hazretleri'nin iirlerinde de bu mazmunlardan bazıları görülmektedir. Saçının telleri dertle dolu gönlümü peri ân etti, Kays gibi bana çölleri yurt ettirdi ve gönlümü a lattı. Saç kesrettir, da ınıktır, peri ândır, kendisine ba lananı da peri ânlı a sürükler, Kays önce peri ân olmu , a layan gönlüyle çöllere sı ınmı , sonra ise bu inzivâdan rahmet do mu , peri ânlıktan huzura, kesretten vahdete, be erîden ilâhîye ermi ve adı Mecnûn'a çıkmı tır.

Târ-ı zülfün târ u mâr etdi dil-i pür-derdimi
Kays-ve sahrâ-ni ân giryâne kıldı gönlümü²⁶⁸⁷

Bu örnekte de bir öncekiyle benzer unsurlar bulunmaktadır. Burada zülfün telleri â ıkları dâra çeken urgan olarak dü ünülmü tür. Leylâ'nın zülfünün telleri Mecnûnları dâra çeker, gül yanaklı güzelin zülfünün dârı bana misk ya dırır ve beni misk kokutur. Güzelin saçları sümbül gibi, misk gibi kokular saçır, â ı ını mest eder. Mest olan â ık için dara acı vuslattır. Zira â ık ölümle masivâdan kurtulur, maddeye ait her eyi mahvedip fenâya erer ve mâ u unda fâni olur. Mecnûn'da maddeden geçip, manâya ermi tir.

Zülf-i Leylâ telleri Mecnûn'ları ber-dâr eder
Dâr-ı zülf-i gül'izârın mü g-bâr eyler beni²⁶⁸⁸

4.4. Edebî ahsiyetler

Edebî ahsiyetler ba lı ı altında eserde geçen airler ve filozoflar incelenecektir. Bunların hangi özellikleriyle ele alındı ına i aret edilecek, varsa Efe Hazretleri'nin üzerinde olan etkilerine de inilecektir. Efe Hazretleri'nin iirleri incelendi inde sa lam bir edebi alt yapısı oldu u anla ılmaktadır. Bu sa lam altyapıda çok miktarda edebi metin görmü olması ve temel edebi türlerde üstad olan airlerin iirlerini kayna ından okuması, bu iirlere her açıdan hakim olması gibi nedenlerin etkili oldu u söylenebilir. Sadece maktelleri incelendi inde bile bu etkilenme görülebilir. Fakat Efe Hazretleri iirleri aynıyla taklit etmemi ve kendi tarzını olu turmu tur. Bunun yanı sıra be endi i

²⁶⁸⁷ s. 545, . 651, b. 6.

²⁶⁸⁸ s. 560, . 670, b. 2.

airlerden bazılarına da iirlerinde büyük bir tevazuyla i aret etmi tir. Bu ba lık altında, eserde ismi geçen edebi ahsiyetlere Efe Hazretleri'nin gözüyle bakmaya çalı ılacaktır.

4.4.1. Fuzûli(ö.1556)

“Fuzûlî'nin asıl adı mehmed'dir. 16. y.y.'da yalnız Âzeri edebiyatının de il bütün Türk edebiyatının en tanınmı airlerinden biridir.”²⁶⁸⁹ Fuzûlî, edebi sahaya, asırlardır sadeli inden bir ey kaybetmemi bir Türkçe'yle kaleme alıp, etkileyici ifadelerle bezedi i a k terennümlerinden olu an etkileyici iirler hediye etmi tir. Gazel vadisinin üstadı kabul edilmi tir. iirlerinde a ırlıklı olarak a k i lemi , bunu da son derece etkileyici biçimde yapmı tır. Fuzûlî, kendi devrinde ve sonraki devirlerde pek çok airi etkilemi tir.

Etkilediklerinden birinin de Efe Hazretleri oldu unu bizzat Efe Hazretleri'nin iirlerinde görmek mümkündür. Efe Hazretleri özellikle Fuzûlî'nin “Hadîkatü's- Süedâ” isimli eserinin etkisinde kalmı bunu da yazdı ı çok sayıda Kerbelâ temalı iirinde göstermi tir.

Efe Hazretleri Fuzûlî'nin “Hadîkatü's-Süedâ”sından bahsederken, Kerbelâ macerasını anlatan binlerce eser ve iir var, fakat Fuzûlî'nin eseri ba ka demek istemektedir. Fuzûlî eserinde ate saçan gönlünün ate inden eserini okuyanların gönüllerine birer parça ate gözlerine de birer damla ya bırakmakta, böylece yüre inin yangınına açı a çıkarmaktadır.

Mâcerâ-yı Kerbelâ'dan bahseden binlerce var
Böyle âte - bâr derûn etmi Fuzûlî â ikâr²⁶⁹⁰

Fuzûlî, yüreklere kor dü üren mersiyeler söylemesiyle ünlüdür, onun her sözünün etrafa misk yaydı ı Hadîka'sında görülmektedir. Fuzûlî'nin Hadîka'sındaki ahıs kadrosunda bulunan bir çok ahsın, Efe Hazretleri'nin maktel-i Hüseyin'lerinde benzer ifade ve vurgularla yer alması, onun bu eseri be endi ini ve örnek aldı ını göstermektedir.

²⁶⁸⁹ Hâluk pekten, *Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri*, Akça Yay. , Ankara-2005, s. 24.

²⁶⁹⁰ s. 260, . 236, b. 1.

Öyle bir öhret- iâr âte -fe ân mersiye-gû
Hadîka'sında nümâyân her sözü bir mü g-bâr²⁶⁹¹

Efe Hazretleri'nin Fuzûlî'yle ilgili bir ba ka tesbiti de onun üzerinde Hâfız-ı irâzî'nin etkisinin görüldü üdür. Bunu iir anlayı mı anlattı ı iirlerinde, Fuzûlî feyzini Hâfız-ı irâzî'den almı ve muhabbet nehri olan bu feyizle gönülleri huzur ve sevinçle doldurmu , diyerek ifade etmi tir. Hasibe Mazıo lu'nun doktora tezi olarak hazırladı ı çalı masında da bu kanaatle paralel görü beyan edilmi tir²⁶⁹². Fuzûlî'nin Hafız'dan etkilendi i fakat onu taklit etmedi i ifade edilerek, onun kendi tarzını olu turdu u ve bu tarzla son derece etkileyici eserler kaleme aldı ı ifade edilmi tir.

Hâfız-ı irâzî'den almı Fuzûlî feyzini
Bu muhabbet nehri ile dilleri âd eylemi ²⁶⁹³

4.4.2. Sa'dî(ö.1292)

“Sa'dî-i irâzî, iraz'da dünyaya gelmi tir.Fars edebiyatının en büyük airlerindendir. Hayatını ir ad ve halka hizmetle geçirdi. Sadî'nin iir ve nesrinin en bâriz özelli i akıcı ve sehl-i mümteni' olmasındır. Sa'di ya adı ı dönemde yaygın nazım ekli olan gazeli müstakil bir edebi tür olarak mükemmelli e kavu turmu tur. En me hur eserleri, manzum olarak “Bostan”, mensur olarak ise “Gülistan” isimli eserleridir.”²⁶⁹⁴ Efe Hazretleri de onun gazel sahasındaki tartı masız üstünlü ünü takdir etmi tir. Efe Hazretleri a a ıdaki ilk örnekte, ideal güzel tanımını yaptıktan sonra, o dilberin görünü ü ve tavırlarıyla güzel oldu unu belirtmi ve onun ezelden seçilmi oldu unu söyleyerek, övdü ü güzelin aslında Hz. Peygamber oldu una i aret etmi tir. Böyle bir güzelin, ancak Sa'di gibi bir gazel üstadı tarafından tarif edilip övülebilece ini söyleyerek Sa 'di'nin bu sahadaki ba arısını vurgulamı tir.

²⁶⁹¹ s. 260, . 236, b. 2.

²⁶⁹² Hasibe Mazıo lu, *Fuzûlî-Hâfız ki air Arasında Bir Kar ıla tırma*, Bankası Yay. , Ankara-1956, s. 355-356.

²⁶⁹³ s. 297, . 287, b. 5.

²⁶⁹⁴ Mustafa Çiçekler, “Sa'dî-i irâzî”, *D A*, c. 35, s. 405-406.

Lutfî letâfetli güzel intihâb-ı rûz-i ezel
Vasf edemez anı gazel Sa'dî gibi er olmalı²⁶⁹⁵

kinci örnekte ise Efe Hazretleri, ran edebiyatının üç büyük airini bir arada vererek, onların, iiri, ilim ve hikmeti açıklayıp göstermek için bir araç olarak kullandıklarını söylemi tir. Efe Hazretleri'ne göre, iir sadece sözleri bir araya dizip ahenk olu turmak için yazılmaz, onun asıl i levi insanlara dünyada, özellikle de ahirette fayda sa layacak ilim ve hikmeti kolay akılda kalacak ve aktarılacak ekilde nazım ipli ine dizmektir. Bu airler de iirin bu i levine uygun ekilde davranmı lardır.

Nice Enverî vü Sa'dî dahî Firdevsî gibi
Gün gibi gösterdiler i'r ile ilm-i hikmeti²⁶⁹⁶

4.4.3. Firdevsî

*“Firdevsî, ran'ın milli destânı ehnâme'nin müellifidir. Künyesi Ebü'l-Kâsım, lakabı Fahreddin, mahlası Firdevsî olmakla birlikte asıl isminin ne oldu u konusunda kaynaklarda ihtilaf bulunmaktadır. Eserini Gazneli Sultân Mahmud'a sunmu tur. Firdevsi'nin ölüm tarihi, bazı kaynaklarda (1020), bazılarında ise(1025) olarak gösterilmektedir.”*²⁶⁹⁷ A a ıda konuyla ilgili verilen her iki örnekte de, Firdevsî büyük airlerle birlikte anılmı ve irfan meclisinde iir ile kıymet bulup yüksek mevkilere sahip oldu u ifade edilmi tir. airler iir ile vahdet sınırını erh ederek, ariflerin oldu u mecliste, iirleriyle zevk verip zevk almı lardır.

Nice bin Hassân-ı sâni Tûsî Firdevsî gibi
i'r ile meclîs-i irfân içre aldı kıymeti²⁶⁹⁸

²⁶⁹⁵ s. 518, . 612, b. 7.

²⁶⁹⁶ s. 535, . 637, b. 4.

²⁶⁹⁷ Mehmet Kanar, “*Firdevsi*”, *D A*, c. 13, s. 125-126.

²⁶⁹⁸ s. 577, . 690, b. 2.

Nice Enverî vü Sa'dî dahî Firdevsî gibi

Gün gibi gösterdiler i'r ile ilm-i hikmeti²⁶⁹⁹

4.4.4. Hassân(ö. 680[?])²⁷⁰⁰

“Hassân b. Sâbit, Hz. Peygamber’i, ashabını ve slâm dinini mü riklerin hicivlerine kar ı iirleriyle savundu u için “ âirü’n-nebî”, Ebü’l-Hüsâm(keskin kılıç sahibi) ve Ebü’l-Mudarrib(iyi sava çtı ünvanlarıyla tanınmı tır. Hassân özellikle ehirli Arap toplumunun en iyi airidir. Resûl-i Ekrem Hassân’ın ahsına ve sanatına çok de er verirdi. Hatta iirlerini okuması için ona mescid-i Nebevi’de bir minber tahsis etmi ti.”²⁷⁰¹

²⁶⁹⁹ s. 535, . 637, b. 4.

²⁷⁰⁰ Hz. Peygamber’in etrafından ayırmadı ı üç me hur âiri vardır: Hassan bnu Sabit, Abdullah bnu Ravâha, Ka’b bnu Mâlik (radıyallâhu anhüm).

htiyaç hâsil oldukça bunları ça ırıp: "Kurey’ e kar ı hicviyelerinizi fırlatın. Zira sizin iirleriniz onlar üzerinde ok yarasından daha a ır yaralar açmakta!" derdi.

Bunlardan Hassan (radıyallâhu anh)’ın ba âir mesabesinde Efendimiz yanında ayrı bir yeri vardır. Onu her ça rısında: "Ey Hassan Resûlullah adına onlara cevap ver!" der, Rûhu’l-Kudüs’le kendine yardım etmesi için Allah’a dua ederdi. Zaman zaman Hassan’a: "Sen Allah ve Resûlü için onları hicvettikçe Rûhu’l-Kudüs seni takviye etmektedir, yardımcındır" diyerek onu te vik ve taltif buyurmu lardır. Hz. Âi e (radıyallâhu anhâ) der ki: "Bir defasında Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) Ka’b bnu Mâlik’in hicviyesini yeterli bulmayarak Hassan’i ça ırdı. Hassan huzur-u risâlet penâhiye girince: "Nihayet dü manımı diliyle(13) yere seren arslanı ça ırma ânı gelmi " diye (sonradan ça ırılmı olmanın serzeni ini de ifade ederek) böbürlenir, dilini dı arı çıkarıp a zının etrafında öyle bir çevirir. Ve sözüne devamla:

"Seni hak ile gönderen Zât-ı Zülcelâl’e yemin olsun onları dilimle, deri parçalar gibi parçalayaca ım!" der. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):

"A ır ol! Ebû Bekir Kurey’ in nesebini senden daha iyi bilir. (Ondan istifade et, biliyorsun ben de Kurey liyim), onlar arasında nesebim var (hicivlerinden bana da zarar gelmesin. Bu maksadla Ebû Bekir teferru-âtlı bilgi verip) beni onlardan ayırıcaya kadar iir yazmada acele etme!" dedi. Hassan ona, (Ebû Bekir’e) yakla ıp tekrar geri çekildi ve:

"Ey Allah’ın Resûlü o bana nesebini tanıttı. Seni hak ile gönderen Zât-ı Zülcelâl’e kaseim olsun, seni onlardan, tereya ndan kıl çeker gibi çekip alaca ım" dedi."

Hz. Peygamber için iir, iyiye de kötüye de kullanılacak bir silahtı. "Mü’min bedeni ve malı ile oldu u kadar diliyle de cihad etmekle mükellefti." Hassan’a Kureyza yahudileriyle mücadele sırasında onları hicvetmesini emretti ve: "Cebraîl (aleyhisselâm) seninle birlikte" diyerek cesaretini artırdı. Buharî, Edeb 91, Müslim, Fezâilu’s-Sahâbe 156-157, (2489-2490).

يَضَعُ لِحَسَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مَثْبِرًا فِي الْمَسْجِدِ يَوْمَ عَلَيْهِ يُفَاخِرُ، أَوْ يُتَفَاحُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ # وَكَانَ يَقُولُ: إِنَّ اللَّهَ يُؤَيِّدُ حَسَنًا بِرُوحِ الْقُدْسِ مَا نَافَحَ، أَوْ فَاخَرَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ #. أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ. » «وَالْتَأْيِيدُ» التَّقْوِيَةُ. » هو جبريل عليه السلام .

"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) âir Hassan bnu Sâbit (radıyallâhu anh) için mescide hususî bir minber koymu tu. Hassan, orada kurulup mufâhara yapar veya Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)’ı hasımlarına kar ı müdafaa ederdi. Aleyhissalâtu vesselâm: "Allah (c.c.) Hassan’ı, Resûlullah’ı müdafaa etti i veya onun adına mufâhara yaptı ı müddetçe Rûhu’l-Kudüs’le takviye etmektedir" derdi."

#: يَوْمَ فَرِيظَةَ لِحَسَانَ ابْنِ ثَابِتٍ: اهْجُ الْمُشْرِكِينَ، فَإِنَّ جِبْرِيْلَ مَعَكَ. أَخْرَجَهُ الشَّيْخَانُ .

"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), Kureyza günü, (âiri) Hassân bnu Sâbit’e:

"Mü rikleri hicvet, zîra Cebrâil seninle beraberdir!" dedi. Buharî, Edeb 91, Bed’u’l-Halk 6, Müslim, Fezâilu’s-Sahâbe 153, (2486).

²⁷⁰¹ Hüseyin Elmali, “Hassân b. Sâbit”, D A, c. 16, s. 399-402.

Efe Hazretleri, Hassân'dan airlerin ustası olarak bahsetmi tir. Örnek beyitte de Muhammed ümmeti içerisinde Hassân'ın yolundan yürüyen binlerce air oldu u, fakat bu airlere Hz. Peygamber'in Hassân'ı önder yaptı ı söylenilmektedir. slâm tarihi ve Hz. Peygamber'in hadisleri incelendi inde Efe Hazretleri'nin beyitlerini destekleyen bir çok olay ve ifadeyle kar ıla ılmaktadır. Hz. Peygamber, Hz. Hassân'ı desteklemi , onun iirlerinin ço u zaman kafirlere kılıçtan daha fazla etki etti ini, ifade etmi tir. O dönem itibariyle Araplar'ın iir ve edebiyatta ne kadar ileri oldu u dü ünülürse Hz. Peygamber'in bu tesbitinin ne kadar yerinde oldu u anla ılabilir. Hz. Peygamber mü rikler kendisine neyle saldırmı sa onlara onunla kar ılık vermi tir.

Bu Muhammed ümmetinde nice bin Hassân var
âirâne zât-ı pâk Hassân'ı serdâr eylemi ²⁷⁰²

Di er bir beyitte ise, Hz. Peygamber'in hadislerine telmih yapılarak, iir söylerken Hz. Hassân'a Cebrâil (as)'ın yardım etti i söylenmektedir. iirde Hassân'ın yardımcısı olan Cebrâil'dir, o Bedir'de iirle Hz. Peygamber'i tarif edip överdi. Bedir sava ında meleklerin Müslümanlara askeri anlamda yardım etti i ayet ve hadislerle sabittir²⁷⁰³. Bu beyitten meleklerin Bedir ashabına manevi destek de verdi i anla ılmaktadır.

iirde nâsır-ı Hassân olandır hazret-i Cibrîl
Bedir'de vasf ederdi nazm ile kadr-i mu'allâyı²⁷⁰⁴

Yukarıdaki ifadeleri destekleyen bir ba ka örnekte a a ıdaki beyittir. Efe Hazretleri, bu beyitte, Cibrîl'in Hassân'a iir söyleme konusunda yardımcı oldu unu belirtmektedir. Hz. Peygamber'de dualarında Allah'tan Cibrîl'i Hassân'a yardımcı kılmasını dilemi tir.

Ederdi nusreti Hassân'e nazm ü i'ride Cibrîl
O gün müftû idi Cibrîl verir idi bu fetvâyı²⁷⁰⁵

²⁷⁰² s. 297, . 288, b. 4.

²⁷⁰³ Daha önce bu ayetler telmihler ba lı ında verildi i için burada tekrarlanmayacaktır.

²⁷⁰⁴ s. 562, . 672, b. 5.

²⁷⁰⁵ s. 536, . 638, b. 5.

Dua mahiyetindeki bir beyitte ise Hz. Ali'nin medhini Hassân bile yapsa, yeterli olamayacağı, onu hakkıyla medhedemeyeceğine işaret edilerek, Hz. Ali'nin büyüklüğüne vurgu yapılmıştır.

Meddâh olsa Hassân etmez kifâyet
Hayder-i Kerrâr'e başla bizi²⁷⁰⁶

4.4.5. Enverî(ö.1189[?])

“*Evhadiiddîn-i Enverî, İran edebiyatının en büyük kasidesi airidir. Abdurrahman-ı Câmî bir rubaisinde Enverî'yi İbrahim üç peygamberinden biri olarak kabul etmiştir.*”²⁷⁰⁷ Efe Hazretleri de şiirlerinde ondan bahsetmiş ve İran'ın diğer iki büyük airisiyle birlikte anmıştır. Bu beyte bakıldığında, Efe Hazretleri'nin, Câmî'nin İbrahim üç peygamberi benzetmesinden haberdar olduğunu düşünülebilir. Zira o benzetmede ismi geçen diğer airiler Sa'âdi ve Firdevsî'dir. Efe Hazretleri, bu üç airi bir arada kullanarak onlarla ilgili benzetmeden haberdar olduğunu belirtmek istemiş olabilir. Enverî'nin diğerleri gibi şiiri, ilim ve hikmeti amaçlamak için kullandığı tesbiti yapılmıştır. Şiir onlar için çok etkili bir araçtır. Zira bir konu sınırlaması, zaman ve miktar sınırlamaları bulunmamaktadır. Her konuda yazılıp kolayca zihne yerleştirilebildiği için son derece etkili bir eğitim aracı olduğunu düşünülebilir. Efe Hazretleri'nin tesbitinde, Enverî de ilim ve hikmetini gösterip yaymak için şiir yolunu tercih edenlerdendir, denilmektedir.

Nice Enverî vü Sa'dî dahî Firdevsî gibi
Gün gibi gösterdiler şiir ile ilm-i hikmeti²⁷⁰⁸

4.4.6. Hafız-ı irâzi(ö.1390[?])

“*Hâfız-ı irâzî, İran'ın önde gelen lirik airilerinden biridir. Ömrünü sırasında Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlediği için “Hâfız” lakabını almıştır. Diğer edebi türlerde de şiir yazması olmasına rağmen öhrete gazelleriyle ünlüdür. Hâfız'ın şiirlerindeki âhenk ve*

²⁷⁰⁶ s. 551, . 659, k. 5.

²⁷⁰⁷ Abdülkadir Karahan, “Enverî”, *D A*, c. 11, s. 267-268.

²⁷⁰⁸ s. 535, . 637, b. 4.

*akıcılık yanında dilinin sade, tekellüfsüz ve veciz olması öhretinin en önemli sebeplerinden biridir.*²⁷⁰⁹ Gazellerini â ikâne bir edayla yazmı tır. Hafız'ın edebi vadideki ustalığı kendinden sonraki kuşaklara onun etkisi altına almı tır. Fakat genel olarak şairler ondan etkilenmekle birlikte, kendi tarzlarını oluşturmuşlardır ki, Fuzûlî'nin de bu şairlerden biri olduğu kabul edilir. Efe Hazretleri'nin eserinde Hâfız'ın geçmesi de bu vesileyledir. Efe Hazretleri şairlerinden anlaşıldığı kadarıyla Fuzûlî'yi iyi anlamı onun şairlerini iyi hazmetmi tır. Fuzûlî'nin şairlerinde Hâfız'ın etkisini görebildiğine göre, o dönemin medrese eğitimini de dikkate alarak, Efe Hazretleri'nin Hafız'ın şairlerine de hakim olduğu söylenebilir. Zira Hâfız'ın şairleri, medreselerde, hem Farsça hem de belagat konularının öğretiminde önemli yer tutmuşlardır. Efe Hazretleri, aşağıdaki örnek beyitte Fuzûlî'nin şairdeki feyzini Hâfız'dan aldığı ve muhabbet nehri olan bu feyzle gönülleri sevince huzura boğduğunu tesbitini yapmaktadır.

Hâfız-ı irâzî'den almı Fuzûlî feyzini
Bu muhabbet nehri ile dilleri âd eylemi²⁷¹⁰

4.4.7. Kemâhî

“Kemahlı brâhim Hakkı Hazretleri 1859-1924 tarihleri arasında yaşamı bir Mevlevî şeyhi, Kemâhî'de onun mahlasıdır. Öğrenimine Hacı Feyzullah Efendi isimli bir zatın yanında başladı. Hocasının Erzincan'a yerleşmesi üzerine kendisi de oraya gitti. Bir çok defa hacca giden brâhim Hakkı Efendi, bu yolculuklar sırasında İmam ve Mısır ulemâsından ilim tahsil ederek tefsir, hadis ve tasavvuf sahalarında kendisini yeti tirdi.”

brâhim Hakkı Efendi'nin başka eserleri de olmakla birlikte bu çalışmada açısından önem arzeden eseri divanıdır. *“Dîvân-ı Ebü'l-Kemâl Kemâhî ismini taşıyan eser, biri Arapça ikisi Farsça seksensekiz şiir ihtiva etmekte ve önemli bölümü na'atlardan oluşmaktadır. Divanın özelliği şiirin alfabe sırasına göre her harf için bir na't yazmasıdır.”*²⁷¹¹

²⁷⁰⁹ Tahsin Yazıcı, “Hâfız-ı irâzî”, *D A*, c. 15, s. 103-106.

²⁷¹⁰ s. 297, . 287, b. 5.

²⁷¹¹ Nihat Azamat, “Kemahlı brâhim Hakkı”, *D A*, c. 25, s. 220-222.

Efe Hazretleri'nin Kemâhî'yi ahsen tanınması yüksek bir ihtimaldir. Fakat ahsen tanı masalar bile, a a ıdaki örnek beyit incelendi inde, Kemâhî'nin divanını gördü ü ve divânın na'tlarla ilgili özelli inden de haberdar oldu u kanaati hasıl olmaktadır. A a ıda verilen örnek Efe Hazretleri'nin bir na'tından alınmı tır ve Kemâhî'nin Hz. Peygamber'in vasıflarını anlatmakta onu yüceltmekteki ustalılı mın takdir edildi ini göstermektedir.

Beyitte, Kemâhî senin özelliklerini sayarak seni tarif ediyor ve övüyor, kendisi saf nûr olan ve insanların gözlerine Hakk'ı görme basireti, gönüllerine Hakk'ı hissetme aydınlı ı veren Hazret-i Kur'ân'da seni yüceltiyor, Melekler âleminde olan bütün sınıflar ise senin cemâline hayrân olmu lar ey Allah'ın Resûlü denilmektedir.

Kemâhî vassâf
Hazret-i Kur'ân nûr-i sâf
Melekûtde olan asnâf
Cemâlan hayrân de il mi²⁷¹²

Çalı maya konu te kil eden eserin incelenen baskısının sözlük kısmında Kemâhî için, “oldu u gibi” kar ılı ı verilmi ve ahsis olarak alınmamı tır. Fakat bizim kanaatimize göre Kemâhî ifadesiyle, Kemahlı brahim Hakkı kastedilmi tir²⁷¹³.

4.4.8. Aristo- Eflâtun

“Aristo, milattan önce 384 yılında do mu olan ünlü Yunan filozofudur. Eflatun ise, m.ö. 430-348 yılları arasında ya amı , Sokrat'ın ö rencisi Aristo'nun hocası olan Yunan filozofudur. Aristo ve Eflatun divan iirinde akıl, hikmet ve tedbirli dü üncenin sembolü olarak kullanılır.”²⁷¹⁴

Efe Hazretleri de Aristo ve Eflatun'u karar mekanizması olarak ele almı tır. Örnek beyitte, misk kokusu kimde varsa belli olur, â ıkların i leri de açı a çıkar zira onların a kı misk kokusu gibidir. Bir insanda a k oldu mu her halinden onun â ık oldu u belli olur, bu durumu tutum ve davranı larına yansır. Aristo ve Eflatun â ıkların

²⁷¹² s. 546, . 652, k. 2.

²⁷¹³ Kemâhî hakkında daha geni bilgi için bkz. Ünal Tuygun, *Erzincan'ın Manevi Mimarları*, Kervan Yay. stanbul-2004, s. 115-124.

²⁷¹⁴ Tökel, age, s. 415-425.

ve dertlilerin kurtulu fermânının cânlarını terk etmek oldu u kararını aldılar, denilmektedir. Zira dertlerden kurtulup asloian varlı a ula mak için ki inin önce masivadan sonra da masivanın bir parçası olan bedeninden ve benli inden geçmesi gerekir. Bu da en kıymetli varlı ı olan canını, benli ini terk edebilecek manevi yo unlu a ula makla mümkün olmaktadır. O rûhî arınmaya ula an insanlar vahdette yok olmu lar ve kurtulu fermanlarını almı lar demektir. Efe Hazretleri de bu ifadeleri Aristo ve Eflatun'un kararı olarak sunmu tur.

Â ıkların i i olur â ikâr
Kimde vardır ma'lûm olur mü g-bâr
Aristo Eflâtun verdiler karâr
Terk-i cândır elde fermânın senin²⁷¹⁵

4.5. Tarihi ahsiyetler

Tarihi ahsiyetler ba lı ı altında verilen isimler, bazılarının mitolojik boyutu olmakla birlikte tarihi ahsiyetleri kesin olarak bilinen ahıslardır. Tarihde belli bir dönemde ya amı ve ya amlarındaki bazı olaylardan dolayı öne çıkıp edebiyatta i lenmi ler ve iirlere konu olmu lardır. Efe Hazretleri de iirlerinde çe itli vesilelerle bu ahsiyetlere atıfta bulunmu , iirlerindeki soyut ifadeleri bu ahısları kullanarak somutla tırımı ve daha anla ılır hale getirmi tir.

4.5.1. Keykubâd

“*Keykubâd, Keyâniler hanedanının ilk hükümdarıdır.*”²⁷¹⁶ “*Keykubâd ehnâme’de adaleti çokça övülen bir hükümdardır ve divan iirinde de daha çok bu yönüyle anılır. Ayrıca ululuk, azamet ve a’ aa sembolüdür.*”²⁷¹⁷ Fakat burada farklı bir anlam yüklenmi , her ne kadar a’ aalı hükümdarlar olsalar da onların da bir zayıf tarafı oldu u belirtilmi tir. Bu çerçevede de dünyanın imtihan dünyası olmasına hükümdarlardan tebaalarına kadar herkesin imtihan içerisinde oldu una gizli bir vurgu yapılmı tır. Örnekte, be ran hükümdarı bir arada verilmi ve bu muhte em

²⁷¹⁵ s. 431, . 488, k. 2.

²⁷¹⁶ Nîmet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlü ü*, Kabcacı Yay., stanbul- 2008, s. 470-471.

²⁷¹⁷ Tökel, age, s. 227-228.

hükümdarlar bile gözlerinden kanlı yaşlar dökmü tür, bunlardan biri de adaleti ve saltanatının a' aasıyla övülen Keykubâd'dır denilmiştir.

Rüstem ü Dârâ vü Husrev Keykubâd Cem îd gibi
Görmediler birini ki gözleri hûn-nem de il²⁷¹⁸

4.5.2. Yezid

“*Muaviye'nin o lu ve Emevi devletinin ikinci halifesidir.*”²⁷¹⁹ Kerbelâ vak'ası onun döneminde oldu u için kötü bir öhreti vardır. Maktel-i Hüseyin'lerde ismi sıkça geçer ve Peygamber torununun ehadetine sebep olmakla ne kadar kötü bir i yaptı na vurgu yapılır. Efe Hazretleri'nin iirlerinde de Yezid kötü öhretiyle ve beddualarla anılmaktadır.

Hz. Hüseyin'in a zından yazılmış bir dörtlükte, Peygamber'in ravzasından ayırıldı nı ve bu durumun zâlim Yezid'e duyurulup, hileyle Kerbelâ'ya sürüklendi ini söyledikten sonra bu olayın Muharrem ayında vuku buldu una i aret edilmektedir. Bu dörtlükte Yezid'in yaptı ı zulme i aretle Yezid zâlim sıfatıyla kullanılmış tır.

Ravzadan beni ayırdız
Zâlim Yezîd'e duyurduz
Kerbelâ'da i kayırdız
Bugün mâh-ı Muharrem'dir²⁷²⁰

Di er örnekte ise Yezid'in askerlerinin gözleri dönmü bir ekilde sadece Hz. Hüseyin'i ve yakınlarını ehid etmekle, sarı na varana kadar ya malamakla kalmadıklarını, onun evlâd ü ıyâline de el uzatmaya çalı tıkları, ehid olanların ço onunun ba larını kesip ayak altında çi nemeye çalı tıkları ve Yezid'e bu konularda haber ula tı ı anlatılmaktadır. Kerbelâ vak'asıyla ilgili rivayetlerde bu olaylara i aret edilmektedir²⁷²¹.

²⁷¹⁸ s. 330, . 336, b. 4.

²⁷¹⁹ Pala, age, s. 482.

²⁷²⁰ s. 163, . 96, k. 2.

²⁷²¹ Hüseyin Algül, *Kerbelâ*, Ensar ne riyat, stanbul- 2009, s. 150-154.

Harem-gâh-ı Hüseyin’i diler le ker-i Yezîd
Pây-mâl eyleyeler Yezîd’e gide haber²⁷²²

ncelenen eserdeki, Yezid’e beddua içeren beyitlerden bazıları ise unlardır:

Yezid böyle büyük bir zatı ehid etti, Mevlâ’nın kahrına u rasın ve ebediyyen
cehennemde kalsın.

Böyle bir zât-ı muazzâmı ehîd etdi Yezîd
Kahr-ı Mevlâ’ya müyesser nârda olsun pâ-y-dâr²⁷²³

Resulullah’ın yakınlarını susuzlu a mahkum eden lanetli Yezid iki âlemde de
sıkıntı çeksın.

Âl-i evlâd-ı Resûl’i te ne-leb dûçâr edüp
Ol Yezîd la’net-mekân çeksün dü-âlem zahmeti²⁷²⁴

Kerbelâ’da ehid edilen Hüseyin’in bastı ı yerlere cân kurban, Yezid’in
cehennem ate inde dört tarafı ate ten sur olsun.

Huseyn-i Kerbelâ’nın bastı ı yerlere cân kurbân
Yezîd nâr-ı cehennemde çâr-etrâfı hisâr olsun²⁷²⁵

Hakkın huzurunda Hz. Hüseyin ermi lerin ehidlerinin rehberidir. Yezid de
itaatsizlerin, isyankarların rehberi olsun.

Huseyn sâdât-ı kirâmın ühedâsına rehberdir
Huzûr-i Hazret-i Hak’da Yezîd’de ser-ke ân olsun²⁷²⁶

Ba ka bir dörtlükte ise Yezid’in yaptı ı i in Hz. Peygamber’in ehl-i beytinin
kanıyla oynamak oldu una vurgu yapılmı tır. A a ıdaki beyitte, Kerbelâ olayını duyan

²⁷²² s. 257, . 232, b. 7.

²⁷²³ s. 260, . 236, b. 5.

²⁷²⁴ s. 570, . 680, b. 6.

²⁷²⁵ s. 360, . 383, b. 4.

²⁷²⁶ s. 383, . 415, b. 7.

iman sahipleri bu dertle dertlenirler, Yezid ehl-i beytin kanıyla oynuyor, fakat, bu i i yapan dü manların ruhları ate tedir, denilmekte ve bu acıya gül bülbül ve sünbülün birlikte a ladıkları tasvir edilmektedir.

Duyan ehl-i îmân bu derde yanar
 Yezîd Âl-i abâ kanıyla oynar
 Bu a'dânın ola ervâhı fi'n-nâr
 Gül a lar bülbül a lar sünbül a lar²⁷²⁷

Kötü tabiatlı Yezid'in gönlü zehirle dolup, seadet seyyidinin ba mını alma çabasına girmi tir. Bu çabası da sonuçsuz kalmamı ve Hz. Hüseyin'in ba mın alınmasına sebep olan talihsizlerden biri olmu tur.

Ser-i seâdet-i seyyidin kaskına dü üp
 Yezîd-i bed-menî 'in derûnu dolup zeher²⁷²⁸

4.5.3. emîr-i Zi'l-Cev en

“Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in ehid edilmesine öncülük eden ki idir. Hz. Hüseyin'i ku atanlar peygamber torununa kıymaya çekinirken onları cesaretlendirip onlarla birlikte Hz. Hüseyin'e saldırıp onu ehid etmi tir.”²⁷²⁹

Efe Hazretleri de onun Hz. Hüseyin'i ehid eden ki i oldu unu belirtmi tir. Vezinden dolayı olsa gerek emir ismini imr olarak kullanmı onu lanet ve beddua ile anmı tır. İlk örnekte Hz. Hüseyin'in halini seyreden Hz. Peygamber'in a ladı ı, Hz. Ali'nin evladının bu durumunu gördü ü ve imr âlemlere rahmet olan peygamberin öpüp kokladı ı o mübarek gerdana hançerini saplayınca, merdli e yakı mayan bu davranı kar ısında merd yi itlerin, er meydanı ve akan kanın bile a lamakta oldu u tasvir edilmi tir.

²⁷²⁷ s. 219, . 180, k. 2.

²⁷²⁸ s. 257, . 232, b. 2.

²⁷²⁹ Fuzûlî, age, s. 453,501. ; Algül,age, s. 149-154.

Huseyn'i seyr eder a lar peygamber
 Bu bâzâra nâzır fâtih-i Hayber
 imr o gerdâna salınca hançer
 Merdân a lar meydân a lar kan a lar²⁷³⁰

O kötü dü ünceli imr, âlemde kurtulu u olmayan lanetlenmi biridir. Zira o hiç kimsenin kıymadı ı sultanlar sultanına kıymı bir bahtsızdır. Bu beyit incelendi inde eytan mazmunu ortaya çıkmaktadır. Kötü dü ünceli olmak, lanetlenmi olmak ve küfür eytana ait özelliklerdir. Di er beyitle kompozisyon tamamlanmı ve mazmun tam olarak ortaya çıkmı tır. Di er beyitte Hz. Peygamber'in öptü ü gerdene hançer çeken kötü talihli lanetli iki âlemde de yüzü yerde utanmı olsun denilerek bir bedduayla beyit tamamlanmı tır.

O imr-i bed-gümândır bî-emân âlemde bir mel'ûn
 O sultân-ı selâfîne nasıl kâfir kıyar olsun²⁷³¹

O bûse-gâh-ı Muhtâr-ı lâhî gerdene hançer
 Çeken mel'ûn-i bed-ahter dü-âlem erm-sâr olsun²⁷³²

imr Yezid'in emrine boyun e ip onlara saldırmı tır, fakat Kerbelâ ashabının yakınlı ı ve dostlu u Allah iledir. Dolayısıyla, imr, Allah'ın dostlarına saldırmakla hayatının hatasını yaparak sadece dünyasını de il âhîretini de yıkmı ve iki âlemde de peri ân olmu tur.

imr-i zi'l-cev en Yezîd'in emrine münkâd olup
 Kerbelâ ashâbının Allah iledir ülfeti²⁷³³

²⁷³⁰ s. 162, . 95, k. 26.

²⁷³¹ s. 360, . 383, b. 8.

²⁷³² s. 360, . 383, b. 9.

²⁷³³ s. 570, . 680, b. 4.

4.5.4.Haccâc-ı Zâlim

“*Haccâc, halife Abdülmelik b. Mervan zamanında ordunun başına getirilen Emevi komutanlarından*.”²⁷³⁴ “*Asıl ismi, Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî’dir.*”²⁷³⁵ Yaptıkları zulmlerden dolayı “zalim” lakabıyla anılır ve edebiyatta da zalimlik konusunda kullanılan örneklerin başında gelir. Efe Hazretleri’nin şiirlerinde de Haccâc zalimliği ve zulmüyle yer almıştır.

İlk örnekte Efe Hazretleri, Haccâc’ın zulmüyle kendi zamanında yapılanları kıyaslamış ve kendi dönemindeki zulmü daha baskın görmüştür. Belâ girdabının dönmesi, dünyânın ve zamanın dönmesinin küçük bir bölümü bile değil, Zâlim Haccâc’ın zulmü de bu günkü zulmün zerresi değil diyerek, kendi döneminde dünyanın bir bela kazanı gibi kaynadığını, belanın bir girdap gibi etrafında dolaşanları içine çektiğini söyleyerek durumun vehametine dikkat çekmiştir.

Belâ-yı girdâbın devrini bir gör
Bu devr-i âlemin katresi değil
Haccâc-ı Zâlim’in cevrini bir gör
Bu günkü bu zulmün zerresi değil²⁷³⁶

Diğer örnekte ise, Haccâc’la feleğin zulüm açısından karşılaştırılması ve feleğin zulmünün Haccâc’ın zulmünü yok saydıracak kadar iddetli olduğunu söylemiştir. Bu beyitte, ey merhametsiz, zalim felek, gülbahçesinde açmış taze güller gibi olan yüzleri soldurdun ve bu âlemde Haccâc’ın adını unutturacak, yok saydıracak bir ün kazandın denilerek mutasavvıf âhallerde görülmeyen istisna bir durum oluşturulmuştur. Mutasavvıf âhaller felekten ikayet etmeyi hoş görmezler, fakat dönemindeki olumsuzluklardan son derece etkilenmiş olan hassas ruhuyla, Efe Hazretleri, ikayetlerini direkt Allah’a yöneltmektense feleğin hedef almış olabilir.

²⁷³⁴ Pala, age, s. 180.

²⁷³⁵ İrfan Aycan, “*Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî*”, *D A*, c. 14, s. 427.

²⁷³⁶ s. 324, . 327, k. 1.

Gül-gülistân yüzleri soldurdun ey gaddar felek
Haccâc'ı mefkûd eder âlemde bir âd eyledin²⁷³⁷

4.5.5. skender

“ *skender, efsanevi boyutu da olan tarihi bir ahsiyettir. Divan iirinde kullanılan skender, Zülkarneyn’le Makedonyalı Büyük skender’in karı ımı bir ahsiyet olup, ikisinin hayatı ve maceraları birbirine karı tırlımı ve âdeta bunların tefriki imkansız hale gelmi tir.*”²⁷³⁸ skender birçok özelli i olmakla birlikte daha çok askeri dehâsı ve hükümdarlı ıyla tanınmı tir. Bundan dolayı, Efe Hazretleri’nin iirlerinde, skender’in birlikte adının geçti i ahısların da, aralarında anlamlı bir ça rı ım kurulabilmesi için, kahramanlık ve hükümdarlık özelliklerinden en az biriyle öne çıkmı olmasına dikkat edilmi tir.

İlk örnekte, skender Süleymân Peygamber’le birlikte kullanılmı ve ikisinin de u anda hayatta olmadıkları, sadece dilden dile dola an ünleriyle var oldukları söylendikten sonra, bu topra ın iki dünyanın sultanı Hz. Peygamber’i bile içine aldı ı dolayısıyla ölüme kar ı koymanın mümkün olmadığı anlatılmı tir.

Süleymân skender hani
Dillerde kaldı bir ânı
ki cihânın sultânı
Ol habîb-i Rahmân yatır²⁷³⁹

Sonraki örnekte de skender, ihti amlı bir saltanata sahip olan Hüsrev ile birlikte kullanılmı ve bir önceki örnekte de inildi i gibi, dünyanın bir han gibi oldu una daimi kalınacak de il bir süre konaklanıp sonra göçülecek bir yer oldu una i aret edilmi tir. Bu dünyaya gelmi olan nice skender ve Hüsrev’ler nice komutanlar, topluma yön verenler,eref sahibi niceleri dünyanın bir kapısından gelmi di er kapısından çıkıp gitmi lerdir.

²⁷³⁷ s. 426, . 481, b. 3.

²⁷³⁸ Tökel, age, s. 187.

²⁷³⁹ s. 177, . 115, k. 4.

Nice skender nice Hüsrev'ler
 Nice ehsüvârlar nice pî revler
 Nice eref-tâbân olan peyrevler
 Bir kapıdan gelir birinden gider²⁷⁴⁰

skender, güzelin kudretini anlatmak için de kullanılmıştır. Sevgili o kadar kudretlidir ki skender ve Dârâ onun kapısında ancak köle olabilir ve bu güzeli kim görse cân verir.

Çaker eyler skender ü Darâ'yı
 Kim görse cân verir bu dilârâyı
 Lutfî fark eylemi a u karayı
 Bedende cânları bî-karâr eyler²⁷⁴¹

Derd sınırsız bir okyanus olup, gönül kubbesini tutmuş, hangi skender onun dibini olmayan denizini gezmiştir. skender dünyayı neredeyse bir uçtan diğere dolaşmış, ayrıca ab-ı hayatı aramak için zor yolculuklar yapmıştır²⁷⁴². Bu beyitte, sınırsız okyanuslardan, dipsiz denizlerden bahsedilerek skender'in bu özelliklerine dikkat çekilmek istenmiştir.

Derd olup ummân-ı bî-pâyân dutup dil tâkını
 Kangı skender gezüpdür ka'ri yok deryâsını²⁷⁴³

Yürek yangınıyla çekilen âhın gücünün anlatıldığı bir şiirde, skender yaptırdığı setle kullanılmıştır. skender, Ye'cûc-Me'cûc için bir set yaptırmıştır, bu set sedd-i skender olarak isimlendirilir ve şiirlerde çeşitli vesilelerle kullanılır. Âh güllesinin gücünü göstermek için, onun olağanüstü saflıkta olan sedd-i skender'i bile yerle bir edeceğini söylenmiştir.

²⁷⁴⁰ s. 186, . 128, k. 5.

²⁷⁴¹ s. 222, . 182, k. 6.

²⁷⁴² Tökel, age, s. 191.

²⁷⁴³ s. 544, . 649, b. 5.

Sedd-i skender'i kıldı târ u mâr
Kâf-ı mücevheri deldi de geçti²⁷⁴⁴

Ölümden kurtulu un imkansız oldu unun anlatıldı ı bir dörtlükte ise, skender'in a aalı saltanatı ve ya antısı ele alınarak, bütün bu ihti ama ra men sonunda ölüm oldu u hatırlatılmı tır. Hizmetçilerin ve ailenle gezi yerine var, evladların etrafında gonca güller gibi pervane olsunlar, ne e kokuları yaysınlar, skender gibi bahtiyâr ol, fakat sonunda ölüm vardır, masiva hayalleriyle dünya sahrasında oyalanma.

Hadem ha em ile seyrân-gâhe var
Evlâdların etrâfında gül'izâr
skender-ve olsan dahî bahtiyâr
Âhiri ölümdür ne hayâldesin²⁷⁴⁵

4.5.6. Hüsrev

“Hüsrev, ran Sasani Pâdi âhı Nu irevân'ın torunu, Hüsrev ü irin mesnevisinin erkek kahramanıdır. Kendisine “Perviz” lakabı verilmi tir. Tarihi ve efsanevi bir ahsiyet olmakla birlikte efsanevi ahsiyeti öne çıkmı tır.”²⁷⁴⁶ Lutfî Efendi, Hüsrev'i memduhlarını överken ve dünya hayatının geçicili ini anlatırken kullanmı tır.

Konuyla ilgili ilk örnekte Hüsrev'in saltanatına vurgu yapılarak, stersen saltanat ve varlık ni anı olan ta inan tahtlara taze civan gibi kurul, ister Hüsrev gibi her gün divanı topla fakat sonunda ölüm vardır, ebedi bir dünya hayatı hayalinden vazgeç denilmektedir.

ster emîrâne kur taht-ı revân
âhâne üstüne kurul ney-civân
Hüsrev gibi her gün eyle bir dîvân
Âhiri ölümdür ne hayâldesin²⁷⁴⁷

²⁷⁴⁴ s. 528, . 626, k. 2.

²⁷⁴⁵ s. 412, . 460, k. 5.

²⁷⁴⁶ Tökel, age, s. 176-177. Pala, age, s. 220.

²⁷⁴⁷ s. 412, . 460, k. 4.

Felekten ikayet edilen bir beyitte ise, kan denizi, azgınlık nehri olarak ve bitimsiz fitne yayarak nice Hüsrev ve Cem id'in tâcını berbâd eyledin denilmektedir. Onların saltanatına son vererek bazılarının sadece isimlerini bıraktın bazılarının ise isimleri bile unutuldu.

Bahr-i kan enhâr-ı tu yân fitne-güster zî-zevâl
Nice Husrev Cem id'in tâcını berbâd eyledin²⁷⁴⁸

A a ıdaki örnekte ise, ey zamanın âfeti, senin, güne , ay ve yıldızların hayran oldu u cemâline kurbân olayım, dönemin hükümdârının kendisine kulluk etti i zamânın Hüsrev'i dünyada bir tane misin, denilerek beyit cevabı bilinen bir soruyla bitirilerek istifham san'atı yapılmı tır. air bilmektedir ve inanmaktadır ki memduhunun benzeri yoktur. Fakat bunu do rudan kendisi söylememekte, kanaatini okuyucuya söyletmek için bütün ön artları hazırlayıp son noktayı okuyucularının takdirine ve ikrarına bırakmaktadır.

Sana kurbân olam âfet-i devrân
ems ü kamer encüm cemâlan hayrân
Sana kulluk eder emîr-i zemân
Ey Husrev-i devrân yekdâne misin²⁷⁴⁹

Ey ma'rifet sahibi, sen olgunlu unla cânânın meclisinin mumusun, övgü ve ükür meydanının ikinci Hüsrev'i sensin. Bu beyit ah-ı irvânî medhine yazılan bir irden alınmı tır. Bu beyitte Hüsrev memduhu överken kullanılmı tır.

Me'ârif kâkı em-'i bezm-i cânânsın kemâl ile
Mehâmid sahn-ı meydânında sensin Husrev-i sâni²⁷⁵⁰

²⁷⁴⁸ s. 426, . 481, b. 2.

²⁷⁴⁹ s. 424, . 478, k. 3.

²⁷⁵⁰ s. 594, . 714, b. 3.

4.5.7. Fir'avn -Nemrûd

“*Fir'avn, eski Mısır kavimlerinden Amalika hükümdarlarına lâkap olarak verilmi tir.*”²⁷⁵¹ çlerinden en me huru ve bu ba lık altında incelenecek olanı Hz. Musa zamanında ya amı olanıdır. Fir'avn Hz. Musâ'nın imana davetini reddetmi ve tanrılık iddiasında bulunmu tur. Genelde zulüm, kibir, küfür ve benli ini çok öne çıkarmasıyla tanınır ve anılır.

“*Nemrûd ise, Bâbil ülkesinin kurucusu sayılan ve Bâbil kulesini yaptıran kral olup Hz. brahim'i ate e attırmasıyla ünlüdür.*”²⁷⁵² Fir'avn ve Nemrûd tarihi ahsiyetler olmakla birlikte, ahsiyetleri zaman içerisinde efsanevi bir boyut da kazanmı tur. Lutfî Efendi, iirlerinde bu ahsiyetlerin ayet ve hadislerde i lenen özelliklerine atıf yaparak onları kullanmı tur. Ayrıca insanlar tanrılık iddiasında da bulunsalar, sarsılmaz görünen otorite ve saltanatları da olsa, insandırlar ve ölümlü varlıklardır gerçe ini peki tirmek için, eserde kullanılan ahıslardan ikisi de Fir'avn ve Nemrûd'tur.

Konuyla ilgili ilk örnekte de dünya için ölümlü dünya vurgusu yapılmaktadır. Fir'avn, Nemrûd ve nice benzerlerinin airin zamanı itibariyle kara topra ın altında misafir olduklarına, hesap günü için yerin altında beklediklerine i aret edilmi tir.

Nice skender ü Cem îd dahî Fir'avn ü Nemrûd'lar
Yer altında durur mestûr kara yerlere mihmânlar²⁷⁵³

A a idaki örnekte ise Fir'avn'ın özelliklerine dikkat çekilmi tir. iir bütün olarak de erlendirildi inde, nefsin Fir'avn'a benzetildi i görülmektedir. Örnekte, insan nefsi için, her an benlik erâbını içerek maddeyle olan ba larını güçlendirmekte ve Allah'a ortak ko mak için fırsat kollamaktasın, bütün bunlar yetmezmi gibi bir de Fir'avn misali Hak'dan kaçırıyorsun yoksa senin üstadın eytân mı oldu denilmekte ve bu sayılan i leri ancak eytanı önder kabul edenlerin yapabilece i ifade edilmektedir.

²⁷⁵¹ Pala, age, s. 157.

²⁷⁵² Pala, age, s. 356.

²⁷⁵³ s. 228, . 189, b. 4.

Dâimâ bir ırk açup açarsın
 Benlik erâbın her-dem içersin
 Fir'avun gibi Hak'dan kaçarsın
 eytân mı oldu üstâdın senin²⁷⁵⁴

Di er örnek ise öncekinin devamı fakat Nemrûd'la ilgili olan uzantısıdır. Bu örnekte de nefse hitaben, farzı ve sünneti gereksiz kabul ederek, batıl yollara gidersen, böyle yapmakla nice brahim'leri ate e atarsın, sen Nemrûd mu olmak istiyorsun denilmektedir. Zira batıl yollara sapan insanın sadece kendisine de il çevresine ve topluma ne kadar büyük zararlar verebilece i bu günün artlarında çok rahat mü ahede edilmektedir. Bu örnekte Nemrûd Hz. brahim'le olan maceralarıyla ele alınmı ve onu ate e atmasıyla ilgili ayet ve hadislere telmih yapılmı tır.

Farzı sünneti lâ- ey sayarsın
 Râh-i bâtıla gider uyarsın
 brâhim'leri nâre koyarsın
 Nemrûd mu olmak murâdın senin²⁷⁵⁵

Son örnekte ise Fir'avun'un kibri terkiple gösterilmi , onun insanlara kar ı büyülenmekle kalmadı ı, Allah'la yarı maya çalı ıp kendisini tanrı ilan etti i ve küfrüyle ayet ve hadislere geçti ine dikkat çekilerek konuyla ilgili ayet ve hadislere telmih yapılmı tır. Beyitte özetle, Fir'avn'ın büyülenmesi gibi kibirlenmekten Allah'a sı ındım, kıyâmet gününe kadar onun küfrünün kötü ünü söylenip yazılmakta, küfür ve küfür sahipleri ho kar ılanmamaktadır denilmektedir.

Tekebbür-i Fir'avnî'den Allah'a sı ındım
 Tâ rûz-î kıyâmet küfürün nâmı kalemde²⁷⁵⁶

4.5.8. Hârûn Re id

“Yaygın görü e göre Muharrem 149'da (ubat-Mart 766) veya 30 Zilhicce 145'te (20 Mart 763) Rey'de do du.Babası Halife Mehdî-Billâh, annesi Hayzürân bint

²⁷⁵⁴ s. 429, . 485, k. 2.

²⁷⁵⁵ s. 429, . 485, k. 4.

²⁷⁵⁶ s. 480, . 555, b. 4.

*Atâ olup Hz. Abbas'ın yedinci göbekten torunudur. Küçük ya tan itibaren sarayda iyi bir e itim görmü tür.*²⁷⁵⁷ Karde inden sonra Abbasi halifesi olmu ve son derece ba arılı bir döneme imza atmı tır. O, Lutfî Efendi'nin iirlerinde de bu yönüyle i lenmi tir. Bu örnekteki Hârûn ismi birlikte kullanıldı ı isimler dü ünüldü ünde Hârûn Peygamber'e de i aret edilmi izlenimi vermekteyse de devlet kelimesiyle kullanıldı ı için anlam olarak Harûnürre îd'e onun hayatına ve dönemindeki ba arılarına telmih olarak de erlendirilmesini daha uygun gördük. Ölüm temalı iirde devletin Hârûn'unkine dönse de sonunda ölüm vardır bundan dolayı dünyayı ölümsüz zannetme denilmektedir.

sterse devletin Hârûn'e dönsün²⁷⁵⁸

4.5.9.Kârûn

*“Kur'ân'da adı Fir'avn ve Hâmân'la birlikte anılan, Mûsâ Peygamber zamanında ya amı , zenginli i, cimrili i, Allah'a olan isyânıyla me hur olmu ve bunun akabinde mal ve mülküyle beraber yere geçmi srailo ullarından bir ki idir.”*²⁷⁵⁹ Efe Hazretleri, iirlerinde onun me hur hazinelerine atıf yapmı ve konuyla ilgili ayetlere telmihde bulunmu tur.

İk örnekte Kârûn kadar çok hazinelere sahip olsan da sonunda öleceksin, o zaman bu dünyaya tapmak masivaya gönül ba lamak neden, hangi hayalin pe inden ko uyorsun diye muhatabımı uyarmı tır.

sterse hazînen Kârûn'e dönsün

Âhiri ölümdür ne hayâldesin²⁷⁶⁰

Kârûn'un hayatına ve sonuna i aret eden beyitte onun akıbetiyle ilgili ayete telmih yapılmı tır. Lutfî Efendi, kendisinin Kârûn gibi dü ünmedi ini, dolayısıyla da onun davranı larından da uzak oldu unu öyle anlatmaktadır: Kârûn gibi, sonunda yerin

²⁷⁵⁷ Nahide Bozkurt, “Harûnürre îd”, *D A*, c. 16, s. 258-261.

²⁷⁵⁸ s. 413, . 461, k. 4.

²⁷⁵⁹ Tökel, age, s. 380.

²⁷⁶⁰ s. 413, . 461, k. 4.

yutaca ı, heba olacak malı biriktirmem, gönlümü altın ve gümü e verip kandimi ve dünyayı ebedi zannetmem, her ikisinin de geçici oldu unu bilir ona göre ya arım.

Kârûn gibi mal cem' idemem yer yuda ânı
Görmem ebedî gönlümü miskâl ü diremde²⁷⁶¹

Son örnek ise dini ve ahlaki ö ütler içermekte ve Kârûn'u da malına güvenme saplantısıyla örnek olarak kullanmaktadır. Lutfî Efendi, bu bentde dünyaya iyili e de kötülü e de e it mesafede tertemiz gelmi ken sakın dünyanın kötülüklerine bula ma, mal mülk ve öhret yok olmaya mahkumken sakın bunlara güvenme, Kârûn'un anlatılmakla bitmeyen malının nasıl sonlandı ını dü ün ve bu dünyada misafirken gönlündeki bu hü zün tavırlarındaki bu dertlilik nedir demektedir. Sakın ola bir tane bile cânı incitme, zira bir cân incitmek Hz. Peygamber'i incitmek, onu üzme k, onun gönlünü kırmaktır ki bu bir Müslümân için dü ünülemeyecek bir davranı tır.

Bula ma çirk-i dünyâya vücûdun pâk ü tâhirken
Güvenme mâl u mülk ü mansıbın ifnâsı zâhirken
Nic'oldu mâli Karûn'un felek ba ında vâfirken
Nedir bu sendeki etvâr-ı dert gönlün misâfirken
Felekde hâsılı insân isen bir cânı incitme
Günahkâr olma fahr-i âlem-i zî- ânı incitme²⁷⁶²

4.5.10. Hâmân

“Hâmân, Hz. Musâ zamanındaki Mısır Fir'avun'unun veziridir. Kârûn gibi çok zengin oldu u anlatılır.”²⁷⁶³ Lutfî Efendi de iirlerinde onun servetinin çoklu una i aret etmi tir. Servetin Hâmân'ın servetiyle yarı sa da sonunda ölüm vardır diyerek, dünya hayatının sonlu oldu unu vurgulamı tır.

sterse servetin Hâmân'e dönsün
Âhiri ölümdür ne hayâldesin²⁷⁶⁴

²⁷⁶¹ s. 480, . 555, b. 3.

²⁷⁶² s. 509, . 600, bend 3.

²⁷⁶³ Pala, age, s. 187.

²⁷⁶⁴ s. 413, . 461, k. 4.

4.5.11. Kistrâ

“*ran hükümdarlarına verilen lâkaptır. İlk defa Nu irevân için kullanılmıştır.*”²⁷⁶⁵ “*Nu irevân divan iirine daha çok adaletiyle konu edilmiştir.* Ayrıca, onun Medayin ehrine yaptırdığı Tâk-ı Kistrâ ve Eyvân-ı Kistrâ adlarını taşıyan sarayları da dillere destân olmuştur.”²⁷⁶⁶ Lutfî Efendi de onu yaptırdığı mehur sarayı ile anılmaktadır. Aşağıdaki beyitte, istersen Kistrâ gibi yüce saray yap sonunda ecel okları seni de avlayacak, bunun için dünya denen handa ebedi kalma hayalleri kurma denilmektedir.

ster Kistrâ gibi yap âlî eyvân
Âhiri ölümdür ne hayâldesin²⁷⁶⁷

Lutfî Efendi, âni, evketi, devleti kerem kapısında bulduğunu, maddi manevi onurun, ahşiyetin Allah’ın kapısında kul olmakla kazanıldığını ve Kistrâ’nın ihtişamlı sarayını görse dönüp bakmayacağını dile getirmektedir.

Eyvân-geh-i Kistrâ’yı görürsem nazar etmem
Buldum âni u evketi bugün bâb-ı keremde²⁷⁶⁸

4.5.12. Kayser

“*Eski Roma ve Bizans imparatorlarının lâkabıdır.*”²⁷⁶⁹ Muhammed Lutfî Efendi, Kayser’in debdebeli saltanatına dikkat çekerek mesajını vermek istemiştir. Roma ve Bizans Kayser’lerinin sürdürdüğü ihtişamlı hayat ele alınarak sonucun ölüm olduğunu iaretilmiş ve okuyucular ölüm hakkında düşünmeye sevk edilmiştir.

ster Kayser gibi sür sen de devrân
Âhiri ölümdür ne hayâldesin²⁷⁷⁰

²⁷⁶⁵ Pala, age, s. 277.

²⁷⁶⁶ Tökel, age, s. 245.

²⁷⁶⁷ s. 413, .461, k. 7.

²⁷⁶⁸ s. 480, .555, b. 5.

²⁷⁶⁹ Pala, age, s. 263.

²⁷⁷⁰ s. 413, .461, k. 7.

4.5.13. Âzer

Âzer, Hz. brahim'in babasıdır. Put yapıp satarak geçindi i anlatılır. Kur'ân'da geçmektedir. Efe Hazretleri, iirinde Âzer'i putlarla olan ilgisi dolayısıyla zikrederek, kendisinin Âzer olmadı ını, bundan dolayı da puthanede putlara secde etmeyece ini ifade eder.

Âzer de ilem sâcid olam beyt-i sanemde²⁷⁷¹

4.5.14. eddâd

*“Hûd Peygamber zamanında ya amı olup Yemen'deki Âd kavminin hükümdarıdır. Döneminde bir çok yapılar bendler in a ettirmi ve kibre kapılıp tanrılık iddiasında bulunmu tur. Tanrılı ını ispatlamak için Bâ -ı rem ismi verilen bir bahçe ve bahçeye kıymetli ta larla bezenmi bir saray yaptırarak burasının va'dedilen cennetten daha güzel oldu unu söylemi tir. Fakat taraftarları ve ba ıyla birlikte yok edilmis tir.”*²⁷⁷²

Lutfî Efendi de eddâd'ı me hur ba ı ile birlikte zikrederek konuyla ilgili ayetlere telmihte bulunmu tur. Kendisinin eddâd olmadı ını, bundan dolayı rem Ba ı'nda zevk etmeyece ini ifade ederek Allah'a îmânına ve kibirden uzak olu una vurgu yapmı tır.

eddâd de ilem zevk edeyim bâ -ı rem'de²⁷⁷³

4.5.15. Nu'mân

*“ smi, Numan b. Sâbit, künyesi Ebû Hanîfe'dir ve mâm-ı A'zam olarak me hur olmu tur. Dört büyük mezhepten biri olan Hanefî mezhebinin kurucusudur.”*²⁷⁷⁴
Hayatıyla ilgili verilen bilgilerde onun ehl-i beyt sevgisinin zirvede oldu u

²⁷⁷¹ s. 480, . 555, b. 1.

²⁷⁷² Pala, age, s. 423.

²⁷⁷³ s. 480, . 555, b. 1.

²⁷⁷⁴ Pala, age, s. 231.

anlatılmaktadır²⁷⁷⁵. mâm-ı A'zam'ın ya adı ı bölge dikkate alındı ında Kerbelâ faciasının oldu u bölgede ya amı olmasının da Kerbelâ olayının anlatıldı ı mersiyede yer almasında etkili oldu u söylenebilir. A a ıdaki örnekte, ilim, hikmet ve irfanı temsil etmeleri dolayısıyla da Lokman'la birlikte kullanılmı tır.

Lutfî Efendi, Kerbelâ vak'asını anlatırken Fırat'ın her tarafına nöbetçiler dikerek, ehl-i beytin suya ulaşmasını engellediler, onların saygınlığına ihanet ettiler, fakat bu durumda bir hikmet dahilinde vuku bulmu tur ki bunun hikmet oldu unu fark edenler nefislerini bilirler, dolayısıyla da Allah'ın yüceli ini yürekte hissederek demektir. Nu'man ise zahiren çok acı görünen bu hadise karşısında ilahi cilveyi idrak edip, göz yaşlarını tutamayıp ağlamı tır. Lokmân ve Nu'mân'ın birlikte kullanılması ise ikisinin de dini ve ahlâki konularda uyulması gerekli olan kuralları dile getirmiş, ilim ve hikmetle anılan ârif insanlar olmasındandır.

Ba landı Fırat'ın her bir tarafı
Bilinmedi Ehl-i beyt'in erefi
Bu hikmeti bilir bilen arefi
Lokmân a lar Nu'mân a lar dîn a lar²⁷⁷⁶

4.6. Dinî ahsiyetlerden Di erleri

Dini ahsiyetlerden bazıları daha önceki bölümlerde ele alınmıştır. Fakat, eser, dini-tasavvufi muhtevalı bir eser olması dolayısıyla ahsıs kadrosu zengindir. Bundan dolayı da ahısların daha kolay ve iyi anlaşılabilmesi için alt başlıklar açmak zorunlu hale gelmiştir. Bu guruplamalarda ise ele alınacak ahısların en belirgin özellikleri dikkate alınmıştır. Bu maddede di er bölümlerde çetli başlıklar altında incelenen ahsiyetlerden geriye kalan dini ahsiyetler ele alınacaktır.

²⁷⁷⁵ Ebû Hanîfe'nin Ehl-i beyt'e karşı kalbî yakınlık ve bağlılık duygusu ve Hz. Ali evlâdını sevdiği kesindir. Bu sebeple Emevîler'in Ehl-i beyt'e karşı tutumu sertle ince Ebû Hanîfe onları açıkça tenkit etmekten çekinmemiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *D A*, c. 10, s. 133.

²⁷⁷⁶ s. 161, .95, k. 19.

4.6.1. Hz. Lokmân

Lokmân Kur'ân-ı Kerîmde kendisine hikmet verilmi hakîm bir zat olarak geçmektedir. Ayetlerde o lûna verdi i ö ütleri yer almaktadır. “*Ayetlerde bu yönde bir bilgi geçmese de onun çok uzun ya adı una ve aynı zamanda bir hekim oldu una inanılır.*”²⁷⁷⁷ iirlerde de genelde bu yönüyle kullanılır. Efe Hazretleri'nin iirlerinde, iirlerden ço u derd ve dermân temalı olması dolayısıyla Lokmân ismi çok sık geçmektedir. Fakat iirlerde söz edilen genelde manevi derdlerdir, dolayısıyla Lokmân ismi ilk bakı ta hekim anlamında kullanılmı izlenimini verse de ,dikkat edildi inde aslında, ayetlere uygun olarak hakîmlik yönüyle kullanıldı ı görülmektedir.

Konuyla ilgili ilk örnekte, Hz. Lokmân'ın uzun ömrüne dikkat çekilmi fakat onun, dünyanın ebedi kalınacak mekan olmadığını anlamasıyla, dünyâyâ ait unsurlara önem vermedi i anlatılmı tır.

Semâyâ uçardı taht-ı Süleymân
Yüzlerce ya adı hazret-i Lokmân
Bakdılar ki de il bu dârü'l-emân
Bırakdılar saltanat u evketin²⁷⁷⁸

Bir ba ka beyitte ise Allah(cc)'ın Ramazan ayını, mü'minler için manevi derdlerden kurtulma vesilesi olarak, onlara bir Lokmân olarak ihsan etti ine i aret edilmektedir.

Ol ân-ı kerem lutf-i kadîm eyledi ihsân
Derdli için mü'mine Lokmân Ramazân'dır²⁷⁷⁹

Gönlümün derdi okyanus misali ta tı, bu derd öyle bir derdir ki ona ancak Lokman çare bulabilir.

²⁷⁷⁷ Tökel, age, s. 425-427.

²⁷⁷⁸ s. 425, . 479, k. 5.

²⁷⁷⁹ s. 188, . 131, b. 2.

Derd-i derûn da dı ummâne döndü
Bu derdin dermânı Lokmân'e mahsûs²⁷⁸⁰

Derd elinden peri an haldeyim, dayanacak gücüm kalmadı, Lokmânımız nerdedir, onun derdimizin çaresini söylemesi için gece gündüz feryâd etmekteyim.

Derd elinden dâde geldim kandedir Lokmân'ımız
Rûz u eb feryâd kıldım emrede dermânımız²⁷⁸¹

Ey Allah'ım derdime derman olacak Lokman'ı bana göndermen benim için büyük bir ikram olacaktır, zira benim derdim günah derdidir ve senden af beklemekteyim, bu derdin ilacını ise bana ancak o büyük hakîm Lokman hazırlayabilir. Onun hikmetli ö ütleriyle kendime bir çıkı yolu bulup kendimi affettirebilmem hususunda bana yardımcı ol.

Yâ Rab kerem et derdime Lokmân'ımı gönder
Ey ân-ı kerem afvime fermânımı gönder²⁷⁸²

Gönlünün derdine ifâ bulmak istersen, ilacını, kendini bilme tıb-hânesinin Lokmân'ından sor, O senin eksiklerinin zaaflarının neler oldu unu bilir ve sana ona göre bir tiryak hazırlar.

Derûnun derdine cânâ ifâ-yâb olmak istersen
Aref tıb-hânesinde Lutfiyâ Lokmân olandan sor²⁷⁸³

Bir ba ka beyitte ise Pîr-i Küfrevî'nin zamanın Lokman'ı olarak vasıflandırıldı ı görülmektedir. Hidâyet yolundaki Pîrlerin sultanı ve zamanın Lokmân'ı Pîr-i Küfrevî'dir.

²⁷⁸⁰ s. 307, . 304, k. 1.

²⁷⁸¹ s. 286, . 271, b. 1.

²⁷⁸² s. 264, . 242, b. 1.

²⁷⁸³ s. 237, . 202, b. 5.

Nâm-ı Muhammed sırr-ı mukaddes emîr-i aktâb bir zât-ı akdes
Serdâr-ı pîrân râh-ı hüdâde Lokmân-ı devrân “li-hikmetillah”²⁷⁸⁴

4.6.2. Hz. Hızır ve Hz. İyâs²⁷⁸⁵

Hz. Hızır, Hz. Mûsâ döneminde ya ayan kendisine özel bir ilim verilmi bir zattı. Hz. Mûsâ (as)’la yaptıkları yolculuk ayetlerde anlatılmaktadır. Ma’nânın nûrunu olayların hikmetini öğrenme imkanı varken, konu arak kalmak olur mu, Hak yolunun yolcusu konu arak, malayani ile u ra arak yollarda oyalanmaz, o Hz. Hızır gibi, iyilere yardımcı olmak için dosdo ru yolunda ilerler.

Kâl ile kalmak olur mu nûr-i ma’nâ var iken
Hızır-ve eyler sefer,²⁷⁸⁶ ol sâlik-i eh-râh olan²⁷⁸⁷

Ayetlerde geçen olaya i aret edilerek, Hızır(as)’la Mûsâ(as) birlikte zikredilmi tir.

Hızır ile mûsâ
Meryem ü İsâ
Urdular asâ
Âlem-i a ka²⁷⁸⁸

İyâs(as) srailo ullarına gönderilen peygamberlerdendir. Mitoloji de Hızır (as)’la İyas(as) aynı sorumlulukla görevlendirilmi ve âb-ı hayattan içerek ölümsüzlü e ermi iki zattır. Hz. Hızır, denizlerde, Hz. İyâs’da karada darda kalanların yardımına ko ar²⁷⁸⁹. Efe Hazretleri dua mahiyetinde yazdı ı iirinde Ümmeti Muhammed için merhamet dilemekte, merhamete nail olmanın sembolü olarak da Hz. Hızır ve Hz. İyâsın yardıma gelmesini görmektedir.

²⁷⁸⁴ s. 462, . 529, b. 7.

²⁷⁸⁵ İyas Aleyhisselâmın, hâlâ sa olup her yıl Hac Mevsiminde Hızır Aleyhisse-lâmla bulu tukları da, rivayet edilir. Taberî, age, c.1, s. 188, Sâlebî, age, s. 224, bn.Esîr, age, c. 1, s. 160.

²⁷⁸⁶ Derken, kullarımızdan, (öyle) bir kul buldular ki, biz, ona, tarafımızdan, bir rahmet vermi , kendisine, nezdimizden (özel) bir ilim ö retmi tik18/65. Musa ona: «Allah’ın sana ö retti i ilim ve hikmetten bana da ö retmen için sana tabi olabilir miyim?» dedi18/66. (Hızır) dedi ki: «Do rusu sen benimle asla sabredemezsin18/67. « çyüzünü kavrayamadı mın eye nasıl sabredeceksin?» 18/68

²⁷⁸⁷ s. 364, . 389, b. 4.

²⁷⁸⁸ s. 473, . 545, k. 1.

²⁷⁸⁹ Tökel, age, s. 361-380.

Ümmeti Muhammed olan efrâda
 Ey keremler kâni merhamet buyur
 Hızır ile İyâs'ı gönder imdâda
 Ey keremler kâni merhamet buyur²⁷⁹⁰

4.6.3. Kanber

*“Kanber Hz. Ali’yi gölge gibi izleyen ve ondan ayrılmayan sadık kölesidir.”*²⁷⁹¹
*“Daha sonra azad edilmi tir. Hz. Ali’ye sadakatiyle bilinir.”*²⁷⁹² Efe Hazretleri de
 iirlerinde Kanber’i Hz. Ali’yle birlikte kullanmı tır. O Hz. Ali’nin sadık bendesi,
 ayrılmaz ba lısıdır. Lutfî Efendi de Kanber’in bu özelliklerinden dolayı onu Hz. Ali’den
 ayrı dü ünmemi ve onu Hz. Ali’yi tamamlayan bir parça olarak kabul etmi tir. Lutfî
 Efendi, öyle güzeller isterim ki, kırmızı yanaklarıyla gül saçmalılar, Hayber fâtihi Hz.
 Ali’yi isterim fakat yanında sadık bendesi Kanber olmalı diyerek, kırmızı yanakla
 Kanber arasında bir ilgi kurmaktadır.

Dilber-i gül-ber isterem ruhleri ahmer olmalı
 Fâtih-i Hayber isterem yanında Kanber olmalı²⁷⁹³

Di er örnekte ise, çalı ma çabalama okyanusu ilahi a kla dolu kadehtedir, bu
 kadehten yudumlayanlar, gönül gözlerinin perdelerini aralarlar, a k ve evkle dolup
 Allah yolunda bir eyler yapmak için gayret gösterirler denilmektedir. Hakiki sevginin
 insanı ku atması ise ney sesiyle mümkündür, onun inleyen na meleriyle a ık hem
 kendinden geçer hem de kendisini bulur. Bâki, ebedi hayat ise varlı a hayat bah eden,
 ademden Âdem’i çıkarandadır, O mutlak hayat sahibi yüce yaratıcı cansızları hayat
 sahibi, köleleri ise efendi etme kudretine sahiptir.

²⁷⁹⁰ s. 259, . 235, k. 1.

²⁷⁹¹ Metin And, *Minyatürlerle Osmanlı- slâm Mitologyası*, YKY, stanbul-2007, s. 370.

²⁷⁹² Pala, age, s. 256.

²⁷⁹³ s. 517, . 612, b. 1.

Ummân-ı himmet meydendir feyz-i muhabbet neydedir
Hayât-ı bâkî Hay’edir Hayder eder Kanber’leri²⁷⁹⁴

4.6.4. Veysel Karânî

“Veysel Karânî, Tâbiîn’in büyüklerindedir. Hz. Peygamber döneminde ya ayıp onu ziyarete gitti i halde, annesinin “onu bulamazsan geri dön” iste i üzerine Hz. Peygamber’in dönmesini bekleyememi ve annesinin iste ine uyararak memleketine geri dönmü tür. Annesine gösterdi i bu saygıdan dolayı da Hz. Peygamber’in takdirini kazanmı ve Resûlullah hırkasının ona verilmesini vasiyet etmi tir.”²⁷⁹⁵

Veysel Karânî, iirlerde ve di er metinlerde Üveys veya Üveys-i Karânî olarak da kullanılır. Lutfî Efendi’de iirlerinde ondan Üveys olarak bahsetmi tir. Onun ismi Üveys, kendisi ise Allah’ın veli kullarındandır, Allah’ın rızasını kazanmak için çalı anların sultânıdır, Hz. Peygamber onu övmü tür, o tâbi’înin faziletliyelerindedir denilerek onun ya adı ı olaylara ve Hz. Peygamber’le olan gönül ba ına dikkat çekilmek istenmi tir.

ismi Üveys zâtı veliyyullahdır
Sultân-ı tâlib-i rızâullahdır
Matlûb-i memdûh-i Resûlullah’dır
Efdal-i tâbi’în fermân iledir²⁷⁹⁶

Ba ka bir iirde ise onun seâdet güne i oldu u ifade edilmektedir. O anneye saygıyla insanlı a örnek olmu ve ebeveynlerin hakkıyla ilgili olan ayetlerin bizzat canlı göstergesi olmu tur, bu vesileyle de Hz. Peygamber’in rızasına ve iltifatına mazhar olmu tur.

Üveys-i Karânî mihr-i seâdet
Aman Allah amân aman ver bize²⁷⁹⁷

²⁷⁹⁴ s. 516, . 610, b. 6.

²⁷⁹⁵ Pala, age, s. 473-474.

²⁷⁹⁶ s. 145, . 84, k. 17.

²⁷⁹⁷ s. 457, . 523, k. 9.

4.6.5. Hz. Âmine

Hz. Âmine, çok özel bir bebek dünyaya getirmi özel bir annedir. O, bedeninde öyle bir inciye sakladı ki, o inci dünyada e i benzeri olmayan tek büyük inci idi. O ne saadetli hanımdı ki âlemlerin yüzü suyu hürmetine yaratıldı ı, âlemlere rahmet olarak gönderilen efendiler efendisine anne olmu tu. O dünyanın en güzel çiçe ini açan bir çiçek fidesiydi. Ona kanından kan canından can vererek beslemi , onun hamileli inde nice sırlara mahrem olmu , ilahi cilvelere muhatab olmu tu. Hz. Âmine hamileli i esnasında sevgili e ini kaybetmi ve dünyaya gelecek son peygamber bir dürr-i yetim olarak do mu tur.

Lutfî Efendi'nin iirlerinde Âmine Hz. Peygamber'in annesi olması ve ilahi cilvelere mahrem olması dolayısıyla i lenmektedir. Hz. Âmine gül kokulu inciye hamileli i esnasında, peygamberlik nûru sahibi do ana kadar, onun alnında parlamı , gözlerinin maddi perdesi kaldırılmı ve manevi âlemleri mü ahede etmi tir. İlk beyitte de bu nûra atıf yapılarak, Hz. Âmine güvenilir olan Hz. Muhammed'e anne olaca ı zaman güne gibi nûrluydu denilmektedir. Sonraki beyitte ise bu durum açıkça ifade edilerek öyle söylenmi tir: Hz.Âmine Hz. Muhammed'in nûrunu sahibine kavu turmak için onu yükledi.

Ol zemân mihr-i münevver Âmine
Ana olacak Muhammed Emîn'e²⁷⁹⁸

Hâmil oldu Nûr-i Muhammed'i ol
Sâhibine nûrunu ede vüsûl²⁷⁹⁹

Hz. Âmine'nin kimli i e ine vurgu yapılarak belirtilmektedir. Onun Hz. Abdullah'ın e i ve son peygamberin ta ıyıcısı oldu u ifade edilmi tir.

Âmine Abdullah'ın âilesi
Oldu âhir hazretin hâmilesi²⁸⁰⁰

²⁷⁹⁸ s. 75, . Mevlidü'n-Nebî, b. 83.

²⁷⁹⁹ s. 75, . Mevlidü'n-Nebî, b. 85.

²⁸⁰⁰ s. 75, . Mevlidü'n-Nebî, b. 84.

Devamındaki beyitlerde ise Hz. Âmine'nin Hz. Peygamber'i beklerken gördü ü ola anüstü durumlar anlatılmaktadır. O hamileli i sırasında ahid oldu u sırları anlatır ve nebilerin nûrlarını tarif ederdi. Zira o âlemlere rahmet olan güzeli beklerken manevi olarak desteklenmekte ve bir çok sırlara vakıf olmaktadır.

Emr ederdi hamlinin esrârını
Vasf ederdi enbiyâ envârını²⁸⁰¹

Hz. Âmine hamileli inde gördü ü ola anüstü durumlardan bazılarını a a ıdaki beyitlerle anlatır. Nebiler, hamilesi oldu um temiz yavruyu saygıyla saf saf tavaf ederler.

Hurmetiyle enbiyâ eyler tavâf
Haml-i pâkimi giceler saff u saf²⁸⁰²

Ve bir gün Allah'ın Ka'be'sinden bir ses geldi, cân kula ıma bu güzel ses eri di. Bu ses bana, “ey Allah'ın Resulünün annesi senin ta ıdı ın cân nebilerin yi idine aittir” dedi.

Kâ'betullah'dan eri di bir nidâ
Gû -i cânâ geldi bir güzel sadâ²⁸⁰³

Hamlin ise enbiyâ merdânesi
Ey Habîb-i Kibriyâ'nın ânesi²⁸⁰⁴

Sen Muhammed Emîn'e anne olarak büyük bir erefe nail oldun. Temiz bedenini öyle muhte em bir inciye ev sahipli i yaptı ki, o bu zamana kadar dünyaya te rif edenlerin ve edecek olanların en parla 1, en pürüzsüzü, en irisi, maddi ve manevi de eri en yüksek olanıdır. Öyle bir nûrun zarfı oldun ki, parlaklı ı seni de ku atıp dı arı

²⁸⁰¹ s. 76, . Mevlidü'n-Nebî, b. 88.

²⁸⁰² s. 76, . Mevlidü'n-Nebî, b. 89.

²⁸⁰³ s. 76, . Mevlidü'n-Nebî, b. 90.

²⁸⁰⁴ s. 76, . Mevlidü'n-Nebî, b. 91.

yansıdı, i te böyle erefli bir evlada anne olmak sana nasib oldu, bu yüce erefe sen nail oldun.

Bu erâfet sana âyân Âmine
Ana ki oldun Muhammed Emîn'e²⁸⁰⁵

Ey Âmine, hidayet ayının do du u yer sensin, seâdet güne inin do du u yön sensin, son peygambere anne olarak ne büyük bir seâdete eri mi sin.

Matla-'i mâh-i hidâyet Âmine
Me rik-ı ems-i seâdet Âmine²⁸⁰⁶

Bir beyitte ise, gördü ü bu ola anüstü durumlar kar ısında Hz.Âmine'nin korktu u ve a ırdı ı anlatılmaktadır. Bu beyitte Hz. Âmine Allah'a u ekilde yakarmaktadır: Rabb'im, seni zikrederek anmaktayım, ba ıma gelenlerden a kınlık içerisindeyim, cân yolda ım hayat arkada ım Abdullah'ı aldın bana neler oluyor. Bu ifadeler bir isyan de il bilakis bir yardım iste i ve tatlı bir sitemdir.

Yâd u tezkâr eylerem Rabb'im seni
Aldın Abdullah'ı neylersin beni²⁸⁰⁷

Eserde bulunan tek ninni ilahide ise, Hz. Âmine Hz. Peygamber'in annesi olması yönüyle geçmektedir.

Âmine Hâtun annesi
Nenni Muhammed'im nenni²⁸⁰⁸

4.6.6. Hz. Havva

Hz. Havva, Hz. Âdem'in e i ve kadınlardan ilk yaratılandır. Bu özelli i dolayısıyla ona, "Ümmü'l-be er (insanlı ın annesi)"de denir. Ayetlerde Hz. Havvâ'dan bahsedilmekte, Efe Hazretleri'nin iirlerinde de çe itli vesilelerle ismi geçmektedir. Özellikle yaradılı ın, cennetin ve cennetten çıkarılmanın anlatıldı ı kısımda, bir de Hz.

²⁸⁰⁵ s. 76, . Mevlidü'n-Nebî, b. 94.

²⁸⁰⁶ s. 76, . Mevlidü'n-Nebî, b. 97.

²⁸⁰⁷ s. 77, . Mevlidü'n-Nebî, b. 112.

²⁸⁰⁸ s. 527, . 625, k. 5.

Peygamber'in do umunun anlatıldı ı kısımda Hz. Havvâ'dan sıkça söz edilmektedir. Yaradılı la ilgili kısımda Önce Hz. Âdem'in yaradılı ı anlatılmı , sonra Hz. Âdem'in yalnızlık hissetti i ve kendisine bir arkada istedi i bunun üzerine ona arkada lık etsin diye Hz. Havvâ'nın yaratıldı ı anlatılmı tır.

Allah(cc)'ın Hz. Havvâ'yı yaratmasıyla, asırlar sonrasında etrafa hidayet ı ı ı saçacak son peygamberin kandili yaratılmı olmaktadır. Peygamberlik nûru onun vasıtasıyla sonraki nesillere aktarılacaktır.

Ol zemân Havvâ'yı halk etti Hudâ
Havvâ ise kandîl-i nûr-i hüdüâ²⁸⁰⁹

Hz. Havvâ o kadar güzeldir ki cennetteki hûrîler ve gilmânlar onun seyrine çıkmı lar ve ondan ba kasına bakamaz olmu lardır.

Hûrî gilmân dü dü Havvâ seyrine
Kimse bakmaz oldu Havvâ gayrine²⁸¹⁰

Daha sonra Hz. Âdem ve Havvâ, cennette huzur içerisinde ya arken Allah'ın yasak etti i a aca yakla maları yüzünden cennetten çıkarılmı lar ve dünyada ayrı ayrı yerlere indirilmilerdir. Uzun zaman ayrı kalıp tevbe isti far ile me gul olmu lar ve affedilmiler, Cidde'de tekrar birle milerdir. Efe Hazretleri bütün bu olayları mevlidinde anlatmaktadır.

Havvâ ile Cidde'de cem oldular
Merhamet-i Kerîm ile doldular²⁸¹¹

Eserde Hz. Havva'nın geçti i bir di er yer ise Hz. Peygamber'in do umunun anlatıldı ı kısımdır. Hz. Peygamber do aca ı zaman Hz. Âmine kendisine yardıma gelmi nûrâni çehreli hanımlar görmü tür. İlgili beyitte bunların, Havvâ, Meryem, Âsiye ve bir de hûri oldu u anlatılır.

²⁸⁰⁹ s. 72, . Mevlidü'n-Nebî, b. 48.

²⁸¹⁰ s. 73, . Mevlidü'n-Nebî, b. 55.

²⁸¹¹ s. 74, . Mevlidü'n-Nebî, b. 71.

Biri Havvâ biri Meryem biri Hûr
Âsiye'dir birisi de zarf-ı nûr²⁸¹²

Hz. Âmine, bu hanımların hürmetlerini göstererek kendisine cân u gönülden hizmet ettiklerini anlatır.

Her biri bin arz-ı hürmet etdiler
Cân u dilden bana hizmet ettiler²⁸¹³

Hz. Havvâ, Hz. Âmine'yle konu arak onu hem rahatlatır hem de do acak çocu uyla ilgili ona müjde verir. Hz. Havvâ, Hz. Âmine'ye bir peygambere hamile oldu unu söyledikten sonra, Hz. Peygamber'i iki âlemde de nûrunu Allah'ın birli inden alan Allah'ın birli ini gösteren güne olarak tavsif etmi tir.

Havvâ ider hâmil-i Hayru'l-verâ
Nûr-i vahdet hur îd-i her dü-serâ²⁸¹⁴

Onun do umuyla Hz. Havvâ'nın ve Hz. Meryem'in çok sevindikleri ve mutluluktan gülen güllere benzedikleri anlatılmaktadır. Onların mutluluk içerisinde gülmeleri, gonca güllerin açılmasına benzetilmi tir.

Havvâ Meryem öyle âdân oldular
Nûr içinde gül-i handân oldular²⁸¹⁵

Ninni ilâhi de ise Havvâ ana onun dadısı olarak ifade edilmi tir. Onun nûrunun ilk geçti i ki i olarak onun do umunda da hazır bulunmu ve nûrun sahibine teslim edili ine bizzat ahid olmu , emanetin yerine ulaşmasını gözlemi tir.

Havvâ anadır dâyesi
Nenni Muhammed'im nenni²⁸¹⁶

²⁸¹² s. 78, . Mevlidü'n-Nebî, b. 118.

²⁸¹³ s. 78, . Mevlidü'n-Nebî, b. 119.

²⁸¹⁴ s. 78, . Mevlidü'n-Nebî, b. 120.

²⁸¹⁵ s. 81, . Mevlidü'n-Nebî, b. 160

²⁸¹⁶ s. 527, . 625, k. 5.

4.6.7. Hz. Meryem

Hz. Meryem olarak isimlendirilen Hz. Meryem, Hz. sâ'nın annesidir. Hz. Meryem önce erkek olarak tahmin edilerek mabede adanmış, kız olarak da adaktan vazgeçilmemi ve Zekeriyâ (as)'a emanet edilerek onun sorumluluğunda büyütülmüştür. Büyüdüğünde, Allah'ın bir hikmeti olarak Cebrail'in üflediği nefesle Hz. sâ'ya hamile olma durumunu izah edebilme konusunda ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Allah(cc) ona yardım etmiş ve henüz yeni doğmuş olan bebek sâ'ya konu olarak annesini temiz çıkarmıştır²⁸¹⁷. Lutfî Efendi'nin eserlerinde Hz. Meryem, genelde oğlu sâ(as) ile birlikte geçmektedir. Buna ek olarak Hz. Peygamber'in doğumunun anlatıldığı yerlerde de geçmektedir. Hz. Peygamber'in doğumunda hazır bulunanlardan biri de Hz. Meryem'dir. Efe Hazretleri bunu aşağıdaki beyitte ifade etmektedir.

Biri Havvâ biri Meryem biri Hûr
Âsiye'dir birisi de zarf-ı nûr²⁸¹⁸

Diğer beyitte ise Hz. Meryem'in Âmine'ye hitabı yer almaktadır. Hz. Meryem, ona: âlemlere rahmet olarak gönderilen Muhammedü'l-Emîn'in annesinin müjde sanademiştir.

Meryem ider "Rahmeten li'l-âlemîn"
Mâderisin ism-i Muhammed Emîn²⁸¹⁹

Hz. Peygamber'in doğumunda Hz. Havvâ'nın ve Hz. Meryem'in tavırlarının anlatıldığı bir beyitte ise, onların mutluluktan açılmış gonca güllere döndükleri anlatılmıştır.

²⁸¹⁷ Sonra Meryem onu (sâ'yı) yüklenerek kavmine getirdi. Onlar (hayretler içinde öyle) dediler: «Ey Meryem! doğurduysun sen görülmemi bir şey yaptın19/27.» «Ey Harun'un kızkardeşi! Senin baban kötü bir adam değildir, annen de iffetsiz bir kadın değildir19/28.» Bunun üzerine Meryem çocuğu gösterdi. Onlar; «Biz be ikteki bir çocukla nasıl konu uruz?» dediler19/29. (Allah'ın bir mucizesi olarak sâ öyle) dedi: «Üşesiz ben Allah'ın kuluym. O bana kitabı verdi ve beni bir peygamber yaptı19/30.» «Beni, nerede olursam olayım mübarek kıldı. Hayatta bulduğum müddetçe namaz kılmamı ve zekat vermemi emretti19/31.» «Beni anneme hürmetkar kıldı. Beni zorba ve isyankar yapmadı19/32.» «Doğduğum gün, öleceğim gün ve dirileceğim gün selam ve emniyet benim üzerimedir19/33.» te hakkında (yahudilerle hıristiyanların) ihtilaf edip durdukları Meryem oğlu sâ'ya dair Allah'ın sözü budur19/34.

²⁸¹⁸ s. 78, . Mevlidü'n-Nebî, b. 118.

²⁸¹⁹ s. 78, . Mevlidü'n-Nebî, b. 121.

Havvâ Meryem öyle âdân oldular
Nûr içinde gül-i handân oldular²⁸²⁰

Ninni ilahide ise, Hz. Meryem Hz. Muhammed'in pervânesi olarak isimlendirilmiştir. Hz. Peygamber peygamberlik nûruyla yorulmuş bedeniyle ilahi âkı temsil etmekte, Hz. Meryem ise masivadan geçmiştir, Allah âkıyla tutulmuş yanan pervâneyi temsil etmektedir. Bu beyitte ayrıca Hz. Meryem'in nazik nazenin kelebekler gibi Hz. Peygamber'in mübarek bedeni etrafında dönüp durarak ona nasıl hakkıyla hizmet ve hürmet edebileceğinin kaygısını ve telâkümünü amaçta olduğunu tablosu da çizilmiştir. O Hz. Peygamber'in etrafında her iki anlamıyla da pervâne olmuştur.

Meryem ana pervânesi
Nenni Muhammed'im nenni²⁸²¹

Âkıdaki dörtlükte, Hz. Meryem, oğlu sâ ile birlikte geçmiştir. Hz. Meryem ve oğlunun arasında hem anne-oğul ilişkisi hem de çok zor zamanları paylaşmaları açısından bir ilişki vardır. Onlar âk âlemine asâ vurup, orada kendilerine, Hz. Musâ'nın Kızıldeniz'de açtığı yol gibi bir yol açmışlar ve her türlü zorluğu göze alarak bu âkı yolunda ilerlemişlerdir. İlahi âka götüren bu yoldaki zorluklardan imtihanlardan, Mantıkü't-tayr ve Hüsnü Âkı gibi çeşitli eserlerde bahsedilmiştir ve bu yola girenlerin daima uyanık ve zinde olarak sabır ve kanaat içerisinde olmaları gerektiği anlatılmıştır. Hz. Meryem de ilahi âka götüren yolda bu âmalardan geçmiştir, sadakatini ve barışını ispat etmiş mübarek bir hanımdır.

Hızr ile mûsâ
Meryem ü İsâ
Urdular asâ
Âlem-i âka²⁸²²

²⁸²⁰ s. 81, . Mevlidü'n-Nebî, b. 160.

²⁸²¹ s. 527, . 625, k. 5.

²⁸²² s. 473, . 545, k. 1.

Son örnekte ise Hz. Meryem'in ismi o lunun künyesi dolayısıyla kullanılmı , Allah'ın Hz. sâ'yı yüceltti i, ona ncil'i gönderdi i ve be ikteyken onunla konu tu u aktarılmı tır. Allah(cc) Hz. sa ile konu mu ve bunun sonucunda bir mucize vuku bularak Hz. Meryem kendisine atılan iffetsizlik iftiralarından bir iffet abidesi olarak temize çıkarılmı tır²⁸²³.

O bir Îsâ bin-i Meryem anı Hak eyledi tebcîl
Zuhûr etdi ana ncil be ikde Hak sadâ geldi²⁸²⁴

4.6.8. Hz. Asiye

Hz. Âsiye, Firavun'un e i olup Hz. Musâ'yı bebekken Nil Nehrinde bulup büyüten kadındır. Allah'a inanmı Hz. Musâ'nın dinini kabul etmi tir. Kur'ân-ı Kerim'de ondan Allah'a yaptı ı duadan dolayı bahsedilmektedir²⁸²⁵. Lutfî Efendi Âsiye'den Hz. Peygamber'in do umunda, Hz. Âmine'nin yardımına gelmesiyle bahseder. Onun yanına gelenleri sayarken Hz. Havvâ, Hz. Meryem ve bir Hûri'nin yanında Hz. Âsiye'nin de ismi sayılmaktadır.

Biri Havvâ biri Meryem biri Hûr
Âsiye'dir birisi de zarf-ı nûr²⁸²⁶

Di er örnekte ise Hz. Âsiye'nin Hz. Âmine'yi kutlaması ve müjdelemesi anlatılmaktadır. Âsiye Hz. Âmine'ye, “ âhir zaman Peygamber'inin annesi, vahdet incisinin beslenip, büyüyüp, olgunla tı ı kap, ne mutlu sana, öyle kıymetli bir inci büyüttün ki dünya yüzünde e i benzeri yok” demi tir.

Âsiye der dürr-i vahdet masdarı
Mâder-i âhir zemân peygamberi²⁸²⁷

²⁸²³ İrzını korumu olan, mrân kızı Meryem'i de Allah örnek gösterdi. Biz, ona ruhumuzdan üfledik ve Rabbinin sözlerini ve kitaplarını tasdik etti. O, gönülden itaat edenlerdendi66/12.

²⁸²⁴ s. 598, . 721, b. 4.

²⁸²⁵ Allah, inananlara da Firavun'un karısını örnek gösterdi. O öyle demi ti: «Rabbim! Bana yanında cennetin içinde bir ev yap, beni Firavun'dan ve onun (kötü) i inden kurtar. Ve beni u zalim toplumdan kurtar!» 66/11

²⁸²⁶ s. 78, . Mevlidü'n-Nebî, b. 118.

²⁸²⁷ s. 78, . Mevlidü'n-Nebî, b. 122.

4.6.9. Hz. Hâcer

“Hz. Hâcer, Hz. brahim’in e i ve Hz. smâil’in annesidir.”²⁸²⁸ bret dolu hayat hikayesi, sabrın tevekkülün ve ümidin örnekleriyle doludur. Hac ibadetinin bir parçası olan sa’y onun evlat sevgisi ve çaresizlik arasında çırpınmasının bir temsilidir. İnsanlar hac ibadetini yerine getirirken bir annenin evladına su bulma ümidiyle ya da onun susuzluktan ölme noktasına gelmiş evladının çılgınlıklarını duymamak için çaresizce ko turmasını sembolik olarak taklid edip o duyguları hissetmeye çalışırlar. Fakat bu durumu Hz. Hâcer gerçekte yaşamı tır. Allah da onun annelik efkatini ve tevekkülünü karılsız bırakmamı bu cefâkâr anne ve teslimiyet sahibi o ulu zemzemle ödüllendirmiştir.

Lutfî Efendi ise Hz. Hâcer’den Hz. Peygamber’in nûrunun aktarılmasında üstlendiği rol itibarıyla bahsetmiştir. Hâcer, Hz. smail’e hamile olduğu anda, emanet nûr Hz. smâil doğana kadar Hz. Hacer’le yolculuğuna devâm etmiştir.

smâil doğunca rahm-i mâdere
Nûr nüzûl etti o demde Hâcer’e²⁸²⁹

4.6.10. Züleyhâ

Züleyhâ, Mısır azîzinin e i, Hz. Yusuf’un köle olarak satıldığı evin hanımıdır. Hz. Yusuf ile Züleyhâ’nın babalarından geçenler Kur’ân-ı Kerîm’de uzunca anlatılmış ve bu olay “ahsenü’l-kasas(kıssaların en güzeli)” olarak isimlendirilmiştir. Kıssada yalancının, dedikodunun ve hasedin kötülüğü, iffetin ehemmiyeti, dürüstlüğü ve Allah’a itaatten ayrılmamanın mükâfatı anlatılmakta ve her dönemdeki insan için örnek gösterilmektedir.

Bu konuda da çokça kullanılan, etrafında yeni mazmunlar oluşturulup orijinal tebihler ve hüsn-i ta’liller yapılan bir özellik taşımaktadır. Lutfî Efendi ise bu konuda, kıssayı pek rastlanmayan bir boyutuyla ele almıştır. Sevgilisine “ey yasemin züflü âhımın kıvılcımlarından sakın, bilmelisin ki, Yûsuf’ları zindana atan Züleyhâ’nın âhididir diyerek Yûsuf’un zindana atılmasını Züleyhâ’nın ona ettiği âhına bağlamıştır.

²⁸²⁸ aban Kuzgun, “Hâcer”, *D A*, c. 14, s. 431-433.

²⁸²⁹ s. 75, . Mevlidü’n-Nebî, b. 76.

Ey zülf-i semensâ sakın âh-ı ererimden
Yûsuf'ları zindâne atan âh-ı Züleyhâ²⁸³⁰

Lutfî Efendi, bu beyitte âhı genel anlamıyla ele almı ve Yûsuf ve Züleyhâ'yı birer sembol olarak kullanmı tır. Âhın burada kastedilen anlamıyla olmasa bile, Züleyhâ'nın âhıyla ilgili kaynaklarda öyle bir hikâyeye yer almaktadır: “Zeliha Yûsuf'a, kendisine olan a kından dolayı, gözlerini kaybetti ini, varını yo unu fedâ etti ini, belinin büküldü ünü söyleyince Yûsuf derin bir üzüntüye dü er ve “benden ne dilersen dile, yerine getireyim” der. Zeliha da gözlerinin görür hale gelmesini istedi ini, böylece yüzünü görebilece ini söyler. Yûsuf, “hâlâ bu a kı unutmadın mı?” diye sorunca Zeliha “kamçını bana ver” dedi. Yûsuf da kamçısını Zeliha'ya verdi. Kadın bir kez: Ahhh! Çekti. Kamçı bu âh'tan ate gibi oldu. Onu yine Yûsuf'a verdi. O da elim yanmasın diye kamçıyı elinden attı. Bunun üzerine Zeliha ‘Ey Yûsuf! Bunca yıldan beri ben kocamla bu ate i yüre imde sakladım. Sen erli inle niçin bir saat olsun tutamadın?’ deyince, Yûsuf'un içi yandı.”²⁸³¹ Bu anlatılan mitolojik öykü, Tarih-i Tâberi'den alınmı tır. Israrla vurgulandı ı gibi mitolojiktir, gerçekle bir ba lantısı yoktur.

Lutfî Efendi'nin bu örnekle vurgulamak istedi i, âh almanın kötülü üdür. Kötülük yapılarak alınan âhın insanların yüre inden kopup Allah'a ula aca ı ve âh alanın hayatını alt üst edece i insanlar tarafından bilinen ve gözlenen bir durumdur. O verdi i örnekte tezat san'atını kullanmı , iffet hassasiyetiyle dikkat çeken sembol olan Yûsuf'la, eytân ve nefis mücadelesindeki bir anlık gafletin sembolü Zelihâ'nın yerlerini de i tirerek, okuyucuyu a ırtmak ve onları âh almaktan korunmaya te vik etmek istedi i söylenebilir.

4.6.11. Ümmühân²⁸³²

“Hz. Peygamber'in amcası Ebû Talib'in kızı Hind'e verilen isimdir. Mirac hadisesi Hz. Peygamber onun evinde kaldı ı bir gece gerçekleşti mi tir. Mirâciyelerde adı

²⁸³⁰ s. 102, . 19, b. 3.

²⁸³¹ Tökel, age, s. 309-310.

²⁸³² Hadislerde verilen bilgiye göre Hz. Peygamber (s.a.s), Kâbe'de Hatim'de ya da amcasının kızı Ümmühani binti Ebi Talib'in evinde yatarken Cebrail gelip gö sünü yarıdı, kalbini Zenzem ile yıkadıktan sonra içine iman ve hikmet doldurdu. Burak adlı bine e bindirilerek Beytü'l-Makdis'e getirildi. Burada Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve diğ er bazı peygamberler tarafından kar ılıandı. Hz. Peygamber (s.a.s) imam olarak di er peygamberlere namaz kıldırıldı. Daha Geni bilgi için bkz. Hüseyin algül, “Mirac”, slam'da badet ve Günlük Ya ayı Ansiklopedisi, c.3, s. 241-243.

geçer.”²⁸³³ Efe Hazretleri de mirâciyesinde Hz. Cebrâil’in Hz. Peygamber’e mirac da’vetini getirmesini ve mirac sonrasını anlatırken Ümmü Hanî’den bahsetmektedir. Cebrâil(as)’in mirac daveti için gitti i ev Ümmü Hanî’nin evidir ve bu durum u ekilde anlatılmaktadır: ebedi hidayet güne i gül yüzlü peygamber’in kendisidir ki mirac gecesi Ümmü Hanî’nin evinde idi.

Zâtıdır ems-i hidâyet ebedî
O gece Ümmühân evinde idi²⁸³⁴

Cebrâil(as) onu Ümmü Hanî’nin evinde uyumaktayken buldu ve ilahi daveti duyurup onunla miraca kanatlandı.

Buldu Ümmühân evinde o zemân
Gördü uykuda uyur dâru’l-emân²⁸³⁵

Mirac sonrası ise Cebrâil (as)’in Hz. Peygamber’i tekrar getirip Ümmü Hanî’nin evine bıraktı ı ablatılır. Onu merhametle, incitmeden bu cihana getirdi ve Ümmü Hanî’nin evine bıraktı.

Getirdi merhametle bu cihâne
Yeti tirdi o beyt-i Ümmühân’e²⁸³⁶

4.6.12. Hâ im

“*Hâ im b. Abdimenâf, Hz. Muhammed’in büyük dedesi ve Benî Hâ im’in atasıdır.*”²⁸³⁷ Lutfî Efendi’nin iirlerinde Peygamberlik nûrunun devriyle ilgili kısımda Hâ im zikredilmi tir. Nûr Abd-i Menaf’dan Hâ im’e gelmi ondan da Abdülmuttalib’e gelmi tir. Bu nûrun u radı ı her bir ki i maddi ve manevi anlamda olgun davranı lar sergilemi tir.

²⁸³³ Pala, age, s. 467.

²⁸³⁴ s. 55, . Mirâcü’n-Nebî, b. 13.

²⁸³⁵ s. 55, . Mirâcü’n-Nebî, b. 22.

²⁸³⁶ s. 68, . Mirâcü’n-Nebî, b. 188.

²⁸³⁷ brahim Sarıçam, “*Hâ im b. Abdümenâf*”, *D A*, c. 16, s. 405.

Her kime u radı ise i bu nûr
Her kemâlât etdi anlardan zuhûr²⁸³⁸

Âkıbet Abd-i Menâf'dan Hâ ime
Kıldı Abdülmuttalib'de hâtime²⁸³⁹

4.6.13. Abdülmuttalib

“*Hâ im b. Abdimenâf'ın o lu, Hz. Muhammed'in dedesidir. Ha im, Neccaro ullarından Selma ile evlenmi ve bu evlilikten do an çocuklardan biri de Abdülmuttalib olmu tur.*”²⁸⁴⁰ Peygamberlik nûrunun tertemiz duraklarından biri de odur. Abdülmuttalib sadece onu bir süre ta ımakla kalmamı onun asıl sahibi sevgili torunu Muhammed'i de o lunun yadigarı olarak ömrü yetti i müddet koruyup kollamı tır. Abdülmuttalib, Peygamberlik nûru devrederken kendisine geli i vesilesiyle eserde yer almı tır. Lutfî Efendi, nûrun Abdülmuttalib'e gelmekle asıl sahibine çok yakın oldu unu belirtmek için onda hâtime kıldı ını söylemi tir.

Âkıbet Abd-i Menâf'dan Hâ ime
Kıldı Abdülmuttalib'de hâtime²⁸⁴¹

4.6.14. Hz. Abdullah

“*Abdullah b. Abdilmuttalib, âlemlere rahmet olarak gönderilen son peygamber'in babasıdır. Abdullah, babasının delaletiyle Vehb kızı Âmine ile evlenmi tir.*”²⁸⁴² Bu kutlu evlilikten, Peygamberlik nûrunun sahibi, insanların en seçkini, Allah'ın ve Kur'ân'ın övdü ü örnek insan Hz. Muhammed Mustafa dünyaya te rif etmi tir. Onun annesi Âmine ne mübarek ne kademli bir hanım, sevgili babası Abdullah ne talihli bir babadır ki onun gibi bir incinin olu masına vasıta oldular.

Efe Hazretleri, eserinde Abdullah'a devreden nûr ve e i Âmine dolayısıyla yer vermi tir. İlk örnekte, Peygamberlik nûru Abdullah'a geldi inde, Mekke'de huzur ve

²⁸³⁸ s. 75, . Mevlidü'n-Nebî, b. 79.

²⁸³⁹ s. 75, . Mevlidü'n-Nebî, b. 80.

²⁸⁴⁰ H. Ahmet Sezikli, “*Abdülmuttalib*”, *D A*, c. 1, s. 272.

²⁸⁴¹ s. 75, . Mevlidü'n-Nebî, b. 80.

²⁸⁴² Bekir Topalo lu, “*Abdullah*”, *D A*, c. 1, s. 75-76.

sevinç hakim oldu u anlatılmaktadır. Nûrun sahibine eri mesi iyice yakla mı bu durum Mekke'nin çehresine bile yansıma tır.

Hazret-i Abdullah'a gelince nûr
Mekke oldu ol zemân dârü's-sürûr²⁸⁴³

Di er örnekte ise, Abdullah Âmine'nin e i olması dolayısıyla zikredilir ve Âmine'nin son Peygamber'e hamile oldu una dikkat çekilir. Âmine, Abdullah'ın âilesidir ve bu aile âlemlerin yüzünün suyu hürmetine yaratıldı ı kutlu misafirin ebeveynleridir.

Âmine Abdullah'ın âilesi
Oldu âhir hazretin hâmile²⁸⁴⁴

Son örnekte ise, Hz. Âmine'nin Allah'a sitemlerine yer verilmi tir. Hz. Âmine, yavrusunu dünyaya getirmeden dul kalmı , bu da yetmezmi gibi ola anüstü bazı durumlarla kar ıla maya ba lamı tır. Bunlara ilk zamanlar bir anlam verememi ve Allah'a hitaben: Ey Rabb'im seni zikrederek anarım, Abdullah'ı aldın, beni neylersin, bana neler oluyor, demi tir. Fakat bu sözlerin altından aslında, ya adıklarımı anlamlandırmakta güçlükler ya ıyorum, bana yardım et" çı lıkları duyulmaktadır. Bu beyitte de ifade edildi i gibi Abdullah, sevgili yavrusunu göremeden vefat etmi tir.

Yâd u tezkâr eylerem Rabb'im seni
Aldın Abdullah'ı neylersin beni²⁸⁴⁵

4.6.15. Ashab-ı Kehf

*“Bir ma arada yıllarca uyutulduktan sonra tekrar uyandırılan arkada grubu. Ashâb-ı Kehf'in kıssası , Kur'ân-ı Kerîm'in onsekizinci suresi olan Kehf suresinde anlatılmaktadır.”*²⁸⁴⁶ Kıssaya göre putperest bir kavmin içerisinde Allah'a inanan bir

²⁸⁴³ s. 75, . Mevlidü'n-Nebî, b. 82.

²⁸⁴⁴ s. 75, . Mevlidü'n-Nebî, b. 84.

²⁸⁴⁵ s. 75, . Mevlidü'n-Nebî, b. 112.

²⁸⁴⁶ smet Ersöz, “*Ashâb-ı Kehf*”, *DA*, c. 3, s. 465-467. Yoksa sen Ashab- ı Kehf'i ve Rakim'i (isimlerinin yazılı bulundu u ta kitabeyi) a ilacak âyetlerimizden mi sandın? 18/9

grup genç, inançlarını açığa vurmuş ve zorla putlara tapıtılmaktan veya ta lanarak öldürülmekten kurtulabilmek için yanlarında köpekleri de oldu u halde bir ma araya sı nımlı lardır²⁸⁴⁷. Lutfi Efendi, eserinde Ashab-ı Kehf'ten bahsederken özellikle onların köpe i Kıtmîr'e atıf yapmış tır. Onun, eyhine sadık bir dervi gibi, sahiplerine sevgi ve sadakat gösterdi ini ve bu sayede kurtulu a erdi ini anlatmaktadır.

Kıtmîr-i Ashâb-ı Kehf dervî âne
Eyledi muhabbet erdi emâne²⁸⁴⁸

4.6.16. Tayyâr

“Ca’fer-i Tayyâr, Hz. Peygamber’in amcası Ebû Talib’in o ludur. Peygamber’e ilk iman edenler arasında yer almış tır. 629 yılında Suriye’ye gönderilen orduda Zeyd b. Hârise’den sonra o kumandanlı ı aldı, dü man üzerine hücum ederek kahramanca sava tı ve iki kolu kesilerek ehid edildi. Hz. Peygamber yüce Allah’ın Ca’fer’in kesilen iki koluna kar ılık iki kanat ihsan etti ini ve onlarla cennette uçtu unu haber vermiş tir. Bu sebeple kendisine “tayyâr”(uçan) ve “zü’l-cenâheyn” (iki kanatlı) lakapları verilmiş tir.”²⁸⁴⁹

Lutfî Efendi, Ca’fer-i Tayyâr’ı, eserinde tespit edebildi imiz kadarıyla iki yerde kullanmış tır. Bunlardan biri, Nurullah Pa a için yazdığı iirinde, di eri ise ilahi a k ne vesiyle yazdığı bir gazelindedir. Nurullah Pa a için dua edilirken, ebedi yurt olan cennette Rabbim Tayyâr’ı sana arkada etsin denilmektedir. Ayrıca burada geçen Tayyâr’ın onun müridlerinden biri olma ihtimalini de göz önünde bulundurmam gerekmektedir.

Mülk-i kadîm ola cennet diyârı
Rabbim refik ede güzel Tayyâr’ı

²⁸⁴⁷ O vakit o genç yi itler ma araya çekildiler ve öyle dediler: « Ey Rabbimiz, bizlere tarafından bir rahmet ihsan et ve bizim için i imizden bir muvaffakiyet hazırla!» 18 /10 Bunun üzerine biz de kulaklarını tıkayarak ma arada onları yıllarca uyuttuk18/11. «Çünkü ehir halkı, sizi ellerine geçirirlerse muhakkak sizi ta layarak öldürürler veya kendi dinlerine çevirirler ki, o zaman siz dünyada da ahirette de asla kurtulu a eremezsiniz.» 18/ 20 Bir de onları ma arada görseydin uyanık sanırdın. Halbuki onlar uykudadırlar. Biz onları sa a sola çevirirdik. Köpekleri de giri te ön ayaklarını ileri do ru uzatmış tı. E er onları görseydin, arkana bakmadan kaçırdın ve için korku ile dolardı18/18.

²⁸⁴⁸ s. 576, s. 689, k. 11.

²⁸⁴⁹ Ahmet Önkâl, “Ca’fer b. Ebû Talib”, D A, c. 6, s. 548-549.

Siz de kabûl edin bu ihtiyârı
Zü'l-Kerem'e seni emânet verdim²⁸⁵⁰

Muhabbet fele inde Tayyâr ol ve Allah'ın vahdet sırlarını e yada seyret. Muhabbet fele inde tayyâr olmak, hem dünyanın a ırlıklarından kurtulup masivayı geride bırakarak ilahi a kın burçlarında gezinmek hem de Ca'fer-i Tayyâr gibi ölümü göze alarak Allah yolunda sava ıp maddi iki kolu geride bırakarak Allah'ın hediyesi iki kanatla Allah'ın rıza semalarında kanat çırpmayı kapsamaktadır. Tayyâr kelimesi kinâyeli kullanılarak her iki anlamı da kastedilmi tir.

Tayyâr olagör Tayyâr eflâk-i muhabbette
Esrârını tevhîdin seyret rûy-i e yâde²⁸⁵¹

4.7. Hâce Muhammed Lutfî Efendi'nin Çevresindeki ahıslar

Muhammed Lutfî Efendi, dostlarına ahabplarına veya çevresindeki bazı ahıslara zaman zaman manzum mektuplar kaleme almı tir. Bunlardan bazıları uyarı ve ö üt niteli i ta ımakta bazıları ise dua mahiyetindedir. Bu mektuplardan bir kısmında ve yazılan iirlerden bazılarında ahıslar ismen zikredilmektedir. Bu kısmın yazılmasında, adı geçen ahıslarla ilgili birinci a ızdan bilgiye ula ılamadı ı için incelenen eserin sözlük kısmında ahıslarla ilgili verilen bilgilerden yararlanılacaktır.

Eserdeki iirlerden konuyla ba lantılı olanlar incelendi inde Lutfî Efendi'nin her bir müridiyle tek tek ilgilendi i onların hallerinden haberdar oldu u ve onlara durumlarına göre hitab etti i söylenebilir.

4.7.1. Ömer(Hacı Ömer Boybeyi)

“Efe Hazretleri'nin müridlerindedir. Hacı Ömer Efendi, büyüyen i ini stanbul'a nakletmi ti, fakat bir ara bozulan i inden dolayı sarsılmı huzuru kaçmı tı. Toparlanmaya çalı tı ı zamanlarda Ömer Efendi'ye, eyhi Lutfî Efendi'den, kendisi için kaleme alınmı dua, ö üt ve teselli mahiyetinde manzum bir mektup ula tı.”²⁸⁵² Ömer

²⁸⁵⁰ s. 355, . 376, k. 6.

²⁸⁵¹ s. 506, . 597, b. 6.

²⁸⁵² Kutlu, age, s. 110.

Efendi bu mektupla sevince gark oldu. Yedi kıt'a olan bu şiirin iki kıt'ası konuyla ilgili bir fikir vermesi açısından buraya alınmıştır.

Lutfî Efendi, şiirde Ömer'im ömründe mutluluk incisini, gönlünde hidayet nûrunu bulasın, dünyada da ahirette de kurtulu îmân ve slâm iledir demektedir. Îmân ve slâm, insanlara hem huzur ve mutluluğu hem de inanmış olmanın nûrunu temin eder. Zor ve ümitsizliğin parlaklığını kaybettiği zamanlarda îmân ve slâm nûruyla Hakk'a giden yollar aydınlanır ve bu yollar inananlara delîl olur.

Ömer'im ömründe dürr-i seâdet
Bulasın gönlünde nûr-i hidâyet
Her iki cihânda budur selâmet
Îmânı slâm'ı ihsân eylemi ²⁸⁵³

Efe Hazretleri, müridini önce manevi olarak desteklemi sonra ise teselli ederek ona ölümler vermiştir. Dünyanın sıcağından soğuktan derdinden tasasından gönlün incinip üzülmemesin, gönlünle bu geçici ve kıymetsiz dünyanın derdine düşme ve masivâyâ kul köle olma zamanı insanlarının bir ferdine bile dönüp bakma. Zira Rahmân'ın feyzi iman ihlas ve hassasiyet sahibi gönüllerde karâr eyleyebilir. Lutfî Efendi, kendisine sadakatla bağlı müridine bu sözlerle destek olmuştur.

Gam yeme cihânın germ ü serdine
Gönülden fenânın düşme derdine
Ebnâ-yı zemânın bakma ferdine
Dilde karâr feyz-i Rahmân eylemi ²⁸⁵⁴

4.7.2. Yusuf

“Yûsuf Boybey veya Hacı Yusuf Efendi isimleriyle tanınır. Erzurum'un Hasankale ilçesinde dünyaya gelmiştir. Efe Hazretleri'ne intisablıdır. 1979 yılında vefat etmiş olup kabri Karacaahmet Mezarlığı'ndadır. Lutfî Efendi'nin şiirlerinde Yûsuf ismi pek çok yerde geçmektedir. Aşağıda verilen örneklerdeki Yûsuf ismiyle tek bir şahıs kastedildiği tahmin edilmektedir. Hacı Yûsuf Efendi bir gün Efe Hazretleri'ne manevi

²⁸⁵³ s. 298, . 289, k. 4.

²⁸⁵⁴ s. 298, . 289, k. 5.

halinden ikayet etmi ve dua istemi tir. Efe Hazretleri'nin onun için etti i söylenen manzum duanın son beyti u ekildedir:

Yûsuf gibi â üfte perâkendeye rahm et
Lutfî gibi dermândelere zâd u nevâl et²⁸⁵⁵

Tasavvuf gelene i içerisinde incelendi inde, eyhlerin maddi ve manevi alemde sürekli müridlerini kontrol ettikleri ve onların ihtiyaçlarına ve zaaflarına göre maddi manevi onları destekledikleri görülmektedir. Lutfî Efendi de bu ba lamda söz konusu müridinin sıkıntılarını görmü ve onu sözlü olarak da destelemi olmalıdır. Zira Yusuf isminin geçti i iirler tam da müridinin ihtiyacı oldu u ekilde dua ve tavsiye niteli i ta imaktadır ve bu iirlerin müridin manevi terakkisine göre mahiyet de i tirmi olabilece i de ihtimal dahilindedir.

lk örnekte, Yûsuf, o nimet sahibi Rab seni her an mutlu etsin ve o cömert olan kerem sahibi senin gönlünü mutluluk ve huzur ile sükuna kavu tursun denilerek sonraki beyitte de bu huzurun ne ekilde olaca ı anlatılmı tır. Her sabah ve ak am gönlün Allah'ın feyziyle dolup Allah sevgisinin katresiyle enlensin denilerek gönlün huzur ve mutlulu a kavu ması için Allah'ı zikretme ve ona sevgi besleme üzerinde durulmu tur.

Yûsuf seni ol Rabbü'l-enâm âd ede her dem
Ol kân-i kerem lutfede dil âd ede her dem²⁸⁵⁶

Her subh u mesâ feyz-i lâhî dola gönlün
Muhabbet-i Hak katresi âbâd ede her dem²⁸⁵⁷

Di er örnekte ise, dünya evinde, hidayet yolunda olan ihvânımdan ayrılma, e yaya bak ve sebepsiz yaratılmadı mı dü ünerek onların üzerinde Allah'ın ilim ve hikmetlerini oku ve irfan sahiplerinden ayrılma denilmektedir.

²⁸⁵⁵ Kutlu, age, s. 98.

²⁸⁵⁶ s. 354, . 375, b. 1.

²⁸⁵⁷ s. 354, . 375, b. 2.

Dûr olma Yûsuf'um dâr-ı dünyâda
 Râh-i hidâyetde olan ihvândan
 Bak ilm-i hikmet-i oku e yâda
 Ayrılma bulursun ehl-i irfândan²⁸⁵⁸

Diğer örnekte ise Yûsuf ismindeki müridini manevi olarak cesaretlendirmekte ve Allah'ın huzuruna çıkma konusunda ona destek olmaktadır. Gönül bağındaki muhabbet gülbahçesinin gülü olan Yûsuf'um, Mevlâ'nın dergâhına iltica ettiği inde muhakkak kabul edileceksin bu konuda üphe duyma denilmiştir.

Bâ -ı dildir gül-gülistân-ı muhabbet Yûsuf'um
 üphe yokdur kabûl eder dergâhı Mevlâ seni²⁸⁵⁹

4.7.3. Nûrullah Paşa²⁸⁶⁰

Lutfî Efendi belki de, o zor dönemlere atıfta bulunarak, Nûrullah Paşa'nın Kur'ân özetleme konusundaki cesaret ve gayretini takdir etmekte ve onu zarar verebilecek olanların şerrinden koruması için Allah'a emanet etmektedir. Bu müridi için, cümlem pâresi, seni en cömert olan Allah'a emânet verdim, Onun yolunda başını taştan taştan açal, çok çalı demektedir.

Cümlem pâresi Nûrullah Paşa
 Zü'l-Kerem'e seni emânet verdim
 Hak yolunda başın açal taştan taştan
 Zü'l-Kerem'e seni emânet verdim²⁸⁶¹

Aynı şiirin son dördü lüğünde ise, Allah'ım din kardeşlerim olan bütün müridlerimi kabul et, bizim kurtuluş kapımız, derde dermânımız îmânımızın nûrudur, imanımızın nûrunu artır ve bizi kul kabul et denilmektedir.

²⁸⁵⁸ s. 396, . 438, k. 1.

²⁸⁵⁹ s. 515, . 608, b. 5.

²⁸⁶⁰ Aslen Kağızman'lı olan Nurullah Paşa, 1960'lı yıllarda 80-85 yaşlarında vefât etmiştir. Kabri Dumlu'dadır. Kur'ân-ı Kerîm'in yasaklandığı dönemlerde kimseden çekinmeden Kur'ân ezimetine devâm etmiştir. Efe Hazretleri'ne mensuptur. Hulâsatu'l-Hakayık, sözlük kısmı, s. 792.

²⁸⁶¹ s. 355, . 376, k. 1.

Yâ Rabbi kabûl et cümle ihvânım
 Nûr-i îmânımdır dârü'l-emânım
 Lutfî îmânımdır derde dermânım
 Zü'l-Kerem'e seni emânet verdim²⁸⁶²

4.7.4. Maksûd Efendi

“Erzurum’da dünyaya gelen eski müderrislerdendir. Kendisinde Efe Hazretleri’nin mektupları vardır. Do umu ve vefâtı hakkında bilgi yoktur. Kabri Sütevlér’in do usundaki A zı Açık yaylasındadır. ntisâbı yoktur.”²⁸⁶³ Maksûd Efendi’nin intisabının olmadığı ifade edilmekle birlikte kendisinde Lutfî Efendi’nin mektupları bulunduğuna göre, aralarında sıkı bir bağ olduğu söylenebilir. Lutfî Efendi’nin onun için yazdığı şiir dikkatle incelendiğinde de aralarındaki tanışıklığın ne kadar ileri olduğu anlaşılmaktadır.

Efe Hazretleri şiirinde, Maksûd Efendi’nin Allah’ın rahmetine nâil ve Rıdvân’ın cennet bahçesine dahil olduğunu ifade etmektedir. şiirin girişinden de anlaşılacağı gibi bu şiir Maksûd Efendi’nin vefâtı dolayısıyla yazılmış bir mersiye dir.

Rahmet-i Rahmân’a nâil
 Maksûd Efendi Hâcemiz
 Ravza-i Rıdvân’a dâhil
 Maksûd Efendi Hâcemiz²⁸⁶⁴

Efe Hazretleri onun özelliklerinden bir çoğunu mersiye nin devamında saymıştır. Örnek olması bakımından bunlardan iki dördlüye burada yer verilecektir. İlk dördlükte, Maksûd Efendi’nin yumu ak baba lı ve tevâzu sahibi olup Kur’ân’ı rehber edindiği söylenerek onun gül gö sü ilim hazinesidir denilmektedir. Son ifadede Maksûd Efendi’nin gönlünde maddî ve manevî ilimler’in hazinesini barındırdığı çıkarılabilir. Zira o hem medrese tahsili almış hem de Efe Hazretleri ile hem-hâl olmuştur.

²⁸⁶² s. 356, . 376, k. 7.

²⁸⁶³ Hulâsatu’l-Hakayık, Sözlük kısmı, s. 768-769.

²⁸⁶⁴ s. 665, . Mersiye, k. 1.

Hilm ü tevâzû yerleri
 Kur'ân idi rehberleri
 Kenz-i ilim gül-berleri
 Maksûd Efendi Hâcemiz²⁸⁶⁵

Onun di er bazı özellikleri de u ekilde ifade edilmi tir: gönül cevheri, gönül aynası tertemizdi, tevâzu ehliydi, kimseye kar ı büyüklenmez tepeden bakmazdı, Müslümanların haliyle hallenir, onların olumsuz durumlarını gördü ünde üzüldü.

Cevher-i dilde pâk idi
 Ehl-i tevâzu hâk idi
 Ümmet için gam-nâk idi
 Maksûd Efendi Hâcemiz²⁸⁶⁶

4.7.5. Vehbî Efendi

“Vehbî Efendi, Hâce Hüseyin Efendinin o lu ve Muhammed Lutfî Efendi'nin karde idir. Kındı ı köyünde dünyaya gelmi tir. Medrese tahsilini babasından almı tir. Manevi terbiyesini de babasından görmü ve O'nun halifesi olarak ümmet-i Muhammed'e rehberlik etmi tir. 1946 yılında 73 ya ndayken Pasinler'in Ebsemce köyünde vefat etmi ve bu köye defnedilmi tir.”²⁸⁶⁷ A a ıda, Lutfî Efendi'nin karde i Vehbî Efendi için yazdı ı mersiyyeden bazı beyitler bulunmaktadır. Bu mersiyede Vehbî Efendi'nin belirgin özellikleri i lenmi tir. Bu özellikler aynı zamanda bir müslümanda bulunması gereken özelliklerdir.

Bu dinin yolunda daha iyi ve verimli nasıl çalı abilirim diye kaygı çeken, Vehbî Efendi fani olan dünyadan baki olan âhiret alemine göçtü.

²⁸⁶⁵ s. 665, . Mersiye, k. 4.

²⁸⁶⁶ s. 665, . Mersiye, k. 7.

²⁸⁶⁷ M. Lutfî Efendi, age, s. 768.

Fenâdan bekâyâ Vehbî Efendi
Göçüp gitdi bu dînin derd-mendi²⁸⁶⁸

Onun ilminin ço u Allah vergisi, az bir kısmı ise çalı arak elde edilmi idi. Özellikle öyle bir ailede dünyaya gelmesi kendi tercihi de il Allah'ın bir lütfuydu. Zekası bu konudaki yetenekleri beden ve zihin sa lı ı da aynı ekilde bir lütuftu.

Derûnundaki ilmi vehbî idi
O ilmin cüz'i ise kesbî idi²⁸⁶⁹

O hem haliyle hem de kaliyle Allah'ın yolunu i aret ederdi. eriatın erâbını da ıtıp hidâyetin kitabını okuturdu. eriat erâbı hidayet kitabı Kur'ân-ı Kerîm'in içerisinde bulunmaktaydı. Vehbî Efendi'nin berrak su kıvamındaki ifadelerinden insanlar eriat erâbını içip kendilerini bulup kendilerine gelmekteydiler.

Da ıdırdı erî'atin erâbın
Okudurdu hidâyetin kitâbın²⁸⁷⁰

O daima Allah'ın yolunu gösterir ve Allah'ın kitabıyla sohbet ederdi. nşanları bilgilendirirken salim tek kayna ın Kur'ân oldu unu bilmekteydi.

Tarîk-ı Hakk'ı dâim gösterirdi
Kitâbullah ile sohbet ederdi²⁸⁷¹

Vehbî Efendi kesinlikle öhreti önemsemez, benli ini öne çıkarıp övünmezdi. O daima mütevazi, kibirden ve büyüklenmekten uzak, kim oldu una bakmadan yardıma ihtiyacı olan herkesin yardımına ko maya çalı an bir zattı.

²⁸⁶⁸ s. 662, . Mersiye, b. 1.

²⁸⁶⁹ s. 662, . Mersiye, b. 6.

²⁸⁷⁰ s. 662, . Mersiye, b. 7.

²⁸⁷¹ s. 662, . Mersiye, b. 8.

Yok idi anda hiç öhret- iârlık
Dahî ben bir âdemim iftihârlık²⁸⁷²

Görünü te de il, bütün gönlüyle toprak gibi mütevazi ve verici olurdu. Fakirlere ihsanı boldu. Maddi ve manevi olarak insanları doyurmaya çalışır, mü killeri olanların mü killerini halletmeyi bir vazife bilerek onlara yardımcı olurdu.

Gönülden hâk ile yeksân olurdu
Fakîrlere zevi'l-ihsân olurdu²⁸⁷³

Vehbî Efendi'nin hayır i lerine ko an, insanları rahatsız edecek durumları önlemeye çalış an, bilhassa yol yapımı ve su konusunda büyük gayret sarfeden bir zat oldu u anlatılmaktadır.

Yapardı ehl-i îmân yollarını
Sorardı idi fukarâ hallarını²⁸⁷⁴

Suların mecrâlarını açardı
Dâimâ Hak yolunda ol uçardı²⁸⁷⁵

4.7.6. Hacı brahim Baba²⁸⁷⁶ (k.s.)

Hacı brahim Baba, Kâdiri eyhlerinden olması dolayısıyla Lutfî Efendi'yle bir ba ı olsa gerektir. Zira Efe Hazretleri Nak î icâzetinin yanında Kadirî icazetine de sahiptir. Lutfî Efendi eyhin vefatı üzerine bir mersiye yazmı tır. Mersiyede, O'nun, bütün ömrünü Allah'ın yolunda sarfetti i anlatılmakta ve kutsal nûrânî rûhun isim benzerli i dolayısıyla Allah'ın sevdi i Halil brahim peygamberle hem-nâm oldu u ifade edilmektedir.

²⁸⁷² s. 663, . Mersiye, b. 18.

²⁸⁷³ s. 663, . Mersiye, b. 19.

²⁸⁷⁴ s. 663, . Mersiye, b. 21.

²⁸⁷⁵ s. 663, . Mersiye, b. 22.

²⁸⁷⁶ Erzurum'da dünyâya geldi. Kâdiri me âyihindedir. H. 1348 yılında Erzurumda vefat etmi tir. Kabri Yoncalık Hacı brahim Baba Camii önündedir.

Bütün ömrünü sarf etdi tarîk-ı Hazret-i Hakk'da
Halîlullah'e hem-nâmdır mukaddes rûh-i nûrânî²⁸⁷⁷

Vücûdu himmet okyanusu olan bu zât brahim Hacı Baba ismiyle tanınmı tı, denilerek onun isminin çevresinde tanındı ı ekliyle bu beyte alındı ı anlatılmı tır.

Mübarek ismi brahim Hacı Baba ile öhret
i'âr olmu idi ol zât vücûdu himmet ummânî²⁸⁷⁸

lahi takdire i aret edilen bir ba ka beyitte ise, Allah (cc)'ın bu dünyada ebedi kalınamayaca mını ve bu dünyaya gelenin gitmesini takdir etti i ifade edilmi tir. Zira bu dünya bir imtihan sahnesidir, bu sebepten rolünü oynayan çekilir yerini yeni gelenlere bırakır.

Mukadder eylemi Allah Teâlâ ânühü ekber
Bu dünyâyâ gelen gider bekâyâ yokdur imkânî²⁸⁷⁹

Seher vaktinde bülbül, bu dünyanın yok olaca mını, akıbette kıyamet günü oldu unu anlatan destanını inleyip a layarak etkili bir biçimde okur. Seherlerde Allah'ı zikrederek gönüllerini ve gözlerini uyandıranlar bu yakıcı destanın söz ve na melerini yüreklerinde hissedirler.

Bu âlem fân olur rûz-i kıyâmet âkıbet vardır
Seher vaktinde sûzi le okur bülbül bu destânî²⁸⁸⁰

Konuyla ilgili alınan son örnekte ise, Hacı brahim Baba'nın vefatıyla, hidayet fele inden bir yıldızın daha kaydı ı, vahdet meydanının mîri, üstadı olan bu zatın sevgilinin köyüne eri ti i anlatılmı tır. Bu zâtlar için ölüm bir mekan de i tirme, bir yerden kayıp ba ka yerde tutunup parlamadır. Onlar ölümü bir yok olu , biti olarak

²⁸⁷⁷ s. 599, . 722, b. 6.

²⁸⁷⁸ s. 599, . 722, b. 7.

²⁸⁷⁹ s. 599, . 722, b. 3.

²⁸⁸⁰ s. 599, . 722, b. 4.

de il bilakis yepyeni bir ba langıç ve fani dünyanın sıkıntılarından bir kurtulu , bâki âlemin huzur ve mutlulu una geçit yeri olarak görürler.

Sükût etdi bu eflâk-i hidâyetden yine bir necm
Eri di kûy-i cânâne muvahhid mîr-i meydânî²⁸⁸¹

4.7.7. Hacı Fâruk Efendi²⁸⁸²

Hacı Faruk Efendi'nin vefatı dolayısıyla Lutfî Efendi bir mersiye yazmı tır. Bu mersiyede onun Erzurum'da tanınmı ve ehliyetli bir müderris, ayrıca bir gönül insanı oldu u anlatılmaktadır. Onun vefâtıyla hidayet gülistanından bir kızıl gonca dü mü tür, Efe Hazretleri bu kaybı parlak bir ayın batmasıyla örneklendirmi tir. Hacı Faruk Efendi, insanları Allah'ın yoluna götüren gül bahçesinin mis kokulu güzel bir gülüydü, onun yakınında duranlar bu kokudan istifade edip kendileri de bu güzel kokudan nasipleniyorlardı..

Gülistân-ı hidâyetden dü üp bir gonca-i hamrâ
Ne aceb bir zıyân oldu gurûb-i kamer-i garrâ²⁸⁸³

Faruk Efendi ki, ilim bahçesinin aydınlı ıydı söndü, cennet-i a'lâ onun için hûri ve vildanlarla süslendi. Bu beyitte Faruk Efendi'nin müderrislik yönüne i aret edilmekte ve onun vefatıyla ilim camiasının ne denli büyük bir kayıp ya adı ı anlatılmaktadır.

O zât bu ravza-i ilmin çırâ ı idi ki söndü
Bezendi cennet-i a 'lâ anıñün vildân u havrâ²⁸⁸⁴

O tedris ilminde büyük bir gayret ve çalı maya sahipti, bu özelli iyle de Erzurum'u gönül alan bir ilim merkezi haline getirmi ti. Verdi i derslerin ilim ve feyz

²⁸⁸¹ s. 599, . 722, b. 5.

²⁸⁸² Hacı Ömer Faruk Ketavanlı lu(Tivnik'li Faruk Hoca), 1881 yılında Erzurum'un Tivnik köyünde dünyaya geldi. 1899 Erzurum'da Fevziye Kur unlu medresesine girdi. 1913'te son tertipten icazetnâme aldı. av at'lı Hacı Süleymân Efendi'ye intisaplı olup, 1953 yılında tivnik köyünde vefât etti.

²⁸⁸³ s. 115, . 39, b. 1.

²⁸⁸⁴ s. 115, . 39, b. 2.

zenginli i onu dinleyenlerde bir daha dinleme, daha önce dinlememi olanlarda ise dinleme iste i uyandırıyordu.

Büyük bir himmete mâlik idi tadrîs ilminde
O Erzurum’u etmi di ilim ne rinde dilârâ²⁸⁸⁵

Hacı Fâruk Efendi’yi Allah azîz eyledi, O Firdevs cennetinin tahtları üzerinde ba tan aya a nûr içinde olsun. O ilmi ve feyzi sayesinde bu dünyada hürmet gördü ü ve çevresini aydınlattı ı gibi orada da hürmet görüp çevresini aydınlatsın. Lutfî Efendi, bu muhterem zat için yazdı ı mersiyyede ona bu ekilde dua etmektedir.

Hacı Fâruk Efendi’yi mükerrerrem eylemi Allah
Serîr-i Firdevs-i a’lâ içinde ola nûr-ârâ²⁸⁸⁶

4.7.8. Muhammed

Bakkal Muhammed Efendi, 1303 tarihinde Erzurum’da dünyaya gelmi tir. Medrese tahsili görmü tür. Bakkallık yaptı ı için kendisine Bakkal Muhammed Efendi denmi tir. Vehbi Efendi Hazretlerine intisab etmi tir. 1952 tarihinde Mekke’de vefât etmi tir. Lutfî Efendi, bu zattan bahsetti i iirinde özellikle cömertlik üzerinde durmu tur. iirdeki ifadelerden onun cömert bir ahıs oldu u anla ılmaktadır. Mısralarda, Efe Hazretleri’nin, Muhammed Efendi’nin davranı ları üzerinden bütün ba lılarına mesaj verme iste i ve çabası gözlenmektedir. Zira Lutfî Efendi, kendi özel hayatında da cömertlik konusuna özel önem vermi tir, bunun toplumdaki dayanı maya ve sosyal barı a büyük katkı sa layaca ına inancı tamdır. Bütün bu sebeplerden dolayı da cömertlik davranı nı gösterenleri takdir etmi tir ki, bunlardan biri de Muhammed Efendi’dir. Efe Hazretleri, Muhammed Efendi’yi a a ıdaki dörtlüklerde u ekilde anmı tır: evinde bereket istersen, bir vesile bul ve din karde lerini evine davet et ve evinde hayr ve bereket bul. Bunlar söylendikten sonra Bakkal Muhammed’e hizmet edilmesi gerekti i söylenmektedir. Bu iki anlamda yorumlanabilir, birincisi,onun cömertli inden dolayı ona saygı gösterilmesi ve hayır i lerinde yardımcı olunması,

²⁸⁸⁵ s. 115, . 39, b. 3.

²⁸⁸⁶ s. 115, . 39, b. 4.

ikinci olarak ise, isminden önce i i verilerek i ine yapılan vurgu dikkate alınır, ondan alı veri yapılarak hayır i lerine katkıda bulunulması tavsiye edilmi tir denilebilir.

Bereket istersen devlet-hânede
 Da'vet et ihvânı bir bahânede
 Hayr u bereketi bul bâ-hânede
 Bakkal Muhammed'e etmeli hizmet²⁸⁸⁷

Muhammed Efendi ile ilgili olan di er örnekte ise, aman iki gözüm sözümden ayrılma ve Muhammed Bakkal'ı gözden uzak tutma, zira, cömertler de erlerini kaybetmez ve güne gibi ya lının da gencin de sevgilisi olurlar denilmektedir. Bu dörtlükten, daha önce de ifade edildi i gibi, Muhammed Efendi'nin cömert ve çevresi tarafından sevilen bir zat oldu u anla ılmaktadır.

Muhammed Bakkal'ı dûr etme gözden
 Amândır dü-dîdem ayrılma sözden
 Sahîler hâ â ki dü er mi yüzden
 Güne -ve sevgili pîr ü civâne²⁸⁸⁸

4.7.9. Âkif

Âkif, Lutfî Efendi'nin iirlerinde bir çok yerde bahsetti i bir ahıdır. Onunla ilgili müstakil bir iir de mevcuttur. Konuyla ilgili a a ıda verilen ilk örnek, Lutfî Efendi'nin müridlerinin bir ço unu bazı özellikleriyle zikretti i bir iirinden alınmı tır. Burada Âkif isimli zat siperlere saklanmasıyla konu edilmi tir.

Akif gibi siperlere sinmemi ²⁸⁸⁹

Sıradaki örnekler ise Âkif Efendi ile ilgili yazılan iirden alınmı tır. İlk beyitte, ey Âkif, kudret cedveli ezeli ilimle yazar tevhid sahipleri yüce bir himmete sahiptir denilmektedir.

²⁸⁸⁷ s. 136, . 74, k. 2.

²⁸⁸⁸ s. 493, . 575, k. 2.

²⁸⁸⁹ s. 136, . 74, k. 3.

Âkifâ cedvel-i kudret kayd eder ilm-i ezel
Ehl-i tevhîd zümresi pek âlî himmetdir bugün²⁸⁹⁰

kinci beyitte ise Lutfî Efendi Âkif Efendi'ye Mevlâ'nın vahdet nûrunu bah etmesi duasını yapmakta ve yaradılı ın hikmetinin Hakk'a ibadet etmek oldu u ifade edilmektedir.

Lutfiyâ Âkif'e Mevlâ nûr-i vahdet bah ede
Hikmet-i hilkat ise Hakk'a ibâdetdir bugün²⁸⁹¹

4.7.10. A a

*“Efe Hazretleri'nin müridlerindedir. A a Efendi olarak tanınır. Matbaa i iyle u ra tı ı için beyitte matbaa kelimesiyle birlikte kullanılmı tır. Kabri Asrî mezarlıktadır.”*²⁸⁹²

A a gibi matbaada kalmamı²⁸⁹³

4.7.11. Mahmûd

*“Mahmûd Ertörer, H. 1313 tarihinde Erzurum'da dünyaya gelmi tir. Medrese tahsili olup, kunduracılıkla geçimini temin etmi tir. Aynı zamanda hattattır. Efe Hazretleri'ne intisaplıdır. 1952 yılında vefat etmi olup Asrî Mezarlık'da medfundur.”*²⁸⁹⁴ Lutfî Efendi, bu müridi için dua etmi tir. yilik ve cömertlik sahibi Allah'ın Mahmûd Efendiye lütufta bulunmasını dilemi tir.

Mahmûd'e eri e keremi Zât-ı Kerîm'in
Muhammed ise gönlüme nûrdan eserimdir²⁸⁹⁵

²⁸⁹⁰ s. 365, . 392, b. 2.

²⁸⁹¹ s. 366, . 392, b. 8.

²⁸⁹² Efe Hazretleri'nin ye eni Ahmet Topçu Hoca'dan naklen.

²⁸⁹³ s. 136, . 74, k. 3.

²⁸⁹⁴ M. Lutfî Efendi, age, s. 767.

²⁸⁹⁵ s. 216, . 175, b. 5.

4.7.12. Cemal

“*Cemal Efendi, Sı ırlı köyündendir. Seyfeddîn Efendi'nin bacana ı olan bu zat Ta Mescid'de imamlık yapmı tir.*”²⁸⁹⁶ Lutfî Efendi, bu zattan çe itli iirlerinde bahsetmi tir. Bunlardan, birinde ona dua ederek, Allah a kıyla Cemâl'i genç, delikanlı eylesin demi tir. Zira delikanlıların a kı cesurca olur. A kları u runa her eyi yapabilirler, Cemal de ilâhi a ka böyle tutulursa kendisini hem ruhen hem bedenen güçlü ve genç hissedecek Allah yolunda bu kuvvetle çalı acaktır.

Cemâl'ı civân eyleye a kı ile Allah²⁸⁹⁷

Efe Hazretleri, Cemâl'den sevgili yolunda serden geçmeyi göze alabilecek bir â ık olmasını istemektedir. Ona ö üt olarak, Allah'ın yoluna cânıyla birlikte gitmesini ve e er ona kurban olabilmeyi göze almı sa cânına çok ba lanmaması gerekti ini söylemi tir. nsan, cânını, onu kendisine emanet verene teslim etmekte tereddüt ya ıyorsa kendisine yazık ediyor demektir. Zira emanetler sonunda sahibine verilmek içindir.

Cemal'im cân ile cânân yoluna varmalıdır
Cânâne kurbân olan cânına ülfet mi eder²⁸⁹⁸

Son örnekte ise Efe Hazretleri, kuru kuru gülmek deyimini onun için kullanarak onun bir özelli ine dikkat çekmi tir.

Cemâl gibi kuru kuru gülmemi ²⁸⁹⁹

²⁸⁹⁶ M. Lutfî Efendi, age, s. 708.

²⁸⁹⁷ s. 216, . 175, b. 8.

²⁸⁹⁸ s. 214, . 172, b. 6.

²⁸⁹⁹ s. 136, . 74, k. 3.

4.7.13. Kâzım

Bu ahısla ilgili bilgiye ula ılamamı tır. Lutfî Efendi ondan bahsetti i beyitte, Allah(cc) Kâzım'ı hidayete erdirsin diyerek onun edebde derinle mesi konusunda temennide bulunmaktadır.

Kâzım'ı hidâyet nûruna gark ede Allah
Derûn-i edebde ola sırr-ı keremimdir²⁹⁰⁰

4.7.14. Tevfik

*“Dülgerzâde Câmii imamı kurra Hacı Tevfik Efendi, olarak bilinir. Lutfî Efendi'ye ba lı ve onun çok sevdi i müridlerinden oldu u söylenir.”*²⁹⁰¹ Lutfî Efendi'nin, Tevfik Efendi'nin isminin geçti i beytinde hem dua hem de müjde bulunmaktadır. Allah(cc) bereket torbasını âd eylesin, Allah'ın yardımının kendisiyle beraber olması benim Tevfik'e hayırlı haberimdir. Allah'ın yardımını kiminle olursa o hayırlı i lerle me gul olur ve bunlarda da muvaffak olur. Dolayısıyla, Lutfî Efendi bu beyitte Tevfik Efendi'ye yolunun do ru oldu u ve bu yolda devam etmesi gerekti i mesajını vermektedir.

âdeyleye n'ola bereket torbasını Hak
Tevfik-ı Hudâ Tevfik'a hayr-ı haberimdir²⁹⁰²

4.7.15. Mustafâ²⁹⁰³

Lutfî Efendi'nin iirlerinde Mustafa Efendi birden fazla yerde geçmektedir. A a ıda bunlardan iki örnek alınmı tır. İlk örnekte, Allah'ın ondan cömertli ini esirgememesi istenmektedir.

²⁹⁰⁰ s. 216, . 175, b. 6.

²⁹⁰¹ Kutlu, age, s. 105.

²⁹⁰² s. 216, . 175, b. 7.

²⁹⁰³ Mustafa Efendi, rûmi 1327 yılında Serçeme köyünde dünyaya geldi. Babası Molla Abdullah Efendi olup, annesi Veli Bey'in kızı Fâtıma Hanım'dır. İlk tahsiline dedesi Dumlu Hoca'dan ba lamı sonra Solakzâde Sâdık Efendi ve Maksud Efendi'den ders almı tır. 1948 yılında Mekke-i Mükerrerme'ye hicret etmi tır. 7 sene orada müderrislik yapmı daha sonra Medine-i Münevvere'ye yerle mi tır.13.11.1991 tarihinde orada vefat etmi tır. M.Lutfî Efendi, age, s. 782.

Mustafâ'ya ede kerem himmet-i kadîmdir²⁹⁰⁴

kinici örnekte ise, o büyük bir samimiyetle selamlanmakta, onun isminin Hz. Peygamber'in ismiyle aynı olmasına dikkat çekilerek isminin sahibini örnek alıp her daim Mevlâ'yı dilinden dü ürmemeye özen göstermesi ö ütlenmektedir.

Kasr-ı dilde muhabbetin gevheri
Selâm olsun sana cân u gönülden
smin Mustafâ'dır rahmet perveri
Bırakma Mevlâ'yı asla dilinden²⁹⁰⁵

4.7.16. Dede

“*Dede, Lutfî Efendi'nin müntesiplerindedir.*”²⁹⁰⁶ Efe Hazretleri'nin Dede'den bahsedilen mısraları teselli mesajları yüklüdür. İlk dörtlükte, ey gözümün nûru sıkıntılıların kederlerin var diye gönlünü kederlere salma, çünkü Mevlâ sevdi ine keder verir denilmektedir. Dede'm belâlar güzel bir sabırla kar ılanırsa sonuçları bal gibi güzel olur, Allah (cc) kara ta ları mücevher eylemeye kadirdir. Kederden kararan kalp, Allah'ın izin ve yardımıyla, cilalanıp mücevher de erine ve parlaklı na ula abilir.

Mükedder dil olma ey nûr-i dîdem
Mevlâ sevdi ini mükedder eyler
Belâsı bal olur âkıbet Dede'm
Kara ta larını mücevher eyler²⁹⁰⁷

Birlik güne inin do du u yer gönüldür, o güne her an seni gözler, ey gözüm sen de onu seyret, parlayan güne in do u u sendedir. Lutfî Efendi, insan ve Allah için gönlün önemine dikkat çekerek, Allah'ın varlı mın ve birli inin kainat gözlenerek kavranıp gönülle de tasdik edilebilecek kadar açık ve net oldu una ve gönlün ilahi tecellinin yeri oldu una i aret etmektedir. Allah (cc), en ufak kıpırtısı bile ruhu ve

²⁹⁰⁴ s. 216, . 175, b. 8.

²⁹⁰⁵ s. 406, . 452, k. 1.

²⁹⁰⁶ M. Lutfî Efendi, age, s. 714.

²⁹⁰⁷ s. 176, . 114, k. 1.

bedeni alt üst edebilen veya sükûnete erdirebilen bir mahalli kendisine tecelli yeri olarak seçmi tir. Gönülde tatmini ve bunun sonucu olarak ortaya çıkacak huzuru yakalayabilmek için de Allah(cc), bir ölçü koymu tur ki, bu ayette öyle ifade edilir: gönüller ancak Allah'ı anmakla tatmin olur²⁹⁰⁸. Lutfî Efendi, Dede ismindeki müridine gönlünü iyi gözlemesi ve oradaki hareketlerin farkında olmasını ö ütlemetedir.

ems-i vahdet burcu gönüldür Dede'm
Seyret o güne i sen de ey dîdem
Seni gözler güne sende dem-be-dem
Sendedir matla-'i mihr-i dirah ân²⁹⁰⁹

4.7.17. Nusret Efendi

*“Nusret Efendi,1909 yılında Erzurumda do mu tur.Efe Hazretleri'nin Dinarkom'a te rifıyla tanı mı lar ve ona intisab ederek dergâhına girmi tir. Sesinin güzel olması dolayısıyla Efe Hazretleri'nin gazel-hânı olmu tur. Nusret Efendi, 1973 yılında Erzurum'da vefât etmi ve Erzurum Asrî Mezarlı ı'na defnedilmi tir.”*²⁹¹⁰ Lutfî Efendi, Nusret Efendi'ye bir Ramazâniyesinde yer vermi tir. Bu dörtlükte, Nusret Efendi vasıtasıyla hem Ramazan'ın önemine de inilmi hem de o teselli edilerek ümit duygularının kuvvetlenmesi temin edilmeye çalı ılmı tur. Lutfî Efendi, bu dörtlükte, Ramazân ayı merhamet okyanusudur,bu ayda Allah'ın rahmeti isyankârları ku atır, Nusret Efendi, Allah cömerttir, O'nun cömertli i ve ihsanı Ar 'dan yücedir diyerek, Ramazân ayının isyandan hidayete, çirkinlikten güzelli e, kötülükten iyili e, eytan'dan Rahmân'a ve cehennemden cennete götüren bir geçit oldu unu vurgulamı ve iyi de erlendirilmesini tavsiye etmi tir.

Ummân-ı merhamet mâh-i Ramazân
Gark-ı usât oldu rahmet-i Rahmân
Kerîm'dir bir Allah Nusret Efendi
Ar 'dan muazzamdır kerem-i Mennân²⁹¹¹

²⁹⁰⁸ Onlar, iman etmi ve kalbleri Allah zikriyle yatı mı olanlardır. Evet, iyi bilin ki, kalbler Allah'ın zikri ile yatı ır13/28. Gerçek müminler ancak o müminlerdir ki, Allah anıldı ı zaman yürekleri ürperir, âyetleri okundu u zaman imanlarını arttırır. Ve bunlar yalnızca Rablerine tevekkül ederler8/2.

²⁹⁰⁹ s. 362, . 386, k. 1.

²⁹¹⁰ M. Lutfî Efendi, age, s. 792. Kutlu, age, s. 112.

²⁹¹¹ s. 408, . 455, k. 1.

4.7.18. Nihad Efendi

“Nihad Efendi, H. 1327 tarihinde Erzurum’un Hasankale ilçesinde dünyaya gelmi tir. Terzilik ve manifaturacılık yapmı olan Nihad Efendi, yakla ık 1926 yılında Efe Hazretleri ile tanı mı tır. 28 Mart 1989 tarihinde vefat etmi tir. Kabri Erzurum Asrî Mezarlı ı’ndadır.”²⁹¹² Lutfî Efendi, Nihad Efendi için altı kıt’alık, onun özelliklerini sayıp, ona dua etti i bir iir kaleme almı tır. Bu iirin ilk kıt’ası örnek olarak buraya alınmı tır. Bu iiri Nihad Efendi’ye kendisinden bir yadigâr bir hatıra olarak kaleme aldı mı ifade etmektedir.

iirde, Mevlâ’nın dergâhında sadık isteyici Nihad Efendi’ye bu iir hatıra olsun, uygun sevgiliye güzel bir hidayetle ba lanan Nihad Efendi’nin gönlünde Allah sevgisi misk gibi kokuları etrafa saçsın denilmektedir. Zira bir insan hidayet küpüne dalarsa oradan bir çok güzellikten nasiplenmi olarak çıkar, bu durum Allah’ın ona lütfudur. Hidayet nûruyla aydınlandıktan sonra her geçen gün nûru artar ve gayreti ölçüsünde etrafına ilim ve irfan nûrları yayarak etrafını aydınlatır. Görenlere Allah’ı ve onun emirlerini hatırlatır, gönüllerine huzur ve sürûr verir.

Dergâh-ı Mevlâ’da sâil-i sâdik
Nihad Efendi’ye yâdigâr olsun
Hidâyet-i güzel yâr-i muvâfik
Muhabbeti dilde mü g-bâr olsun²⁹¹³

4.7.19. Kara Hâce

Lutfî Efendi’nin müridlerinden veya yakın dostlarından oldu u tahmin edilmektedir. Hakkında herhangi bir bilgiye ula ılamadı. Lutfî Efendi iirlerinde bir yerde ondan bahsetmi tir. Bu beyitte, Kara Hâce’ye dua edilerek, onun di er hâcelerle mah er gününde Hz. Peygamber’in Livâü’l-hamd sanca ı altında misafir olması temenni edilmektedir.

²⁹¹² M. Lutfî Efendi, age, s. 790.

²⁹¹³ s. 398, . 440, k. 1.

Kara Hâce hâcelerle Livâü'l-hamd altına
Cem' ola rûz-i cezâda Mevlâ mihmân eylesün²⁹¹⁴

4.7.20. Garîb

“Garib A a, 93 harbinde üç karde i ile 5-6 ya larında iken Kars'tan Erzurum'a hicret etmi tir. Otuz ya larında attan dü üp sakat kalmı tır. eyh Feyzullah Efendi'nin halifesi Ketencizâde'ye mensuptur. Efe Hazretleri Alvar'da kaldı ı sürede Erzurum'a te rif etti inde ço u kez ona misafir olurdu. 1949 yılında Erzurum'da vefât etti. Erzurum Asrî Mezarlı ı'nda medfundur.”²⁹¹⁵ Lutfî Efendi'nin çok de er verdi i bir zattır. Efe Hazretleri, müridlerinden, Ömer, Cemal, Lutfî ve Arslan Efendi'ye Garib A a'yı ziyaret etmelerini tavsiye eden u mektubu yazmı tır:

“Es-selâmü aleyküm ve rahmetullahi teâlâ ve berekâtühu. Rahimenâ ve rahimekümullahi teâlâ fi'd-dâreyn.

rsâl-i selâmdan ulu olur mu hediye
Selâm idi enbiyâya evvel-i behiyye

Ömer ü Cemâl'e Lutfî'ye pî rev ola Arslan
Garib'i ziyaret edeler rahm ede Rahmân

Men zâre mü'minen lillahi Teâlâ. Gaffarallahu Teâlâ zünûbe'z-zâiru ve'l-me'zûri.

(Her kim bir mü'mini Allah için ziyaret ederse, Allah Teâlâ ziyâret edenin ve ziyâret edilenin günahlarını affeder.)

Münasib bir vakit münâsib halde Garib A a'yı ziyâret

Misafire eder hürrmet Garib A a ne mükrimdir
Verir bir sade kahveyi kızıl çayları mün'imdir.”²⁹¹⁶

²⁹¹⁴ s. 401, . 444, b. 4.

²⁹¹⁵ M. Lutfî Efendi, age, s. 733.

²⁹¹⁶ Kutlu, age, s. 102.

Bu ifadelerden Efe Hazretleri'nin Garib A a'ya önem verdi i anla ılmaktadır. Lutfi Efendi, müridlerine zahiren Garib A a'yı ziyareti tavsiye etmi , fakat bu vesileyle Müslümanlar arasında karde lik ba ı tesis edip, kuvvetlendirecek bütün dost ziyaretlerini tavsiye etmi tir. Zira Hz. Peygamber'in ifadesiyle Müslümanlar bir vücudun azaları gibi olmalıdır, birine zarar verildi inde hepsi acı çekmeli birinin derdiyle hepsi dertlenmelidir ki, karde lik ruhu olu sun. Bu ba lamda insanlar birbirlerini ziyaret ederek kar ı tarafı önemsedi ini hissettirirken, aynı zamanda Lutfi Efendi'nin iirinde verdi i hadiste ifade edildi i üzere hem ziyareti yapan hem de ziyaret edilen taraf bu ziyaretten aynı zamanda manevi olarak da menfaat elde etmektedirler. Garib A a'nın bu ziyarete fazlasıyla ihtiyacı oldu u dü ünüldü ünde bu tavsiyenin önemi bir kat daha artmaktadır. Lutfî Efendi'nin, Garib A a'ya yazdı ı iiri teselli mahiyetindedir. iirinde onun halinden haberdâr oldu unu ifade ettikten sonra, üzülmemesini, bu dünyanın geçici oldu unu ve buraya sevgi ve istekle yönelenlerin dünyada adam olmadıklarını söylemektedir. Zira geçici bir mekandaki maddi zevklere ancak basireti ba lanmı , gelece i göremeyen cahiller meyleder.

Hasb-i hâlimden haber aldım Garîb'im gam de il
Dünyâya meyl eyleyenler dünyâda âdem de il²⁹¹⁷

4.7.21. Hasen

“*Hasan Efendi, Lutfî Efendi'nin müridlerindedir. Hasankale'de berberlik yapan bir zattır.*”²⁹¹⁸ Lutfî Efendi, sabâ rüzgârını anlattı ı bir iirinde, belki de kendisine en güzel hâlin nasıl olaca ını soran Hasan Efendi'ye bu soruyu sabâ rüzgârından sormasını söylemi , sonra da sabânın özelliklerini ve gördüklerini anlatmı tır. Sabâ rüzgârı, âlemdeki e yâyı gezer ve hevâlardan dersini alır. Hevâ kelimesi iki anlamda dü ünülebilir, bir hava anlamında ki rüzgâr bir hava akımıdır, ikinci olarak ise arzu istek anlamında. Rüzgar latif olma özelli i sayesinde açık olan her eyin içine nüfûz ederek onların her eyinden dolayısıyla isteklerinden de haberdâr olabilir, ayrıca o havadan da gitti i için yükseklerden e yâya hakim olup onların

²⁹¹⁷ s. 330, . 336, b. 1.

²⁹¹⁸ Kutlu, age, s. 111.

durumuyla ilgili bilgi sahibi olmanın ve bu vesileyle onlardan ibret almanın daha kolay oldu u dü ünülebilir.

Bu rüzgâr sabâ rüzgârıysa seher vakitlerinde bütün hakiki â kları ve â ıkları çok daha rahat gözlemler. Çi tanesinin topra a ve ye ileymi gibi görünen, fakat aslında yeni bir hayata sebep olup Allah'ı zikrine orada devam etmeye olan a kını, bülbüllerin gül bahçesinde feryâd içinde çırpınırken güle olan â klarını ve ilahi sevgiliyi o damar damar kızılılıkta tema a etmelerinin verdi i haz çı lıklarını ve en önemlisi gaflet uykusundan gözlerini ve gönüllerini uyandırmı olan â ıkların ilahi sevgiliye yakarı larını sabâ rüzgârı seher vaktinde iklimden iklime dola ırken tema a etmekte ve bu gizli sırları en iyi o bilmektedir. Lutfî Efendi de bunu bildi i için Hasan Efendi'ye sorusunu sabâya sormasını söylemi tir.

Hasen'im ahsen-i hâli sorarsın sor sabâlardan
Gezer âlem-i e yâyı alur dersi hevâlardan²⁹¹⁹

²⁹¹⁹ s. 378, . 408, b. 1.

SONUÇ

Hâce Muhammed Lutfî Efendi, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti için kritik bir dönemde ya amı bir din adamı ve mür id bir mutasavvıftır. O, ya adı ı dönemin sıkıntılılarına ra men insanlara maddî ve manevî açıdan yardımcı olmak için gayret sarf etmi bilge bir ki idir. Bilindi i gibi Muhammed Lutfi Efendi hayatı boyunca, kendisine zenginlerce bırakılan malları muhtaçlara ula tırırken, zenginlerle fakirler arasında köprü rolü oynadı ı gibi, dua, vaaz, sohbet ve iirleriyle de insanların ruhlarına hitap ederek onları mânen desteklemi tir.

Lutfî Efendi'nin insanlara yaptı ı mânevî destek, hayatta oldu u dönemle sınırlı kalmamı , iirlerinin kaydedilmesiyle olu an "*Hulâsatü'l-Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî*" isimli eserle bu gün de, dünyanın çe itli yerlerinde insanlara Hak yolun rehberli ini yapmaya, gönüllerde Allah ve Peygamber sevgisi olu turmaya devam etmektedir. Eserin muhtevâsındaki iirlerin bir ço unun ilahi ve gazel formunda, çe itli meclislerde icra edilmesi, yine eserde bulunan mevlid ve miraciyenin benzer ekilde halen okunmaya devam edilmesi, O'nun bu güne uzandı mın ve gönlündeki Allah ve Peygamber a kını bugünün insanına da aktardı mın kanıtı sayılabilir.

Lutfî Efendi'nin iirlerinin çe itli açılardan, özellikle de din ve tasavvuf kültürü açısından de erlendirilmesini konu alan çalı mamızı hazırlarken, onu iirleri ve tanıyanları vasıtasıyla gıyabında da olsa yakından tanıma fırsatı bulduk. Onun ifadeleri ile ya antısının tutarlılı ı, söylemlerini önce kendisinde hayata geçirmesi, bizde Lutfî Efendi'ye kar ı takdir hisleri uyandırdı. O, sosyal hayatın, sava dahil, her safhasında bulunan, vatani ve milleti için kendisini tehlikeye atmaktan çekinmeyen bir din adamıdır.

Lutfî Efendi iirlerinde dinî, tasavvufî, ahlâkî pek çok konu i lemi tir. O iiri dinî, tasavvufî, ahlâkî vb. de erleri insanlarda yerle tirmek için bir araç olarak kullanmı tir. Bundan dolayı da onun iirlerinde iirle ilgili bazı teknik konular ikinci planda kalmı tir. Buna ra men iirlerinde hem aruz hem de hece vezninin pek çok kalıbını kullanmı ve çe itli nazım ekillerinde iirler kaleme almı tir. Mesaj vermeyi öncelikli planda tutmu olması dolayısıyla, iirlerde vezin hatalarına rastlansa da bunlar iirin büyüsunü tamamen bozacak nitelikte de ildir. iirler ihtiva ettikleri anlam yo unlu u sebebiyle, i ledikleri konuya a ina muhataplarını mest etmektedir. Onun

iirlerinin “ان من البيان لسحرا” (beyanda büyüleyici bir etki vardır) hadisinde ifade edilen sözün etkileyici gücünü yansıttıkları söylenebilir.

Eserdeki iirler a rlıklı olarak, ilâhî a k ve peygamber a kı temalıdır. Ruhlar “elest bezmi”nde Allah’a verdikleri sözü hatırlamaya davet edilmekte ve gerçek huzur ve mutlulu a bu sözü hatırlayıp gere ini yerine getirmekle ula abilecekleri konusunda uyarılmaktadırlar. Dünya hayatının ve malının geçicili i, bu hayatı ve mülkü ebedîle tirmenin yolunun onlara tapmak de il, onları insano luna veren Allah’ın yolunda sarf etmek oldu u ifade edilerek, insanın sahip oldu u her eyin aslında bir imtihan vesilesi oldu u ve dünyadan ayrıldı ı andan itibaren onlarla ilgili hesabın ba ladı ı, bir çok iirde ayet ve hadis referanslarıyla çok manidar bir ekilde anlatılmaktadır.

iirlerde slâm’ın ve îmânın artları, dini emir ve sorumluluklar detaylı bir ekilde anlatılmaktadır. Allah’ın birli i ve namaz, zekat, hac gibi ibadetler konusunda hassas olunmasının gereklili i bir çok iirde belirtilmektedir. Oruç ibadeti ise, çe itli iirlerde di er ibadetlerle birlikte geçmekle beraber, daha çok bu konuda müstakil bir edebi tür olan “Ramazâniye” lerle anlatılmı tır.

iirler dinî ve ahlâkî de erler konusunda da son derece zengindir. nsanlar arası ili kilerin sa lıklı yürüyebilmesi için tavsiyeler, kul hakkından sakınmanın gereklili i, zengin fakir arasında husumet olu maması için dikkat edilmesi gereken hususlar, bireysel ve toplumsal huzur için sahip olunması gereken zihniyet ve davranı lar onun iirlerinin ana muhtevasını olu turmaktadır. O, yalan söylemenin, insanlar arasında söz getirip götürmenin, insanlarla alay etmenin, kötü zanda bulunmanın dinen ve ahlâken uygun davranı lar olmadı na ve bunların Allah tarafından iddetle yasaklandı na dikkat çekmektedir. Bu tutum ve davranı ların dünyada bireysel ve toplumsal huzuru zedeleyen, ahirette ise sahibini cehenneme sürükleyen davranı lar oldu u iirlerde vurgulu bir ekilde ifade edilmektedir.

Lutfî Efendi’nin iirleri teknik anlamda tasavvufî unsurlar açısından da son derece zengin bir potansiyele sahiptir. O tasavvufu îmân ve amelde derinle me ve ince bir hassasiyete sahip olma olarak görmü , kulun hayatının her evresinde Allah’ın rızâsını gözetmesinin bu inceli in bir parçası oldu unu belirtmi tir. O dilde kalıp kalbe inmemi bir îmânın sahibine fayda getirmeyece ini söyleyerek, kulun, Allah’ın her an

kendisiyle birlikte oldu unu ve her an kendisini gördü ünü hissederek davranı larını düzenlemesinin gereklili ini vurgulamı tır. O, kulun Allah ve peygamber a kıyla kanatlanıp pervâne misali bu yolda her türlü zorlu u gö üslerse, bu u urda maddi varlı ından geçebilirse asıl varlı a erip, ebedi âlemde varlı a kavu aca ını ifade etmi tir. Bütün bunları ifade ederken de tasavvufî terimler, mazmunlar kullanımı tır. Bu kavramların ve mazmunların açıklandı ı bölüm, çalı mamızda en geni kısmı olu turmaktadır.

Onun iirlerinde edebiyatın tarihe tanıklık etme yönünü de görmek mümkündür. Birinci dünya Sava ı yıllarını ya amı ve Türk milletinin kurtulu mücadelesinde bizzat yer almı olması ve Ermeni zulmünün yo un olarak ya andı ı yerlerden biri olan Erzurum ve civarında bulunması dolayısıyla iirlerinde bu konulara da yer vermi tir. Ermenilerin yaptı ı katliamı anlattı ı iirleri okunurken bu iirlerin dinleyenlerde o sahneyle kar ı kar ıya kalınımı hissini uyandıracak kadar etkileyici oldu u söylene mübala a yapılmı olmaz.

Lutfî Efendi'nin iirlerinde kemmiyet ve keyfiyet açısından muhte em bir ahıs kadrosu mevcuttur. Yani O'nun iirleri dini ve tasavvufi muhtevalı olmaları dolayısıyla zengin bir ahıs kadrosuna sahiptir. Bu zenginlikte onun mutasavvıf olmasının, dolayısıyla da feyiz aldı ı büyük mür id zatlarla ve kendisinden ders alan müntesipleriyle manevi ba larının bulunmasının etkisi büyüktür. Zira iirlerde müridlerine isimlerini zikrederek dua etmekte, tavsiyelerde bulunmakta, vefat edenlere mersiyeler yazmakta ve bu vesileyle onlardan ismen bahsetmektedir. Ayrıca tarîkat silsilelerini sayarken pek çok mutasavvıfın ismi anılmaktadır. Bunun yanı sıra peygamberler ve çevrelerindeki kimseler, edebiyatta sık kullanılan sembolle mi ahıslar veya tipler, tarihte önemli yere sahip ahıslar da onun iirlerinde isimlerini zikrettikleri arasında yer alır.

Lutfî Efendi dinî ve tasavvufî konuları anlatmak için nesri de il de iiri tercih etme sebebini ise, iirin vezni, ahengi dolayısıyla kolay ezberlenebilmesi ve tamamının olmasa bile büyük kısmının zihinde uzun süre muhafaza edilebilmesi olarak iirlerinde açıkladı tır. Ayrıca zengin bir sözlü edebiyat potansiyeli ve gelene i mevcut olan Türk toplumunda iirlerin dilden dile aktarılarak da bir sonraki nesle ula tırılması daha kolay olmaktadır ki, Lutfî Efendi'nin iirlerinin geçmi te de bugün de çe itli meclislerde

enstrüman eli inde veya sade olarak icra edilmi ve ediliyor olması bunu örneklendirmek için yeterli sayılabilir. Ba ta da ifade edildi i gibi onun eserinin muhtevasında bulunan “mevlid”i mevlid törenlerinde okunmakta miraciyesi ve di er iirleri de çe itli vesilelerle farklı meclislerde icra edilmektedir. iirlerinden bir kısmı ilahi, bir kısmı gazel formunda bestelenmi ve TRT sanatçıları tarafından seslendirilerek TRT repertuarına girmi tir. Bazı gazelleri ise, onları dinleyenlerin bir ço u güftelerinin kime ait oldu unu bilmeseler de, günümüzün bazı arkıcıları tarafından söylenerek onların kasetlerinde yerlerini almı tır. Onun iirlerindeki mısralar, beyitler, güzel sanatların bir dalı olan hat san’atına da konu olmu ve Osmanlı süsleme sanatının zarâfetini yansıtan tezhip ile güzel bir kompozisyon olu turarak hem gözlere hem gönüllere muhte em bir ziyafet çekmi tir.

Çalı malarımız esnasında tespitlerimize göre Muhammed Lutfî Efendi, iirlerinde sanat kaygısına öncelik vermemi , onları insanları Hakk’ın emirleri ve yasakları konusunda bilgilendirmek ve te vik etmek gayesine yönelik olarak yazmı tır. iirlerin dili gayet sade ve hemen her kesimden insan için kolaylıkla anla ılabilecek ekildedir. iirlerin dilinin sade olması konusunda hassasiyet gösterilmesinin nedeni olarak Lutfî Efendi’nin halkın içinden gelmesi ve hedef kitle olarak da onları alması gösterilebilir.

O iirlerinde insanları dini hassasiyet kazanmaya davet etmekte, onlara tabiattan örnekler vererek tefekkür penceresinden bakıp Allah’ın varlı mını, Hz. brahim misali derinden hissetmeyi ö ütlemektedir. slâm’ın ve îmânın artlarını sayarak, her müslümanın öncelikle bu konularda titizlik göstermesi gerekti ini ifade etmekte, sonrasında ise takvada derinle meyi tavsiye etmektedir. Onun iirlerinde vurguladı ı bir ba ka konu ise kul hakkı yememek ve kalp kırmamaktır. Müslüman, din karde lerini kendi bedeninden bir parça gibi görmeli, onları kendi nefsi gibi dü ünmelidir; ancak bu ekilde davranarak Allah’ın istedi i gibi bir kul olabilir. O her davranı mını Kur’an ve sünnet ölçüsüne göre düzenlemeli, sadece insanlara de il onların dı ndaki bütün canlı ve cansız varlıklara da büyük bir duyarlılıkla yakla malı, küçük çocukların animist zihin yapısına sahipmi gibi her varlı a canlılık atfederek ona kar ı davranı larını düzenlemelidir. Bunları hayatına düstur edindi inde kemâlat noktasına do ru hızla yükselecek ve kâmil insan olacaktır.

Lutfî Efendi şiirlerinde insanlara uyarı olması bakımından, sıklıkla ahiret gününü, hesap ve mizanı hatırlatır. Dünyanın imtihan için hazırlanmış geçici bir mekan olduğu, dünyaya gelen her insanın bir gün göçeceği ve orada yaptıklarının, ya adıklarının hesabını en ince ayrıntısına kadar vereceği ve bu hesabın sonucuna göre hak ettiği şekilde muamele göreceği şiirlerde ısrarla vurgulanan konular arasındadır. Bu ince hesabın sonucunda insanlara kesinlikle haksızlık yapılmayacağı, adam kayırmanın, statüye ve maddi prestije göre muamelenin olmayacağı ve bütün bu adil yargının sonunda insanların ya cennet veya cehennemle sonsuz bir hayata devam edecekleri ayetler ve hadislerden referanslar gösterilerek ifade edilmektedir.

Onun şiirlerinde ahit olunan bir başka güzellik ise, duaların en makbüllerinden olan, din kardeşine gıyabında dua etme duyarlılığıdır. Lutfî Efendi'nin divançesinde dua ihtiva eden çok sayıda şiir bulunmaktadır. Bunların muhtevaları incelendiğinde bir kısmının bütün ümmeti kapsayacak şekilde yapıldığı, bir kısmının ise ahıslara özel yapıldığı görülmektedir. İnsanların kendinin dışında bir başka kası için, üstelik onun gıyabında dua etmesi kişinin bencillik hastalığına müptela olmamasının göstergesi sayılabilir. Zira kâmil insan gurur kibir ve bencillik gibi dinin hoş görmediği tutumlardan uzak durma konusunda hassas davranır.

Eserdeki şiirlerden bir çoğu Hz. Peygamber için yazılmış na'lerdir. Eserde na'lerin dışında aşıklı olarak dua ihtiva eden ve dini, ahlâki öğütler içeren şiirler yer almaktadır. Şiirler tasavvufi semboller açısından da son derece zengindir. Şiirlerinde divan edebiyatında kullanılan mazmunların ve tiplerin bir kısmını çoğu zaman klasik geleneğe uygun olarak bazen de bunun dışında kullanmıştır. Lutfî Efendi şiirlerinde anlattığı dini, ahlâki ve tasavvufî ölçüleri ayet ve hadislerden iktibaslar ve onlara telmihler yaparak delillendirmiştir.

Lutfî Efendi'yle şiirlerinin ekil ve muhtevası hakkında yukarıda söz edilen özelliklerin tamamına çalı mamızda yer verilmeye gayret edilmiştir. Ele alınan konularla ilgili olarak şiirlerden çok sayıda örnek alınmış ve bunlar anlaşılır şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu açıklamalar yapılırken mısraların ruhunun korunmasına özen gösterilmiş ve onun mesajının anlam kaymasına uğramadan doğru bir şekilde muhataplarına ulaştırılmasına çalışılmıştır. Biz bu çalışmayla Lutfî Efendi'nin birikimini günümüz insanı ve bilim dünyasına tanıtmak istedik. Bunun için de

çalı mamızda her konuyla ilgili olarak mesaj ihtiva eden çokça örnek kullanmaya ve bu örnekleri okuyanların rahat anlayabilece i ekilde açıklamaya çalı tık.

Tasavvufun öncelikle yeti kin e itimi oldu u ve çocukları yeti tirenlerin de ebeveynler yani yeti kinler oldu u dikkate alınarak, toplumdaki ahlaki çöküntü, de er yargılarındaki dejenerasyon göz önüne alındı ında, bu asrın insanının Lutfî Efendi'nin iirlerindeki mesajlara ne denli muhtaç oldu u görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Ahmed b. Ali er-Rıfâî el- Hüseyinî. *el-Burhânü'l- Müeyyed*, Beyrut-1408.
- Akku , Metin. *Nef'î Divanı*, Akça Yay., Ankara-1993.
- Aksoy, Ömer Asım. *Atasözleri Sözlü ü*, nkılap Yay., stanbul-1988
- Akyüz, Kenan, Beken, Süheyl, Yüksel, Sedit ve Cunbur, Müjgan. *Fuzûlî Divanı*, Akça Yay., Ankara-2000.
- Alauddin Ali el-Müttakî el-Hindî. *Kenzü'l-Ummal fî Süneni'l- Akvâl ve'l-Ahvâl*, Beyrut-1979.
- Algül, Hüseyin. "Hamza", *D A*, c.XV.
-----, *Kerbelâ*, Ensar ne riyat, stanbul- 2009.
-----, "Mirac", *slam'da badet ve Günlük Ya ayı Ansiklopedisi*, c.III.
- Alî îr Nevâyî. *Garâ'ibü's-sıgar*, Haz. Günay Kut, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara-2003.
- Âlûsi, *Ruhu'l-Maani*, Beyrut-t.s.
- And, Metin. *Minyatürlerle Osmanlı - slâm Mitologyası*, YKY, stanbul-2007.
- Ate , Süleyman. "Kutub", *D A*, c.XXVI.
- Aycan, rfan. "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî", *D A*, c.XIV
- Aydınlı, Abdullah ve Çakan, smail L. "A ere-i Mübe ere"., *D A*, c.IIV.
- Ayvazolu, Be ir. *Güller Kitabı*, Kapı Yay., stanbul- 2007.
- Ayverdi, İhan. *Kubbealtı Lugatı, Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, stanbul-2006
- Azamat, Nihat. "Kemahlı brahim Hakkı", *D A*, c. XXV,
- Bahtiyar, Lale. *Sufî*, Çev. Mehmed Temelli, z Yay., stanbul- 2006.
- Bakırcıolu, N. Ziya. *Yunus Emre Divanı*, Ötüken Yay., stanbul-2006.
- Banarlı, Nihad Sâmi. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, stanbul-1971.
- Belâziürî, Ahmed b. Yahya. *Ensabü'l-E raf*, yy-ty.
- Bilgegil, M. Kaya. *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Sevinç Matbaası, Ankara-1980.
- Bırı ık, Abdülhamit. "Kur'an", *D A*, c.XXVI.
- Bozkurt, Nahide. "Harûnürre îd" , *D A*, c.XVI.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlü ü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara-2003
- Buhari, Muhammed b. smail. *el-Câmiu's-Sahîh*, stanbul-1907.
- Bulut, Halil brahim. "Mûcize", *D A*, c. XXX.
-----, "Rızâ", *D A*, c.XXXV.

- Bursalı, Mustafa Necati. *Allah Resûlüniün Mucizeleri*, smail Akgün Matbaası, stanbul-1968.
- Canan, brahim. *Kütüb-i Sitte Tercüme ve erhi*, Akça Yay., Ankara-2000.
- Canım, Rıdvan. *Latîfî Tezkiretü' - u'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*, Atatürk Kültür Merkezi Ba kanlı ı, Ankara-2000
- Cebecio lu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlü ü*, Rehber Yay., Ankara-1997.
- Ça rıcı, Mustafa. “ffet”, *D A*, c.XXI.
-----, “Hilim”, *D A*, c.XVIII.
- Çiçekler, Mustafa. “Sa'dî-i îrâzî”, *D A*, c.XXXV.
- Çolak, Ali. *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı*, lâhiyat, Ankara-2000.
- Demirci, Mehmet. “Himmet”, *D A*, c.XVIII.
-----, *Gönül Dünyamızı Aydınlatanlar*, Mavi Yayıncılık, stanbul -2005
-----, *Sorularla Tasavvuf ve Tarîkatler*, Damla Yay. stanbul-2001.
- Devellio lu, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara-2004.
- Dilçin, Cem. “Divan iirinde Gazel”, *Türk Dili*, yıl 36, c.LII, Temmuz, A ustos, Eylül 1986.
-----, *Örneklerle Türk iir Bilgisi*, TDK Yay., Ankara-1992.
- Dursuno lu, Halit. “Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi'nin Millî Mücadeleye Katılımı ve Katkıları”, *Türk Halk Kültüründe Milli Mücadele 1. Uluslararası Halk Kültürü Sempozyum Bildirileri*, Erzurum-2005.
- Ebu Abdırrahman samu'd-Din es-Sabıti, *Câmiu'l-Ahâdisi'l-Kudsiyye*, yy-ty.
- Ebû Bekr ed-Dımyâtî, *ânetü't-Talibîn*, Beyrut-ty., c.I.
- Ebu Davud, Süleyman b. El-E 'as es-Sicistani, *Sünen*, Humus-1971.
- Ebû Nuaym el- sfehani. *Hilyetü'l-Evliya*, Kahire-1974-79.
- Ebu'l-Hasan Harakanî. *Seyr ü Sülûk Risalesi*, Haz. Sadık Yalsızuçanlar, Sûfî Kitap, stanbul-2006.
- Ebû's-Suud, Muhammed b. M. el- madî, *r âdu'l- Akli's-Selim*, Kahire-ty.
- Ebü'l-Fida, madu'd-Dîn smâil b. Ali. *Târihu Ebi'l-Fida*, stanbul- ty.
- Elmalı, Hüseyin. “Hassân b. Sâbit”, *D A*, c.XVI.
- Eraydın, Selçuk. “Feyiz”, *D A*, c.XII.

- , *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üni., İlahiyat Fak. Yay., İstanbul- 1994.
- Ersöz, Ahmet. *Alvarlı Efe Hazretleri*, Nil Yay., İzmir-1991.
- Ersöz, Mehmet. “Ashâb-ı Kehf”, *D A*, c.III.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, Sadele Tiren: Turgut Ulusoy, ty.
- Fahreddin er-Razî. *Mefatihü'l-Gayb*, Beyrut- ty.
- Fayda, Mustafa. “Ömer”, *D A*, c.XXXIV.
- , “Halid b. Velid”, *D A*, c.XV.
- Fırlıklı, Ethem Ruhi. “Ali el-Ekber”, *D A*, c.II.
- Fragar, Robert. *Kalp Nefs ve Ruh*, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, Gelenek Yay., İstanbul - 2004.
- , *Aktır Asıl Arap*, Çev. Ömer Çolakoğlu, Keleş Yay. İstanbul-2006.
- Fuzûlî, *Hadikatü's-süedâ*, Sadele Tiren: Gürtunca, M. Faruk, Huzur Yay., İstanbul - 2003.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, Nkılâp Yay., İstanbul – 2004.
- Gülen, M.Fethullah. *Kalbin Zümriüt Tepeleri*, Nil Yay., İstanbul- 2008.
- , “Kendi iklimimiz”, Prizma 5, İstanbul-2007.
- Güngör, Erol. *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yay., İstanbul-1996.
- Hâce Muhammed Lutfî Efendi, *Hülâsatü'l-Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî*, Damla Yay., İstanbul-2006.
- Haylamaz, Reşit. *Mü'minlerin En Mümtaz Annesi Hazreti Âişe (ra)*, İlk Yay., İzmir- 2009.
- Holm, Nils G. *Din Psikolojisine Giriş*, Çev. Abdülkerim Bahadır, İnsan Yay., İstanbul- 2004.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara-1996.
- İbn Hisâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Kahire-1375.
- İbn Asâkir. *Târihu Dimaşk*, Beyrut-1984.
- İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Beyrut-1989.
- İbn Kuteybe. *el-Maârif*, Kahire-1981.
- İbn Sa'd. *et-Tabakât*, Beyrut-1968.
- İbnü Mace, *Sünen*, Kahire-1952.

- bnu'l-Esîr. *el- Kâmil fi't-Tarih*, Beyrut-1979.
- bnu'n- Nedîm. *el-Fihrist*, Beyrut-1978.
- bn-ü Hacer-i Askalânî. *Altın Ö ütler (Münebbihat Tercümesi)*, Çev. Mehmet Can, Osmanlı Yay., stanbul, ty.
- lhan, Avni. *Mehdilik*, Beyan Yay., stanbul-1993.
- pekten, Haluk. *Eski Türk Edebiyatı/Nazım ekileri ve Aruz*, Dergah Yay., stanbul-2004.
- , *Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri*, Akça Yay., Ankara-2005.
- Ka itçiba ı, Çi dem. *Yeni nсан ve nсанlar*, Evrim Yay., stanbul-2004.
- Kalkı m, Muhsin. *eyh Gâlib Dîvânı*, Akça Yay., Ankara-1994.
- Kamil Miras, *Sahih-i Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Ankara-1970.
- Kanar, Mehmet. “Firdevsî” , *D A*, c.XIII.
- Kandemir, M. Ya ar. “ bn Hacer el-Askalânî” , *D A*, c.XIX.
- Kara, smail. “ slam Dü ünçesinde Paradigma De i imi” , *Modern Türkiye’de Siyasi Dü ünçe*, leti im Yay., stanbul-2003.
- Karabey, Turgut ve Külekçi, Numan. *Erzurumlu brahim Hakkı Divanı*, Erzurum-1997.
- Karahan, Abdülkadir. “Enverî” , *D A*, c. XI.
- Karlı a, H.Bekir. “Anâsır-ı Erbaa” , *D A*, c.III.
- Kâ ânî, Abdürrezzak. *Tasavvuf Sözlü ü*, Çev. Ekrem Demirli, z Yayıncılık, stanbul-2004.
- Kemahlı brahim Hakkı, *Divan-ı Ebu'l Kemâl*, stanbul-1324.
- Kılavuz, A. Salim. “Hazene-i cennet ve cehennem” , *slamda nanç badet ve Günlük Ya ayı Ansiklopedisi*, c.II.
- , “ eytan” , *slamda nanç badet ve Günlük Ya ayı Ansiklopedisi*, c.IV.
- , *slâm Akaidi ve Kelama Giri* , Ensar Ne riyat, stanbul-1993.
- Kıyıcı, Selahaddin. “Alvarlı Efe” , *D A*, c. II.
- Kocakaplan, sa. *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, M.E.B. Yay., stanbul,1992.
- Konur, Himmet. “ erîat ve Tasavvuf” , *slâmiyât*, Yıl:1998, Sayı:4.
- Köksal, M. Asım. *slam Tarihi*, stanbul-1995.
- , *Peygamberler Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. .
- Köksal, M. Fatih. “Nazîre” , *D A*, c.XXXII.

- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara-ty.
- Kur'ân-ı Kerîm.
- Ku eyrî, Abdulkerim. *Ku eyrî Risâlesi*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul-2003.
- Kutlu, Hüseyin. *Hâce Muhammed Lutfî Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, Damla Yay., İstanbul-2006.
- Kuzgun, İbrahim. "Hâcer", *D A*, c.XIV.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul-1984.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev. Metin Kıratlı), Ankara-2000.
- Malik b. Enes, *el-Muvatta*, İstanbul-1982.
- Mazıoğlu, Hasibe. *Fuzûlî-Hâfız İki Âmir Arasında Bir Karşılaşma*, Bankası Yay., Ankara-1956.
- Mes'ûdî. *Murûcu'z-Zeheb*, Beyrut-1965.
- Muhammed Hamidullah, "Hayber", *D A*, c.XVII.
- Muhammed, Alvarmamı. *Divan-ı Lutfî*, Atatürk Üni. Seyfettin Özege Ktp., No: 29036.
- Müslim, el-Câmiu's-Sahih, yy-ty.
- Nesei, *Sünen*, İstanbul-1981.
- Nizamüddîn el-Hasan en-Nisâbü'rî. *Garâibu'l-Kur'ân*, Beyrut-1996.
- Okay, Orhan. "Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, İstanbul-1999.
- Onay, Ahmet Talat. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve Zahı*, Haz. Cemal Kurnaz, Akça Yay., Ankara-2000.
- Onur, Bekir. *Türkiyede Çocukluğun Tarihi*, Mge Kitabevi, Ankara-2005.
- Öküt, Salim. "Vakfe", *slâm'da nanç badet Ve Günlük Yaşamın Ansiklopedisi*, c.IV.
- Öngören, Reşat. "Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî", *D A*, c.XXIX.
- Önkal, Ahmet. "Ca'fer b. Ebû Talib", *D A*, c.VI.
- Öz, Mustafa. "Muhammed el-Bâkır", *D A*, c.XXX.
- Özervarlı, M.Sait. "Melek", *D A*, c.XXIX.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul-2004.
- , *Dört Güzeller Toprak Su Hava Ateşi*, Kapı Yay., İstanbul-2008.

- Pekolcay, Neclâ., Eraydın, Selçuk., Tahralı, Mustafa., Uzun, Mustafa. ve Suba 1, Hüsrev. *slâmî Türk Edebiyatında ekil ve Nev'îlere Giri*, Kitabevi Yay., stanbul-1994.
- Pilavo lu, Mehmed K. *Müslüman Çocu un Peygamberler Tarihi*, Çile Yay., stanbul-1976.
- Pürcevâdî, Nasrullah. *Can Esintisi/ slâm'da iir Metafizisi*, Çev: Hicabi Kırlangıç, nsan Yay., stanbul-1998.
- Refik, brahim. *Edeb Yâ Hû*, Albatros Yay., stanbul-2007.
- Sarıçam, brahim. "Hâ im b. Abdümenâf", *D A*, c.XVI.
- Sayar, Kemal. *Sufi Psikolojisi*, Tima Yay., stanbul-2008.
- Sayı, Ali. *Firavun, Hâmân ve Kârün Kar ısında Hz. Musa*, z Yay. stanbul-1999.
- Sefercio lu, Nejat. *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, Ankara-1990.
- Sezikli, H.Ahmet. "Abdülmuttalib", *D A*, c.I.
- Sofuo lu, Cemal ve lhan, Avni. *Alevîlik Bekta îlik Tartı maları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara-1997.
- Spiegelman , J. Marvin., Pir Vilayet nayet Han ve Fernandez, Tansım. *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf*, Çev: Kemal Yazıcı - Ramazan Kutlu, nsan Yay., stanbul-1997.
- ahin, M. Süreyya. "Cin", *D A*, c.VIII.
- eker, Mehmet. *Fetihlerle Anadolu'nun Türkle mesi ve slâmla ması*, Diyanet leri Ba kanlığı Yay., Ankara-1997
- ener, H. brahim ve Yıldız, Alim. *Türk slam Edebiyatı*, Ra bet Yay., stanbul- 2003.
- entürk, Ahmet Atilla ve Kartal, Ahmet. *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yay., stanbul-2004.
- Taberi, Muhammed b. Cerir. *Târihu'r-Rusûl ve'l-Mulûk*, Beyrut- ty.
- Tahir Muhammed el-Isfarayînî. *Et-Tabsîr Fi'd-dîn*, Beyrut-1983.
- Tahir-ül-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, Ne re Haz. Kemal Edib Kürkçüo lu, Enderun Kitabevi, stanbul-1994.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Be ehir*, Dergâh Yay., stanbul -1999.
- Ta pınar, smail ve Zülfe, Ömer. "Refref", *D A*, c. XXXIV.
- Tatçı, Mustafa. *Yûnus Emre Dîvânı*, M.E.B. Yay., stanbul-1997.
- Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahih*, Mısır-1968.
- Tolasa, Harun. *Ahmet Pa a'nın iir Dünyası*, Ankara-2001.

- Topalo lu, Bekir. “Allah”, *D A*, c.II.
 -----, “Abdullah”, *D A*,c.I.
 -----, “Hûri”, *D A*, c.XVIII.
- Tökel, Dursun Ali. *Divan iirinde Mitolojik Unsurlar*, Akça Yay. Ankara-2000.
- Tuygun, Ünal. *Erzincan'ın Manevi Mimarları*, Kervan Yay. stanbul-2004.
- Tümer, Günay. “Âhir zaman”, *D A*, c.I.
- Uluda , Süleyman. “Âlem”, *D A*, c.II.
 -----, “Cemâl”, *D A*, c.VII.
 -----, *Tasavvuf Terimleri Sözlü ü*, Marifet Yay., stanbul-1996.
- Ural, A. Ali. *Satranç Oynayan Dervi* , ule Yay., stanbul-2008.
- Uzun, Mustafa. “A k”, *D A*, c.IV.
- Ülken, Hilmi Ziya. “*Tanzimat'tan Sonra Fikir Hareketleri*”, *Tanzimat I*, Maarif Vekaleti Yay., stanbul-1940.
- Vakidî, el- *Megazî*, Beyrut-1984.
- Williamson, Marianne. *De i im*, Çev. Ebru Sürmeli, Goa Yay., stanbul- 2007.
- Yâkubî. *Târihu'l-Yakubi*, Beyrut-ty.
- Yardım, Ali. “Düldül”, *D A*, c.X.
- Yavuz, Salih Sabri. “Livâü'l-Hamd”, *D A*, c.XXVII.
- Yavuz, Yusuf evki. “Ar ”, *D A*, c.III.
 -----, “Ehl-i Beyt”, *slâm'da nanç badet Ve Günlük Ya ayı Ansiklopedisi*, c.I
 -----, “Kürsî”, *D A*, c.XXVI.
 -----, “Gilman”, *D A*, c. XIV.
 -----, “Kalem”, *D A*,c. XXIV.
 -----, “Levh-i mahfûz”, *D A*,c. XXVII.
 -----, “Ruh”, *D A*, c.XXXV.
- Yazıcı, Tahsin. “Dervi ”, *D A*, c.IX.
 -----, “Hâfız-ı irâzî”, *D A*, c.XV.
- Yetik, Erhan. “Hayret”, *D A*, c.XVII.
- Yıldırım, Nimet. *Fars Mitolojisi Sözlü ü*, Kabalcı Yay., stanbul- 2008
- Yıldız, Murat. “Ölümlerle İlgili Genel Tutumlar”, *Akademik Ara tırmalar*, Erzurum, 1996.
- Yıldız, Vehbi. *lhâm Kaynakları*, stanbul-2001.
- Yılmaz, H. Kamil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Ne riyat, stanbul-

2007.

Yılmaz, Hayati. “Kudsî Hadis”, *D A*, c.XXVI.

Yılmaz, Mehmet. *Edebiyatımızda slâmî Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İstanbul-1992.

Yurdagör, Metin. “Bekâ”, *D A*, c.V.

Zemah erî. *el-Keşaf*, Beyrut-ty.

Zeynüddîn el-Münâvî, *el-Fethu's-Semâvî*, Riyad-ty., c. I.

ÖZGEÇM

Osmaniye ilinin Düziçi ilçesinde dünyaya geldi. 2000-2001 öretim yılında D.E.Ü. İlahiyat Fakültesini kazandı. 2003 yılında fakültenin mezun oldu. Aynı yıl Yüksek lisansını kazandı. 2006 yılında “Türk Ninnilerinde slâmi Motifler” isimli Yüksek lisans teziyle lisansüstü eğitimini başarıyla tamamladı. 2006 yılında müracaat ettiği doktora programına kayıt hakkı kazandı. Halen Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, slâm Tarihi ve Sanatları ana bilim dalı, Türk slâm Edebiyatı bilim dalında doktora tezi safhasında bulunmaktadır.